DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

HAYATI ve HÂTIRALARIYLA

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ

EKREM BUĞRA EKİNCİ

ARI SANAT

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Hayatı ve Hâtıralarıyla...

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ

Prof. Dr.
Ekrem Buğra Ekinci

İstanbul 2016

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARI SANAT YAYINLARI: 252
Biyografi-Hatırat: 19

© 2016 Arı Sanat Yayınevi
Eserin yayın hakları Arı Sanat Yayınevi'*ne ve* Yazar'*a aittir.*
İzinsiz hiçbir şekilde yayınlanamaz.

Sertifika No: 17182
ISBN: 978-605-5021-60-3
1. Baskı: Aralık-2016, İstanbul

Yayın Editörü : Aydın Coşkun
Mizanpaj : Arı Sanat
Baskı-Cilt : Step Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar-İST.
Tel: 212 446 88 46 Sertifika No: 12266

ARI SANAT YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No:19/1 D: 3 Cağaloğlu/İST.
Tel: 212 520 41 51 Faks: 514 51 39
e-posta: bilgi@arisanat.com
www.arisanat.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hayatı ve Hâtıralarıyla...

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ

Prof. Dr.
Ekrem Buğra Ekinci

ARI SANAT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ekrem Buğra Ekinci

1987'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Ankara'da başladığı kariyerini İstanbul'da sürdürdü. Doktorasını 1996'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Hukuk Tarihi doktoru oldu. Ürdün Üniversitesi'nde araştırmalarda bulundu. İlmî ve kültürel maksatlarla Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da çok sayıda ülke gezdi. 2005'te profesör oldu. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Türk Hukuk Tarihi, Umumi Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuku dersleri vermektedir. Arapça ve İngilizce bilir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Ateş İstidâsı -İslâm-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (2001); İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler (2003); Osmanlı Mahkemeleri (2004), İslâm Hukukunda Değişmenin Sınırı (2005), İslâm Hukuku (2006, 2. baskı), İslâm Hukuku Tarihi (2006, 2. baskı), Külliyat-ı Kavânîn (2006), Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle (2008, 6. baskı), Osmanlı Hukuku (2008, 4. baskı), Hukukun Serüveni (2011, 2. baskı), Ama Hangi Osmanlı (2013, 3. baskı), Osmanlı'nın Çöküşü (2014), Sürgündeki Hânedan (2015, 3. baskı), Osmanlı'ya Kalan Miras (2016) adında neşredilmiş kitapları; çeşitli gazete ve mecmualarda neşredilmiş akademik ve aktüel çok sayıda makalesi vardır. 1994'ten beri radyo ve televizyonlarda kültür tarihi üzerine programlar yapmaktadır.

İletişim: ebekinci@hotmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FİHRİST

SEYYİD MEHMED SAİD ARVAS'IN TAKRİZ-İ ÂLİLERİ 9
TAKDİM 11
SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN KISA BİYOGRAFİSİ.....15

BİRİNCİ KISIM
SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HAYATI

ÇOCUKLUK YILLARI..... 17
Hayırlı Bir Tefeül..... 17
Peder Nûr Est... 20
ARVAS YILLARI..... 24
İlim Tahsili 24
"Sana Ismarladım!" 27
Altın Silsile 30
Seyyid Fehim Efendi..... 31
Seyyid Fehim'den Mektuplar..... 38
Seyyid Taha Hakkârî 42
Beş Tarik..... 46
BAŞKALE YILLARI 50
İpin Ucu 50
Hamîdiyye Medresesi 54
Sadeddin Paşa 58
Müslüman Olan İngiliz Kız 60
Nurşinli Şeyh Ziyâeddin Efendi 61
Tû kücâ, Erciş kücâ..... 63
Hac Seyyahatleri 64
'Tûr Dağı Beni Yuttu' 67
DÂRÜLHİLÂFE'YE DOĞRU... 70

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hicret 70
Musul 73
Adana 75
Eskişehir 77
Ve İstanbul 78
Hangi Abdülhakîm? 79
KAŞGÂRÎ DERGÂHI 80
SÜLEYMÂNİYYE MÜDERRİSLİĞİ 86
ESERLERİ 89
TASAVVUF TELÂKKİSİ 94
PADİŞAH İLE HATIRALAR 102
Hırka-i Saâdet Ziyareti 102
Sarayda İftar 103
Sebat Etsinler 104
Sahipleri de Öyleydi... 106
TEKKELERİN KAPATILMASI 108
VEFÂ LİSESİ 111
CÂMİ DERSLERİ 115
Tecrübe ve İhtisas 115
Fahrî Vâizlik 116
Yüzlerce Tefsir 118
Âlim Kitaptan Anlatır 122
Muâviye'nin Avukatı 124
Ders Dinleyen Hanımlar 125
Cuma Namazları 126
MENEMEN GÜNLERİ 130
Sanki Çete Kumandanı 130
Öyle de Değil, Böyle de Değil 134
Savcı İdamını İstedi... 137
Müjde! Tatlı Haber... 139
Üçışık Soyadı 142
İZMİR VE ANKARA 144
Genç ve Münevver Zümre 144
Dergâh Basılıyor 145
İstikâmet: İzmir 146
Son Misafirler 148

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Beni de Götür! 149
Ankara Treni 150
Arş-ı İlâhîyi gördüm! 152
VEFATLARI 154
VASIYETNÂMESİ 161
HALİFELERİ 162

İKİNCİ KISIM
SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HUSUSİYETLERİ

SÛRET, SÎRET ve ÂDETLERİ 167
İstikâmet-Kerâmet 167
Emsile Bilenle Bilmeyen 169
Karşısına Niye Oturtmuş 171
Şark Tarafı Kararmış mı? 173
Ellerini Kaldırmazdı 175
Birinci İş Fıkıh!.. 177
Dünyaya Bedeldir 185
Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî 186
Defter-i Evliyâ 190
Suda Ders Hoş Olur! 191
Yazmayın, Dinleyin! 194
Oğlu Olan Sabretsin 196
Kızı Babasını Anlatıyor 197
Yemeği Gösteren 201
İki Bardak İcbarî 202
Temiz ve Yeni Giyiniz! 205
Siyaset mi? İlm-i Siyaset mi? 207
KAŞGÂRÎ DERGÂHI'NDA HAYAT 217

ÜÇÜNCÜ KISIM
SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'DEN HÂTIRALAR

MENKIBELER 231
ABDÜLHAKÎM EFENDİ İLE BAZI HATIRALAR 297
HÜSEYN HİLMİ IŞIK EFENDİ anlatıyor... 297

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SEYYİD TAHA ARVAS BEY anlatıyor... 364
MEHMED ŞEKERCİ BEY anlatıyor... 377
HÂBİL BEY anlatıyor... 380
İLYAS KETENCİ BEY anlatıyor... 381
MUSTAFA KANAR BEY anlatıyor... 383
NECÂTİ ÇABAR BEY anlatıyor... 384
SARRAF AHMED BEY'İN KIZI SAFİYE HANIM anlatıyor ... 386
HAKKINDA YAZILANLAR ... 388

DÖRDÜNCÜ KISIM
SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN
ÂİLESİ VE YAKINLARI

SEYYİD ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN ZEVCELERİ ... 437
SEYYİD ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN EVLÂDI ... 446
SEYYİD AHMED MEKKÎ ÜÇIŞIK ... 446
SEYYİDE ŞEFÎA HANIM ... 477
SEYYİD AHMED ENVER MEDENÎ EFENDİ ... 478
SEYYİDE ZÂHİDE HANIM ... 478
SEYYİDE MÂHİDE HANIM ... 478
SEYYİD AHMED MÜNİR KUDSÎ ÜÇIŞIK ... 480
ARVÂSÎ AİLESİ ... 482
ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN KARDEŞLERİ ... 515
ABDÜLHAKÎM EFENDİ'Yİ SEVENLER ... 533
EKLER ... 657
İNDEKS ... 693

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SEYYİD MEHMED SAİD ARVAS'IN TAKRİZ-İ ÂLİLERİ

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri, ailemizin son devirde yetiştirdiği en büyük âlimlerdendir. İftihar ederiz ki, büyük dedem Seyyid Fehim Efendi'nin halifesidir. Dedem Seyyid Hasan Efendi de kendisinden feyz almıştır. Biz Abdülhakîm Efendi hazretlerini göremediysek de, onların zamanında dünyaya gelmişiz. Ben bir yaşında iken dâr-ı bekâya irtihal buyurmuşlar. Ama manevî himayelerini her zaman üzerimizde hissetmişizdir. Hayatımıza istikâmet verdiler. Onu görenleri ve sevenleri tanıdık, onlardan istifâde ettik. Bunun için ne kadar şükretsek azdır.

Kendisiyle uzun yıllardır ahbablığımız bulunan ilim adamı kardeşimiz Ekrem Buğra Ekinci, ailemizi tanır ve sever. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri gibi bir zâtın hayat hikâyesini yazmak gibi mesuliyetli, ama şerefli bir işi üzerine aldı. Hazırlık safhalarında benimle de istişarelerde bulundu. Elimizden geldiği gibi kendisine yardımcı olmayı vecibe telakki ettim. En ince detaylarına kadar hassasiyetle çalıştı. Topladığı malumatın vesikalı olmasına çok itinâ gösterdi.

Şimdi bu eser tamamlandı. Evvelâ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin hâl tercümesi, ardından menkıbeleri ve nihayet ailesi ve sevenleri etraflı bir şekilde anlatıldı. İnşallah okuyanlara faydalı olur. İnsanlığın ve müslümanların çok zor günler geçirdiği bu âhir zamanda, feyz ve bereketiyle kâinâtı tenvir eden böyle bir büyük zâtı tanımaya ve sevmeye vesile olur inşallah. Zira zaman geçtikçe bilgiler küllenir; bunları bilmek ve yazmak zorlaşır. Binaenaleyh bu kitabın bir boşluğu dolduracağına, büyük hizmet îfâ edeceğine şüphemiz yoktur.

Bu eseri kaleme alan Ekrem Buğra Ekinci kardeşimizi de tebrik ve kendisine teşekkür ediyoruz. Cenâb-ı Hak kendisini her hayırlı işinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

muvaffak buyursun. Kalemini ve sözünü tesirli kılsın. Onu ve ailesini kıyamete kadar muhafaza eylesin. Onu ve hepimizi Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin şefaatlerine kavuştursun. Âmin.

Mehmed Said Arvas
5 Muharremü'l-Haram 1438
6/X/2016

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TAKDİM

Elhamdülillahillezî ce'ale'l-ârifîne me'âdine'l-esrâr ve zeyyenehüm bi't-tasfiyeti min avârızı'l-beşeriyyeti ve'l-ekdâr. Ve sallallahü alâ senedinâ ve seyyidinâ ve müncîna Muhammedin ve alâ âlihi'l-ebrâr ve eshâbihi'l-ahyâr. Gökyüzünü yıldızlarla süslediği gibi, yeryüzünü de kalbleri feyz madeni olan âriflerle ziynetlendiren; onların kalblerini insanî zaaf ve kederlerden arındıran Allahü teâlâya hamd ve senâlar; onun sevgili peygamberi Cenâb-ı Ahmed'e, onun temiz soyuna ve şerefli eshâbına salât ve selâm olsun.

Yıllar evvel Ankara'da talebe iken son asır âlimlerinden Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin kerimesi Mâhide Hanım ile tanıştım. Fevkalâde temiz kalbli bir hanımefendi idi. Simâsı da babasına çok benziyordu. Asalet numunesi kızı Gülsüm Hanım ve kültürlü bir Osmanlı beyefendisi olan damadı Emin Garbi Arvas ile yaşamaktaydı. Kendilerinden Abdülhakîm Efendi'ye dair çok şey dinledim ve öğrendim.

Bilahare İstanbul'da doktora yaparken Abdülhakîm Efendi'nin torunlarından ve merhum Kadıköy müftüsü Mekkî Efendi'nin mahdumu Medeni Üçışık ile de tanıştım. Bayezid'deki dükkânında ve Erenköy'deki evinde kendisini ziyaret ederdim. Sükûtî ve mütevâzı bir zât olmasına ve dedesi vefat ettiğinde çok küçük yaşta bulunmasına rağmen, zaman zaman görüp işittiklerini anlatmak lütfunda bulunurdu. Kendisini suallerimle bezdirdikçe, "Babam seni görseydi çok severdi. İlme düşkün olanları görünce av gibi yakalar; onlara birşeyler öğretmeden bırakmazdı" derdi. "Dedem hakkıyla tanınmıyor. Ortalıkta eksik ve yanlış bilgiler dolaşıyor. Duyuyor, üzülüyorum. İlmî bir eser yazsan ne iyi olur, uzun olması şart değil" buyurarak bu kitabı yazmaya beni teşvik ve tergib etmiştir. Bu hüsnü zannından ötürü minnet duyar; dâimâ rahmetle yâdederim. Nihayet Abdülhakîm Efendi ve talebelerini çok seven merhum Enver Ören Bey, benden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ve talebesi Hüseyn Hilmi Işık

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Efendilerin hayatına dair birer biyografi kaleme almamı ricâ etti. "Berekât kitabı yazılmasaydı, İmâm-ı Rabbânî hazretlerini tanıyamazdık" derdi. Bu vesileyle kayınpederi Hüseyn Hilmi Işık Efendi ile defalarca görüşmeme vesile olmuş; Abdülhakîm Efendi'ye dair kıymetli hâtıraların bulunduğu hususî arşivlerinde tedkikler yapmamı temin etmiştir. Nihayet metnin müsveddesini okumuştur. Şimdi onların bu arzusu hamdolsun yerine gelmiş bulunmaktadır.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri gerek müderris ve gerekse mutasavvıf olarak son asır dinî ve ictimaî hayatında çok mühim mevki ihraz etmiş bir şahsiyettir. Eski ve ehemmiyetli bir ilmiye ailesinin mensubu olarak şarkta başlayan hayatı, uzun bir yolculuktan sonra gelip yerleştiği İstanbul'da devam etmiş; zor şartlarda ilim neşretmekle geçirdiği ömrü sıkıntıyla sona ermişti. Abdülhakîm Efendi, gerek hazırladığı ve dünyaya yaydığı çok sayıda dinî eserleriyle tanınan ilim adamı Hüseyn Hilmi Işık'ın; gerekse meşhur şair ve mütefekkir Necib Fâzıl Kısakürek'in hocası olmak itibariyle de son asra damgasını vuran mümtaz şahsiyetlerdendir.

Elinizdeki kitapta evvelemirde Abdülhakîm Efendi'nin bizzat kaleme aldırdığı ve 1924 senesine kadar gelen hâl tercemesinden başka, bazı matbu ve gayrı matbu eserleri nazara alınmıştır. Abdülhakîm Efendi'yi görenlerin, tanıyanların ve akrabasının beyanları da esas alınmıştır. Bu beyanların bir kısmı bizzat gördüklerine, bir kısmı da Abdülhakîm Efendi'nin diğer mensuplarından işittiklerine istinad eder. Ayrıca arşiv vesikalarına müracaat edilmiştir. Bilhassa Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Diyânet İşleri Reisliği arşivi, İstanbul Müftülüğü arşivi ve nüfus sicilleri arşivinde tedkikat yapılmıştır. Abdülhakîm Efendi'nin yetiştiği muhit olan Başkale, Van, Arvas, Nehri, Hizan, Doğubayezid gibi beldeler ziyaret edilip, araştırmalarda bulunulmuştur. Abdülhakîm Efendi'ye dair, yazılı ve basılı kitap ve mecmualar taranmış; kendisiyle irtibatı olduğu düşünülen şahıslarla veya bunları görenlerle mülâkatlar da yapılmıştır. Bazı malumat ve menkıbeler, Abdülhakîm Efendi'ye dair yazılmış bazı kitaplarda da benzer şekilde geçer. Elinizdeki kitapta bunlar aslî kaynağından işitilmiş veya öğrenilmiştir.

Böyle biyografi kitapları yazmanın zorluklarını bilen bilir. Resmî vesikalarla bir yere kadar hâl tercümesi yazmak mümkündür. Ancak hususi hayatına vâkıf olmak için, üçüncü şahısların hâtıralarını mümkünse birinci elden dinlemek ve zabt etmek lâzımdır. Bu vesileyle Abdülhakîm Efendi'yi tanıyanlardan hayattaki hemen herkese ulaşılmıştır. Bunların ekserisi de hüsnü kabul göstermişlerdir. Ancak ekserisi, malumat vermekle beraber,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gerek edeblerinden, gerekse zamanın icabı olan bir ürkeklikten dolayı ses kaydına, hatta resimlerinin bile çekilmesine pek sıcak bakmamışlardır. Hele şimdiki gibi ileri teknolojide ses kayıt cihazlarının bulunmadığı, ses kaydı için ortaya kocaman teyplerin konulduğu bir zamanda, anlattıklarını mümkün mertebe ağızlarından çıktığı şekilde kaydetme endişesi bazen çok zorluklara sebebiyet vermiştir. Üstelik bu mülâkatlar şimdiki gazetecilerin röportajları gibi olmamıştır. Evlerinde, yolda, davette, câmide, cenâzede, hâsılı nerede imkân bulunmuşsa, orada kendilerinden birşeyler dinlenilmiştir. Bu anlatılanlar hemen yazılı kayda alınmış; tereddüt vuku'unda, fırsat hâsıl edip bir vesileyle tekrar aynı husus anlattırılıp teyid edilmiştir. Bu gibi te'lifi uzun zaman süren kitapların bir handikapı da, kaynak şahsiyetlerin yaşlı oluşlarıdır. Tekrar dinlemek ve kendilerine bir detayı sormak lüzum ettiği takdirde, hayatta bulmak zordur.

Kitabın yazılmasına vesile olan merhum Seyyid Medeni Üçışık ve merhum Enver Ören Beyleri evvelemirde rahmetle anıyorum. Abdülhakîm Efendi'nin muhterem kızı Seyyide Mâhide Hanım, torunu Seyyid Sıddık Bey ve diğer torunu Seyyide Gülsüm Hanım ile zevci Seyyid Garbi Bey, yeğenleri Seyyide Fârıka Hanım, Seyyid Nevzad Işık Bey, Seyyid Rüçhan Işık Bey ve Zübeyr Parlakışık Bey'den öğrendiklerime paha biçilemez. Ayrıca başta Rauf Bey, Hilmi Işık Bey, Hâbil Bey, kardeşi Ahmed Bey, İlyas Bey, Mehmed Şekerci Bey, Mustafa Kanar Bey, Bahaddin Birgiv Bey, Mazhar Gürmen Bey olmak üzere Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerinden çok istifâde edilmiştir. Hepsiyle defalarca görüşmek; sualler sorup cevap almak imkânına eriştim. Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'daki ilk zamanlarını bilhassa Rauf Bey anlattı. Hicretten evvelki hayatını ise daha ziyade aile efradı ve şarktaki talebeleri vâsıtasıyla öğrendik. Abdülhakim Efendi'nin muhiblerinden görme imkânı bulamadığımız zâtların anlattıklarına da çocukları veya üçüncü şahıslar sayesinde muttali olduk. Tekkenin mensuplarından Ahmed Tokçabalaban'ın kızı Safiye Hanım, Ziyâ Bey'in kızı Siret Hanım, İlyas Ketenci Bey'in zevcesi Nevzer Hanım, Fahri Bey'in kızı Şefia Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Tayyibe Teymuroğlu Hanım gibi güzide hanımefendilerden de Abdülhakîm Efendi'nin hususî hayatı ve dergâhın hususiyetleri hakkında malumat öğrendim; kendilerine minnettarım.

Abdülhakîm Efendi'nin bilhassa Şark'taki hayatına dair malumat veren ve vesikalar lütfeden, ayrıca uzun zaman komşuluğuyla mübâhi olduğumuz latifeci ve mütevâzı sâbık Van müftüsü Seyyid Kâsım Efendi'yi rahmetle anıyorum. Sorulan her detaya sabırla cevap veren, kimsenin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bilmediği bilgileri lütfeden hoşsohbet Seyyid Taha Üçışık Bey'e minnettarım. Kendisi Abdülhakîm Efendi'nin torununun oğlu olduğu için, hususî hayatlarına dair çok meselelere vâkıftır. Abdülhakîm Efendi'nin bir başka kıymetli torunu Dr. Mehmed Üçışık Bey'e, muhterem vâlidesine ve teyzesine de şükran borçluyum. Kitabın muhtevasına yardımcı olan ve takriz yazmak lütfunda bulunan Seyyid Mehmed Said Arvas Efendi'ye; bilhassa Seyyid Taha Arvas'a dair kısımlarda çok yardımcı olan ve kitabın yazılmasını destekleyen Seyyid Ercümend Arvas ve sorduklarımızı cevapsız bırakmayan biraderi Seyyid Ender Arvas Beylere teşekkür ederim. Ayrıca isimlerini burada zikretme imkânı bulamadığımız nice zâtlara da müteşekkirim.

Bu kitap dört kısım halinde hazırlanmıştır. Birinci kısım Abdülhakîm Efendi'nin hâl tercemesine; ikinci kısım, şahsi halleri ve hususiyetlerine; üçüncü kısım, hatıra ve menkıbelere; dördüncü kısım ise ailesi ve talebelerine tahsis edilmiştir. Bu eserin telifinden maksat, ortalık henüz aydınlık ve bilgiler taze iken, bunları kayda geçirip, istikbaldeki meraklılara nakletmekten ibarettir. Kitabı, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye, hocaları, talebeleri ve aile efradının aziz ruhlarına ithaf ediyorum. Ferîd-i asr imişler; kendilerini görmek bahtiyarlığına eremediysek de, görenleri görmekle mübâhiyiz. Kitabın müellifi, acziyetini itiraf ile, rahmet ve minnetle andığı Seyyid Abdülhakîm Efendi'den ve bu kitapta ismi geçen mübarek zâtların ruhaniyetinden istimdâd ve onların himâye-i maneviyyelerine ilticâ eder.

Ekrem Buğra Ekinci
İstanbul 2016

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN KISA BİYOGRAFİSİ

1276/1860 senesi Şevval [Nisan-Mayıs] ayında o zaman Van vilâyetinin Hakkâri sancağına bağlı Başkale kazâsında dünyaya geldi. Moğol istilâsı sebebiyle Irak'tan Doğu Anadolu'ya yerleşmiş ve çok sayıda âlim yetiştirmiş bir aileye mensuptur. Arvâsî ailesinden Halîfe Mustafa Efendi'nin en büyük çocuğudur. Mustafa Efendi, Seyyid Taha Hakkârî hazretlerinin oğlu Seyyid Ubeydullah'ın talebesi idi. Bunun babası, Seyyid Muhyiddin; onun babası, Seyyid Muhammed, bunun babası da Hoşab'da medfun bulunan Kâdirî şeyhi Seyyid Abdurrahman Kutb hazretleridir. İmâm Alî Rızâ bin Mûsâ Kâzım soyundandır.

Başkale'de ibtidâiye ve rüşdiye [ilk ve orta] mekteplerini bitirdi. Doğu Anadolu ve Irak'ın çeşitli beldelerindeki âlimlerden ilim öğrendi. 1879'da Arvas'da Nakşibendî şeyhi Seyyid Fehim Arvâsî hazretlerine talebe oldu. Kendisinden 1882'de ilim icâzetnâmesi (diploma) ve 1887'de de Nakşibendî, Kâdirî, Çeştî, Kübrevî ve Sühreverdî tarîkatlarından hilâfet alarak memleketine döndü. Şâfiî mezhebinde olmakla beraber, dört mezhebin inceliklerine vâkıf idi.

Genç yaşta babasını kaybetti. Kardeşlerinin bütün mesuliyetini üzerine alıp, onları yetiştirdi. Başkale'de kendi parasıyla kurduğu medresede 29 sene talebe yetiştirdi. Anadolu ve İran sınırında çok beldeyi ziyaret ederek irşadda bulundu. Bu sebeple zamanın padişahı Sultan II. Abdülhamid tarafından taltif edildi. 1898 ve 1908 yılında iki defa hacca gitti. Mekke'de görüştüğü Şeyh Ziyâ Ma'sum Müceddidî, kendisine ayrıca hilâfet verdiği gibi, Üveysîlikten de mezun eyledi.

Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgali üzerine Mayıs 1915'de ailesiyle beraber Musul'a hicret etti. 1916-1918 arasında Ziybar kazâsı müftülüğünde bulundu. Buranın da işgali üzerine, Adana'ya geçti. Burada bir seneden fazla oturdu. Eskişehir'de bir müddet kaldı. Yollarda 150

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kişilik ailesinden çoğunu kaybetti. Kalan 20 kişi ile beraber Nisan 1919'da İstanbul'a geldi. Sultan Vahîdeddin tarafından Sultân Selîm Câmi yanında, o zamanlar yüksek dinî tahsil veren ve Medresetü'l-Mütehassısîn diye de bilinen Süleymâniyye Medresesi'ne 5 Ağustos 1919'da tasavvuf müderrisi olarak tayin edildi. Aralık ayında da Eyüp Sultan'da Murtaza Efendi Dergâhı (Kaşgârî Tekkesi) postnişinliği kendisine verildi.

1924-1928 arası Vefâ Lisesi'nde din dersi muallimliği yaptı. 1925'te tekkeleri kapatan kanun gereği, Kaşgârî Dergâhı'nda ömür boyu oturmasına müsaade edildi. Tekkenin câmiinde imam-hatiblik vazifesini yerine getirdi. 1924 yılında İstanbul vâizliğine tayin olundu. İstanbul'da Eyüp Sultan, Sultan Fâtih, Sultan Bayezid, Ayasofya, Bakırköy'de, Kadıköy Osman Ağa, Kasımpaşa Câmi-i Kebir, Üsküdar Yeni Câmi ve Beyoğlu Ağa Câmii kürsülerinden senelerce vaaz verdi. 1930'da yaş haddine rağmen vazifesi Bakanlar Kurulu kararıyla uzatıldı. Hukukî bir mesnedi bulunmaksızın, 1931'de Menemen'e götürülüp divan-ı harbe çıkarıldı. Beraat etti ise de, tekâüde sevkolundu. Câmi derslerini aralıksız fahrî olarak yürüttü. Üçışık soyadını aldı. Oğlu Mekkî Efendi başta olmak üzere çok sayıda talebe yetiştirdi. En meşhurları Hüseyn Hilmi Işık ve Necib Fâzıl Kısakürek'tir.

Abdülhakîm Arvâsî hazretleri, 18 Eylül 1943 tarihinde keyfî bir kararla İzmir'de mecburî ikamete tâbi tutuldu. Daha sonra geçtiği Ankara'da 27 Kasım 1943'te vefat etti. Bağlum Kabristanı'nda medfundur. Türkçe'den başka çok iyi derecede Arapça, Farsça ve Kürtçe bilirdi. Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Tarîkat âdâbına dair Râbıta-i Şerîfe (2. Baskısı 1342/1924) ve tasavvuf nazariyatını anlatan er-Riyâdü't-Tasavvufiyye (1342/1924) adlı kitapları matbudur. Basılmamış risâle hacminde eserleri de vardır.

Ahmed Mekkî, Ahmed Münir ve Ahmed Enver adında üç oğlu; Şefîa, Mâhide ve Zâhide adında üç kızı oldu. Ahmed Mekkî Üçışık, Kadıköy müftüsü idi. Münir Üçışık, İstanbul belediyesinde memurdu. Hicret esnasında, yeni evli kızı Şefîa Hanım ile genç yaştaki çocukları Ahmed Enver ve Zâhide vefat etti. Mâhide Hanım, Van mebusu İbrahim Arvas Bey ile evliydi. Uzun yıllar yaşadı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HAYATI

ÇOCUKLUK YILLARI

Hayırlı Bir Tefeül

Abdülhakîm Efendi'nin "zamanın ârifleri arasında" diye kaydettiği Uşşâkî tarîkatinden Hüseyn Vassâf (v. 1348/1929) isminde bir zât, **Sefîne-i Evliyâ** [Velîler Gemisi] adı altında bir eser yazmış ve eserinde Abdülhakîm Efendi'den de bahsetmek istemiştir. Bunun için hâl tercemesini öğrenme gayesiyle, 1920'li senelerin başlarında kendisine müracaat etmiştir. Seyyid Abdülhakîm Efendi de ehibbâsından birisinin tavassutuyla bu meyanda sorulan suallere cevap mahiyetinde küçük bir risâle kaleme aldırmıştır. Bunlardan ilk birkaçına verdiği cevaplarında hülâsaten ve meâlen şöyle buyurmaktadır[1]:

"İsmim ve alemim [has ismim] Abdülhakîm'dir. Böyle nâdir ve garib bir isimle adlandırılmama sebep, zâhirî ve bâtınî fazîletleri, seyyidlik şerefiyle birlikte evlâdında toplanmış görmek isteyen pederimin yüksek bir din

1 Hüseyn Vassâf Halvetî, tarîkat silsileleriyle meşâyih biyografilerini ihtiva eden ***Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr*** adlı mühim eserini Mehmed Sâmi'nin *Esmâr-ı Esrâr*'ını şerhetmek maksadıyla 1900'de yazmaya başladı. 1923'te te'lifini, 1924'te de temize çekme işini tamamladı. Ancak harf inkılabı sebebiyle basılamadı. Müellif hattı tek nüshası Süleymaniye Kütübhânesi'ndedir. Mehmed Akkuş ve Ali Yılmaz tarafından latinize hâli neşrolunmuştur (1990-2006).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

âlimine ait ismi tefeülen çocuğuna yakıştırmasıdır[2]. Bu zât, Hindistan'ın Siyalkut şehrinden, her ilim ve fende te'lif ettiği benzersiz eserlerle İslâm âlemini her cihetten ışıklandırmış ve âlim-i İslâm ismini hakkıyla ihraz etmiş olan Abdülhakîm Siyalkutî hazretleridir[3].

Ayrıca garip bir tesadüf dünyaya geldiğim gece, evimize Seyyid Abdülhakîm isminde bir zâtın misafir olmasıdır. Kendisi Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin onikinci oğlu ve o vakitler Irak ve İslâm beldelerinin kemal ve fazilet mihrâkı [odağı], Seyyid Taha hazretlerinin en küçük birâderi idi. Pederim, içindeki isteğe bu tesâdüf eklenince hemen 'Abdülhakîm' adını bana münasip bulmuş[4].

Pederime bu iki tefeül [hayra yorma], 1295 [m. 1878] senesi Ramazan'ının onbeşinci salı gecesinde gördüğüm bir rüya ile tahakkuk edeceği ümidini verdi. Rüyamda Allah Resûlü'nün nur çağlayanı güzellikleriyle karşılaşmış ve din meselelerinin en incelerinden birine ait bir suale cevap vermeye davet edilmiştim. Rüyamı babama anlatınca 'Abdülhakîm' isminin seçilişindeki istek ve bu ismin ifade eylediği mânâya ilâveten, ruhunda büyük bir ümid pırıldadı ve hem zâhirî, hem de bâtınî kemal yolunda gereği gibi yetiştirilmem için elinden geleni esirgemedi.

Bütün memleketçe, tazim vasıflarından olan efendi, hoca, şeyh gibi tabirlerden ayrı olarak, ailenin yaşça ve bilgice büyüğüne 'Seyyid' denilmesi âdet olduğundan, âcizleri de bu kelimeyle anılıyordum. Yaygın kullanılmasından dolayı alem [has isim] olduğunu zannedenler de var idi[5].

Lakap olarak kullanılan 'manzûr-i nazar-ı pîrân-ı kirâm' [kerem sahibi pirlerin nazarlarına kavuşan] terkibidir. Lakaplandırma sebebi; merhum şeyhin [üstadı Seyyid Fehim'in] lütfen kalemleriyle yazdıkları mektubun tepesine kaydedilen teveccüh satırları olup, dua telâkki edilerek kullanılmıştı. Sonraları Kâdirî tarîkatinden Bağdad Telgraf Başmüdürü ve Abdülkâdir Geylânî âşıkı Şâkir Efendi, 'Gavs-i A'zâm'ın nurlu kabrinde

2 Tefe'ül, bir şeyi hayra yorma, uğur sayma; bir hâdise, söz veya kişiden dolayı niyetlenilen işin hayırlı olacağını düşünmek mânâsına gelir.

3 Abdülhakîm Siyalkutî, Hanefî fıkıh ve kelâm âlimidir. İmâm-ı Rabbânî'nin sınıf arkadaşı idi. Hocaları Mevlânâ Kemâleddin Keşmirî idi. "Müceddid-i elf-i sânî" ifâdesini, ilk defa İmâm-ı Rabbânî'ye yazdığı bir mektupta kullanan bu zâttır. 1067/1656 senesinde vefat etti.

4 Hakîm, hikmet sahibi demek olup, Allah'ın isimlerindendir. Abdülhakîm, "hakîm olan Allah'ın kulu" mânâsına gelmektedir. Anadolu'da doğan çocuğa o esnada evde bir misafir varsa onun ismini koymak âdettir.

5 Abbâsî ve Memlûklerden gelip, Osmanlılarda da tatbik olunan bir âdete göre, Hazret-i Hasen neslinden erkeklere *şerif*; Hazret-i Hüseyn neslinden erkeklere *seyyid* denmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

murâkabeye dalmış otururken, size bir mühür hediye etmek ve mührün bir yüzüne o ibâreyi yazmak emrini aldım!' diyerek lakaptaki esrar ve hikmeti teyid etmiştir. Oradan gelen mührü şimdi kullanıyorum. Mühür oldukça kıymetli Necef taşındandır ve üç yüzlüdür. Bir tarafında, lakabım olan 'manzûr-ı nazar-ı pîrân-ı kirâm, es-Seyyid Abdülhâkîm', diğer tarafında 'es-Seyyid Abdülhakîm likülli emrin Fehîm', daha öbür tarafında sadece 'es-Seyyid Abdülhakîm' yazılıdır[6]. Mühür, Irak şeyh ve âlimlerinin kullandıkları mühürlerden daha büyükçedir. Onu hâlâ, teberrük ve tefeülen [bereket ve uğur sayarak] imza makamında kullanıyorum.

Abdülhakîm Efendi'nin mührü

1276 Hicrî yılının Şevval ayında doğmuşum. Doğduğum yer, vaktiyle Hakkâri sancağının merkezi olan, [şimdi Van'a bağlı,] 2800 metre yükseklikte hava ve suyunun güzelliğiyle tanınmış Başkale kasabasıdır. Bilâd-ı Kürdiyye, yani Van vilâyetinin doğusunda ve İran sınırında kalan geniş beldeler, yetiştiğim sahadır".

Abdülhakîm Efendi'nin doğduğu tarih, milâdî 1860 yılının 22 Nisan ile 20 Mayıs arasındaki zamana tekabül eder. Sefîne-i Evliyâ'ya esas teşkil eden bizzat yazdırdıkları hâl tercemesinin bazı nüshalarında ve buna istinâd eden bazı mehazlarda doğum tarihi olarak 1281/1865-1866 tarihi verilmektedir. İstanbul'dan verilen 1336 tarihli nüfus tezkeresinde de 1281/1865 tarihi vardır. Ama hicret esnasında uğradıkları 1918 tarihli Adana nüfus sicillinde tevellüd tarihleri 1277 olarak işlenmiştir. Buradaki 1277, Rûmî senedir ve 1276 Hicrî senesinin mukabilidir ki Milâdî 1860-1861 senelerine denk gelir. İstanbul'u teşriflerinde memuriyete tayin cihetinden resmî makamlarca böyle kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Resmî kayıtlarda kardeşlerinden en büyüğü olarak görünen Şeyh Kâsım'ın tevellüd tarihi 1277/1861; Şeyh Yusuf'un 1278/1862 ve Şeyh Taha'nın 1280/1864 olduğuna göre, yaşça hepsinden büyük olan Abdülhakîm Efendi'nin 1276/1860 senesinde dünyaya gelmiş olması icab eder. İleride

6 'Likülli emrin Fehîm', her işi fehmeder mânâsına gelir ki, üstadı Seyyid Fehim'in ismine işaret vardır. Bu mühür, torunlarındadır. Eskiden imza yerine mühür kullanmak âdetti. Eskidikçe yenisi yaptırılırdı. Abdülhakîm Efendi'nin de birkaç mührü vardır. En çok kullandığı mühür, yuvarlak ve üzerinde Seyyid Abdülhakîm yazılıdır. Bu mührün tatbiki, Seyyid Sâlih Efendi'nin icâzetnâmesinde görülebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tafsilatı geleceği gibi, Abdülhakîm Efendi'nin, Kâsım, Yusuf, İbrahim, Taha, Muhammed, Abdülkâdir, Şemseddin, Ziyâeddin, Mahmud, Muteber ve Râbia adında onbir kardeşi vardır. Onu Tovi aşireti reisinin kızı olan Hano (Ayşe) Hanım'dan; Mahmud ise Seyyide Meryem Hanım'dan doğmuştur.

Peder Nûr Est...

Seyyid Abdülhakîm Efendi, babası hakkında şöyle anlatmaktadır: "Pederim merhum Seyyid Mustafa Efendi'dir. Kendisinin ilk çocuğuyum. Nakşî tarîkatı şeyhlerinden, din ve ilim neşri yolundaki gayretleri ve cömerdlikleriyle maruf, şeriat ölçülerine bağlılıkta fevkalâde titiz, malını ve canını Kâinâtın Efendisi uğrunda fedâ etmekten çekinmez, yüksek hasletler sahibi bir zât idi."

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin babası Şeyh Halife Hacı Mustafa Efendi, Seyyid Taha Hakkârî'nin oğlu ve amcası Seyyid Sâlih Nehrî'nin talebesi Seyyid Ubeydullah Efendi'ye mensub idi. Abdülhakîm Efendi buyurdu ki, "Sîmâ-i sâlihîn [yüzde sâlihlere mahsus alâmet], ancak namaza müdâvim olanlarda [devam edenlerde] bulunur ki erbâbı indinde ma'lûmdur. Ehli olanlar geçirilen nemâzın hangi vakt nemâzı olduğunu dahi bilirler. Pederim merhum, bu hâlin müdriki idi"[7]. Van'ın Lersek, Şahmanis [Gürpınar-Topçudeğirmeni], Eringani [Başkale-Büklümdere], Karabilyan [Başkale-Yolmaçayır], Elenya, Kelekom vs. gibi oniki pâre köyü Halife Mustafa Efendi'ye aitti. Amcası Hamid Paşa'nın ise yirmidört pâre köyü vardı[8].

Halife Mustafa Efendi, bir defasında ziyaret için gittiği Nehri'den Başkale'ye dönerken, hocası Ubeydullah Efendi kendisini uğurlamış ve "Bu gece Şakitan'da misafir olursun" demişti. Hakikaten Halife Mustafa Efendi bugün Yüksekova (Gever) kazâsının Şakitan (Sâkıtân) köyüne geldiğinde rahatsızlanarak vefat etti. Kabri, Şakitan kabristanı ortasındadır. Kaybolmuş iken, Van eşrafından ve Arvâsî ailesi dâmâdlarından Abdurrahman Ekinci tarafından bulunup tamir ettirilmiştir. Baş ucundaki şâhidesinde, "Peder nûr est ve peder-i nûr, Ez an câ güften nûrun alâ nûr" [Baba nurdur ve nurun da pederidir. Onun için nur üzerine nur

7 Kezâ kendileri de böyle olup, ziyaretine gelen bazı kimselere, o gün sabah veyâ diğer namazını kılmamış ise, namazını kazâ et, öyle gel, dedikleri vâki olmuştur.

8 Bu köylerde oturanlar, devamlı kiracı sıfatıyla ömür boyu ekip biçer; mahsulün muayyen bir kısmını (umumiyetle onda birini) sahibine kirâ olarak verirler. Köylüler vefat edince, tarlalar bu hâliyle evladlarına intikal eder. Köylerin câmi, mektep vs ihtiyaçları, sahiplerince yerine getirilir. Köy satıldığı zaman, kiracıları da yeni alıcının kirâcıları olur. Bunlara maraba ismi de verilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

denir] beyiti yazılıdır.

Halife Mustafa Efendi 1880 ile 1882 seneleri arasında bir tarihte vefat etmiştir. Çünki en küçük çocuğu 1880 tarihinde doğmuştur. Şeyh Ubeydullah ise, 1882 Eylül'ünde Mekke-i Mükerreme'de ikamete tâbi tutulup; ertesi sene de burada vefat etmişti. Şu halde Halife Mustafa'nın vefatı bu tarihten önce olsa gerektir. Büyük oğullarının bile tahsilini ağabeyleri Seyyid Abdülhakîm Efendi'de tamamlamaları da bunu gösterir.

Halife Mustafa kabri ve mezar taşı

Halife Mustafa Efendi'nin babası, müftü Seyyid Muhyiddin Efendi'dir. Onun babası Seyyid Muhammed, onun babası da Seyyid Abdurrahman Kutb hazretleridir. Bu zât, aynı zamanda Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mürşidi Seyyid Fehim Efendi'nin de dedesidir. Yani Seyyid Fehim Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin dedesinin amcazâdesi olmaktadır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, ecdâdı hakkında da şu malûmatı vermektedir:

"Resûlullah'a kadar çıkan babalarımın kısaca isimleri şöyledir: 46-Seyyid Mustafa, 45-Seyyid Muhyiddin, 44-Seyyid Muhammed, 43-Seyyid Abdurrahman, 42-Seyyid Abdullah, 41-Seyyid Muhammed, 40-Seyyid Muhammed Şihâbeddin, 39-Seyyid İbrahim, 38-Seyyid Cemâleddin, 37-Seyyid Kemâleddin, 36-Seyyid Muhammed el-Velî, 35-Seyyid Hacı Kâsım Bağdâdî, 34-Seyyid İzzeddin Abdullah, 33-Seyyid Abdülazîz, 32-Seyyid Abdülvehhâb, 31-Seyyid Hacı Kâsım, 30-Seyyid Abdülcebbâr, 29-Seyyid Cemâleddin, 28-Seyyid Haydar, 27-Seyyid Abdullah 26-Seyyid Hacı Kâsım, 25-Seyyid Ebu'l-Hasen Ali ez-Zâhir, 24-Seyyid Ebû Abdullah, 23-Seyyid el-Mansûr, 22-Seyyid Abdülazîz, 21-Seyyid Nizâr, 20-Seyyid

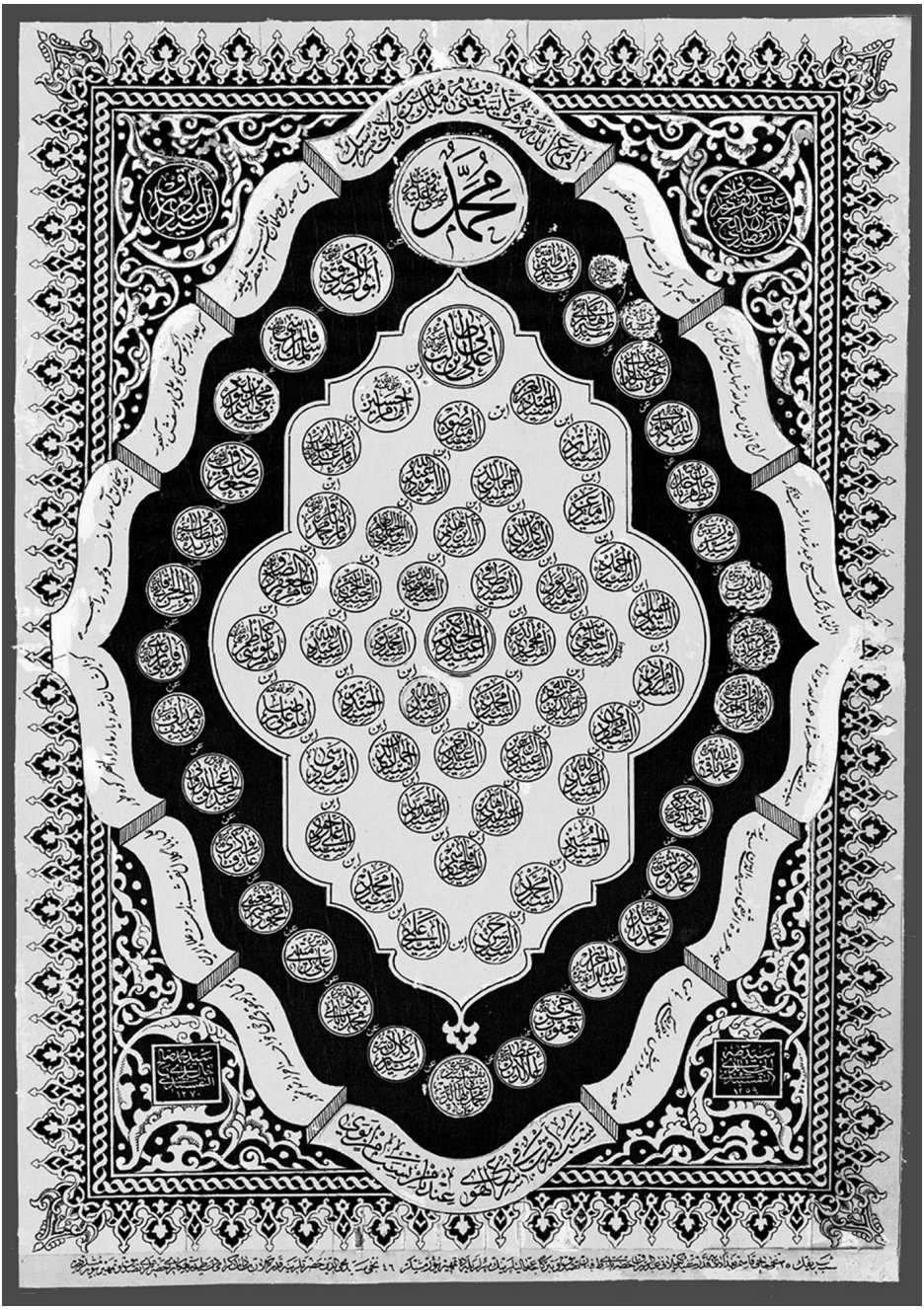
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

el-Mu'iz, 19-Seyyid Ahmed, 18-Seyyid İsmâil, 17-Seyyid Murâd, 16-Seyyid Mehdî, 15-Seyyid Abdullah, 14-Seyyid el-Hüseyn, 13-Seyyid Muhammed, 12-Seyyid Hasen, 11-Seyyid Ali, 10-Seyyid Muhammed, 9-Seyyid Ali Cevâd, 8-Seyyid Mûsâ, 7-İmam Ali Rızâ, 6-İmam Mûsâ Kâzım, 5-İmam Ca'fer Sâdık, 4-İmam Muhammed Bâkır, 3-İmam Zeynülâbidîn, 2-İmam Hüseyn, 1-İmam Ali (radıyallahü teâlâ anhüm ecmaîn).

Ali Cevâd'dan Seyyid Kâsım Bağdâdî'ye kadar olan zâtların isimleri Irak şer'î mahkeme sicillerinde kayıtlıdır. Şeyh Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin torunu Şeyh Seyyid Abdürrezzak, Seyyid Kâsım'ın neseb şeceresini, mübarek el yazısıyla tasdik ve ceddi Gavs-i A'zam'ın mührüyle teberrüken süslemişlerdir. Seyyid Kâsım Bağdâdî'den aşağıya doğru üçüncü atam olan Seyyid Muhammed'e kadar gelen zâtların isimleri, Hama'da mahfuz nakîbüleşrâf defterlerinde kayıtlıdır. Bunun Seyyid Tâhâ ve Seyyid Muhammed Sâlih'in mühürleriyle süslü bir sureti mevcuttur. Geriye kalan üç kuşak, şer'-i şerife göre neseb sahibinin ikrarı ve memleketinde meşhur olması kâfi görüldüğünden burada sözü bitiririm."

Anlaşılıyor ki Abdülhakîm Efendi, Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Fâtıma'dan itibaren 47. kuşaktan torunudur. Bu isimler, Seyyid Abdülkâdir Geylânî torunlarından Seyyid Şeyh Abdürrezzak tarafından Şeyh Kâsım Bağdâdî'ye verilen Kâdirî icâzetinde yazılıdır. İnce uzun kitap şeklindeki 33 sahifelik bu icâzetnâme mevcuttur. Ayrıca Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin 35. dedesi Hacı Kâsım Bağdâdî'nin oğlu Seyyid Haydar'ın onuncu göbekten torunu olduğunu iddia eden Muhammed bin Süleyman isimli bir zât, Şeyh Kâsım Bağdâdî'nin şeceresinin arkasına kendi şeceresini de ilâve etmiştir. Bu şecerede zamanın ulemâ ve eşrafından şâhidlerin isimleri de yer almaktadır. Bu neseb Bağdad'da Seyyid Hasen bin İlmiddin el-Hüseynî en-Necefî, Bağdad Müftüsü Seyyid Nizâmeddin, Musul Kâdısı Abdülhamid bin Abdillah el-Hüseynî, Bağdad Kâdısı Ahmed bin Mahmud bin Hacı Abdullah el-Hüseynî, Nizâmeddin Ali el-Hüseynî es-Senâbî, Meşhed-i İmam-ı Ali emîri Hasen bin Seyyid Ahmed bin Abdillah, Seyyid Ali bin Abdülkâdir el-Hüseynî (Tâceddin Kem'ûne), Meşhedi İmamı Ali kâtibi Seyyid Ali ve Hasankeyf kâdısı Abdullah el-Hüseynî huzurunda sâbit olmuş; adı geçen zâtlar da teyid etmiştir. Musul ile Diyarbekr nakîbüleşrâfı Rüknüddin el-Hüseynî tarafından da tasdik edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Abdülhakîm Efendi'nin hazırlattığı şecere/silsilenâme. Kendi ismini koydurtmamış; '1313'ten sonra mürşid görülmedi' buyurarak hâlini gizlemiştir. (Yazan: Safî Bey, Süsleme: Hüsnü Tengüz)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARVAS YILLARI

İlim Tahsili

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliya'da "Nerelerde ve kimlerden ilim tahsil ettikleri?" sualine şu cevabı irad buyurmuştur:

"Çocukluk yaşlarımda memleketim olan Başkale kasabasının ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerinde tahsil ettim. Şahâdetnâme [diploma] aldıktan sonra, o zamanlar ilim ve irfan merkezi olan Irak'ın muhtelif beldelerinde ve Müküs [Bahçesaray] gibi kazâlardaki yüksek âlimlerden sarf ve nahv, lügat, metn-i lügat, mantık, münâzara, vad', beyân, meâni, bedî, kelâm, hikmet-i ilahiyye ve hikmet-i tabiiyye [fizik/kimya/biyoloji], riyâziye [matematik], hendese [geometri], hesâb, isbât-ı vâcib, hey'et [astronomi], tefsîr, hadîs, Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî fıkhı, fıkıh usûlü, tasavvuf gibi dersleri büyük ve derin bir alâka ile zabtettim. 1300 Hicrî yılı başlarında da [1882 sonları] icâzet alarak memleketime döndüm. İlim tahsîli esnasında ciddi surette riyâzet ve nefs mücâhedesiyle sôfiyye yolunda çalışmaktaydım[9].

Talim ve terbiye devremizde, insan tâkatinin üstünde denilecek derecede çalışıyorduk. Bize kuvvet veren, bâtın yolunun nuruydu. Kuvvetin en büyüğünü de daha evvel bahsettiğim rüya teşkil ediyordu.

Şimdi rüyayı tafsilâtıyla anlatayım: O zamanlar, yeryüzüne bâtın nurunun indiği noktalardan başlıcası bildiğimiz, Seyyid Taha hazretlerinin vatanı ve medfeni [defnedildiği yer] olan Nehri isimli kasabada zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil ile uğraşırken, Ramazan'a tesadüf eden vaktimi pederimin huzurunda geçirmeyi dileyerek memleketime dönmüştüm. Derslerim hâlâ aşağı derecedeki kitaplar seviyesinde idi. Ramazan ayının onbeşinci salı gecesi, rüyada Allah'ın Resûlünü gördüm. Yüce bir taht üzerinde

9 Sarf, Arapça kelime bilgisi (morfoloji), nahv cümle bilgisi (sentaks) demektir. Lügat, isim ve fiillerin değişik hallerini gösterir. Meselâ, sebîl ve tarîk yol mânâsına gelmekle beraber, birincisi hayırda kullanılır. Mantık, doğru muhakeme ve doğru düşünmeyi öğreten ilimdir. Münâzara, farklı fikirlerin karşılıklı mukayese ve müdafaa usûllerini temin eden ilimdir. Vad' ilmi, bir lafzın neye delâlet ettiğini göstererek mânâsının anlaşılmasını temin eder. Belâgat, düzgün ve yerinde söz söylemeyi öğreten ilimdir. Meâni, beyân ve bedî' olmak üzere üçe ayrılır. Beyân ile terkiblerin, maksada delâletteki açıklığı anlaşılır; hakîkat, mecaz, kinâye, teşbih, istiâre gibi sanatlar üzerinde durulur. Bedî', sözün garib (alışılmadık) ve güzel söylenmesidir. (Rahman, arş üzerine istivâ etti, yani gâlib oldu, âyetinde olduğu gibi. Yine meselâ bir insanın çok misafirperver olduğunu anlatmak için, ocağında çok kül vardır demek gibi.) Meâni, sözün ve terkiblerin, muktezâ-yı hâl ve makama mutâbık söylenmesidir. (Başın sağ olsun ile gözün aydın sözlerinin nerede söyleneceğini bilmek gibi) Kelâm, İslâmiyetin iman ve itikad bilgilerini ele alan ilimdir. Hikmet-i ilahiyye, dinin hükümlerinin konuluş gayelerini tedkik eder. Bugün yanlış olarak felsefe deniyor. Hikmet-i tabiiyye, fizik, kimya, biyoloji; riyâziye, aritmetik; hendese, geometri; heyet, astronomi demektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

risâlet makamında oturmuşlardı. Nazarlarım, heybet ve celâl levhası karşısında dehşet içinde, yere bakarken, arkamdan bir kimse, yavaş yavaş, huşû içinde, sağ tarafıma yanaştı. Göz ucuyle taaccüb içinde baktım. Kısaya yakın orta boylu, top sakallı, aydınlık alınlı bir zât idi. Bu zât sağ kulağıma, işitilmeyecek kadar hafif bir sesle, fıkıh ilminin hayz meselelerinden bir sual sordu: 'Hayz zamanında bir kadın, câmiye girmeye mezun değilken, iki kapılı bir câminin bir kapısından girip öbür kapısından çıkmakta şer'an serbest midir?' Allah Resûlünün heybetlerinden büzülmüştüm. Yavaşça, bu suali tekrar sormaması için, gayet alçak bir sesle 'Şeriat sahibi hâzırdır!' diye cevap verdim. Maksadım, şeriat sahibinin huzurunda kimsenin din meselelerine el atamayacağını anlatmaktı. Şeriat sahibi, ses işitilemeyecek bir mesafede bulunmalarına rağmen cevabımı duydular. Durmadan, 'Cevap veriniz!' diye üst üste iki kere emir buyurdular. Hattâ Peygamber fermanının iki kere mi, yoksa vitre [tek sayıya] riâyeten üç kere mi olduğunu tamamiyle kestiremedim. [Yani iki defa mı, üç defa mı söylediklerini hatırlamıyorum.]

Ertesi günü, öğle namazı vaktinde merhum pederimin câmiye gelmelerini bekleyerek yolları üzerinde durdum. Bir şeyin arz edilmesi için durduğumu hissettiler. Rüyayı anlattım. Yüzlerinde bir beşâşet, sevinç zuhur etti. Rüyayı şu yolda tefsir ettiler: 'Seni müjdelerim! Âlemin fahri, seni mezun ve din meselelerini tebliğe memur buyurdular. İnşaallah âlim olursun! Bütün gücünle çalış!' Babama 'Kâinâtın Efendisinin huzuruna lâyık ve münasip olan mesâil-i kelâmiyye ve dekâik-ı Kur'aniyye ve hakâik-i ilâhiyye gibi nice din meselesi dururken, bana hayz bahsinden sual açılması ve cevabının tarafımdan verilmesi hakkındaki Resûlullah'ın emrinin hikmeti nedir?' diye sordum. Şu cevabı verdi: 'Hayz fıkıh meselelerinin en zoru olduğu için, böyle bir sual, senin ileride din ilimleri bakımından çok yükseleceğine işarettir' dedi.

Bu rüyadan sonra, on sene müddetle Cuma gecelerinden başka hiç bir geceyi yorgan altında geçirdiğimi hatırlamıyorum. Sabahlara kadar dersle uğraşıp insanlık icabı uykuyu kitap üzerinde geçirirdim. İcâzet aldıktan sonra bile, bu rüyanın şevki beni yürütmekte devam etti. İnsan gücünün haricinde denebilecek bir gayret ve istekle çalışırdım.

Bu rüyadan 25 sene sonra 1315 sene-i hicriyyesi [1898] haccını yerine getirmeden evvel, Hücre-i Muattara-ı Peygamberî'yi [Hazret-i Peygamber'in güzel kokulu türbesini] ziyaret etmek nasib oldu. İskenderiye'den deniz yoluyla, bize zevcesiyle birlikte yoldaşlık eden [Abdovanlı] Hacı Ömer Efendi ile beraber, akşam namazından sonra, yüzümü şebeke-i saadete

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

döndürmüş, zâhirî ve manevî nûr içinde iki büklüm beklerken, sağ tarafımdaki Hacı Ömer Efendi kulağıma eğilip korkarak fısıldadı: "Refika şu anda özür sâhibidir. Mescid-i Nebevî'yi ziyarete gelemez. Bâbü's-Selâm'dan girerek Peygamber huzurunda bir selâm verip, Bâb-ı Cibrîl'den çıkmasına şer'an müsaade var mıdır?" 25 yıl evvelki rüya o anda hâtırıma geldi ve haşyetle sarsıldım. Hacı Ömer Efendi'nin yüzüne baktım ve rüyama girenin o olduğunu anladım. Rüyamı düşünerek: "Aman efendim, yirmi beş sene evvel bu sualin cevabına değil mezun, belki memurum. Ancak rüyada huzurda cevaba cesaret edemediğim gibi, şimdi dahi huzurda olduğumuzdan cevap vermede mazurum" diye mukabele ettim. Bâb-ı Rahme'den dışarı çıktık ve ben hem meseleyi cevaplandırdım, hem de rüyayı tafsilâtıyla anlattım. Noktası noktasına zuhur eden rüya, merhum pederimin tabir ve tefsirine göre benim ilim tahsilime teşvik edilmemi hedef tutuyordu. Bu rüyadan sonra tahsil yolunda elde ettiğim yepyeni bir idrak ve en ince meseleler üzerinde kalbime dolan anlayış o derece terakki etti ki, tarifi kabil değildir[10].

Bâtın terakkileri [manevî ilerlemeler] de bir arada devam etti. Bu rüyanın semeresiyle, geceli gündüzlü çalıştıkları halde mesafe alamayan ilim taliplerinin önüne geçtim. Memleketin harab olmasına yakın bir zamanda üçüncü dereceden mûcazlarımı [icâzet verdiklerimi] görmekle şereflenmiştim. Ekserisi âlim, âmil ve hâricî umûra [dışarıda olup bitenlere] vâkıf olup, âdetâ İstanbul yüksek medreselerinde tahsil etmiş, fen âlimlerinden fark edilmezlerdi. Onları görenler, İstanbul medreselerinden icâzet almış zannederlerdi. Bu feyz ve bereketin kısm-ı küllîsi bu rüyanın feyz ve semeresi olduğunu biliyorum."

Abdülhakîm Efendi bu devrede ders çalışmak için günlerce uykusuz kaldığını; başı düşüp uyumamak için çenesine tahta bir destek dayamak zorunda kaldığını anlatırdı. Hilmi Işık Efendi'den naklen: "Biz [Teftâzânî'nin beyân ve meânî üzerine yazdığı] Mutavvel'i okurken ne safâ-i hâtıra vardı! İstanbul varmış yokmuş; Avrupa varmış yokmuş haberimiz yokdu. Dünya ve mâ-fihâdan [içindekilerden] haberimiz yoktu. Karanlık basıp harfleri göremeyinceye kadar okurduk" buyururdu.

10 Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu suale ne cevap verdiğini anlatmıyor. Minhâc gibi muteber Şâfiî fıkıh kitaplarında özürlü bir kadının mescidde durmaya ve mescidi kirletme korkusu varsa mescide girmeye mezun olmadığı; ancak mescidde beklemeksizin sadece geçmeye cevaz verildiği yazılıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Sana Ismarladım!"

Seyyid Abdülhakîm Efendi Arvas'a gidip, Seyyid Fehim hazretlerinden zâhirî ilimlerde okuyup, icâzet aldı. Bir yandan da tasavvuf yolunda ilerleyip, mertebeler aşarak, ıstılahların [tasavvufî tabirlerin] mânâlarına kavuştu. Seyyid Fehim hazretleri bir gece rüyasında Hazret-i Peygamber'i gördü. Hazret-i Peygamber ona; "Abdülhakîm'in terbiyesini sana ısmarladım" buyurdu. Bu emir üzerine Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin terbiyesine daha çok ihtimam gösterip, onu tasavvuftaki Velâyet-i Ahmediyye derecesine ulaştırdı. Seyyid Abdülhakîm Efendi, "Bihamdillah Cenab-ı Hak beni Velâyet-i Ahmediyye ile şereflendirdi. Binâenaleyh kırk tane oğlum olsa, hepsini Ahmed tesmiye ederdim" buyururdu. Nitekim oğullarının isimleri Ahmed Enver, Ahmed Mekkî ve Ahmed Münir idi.[11]

Nakşî yolunda müridleri terbiye için riyâzet, mücâhede, erbain (çile) gibi usullere başvurulmadığı halde; tasavvuf yolunda ilerleyip, mertebeler aşan bir sâlike eğer hilâfet verilecekse, talebeyi kontrol ve hallerini anlamak, mufassalan keşf edebilmek için riyâzete ihtiyaç duyulur. Mürid, karanlık bir hücrede, 40 gün geçirir; mürşidinin emrettiği ibâdetleri ve tesbihleri yapar; abdest ve cemaatle namaz için ancak dışarıya çıkabilir. Mürşidinin tayin ettiği ve gayet kâfi mikdardaki yemeği, bir başkası tarafından getirilir. Halkın Sülûk de dediği erbaînde, hayvanî gıda yenmez; ayakları uzatarak değil, ancak oturduğu yerde uyuyabilir. Buna 40 manasına Arapça 'erbaîn' veya Farsça 'çile' denir. Abdülhakîm Efendi, Arvas Câmii'nin kuzey duvarı arkasındaki çilehânede kalarak erbaîn çıkardı. Günde bir tas ayran çorbası ile iktifâ ederdi. Gece gündüz ibâdet, zikir, taat üzere idi. Bir defasında rutubet veya yorgunluktan kendinde hoşa gitmiyen bir koku hissetti ve küçük bir aralıktan damın üzerine çıkıp, taze hava alırken, üstadı Seyyid Fehim hazretleri kendisini gördü. "İçeri gir, vazifenle meşgul ol, o kokuyu ibâdet giderir!" buyurdu.

Seyyid Taha Arvas anlattı: "Seyyid Abdülhakîm Efendi, Arvas'da mescidin arka duvarından girilen bir hücrede erbaîne [çileye] girdiler. Bir ara o kadar halsiz düşmüştü ki duvarlara tutuna tutuna kulleteyne gelir; abdest alır; yine tutuna tutuna giderlerdi. Göz kapakları karanlıktan kısılmış; ayak parmaklarının arası çatlamıştı. Gelen çorba kâsesinin etrafında

11 Manevî yolculuğa başlayan sâlikin kat' etmesi gereken yedi mertebeden sonra ait olduğu peygamberin ismiyle anılan 4 manevî derece gelir: Hakikat-i İbrâhîmî, Hakikat-i Mûsevî, Hakikat-i Muhammedî ve Hakikat-i Ahmedî. Sâlik, Velâyet-i Hâssa-i Muhammediyye de denilen Hakikat-i Muhammedî makamından yükselerek, Hakikat-i Ahmedî makamına ulaşır. Velâyet-i Ahmediyye'ye erer. Burada, mahbûbiyyet-i zâtiyye, yani Allah'ın zatına âşık olma hâli zuhur eder. Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, I/260.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir mikdar yağ bulaşmıştı. Onu parmağı ile alıp, göz ve ayaklarına sürdüler. Sonra vazifelerine devam ettiler. Kırk gün tamam olunca beldenin ağalarından birisi çileden çıkışın şerefine bir ziyafet verdi, kuzular kestirdi. Seyyid Fehim hazretleri sofraya oturdu. Seyyid Abdülhakîm Efendi de kapıda bekliyordu. Ziyafet sahibi, Seyyid Fehim hazretlerine, 'Efendim, Molla Abdülhakîm nereye otursun?' diye sordu. Seyyid Fehim hazretleri, 'O oturacağı yeri bilir' buyurdular. O bir mikdar yağın, çileyi bozmuş olduğu anlaşıldı. Seyyid Abdülhakîm Efendi tekrar çilehâneye dönüp böylece iki erbâîn çıkartmış oldu ve nihayetinde buyurdular ki: Bana birinci erbainde verilmemiş nice makamlar, marifetler; bu ikincisinde ihsan edildi'.

Arvas'taki çilehânenin girişi ve câmi avlusundaki kulleteyn

Seyyid Fehim hazretleri bir zamanlar Van'dan Nehri'ye giderken Başkale'den geçmiş ve o zaman, daha altı-yedi yaşlarında olan Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi, boynunda cüz çantası hocaya giderken görmüş ve o anda ileride kendisinin halifesi olacağını bilmiştir. Nitekim bu ilk görüşünde: "Babam, senin ismin nedir? Nereye gidiyorsun?" diye sormuş; o da çocuk sâfiyetiyle tanımadığı bu zâta "Sana ne?" cevabını vermişti. Aradan yıllar geçti. Seyyid Abdülhakîm Efendi Arvas'a gelip Seyyid Fehim Efendi'den yetişti. Kendisine hilâfet verdikleri zaman da "İşte bana bu!" buyurarak, Abdülhakîm Efendi'nin çocukken söylediği sözün de cevabını vermiş oldu. Bir bakıma, "Sen çocukken, sana, ismin nedir, kimsin, nereye gidiyorsun demem, işte bu günler içindi" demek istedi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi anlatır: "Seyyid Fehim hazretlerinin sohbetlerinden çok istifâde ettim. Bir gece benzeri olmayan bir sohbet oldu. Bu sohbette dinlediklerimi kendim için kâfi görerek; 'Bu sohbet bana

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yeter, alabileceğim her şeyi bu gece aldım' diye düşündüm. Sabah olunca üstadım benden ibriğini istedi. İbriği bir elma ağacının altında bulunan hocama götürdüm. Bu sırada Seyyid Fehim hazretleri, 'Abdülhakîm! Bu ağaç ne ağacıdır?' diye sordu. 'Elma ağacıdır efendim' cevabını alınca; 'Bu ağacın bir gövdesi, dalları, dallarında da meyveleri vardır. Şimdi bir elmanın içindeki çekirdeği yiyen bir kurt, ben bütün elmayı ve elma ağacını yedim, onda olanları aldım dese, doğru olur mu?' buyurdu. Böylece bana akşamki fikirlerimin yanlış olduğunu bildirip, daha çok gayret etmem gerektiğine işaret buyurdu."

Seyyid Abdülhakîm Efendi anlatır: "Hazret-i Seyyidim, üstâdım ve mürşidimin kapısının eşiğinde yatar, onu gece teheccüde kaldırırdım. Bir gece uyumuşum. Uyanınca, içeride namaz kılmakta olduğunu anladım. Anladım ki, kendileri kalkmış, kapıyı açmış, üzerimden geçip, abdest almağa gitmiş ve dönmüş namaz kılıyor. Üzüldüm. Kendime çok esef ettim. Bu kapıya uyumak için mi geldin, sen böyle bir hizmete lâyık değilsin dedim. İçin için sızladım. Kapıya kulak verdim. Hazret-i Seyyidim, ellerini kaldırmış dua ediyor ve Cenab-ı Hakk'a benim için yalvarıyordu. Hâlim değişti. Benim üzüntümü anlamış ki, öyle dua ediyordu. İşte ne bulduysam, o geceki duadan buldum. Neye kavuştumsa, onun bereketiyle kavuştum."

Bir gün Seyyid Fehim Efendi eline bir pertavsız (büyüteç) alıp güneşe tutarak çakmak yakmış; sonra Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye dönerek "Güneş, Peygamber Efendimiz; pertavsız ise mürşiddir, çakmak da müriddir. Mürşid, Peygamber Efendimiz'den aldığı muhabbet nuru ile müridin kalbini tutuşturur" buyurmuştur.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ'da, zâhirî ilimlerdeki üstadlarının isimlerini şöyle bildirmektedir:

Sarf, nahv, mantık, münâzara, vad', beyân, me'âni, bedi', kelâm, usûl-i fıkh, tefsir, tasavvuf, müslimanlara nasihat, iki mezheb üzere fetvâ verme, hikmet-i tabiiyye, hikmet-i ilâhiyye, riyâziyye, hesâb, hendese ve hey'et ilimlerinde, seyyidim, senedim ve üstadım, rabbine her hususta mütevecciih, din ilimlerinin hepsinde müceddid, âdetâ zamanının Nevevîsi, akranlarının Cüneyd-i Bağdâdîsi mesâbesinde olan, mütekaddimîn âlimlerinin şemâilini kendisinde toplayan ve müteahhirîn âlimlerinin âriflerinin kazandıklarının kaynağı bulunan, iki ilimde derya ve iki âlemin sahibi, kerîmü'l-haseb, şerîfü'n-neseb es-Seyyid Fehim hazretleri, hocasının kendisine icâzet verdiği gibi bana icâzet verdi.

Bundan sonraki hocalarımın isimleri sırasıyla şöyledir: Molla Hasan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

el-Ahvazî (el-Ehvedî), Molla Halil el-Ömerî (el-Es'irdî), Molla Mahmud el-Ömerî, Molla Sâlih el-Mûsulî, Molla İsmail (babası), Ahmed (babası), Haydar (babası), Mevlânâ Zeynü'l-Belânî, Şeyh Taha el-Kürdî el-Kâdir ed-Dımeşkî, Abdullah el-Eşnevî, Molla Ali, Zeynüddin (babası), Celâlüddin ed-Devvânî, Ali el-Cürcânî eş-Şirâzî, Tâcüddin Muhammed el-Fârûkî, Mahmud bin Ebi'l-Feth Nuh es-Simnânî, Mevlâ Celâlüddin Muhammed el-Kazvinî, İmam Ebu'l-Kâsım er-Râfiî, Muhammed bin Muhammed el-Cezerî, Zahîrüddin Muhammed el-Kârzûnî (Kazerûnî), es-Seyyid Mecdüddin el-Firûzâbâdî, Şeyh Muhyiddin el-Haddâd, eş-Şeyh Muhyiddin en-Nevevî, Muhyiü's-sünneti ve'd-din el-Kuşkenârî, eş-Şerif el-Cürcânî, Mübârek Şah el-Buhârî, Kutbüddin er-Râzî, Allâme eş-Şirâzî, Kâtib el-Kazvinî, Fahrüddin er-Râzî, Hüccetü'l-İslâm Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik bin Abdillah bin Şeyh Yusuf el-Cüveynî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Amr ez-Zeccâc, Seyyidü't-tâifeteyn Ebi'l-Kâsım el-Cüneyd el-Bağdâdî, Ebu'l-Hasen es-Sırrî es-Sekatî, eş-Şeyh el-Ma'ruf el-Kerhî, Ebû Selim Dâvud et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasen el-Basrî, Hazret-i Ali bin Ebî Tâlib el-Kureyşî el-Hâşimî kerremallahü vechehü, Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem ve Cebrâil aleyhisselâm.

Şeyh Cüneyd Bağdâdî hazretleri, aynı zamanda Ca'ferü'l-Haddâd hazretlerinden de hırka giymişti. Bu silsile de şöyledir: Abdullah el-İstahrî, Ebû Türâb en-Nahşebî, Şakîk el-Belhî, İbrahim bin el-Edhem, Musa er-Râ'î, Üveys el-Karenî, Emîrü'l-Mü'minîn Ömer bin Hattab ve Ali ibni Ebî Tâlib radıyallahü anhümâ, Nebiyyi Zîşân sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem ve Cibrîl aleyhisselâm.

Yukarıdaki silsilede ismi geçen Ahmed bin Haydar hazretleri aynı zamanda Şeyh Abdülmelik el-Usâmî'den de okumuştur. Onun da silsilesi şöyledir: eş-Şeyh Şihâbüddin Ahmed bin Hacer el-Heytemî, Şeyhülislâm Zekeriyyâ el-Ensârî, Celâl el-Mahallî, Celâl el-Yakîn, Şârihu'l-Buhârî ibn Hacer el-Askalânî.

Bu silsile, zâhirî ilimler silsilesi olup, bâtınî ilimlerdeki, yani tarîkatteki silsileleri başkadır.

Altın Silsile

Sefîne-i Evliyâ'daki "Tarîkata nisbetleri nasıldır? Kimler ve hangi kollara bağlıdırlar?" sualine Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin cevabı şöyle olmuştur:

"Üçüncü ceddime kadar babadan oğula bütün soyumuz, Hazret-i

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ali'den intişar eden Nûr-i Muhammedî ile Kadirî ve Çeştî tarîkatlerinin en büyük şeyhleri imişler. O tarîkatlerin ölçülerine göre Kürdistan halkını yetiştirirler, nurlandırırlar ve kurb-ı ilahîye erdirirlermiş. Ve bağlı oldukları yola ait birçok muteber kitap te'lif etmişler. Nihayet hakikat güneşi Mevlânâ Hâlid hazretleri zuhur edip, âlemi hidâyet nuru ile nurlandırınca, insaf ve dindar olan âlimler ve sâlihler, tabiî olarak, o hakikat denizinden doymuş; o hidâyet güneşinden nur almışlardır. Bunların cümlesinden olup, Hüseynî Seyyidler ismini taşıyan ve o civarın ilim ve irfan hanedanının namusu demek olan Arvâsîlerin küçüğü büyüğü, her taraftan çekirgeler gibi, Mevlânâ'nın feyz kapısının eşiğine koşuşan ve üstadın eteğine yapışanlar arasında yer almışlar. Bu fakir de 1295 [1879] senesi Eylül ayında, o koldan gelen Seyyid Taha hazretlerinin üstün halifesi, her üstünlüğün sahibi Seyyid Fehim hazretlerine bağlanmak ve nurlarıyla şereflenmek gibi bir mazhariyete erdim. Yaşça küçük ve ruhça olgunlaşmamış olduğum halde, hatm ve teveccüh halkasına girmeye mezun oldum. Aldığım ilk emir, âdet üzere tevbe ve istihâre yapmak oldu. İstihâre gecesinde gördüğüm rüyadan, mürşidim tarafından kabul edildiğime ait mânâyı sezdim.

İstihârede gördüğüm rüya: Seyyid Taha hazretleri, câmide, halifeleri Seyyid Fehim hazretlerine şu emri veriyorlar: 'Abdülhakîm'i götür. Siyâbından mücerred (elbisesinden sıyrılmış) olarak, cevâzim-i hamsin çeşmelerinde kendi elinle vücudunu tamamen yıka! Gelsin, ikimize de imam olsun!' Seyyid Fehim hazretleri beni alıyor, âlem-i emre ait beş latifenin çeşmelerinde yıkıyor. Ben de bir elimi onun omuzuna koyarak sağ ayağımı benim için serilmiş olan seccâdeye bırakıyorum. Rüyanın tabir ve tefsire muhtac olan kısmı yalnız cevâzim-i hams terkibidir. Cevâzim, cezmin çoğulu olup, kat'î, kesin demektir. Hams, yani beş adedi ise, âlem-i emrin latifelerinin tasfiyesine işaret olduğu açıktır. Rüyanın başka tabire muhtaç olmayan açıklığı, ayrı bir ilahî lutf ve nâmütenâhi bir ihsandı. Bu ihsanın şevkiyle ve bütün bir aşkla ilim tahsil ederek bâtınımı nurlandırmaya çalıştım."

Seyyid Fehim Efendi

Nakşî meşâyihinden olup, evlâd-ı resûldendir. Sevenleri kendisini Hazret-i Şeyh ve Allâme diye anardı. Arvâsî nisbesi ile meşhurdur. Babası, Seyyid Abdülhamid Efendidir. Annesi Bayezid Arvâsîlerinden Çaldıranlı Seyyid Hacı İbrahim Efendi'nin kerimesi Emine Hanımdır. Sâliha bir hanım olup, çok hizmetkârı bulunduğu halde, medresedeki talebelerin çamaşırlarını bizzat yıkadığı anlatılır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seyyid Fehim Efendi 1241/1825 senesinde Arvas'da doğdu. Seyyid Fehim'in Safiyyeddin isminde bir ağabeyi vardır. Babasını küçük yaşta kaybetti. Babası vefat edince annesi zevcinin amcası Hacı Lütfi'nin oğlu Muhammed ile evlenmiş; Seyyid Muhammed, üvey oğlu Seyyid Fehim'i himaye etmiştir. Bu evlilikten Seyyid Tahir dünyaya gelmiş; bunun oğlu Seyyid Resul, amcasından okuyarak icâzet almıştır. Seyyid Fehim'in üç kızkardeşinden biri Gevaşlı Hacı Uluhan Bey'in zevcesi ve Derviş Bey'in annesi olan Cevahir Hanımdır.

Fehim Efendi genç yaşta ilim tahsiline başladı. Kısa zamanda Kur'an-ı kerîmi hatm ve hıfzetti. Sonra Müküs'teki Mir Hasen-i Velî Medresesi'nde ilim tahsil etti. Cizre'ye gidip, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin derslerine devam etti. Muş'ta Molla Resul Sübkî ve Muş Müftisi Ebu Abdullah Molla Hasan Ahvedî'den derslerini tamamlayıp câhirî ilim icâzeti aldı.

Tasavvufta, amcazâdesi Seyyid Sıbgatullah'ın delâletiyle gittiği, zamanın büyük âlim ve velilerinden Seyyid Taha Hakkârî hazretlerinin huzurunda yetişti ve kendisinden tasavvuf icâzeti aldı. "Allahü teâlâya hamd olsun. Seyyid Taha'yı gördüm; tasavvufun ve hakikatin ne olduğunu öğrendim." derdi. Hocasına gösterdiği edep ve sadâkat karşısında Taha Hakkârî, "Yeter Molla Fehim! Kanaatime göre bugün ilimde bir ummansınız. Seyyid Şerif Cürcânî hazretlerinden sonra ilimde seyyidlerin yüzünü siz güldürdünüz. Bu ilmi bu kadar yere sermeye hakkınız var mı?" buyurmuştur. Hocası Taha Hakkârî hazretlerinin vefatı üzerine, onun kardeşi ve postnişini Seyyid Sâlih Nehrî'nin sohbetine devam etti.

Sohbet ve dersleriyle ilim ve tasavvufun yayılmasına hizmet etti. Bulunduğu beldeler, İran hududuna yakın olduğu için, medresesi İran menşeli Şiî propagandalarına karşı muhkem bir sed teşkil ediyordu. 93 Harbinde, talebeleriyle beraber Doğubayezid cephesine gidip, Ruslarla müsâdemeye katıldı.

Seyyid Molla Resul Zeki'nin oğlu Molla Ziyâeddin'in vefatından sonra tedrisatı kesintiye uğramış bulunan Arvas Medresesi'ni ihyâ etti[12]. Altmış kadar talebeyi ilmen mezun etti ki, oğlu Seyyid Emin Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi, Halife Derviş, Halife Ali, üvey kardeşinin oğlu Seyyid

12 Rivâyete göre, Molla Resul Zeki vefat edince, oğlu Ziyâeddin ilmen kâfi olmadığı halde, babasının halkasını dağıtmamak adına talebelerine ders verdi. Bir yandan da cinlerle irtibat kurdu. Bir gün bu taifenin tasallutuna uğradı. Babasının vaktiyle yaptığı tavsiyeye uyarak bir daire çizip kendisini hapsetti. Bunun üzerine cinlerden birisi babasının suretine girerek kendisini çağırdı. Daireden çıkan Ziyâeddin Efendi bundan sonra iflâh olmadı. Aklını kaçırdı. Ders halkası da dağıldı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resul Arvâsî ve Molla Abdülcelil Efendi bunların önde gelenleridir. Aslen Şirvan'ın Keşkül köyünden Mejingirli Halife Derviş ile Patnoslu Halife Ali, aynı zamanda halifeleridir. Yaşça büyük oldukları halde, seyyidliklerine hürmeten sırasıyla Seyyid Emin ve Seyyid Abdülhakîm Efendi devrinde tarîkat vermekten kaçınmışlar; az zaman sonra da vefat etmişlerdir.

Fehim Efendi'ye verilen Mecidî Nişanı

Seyyid Fehim Efendi, hocası Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Ubeydullah ile beraber hacca gitmek üzere Hicaz yolculuğuna çıktı. Zamanın icabı İstanbul'a uğradılar. Zira o devirde Anadolu hacıları İstanbul'dan gemilerle Hicaz'a giderlerdi. 1293/1876 senesi Ramazan ayında Fâtih semtinde o zaman Ferid Paşa Konağı olan ve bugün de ayakta bulunan Reşâdiye Oteli'nde kaldılar. Sultan II. Abdülhamid onların, İstanbul'u teşrifini duyunca sarayına davet edip ikram ve iltifatta bulundu. Seyyid Fehim Efendi'ye duagû pâyesi verip, aylık 300 kuruş maaş bağlattı. On iki günlük bir misafirlikten sonra, Mısır'a gitmek üzere merasimle Haydarpaşa'ya kadar uğurlandı. Hac yolculuğu sırasında Mısır'a uğradığında, el-Câmi'ül-Ezher ulemâsının günlerdir uğraştıkları halde çözemedikleri bir meseleyi çözdüğü; Ezher reisü'l-ulemâsının, O'nun ilimdeki yüksek derecesini görerek; "Yemin ederim ki, bizim ilmimiz bu zâtın ilmi yanında denizde bir damla gibidir. Verâ ve takvâmız ise, bu zâtın verâ ve takvâsı yanında bir hiçtir" dediği rivâyet olunur. Benzeri bir hâl Mekke-i Mükerreme'de de zuhur etti. Van'a döndükten sonra, -ileride anlatılacağı üzere- Şeyh Ubeydullah hâdisesinin çözülmesindeki hizmeti sebebiyle maaşı 500 kuruşa çıkarılıp, 3. derece Osmanlı Mecidî nişanı ile taltif olundu[13].

Seyyid Fehim Efendi, her sene yazın bir ay Van'a gelir; muhiblerinden kayınpederi Hacı Bekir'in yaptırdığı Şabaniyye Câmii'nde irşadda bulunurdu. Seyyid Abdülhakîm Efendi de üstadı nereye gitse, yanından ayrılmazdı. Van'a son teşriflerinde teveccüh için sevenleri toplandığında bu câminin kalabalığı almayacağı anlaşılınca, kalenin yakınındaki Hüsrev Paşa Câmii'nde yaptılar. Bu, Seyyid Fehim Efendi'nin son teveccühü oldu[14].

13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH. (İrâde Dâhiliye) 875/69844 20/Ra/1300. Duâgû, Farsça 'dua okuyan' demek olup; Osmanlılar zamanında faziletleri sebebiyle maaş bağlanan bazı zâtlar için kullanılır.

14 Tasavvuf yolunda ilerlemeye vesile olmak üzere, mürşidin müride nazar etmesi yahut başka yollarla kalbindeki mâsivâ ve dünya sevgisini, günah lekelerini temizleyip, yerini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seyyid Fehim Efendi, vefatından altı ay önce sefer hazırlığına başladı. Sohbetlerinde her zamankinden daha çok ölümden bahsediyordu. Şimdi medfun bulunduğu kabir yerine bakarak, çok âlim ve velinin medfun bulunduğu Arvas kabristanına defnedilenlerin imanlı olduğu takdirde bütün günahlarının affedileceğini beyan buyururdu.

Ömrünün son günlerine doğru rahatsızlığı fazlalaştı. Bir Cuma günü hasta hâliyle câmiye gitti. O gün halifesi ve oğlu Seyyid Muhammed Emin Efendi beliğ ve hazin bir hutbe okudu. Câminin arkasındaki çeşmeye kadar saflar bağlamış olan cemaat bu hutbenin tesiriyle mahzun olup, ağladı. Seyyid Fehim, Cuma namazını oturarak kıldı. Sonra da dört halifesi Seyyid Muhammed Emin Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi, Halife Derviş ve Halife Ali'yi huzuruna davet buyurarak vasıyetlerini şöyle bildirdi:

"...Muhammed Emin yerime ikâme edilmiştir. Yani benim vazifemi yürütecektir. İnce kalblidir. Bize karşı sevgisi çok kuvvetli olduğu için, benden sonra fazla yaşayacağını zannetmiyorum. Ondan sonra Seyyid Abdülhakîm mutlak olarak yerime ikâme buyurulmuştur. Kendisi Arvas'da olsun, Başkale'de olsun, İstanbul'da olsun, itaat ediniz. Onun rızası benim rızamdır. Ona muhalefet bana muhalefettir" buyurdu[15]. Dört halifesinden başka bazı talebelerinin de bulunduğu sırada vasıyetine şöyle devam etti:

"Kitaplarımı Arvas Kütüphânesi 'ne vakfettim. Benim bildiğim, kimseye borcum yoktur. İhtiyaten ilan edin. Şayet alacaklılar çıkarsa, ne kadar iddia ederlerse, Muhammed Emin tereddüdsüz versin. İlmin ve Nakşibendiyye yolunun yayılmasına ihtimam gösteriniz. Seyyidim ve senedim [efendim ve dayanağım] Seyyid-i Büzürk hazretlerinin, her sene asgarî bir defa Van'a gidip halkı irşad için fakire olan emirlerini yerine getiriniz" buyurdu[16].

Vasıyetine devâm ederek; "Benden sonra çok fitne çıkacak. Kadınlardan hayâ perdesi kalkıp, çarşı pazarlarda dolaşacaklar. İslâm, Abdülhamid Han ile kâimdir." buyurdu. Bir ara Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye dönerek;

---

feyz, mârifet, ilim ve hikmetle yani mânevî ilimler, iyilikler, bereketler ve fâidelerle doldurmasına teveccüh denir. Umumiyetle bazı günler, sabah namazından sonra mürşidin müridleriyle kucaklaşıp kalblerini kalbi üzerine koymak suretiyle yapılır. Mektûbât-ı Ma'sûmiyye'de der ki, "Pîrin teveccühü, her ne sûretle ortaya çıkarsa çıksınlar, sâdık talebeden, zulmet ve keder dağlarını kaldırıp, uzaklaştırır."

15 Böylece hem Seyyid Emin Efendi'nin kısa bir zaman sonra vefat edeceğini; hem de Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin yıllar sonra İstanbul'a geleceğini haber vermesi bir kerâmettir.

16 Büzürk, Farsça büyük demek olup, Seyyid-i Büzürk denildiğinde, Seyyid Taha Hakkârî anlaşılır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Cenab-ı Hak sizi muhafaza edecektir. İbrahim aleyhisselâmın ateşte yanmadığı gibi!" buyurdu. O gün ikindi namazına kadar zikir, murakabe ve Enbiyâ sûresinin 87. âyetinde geçen Yunus aleyhisselâmın "Senden başka ilah yoktur. Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Doğrusu ben haksızlık edenlerden oldum" meâlindeki meşhur "Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn" duasını okuyarak vakit geçirdi. İkindi namazını oturarak kıldı. Hatta secdeden başını oğlunun yardımıyla kaldırabildi. Secdeden kalkınca; "er-Refiku'l-a'lâ" diyerek vefat etti. Tarih 14 Şevval 1313 [29 Mart 1896] idi[17].

Seyyid Fehim Efendi'nin Muhammed Reşid, Muhammed Mazhar, Muhammed Emin, Hasan Medenî, Muhammed Ma'sum, Muhammed Sıddık, Hüseyn, Muhammed Sâlih, Nizâmeddin ve küçükken ölen Şemseddin adında on oğlu; Emine, Güster, Mâhi, Esmâ ve Emetullah adında beş kızı vardı. Reşid Efendi (1845?-1875?), Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kayınpederidir. O ve Mazhar (1853-1888) babaları hayatta iken vefat ettiler. Emin Efendi (1867-1898), babasının halifelerinden ve zamanın büyük âlimlerinden olup, babasının da işaret buyurduğu gibi 1316/1898 tarihinde vefat etti. Sıddık Efendi (1879-1916), Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin sefâret makamında halifesi idi. Sıddık, Ma'sum (1878-1941), Hasan (1876-1968) ve Nizâmeddin (1892-1956) Efendiler, peşpeşe Van müftülüğü yaptılar. Ma'sum, Hasan ve Hüseyn (1880-1963) Efendiler, hilâfet ve sefâret nâmıyla olmayıp, hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin izin verdiklerinden idi. Abdülhakîm Efendi'den ilmen mezun Sâlih Efendi (1890-1949) de muhaddis ve Mesnevî mütehassısı idi.

Seyyid Fehim Arvâsî'nin kızı Emine Hanım, Seyyid Fehim Efendi'nin anne-bir kardeşi oğlu Seyyid Resul Arvâsî ile; Güster Hanım, vefat eden ablası Emine Hanım'ın yerine Seyyid Resul ile; Emetullah Hanım, amcazâdesi Abdülhamid ile, vefatından sonra da Van'da Teymur Paşa ile evlendi. Mâhiye Hanım, Patnoslu Kör Hüseyin Paşa'ya vardı. Esmâ Hanım ise Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin torunu Ali'nin, bunun 1926'da idamından sonra Müküslü Şevki Bey'in; bunun da yeğeni tarafından öldürülmesinden sonra kayınbiraderi Fazlı Orhan Bey'in zevcesi idi.

Reşid Efendi'nin annesi Elmas Hanım, Şeyh Sâlih Nehrî'nin halifesi

17 Ruhun bedendeki hâlinden başka hâlleri vardır. Mü'min öldükten sonra, ruhu, Refîk-i a'lâ denilen mertebede bulunur. Bedene alâkası da vardır. Bir kimse, mezardaki bedene selâm verse, Refîk-i a'lâda bulunan ruhu, bu selâma mukabele eder. Hüseyn Hilmi Işık: **Seâdet-i Ebediyye**, İst. 2016, s.1016.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve Bedirhan Bey'in hocası Müküslü Mahmudan aşiretinden Şeyh Azrâil'in (veya İsrâil'in) kızı idi. Emin, Ma'sum ve Sıddık Efendilerin annesi Sitti Yaldız Hanım, Seyyid Molla Ziyâeddin Arvâsî'nin; Mazhar ve Hasan Efendi ile Güster Hanım'ın annesi Gülizar Hanım, Van eşrafından Hacı Bekir Ağa'nın; Hüseyin, Sâlih, Nizâmeddin ve Şemseddin Efendilerle Emetullah, Mâhiye ve Esmâ Hanımların annesi Mehâni Hanım ise Patnoslu Halife Ali'nin kızıdır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstadı ve mürşidi Seyyid Fehim Arvâsî hazretlerini bizzat şöyle tasvir etmektedir:

"Seyyid Fehim kuddise sirruh, her sene Rûmî Teşrinievvel'in [Ekim] 7'sinde Van'dan hareketle Müküs'e gelirlerdi. Bir kısrağı vardı. Gayet rahvan [yolunca hızlı gider] idi. Biz de Van'dan beraber çıkar; Başkal'a'ya gitmek üzere ayrılırdık. Ben hasır üzerinde otururdum. Bazen 23 saat oturmuştum. Odalarında bezir çırası yakılırdı.

1313 Şevval'inin 14'ncü günü (29 Mart 1896) 72 yaşında Van vilâyetinin, Müküs kazâsının Arvas karyesinde vefât ettiler. Za'îfü'l-vücûd, za'îfü'l-beden idi. Boylu idi. Sakalları mu'tedil, ne kesîf, ne hafîf, ne tavîl [uzun], ne kasîr [kısa] idi. Ak ve siyahı müsâvî idi. Burnunun ortası yüksekçe, alnı geniş, levni [rengi] beyazlığa az mâil [meyilli], dişleri noksan değil idi. Dişlerinden hiç müştekî [şikâyetçi] değil idi. Amâmesi [sarığı] büyük idi. Elbisesi, beyaz basmadan, üç etekli bir entâri idi. Kâh mavi, kâh yeşil cübbe giyerdi. Çorabları yünden idi. Deriden pabuçları vardı. Son zamanlarında gözlükle okurdu. Gözleri siyah idi. Saçları kısm-ı küllîsi beyaz idi. Kaşları mu'tedil idi. Âhir-i ömrüne kadar hayvana binerdi. Naîf, za'îf idi. Nihâyet-i ömrlerinde amâmesini taşımağa muktedir değil idi. Namazda âbânî sarardı[18].

Bülend bâlâ [uzun boylu] olduğundan ki taşını uzun yaptırmıştım. [Cihan Harbi esnâsında] Ermenîler, taşının ikisini de kırmışlar. Oralarda olsaydım, mümkin olsaydı bir daha taş yaptırırdım. Mehâbetli [heybetli] idi. İnsan, gölgesinden korkardı. Gölgesini gören, bilirdi ki ehlullahdır. Allah'ın sevgili kullarındandır.

[Arvas havâlisinde yaşayan gayrı müslimler, ezcümle Ermeniler, Seyyid Fehim hazretlerine ve ailesine çok hürmet ederlerdi. 1915'deki Rus işgali sırasında, Arvas yakınındaki Kitris (Kırıkhan) köyü Ermenileri, çok iyiliklerini gördükleri ve halkı hicret eden Arvas'a bir zarar gelmemesi

18 Âbânî (ağabânî), zemini beyaz, dalları safran renginde kasnak işlemeli kumaş ve bu kumaştan yapılan sarıktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

için nöbet tutmuştur. Ancak yakınlardaki Müslüman muhacirler açlık sebebiyle zaman zaman Ermenilere baskın yapıp, hayvanlarını kaçırınca hiddete gelip, vazgeçmişler; bunun üzerine gelen Ermeni çeteciler müdafaasız buldukları köyü yakmışlar; mezar taşlarını da kırmışlardı. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin talebesinden Hilmi Işık Efendi, Seyyid Fehim hazretleri için 1972 senesi sonunda İstanbul'da yaptırıp, eskiden olduğu gibi mahdumları Muhammed Emin Efendi'nin yazdığı uzun beyitleri de yazdırdığı mermer taşı, 1973 senesi bidâyetinde Van'a gönderip başucuna konulmasını temin ederek üstadlarının arzularını yerine getirmeye muvaffak oldular. O zamanki Van müftüsü Arvâsîzâde Seyyid Kâsım Efendi'ye teslim edilen bu taş, baharın gelişine kadar Van'da muhafaza edilerek, yolların açılması üzerine Arvas'a götürülebilmiştir.]

Fehim Efendi'nin eski mezar taşı ve yeni mezar taşının dikilişi. Taşa yaslanan Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Münir Bey

Zamanında ve mekânında emsâli yoktu. Her nev' ilmde, hattâ zirâ'at ve san'atlarda ve umûr-ı dünyeviyye ve siyâsiyyede de mâhir idi. İlmi, Allahü teâlânın vergisi idi. Van vâlîsi çözemediği işlerini, gelip sorar ve çözerdi. Ömründe bir namazı cemâatsiz geçmedi. Bir teheccüdü kaçırmamıştır."

Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstadından bahis buyuracağı zaman "Seyyidü's-senedim" veya "Hazret-i Şeyh" derdi. Şeyhi de, huzurda iken kendisine "Abdülhakîm" veya "Mele Abdülhakîm"; gıyabında bahis geçince

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Molla Abdülhakîm Cenâbları" diye hitâb ederdi. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin, üstadı ve şeyhi Seyyid Fehim hazretlerine bağlılığının çok fazla olduğu menkıbelerden bellidir. Öyle ki her fırsatta ziyareti ve sohbeti ile şereflenmek istemiş; yolda yiyeceği tükense, üstadının kıymetini bilmeyenlerin yemeklerinden yememiştir.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstadından icâzetnâme alıp Başkale'ye döndükten sonra, sık sık Arvas'a, üstadını ziyarete gelirdi. Bu gelişlerinden birinde enteresan bir hâdise cereyan etmiştir: Seyyid Fehim hazretleri kendisine: "Hiç durma, atını değiş ve hemen Hoşab'a git!" buyurdu. Hemen geri dönüp Hoşab'a geldi. Edebinden ne için gönderildiğini dahi üstadına sormadı. Araştırdı. O gün bir ziyafet olduğunu öğrendi. Oradaki bir ağanın, damı çökmüş, yirmi kadar koyunu ölmüş, bunları yüzdürüp, gûya bismil edilmiş [şer'an boğazlanmış] gibi halka yedirmek istediğini ve ziyafetin bu olduğunu öğrendi. Bütün et ve yemekleri Hoşab deresine döktürdü. Ağayı da zabtiyeye tutturup, "Leş olmuş hayvanları müslümanlara yedirmek isteyen bu adamı Van vâlisine götürüp teslim edin ve bizden haber gelinciye kadar Van'da kalsın" buyurdu.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri buyurdu ki, Seyyid-i senedimin (Seyyid Fehim'in) mümtaz vasfı istikamet idi. İstikamet, kerâmetten çok yüksektir."

Seyyid Fehim'den Mektuplar

1300 yılı 17 Cemâzilâhir [Nisan 1883] tarihinde Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kardeşleri İbrahim ve Taha Efendi'lere hitaben yazdıkları Farsça mektubun tercümesi şöyledir:

> Sevdiğim, kıymetli Seyyid İbrahim ve Seyyid Taha!
>
> Allahü teâlâ, ikinize de selâmet versin! Size çok dua ettikten sonra, bildiğiniz gibi, kardeşiniz Seyyid Molla Abdülhakîm geçen sonbaharda buraya gelmişdi. Ders okumağa başlamıştı. Bu fakir de, onun dersini gayet dikkat ile tahkik ederek anlattım. O da, gerek derste, gerek kendi çalışmalarında, öylece dikkat ve tahkik eyledi. İlimden başka bir şeye bakmasına vakit bırakmadım. Şimdi, zamanımızdaki usule göre kitapları bitirdi. Bu fakir, âlet ilimlerini ve fıkh ve hadîs bilgilerini okutmak için, üstâdlarımdan nasıl mezun oldu isem, onu da ben, öylece mezun eyledim. Sizler, artık ona kardeş gözü ile bakmayınız. İlmin şerefini gözetmek için, ona karşı çok tevâzu gösteriniz! Bunları, sizin iyiliğiniz ve yükselmeniz için yazıyorum. Bundan başka, ilme karşı tevâzu göstermek, Allahü teâlâya tevâzu etmek demekdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu kısa yazımdan, çok şeyler anlayınız!

es-Seyyid Fehîm.

Abdülhakîm Efendi, medresesinde ilimle ve tekkesinde irşad ile meşgul iken, bir yandan da üstâdına mektuplar yazarak hâllerini arzediyor; ondan da cevap alıyordu. 3 Kânunsâni 1301 [15 Ocak 1885] tarihinde Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye yazdığı aslı Farsça bir mektup da şöyledir:

Sevgili oğlum, gözümün nûru Seyyid Molla Abdülhakîm!

Size, sonsuz dualarımı bildirdikten sonra arz edeyim ki, uzun zamandan beri sizden haber almadığım için, gönlüm çok üzülüyor. Allahü teâlâ her gizli şeyleri bilir. O şâhiddir ki, kalbim hemen her zemân seninledir diyebilirim. Beni bu üzüntüden kurtarmak için, görünür görünmez hâllerinizi sık sık bildirmelisiniz! Böylece sevgi bağları oynatılmış olur.

Eğer o, gözümün nûru, buradaki fakirlerden soracak olursa, Allahü teâlâya hamd ve şükrler olsun, bedenimizin ve etrafımızın rahatı ve selâmeti günden güne artmaktadır. Hak teâlâ, biz fakirlerin ve bütün kardeşlerimizin kalblerine selâmet ihsan buyursun! Âmîn.

Şeyh Abdülhamid'e ve Şeyh Hasen'e ve Seyyid İbrahim'e bu fakirin dualarını bildiriniz! Taha Efendi'ye ve Mazhar Efendi'ye dua ederim. Her kime uygun görürseniz, bu fakirin dualarını bildirmek için, vekilimsiniz.

Bundan başka, Nehri'de olanların, doğru, eğri, hepsinin hâllerini yazınız. Ayrıca, Nastûrîlerin taşkınlık yapdıklarını, dörtyüz müslüman öldürdüklerini işittik. Bunların neler yaptıklarını ve ne için yaptıklarını da bildirmenizi istiyorum. Vesselâm, 3 Kânunsâni 1301.

Duacınız, günâhkâr Seyyid Fehîm.

Bu Farsça mektup da, 1302 [1886] tarihinde yine Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye yazılmıştır:

Bu sakîm bendenin gözbebeği, gözümün neş'esi ve kalbimin sürûru Molla Abdülhakîm! Allahü teâlâ sana selâmet versin ve uzun ömürler versin ve istenilen makamların nihâyetine kavuşdursun! Âmin.

Size düâlarımı bildiren bu mektubu yazmadan birkaç gün evvel, çok sevdiğim iki mektubun birlikte geldi. Sevdiğimin selâmetini, birâderlerinin ve akrabasının selâmetlerini bildirdiği için sonsuz sevindirdi. Verilen vazîfeyi yapmakta olduğunuz ve büyüklerin bereketi ile te'sirlerinin görüldüğü anlaşılınca, muhabbetimi kat kat artdırdı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Allahü teâlâ herkese yayılan ihsânı ile size de mükâfât ve muvaffakıyet ihsân buyursun!

Sual ediyorsunuz ki, tâlibler halka olup teveccüh yapılıyor. Bu sebeble sünnet olan hâcet nemâzı kerâhat vaktinde kılınıyor. Bunun zararı yoktur. Çünkü hâcet nemâzı sünnetdir, [Şâfiî'ye göre] belli zemânı yokdur.

On ya daha çok talebe ile müsâid zemânlarda hatm-i sagîr yapdığınızı yazıyorsunuz. Bu da iyidir.

Azîzim, talebeyi okutmak için tarîkat vazîfelerini azaltmak büyüklerimizde görülmüş ve işitilmişdir. Allahü teâlâ onların bereketlerini dünya ve âhırette üstünüzde bulundursun!

Meşgul olunca, halkalarda tesirler his oluyor ve nisbetin artdığı anlaşılıyor diyorsunuz. Allahü teâlâ bu ni'meti artdırsın! Cenâb-ı Hakkın lûtf ve ihsânı ile sizden bunun daha ziyâdesini bekliyorum ve bunun için düâ ediyorum. Cenâb-ı Hak düâları işitir ve kabûl buyurur. Himmetinizi artdırınız. Ele geçenle kanâat etmeyiniz. Her ne kadar bu yolun başlangıcında sondakilerin nûrlarından akisler olursa da, fakat dâimâ ağlıyarak, yalvararak hakîkî mürşidden pîrân vâsıtası ile yüksek dereceler istemelidir. Çünki maksad ötelerin ötesidir ve buna kavuşturan sebepler çok incedir. Mısra:

Merkeb topal, yük şişe, yol çok uzakdır.

Terakkî hissolunuyor buyuruyorsunuz. Azizim terakkî nasıl olur? Bu yolun ilk basamağı mâsivâyı kalbinden çıkarmakdır. İlk basamağı çıkılmadan nasıl terakkî olur? Evet, bu ve bunun gibi tesirler bidayette hissolunur. İsti'dâdın yüksek olduğunu haber verir. Bunun için çok şükretmelidir. Bu yolda kavuşulanlarla doymamak, susuzluğun artması lâzımdır.

Teveccüh halkasında bazı kimselere teveccüh olunurken nisbetin artdığı anlaşılıyor. Bu onların teessüründen midir, yoksa başka şeyden midir, anlaşılmıyor diyorsunuz. Azizim, feyzler ve nisbetler Feyyâz-ı Mutlak'dandır. Mürşidlerin ruhları vâsıtayla gelirler. İsti'dâdı olanlara verilmesi de Fâil-i Hakikî'dendir. Ervâhı vâsıta kılmak da O'nun ihsânıdır. Bu vâsıtalara ekseriyâ halkada izn verilir. Tâlibin kalbi dolmadıkca hissedilmez. Kalb doldukdan sonra taşar ve etrâfa yayılır. Bu zemân teveccüh eden ve o tâlibin yanında bulunanlardan hissi kuvvetli olanlar, kuvvetleri mikdarınca hissederler. Böyle kimselerin yanında bulun! Yani nisbetin artdığı müddetce yanında bulun! Nisbetin değişmediği veya azaldığı görülürse, o kimsenin yanından ayrıl!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hele nisbetin azaldığı hissedilip zulmet ve bulanıklık görülünce hemen ayrıl! Ancak Allahü teâlânın dilediği olur. Kimsenin elinden bir şey gelmez. Büyüklerimizin sözlerinden, yazılarından böyle anlaşılmakdadır. Herşeyin doğrusunu ancak Allahü teâlâ bilir.

Teveccüh için halka hâlinde otururlurken, büyüklerin ruhlarının hâzır olduklarını hissediyorum. Acaba bu hayal midir, yoksa ruhların kendileri midir, diyorsunuz. Azizim, ruhların hâzır bulunması muhakkakdır. Bunda hiç şübhe etmeyiniz! Duysanız da, duymasanız da hâzır olurlar. Acaba hayal midir, buyurmuşsunuz. Efendim bu yoldaki zuhûrât ve mükâşefât ve tecelliler ve müşâhedeler hep hayal ile ve vehm iledirler. Fekat kötü ahlâkdan temizlenmek ve iyi ahlâk sâhibi olmak bunlara bağlı olduğu için hayal ve vehm olmaları da kârdır. Büyüklerimiz buyurdular ki, hayal olmasaydı hâl olmazdı ve vehm olmasaydı fehm olmazdı. Diyebilirim ki, bu yolda seyr ve sülûk yapmak için vehmden ve hayâlden daha fâideli bir şey yokdur.

Vesselâm. 20 Kânunıevvel 1302 (1 Ocak 1886).
ed-Dâî Nakşibendî Seyyid Fehim.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin birâderi Seyyid Taha Efendi'ye hitaben 18 Teşrinievvel 1308 [30 Ekim 1892] tarihinde yazılmış bir mektup sureti de şöyledir:

Mübârek bostanın tâze fidânı Tâhâ Efendi!

Güzel yazılmış olan mektûbunuz geldi. O sevgili oğlumun ve yakınlarının selâmetde olduğunu bildirdikden sonra, hakîkî matlûbun şevkını, arzûsunu da duyurmakda olduğundan çok hoşumuza gitdi. Mısra':

Bu âb-ı hayâtı bırakmak, bana yakışmaz.

Allahü teâlâ bu susuzluğunu her ân artdırsın!

Râbıtada, rehberin sûretinin, tâm kendisi olması lâzım mıdır? diyorsunuz. Sevgili yavrum, tâm kendisi olması lâzım değildir. Râbıtadan maksad, sûrete teveccühdür. Sûreti düşünmekdir. Ondan yardım beklemekdir. Belli olan sûreti teşhîs etmek, tanımak lâzım değildir. Hakîkatde, rûhun belli bir sûreti yokdur. Hayâl edilen, düşünülen bir sûretde, şeklde görünebilir. Rûh, te'alluk etmiş, bağlanmış olduğu cesede, bedene alışmış olduğu için, çok kerre, o cesed şeklinde ve muhtelif hâllerde görünür. Hangi sûretde ve hangi hâlde görünürse görünsün, eğer güzel, tatlı, sevinçli görünür ve muhabbeti ve huzûru artdırırsa, rahmânî olduğu anlaşılır. Elinden geldiği kadar o sûrete arzûnu ve sevgini artdırmağa çalış! Onda, kendini yok et! Sûret, eğer

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çirkin ise, korkunç ve korkutucu ise, bu şeytânî bir görünüşdür. Ona bakma! Def' olsun, gitsin.

Zikr ederken, hâtıra gelen başka şeylerden kurtulmak için ne yapmalı diyorsunuz. Azîzim, öyle düşünceler iki şey ile bi-iznillahi teâlâ yok olur, giderler. Râbıtada görünen sûrete tâm teveccüh etmekle yâhud zikre çok ikbâl etmekle, hevesle yapmakla ve bütün kuvvetlerini ve duygularını yürek tarafında toplamakla gider.

18 Teşrinevvel 1308 [30 Ekim 1892].

[es-Seyyid Fehîm]

[Mektupların orijinali için Ekler kısmına bakınız.]

Seyyid Taha Hakkârî

Seyyid Fehim Arvâsî hazretlerinin mürşididir. Şeyh Abdülkâdir Geylânî soyundandır. Böylece nesli Hazret-i Hasen'e kadar uzanır. Abdülkâdir Geylânî'nin oğlu Seyyid Abdülaziz, Bağdad'dan Şimâlî Kürdistan'daki Akre şehrine gelmiş; oğlu Seyyid Ebû Bekr ise Hakkârî'ye yerleşmişti. Seyyid Taha bu zâtın soyundandır.

Ailenin son asırda oturduğu Nehri kasabası, Şemdinan (Şemdinli) kazâsının merkezi idi. Hayli nüfusa ve kesif ticarî hacme sahip iken, bugün Hakkâri'nin Şemdinli kazâsına bağlı birkaç hanenin yaşadığı Bağlar köyüdür.

Şeyh Taha, Molla Ahmed'in oğludur. Lakabı Şihâbeddin ve İmâdeddin ve Şeyh-i Büzürk'tür. Muhtemelen 1792'de Şemdinli'nin Meleyân veya Dimân köyünde doğdu. Küçük yaşta Kur'an-ı kerîmi ezberledi. Süleymaniye, Kerkük, Revandiz, Erbil ve Bağdad'daki medreselerde zamanının önde gelen âlimlerinden ders gördü. İcâzetnâme aldı.

Nehri'de müderrislik yapan amcası Seyyid Abdullah Şemdinî, yeğeni Seyyid Taha'yı, mürşidi Nakşî şeyhi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî hazretlerine götürdü. Mevlânâ Hâlid ondan büyük dedesi Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin Bağdad'daki türbesini ziyaret etmesini istedi. Seyyid Taha, türbede bir gece kalıp istihâreye yattı. Abdülkâdir Geylânî hazretleri rüyada görünüp, Mevlâna Hâlid'e mürid olmasını söyledi. Bağdad'da onun yanında seksen gün kalarak hilâfet aldı. Bugün İran sınırındaki Berdesûr'da medrese ve tekke açtı. Nehri'de irşad ile vazifeli olan amcası Seyyid Abdullah 1228/1813 senesinde vefat edince buraya geldi. Kırk sene irşadla meşgul oldu. Sultan Abdülmecid tarafından İstanbul'a davet olundu ise de, devlet adamlarıyla görüşmemesini vasıyet eden üstadının emrine riâyetle özür beyan etti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seyyid Taha Hakkârî hazretleri, 1853'te Nehri'de vefat etti. Kabri orada, amcası ve kardeşi Seyyid Sâlih ile aynı kabristandadır. Mezar taşları Hilmi Işık Efendi tarafından yenilenmiştir. Babası Seyyid Ahmed, dedesi Seyyid Sâlih ve büyük dedesi Seyyid İbrahim de aynı kabristandadır. Türkçe'den başka, mükemmel Arapça, Farsça ve Kürtçe bilirdi. Halifeleri kardeşi Seyyid Sâlih Nehrî, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Seyyid Fehim Arvâsî, Muhammed Küfrevî, Molla Taha (Halife Kûse), damadı Seyyid Abdülehad, Ahmed-i Meczûb, Abdullah Nînikî, Şeyhülislâm Kergûrî, Süleyman Biradostî, Halife Hâcı Hakkârî, Muhammed Minhânî, Resul Sübkî, Kemâleddin Hüseynî ve Abdüsselâm Tâceddin Barzânî (Mesud Barzânî'nin dedesi) olup; yerine Seyyid Sâlih Nehrî'yi postnişin bıraktı. Güçlü bir tekke kuran Seyyid Taha'nın 10 bin müridinden bahsedilir.

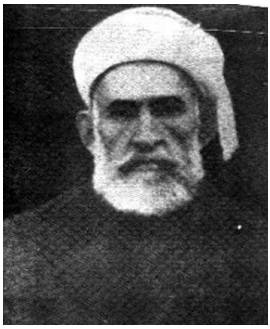
Seyyid Taha'nın Habib, Mahmud, Alâaddin ve Ubeydullah isminde dört oğlu vardı. Seyyid Habib gençken vefat etti. Seyyid Mahmud ve Seyyid Alâaddin'in oğulları vardır. Seyyid Ubeydullah, Sâlih Nehrî'nin talebesi idi. 10 bin kişilik milisleriyle 93 Harbi'nde büyük yararlık gösterdi. Bundan dolayı hükümetçe taltif edildi. İran Şahı Muhammed Kaçar, Sünnî olup, Seyyid Taha'yı severdi. Seyyid Taha, hocasının devlet adamlarıyla görüşmeme tavsiyesi üzerine Şah'ı kabul etmedi; ama Abdürrahim isminde bir talebesini kendisini irşad için gönderdi. Şah, Nehri tekkesinin masraflarını karşılamak üzere Seyyid Taha'ya hududa yakın Mirgever ve Tirgever mıntıkasındaki on pare köyün ayda 500 tümen tutan gelirini tahsis etti. Şahın zevcesi Hadice Hanım Kürd beyi Yahya Han'ın bacısı ve Seyyid Taha'nın müridi idi. Şah, bu hanımdan olan ve Seyyid Taha'ya bağlı oğlu Abbas'ı yerine bırakmak istiyordu. Ancak vefat edince, yerine büyük oğlu Nâsıreddin çıktı. Kardeşi Abbas'ı öldürtmek istedi; sonra mallarına el koyarak sürgüne yolladı.

Şah Nâsıreddin, Seyyid Taha'nın vefatından sonra köyleri geri alıp buradaki Sünnîlere zulmetmeye başlayınca köylüler Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah'dan yardım istedi. Şeyh Ubeydullah, 93 Harbi'nde büyük yararlık gösteren 10 bin kişilik milisleriyle 1879'da İran hududunu geçerek bu köyleri geri aldı. Bu sefer İran, Büyük Devletler'den yardım istedi. Bunlar, Ermenistan'ın kurulmasına en büyük engel olarak gördükleri Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını talep etti. Hâdise milletlerarası bir mesele hâline gelince, Seyyid Fehim Efendi'nin arabulucuğu ile Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkâdir Efendi ile beraber teslim olup, Eylül 1882'de Mekke-i Mükerreme ve Tâif'de mecburî ikamete tâbi tutuldu ve ertesi sene Mekke-i Mükerreme'de vefat etti. Şeyhin sürgüne giderken

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

söylediği ve *Yetim gibi mahzun kaldı hep Nehri halkı/Dâim olsun Sultan-ı Cihân Abdülhamid'in tahtı,* beyitiyle biten Farsça kasidesi meşhurdur[19].

Şeyh Ubeydullah'ın Reşid, Alâaddin, Mazhar, Abdülkâdir ve Sıddık isminde oğulları vardı. Seyyid Mazhar genç vefat etti. Seyyid Abdülkâdir Efendi'nin Hicaz'dan dönüşüne 1893'de izin verildi. Ancak 1896'da tekrar Hicaz'a gönderildi. 1908 Meşrutiyeti ile İstanbul'a döndü. Önce İttihatçıların içinde yer aldı ise de sonradan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçti. Zamanın padişahı Sultan Vahîdeddin, Suadiye'deki evinin önünden geçerken gürültü çıkarıp rahatsız etmemesi için trenlerin yavaşlamalarını emretmişti. Bu padişah zamanında Heyet-i Âyân (Senato) ve Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) reisliği yaptı. İttihatçıların kavmiyetçi politikalarına mâni olabilmek için Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyet bilahare istihbaratın da yardımıyla 1918'de Kürd Teâlî Cemiyeti adını aldı. Seyyid Abdülkâdir, ayrılıkçı Kürd kavmiyetçilerine karşı idi. İngiliz desteğinde Müstakil Kürdistan yerine, eskiden olduğu gibi Osmanlı hilâfetinin hâkimiyeti altında Muhtar Kürdistan'a taraftardı. Ankara hükûmetinin zaferinden sonra kapatılan Kürd Teâlî Cemiyeti'nin yerini Azâdi adında gayrıresmî bir teşkilât aldı. Abdülkâdir Efendi, Osmanlı ordusundan ayrılan Kürd subayların kurduğu, dine uzak ve ayrılıkçı teşkilâtta yer almayıp köşesine çekildi.

Seyyid Abdülkâdir Efendi

Azâdi, Şark'ta Şeyh Said'in ayaklanması ile aynı zamana denk gelen bir isyan çıkarttı. Güç belâ bastırılan isyan vesilesiyle 375 kişi idam edildi. Bunlar arasında isyanla hiç alâkası bulunmayan Seyyid Abdülkâdir ve oğlu Seyyid Muhammed de vardı. İstanbul'dan Diyarbekir'e götürülerek 23 Mayıs 1925'de Ulu Câmi önünde asıldılar. Seyyid Abdülkâdir'in son arzusu "Beni önce asın ki evlâdımın ölümünü görmeyim" oldu. Buna rağmen önce oğlu asıldı. Seyyid Abdülkâdir'in son sözü "Yakıp yıkmakta büyük bir şöhretiniz vardır. Burasını da Kerbelâ'ya çevirdiniz. Bilin ki, zulm ile şan ve şeref kazanılmaz" oldu. 74 yaşındaydı. Bu arada Suadiye'deki evleri talan edildi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni ile haber göndererek "Sizin için iyi düşünmüyorlar, memleketi terk etseniz" teklifinde bulunduğu; Seyyid

19 Şeyh Ubeydullah hâdisesi, günümüzde bazı kesimlerce Kürt milliyetçiliği malzemesi olarak kullanılmaktadır ki, bunun tarihî hakikatlerle alâkası yoktur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Abdülkâdir'in ise "Ben bir suç işlemedim. Gidersem suçlu olduğuma hükmederler. Takdir ne ise, o olur" dediği rivâyet edilir. Bu esnada ailenin vatanı olan Şemdinli kazasının merkezi Nehri muhasara edildi. Ailenin geri kalanları, sevenlerin yardımıyla muhasarayı yararak İran ve Irak'a sığındı. Nehri yerle bir edilip memnu mıntıka (yasak bölge) ilan olundu. Ailenin geniş arazilerine el konuldu. Seyyid Abdülkâdir'in tevkif emri çıkartılan diğer oğlu Abdullah İran'a yerleşti.

Seyyid Taha ve Seyyid Sâlih hazretlerinin kabirlerinin eski ve yeni hâli

Seyyid Muhammed'in Musa, Esmâ ve Hızır adında üç çocuğu vardır. Annesi Abbâsî Beylerinin kızı olan Seyyid Musa ve Esmâ Hanım, İran'ın Rıdâiye şehrinin Racan köyündedir. Seyyid Muhammed'in Medine-i Münevvereli hanımından dünyaya gelen Seyyid Hızır Geylan (1917-2010) Amerika'da North Carolina'da yüksek tekstil mühendisliği tahsil etti. Sümerbank umum müdürlüğü yaptı. İstanbul'da vefat etti.

Abdülkâdir Efendi'nin ikinci oğlu Seyyid Abdullah, Rıdâiye'nin Dize köyüne yerleşerek ilim neşretti. 1969'da vefat etti. Mıntıkada fevkalâde itibar sahibi olup, Şah Rıza Pehlevî dahi kendisini tanır ve hürmet ederdi. Hatta hastalığında ziyaret etmiştir. Abdülaziz ve Abdülkâdir adında iki oğlu vardı. Seyyid Abdülaziz, Irak'ta zâbit iken 1958 ihtilâli üzerine Rusya'ya, buradan da İran'a geçti. Humeyni hükûmeti tarafından 1981'de sınırdışı edilerek tekrar Bağdad'a yerleşti. Burada vefat etti. Bir oğlu vardır. Seyyid Abdülkâdir, Dize'de sessiz sedasız bir hayat sürmüştür. Altı oğlundan Seyyid Taha, İsveç'te; Seyyid Faruk ise Dize'dedir. Bilhassa Gever, Mirgever ve Tirgever adında birbirine yakın üç ovada Şeyh Ubeydullah'ın büyük nüfuzu vardı. Gever, bugünki Yüksekova'dır. Diğer ikisi İran'dadır.

Şeyh Ubeydullah'ın diğer oğlu Seyyid Muhammed Sıddık 1911'de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İran'dan gelirken tipiye yakalanıp hastalanarak Şemdinan'ın Aşağı Katune (Kayalar) köyünde vefat etti. Oğlu Reşid ve kızı ile beraberdir. Seyyid Abdülkâdir'in Nehri'de dillere destan evi 1916'da Rus işgali sırasında yakılmıştır. 1910'da yapılan ve tavanı boydan boya içinde balıkların yüzdüğü bir akvaryum olan Kayme Sarayı adlı konağının bugün sadece duvarları kalmıştır. Seyyid Sıddık'ın Nehri'de Kayme Sarayı'nın aşağısındaki evi harabe haldedir. Yazları kaldığı Katune'deki evi bugün ayakta değildir. Türbesi de yerle bir edilmiştir. Seyyid Sıddık, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin üvey annesi Meryem Hanım ile evliydi. Bunun dört oğlu Reşid, Muslihüddin, Taha ve Şemseddin'dir. Seyyid Reşid bilâveleddir [çocuğu yoktur]. Revandiz kaymakamı olan ve Kavluka ile daha beş köyün sahibi Küçük Şeyh Taha, 1932 yılında İran'da mesmûmen [zehirlenerek] vefat etti. Erbil'de oturan 7 oğlundan Seyyid Sâlih (1923) ve Seyyid Mazhar (1927-2008) Geylânî, 1990'larda Hilmi Işık Efendi'nin delâletiyle İstanbul'a yerleşti; diğer oğulları Irak'tadır. Seyyid Muslihüddin'in oğulları Seyyid Enver, Seyyid Kâzım ve Seyyid Vahîdeddin İran'dadır. Seyyid Şemseddin'in oğlu Seyyid Reşid İstanbul'dadır. Geylânîler, II. Cihan Harbi'nden sonra Barzânîler'in talihi parlayana kadar, Kuzey Irak'taki en sözü geçen aile idi.

Âsur lisanındaki Şamzdin, Farsça ve Kürtçe söylenişe göre Şemdinan, Türkiye'nin bu en uzak kazâsı, Hakkâri'ye bağlıdır. 1932'de Heyet-i Vükelâ kararıyla nâhiye yapılıp ismi Şemdinli olarak değiştirildi. 1935'te Hakkâri Vilâyeti lağvedilince Van'a bağlandı. 1936'da Hakkâri tekrar vilâyet olunca Şemdinli kazâ yapılıp buraya bağlandı. Balı ve tütünü çok meşhurdur. Mahallî halkı Nasturîler, XIV. asırdan beri Behdinan Kürd Beyliğine tâbi muhtar Noçiya (Navçilal) aşiretine mensuptur. Mıntıkanın şimdiki halkı Gerdi ve Herki Kürt aşiretleridir. 1914'ten itibaren Rus işgaline maruz kalmış; Ruslar çekildikten sonra, Kâzım Karabekir kuvvetleri ile işbirliği yapan Şikak aşireti, İran Urmiye tarafına çekilen Nasturîlerin dönüşüne izin vermemiştir.

Beş Tarik

Seyyid Abdülhakîm Efendi 1300/1882 tarihinden itibaren müderris sıfatıyla talebeye zâhirî ilimleri talim ederken, bir yandan da şeyhinin yanında seyr-i sülûküne devam etmiştir. Kendi tabiriyle "Zâhir ve bâtın yolundaki çalışmalarımda, biri öbürüne mâni olmayıp, aksine yardımcı oldular. Biri ilerledikçe, diğerinde terakkiler görülüyordu. Zâhir ilimlerinde 1300 sene-i hicriyyesi başında [1882 sonları] icâzet aldığım gibi; 1305 [1887] yılının Haziran ayında da bâtın yolunun halifeliğiyle şereflendirildim. Nakşî tarîkatinde 1000 tarihinden sonrakiler ilk asırdakilere

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

benzer olduğuna dair hadîs-i şerîflerde işaretler bulunduğundan ve Nakşibendiyye'den mezun olanlar, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Kâdiriyye ve Çeştiyye tarîkatlerinden de mezun sayıldığından, bu âciz de, tabiî olarak bu beş tarîkatten mezunum. Şöyle ki, bir talib, hangi yolu arzu ve tercih ederse, Allah'ın inâyetiyle onu dilediği yoldan ta'lîm ve teslîk ederim, yani yetiştiririm. Evliyânın ruhâniyyetinin imdâdı ile eserleri müşâhede olunduğu gibi, terakkilerde bulunurlar. Şurası bir hakikattir ki, Nakşî yolu, en yakın, en kolay, en kuvvetli, en anlaşılır, en uygun ve en sağlamı olduğundan daimâ tercih edilmiştir.

Mürşidim Seyyid Fehim hazretleridir. Ondan sonraki silsile, Seyyid Taha Hakkârî, Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, Abdullah Dehlevî, Mazhar Cân-ı Cânân, Seyyid Nur Muhammed Bedevânî [Bedâyûnî], Seyfeddin Fârukî, Muhammed Ma'sum Fârukî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârukî Serhendî, Muhammed Bâkî Billah, Hâcegî Muhammed Emkenegî, Derviş Muhammed Semerkandî, Hâce Muhammed Zâhid, Ubeydullah Ahrâr, Yakub Çerhî, Alâaddin Attâr, Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâeddin Buhârî, Seyyid Emir Külâl, Muhammed Bâbâ Semmâsî, Ali Râmitenî, Mahmud İncirfagnevî, Ârif Rîvegerî, Abdülhâlık Gucdüvânî, Yusuf Hemedânî, Ebû Ali Fârmedî, Ebu'l-Hasen Harkânî, Ebû Yezîd Bistâmî, Câfer Sâdık, Kâsım bin Muhammed bin Ebî Bekr, Selmân Fârisî, Ebû Bekr Sıddîk kutblarına uğrayarak yaratılmışların en faziletlisi olan Allah Resûlüne erişir." [Böylece Abdülhakîm Efendi, Silsile-i Aliyye-i Nakşibendiyye'de Ebû Bekr radıyallahü anhdan itibaren 31. halkadır. Hatm-i hâcegânda okunması âdet olan Seyyid Abdullah Şemdinî, Seyyid Sâlih Nehrî ve Seyyid Sıbgatullah Hizânî sayılırsa silsilenin 34. halkasını teşkil eder.]

Diğer tarîkatlerdeki silsilelerim de söyledir:

Silsile-i Kâdiriyye: Şemsüddin Habîbullah, Şeyh Muhammed Âbid, Delîlürrahman Şeyh Abdülehad, Hâzinürrahme Muhammed Said, Bedrülmilleti ve'd-din Şeyh Ahmed Fârûkî es-Serhendî, Şah İskender Ketîlî, Şah Kemal Kihtelî, Seyyid Gedâyı Rahman-ı sâni, Şah Fasîl, Seyyid Gedâyı Rahman-ı evvel, Seyyid Ebü'l-Hasen, Seyyid Şemsüddin Sahrâyî, Seyyid Akîl, Seyyid Abdülvehhab, Seyyid Şerefüddin, Seyyid Abdürrezzak, Mahbûb-i Sübhânî Kutb-i Rabbânî İmâmü't-tarîkati Şeyhü'l-insi ve'l-cin el-Gavsü'l-a'zâm eş-Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî, Ebu Said el-Mahzûmî, Ebü'l-Hasen el-Kureşî el-Hakkârî, Şeyh Ebü'l-A'rac et-Tartûşî, Ebu Bekr eş-Şiblî, Şeyh Seyyidü't-tâifeteyn Cüneyd el-Bağdâdî, Şeyh Ebü'l-Hasen Sırri es-Sekatî, İmam Ma'rûf el-Kerhî, İmam Ali er-Rızâ, İmam Muhammed el-Bâkır, İmamü'l-hümâm Zeynülâbidîn Ali bin el-Hüseyn,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seyyidi'ş-şühedâ Sıbtı Resûlillahi sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem el-İmam el-Hüseyn, Emîrü'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib radıyallahü teâlâ anhüm yoluyla Şefi'ü'l-müznibîn Muhammed Resûlullah sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine ulaşır.

Silsile-i Çeştiyye: Şeyh Abdülehad, Şeyh Abdülkuddüs el-Kenkehî, Muhammed Ârif, Abdülhak Tuteh, Muhammed Cemâlüddin Pânipütî, Şemsüddin et-Türk, Ali Sâbir, Ferîdüddin Gencişeker, Bahtiyar Kâkî el-Ûşî, Mu'înüddin Hasen Sencer-i Çeştî, Şeyh Yûsuf-ı Çeştî, Muhammed el-Çeştî, Ebi Ahmed el-Çeştî, Ebu İshak eş-Şâmî, Mimşad ed-Dîneverî, Hübeyratü'l-Basrî, Huzeyfe el-Mer'aşî, Fudayl bin Iyad, İbrâhim Edhem, Abdülvehhab, Zeyd, Hasen el-Basrî, Ali el-Murtazâ radıyallahü anhüm ve kerremallahü vechehü yoluyla Muhammed Resûlullah rahmeten li'l-âlemîn Seyyidi'l-Enbiyâi ve'l-mürselîn sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine vâsıl olur.

Şecere-i Silsile-i Sühreverdiyye: Şeyh Muhammed Âbid, Şeyh Abdülehad, Muhammed Said, Bedrüddin İmâm-ı Rabbânî, Abdülehad, Rüknüddin Kenkûhî, Abdülkuddüs Kenkûhî, Şeyh Ahmed Udehî, Şeyh Beraycî, Ahmed Cinburî, Mahdum-ı Cihânbân Celâlüddin Buhârî, Rüknüddin Ebü'l-Feth Tebrizî, Sadrüddin Muhammed, Bahâüddin Zekeriyyâ-yı Mültânî, İmamu't-tarîka Şehâbüddin Sühreverdî, Ebü'n-Necîb Zıyâüddin Sühreverdî, Vecîhüddin Ebü'l-Hafs, Şeyh Abdüllah Amedî, Şeyh Muhammed Yâr, Şeyh Esved Dîneverî, Şeyh Mimşad Dîneverî, Seyyidü't-tâifeteyni Cüneyd Bağdâdî, Sırri es-Sakatî, Ma'rûf el-Kerhî, Dâvud et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hayri't-tâbiîn Hasen el-Basrî, Emîri'l-mü'minîn Halîfe-i Resûl-i Rabbi'l-âlemîn el-İmam el-Hümâm Ali el-Murtazâ radıyallahü anhü vâsıtasıyla Hazret-i Peygamber aleyhisselâm hazretlerine ulaşır.

Şecere-i Silsile-i Kübreviyye: Şeyh Abdülehad, Şeyh Rüknüddin, Şeyh Abdülkuddüs, Ahmed Udehî, Burhan Beraycî, Ecmel Cebrî Dîneverî, Şemsüddin Semerkandî, Şemsüddin Muhammed, Ebü'l-Atâyâ Hâlid, Şeyh Ahmed, Baba Kemal, Necmü'l-Kübrâ, Ammar Yâsir, Ebü'n-Necîb, Ebu Bekr Nessâc, Ebu Ta'lîm Kerkânî, Ebu Osman Mağribî, Ali el-Kâtib, Ali er-Rudbârî, Seyyidü't-tâifeteyni Cüneyd el-Bağdâdî, Sırrî es-Sekatî, Ma'rûf el-Kerhî, Ali er-Rızâ, Mûsâ el-Kâzım, Cafer es-Sâdık, İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Zeynülâbidîn, İmam el-Hüseyn, İmamü'l-Leysi'l-Makam Esedullahi'l-Gâlib Ali el-Murtazâ radıyallahü teâlâ anhüm ecma'în yoluyla Akdü'l-mürselîn sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine vâsıl olur.

1325 [1908] haccında Mekke-i Mükerreme'de serhalka-ı kâfile-i irşad [en önde gelen mürşidlerden] olan Şeyh Ziyâ Ma'sûm'un yüksek iltifatlarına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mazhar olarak Üveysîlik tarîkatinden de izin ve hilâfetle taltif buyuruldum. Vedâ tavâfını birlikte yapmamızı münâsib görüp, tavâf esnâsında: 'Mürşidin tarafından Nakşibendî, Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çeştî tarîkatlerinden me'mûr ve me'zûn olduğun gibi; tarafımdan da, bu beş tarîkatte me'zûn ve mûcâz olduğun gibi; ilâveten Üveysîlik yüksek yolundan da icâzet verdim' buyurdular. Üveysîlik tarîkatinde rûhânî tasarruf kâfi olduğundan, zâhirî silsile yazılmaz ve zikr edilmez. Binâenaleyh diğer beş tarîkatın silsilelerini beyân ederim. Bu silsile-i celîle-i ma'neviyyeden bahs etmem."

Şeyh Ziyâ Ma'sûm, Abdullah Dehlevî halifelerinden Ahmed Said Fârûkî'nin torunudur. Şu halde, Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu zât vâsıtasıyla ayrı bir koldan [Şeyh Ma'sûm, Mevlânâ Abdürreşid, Ahmed Said Fârukî yoluyla] Abdullah Dehlevî hazretlerine bağlanmaktadır. Tıpkı, seneler evvel üstâdı Seyyid Fehim hazretlerine Hicaz'da mülâki olduğu [buluştuğu] Muhammed Mazhar Dehlevî'nin ayrıca hilâfet verdiği gibi; Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin ikinci defa hacca gidip, burada Üveysîlik yolundan izin ve hilâfetle taltifi, belki hakikî tasavvuf ehlinin zor bulunduğu âhir zamanda, istifâde isteyenlere bir imkân hâsıl etme hikmetine ma'tuf olsa gerektir.[20]

Silsile-i Nakşibendiyye'nin halkalarından olan Abdullah Dehlevî hazretlerinin halîfelerinden biri, Ahmed Said Fârûkî hazretleridir. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin soyundandır. 1217/1803'de Hindistan'da Rampur'da doğmuş; 1277/1861'de Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir. Üçü de halifesi olan oğulları: 1-Muhammed Mazhar (1248/1833-1301/1884), Mekke'de Seyyid Fehim Arvâsî hazretleri ile görüşüp kendisine ayrıca hilâfet vermiştir. Medine'de medfundur. Fârisî Makâmât-ı Saidiyye kitabı, babasının ve mürşidlerinin hâllerini anlatır. İmâm-ı Rabbânî'ye dair risâlesinin Türkçesi Hak Sözün Vesikaları (Hakîkat Kitâbevi, 60.b, İstanbul 2015) kitabında basılmıştır. 2-Mevlânâ Ebu's-seâde Muhammed Ömer, 1244/1829-1298/1881 arasında Rampur'da yaşadı. Oğlu Ebulhayr'ın mürşididir. Ebulhayr, 1341/1923'de Delhi'de vefat edip bugün ziyaretgâh olan dergâhının

20 Zâhirî piri bulunmayan ve müridin rûhânî tasarruf ile terbiye edildiği tasavvuf yoluna üveysîlik denir. Burada, bir velînin rûhâniyyetinden feyz alma yoluyla kemâle gelmek vardır. Resûlullah aleyhisselâmı görmediği hâlde âşık olup kemâle gelen Üveys el-Karanî'den dolayı bu ismi almıştır. Resûlullah aleyhisselâma veya evliyâdan birine üveysî olmak için, her gün tenhâ bir yerde iki rek'at namaz kılıp, bir Fâtiha okuyarak, sevablarını onun mubârek ruhuna göndermeli; bir müddet oturup, hep onun ruhunu düşünmelidir. Birkaç gün sonra, onun üveysîsi olur. *(Dürrü'l-Meârif)* Behâüddîn-i Buhârî'nin üstâdı, Emîr Külâl hazretleri idi. Fakat ayrıca Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî'nin rûhâniyetinden istifâde ettiği için aynı zamanda üveysî idi. *(Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî)*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bahçesinde defnolundu. Oğlu ve halifesi Ebu'l-Hasen Zeyd hazretleri (1324/1906-1391/1971) yanında medfundur. 3-Mevlânâ Abdürreşid, 1237/1822'de Hindistan'da Lüknov'da doğdu; 1287/1870'de Mekke-i Mükerreme'de vefat etti. İngilizlerin Hindistan'ı işgali üzerine 1274/1858'den sonra Medine-i Münevvere'ye hicret etti. 1861 başında İstanbul'a gelerek zamanın padişahından i'zaz ve ikram gördü. Oğlu Şah Muhammed Ma'sûm'un mürşidîdir. 1263/1847'de Delhi'de Abdullah Dehlevî Tekkesi'nde doğan Muhammed Ma'sûm, 1290/1874'de Hindistan'a döndü ise de, 33 sene sonra 1323/1906'da akraba ve talebesinden 60 kişi ile Medine'ye döndü. Burada İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin Mebde ve Meâd kitabını Arabî'ye tercüme etti. Çok kitap yazdı. Bunlardan es-Sebeu'l-Esrar, tasavvufu anlatır; Ahsenü'l-Kelâm ise, Vehhâbîliğe reddiyedir. İşte Seyyid Abdülhakîm Efendi ile görüşüp, kendisine ayrıca Nakşî ve bir de Üveysî hilâfeti veren bu zâttır. Şah Muhammed Ma'sûm, 1341/1923'de Mekke-i Mükerreme'de vefat etti. Oğulları Muhammed Abdülkâdir Medenî ve Şeyh Ebülfeyz Muhammed Abdurrahman'dır.

[Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin neseb ve tarikat silsilesini gösteren vesika için Ekler kısmına bakınız.]

BAŞKALE YILLARI

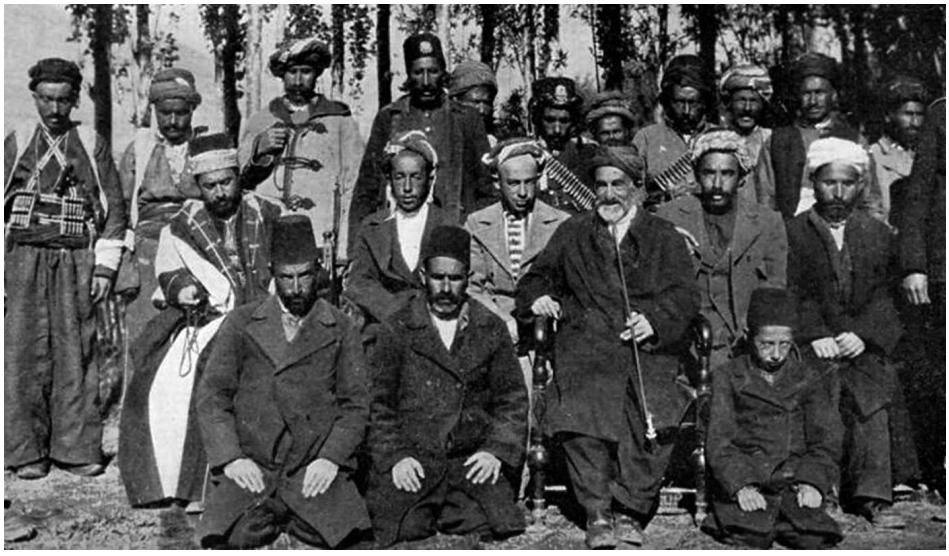
İpin Ucu

Hazret-i Peygamber'in soyundan, asırlarca ilim ve irşad ile meşgul bir aileye mensup Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu an'aneyi devam ettirdi. 1300/1882 tarihinden itibaren, talebeye zâhirî ilimler tedris etmenin yanında, 1305/1887 yılından itibaren tekke faaliyetinde bulunarak Van vilâyeti ile mülhakâtında, İran'ın Sünnî kısmında ve civar aşiretler arasında ilim neşri ile beraber irşad vazifesini de yerine getirdi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'de neşr-i ilimde bulunması, hocası Seyyid Fehim Efendi'nin emri ve irşadı iledir. Daha evvel Abdülhakîm Efendi'nin amcası ve Başkale hâkimi Şeyh Hamid Paşa, ilim ve feyz neşretmesi için Seyyid Fehim Efendi'yi defalarca Başkale'ye davet eylemişti. Ancak Seyyid Fehim Efendi, "Müküs halkı, benim için şeriat ve istikamet mi'yârıdır" buyurarak mazeret beyan ederdi. Bilahare Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi mezun kılıp halife tayin edince "Onu görmek beni görmektir. Onun eli benim elimdir" buyurdu ve Başkale'de neşr-i ilm ve irşad için vazifelendirdi.

Arvas'dan hilâfetle Başkale'ye dönen Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi,

amcası Hamid Paşa kasabanın dışında karşılamaya çıktı. Hamid Paşa havâlinin en önde gelen şahsiyeti olduğu için bunu garipseyenlere, "Hazret-i Şeyh, boğazımıza bir ip bağladı; ucunu da Molla Abdülhakîm'in eline verdi" diyerek tevâzu ve inkıyadını [boyun eydiğini] gösterdi. Hem Seyyid Fehim Efendi'nin, hem de umum Arvâsî ailesinin, bilhassa Abdülhakîm Efendi'nin ilimle temâyüz eden baba ve dedesinin Başkale'de büyük bir itibarı vardı. Bu da belde halkının Abdülhakîm Efendi'yi büyük bilerek, kendisine samimi bağlanmasını kolaylaştırmıştır.

Şeyh Hamid Paşa (elinde çubuk olan) ve kasabanın ileri gelenleri

Seyyid Abdülhakîm Efendi, bizzat yazdırdıkları hâl tercemelerinde, bu zamanları şöyle anlatıyor:

"Memleketimize, mevcud medreselerden ayrı olarak, bana miras kalan mallardan bir medrese yaptırdım ve mevcud kitaplara ilâve suretiyle zengin bir kütüphane kurdum. Talebenin yiyeceği, giyeceği, yatacağı, yakacağı tarafıma aid olmak üzere de o medresede 29 yıl [1887-1916] ders okuttum. Birçok âlim ve zeki zâtlar yetiştirdim. Bunları gönderdiğim yerler irfan nuruyla aydınlandı. O civarda medresemiz ilim feyziyle şöhret buldu. O zamanlar oralarda bulunan vâlilerle, memurların, bilhassa uzak yerlerdeki âlimlerin bile sitâyişle bahsettikleri bir ilim merkezi oldu.

Medresemizden yetişen ilim adamlarının okumaları için lâzım gelen kitapları vâsıtalarla İstanbul'dan getirtiyordum. Bunları aşiretler ve

kabilelere gönderip, onları ilim ve irfan nuruyla aydınlatırlardı. Mezunlarımızdan bazıları, vilâyet, sancak ve kazâ merkezlerinde müftü olarak vazifelendirilirdi. İçlerinden muhtaç olanlarını, ev eşyalarını tedârik ederek evlendiriyordum. İran'ın sınır boyundaki halk, bu gayretler sayesinde Sünnîlikte devam ediyorlar ve kendilerini görenler, onları verâ ve takvâ sahibi ve ilim tahsiline rağbetli olduklarını kemal-i taaccüble [hayret ederek] meclis ve mahfillerde söylerlerdi. Yedi sene kadar, bir yandan din ilimlerinin tedrisinin incelikleri üzerinde derinleşirken; bir taraftan da sülûk-i tarîka-i sûfiyye ile zamanımı dolduruyordum.

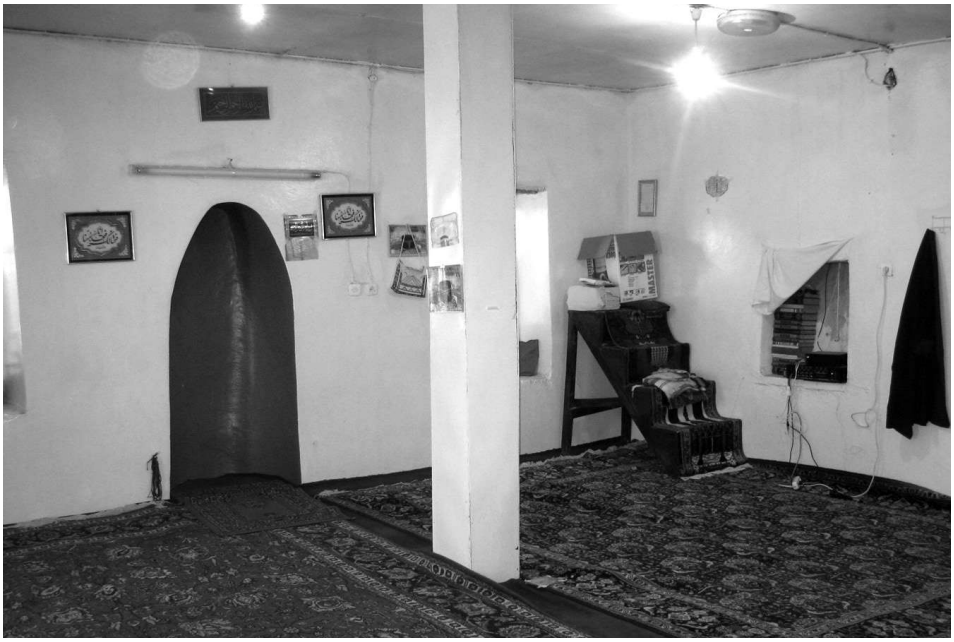
Kardeşlerimin yardım ve alâkalarıyla, dünya işlerinden tamamen uzak, zamanın hâdiseleri ve âile gâilelerinden müsterih idim. Bir kaç defa icâzetler verdim. [Belâgatta Teftazânî'nin] Mutavvel, [mantık ilminde Kazvinî'nin] Tasavvurat, Tasdîkat ve benzeri kitapları çok okuttum. Bizim tarafın okutma usulü bambaşkaydı. Şöyle ki, her talebe yalnız olarak, gece hücresinde saatlerce çalışmakla mükellefti. Hocanın huzurunda da ferdî olarak bulundukları olurdu. Karşılıklı münâzara ve mübâhase tarzında öğleye kadar bir ders, öğleden akşama kadar aralıksız bir ders okunurdu. Çoğu zaman, sabah namazından sonra hemen derse başlanır; öğle ve ikindi namazları ders içinde kılınır ve böylece akşamlanırdı. Geceleri saatlerce ders tamamlamakla geçirdiğimiz zamanlar da olurdu. Bizde tatil olmazdı, çünki cer yoktu. Talebenin ihtiyaçları da evkaftan veya başkalarından değil, kendi malımızdan görülüyordu[21].

Biraderim Taha mezunlarımız cümlesindendir. Mezunlarımızın hepsi bu şekilde yetişmişler ve sonra hâdiselerin sevkiyle dağılıp gitmişlerdir. Öbür kardeşlerim ve yakınlarımın hemen hepsi Birinci Cihan Harbi'nde vefat etmiş, bir kısmı şehid olmuştur. Geriye küçük bir kısım kalmışsa da, onlar da etrafa dağılarak geçim şartlarından acze düştükleri için nur-i şevkleri sönüp gitmiştir. Kitaplarımız düşman tarafından yakılmış; medreselerimiz harab edilmiş; memleketimiz baykuş yuvası olmuştur."

Gerek Abdülhakîm Efendi'nin ilmî seviyesinin yüksekliği, gerekse medresesindeki tedrisatın ciddiyeti sebebiyle, mezunlarının en düşük seviyede olanı bile, zamanının ulemâsı arasında temâyüz etmiştir. Nitekim Abdülhakîm Efendi hicret sebebiyle tedrisatı bırakmak mecburiyetinde

21 Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, medreseler Ramazan ayında tatil edilir; talebe umumiyetle köylere dağılarak hocalık yapar; halka Kur'an-ı kerîm öğretir; bu hizmetlerinin mukâbili olarak köylülerin verdikleri hak ile dönüşlerinden sonra maîşetlerini temine çalışırlardı. Aynı zamanda ilim neşretmiş olurlardı. Buna cerre çıkmak; bu talebelere de cer hocası denirdi. Zira bu devirde medreselerin vakıf gelirleri toprak kayıpları sebebiyle çok azalmıştı.

kaldığı zaman, çaresizliğini arzeden talebesinden birine "Bir zaman gelir, ilmî seviye o kadar düşer ki, sizler zamanın allâmeleri meyânında mütâlaa olunursunuz" buyurmuştur.

Başkale Câmii içi

Abdülhakîm Efendi, yazları Resulânis köyünde geçirir; kışın Başkale'ye gelirdi. Vaktiyle civardaki köylüler, Resulânis'deki câminin duvar topraklarından teberrüken alıp köylerine götürürlerdi. Başkale'de, Abdülhakîm Efendi'nin bezir değirmenleri de vardı. [Bezir, keten tohumu olup; değirmende, yağı çıkarılır. Hem yiyeceklerde; hem de yağlı boya, vernik, mürekkep imalatında kullanılır.] Abdülhakîm Efendi'nin mülkü olan medrese ve müştemilâtında, bilahare kardeşi Başkale müftüsü Ziyâeddin Efendi ders okutmuştur. Burası hicretten sonra başkalarının eline geçmişse de, bilindiği kadarıyla câmi ve meşrutası tapuda hâlâ Abdülhakîm Efendi'nin adına kayıtlı görülmektedir. Başkale medresesinin câmii, bilahare Resulânis'deki câmi ile beraber merhum Enver Ören Bey tarafından tamir ettirilmiştir[22]. Abdülhakîm Efendi'nin Resulânis'de iken ders

22 Kültür ve Turizm Bakanlığı Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23/V/2012 tarih ve 3162 numaralı kararıyla, Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'de iken yaptığı câmi, havâlide mahallî hususiyetlerini aksettiren günümüze ulaşmış tek numune olması ve Abdülhakîm Efendi'nin de manevî şahsiyetiyle alakalı bulunmasından dolayı, 2863

okuttuğu câmi, bu defa aynı temel üzerine, bir mikdar geriye çekilerek inşâ ettirilmiştir.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, dosya numarası 4050 olan Silk-i İlmiyye-ye Mahsus Terceme-i Hâl Cüzdanı'ndaki meşrûhâta [ilmiye sınıfına mensup memurlara mahsus karnesindeki izahlara], "10 Mart 1303 (1887) tarihinde o zamanlar Hakkârî vilâyeti merkezi bulunan Başkal'a'daki medreseye 299 kuruş maaşla müderris tayin edilmiş; bilahare terfi ederek maaşı 17 Mart 1303 (1888) tarihinde 426 kuruşa; 23 Mayıs 1315 (1899) tarihinde de 1000 kuruşa iblâğ olunmuş; 12 Mayıs 1330 (1914) tarihinde istilâ-yı memleket sebebiyle vazîfeden infikâk eylemiştir [ayrılmıştır]." Sonraki memuriyetleri, hicret ettikleri Musul vilâyetinin Ziybar kazâsı müftülüğüdür. Bu hizmete duhûl tarihi olarak da 6 Mart 1332 (1916) tarihi verilmektedir.

Bu cüzdanda, "derece-i tahsili" başlığı altında şunlar yazılıdır: "Hakkârî mekteb-i rüşdiyyesinden [orta mektepten] neş'et ettikden [bitirdikten] sonra, Irak ve Kürdistan'da ulûm-ı âliye ve 'âliye-i arabiyye tahsîlini bi'l-itmâm [âlet ilimleri ile yüksek ilimler tahsilini bitirerek], ahz-ı icâzete [icâzet almaya] muvaffak olmuş; ilm-i fıkh, kelâm, tasavvuf ve hesabda te'lifatta bulunmuş ise de, tab'ına muvaffak olamadığı ve otuz seneyi mütecâviz tedrîs-i ulûmda bulunup, müteaddid def'alar icâzetnâme i'tâ ettiği ve bu bâbda îcâb eden vesâiki ibrâz edememesi, Harb-i Umûmî'de Van vilâyetinin düşman tarafından istilâsı hasebiyle esnâ-yı hicretde mahv ve ziyâa uğradığı, Türkce ve Arabca ve Farsca ve Kürdce tekellüm ve kitâbet eylediği mündericdir."

[Silk-i İlmiyeye mahsus cüzdan için Ekler kısmına bakınız.]

Hamîdiyye Medresesi

Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'de dedelerinin bina ettiği mescidin bitişiğinde kendi kurduğu ve Hamîdiyye ismini verdiği medresesi resmen 1305 hicrî (1887 milâdî) senesinde faaliyete başlamıştır. Burada talebenin me'kûlât (yiyecek) ve diğer masraflarını karşılamaktan, ayrıca lâzım gelen kitapların tedârikinden âciz kaldığını Hakkâri mutasarrıflığına beyan etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah hâdisesi sebebiyle kapatılan Şemdinan'daki Seyyid Taha dergâhından mevkuf olan [boşta kalan] 299 kuruş taâmiyye, irade-i seniyye ile Abdülhakîm Efendi'nin medresesine nakl ve tahsis edilmişti[23].

sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesindeki şartları taşıdığı için koruma altına alınmıştır.

23 Taâmiyye, vakfiyelerde, medrese, tekke ve şifâhânelere tahsis edilen yiyecek bedelleri

Abdülhakîm Efendi, Hakkâri mutasarrıflığına verdiği istidâda bu mikdarın kifâyetsizliğinden bahisle, 500 kuruşa arttırılmasını taleb etmişti. Hükümet, bu talebin karşılanmasına dair vilâyet bütçesinde bir karşılık bulunmasını istemişti. Bunun üzerine Hakkâri vâli vekili Fikri Bey imzasıyla sadrâzamlığa yazılan 9 Cemâzilûlâ 1305 (10 Kânunsâni 1303/1888) tarihli bir mazbata ile vilâyette vefat eden ulemâdan kalan meblağ bildirilerek, bu maaşa ancak 127 kuruş daha eklenebileceği beyan olunmuştur. 12 Cemâzilâhire 1305 (13 Şubat 1303/1888) tarihli ve Sadrâzam Kâmil Paşa imzalı arîza padişaha arzedilerek bu hususta tasvipleri alınmış; böylece Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin medresesine tahsis edilen meblağ 426 kuruşa yükseltilmiştir[24]. Van Vilâyeti'nin tahrirâtıyla da bu mikdarın başka medrese ve tekkeye devredilmemesi hususu beyan edilmiştir[25].

Daha başından beri Abdülhakîm Efendi'nin zor şartlar altında hizmet ettiği; kötü niyetli veya gâfil kimseler tarafından engellenmeye çalışıldığı; ancak Saray'ın kendisine her zaman sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Abdülhakîm Efendi'ye irade-i seniyye ile tahsis edilen şehrî (aylık) 426 kuruş taâmiyyenin, 299 kuruşunun, merhum Şeyh Abdullah Efendi medresesinin hângâhına ait olduğunu, her nasılsa Abdülhakîm Efendi tekkesine tahsis edildiğini ve şimdi verâset hasebiyle kendi medresesine verilmesi gerektiğini merhumun oğlu Şeyh Nureddin Efendi talep etti. Abdülhakîm Efendi'nin bu hususta verdiği arzuhal tedkik edildi. İrade-i seniyye ile tayin edilmiş meblağın düşürülmesi münasip görülmedi ve 14 Cemâzilâhir 1307 (5 Şubat 1890) tarihinde Van vilâyetine tahrirât gönderildi[26]. Hamîdiyye Medresesi'ne padişah iradesi ile tahsis edilen 426 kuruşluk taâmiyyenin başka tekkeye devredilmesi hâlinde, fazilet ve irfan ehli Abdülhakîm Efendi'nin medresesinin kapanma tehlikesiyle baş başa kalacağı nazara alınarak, taâmiyyenin başkasına devredilmesinin asla caiz olmayacağı hususu mâbeyn kâtipliğinden 19 Receb 1307 (11 Mart 1890) tarihinde Van vilâyetine tebliğ edilmiştir[27].

Seyyid Abdülhakîm Efendi, 2 Receb 1312 (17 Kânunevvel 1310/1894) tarihinde vilâyet nezdine verdiği bir istidâda hülâsaten, "Başkale'de kurduğum ve zamanın padişahının ismine izâfe ettiğim Hamîdiyye Medresesi'nde on üç yıldır tedrisatta bulunmaktayım. Medresenin masraflarını bizzat karşılıyorum. Ancak artık bu iş için tevârüs ettiğim malım tükenmiştir.

için kullanılan bir tabirdir.

24 BOA İ.DH (İrâde Dâhiliye).83884 - 13 Ca 1305.

25 BOA DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).1707-1 - 19 Receb 1307.

26 BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).1687.83

27 BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).1707.1

Medresenin başkaca da vâridatı [geliri] yoktur. 12 Cemâzilâhire 1303 (13 Şubat 1303/1888) tarihinden itibaren irade-i seniyye ile tayin edilen dört yüz yirmi altı kuruş aylık taâmiyye de kifâyet etmemektedir" dedikten sonra, bu meblağın bin kuruşa iblâğ olunması [çıkarılması] hususunda talepte bulunmuştur[28].

Bu talebi, Van Vâlisi Tâhir Bey'in Abdülhakîm Efendi tekkesinin/medresesinin hizmetlerini öven ve içinde bulunduğu müzâyakayı tasvir eden tahriratı[29] ile Saray'a arzedilmiştir. Bunun üzerine 13 Zilka'de 1316 (13 Mart 1315/1899) tarihli şu irade-i seniyye neşredilmiştir: "Meşâyıh-ı Nakşibendiyyeden Başkal'alı el-Hâc Şeyh Abdülhakîm Efendi'nin o havâlice neşr-i ma'ârif emrinde hıdemât-ı meşkûresi sebk etmekte [maarifin yayılması işinde övgüye layık hizmetleri geçmiş] olduğundan bahisle, terfîh ve ikdârı lüzûmuna dâir Van vilâyet-i aliyyesinden vürûd eden tahrîrâtda arz ve beyân olunduğu vechile mumâileyhin medresesine kadîmen mahsus olup dörtyüz küsûr guruşa tenezzül eden ma'âşın, bin guruşa iblâğı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlesinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir."[30]

Van Vâlisi Tâhir Bey

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Başkale medresesiyle alâkalı bir hâtırasını yıllar sonra talebelerinden Hüseyn Hilmi Işık Efendi'ye şöyle anlatmıştır: "Başkale'deki medresede birgün ders veriyordum. Kapı açıldı. Gayet temiz giyinmiş bir bey içeri girdi. Selâm verdi ve dersi dinledi. Ders sonunda yanıma geldi. 'Efendim kaç talebeniz var? Hangi kitapları okutuyorsunuz? Hangi kitaplara ihtiyacınız var?' diye sordu. Ben de lâzım olan birçok kitap ismi verdim. Cebinden defterini çıkardı, bu kitapların isimlerini yazdı. Biraz sonra vedâ edip gitti. Konuşması gayet nâzik, elbisesi gayet muntazam ve temiz olduğundan, bunun bir İstanbul beyefendisi olduğunu anladım. Birkaç ay geçti. Artık bu hâdiseyi unutmuştum. Bir gün medreseye postacı geldi. 'Sizi postahâneden istiyorlar' dedi. Gittim. İki büyük sandık göstererek 'Bunlar size geldi' dediler. Bu iki sandık kitap dolu idi. Kitap sandıklarını aldım, hayvana yüklettim, medreseye getirttim. Sandıklar açıldığında, iki ay evvel isimlerini yazdırdığım kitapları

28 BOA Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât Evrakı).112/22.
29 BOA Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât Evrakı).186-36 14 Ramazan 1316.
30 BOA İ.HUS (İrâde Husûsî).73.1316 Za 31.

gördüm. Üzerindeki kâğıtta, 'Halîfe-i müslimîn Sultan Abdülhamîd hânın hediyesidir' yazılıydı."

Zamanın Hakkâri mutasarrıfı Ziyâ Bey, hükümete 9 Şaban 1319 (2 Teşrinisâni 1317/1901) tarihli bir arîza yazarak, Seyyid Abdülhakîm Efendi ve hizmetlerini övüp, hülâsaten "Medresesinde yirmiden fazla talebe okumaktadır. Bundan fazlasını da mezun etmiştir. Bununla beraber Başkale'deki medresesi iki toprak odadan ibarettir. Bir dârüttedris inşa ettirmek üzere üçyüz liranın gönderilmesi havâlideki ulemâ nezdinde çok büyük bir hüsn-i tesir hâsıl edecektir" demektedir. Bu talebin karşılanıp karşılanmadığı henüz malum değil ise de, on sene sonraki bir istidâda medresenin üç odasından bahsedildiğine göre, kısmen de olsa bir yardım gönderilmiş olsa gerektir ki bir ilâve derslik inşa edilebilmiştir[31].

Seyyid Abdülhakîm Efendi, ikinci olarak 29 Zilhicce 1329 (7 Kânunevvel 1327/1911) tarihinde Hakkârî mutasarrıflığına bir istidâ vermiştir. Bu istidâda, Başkale'de dedelerinin bina ettiği mescidin bitişiğinde bizzat tesis ettikleri ve tedrisatta bulundukları medresenin belde halkına yapmış olduğu hizmetleri anlatarak hülâsaten, "İran içlerine kadar ilim ve irfan yayılmıştır. Buradan çıkan talebenin ekserisi müftülük, kâdılık ve müderrislik vazifesi almıştır. Talebenin günde üç öğün yemekleri, yatakları, medresenin üç odasının tefrişi, çamaşırların yıkanması, yakacak temini gibi medresenin her türlü masrafını bizzat karşılamaktayım. Ayrıca evkaftan bin kuruş kadar da aylık taâmiyye tahsisatı vardır. Ancak bu meblağ, fiatların da artmasıyla gittikçe inkişaf eden medresenin masraflarını karşılamaya yetmemektedir. Medrese harâbiyete yüz tutmuştur" dedikten sonra, bu cümleden olarak kendilerine beşyüz kuruş kadar bir müderrislik ücreti ve ayrıca medresenin tamiri için münasip görülen bir meblâğın takdirini talep eylemiştir.

Bu talep, Hakkârî Mutasarrıf Vekili İsmail Hakkı Bey riyasetinde toplanan meclis-i idare tarafından münasip görülmüştür. "Medresenin tamir ve tevsii için, tahsisât-ı vakfiyyeden on bin ve talebenin temin-i maîşeti için de emlâk-ı müdevvere [sona ermiş vakıflardan devreden mülklerden] şehrî (aylık) bin kuruş ilâvesi ve fâzıl-ı mumaileyhe (Abdülhakîm Efendi'ye) dahi fazl ve kemâline ve sinn-i şeyhûhetine (fazilet, olgunluk ve yaşına) hürmeten ve ihtiyacına riâyeten müderrislik olarak muhassesât-ı ilmiyyeden şehrî beşyüz kuruşun tahsisi münasiptir" meâlindeki 1 Muharrem 1330 (14 Kânunevvel 1327/1911) tarihli teklif yazısı ile bağlı bulunulan Van Vilâyeti'ne müracaat edilmiştir.

31 BOA Y.PRK.UM (Yıldız Perâkende Evrâkı Umûmî). 57/3.

Van Vilâyeti de bu meblağın yerinde olup, fakat vilâyet dâhilinde bunun temininin mümkün bulunmadığından bahisle istidâyı 11 Muharrem 1330 (18 Kânunevvel 1327/1911) tarihinde Meşîhat'a (Şeyhülislâmlığa) göndermiştir. Meşîhat, 4 Cemâzilevvel 1330 (8 Nisan 1328/1912) tarihinde icabının yapılması üzere Şeyhülislâm Münib Efendi imzâlı yazıyla işi Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne havâle etmiştir. Evkaf Nezâreti de meseleyi 19 Nisan'da Muhasebe Kalemi'nden istifsar etmiş (soruşturmuş); buradan da "Bu misilli hayrât-ı müdevverenin tamiratı için evkaf bütçesinde karşılık bulamamış olduğunun beyânıyla, evrak-ı matviyye hesâbât kalemine iade kılındı" ifâdesiyle 23 Nisan 1328 tarihinde iade olunmuştur. Böylece çeşitli müzâkereler neticesinde iş sürüncemede kalmıştır.

Sadeddin Paşa

1896 senesi başlarında ıslâhata memur bir teftiş heyeti, Ferik Sadeddin Paşa riyâsetinde İstanbul'dan Şarkî Anadolu'ya gönderilmiştir. Heyet, bir sene boyunca Trabzon'dan başlayarak Hakkâri'ye kadar olan mıntıkaları gezip; buralarda Ermenilerle Kürdler arasındaki husûmetin sebeplerini ve buna mâni olma çarelerini ihtivâ eden raporlar hazırlamıştır. Sadeddin Paşa, bu mıntıkalardaki intibâlarını bir seyahat jurnaline kaydetmiştir. Burada Seyyid Abdülhakîm Efendi'den de bahsedilmektedir. Abdülhakîm Efendi'yi çok öven Paşa'nın; amcası Şeyh Hamid Paşa hakkında aynı müsbet intibâı taşımadığı anlaşılmaktadır[32].

Sadeddin Paşa, 16 Nisan'da Elbak (Başkale) kazâsında Merzgi aşiretinin merkezi olan Karaçoban'a uğramıştır. Şöyle anlatıyor: "Burada yapılmış mükemmel bir mektep var. Şimdilik Başkale'den gelme bir molla sarf ve nahv, Molla Câmî gibi dersler okutuyor. Dokuz kadar talebesi var. Mektebin yanına dizilip bizi selâmladılar. Molla bir dua okudu. Durdum dinledim. Bu duayı okuyan 20-22 yaşlarındaki mollaya bir lira verdim. Kendisiyle görüştüm. Henüz alt okutuyormuş. Daha tamm-ı nüsah etmemiş. [Yani müderris olmak için okunacak nüshaları, kitapları tamamlamamış.] Hocası Başkale'deki Abdülhakîm Efendi imiş. Onun da hocası Müküs'teki Şeyh Fehim Efendi ve onun da hocası meşhur Şeyh Ubeydullah'ın babası Seyyid Molla [Taha] hazretleri imiş ki bu bölge ilim ve irfanının kaynağı ve temeli olarak kabul ediliyor."[33]

---

32 Yaver-i ekrem [padişah yaveri] Sadeddin Paşa, 1268/1851'de İstanbul'da doğmuş; orduda muhtelif vazifeler îfâ ettikten sonra 1908 senesi sonlarında İstanbul'da vefat etmiştir. Paşa'nın seyahat jurnali, Sami Önal tarafından yayına hazırlanıp 2003 senesinde İstanbul'da 166 sayfa olarak bastırılmıştır.

33 Sadettin Paşa'nın Anıları, Haz. Sami Önal, İstanbul 2003, s. 119.

Sadeddin Paşa

Sadeddin Paşa, ertesi günü (17 Nisan 1896) Başkale kazâsına gelir. Kendisine tahsis olunan bir Yahudi'ye ait eve misafireten yerleşir. Paşa, Başkale'nin vaziyetini hiç de iyi tasvir etmemektedir: Kazâdaki memurlar ve askerler maaş alamadıkları için serkeş vaziyettedir. Yahudi ve Ermeniler korku ve fitne içindedir. Kürdler başıbozuk vaziyettedir. Kazâ, zengin ve hareketli bir ticaret merkezi olmasına; hatta Hakkâri sancağının merkezi sayılmaya lâyık bulunmasına rağmen, maliye vâridatı toplanamamaktadır. Mahallî derebeylerinin nüfuzu, mülkî âmirlerin üzerindedir. Halkın can ve mal emniyeti kalmamıştır. Hemen herkes paşaya şikâyette bulunmaktadır.

Burada kazânın ileri gelenleri, mutasarrıf vekili Hasan Paşa, Şeyh Hasan Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi, ders halifesi, kaymakam vekili, idare âzâları, Merzgi ve Hartuşi Hamîdiyye Alayları'nın nizâmiyye miralayı ve kaymakamı paşayı ziyarete giderler. Sadeddin Paşa bu ziyareti şöyle anlatıyor: "Hoca Abdülhakîm Efendi'yi baş sedire oturttum. Biraz ilim ve marifetten bahsettik. Çok memnun oldu ve bir gece önce, şu toplantının bu Yahudi evinde yapılacağını rüyasında görmüş olduğunu söyledi. Bu muhterem kişi 40 yaşlarında var. On-onbeş tane mükemmel icâzetnâme talebesi var. Kimini Çölemerik'e, kimini Gever'e, kimini de Şemdinan'a tahsil için göndermiş. Bugün dokuz kadar talebesi var. Çok çalışıyor. Gayretleri boşa gitmesin inşallah. Yalnız âlim değil, hilâfeti de var. Nakşibendi tarîkatindendir."[34]

Paşa, ertesi günü (18 Nisan) olan hâdiseleri anlatırken: "...Oradan Hükümet Dairesi'ne gittim. Yolum Abdülhakîm Efendi'nin medresesinin önünden geçtiğinden talebeler selâm vermek için dizildiler. Bir molla da Karaçoban'da olduğu gibi uzun bir dua okudu. Bir lira da ona verdim."

18-23 Nisan günleri hâdiselerini anlatırken de şöyle diyor: "Burada Abdülhakîm ve Taha Efendi adlarında iki âlim kardeş var. Bunlarla iki defa görüştüm. Pek memnun oldum. Bunların epeyce talebesi var. Şuraya buraya dağılmışlar. Memleketin vaziyetine dair tarafıma mükemmel bir rapor verdiler. Hoşuma gitti."[35]

34 Sadettin Paşa'nın Anıları, s. 122.
35 Sadettin Paşa'nın Anıları, s. 133-134.

Müslüman Olan İngiliz Kız

Tebriz'de İngiliz teb'asından zengin bir kız, babasının vefatından sonra annesi ve biraderiyle Soğukbulak'taki [Mahâbâd] arazisini idare etmek üzere Hacıabad köyüne gelip yerleşiyor. Kız, Fransız ve İslâm mekteplerinde tahsil görüp, çeşitli ilim ve fenleri öğrendikten sonra, 1888 senesinde müslümanlığı seçiyor. İki sene sonra dinini izhar edip, birkaç kişiye külliyetli para va'dinde bulunarak kendisini başka bir yere götürmesini istiyor ise de, kimse buna cesaret edemiyor. Hacıabad'a bir saat mesafedeki Ermeni Bulağı köyünden ve ehl-i servetten Hacı Mustafa'nın oğlu Mirza Aziz'e iltica ediyor. O da kızı alıp 1307 Ramazan'ının 8. gecesi [29 Nisan 1890] o havalide bulunan Zeynelli Abdülkerim Efendi'nin evine sığınıyorlar. Kız Mirza Aziz ile evleniyor.

Bunu takiben kızın annesinin şikâyeti üzerine İran hükûmeti Hacı Mustafa'yı tazyik ediyor. O da ikisini bulup, Soğukbulak'ta oturan havalinin muteber âlimlerinden Molla Abdullah Efendi'nin evine getiriyor ve vaziyeti hükümete haber veriyor. Mirza Aziz hapsedilip, kız sorguya çekildiğinde, ihtidâsının kendi arzusuyla olduğunu söylüyor. Kızın anne ve biraderi buna kanaat etmeyip Tebriz nezdinde teşebbüste bulunuyor. Tebriz hâkimi Emir Nizam, kızın zorla Tebriz'e getirilmesini emrediyor. Kız getirilirken Devlet-i Aliyye şehbenderliğinin [konsolosluğunun] bayrağını görerek kendisini içeri atıyor. "Ben İslâm, bu da İslâm devletinin bayrağıdır. Dehâlet ettim. [Sığındım.] Ben Tebriz'e gitmem" diyerek bayrağa sarılıyor. Soğukbulak şehbender vekili Toma Efendi hıristiyan olduğu için kızı dışarı atmak istiyor. Ancak orada toplanan müslüman halk, "Mâdem ki Devlet-i Aliyye'ye ilticâ etmiştir. Şehbenderhâneden ihrâcını, Devlet-i Aliyye'den kat'iyyen ve sarahaten bir emir olmadıkça kabul etmeyiz" diyerek iş güçlerini bırakıp 20 gün kızı bahçede koruyorlar. Bunun üzerine Tebriz başşehbenderi Behçet Bey oraya gelerek kızı şehbenderhâneye teslim ediyor ve ahali dağılıyor.

Fakat şehbenderin tacizi üzerine kız, Cuma namazına gelen Devlet-i Aliyye teb'asından istimdâd ediyor. [Osmanlı vatandaşlarından yardım istiyor.] Bunlar şehbenderhâneye gelip kızı iki aydan ziyade himaye ediyorlar. Süleymaniye, Revandiz ve başka yerlerdeki mallarını getirtip maişetine sarf ediyorlar. Bu arada Toma Efendi'ye soğukluk ve nefretleri de artıyor. Toma için Şehzâde Nasrüddevle üç dört bin askerle gelip topları şehbenderhânenin üst tarafına yerleştiriyor. Binaya kurşunla ateş edilmesi üzerine bir hâmile kadın ile bir erkek çocuğu telef oluyor. Osmanlı bayrak direği kırılıyor. Galeyana gelen halk, kızı vermemekte sebatlarını arttırıyor.

Bunun üzerine Musul vilâyeti nakîbüleşrafı Şeyh Mustafa ve Süleymaniye müftüsü Muhammed Efendiler Soğukbulak'a geliyor. Ahali kızı teslime yanaşmakla beraber Toma Efendi azledilene kadar şehbenderhâneyi terketmiyor. Hâdisenin sona ermesi için gerekli olan kızın isticvâbını (konuşturulmasını) kasabaya gelen İngiliz konsolos tercümanı desiseleriyle geciktiriyor. Bu arada Osmanlı ve İran teb'ası ile şehbender arasındaki gerginlik artıyor. Kan dökme raddesine geliyor.

Musul memurlarından on gün sonra Dördüncü Ordu-yı Hümâyun Müşiri Şâkir Paşa ile beraber Seyyid Abdülhakîm Efendi havaliye gidiyor. Lâzım gelen tedbirler alınarak gerginlik ortadan kaldırılıyor. İngiliz konsolos tercümanının da bulunduğu bir komisyon kuruluyor. Kız konuşturuluyor. Rızasıyla müslüman olduğunu bildirip bunu el yazısıyla da tasdik ediyor. Kendisine Fâtıma Nâciye ismi veriliyor. Osmanlı teb'asının bu hâdise vesilesiyle güyâ İranlılara zarar verdiği için terbiyesi gerektiği hususunda Şehzâde'nin teklifleri "hakîmâne bir üslupla def ediliyor". Kız zevcine teslim ediliyor. Hâdisenin Osmanlı Devleti ile doğrudan bir alâkası olmadığı için Musul'dan gelenler geri dönüyor. Müşir ve Abdülhakîm Efendi de ikametlerinin dokuzuncu günü Başkale'ye avdet ediyor.

Dördüncü Ordu Müşiri Şâkir Paşa, meselenin hallinde gösterdikleri gayret sebebiyle, ileride de kendilerinden istifâde edilmesi umulan Seyyid Abdülhakîm Efendi ile Şeyh Hamid Paşa'ya yaptıkları masrafları karşılamak üzere Musullu memurlar gibi münasib bir harcırah verilmesini 22 Ağustos 1307 itibariyle teklif etmiş; bu husus yaver-i ekrem tarafından padişaha arzedilerek, muhtemelen icabına bakılmıştır[36].

Nurşinli Şeyh Ziyâeddin Efendi

Abdülhakîm Efendi, Nurşin medresesi müderrislerinden Şeyh Muhammed Ziyâeddin Nurşinî'ye bir mektup yazmış; nikâh hususunda bir Şâfiî'nin, Ebû Hanife mezhebini taklid etmesinin câiz olup olmadığı; nikâh akdinin, kazâ ve iftâ kabilinden olup olmadığı; bir kimsenin, kazâ ve iftâda taklid eylediği imamın mezhebinden başka bir mezheb imamını taklid etmesinin ve taklid etmeden her dört mezheb ile amel etmesinin câiz olup olmadığı ve bunlarla alâkalı mes'eleler hakkında sualler sormuştur.

Ziyâeddin Nurşinî

36 BOA Y.EE (Yıldız Esas Evrâkı). 140-38, 5 S 1309.

Ziyâeddin Efendi de "Arvaslı Molla Abdülhakîm'e" hitabı ile 17 Nisan 1903 (H. 1321) tarihinde bu mektubu cevaplandırmıştır. Mektubun, mezheb taklidi gibi usûl-i fıkhın müşkül mevzularından birine dair olması, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin ilimle ciddî meşguliyetini göstermesi bakımından mühimdir[37]. [Mektubun orijinali için Ekler kısmına bakınız.]

'Meyveli ağaç taşlanır' kâidesinde, Abdülhakim Efendi ve ailesi de zaman zaman hasedcilerin oklarına hedef olmaktan kurtulamamıştır. Osman Vasfi adında birinin, Seyyid Abdülhakîm Efendi, biraderi Taha Efendi ve tapu kâtibi Ahmed Efendi aleyhinde Şubat 1324 tarihinde Hakkâri mutasarrıflığına yaptığı ihbar ve şikâyet tahkik edilip, asılsız olduğu anlaşılmıştır. Hakkâri Sancağı meclis-i idaresinin buna dair hazırlayıp Van vilâyetine arzettiği, vâli Mehmed Ferid Bey'in de Dâhiliye Nezâreti'ne leffen [ek olarak] yolladığı tahkikat mazbatasında şöyle diyor: Ma'rifetden bînasîb [irfandan mahrum] iken kendisini zeyy-i ulemadan [âlim kisvesinde] göstermeyi meslek eden muhbirin ihbârât-ı vâkıası, tıynetinde merkûz olan hased beliyyesinden [huyunda gizli hased belâsından] başka bir şeye haml olunmuyor. Çünki verâ ve takvâsıyla ma'ruf ve muttasıf olmaları haysiyetiyle, bu havâlinin sahihan ayrı mefhareti [övüncü] bulunan ve fikr-i nümâyişinden âzâde [açık fikirliliğinden başka], Meşâyih-i Nakşibendiye'den olan mumâileyh Şeyh Abdülhakîm ve biraderi Hakkâri mebusu Seyyid Taha efendiler, öteden beri havâli-i mezkûrede müstemirren [devamlı] neşr-i ulûm ve maarifin yegâne vâsıtaları olub, birçok ulemâ yetişdirerek aşâir içine ve İran cihetiyle sair mahallere sevk ve i'zâm ile, gerek bizzat ve gerek bunlar vâsıtasıyla tebliğât-i diniyye ve nesâyih-i muktaziyye ile ahâli-i mahalliyyenin tashih-i i'tikâdât ve tehzib-i ahlâkına mesâi-i meşkûreleri sebk etmekde olduğu [âlim yetiştirip her yere göndererek halkın itikadını düzeltip ahlâkını güzelleştirmesine çalıştığı] sâbit bir keyfiyettir. Diğer biraderi Seyyid İbrahim efendi ise ziraat ve felâhatle [çiftçilikle] meşgul olarak sırası düşdükçe menâfi-i meşrua-i hazineyi muhafazaya ibrâz-i müessir-i sadâkatden gayrı vaz u hareketine [icab ettikçe mahallî hazinenin muhafazasında tesirli sadakatini gösterdiğine] ve bunlara akrabadan sayılmayan tapu kâtibi Ahmed efendinin dahi şimdiye kadar vazifesinde mugâyir-i nizâm bir gûnâ yolsuzluğuna tesadüf olunmamışdır.

37 Nurşinli Şeyh Ziyâeddin Efendi, Fethullah Verkanisî'nin, o Abdurrahman Tâgî'nin, o Seyyid Sıbgatullah Hizânî'nin, o da Seyyid Taha Hakkârî'nin halifelerindendir. Abdurrahman Tâgî'nin oğludur. 1272/1855 senesinde Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Usba köyünde doğdu. 1342/1923'de Bitlis'in Nurşin köyünde vefat etti. Kabri Nurşin'de babasının türbesinin yanındadır. Mezkûr mektup, Nusaybin müftüsü Hasib Seven tarafından Ziyâeddin Efendi'nin diğer mektuplarıyla beraber tercüme edilip 35. mektup olarak Mektubat adlı kitapta yeni yazıyla 1982 senesinde neşrolunmuştur.

Ol babda... 25 Şubat 325 (9 Mart 1909) Hakkari Mutasarrıf Vekili Tahrirat Müdürü Abdülmecid Berkî; Nâib İsmail Hakkı; Muhasebeci Vekili Mehmed Fuad; Müftü Osman Nazif; Âzâ es-Seyyid Celâleddin; Âzâ Şinork; Âzâ Yuhanna; Âzâ Süleyman[38].

Hakkâri mutasarrıfı hakkında bazılarının şikâyette bulunması üzerine, Seyyid Abdülhakîm Efendi ve şehrin ileri gelenleri, fazilet ve hizmetiyle tanınan mutasarrıflarına sahip çıkmışlardır. Onun aleyhinde bazı kimselerin haksız ve yersiz şikâyette bulunduğuna; bunun icabının yapılmasına dair 27 Şubat 1325 tarihinde Meclis-i Meb'usan'a Diyarbekir'den telgraf çekmişlerdir. Telgrafın altında 'Ulemadan Abdülhakîm'den başka, şu imzalar vardır: Ulemadan Ali Hilmi, Ulemadan Yahya, Meşâyihden Ali Rıza, Meşâyihden Abdullah, Meşâyihden Fethullah, Ulemadan Abdülaziz, Meşâyihden Resul, Eşrâfdan Abdülkerim, Eşrafdan Murad, Ulemadan Ömer. Vaziyet 8 Rebî'ulevvel 1327/17 Mart 1325 (30 Mart 1909) tarihinde Meclis-i Meb'usan reisi Ahmed Rızâ Bey tarafından tahkikat için Dâhiliye Nezâreti'ne havâle edilmiştir[39].

Tû kücâ, Erciş kücâ...

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin, nerelere seyahat ettikleri hususunda Sefîne-i Evliyâ müellifinin sualine verdikleri cevap şöyledir:

"Hicaz ve hicret seferlerinden başka, yalnız neşr-i tarîkat ve dinî vaaz ve nasihat vermek için, vilâyetimizin her tarafı ile İran hududunun sünnîlerle meskûn kısmını gezmişim. Soğukbulak [Mahâbâd], Urmiye ve etrafını, bütün Kürdistan'ın tamamını gezdim. Doğubayezid ve Eleşkird etrafındaki aşiretleri ve bazen Musul aşiretleri içine kadar giderek, doğu vilâyetlerini içine alan geniş mıntıkayı tamamen bu maksadla dolaştım. Hicaz ve hicret seferlerimizde, Ankara, Sivas ve Kastamonu hâriç olmak üzere, bütün Anadolu vilâyetlerini gezerek, mahallî ulemâ ve meşâyih ile görüştüm. Mısır, İskenderiyye, Rıbat, Tanta, Dâmenhûr, İsmâiliye, Süveyş, Portsaid, Cidde, Yenbu, Şam, Haleb, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Humus, Siird, Erzurum, Trabzon ve Batum'u görmüşüm. Rus hudûdu dâhilindeki aşiretleri aynı dinî maksatla gezmişim. Van'ın bütün köy ve kasabalarını ve kabile ve aşiretlerini, vaaz, nasihat ve neşr-i tarîkat için gezmişim; ancak öyle dervişâne olarak seyahat etmemişim".

Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu seyahatleri ile alâkalı olmak üzere şu beyti terennüm ederlerdi:

38 BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).2701.99.3
39 BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).2784.89

Ey Hakîm! Ger nîstî divâne-i sahrâ neverd,
Tû kücâ, Erciş kücâ, Bâzid hâki Ayntab.

Mânâsı şöyledir ki: "Ey Hakîm; eğer çölde gezen mecnûn değilsen; sen nere; Erciş nere; Bâyezid nere; Anteb nere! Eğer, divâne değilsen, buralarda ne işin var?" Bu beyt, Mevlânâ Hâlid Divanı'ndaki şu beyite nazîredir:

Hâlid! Ger nîstî divâne-i sahrâ neverd,
Tû kücâ, Kâbülü ve Gaznînü ve hâk-i Kandehâr

Seyyid Abdülhakîm Efendi, sıla-ı rahm zımnında Bayezid'i teşriflerinde akrabalarından Molla Muhammed Emin Efendi'nin evinde misafir olurlardı. Bu teşriflerinin birinde, 1323/1906 senesinde Emin Efendi'nin bir oğulları dünyaya gelmişti. Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu çocuğu kucaklarına alıp sevmiş ve ismini Abdülhakîm tesmiye eylemiştir. Bu çocuk, istikbalin meşhur gazete muharriri ve mütefekkirlerinden Ahmed Arvasi Bey'in babasıdır.

Abdülhakîm Efendi Başkale'de iken, senede bir veya birkaç defa, yirmiyirmibeş kişilik nasihat heyetinin reisi sıfatıyla İran'a geçerdi. Burada irşad faaliyetlerinde bulunurdu. İran'ın sünnî köylerinde misafir olurdu. Bir defasında bu maksadla üstadlarının mahdumu ve talebeleri Ma'sum Efendi ile beraber İran'a geçmişti.

Hac Seyyahatleri

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ'daki önceki beyanlarına ilâveten şöyle diyor:

"1315 (1898) ve 1327 (1909) haclarında Harameyn'i ziyaret ile şereflenmiştim. Gerek bu iki kıymetli şehirde, gerek gidiş ve gelişteki geçtiğimiz şehirlerin âlim ve şeyhleriyle pek çok müşerref oldum. Harameyn-i muhteremeynin bütün mübarek mahallerini ziyaretle, âlim ve sâlihlerinin sohbet meclisleri, zikr halkaları ve dersleri ile şereflendim ve iltifatlarına mazhar oldum."

Seyyid Abdülhakîm Efendi, hac seyahatiyle alâkalı bazı hatıralarını da şöyle anlatmaktadır:

"Birinci haccım Sultan Hamid zamanında idi. 1315 senesi Zilhicce'nin birinci günü (22 Nisan 1898) Mekke'ye dâhil olmuştuk. Kâ'be-i Muazzama'yı ilk gördüğüm anda [yapılan duanın kabul olunacağına dair hadîs-i şerîf bulunduğundan] "Yâ Rabbî! Benden okuyanı âlim yap; beni seveni dostun yap!" diye dua ettim. Zilhicce'nin on beşinci günü Mekke'den çıktık. Saferü'l-hayrın ilk Cuma namazını halifenin câmiinde İstanbul'da [Yıldız

Hamîdiyye Câmii'nde] kıldık. Halife de cemaatte idi.

İkinci haccım [1327/1909] Sultan Reşad zamanında idi. Van'a mevlid gecesinde (3/IV/1909) girdim. [İstanbul'a vapurla] Trabzon tarikiyle gittim. Müsaade alınarak câmi avlusunda askerlerin arkasında durarak Cuma selâmlığını seyrettim. İkinci haccımda Medine'den Şam'a giderken trene binince Çırağan Sarayı'nın yandığını [6/I/1910] ve birâderim Molla Taha'nın meb'us olduğunu işittik.

İkinci haccımda, Şâm-ı Şerif istasyonunda tren iki dakika duracak dediler. Namaz kılmak için trenden indim. Acele olarak vaktin namazını kılmak lâzımdı. Ancak ecnebiler etrafımı sarmıştı. İslâmda namazın nasıl bir şey olduğunu anlamak isterlerdi. Acele ile namaz kılarsam onlarda yanlış bir düşünce hâsıl olacağını; huzur ile kılarsam trenin kaçacağını düşünmekle beraber, huzur ile kılmağa karar verdim. Ve öyle yaptım. Selâm verdim. Trene bindim. Tren hemen hareket etti. O iki rek'at namazın lezzetini hâlâ unutamıyorum.

Arafat'tan geçince Meshere diye bir vâdide bir mescid vardır ki İbrahim aleyhisselâmdan çok evvelden kalmıştır. Buna Meş'arü'l-Haram derler. Meş'arü'l-Haram'dan geçerken tekbir getirmek lâzımdır. "Arafat'tan indiğinizde, Meş'arü'l-Haram önünden geçerken Allah'ı zikredin" âyet-i kerîmedir. Biz bu mahalli bilmeyerek geçmişiz. Yoldan avdet ederek tekrar buraya gelip tekbiri îfâ ettik. Hacdaki deliller [yabancı hacılara hac amellerini yapmak üzere rehberlik eden yerliler] câhildir. Ekserinin maksadları, bazı İstanbul hocaları gibi, yalnız paradır. Arapça bilenlerin küfrü, diğerlerinden daha çok şiddetli olur. Haccı, birinci haccımda öğrendim, ikinci haccımda yaptım.

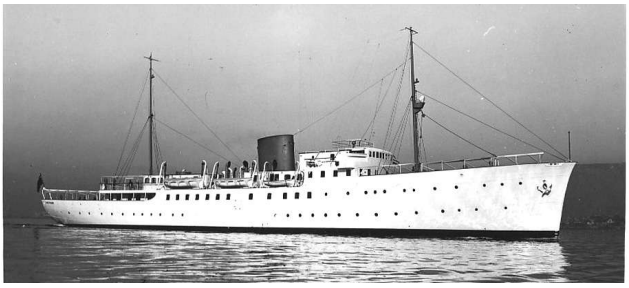
Bir defasında tavaf ederken ayağım kayıp düştüm. Arapça imdat diye bağırdım; yardıma gelen olmadı. Türkçe imdat istedim; yine yardıma gelen olmadı. Bu defa Kürtçe imdat istedim; birisi işitip yardıma geldi. [Abdülhakîm Efendi İstanbul'da iken, Şark'taki talebelerine bu hâdiseyi anlatır ve 'Kürdceyi evden çıkarmayın' (yani unutmayın) tavsiyesinde bulunurdu.]

Hacca giderken ibrik, fincan ve sair lüzumlu şeyler götürmeli. Para var iken lüzumlu malzeme bulunamaz; para var iken mezellet [sıkıntı] hâsıl olur. Hac parası mebzûl [bol] ise, her nereye giderse vücûdunu eziyyete vermemek için araba ile gitmeli, paraya acımayarak mebzûl sûretde sarf etmeli ve fazla mikdârda tasadduk etmelidir. Zîrâ vücûd yorgun düşerse hastalanıp farzların îfâsına muktedir olmaz ki bu sebebden haccın bir fazîleti kalmaz."

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin birinci haccında refâkatinde, mürşidinin oğlu ve halifesi Seyyid Muhammed Emin Efendi ile Hazret-i Şeyh Fehim'in ilmen mezunlarından Molla Abdülkerim, Molla Abdullah, Hacı Sâlih, Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Seyyid Taha, amcazâdeleri Şeyh Hasan, müderris Molla Alâaddin Efendiler de vardı. Seyyid Emin Efendi hac dönüşü Tûr-i Sinâ'da vefat etti.

Birinci haclarında, zamanın âdeti vechiyle, kafile Van'da birleşerek yola çıktı. Van'dan Doğubayezid, Tiflis yoluyla Batum'a, oradan gemiyle İstanbul'a geldiler. Hükûmet harb tehlikesi sebebiyle hacca izin vermeyince, padişah bizzat Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Nimetullah adlı vapuruyla kendilerini hacca gönderdi. Beyrut'a uğrayarak İskenderiye'ye, oradan kara yoluyla Süveyş'e, oradan da tekrar yelkenli bir gemi ile Medine-i Münevvere'nin Yenbû İskelesi'ne vardılar.

İkinci haclarında aynı yoldan İstanbul'a geldiler. Rus kumpanyasının Kiyef vapuruyla 4 günlük seyahatten sonra 14 Zilka'de 1327 ve 14 Teşrinsâni 1325 (27 Kasım 1909) Cidde'ye vardılar. Abdülhakîm Efendi'nin Cidde'ye sâlimen vardığına dair Cidde vilâyetinden 18 Teşrinsâni 1325 tarihinde İstanbul'a çekilen telgraf devlet arşivinde mahfuzdur[40]. Dönüşte Beyrut'a, buradan trenle Şam'a ve buradan da trenle İstanbul'a vâsıl oldular.

Nimetullah Vapuru

İkinci haclarında kalabalık bir cemaatle beraber mensuplarından Abdülmecid Efendi de yanlarında idi. Onun rivâyetine nazaran, Abdülhakîm Efendi Medine-i Münevvere'de kaldıkları yirmi üç gün içinde, Hazret-i Resûlullah'a edeben, şehrin içinde abdest bozmamıştır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, 1327/1909 tarihli ikinci haccında, Mekke-i Mükerreme'de irşad vazifesi yapan Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi Ziyâ Ma'sum Efendi ile mülâki olmuş ve kendisinden Üveysîlik tarîkatinden

40 BOA DH.MUİ (Dâhiliye Nezâreti Muhabere-i Umumiyye).39.1/4

izin ve hilâfet almıştır. Ziyâ Ma'sum Efendi'nin arzusu üzerine, vedâ tavafını beraber yapmışlar; tavaf esnasında: "Mürşidin tarafından Nakşibendî, Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çeştî tarîkatlerinden memur ve mezun olduğun gibi; tarafımdan da bunlardan ve ilâveten Üveysîlik yüksek yolundan da icâzet verdim" buyurmuştur.

'Tûr Dağı Beni Yuttu'

Seyyid Muhammed Emin Efendi, Seyyid Fehim Efendi'nin ikinci oğlu ve halifesidir. 1284/1867 tarihinde Arvas'da dünyaya gelmiş; Arvas'da Molla Muhammed ve babasının mezunlarından Molla Sûrî'den ilim tahsil ettikten sonra; babasından mezun olmuştur. Arvas medresesini ihya ve tamir etmiştir. Bizzat kaleme aldığı medrese kitabesi tersten okunduğunda da mânâ çıkan bir tarih beytiyle süslüydü. Akâide dair Kürtçe ve tarîkat âdâbına dair Arapça birer risâlesi vardır. Matbu değildir.

Seyyid Fehim Efendi'nin torunu ve Van müftüsü Seyyid Kâsım Efendi anlattı:

"Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin 1315/1898 senesindeki birinci haccında, Şam'a geldiklerinde, bilhassa amcam Seyyid Emin Efendi'nin ilmî şöhreti etrafa yayıldığından, bütün Şam ulemâsı, onları imtihan için toplanıp; Emin Efendi ile ilmî mübâhase ve mücâdele neticesinde, Şam âlimleri her ilimde mağlup olup, Emin Efendi'nin üstünlüğünü ikrara mecbur kalırlar. Fakat mağlubiyeti hazm edemeyip, Beyrut mutasarrıfına [Reşid Bey] şu mealde bir mektup yazarlar: 'Anadolu'dan Şeyh Muhammed Emin Efendi isminde bir zât Şam'a geldi. Bütün Şam âlimlerini ilzam etti [yendi]. Bu üstünlüğü onlara bırakmamak üzere, Arabistan'ın neresinde olursa, bildirin; onları mutlaka mağlub ettirin' diye çok imzâ ile gönderirler. Beyrut mutasarrıfı, Arabistan'da meşhur üç âlimi temin eder. Onların bulundukları yere gönderir. Şeyh Emin hazretlerinin bulunduğu odaya girerler. O anda murakabe hâlinde kıbleye dönük oturmaktadır. Selâm verirler. Selâmlarını tam alıp, 'Hoş geldiniz, ey âlimler!' buyurur. 'Âlim olduğumuzu nereden öğrendiniz?' derler. 'Âlimlerin selâmı bellidir' buyurur.

'Size arz edilecek birkaç sual vardır' derler. Kendileri günlerce çalışmış; bilhassa mantık, kelâm ve fıkh ilimlerinden en mühim sualleri not etmişlerdir. 'Buyurun, bütün suallerinizi sorun' buyurur. Bir sual sorup, cevap beklerler. 'Başka sualleriniz de varsa, hepsini sorun, sırasıyla cevaplandırayım' buyurur. 'Efendim, suallerimiz çoktur' derler. Cevapları üzerinde mevsuk [güvenilir] rivâyete göre otuz üç sual sorarlar. Hepsini sırasıyla cevaplandırır. O kadar kâfi ve tatmin edici, sağlam cevaplar verilir

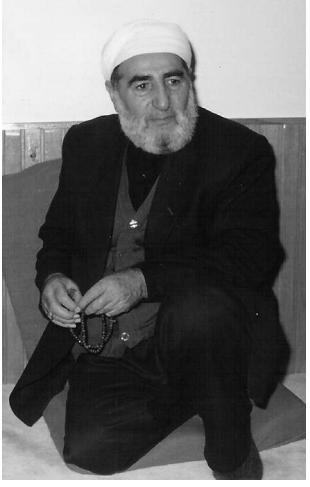
ki; sonunda, 'Bir itirazınız, bir sözünüz var mı?' buyurduğunda; 'Yoktur, cevapların doğruluğunu ve mükemmelliğini kabul ettik' derler.

Bunun üzerine Seyyid Emin Efendi, 'Verilen cevaplar sahihdir [doğrudur]; ama esah [en doğru] değildir' buyurup, bu defa esah kavilleri beyan eder. Mahcup olup, ellerini öpüp ayrılırlar. Mutasarrıfa gidip: 'Bizi kimin imtihanına gönderdiniz? Vakti müsâid olsa, bu din-i mübini göğsündeki ilimden yenilemeye muktedir bu zâtın ilmi, Sadeddin Teftazânî ve Seyyid Şerif Cürcânî hazretlerinin ilimleri ile ancak mukayese edilebilir' derler. Mutasarrıf, Seyyid Emin Efendi ve yanındakilerin teşkil ettiği bu mümtaz heyeti iftar yemeğine davet eder. Yemekte işin içyüzü ortaya çıkarılır ve 'Sizi imtihana gönderdiğim âlimler, Arabistan'ın en üstün âlimleridir' deyip özür diler. Maiyyeti ile birlikte tarîkate intisab eder. Beyrut'ta büyük şöhret ve hürmet hâsıl olur. Mutasarrıf, bununla iktifâ etmeyerek, Sultan Abdülhamid'e bir mektup gönderip, Emin Efendi hazretlerinin memleket ve künyesini göstermek suretiyle, 'Anadolu'dan bu zât, Arabistan ulemâsına gâlip geldi. Büyük bir âlim, maneviyat sahibi bir zâhiddir. Mutlaka bu zâta meşîhat [ilmî bir rütbe] vermek lâzımdır' diye arz eder.

Öte yandan kafile Cidde'ye, oradan Mekke-i Mükerreme'ye, haccı edâdan sonra Medine-i Münevvere'ye geldiklerinde, Mekke-i Mükerreme'nin şerîfi beraber gelir. Medine-i Münevvere'de şerif, Ravda-ı Mutahhara'nın altın kapısını açar. Emin Efendi, fakîrâne, zelîlâne, i'zâz ve ihtirâmla içeriye, ceddini ziyarete girer. Abdülhakîm Efendi, kendisindeki fart-ı muhabbeti [aşırı sevgiyi] müşâhade ettiğinden, elîm âkıbeti bilircesine, 'Girmeseniz?' diye teklifte bulunursa da, mâni olamaz. Orada bulunan cemaattan birkaç ehl-i hakikat, 'Resûlullahı ancak bu zât [hakkıyla] ziyaret etti' demişlerdir. Ziyaretten çıkınca, ağzından yanmış ciğer kokusu geldiğini müşahade ederler. Abdülhakîm Efendi, 'Muhammed Emin'in ciğerleri kebap oldu. Çok yaşamaz' buyurur. Emin Efendi, o andan itibaren hastalanır. Kâfile dönüş için hareket eder. Vapur, Tûr dağına yakın bir limana yanaşır. Emin Efendi, çok bitkin bir vaziyette hastahâneye götürülür. Bir cuma günü sabah namazından sonra, kelime-i tevhid okuyup ruhunu teslim eder. Pederi Seyyid Fehim hazretlerinin beyanı üzerine babasının vefatından sonra çok yaşamamıştır. Vefatında otuziki yaşında idi. «Gâmenî't-Tûr» [Tûr dağı beni yuttu] sözü, ebced hesabıyla vefat tarihlerini [hicrî 1316/1898] bildirir. Bu hâdise Abdülhakîm Efendi'yi çok üzer. Hastahânede hizmetinde bulunan Hacı Sâlih Efendi der ki, 'Seyyid Abdülhakîm hazretlerine bu elîm hâdiseyi arz etmek için gittiğimde, murâkabe hâlinde olup, ağlıyordu'.

Hac dönüşü kâfile İstanbul'da Kabataş İskelesi'nde gemiden inerler. Saraydan bir memur gelip Emin Efendi'yi sorar. 'Böyle böyle vefat etti. Burada amcazâdesi var' derler. Abdülhakîm Efendi, Emin Efendi'nin hikâyesini bizzat arzetmek üzere Saray'a götürülür. Abdülhakîm Efendi, Sultan Hamid ile görüşür. Sohbetinden hoşnud olan padişah, 'Annemde baş ağrısı vardır. Rüyada Peygamber Efendimizi görmüş. Senin ilâcın, bu sene hacılarından ve benim evlâdımdan birindedir buyurmuş. Aman meded!' deyince Abdülhakîm Efendi, 'Estağfirullah, biz böyle işlerden anlamayız'" der. Padişah ısrar edince, bir bardak su ister; Fâtiha-yı şerîfe okuyup içine nefes verir. Sonra 'Emredin, bu suyu götürsünler, Vâlide Sultan hazretleri içsin' buyurur. Vâlide Sultan bu suyu içtikten sonra iyileşir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamîd, hüsnü zannının arttığı Abdülhakîm Efendi'ye İstanbul'da kalmasını, kendisine bir meşihat [tekke ve medrese] teklif ederse de, Abdülhakîm Efendi, 'Şayet müsâade buyurursanız benim memleketime dönmem lâzım. Orada medresem var, talebelerim var. Biz manevî bir işâret almaksızın hareket etmeye mezun değiliz. Bizim buraya gelmemize vakit var' buyurur. Sultan Hamid bilahare Başkale'ye adam gönderip medresenin ihtiyaçlarını tesbit ve bu cihetten yardım ederek ettirerek kendilerini unutmadığını gösterir."[41]

Seyyid Emin Efendi'nin birinci zevcesi Seyyid Fehim Efendi'nin annebir kardeşi Seyyid Tâhir Arvâsî'nin kızı Cennetî Hanım'dır. İkinci zevcesi Râbia Hanım, Van vilâyeti Fârisî kâtibi Hacı Osman Efendi'nin kızıdır. Emin Efendi'nin Sirâceddin ve Fâtıma isminde iki çocuğu kaldı. Sirâceddin, babası hac yolculuğunda iken küçük yaşta vefat etti. Cennetî Hanım'dan babasının vefatından sonra dünyaya gelen Fâtıma, Hâlid bin Velid soyundan Pervarili Şeyh Es'ad Hinûkî Efendi ile evlendi. Emin Efendi hacca giderken vefatını hissetmişcesine, "Çocuk erkek olursa Pervari'den kız alırsınız, kız ise Pervari'ye verirsiniz" demişti. Es'ad Efendi, Seyyid Fehim Efendi'den zâhirî ve bâtınî ders almış olan Şeyh Abdullah'ın oğlu ve Nakşî şeyhi Mustafa Kemaleddin Erbilî'nin halifesidir. 1967'de vefat etti.

Seyyid Kâsım Efendi

41 Abdülhakîm Efendi'nin Sultan Hamid'i ziyareti hâdisesi, başka kimseden işitilmedi. Vesikası da bulunamadı. Merhum Kâsım Efendi'ye de kimden işittiğini sormak ihmal edildi. Kaybolmasına gönül râzı gelmediği için buraya alındı.

Şeyh Abdullah, Seyyid Fehim Arvâsî'de seyrü sülûkünü tamamlamış; fakat babasının arzusu üzerine icâzeti Erbilî'den almıştı. Emin Efendi'nin kendisine teveccühü, onun Seyyid Fehim'e olan muhabbeti sebebiyledir. Fâtıma, son devir meşhur Şark ulemâsından Molla Müşerref (v. 2008), Molla Münevver (v.1977) ve Molla Nuri Efendilerin annesi olup 1941'de karın ağrısı şeklinde tezahür eden bir hastalıktan vefat etti.

Emin Efendi'nin kardeşi Ma'sum Efendi, vefatından sonra yengesi Cennetî Hanımla, diğer kardeşi Sıddık Efendi de Râbia Hanımla evlendi.

[Emin Efendi'nin kardeşi Ma'sum Efendi'ye Hicaz seyahatinde iken yazdığı mektup için Ekler kısmına bakınız.]

DÂRÜLHİLÂFE'YE DOĞRU...

Hicret

Seyyid Abdülhakîm Efendi, İstanbul'a teşriflerine dair Sefîne-i Evliyâ müellifine şu beyanda bulunmuştur:

"1335/1919 Nisan ayı başlarında İstanbul'a geldim. İstanbul'a gelişimin sebeblerini zikretmek isterim. Tâ ki, o zaman çok küçük yaşta olan ve nereden nasıl geldiklerini bilmeyen aile yakınlarımıza ve onların çocuklarına bu bilgiler tarafımdan yâdigâr kalsın. Şöyle ki: Vatanımız bulunan Başkale kasabası, bir zamanlar derebeyleri idaresindeydi. Nihayet Hakkâri vilâyetinin ve sonra sancağının merkezi iken, Birinci Dünya Harbi'nin başlarında, yani 1332 Muharremi ve 1330 Teşrînisânisî [Kasım 1914] içinde Rus askeri İran'ın Selmas tarafından gelerek oraları istilâ ederken; memleketimizde bulunan Ermeniler silâhlandılar ve Müslümanların menkul mallarını yağma etmeye koyuldular. O sırada bizim evimizi de tamamiyle yağmaladılar. Kışın başlangıcı sıralarında, aile efradımız, yakındaki dağ ve köylere kaçıp sığınmaktan başka çare bulamadılar. On gün sonra ilahî inayet eseri olarak kasaba geri alındı ve ailece oraya dönüldü. O kış, malsız olarak min haysü lâ nahtesib [ummadığımız yerden rızıklandırılarak] yaşadık ve bin zorlukla bahara girdik.

O sene 1330 [Rumî 1332/Milâdî 1915] Mayıs'ın ikinci pazar gününe tesadüf eden Receb ayının birinci günü ikindi vakti yani saat dokuzda, düşman kasabamıza bir saatlik mesafeye yaklaştığından hükûmet tahliye emrini verdi. Köylere, dağlara ve çöllere düştük. Mayıs'ın 12'nci günü evlerimizi, akârımızı [gayrı menkullerimizi], çarşılarımızı, medreselerimizi, câmilerimizi tamamiyle yakıp kül ettiklerini haber aldık. Bu vaziyetten sonra bize hicret yolu göründü. Rus, memleketin doğusundan hücûm edip,

kuzeydoğuya tesadüf eden Saray kasabasından Van'a doğru yürüdü. Kuzeybatı ve güneybatıda olan Van, Şatak [Çatak] ve Norduz [Gürpınar] istilâ edildi. Tam kuzey cihetindeki Tıyar ve Tohub nâhiyeleri isyan hâlindeydi. Hepsi silahlı olarak Ehl-i İslâm'a öteden beri bir kin bağlayan Nasturî, yani Keldânî-i Kadîm tâifesi nâmiyle hunhar ve silahşor bir aşiret var idi. Mutaassıb, câhil, inatçı ve kalabalık bir kavim idi. Bunlar yolları tutmuşlardı. İçimizde bulunan Ermeniler, tâ evvelden uyanık, tedârikli, silahlı ve talimli olarak isyana kalkıştılar. Dünyanın yaratılışından beri görülmedik zulüm ve vahşete yol açtılar. O sırada hicret edenlere güneybatı istikâmetinde Masîru adındaki bir dereden firara azmedildi.

Bu istikamete yol veren bir derenin iki yanındaki düzlükte, çoğu kadın ve çocuktan ibâret olan birkaç bin nüfus ile dağlara sığınıldı. Zira eli silah tutanların hemen hepsi Erzurum taraflarında ve cephede olduğu için ordu büyüklüğündeki bu kalabalık, müdafaasız kimselerden ibaretti. Kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar iki kısım olarak, bir kısım aşiretler Feraşin'den aşıp Musul istikametinde çekilirken, öbürü civar kasaba ve köylerin ahalisi olarak bizimle beraber Masîru'dan Gever'e [Yüksekova] gidildi. Ermeni fedâileri Norduz'dan [Gürpınar] bu perişan muhacirleri takip ediyor, genç kız ve kadınları esir edip götürüyor; büyük bir kısmını şehid ediyor ve elde kalan silah ve eşyayı topluyorlar; kaçmayı başarabilenleri tekrar takibe koyuluyorlardı.

Zaho ve Akra kasabalarının dağ ve sahralarında muhacirlerin yüzde yetmişi açlıktan can verip ve vahşi hayvanlara ve kuşlara yem oldular. Hükûmet büyük bir harb içinde olduğu halde, fedâkârlık edip o günün parasiyle muhacirlere adam başına 3 kuruş kâğıt para tahsis ettiyse de, uğranılan yerlerdeki muhaceret dairesinin pervasız müdür ve memurları bu paranın üçte ikisini kendilerine ve ancak üçte birini muhacirlerden kendi adamlarına dağıtıyorlardı. Memleketinde hânedan seviyesinde ve zengin olanlar, hicrette mahv ve perişan oldular. Aşağı tabakadan olanlarsa, memurlarla anlaşarak keselerini doldurdular. Dokuz senedir bu hâl hâlâ devam ediyor. Böylece muhacirlerin yüzde sekseni mahv ve telef oldu. Yüzde onu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kendilerine iş bulabildiler. Geri kalan yüzde onu da ancak dönebildiler."

Ruslar, Van ve Bitlis'e kadar indiğinde, Ermeni ihtilâlci fırkası Taşnaklar Botan Çayı'nın iki tarafını tutmuş; halkı diğer tarafa geçirmiyordu. Bu sebeple ailenin Başkale ile Müküs kolu iki ayrı yoldan Musul'a giderek burada buluştu. Beraber Anteb'e kadar gelindi. Van'ın kurtulduğu haberi alınınca Müküslüler geri döndü. Abdülhakîm Efendi ve ailesi Başkale

havalisinde asayiş hâlâ temin olunamadığından dönmeyip yoluna devam etti. Başkale, 1914 sonunda geri alınarak, düşman Deyr civarına çekilmiş; Saray civarında muharebe devam etmiştir. Birkaç ay sonra düşman tekrar Başkale'yi işgal etmiş; bundan sonra işgalin sona erişine kadar bu vaziyet sürmüştür. Bu arada Nasturîler ayaklanmıştır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, hicretten evvel kitaplarını Nediruk dağındaki bir mağaraya saklatmıştı. Bilahare çobanlık yaparken bu kitapların bazısını bulanlar olduysa da geri vermeye yanaşmadılar. Başkale havalisindeki Masîru deresinde yaşayan Pinyanişi aşireti, seyyidleri severdi. Bunlar hicret etmediler. İlkbaharda Mor dağlarına çıkarak Rus taarruzlarından kurtulurlardı. Hicretten sonra Resulânis'de seyyidlerden birkaç hane kaldı. Gerisi Merzgi ve Ertuşi ile İran'dan gelme Şikak aşiretlerine mensuptur. Resulânis köyünün ismi bugün Yüceler olarak değiştirilmiştir. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin baba evi, câminin hemen yanında olup, bugün yerinde bir kavaklık vardır. Câminin kulleteyni âtıl olmakla beraber, hâlâ durmaktadır[42].

Resulânis Câmii, kavaklık (Abdülhakîm Efendi'nin baba evinin yeri) ve kulleteyn

42 Kulleteyn, eni boyu ve derinliği altmışar santimetre veya çapı 48, derinliği 96 santimetre olan bir küp veya silindir şeklindeki havuz içindeki iki büyük kulle (testi) dolusu (500 rıtl=220 kg) su olup Şâfiî'de abdest ve gusle elverişlidir.

Musul

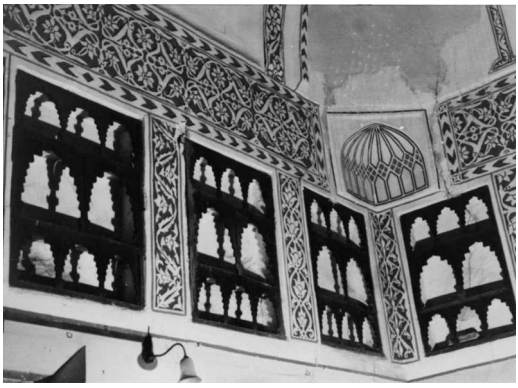
Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hicretle alâkalı beyanları şöyle devam ediyor:

"Bizimle beraber Gever'den Şemdinan'a ve oradan Revandiz'e kadar, yirmidokuz köyün ihtiyarları, kadınları ve çocukları ıssız çöl ve dağlarda, elimize ne geçerse kemirip bin türlü meşakkat ve zahmetle, aç bî-ilâç o sene [H.1333/M.1915] Haziran'ın birinci gecesi Revandiz'e girdik. Birçokları küçük çocuklarını sulara atmış; biraz daha büyüklerini de kucaklarına birer parça ekmek bırakıp, dağlar, kayalıklar içinde bırakmışlardı. Bunların çoğu öldü. Defn edilemeyen, meydanda kalan da çoktu. Tıyar ve Tohub Nasturîleri ile Ermeni çeteleri ve murdar tıynetli aşiret eşkiyâları tarafından katl ve itlâf edilenler de epeyce bir yekûna ulaşmıştı. Memleketimiz soğuk iklimlerden olduğu halde, Revandiz gibi harâreti 40 dereceden ziyade bir yerde 90 gün kadar oturduk. O sene Ramazan ibtidâsı [başı] Temmuz'un birinci gününe rastlamış idi. Kasaba müftüsü Es'ad Efendi, kaymakam ve mütedeyyin telgraf müdürü İzzet Efendi'nin yardımlarıyla rahat yaşadık.

[H.1333/M.1915] Eylül'ün ikinci günü Erbil'e çoğumuz hasta olarak girdik. En aziz birâderim Nakîb Seyyid İbrahim Efendi'yi kara toprakta Allah'ın rahmetine bıraktığımız gibi; Şeyhler Hânedanı adını alan 9 erkek kardeşi ve 4 amcamın kız ve erkek değerli ferdlerini, Erbil ve civarında toprağa verdik.

O sene [1333/1915] Kurban Bayramı'nın arefesine rastlayan Teşrinievvel [Ekim] ayının dokuzuncu günü Musul'a vardık. Musul şehrinde aslen Musul ahalisinden olup, vaktiyle Hakkârî cezâ reisi ve sonradan Basra adliyesinde istinaf reisliğinden mütekâid bulunan Mustafa Nuri Efendi'den, gerek bizzat, gerek vâsıta olarak gördüğümüz iyilikleri, ancak ilm-i ilahî ihâta eder. O değerli zâtın sahip olduğu fedâkârlık hasleti, âdetâ bu asırlarda hiç kimsede görülmemiştir denilse, mübâlağa edilmiş olmaz. Vaktiyle Musul hükümdarlarından Ahmed Paşa'nın geniş ve yüksek sarayının sahibi bulunan ve mezkûr paşanın torunlarından ve meşhur Celilzâdelerin yaş bakımından büyüğü bulunan Hacı Emin Beyefendi tarafından, o vaktin râyicine göre, aylık otuzaltı lira vâridât getiren yirmi odalı, harem ve selâmlık daireleri kirâsız bize ihsan edildi. Burada on sekiz ay oturduktan sonra, ayrılmak üzere vedâ ederken gönlümüzü hoş ederek, 'Bu evde kırk sene otursaydınız, maa'l-memnuniyye bedel-i îcâr [memnuniyetle

kira] almazdım' demiştir. Diğer yardımları da buna kıyas edilebilir."[43]

Musul'da Abdülhakîm Efendi'nin kaldığı Emin Bey Celilî evi

Seyyid Abdülhakîm Efendi Musul'da iken, Bitlis Vâli Vekili Memduh Bey, 25 Kânunısâni 1332 [7 Şubat 1916] tarihinde Şeyhülislâmlığa bir telgraf çekerek, Abdülhakîm Efendi'nin münhal bulunan 400'er kuruş maaşlı [o gün Siirt'e, şimdi Batman'a bağlı] Sason kazâsı müftülüğü ve Sason'daki Medrese-i Feyziyye müderrisliğine tayinini talep etmiştir. Bâb-ı Fetvâ Memurîn Kalemi Müdiriyeti de 6 Rebî'ulahir 1334 [10 Şubat 1916] tarihli yazısıyla bunun tensibini yukarıya arzetmiştir. 6 Mart 1332 [19 Mart 1916] tarihinde tayin tahakkuk etmiştir[44].

Ancak Abdülhakîm Efendi hicrette bulunduğu için, kalabalık ailesiyle Sason'a gitmenin çok meşakkatli ve masraflı olacağı yolunda 9 Mart 1332 [22 Mart 1916] tarihinde Musul Kâdılığı vâsıtasıyla Meşîhat'e bir istidâ göndermiştir. Bunun üzerine 14 Cemâzilûlâ 1334 ve 6 Mart 1332 [19 Mart 1916] tarihli Meşîhat tezkiresiyle bu tayin maaş aynı olmak üzere Musul vilâyetinin Ziybar kazâsına tahvil edilmiş ve bu tayin kendisine 20 Mart [2 Nisan] tarihinde tebliğ olunmuştur. Sekizyüz kuruş olan maaşına, kısa bir müddet sonra 200, Ağustos ayında da 100 kuruş zam yapılarak 1100 kuruşa yükselmiştir.

43 Celilzâdeler, Musul'un en önde gelen ailesidir. 1726-1834 arası Musul vâlileri hep bu ailedendir. Mezkûr Ahmed Paşa 1803-1824 arasında Musul Vâlisi idi. İmam Avnüddin mahallesindeki bu ev, Saddam zamanında yerine yüksek apartmanlar yapılmak üzere yıktırıldı. Emin Bey'in oğlu Abdullah Bey, Paris'te doktora yapmış; Irak temyiz mahkemesi reisi olmuştur.

44 BOA DH.ŞFR (Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı).60.259 2 R 1334.

Silk-i İlmiyyeye Mahsus Terceme-i Hâl Cüzdanı'ndaki memuriyetleri kısmında, Abdülhakîm Efendi'nin, Musul vilâyeti dâhilinde Ziybar kazâsına 6 Mart 1332 [19 Mart 1916] tarihinden itibaren 400'er kuruş maaşla müftü ve müderris tayin edildiği yazılıdır. Musul Vilâyet Mektubî'sinden [hususî kalem müdürlüğünden], Meşîhat'e gönderilen 11 Şaban 1334 ve 30 Mayıs 1332 [12 Haziran 1916] tarihli bir müzekkerede, Abdülhakîm Efendi'nin memuriyet mahalline gelerek vazifesine başladığı bildirilmektedir.

Abdülhakîm Efendi'nin kızı Mâhide Hanım, babasının, Musul'da Ninova'da bir tepedeki Yunus Aleyhisselâm'ın kabrini zaman zaman ziyaret ettiğini anlatırdı. Musul'da iken aile büyük bir acı daha yaşadılar. Abdülhakîm Efendi'nin 19 yaşındaki yeni evli genç kızı Şefîa Hanım, 1916 Temmuz'una rastlayan bir Ramazan günü tifodan vefat etmiştir. Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Şeyh Yusuf ile oğlu Abdülalîm de tifo (veya kolera) sebebiyle aileden Musul'da vefat edenler arasındadır. Hepsi Şeyh Bakkalî kabristanına defnolunmuşlardır.

Adana

Seyyid Abdülhakîm Efendi, hicret serüvenini anlatmaya devam ediyor:

"Devamlı olarak, Bağdad-ı Dârüsselâm'da, Hazret-i Gavs-ı A'zam'ın civarında oturup, orasını vatan edinmek arzusunda bulundumsa da, o civarlarda İngiliz muharebeleri pek şiddetlenmiş olduğundan, muvakkaten yine Musul'da kaldık. Bağdad'ın istilâsında [11 Mart 1917], hicretimizin ikinci senesi ve Musul'da ikametimizin on sekizinci ayı bitmişti. Kıtlığın şiddetinin arttığı bu sıralarda, amcazâdelerimden merhum Abdülhamid Paşa ve Şeyh Hasan Efendi evlâdından bir kısmı, geri alınmasını [Nisan 1918] müteakip aslî vatan olan Hakkârî ve Van'a hükümet tarafından iade edildi. Hepimizin nüfusu yüzelli iken, ancak altmışaltı nüfusla, çöl ve sahraları, Allah'ın yardımıyla aşarak [1917 senesinde] Adana'ya geldik. Orada da Van muhacirleri olarak, vazifeli memurların zulm ve gadrlerine hedef olduk. On sekiz ay Adana'da, âlim ve şehrin ileri gelenlerinin yardımlarına mazhar olarak oturduk." [Musul, 3 Kasım 1918'de düştü.]

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Adana'da, sonraları siyasette meşhur olan milletvekili Kasım Gülek'in amcaları tarafından misafir edilmişti. Abdülhakîm Efendi'nin kaldığı ve 1902 senesinde Hacı Hâfız Mustafa Rif'at tarafından Âbidinpaşa Caddesi üzerinde yaptırılan konağın alt katı bir ara Gülek Eczânesi olarak kullanılmış; 1992 senesinde yanan konak 2002 senesinde restore edilmiştir. Burada da aileden bazıları, ezcümle Abdülhakîm Efendi'nin 13 yaşındaki kızı Zâhide Hanım vefat etmiştir.

Abdülhakîm Efendi'nin Adana'da kaldığı ev

Adana Vilâyeti Muhâcirîn Müdiriyeti, Adana'daki şark muhacirlerinden bazılarına önceki ictimaî vaziyetleri nazara alınarak maaş bağlanması hususunda Dâhiliye Nezâreti'ne 3 Kasım 1917 tarihli bir yazı göndermiş; bu yazıda Hakkâri mebusu Seyyid Taha Efendi'nin biraderi Abdülhakîm Efendi'ye aylık 1500 kuruş maaş tahsisini talep etmiştir. Bu para Harbiye Nezâreti bütçesinden Bank-ı Osmânî poliçesiyle her ikisine müsavi tevzi edilmek [eşit dağıtılmak] üzere birkaç ay gönderilmiştir[45].

Adana'da şöyle bir hâdise cereyan etmiştir: Hicret esnâsında, Adana'ya geldiklerinde, hiç paraları kalmamıştı. Halbuki kalabalık bir ailenin yükü onlarda idi. Hallerinden razı olup, kimseden borç dahi istemediler. Bir gün Abdülhakîm Efendi, Adana'da Câmi-i Kebîr'de (Ulu Câmi'de) ikindi namazını kılmış, dua ederken, cebine bir elin sokulduğunu hissetti. Câmiden çıkıp, elini cebine atınca, bir kese altın buldu. Bu hâdiseyi kendilerinden nakleden talebesi Hilmi Işık Efendi, "Bu parayı koyan, İmâm-ı Rabbânî hazretleri mi, Mevlânâ Hâlid hazretleri mi, Seyyid Fehim hazretleri mi, Hızır aleyhisselâm mıydı, kim bilir!?" dedi ve sonra: "Efendi Hazretleri'nden işittim; Allahü teâlâ, bir kimsenin cebinde para halk eder, buyurdu. Buna inanıyorum, onun için cebinizdeki parayı saymayın" diye ilâve etti.

45 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 272.0.0.74.65.18.11; 3/11/1917.

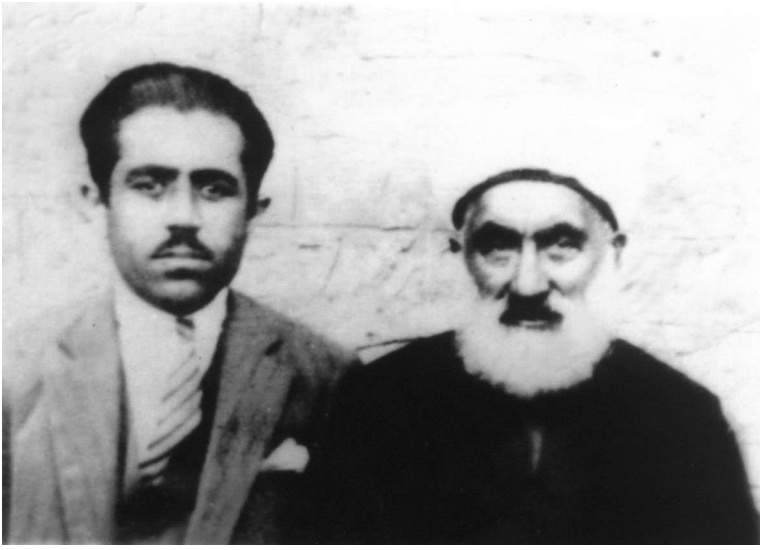
Eskişehir

Seyyid Abdülhakîm Efendi hicret hikâyesine şöyle devam ediyor:

"Haleb'in düşmesi [7 Ekim 1918] üzerine, Adana'nın da düşmesi kuvvetle beklendiğinden, vâlinin müsaadesinden ümidsiz olduğumuz halde, o vakit mahallî merkez kumandanı olan Osman Bey'in vasıtasıyla Adana'da defnettiğimiz nüfustan kalan yirmi kişi ile Eskişehir'e geldik. Bunlardan bir kısmı Konya'da kaldılar. Geçim darlığından büyük sıkıntı içinde yaşadılar. Eskişehir'deki muhacir memurları, muhacirlere gerektiği gibi bakamadıklarından orta bir halde yaşadık."

Abdülhakîm Efendi Konya'da iken, Van'ın Mejingir köyünden Çelenk Ağa'nın ailesi burada muhacir olarak bulunuyordu. Abdülhakîm Efendi, merhum Çelenk Ağa'nın on yaşlarındaki oğlu Şâkir Efendi'yi sevdi. Çocuğun ağabeyi Sıddık Efendi, öksüz ve yetim kardeşini Abdülhakîm Efendi'nin refakatine verdi. Şâkir Efendi, bundan itibaren Abdülhakîm Efendi'nin vefatına kadar hep yanında olmuş ve hizmetinde bulunmuştur.

Abdülhakîm Efendi, Eskişehir'de Kurşunlu Câmi meşrutasında [lojmanında] kaldı. Burada 18 yaşlarındaki oğlu Ahmed Enver vefat etti. Abdülhakîm Efendi o gece sabaha kadar oğlunun na'şının başında beklemiş; ertesi gün câmi imamı ile beraber techiz ve tekfinini yaparak, külliyenin arkasındaki Şeyh Edebâli Tekkesi kabristanına defnetmiştir. Böylece Eskişehir'de birkaç ay kalmış oldular.

Abdülhakîm Efendi ve Şâkir Bey

Ve İstanbul...

"1337 Şevval'inin başında ve 1335/1919 malî senesinin Nisan ayı ortalarında Bursa'ya gitmek üzere İstanbul'a geldim. O zamanın Dâhiliye Nezâreti müsteşarı olup, sonra Evkaf Nâzırı olan ulemâdan Ürgüplü Hayri Efendi tarafından, Eyüp Sultan'daki Yazılı Medrese'de ikame edildik. Dağılmış aile efradımı, Allah'ın inâyeti ile orada toplamağa muvaffak oldum. İstanbul'a bu suretle sevk-ı ilahî ile geldik. Yollarda görülen mihnet ve meşakkat son buldu. Lutf-ü ihsan-ı ilahî, ol vaktin şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendi zamanına tesadüf ve tecelli buyurdu." Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hicretle alâkalı beyanları sona erdi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi ve ailesinin İstanbul'u teşriflerinde hükümetçe muvakkaten iskân edildiği Yazılı Medrese, Şeyhülislâm Müftiyyü's-Sekaleyn Ebussuud Efendi'nin ders verdiği medrese olup, Eyüp Sultan Câmii'nin yakınında, meydandadır. Avlusunda Ebussuud Efendi'nin mezarı vardır. Kendisine fetvâ sormaya gelen cinler, medresenin duvarlarına kendi lisanlarında yazılar yazdıkları için buraya Yazılı Medrese adı verilmiştir. Bugün sadece medresenin sahanlığı [girişi ve avlusu] ayaktadır.

Yazılı Medrese'ye bu ismin neden verildiğini, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin talebesi Hilmi Işık Efendi şöyle anlattı: "Bu Yazılı Medrese'nin ismi şuradan geliyor. Cinnîler, Ebussuud Efendi'ye fetvâ sormaya geliyorlar. İçlerinden birisi 'Hepimiz Efendi Hazretleri'ni rahatsız etmeyelim. Birimiz, hepimiz adına girsin. Cevapları bize söylesin' diyor. Diğerleri dışarıda kalıyor. Fakat boş duramıyorlar. Beklerken can sıkıntısından medresenin duvarlarına yazılar yazıyorlar. Bir kısım cinler de, unutkan oldukları için, oraya geldiklerinde ne sormak istediklerini o binânın duvarına yazarlar; sıralarını beklerken unuturlarsa, hemen oraya gidip yazdıklarını okur, sonra gelip, meseleyi sorarlarmış. Ebussuud Efendi dışarı çıktığında cin yazılarını görüyor; hâtıra olarak yazıları sildirtmiyor, yerinde bıraktırıyor. Cinnîlerin en akıllısı, insanların en ahmağından daha aşağıdır. İşte, fetvâ almağa gelenleri, İslâmiyeti iyi yaşamak için gelmişler. Ebussuud Efendi gibi bir zâtın medresesinde birkaç zaman edeple duramamışlar ve duvarlara can sıkıntısından yazı yazmışlar. Bir kısmı da soracakları sualleri hatırında tutamayıp duvarlara yazmış. Efendi Hazretleri'nin nedimi Şâkir Abi, talebeliğimde beni bu Yazılı Medrese'ye götürdü. Ben o yazıları gördüm. Her ne kadar İslâm harflerine benziyor gibiyse de bir cümle, bir mânâ çıkmıyordu. Hatta Arabî olarak bir kelimeye dahi benzemiyordu. Ama yazının şekli, Arabî harflere benziyordu. Başka yazılara, meselâ latin yazısına benzemiyordu. Hatta Abdülhakîm Efendi hazretleri

bu yazılar için, "Okuyabiliyorum, ama lisanlarını anlamıyorum' buyururdu. Bu yazılar, cinnin varlığı için çok kıymetli tarihî bir vesika idi. Sonra Fahreddin Kerim Gökay, İstanbul vâlisi ve aynı zamanda belediye reisi oldu. Görenlerin korkuya düştüğü bahanesiyle medresenin duvarını sıvattı. O emsalsiz tarihî vesikalar böylece kayboldu."

Yazılı Medrese

Hangi Abdülhakîm?

Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerden biri de Kadir Mısıroğlu Bey'dir. Sultan II. Abdülhamid kitabını, "Kendisini tanımak bahtiyarlığına eremediğim hâlde, yakınlarından Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri hakkında sayısız takdirkâr beyânına muttalî olduğum Nakşî Meşâyihinden merhûm Abdülhakîm Arvâsî kuddise sirruhu Hazretleri'nin ruhâniyetine maalihtiram" ibaresiyle, Abdülhakîm Efendi'ye ithâf etmiştir. Sarıklı Mücahidler adlı eserinde, 293-300. sahifeler arasında ve Abdülhakîm Arvâsî serlevhası altında Harb-i Umumî'de Ruslarla İran ve Irak hududunda yapılan muharebeler esnâsında manevî nüfuzlarıyla gösterdikleri hizmetler dolayısıyla, Meşâyih-i Nakşibendiyye'den Van'daki Zeynel Tekkesi Şeyhi Seyyid Abdülhakîm Efendi ile kardeşi Seyyid Hacı Baba Şeyh'in, aşiretler arasında müsbet tesir bırakmak üzere, 27 Şa'ban 1334 (15 Haziran

1332/1916) tarihinde İzmir pâyesi ile taltif edildikleri anlatılır.

Ne var ki, burada ismi geçen Seyyid Abdülhakîm Efendi ile Seyyid Abdülhakîm Arvâsî aynı zât olmamak icab eder. Bir kere Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Zeynel Tekkesi şeyhi değildir. O zamanlar Van'a bağlı olan Hakkâri'deki Abbâsî beylerince yaptırılan Zeynel Tekkesi, Hakkâri'de, bugün harap bir haldedir. İkinci olarak Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Hacı Baba Şeyh adında bir biraderi yoktur. [Hakkâri'de Hacı Baba Şeyh (1882-1959), adında şeyh ailesinden bir zât vardır. Zâbit olarak Cihan Harbi'ne milisleriyle iştirak etmiş; kısa bir müddet yaşayan Mahâbâd Kürd Devleti'nin başvekilliğini yapmıştır.] Üçüncüsü, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî o zamanlar harbe bilfiil iştirak edemeyecek kadar yaşlı ve bu tarihlerde muhacir olarak ailesiyle beraber yollardadır. Dördüncüsü Abdülhakîm Efendi'nin İzmir pâyesi yoktur. Olsaydı, sonraki terfi vesikalarında zikredilirdi. Zaten takdim olunan resmî vesikalarda Seyyid Abdülhakîm Efendi denildiği halde, Arvâsî nisbetinden bahis yoktur. Seyyid Abdülhakîm Efendi, hiçbir sohbetinde böylesine mühim bir hâdiseden bahsetmediği gibi; aile ferdleri de bundan haberdar değildir. Netice itibariyle kitapta ismi geçen Seyyid Abdülhakîm Efendi ile Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri farklı zâtlardır. Gerçi Arvâsî âilesinin Bayezid kolundan Emin Efendi'nin Abdülhakîm ile Abdülaziz adında iki oğlu vardır. 1942 senesinde vefat eden Seyyid Abdülaziz'in lakabı Baba Şeyh olup, istiklâl madalyası hâmilidir. Ancak kardeşi Abdülhakîm 1906 doğumludur. Bu sebeple adı geçenler o ikisi de olamaz.

KAŞGÂRÎ DERGÂHI

Seyyid Abdülhakîm Efendi, 1337 senesi Receb ve Rumî 1335 ve Milâdî 1919 senesi Nisan ayı başlarında İstanbul'a teşrif etti. O esnada Cihan Harbi kaybedilmiş; harbin mesulleri olan İttihatçı rüesası kaçmış ve İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. Harbin son günlerinde Sultan V. Mehmed Reşad vefat etmiş; yerine İttihatçılara aleyhtarlığı ile tanınan kardeşi Sultan VI. Mehmed Vahîdeddin çıkmıştı. İstanbul, kaybedilen vatan topraklarının her yerinden gelen muhacirlerle doluydu. Kıtlık, pahalılık, sâri hastalık ve asâyişsizlik yayılmıştı.

Abdülhakîm Efendi, İstanbul'a teşriflerinden, altı ay kadar sonra, bâberât-ı sultânî [padişah fermanıyla] 1337 senesi Zilhicce ayının yirmi beşinci gününe tesâdüf eden 1919 senesi Eylül ayında, Gümüşsuyu'nda İdris Köşkü yakınındaki Kaşgârî Dergâhı meşîhatine [şeyhliğine] tayin edildi.

Sultan Vahîdeddin'in tuğrası çekilmiş bu beratın metni şöyledir:

Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhu'l-bârî civârında kâin ruznâmçe-i evvel el-Hâcc Murtazâ Efendi en-Nakşibendî zâviyesi vakfından almak üzere, şehrî yüz beş kuruş taâmiye ile zâviye-i mezkûrede meşihât ve şehrî yüz kuruş vazîfe ile meşîhata meşrûta imâmet ve şehrî doksan kuruş vazîfe ile hitâbet cihetlerinin ber-muceb-i kayd mutasarrıfları Mehmed Behâeddîn ve es-Seyyid Âşir Efendilerin vefatlarıyle inhilâl eden cihât-ı mezkûrenin Hakkâri ulemâ ve meşâyihinden işbu râfi'-i tevkî-i refî'u'ş-şân-ı hâkânî Abdülhakîm Efendi zîde irşâduhu uhdesine tevcîhini Meclis-i Meşâyih'de tanzîm olunan mazbata üzerine hitâbet ciheti makâm-ı nezâret-i evkâf-ı hümâyunumdan bâ-telhîs lede'l-arz bin üç yüz otuz yedi senesi şehr-i Zilka'de-i şerîfesinin selhi târihinde şerefsünûh ve sudûr eden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şâhânem ve imâmet ve meşîhat cihetleri dahi sene-i mezkûre Şevvâl-ı Mükerreminin on beşinci gününde Meşihat-ı İslâmiyenin işâreti mûcebince mumâileyhe tevcîh olunmağın bu berât-ı hümâyunumu verdim ve buyurdum ki, mumâileyh-i sâlifu'z-zikr meşîhat ve ber-vech-i meşrûta imâmet ve hitâbet cihetlerine vazîfe ve taâmiye-i mersûmesiyle binnefs, bilâ kusûr edâ-yı hüsn-i hizmet etmek ve terk ve tekâsül eder ise ref'inden âhere verilmek şartıyla mutasarrıf ola. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrîn min şehri zilhicceti'ş-şerîfeti li-seneti seb'a ve selâsîn ve selâsemietin ve elf. (25 Zilhicce 1337)

[Beratın orjinali için Ekler kısmına bakınız.]

Tekkenin tarihçesini Seyyid Abdülhakîm Efendi şöyle anlatıyor:

"Kaşgârî Tekkesi nâmıyla ma'ruf olan [bilinen] tekye [tekke], Hicretin 1158 [1745] senesinde Tersâne Emâreti ruznâmeciliğinden mütekâid ve Mekke-i Mükerreme'de mürşid-i hâs ve âm olan Şeyh Ahmed Yekdest Cüryânî hazretlerinden müstahlef [hilâfet almış] Hacı Murtazâ Efendi'nin Eyüp Sultan'da Gümüşsuyu'nda İdris Köşkü civârında binâ ettiği hângâhdır[46].

46 İstanbul, Eyüp, Gümüşsuyu Mahallesi, İdris Köşkü Sokak, 35 Ada, 2 Parsel'de yer almaktadır. Bânisi 'Sâhibu'l-Hayrât: Ruznâmçe-i Evvel Yekçeşm El-Hâcc Murtaza Efendi'. Ruznâmeci [ruznâmçeci], Osmanlı bürokrasisinde, günlük vâridâtı [gelirleri] ve masrafların veya vukuatın kaydına mahsus ruznâme [ruznamçe] adlı defteri tutan şahsa denir. Tanzimat'tan sonra bu deftere yevmiye veya muhasebe defteri, mezkûr memura da yevmiye kâtibi veya muhasebe kâtibi denilmiştir.

Kaşgârî Dergâhı

Adı geçen İdris Köşkü'nü, İdris Hakîm bin Hüsameddin Bidlisî yaptırmıştır. Sultan Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında derin âlim olan bu zât, İran hududundaki yirmibeş kabilenin Osmanlılara itaat etmesine sebep olmuş; böylece Çaldıran zaferine büyük hizmette bulunmuştur. Bülbülderesi civarında yaptırdığı çeşmenin yakınında bir sed üzerinde medfundur. 932/1526 senesinde vefat etmiştir. Zevcesi Zeyneb Hatun, kendi adı ile İdris Köşkü yanında bir mescid yapdırmıştır. Mescidin yanında Karyağdı Tekkesi vardır. Bunun yanında bir evde niyyet kuyusu bulunur[47]. Arkasında Gümüşsuyu çeşmesi vardır. Karyağdı Tekkesi'ne, Çolak Hüseyn Tekkesi de denir. Sultan Üçüncü Mustafa Han tarafından yaptırılmıştır. Bu tekkenin arkasında 1230/1815 senesinde Dolancı Dervîş Muhammed, mevlevihâne yaptırmıştır[48].

47 Vaktiyle dileği olan İstanbullular buraya adak yapar; sonra niyet kuyusundaki suyun hareketlerine bakarak dileklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamaya çalışırlardı.

48 İdris Köşkü bugün Piyer Loti'nin kuzeyinde İdris Köşkü Caddesi'nde İdris Bitlisî'nin yaptırdığı ve Sultan Aziz'in câriyelerinden Râyetkeşân Kalfa tarafından 1285 (1868) senesinde tamir edilen çeşmenin arkasında idi. Çeşmenin sol tarafındaki merdivenden İdris Köşkü mesîresine çıkılırdı. Şimdi bunun yerinde bir lokanta bulunmaktadır. Çeşmenin hemen ardında şâhidesindeki yazı tam okunamayan bir mezar vardır. İdris Bitlisî'nin kabri, Zeynep Hatun Mescidi'nden bir sokak ileride Gümüşsuyu Câmii Sokağı'nın sol başında ve bir evin bahçesindedir. Başında "Kutbü'l-ârifîn merhûm ve mağfûr İdris Efendi ruhuna fâtiha" yazılıdır. Zevcesinin kabri de mescide yakın Türbe Sokağı'nın sol başında set üzerindedir.

Murtazâ Efendi Kabri

Murtazâ Efendi, tersâne emânetinde baş rûznâmeci iken emekli olmuş ve Mekke-i Mükerreme'de [Nakşî/Müceddidî şeyhi] Ahmed Yekdest hazretlerinden feyz almıştı. 1158/1745'de Gümüşsuyu, İdris Köşkü'ne yakın, denize karşı mescid yaptı. 1160/1747'de vefat edip, denize bakan duvar içinde defnedildi. [Şâhidesinde kafesî biçim serpuşu vardır.] Oğulları da [Said Efendi ve zevcesi] yanındadır.

Ba'lîzâde Seyyid Abdülbâki Efendi'nin binâ ve ihyâ buyurdukları Kalenderhâne'de şeyh olan Kaşgarlı Abdullah Efendi teehhül [evlenmek] niyetinde bulunup; Kalenderhâne'nin meşîhati [şeyhliği] de mücerredlere [bekârlara] meşrut [şart edilmiş] olduğundan; [Kalenderhâne'yi terk edip] hayatında Murtazâ Efendi tekkesine şeyh tayin edildikten sonra vefat etmiştir. Şeyh Abdullah Efendi'nin 1170/1757 tarihinde vefatı üzerine mahdumu Ubeydullah Efendi, şeyh tayin buyurulmuştur. [Baba oğul tekkenin kuzey batı köşesindeki türbelerinde medfundur. Türbe 1983 senesinde tamir olunmuştur. Üzerindeki köşk 1930'larda yanmış; sonra mâil-i inhidam olduğu, yani yıkılmaya yüz tuttuğu gerekçesiyle yıktırılmıştı.]

Ubeydullah Efendi on sekiz sene sonra 1180/1766 tarihinde vefat edip evlâdı kalmadı. Ba'dehu mezkûr tekkenin imamı olup, Geylân ahalisinden Şeyh İsa Efendi tekkenin şeyhliğine tayin olunmuştur ki 1206/1791 tarihinde 90 yaşında irtihal [vefat] buyurmuşlardır. [Sevenlerinden] Sultan III. Selim Han buna bir türbe yaptı. Ondan sonra Abdullah Efendi'nin damadı Çelebi Ubeydullah Efendi tayin olunmuştur. Çelebi Ubeydullah Efendi 1208/1793'de vefat etti. [Kabri Murtazâ Efendi'nin bulunduğu hazîrede Kaşgârî Türbesi duvarı dibindedir.] Ondan sonra tekkenin kahvecilik hizmetinde bulunan âzâdlı kölelerden İsmail Efendi tayin olunup 1212/1797 tarihinde vefat etmiştir. [Kabri Murtazâ Efendi'nin bulunduğu hazîrededir.] Ondan sonra İsa Efendizâde Lütfullah Efendi şeyh olmuştur. Lütfullah Efendi mukaddemâ Hazret-i Hâlid radıyallahü anhın türbedarı idi. Şeyh olduktan sonra türbedarlığı Enderun'dan muhrec [saray mektebinden çıkma] tekke dervişlerinden Celâl Bey'e kasd ederek [verilerek], üç sene sonra mesleğe münâfi [aykırı] bir töhmete müsteniden [dayanarak]

ihrâcıyla [çıkarılmasıyla] 1220/1805'de vefat etti. [Kabri tekke hâricinde, İsa Efendi türbesi arkasındaki kabristandadır.] Meşîhat [tekke] vekâlet ile idare edildi. 1226/1811'da Eşref Efendi tayin olundu. Ondan sonra Âşir Efendi ve ondan sonra Bahâ Efendi tayin olundular. [Meclis-i Meşâyih âzâlarından olduğu için zamanında itibar ve şöhreti fazla bulunan Âşir Efendi'nin kabri, Eyüp'te Kalenderhâne Caddesi üzerindeki Abdülbâki Efendi lahdinin yanındadır. Meclis-i Meşâyih, Osmanlı Devleti zamanında, tekkeleri murakabe etmek, bunların idarî işlerine nezâret eylemek üzere 1866 senesinde şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan müessesedir.]

Bahâ Efendi'nin Meşrutiyet'e münâfi [aykırı] hareketinden [dolayı Sinop'a] nefy olunduğu o sırada, bire inhisar eden oğlu vefat ve bade'l-ıtlak [sürgün edildiği sırada yegâne oğlu vefat edince, serbest bırakılarak] kendisi de 1334/1918 tarihinde vefat etti ki tekkeye vekâleten Şeyh Ceylân Efendi tayin olundu. Vakıfnâmede ehline tefvizi [verilmesi] şart olduğundan, kaydı bâlâsında ehli bulununcaya kadar vekâleten vazifesini îfâ hâlinde merhum Bahâ Efendi'nin haremini nikâh ettiğinden ve bu hareketi vazifeye münâfi [vakıfnâme şartına aykırı] olduğundan ondan nez' ile [alınarak] Kaptan Hasan Paşa'nın türbe meşîhati hizmetini îfâ eden Abdullah Efendi'ye aynı kayd ile vekâleti tevdi etmişler idi. [Bahâ Efendi'nin kabri İsa Geylânî türbesi ile mescid arasındaki hazirede Ahmed Bîcân Paşa'nın ayak ucundadır. Ahmed Bîcân Paşa, sürre-i hümâyun emîri olup, türbenin içindeki sarnıcı ve Hüsam Efendi Sokağı kapısı yanındaki çeşmeyi yaptırmıştır. Çeşmenin sarnıçtan gelen suyu yazın çok soğuk olurdu. Ahmed Bîcân Paşa 1290/1873 senesinde vefat etti. Şeyh Şâmil, Çarlık ordularına yenilip İstanbul'a geldiği zaman tekkeyi ziyaret ederek birkaç gün kalmış idi.]

Şaban, Ramazan ve Şevval aylarında Yazılı Medrese'de sâkin iken, ehli bulundu diye erbâb-ı takdir tavassut ederek [bilenler aracı olarak], o sene (1337) Zilhicce'sinin beşinci gününe tesadüf eden 1919 Teşrin-i evvelinde [Ekim ayında] bâ-berât-ı âli [padişah beratı ile] hângâh-ı mezkûrun yüz kuruş maaşı ile meşîhat [şeyhlik] ve imâmet [imamlık] ve hitâbet [hatiplik] vazifesi uhdemize tefviz buyuruldu [verildi].

Teşrin-i sâninin yirmi yedisinde [27 Kasım 1919] tekkede yalnız Bahâ Efendi'nin müsinne [yaşlı] vâlidelerinden maadâ [geriye] tekke ehlinden kimseler bulunmadığı bir sırada, selâmlık cihetine girdik. O sırada vâlide-i mezkûrenin birkaç günlük hayatı hitâma ererek vefat ettikten sonra, tekkenin meşîhatine meşrut olan [şeyhine tahsis kılınmış] harem dâiresine âile-i kesîre ile [kalabalık bir aile] sâkin olduk. Tekkenin evvelki vâridâtı

çok idi ise de kasr etmişlerdi [azaltılmıştı]. Şimdi ise yevmiye [günlük] yirmi kuruş kâğıt para lahm [et] bedeliyle, bir kiloya karib [yakın] pirinç ve bir kilo fasulyeden maadâ bir şeyleri yoktur."

Vaktiyle tekkeler, tıpkı medreseler gibi, hayırsever müslümanlar tarafından vakıf olarak yaptırılırdı. Hângâh veya dergâh da denilen tekkeler, mescid, şadırvan, divanhane, misafirhane, mutfak ve şeyhin meskeni gibi yapılardan teşekkül ederdi. Her tekkeyi yaptırıp vakfedenler, bu tekke için bir de şartnâme tanzim ederlerdi. Şeyhin kim olacağı, hangi tarîkate göre irşad yapılacağı burada yazardı. Tekkedeki irşad faaliyetleri bu vakıf şartnâmesine göre yürütülürdü. Buna ve karşılığında tayin edilen maaşa vazife denirdi. Vakıf mütevellisi (idarecisi), vakfedenin koyduğu şartlarını haiz bir zâtı, tekkenin meşîhatine (şeyhliğine) getirirdi. Bazen tasavvuf şeyhlerinin, kendi yaptırdıkları tekkelerde irşad faaliyetini yürüttüğü de olurdu. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'deki tekkesi böyle idi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, tekkeler binâ itibariyle Evkaf Nezâreti'ne bağlanmış; şeyhlik makamına tayinler ise Şeyhülislâmlık'ta bulunan Meclis-i Meşâyıh tarafından yapılmaya başlanmıştı[49].

Kaşgârî Tekkesi Abdülhakîm Efendi'ye tahsis edildiği zaman, tekkenin harem dairesinde evvelki şeyh Behâeddin Efendi'nin yaşlı annesinden başka fuzuli sâkin olanlar vardı. Bunların tekkeden çıkarılması 26 Muharrem 1338 (22 Teşrinievvel 1335) tarihinde Şeyhülislâmlık vâsıtasıyla Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'nden istenmiş; bu talep yerine getirildikten sonra Abdülhakîm Efendi tekkeye yerleşebilmiştir[50].

Seyyid Abdülhakîm Efendi, yüzelli kişilik ailesiyle hicrete çıkmış; amcaları Hamid Paşa ve Hasan Efendi'nin evlâdı Musul'dan Başkale'ye geri dönmüştü. Diğerleri Erbil ve Musul'da vefat edenlerden geri kalan altmış altı kişiyle Adana'ya varmışlardı. Burada vefat eden ve Konya'da kalanlar oldu. Bu muhacir kafilesinden İstanbul'a varabilenler takriben otuz kişidir. Bunlar, Seyyid Abdülhakîm Efendi'den başka, zevceleri Esmâ ve Nene Hanımlar, çocukları Münir Bey ve Mâhide Hanım; kızkardeşi Muteber Hanım ve oğlu Tevfik Bey ile kızı Emine Hanım; biraderi Taha Efendi,

---

49 Kaşgârî Tekkesi hakkında 2004 senesinde Nuran Çetin tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tasavvuf dalında **"Eyüp Kaşgari Dergahı ve Kültür Tarihimizdeki Yeri"** adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tez müellifi aynı sene Mayıs ayında Eyüp Belediyesi tarafından tertiplenen VIII. Eyüp Sultan Sempozyumu'nda da bir tebliğ takdim etmiştir: s. 294-305. Hamid Algar'ın da tekkenin tarihi hakkında **"Kaşgar'dan Eyüb'e"** adında bir makalesi vardır. (**Nakşibendilik**, Trc. Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2007, s.155-156)

50 Bâb-ı Fetvâ, Dâire-i Meşîhat-i İslâmiyye, Mektûbî kalemi, No: 244.

hanımı ve iki çocuğu; diğer biraderi İbrahim Efendi'nin oğlu Ali Haydar Bey; diğer biraderi Yusuf Efendi'nin hanımı Zeyneb, bunun oğulları Faruk ve Vecihi Beyler, Faruk Bey'in zevcesi Nimet Hanım, oğlu Nevzad Bey; diğer biraderi Mahmud Efendi'nin zevcesi Kıymet Hanım ve kızı Rukiyye Hanım; diğer biraderi Şemseddin Efendi'nin zevcesi Zibâ Hanım ve çocukları Cemal Efendi, Nazife ve Afife Hanımlar, Cemal Efendi'nin zevcesi Hamide ve kızı Hasibe Hanımlar; diğer biraderi Abdülkâdir Efendi ve bunun oğlu Resul Bey; ayrıca nedimi Şâkir Efendi ile bazı hizmetkârlar idi. Bunlardan Taha, Abdülkâdir ve Cemal Efendiler yaşça büyük ve evli oldukları için zamanla ayrı evlere çıktılar. Diğerleri Kaşgârî Tekkesi'nde kaldı. Mekkî Efendi, hicretten evvel tahsil için İstanbul'a gelmişti ve babasının gelişinden sonra o da tekkede oturmaya başladı. Ankara'da vazife yapan Taha Efendi'nin 1928'de vefatından sonra zevcesi ve kızı yine bir ara tekkede kaldı.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, bu tarihten, tekkeleri kapatan 30 Kasım 1925 tarihli kanunun neşrine kadar altı sene irşad faaliyetini Kaşgârî Tekkesi'nde yürüttü. Tekkeler kapatıldıktan sonra da kanunun müsaadesi çerçevesinde kayd-ı hayat şartıyla burada oturmaya devam etti.

SÜLEYMÂNİYYE MÜDERRİSLİĞİ

Seyyid Abdülhakîm Efendi İstanbul'a teşriflerinden sonra, Kaşgârî Tekkesi'nde irşad ile meşgul olduğu gibi; Vefâ Lisesi'nde muallimlik ve Sultan Selim Câmii yanındaki Süleymâniyye Medresesi'nde [Medrese-i Mütehassısîn] müderrislik yaparak tedrisatta da bulundu.

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip çıkarılan 1909 tarihli Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi istikametinde Ürgüblü Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında 1914'de İstanbul medreseleri Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri adıyla toplandı ve tahsil müddeti üç kısımda 12 sene olarak tayin olundu. Tâlî kısm-ı evvel (ibtidâ-i hâriç), tâlî kısm-ı sâni (ibtidâ-i dâhil) ve âlî (sahn) adıyla üç kısma ayrıldı. Âli kısımdan mezun olanlar veya bu seviyede ilim sahibi olduğunu imtihanla ispatlayanlar için Medresetü'l-Mütehassısîn adıyla bir yüksek ihtisas medresesi kuruldu. Bunun için Fâtih semtinde Sultan Selim Câmii avlusundaki Sultan I. Abdülhamid Medresesi tahsis olundu. Zamanın önde gelen ulemâsı buraya müderris (ordinaryüs profesör) tayin edildi.

Medresetü'l-Mütehassısîn, 1917'den sonra eski an'aneye riâyetle Süleymâniyye Medresesi adını alarak faaliyet yürüttü. Tefsîr ve Hadîs,

Fıkh, Kelâm ve Hikmet ile Edebiyat adında dört kürsiye ayrılmıştı. Bu dört kürsi içinde şu dersler verilmekte idi (Hoca sayısı parantez içinde gösterilmiştir): Tefsîr-i Şerîf (3), Hadîs-i Şerîf (3), Usûl-i Hadîs ve Nakd-ı Ricâl (1), Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn (1), Fıkh-ı Hanefî (3), Fıkh-ı Şâfiî (1), Fıkh-ı Mâlikî (1), Fıkh-ı Hanbelî (1), Usûl-i Fıkh (3), Hilâfiyyat (1), Târih-i Fıkh (3), Kelâm (3), Tasavvuf (1), Felsefe-i İslâmiyye Tarihi (1), Hikmet-i İlâhiyye (1), Mantık (1), İlm-i Nefs ve Ahlâk (1), Felsefe-i Umumiye (1), Târih-i Edyân ve Din-i İslâm (1), Edebiyyat-ı Arabiyye (3), Edebiyyat-ı Türkiyye (1), Edebiyyat-ı Fârisiyye (1), Edebiyyat-ı Garbiye (1).

Medresetü'l-Mütehassısîn

Medreselerin en yüksek kısmı olup lisansüstü bir ihtisas fakültesi faaliyeti yürüten Süleymâniyye Medresesi'ne Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin 3500 kuruş maaşla müderris olarak tayini, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin arzı ile Padişah Sultan Vahîdeddin'in 8 Zilka'de 1337 ve 5 Ağustos 1335 (1919) tarihli irâde-i seniyyesi mûcibince yapılmıştır. Bu irade-i seniyyede biraderleri Seyyid Taha Efendi'nin de ismi geçmektedir. Meşîhat-i İslâmiyye'nin resmî neşriyatı olan Cerîde-i İlmiyye mecmû'asının Zilka'de 1337 tarihli 48. sayısının, 1484. sahîfesinde neşrolunan irâde-i seniyye şöyledir:

"Mehmed Vahîdeddîn.

Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Süleymâniyye Medresesi'nde münhâl olan Hadîs-i Şerîf dersi müderrisliğine dersiâmdan Debreli Vildân Fâik Efendi [1852-1925] ve Tasavvuf dersi müderrisliğine Hakkârî ulemâsından Abdülhakîm Efendi ve Târîh-i Edyân ve Dîn-i İslâm müderrisliğine Sahn Medresesi felsefe müderrisi Bergamalı Mehmed Zeki Efendi ve Hikmet-i İlâhiyye dersi müderrisliğine Felsefe-i İslâmiyye Târîhi müderrisi [İzmirli] İsmâil Hakkı Efendi ve Felsefe-i İslâmiyye Târîhi dersi müderrisliğine müderrisîn-i sâbıkadan Şemseddîn [Günaltay] Bey ve Fıkh-ı Hanefî müderrisliğine kudât-ı sâbıkadan Ömer Azmî Efendi ve yine Fıkh-ı Hanefî dersi müderrisliğine dersiâmdan Nevşehrli Halîl Vehbî Efendi ve Usûl-i Fıkh dersi müderrisliğine dersiâmdan Prizrenli Hüseyn Necmeddîn Efendi ve yine Usûl-i Fıkh dersi müderrisliğine dersiâmdan Erzincanlı İdrîs Vefâ Efendi ve Fıkh-ı Şâfiî dersi müderrisliğine Hakkârî meb'us-i esbakı Seyyid Tâhâ Efendi ve Târîh-i Fıkh dersi müderrisliğine Bağdâd nâib-i esbakı [Tırnovalı] Ali Vehbî Efendi ve Hilâfiyyât dersi müderrisliğine kudât-ı sâbıkadan Dâğıstânî Ziyâeddin Efendi tayin olunmuşdur. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Meşîhat-i İslâmiyye memurdur."

[Vesikanın orijinali için Ekler kısmına bakınız.]

Abdülhakîm Efendi, 28 Muharrem 1339 ve 12 Eylül 1336 (m. 1920) tarihinde Meşîhat'e bir istidâ kaleme alarak, 3500 kuruş olan maaşının 26 kişilik ailesine yetmediği gerekçesiyle 5000 kuruşa çıkarılmasını talep etmiş; buna istinaden 8 Safer 1339 ve 21 Teşrinevvel 1336 (m. 1920) tarihinde maaşına 500 kuruş zam yapılarak 4000 kuruşa çıkarılmıştır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Süleymâniyye Medresesi'ne müderris tayin edildiği tarihten, medreselerin kapatıldığı 1924 senesine kadar muntazaman ders okuttu. Çok sayıda talebe yetiştirdi. Ders kitabı mahiyetindeki *er-Riyâdü't-Tasavvufiyye* kitabını burada yazdı. En son Muhyiddin Arabî hazretlerinin Füsûs kitabını okutuyordu. Fasl-ı Muhammedî'ye gelmişti ki, medreseler kapatıldı ve vazifesi son buldu.

Gümüşhanevî Tekkesi Şeyhi Ömer Ziyâeddin Dâğıstânî Efendi, Hâfız Mehmed Fehmi (Ülgener) Efendi, İsmâil Hakkı (İzmirli), Şemseddin (Günaltay) gibi zamanın meşhurları bu medresede ders vermektedir. Abdülhakîm Efendi'nin kardeşi Taha Efendi de aynı medresede Fıkh-ı Şâfiî müderrisidir.

Abdülhakîm Efendi, Medresetü'l-Mütehassısîn'e gelirken, umumiyetle

Eyüp Bostan İskelesi'nden bindikleri vapurdan Fener İskelesi'nde iner; Fener Karakolu yanından yokuş yukarı yürürlerdi. Dönerken de aynı yolu takip ederlerdi[51].

ESERLERİ

Sefîne-i Evliyâ müellifinin "Hangi dillerde ne gibi eserleri bulunduğu" sualine verdikleri cevap şöyledir:

"İslâm âleminde, yüksek dinî ilimlere dair, gerek zâhir ve gerek bâtın cihetinden olsun, büyük din âlimlerinin te'lif etmedikleri kitap kalmamıştır. Bunun için; 'Hâlini bilip, haddini aşmayana Allahü teâlâ merhamet eylesin!' hadîs-i şerîfine uyarak, haddimi bilip, büyük bir te'lifde bulunmadım. Fakat ehibbâ-i tarîkate, risâle hacminde yazdığım mektuplar olmuştur. Meselâ mevlid-i şerîf okumanın ve tesbih kullanmanın meşruiyyeti ve ilk çıkışlarını, nefy ve isbat zikrinin geniş olarak edeblerini, râbıta-i şerîfe ve tarîkat edeblerini hâvi mektuplarım bu cinsdendir.

Ancak o sıralarda müderrisi bulunduğum Süleymâniyye Medresesi'nin tasavvuf dersinin uhde-i hakîrânemde bulunması ve Ankara Şer'iyye Vekâleti'nce de her müderris, kendi dersine ait bir kitap te'lifi ile mükellef tutulmuş olması hasebiyle, tasavvufun hakikati, sofiyye tabakâtı ve ıstılâhâtı ve tarîkatın edeblerine dair elimde büyük bir te'lif müsveddesi vardır ve temize çekilmektedir. Allah'ın tevfiki ile biterse, muhteviyâtı bakımından, mütâlaaya şâyân olacağı, Allahü teâlânın sonsuz lütfundan büyük istirhâmımdır."

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin bahsettiği kitaplar Râbıta-ı Şerîfe ve er-Riyâdü't-Tasavvufiyye adlı eserlerdir. **Râbıta-ı Şerîfe**, seksen sahifelik bir eserdir. 2. defa 1342 (1924) senesinde Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur. Başına tarîkat âdâbına dair 11 sahifelik bir mektup ve ehibbâdan Said Efendi'nin bu mektuba belâgat ve edeb timsâli cevabı konulmuştur. Mekkî Efendi bu Said Efendi için, "Babamın pek muhibbi olan bir insan idi. Lâkin çocukları yüzünden dinini [merbutiyetini, bağlılığını] kaybetti" buyururdu. Bu mektub daha evvel **"Mübtediler İçin Tarîkat-ı Âliye-i Nakşibendiye'nin Âdâbını Mübeyyin Bir Mektub Sûreti"** adıyla 1339 (1921) senesinde İstanbul Bahriye Matbaası'nda 15 sayfa hâlinde tab edilmişti. 1341 (1923) senesinde Râbıta-ı Şerîfe adlı eseri 1. defa 42 sayfa hâlinde yine Matbaa-ı Bahriyye'de basılırken, bu

51 Medresetü'l-Mütehassısîn binası, bugün Sultan Selim Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'dir.

mektub da eklendi. Bu kitabın kapağında şu cümle yazılıdır: "Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye'de me'mûlün bih olan Râbıta-ı Şerîfenin keyfiyyeti ile isbâtına dair risâledir"[52].

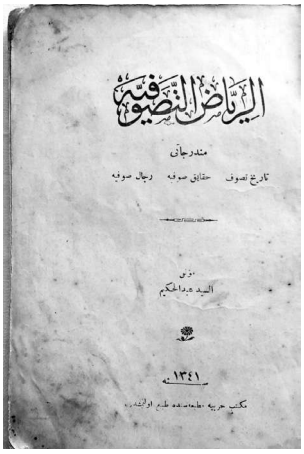
er-Riyâdü't-Tasavvufiyye adlı kitab 1341 (m. 1923) senesinde Mekteb-i Harbiyye matbaasında tab edilmiştir[53]. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin başka eserleri de vardır, ama hiç biri hayatta iken basılmış değildir. Bu hususta Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ'ya verdiği hâl tercemesine sonradan yaptığı ilâvede şöyle demektedir:

"Bunlardan başka yanımda iki eser daha vardır ki, İslâmın güzel elbisesini giyen herkese çok lâzım olan eserlerdendir: Bunlardan biri, en mühimmi ve ehemmi, Server-i Âlem aleyhisselâmın baba ve dedelerinin, küfrden, şerr, ma'siyet, fısk, fücur ve sefâhetten tamamen berî olduklarına ve bu yolda gerek İbrahim aleyhisselâmın ve gerekse diğer peygamberlerin ve bilhassa Resul-i Ekrem efendimizin mükerrem ana ve babası hakkında vâki uygunsuz ve câiz olmayan isnad ve yakıştırmalardan ve zamâne hocalarının dillerinden muhafaza maksadına binâen, kuvvetli deliller, kesin hüccetler, açık şâhidler, aklî ve naklî iknâ edici delillere dayanılarak yazılan **Ecdâd-ı Peygamberî** adlı eserdir.

---

52 Bu kitaplar, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bir şeyh torunu olduğu halde tasavvuf aleyhinde iddialı yazılarıyla tanınan Siirtli Ferit Aydın, **"Tarîkatta Rabıta ve Nakşibendilik"** (Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000) adlı kitabında, "Abdülhakîm Arvâsî, ancak İstanbul'a göçtükten sonra ve burada mürîdlerinin başını çeken bir şairle bir askerin, -çok büyük ihtimalle- özel faaliyetleri ve propagandaları neticesinde Râbıta Risâlesi'ni kaleme almıştır" diyor. Kasdettiği "şair" Necib Fâzıl Kısakürek'in Abdülhakîm Efendi'yi tanıması 1934; "asker" Albay Hüseyn Hilmi Işık'ın tanıması da 1929 senesidir. Râbıta Risâlesi'nin ikinci basılışı 1342/1924 senesidir. Mamafih adı geçen yazarın bu hususta başka ciddi yanlışları da vardır. Abdülhakîm Efendi'yi Seyyid Fehim Efendi'nin torunu olarak göstermekte; Seyyid Taha Hakkârî'nin Osmanlı meclisinde meb'usluk yaptığını zannetmektedir. Abdülhakîm Efendi, Fehim Efendi'nin torunu değil, amcazâdesinin torunudur. Osmanlı meclisinde meb'us olan Seyyid Taha Hakkârî değil, Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Taha Efendi'dir. Yazar, Seyyid Taha Hakkârî'nin Mevlânâ Hâlid'in mi, amcası Seyyid Abdullah'ın mı halifesi olduğu hususunda spekülasyon bulunduğunu; Arvâsîlerle Küfrevîler arasında çekişme olduğunu söylemektedir ki bu iddiaların ikisi de yanlıştır. Seyyid Taha Hakkârî'nin, amcası Seyyid Abdullah tarafından götürüldüğü Mevlânâ Hâlid'den hilâfet aldığı; ancak bu işe vâsıta oluşu sebebiyle -teveccüh hâric- silsilede Seyyid Abdullah isminin zikredildiği herkesce malum ve meşhurdur. İki aile arasında çekişme olduğuna dair iddiayı teyid edecek hiçbir vesika bulunmamaktadır. Kaldı ki bir mürşidin, farklı beldelerle irşad ile vazifelendirdiği iki gerçek halîfesi arasında çekişme olduğunu söylemek şaşılacak bir şeydir. Hilmi Işık Efendi, yazdığı Eshâb-ı kirâm adlı kitapta, Muhammed Küfrevî'den Taha Hakkârî'nin halîfesi olarak ta'zimle bahsetmektedir.

53 Bu eser üzerine 2011 senesinde Selçuk Üniversitesi'nde Osman Gördebil tarafından **Abdülhakîm Arvâsî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiyye İsimli Eseri (Metin Transkribe ve Tahlîli)** adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

الرياض النصوفية

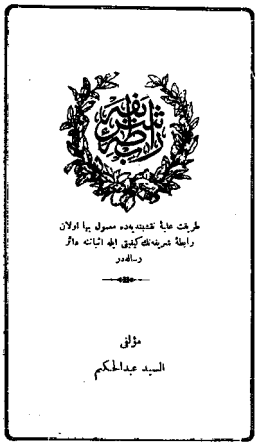
متدرجاتى

تاريخ تصوف حقايق صوفيه رجال صوفيه

مؤلفى

السيد عبدالحكيم

١٣٤١

مؤلفى

السيد عبدالحكيم

er-Riyâdü't-Tasavvufiyye - Râbıta-i Şerîfe

Diğeri, Eshâb-ı Kirâm aleyhimürrıdvan hazretlerinin, her ayb ve kusurdan, kötülük ve meâsiden ve her türlü zem ve fenâlığı hâvi hal ve fiillerden berî olup, her birinin ta'zim, tekrim ve tezkiri vâcib ve lâzım olduklarına dairdir. [Bu eser, **Eshâb-ı Kiram Risâlesi** diye maruftur.] Bu eserde, 'Allah onlardan râzıdır, onlar da Allahü teâlâdan râzılardır' iltifat-ı sübhaniyyesine kavuşan ve Resul-i Ekrem'in (sallallahü aleyhi ve sellem) şerefli sohbetlerine nâil olan Sahâbe-i Kirâm hazretlerinde, dergâh şeyhleri, ham sofular ve tarihlerin bozuk ve uygunsuz isnad ve itikadları, açık âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler ve Selef-i sâlihînin eserine istinâden kâmilen red ve iptal edilmiştir. Bunlar tebyiz edilmiş [temize çekilmiş] ise de hükûmetin müsâade edeceği zann edilmediğinden ve müslüman harfleriyle basılması imkânı bulunmadığından dolayı tebyiz edilmiş el yazısı bir kitap hâlinde yazdırılmıştır. Bazı kimseler, bazı heveskerân kopya edilmek üzere kendilerine verilmektedir. İtikadım budur ki: Bu iki eserden birisi sağ, diğeri sol elimde olduğu halde, yevm-i kıyâmette huzur-ı Server-i âlem sallallahü teâlâ aleyhi ve selleme çıkmağa vesile ancak bunlardır."

Ecdâd-ı Peygamberî ve Eshab-ı Kirâm risâlelerinden başka, ayrıca her biri bir risâle hacmindeki **Namaz Risâlesi**, **Küfr ve Kebâir Risâlesi**, **Esmâ-i Hüsnâ Şerhi,** İmam Nevevî'nin **Hadîs-i Erbâîn Şerhi, İmam Hüseyn'in Şehâdetine Dair Risâle, Sefer-i Âhiret Risâlesi, Ruh Risâlesi, Eshâb-ı Kirâmın Servetlerine Dair** [olup İslâmiyette mal sahibi olmanın münhasıran kötülenmediğini beyan eden] **Risâle, Hadîs-i Şerîflerin Çeşitlerine Dair Risâle** [hacmindeki bir mektup], **Mevlid Okumanın Meşruiyetine Dair Risâle**, **İslâmiyette Cihâd**

Hakkında [bir gazeteye yazılmış cevap mahiyetinde] **Risâle**, temyiz mahkemesi reislerinden Baha Arıkan'ın İslâm hukukunda cezalara dair suallerine tevcih buyurdukları cevaplardan müteşekkil risâle hacmindeki eseri (**İslâm Hukukunda Cezâ**) kayda değerdir.

Bunlardan başka gerek sohbet arasında geçen meseleler, gerek daha önce işittikleri bahisler, gerek muteber kitaplarda rastgeldikleri ilahî bilgiler ve gerek ehibbânın bazısına kendiliğinden veya cevaben yazılmış bazı mektupların yer aldığı **Sevânihü'l-Efkâr ve Sevâmihü'l-Enzâr** veya **Keşkül** nâmıyla bir eser daha vardır. Birkaç defterden meydana gelen Keşkül basılmamıştır. Bu defterlerden birincisi bizzat Seyyid Abdülhakîm Efendi tarafından tertib olunup, bir nüsha almaları için muhiblerine verildikten sonra, siyasî şube tarafından rahatsız edildiği için asıl nüsha avlunun ortasındaki sarnıca atılmıştır[54].

Bu kitabın ilk sahifesinde şöyle yazılıdır: "İstanbul'a geldikden sonra, gerek sohbet arasında geçen mesâil [meseleler], gerek evvelki zemânda istima' etdiğim mebâhis [işittiğim bahisler], gerek kütüb-i mu'teberede [muteber kitaplarda] rast geldiğim meârif-i ilâhiyye [ilahî bilgiler] ve gerek ehibbânın ba'zısına irsâl eylediğim [gönderdiğim] cevâben ve re'sen [kendiliğimden] yazdığım ba'zı mektûbların mecmû'unu [hepsini] işte sekiz aded deftere yazmışdım. Mecmû'u bir keşkül [defter] suretinde cem olursa bir kitab şeklini alır. Bu kitabın ismini Sevânihü'l-Efkâr ve Sevâmihü'l-Enzâr tesmiye etdim. Hakîkaten efkâra sânih olan [içe doğan] ve enzârın semâhat etdikleri [göze çarpan] pek çok cevâhir-i nefîseyi hâvîdir. Erbâbı nazarında çok makbûl olur. 9 Şa'banü'l-Muazzam, sene 1346 [1928] Çarşamba, kable'z-zuhr." Sevânih, sanîha'nın; sevâmih ise, samîha'nın; efkâr, fikrin; enzâr ise nazarın (gözün) çokluk hâlidir.

Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından bazılarının sohbet ve derslerde tuttukları notlardan bazıları da bugün mevcut olup, matbu değildir. Rıfkı Bey'in, Şâkir Efendi'nin, Muhib Bey'in, Hüseyn Hilmi Efendi'nin, Mehmed Şekerci Bey'in bu meyanda defterleri vardır. Çarkçıbaşı Nureddin Efendi bütün bunlardan ele geçirebildiklerini toplamış; Hilmi Işık Efendi ile beraberce tedkik buyurarak 1404/1983 senesinde Zeyl-i Keşkül [Keşkül'ün devamı] nâmıyla 3 defter hâlinde toplamıştır. Matbu değildir.

[Keşkül ve diğer resâlelerin numune sayfası için Ekler kısmına bakınız.]

54 Seyyid Mekkî Efendizâde merhum Medenî Üçışık'ın kâimpederi merhum sahaf Mustafa Durmuş (v.17/XI/2013) Abdülhakîm Efendi'nin iki matbu eseriyle, Keşkül diye bilinen gayrı matbu eserlerini ofset yoluyla birkaç yüz nüsha çoğaltarak, sevenlerine hediye ederdi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin bazı mektupları ile ders ve sohbetlerinden tutulan notlardan mühim mikdarda bazıları, talebesi Hüseyn Hilmi Işık Efendi'nin **Seâdet-i Ebediyye** kitabına sadeleştirilerek ve bazısı kısaltılarak alınmıştır. Şu başlıklar altındadır: "Bir üniversiteliye cevâb" (s. 73-76); "Resûlullah'ın ana, baba ve dedeleri hep mü'min idi" (s. 386-391); "Adâlet, Akl, Îmân, Kazâ ve Kader", (s. 402-412); "Tefsîr Kitâbları, Hadîs-i Şerîfler" (s. 413-421); İslâm Dîni" (s. 528-529); "Cin Hakkında Bilgi" (s. 735-742); "Rûhların hâzır olması hakkında mektûb" (s. 743-744); "Mu'cize, Kerâmet, Firâset ve Sihr" (s. 747-748); "Bir tesavvuf mütehassısının mektûbu" (s. 921-923); "Ölüm, Ölüme hâzırlanmak" [Sefer-i Âhıret Risâlesi] (s. 988-993). Ayrıca Abdülhakîm Efendi'nin bazı söz ve âdetleri, kitapta yer yer nakledilmektedir. Hüseyn Hilmi Işık'ın **Eshâb-ı Kirâm** adlı kitabın ilk kısmı da, Abdülhakîm Efendi'nin Eshâb-ı Kirâm risâlesinden alınmadır. Bunlardan bazıları Arapça'ya tercüme edilip, Abdülhakîm Efendi'nin Arapça hal tercemesi ile beraber **en-Nâhiye** kitabının ikinci kısmı olarak Hakikat Kitâbevi tarafından bastırılmıştır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin söz ve takrirlerinden bazıları da Necib Fâzıl Kısakürek tarafından yeni yazıyla bastırılan Râbıta-ı Şerife kitabı arkasına konulmuştur. Necib Fâzıl Kısakürek, er-Riyâdü't-Tasavvufiyye kitabını yeni yazı ile ve sadeleştirilmiş olarak **Tasavvuf Bahçeleri** adıyla neşretmiştir.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Ecdâd-ı Peygamberî ile İmam Hüseyn'in Şehâdeti adındaki iki risâlesi, mahdumu Ahmed Mekkî Efendi'nin talebelerinden Erenköy Galib Paşa Câmii İmamı İbrahim Boğalı tarafından **Muhammed Aleyhisselâm** adlı eserin içinde Lâtin harfleriyle neşrolunmuştur (Veli Yayınları, İstanbul 1981.) Abdülhakîm Efendi'nin eserlerinden bir kısmı, 2009 senesinde Süleyman Kuku'nun **Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyatı** adlı eserde Lâtin harfleriyle kısmen sadeleştirilerek neşrolunmuştur. Sefîne-i Evliyâ'ya verdiği hâl tercemesi ile Ruh Risâlesi ve Ebeveyn-i Resûlullah, 2015 senesinde Latin harfleriyle Büyük Doğu Neşriyatı arasından çıkarılmıştır[55].

Ehibbâdan Hâbil Bey'e 'Efendi Hazretleri niye fazla kitap yazmadılar?' diye sorulduğunda, 'Onlar kitaplarını insanların kalplerine yazdı' şeklinde hakîmâne cevap vermiştir.

55 **"Son Dönem Sûfilerinden Abdülhakîm-i Arvâsî'nin "Ruh" İsimli Eseri -Sunuş ve Latinizasyon"** (İbrahim Baz/Abdullah Şimşek/Tayyip Durceylan) 2014'de Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde neşredilmiştir.

TASAVVUF TELÂKKİSİ

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi, tarîkat âdâbının tatbiki hususunda fevkalâde hassas olup, rast gelene tarîkat vazifesi vermezdi. Nitekim bunun için istihâre yapmak lâzımdır; manevî işaret almak lâzımdır. Kendisine müracaat edenlerden, sadece mürid olmaya kabiliyetli gördüklerini sülûka kabul ederdi. Hatta İstanbul'da biraderi Taha Efendi'nin, müderrislik yaptığı medresede istidadlı görüp ağabeyine getirdiği kırka yakın tâlibden, ancak yedi tanesini müridliğe müstaid [elverişli, istidadlı] bulup tarîkat vazifesi vermeyi kabul etmiştir."

Zeyl-i Keşkül'de yazdığına nazaran, Abdülhakîm Efendi, şöyle buyurdu: "Tarîkata intisâb iki kısmdır: Birisi teberrüken [bereketlenmek için] olup, onların i'dâdına dâhil [onlarla beraber olmak] ve duâlarına mazhar olmak, halkalarında oturmak ve onların mahsûbîn, mensûbîn ve müridânından olma içindir. Bu nev', eshâb-ı işgâl ve iktisâb-ı mâl-ı halâl ile [helâl kazançla] meşgûl olanlar içindir. Bunların vazife-i yevmiyyelerinin haddi-i asgarîsi [günlük zikr vazifelerinin asgarisi] beşbindir. Bundan dûn [aşağı] olursa, tarîkata mahsûs te'sîri bırakmaz. İhtilâs-ı vakt edince [vakit bulunca] bu mikdârı tezyîd eder [arttırır]. Bu tezyîd, emr-i şeyh ile olursa daha münâsibdir. Birisi dahî sülûk içindir [hususî tasavvuf terbiyesi görmektir]. Bu nev', âdetâ sâlik olmak içindir. Tayy-i menâzil-i kurb ve medâric-i tarîkata su'ûd ve tarikden maksûd olan hakâika vusûl [tarîkat derecelerine yükselmek ve hakikatlerine kavuşmak] içindir. Bunların âdâbına kesb-i vukûf [anlamak] etmek isteyen olur ve mürâcaat ederse kendisine bu hususda mufassal mektûb yazılır."

Yine Zeyl-i Keşkül'de yazdığına nazaran mukallid-i tarîkat hakkında Alâeddin-i Attâr hazretlerinden naklen buyurdular ki: "Her kim bu tarîka, taklîd ile dâhil olursa, yine elbette tahkîka erişir. Hâce Behâeddin kuddise sirruh, bana kendisini taklîd ile emr eylediler. Her nesne ki onlara taklid eyledim; elbette onun eser ve netîcesini müşâhede ediyorum". Necib Fâzıl Bey, Abdülhakîm Efendi'ye "Sultandan veli olur mu?" diye sorduğunu; "Olmaz" cevabını aldığını söylüyor.[56]

Abdülhakîm Efendi, Sevânihü'l-Efkâr (Keşkül) isimli gayrı matbû' kitabında diyor ki: "Silsile ve tarîkatı olmayan kimsenin, neseb-i ma'nevîsi

56 Necib Fâzıl Kısakürek, **O ve Ben**, 14.b, İstanbul 1999, s. 210. Belh padişahı İbrahim Edhem, evliyalık uğruna tahtını bırakmasıyla meşhurdur. Abdülhakîm Efendi'nin "İbrahim Edhem bana gelseydi, ben onu tahtını terk etmeden biiznillah evliya yapardım" dediği meşhurdur. Öyleyse dünya sultanlığı ile âhiret sultanlığı bir arada yürüyebiliyor demektir. Abdülhakîm Efendi, önceki sözüyle, sultanın şeyhlik yapamayacağını kastetmiş olsa gerektir.

mechûl olur demişlerdir. Neseb-i ma'nevînin [manevî soyun] ma'lûm olması, neseb-i sûrî [maddî soyun] silsilesinin ma'lûm olmasından daha ensebdir [üstündür]. Zira neseb-i sûrî, mâlı tevris eder [mala kavuşturur]; neseb-i ma'nevî ise kemâlâtı tevris eder [kemâle kavuşturur]. Mal, zıll-i zâil [kaybolan bir gölge]; kemâlât ise asl-ı dâim ve bâkîdir [kalıcıdır]. Râbıta-ı nisbet ve silsilenin kavâid-i adîdesinden [çok kâidesinden] biri de budur ki, sâlik silsile-i meşâyıh ve tarîkatını der-hâtır ederse [hatırlarsa], silsile-i mübârekeyi tahrîk etmiş olur [harekete geçirmiş olur]. Bu sûretle her birinin feyz ve mededini istid'â ve isticlâb eder [manevî yardımını istemiş ve çekmiş olur]. Bu asıldandır ki uzemâ-ı meşâyıh ve evliyâ-i kirâm [büyük şeyhler ve veliler], silsile-i tarîkatlerini hıfz ve idâme edegelmişlerdir. İşte hatm-i hâcegân ve vazîfe-i yevmiyyeden mukaddem [günlük vazifelerden evvel] okunan Fâtihaların ervâh-ı ekâbire ihdâsından [büyüklerin ruhuna hediye edilmesinden] ve silsile-i sâdâtın günde bir defa okunmasından maksad, bu silsile-i mübârekeyi tahrîkdir... [harekete geçirmektir.]

Sâlike, üç rükn-i mühîm ve metîne riâyetde bulunmak [üç esasa uymak] lâzımdır. Birisi, sünnet-i seniyye-i risâlet sallallahü teâlâ aleyhi ve selleme kemâl-i riâyetle beraber, ictinâb-ı bid'at [sünnete uyup bid'atten kaçınmak]; ikincisi, mensûb olduğu zât-ı kâmil ve mükemmile râbıta-ı muhabbet [şeyhine bağlılık]; üçüncüsü ehl-i sünnet ve cemâatin i'tikâdından ser-i mu inhirâf etmemek iltizâm edilmiştir [kıl ucu kadar ayrılmamak lâzımdır]. Bu üç edebe riâyet etmeyen sâlik, filhakika hiçbir şeye nâil olamaz...

Mürşidden murâd, şeyh-i kâmil-i fâni fillah [Allah'da fâni olmuş, ondan başka düşüncesi kalmamış olgun şeyh] olandır. Şeyh-i nâkıs [noksan şeyh] değildir. Şeyh-i nâkısdan ahz-ı tarîkat [tarîkat almak], tâlib-i sâlike muzırdır [müride zararlıdır] ve mehâlike ilkâ eder [helâk eder]. İmâm-ı Rabbânî müceddid-i elf-i sâni Mektûbât-ı Kudsiyyelerinde buyurmuştur ki: Şeyh-i kâmil ile şeyh-i nâkısın beynini [arasını] fark ve temyiz etmek [ayırmak], ehl ve erbâbına ihâle ve tefviz olunmuştur [ancak ehline mümkündür]."

Ehibbâsından miralay Hilmi Bey'e mevzuya dair yazdıkları mektup şöyledir:

> "Dîn-i İslâmda tevbeden daha mühim ve ziyade müşkil bir ibadet yoktur. Tevbenin birinci rüknü, nedâmettir [pişmanlıktır]. Ciddî nedâmet, mehâlik-i azîmeyi intac etmiş [büyük tehlikeye yol açmış] ihtiyârî bir kabahatten daha büyük bir pişmânî ve nedâmet hissi duymaktır. İkinci rüknü, bir daha o cürme avdet etmemek [dönmemek]

azminde bulunmak, ciddî ve hakîkî bir azîm ve o azîmde temekkün ve metânet etmek [sıkı durmak]. Tevbenin üçüncü rüknü, mahzâ Hak teâlânın hakk-ı rubûbiyyetini [Allah'ın haklarını] edâ etmek, ne dünyevî ve ne de uhrevî bir maksat için olmamak [yalnızca Allah rızâsı için olmak]. Bu her üç rükn, tedrîcî husûl bulur [derece derece meydana gelir]. Def'aten [bir defada] olmaz ve kudret dâhilindeki meâsîde [kötülüklerde] olur. Kudretin hâricinde hiçbir kimse mükellef değildir. Bu mezkûrâtı pîş-i nazarda [söylenenleri göz önünde] bulundurmak sühûleti intac eder [kolaylık doğurur].

Tekarrüb-i ilâhîye sebeb-i hakîkî, teveccüh-i kalbînin Allahü teâlâya olmasıdır [Allah'a yaklaşmaya gerçek sebep, kalbini Allah'a yöneltmektir]. Onun dahi esbâb-ı muhassalası onu tezekkür etmek, her umûrunda onu derhâtır etmek ve evâmirîne bi-kaderi'l-imkân imtisâl ve nevâhîden ictinâb ile olur [Bunun da yolu, her an O'nu hatırlayıp, mümkün mertebe emirlerine uymaktır]. Bunu teysîr ve teshîl eden [kolaylaştıran], onun ism-i celîlinin kesret-i zikridir [Allah'ın ismini çok anmaktır]. Veyahut onun mukarreblerinin simâlarını hatırlamaktır [ona yakın olanların yüzünü hatırlamaktır]. Ona râbıta tesmiye etmişlerdir [adını vermişlerdir]. Bu vazifenin en ehemmi ve es'abı [en mühim ve çetini] ve müşkili ve nâfi'i [zoru ve faydalısı] budur. Bu da mürûr-ı zamanla devâm ve müdâvemet ile hâsıl olur [zaman içinde ele geçer]."

Abdülhakîm Efendi'nin tekkelerin açık olduğu zamanda Ramazan ayının gelişi münasebetiyle bir müridlerine yazdığı mektup, o devir tasavvuf hayatına dair nümûne olarak aşağıya alınmıştır:

Bismillahirrahmanirrahim

Ma'lûmdur ki Ramazanlardaki her nev' ibâdet Ramazan hâricindeki zamanlara nazaran bire yetmişdir. Bu hakîkat birçok kütüb-i mu'teberede musarrahdır [açıkça yazılıdır]. Sevâbı bu vech üzeredir. Kezâlik eşgâl-i bâtıniyye de bu şehr-i mübarekde bu nisbetle bir terakkîye mazhar olur. Ramazanın bu şerefine mebnîdir [bağlıdır] ki eslâf-ı kirâmımız [önceki büyüklerimiz] bu ayda sa'y ve gayreti bir derece daha tezyîde [arttırmaya] çalışırlardı. Bu vechle mu'tâd bulunurlardı [âdet edinirlerdi]. 'Ve men ahlasa lillâhi erba'îne sabâhan ecrallahü yenâbî'a'l-hikmeti alâ kalbihi' [Kim ihlâs ile 40 sabahlarsa, Allah onun kalbini hikmetle doldurur] hadîs-i şerîfine imtisâlen, Ramazandan on bir gün evvel başka bir vaz'ıyyet takınırlardı.

Ancak 'eş-Şuhretü âfetün' [Şöhret, âfettir] kelâm-ı hikmet-âmîzini

tefekkür ederek [hikmet dolu sözünü düşünerek], bu âfetden ictinâb etmek [kaçınmak] için nazar-ı dikkati celb etmemek [çekmemek] sûretiyle ve kâbil ise tenhâ bir odada bulunursunuz. Herkesden inkıtâ' edercesine [kesilircesine] Ramazan behânesiyle görüşmeğe vakit bulamayacağım diye âdet hükmünde bulunan da'vetlere gidilmez ve kimseyi da'vet etmezsiniz. Civârınızda yakın bir câmi' bulunursa vakit namazlarınızı orada cemâ'atle edâya sa'y edersiniz [çalışırsınız] ve câmi'den avdetden sonra doğru eve dönersiniz.

Ticâret husûsunda mutazarrır olmanız [zarurete düşmeniz] muhakkak olmadığı takdirde çarşı ve pazara çıkmazsınız. Ziyan mutasavver [zarardan korkuluyorsa] ise beyne'l-asri ve'z-zuhr [öğle ile ikindi arası] ziyade uğraşmamak üzere bir saat zarfında işlerinize bakarsınız. Terâvih namazlarını odanızda edâ edersiniz. Ancak cemâ'at de lâzımdır. Bu cemâ'ati de ya âileniz veyahut tarîkata mûsıl, muhlis bir iki kimseden ve kendiniz imâm olmak şartiyle teşkil edersiniz. Namazı da kemâl-i teennî ve huzûr ve râbıta-i telebbüsiyye ile [kendinizi şeyhinizin suretinde düşünerek] edâ edersiniz. Kırâetinizde Fâtiha'dan sonra zamm-ı sûre olarak Yâsin-i şerîf okursunuz. Dört rek'atde bir veyâhud sekiz rek'atde bir Yâsin okursunuz. Gece veyahud gündüz bir def'a olmak şartiyle Hatm-i Hâcegân okursunuz. Böylece bir cüz' Kur'ân-ı kerîm de okursunuz. Akşam ve yatsı namazlarınızı behemehal cemâ'atle edâ edersiniz.

Yemeğiniz âileniz tarafından ve abdestli olarak hazırlanmalıdır. Kâbil olduğu kadar nazardan saklamalısınız. Ya'nî yiyeceğinizi kimse görmesin. Dayanabilirseniz temiz ekmek su ile peynir yersiniz. Kahve, çay ve tütün gibi me'lûf [alışık] olduğunuz şeyleri yavaş yavaş azaltırsınız. Bir mazarrat [zarar] hâsıl olmasın diye birdenbire terk etmeyiniz. Etli, yağlı yemekler de ziyandır. Ancak vücûdunuz bu terke tahammül edemezse, bunu takdir etdiğinizde haftada bir veya iki def'a az olmak üzere yiyebilirsiniz. Yiyeceğiniz ekmek sabah akşam yüzelli ikiyüz dirhem arasında bulunmalıdır. Meyve kısmının ise hiç lüzûmu yokdur.

Hukûka [herkesin haklarına] riâyet ediniz. Günde bir saat kadar âile ile bulunursunuz, çocukları okşarsınız. Vâlidenize ziyade lutf ile muâmele eder, afv edersiniz. Uykunuzu temâmen yaparsınız. Ya'ni altı, yedi saat kadar uyursunuz. Cum'a namazlarına gidersiniz. Zâhiren herkesden kıllet-i ihtilât edersiniz [az görüşürsünüz]. Lüzûm-i mübrem [çok zaruri] olmayınca hükûmete gitmezsiniz. Yapılması lâzım gelen işleriniz varsa Ramazandan evvel yoluna korsunuz ki, sonraları iş için sokaklarda bulunmayasınız.

Bunlardan maadâ [başka] her gün latîfe-i kalb ki sol memenin altındadır. Burada yirmi bir bin zikr-i Celâl edersiniz. Latîfe-i rûh ki sağ memenin altındadır. Bunda da onbir bin, latîfe-i sır ki sol memenin fevkında, iki parmak fâsılalı bir mevkı'dedir onbir bin, latîfe-i hafîde ki sağ memenin fevkındedir, onbir bin, latîfe-i ahfâ ki sadrın ortasındadır, onbir bin, latîfe-i nefs ki alnın ortasındadır, bunda da onbir bin zikr-i Celâl ile meşgûl olursunuz. Bunları toplarsak yevmî vazîfeniz yetmiş altı bin ediyor. Bu mukaddes eşgâlinizden bakiyye kalan zaman-ı bî kıymetinizi pek samîmî bir râbıta ile imrâra cehd edersiniz [geçirmeye çalışırsınız]. Yevmî vazîfenizi tâkatinizden haric gördüğünüz takdirde her birisinden ikişer bin tenkîs edersiniz [azaltırsınız].

Rü'yalarınız pek câlib-i dikkat [dikkat çekici] olmadığı takdîrde i'timâd etmeyiniz. Câlib-i dikkat olanlar olursa ta'birlerine intizâr etmeksizin [beklemeksizin] derhal yazarsınız. Zikrden usanç ve inkıbaz [sıkıntı] hâsıl olursa [Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî] okursunuz. Bu da kabzınızı izâle etmezse [gidermezse] ya yalnız veyahud erbâb-ı ihlâsdan birisi ile kırlara çıkarsınız. Kâbil olursa kırlarda öğle ve ikindi namazlarını cemâ'at ile kılarsınız. Mektûbât'dan başka bir kitâb okumazsınız. Kat'â sâir kitâb ve gazetelerle meşgûl olmayınız.

Hâsıl olan te'sîrâtı veyahud adem-i te'sîrâtı iki fâsıla ile üçüncü günü muhtasar bir mektûb ile bildirirsiniz. İktizâ eden cevâbları biiznillahi teâlâ ânında yazarım. Yetmişaltı bin kadar ism-i celâli fâsıla ile de edâ edebilirsiniz. Vücudunuzu eziyyet ve cefâya koymazsınız ki vücûdun râhatı nâkıs olmasın. Namaz ve oruçlarda kâbil olduğu kadar sünnet-i seniyyeye ittibâ'a gayret edersiniz. Mektûbât'ın mümkin mertebe Fârisîsini okuyunuz. Zîrâ kendi kelâmı bu lisân üzere idi.

Sokakda tesâdüf etdiklerinize selâm ve redd-i selâm edersiniz. Görüşmek isteyenlere kısa cevâblar vererek Ramazân-ı mübâreki vesîle ittihâz ederek isti'fâ-yı kusûrda bulunursunuz [kusûrunuzun afvını istersiniz]. Bu hareketlerden maksad, kendinizi iyi bilip diğerini kötü tanımak değildir. Bu tavır, bilmelisiniz ki muktezâ-yı emrdir. Ya'nî pîr-i tarîkatımızın bir emridir. Hikmetini ben bilemem, ancak kendisi bilir diye nefsinize hitâb edersiniz. Böyle düşünmekle beraber takındığınız bu vaz'ıyyetden ziyade hâif ve hâşi [korkmuş] bulunursunuz ki mebâdîde [başlangıçda] menfe'at ümîdinde iken mazarrat hâsıl olmasın.

Size yazacağım cevabları sâde yazacağımdan ihtimal ki îcâbında

azıcık sert ve tekdîrli olur, yahud da lutf ve iltifatlı olur. Binâenaleyh ne mükedder ve ne de memnun ve mesrûr olmamalısınız. Her iki türlü cevâb da bir takım hikmete mebnîdir.

Hâlinizi mehmâ emken [mümkin olduğu kadar] setr edersiniz; ya'nî inzivânızı Ramazân-ı şerîfden müteessir gibi gösterirsiniz ve böylece izhâr edersiniz. Maamafih bu husûsda pek düşünmeyiniz. Merak etmeyiniz ki kalbiniz tefekkür ve tahatturdan hâlî [düşünce ve hâtıralardan boş] kalsın. Bundan başka lüzûmu olan bazı şeyler olursa, cevablarınızda yazarım.

Birâderim, bunlar hep emr-i ihtiyârîdir. Kendinizi pek sıkmayınız. Mecarî-i umûru [işlerin cereyânını] Cenâb-ı Hakka tefvîz ediniz. Hakdan gayri bir şeyi maksûd bilmeyiniz. Zîrâ dünyâ ve âhıret bu sûretle ma'mûr olur. Hattâ isterse dünyâ ve âhıret ma'mûr olmasın. Zîrâ ki kuluz. Bu itibârla lâzıme-i ubûdiyyet budur, îfâya mecbûruz. Hak sübhanehu ile alışverişde değiliz.

Merkez-i dâire-i iflâs ve binevâî
Sergeşte-i tîh-i hodbînî ve bîpervâî
es-Seyyid Abdülhakîm

İstanbul devresinde, memleketle mektup vasıtasıyla haberleşmeyi sürdürmüş; akraba ve talebelerinin gelmesini ise siyasî cihetten pek arzu etmemiştir. Hatm-i hâcegân için izin verdiklerinden ve tekke arkadaşı Sofu Baba'nın oğlu Necmeddin Efendi'ye yazılmış bir mektubun sureti şöyledir:

Sâhibzâdem Seyyid Necmeddin Efendi'ye,

Allah sübhânehu ve teâlâ sizi ve bizi seâdet-i dâreyne îsâl buyursun. Bazı oradan gelenlerden işitiyorum ki güzel bir vad' [tavır] takınmışınız. Çok memnun oldum.

(Buradan aşağısı Farsçadır)

Efendim ben hatâ ettim. Size Farsça yazmalıydım. Hâllerinizi ve haberinizi tamam veriniz. Yazınız ki bileyim. Geçim durumunuz nasıldır? Ne oldu? Hırs olmaksızın helâl kazanmaktan geri durmamalıdır. Fakirlik de bu zamanda belâ-i mübremdir [kaçınılmaz belâdır]. Ancak fakirlikten de korkmamalıdır. Zirâ Rezzâk-ı Hakikî gâyürdür [Allahü teâlâ kulun, rızıktan endişelenmesine râzı olmaz].

Sizin için en mühim şey, yüksek kemâlât hâllerini tahsil etmektir. Eğer Arvas'ın mukaddes makamında müderris yoksa, kendi kendinize okuyun. Ve ders veriniz. Cenâb-ı Hak, büyüklerin himmetini size bahşeder. Feyz nasîb buyursun. Her gün hatm-i hâcegân okuyun.

Fakat düşünmeyin ki buna lâyıksınız; başka bir kimse olmadığı için. Bunu anlatan bir mektubu Şeyh Ma'sum Efendi vâsıtası ile gönderiyorum. Tekrar tekrar okuyunuz. Mütâlaa buyurunuz. Ve buna uygun amel ediniz. Zira bütün emirlerin hülâsası büyüklere itaattir. Hacı Sâlih oradadır. Hazret-i Şeyh'in zamanında hatmeye oturmuştur. Hatmenin âdâbını ondan öğrenirsiniz. İsterse üç kişiyle olsun. İnşâallahü teâlâ hatme hakkında bir mektup yazıp göndereceğim.

Herhalde ilim tahsilini hiç unutmayın. Müderris ve kitap olmaması makbul mazeret değildir. Eğer siz buna ikdam ederseniz [girişirseniz], Cenâb-ı Hak celle ve alâ size bir yerden rahmet ihsan eder. Seyyid Hüseyn'i de dua ile anarım. Hâlinin nasıl olduğunu bilmiyorum. Zinhar fesâd ehliyle ihtilât etmeyin [karışmayın]. İlm tahsili, helâl rızkın kesbi ve muayyen mikdar zikr ve râbıtadan başka hiçbir şeyle meşgul olmayın. Baba ve dedeleriniz bu tarîk [yol] ile din ve dünyâ seâdetine nâil olmuşlardır. Herkese iyi muamele edin. Kimsenin tarafını tutmayın. Bu fakir, sizden uzak kaldım. Size hizmet etmek bu fakirin elinden gelmiyor. Çok mahcubum. Ne yapayım? Allahü teâlânın takdiri bu. Böyle garîb ve muhâcir durumdayım. Oraya dönmeye gücüm yoktur. Tarîkatin revâcı ve vasat bir maîşet temini için din kardeşlerinize yardımcı olmak güzeldir.

Başka ne arzedeyim? Ne zaman Hazret-i Şeyh'in mukaddes mezarını ziyaret ederseniz, sevâba vesile olur. Beni de hâtırlayın. Bâkî duâ. Abdülhakîm. 25 Ağustos[57].

Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstadlarının oğlu Şeyh Hasan Efendi'ye yazdıkları bir mektubda da tekkenin son günlerini şöyle anlatmaktadır:

Efendimin evladları,

Bilmiyorum ki hangi dille ve kalemle kusurumun özrünü arzedeyim. Gizli ve âşikâr olan her şeyi bilen, kalblerdekini bilendir. Bu sebeble bunu izhâra lüzûm yokdur. Bu mübârek sene içinde, bizim hâllerimiz geçmiş seneler gibidir.

[Birâderim] Seyyid Taha Efendi, Ankara'da hastadır. Merak hastalığına [hipokondriye] tutulmuşdur. Ve bizim gönüllerimizin rahatsızlığını mûcib olmuşdur. Allahü sübhânehu ve teâlâ âcil şifâ ihsân buyursun.

Medreselerin lağvından sonra maaşsız kaldık. Medrese-i Mütehassısîn'de

57 Hacı Sâlih, Puganikli Hatibzâdelerden olup, Seyyid Fehim hazretlerinin müridi ve hacda refiki idi. Şeyh Ma'sum, Seyyid Fehim hazretlerinin oğludur.

tasavvuf müderrisi idik. Aylık seksen kâğıt alıyorduk. Kesildi. Demişlerdir ki:

İlâhî, melikler kapılarını kapatmışlardır;

Halbuki senin kapın, sâil ve mahrûm için açıkdır.

Allahü sübhânehu ve teâlâ kerîmdir. Onun âdeti, kerîmlikdir. Tarîkatın revâcı cüz'î olarak farketmişdir [yani azalmıştır]. Zira herkes zarurî erzâkının tedâriki düşüncesine düşmüşdür. Bununla birlikte Cum'a günleri yüz kadar kişi hatm-i hâcegâna hâzır bulunmakdadır. Salı günleri üç kişi kadar hâzır bulunmakdadır. İştiyâk ve ihlâs sâhibidirler. Bunların ısrârı üzerine tarîkat âdâbı mevzuunda iki aded risâle cem' ile te'lîf etdim ve basıldı. Bin aded nüsha neşredildi. Birinin ismi er-Riyâdü't-Tasavvufiyye'dir. Sofiyye ıstılâhlarından ibâretdir. Ve biri Nakşibendiyye âdâbı ve râbıta yolunu müştemildir. Daha evvel basılmış ve mevcûdu kalmamışdı. İlâvelerle bin aded basıldı. İşte bu iki aded huzûr-ı âlînize takdim olunmaktadır. Efendimin nazar-ı şerîfi ile müşerref ve makbul olacağı ümîdindeyiz. Pirzâdelerin [Seyyid Fehîm'in oğullarının] her biri için hâtıra olarak iki nüsha hâlinde postaya verildi. Zât-ı âlîniz vâsıtasıyla gönderilecekdir. Bunları mütâlaa edince, herşey ma'lûm olacakdır. Ve iki nüsha Rızâ ve Ziyâ Efendilere gönderdik. Sizin meclislerinizde, 'yeni olan tatlıdır' kâidesince, yeni olan bu risâlelerin okunması, dünya tutkularından yüz çevirmeyi mûcib olur.

[Büyük amcam Hamid Paşa'nın oğulları] Şeyh Abdullah ve Şeyh İbrahim teşrîf ettiler. [Büyük amcam] Şeyh Hasan Efendi'nin sevgili yavrusu Sabiha'yı Abdullah için seçdiler. Mûnis huylu, güzel yüzlü, sevimli bir kerîmeleridir. Mes'ud olmasını Allahü teâlâdan diliyorum ve O'na emânet olsunlar.

Bâkî duâ. 1 Zilhicce-i şerife [23 Haziran 1925]

Bende-i bî-Mikdar Abdülhakîm

Şeyh Abdullah ve Şeyh İbrahim'e selâmlar ederim. Mekkî'yi Ankara'ya gönderdim. Faruk, ikibinbeşyüz kuruş maaşla Divan-ı Muhâsebât murâkıb muâvinliğine ta'yîn olundu. Sabiha'nın gözlerinden öperim. Çile-i emr-i mürâfakadan mütehassir [ayrılık işinin çilesinden hasret içinde] olduğumuzu kendisine söylesinler.

[Necmeddin Efendi'ye yazılan mektubun orjinali için
Ekler kısmına bakınız.]

PADİŞAH İLE HATIRALAR...

Hırka-i Saâdet Ziyareti

Osmanlı padişahları, her Ramazan ayında, Kadir geceleri, Topkapı Sarayı'nda Hazine Dairesi'nde muhafaza edilen Hazret-i Peygamber'e ait olan Hırka-i Saâdet'i ziyaret ederler. Bu hırka, Hazret-i Peygamber tarafından, yazdığı meşhur kaside vesilesiyle Kâ'b bin Züheyr'e hediye edilmiş ve Mukaddes Emânetler içinde Osmanlı padişahlarına intikal ederek Topkapı Sarayı'na konulmuştur. Zamanın padişahı Sultan Vahîdeddin, âdet veçhiyle, Ramazan ayında Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saâdet'in bulunduğu odayı ziyaret edeceği bir zaman, Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi de davet etmiştir.

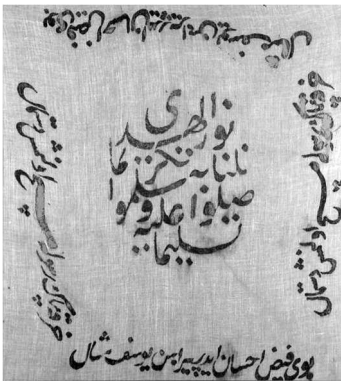
Bu hâdiseyi kendilerinden nakleden Şâkir Efendi'dir. Diyor ki: "Orada, ileri gelen devlet ve din adamları da vardı. Biz küçük olduğumuz için diğer ekâbirin çocukları ile bahçede kaldık. Sultan tam Hırka-i Saâdet'in bulunduğu odanın kapısına gelince, maiyetindeki bir bahriye binbaşısına 'Abdülhakîm Efendi nerededir?' diye sordu. Oradaki kalabalık birbirine baktılar. O isimde birisini tanımıyorlardı. Hatta 'Bu da kim?' gibilerden istiskal ettiler [küçümsediler]. Arkaya doğru haber verdiler. Abdülhakîm Efendi, 'Benim ismim Abdülhakîmdir' deyince, 'Sultan sizi istiyor' deyip, hemen yol açtılar. Sultan kendilerini bekleyip, yan yana, Hazret-i Peygamber'in Hırka-i Saâdet'in bulunduğu odaya girdiler ve Hazret-i Resûlullah'ın biri manevî, diğeri cismânî halifesi olarak, beraberce ziyaret ettiler. Efendi Baba'yı istiskal eden oradaki İstanbul ulemâsı da mahcub oldular".

Hırka-ı Saâdet ziyaretinde, hususî hazırlanmış büyük mendiller, Hırka-ı Saâdet'in üzerine bırakılır; takbîli [öpülmesi] bunun üzerinden yapılır. Sonra bu mendiller orada hazır bulunanlara teberrüken dağıtılır. Destmâl de denilen bu mendillerin ortasında istif şeklinde, "Nûrü'l-hüdâ nilnâ bihi tekrîmâ, Sallû aleyhi ve sellimû teslîmâ' yazar. Mânâsı şöyledir: O hidâyet nûru (Hazret-i Peygamber) vasıtasıyla şerefe nâil olduk. Öyleyse O'na salât ve selâm edin! Bu istifin etrafında da Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in şu kıt'ası mevcuttur:

Atlâs-ı çarh olamaz pâyendâz
Hırka-ı Hazret-i Fahr-i rüsüle.
Yüz sürüp zeyline takbîl ederek
Kıl şefî'-i Ahmed'e arz-ı niyâz

Şâkir Efendi devam ediyor: "Hırka-ı Saâdet ziyaretinden çıkınca, Sultan,

teberrüken, orada olanlara birer mendil hediye etti. Efendi Hazretleri'ne ise, iki mendil hediye etti. Ben dış kapıda Efendi'yi bekliyordum. Geldiler ve ziyaretlerini anlattılar. 'Sultan herkese bir mendil verdi; bana iki tane verdi. Birisi senindir. Bu bir kerâmettir. Ama benden değildir; padişahtandır' deyip, birini bana verdiler."

Hırka-i Saâdet destmâli

Sarayda İftar

Sultan Vahîdeddin, Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi tanır ve severdi. Padişahın mensuplarından da Abdülhakîm Efendi'yi sevenler vardı. Meselâ Harbiye Nâzırı Mirlivâ Kara Said Paşa, Sabri Paşa ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi bunlardan idi. Sultan Vahîdeddin de, babası ve dedesi gibi Nakşî olup, Gümüşhânevî tekkesi şeyhi Ömer Ziyâeddin Dağıstânî'ye hüsnü zannı var idi. Hatta bu zâta şeyhülislâmlık teklif ettiyse de kabul etmemişti. Vefatında asâsını hâtıra olarak istetip saraya aldırmıştı. Ömer Ziyâeddin Efendi, aynı zamanda Medresetü'l-Mütehassısîn'de Abdülhakîm Efendi'nin ders refiki idi. Birbirlerini tanır ve severlerdi. Abdülhakîm Efendi kendisi için sonradan "Mürşid-i kâmil idi. Yazık ki, halîfe bırakmadı" buyurmuştur. Nakşî meşrebli padişahın Abdülhakîm Efendi'yi yakından tanımasına o vesile olmuş olabilir[58].

Ömer Ziyâeddin Dağıstânî

58 Ömer Ziyâeddin Efendi, 1266/1849'da Dağıstan'da dünyaya geldi. Avar asıllıdır. 1339/1921'de vefat etti. Kabri, Süleymaniye Câmii hazîresindedir. Gençliğinde Şeyh Şâmil ve oğlu Gâzi Mehmed Paşa'nın maiyetinde Ruslara karşı cihâd etti. Sonra İstanbul'a gidip tahsil yaptı. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî hazretlerinden zâhirî ve bâtınî ilim aldı. Halîfesi oldu. Hocası ona "Hâfız Ömer" diye hitâb ederdi. Ayrıca hadîs-i şerîf hâfızı idi. 1880'de Edirne'de II. ordu alay müftüsü oldu. 16 sene bu vazifede bulundu. Sonra 13 sene Malkara ve 2,5 sene Tekirdağ Kâdılığı yaptı. Meşrutiyetin ilanından sonra Mısır'a gitti. Sonra İstanbul'a döndü. Medresetü'l-Mütehassısîn'de mezhebler tarihi ve hadîs dersleri verdi. Bir yandan da Gümüşhânevî Tekkesi postnişinliğini yürüttü. Râmûzü'l-Ehâdîs adlı hadis kitabını okuttu. Uzun boylu, büyük yüzlü, aksakallı ve vakarlı olup, çok cömertti. Mevlîd-i Şerîf (Lezgî dilinde), Kısâs-ı Enbiyâ (Lezgî), Fetevâ-yı Ömeriyye, Buhârî Şerîf'ten Sünen-i Akvâl-i Nebeviyye, Hadîs-i Erbaîn, Usûl-i İlm-i Hadîs, Zevâidi Zebîdî, Kırâat-i Aşere, Âdâb-ı Kırâat-ı Kur'ân-ı kerîm, Miftâhü'l-Kur'ân, Mûcizâtü'l-Enbiyâ (manzum), Mirât-ı Kânûn-ı Esâsî, Terceme-i Zübde't-ül-Buhârî adlı eserleri vardır.

Hilmi Işık Efendi anlattı: Kaşgârî Dergâhı'na ziyarete gitmiştim. Abdülhakîm Efendi hazretleri ile büyük odada oturuyorduk. "Şu gördüğün karyola, koltuklar, halılar, Sultan Vahîdeddin'in parasıyla alınmıştır" dedi. Ve nasıl olduğunu anlatmaya başladı: "Sultan Vahîdeddin zamanı idi. Bir Ramazan günü, Beşiktaş'ta, Sinan Paşa Câmii'nde ikindiden sonra vaaz veriyordum. Vaaz bitti. Câmiden çıktım. İftar vakti yaklaşmıştı. Caddede bir fayton duruyordu. Ama diğer faytonlara benzemiyordu. Gayet şık idi. Üstündeki arabacı da, arabacıya değil, resmî bir dairedeki memura benziyordu. Gayet şık giyinmişti. Beni görünce, arabadan kibar bir bey indi. Yanıma geldi. Selâm verdi. 'Abdülhakîm Efendi hazretleri zât-ı âlileriniz misiniz?' diye sordu. 'Evet efendim, bendenizim' dedim. Aynen şöyle söyledi: 'El-melikü yakra'ükes-selâm ve yed'ûke ile't-ta'âm [Melik, yani sultan size selâm söylüyor ve iftara davet ediyor] Buyurun' dedi. Arabaya bindim. Yıldız Sarayı'na götürdü.

İstanbul'un meşhur hocaları hep oradaydı. Biraz sonra sofraya oturduk. Saray âdeti vechiyle padişah sofrada yoktu. Mükellef bir yemekten sonra, 'sermüsâhib geldi' dediler. Kapı açıldı. İçeriye şık bir bey geldi. Hemen ayağa kalktık. Sermüsâhib oturdu. Biz de oturduk. Sermüsâhib dedi ki: 'Efendim, Hazret-i Şehriyârî'nin selâmları var' deyince, halifenin ismi söylendiği için tekrar ayağa kalktık. Sermüsâhib devam etti: 'Padişahımız efendimiz hazretlerinin hepinizden bir ricası var. Yunanlılar İzmir'e çıktı. Sizden ricam, vaazlarınızda, derslerinizde millete anlatın. Düşmanlarımıza gâlib gelmemiz için dua etsin ve maddî yardım yapsınlar diye rica ediyor' dedi.

Sermüsâhibin arkasında da gayet şık, temiz giyinmiş bir hizmetçi vardı. Elinde bir tepsi tutuyordu. Tepsinin içinde mendiller vardı. Bütün oradaki hocalara mendil hediye ettiler. Bana da verdiler. Mendili elime aldığımda, ağır olduğunu hissettim. Sonradan gördüm ki köşesine on tane altın lira bağlamışlar. Bu emir üzerine çok kimseyi Anadolu'ya gönderdim. Çok yardım yapılmasına sebep oldum. O mendile bağlı on altın lira ile de büyük odada bulunan karyola, halılar ve koltukları satın aldım"[59].

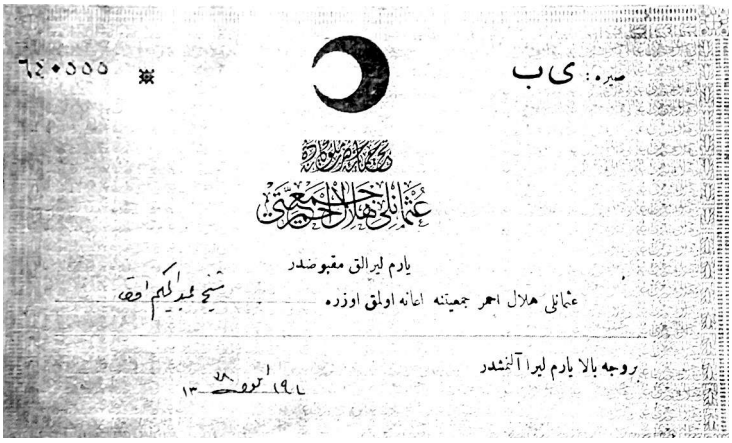
Sebat Etsinler

Seyyid Abdülhakîm Efendi, kendisini sevenlerden Yüzbaşı Cevad [Yücemen] Bey Anadolu'ya geçerken, "Fevzi Paşa'ya git! Beni kendi hâlinde

59 Eskiden iftar davetlerinde, evsahibinin misafire "diş kirası" adıyla hediye vermesi âdetti. Sermüsâhib, padişahın hususi hizmetinde bulunan haremağalarının en kıdemlisi için kullanılan bir tabirdir.

bir müslüman gönderdi de! Sebat etsinler; zafer müyesser olacak diyor, dersin. Ayrıca Sakarya üzerindeki Beylikahırı köprüsünü havaya uçursunlar" buyurdu. Böyle yapıldı ve düşman ikmal kuvvetleri nehri geçemediği için Sakarya Zaferi kazanıldı. Rauf Bey anlattı: "Yunan ordusunun Ankara yakınlarına geldiği işitiliyordu. Böyle bir hengâmda Efendi Baba buyurdu ki, zafer müyesser olacak; ama sonu hayırlı olmayacak!"

Düşmanın Ankara yakınlarına gelmesi ve ümitlerin neredeyse tükenmesi üzerine, İstanbul işgal altında olduğu için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) adına bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Bu kampanya, büyük alâka gördü. 25 Mayıs 1921 tarihinde bizzat Sultan Vahîdeddin, Anadolu'da Yunanlılarla çarpışmakta olan askerlere harcanmak üzere 10 bin Osmanlı lirası teberruda bulundu. Saray mensupları 3 bin lira; Veliahd Şehzâde Abdülmecid Efendi bin lira, hanımı da ikiyüz lira teberruda bulundular. Bunun üzerine İstanbul halkı memuruyla, işçisiyle, kadınıyla, çocuğuyla bu kampanyaya iştirak etmiş; hatta Ramazan ayı sebebiyle halkın fitrelerini [askerin iaşesine sarfedilmek üzere] buraya vermesi istenmiştir.

Abdülhakîm Efendi'ye ait Hilâl-i Ahmer (Kızılay) bağış makbuzu

Sakarya Harbi'ni müteakip kampanya alevlenmiş; tekrar harekete geçen Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) yardım toplama işini hızlandırmıştır. Cemiyetin fahrî reisi olan Veliahd Şehzâde Abdülmecid Efendi beşyüz; Sultan Vahîdeddin kendisi için beşbin ve zevcesi için de bin lira olmak üzere 6 bin lira; Şehzâde Ömer Hilmi Efendi 100, Ayşe Sultan da 35 lira olmak üzere teberruda bulunmuş; Sadrıâzam Tevfik Paşa ve Heyet-i Vükelâ (kabine) mensupları 575 lira teberru etmiştir. 1 Eylül 1922 Cuma

günü câmilerde yardım toplanmış; Veliahd Şehzâde Abdülmecid Efendi ile oğlu şehzâde Ömer Faruk Efendi'nin de katıldığı Fâtih Câmii'nde namazdan sonra beşyüz lira toplanmıştır. Zamanın İkdam ve Vakit adındaki gazetelerinin topladıkları yardımlar da binlerce lirayı bulmuştur. İşte bu kampanya esnâsında, fakru zaruretine rağmen Seyyid Abdülhakîm Efendi de teberruda bulunmuş ve teberruda bulunmaları için sevenlerini teşvik etmiştir. Abdülhakîm Efendi'nin teberrusuna dair yarım Osmanlı altını mukabili Hilâl-i Ahmer Cemiyeti makbuzlarından 19 Eylül 1338/1922 tarihli bir tanesi bugün eldedir.

Sahipleri de Öyleydi...

Seyyid Abdülhakîm Efendi, dine, millete ve insanlığa yapmış oldukları hizmetler sebebiyle Osmanlı Hânedanı'na çok bağlıydı. "Bir gün yeğeni Cemal Efendi'nin evinden dönüyorlardı. Süleymaniye Câmi'inin Haliç tarafındaki duvarının altından geçerken, nedimleri Şâkir Efendi, Abdülhakîm Efendi'ye, "Efendim, baksanıza, ne muazzam ve haşmetli bir duvar!" demiş; Abdülhakîm Efendi de cevaben: "Sahipleri de öyle idi!" buyurmuştur. Hâbil Bey anlattı: "Bir defasında da Osmanlıların hizmetlerini anlattılar. Osmanlı sultanlarının hizmeti tâbiîne yetişir mi?, diye sual edildi. 'Daha çoktur' [Yani sahâbeden sonra gelir.] buyurdular".

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri buyururdu ki, 'Osmanlı padişahları dindar insanlar idi. Dini muhafaza ettiler. Dinin direği idiler. Sultan Hamid hal' olununcaya kadar böyledir. Tabiî hepsinin hizmeti aynı derecede değildir. Sultan Fâtih, Sultan Selim, Sultan Süleyman, satvet [ezici güç] ve kudret devirlerinde hüküm sürdüler. Hepsinin yardımcıları ve etraflarında iyi insanlar vardı. Sultan Selim'in yanında İbni Kemal vardı. Sultan Süleyman'ın yanında Ebussuud Efendi vardı. Onun için kolay hizmet ettiler. Sultan Abdülhamid ve Sultan Vahîdeddin zamanında ise bu satvet ve kudretten eser kalmamıştı. Üstelik hiç yardımcıları yoktu. Çevrelerinde iyi adam kalmamıştı. Onun için bunların büyüklüğü anlaşılamadı. Zor şartlarda, yoklukta hizmet etmek daha kıymetlidir. Binaenaleyh sultanların en büyüğü Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Vahîdeddin Hân'dır. Buna rağmen, bu zorluklar içinde çok hizmet ettiler. Eğer Sultan Hamîd'in etrafında iyi insanlar olsaydı, hepsinden daha fazla hizmet edecek kapasitesi vardı. Hazret-i Ömer şu anda dünyayı teşrif etse, kırk sene halîfelik yapsa, bütün Ümmet-i Muhammed ona tâbi' olup yardım etse, Cennetmekân Abdülhamid Hân'ın zamanını geri getiremezler. Yani o zamanki dindarlığı geri getiremezler. Sultan Hamîd'e kadar İslâm sertâc idi [baş üzerinde tutulurdu, kıymet verilirdi]. Sonra düşmeğe başladı.

Ondan sonra yazılan kitaplar, hatta konulan mezar taşları bile şâyân-ı itimad değildir[60]. Sultan Vahîdeddin, uzun zaman tahtta kalsaydı, Sultan Abdülhamid'den daha üstün olacaktı. Çünki o, fıkıh âlimiydi'[61].

Bir gün dergâhta Efendi Hazretleri'nin huzurunda idim. Seyyid Fehim hazretlerinin oğlu Ma'sum Efendi ziyarete gelmişti. Otururken Osmanlı padişahlarından bahis açıldı. Ma'sum Efendi, 'Abdülhamid Han Hakkın mağfiretine kavuştu' dedi. Efendi Hazretleri 'Hepsi o kadar mı?' buyurdu. Ma'sum Efendi, 'Bundan büyük hangi nimet olur?' deyince, Efendi Hazretleri buyurdu ki: 'Ondan büyük şu olur ki, O kabrine konduğu andan itibaren, Arş-ı a'zamdan kabrine nurdan bir sütun inmekte, onu ihâta etmektedir' buyurdu. Efendi Hazretleri, Abdülhamid Han'ın kabrinin önünden geçerken, 'Esselâmü aleyke yâ melike'l-âdil ve rahmetüllahi ve berekâtüh' [Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun ey âdil hükümdar!] diye selâm verirdi."

Seyyid Emin Garbi Arvas, Necib Fâzıl'dan naklen anlattı: "Efendi Hazretleri'ne geldiğim ilk günlerde zamanın modasına uygun olarak Sultan Abdülhamid'e muhalif idim. Bir gün Efendi Hazretleri'nin sohbetinde Sultan Hamid'den bahsedildi. Efendi Hazretleri bu padişahı çok övdü ve bana dönerek, 'Onun bu üstünlüklerini hakkıyla yazan çıkmadı. Belki siz yapabilirsiniz Necib Bey!' buyurdu. Bu söze çok şaşırdım. Sonradan bu işaret üzerine Ulu Hakan kitabını kaleme aldım."[62]

---

60 Sultan Hamid zamanında, tab edilecek her kitap, dine, ahlâka ve ilme muvafık olup olmadığı cihetinden zamanın âlimlerinin hazır bulunduğu Maarif Encümeni tarafından tedkik edilir; ruhsat verilenler basılırdı. Meşrutiyet ilan edilince, bu usul kaldırıldı. Onun için Abdülhakîm Efendi, "1324/1908'den sonra yazılan din kitapları, hatta mezar taşları bile muteber değildir. Bu kitaplardan, ancak muteber kitaplardan mehaz gösterenlere itibar edilir" buyurmuştur.

61 Sultan Vahîdeddin'in, bilhassa fıkıh, yani İslâm hukukuna vâkıf olduğu bilinmektedir. Mâbeyn kâtibi Ali Fuad Türkgeldi'nin **Görüp İşittiklerim** adlı eserinin 205-206. sahifelerinde buna delâlet eden satırlar vardır. Şehzâdeliğinde gizli gizli Fâtih medresesine devam etmiş; zamanın ulemasının ders ve sohbetlerinde hazır bulunmuştur. Hatta Hanefî âlimlerinden Şürünbülâlî'nin Merâkiyyü'l-Felâh hâşiyesi adlı eserini Türkçe'ye terceme edip, Ni'met-i İslâm adıyla neşrettiği rivâyet olunur. Bu kitaba, mevkii itibariyle kendi ismini koyamamış; Arapça hocası olan Maarif Encümeni âzâsı Hacı Zihni Efendi'nin ismiyle tab edilmiştir.

62 Necib Fâzıl Bey de şöyle anlatıyor: "Sultan İkinci Abdülhamid'in nasıl bir insan olduğunu kendilerinden [Abdülhakîm Efendi'den] öğrendim; sonra 1939'da hocayken Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Tanzimatın yüzüncü yılı münasebetiyle Dil Kurumu hesabına bana yazdırdığı «Namık Kemâl» isimli eser zaviyesinden tetkiklerimi derinleştirince, hakikati bizzat gördüm. Dediklerine, elifi elifine uygun... Muazzam bir kerâmet daha... Ve bu dâvâyı Türkiye'de ilk defa ortaya atan ve attıran muharrir olmak haysiyetini kazandım." Necib Fâzıl, O ve Ben, s.210.

Hilmi Işık Efendi anlattı: Efendi Hazretleri, "İslâmiyetin iki hâmisi vardı. Zâhirini [dışını] Osmanlılar, bâtınını da [içini] Nakşî büyükleri muhafaza ettiler. Onun için bazıları bu ikisine düşmandırlar" buyururdu. Bir defasında da, "Bu milletin çektikleri, Sultan Aziz'e yapılanların cezasıdır. Sultan Hamid'e daha sıra gelmedi" buyurdular. Birgün Efendi Hazretleri ile Eyüp Sultan Câmii'nden çıktık. Mezarlıkların arasından Sultan Reşad Türbesi'nin önünden geçtik. Türbeyi ziyaret ettikten sonra Efendi Hazretleri elindeki bastonla sandukaya işaret ederek, "Aah, aah! Senin de çok kabahatin var! Senin de çok kabahatin var!" buyurarak, bu mülâyim padişahın, İttihatçılar elinde âdetâ kukla olmasından dolayı serzenişte bulundular.

TEKKELERİN KAPATILMASI

İşler Sultan Vahîdeddin'in arzu ettiği gibi gitmemiştir. Ankara hareketi, Yunanlıları mağlup ettikten sonra, İstanbul'a düşmanlığını açığa çıkarmış; Sultan Vahîdeddin'i hâin ilan ederek 2 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmıştır. Padişah, memleketten ayrılmak mecburiyetinde kalmış; yerine amcazâdesi Abdülmecid Efendi halife tayin edilmiştir. Ancak halife, aynı zamanda devlet reisi olduğundan, bu, hakiki bir halifelik değildir. 3 Mart 1924'de hilâfet de ilgâ olunarak halife ve ailesi sınır dışı edilmiştir. Böylece devletin dinî karakterini ortadan kaldıran inkılâplar safhası açılmıştır. Medreseler, kadılıklar ve ardından da tekkeler kapatılmış; şer'î hukuk tatbikattan kaldırılmıştır. Şapka ve yazı inkılâbı ile de bu safha ileri bir mecraya götürülmüştür. Bu safhada yapılan icraattan en çok tesir görenler de tabiatiyle din adamları olmuştur.

430 sayılı ve 3 Mart 1340 [1924] tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler Maarif Vekâleti'ne devredildi ve hemen ardından kapatıldı. Medrese binaları, vakıf olmalarına rağmen, maliyeye devredilip şahıslara satıldı veya başka maksatlar için kullanılmaya başlandı. Abdülhakîm Efendi'nin ders okuttuğu Medresetü'l-Mütehassısîn'deki vazifesi de sona erdi.

Ama musibetler daha bitmemişti. 30 Teşrinisâni [Kasım] 1925 senesinde çıkarılan 677 sayılı kanun ile tekke, zâviye ve türbeler kapatıldı; tasavvuf, şeyhlik ve müridlik yasaklandı; tekkelere el konuldu. Kanun, aslında her biri birer vakıf olan ve hukuken dokunulmazlığı bulunan bu tekkelere ait meşrutalarda (lojmanlarda) sâkin bulunanların, kayd-ı hayat şartıyla oturmalarına müsaade ediyordu. Bu meyanda Seyyid Abdülhakîm Efendi de Kaşgârî Tekkesi meşrutasında ikâmete devam etmiştir.

Bu devirde Medresetü'l-Mütehassısîn'den aldıkları seksen lira maaş ve tekkenin vakfiyetinden gelen cüz'î tahsisat kesilmiş; kendilerine Kaşgârî Câmii'nin imamı sıfatıyla 20 lira maaş bağlanmıştır. Bu devrede Abdülhakîm Efendi, "Maaşım yirmi liradır. Bu da imamlık maaşıdır. Devletin bütün yardımı kesildi. Ama evimin masrafı mebus evi gibidir. Bu da Silsile-i aliyyenin yümn-ü bereketidir" buyururdu. Bunu Hâbil Bey, nakletmiştir.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, tekkeler kapatıldığı zaman şöyle buyurmuştur: "Bunlar, boş mekânları kapattılar. Tekkeler zaten kendilerini kapatmışlardı. İstanbul'a geldiğimde bid'at karışmamış neredeyse bir tek Gümüşhanevî Tekkesi kalmış idi. Tarîkat işi kıyamete kadar bitti. Artık mürşidlik, müridlik kalmadı; ancak muhabbet ve muhiblik bâkidir. Kim mürşidlikten, müridlikten bahsediyorsa ehemmiyet vermeyin. Anadolu'da, Irak'da, Mısır'da, Arabistan'da hakikî mürşid hemen hemen kalmadı. Belki Hindistan'da vardır". Abdülhakîm Efendi'nin talebelerinden Hilmi Işık Efendi der ki: "Büyüklerinin 'belki' demeleri, 'muhakkak' mânâsındadır; avâmın anlayışı sebebiyle belki derler. 'Belki Hindistan taraflarında vardır' buyurmasının sebebi de muhtemelen İmâm-ı Rabbânî ile Muhammed Ma'sum hazretleri ve bunların oğullarının, 'Bizim nisbetimiz kıyamete kadar evlâdımızda devam eder' buyurmuş olmalarıdır." Nitekim Hindistan'da Zeyd Farukî, Türkistan'da Abdülhalil, Afganistan'da İbrahim Müceddidî Efendiler gibi İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin soyundan ehl-i irşad zâtlar yetişmiştir.

Abdülhakîm Efendi'nin sözü -Allahü a'lem- şu mânâya gelmektedir. Silsileye bağlılığı kat'î ve ehil bir mürşid tarafından meşru bir tekkede usul ve erkânına tam muvafık seyrü sülûk yaparak velâyet-i hâssayı elde etme imkânı siyasî ve ictimaî sebeplerle ortadan kalkmıştır. Ama itikadı düzeltip farz ve nâfileleri yerine getirip zikr-i ilahî ile meşgul olduktan başka bir Allah dostuna muhabbet edip ondan feyz almak suretiyle velâyet-i âmmeye erişmek mümkündür. Bunun için tekkeye lüzum yoktur. Daha evvel, Abdülhakîm Efendi'nin hilâfetin üç çeşit olduğuna dair beyan-ı âlileri geçmişti. Mutlak halife tayin edilen kimse, mürşid-i kâmil ve mükemmildir. Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Hâbil Efendi anlattı: "Efendi Baba buyurdu ki: 'Mürşid-i kâmil-i mükemmil, ilimde ictihad; tasavvufta velâyet-i hâssa-ı Muhammediyye mertebesinde bulunmalıdır ki, hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan ayırabilsin.' Mukayyed halife ise ancak mürşidi arada oldukça faaliyette bulunabilir; her şeyi mürşidine arzederek yapar; tek başına iş göremez. Mürşid-i kâmil olsa bile mükemmil değildir. Üçüncü çeşidi sefâret-i mahzâdır ki, bu zamanda mecâzen

hilâfet denmektedir. Bunda tarîkat işlerinin tamamında emre tâbidir; kendi görüşüne hiçbir şey tevdi edilemez [verilemez]; ancak zikr telkini ve hatm-i hâcegân yaptırabilir. İşte halifeliğin bu üç çeşiti nazara alınırsa Abdülhakîm Efendi'nin "mürşid kalmadı" sözü, "mürşid-i kâmil-i mükemmil kalmadı" mânâsına geliyor olsa gerek. Bu bakımdan bir dergâhda sefir, belki mukayyed halifenin bulunması, Abdülhakîm Efendi'nin bu sözüne münâfi değildir.[63]

Yakınlarından Sabri Bey'e tekkenin bahçesinde 'Köşk' dedikleri ve sohbet ettikleri binâyı göstererek: "Eğer tekkeler kapanmasaydı, buradan Abdülhâlık Gucdüvânî gibi nice büyükler yetişirdi" buyurdular. Eyüplü Hâfız Hüseyin Efendi'nin, tekkeler kapandıktan sonra, "Efendim tekkeler kapatıldı. Şimdi evliyâ nereden yetişecek?" şeklinde vâki sualine karşı Abdülhakîm Efendi, "Şimdi itikadı düzgün olup da alnı secdeye gelenler [namaz kılanlar] zamanın evliyâsıdır. Namaz kılanlar, haramdan sakınanlar kurtuldu. Başka evliyâ aramayın" cevabını vermişlerdir.

Abdülhakîm Efendi sık sık buyururdu ki: "Şimdi bu şekilde imanlı olan bir kimsenin soyunda Peygamber Efendimize bir râbıta vardır. Veya Eshâb-ı Kirâm evlâdındandır. Yahud sülâlesinde bir velî vardır. Yoksa bu zamanda imanlı durmanın imkânı yoktur." Kur'an-ı kerîmde Kehf sûresinde anlatıldığına göre, Hazret-i Hızır ve Musa aleyhimesselâm, babalarının sâlih olması sebebiyle, iki yetim çocuğun yardımına koşarak yıkılmakta olan duvarlarını tamir edip altındaki hazineyi kurtarmıştır. Abdülhakîm Efendi'nin sözünün delili bu kıssa olsa gerektir.

Abdülhakîm Efendi, tekke ve medreselerin kapanmasını, kader-i ilahiyye çerçevesinde şu sebebe bağlamışlardır: "İlm ve tarîkat, avâmın, nâehlin eline düşdü. Bu sebebden ortadan kalkdılar". Tekkelerin kapatılmasından az evvel, bir müridlerine yazdığı mektuplarında, tekkelerin tefessühü [bozulması] hakkında şöyle buyuruyorlar: "Bu bir zamandır ki şeâir-i şerî'at muhtefî [şerî'atin alâmetleri gizlenmiş] ve şeh-râh-ı tarîkat hâlî [tarîkatin ana caddesi boşalmış], vücûd-i insânîde nefs-i emmâre hâkim ve müstevlî [insan vücudunda kâfir nefis hükmedici ve istilâcı], cünd-i İblîs [şeytanın ordusu] her tarafta icrâ-yı hükm etmekdedir. İ'lâm-ı ulûm-i hakîkiyye menkûs ve ma'kûs [hakîkî ilimleri bildirmek işi tersine çevrilmiş], menâhic-i tarîkat münderis ve matmûs [tarîkatın kaynakları

63 Velâyet-i Hâssa, seyr ü sülûk ve bir mürşid terbiyesi olmadan kavuşulamayan evliyalık demektir. Manevî yolculuğa başlayan sâlikin kat' etmesi gereken mertebelerden onuncusunda hâsıl olan evliyalık makamına, Velâyet-i Hâssa-i Muhammediyye adı verilir. Resûlullah aleyhisselâmın muhabbetinde fâni olarak Allah'a kavuşulur. Bundan sonra Velâyet-i Ahmediyye hâsıl olur. Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, I/260.

bozulup mahv] olmuşdur. Tasavvufun ma'nâsı bozuldu, ismi kaldı. Erkânı kırıldı, resmi kaldı. Belki de ismi ve resmi de tebdîl ve tahvîle [değişikliğe] uğradı. Ehli olmayanlar bir şey-i müzahraf [yaldızlı yalan veya karışık bir şey], belki de felsefeden alınmış bir asl-ı müzîf [kalp para gibi geçerliliği kalkmış, red olunmuş bir şey] sanırlar. O ise [ya'nî tasavvuf] ma'den-i hakâıkdır [hakîkatlerin bir arada olduğu yerdir]."

VEFÂ LİSESİ

Seyyid Abdülhakîm Efendi, yaşlı olmalarına rağmen, hizmet için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Bir yandan Medresetü'l-Mütehassısîn'de müderrislik yaparken, 17 Eylül 1340 [1924] tarihli kararnâme ile Vefâ Lisesi'ne 2000 kuruş maaşla din dersleri muallimi tayin edilmiştir. 4050 numaralı sicil dosyası da Diyânet İşleri Reisliği'nden Maarif Vekâleti'ne gönderilmiştir. Mektebe duhûlü 22 Eylül 1924'dür[64].

Vefâ Lisesi

64 Din dersleri, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra, "Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri" adı altında ilk mekteplerin 2. ve 3. sınıflarında haftada iki saat, 4. ve 5. sınıflarda bir saat, orta mekteplerin ilk iki yılında ise "Din Bilgisi" adı altında haftada bir saat okutulmaya başlandı. 1927'de din dersine iştirak, talebe velilerinin tasvibine bağlandı. 1931'de orta mekteplerden, 1935'te ilk mekteplerden din dersleri kaldırıldı. 1948'de, ilk mekteplerin son iki sınıfına, isteğe bağlı olarak ve program dışı "Din Bilgisi" dersi yeniden konuldu. Demokrat Parti hükümeti, 1950'de bu dersi program içine aldı. O zamana kadar velinin talebi üzerine verilen din dersleri, bütün talebelere teşmil edildi. Ancak çocuklarının bu dersi almasını istemeyenler, dilekçe vererek bu dersten muafiyet elde edebiliyorlardı. 1956'da, bugünkü 6. ve 7. sınıflara seçmeli din dersi kondu. 1967'de bu dersler lise 1. ve 2. sınıf programında da yer almaya başladı. Ardından 1982 Anayasası'yla, din ve ahlâk bilgisi dersleri ilk ve orta tahsilde mecburi ders oldu.

İmtihanlarda kâğıdın başına besmeleyi yazana on numara verdikleri; sene sonuna kadar bütün talebelerin hiç değilse besmeleyi öğrendiği rivâyet olunur. 1928 tarihine kadarki sicil varakalarında Abdülhakîm Efendi'nin ismi mevcut olduğuna göre, muallimlik vazifesinin de bu tarihte sona erdiği tahmin edilebilir.

Vefâ Lisesi'nde 1925-1926 ders senesi Sicill-i Talim Vesikası'nda şunlar yazılıdır:

Kendisine sorulan sualler ve bizzat cevaplandırdığı kısım:

1-Derslerinizi müfredât programı mûcibince ikmâl etdiniz mi [tamamladınız mı]?

Derslerimizin müfredât programı mûcibince ikmâline dört beş ders kadar bir şey kalmışdır. Sebebi bu senedeki rahatsızlığımdan ibâretdir.

2-Dersleriniz için hangi kitabları intihâb etdiniz [seçtiniz]?

Derslerimiz için birinci sınıfın ikinci ve üçüncü şu'belerine Mehmed Erşed Efendi'nin kaleme aldığı Ma'lûmât-ı Diniyye'den tavzîh-i ibâdât kısmıdır ki Maarif Vekâlet-i Celîlesince bütün orta mektebler ile liselerin birinci devrelerinde ve muallim mekteblerinde tedrîs edilmek üzere kabul olunmuşdur. İkinci sınıfın ikinci şu'besine Cevdet Paşa'nın Kısâs-ı Enbiyâ nâm eserin kısm-ı evvelini intihâb eyledim.[65]

3-Bu kitablarla program arasındaki tevâfuk hakkında fikriniz nedir?

Bu kitablar ile program arasında tevâfuk vardır. Kitablar programdan az mufassal ise de, dersleri yalnız programa göre takib ederim.

4-Mektebinizde ders âletleri var mıdır? Kâfi midir? Bunlardan lâyıkıyla istifâde edebildiniz mi?

Dersimizin âlâta tealluk ve tevakkufu yokdur.

5-Noksan vesâiti telâkki için kendi teşebbüsünüzle neler yapdınız?

Kezâlik [Aynı şekilde].

6-Talebenin sa'yinden [çalışmasından] memnun musunuz? Umumiyet itibariyle ve sınıf sınıf talebenizde derslere karşı gördüğünüz en büyük meziyetler ve en büyük noksanlar nelerdir?

Talebenin kısm-ı a'zâmının sa'yinden memnunum. Umumiyet itibariyle sınıf sınıf talebemizde derslere karşı gördüğümüz en büyük

65 Muvazzah Ma'lûmât-ı Diniyye, Muallim Erşed Bey'in eseridir; birkaç defa basılmıştır. Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, meşhur Osmanlı âlimi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın peygamberler tarihine dair 12 cüzden müteşekkil eseridir. Umumiyetle 2 cild olarak defalarca tab edilmiştir.

meziyet derslerini dikkatle dinleyib anlayışlarıdır. Noksanlar ise talebenin onda bir nisbetde derslerine lâyıkı vechiyle merbut olmadıklarıdır.

7-Talebenizle dershâne hâricinde meşgul oluyor musunuz? Kendilerini şahsî tedkiklere teşvik ediyor musunuz? Bu hususda ne gibi muvaffakiyetleriniz var?

Semtimiz uzak olduğundan bazıları ile meşgul olabiliyoruz. Şahsî tedkiklere ve teşviklere bezl-i gayret ediyorum. Bu hususda muvaffakiyetlerimiz dahi meşhud ve mahsus [hissedilmiş] oluyor.

8-Derslerinizin diğer derslerle olan münâsebeti hakkındaki mütâlaanız nedir? Diğer derslerle mütevâzi [paralel] ve mütevâzin [aynı ağırlıkta] olarak ilerleyebildiniz mi?

Derslerimiz dinî olduğundan diğer derslere olan münâsebeti hakkında mütâlaam yokdur. Ancak derslerimizi ilerletmeye muvaffak oluyoruz.

9-Program hakkında mütâlaanız nedir?

Program hakkında çok muvâfık olduğu mütâlaasındayım.

10-Tedrîsâtdan müşkilâta uğradınız mı? Ne gibi müşkilâta uğradınız, bunları ne dereceye kadar ve nasıl iktihâm [tahammül] edebildiniz?

Tedrîsâtda bir günâ [hiçbir surette] müşkîle uğramadım.

11-Derslerinizden ve zümrenizden memnun musunuz, diğer bir ders veya zümreyi daha ziyâde tercih ediyor musunuz?

Derslerimden ve zümremizden memnunum. Diğer bir ders veyahud zümreyi daha ziyâde tercih etmiyorum. Ancak Arabî ve Fârisî ve Türkçe tedrîsine iktidarım kâfidir.

12-Meslekî iktidarınızı artdırmak için ne yapıyorsunuz?

Meslekî iktidârımı artdırmak için her vakt mütâlaa ve tedkîkatda bulunuyorum.

13-Ecnebî lisanı öğreniyor musunuz, hangi ecnebî lisanı öğreniyorsunuz, hangi kitabları takib ediyorsunuz, erdiğiniz muvaffakiyetin bu günki derecesi nedir? (Bu sual bittabi evvelce ecnebî lisanı bilmeyenlere aiddir.):

Ecnebî lisanlarına lâyıkı vechile vukufum yokdur.

15 Haziran 1926 Din dersleri muallimi Abdülhakîm

Hakkındaki sualler ve bunlara mekteb müdirinin cevapları:

1-Muallimin okutduğu dersdeki vukûfu ne derecededir?

Muallimin okutduğu dersdeki vukûfu iyidir.

2-Usûl-i tedrîsi hakkındaki fikriniz?

Eskidir.

3-Dersleri hakkındaki müşâhede ve mütâlaanız?

Din derslerimiz vuku'bulan telâkkiler neticesi olarak daha ilmî bir şekilde tedrîs edilmekde ve büyük bir dikkat ve alâka ile ta'kibe mecbûriyyet hisseylediğim mezkûr ders ma'lûm ve ma'lûn olan hurâfe ve iskolastik rüsûbetlerinden tathîr edilmekdedir.

4-Ders âletlerinden istifâde edilmiş midir, tecrübeler hakkındaki fikriniz?

Yokdur.

5-Muallimin idarî iktidârı hakkında fikriniz?

Sınıfa hâkimdir.

6-Talebe ile münâsebeti ne haldedir? İnzibat [sınıfa hâkimiyet] telâkkisi nasıldır?

İyidir. İnzibatı, sinnine [yaşına] nazaran mûcib-i memnûniyyetdir.

7-Diğer arkadaşları ile münâsebetleri:

Samîmîdir.

8-Mesleğe merbûtiyeti ne derecededir?

İyidir.

9-Dersinde müşkilâta uğradı mı? Bu hususda size mürâcaatları var mıdır? Mürâcaatları nasıl neticelendi?

Mürâcaatda bulunmamışdır.

10-Mekteb hâricindeki münâsebetleri nasıldır?

İyidir.

11-Hâricde diğer işleri var mıdır?

Yokdur.

12-Mûcib-i şikâyet halleri var mıdır?

Yokdur.

Mekteb müdiri: Mustafa Sabri

Mahrem kısım:

1-Muallimin mi'zâcı, ve hayat telâkkisi? Cesim ve sâkindir.

2-Sıhhati: Sık sık hasta olur mu, bu sene zarfında hiç hasta oldu mu? (Havas ve a'za-yı havassı): Sinninin ilerlemiş olması dolayısıyla bu sene dersinin kısm-ı küllîsini rahatsızlığıyla geçirmişdir.

3-Başlıca itiyadları:

a.Tavr ve hareketde: Nâzikdir.

b.Kıyâfetde: Asrî ve medenî bir kıyâfet ve tarz-ı telebbüs benimsemekdedir.

c.Tekellümde: Türk lisan ve şivesine yetişdiği memleket itibariyle biraz yabancıdır.

d.Umumî muâşeretde: İyidir. Hürmet telkin eder.

e.Münâkaşalarda: İştirak etmez.

4-İbtilâları:

a.Tütün, enfiye, nargile: Kullanmaz.

b.İçki ve diğer muzır mükeyyifât: Kullanmaz.

c.Kahvelere müdâvemet, kahve oyunları: Gitmez.

d.Kumar: Oynamaz.

e.Eğlentiler: Bulunmaz.

f.Kaba lisân, küfr: Lisânı nezîhdir.

5-Meyelânları:

a.Mesleğinde tekemmül ve terakkî: Çalışır.

b.Umumiyetle tevsî-i ma'lûmât: Tevsi'-i ma'lûmât ve tetebbuâtda [Bilgisini genişletmek üzere tedkiklerde] bulunur.

c.Mesleği hâricindeki işlere ve diğer mesleklere temâyülü: Yokdur.

d.Hususî merakları (spor, koleksiyonculuk, resm, musiki, fotoğrafi ve saire): Yokdur.

6-Geçinmesi, sa'y-ı hâli: Ortadır.

7-Âilesine ve çocuklarına merbûtiyeti: İyidir.

8-Diğer şâyân-ı kayd cihetler: Yokdur.

Mekteb müdiri: Mustafa Sabri

CÂMİ DERSLERİ

Tecrübe ve İhtisas

Seyyid Abdülhakîm Efendi sık sık zikrettiği "Müslüman dine uyar, günah işlemez; kanuna uyar, suç işlemez!" kaidesince, dergâhlar kapatıldıktan sonra tekke ve tarîkat faaliyetiyle hiç meşgul olmamış; yalnızca câmi dersleri vasıtasıyla feyz vermeyi tercih eylemiştir. Eyüp Sultan, Sultan Fâtih, Sultan Bayezid, Ayasofya Câmilerinde, Bakırköy'de Zuhurat

Baba Kabristanı civarındaki eski câmide, Kadıköy Osman Ağa, Kasımpaşa Câmi-i Kebir, Beşiktaş Sinan Paşa, Üsküdar Yeni Câmi ve Beyoğlu Ağa Câmii kürsülerinden, senelerle ilim neşretmiş; vaaz ve nasihatleri ile İstanbul halkını irşada çalışmıştır.

Câmi dersleri, önceleri İstanbul vâizi sıfatıyla icrâ olunmuştur. T. C. Diyânet İşleri Reisliği başlıklı ve Tahrirat-ı Evrak Müdürü Necati; Memûrîn ve Tescil Müdürü Arif ve Hey'et-i Te'lifiyye âzâsından reis Harun Hilmi imzalı 6 Eylül 1340/1924 tarihli bir kararda, "Mülgâ Medrese-i Süleymâniyye tasavvuf müderrisi Abdülhakîm Efendi'ye, bulunduğu muhitde vaaz ve nasihat etmek üzere vâizîn tertibinden 600 kuruş maaş tahsisi tezekkür kılınmıştır." diyor.

Seyyid Abdülhakîm Efendi 1930 senesinde 65 yaşını doldurmakla memuriyet için yaş haddini doldurmuş idi. Vazifesinin uzatılması zımnında, Diyânet İşleri Reisliği, 15 Eylül 1930 tarihinde Başvekâlet'ten talepte bulunmuş; Başvekâlet de 17 Eylül 1930 tarihinde Diyânet İşleri Reisliği'ne bir yazı yazarak, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin doğum tarihini sormuştur. Diyânet İşleri Reisliği'nin, 21 Eylül 1930 tarihli cevabî müzekkerede şöyle denilmektedir:

"Başvekâleti celileye. 17-9-930 tarih ve 6/3181 no'lu tezkerei vâlâları cevabıdır. İstihdamının temdidi arz edilen Istanbul vaizlerinden Abdülhakim efendinin tarihi tevellüdü 1281 senei maliyesine müsadif olduğu maalihtiram arz olunur efendim. Rıfat"

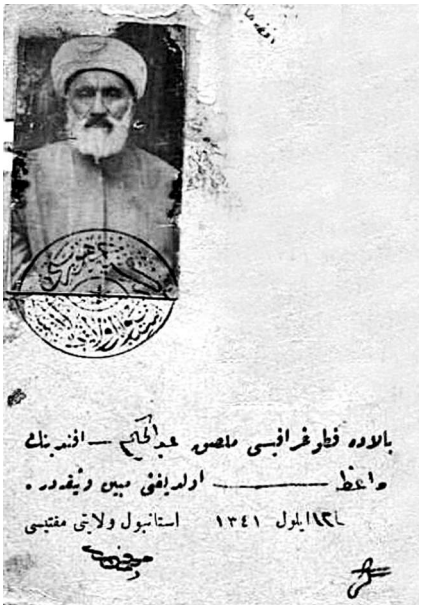
Bunun üzerine icrâ vekilleri heyeti (bakanlar kurulu), şöyle bir karar almıştır: "Tarihi tevellüdüne nazaran tekâüde sevki lâzımgelen İstanbul vaizlerinden Abdulhakim efendinin tecrübe ve ihtisası hasebile bir sene daha istihdamı; Diyanet İşleri Riyasetinin 15/9/930 tarih ve 3590/1679 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 22/10/930 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur. 22/10/930." Bu kararnâme, başvekil nâmına müsteşar Kemal imzâlı ve 2/11/930 tarihli bir üst yazıyla Diyânet İşleri Reisliği'ne gönderilmiştir[66]. Yaş haddine girdiği halde, tecrübe ve ihtisasından insanlar istifâde etsin diye Abdülhakîm Efendi'nin memuriyetini bir sene uzatan hükümet, ne gariptir ki, ertesi sene kendisini sebepsiz yere divan-ı harbe çıkaracak; beraat ettiği halde tekâüde sevkedecektir.

Fahrî Vâizlik

İleride tafsilatı verilecek olan Menemen hâdisesini müteakip, Abdülhakîm

66 BCA 80. 18.1.2.14.69.12; 22/10/1930.

Efendi Menemen'e sevkedilerek muhakeme olunmuş; ancak beraat etmişti. Buna rağmen kararlaştırılan bir sene temdid [uzatma] müddeti henüz dolmadan 22 Haziran 1931 tarihinde tekâüde sevkedilmiş; kendisine bir defaya mahsus olmak üzere 270 lira tekâüdiye (emekli maaşı) ödenmiştir. Bundan sonra vefatına kadar câmi derslerine fahrî vâiz sıfatıyla meccânen devam etmiştir.

Abdülhakim Efendi'ye verilen Fehmi Efendi imzalı vâizlik vesikası (1925)

Bu câmi dersleriyle alâkalı olarak Abdülhakîm Efendi şöyle anlatıyor:

"Hicretimizin bidâyeti olan 1333 [m. 1915] Receb'i başlarından itibaren dördüncü Receb ayında, yani 1337 senesi Receb'inde [Nisan 1919] Bayezid Câmi-i Şerifi'nde tefsire Fâtiha ile başladık. Sırf bu derse mahsus olarak kurulan kürsüde, 1348 ve 1349 seneleri Ramazan ayları [Şubat 1930 ve Menemen'e götürüldükleri Şubat 1931] ile bir iki ders müstesnâ olmak üzere, her hafta pazar, salı ve perşembe günleri bilâfâsıla devam ederek, işte Allahü teâlânın yardımı ile 1356 hicrî [m. 1937] senesinde cem'an yirmi seneye yakın bir zamanda Nâs Sûresi'ni okuyarak hatm ettik. Bakara Sûresi'nin sonuna kadar Ebussuud Tefsiri'nden, onu müteakip Kehf Sûresi'nin başına kadar, ibâresi selis ve leziz olan Nimetullah Tefsiri'nden, ondan sonrasını da tefsirlerin en makbul ve müşkili olan Beydâvî Tefsiri'nden okutulmuş ve hitâma erdirilmiştir. Bu suretle bir tefsirin tamamlanması pek az kimselere nasip olmuştur. Bu müddet zarfında devam eden zevât, sıcak ve soğuk demeyerek bir kısmı hemen yüzde doksanına, bir kısmı yarısına ve bir kısmı da üçte birine devam etmişlerdir."[67]

Abdülhakîm Efendi, Menemen hâdisesi sebebiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmak gibi bir-iki zarurî hâl dışında, hiçbir sebeple câmi derslerini aksatmamıştır. Hatta zevcesi Nene Hanım'ın vefat ettiği gün bile dersini aksatmamış; vaaz bitince, "Bugün çok sevdiğim hanımım vefat etti. Sizden bir Fâtiha istirham ediyorum" buyurmuştur. Hayret içinde kalan

67 Zeyl-i Keşkül. Bayezid Câmii Vakfiyesinde, muayyen zamanlarda câmide tefsir dersi verilmesi şartı bulunuyordu.

cemaat, "Fâtiha ne demek! Cenazesinde bulunmak isteriz" dediler. Cenazesi çok kalabalıktı. Aynı hassasiyet, mahdumları Seyyid Mekkî Efendi için de anlatılır.

Abdülhakîm Efendi bir mektubunda şöyle anlatıyor: "[Menemen dönüşü] Benim yeniden derse başladığım Salı gününün gecesinde, gördüğü rüyayı salıyı ta'kîb eden cûma günü öğleden bir sâat evvel nakl ve hikâye ediyor. Gören hanım, bizim pek sevdiğimiz Ali Bey'in haremi Râbia Hanımdır. Bizim dersimize yeniden izin verilmiş olduğundan ma'lûmatı olmadığı halde görmüştür. Derse başladığımız Salı günü, zevci Ali Bey tebşîr etmişti ki, rüyanın ta'biri zuhûr etti. Rüya budur: Rüyada gördüm ki, birisi bana, 'Abdülhakîm Efendi, Peygamber aleyhissalâtü vesselâmın mi'râcına çıktı ve yanında içi nohud dolu bir çuval gördüm. Ve bu rüyayı rüyada anlatıyordum' dedi. Mi'racdan murad va'z kürsüsüdür. Bu rüyanın müjdeliği olarak canımı versem yine azdır. Kendinin helâkine çalışan Abdülhakîm".

Yüzlerce Tefsir

Gümüşhânevî Tekkesi şeyhlerinden Safranbolulu İsmail Necâti Efendi'nin oğlu ve Şehzâde Şevket Efendi'nin hocası olup Süleymâniyye Medresesi usûl-i fıkh müderrislerinden ve cumhuriyet devrinin ilk İstanbul müftüsü Hâfız Mehmed Fehmi (Ülgener) Efendi, Medrese-i Mütehassısîn'de ders refikliği yaptığı Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye hürmet beslerdi. Her Şa'ban ayında bir mümeyyizi [müftülük memurunu] Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye gönderir; Ramazan-ı şerifte hangi câmide vaaz etmek istediğini sorardı. Abdülhakîm Efendi, haftada üç gün Bayezid, bir gün Bakırköy, bir gün Kadıköy, bir gün Üsküdar câmilerini isterdi.

Abdülhakîm Efendi, Bayezid Câmii'nden başka olarak Fâtih Câmii'nde birkaç sene Nimetullah[68], Ebussuud ve Hüseyn Vâiz Kâşifî'nin tefsirlerinden ders vermiştir. Sinan Paşa Câmi'inde birkaç sene Şir'atü'l-İslâm, Şifâ-i Şerif ve Kitâbu Hulâsati'l-Vefâ fî Ahbâri Dâri'l-Mustafa ve yine Fâtih Câmii'nde Kimyâ-i Seâdet okutmuştur[69]. Üsküdar'da Yeni Câmi'de öğleden

68 Nimetullah tefsirine, Nahcıvânî de denir. Müellifi Mevlânâ Nimetullah bin Mahmud, Şeyh Alvân adıyla maruftur. Nahcıvan'da doğmuş; Tebriz'de yaşamış; bilahare gelip yerleştiği Akşehir'de 920/1514 senesinde vefat etmiştir. Hanefî mezhebine ve Nakşibendî tarîkatine mensup idi. el-Fevâtihü'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihü'l-Gaybiyye adındaki tefsiri tasavvuf neşvesiyle yazılmış, latif, bedi' bir tefsirdir. İki cild ve matbudur.

69 Tefsir-i Ebussuud, 982/1574'de vefat eden Osmanlı Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin Kur'an-ı kerîmin belâgatine dair İrşâdu Aklı Selîm adındaki tefsiridir. 910/1505'de Herat'ta vefat eden Hüseyn Vâiz Kâşifî'nin Farsça Mevâhib-i Aliyye isimli tefsiri, Mevâkib adıyla Türkçe'ye de tercüme olunmuştur. Şir'atü'l-İslâm, 573/1178'de vefat eden Buhârâ müftîsi İmamzâde Muhammed'in İslâm ahlâkı ve âdâbına dair kitabıdır. Osmanlı ulemâsından Seyyid Alizâde Yakub Efendi'nin Mefâtihü'l-Cinân şerhi

sonra birkaç sene; Eyüb'deki büyük câmide her cuma öğleden sonra ve Beyoğlu Ağa Câmii'nde her cuma ikindiden sonra; Arab Câmi'inde birkaç ay; Yeraltı Câmi'inde bir-iki ay; Kasımpaşa Câmi'inde bir-iki sene; Kadıköy Osman Ağa Câmii'nde ve Bakırköy Zuhurat Baba Kabristanı civarındaki eski câmide birkaç defa muhtelif tefsirlere devam etmiştir. Bostancı'da Yanyalı Gâlib Bey Câmii'nde de bir ziyaret vesilesiyle vaaz vermiştir. Bu câmilerin bulunduğu muhît ve cemaatinin fikrî terkibi farklı farklı olduğundan, vaazlarında anlattıklarının muhteviyatı da buna göre değişirdi.

Abdülhakîm Efendi, "Yüzlerce tefsir vardır. Bunların içinden en kıymetlisi Beydâvî tefsiridir. Kadı Beydâvî 'beyyedallahü vecheh' [Allah onun yüzünü nurlandırsın] ise, ismine ve duasına yakışacak kadar yüksektir. Müfessirlerin baş tâcıdır. Tefsir ilminde, en büyük makama yükselmiştir. Her meslekte seneddir. Her mezhebde önderdir. Her düşüncede rehberdir. Her fende mâhir, her usulde burhan, önceki ve sonraki âlimlere göre sağlam, kuvvetli ve yüksek tanınmıştır. Beydâvî tefsirinin de şerhleri, hâşiyeleri var. Şerhleri de kendisi gibi ağırdır. Bunların içinde de en sadesi, kolay anlaşılanı Şeyhzâdedir" buyururdu[70].

Seyyid Taha Arvas anlattı: "Bir defasında, şarktan gelmiş iki mühim tefsir âlimi, Şeyh Hâlid (v.1949) ve Alâaddin Ohinî, Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi Bayezid Câmii'nde vaaz verirken dinlediler. Vaazdan çıkışta, Şeyh Hâlid 'Bizim medresemiz vardır. Çok talebe yetiştirdik. Çok Beydâvî tefsiri okuttuk. Ama bu tefsiri hakkıyla anlatmak ancak böyle olur. Çok meseleyi bu derste öğrendik. Bu tefsiri böyle anlatan kimseye rastlamadık' dedi. Şeyh Alâaddin ise 'Ben aynı böyle bir tefsir dersi yapabilirdim' dedi. Arkadaşı bu sözünü hayretle dinlerken o devam etti: 'Eğer benim de

meşhurdur. Şifâ-i Şerif, 544/1150'de Merakeş'de vefat eden Mâlikî âlimi Kâdi İyad'ın Resûlullah aleyhisselâmın ahlâk ve faziletlerine dair kitabıdır. Kitâbu Hulâsati'l-Vefâ fî Ahbâri Dâri'l-Mustafa 911/1506'da Medine'de vefat eden Şâfiî âlimlerinden Nurüddin Ali es-Semhûdî'nin İbni Teymiyye'ye reddiyesidir. Kimyâ-ı Seâdet ise, İmam Gazâlî'nin İslâm ahlâkını bildirdiği Farsça eseridir.

70 Kâdı Beydâvî Abdullah bin Ömer, Şiraz civarında Beydâ şehrinde tevellüd, 685/1286 senesinde Tebriz'de vefat etti. Şîrâz'da Şâfiî kâdısı idi. Tefsir ilminin büyük üstadıdır. Envârü't-Tenzîl ismindeki tefsir kitâbı çok kıymetlidir. Müderris Şeyhzâde Muhammed bin Mustafa Efendi, Fâtih Sultan Mehmed devri Hanefî âlimlerindendir. 951/1544 senesinde vefat etdi. Beydâvî'nin Envârü't-Tenzîl tefsirine hâşiyesi çok kıymetli olup, hicretin 1306/1888 senesinde İstanbul'da Matba'a-i Osmâniyye'de basılmış ve Hakikat Kitabevi tarafından, dört cüz hâlinde bastırılmıştır. Ayrıca Kasîde-i Bürde, Meşârık ve Vikâye şerhleri meşhurdur. Babası şeyh Mustafa Muslihuddin Efendi, Sultan II. Bayezid zamanı meşâyıhından olup, Ubeydullah Ahrar'ın halifesi Abdullah-ı İlâhî'nin halifesi idi. Hırka-i Şerif'te Muslihuddin Mescidi'ni yaptırmıştır. Buna Tahta Minareli Mescid de denir. Kabri, câmiinin yanındadır.

kulağıma böyle bir nefha-yı rabbânî [ilahî ses] fısıldasa idi...'

Vaktiyle liselerde ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nde edebiyat dersi veren, Arapça'ya vâkıf muallim Mahir İz Bey, hâtıralarında Abdülhakîm Efendi'den bahsederek diyor ki: "Bizde fıkh ulemâsı çok yetişmiştir. Ama tefsir ve hadis ile meşgul olanlar her devirde parmakla gösterilen bir iki kişiden ibarettir. Onlar da meraklarını tatmin için mütâlaa ederler; yoksa dirâyet tefsirlerini tedkik ve mukayese maksadı ile okuyanlar yoktur. Okumuş olanları farz etsek bile, bir eser bırakmamışlardır. Medreselerde icâzet senesi tefsir okutulur. Dersiâmların bir ayet-i kerimeyi alıp muhtelif tefsirlerle karşılaştırdığı görülmezdi. Çünki bu zahmetli bir işti. Hele şahsî kütüphânesinde mevcud olmayan tefsirleri dolaşıp, ders hazırlayacak kaç himmetli kişi vardır? Ondan dolayı icâzet senelerinde okunan tefsirleri Celâleyn'den ibaretti. Kâdı [Beydâvî] ve Ebussuud'u okutanlar ender-i nevâdir idi. Ben son devirlerde Bayezid'de Abdülhakîm Arvâsî Efendi'nin ve Edirnekapı'da Mihrümah Câmii'nde Âtıf Efendi'nin Kâdı okuttuklarını bilirim. Soruşturdum. Bir üçüncüyü söyleyen olmadı. Kâdı tefsiri bizim ulemâ arasında mütâlaa bakımından çok tutunmuştur. Sonradan öğrendik ki, Mısır'da bizim Ebussuud Efendi'nin tefsiri en muteber tefsir olarak okutuluyormuş. Kâdı tefsirini hocadan okumayan, edebiyatı ile arapça bilmiyorsa güç okutur."[71]

Abdülhakîm Efendi, câmi derslerine dâimâ Hazret-i Peygamber'e uzunca ve manzum bir salavat getirerek; ardından da "Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbilâlemîn vessalâtü vesselâmü alâ ibâdihi'llezînestafâ" diyerek başlar; ders bitince de "Vâcib teâlâ ve tekaddes hazretleri bu ümmet-i merhûmeyi habîb-i ekremi hürmetine afv ve mağfiret buyursun!" duası ile sözü bağlardı.

Vaazı olduğu günler, Şâkir Efendi bir kolunda, o günlerde yanında bulunan gençlerden biri diğer kolunda olduğu halde Eyüp meydanına iner; orada ekseriya ehibbâsından aktar Âbidîn Efendi'nin çağırdığı bir taksiye binerek Bayezid'e giderlerdi. Takside şoförün arkasına oturmayı tercih ederlerdi. Bazen Haliç'teki Bostan İskelesi'ne iner; buradan vapurla Galata Köprüsü'ne; oradan da tramvay ile Bayezid'e geldikleri olurdu.

---

71 Mahir İz: **Yılların İzi**, 2.baskı, İstanbul 1990, s.379. Mâhir İz (1895-1974): Babası Medine ve Ankara kadısı Külâhîzâde Seyyid İsmail Abdülhalîm Efendi'dir. Hususî medrese dersleri aldı. Birinci mecliste zabıt kâtipliği yaptı. İstanbul edebiyat fakültesini bitirdi. Muhtelif mekteplerde edebiyat muallimliği yaptı. İstanbul İmam-Hatib Lisesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü müdürlüğü yaptı; tasavvuf dersi okuttu. 1960 ihtilâlinden sonra Kur'an-ı kerîmin Latin harfleriyle basılmasının câiz olmadığı hususunda mütâlaa verdi. bahsetmektedir.

Eyüp Sultan Câmii'nde vaazı olmayıp Ağa Câmii'nde vaazı olduğu Cum'a günleri, Haliç'teki Bostan İskelesi'ne iner; buradan vapurla Kasımpaşa sahilindeki câmiye gelir, Cuma namazını kılardı. Namazdan çıkınca taksiye biner; Beyoğlu'nda Ağa Câmii'ne vaaz vermeye çıkardı. Hatta ehibbâsından koşarak taksiye refakat edenler olurdu. Taksiyle aynı anda Ağa Câmii'ne varırlardı. Bu programları, vaaz takvimine veya günlerin uzunluk ve kısalığına göre değişirdi.

Gideceği yere 15 dakika erken gitmek âdetleri idi. Bayezid'de vaazı olduğunda, Sahaflar Çarşısı'nda meşhur sahaf Râşid Efendi'nin dükkânında bir müddet oturur, sohbet ederlerdi. Sonra namazdan yarım saat kadar evvel câmiye geçerler; cemaatin vâki suallerine cevap verirlerdi. Namazın sünneti kılındıktan sonra, ellerini dizlerinin üzerinde kavuşturup öne doğru eğilerek yüzü secde yerine bakmak suretiyle farz için ikâmet okunmasını beklerlerdi.

İkindinin farzı kılındıktan sonra, câminin sağ tarafında, hünkâr mahfelinin önündeki maksûreye geçerler; rahlenin önündeki mindere otururlar; lambayı (kendi tabirleriyle çırâğı) yakar ve hafif bir sesle derse başlarlardı. Öyle ki seslerini işitmek için yaklaşmak icab ederdi. İlyas Ketenci Bey anlattı: "Bir Ramazan-ı şerif günü mutadları vechile namaz vaktinden evvel Bayezid Câmii'ne teşriflerinde kürsü dibinde otururlarken, zamanın meşhur hâfızlarından birinin hünkâr mahfeli altında yüksek sesle ve sadece musiki ahengine dikkat ederek Kur'an-ı kerîm okuduğunu görünce, 'Allahü teâlâ, Kur'an-ı kerîmi böyle okunması için inzâl etmedi' buyurdular."

Abdülhakîm Efendi'nin Bayezid Câmii'nde ders verdiği rahle

Dersini dinleyenler, Bayezid Câmii'nde âdetâ her yerin dolduğunu ve Abdülhakîm Efendi anlatırken herkesin kendisine baktığını hissettiğini

anlatmaktadır. Birgün Bayezid Câmii kürsisinde, Beydâvî Tefsiri'nden ders verdiği bir zamanda, bütün İslâm âlemindeki memleketlerin isimlerini söyleyerek, tahdis-i nimet [nimeti izhar] kabilinden, "Ne Irak, ne Suriye, ne Mısır ve ne de Fas, Tunus ve sâir İslâm memleketlerinde, Hind kıt'ası müstesna olmak üzere hiçbir yerde bu dersin bir eşi, bir misli yoktur" buyurdular.

Çarkçıbaşı Nureddin Bey anlattı: "Az bir zaman sonra Efendi Hazretleri'nin hastalığı sebebiyle bu ders inkita'a uğradı. Bu dersin inkıta'ından sonra dergâhın şadırvanı yanında 8-10 ehibbâ ile sohbet ederken, ehibbâdan bir zât gelip, elini öperek bir kenara oturduktan bir müddet sonra bir sırasını getirerek 'Efendim, bana bir hal ârız oldu. Cevâmi'-i şerîfe bana karanlık geliyor. Hangi câmiye girersem, sıkılıyorum, dışarı çıkmak istiyorum' diye nefsinden vâki' şikâyetinde, Îşân [Abdülhakîm Efendi] kuddise sırruh meâlen, 'Senin gördüğün zulumât [karanlık], Bayezid Câmii'ndeki dersin inkıta'ıyla nurun sönmüş olması tesiriyledir. Bu câmideki bu dersin nuru, yalnız Bayezid Câmii'ni değil, bütün câmileri tenvir ediyordu. Şimdi bu nur sönünce, üç malum mescid-i şerif müstesnâ, bütün câmiler zulmette kaldı' cevabını vermişlerdi."

Ehibbâdan Nuri Efendi, Zeyl-i Keşkül nâmıyla Abdülhakîm Efendi'nin külliyatını topladığı 3 cildlik eserinin sonunda bu hâtırasını anlattıktan sonra diyor ki: "Âcizâne kanaatim oldur ki; o nurun sönmesiyle yalnız İstanbul câmileri değil, üç ma'lûm mescid-i şerîf müstesnâ, bütün dünya câmileri karanlıkta kaldı. Çünkü müşârünileyh kuddise sırruhunun buyurduğu vechile, bu derslerin sonlarında, 'Bu dersin bir mislini -bütün İslâm ülkelerinin isimlerini sayarak- Hind kıt'ası müstesnâ olarak hiçbir yerde bulamazsınız' hükmü, beyan olunan söze bir hüccettir. Bu vesile ile bir hâtime-i hüsn ve müjde-i azîm olarak şu mühim hususu da beyan etmek isterim. 'El-mer'u mea men ehabbe' [Kişi sevdiği ile beraberdir] hadîs-i şerîfindeki sırrın, Îşân kuddise sırruhunun bütün dost ve muhibleri hakkında tecelli etmiş olmasıdır."

Âlim Kitaptan Anlatır

Talebesinden Hilmi Işık Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarından şöyle bahsetmektedir:

"Anlattıklarının hepsi hâfızasında idi. Ama yine de yanında kitap götürürdü. Vaaza çıkacağı zaman birkaç tane kitaba bakar; aralarına kâğıt koyar; üstlerini çizer; öyle çıkardı. Biz de Efendi Hazretleri bunları zaten biliyor, neden kitaptan anlatıyor diye düşünürdük. 'Âlim, kafadan değil;

kitaptan söyleyendir' buyururdu. Çantasından tefsirin formalarını çıkarır; oradan anlatırdı. Bazen de kitabın dışına çıkıp anlatmaya başladı mı, biz kendimizden geçerdik.

Abdülhakîm Efendi çok mütevâzı idi. Vaaz ederken yakınındakilere, yavaşça, 'Ağzımdan yanlış kelime çıkarsa ikaz edin. Çünki ben mânâları düşünürüm, kelimeye ehemmiyet vermem' buyururdu. Bunu tevâzuundan söylerdi. Hiç yanlış bir kelime söyleyip, ikaz edildiği olmazdı. Şimdi bazı vâizlerin, mânâdan haberi yok, ama yaldızlı kelimelerle konuşmaya çalışıyorlar. Abdülhakîm Efendi konuşurken yanılırsa, 'Estağfirullah' derdi. Şimdi 'Pardon' diyorlar. Başkası olsa, 'Cemaat nasılsa anlamadı' der, geçerdi. Ama O, Allah'tan korkardı.

'Benim ne anlattığım mühim değildir; karşıdakinin ne anladığı mühimdir. Öyle konuşmalıdır ki, karşı taraf sual sorma ihtiyacı hissetmesin' buyururdu. Düzgün ve doğru konuşmaya da ehemmiyet verirlerdi. Bana da, "Bir şey yazarken, uzun cümleler ve fazla Arapça, Farsça terkibler kullanma!" buyurdular.

Kelime hazinesi çok zengindi. Aynı mânâya gelen sekiz on kelime söylerdi. Birinden anlamayan diğerinden anlasın, ondan da anlamayan öbüründen anlasın, diye düşünürdü. Şeyh Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin damadı avukat Mustafa Mazhar Sündüs vardı. Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına gelirdi. 'Efendi Hazretleri'nin kelimât-i müterâdifesi [aynı ma'nâya gelen farklı kelimeler hazinesi] çok zengin' derdi. Gören ve tanıyan herkesin de kanaati bu idi.

Meselâ cennet ve cehennemi sanki görmüş gibi, vak'a olarak anlatırlardı. Bazı vâizler gibi -miş'li, -muş'lu anlatmazdı. Efendi Hazretleri'nin sözü kalbden çıktığı için, kalbe tesir ederdi. Ağızdan çıkan sözler, kalbe yerleşmez; kulaktan çıkar gider. Bu sebeple sohbetlerinde not tutanlara, ekseriya, 'Yazmayın, dinleyin' derdi.

Va'z verirken sesi fazla çıkmazdı. Etrafta yüksek sesle va'z verenler olurdu. Meselâ Ramazan ayında Bayezid Câmii'nde Urfalı avukat Mahmud Kâmil Bey va'z verirdi. Yüksek sesle konuşurdu. Arada dizlerinin üzerinde yükselir, sesini de yükseltirdi. Öyle olurdu ki Efendi Hazretleri'nin sesi işitilmez olurdu. Şimdi o da vefat etti, Efendi Hazretleri de vefat etti. O Mahmud Kâmil Bey, muhtemelen şimdi pişman olmuştur. 'Keşke sussaydım, da arkamdaki bu mübarek zâtı dinleseydim' demiştir.

O sırada namazı kılıp ellerinde pabuçları câmiden çıkanlar olurdu. Bunlar arasında 'Abdülhakîm Efendi ne diyor?' diye merak edip birkaç

dakika bakanlar olurdu. 'Namazını kılıp çıkarken ellerinde pabuçları, şu ihtiyar ne anlatıyor acaba diye kulak kabartanlar da inşallah istifâde eder (*veya* kıyamette mükâfatını görür)' buyururlardı. Şeyhlerden, hocalardan bazıları, 'Biz de Arabî biliyoruz' diye gururlanırlar; Efendi Hazretleri'ni dinlemezlerdi. İstifade edemediler. Mahrum kaldılar.

Abdülhakîm Efendi vaazlarında hep usûl, yani iman ve itikad üzerinde durur; amelî meselelerden fazla bahsetmezdi. Hatta çok sevdikleri Ziyâ Bey, bir gün kendilerine gelerek 'Efendim. Bu Cuma Bayezid Câmii'nde Karadenizli bir hoca, 'Hanefî mezhebinde olup da diş kaplatanların gusl abdesti sahih olmaz. Binaenaleyh cünüplükten kurtulmazlar' dedi. Ben iki sene evvel dişlerime kaplama yaptırmıştım. Şimdi ben cünüp mü geziyorum?' diye sordu. Abdülhakîm Efendi, 'Doğru söylemiş ama noksan söylemiş. Böyle olanlar Şâfiî mezhebini taklid ederlerse, cünüp gezmekten kurtulurlar' dedi. Ziyâ Bey 'Peki benim kıldığım namazlar ne olacak?' diye sorunca, 'Kazâ edersiniz' cevabını verdi. Ziyâ Bey, 'Şimdiye kadar niçin söylemediniz?' diye arzettiğinde, 'Sorulmadı' buyurdu[72].

'İstanbul câmilerinde, yirmibeş sene, yalnız Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarında yazılı olan imanı, yani Ehl-i sünnet itikadını ve İslâm'ın güzel ahlâkını anlatmaya çalıştım. Ehl-i sünnet âlimleri, bu bilgileri, Eshâb-ı kirâmdan, Onlar da, Resûlullah'dan öğrendiler' derdi."

Muâviye'nin Avukatı

Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "İstanbul'a geldiğimde, Gümüşhânevî Tekkesi dışında, bid'at ve Kızılbaşlık karışmamış tekke kalmamış gibiydi. İstanbul câmilerinde, bilhassa Kasımpaşa sahilindeki Câmi-i Kebîr'de, bazı İstanbul hocalarının cehâletlerini anlattım. Şiîlerin tesirinde kalmış olan hocaların ve müteşeyyihlerin [şeyhlik taslayanların], Eshâb-ı kirâm ve bilhassa Halife Hazret-i Muâviye aleyhindeki tezvirâtını [propagandalarını] en çok bu câmide cerhetmeye [çürütmeye] muvaffak oldum. Eshâb-ı kirâmın üstünlüklerini ve Ehl-i sünnet olabilmek için hepsini sevmek gerektiğini anlattım. Hazret-i Ali ve Hüseyn evlâdından olduğum halde, bana 'Muâviye'nin Avukatı' ismini taktılar". Abdülhakîm Efendi Eshâb-ı

72 Seyyid Abdülhakîm Efendi, gayrı matbu Namaz Risâlesi'nde buyuruyor ki: "Ağzın ve burnun içini yıkamak, ya'ni buralara suyu îsâl etmek Şâfiî'de farz değildir. Hanefî mezhebinde ise, buralara suyu îsâl etmek farzdır. Bunun içindir ki, Hanefî mezhebinde olanlar, dişlerini kaplatamazlar ve doldurtamazlar. Çünki buralara su isabet etmez. Dişini kaplatan veya doldurtan, Şâfiî mezhebini taklid eder." Gusl abdestinde, Hanefî mezhebine göre ağzın içini yıkamak farz olduğundan, diş dolduran veya kaplatanların Mâlikî veya Şâfiî mezhebini taklid etmeleri lâzımdır. Zira bu iki mezhebde guslederken ağzın içini yıkamak farz değildir. Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.132-136.

Kirâm Risâlesi'nde buyuruyor ki: "İslâm tarihleri içinde i'timâda lâyık ve doğru olan ancak, İmam Vâkıdî, İbni Hâldun ve İbni Hillikân'ın tarihleridir ki, bunlarda Sahâbe-i kirâm hakkında edebe muhâlif hiçbir kayda tesâdüf edilmez. Bunlar arasında vâki muhârebeler bahsinde eldeki tarihlerin büyük çoğunluğunun kaynakları, Abbâsîler devrinde yazılıp, onların arzularına göre tertîb edilerek yayılmış tarîhlerdir." Berber Enver Bey'den naklen Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "Ceddim Hazret-i Hüseyn bugün gelse; şeriata muhalif bir söz söylese; en evvel ben itiraz ederim."

Ders Dinleyen Hanımlar

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına kemâl-i itinâyla mütesettir hanımlar da gelirdi. Çok kibar ve dindar İstanbul hanımları idi. Bazıları not da tutardı. Bunlardan birisi şâire Vasfiye Hanım idi. Vasfiye Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin Menemen'den sağ sâlim dönüşü münasebetiyle şükür mahiyetinde bir şiir yazmış; Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra da mersiye söylemiştir. Çok kültürlü, edib bir hanımdı. Dergâhta kalmaz; Abdülhakîm Efendi'yi her hafta evine yemeğe davet ederdi. O da ehibbâsından birkaç kişi ile beraber davete icâbet ederdi.

Seyyid Taha Arvas anlattı: "Efendi Hazretleri'nin câmi derslerini dinlemeye Leyla Hanım adında bir hanım gelirdi. Tam mesture, hatta elleri eldivenli bu hanım, ciddi not da tutardı. Bu hanımın halleri, benim çok nazar-ı dikkatimi celbetmişti. Bir defasında da Efendi Hazretleri Bayezid Câmii'nde cennet hûrilerini anlatıyordu. Erkeklerin arkasında, dinleyenlerden gayet ihtiyar bir hanım elini kaldırdı. 'Efendi Hazretleri, bunların erkekleri yok mu?' diye sordu. Efendi Hazretleri ve orada bulunanlar bu sual üzerine çok güldüler".

Yeğenleri Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Hazretleri'nin ilmine, sohbetine hayran olan hanımlar vardı. Câmi derslerine devam ederlerdi. Tekkeye gelenler de olurdu. Efendi Hazretleri onları bahçede kabul eder, suallerine ciddiyetle cevap verirdi. Çoğu açıktı. Efendi Baba onlara ne örtünün, ne de başka birşey dedi. Benim nazar-ı dikkatimi çok celbetti. Öyle ki tekkede bizi çok sıkı tutuyorlar, çorabımıza kadar karışıyorlar; ama Efendi Baba bunlara birşey demiyordu. Sonradan anladım ki, bir şey söylerse, nefslerine dokunur, uzaklaşır, Allah saklasın, imanlarını da kaybederler. Sonra bunların çoğu kendi kendilerine örtündüler. Nitekim Efendi Hazretleri insana gözüyle hitab edebilirdi. İnsanın bir yerine gözünü dikti mi, ya çorabı uygun değil, ya elbisesi onun istediği gibi değil demekti. Böyle bir bakışından onun ne istediği hissedilirdi.

Bu hanımların içlerinde Giritli hanımlar vardı. Meselâ güzellik müsabakasına iştirak etmiş, birinci gelmiş bir Mübeccel Nâmık vardı. İçlerinden biri meb'us hanımıydı. Bir gazeteci hanım vardı. Bir de Pervâne Hanım hatırlıyorum. Zenci olup, asıl adı Dilrübâ idi. 27 yaşındaki oğlunu kaybetmiş, teselli sadedinde Efendi Baba'nın vaazlarına devam etmeye başlamış. Bilahare tekkeye de geldi. Kendisinden çok korkardım. Yaramaz olduğum için çoğu zaman beni onun yanına oturturlardı. Bu Dilrübâ Hanım birgün Efendi Hazretleri'ni ve ehibbâsını yemeğe çağırmıştı. Hanım, misafirleri kapıda karşılayıp Efendi Baba'yı etekledikten sonra içeri gider, sofrada hizmetkârlar hizmet edermiş. Efendi Hazretleri, Nevzad abimi de götürmüştü. Abim çok yemiş. Renginin değiştiğini gören Efendi Hazretleri 'Şâkir, siz Nevzadla köprüye kadar yürüyün, biz sizi orada arabayla bekleriz' buyurmuş."

Sâmiha Ayverdi, Süleyman Paşa'nın kızı Mediha Gezgin'in evinde 1982'de tanıştığı ve sessizliği ile dikkati çeken bir hanımdan bahsederek, bu hanımın kendisine şöyle dediğini anlatıyor: "Ben Selânik dönmesiyim. Elhamdülillah Müslüman oldum. Bir Türkle evlenerek Abdülhakîm Efendi'ye de mürid oldum. İsmim Zâhide, mezhebim de Şâfiîdir. Benim bir Türkle evlenmiş olmam ailemi deli etti. Ailem ve hatta anam, aleyhime öyle işler yaptılar ki, çevirdikleri oyunlarla beni kuru tahta üzerinde bıraktılar."[73]

Cuma Namazları

Abdülhakîm Efendi, vaazı olmadığı Cuma günleri, Kaşgârî Câmii'nde Cuma namazı kıldırırdı. Diyânet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin talimatıyla 1927'den itibaren hutbelerin Türkçe okunması mecbur edildiği için, hutbeden evvel minberde "Bugünki hutbemiz şöyledir" diye Türkçe bir iki kelime nasihatte bulunurdu. Sonra asıl Arapça hutbeyi okurdu. Türkçe ifadeleri, Arapça hutbeye karıştırmazdı. "Hutbeyi ve Kur'an-ı kerîmi anlamak lâzım değildir. İbâdet, emre imtisaldir; anlamak değildir. Kur'anı anlamak için yetmiş iki ilmi öğrenmek lâzımdır. Ancak bundan sonra anlamaya istidad hâsıl olur. Ondan sonra Cenâb-ı Hak ihsan ederse, anlayabilir. Anlamak lâzımdır demek, dine müdâhane etmek demektir. Hutbenin arasında Türkçe vaaz ile hutbe fâsid olur. Hutbe fâsid olunca, cuma namazı da noksan olur" derdi[74].

---

73 **Ne İdik Ne Olduk**, İstanbul 1985, s. 77.

74 İbni Âbidîn hutbeyi ve iftitâh tekbîrini ve namazda duâyı anlatırken buyuruyor ki, 'Hutbeyi, Arabîden başka lisân ile okumak, namaza dururken, başka dil ile iftitâh tekbîri almak gibidir. Bu ise, namazdaki diğer zikirler gibidir. Namaz içindeki zikirleri ve

Ehibbâdan İlyas Ketenci Bey'in rivâyet ettiği ve Abdülhakîm Efendi'nin hutbeden evvel okuduğu bir Türkçe ibare şöyledir: "Karîb-i hevâ ve baîd-i hüdâ olan dil-i bînevânın iştikâsı Hak teâlâyadır. Ve yevm-i kübrâda şefaat-i peygamberîden istifâde edilmelidir. Dünyanın nef'i kalîl olduğu bilinmelidir." [Heveslerinin peşinden koşan ve doğru yoldan uzak olan nasipsiz kalbin yanıp yakılacağı yer, yine Allahü teâlâdır. Kıyamet gününde peygamberimizin şefaati umulmalıdır. Dünyanın menfaatinin az olduğu bilinmelidir.]

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin Cum'a hutbesine başlarken minberde söylediği bir başka Türkçe hitâbe de şöyledir: "Fırsat ganîmetdir. Ömrün temâmını fâidesiz işlerle telef ve sarf etmemek lâzımdır. Belki temâm-ı ömrü, Hak celle ve alânın rızâsına muvâfık ve mutâbık şeylere sarf etmek lâzım ve lâbüd [lâzım, gerekli] ve vâcib ve lâyıkdır. Beş vakt nemâzlar, ta'dîl-i erkân ile, cem'ıyyet-i bâtın ve cemâ'at ile edâ edilmelidir. Ve teheccüd nemâzlarını elden çıkarmamalı. Seher vaktlerini istigfârsız geçirmemeli. Gaflet uykusuyla hoşlanmamalı; huzûz-ı âcile [dünyâ zevkleri] ile mağrûr olmamalı [aldanmamalı]; tezekkür-i mevt [ölümü düşünmeli] ve ahvâl-i âhıreti [âhıret ahvâlini] göz önünde bulundurmalı. Umûr-ı gayr-i meşrû'a-yı dünyeviyyeden i'râz [harâm olan dünyâ işlerinden yüz çevirip], umûr-i bâkiye-i uhreviyyeye ikbâl etmek [ebedî âhiret işlerine yönelmek] lâzımdır. Lâzım ve zarûrî olan, umûr-i maîşet-i dünyeviyye [geçim derdiyle] ile meşgûl olup, evkât-ı sâireyi [sâir vakitleri], umûr-i uhreviyyenin i'mârıyla iştigâl etmeli [âhıreti i'mâr etmekle meşgul olmalı]. Hâsıl-ı kelâm [sözün kısası], gönül mâsivâ-i ilâhînin [Allahü teâlâdan gayri şeylerin] muhabbetinden âzâd [kurtulmalı] ve zâhir ahkâm-ı şer'iyye ile tehallî ve tezeyyün ile meşgul olmalı [bedeni ahkâm-ı İslâmiyyeye uymakla süslemeli]. Hakîkat ise ancak budur. Bundan gayri cümlesi hiçdir. Bâkî [devâmlı kalıcı] ahvâlimiz hayrlı olsun. Vesselâm" [75].

duâyı Arabîden gayrı söylemek ise, tahrîmen mekrûhtur. Hazret-i Ömer yasak etmiştir'. Eshâb-ı kirâm ve Tâbi'în-i ızâm, Asya'da ve Afrika'da, hutbeleri hep Arabî okudu. Çünki, başka dil ile okumak, bid'at ve mekrûh olur. Hâlbuki, dinleyenler Arabî bilmiyor, hutbeleri anlamıyorlardı. Din bilgileri de yoktu. Onlara öğretmek lâzımdı. Fakat, yine Arabî okudular. Hindistan âlimlerinden Muhammed Viltorî'nin 1395 [m. 1975] târîhli **el-Edilletül-Kavâti'** kitâbında, 'Cum'a ve bayram hutbelerinin hepsini veyâ bir kısmını Arabîden başka dil ile okumak bid'atdir. Tahrîmen mekrûhtur. Hep böyle okuyan imâmın arkasında namaz kılınmaz' yazılıdır. Bunun için, Türkiye'deki İslâm âlimleri, altıyüz seneden beri, hutbeleri Türkçe okutup, milletin anlamasını çok istediler ise de, hutbelerin kabul olmayacağını düşünerek, buna izin veremediler. Ayrıca, Cuma vâizleri koydular. Bu vâizler, namazdan önce veya sonra, hutbenin mânâsını anlatırdı. Cemâat, hutbeyi böylece öğrenirdi. Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s. 258-259.

75 Hüseyn Hilmi Işık: **Kıymetsiz Yazılar**, Safî Bey hattı ile el yazması, s. 249; Latin

Bazen ihtiyaç düştükçe nedimleri Şâkir Efendi namaz kıldırıp hutbe okurdu. Kaşgârî Câmii'nin vakit namazlarındaki mutad cemaati zaten çok fazla olmazdı. Ehibbâdan Rauf Efendi de bir ara burada imamlık yapmış, hatta Abdülhakîm Efendi kendisine iktidâ etmişti [uymuştu]. Bu sebeple Abdülhakîm Efendi'nin oğlu müftü Mekkî Efendi, sonraları Rauf Bey'in bulunduğu yerde edeben imamete geçmez; "Babamın arkasında namaz kıldığı zâta, ben imamlık yapamam" buyururdu.

Abdülhakîm Efendi'nin sohbetlerini tasvir eden nümûne kabilinden bir mektup şöyledir: [Ehibbadan bir zât, Akhisar'daki Abdülkâdir Efendi'ye göndermiştir]

Bismillahirrahmanirrahim.

Mürîd-i nakşibend Abdülkâdir Efendi,

Aziz birâderim,

İzmir'e esnâ-yı hareketinde bu haftanın sohbetini size tahrîren bildirmek gibi ağır bir vazîfeyi kabul eylemişdim. Perşenbe gününde başlayıp el'an devam ile kuvvetli zelzelenin yed-i ızdırâbında îfâ-yı va'de ancak muvaffak oluyorum. Hadd-i zâtında düşünmeden böyle bir vazîfe-i âliyeyi kabul etmek, bir hadd-i nâşinâslık ise de bu da ihlâsınıza karşı beslediğim muhabbetime bağlansın.

Allahü ekber, Allahü ekber, sâdâ-yı lâhûtîsi [uhrevî sesleri] arasında uyanan basîret gözleri hiç şüphesiz bu feyzli gecenin nûrlu izlerini derin bir istiğrakla [kendinden geçerek] seyr etdi. O sadâ-yı hazîn, zulmet ve gaflet gibi iki kuvvetli düşmanı pâre pâre dağıtıyordu. Ufk-ı hayâlimdeki beldede sisli tabakalar, nîran içinde gâib olmuş İstanbul âfâkının manzara-i hüzn-âverini [hüzün verici görüntüsünü] bir levha-i gaflet içinde görüyordum.

Zulmet-i leyl, bedr-i nûrânînin yed-i tahakkümünde ezilirken fecr, nâzenîn reftâriyle [Gecenin karanlığı, dolunayın ışığında ezilirken, şafak nazlı yürüyüşüyle] ilerliyor. Bir an sonra mahmûr âşıkların âh-u figânı içinde karşılanacak mü'minlerin bayramını istikbâle hazırlanıyordu. Evet bu gün cum'a idi. Bir haftadan beri idrâkine tahassür [gelişinin hasretini] çekdiğimiz sohbet-i âşık-ı Muhammedî sallallahü aleyhi ve sellem bugündü.

Gözlerimi açdığım zaman kendimi semâvî bir ayın içinde buldum. Huzûr-i mürşidde tecemmu' [toplanmış] olan sâlikân ve mürîdân mâh-ı münîr-i âsumân [gökleri aydınlatan ay] etrafında biriken birer sevâbit

harfleriyle tab'ı, 36.b, İstanbul 2011, s. 217-218.

[sâbit yıldızlar] gibi nûrânî bir manzara arzediyordu. Bugünkü sohbet Mevlânâ Hâlid efendimizin dîvânı ile başlamış. Efendimizin derin bir vukûfla îzâh buyurdukları ebyâtın [beyitlerin] her satırı ayrı bir timsâl-i ferâhat ve belâgatdı [ferahlama ve sanat numunesi idi]. O ummân-ı sohbet içinde âh demeden fedâ edilmiş nice cânlar vardır.

Âşık-ı Peygamberî sallallahü aleyhi vesellem diyor ki:

Mahbûbun kaşları o mübarek çehresinde sâbit olmuş yeni aylardır. Mübarek gözleri ise seyyârelerdir. Senin aybsız şeklinin ilm-i hey'eti ne kadar güzeldir. Râsıdlar [gözleyenler], bu güzellikleri etrâfa bakmadıklarından keşf etmediler. Çeşm-i bihâblarının [uykusuz gözlerinin] her işâretinde yüz şifâ hâsıl olur. Ebû Ali Sînâ gibi bir hakîm 'Hikmetü'l-Ayn' nâmındaki eseri yazmış ise de o mübarek gözlerinin hikmetini bilemez [Gözlerdeki akla durgunluk veren yapıyı bilemez]. Bir tarfetü'l-ayn de [göz açıp kapayıncaya kadar] yüz süâle birden cevab veren ebrûların arası makam-ı kâbe kavseyndir, mahall-i tecelliyâtdır. Bâtında olan secdegâh her iki ebrûdur. Ehl-i ayn'ın mihrâbı bu tâk-ı mihrâbdır. Mihrâb-ı zâkir değildir. Mevlânâ Hâlid efendimizin manzum olub efendimiz tarafından neşre tahvîl olunan âtîdeki eseri ayrıca şâyân-ı ibretdir.

Bu mavi renkli çadırın sâyesi [gölgesi] kime me'men [saklanma yeri] olmuşdur. Bu dünyâda ne vakt min külli'l-vücûh [her cihetten] rahat eden olmuşdur. Bu sohbet ve vefâsızlık sana veya bana değildir. Çarh-ı feleğin devrânı binlerce hânedânı berbâd etmişdir. İbret gözünü aç. Kisrânın dağını gör. Perdedârı ankebût [kapıcısı örümcek], nöbetçisi ise baykuşlardır. Altın örtüler üzerinde yatan şehriyarlara [hükümdarlara] bak! Onların menzil ve meskenleri neresidir? Ey Hâlid, sen bu toprağa yavaş bas! Bu siyah toprak yüzleri güneşe vücûdları gümüşe benzeyenlerden ve hadleri benli olan çehrelerden hâsıl olmuşdur.

Ey Abdülkâdir bunlar ârifîne değil, bizim gibi gâfilîne birer dersdir.

Muhabbetde iki fâil vardır. Biri muhib, diğeri mahbûbdur. Mahbûb muhibbe karşı dâimâ nazlıdır. Mûsâ aleyhisselama vâki' olan 'Len terânî' hıtâb-ı izzeti mahbûbun nazından ileri gelmişdir. Fahr-ı kâinât sallallahü aleyhi ve selleme ise bu ni'met bilâ-teklif hâsıl olmuşdur. Çünki mahbûbiyyet sıfatını hâiz bulunuyordu. Binâenaleyh Muhammediyyü'l-meşreb olanlar sâkin olup Mûseviyyü'l-meşreb olanlar âh-u figân içinde vakt geçirirler. Kuvvetli bir tasavvuf vasıtasıyla Mûseviyyü'l-meşrebler Muhammediyyü'l-meşreb olabilirler. Size

Şâh-ı Dehlevî'nin esnâ-yı sohbetde zabt eylediğim;

Zikr kün zikr ki tâ fikr âvered/Sad hezârân ma'nâ-yı bikr âvered

Ma'nâsı: Allah'ı yâd eyle. Öyle bir yâd ki sana tâ ki fikr getire. O zikr yüzbinlerce bikr [duyulmamış] ma'nâlar getire.

Sohbet ilerledikçe kalblerde öyle bir zevk-ı rûhânî his ediliyordu ki ba'zan derûnî iniltiler duyuluyor. Ba'zan da yükselen nâleler işitiliyordu. Bir müddet sonra kalb, kâlıb ve nefsin münâsebetleri tedkîk ediliyordu. Kalıb cismânîdir, süflânîdir, zulmânîdir. Gıdâsı ise bittab' [tabiatiyle] cismânîdir. Nefs, kalbin eczâ-yı zulmiyesindendir [karanlık parçalarındandır]. Gıdâsı hilâf-ı şeri'at olup mardıyyât-ı ilâhiyyenin [şeriatın zıddı olup, Allah'ın rızasının] gayrisine yürümekdir. Kalbin gıdâsı ise ilm-i ilâhîden ibâretdir. Ulûm-i zâhire [zâhirî ilimler], bu ilmin [tasavvufun] mukaddimesidir. Kalb ve kalıb birbirine tedâhül etdiğinden [geçtiğinden] aralarında bir ittihâd hâsıl olmuş gibidir. Herhangi birisi takviye edilirse diğeri zayıf kalır. Dervişlerin az yediklerinin sebebi kalbe fazla ehemmiyyet atf etmelerinden ileri gelir.

Âlim iki kısmdır: Bir kısmı ulûm-i zâhireye -ki ulûm-i şerî'atdır- vâkıfdır. Diğer kısmı ise ilm-i ilâhiye vâkıfdır. Her ikisine de âlim denir. Ancak aralarındaki farkı anlayabilmek için ilm-i ilâhîye vâkıf olan âlime 'ârif', ulûm-i zahireye vâkıf olanlara ise 'âlim' denir.

Kulûbü'l-ârifîne lehâ uyûnün terâ mâ lâ yerâhünnazirîne ve ecnihatühü tatîrü biğayri rîşin ilâ Melekûti Rabbi'l-âlemîne ve hâze't-tayâru bâtınü'l-ârif ellezî hüve'l-insânü'l-kâmilü ve hüve habîbullahi ve mahremuhu ve lâ ya'rifühü ille'l-mehârim.

Ârifler kalb gözüyle öyle şeyler görürler ki onları diğer nâzırlar görmez. Onlar Rabbü'l-âlemînin melekûtuna tüysüz kanadlarıyla uçarlar. İşbu uçucular ârif ve kâmil olan insanların bâtınlarıdır. Çünki onlar Allah'ın habîbidir ve mahremidir. Mahrem olmayanlar bilmezler.

Abdülkadir, yazılarım bir mecmû'a-i ezhâr [çiçek demeti] ise de, râyiha-i tayyibesini istişmâm edebilmek [hoş kokusunu hissedebilmek] için sohbetde bulunmak lâzımdır. Te'sîrât-ı ma'neviyyesi elbette sohbete mütevakkıftır. Bakî, Hasan Bey'e, Rauf Efendi'ye ve size duâ ve selâm."

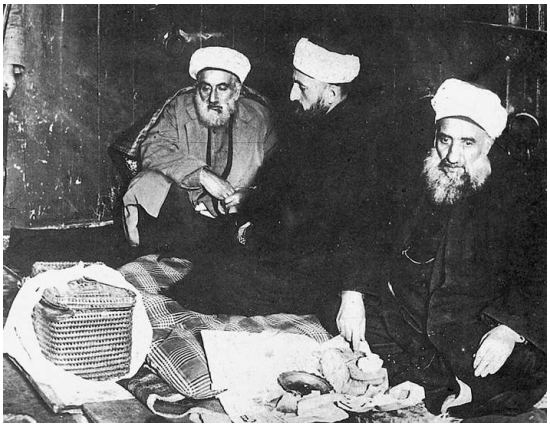
MENEMEN GÜNLERİ

Sanki Çete Kumandanı

1930 senesi sonlarında cereyan eden Menemen hâdisesi münasebetiyle

tasavvufla uzaktan yakından irtibatı olan veya olduğunu iddia eden kim varsa, toplanıp Menemen'e gönderilmiştir. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin, ne tarîkat, ne siyaset, ne de dış dünya ile alâkalı hiçbir faaliyeti olmadığı halde, bir gece Kaşgârî Dergâhı polisler tarafından basılmıştır. Manisa müddeî-i umumiliğinden [savcılığından] gelen tevkif müzekkeresi üzerine, 12 Ramazan 1349 tarihine tesadüf eden 18 Kânunisâni [Ocak] 1931 gecesi Seyyid Abdülhakîm Efendi, evinden alınarak Sirkeci'deki Birinci Şube'ye götürülmüştür. Dergâhdaki eşya da didik didik aranmış; suç delili olarak, Abdülhakîm Efendi'ye muhibleri Şerefeddin ve Hâlid Turhan Beyler tarafından yazılmış mektuplar ile üstadları Seyyid Fehim Efendi'den kalma sarık, bir de büyük bir karton üzerine Hilmi Işık Efendi'ye yazdırdıkları ve Hazret-i Âdem'den kıyamete kadar gelecek olan insanların sayısını bildiren Tezkire-i Kurtubî'den alınma keşfî bir formül (büyü zannıyla) alınmıştır[76].

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sirkeci'deki Birinci Şube'de nezaret altında tutulduktan sonra, ertesi günü [19/I/1931] Bayezid Câmii ikinci imamı Sâdık ve Kumkapı Câmii imamı Rüşdü Efendilerle beraber Tarı vapuruyla Bandırma'ya ve oradan da askerî mahkemeye çıkarılmak üzere trenle Menemen'e gönderildi. 22 Kânunsâni [Ocak] 1931 tarihinde Menemen'e vardılar ki hicrî 1349 senesi Ramazan ayının 16. günü idi.

Abdülhakîm Efendi Menemen'e giderken. Sağda Nuruosmaniye imamı Sâdık Efendi, ortada Kumkapı imamı Rüşdi Efendi

76 Yeğenleri Faruk Işık Bey, bilahare Birinci Şube'ye gidip, bürokratlık sıfatını da kullanarak, yaşlı amcasının, yalnızca hocasından kalma bir yâdigâr olmak itibariyle sakladığı sarığı iade etmesi için ricada bulunmuş; komiser de bu isteği yerine getirmiştir. Faruk Bey'in bu hareketi, amcasını çok memnun etmiştir.

Abdülhakîm Efendi ile beraber, Akhisar'da bulunan ehibbâsından tüccar Hasan Hâfız, Mustafa Kaptan ve Râşid Efendilerle İstanbul'da Emlâk Bankası'nda başkâtib Şerefeddin ve Sivas Lisesi'nde edebiyat muallimi Hâlid Turhan Beyler de tevkif edilmişti. Bunlar, Abdülhakîm Efendi'den tekkelerin kapatılmasından evvel tarîkat dersi alan zâtlardı. Hasan Hâfız, Akhisar'da ehil gördüğü bazı şahıslara Râbıta-ı Şerîfe risâlesi dağıttığı için dikkat çekmişti. Akhisar, Menemen'e yakın bulunduğu cihetle, bu bakımdan bir irtibat kurularak, hem bunlar, hem de hocaları sıfatıyla Abdülhakîm Efendi tevkif edilmiştir. Nitekim 12 Kânunısâni 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesi "Akhisar'da Uşakî isminde bir tarîkat keşfedildi" şeklinde manşet atmıştır ki, Abdülhakîm Efendi ile bir alâkası yoktur[77]. İşin aslına bakılacak olursa, Akhisar, son seçimlerde Serbest Fırka'ya teveccüh gösterdiği ve güya Serbest Fırka Reisi Fethi Bey'i seçim gezisinde yeşil bayrakla karşıladığı iddiasıyla hükümetçe mimlenmişti.

Hilmi Işık Efendi anlatıyor: "İslâm düşmanlığı ile tanınan gazetelerde (İrticâ şebekesinin, Akhisâr kolunun, fe'âl kumandanı, şeyh Abdülhakîm yakalandı) deniyordu. Sanki dağda, bir çete kumandanı, uzun çarpışma sonunda yakalanmışdı. Halbuki Abdülhakîm Efendi'yi polisler evinden almışlardı. Bu gazeteler bütün memleketde bir terör havası esdiriyorlar, müslümanlara karşı ateş püskürüyorlardı."

Menemen hâdisesinin tarihî seyri malumdur. İsmet İnönü'nün tek parti hükümetine karşı giderek artan reaksiyon ve demokrasi talepleri üzerine amme efkârını teskin adına 1930'da Serbest Fırka adında bir muvâzaa [danışıklı dövüş] partisi kurulmuş; ancak halkın bu partiye beklenmedik teveccühü, hükümeti endişelendirmiştir. Menemen Hâdisesi, hükümetin bu partiden kurtulmasına ve memleketin batısındaki muhalefeti ezmesine fırsat vermiştir. İzmir Vâlisi Kâzım Dirik, hâdisenin mesulü olarak Nakşibendiliği itham eden rapor tanzim etmiştir. Birkaç meczubun eseri mi, yoksa dinî cereyanları bastırmak için hükümetçe tertiplenen bir komplo mu olduğu bugün bile meçhul bulunan bu hâdise üzerine, örfî idare ilan edilmiştir. Menemen'de teşkil edilen Divan-ı Harb-i Örfî [Sıkıyönetim Mahkemesi] başta İstanbul'daki Nakşî şeyhlerinden Erbilli Es'ad Efendi ve müridleri olmak üzere hâdiseyle irtibatlı görülen kişileri muhakeme etmeye başladı.

Divan-ı Harb şu kişilerden müteşekkildi: Reis: 1. Kolordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa (Muğlalı). Âzâ: 26. topçu alayı kumandanı Miralay

77 Uşşâkîlik, XVI. asırda yaşamış Hüsameddin Uşakî hazretlerine bağlanan eski bir tarîkattir. Abdülhakîm Efendi ile bir alâkası yoktur.

Atâ. Âzâ: 1. Kolordu 7. Şube Müdürü Miralay Demir. Âzâ: 176. alay kumandan muavini Kaymakam Yusuf Ziyâ. Âzâ: 2. Kolordu 2. Şube Müdürü Kaymakam Bahaddin. Âzâ Mülâzımı: 57. fırka satınalma komisyonu reisi Binbaşı Hüsnü. Âzâ Mülazımı: 29. topçu alayı 2.tabur kumandanı Binbaşı Neş'et.

Menemen Divan-ı Harb Heyeti

Mahkeme heyeti, 6 Kânunsâni 1931 tarihinde Menemen'e vardı ve Zafer İlkmektebi binasına [şimdi Kubilay İlkokulu] yerleşti. Maznunlar ise, mektebin yanında ve istasyonun karşısındaki kışlaya hapsedildiler. Kasabada saat 8'den sonra sokağa çıkmak yasaklandı. Düğün gibi her çeşit cemiyet men olundu. Menemen'e giriş ve çıkışlar izne tâbi kılındı. Mektupların kısa yazılması ve açık olarak postaya verilmesi emrolundu.

Menemen hâdisesiyle alâkalı tevkif edilenlerin önde gelenlerinden Es'ad Efendi ile alâkalı bir hatırasını Seyyid Abdülhakîm Efendi şöyle anlatmıştır: "Es'ad Efendi, İstanbul'a Irak'taki Erbil şehrinden gelmiş; ancak bazı şüpheli görülen hareketleri sebebiyle Sultan Hamid zamanında sürgüne gönderilmişti. İttihatçılar başa geçince, İstanbul'a dönen Es'ad Efendi'yi Meclis-i Meşâyih reisi yapmışlardı[78]. Kendisini işittim; görmek istedim. Süleymâniyye Medresesi'nde müderris idim. Erenköy'deki tekke-

78 Meclis-i Meşâyih, tekkeleri murâkabe ve idarî işlerine nezâret eylemek üzere 1866 senesinde şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan müessesedir. İttihatçılar, bu hususta yeni bir mevzuat yapıp, meclisi, otoritelerinin merkezîleştirilmesi ve tekkelere baskı için vâsıta olarak kullanmıştır.

sine gittim. Beni bir odaya aldılar. Es'ad Efendi köşede oturuyordu. Beni kapı dibinde yere oturttular. Safâ geldiniz diyen olmadı. Ortadaki sessizliği bozup konuşmak için bir bahane olsun diye. 'Efendi Hazretleri, başınızın üstündeki levhada (Yâ Hazret-i Taha) yazılı. Halbuki (Yâ Hazret-i Seyyid Taha) olması icab eder?' dedim. 'O senin bildiğin Seyyid Taha-i Hakkârî değildir. O, benim mürşidim, Taha-i Harîrîdir. Taha-i Harîrî de, Seyyid Taha'nın halifesidir. Ben, o senin dediğin Seyyid Taha'nın halifesinin halifesiyim' dedi. Ben de cevaben: 'Seyyid Taha hazretlerinin bütün halifelerini hâl tercemeleri ile bilirim. Onların arasında Taha-i Harîrî isminde kimse yoktur' dedim. Bunun üzerine, Es'ad Efendi, 'Evet, onu görmemiştir; rüyada hilâfet almıştır' diye cevap verdi."

Öyle de Değil, Böyle de Değil

Abdülhakîm Efendi, Menemen'de mahkeme müddetince askerî kışlada kalmıştır. Geldiğinde Hasan Hâfız, Mustafa Kaptan ve Râşid Efendilerle Şerefeddin ve Hâlid Turhan Beyler de tevkif edilmiş ve kışlaya kapatılmıştı. Abdülhakîm Efendi, koğuşa girip çıktığında ayağa kalkmak suretiyle kendisine bir üstad muamelesi yaparak muhaliflerin eline koz vermemek hususunda ikaz ettiği halde, hürmet ve edebe alışkın oldukları için ayağa kalkmaktan kendilerini alamamışlardır.

Lâleli civarında Hayri adında onsekiz yaşlarında bir şekerci çırağı vardı. Sesi güzel olduğu için, çalıştığı dükkânın yakınındaki câmide ezan okurdu. Abdülhakîm Efendi'nin medhini işitmiş olacak ki, bazılarına onun Bayezid Câmii'ndeki vaazlarını tavsiye etmiş; hatta Bayezid Câmii'ne birkaç defa akide şekeri götürmüştü. Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmadığı halde, bu irtibattan dolayı mürid sıfatıyla Menemen'e götürüldü. Burada bir ay Abdülhakîm Efendi ile aynı koğuşta kaldı. Kendisine hizmet etti. Yemeğini hazırlar; abdestini almasına yardım ederdi. Abdülhakîm Efendi, kendisine çok hayır duada bulunmuştur.

Hâbil Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, Menemen'de mahbus bulundukları müddetçe çiğ ve haşlanmış yumurtadan başka birşey yememişti. Çünki yumurtaya zehir katılması mümkün değildir. Dâimî yumurta ile beslenmekten ötürü de kendilerinde inkıbaz hâsıl olmuştu. Babam Mustafa Kaptan, inciri muhtelif yerlerinden delerek zeytinyağına yatırıp beklemiş; sonra Efendi Hazretleri'ne takdim etmiş; böylece şifâ hâsıl olmuştu".

Yine Hâbil Bey anlattı: "Menemen'de sonraları Bayezid Câmii imamı ve reisü'l-kurrâ olarak şöhret kazanan Hâfız Abdurrahman Gürses de tevkif edilenler arasında idi. Suçu, o Ramazan ayında Es'ad Efendi'nin

Erenköy'deki köşküne gidip, teravih namazı kıldırmakmış. Abdülhakîm Efendi, kıraatini beğendiği bu yirmi yaşlarındaki genci imam yaparak kendisine iktidâ etmişti. Oradaki imamların, hocaların buna taaccüb ettiğini babam, Efendi Hazretleri'ne haber verince, 'Kaptan! Boru temiz, içinden akan su da temiz. Bu su içilmez mi?' şeklinde cevap vererek günahsız kimselerin okuduğu Kur'an-ı kerîm ve yaptığı ibadetlerin daha makbul olduğuna işaret etmiştir".

Hâlid Turhan Bey, Abdülhakîm Efendi'nin, ifade verirken, bir takım nahoş hareketlere maruz kaldığını anlatır. "Müstantik [sorgu hâkimi] ifade alırken, Abdülhakîm Efendi, yeri geldiğinde bir hadîs-i şerîf okudu. Orada hazır bulunan müddeî-i umumî [savcı], 'Peygamber, Peygamber deyip duruyorsunuz. O Peygamber dediğiniz, ümmî idi. Hem de sükûtî adamdı. Çok konuşmazdı. Siz böyle binlerle söz uydurup duruyorsunuz' diye itiraz etti. Ancak Abdülhakîm Efendi bu söze cevap vermediler".

Hâlid Turhan Bey anlattı: "Altmışbeş yaşın üstündekiler kanun gereği idam edilemez. [Abdülhakîm Efendi de o sırada nüfus kaydına göre 66; hakikatte ise 71 yaşında idi.] İstintak [sorgulama] sırasında yaşı sorulunca, '65-66' diye cevap verdi. Müddeî-i umumî bunun üzerine, 'Hadi hadi, böyle kendini kurtaramazsın, 64 desene!' şeklinde müdahalede bulundu".

Yine Hâlid Turhan Bey anlattı: "Menemen'de bir gün mahkeme avlusunda oturuyorduk. Rize'den zanlı olarak getirilmiş çok yaşlı bir adam gördük. İki koluna iki adam girmiş, bir elinde de baston olduğu halde, zor yürüyordu. Efendi Hazretleri bu manzarayı görünce çok üzüldü; üç defa lâ havle çekti. Sonra da bana, 'Âdem aleyhisselâmdan bu yana böylesi bir zulm görülmedi' buyurdu.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, divan-ı harb huzurunda muhakeme olunurken, "Sen şeyhmişsin?" sualine karşı tarihî bir cevap vermiştir: "Şeyhlik iki kısımdır: Birisi yalancı şeyhlerdir. Bunlar milleti soymak için şeyhlik yapar. Sarık, cübbe arkasındadır; ama kalbinde ve kafasında hiçbir şey yoktur. Boş, sahtekâr kimselerdir. Bunlar, milletin dinini, imanını çalan lusûs-i dindir [din hırsızlarıdır]. Ben elhamdülillah bunlardan değilim. Buna tenezzül etmem. İkinci kısım şeyhlere gelince, bunlar hakikî kemâlât sahibidir. Allah'ın seçtiği, sevdiği kullardır. Resûlullah efendimizin vârisleridir. Âlimdirler, fâdıldırlar, kerâmet sahibidirler. Ben âciz birisiyim. Onların eteğine bile dokunamam. Onlara hizmetçilik yapmağa bile lâyık değilim. Onlar çok büyüktür. Binâenaleyh onlardan da değilim..."

Menemen hâdisesinin baş mes'ulü olarak Erbilli Es'ad Efendi görülmüştür. Menemen hâdisesi, bu nüfuzlu şeyhi bertaraf etmek için bahane olmuş; maznunların da Es'ad Hoca ile bir şekilde irtibatı araştırılmıştır. Abdülhakîm Efendi bunu bildiği için tedbirli hareket etmiştir.

Abdülhakîm Efendi şöyle anlatıyor: "Benim ile beraber mevkuf bulunan Süleymaniye Câmii İmamı Ali Efendi, mahkemeye çıkmadan evvel 'Efendim, mahkemede nasıl cevap verelim?' diye sordu. 'İnkâr, inkâr, ne derlerse bilmiyorum diyeceksin' dedim. Bu sefer, 'Efendim nasıl olur? Biz din adamıyız. Ben Süleymaniye Câmii imamıyım. Yalan söylemek bize yakışır mı?' diye sordu. 'O zaman sen bilirsin' dedim. Halbuki 'el-harbü hüd'atün' hadîs-i şerîfdir. Yani harb, hiledir. Burası bir adalet meclisi değildir. Mahkemede bana 'Sen Es'ad hocayı tanıyor musun?' diye sorulduğunda 'Hayır efendim' dedim. 'Hiç görmedin mi?' diye sordular. 'Hiç görmedim efendim' dedim. 'İsmini de işitmedin mi?' diye soruldu. 'Efendim, ben köylüyüm. Anadolu'nun Başkale kazâsından geldim. Böyle şeylerden benim haberim yok' dedim. Mahkemede Ali Efendi'ye, 'Es'ad Hocayı tanır mısın?' diye sordular. 'Tanırım efendim' dedi. 'Nerede gördün?' diye sordular. 'Evine gittim, sohbetinde bulundum' dedi. Yirmi sene hapis verdiler. Hapiste öldü adamcağız."

Mahkemeye delil olarak Hâlid Turhan Bey'in Abdülhakîm Efendi'ye yazdığı iddia edilen iki mektup da takdim olunmuştu. Hâlid Turhan Bey, mahkemede "Bu mektuplardan birincisini ben yazdım. Ama diğeri bana ait değildir, müretteptir [düzmecedir]. Çünki bu mektupta şöyle şöyle gramer hatâları vardır. Ben edebiyat muallimiyim. Dârülfünûn mezunuyum. Takdir buyurursunuz ki, benim gibi birisi böyle imlâ hatâları yapamaz" dedi. Hâlid Turhan Bey'in, Abdülhakîm Efendi'ye yazdığı ve suç delili ittihaz olunan diğer mektup, Diyânet İşleri Reisliği'ne ve hukuk fakültesinden ehlivukuflara [bilirkişilere] soruldu. Onlar da mektuptaki ifâdelerin tasavvufî mânâda bulunduğu istikametinde mütâlaa verdi.

Abdülhakîm Efendi ile beraber mahkemeye çıkarılanlardan Nuruosmaniyye Câmii İmamı Sâdık [Ezgi] Efendi'nin bir milletvekili tanıdığı vardı. Buna, kendisine yardımcı olması için mektup yazmak istedi. Abdülhakîm Efendi, yazmaması için ikaz ettiyse de dinlemedi. O tanıdığı da yardım etmek şöyle dursun, korkudan mektubu polise intikal ettirdi. Bunun üzerine Sadık Efendi, beş sene hapis cezasına ilaveten, bir devlet büyüğünü taciz etmekten dolayı kendisine altı ay hapis cezası aldı.

Savcı İdamını İstedi...

15-25 Kânunsâni [Ocak] 1931 günleri arasında hâdiseyle doğrudan irtibatlı görülen Es'ad Efendi ile beraber 105 kişi hakkında muhakeme tamamlandı. Birisi Yahudi olmak üzere 37 kişi Divan-ı Harb-i Örfî tarafından idama mahkûm oldu; bunlardan 28'inin hükmü 4 Şubat'ta asılarak infaz edildi. Erbilli Es'ad Efendi çok yaşlı olduğu için idamdan kurtularak 24 sene hapse mahkûm olmuş ise de nezârette iken vefat etmiştir.

Gazeteler mahkeme safahatını günü gününe veriyordu. Mahkemeler bir ay kadar devam etti. Abdülhakîm Efendi'nin birinci muhakemesi ise 9 Şubat 1931 Pazartesi, ikincisi, 10 Şubat Salı ve üçüncüsü de 11 Şubat Çarşamba günü cereyan etti. Muhakemesi 12 Şubat 1931 Perşembe sabah saat 9 buçukta icra olunan mahkeme kararı ile beraat eden Abdülhakîm Efendi ile beraber muhakeme olunanlardan Hasan Hâfız, Mustafa Kaptan, Râşid, Şerefeddin ve Hayri Efendilerle muallim Hâlid Turhan Bey de beraat etti. Ancak hepsi her pazartesi karakola gidip imzâ vermekle mükellef tutuldular. Bu iş 1950 senesinde Adnan Menderes iktidarına kadar sürdü.

Mahkemede beraat kararı okunup da celse dağıldıktan sonra, mahkemenin yanındaki odasına geçen mahkeme reisi General Muğlalı Mustafa, "Abdülhakîm Efendi bu odaya teşrif etsin" diye haber gönderdi. Abdülhakîm Efendi odaya girince ayağa kalkarak karşıladı. "Verdiğiniz cevaplara hayran kaldım" diyerek iltifat etti[79].

Cumhuriyet

Balıkesir'liler Bugün Muhakeme Edilecek

11 kişi muhakeme edildi, bir kişi beraet etti

Gazi Hz.

Naşide H. Musabakada dördüncülüğü kazandı

Abdülhakîm Efendi'nin Menemen'e götürüldüğünden bahseden o günün gazetesi

[Abdülhakîm Efendi'nin Menemen günlerine dair gazete haberleri için Ekler kısmına bakınız.]

79 İdamları müteakip üstlerine çektiği telgrafta vatanî vazifesini muvaffakiyetle yerine getirmekten doğan manevî gurur ile mütehassis olduğunu söyleyen Mustafa Muğlalı, 30 Temmuz 1943'te Diyarbakır 3. Ordu Müfettişi iken Van'da 33 köylünün kurşuna dizilmesi hâdisesinden dolayı 1950'de muhakeme olunarak idama çarptırıldı. Temyiz hükmü beklenirken öldü.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye serbest bırakıldığını, idam talebinde bulunan müddeî-i umumî muavini Ali Fuad tebliğ etti. Muhakeme esnasında acımasız tavırlarıyla nefret uyandıran müddeî-i umumî muavini bu sefer, "Efendim, sizi üzdüm, incittim. Beni affedin" diyerek af diledi. Abdülhakîm Efendi de, "Sizi bir şartla affederim: Benim bu beraat kararımı, başlıklı resmî bir kâğıda yazarsınız. Altına da müddeî-i umumî diye imzanızı atarsınız. Bana verirsiniz. Cebime koyarım. Ancak o zaman" dedi. Müddeî-i umumî muavini istenileni yerine getirdi. Abdülhakîm Efendi, İstanbul'a döndükten sonra birçok tahkikatlarda bu karar suretini ibraz ederek kurtulmuştur. Bu ilâmı Abdülhakîm Efendi bilahare Ziyâ Bey'e vermiştir. Mahkeme kararının sureti şöyledir:

T.C. Menemen
Divan-ı Harbî-i Örfî Riyâseti
Kararnâme sureti

Maznunlardan Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'a hicretinde hükûmetçe uhdesine tevdi edilen tekkeyi, kanunun neşrinden sonra faaliyette bulundurmadığı ve yalnız İstanbul câmilerinde ve bilhassa Eyüp, Bayezid câmilerinde hükûmetin resmî müsaadesiyle dinî vaazlar yaptığı ve tarîkat hakkında telkinatta ve bu perde altında gizli teşkilâtta bulunmadığı cereyan-ı tahkikattan anlaşılmıştır.

Akhisar'dan kendisi ile irtibatlı olan Hâfız Hasan ve Ahmed Râşid, Laz Mustafa Efendilerin merbutiyetleri de sırf dinî akâid üzerine Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarından aldıkları ifâzdan [feyzlerden] mütehassıl olup gizli bir maksad veya teşkilata ve dahi tarîkata müteallık olmadığı ve Şerefeddin ve Hâlid Turhan Efendilerin mektupları da bu şekilde bir merbutiyetten tevellüd ettiği gene tahkikat ve muhakeme safahatiyle tebeyyün etmiştir. Hâfız Hasan, Ahmed Râşid, Laz Mustafa efendilerin tarîkata mensup oldukları ve memleketlerinde Nakşî tarîkatini tevsi ve ihyaya çalıştıkları hakkında da temin-i kanaate kâfi delâil bulunmamıştır. Diğer maznun Şerefeddin Efendi'nin, pederim diye hitab eden mektubunun hürmete ma'tuf olduğu hakkındaki iddiası şâyân-ı kabul görülmüştür.

Diğer maznun Hâlid Turhan Beye gelince; Abdülhakîm Efendi'ye pek mübalâğakârâne yazdığı mektubdaki dûr üftâde tabirinin, devr-i hâzırla münasebeti olmayıp, kendisini kasdettiği[80] ve kız talebeler hak-

80 Mektupta "uzak düşmüş" mânâsına gelen Farsça 'dûr üftâde' tâbirini, emniyet ve adliye yanlışlıkla "düşük devir" mânâsına gelen "devr-i üftâde" şeklinde okuyup, hükümete hakaret şeklinde tefsir etmişler; 'bu kâfir nefisten bizi kim kurtarır' ifadesini de

kındaki izahatının bir kanaat meselesinden ibaret olduğu[81] ve mektubunda "Bu kâfir nefsi müslüman ederek elinden kurtulmanın çaresi nedir, acaba bu iyiliği kim yapar, bundan kurtarır" cümlesinin kendi nefsine ait olduğu ve bunda devlet teşekkülâtına ma'tuf fenâ bir fikir ve maksad görülmediği, tarîkata intisâbı ve zikr yapması hususu kendi nefsine münhasır görüldüğü ve muallimler kongresine ait mütâlaaların divan-ı harbîyi alâkadar edecek hususattan bulunmadığı mektubun tedkik ve tahkikinden anlaşılmıştır.

Binaenaleyh Abdülhakîm, Hâfız Hasan, Ahmed Râşid, Laz Mustafa, Şerefeddin ve Hâlid Turhan Efendilerin beraatlerine müttefikan karar verilmiştir. 12 Şubat 1931. İzmir.

Örfî Divan-ı Harp reisi Mirlivâ Mustafa -Âzâ Miralay Atâ -Âzâ Miralay Demir -Âzâ Kaymakam Ziyâ -Âzâ Kaymakam Baha.

Müjde! Tatlı Haber...

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Perşembe günü verilen beraat kararını müteakip ehibbâsıyla beraber İzmir'e hareket ettiler. Cuma ve Cumartesi günleri burada kaldılar. Pazar günü buradan trenle Akhisar'a intikal ettiler. Nedimleri Şâkir Efendi de İstanbul'dan kendilerine refakat etmek üzere gelmişti. Akhisar'da Hasan Hâfız'ın evinde ve bağevinde birkaç gün istirahat etti. Bilahare trenle Bandırma'ya, oradan da İstanbul'a döndü.

Abdülhakîm Efendi'nin Menemen dönüşü Akhisar'da kaldığı Hasan Hâfız'ın evi

devlet reisine suikast şeklinde anlamışlardı. Bunlar, tek parti devrinin baskısı ve buluttan nem kapma telakkisine trajikomik iki misaldir.

81 Sivas Lisesi'nde muallim iken, Ankara'ya gönderilmek üzere mektepten seçilen ve bu hususta kendisine gelerek istişarede bulunan iki kız talebeye Hâlid Bey gitmemelerini tavsiye etmişti.

Hasan Hâfız anlatıyor: "Efendi Baba Menemen dönüşü bize teşrif etti. Şâkir Efendi de refakate gelmişti. Bir gece yattık. Sabah erkenden kalktım. 'Su ısıtayım da Efendi Baba sıcak suyla abdest alsın da üşütmesin' dedim. Ezanlar okunuyordu. Avluya çıktığımda kanatlı kapının demirinin açılmış olduğunu gördüm. Ayakkabılara baktım. Efendi Baba'nın ayakkabısı yoktu. Rauf Bey'i uyandırdım. 'Eyvah! Acaba ne kusur ettik de Efendi Baba evi terk etti?' diye hayıflandım. Rauf Bey ile beraber hemen Râşid Efendi'nin evine baktık. Bulamayınca Âdem Efendi'ye baktık. Orada da bulamayınca endişelendik. Rauf Bey, o zamanlar Şeyh İsa Câmii'nde müezzindi. Namazı kılalım da, hep birden arayalım dedi. Câmiye gittiğimizde Efendi Hazretleri'ni Şeyh İsa Efendi türbesini ziyaret ettikten sonra önünde otururken bulduk. Bizi görünce gülümsedi. 'Gelmesi benden, götürmesi sizden!' buyurdu. Rauf Bey ezanı okudu. Namazı minaresiz eski mescidde kılıp eve döndük."

Emin Garbi Arvas anlattı: "Abdülhakîm Efendi buyurdu ki, Seyyidü's-senedim [üstadları Seyyid Fehim Efendi] bana daima yanında on bir altın taşı derdi. Menemen'e giderken apar topar götürüldüm. Yanımda, yeleğimin arkasına dikilmiş o onbir altın vardı. Bu para bana bu sürgün müddetince tam yetti. Seyyidü's-senedimin sözünün hikmeti zâhir oldu."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Mahkemelerin devam ettiği günlerde dua ediyor, ağlıyor, yalvarıyorduk. Câmiye gidince, Şâkir Abiyi, Efendi Hazretleri'nin sevdiği bazı kişileri görüyorduk; ama birbirimizle hiç konuşmuyorduk. Tanımıyor gibi duruyorduk. Çünki her taraf sivil polislerle dolu idi. Abdülhakîm Efendi'nin muhakeme olunacağını gazeteler, "Yarın Abdülhakîm ve avanesinin mahkemesi var" şeklinde verdi. Son gün gazetede, "Abdülhakîm, ağzının içinde küçük dilini oynata oynata öyle konuştu ki, mahkeme heyetini hayran bıraktı. Karar, yarın açıklanacak" şeklinde bir haber çıktı. Celseler sona erdi. Kararlar boyuna idam çıkıyordu. O gece, çok okudum, çok dua ettim. Büyük korku ve sıkıntı ile uyudum. Rüyada, Eyüp Sultan Câmii'nde, orta kapıdan girince, soldaki ilk parmaklık içinde, Abdülhakîm Efendi ile karşı karşıya oturuyorduk. Tebessüm ediyordu. Pardösüsünün sağ iç cebinden bir beyaz külâh çıkarıp açtı. İçinden bir şeker alıp, bana verdi. 'Al, ye!' buyurdu. Yedim ve uyandım. O rüyanın ve şekerin tadını daha hâlâ duyuyorum. Sabaha kadar sevinç içinde bekledim. Artık o gün gördüklerime 'Müjde, tatlı haber alacağız' dedim. Sabah ilk gazeteyi aldım. Büyük puntolarla 'Savcı idamını istedi. Mahkeme beraat ettirdi' yazıyordu. Altında da 'Abdülhakîm Efendi serbest bırakıldı. Doğru İzmir'e gitti. İzmir'de, iki üç gün istirahat edecek.

Sonra İstanbul'a gelecek' diye yazıyordu. Cenâb-ı Hakk'a şükrettim. Rüyadaki şekerin tatlı haberi meydana çıkmış oldu.

İstanbul'da biz Efendi Hazretleri gelecek diye heyecanla bekliyorduk. En son salı günü ikindi sonrası Bayezid Câmii'ne vaaza geleceğini öğrendim. Fakültede talebeydim o zamanlar. İkindiye yarım saat kala gittim. Câmi mahşer gibi kalabalıktı. Vaaz vereceği yer doluydu. Herkes Abdülhakîm Efendi hazretlerini merak ediyordu. Câminin yan kapısından girdim. Hemen orada öğleyi kıldım. Boynumu büktüm, oturuyordum. İkindiye doğru Abdülhakîm Efendi hazretleri gelecek de, vaaz vereceği yere oturacak da, uzaktan şöyle mübarek yüzünü göreceğim diye oturuyordum. Öyle otururken, arkadan bir aksırma sesi işittim. Yanıma birisi geldi, oturdu. Omuzuma dokundu. 'Hilmi, ben geldim!' buyurdu. Bir de gözümü açtım, baktım, Efendi Hazretleri değil mi? Aksıran da o idi. Zira sık sık aksırmak âdetiydi mübareğin[82]. Herkes onu büyük kapıdan beklerken; onlar benim girdiğim kapıdan girmişler. Binlerle insan bekliyor. Hemen benimle konuştu. Ben gözlerimi açıp Efendi Hazretleri'ni yanımda görünce, sevinçten hüngür hüngür ağlamağa başladım. 'Ne ağlıyorsun? Sevin!' buyurdu ve kalktı. Sonra câminin ortasına doğru yan taraftan kıvrıldı. Abdülhakîm Efendi hazretlerini görünce herkes ayağa kalktı. Herkesin ayağa kalkması öyle bir uğultu yaptı ki, o sesler, câminin kubbesinden herkesin kulağına aksetti. Sonraki Cuma günü de Eyüp Câmii'nde vaazı vardı. Eyüp Câmii'nin büyük câmiye bitişik küçük bir kısmı vardır. Şimdi orayı kadınlara ayırmışlar. Abdülhakîm Efendi hazretleri orada vaazını verdi. Vaaz bitti. Câmi kalabalıktı. Dua ederken, câminin en dış tarafındaki cemaatin arasından bir başkomiser ayağa kalktı. O zaman, başkalarının dâvâları henüz devam ediyordu. Herkesin içinde hâlâ korku vardı. Komiser hiç beklenmedik bir şekilde, 'Safa geldiniz Efendi Hazretleri. Zaten sizin temiz, ma'sum olduğunuzu biliyorduk. Buraya yine şerefle avdet edeceğinizi bekliyorduk. İnşaallah, senelerce burada feyz vereceksiniz. Sizden istifâde edeceğiz' dedi. O korku arasında, bu başkomiserin böyle konuşması, bütün cemaate bir ferahlık verdi. Abdülhakîm Efendi'nin de hoşuna gitti, 'İnşaallah inşaallah' buyurdu ve kalktı".

82 "Allahü teâlâ kulunun aksırmasını sever; fakat esnemesinden hoşlanmaz. Ey müminler, sizden biriniz aksırıp elhamdülillah derse, onun hamdettiğini işiten her müslümana, yerhamükellah diye karşılık vermesi icab eder. Esnemek şeytandandır. Birinize esneme hâli gelirse mümkün mertebe mâni olsun. Çünki biriniz esnemek üzere ağzını açınca onun bu gafletine şeytan güler." Buhârî, Edeb 125, 128, Bed'ül-Halk 11; Müslim, Zühd 56, (2994); Ebû Dâvud, Edeb 97, (5028); Tirmizî, Salât 273, (370), Edeb 7, (2747, 2748).

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin câmi derslerini muntamazan takib eden şâire Vasfiye Hanım'ın, Menemen'den sâlimen dönüş münasebetiyle kaleme aldığı ve Keşkül'e de alınan manzume şöyledir:

İki ıydin bu gün idrâkini bahşetti hüdâ,
Birisi cisme devâdır birisi rûha gıdâ.
Birisi mağfiret-i hazret-i hakdır bî-şek,
Birisi hasta dile aynı devâ aynı şifâ.
Rûz-ı fırkat bizi etmişdi helâke ma'rûz,
Kerem ve rahmet-i Hak etti tekrar ihyâ.
Gitme sen, ölme sen, öldürme bizi hep vâr ol,
Değeri yok bu hayâtın bize sensiz zîrâ.
Rûzede gamla, kederle o geçen günlerimi,
Bir lisan anlatamaz, bir kalem etmez imlâ.
Neydi ol ân-ı felâket, o elemli günler,
Nûr-ı rahmet kesilip oldu karanlık dünyâ.
Ne dimâğımda taakkul, ne dilimde huzûr,
Âh idi her nefesim, zikrim idi vâ esefâ!
Rahmedip defter-i a'mâle geçirmez sanırım,
O cünûn içre geçen demleri lutf-ı mevlâ.
İki ıydi bize bahş ve inâyet etti,
Hâkim-i mutlak olan Hakk'a bu gün hamd ü senâ.

8 Şevval 1349 [26 Şubat 1931]

Üçışık Soyadı

Hilmi Işık Efendi anlattı: "1934 senesinde soyadı kanunu çıktı. Herkes soyadı alıyordu. Bir mecliste Efendi Hazretleri birisine soyismini sordu. O da birşey söyledi. Başkasına sordu. Daha almadığını söyledi. O sırada kendisi, 'Işık çok iyidir' dedi. Ben hemen oradan çıkıp, doğru Eyüp nüfus müdürlüğüne gittim. Işık soyadını tescil ettirdim. Bir iki gün sonra birisi Efendi Hazretleri'ne şöyle demiş: 'Efendim, ben Işık soyadını almak için nüfus memurluğuna gittim. Memur, bir subay geldi o aldı, dedi'. O subay bendim tabiî. Ertesi gün Efendi Hazretleri bana, 'Senin soyismin ne?' diye sordu. 'Işık' dedim. Hoşuna gitti. 'Çok güzel, çok güzel!' buyurdu. Sonra Eyüp nüfus dairesine müracaat edenlere Işık soyismini vermemişler. 'Işık bir tane alınır. Herkes ayrı soyadı alacak' demişler. Artık herkes Üçışık, Akışık, İkiışık, Parlakışık, Işıklar, Arvasışık soyisimlerini aldı. Efendi

Hazretleri ışık deyince, herkes ışıklandı".

Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsı, 'ışık'lı soyisimleri almaya itinâ ettiler. Yeğenleri Cemal Efendi, Parlakışık; Ziyâ Bey ve Rauf Bey, Akışık; Âbidin Efendi, İkiışık; Muhib Bey, Işıklar soyismini aldı. Abdülhakîm Efendi'nin kardeşi Abdülkâdir Efendi Küplüce'de; yeğeni Faruk Bey de Ankara'da oturduğu için Işık soyismini aldı. Zira aynı nüfus dairesine kayıtlı olmayanlar, akraba olmasalar bile aynı soyadını alabilirler. Şark'ta kalan akrabaları Arvas, Arvasi veya İnan gibi soyisimler aldı. Seyyid Şefik Efendi, Eyüp nüfus idaresine gidip şark şivesiyle Arvâsî soyismini almak istediğini söylemiş, memur Şefik Efendi'nin şivesini anlamadığı için, söylediğine en benzer şekilde Eryuvası soyadını vermişti. Arvâsî'nin Eryuvası'na dönmesi Abdülhakîm Efendi'yi müteessir etti. Mekkî Efendi, Eyüp nüfus müdürlüğüne en son giderek babasının işaretiyle Üçışık soyadını aldı. Abdülhakîm Efendi "İnşallah üç yerde, dünyada, kabirde ve mahşerde sizin ışığınız olurum" buyurdu. "Sen de aileden sayılırsın" buyurduğu için Hasib Bey de 'Üçışık' soyismini aldı.

Abdülhakîm Efendi'nin nüfus tezkeresinde kayıt mahalli olarak Eyüp Sultan'da Zeyneb Hatun Mahallesi Hüsameddin Efendi Sokağı olarak yazar. Devlet-i Aliyye-i Osmâniye nüfus tezkeresinin tescili 30 Kânunevvel 1336 (1920) tarihidir. Nakil kaydı düşülmesi ihmal edildiği anlaşılan Adana'daki nüfus sicilinde re'sen Ulutaş soyismi tescil edilmiştir. Zira resmî müddeti içinde soyadı almayanlara, hükümet kendiliğinden bir soyadı verir. Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'a naklinden sonra Eyüp nüfus müdürlüğüne tescilinden, Adana'nın haberi olmadığı için nüfus kaydı yürümüştür. Başkale nüfus sicilleri, Cihan Harbi sırasında zâyi olup, 1925 tarihinde şifahen yazıldığı için, Abdülhakîm Efendi'nin kayıtları elan mevcut değildir.

Abdülhakîm Efendi, Menemen'den döndükten sonra İstanbul'da câmi derslerine devam etti. Bu arada Abdülhakîm Efendi, zevcesi Nine Hanım'ı kaybetti. Diğer zevcesi Esmâ Hanım ise daha evvel vefat etmişti. Ehibbâsından Hasan Efendi'nin baldızı olan Balçık Tekkesi Şeyhi Abdülkâdir Efendi'nin üç çocuklu dul gelini Bedriye Hanım ile evlendi. Bedriye Hanım'ın tekkeye gelişiyle, Abdülhakîm Efendi'nin akrabasından tekkede oturanlar başka evlere çıktılar. Tekkede yalnızca Abdülhakîm Efendi, Bedriye Hanım ve üç küçük çocuğu ile Şâkir Efendi kaldılar. Şâkir Efendi de bu esnada evlendi; ama zevcesiyle beraber tekkede oturmaya devam etti. Uzak akrabasından olup manen kendisine mensup Mâide Hanım ile de bu devrede teberrüken nikâh akdetmiş: fakat Mâide Hanım tekkede fazla yaşamamıştır.

[Abdülhakîm Efendi'nin nüfus tezkeresi için Ekler kısmına bakınız.]

İZMİR VE ANKARA

Genç ve Münevver Zümre

Böylece 1943 senesine gelindi. Abdülhakîm Efendi'nin kızı Mâhide Hanım anlattı: "Eyüp Sultan türbedarı vefat etmişti. Babam rıza göstermemesine rağmen, Şâkir Bey buraya türbedar oldu. Yirmi beş gün kadar da türbedarlık yaptı. Türbedarlık para getiren bir iş olduğundan, çoklarının gözü vardı. Hasedciler bundan dolayı Şâkir Efendi'ye ve kendisinin hocası olarak bilindiği için Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye husumet beslediler. O zamanlar, yakın zamanda Şark'tan geldiği halde, ilim ve tasavvuf muhitinde mühim bir mevkide bulunduğu; vaazlarında en derin meselelere nüfuz edebildiği; yüksek tabakadan ve münevver zümreden talebeleri olup çok sevildiği için Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi çekemeyenler vardı. Hatta Eyüp Sultan Câmii'nde, bazı imam ve müezzinlerin bir araya gelip, 'Kürt Hoca' dedikleri Abdülhakîm Efendi'yi çekiştirdiğini; Eyüp çarşısında aktarlık yapan ve olan bitenden haberdar Âbidin Efendi, üstadı Abdülhakîm Efendi'ye anlatırdı."

Eyüp Sultan Câmii'nde müezzinlik yapan Hâfız Şaban vardı. Yaşantısı, mesleğine uymazdı. Hatta yeni devirde Eyüp'teki ilk meyhaneyi, hem de türbenin tam karşısında, bunun açtığı; tezgâha başkasını oturtup; yatsıdan sonra gelerek hesabı aldığı söylenirdi. Bu; bir de Eyüp'de Yâvedud Baba Câmii'nin imamı olan ve Kaşgârî Dergâhı'nın arka taraflarında oturan uzun boylu bir Laz hoca; ayrıca Eyüp'deki bir tuğla fabrikasının sahibi, üçü beraber olup Abdülhakîm Efendi hakkında şikâyette bulundular. "Şeyhlik yapıyor" meâlindeki ithamları hâvi mazbatayı, o zamanlar CHP Eyüp ilçe başkanı olan Şahabeddin ismindeki gence verdiler. Bu da İstanbul Vâlisi Lütfi Kırdar'a gönderdi. Lütfi Kırdar Kerküklü idi ve Abdülhakîm Efendi'yi iyi tanırdı[83]. Bunu fırsat bilerek mazbatayı Ankara'ya, o zamanlar başvekil olan Şükrü Saraçoğlu'na gönderdi. "İslâmiyeti neşr ediyor. Gençler ve münevver zümre arasında şeriatı yayıyor" diye tevkif ve tecziyesini Ankara'dan istedi. Halbuki Seyyid Abdülhakîm Efendi, 'Müslüman dine uyar, günah işlemez; kanunlara uyar, suç işlemez' fehvâsınca gayet dikkatli hareket eder; siyasete karışmaz; suç teşkil edecek hiçbir faaliyette bulunmazdı. Vaaz ve sohbetlerinde anlattıkları da, İslâm dininin iman ve ahlâk esaslarına dair bilgiler idi.

83 Lütfi Kırdar, daha sonra milletvekili oldu, Yassıada'ya sürüldü. Hâkim karşısında ifâde verirken geçirdiği kalb krizinden öldü.

Dergâh Basılıyor

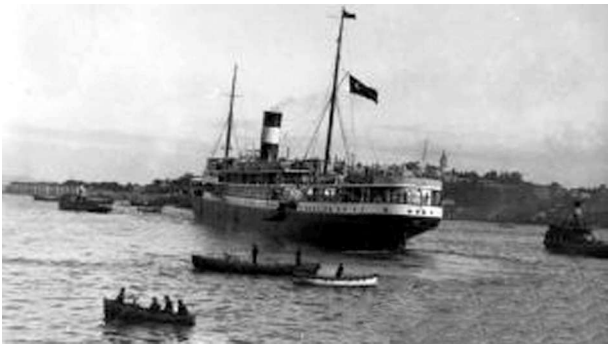
1362 Ramazan ayının 18. gününe rastlayan 1943 Eylül'ünün 18. Cumartesi günü, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Eyüp'de Gümüşsuyu'ndaki evi, elliye yakın sivil ve resmî polis memuru tarafından sarıldı. Menemen hâdisesinden o zamana kadar, birkaç günde bir Kaşgârî Dergâhı polislerce basılır; kitap, mektup, yazı adına ne varsa didik didik aranırdı. Ancak son derece ihtiyatlı olan ve nezdinde el yazılı hiç bir şey bulundurmamaya dikkat eden Abdülhakîm Efendi, kendilerine itham vesilesi olabilecek hiçbir şey vermez; hatta vazifelerini yerine getirmelerinde kolaylık gösterirdi.

Bu sefer dergâha polisler geldiği zaman Abdülhakîm Efendi kapının önünde hasır bir koltukta oturuyordu. Zevceleri Bedriye Hanım da yanında idi. Kendisini sevenlerden iki genç, terzi Mehmed Şekerci ile elektrik teknisyeni Ali Gökkaya da şadırvanın başında idiler. Polisler, her ikisine de "Kimsiniz? Burada ne arıyorsunuz?" diye sordu. Mehmed Şekerci, "Terziyim, elbise dikmeye gelmiştim"; Ali Gökkaya ise, "Elektrikçiyim, tamirata gelmiştim" şeklinde cevap verdi. Nitekim Abdülhakîm Efendi, evvelden kendilerine sorulursa, böyle cevap vermelerini tenbihlemişti. Polis, bunların gitmesine müsaade etti.

Şâkir Efendi ve o anda tesadüfen tekkede bulunan kayınpederi Cafer Efendi ile cemiyetler kanununun aradığı üç kişilik nisap teşkil edilmiş oluyordu. O zamanlar üç kişinin izinsiz bir araya gelmesi, cemiyetler kanununa muhalefet olarak değerlendirilirdi. Dergâh didik didik arandıktan sonra, cürüm âleti olarak birkaç mum ve civardaki bir türbeden çıkarılan sarıklı başlık ve üstadları Seyyid Fehim Efendi'nin yâdigârı olduğundan hürmet ile bir bohçanın içinde saklanan bir entâri ile birlikte, Sirkeci'deki polis müdüriyetine götürüldü. Siyasî Şube Müdürü Selman Bey, vak'a ve hakikati görerek: "Efendi Hazretleri! Ma'sum ve makbul olduğunuza eminim. Ne yapayım ki, heyet-i vükelâ kararı ile yarın İzmir'e teşrif edeceksiniz" diyerek özür diledi.

Abdülhakîm Efendi'nin, heyet-i vekîle (bakanlar kurulu) kararı mucibince, İstanbul'da barındırılması uygun görülmeyen serseri takımından 24 kişiyle beraber Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu sürgün kararında, 10 Ağustos 1943'te mükâfaten İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne tayin olunan ve sorgulama metodunda kullandığı tabutluklarla meşhur olan Selânikli Ahmed Demir'in rolü olmuştur. Zamanın başvekili Şükrü Saraçoğlu da bu işe müsait bir şahsiyetti[84].

84 Şükrü Saraçoğlu'nun din ve dindarlara bakışının çok menfi olduğu malumdur. Nitekim

Ege Vapuru

İstikâmet: İzmir

O gece Abdülhakîm Efendi'nin siyasî şube yakınındaki İpek Palas otelinde kalmasına müsaade edildi. Ertesi günü, Ramazan ayının 19. ve Eylül ayının 19. Pazar günü, sonradan harab olan Ege vapurunun 16 numaralı kamarasında İzmir'e gönderildi. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin zevcesi Bedriye Hanım, gelini Emine Hanım ve talebesi Rauf Akışık Bey kendisine refakat ediyordu. Diğer zevcesi Mâide Hanım, Balıkesir'deki akrabalarının yanına sığındı. O zamanlar sürgüne gönderilenler, yol paralarını ve kendilerine refakat eden askerlerin sülüslerini [yol ücreti ve yevmiyelerini] bizzat ödemek mecburiyetinde idi. Ödeyemezse, karakolların birbirilerine kurye gönderdikleri zamanlarda, bir karakoldan diğerine olmak üzere, gidecekleri yere kadar jandarma nezâretinde götürülürlerdi. Bu meşakkatli seyahat günlerce sürebilirdi.

Bu arada Abdülhakîm Efendi'nin hizmetinde bulunan Şâkir Efendi ile hanımı Emine Hanım, Mersin'e; kayınpederi Cafer Efendi de Adana'ya sürgün edildi. Kaşgârî Tekkesi kapatılarak mühürlendi. Şâkir Efendi ve kayınpederi 1950 senesine kadar İstanbul'a dönemediler.

Abdülhakîm Efendi, Ramazan ayının 20. ve Eylül ayının 20. Pazartesi günü İzmir'e vâsıl oldu. Bir tesadüf eseri, otuz sene evvel aynı günde Kurban bayramında Musul'a varmışlardı. Bir müddet Namazgâh'daki Akseki Oteli'nde; sonra da bir ara Akhisarlı Rauf Efendi'nin kardeşi ve İzmir Ticaret Odası Reisi Mehmed Enginsu Bey'in Namazgâh semtinde Karakadı

1926'da medeni kanunun kabulüne dair müzâkerelerde "Biz bu yeni kurduğumuz devletle mütenasib olarak bir kanun-ı medenî vücude getiriyoruz. Böylece çöl kanunundan kurtulacağız" demiş; bu sözleri çok menfi reaksiyona sebep olmuştu. İbrahim Arvas: **Tarihi Hakikatler**, İstanbul 2010, 88.

Çıkmazı'nda köşede çeşmenin yanındaki evinde kaldı. Buraya kendisini Rauf Bey getirdi. Mehmed Enginsu'nun oğlu Yüksel Enginsu (1933) anlattı: "Amcam, hocası Abdülhakîm Efendi'yi bizim eve getirdi. Zevcesi ile bir müddet bizde kaldı. Misafir odasında yatardı. Evin, biri sokağa, biri de yokuşa açılan iki kapısı vardı. Bu ikinci kapının girişindeki koltukta oturur, hiç dışarı çıkmazdı. Zaman zaman ziyaretçileri gelir, yiyecek nev'inden hediyeler getirirdi. Bunların çoğu bize kalırdı. Faruk Işık Bey devamlı gelir gider; zâtî işleri ile o meşgul olurdu."

Mehmet Enginsu

Bir müddet sonra ev sahiplerinin tedirgin olduğunu hisseden Abdülhakîm Efendi, tekrar otele çıkmayı münasip gördü. Kemeraltı'ndaki Meserret Oteli'nde kaldı. Bu otelde kalmalarının sebebi, otelin tam karşısında karakolun bulunması idi. Öyle ki kaldıkları oda bile, karakola bakıyordu. Böylece yirmidört saat tarassut altında tutulmuş oluyordu. Abdülhakîm Efendi, Meserret Oteli'nin karşı köşesindeki Kemeraltı Câmii'nde birkaç defa namaz kıldı. Bir defa da Hisar Câmii'nde namaz kıldı.

Abdülhakîm Efendi'nin İzmir'de ilk zamanlar kaldığı Akseki Oteli

Abdülhakîm Efendi'nin İzmir'de son zamanlar kaldığı Meserret Oteli

Bugün işhanı olarak kullanılan Meserret Oteli, aslında bir han şeklindedir. Ortasında içi havuzlu büyük bir avlu vardır. Handa kalanların hayvanları buraya bağlanırdı. Soldan merdivenlerle yukarı çıkılır. Avluya bakan bir koridorun etrafında odalar yer alır. Takriben onsekiz odası vardır. Abdülhakîm Efendi üst katta, karakola bakan sol tarafta köşedeki bir odada kalmıştır.

Son Misafirler

İzmir'de ikamet müddeti uzayınca, masrafların nasıl karşılanacağı düşüncesi hâsıl oldu. Çarkçıbaşı Nureddin Bey anlattı: "O günlerde çalıştığım geminin hemen her hafta İzmir'e seferi vardı. Ziyâ Bey benim vasıtamla Abdülhakîm Efendi'ye açık zarf içinde birkaç defa para gönderdi. Hatta bir defasında merak edip baktım; içinde 500 lira vardı". [Bahaddin Birgiv'den]

Taha Üçışık Bey anlattı: "Akhisarlı Hasan Hâfız'ın oğlu ve dayım Fuad Bey, Abdülhakîm Efendi'yi burada ziyarete gelmişti. Kendisine mensup olmadığı, esasen modern bir hayat sürdüğü halde Fuad Bey, otelciyle de konuşup, bir aylık otel masrafını ödedi; Abdülhakîm Efendi kaldığı müddetçe handaki odalara başka müşteri almamasını tenbihledi. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi kendisine 'İnşallah ömür boyu para sıkıntısı çekmezsin!' diye dua etti. Nitekim Fuad Bey, malî sıkıntı görmeksizin ömrünü tamamlamıştır."

Mensuplarından Akhisar'da Nuri Şekerci, İzmir'e getirildiğini öğrenince hemen Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete geldi. Oğlu Abdülhakîm Şekerci'nin anlattığına göre, kendisini odada yere oturup karyolaya dayanırken görünce, hemen gidip bir hasır koltuk aldı ve gönderdi. Abdülhakîm Efendi memnun olarak, "Bu olsa olsa Nuri Efendi'nin işidir. Allahü teâlâ Nuri Efendi'ye Cennet'te böyle bir taht ihsan eylesin!" diye dua etti. Nuri Şekerci, dükkânını bırakıp 40-45 gün kadar İzmir'de kalarak Abdülhakîm Efendi'nin hizmetinde bulundu.

Abdülhakîm Efendi, İzmir'e geldiğinde, emniyet müdürü izne ayrılmış; yerine yardımcısını vekil olarak bırakmıştı. Bu vekil, yanında iki sivil memur olduğu halde Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete geldi. Abdülhakîm Efendi'nin ayağa kalkması üzerine, emniyet müdür vekili "Estağfirullah rahatsız olmayınız. Bendeniz sizin âşıkınızım. Beyoğlu'nda vazifeli iken senelerce Ağa Câmii'ndeki vaazlarınıza devam ederdim. Bundan sonra emrinizdeyim. Ancak benim sık sık ziyarete gelmem, size zarar verebilir. Bu iki memur arkadaş mutemed kimselerdir ve emrinizdedir" dedi. Bundan

memnun olan Abdülhakîm Efendi tekrar ayağa kalkarak "Gel, seninle sarmaşalım" buyurdu ve kalbi kalbine değecek şekilde kucakladı. [Hâdiseyi bu komiser bizzat Enver Ören Bey'e anlatmıştır[85].]

Çarkçıbaşı Nureddin Efendi, Abdülhakîm Efendi'yi İzmir'de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretini kendisi şöyle anlatmıştır: "Gemim bir iş sebebiyle İzmir limanına gelmişti. Ben de hemen Efendi Hazretleri'ni ziyarete koştum. Meserret Oteli'ne geldiğimde, Abdülhakîm Efendi bir koltukta oturmuş, pencereden dışarısını seyrediyormuş. Ben tek tek odaları dolaştım. Nihayet Efendi Hazretleri'nin odasına geldiğimde, koltukta arkası dönük olarak oturan Efendi Hazretleri, 'Nureddin gel!' buyurdu. Benim gelişimi dışarıdan görmüş olduğunu anladım. Bir müddet oturup konuştuk. Sonra geminin kalkacağından bahisle müsaade istedim. Abdülhakîm Efendi: 'Sen şimdi gemine git! Bu seninle hâl-i hayattaki son görüşmemizdir. İnşallah cennette beraber oluruz' buyurdu. Hakikaten bu, son görüşmemiz oldu".

İzmir'de Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete gelenler arasında ders okuttuğu son talebesi Mehmed Şekerci de vardır. Kendisi bu son ziyaretini şöyle anlatmıştır: "Askerlik sebebiyle Söke'de iken, dağıtım izninde gelip, Meserret Oteli'nde Abdülhakîm Efendi'yi ziyaret ettim. Bu sırada Efendi Baba yatakta yatmaktaydı. Ellerini öperek, 'Efendim. İznim bitti, birliğime dönüyorum' diye arzettim. Efendi Baba da, 'Ya, demek iznin bitti, öyle mi? Hadi Allah selâmet versin' diyerek beni uğurladı. Bu son görüşmemiz oldu."

Beni de Götür!

İstanbul'u çok seven Abdülhakîm Efendi, "İyiliğin de, kötülüğün de en kâmil şekli İstanbul'dadır. İyi veya kötü kim ne olmak isterse, İstanbul'a gelsin. Dünyanın tapusunu verseler; İstanbul'daki bir kulübeye değişmem" derdi. İstanbul'da Bağlarbaşı'nda, Şeyh Abdülfettah Akrî hazretlerinin yanına defnedilmelerini vasıyet ve mezar yerini tayin etmiş; ehibbâsından sarraf Ahmed Efendi, kendisine çivisiz geçme tabut bile hazırlamıştı. Çünki, "Bu memleketin [İstanbul'un] toprağı rutubetli olduğundan, cenazeyi tabutla defnetmek daha iyidir. Tabutun çivilerinin tahta veya tabutun geçme olması lâzımdır" derdi. [Bu tabut ile defnedilmek, bilahare

85 Enver Ören (1938-2013), Honazlıdır. Kuleli askerî lisesini (1958); İstanbul Fen Fakültesi biyoloji bölümünü bitirdi (1962). Fakültede asistan olarak çalıştı (1964-1970). Türkiye Gazetesi'ni, İhlas Vakfı'nı kurdu. Zamanla Türkiye'nin sayılı iş adamlarından birisi oldu. Lisede tanıştığı hocası Hilmi Işık Efendi'nin kızı ile evlendi. Mekkî Efendi'den de feyz almıştır. Küçük yaştan beri Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerin teşkil ettiği bir topluluğun içinde olmuş; her fırsatta onlara hürmet ve minnet hissini ifade etmekten bir an geri durmamıştır.

Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Abdülkâdir Efendi'ye nasib oldu.] Fakat sevk-i ilahî, onu ömrünün son deminde, bu sevdiği şehirden ayırmıştı.

İzmir'de kaldığı müddet zarfında, uzaktan polis nezâretinde tutulmakta ve fevkalâde sıkılmaktaydı. Gerek İzmir'e sevkedilirken gemideki zahmetler, gerekse İzmir'de hükûmet tarassutu altında maruz kaldığı sıkıntılar tesiriyle rahatsızlandı. İzmir'in havasının kendisine yaramadığı gerekçesiyle Bursa'ya gönderilmesini talep ettiyse de kabul olunmadı. Bunun üzerine Ankara'yı sevmemesine rağmen, İzmir'de kimseleri olmadığı için, yeğeni Faruk Işık ile dâmâdı İbrahim Arvas ve talebesi Hilmi Işık Beylerin bulunduğu Ankara'ya gitmek istedi. O zaman, İbrahim Arvas Bey, Van mebusu; Faruk Işık Bey, Divan-ı Muhâsebat'ta [Sayıştay'da] murakıp [denetçi] muavini; Hilmi Işık Bey ise Mamak maske fabrikasında kontrolör kimyager binbaşı idi.

Faruk Işık Bey, her hafta sonu Cuma günü İzmir'e gider; amcası Abdülhakîm Efendi'nin yanında kalır; Pazartesi günü Ankara'da olacak şekilde dönerdi. Abdülhakîm Efendi, son hafta, "Faruk! Bu sefer ya beni de götür; yahud denize at, öyle git!" şeklinde serzenişde bulundu. O da bu söz üzerine çaresiz kalarak, amcasının gönlünü hoş etmek maksadıyla, "Amcacığım sabredin, inşallah bu hafta Çarşamba günü oturma izniniz çıkacak" dedi. Abdülhakîm Efendi, "Ama bu son haftam olsun" dedi. Faruk Işık Bey, "Evet, bu son haftanız olacak" diye söz verdi. Faruk Bey şöyle derdi: "Allah'ın öyle kulları vardır ki, bir şeye yemin etseler, Allah kaderini değiştirip, o şeyi yaratır mealinde bir hadîs-i şerîf mevcuttur. Her halde bu sözün hakikati tecelli etti."

Ankara Treni

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri'nin damadı ve dayım Van meb'usu İbrahim Arvas Bey, zamanın başvekili Şükrü Saraçoğlu'nu telefonla aradı. Bu konuşma yanımda cereyan etti. Dayım başvekile, 'Kayınpederim yaşlı ve hastadır. İzmir'de yalnızdır. Bizim hanım kızıdır. Ankara'ya gelmesine izin verilirse, bakar. Sizden rica ediyorum, hiç değilse Ankara'ya getirilsin' dedi. Başvekil, 'İbrahim Bey, bu senin kayınpederinin kırk bin adamı varmış' deyince dayım, 'Bunu size kim söyledi beyefendi?' diye sordu. Başvekil, 'Emniyet umum müdürü ile dâhiliye vekili' dedi. Bunun üzerine dayım, 'Yazıklar olsun sizin istihbaratınıza! İkisi de yalan söylüyor. Etrafında dört kişi bile yok. Bu yaşta bir adamı sürgüne göndermek zulümdür. O bu muamelelere dayanamaz, ölür' diye cevap verdi. Şükrü Saraçoğlu, 'İyi ya; biz de zaten onu bekliyoruz' deyince,

dayım kızdı. 'Bu izin çıkmazsa, beni yok bilin! Aksi takdirde yarın mecliste sual takriri [soru önergesi] veririm' diye tehdit etti. Başvekil, 'Yapar mısın?' diye sordu. 'Vallahi yapacağım' deyince, 'Peki o halde, senin hatırın için izin veriyorum' dedi." [Aynı telefon konuşmasına, Abdülhakîm Efendi'nin torunu ve İbrahim Bey'in oğlu Sıddık Arvas Bey de bizzat şahid olduğunu anlattı.]

1943 senesi Zilka'de ayının 10. ve Teşrinisâni [Kasım] ayının 9. Pazartesi günü hey'et-i vükelâ kararı ile hastalığına istinâden Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Ankara'da mecburî ikamete tâbi tutulmasına karar verildi. Böylece İzmir'de elli günden bir gün noksan kalmış oldu. İzmir'den alınarak Salı günü trenle Ankara'ya götürüldü. Ankara İstasyonu'nda akrabasından İbrahim Arvas, Faruk Işık, Nevzad Işık, Rüchan Işık ve Emin Garbi Arvas Beyler karşıladı. Birinci mevki kırmızı maroken bir kompartman idi. Emin Garbi Arvas ile Rauf Akışık Beyler koluna girip trenden indirdiler. Tutulan bir taksi ile Faruk Işık Bey'in evinde kalmak üzere istasyona yakın Hacıbayram semtine geldiler.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, taksiden iner inmez, önce Hacı Bayram Veli türbesini yirmibeş adım mesafeden ziyaret etti. Sonra Faruk Işık Bey'in evine geldi. Faruk Bey'in evi, Hacıbayram Câmii'nin alt tarafında, Aksoy Sokak 19 numarada, ahşap üç katlı büyük bir ev idi. Câminin yanında bir çıkmaz sokak vardı. Sekiz dokuz adım gittikten sonra yol döner ve büsbütün çıkmaz bir yere gelirdi. Faruk Bey'in oturduğu ev, buradaydı. Arkası câmiye, önü kaleye bakardı. Bugünki tam yeri, musalla taşını arkaya alıp kıbleye karşı 30 derece sola doğru 30 metre ilerisidir.Sonradan meydanın açılması maksadıyla istimlâk edilmiştir. Burası Anafartalar Çarşısı'nda Türk Çorap Deposu sahibi ve CHP il başkanı İlhami Aytaç'ın eviydi. Orta katta kendisi otururdu. Alt katta ailesiyle bir albay ve üst katta da Faruk Bey kiracı idi. Abdülhakîm Efendi girer girmez âdeti olduğu üzere evi dolaştı. Tebessüm buyurarak, "Bak Faruk! Sen küçükken, kimsesizken, ben sana baktım. Şimdi sıra sende! Sen de bana bakacaksın" dedi. Faruk Bey, "Aman efendim, o nasıl söz? Siz bizim sahibimizsiniz" diye cevap verdi. Abdülhakîm Efendi'nin en sevdiği insanların başında gelen, hatta birini methetmek istese, "Faruk hariç hepimizden iyidir" buyurduğu Faruk Bey, amcasına hürmet ve riâyette asla kusur etmezdi. Burada birkaç gün evvel torunu Süheyl Bey'in bir oğlu olduğu haberini aldı.

Arş-ı İlâhîyi gördüm!

Abdülhakîm Efendi'nin gelişinden hemen evvel emniyet, bitişikteki evi boşaltıp badana ettirmiş; Faruk Bey'in evine gireni çıkanı tesbit etmek üzere bir taharri memuru [sivil polis] yerleştirilmişti. Bu memur, Siyasî Şube'den komiser Naci Uluer idi. Kendisi sonra Faruk Bey'e gelerek, "Ben sizi takip etmek için yerleştirildim. Vazifem budur. Ama size hürmetim çoktur. Ben babasız büyüdüm" mealinde sözler söyledi ve sonradan Faruk Bey ile ahbab oldular.

Bu evde sıkı polis kontrolü altında onyedi gün hasta yatan Abdülhakîm Efendi, gerek İzmir'e sevkedilirken gemideki zahmetler, gerekse İzmir'de hükûmet tarassutu altında maruz kaldığı sıkıntılar tesiriyle ağır hasta olmuş idi. Fevkalâde zayıflamış; son zamanlarda da konuşma ve görmesinde zaaf hâsıl olmuştu. Mevsim sonbahar ve hava da soğuk olduğu için sobanın yanına yapılmış bir yer yatağında yatıyor; akşam yatak odasına çekiliyordu. Son günlerde zayıflık sebebiyle odaya geçemediği için, hep burada yatmaya başladı.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün [10 Kasım 1943] Ankara'da Hamamönü'ndeki evde oturuyorum. Hanım, İstanbul'da idi. Kapı çalındı. Seyyid Faruk Bey'in o zamanlar delikanlı çağındaki oğlu Nevzad Bey gelmişti. 'Hayrola Nevzad Bey?' dedim. 'Hilmi abi! Efendi Babam seni çağırıyor' dedi. Şaşırdım. 'Şaka mı ediyorsun? Efendi Hazretleri Ankara'da mı?' diye sordum. 'Vallahi gece bize geldi. Daha kapıdan içeriye girdi, seni sordu. Hilmi nerde, hemen çağırın, gelsin, buyurdu. Ben de hemen seni çağırmaya geldim' dedi. Tabiî çok sevindim. Ne büyük saadet! Ne büyük müjde! Onun için Nevzad Bey'i ayrıca çok severim. Harb sebebiyle izinler kaldırılmıştı; bu sebeple bir zamandır İstanbul'a gidememiştim. Yoksa hemen her hafta, bazen iki haftada bir hafta sonları gider gelirdim.

Hemen Faruk Bey'in evine gittik. Hava soğuktu. Büyük salonda soba yanıyordu. Yerde, sobaya yakın yerde de yatak yapmışlar, Efendi Hazretleri yatağın içinde idi. Kendilerini neredeyse tanıyamadım. Birkaç haftada ne kadar zayıflamıştı! Neredeyse bir deri, bir kemik kalmıştı. Ellerini öpmek için yatağa eğildim. Yatağın karşısına, sobanın öte tarafında gelenlerin oturması için sandalyeler dizilmişti. Onlardan birine oturmak için geri çekildim. Elimi bırakmadı. 'Gel! Sen hergün geleceksin ve her zaman burada, yatağın içinde oturacaksın!' buyurdu. Misafir olarak yalnız akrabalar gelebiliyordu. Çünki ev, polis nezâretindeydi. Giriş kapısının yanında polis kulübesi vardı. Gireni çıkanı tesbit ediyorlardı. Ben 'Tevekkeltü alallah' dedim. Her akşam gittim. Her akşam yanına gittiğimde,

elimi bırakmaz; beni yatağın içine oturturdu. Diğer misafirler, yatağın karşısındaki sandalyelerde otururdu. Ev takibat altında idi. Bu sebeple huzurlarında damadları İbrahim Bey ile Emin Garbi Bey'den başka gelen giden pek olmazdı. Kimsenin gelmesini de istemezdi.

Vefatından birkaç gün önceydi. Yatağın içinde oturuyordum. Ertesi gün de Pazar idi. Beni imtihan etti. 'Pazar, Arapça mı, Farsça mı?' diye sordu. Ben de 'Arapça' dedim. 'Olmadı, Farsça!' buyurdu. Velhâsıl imtihanı kazanamadım. O halde bile ilim öğretmekten geri durmadı mübarek.

Vefatından evvel bir gün oturuyorduk. 'Şimdi kalk, bir yerden İstanbul'a, Ziyâ Bey'in evine telefon et! Benden selâm söyle. Hâlinin ve sıhhatinin nasıl olduğunu sor!' buyurdu. 'Baş üstüne efendim' dedim. Faruk Bey'in kardeşi Vecihi Bey'e söyledim. 'Bizim komşuda telefon var; oradan açalım' dedi. Yanı başındaki evden telefon ettik. Ziyâ Bey, benim kayınpederim idi. 'Efendim, Efendi Hazretleri şimdi emrettiler, size telefon ediyorum' dedim. Ziyâ Bey, telefonda ağlamaya başladı. 'Elhamdülillah, onların duası sayesinde çok rahatız, çok iyiyiz. Dualarını bekler, ellerinden öperim. Onlardan başka hiçbir düşüncem, üzüntüm yoktur' dedi. Geldim, bunları Efendi Hazretleri'ne söyledim. 'Elhamdülillah, benim yüzümden ona bir sıkıntı gelecek diye üzülüyorum' dedi.

Efendi Hazretleri, gün boyu büyük salonda, sobanın yanındaki yatakta yatar; akşam olunca odasına çekilirdi. Akşam vakti yatacakları zaman Faruk Bey ile kollarına girer; salonun karşısındaki üç odadan biri olan yatak odasına götürürdük. Çünki halsizlikten ayağa kalkamıyordu. Burası küçük bir oda idi. Orada Efendi'nin yattığı bir karyola vardı. Karyolaya yatırdıktan sonra Faruk Bey'e, 'Hadi artık sen dışarı çık!' derdi. Odada yalnız kalırdım. 'Üstümü ört! Yorganı iyice sıkıştır!' derdi. Çünki hava soğuktu; orada soba da yoktu. Buyurduğunu yapardım. Sonra, 'Üzerime üç kere kul eûzüleri oku ve üfle; sonra git!' derdi. Sonra sağ tarafına yatar, gözlerini kapardı. Hatta ilk defasında sessizce okudum da, 'Yüksek sesle oku!' buyurdu. Yüksek sesle 3 defa kul eûzüleri okur; üzerlerine üfler, Efendi Hazretleri'nin gözlerini kapayarak uyumak üzere olduğunu gördükten sonra çekilirdim. Bir hafta kadar böyle devam etti. Vefatlarına birkaç gün kala içeri odaya da gidemediler.

Abdülhakîm Efendi, seyahat, yorgunluk ve ihtiyarlık sebebiyle hastalanmış; çok zayıf düşmüştü. Bir gün elimi tutup, entarisinin yaka açıklığından beline soktu. 'Ne buluyorsun?' diye sordu. Çok zayıflamıştı. 'Efendim bir deri kemik, hiç et kalmamış' deyince, 'Elhamdülillah. Tam âhirete gidilecek hâldir. Dünyadan bir şey götürmüyoruz' buyurdu. Sonra da 'Hâkezâ

yemütûne's-sâlihûn fi'l-mezâbil/Ve ye'külü'l-kilâbü lühûmehüm' beyitini okudular. Yani, sâlihler işte böyle mezbelede ölüyor ve köpekler de onların etlerini yiyorlar. Yani iyi kimselerin kıymeti bilinmiyor. Garib ve terkedilmiş olarak vefat ediyorlar.

Abdülhakîm Efendi hazretlerinin her sözüne hayrandık. Ama bir sözü vardı ki, keşke böyle söylemese derdik. O da şuydu: 'Aranızda misafirim. Ben gidince beni çok ararsınız' buyururdu. Hakikaten de öyle oldu.

Vefatına birkaç gün kala hiç konuşmuyordu. Birgün önce, gözleri dalmış, hep tebessüm ediyordu. Birdenbire yüzüme bakarak: 'Arş-ı ilâhîyi gördüm. Ne güzel, ne güzel! Aklım başımda, şuurum yerindedir. Bunları şuurlu söylüyorum' buyurdu. Bunu benden başka kimse duymadı."

VEFATLARI

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri, Ankara'da onyedi gün kadar kaldıktan sonra, 1362 Zilka'de ayının 29. ve 1943 Teşrinsani [Kasım] ayının 27. Cumartesi günü, güneş doğmadan onsekiz dakika evvel, ezânî saat ile onikide ve zevâlî saat ile altı buçukta vefat etti. Yanında bulunanlar son sözünün 'Allah!' olduğunu rivâyet ederler. O gece 00.20'de Tosya ve Ladik'te vuku bulan ve 4000 kişinin ölümüne sebep olan zelzele, Ankara'da da hafif bir şekilde hissedilmişti. Torunu Seyyide Gülsüm Hanım anlattı: "Vefat ettikleri gece, annemle ziyaretlerine gitmiştik. Efendi bir ara elini kaldırıp salladı. Ardından zelzele oldu. Demek önceden hissetmişti. Annemin korktuğunu görünce, eve gitmesini istedi; fakat annem sobanın arkasına saklandı. O gece kaldık."

O gün cenazeyi bir battaniyeye sardılar. Arka koltukları çıkarılmış bir otomobilin arkasında, Keçiören nahiyesinde damadı İbrahim Arvas Bey'in bağ evine naklettiler. Orada kendilerini, Faruk Bey'in getirdiği ve albino olduğu için Beyaz Hoca diye anılan Âhi Yakub Câmii imamı Beypazarlı Mehmed Efendi yıkayıp, techiz ve tekfin etti. Abdülhakîm Efendi'nin amcası Nureddin Bey'in torunu İzzet Bey de suyunu döktü. Cenaze namazı da orada az bir cemaat tarafından kılındı.

Cenazenin İstanbul'a nakli için resmî makamlara müracaat edilmek istendiyse de, tahnit (ilaçlama) mecburiyeti bulunduğundan mümkün olmadı. O zamanlar cenazeleri, müslümanlarla gayrı müslimler karışık gömüldüğü asrî mezarlığa defnetmek mecburî idi. Bu ise Abdülhakîm Efendi'nin hiç arzu etmediği bir şey idi. Cenazeyi Kırşehir'e götürüp, orada bazı yakınlarının arasında defnetmeyi düşündüler. Yeğenleri Faruk Bey, bunun bir sıkıntıya yol açabileceğinden korkuyordu. Damatları İbrahim

Arvas Bey, Ankara'nın şimâlinde ve cenazenin gasledildiği Keçiören'e en yakın mesâfedeki Bağlum nâhiyesine götürüp defnetmekte ısrar etti. Burada İbrahim Bey'in tanıdıkları vardı. Nitekim Bağlum köylüleri gelip İbrahim Bey'in Keçiören'deki bağında çalışırlardı. Cenazeyi yine otomobilin arkasına koydular, Bağlum'a götürdüler. Burada tekrar cenaze namazı kılındı. Abdülhakîm Efendi'nin cenazesi Bağlum nâhiyesinde güneşin batışı ile beraber defnedildi[86].

Hilmi Işık Efendi anlattı: "İbrahim Arvas Bey, beni aldı; tabutun yanına oturttu. 'Sen subaysın. Jandarmalar görürse, bir şey demezler' dedi. Yol boyunca Efendi Hazretleri'nin ruhuna hep okudum. Orada kabristanda da namaz kılındı. Zaten Keçiören'de kılınmıştı. Efendi Hazretleri'ni kabre koydular. Oranın imamı Mekkî Efendi'ye: 'Kabre inin de, kefenin başındaki sargıyı, bağı açın! Sünnettir!' dedi. Mekkî Efendi, 'Ben inemem...' diye mırıldandı. Bir yandan ağlıyordu. Âdeta aklı başında değildi. Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir. Altının kıymetini sarraf anladığı gibi; âlimin kıymetini de âlim anlar. Mekkî Efendi âlim olduğu için, bunu iyi biliyordu. 'Hilmi insin!' buyurdu. Kabrin içine girdim. Kefenin başucundaki bağı çözdüm. Baktım, mübareğin başı meydana çıktı. Sakallarını gördüm. Ama yüzüne bakmaya cesaret edemedim. Zaten hayatlarında da bakamazdım. Peygamber Efendimiz buyuruyor ki; 'Kabrü'l-mü'mini ravdatün min riyâdi'l-Cenne'. Yani müminin kabri Cennet bahçelerinden bir bahçedir. İşte ben, o bahçeye girdim. Şimdi Cennet bahçesine girdim diye yemin etsem, hânis olmam, yalan yere yemin etmiş sayılmam. Sonra yukarı çıktım. Toprakları örtüldü. Sıra telkîne geldi. İmam, Mekkî Efendi'ye 'Buyrun gelin de, babanızın başında telkin verin!' dedi. Mekkî Efendi, 'Ben veremem, söyleyemem' dedi. Boyuna ağlıyordu. 'Hilmi versin telkini! Babam Hilmi'yi sever. Onun sesini iyi tanır, hoşuna gider!' dedi. Bu, bana Mekkî Efendi'nin iyiliği oldu. Hemen paltosunun cebinden bir sayfa yazı çıkardı. 'Al, bunu oku!' dedi. Efendi Hazretleri'ni zevceleri Nene Hanım'ın telkînini verirken görmüştüm. O zaman bu telkîni isteyip, alanlar oldu; fakat ben çekinip alamamıştım. Telkîni oradan okudum. Hem okudum, hem ağladım. Böylece namazında bulunmak, telkîn vermek ve kabrine girmek şerefi bize nasip oldu. Mekkî Efendi'nin bu lutfu unutulmaz."

Seyyid Faruk Bey'in oğlu Rüchan Işık Bey anlattı: "Efendi Baba, hanımı ile beraber İzmir'e nefyolunmuş [sürgün edilmiş] idi. O zamanlar babam Divan-ı Muhasebat'ta murakıp muavini idi. Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) reisi [Mehmed Seyfeddin Oran], Efendi Baba'yı tanıyan ve seven

86 Şâfiî ve Hanbelî mezheblerinde daha önce kılmamış olanın tekrar cenaze namazı kılması caizdir. Veya Hanefî'de de velisi namazda bulunmamışsa, tekrarlamak olur.

birisi idi. Babama İstanbul'da iki defa bir yıllık teftiş vazifesi vermişti. Biz o zaman İstanbul'da Mekkî amcanın evinde kalır; tekkeye gider gelirdik. Efendi Baba İzmir'e gönderilince, bu defa da babama izin verdi. Babam bir iki defa İzmir'e gidip geldi. En son gidişinde Efendi Baba'yı alıp trenle Ankara'ya getirdi. Biz aileden birkaç kişi otomobille kendilerini karşılamaya gittik. İstasyondan alıp Hacıbayram'daki evimize getirdik. O zaman taksi bizim sokağa giremezdi. Biraz aşağıda durdu. Efendi Baba indi. Hacıbayram Veli Türbesi'ne doğru dönerek selâm verdi, Fâtiha okudu. Alacakaranlık idi. Bizde bir müddet kaldı. Evimiz merkezî ve o zamana göre konforlu idi. Efendi Baba emniyet bakımından fazla kimsenin gelip gitmesini de istemezdi. Kış idi. Zayıflamıştı. Hastalandı. Salonda bir yatakta yatardı. Bu yatağın dayandığı duvarın arkasındaki odada da ben yatardım. Yedi yaşlarında idim. Efendi Baba'nın ayaklarını ovarmışım. Efendi Baba, mahdumu Mekkî amcanın Ankara'ya gelmesini istemedi. Endişeleniyordu. Mekkî amca hastalık ağırlaşınca geldi. Sobanın arkasında görünmeden otururdu. Bir gün Efendi Baba ağırlaşmış olacak ki bizi Vecihi amcamın kayınpederinin iki sokak aşağısında İsmetpaşa'daki evine gönderdiler. Sabah geldiğimde evin önünde bir siyah şevrole taksi gördüm. Koltukları çıkarılmıştı. O zaman vefat vuku bulduğunu anladım. Cenazeyi bu arabaya koydular. Damatları İbrahim Bey'in Keçiören'deki evine götürüp techiz ve tekfin ettiler. Asrî mezarlıkta gayrımüslimler de bulunduğu için oraya gömmeyi uygun görmediler. Bağlum, İbrahim Bey'in evine yakındı. Oradan işçiler gelir bağda çalışırdı. Buraya götürüp defnettiler."

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin torunu Sıddık Arvas Bey anlattı: "Efendi Baba vefat ettiğinde oniki yaşında idim. İstanbul'a gittiğimizde dergâhta kendisini görürdük. Akşamları Mekkî dayımda kalırdık. Son zamanlarda kendisini İzmir'e sürgün etmişlerdi. Babam o sıralarda Van mebusu idi. Efendi Hazretleri'nin Ankara'ya gelmesine izin verilmesi için Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na telefon etti. Ben de o sırada yanında idim ve telefon konuşmasını dinledim. Kabul edildi. Neticede Efendi Hazretleri trenle Ankara'ya geldi. Yanında zevcesi Bedriye Hanım vardı. Bütün aile istasyonda karşılamaya gittik. Faruk Bey'in evi istasyona yakın olduğu için olsa gerek, oraya geldiler. Orada kaldılar. Kısa bir müddet sonra vefat ettiler. Büyük bir otomobilin arka koltuklarını çıkarıp cenazeyi buraya koymuş bir halde Keçiören'deki bağ evimize getirdiler. Burada Faruk amcamın getirdiği Beyaz Hoca cenazeyi yıkadı; aileden İzzet Bey suyunu döktü. Ben de oturup seyrettim. Gasilde başka kimse yoktu. O zamanlar vefat edenlerin asrî mezarlığa defni mecburî idi. Babam, Bağlum'a götürmeyi teklif etti. Burada kendisinin tanıdıkları vardı. Bağlum köylüleri, bizim

Keçiören'deki bağa gelip çalışırlardı. Faruk Bey çekiniyordu. Ama babam bastırdı. Cenazeyi arabanın arkasına koyup götürdüler. Necib Fâzıl Bey'in yazdığı gibi kapıya birisinin gelip cenazeyi Bağlum'a götürün demesi gibi bir hâdise yaşanmadı. Defninde tanıdıklardan fazla kimse yoktu. Meselâ Münir dayım yoktu. Mekkî dayımın işareti üzerine Hilmi abi kabre indi ve telkinini verdi. Defninden sonra Bedriye Hanım hemen İstanbul'a dönmek istedi. Babam 'Efendim birkaç gün kalın. Sonra gidersiniz' diye ısrar ettiyse de, dinletemedi."

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Başvekilin emri üzerine Efendi Baba'yı İzmir'den trene bindirmişler. Karşılamaya gittik. Tren durunca ben hemen binip kompartımana girdim. Kırmızı maroken koltuklu birinci sınıf idi. Efendi Baba orada başı açık, üzerinde gri bir pardösü ile oturuyordu. Yüzüme baktı. 'Efendim, ben Ma'sum Efendi'nin oğluyum' dedim ve kollarına girdim. Koridor boyu yürüdük. Perona indik. Yanlarında Rauf abi de vardı. O da öbür koluna girerek inmesine yardım etti. Hep beraber arabalara binip Hacıbayram'da yeğeni Faruk Bey'in evine gittik. O zamanlar Hacıbayram Türbesi'nin etrafı mezarlık idi. Efendi Baba türbeye 20-25 metre kala durup Fâtiha okudular. Sonra eve geldik. Orada 17 gün kaldılar. Ben o zaman Taş Mektep'te talebe idim. Dayım İbrahim Arvas Bey'in evinde kalıyordum. Keçiören'den gelirken veya eve dönerken Efendi Baba'ya uğrardım. Bazen de annemle beraber gelip, gece orada kalırdık. Hilmi abi hergün öğlen bir buçuk veya iki gibi gelirdi. O geldikten sonra Efendi Baba kimseyle görüşmez; hep onunla konuşurdu. O da yatağının yanında gün boyu dizüstü otururdu. Gece olur; koluna girip yatağına yatırırdı. Namaz kıldırırdı. Çünki secdeye kendiliğinden eğilemiyor; secdeden kalkamıyordu. Omuzlarından tutup, secdeye götürürdü. Vefatlarından iki gün evvel Faruk Bey dayım İbrahim Bey'e, 'Emr-i hak vâki olsa ne yapacağız?' diye sordu. Dayım 'Ben kendilerini asrî kabristana defnettirmem. Orada gayrı müslimlerle müslümanlar bir arada defnediliyor. Bağlum'a götürmeyi düşünüyorum' dedi. Faruk Bey çekindiğinden itiraz etti. 'Hükümet takip ediyor. Ne derler?' dedi. Dayım kendisine Kürtçe 'Tirsinik! Sen korkaksın. Ben mesuliyeti üzerime alıyorum' dedi. Efendi Baba çok sıkıntıya maruz kalmış idi. Böyle sıkıntı içinde ve gurbette vefat edenleri İslâmiyet şehid kabul eder. Ayrıca iç hastalığından vefat edenler de böyledir. Efendi'nin de vefatına sebebiyet veren hastalık, ishalle ortaya çıkmış olup, muhtemelen dizanteri idi. Efendi Baba'nın bu vesileyle şehidlik payesini de ihraz ettiğine şüphe yoktur. Vefat vâki olunca, cenaze Keçiören'e getirildi. Keçiören'de dayımın pembe bağ evinin altı boş idi. Orada bugün hâlâ mevcut olan büyük kazanda su ısıtılıp cenaze gasledildi. Beni

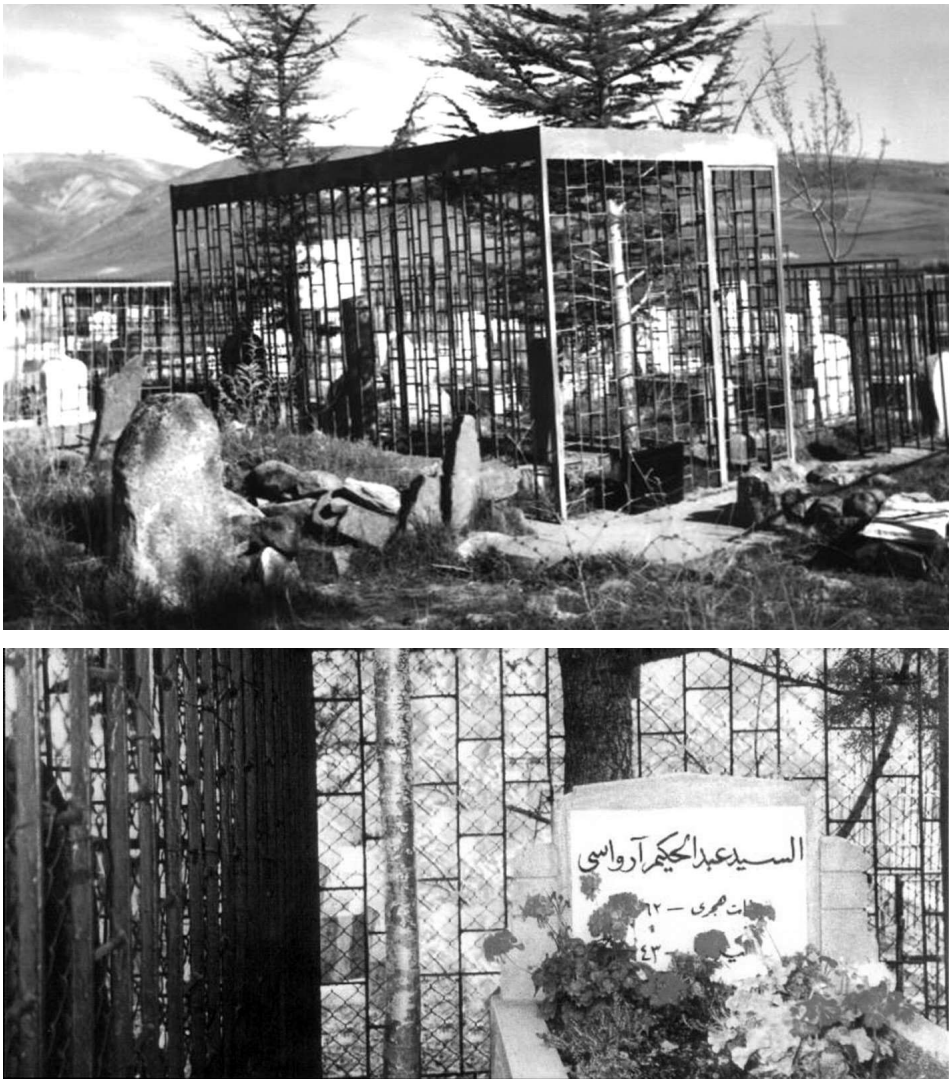
de Samanpazarı'na çöven otu almaya gönderdiler. Efendi Baba'nın vasıyetinde varmış. Sonradan öğrendim ki, cenazenin geç çürümesini temin eden meyankökü gibi bir bitki imiş. Alıp geldim. Kazana bıçakla bir miktar çenttiler. Bir iki maşrafa su dökmek de bize nasib oldu. Cenaze yıkandıktan sonra bir arabanın arka koltuklarını yatırdılar. Bir tarafına Hilmi abi, diğer tarafına da İzzet abi oturdu. Öne de Faruk Bey ile dayım oturdu. Köy meydanındaki musalla taşına geldi. Bağlum o zaman 150-200 haneli köydü. İkindi üzeri 17-18 kişi namazını kıldı. Beyaz Hoca kıldırdı. Mekkî abi de oradaydı. Efendi Baba gelme demişti, ama geldi. 'Telkinini Hilmi versin, babam onun sesini tanır' dedi."

Necib Fâzıl Kısakürek, O ve Ben adlı kitabında şöyle anlatıyor (s.229): "Aile efradı Efendi Hazretleri'ni nereye defnedelim diye düşünürlerken, o sırada ahşap evin kapısı çalınıyor ve kim olduğu, nereden geldiği, ne istediği belli olmayan aksakallı bir adam: Ankara civarında Bağlum isimli bir köy vardır, diyor; orada Nakşî şeyhlerinden bir zat da medfun. Oraya götürünüz, kendilerine uygun yer orasıdır! Ve çıkıp gidiyor. Meçhul adamın arkasından koşuyorlarsa da ele geçiremiyorlar". Halbuki Abdülhakîm Efendi'nin vefat anında yanında bulunanlar ve aile efradı bu hâdiseyi doğrulamamaktadır. Nitekim Emin Garbi Arvas Bey şöyle anlattı: "Bu hâdise doğru değildir. Ben Necib Fâzıl Bey'e bunu sordum. 'Ben oradaydım. Böyle birşey olmadı. Siz zaten orada değildiniz. Bunu nereden alıp yazdınız?' dedim. O da bana, 'Ruhâniyetli olsun diye öyle yazdım' diye cevap verdi".

Abdülhakîm Efendi'nin kabri (Eski haliyle. Kabir başındaki merhum Profesör Orhan Karmış'tır.)

Bağlum kabristanı, nahiyenin batısında, hafif meyilli ve elli metre kadar mesafede olup, Abdülhakîm Efendi'nin kabri, kabristanın kuzey doğusunda mektebe bitişik tarafta kalır. Bağlum câmii avlusunda Horasan erenlerinden ikisinin, kabristanın ortasında da birisinin türbesi vardır. Bağlum'da Nakşî şeyhlerinden bir zâtın kabri de bilinmemektedir. Hasan Âli Yücel, maarif vekili iken, bu mezarlığı istimlâk edip yerine köy enstitüsü yapmaya teşebbüs etmişse de, sonra hükümet değişikliği sebebiyle bu proje akim kalmıştır.

Abdülhakîm Efendi'nin kabri (eski ve yeni hâliyle)

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mezarı Ankara taşından bir sıra taş ile baş ve ayakucunda aynı taştan iki silindirî şâhideden ibâretti. Üç sıra hâlinde "Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî. Vefatı Hicrî 1362. Milâdî 1943" yazılı olan mermer kabir taşını Hilmi Işık Bey, Edirnekapı'da yaptırtıp, sonraları Erzincan senatörü olan talebelerinden avukat Orhan Özen Bey vâsıtası ile 1973 senesinde İstanbul'dan Ankara'ya gönderdi. Kabir taşını Bağlum'da demircilik yapan Gazi Usta yerleştirdi. Yeşil demir şebekeyi de bilahare Mekkî Efendi'nin dünürü Mustafa Durmuş Efendi yaptırdı. Kabir taşları 2002 senesi Eylül ayında yenilendi. Etrafındaki şebeke de 2010 senesinde kaldırılarak kabrin civarı belediye tarafından yeniden tanzim olundu.

2007 yılında yıktırılan mektep, son yıllarda kullanılmamakta idi. Bağlum halkı, "Eskiden bu nahiyede sel, yağmur, dolu gibi âfetler vâki olurdu. Seyyid Abdülhakîm Efendi buraya defnedileli beri, hiç felâket olmuyor" diye anlatırdı. Köylüler, Abdülhakîm Efendi'nin mezarından toprak alıp, bereket için tarlalarına serper; bu sebeple yakınları zaman zaman mezara toprak çekerdi.

Rauf, Hâbil ve Hâbil Bey'in yeğeni Suad Beyler Bağlum'da 17/1/1971

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Seyyid Abdullah Nehrî vefat ettiğinde üzerini taştan basit bir yapıyla örtmüşlerdi. Seyyid Taha Hakkârî, Berdesur'dan geldiğinde, 'Kendisi eğer hayatta olsaydı, babasının bile üzerini örttürmezdi. Ama siz örttükten sonra, ben cesaret edip bir şey diyemem. Ama bizim üzerimiz örtülmeyecektir' demiştir. Bu sebeple Seyyid Taha'ya mensup olanların üstüne kubbe ve türbe yapılmaz. Seyyid Sâlih,

Seyyid Fehim ve Abdülhakîm Efendilerin kabirleri de böyledir. Ayrıca dedeleri Seyyid Abdurrahman Kutb'un Hoşab'daki kabrinin üzeri de vasıyeti gereği açıktır. Hatta Abdurrahman Kutb'un başına türbe yapmaya teşebbüs edilmiş ise de, her seferinde yıkılmıştır."

Abdülhakîm Efendi'den sonra, akraba ve ehibbâsından bazıları da teberrüken Bağlum'a defnolunmuştur. Oğulları Mekkî ve Münir Efendiler, torunu Süheyl ve Baha Üçışık, kızı Mâhide Hanım, biraderi Taha Efendi, yeğeni Faruk Işık, Nimet Işık, Vecihi Işık, Emin Garbi Arvas, Bâkır Arvas, Abdullah Arvas, Necmeddin Arvas, Hamdullah Arvas, İbrahim Arvas, İhsan Arvas, Emin Arvas, Vehbi Arvas, Seyyide Nâfiye, Seyyide Sabiha, Seyyide Nesîbe, Seyyide Refika, Seyyide Nâime, Seyyide Semiha, Süleyman ve Vildan Teymuroğlu ve Firuze Hanım ile ehibbâdan Uncu Tahir Efendi, Mustafa Kaptan, Mahmud Ekinci, Mehmed Şekerci, Sabri ve Fâtih Gökkaya bunlardandır.

VASIYETNÂMESİ

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vefatlarından bir sene kadar evvel İstanbul'da el yazısı ile hazırladığı ve bugün orijinali Hilmi Işık Efendi'nin kütüphanesinde bulunan vasıyetnâmesi şöyledir:

Hüve'l-muvaffık.

Evlâdım ve ekâribim ve sevdiğim ve sevenlere hitâben yazıyorum. Ömrüm hitâma karîbdir [bitmeye yakındır]. Benden sonra bâis-i abes ve güft [dedikodu mevzuu] olmasın. Beni halk, bigayrı ilmin [bir ilme dayanmaksızın], paralı ve zengin biliyor. Halbuki hakikat bu değildir. Zaten izhâr-ı fakr etmeyen [fakirliğini göstermeyen] böyle zann olunur.

Benim Karamürsel Fabrikası'nda beş hisseden başka bir şeyim yokdur. Benim ne refikam Bedriye'de, ne de sâhib-i serim Şâkir'de ve ne gelinim Emine'de ve ne Mekkî'de ve ne Münir'de ve ne ahbabımda ve ehibbâmda hiçbir şeyim yokdur. Ne nakd-i mevcudum ve altun-ı meskûk ve gayrı meskûk [param ve basılmış/basılmamış altınım] ve gümüşüm ve ne kâğıd param yokdur. Ve ne emlâk ve akar ve arâzi ve dükkân ve han ve apartmanım yokdur. Ve ne eşyâm ve ne elbisem yokdur. Hiç para eder bir şeyim yokdur. Ve vârislerime, evlâd ve zevcem olan Bedriye'ye terk edecek bir malım yokdur.

Bedriye'ye hayatımda verdiğim her ne ise vermişim. Başka ne onun bende ve ne benim onun kendisinde ve dolabında hiçbir şeyim yokdur. Dolabı ve eşyası onundur. Karyolam ve yataklarım onundur. Ondan alınmaya ve kimse isti'mâl etmeye! Odasındaki sanduk içerisinde

bir şeyim yokdur. Ve elbisem üzerimdeki elbisedir. Başka da yokdur. Şâkir'in odasındaki eşya bitemâmihâ [tamamen] onundur. Mekkî'nin evinde ve odasında benim bir şeyim yokdur. Yanlış zan ve tahminler, bedbinlerin [kem gözlülerin] gördükleri gibi değildir. Kab-kacak, zaten evin eşyasını hepsini Bedriye'ye terk etmişim. Kimsenin ondan bir mütâlebesi [talebi] olmasın. Nene Hanım'ın pek eski iki kilimi vardır. Onu vârislerine verirsiniz.

Bunu üç yüz altmış bir sene-i hicriyesinin Rebî'ul-mevlidinin on üçüncü Salı günü ba'dezzuhr küçük odada yazıyorum. Yazı benim el yazımdır. Aklım başımdadır. Benim için hiçbir kimse ağlamasın. Ben dünyada hiçbir şey terk etmemişim. Ve bir şey götürmüyorum. Kimseyi incitmeyiniz. Devr ve hatmimi Ziyâ Bey yapacakdır. Abdülhakîm. 1361, 13. Rebî'ul-mevlid [30 Mart 1942].

[Vasıyetnâmenin orijinali için Ekler kısmına bakınız]

HALİFELERİ

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ'nın "Halifeleri kimlerdir?" şeklindeki sualine cevap verirken, önce tarîkate intisabın çeşitlerinden bahsetmekte; sonra da hilâfetin (halifeliğin) üç çeşit olduğunu söylemektedir:

"Birincisi ve en yükseği hilâfet-i mutlakadır. Mürşid-i kâmil-i mükemmili, makâm-ı müşâhadeye vâsıl olan zevât-ı aliyye istihlâf eder. Tarîkat işlerini onun kifâyet-i ilmiyye ve ameliyye ve ahlâkıyyesine tevdi eyler. İkincisi; hilâfet-i mukayyededir. İlmen ve amelen ve ittikâen ve verâen kâfi ve şerâitin îfâsına muktedir bir zâtı münâsib gördüğü şerâiti tahdiden hilâfet-i mukayyede ile tahlîf eder. Arzetmesi lâzım olan hâlleri arz eder. Aldığı cevapla amel eder. Böyle bir zâtın istihlâfı pîr-i kâmil-i mükemmilin hayatta olması ile meşruttur. Vefat ederse hâl-i hayatında şart koştuğu emirlere hareketlerini uydurması lâzımdır. Üçüncüsü; sefâret-i mahzâdır. Bu zamanda mecâzen hilâfet ıtlâk olunur. Sefâret-i mahzâ tarîkat umurunun kâffesinde emre imtisâl eder, re'yine hiçbir şey tefviz edilmez. Sefir, tedricen terakki eder ve mukayyed halîfeliğe hak kazanır..." [Halîfe, bir tasavvuf mürşidinin yetiştirip başkalarını da yetiştirmekle vazifelendirdiği talebesidir. Bunun birinci çeşiti, halîfe-i mutlakadır; kendi usullerine göre irşad eder. İkincisi, halîfe-i mukayyeddir; üstadına sorarak, mürşidi ölmüşse, onun koyduğu usullere göre irşad eder. Üçüncü çeşiti, sefîr-i mahzâdır. Sefîr, mürşidin, halîfe olabilecek vasıfları taşıyan ve yetişme safhasında olan talebesidir. Mecazen buna da halife denir.]

Seyyid Abdülhakîm Efendi daha sonra sefâret için icab eden şartları

saymakta ve hülâsaten şöyle demektedir: "Bu şartları kendisinde topladığını gördüğüm Van şehrine ve etrafına tarîkat nurunu yerleştirmek zımnında, seyyidlerden âlim ve sâlih Şeyh Muhammed Sıddık Efendi idi. [Bu zât, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mürşidi Seyyid Fehim hazretlerinin oğludur.] Bu suretle kendisine icâzet ve izin vermiş idim. Senelerce tarîkat erkânını icrâ eder ve sohbetinde yüzlerce insanlar tarîkata intisab ile manevî olarak ilerlerdi. Daha birçok [tasavvufî] hallere muvaffak olacağını ümid ederken, Harb-i Umumî'de Ermeniler tarafından şehid edildi. Rahmetullahi aleyh.

Hilâfet ve sefâret nâmıyla değil de yalnız hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvîk ve tergîb hususunda izin verdiklerim de vardır. Bunlar Van'da [Seyyid Fehim Arvâsî'nin mukarreblerinden Sofu Baba nâmıyla maruf Mustafa Efendi'nin torunu] Fehim ve Necmeddin Efendi, [Perihanoğlu] Abdülmecid Efendi, [Seyyid Fehim hazretlerinin mahdumları] Seyyid Ma'sum, Müküs'te Seyyid Hasen ve Hüseyn, Hakkârî'de birâderim Seyyid Ziyâeddin, Gever'de [Yüksekova'da] Molla Kâsım, İran'ın Sünnîlerinden Muhammed ve Van'ın [şimdi Hakkâri'nin] Çal [Çukurca] kazâsında Haydar Efendilerdir. Oralarda tâlib ve râgıb bulunur ise isimlerini yazarlar, ahvâlini bildirirler. Her nerede bulunur ise, tarîkat edeblerini tafsilatlı olarak yazar, gönderirim, mûcibince amel eder, istifâde ederler ve ediyorlar. Ma'ruzat-ı sâbıka, ekâbir-i ehlullah'ın iltizâm buyurdukları meslektir. Biz ise eserine ittibâ'a memuruz. Kendi re'yimiz ve tensîbimize ve zemâneye tâbi' olmakla me'zun değiliz. Küllü bid'atin dalâleh, buna işarettir. [Yukarıda arzedilenler, Allah dostlarının büyüklerinin yoludur. Biz onların yoluna uymakla emrolunmuşuz. Kendi görüşümüze, uygun gördüğümüze veya zamanın modasına uyamayız. Dinde her yenilik sapıklıktır, sözü buna işaret eder.]"

Hatm-i hâcegân, Nakşibendî büyüklerinin sıkıntılı zamanlarda ferahlamaya vesile olması için yaptıkları bir tarîkat vazifesidir. Abdülhakîm Efendi'nin Keşkül adlı eserindeki beyânına nazaran usulü şöyledir: "İkindiden sonra yapmak âdâbdandır. Her gün kâbil değilse, haftada bir veya iki kere yapılır. Kebîr (büyük) ve sagîr (küçük) olmak üzere iki nevidir. Hatm-i kebîrde 7 Fâtiha-yı şerîfe, 100 Salavât-ı şerîfe, 79 İnşirah Sûresi, 1001 İhlâs Sûresi, 7 Fâtiha-yı şerîfe, 100 Salavât-ı şerîfe söylenir. Hatm-i sagîrde, 7 Fâtiha-yı şerîfe, 100 Salâvât-ı şerîfe, 500 Yâ bâkî ente'l-bâkî, 100 Salâvât-ı şerîfe, 7 Fâtiha-yı şerîfe söylenir. Bu tarîkat mensublarından bir cemaat, tenha bir yerde halka vaziyetinde diz çöküp oturur. Kapıyı kapar. Dışarıdan görülmemek üzere pencereleri örter. Tarîkate intisablı

olmayanları içeri almaz. Gözler yumulur. Tarîkat âdâbına âşinâ olan bir zât halkayı idare eder.

Yüzü ufak, onu biraz daha büyük olmak üzere yüz on taş vardır. Cemaatten biri, iri olan on taşı, hatm halkasını idare edecek olan zâtın önüne bırakıp, yüz tanesini cemaate tevzi eder. Mevcud cemaat on veya daha fazla ise, hatm-i kebîrdir (büyük hatmedir). İşbu taşlardan yirmi birini ayırıp, kalan yetmiş dokuzu, eşit olarak taksim eder. Yirmi biri halkayı idare edende bulunur. Reis önce istiğfar söyler. Sonra Fâtiha-yı şerîfe der. Reis ve sağından altı kişi birer Fâtiha okur. Sonra salavât-ı şerîfe der. Cemaat ellerindeki taşlar sayısınca Allahümme salli ve sellim alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli seyyidinâ Muhammed söyler. Her defasında sağ elindeki taşlardan birini sol eline bırakır. Sayı tamamlanınca, Elem neşrah leke der ki adedi 79 olmalıdır. Bu esnâda halka reisi elindeki yirmi bir taş mikdarınca salavât söyleyerek salavâtı yüze tamamlar. Sonra taşları taksim eden, ayırdığı yirmi bir adedden, halka reisinin hissesini ayrıp taksim eder. Halka reisi on İhlâs-ı şerîf der. Cemaat her bir defada ellerindeki taş adedince söyler ki yekûnu 1001 olur. Sonra Fâtiha-yı şerîfe der. Yalnız kendisi ve sol taraftan altı kişi okur. Sonra Salavât-ı şerîfe der ve cemaat taşlar adedince okur. Sonra duaya başlanır.

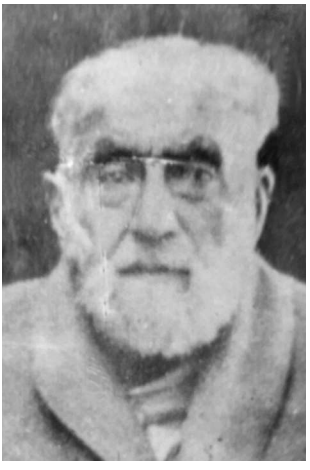
Cemaatin mevcudu ondan az ise, hatm-i sagîr yapılır. İstiğfar, Fâtiha ve Salavâttan sonra beş defa Yâ bâkî ente'l-bâkî der. Her defasında cemaat ellerindeki taş mikdarınca bunu söyler. Adedi beşyüz olur. Bir defa Fâtiha-yı şerîfe der. Halka reisi ile soldan altı kişi okur. Sonra Salavât-ı şerîfe der. Cemaat ellerindeki taş mikdarınca okur. En son silsile-i aliyye denilen Nakşî mürşidlerinin isimleri okunur. Her bir isim geçtikçe müridler râbıta-ı telebbüsiyye denilen, kendilerini edeble o zâtın kisvesinde tahayyül ve kalben ondan istimdad eder, meded umarlar. Hatmin sevabı bu zâtların ervâhına bağışlanır. Sonra rahmet âyeti ile biten bir kısa aşr okunup hatm-i hâcegân tamamlanır. Esasen her mürid izin almaya gerek olmaksızın halkaya katılmaya ve idare etmeye salâhiyetlidir."

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin sefir nâmıyla da olsa hilâfet verdikleri Şeyh Sıddık Efendi'nin 1916'daki vefatından sonra kimseye hilâfet verdiği bilinmemektedir. Zaten 30 Teşrinsani 1341 (30/X/1925) tarihinde tekkeler kapatıldıktan sonra bilfiil tekke faaliyetinde de bulunmamıştır. Akhisar'daki müridleri Mustafa Kaptan'a cevâbî bir mektuplarında şöyle buyurmuşlardır: "Bundan sonra mektub yazarsan zarf üzerine şöyle yazarsın: Eyüp Sultan Câmii karşısında Attar Âbidin Efendi'den Şâkir Efendi'ye. Mektubda şeyh ve mürşid yazmayınız. Hükûmet bunları lağv etmiş. Mektûbları çok

yazınız. Ancak tarîkate âid söz yazmayınız".

Seyyid Mehmed Said Arvas anlattı: "Seyyid Fehim Efendi'nin torunları olan babam Mehmed Reşid ve Ma'sum Efendi'nin oğlu Salâhaddin Efendiler, 1935 senesinde İstanbul'a Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete gelmişti. Abdülhakîm Efendi, 'Amuceniz Sâlih Efendi'den mektup aldım. Buradan İstanbul'a gelmek hem çok zordur, hem de yol çok uzaktır. İnsanlar muhtaçtır. Eğer bize hatm-i hâcegân yaptırma ve zikr telkin etme izni verirseniz, biz vekâleten buradaki insanlara veririz, diyor. Ne dersiniz? İzin verelim mi?' diye sordu. Reşid Efendi, 'Emir sizindir. Çok iyi olur. İnsanlar da mahrum kalmazlar' diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi, 'Ben bu izni verirdim; ama babaları râzı değildir. Biz bu işi ucuz almadık, ucuz da veremeyiz. Ben (birine) izin versem; korkarım teveccüh yapmaya kalkar' buyurdu." Abdülhakîm Efendi'nin, Seyyid Fehim Efendi'nin mahdumu gibi tekkede yetişmiş, âhirî ilim ve takva sahibi bir zâta bile böyle bir izin vermekten kaçınması, ne kadar hassas hareket ettiğine işarettir.

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Efendi Baba, vefatlarından evvel bir gün dergâhta eliyle lamba düğmesini bükerek ışığı söndürdü. Ortalık karanlıkta kalınca da, 'Benden sonra böyle olursunuz' buyurdu. Yani karanlıkta kalırsınız. Zira görebilmek için ışığa ihtiyaç vardır. Bunun üzerine nedimleri Şâkir Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye, 'Müsterih olun. Sizden sonra dergâha ben bakarım' diye arzedince; 'Bu sözü senden bir daha işitmeyeyim. Bu iş ciddi bir iştir, şaka değil!' buyurdu". Sabri Gökkaya anlattı: "Tekkede Efendi Baba'nın huzurunda idik. Efendi Baba 'Benden sonra kimsenin elini öpme!' buyurdular. Bu sözün mânâsını o zaman anlamamıştım. Yani kalbinde bana tahsis ettiğin yeri kimseye verme, demek istediler". Abdülhakîm Efendi, şu beyti de zaman zaman söylerdi: "Ger tâlibkâri meşev dûr ez kemâl/Len tecide ba'dî veliyyen mürşidâ". [Eğer kemâli taleb edersen uzak durma! Benden sonra velî mürşid, yol gösterici dost aslâ bulamazsın.]

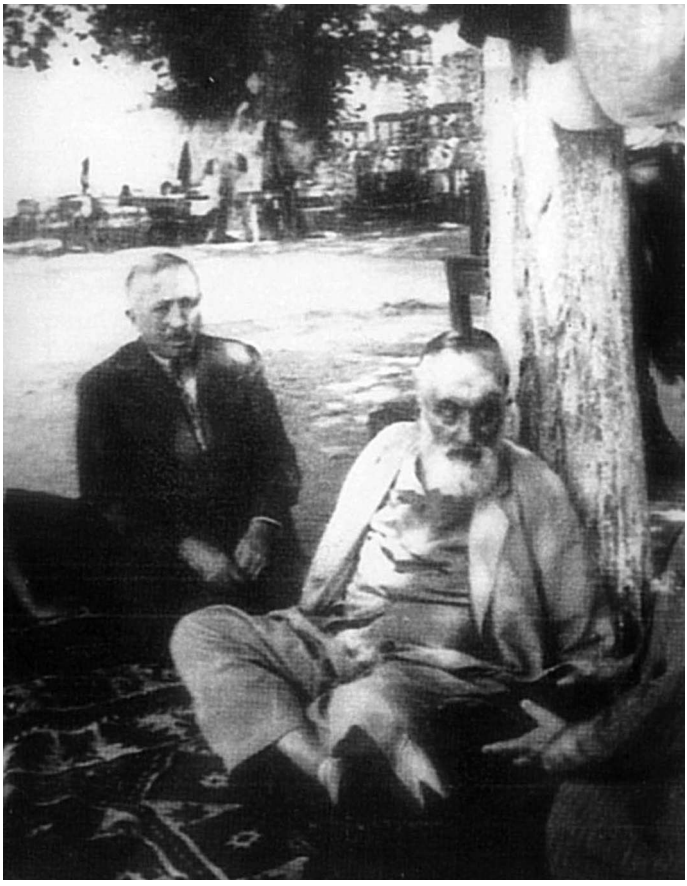

Abdülhakîm Efendi vefatından birkaç gün evvel

Hâbil Efendi, "Efendi Hazretleri'nden, Râbıta-ı Şerîfe risâlesinde yazılı olan [ve Hilmi Işık Efendi'nin Seâdet-i Ebediyye'de 'Bir tasavvuf mütehassısının mektûbu' başlığı ile neşredilen] mektubu okuyan kimse, içindekileri [tarîkat vazifelerini] yapmakla izinli sayılır,

buyurduklarını işittim" derdi.

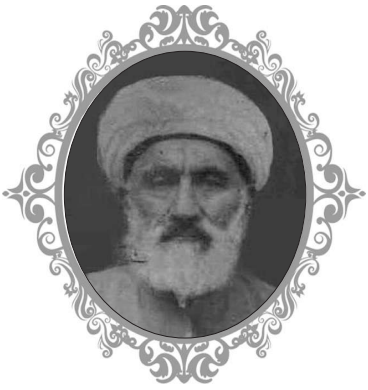
Hilmi Işık Efendi de bu hususta kendisine sorulan bir suale şöyle cevap vermiştir: "Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretleri, kendisinden sonra halife bırakmamıştır. Halife bırakmanın şartları vardır. O da hem yazılı olacaktır, hem de şâhidlerin huzurunda olacaktır. Bunun kâidesi budur. Böyle birşey yapmamıştır. Eğer halife bırakmadıysa, Abdülhakîm Efendi hazretlerinin yolu bitmiş midir? Tükenmiş midir? Hâşâ! O büyük zâtın feyz ve bereketinin kesilmesi, tükenmesi mümkün ve mütesavver değildir. Bugün yalnız Türkiye değil, dünyanın her yerine onun feyzi, nuru, himmeti ve bereketi yayılmakta ve dağılmaktadır. Bunun için Allahü teâlâ vâsıtalar yaratmıştır. Kim o büyük zâtın yolunu, sözünü, inancını, arzusunu doğru olarak nakletmişse, o vâsıta olmuştur. O halde bizim için söylenecek söz vâsıta olmaktır. Bundan dolayı da Rabbimize şükr ederiz."

Abdülhakîm Efendi ve Cevad Bey

İKİNCİ KISIM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HUSUSİYETLERİ

SÛRET, SÎRET ve ÂDETLERİ

İstikâmet-Kerâmet

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin, mutedil ve kusursuz bir vücudu vardı. Orta boylu, iri yapılıydı. Esmere yakın buğday tenliydi. Alnı geniş ve açıktı. Kaşları birer hilâl gibi; kabarık, ince ve mevzundu. Gözleri hafif çukurda, siyah ve iriceydi. Bu da bakışlarına daha derin bir mânâ verirdi. Normalden biraz büyükçe ve ahenkli burnu, Arvâsî ailesinin karakteristik hususiyetini taşırdı. Yüzü zayıfçaydı. Beyaza yakın kır ve sık sakallı idi. Dudakları ince; dişleri düzgün ve beyazdı. Ayakları muntazam ve 41,5 numara idi. Mekkî Efendi ve Mâhide Hanım, bilhassa göz, el ve ayakları cihetinden babalarına çok benzerdi.

Necib Fâzıl Bey ilk görüşünde kendilerini şöyle tasvir ediyor: "Üzerlerinde, dâimâ tercih ettiklerini sandığım renk olarak, açık kül rengine çalan ince bir kumaştan bir pantolon ve setre uzunluğunda bir caket... Kar gibi beyaz ve tertemiz bir gömlek... Başlarında takke... Ve o gözler; baktığı noktanın 'görünmez'ine bakan nâmütenâhi derin gözler... Kestaâne rengiyle elâ karışığı, içinde mavimtırak inci pırıldayışları mı desem, ne desem?.. Sayısız terkipleri ve tonlarıyla renk, topyekûn renk, o gözler önünde

dâimâ yalan söyler."[87]

İnsana mutlak surette hürmet telkin edici bir vakar ve heybeti vardı. Bununla beraber latifeyi severdi. Sevdiklerine hitab ederken "Babam" sözünü çok kullanırdı. Neş'elendiği çok olurdu. Kimi zaman yüzünde hüzünlü bir ifade bulunurdu. Ekseriya düşünceli görünürdü. Ana dili Kürtçe olmakla beraber, Türkçe, Arapça ve Farsça'da da düzgün bir şekilde konuşmaya; hatta şiir söylemeye kâdir idi.

Düzgün ve doğru konuşmaya ehemmiyet verirdi. Galat kelimelere dikkat çekerdi. Meselâ Farsça ve Arapça iki kelimeden terekküp eden 'derhal' kelimesi ile istihzâ ederdi. "Diyarbakır ne tuhaf kelime! Arapça ve Türkçe iki kelime, Farsça olarak terkib yapılmış. Doğrusu Diyârıbekr'dir. Kelimelerin mânâlarına dikkat ederdi. Meselâ 'Israr kelimesi iyilik için kullanılmaz. Israr, inad, bâtılda olur. Hakta, doğrulukta, iyilikte devam olur' buyurdu.

Abdülhakîm Efendi, Türkçe'deki kelime hazinesi çok zengindi. Merâmını anlatırken, muhatapları rahatça anlayabilsin diye aynı mânâya gelen birkaç kelime söylerdi. Bir şey söylediğinde açık konuşur, karşı taraf sual sorma ihtiyacı hissetmezdi. Anlattıklarını, sanki görmüş gibi, vak'a olarak anlatır; -miş, -muş şeklindeki rivâyet sîgasını kullanmazdı.

Uydurma kelimeler kullanılmaması hususunda hassastı. "Arapça cennet ehlinin lisanıdır; uydurukça ise cehennem ehlinin lisanıdır" derdi. "Adres ta'rif ederken, kahvehânenin, top sahasının, büfenin yanında, sokağında, karşısında demeyin; câminin yanında, türbenin karşısında, mezarlığın civarında, çeşmenin sokağında gibi İslâmiyete muvafık şekilde ta'rif edin!" buyururdu.

İşlek bir yazıları vardı. Yazı yazacağı zaman tekellüfe girişmezdi. Kâğıdı bir tanıdığının sırtına dayayarak veya çömelip bir bavulun üzerinde mektup yazdığını görenler çoktur. Necib Fâzıl Bey der ki: "Ben onu, 9 yıllık temasım müddetince hiç bir defa esnemek, kaşınmak, her hangi bir manzaraya takılmak gibi hemen her insana mahsus nebatî fiillerden herhangi biri içinde görmedim. O, mareşal huzurunda ve mareşalin teftiş nazarları önünde, insanlara memur ve daima hazır ol! Vaziyetinde bir erdi; ve gördüğü en basit işte bile dikkat ve şuura sahipti."[88]

Abdülhakîm Efendi'nin teveccühünü, sevgisini kazananlar, kendisinden çok sayıda kerâmet nakleder; bununla beraber kerâmet göstermekten

87 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 98.
88 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 218.

de çok sakındığını söylerler. Taşıdığı büyük emanetin ağırlığını hissederek kimi zaman, "Ben zâyi oldum"; kimi zaman da, "Keşke Beyoğlu'nda bir tütüncü (veya bakkal) dükkânım olsaydı, kimse beni tanımasa idi" dediğini rivâyet ederler. Sabri Gökkaya anlattı: "Efendi Hazretleri'nin yemesi, içmesi, yatması, kalkması, konuşması, susması, gülmesi, ağlaması hep dine uygun idi. Meselâ yemesini gören, sanki âdet yerini bulsun diye yiyor derdi. Az yer, lokmaları küçük alır ve yavaş yerdi. Her hâli istikâmet idi. 'İstikâmet, kerâmetten üstündür' sözünü, onlardan sık sık duydum".

Yakınları, devamlı ilahî iradeye bağlı olmaktan gelen bir teslimiyet içinde bulunduğunu; Hazret-i Peygamber ve eshâbının ahlâkıyla ahlâklanmış olduğunu; temkinli, huzurlu, hayâsı, hikmeti, latif ve zarif tavırları ile dikkat çektiğini anlatırlar. "Nakşî olmasaydım, Şâzelî olmayı isterdim. Çünki onda daima Resûlullah ile olmak vardır" buyururdu[89].

Emsile Bilenle Bilmeyen

İlim öğretmek ve öğrenmeye çok ehemmiyet verirdi. Son zamanlarında bile, az da olsa talebe okutmuştur. Bilhassa Arapça öğrenilmesini arzu ederdi. "Emsile [Arapça kelime bilgisi, morfolojisi] bilenle bilmeyenin arasındaki fark, insanla dört ayaklı iki kulaklı arasındaki fark gibidir" derdi. Son zamanlardaki talebesine Emsile'den sonra Avâmil [Arapça nahv kitabı, cümle bilgisi, sentaks] okutur; diğer kitaplarla umumiyetle fazla uğraştırmadan metne başlatırdı. "Avâmil'i misalleriyle bilen âlim olur" derdi. Mantık ve belâgat okutmayı da ihmal etmezdi. Aile efradına, ehibbâsına ve ehibbâ çocuklarından istidadlı olanlara ders okutmuştur. Mehmed Şekerci ders verdikleri son talebesidir.

"İslâmiyete dair yirmibin cild kitap okudum. Hepsi üstadımdan öğrendiklerime muvâfıktır. Fazla yazılmış bir harf görmedim ki, çıkarayım; eksik bırakılmış bir harf tesbit etmedim ki ilâve edeyim. İslâm âlimleri söylenecek her şeyi söylemişler, yazmışlar" sözü kendisinden rivâyet edilmiştir. Bununla beraber çok kitap okunmasını değil; iyi kitapların çok okunmasını tavsiye ederdi.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Dört mezhebin inceliklerine vâkıf, derin âlim, veliyy-i kâmil Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretleri, 'İslâmiyyette şimdi

89 Ebu'l-Hasen Şâzelî (h.592-654), Tunusludur. Silsilesi Sırrî Sekâtî'ye ve bir yoldan da Seyyid Ahmed Rıfâî'ye bağlanır. "Her istediğim zaman, Resûlullahı baş gözümle görmezsem, kendimi O'nun ümmeti saymam" dediği meşhurdur. Aslı, "Lev hucibe annî Resûlullahi tarfete aynin, ma adedtü nefsî müslimen" olan bu sözü Ebu'l-Abbas Mürsî'ye de nisbet edenler vardır. Abdülhakîm Efendi'nin temennisinde bu söze işaret bulunmaktadır.

lâzım olan dört kitap, tefsirde, Tefsir-i Beydâvî; hadîste Buhârî-yi Şerîf; fıkıhta Şâfiî için İbni Hacer [Tuhfetü'l-Muhtac], Hanefî için İbni Âbidîn [Reddü'l-Muhtar]; tasavvufta Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbanî'dir' buyurdu". Bunların hâricinde Türkçe olarak Birgivî Vasıyetnâmesi, Kâdızâde'nin Âmentü Şerhi, Hafız Es'ad Efendi'nin Dürr-i Yektâ, Muhammed bin Kutbüddin İznikî'nin Miftâhü'l-Cenne [Mızraklı İlmihal], Nişancızâde'nin Mir'at-ı Kâinât, Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'lûmât-ı Nâfia kitaplarının okunmasını tavsiye ederdi. Ayrıca tasavvuftan Reşahât ve Berekât kitaplarını medhederdi. "Reşahât okumak ihlâsı arttırır" derdi.

Beylerbeyi'nde Tenekeci Osman Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri bana Birgivî Vasıyetnâmesi'nin Kâdızâde şerhini verdi ve kenarına 'Bu kitabı okumak, nâfile ibâdetten efdaldir' diye yazdı". Bu kitapları okumamış olanları müridliğe kabul etmezdi. Nitekim Mevlânâ Hâlid Bağdâdî Hazretleri, kendi kaleme aldığı İtikadnâme kitabını okumayanı, tarîkate kabul etmezdi.

Tasavvufu, 'Ehemmi, mühimme tercih etmek' [mühim bir işe, daha mühimi tercih etmek] tarif buyururlar; kalbde hakikî imanı hâsıl etmeye yaradığını, imanı vicdânîleştirdiğini söylerlerdi. "Aklî delillerle kuvvetlendirilen bir iman, başka aklî delillerle kolayca yıkılır" buyururlar ve şu kıssayı anlatırlardı: "İbnü's-Sakkâ, Abdülkâdir-i Geylânî kuddise sırruhunun medresede şerîki [ders arkadaşı] idi. Çok âlim idi, Dicle kenarında oturup tevhîdi yüz türlü isbat ederdi. Rum kayseri, Abbâsî halifesine haber gönderip kendisinden bir sefir istedi. Yalnız sefirin çok âlim olmasını, papazların her sualine cevap vermeye muktedir olmasını şart koşarak, eğer papazların sualine cevap veremeyen bir sefir gönderilirse, her sene gönderdiği vergiyi vermeyeceğini bildirdi. Halife de İbnü's-Sakkâ'yı seçip Bizans'a gönderdi. İbnü's-Sakkâ saraya girip çıkarken kayserin kızını görüp âşık oldu ve babasından istedi. Kayser de biz müslümana kız vermeyiz; eğer müslümanlığı terk edip hristiyan olursan sana kızımı veririm deyince, İbnü's-Sakkâ da aşkından vazgeçmeyerek neûzübillah kızı almak için tenassur etti [Hristiyan oldu]. Bu sefer de bir oturuşta neûzübillah teslîsin doğru olduğunu üçyüz delil ile isbata kalkardı. Bu kıssadan anlaşılıyor ki, sâlihlerin sohbeti olmadıkça, onların sohbeti ile ihlâs elde edilmedikçe, ilim insanı seâdete kavuşturamaz". Aynı şeyi 'Tatmayan bilmez' sözü çerçevesinde, tasavvuf için de söylemişler; "Bu iş kitapla olmaz. Akılla da varılmaz. Hiç yemeğin lezzeti çatal bıçakla aranıp bulunabilir mi?" buyurmuşlardır.[90]

90 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 99.

Karşısına Niye Oturtmuş

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri günahlardan çok sakınırdı. Vapura bindiklerinde Şâkir abiyi veya içimizden birini karşılarına oturturdu. Birgün Şâkir abiye 'Seni niye karşıma oturtuyorum biliyor musun?' diye sordu. O da, 'Herhalde çok sevdiğiniz için' diye cevap verdi. Onlar, 'Karşıma bir namahrem oturup da günaha girmeyeyim diye' dedi. Bir defasında da, 'Ramazan-ı şerifte evinizden dışarıya çıkmayınız, ibadetinizi, zikrinizi evinizde yapınız. İnsan ibadet edeyim derken ne günahlar işliyor!' buyurdu".

İslâmiyetin şiarı olan şeylere hürmet edilmesi hususunda çok hassas idi. "Allahü teâlâ, bu millete Cennet harflerini vermişti; kıymeti bilinmedi. Helâlarda kullandılar; yerlere yazdılar. Bunun üzerine Allahü teâlâ bunları kaldırdı. Çünki Kur'an-ı kerîmde 'Verdiğim nimetlerin kıymetini bilmezseniz elinizden alırım' buyuruyor. Tıpkı halîfeler gibi. Onların da kıymetini bilmediler; Allah da aldı" buyurdu. "İslâm harfleri ile âyet-i kerîmeleri, Latin harflerinin arasına yazmak, onları kazûrâta ilkâ etmek [pisliğe atmak] gibidir" derdi.

Namazın vaktinde ve bütün erkânıyla kılınmasına çok ehemmiyet verirdi. "Bu kadar yaşındayım. Elhamdülillah bir vakit namazım kazâya kalmamıştır. Ama yine de Seyyid-i senedim, üstadım, Seyyid Fehim hazretlerine yetişemedim. O, bir vakit namazı cemaatsiz kılmış değildir" derdi.

İlyas Ketenci Bey anlattı: "Dârüşşafaka'da okurken, bir pazar günüydü. Bahar mevsimiydi. Efendi Baba'ya gidecektim. Sabahleyin kalktım. Abdest aldım. Bu arada güneş doğdu, namaz fevt oldu. Edirnekapı'dan Otakçılar'dan yürüdüm, tekkeye çıktım. Efendi Baba, câminin içerisinde Ziyâ Bey'le karşılıklı oturmuş Mektûbât okuyorlardı. Ben de câmiye geçtim, oradaki camekânın içine girdim. Efendi Baba beni gördü. Başını kaldırdı. 'Bir vakit namaz üzerimden geçeceğine, Allah bin defa canımı alsın!' buyurdu. Ben hemen oradan çıktım, abdest alıp sabah namazını kazâ ettim".

Hâbil Bey anlattı: "Rize'den gemiyle eşyalarımızı getiriyordum. Gemide hırsızlar olduğu için eşyaların başından ayrılamadım. Bu arada birkaç namaz vakti geçti. İstanbul'a gelince Efendi Baba'ya gittim. Efendi Baba'nın ilk sorduğu, 'Yolda namazlarını kıldın mı?' oldu. Doğru söylesem olmaz; yalan söylesem olmaz. En sonunda, 'Efendim eşyalarımın çalınmaması için birkaç vakit namazı kılamadım' dedim. Efendi Baba, 'Keşki bütün eşyaların çalınsaydı da, bir vakit namazı kaçırmasaydın' buyurdu".

Necib Fâzıl Bey, ilk tanıştığı zamanlarda Abdülhakîm Efendinin her

fırsatta ısrarla namaz üzerinde durduğunu ve tanıştıktan az sonra 'Namaza ne vakit başlıyacaksın?' diye sorduklarını anlatır. "Bana soracaklardır: 'Nasıl gidiyor namazların?'. Ben de 'Vakitlerinde yetiştiremiyorum efendim, fakat akşamları evde, yatsı namazının edâsiyle beraber bütün günü kazâ ediyorum' dedim. Ve bir kere daha olduğu gibi, memnuniyetsiz bir sükûtla susacaklardır. 'Namaz, aman namaz; mutlaka namaz... Nerede, ne şart altında olursa olsun, mutlaka namaz' buyurdular. 'Efendim, namazda üstüme müthiş havâtır [vesveseler] yükleniyor' dediğimde, 'Olsun. Namazını kıl!' buyurdular. Bir kere de sehiv secdesini sormaya, kalktım. Hatâdan korkuyordum; sanki hatâ korkusiyle namaz kılamıyordum. 'Sen bunları bırak da, namazını kılmaya bak!' dediler".[91]

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Namaz kılmak Allahü teâlâya teveccüh etmek demektir. Namazın farz, vâcib, sünnet ve müstehablarına riâyet çok mühimdir. Namaz, bunlardan muhtelittir [bunların karışımıdır]. Ancak bunlar yapılırsa, namaz tamam olur. Birinde noksanlık olursa, namazın kemâlinde o mikdar noksanlık olur. Dünyada şer'-i şerife göre namaz kılanlara hakâyık münkeşif olur [hakikat âlemi açılır]. İlm-i ledünnî [manevî ilim, evliyalık] ihsan olunur. Bu ilmin yetmiş iki derecesi vardır. En aşağısı, bir ağaca bakınca yapraklarının, denize bakınca katrelerinin, sahile bakınca kum tanelerinin sayısını bilmek, saîd ile şakî [Cennetlik ve Cehennemlik] olanı ayırmaktır. Bunlar kabirde namaz kılarlar. O namaz, kıyam ve rükü' değildir. Allahü teâlâya teveccüh etmektir' buyurdu. Habil Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Nerede namaz var; orada iman var. Nerede namaz yok; orada iman ya var, ya yok!' buyurdu."

Taha Arvas Bey anlattı: "Câmide bazan öyle olurdu ki, üç kişi cemaat olurduk. Bir defasında da Şâkir abi imam oldu. İkimiz cemaat olduk. Benim namazım, Efendi Hazretleri'nin hallerini seyretmekle geçti. Sabah namazını kılıyorlardı. Temkin ve duruşları dağlardan metin ve heybetli idi. Rükû'a ve secdeye eğilirlerken, bir insan değil, sanki büyük bir dağ eğiliyor, geniş bir ovayı kaplıyordu. Biraz sonra, secdede otururken baktım. Küçülmüşler, sanki eriyip yok olacaklardı. Şaşırdım. Hiç böyle hallerini görmemiştim".

Namazda son teşehhüdde, Ettehiyyatü, salli, bârik ve Rabbenâ âtinâ... dualarından sonra, selâm vermeden evvel, Allahümme innî e'uzü bike min hemezâti'ş-şeyâtîn, okurdu[92]. "Dua muhtasar [kısa] olmalıdır. Rabbiğfir verham ve ente hayrü'r-râhimîn, kâfidir" [Ey merhamet edenlerin

91 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 169-170.

92 Meali: Ya Rabbi! Şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım (Mü'minûn, 97).

en merhametlisi olan rabbim, mağfiret ve rahmet eyle!] buyururdu.

"Namazın akabinde Âyetülkürsî okumak ve tesbihat yapmak çok mühimdir; asla terk edilmemesine sa'y ve gayret olunmalıdır" buyurdular. Abdülhakîm Efendi, namaz tesbihlerini umumiyetle el ile çekerlerdi. El ile çekerken, sağ elin başparmağından ve aşağıdan yukarı doğru başlayarak (her parmakta 3 defa olmak üzere) küçük parmak ucunda 15 olur, tekrar küçük parmak altından itibaren geriye dönerler, başparmak ucuna gelince 30 defa olur ve 3 defa da tekrar şehâdet parmağında tesbihatı bitirirdi. Tesbih kullandıkları da olurdu[93]. Namazdan sonra 'tekabbelallah' [Allah kabul etsin!] demeği beğenmezler, 'Ne yaptık ki kabul etsin diyoruz; bunun yerine bârekellah [Allah mübarek etsin] demeli' buyururlardı[94].

Tekkedeki hanımlar, aralarında para toplayıp Abdülhakîm Efendi'ye kırmızı rengin hâkim olduğu nakışlı bir halı seccâde almışlardı. Uzun zaman namaz kıldıkları bu seccâdeyi İlyas Ketenci Bey'e vermişler; o da Hilmi Işık Efendi'ye hediye etmiştir.

Şark Tarafı Kararmış mı?

Abdülhakîm Efendi, dinî hususlarda ihtiyat ve temkîni şiâr edinmişti. Akşam namazını kılmak için güneş battıktan sonra yanındakilere "Bakın bakalım, şark tarafı kararmış mı?" diye sorardı. Böylece akşam namazını güneşin battığı göründükten birkaç dakika sonra kılardı. Nitekim tepeler, binalar ve bulutlar sebebi ile zâhirî gurub görülemeyen yerlerde, gurub vaktinin, şarktaki tepelerin kararması ile anlaşılacağı hadîs-i şerîfte bildirilmiştir. Çünki aradaki tepeler ve binâlar sebebiyle güneş batmış gibi görüneceğinden, şark tarafındaki ışıkların kaybolması, güneşin hakikaten battığına delâlet eder. Hazret-i Peygamber'in sünneti böyledir[95].

"Tûl-i şarkîdeki [doğu meridyenindeki] memleketin rü'yeti [hilâli görmesi], tûl-i garbîdeki [batı meridyenindeki] memlekete hüccet olabilir. Tûl-i garbî memleketindeki, tûl-i şarkî memleketine hüccet olamaz. Şimdiki Ramazanların ibtidâ ve intihâsı [başı ve sonu] şer'an sâbit olmadığından iki gün kaza etmek evlâdır" buyururdu. Ramazan ayında, iftarı açmadan önce akşam namazını kılarlar, "İftarı akşam namazından önce yapmak müstehab ise de, bir ibadeti bozulmak şübhesinden kurtarmak

93 Resûlullah aleyhisselâm, tesbihleri el ile çekmekle beraber, tesbihleri hurma çekirdekleriyle sayanlara da bir şey demediği için tesbih kullanmak meşru; ancak elle çekmek efdaldir.

94 Namaz kıldıktan sonra "Allah kabul etsin" demek, Hanefî'de câiz ise de, İmam Malik'e göre mekruh, İmam Evzâî'ye göre bid'attir.

95 Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s. 186.

için müstehab terk edilmelidir. Önce akşam namazını kılmalı, sonra iftar etmelidir. Böylece iftar yine, yıldızlar görünmeden önce olur. Yani acele edilmiş olur ve oruç bozulmak tehlikesinden kurtulur. Akşam namazını vakti çıkmadan, tekrar kılmak mümkündür. Takvim, saat, kandil, top ve ezan yanlış olunca, oruç kurtulmaz" derdi. Ehibbâsından pul müdürü diye maruf Ahmed Hilmi İmre Bey, Vasiyyetim ve Hakîkat İlminden Parçalar adlı eserinde der ki: "Hazret-i Peygamber, akşam namazına vitrü'n-nehâr [gündüzün üç rek'atlik namazı] diyerek, gündüze izâfe buyurduğu [bağladığı] için, havas [büyükler] bu sırra binâen akşam namazının îfâsından sonra iftarı müstehab görmüştür" diyerek, bir cihetle Abdülhakîm Efendi'nin hassasiyetinin delilini vermektedir.[96]

Abdülhakîm Efendi'nin kullandığı takvimden bir yaprak

Ziyâ Bey, 9 cm x 5,5 cm ebadında bir bloknota, birkaç aylık namaz vakitlerini, iri İslâm harfleriyle nefis bir biçimde yazdırarak Abdülhakîm Efendi için bir takvim hazırlatırdı. Bu takvimin her yaprağının üstünde günün hicrî tarihi yazar (meselâ 5 Muharrem 60 Pazar); ortada ezânî ve vasatî olarak (tı, zı, ayn ve gayn harflerinin sembolize ettiği) tulu'-i şems, zuhr, asr ve gurûb-ı şems saatleri bulunur; en altta da günün rûmî ve milâdî olarak günün tarihi yer alırdı. Abdülhakîm Efendi, bir ellerinde cep saati, bir ellerinde de bu takvim, namaz vaktini beklerdi. İki üç ayda bir, yenisi hazırlanınca, eski nüshayı ehibbâsına yâdigâr olarak verirdi. Cep saati, basılan bir düğme marifetiyle hem ezanî, hem de vasatî saati gösterirdi. Bu saat sonradan meşin kılıfıyla beraber Emin Garbi Arvas Bey

96 İstanbul 1958, s.185.

tarafından Hüseyn Hilmi Işık Efendi'ye hediye edilmiştir. Abdülhakîm Efendi, "Hayırlı işlere vâsıta olan işler de hayırlıdır" der ve saatçilik, manifaturacılık, terzilik, aşçılık gibi mesleklerin tayyip olduğunu söyler ve "İt'âm-ı taâm mutlaka nâfîdir [yemek yedirmek mutlaka faydalıdır]. Ecri vardır. Hatta aşçı olub ücret alsa dahi yine ecre nâil olur." buyururlardı. "Avlanmak mübah mıdır?" sualine, "Mübahtır; fakat yümünlü [bereketli] sayılmaz" buyurdular.[97]

Ellerini Kaldırmazdı

Seyyid Kâsım Arvas, Mehmed Said Arvas gibi Arvâsî âilesinden ilim ve irfan sahibi zâtların rivâyetine göre, Seyyid Taha Hakkârî ile Seyyid Fehim Efendi ve oğulları, Şâfiî oldukları halde, namazdaki intikal tekbirlerinde ellerini kaldırmazdı. Seyyid Abdülhakîm Efendi de böyle yapardı. Nitekim Hazret-i Peygamber'in önceleri ellerini kaldırdığını; sonra artık kaldırmadığını; binaenaleyh Hazret-i Peygamber'in ellerini kaldırdığına dair olan hadîsin mensuh olduğunu; Abdullah bin Mes'ud hazretleri bildirmektedir.

Abdülhakîm Efendi, ileri yaşında iken, namazları çorapla kılar; kışın ince mest giyerdi. "Hanefîler sıcak iklimlerde Şâfiî mezhebini taklîden çıplak ayakla namaz kılarlar. Şâfiîler de, soğuk iklimlerde Hanefî'yi taklîden çorapla namaz kılarlar" derdi. [Erkekler namazı Hanefî'de ayağı örtülü; Şâfiî'de ise çıplak ayakla kılmak müstehabdır.] Şâfiî mezhebinde sünnet olduğu halde, namaz kılarken tehiyyatta başparmağı ile işaret etmezdi. Eshâbından Şâfiî olanlara da, Hanefîlerin bulunduğu yerlerde namaz kılarken fitneye sebebiyet vermemek için böyle parmağı kaldırmamayı tavsiye ederdi. Abdülhakîm Efendi Şâfiî olmakla beraber; Hanefî mezhebinin hükümlerini de gözetirdi. Nitekim mezhepler arasında hilâfa riâyet etmek müstehaptır.

Abdülhakîm Efendi, Bayezid Câmii'nde vaaz verirken, namazdan sonra nasıl dua edileceğini anlatır; iki ellerini göğüs hizasında kaldırıp ileriye doğru uzatarak, "Duayı böyle yapın!" derdi. Hâbil Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, Seyyid Fehim hazretlerinden bildirirdi ki, namazdan sonra dua ederken ellerini kaldırdıkta en son 'Rabbiğfir ve'rham ve ente hayrü'r-râhimîn, teveffenî müslimen ve elhıknî bissâlihîn' [Ya Rabbî, mağfiret ve merhamet buyur! Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Beni Müslüman olarak öldür ve sâlihler zümresine ilhak eyle!] derler; ellerini yüzlerine sürerlerdi ve her fırsatta 'Yâ Allah, bike tahassantü ve bi-abdike ve resûlike

97 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 204.

seyyidinâ Muhammedin sallallahü aleyhi ve selleme istecertü' [Allahım, sana sığınırım. Senin kulun ve peygamberin Muhammed aleyhisselâmı da sığınacak yer kabul ederim] duasını okurlardı. Dua ederken ve okuduklarını hediye ederken 'Âdem aleyhisselâmdan inkiraz-ı âleme (kıyâmete) kadar gelmiş ve gelecek bilcümle mü'min ve mü'minâtın ruhlarına hediye ettim' derlerdi".

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri, bir defasında Bayezid Câmii'nde, abdest alırken başın tamamını meshetmenin sünnet olduğunu bildirdi ve nasıl yapılacağını gösterdiler. İki elinin baş ve işaret parmağını açtılar. Diğer üçünü yapıştırıp ucunu bitiştirdiler. Sadece parmak içleri ile alnının üstünden ensesine kadar çektiler. Baş ve şehâdet parmakları ve avuç içleri havada olup, başa dokunmuyordu. Eller, arkadaki saç kenârına gidince, üçer parmağı baştan ayırıp, iki elin avuç içlerini kafanın yan tarafındaki saçlar üzerine yapıştırarak arkadan öne çektiler. Böylece başın yan tarafları mesh edilmiş oldu. Sonra şehâdet parmaklarını kulakların iç tarafına ve başparmakların iç yüzünü, kulak arkasına koyup, kulakları yukarıdan aşağı mesh ettiler. Sonra, diğer üç parmakların dış yüzlerini enseye koyup, ensenin ortasından, iki tarafına doğru çekerek mesh ettiler. 'İşte kaplama mesh bundan ibarettir' buyurdular. Bu sırada Efendi Hazretleri'nin saçları uzunca idi. Avuç içlerini öne doğru çektikleri zaman, saçları burnun, hatta ağzının üstüne kadar indi. Sonra düzelttiler".

İbni Kemal Paşa, Murad Münzevî, Mehmed Emin Tokadî ve Şeyh Abdülfettah Akrî hazretlerinin kabirlerini çok ziyaret ederdi. Ruhânî olarak kendileriyle konuşup, görüştüğünü yakınları rivâyet eder. Daha mürşidinden ilk râbıta emrini alıp, râbıtaya başlayınca, Seyyid Abdülkâdir Geylânî hazretlerini görüp, ona çok şeyler sorarak, cevaplarını aldığı anlatılır. Abdülhakîm Efendi'nin, İmam Gazâlî'den de nisbeti vardır. Bu nisbeti sebebiyledir ki, yazılarını okuyanlar, İmam Gazâlî ve İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerindeki ifade ve cümlelerden ayırd edemez. Arvas, Başkale ve Kaşgârî Tekkeleri'nde, hatim duası yapılacağı zaman Şeyh Abdülkâdir Geylânî'den başka, bazen İmam Gazâlî'nin de ismini zikretmek âdet olmuştur.

Zeyl-i Keşkül'de yazdığına nazaran ziyâret-i kubûr bâbında şöyle buyurdular: "Meşâyıh-ı kibâr [büyük evliyâlar] kaddesallahü teâlâ ervâhahüm mezarlarını ziyâretde, ziyâret eylediği ulunun sıfatlarından ne mikdâr anlamışsa ve ne sıfatla o azîzin mezarına teveccüh etmiş [yönelmiş] ise, o kadar feyz almağa kâdir olur. Gerçi meşâhid-i mukaddese [mübarek mezarların] ziyaretinde, kurb-i sûrînin [zâhirdeki yakınlığın] çok âsârı

[tesirleri] vardır. Ama hakîkatde, ervâh-ı mukaddeseye [mübarek ruhlara] teveccühde, bu'd-i sûrî [zâhirdeki uzaklık] mâni' değildir. Ehlullah mekâbirini [kabirlerini] ziyâretden maksad, Hakka teveccüh olmalı ve o velînin rûhâniyyetine kemâl-i teveccühü vesîle bilmelidir."

Birinci İş Fıkıh!..

Seyyid Abdülhakîm Efendi, fıkıh ilminin öğrenilmesini ve öğretilmesini birinci iş olarak görürler; böyle vasıfla muttasıf olmayan birine tarîkat dahi vermezlerdi. İmam Mâlik hazretlerine atfedilen "Fıkıh öğrenmeyip tasavvuf ile uğraşan, zındık olur; fıkıh öğrenip de, tasavvuftan haberi olmayan mübtedi olur. Her ikisini edinen, hakîkate varır" sözünü sık söylerdi. Mensuplarından Hilmi Işık Efendi'ye, "Birinci işin, fıkıh olmalıdır" diyerek İbni Âbidin okumasını tavsiye ettiler. "Şeriat üç cüzden ibarettir: İlim (bilmek), amel (işlemek) ve her ikisinde ihlâs ile muttasıf olmaktır" buyurdular.

Mürşid-i kâmil makâmında oldukları ve bu makâmın tarifinde de, "Mürşid-i kâmil, tasavvufta velâyet-i hâssa-i Muhammediyye; fıkıhta ise ictihad makamındadır" buyurdukları halde, kendisinden evvelki mürşidler gibi, muayyen bir mezhebi taklidden ayrılmamışlardır. Şâfiî olup, diğer üç mezhebi de hakkıyla bilirlerdi. İhtiyaç hâlinde telfîke kaçmadan mezheb taklid etmekte beis bulunmadığını beyan buyururlardı. Mensuplarından Ankara'da vazifeli olup sık sık üstadını ziyarete İstanbul'a gelen Hilmi Işık Efendi'ye, "Eskişehir'de tren durur. İstasyonda inip, akşam ile yatsıyı Şâfiî mezhebine göre cem edersin!" buyurdular[98].

Fıkıhta hem selef âlimlerine sadakat ve riâyet gösterip, fetvâlarının zâhiri ile amel edilmesini tavsiye ederler; "Dinde söz sâhibi olanlar müctehidlerdir, hocalar değil. Eimme-i din [din imamları] ne demişse, onu yapmalıdır" buyururlardı. Yeni ortaya çıkan müşahhas [somut] meselelere, önceki âlimlerin kitaplarındaki hükümleri tatbik etmekte; muhtelif fetvalardan zamana, zemine ve müsteftînin (fetvâ soranın) hâline en muvafık olan bir tanesiyle meseleyi halletmekte mâhir idi. Fıkıh ilmine dair müstakil kitapları yoktur. Ancak Savcı Baha Arıkan'ın İslâm hukukuna dair suallerine verdiği cevaplar; ayrıca çeşitli risâle, mektup ve vaazlarında fıkha dair mütâlaaları kayda değerdir. Gerek yeni ortaya çıkan itikadî bid'atlara karşı mücâdelesi, gerekse fıkıh ilminin yerleşmesindeki mesaisi sebebiyle zamanın müceddidi olarak görülmüştür.

98 Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde, yolculuk, hastalık ve korku, öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı, öncekinin veya sonrakinin vaktinde beraber kılmaya (cem' etmeye) izin veren özürlerdendir.

Abdülhakîm Efendi İstanbul'da iken, Cava [Endonezya] müslümanlarından İstanbul'a zekâta dair bazı sualler geliyor. Bir şekilde Abdülhakîm Efendi'ye intikal ettirilen bu suallere verdiği cevaplar, Sevânihü'l-Efkâr'da yazılıdır. Burada diyor ki: Sual: Cavalıların zekâtlarını Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ahâlisine nakl ile i'tâsı [göndererek vermeleri] câiz midir? Cavalıların cümlesi Şâfiîdirler. Şâfiî mezhebinde nakl-i zekâta fetvâ var mıdır? Cevab: Hanefîde mutlaka nakl câizdir. Mâlikî'de mesâfe-i kâsıra [sefer mesâfesinden kısa mesâfeye] nakl câizdir. Şâfiî'nin kavl-i râcihine [tercih edilen kavline] göre câiz değildir. İmâm-ı Buhârî, cevâzını ihtiyâr etmişdir. Velhâsıl İmam-ı Şâfiî'nin mezhebinde, nakl-i zekât cevâzına kavl vardır ve bu kavli taklid edip muktedâsıyla [icabıyla] amel câizdir. Şâfiî mezhebinde, ehl-i mezhebin hilâfında üç mes'elede fetvâ verilmişdir: 1. Zekât nakli; 2. Bir sınıfa; 3. Bir ferde verilmesi. [Şâfiî'de, zekât, Kur'an-ı kerîmde sayılan 8 sınıfın her birinden en az üç kişiye verilir. Fakir akraba veya bulunduğu yerde fakir varken, başkasına veya sefer mesafesinden uzağa zekât verilmez.] 17 Rebî'ulevvel 348 [23/8/929] Abdülhakîm"

Abdülhakîm Efendi'nin muhtelif fıkhî meselelerde verdiği; Sevânihü'l-Efkâr veya Zeyl-i Keşkül'de yazılı bulunan fetvâlardan bazı misaller:

Ağzın ve burnun içini yıkamak, ya'ni buralara suyu îsâl etmek Şâfiî'de farz değildir. Hanefî mezhebinde ise, buralara suyu îsâl etmek [ulaştırmak] farzdır. Bunun içindir ki, Hanefî mezhebinde olanlar, dişlerini kaplatamazlar ve doldurtamazlar. Çünki buralara su isâbet etmez. Dişini kaplatan veya doldurtan, Şâfiî mezhebini taklid eder.

Kâğıd paraların kıymeti, kıymet-i i'tibârîdir. Mu'tebirin [kullananın] i'tibârından düşdü mü, kıymeti kalmaz. Bu sebebden fıtra ve zekâtı kâğıd para ile vermek câiz olmaz. Kâğıd ile evvelce verilen zekâtlar, altın ile devr tarikiyle kazâ edilmelidir. [Kâğıd para, altın karşılığı borç senedi gibidir. Zekât, altın olarak vermelidir.]

Bir şehrin bir köşesinde bir kimse açlıkdan ölse, şehrin diğer köşesinde birinin cüz'î bir mikdar zekât borcu kalsa, kâtil olur.

Ekmek, serî'ü'l-helâkdir [çabuk tükenir]. Serî'ül helâk şeylerden zekât câiz değildir.

Tahte'l-cild [cild altına] yapılan iğne şırıngalar orucu bozar. Hatta bevl takattür etmeye [damlamasın] diye zekere pamuk tıkamak da [Şâfiî'de] orucu bozar.

Hiç kazâsı olmayanların da ıskât, ya'ni keffâret-i salât yapması lâzımdır.

Zirâ eimme-i Hanefiyye buyururlar ki, mekruh bulunan namazın iâdesi lâzımdır.

Hâtıra gelen hâtırat, ma'füvdür [Hâtıra gelen kötü şeyler, işlenmedikçe, affedilmişdir]. Fakat Mekke müstesnâdır. Bundan dolayı Eimme-i Hanefiyyece mücâveret-i Mekke [Hanefî imamlarına göre Mekke'de oturmak] doğru değildir.

Rüşvet, hakkı haksız, haksızı haklı yapmak için verilen paradır. Tahsîl-i hak [hakkını alabilmek] için verilen para rüşvet değildir.

Kelb, Hanefî mezhebinde de, Şâfiî mezhebinde de necs-i aynîdir. Hanefîde necs değil demek yanlışdır. [Ancak temizlenme usulü her iki mezhebde aynı değildir.]

Lavanta, kolonya, vernik gibi ispirtolu sıvıları kullanmakta ihtiyaç olduğu yerlerde, üç kavil mevcuddur: 1-İspirtonun tâhir olduğunu bildiren âlimi taklid etmek; 2-Benzerleri necs olduğu meşhur ise de, kullanmakta olanın necâsetten yapıldığını bilmemesi; 3-Sakınması müşkil olan şey affolunur. Mâlikî mezhebinde de böyledir. Bu suretle kolonya sürenin imameti caiz olur.

Şeriatde salben [asarak] îdâm yokdur. Salb çirkindir. Îdâm, şeriatde kurşunladır [serî öldüren bir silahladır].

Medyûn [borçlu], mahbûs olur [hapsedilir]. Matâl, borç vakti gelenin, muktedirken borcunu adem-i îfâsıdır [yerine getirmemektir]. Medyûn, matâlden, yani zulmden dolayı mahbûs olur. [Yani borcundan değil, borcunu haksız yere ödemediği için hapsedilir.]

Ahkâm-ı kat'iyye-yi ilâhiyyeyi inkâr ve tereddüd ve istihzâ ve şübhe ve beğenmemek ve ibâda evfak ve erfak ve zamanların tebeddülü ile tebeddül etmesine kâil olmak, râzı olmak ve beğenmek dahi irtidâddır. [Yani kat'î olan ilahî ahkâmı inkâr, şüphe ve alay eden, zamanın değişmesiyle insanlara göre değişeceğine inanan mürted olur.]

Namaz ile, kelime-i tevhid ile, irtidâd zâil olmaz [dinden çıkma hâli ortadan kalkmaz]. Ne ile irtidâd etmiş ise, onun izâlesi lâzımdır. İrtidâda sebeb olan şeyler çokdur. Cümlesinden teberrî lâzımdır. [Ne sebeple mürted olmuş ise, ona tevbe lâzımdır.]

İnsan vefat edince hareketi zâil olur [kaybolur]. His bâki kalır. Meyyitin âzâlarından birini kesmek, aynen hayy [diri] iken kesmek gibi elem verir. Mevtâ tekfîn, gasl, tedfîn edenleri hep hisseder.

Hanefî mezhebinde halk dağıldıkdan sonra, Şâfiî'de ise dağılmadan evvel [ölüye] telkîn verilir.

Saç, makbuldür. Erkek ve kadınlar saçını kesmemelidir. Saç, insana bir ziynetdir.

Namaz kılmayan, Hanefî'de hukuk-ı beşeriyyeden [insanî haklardan] mahrumdur. Kut'u lâ yemûtdan [ölmeyecek kadardan] fazla mirasdan kendisine verilmez.

Seferî olan için kıbleyi bulmak üçdür: Birisi, kıbleyi bilmek; ikincisi, bilenleri taklid; üçüncüsü, ictihaddır. Kıbleyi bilmek mümkin ise, taklid ve ictihad haramdır. Eğer ilm-i kıble mümkin olmazsa, ictihad mümkin ise taklid yapmaz, kimsenin sözüne bakmaz. İctihad ile kılar. Yani kıbleyi yıldızlardan, dağlardan, mağaralardan, köylerin kıblelerinden çalışarak meydana çıkarır.

Zarûret-i mülcie [ağır zaruret hâli], katl-i nefs ve kat-ı uzvdur [öldürülme veya uzvunun kesilmesi tehlikesidir]. İzhâr-ı küfr [küfr olan bir şeyi yapmak veya söylemek], ancak zarûret-i mülcie ile câiz olur. Evlâ olan küfrü izhâr etmemekdir. Habs, darb, mülcie değildir, gayrı mülciedir [ağır zaruret değildir].

Padişahlar hacca gitmeye ma'zurdurlar [özrleri sebebiyle hacca gitmezler]. Bedel gönderirler ki emîrülhac derler. Sultan Hamid her sene hüccâcın yüzde beşini bâdihevâ memleketine kadar gönderirdi. Yol masrafını, iâşesini ve yollarda ihtiyacını temin ederdi. Demek ki eski padişahlar hep böyle idi. Sürre emîni ile her sene on dört deve yükü altın hazine-i hâssadan gönderilirdi.

Kurbanları, bayramın ikinci günü kesmelidir. Zirâ [takvime uyulduğu için] birinci günün tesâdüfü kat'î değildir. Kurbanı ikinci günü kesmek câizdir. Fekat birgün evvel kesmek câiz değildir.

Borç almak, lüzûm-i îcâbî için [ancak lâzım olunca] câizdir. [Lâzım olmak üç türlüdür:] Lüzûm-i îcâbî, lüzûm-i istihsânî, lüzûm-i aklî. Nafakası yoksa, lüzûm-i îcâbî, ya'ni vücûb-ı şer'îdir. Evi olmazsa, dışarıda kalırsa lüzûm-i aklîdir. [Borç alabilir.] Elbise yapabilir [lüzum-i îcâbîdir]. Fakat mansab [mevkii, vazifesi, memleketin âdeti] itibariyle palto ve sâireye ihtiyaç olur [ki bu da] lüzûm-i istihsânî, lüzûm-i örfîdir. [Yani yalnız bunlar ödünç alabilir ve bunlara ödünç verilebilir.] [Kendisine vâcib olmadığı halde] Kurban kesmek için borç almak câiz değildir, hamâkatdir [ahmaklıktır].

Kurban, ne kadar fazla bahâya alınırsa, yümn ve bereketi fazla olur. Allah, kendi yolunda sarf olunanlara yine verir.

Halîfeler, bu vazifeden hal' olunmazlar. [Yani mürted olmadıkça veya aklını kaçırmadıkça, şu veya bu sebeple tahttan indirilemezler.] Yezid

de, Velid de, cümlesi halîfe idiler. Bunların hal'ine fetvâ veren hocalar, şeyhülislâmlar, câhil idiler.

Ehl-i beyt-i nebevîye, beytülmâlden humus [beşde bir] aldıklarından zekât verilmezdi. Fakat ehl-i beyt, bu humus hissesini almadıkları vaktde zekât verilmesi câiz olur diye [ulemâ] fetvâ verdiler.

Uşr [toprak mahsulleri zekâtı] kaldırılmakla, uşr sâkıt olmaz [düşmez]. Herkesin yine uşrunu vermesi lâzımdır. Bu vâcibi, mücâhidîne, medyûna [borçluya] veya ebnâ-yı sebile [yolda kalmışlara], ehl-i beyt-i nebevîye, yol, köprü, han ve sâireye, ya'ni beytülmale verir. Uşru verilmeyen mezrûât [mahsuller], haramdır. Zekâtı verilmeyen paranın kırkda biri muayyen olmadığından, hepsi haramdır.

Meyyitin kırkıncı günü hakkında kitablarda bir şey yokdur. Lâzım olan, meyyit kabre girmeden evvel, ıskâtını ve diğer düâ ve diğer hediyeleri yapmalıdır. Kırkıncı günü beklememelidir. Kırkıncı güne kadar ne azablar olur.

[Kadın ve erkek] karışık mevlid kıraati çok günahdır. Hâricde kadınlarla ihtilâta [karışmaya] nazaran, mevlidde ihtilât daha fenâdır. İbâdet şeklinde mâsiyet [günah], sâde mâsiyetden daha günahdır. Evkât-ı mekrûhada [mekruh vakitlerde] namazın nehyi de bunun gibidir. Bu nehy, ibâdetgâh olan câmilerin ibâdet şeklinde olursa daha ziyâde günahdır. Kırkıncı günde ibâdet yapılmasın, dememelidir. Yine yapılmalıdır. Fakat kırkıncı güne te'hir etmemelidir.

Lafza-i ilâhiyye, esmâ-i ilâhiyye [Allah'ın isimleri], her hangi bir harfle yazılsa dahi muhteremdir. Hurufât [harfler] muhterem olmasa dahi.

Kâfir [erkek] ile müslüman kızının teehhülü [evlenmesi] câiz değildir. Kâfir ile teehhüle niyyet eden kız, niyyeti ile kâfir olur. Sonra bir kâfir, bir kâfire varmış olur. Zirâ niyyetiyle beraber İslâmiyyetden çıkar.

Tütün, haram değildir. Afyon ve esrar dahi, hamr [şarap] gibi haramdır. Lâkin hamr gibi necs değildir. Yani şaraba su katılsa, mutrıb hassası, müskir [sarhoş edici] hassası zâyi olsa, yine içilmez. Zira hamr, necsdir.

Allah senden râzı olsun demek, Allah senden bu hâl ile râzı olsun demek değildir. Allah senin ahlâkını ıslâh edib, râzı olduğu evsâf ile hallendirsin demekdir.

İslâmiyyetden evvel birbirlerine tesâdüfde, hayyekellâhü, ya'ni Allah sana hayat versin derlerdi. Uzun ömür belki de muzır olacağından, İslâmiyyet bunu daha hayrlı bir şekle kalbederek [dönüştürerek], esselâmü aleyküm, ya'ni, selâmet sizin üzerinize olsun, ya'ni Allah sizi dünyâda ve

âhiretde kalbinize mazarrat verecek şeylerden muhâfaza buyursun, demeyi emretmişdir. Bu duâ bir kâfire söylendikde, onun mazarratdan kurtulması demekdir. Bir kâfire ise en muzır şey onun küfrüdür. O halde bir kâfire "esselâmü aleyküm" dense, ona ziyâde muzır olan küfründen halâs olmasını taleb olacağından câizdir.

Kitâb-ı azizde ve sünnet-i mutahharada 'ilm' ıtlak olunduğu [denildiği] zaman, ilm-i nâfi muraddır [faydalı ilim kast edilir]. İlm-i nâfi, ebediyyetin seadetine mütekeffil [vesile] olan ilmdir ki ilm-i dindir.

Şehr-i Ramezan orucuna hazırlanmak için, Şa'banın nısf-ı âhirinde [son yarısında] oruç tutmamak lâzımdır. Nısf-ı âhir-i Şa'banda kuvvetli ve leziz taâmlar yiyerek vücudu kuvvetlendirip, farzın îfâsına hazırlanmalıdır. Farzın îfâsı için sünnetin te'hiri de sünnetdir. Şa'banın nısf-ı âhiri orucunu, Ramezandan sonraya te'hir lâzımdır.

Binâ yapan veya ekin biçen kimselere, Ramazan ayının orucu ziyân verirse, yani orucdan dolayı ekin biçemeyip ekin telef olursa veya binâ yapılamayıp da kışın yaklaşmak tehlikesi olursa, orucunu terk ederek kesblerini yaparlar. Ve Ramazan ayının orucunu ba'dehu kazâ ederler. Hiç günah yokdur. Hiç kimseye zararı olmaksızın da mücerred susuzluğun galebesi ile tehlike şübhesi olup, yine oruc bozulup, kazâ olunur. Dinde harac ve usr [zorluk] yokdur.

Kabrde mevtâ oturtulur, sual olunur, hadîsini dünyadaki oturmak gibi kıyas etmemelidir. Hadîs nasıl vârid olduysa ona itibar etmeliyiz. Ma'nâsını ehline havâle etmeliyiz.

Tevbe, nedâmetdir. Günah işlemeyen, azamet-i ilâhiyyeden havfen [korkarak] işlemez. Günaha nedâmet eden kimse, azâmet-i ilâhiyyeden havfen tevbe eder. Şu halde ikisi de müsâvîdir.

İslâmiyyet, ahkâm-ı marziyyât-ı ilâhiyyeyi icrâdır [Allahü teâlânın razı olduğu hükümleri yerine getirmekdir]. [Yalnızca] İki rek'at namaz kılmak değildir.

Muhabbet-i ehl-i beyt-i nebevî, mûcib-i selâmet-i îmandır. [Resûlullah'ın ehl-i beytini sevmek, son nefeste imanla gitmeye sebeptir.]

Niyyet; bir inbiâs-ı kalbîdir, yani kalbe doğan bir şeydir. İnsan otururken hâtırına dışarıdaki işi gelince hemen söylemeden kalkar. Bu, bir niyettir: kalbe hutûr edince [gelince] niyyet olur. Namazda niyyet kalbî olacaktır. Fakat kalbi, lisanı, hâli birlikte olur. Üçünden niyyet-i kalbî noksan olursa, nâimin [uyuyanın] sözüne müşabihtir [benzer], yani mu'teber değildir.

İşçi sigortalarında ve emanetçide toplanan ve maaşlardan kesilen mallar, paralar lukata hükmünde olup, sâhiplerine geri verilmesi lâzımdır.

Dârülharb addolunan diyâr-ı ecnebiyyeden, meselâ Fransa veya İngiltere ve İsviçre gibi bir memleketde harbîlerin malı olan bir bankaya bir mikdar para tevdi' eden bir mü'mîn, mezkûr banka tarafından bu paranın fâizi olarak verilen parayı maîşetine ve sâir her nev'i levâzımına sarf etmesi câiz olup, sarîh fetvâya müsteniddir [Açık fetvâsı vardır].

Dârülharbde müesses [kurulmuş] bulunan bankanın muamelatı, Ehl-i İslâm ile gayrımüslimlerle idâre ve tedvîr edilmekde ise, o bankadan alınan maaş ve masraf harâm-ı kat'î değildir. Fakat [Şâfiî'de] mekrûhdur. Fetvâsı da budur: Ve yükrehü'l-ahzü mimmen biyedihî halâlün ve harâmün. Böyle bir bankada haram vardır, İslâmdan alınan fâiz gibi. Helâl vardır, gayrı İslâmdan alınan fâiz gibi. Demek oluyor ki böyle bir bankada helâl ve harâm her ikisi de muhtelit [karışık] bulunduğundan, harâm değil, belki mekrûh oluyor. Kerâhetin hıffet [hafiflik] ve şiddeti mevcud olan harâm ve helâlin kesret ve kılletine [çokluk ve azlığına] tâbi'dir. [Hanefî'ye göre, dârülharbde fâsid muamele, karşısındakinin rızası varsa, helâl olduğundan, mekruh da değildir.]

Sokaklarda parçalanan odunların hangisi necâsete bulaşık ise ve necâsetle bulaşık olduğu görüldü ise, o parça ve onun külü de [Şâfiî'de] necis olur. Necâsetin tahakkuku şartdır. Zan ve tahmin ve ihtimal üzerine amel olunmaz. Zira "İnne ba'du'z-zanni ismün" [Şüphesiz zannın bazısı kötülüktür. Hucurât: 12], "İnne'z-zanne lâ ya'nî mine'l-hakkı şey'ün" [Şüphesiz zan ile hüküm verilemez. Yûnus: 36, Necm: 28], "Ve lâ tecessesû" [Araştırmayın! Hucurât: 12] buyurulmuştur. Necâset tahakkuk etmedikçe her şey tâhirdir. Tecessüs ve tefahhus [merak edip araştırmak] şer'an memnu'dur. Sahâbe-i kirâm, Şam Rumlarda iken oradan Medine-i Münevvere'ye getirilen peynirlerden yerlerdi. Halbuki ma'lûmunuz peynir sığır, koyun ve emsâli hayvanların ödünden mayalanmak suretiyle i'mâl olunur. Sahâbe-i kirâm bunları tecessüs etmeden yerlerdi. Ödden maya yapılmışdır. Bu hayvan şeriate muvâfık mı, gayrı muvâfık mı zebholunmuş [boğazlanmış], eti yenen hayvan mı, değil mi, diye tecessüs etmemişlerdir. Kezâ Kisrâ'nın sarayı zabtolundukda Sahâbe-i kirâm iğtinâm etdikleri [ganimet aldıkları] kürkleri aldılar ve giydiler. Dibâğat olup olmadığını [tabaklanıp tabaklanmadığını], şer'-i şerîfe muvâfık kesilip kesilmediğini ve kâbil-i ekl [eti yenilebilir] olup olmadığını araştırmadılar. Tecessüs, umûr-i şer'îde [şer'î işlerde] insanı müşkilâta ilkâ eder [zorluğa sokar]. Halbuki şeriatda yüsr ve suhûlet [kolaylık] vardır; usr ve su'ûbet [zorluk] yokdur.

Bid'atler, iki kısmdır. Birincisi âdete müteallikdir. Zuhûrunda beis yokdur. Çatal, kaşık ile yemek yemek ve çorap giymek gibidir. Memnû' olanlar, dine müteallik olan bid'atlerdir. Meselâ bunlardan biri, terâvih nemâzı müstesnâ olmak üzere, hiçbir sünnet namaz, cemâ'at ile kılınmazken, cemâ'at ile kılmakdır.

Hutbenin Arabî olması lâzımdır. Arasında Türkçe vaaz ile hutbe fâsid olur. Hutbe fâsid olunca, cuma namazı da noksan olur. Hutbeyi ve Kur'an-ı kerîmi anlamak lâzım değildir. İbadet, emre imtisâldir; anlamak değildir.

Teşyi-i cenâze sünnet-i müekkededir. Fakat kadınlar bulunamaz. İmam-ı Şâfiî radıyallahü anha göre cemaat cenâzenin önünde; İmam Ebû Hanîfe radıyallahü anha göre ise cemaat cenâzenin arkasından gelecektir.

Namaz içindeki sünnetlerin her biri, ihyâ-i leylden [akşamdan sabaha kadar olan ibâdetten] evlâdır. [Namazın içindeki sünnetler; farzı tamamlamaya yaradığı için, namazın dışındakilerden daha faziletlidir.]

Kazâya kalmış namazları olan kimse, nemâzların sünnetlerini kılmayıp, yerlerine kazâ namazlarını kılsa câiz midir? Sünen-i revâtib [beş vakit namazın sünnetleri] yerine farz kazâ etmek sûretini esas-ı mezhebde [mezhebin usul bilgilerinde] tesâdüf etmedim. Ancak müteahhirîn-i Hanefiyyenin [son devir Hanefî âlimlerinden] kitablarından birinde gördüm. İsmini şimdi hâtır edemiyorum[99]. Ammâ her hâlde vüsûka şâyân [güvenilir] bir yerde gördüğümü biliyorum. Mü'minin, en önce farzları yapması lâzımdır. Farzlar bitdikden sonra, sünnetleri yapar. Ondan sonra, nâfilelerle meşgûl olur. Farz borcu varken, sünnet ile meşgûl olmak, ahmaklıkdır. Farz borcu olanın, sünnetleri kabul olmaz. Kâr etmek şöyle dursun, sermâyeden yiyen tâcire benzer. Kavâid-i esâsiyye-i diniyyeye [dinin esas kâidelerine] göre, farzlar var iken, hiç bir amel câiz değildir. Evvelâ

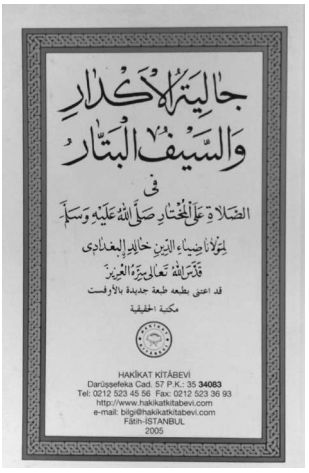
99 Bu kitap, Eşbâh'ın Hamevî şerhi olsa gerektir. (Hamevî: **Gamzu Uyûni'l-Besâir Şerhu el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, el-Matbaatü'l-Âmire 1290, s.103) Tatarhâniyye de de böyledir (Âlim bin Alâ: **el-Fetâvâ'l-Tatarhâniyye**, Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarifi'l-Osmâniyye, I/770.) Kudüs kâdısı Muhammed Sâdık Efendi'nin **Nevâdirü'l-Fıkhiyye fî Mezhebi'l-Eimmeti'l-Hanefiyye** isimli kitabında da böyledir. Süleymâniyye Kütübhânesi'nde el yazma nüshaları vardır. Kazâsı olanların, beş vaktin sünnetlerini kazâ niyetiyle kılabileceğine dair İbni Nüceym'in fetvâsını nakleder. Aynı fetvâ Oflu Emin Efendi'nin Türkçe **Necâtü'l-Mü'minîn** kitabında (s.60) ve Demir Hâfız'ın **İman ve İbâdet** adlı ilmihalinde de (İstanbul 1926, s.14) yazılıdır. Abdülhakîm Efendi'nin beyan buyurduğu, bazılarının zannının aksine Hanefî mezhebinin kavlidir. Bu mezhebde, kazâ borcu olanın nâfileleri sahihtir; ama sevab alamayacağı, Gazâlî'nin **Dürretü'l-Fâhire** kitabında geçen **'Allah, kazâya kalmış namaz borcu bulunan ve haram elbise giyen kimsenin [nafile] namazını kabul etmez'** hadîs-i şerîfiyle sâbittir.. Şâfiî'de ise, kazâ borcu olanın nâfile kılması asla câiz değildir.

kazâya kalmış olan namazların bil-hisâb mikdârını ta'yîn etmek lâzımdır. Sâniyen bir namazın on dakîka zarfında edâsı kabil olduğu farz edilse geçirilen her namazın akîbinde gelen her on dakîkalık müddet içinde o namaz kazâen eda edilmezse tâ edâ oluncaya kadar her geçen ol kadar müddet için bir misl günâh ilâve olunur. Bunun içindir ki kazâların sür'atle edâsı, hattâ her günkü vakt namazlarına âid sünnetlerin yerine de kazâ kılmak lâzımdır. Namazların bu sûretle kazâsında emr olunan farzlar kazâen edâ edilmiş olur. Bu namazların farziyyetinde bir de vakt mevzûu vardır. Namazların vakt-i mahsûsunda [tayin edilen zamanda] kılınması da farzdır. Kazâların edâsında ise vakt-i mahsûsuna riâyet edilmemiş olmakla istiğfâr edilerek Cenâb-ı Hak'dan afv edilmesi için dua edilmelidir.

Farzlardan sonra Âyetülkürsî'yi hemen okumak Şâfiî'de lâzımdır. Hanefî mezhebinde son sünnetlerden sonra okunur. Şâfiî mezhebinde namaz, yalnız farzıdır. Hanefî'de sünneti kıldıktan sonra namaz biter. Farz olan namazın akabinde Âyetülkürsî okununca, namazdaki farz ve vâcibden gayrı olan noksanları itmâm eder [tamamlar]. Hadîs-i şerîfte buyuruluyor ki, 'Her namaz akabinde Âyetülkürsî ve tesbihatı okuyan kimsenin, Cennet ile arasındaki mâni' ancak mevttir'.

Dünyaya Bedeldir

Abdülhakîm Efendi her Cuma günü, Cuma namazından evvel Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin yazdığı Câliyetü'l-Ekdâr kitabını okurdu. Câliyetü'l-Ekdâr, 'Kederleri kovucu' demektir. Eshâb-ı Bedr'in isimlerinin zikredildiği bir dua ve salavat kitabıdır "Bunu okumak Delâilü'l-Hayrât okumaktan fâidelidir. Hatta herkeste, biri evde, diğeri işyerinde olmak üzere iki Câliyetü'l-Ekdâr bulunmalıdır" derdi[100].

جالية الأكدار
والسيف البتار
في
الصلاة على المختار صلى الله عليه وسلم
لمولانا ضياء الدين خالد البغدادي
قدس الله تعالى سره العزيز
قد اعتنى بطبعه طبعة جديدة بالأوفست
مكتبة الحقيقة
HAKİKAT KİTÂBEVİ
Darüşşefeka Cad. 57 P.K.: 35 34083
Tel: 0212 523 45 56 Fax: 0212 523 36 93
http://www.hakikatkitabevi.com
e-mail: bilgi@hakikatkitabevi.com
Fâtih-İSTANBUL
2005

Câliyetü'l-Ekdâr

Abdülhakîm Efendi, Mevlânâ Hâlid Divanı'nı çok sever ve sık sık okurdu. Bunun için bir defasında, "İstanbul'a bedeldir. Hâşâ, yanlış söyledim, dünyaya bedeldir!" buyurmuştur. Eshâbından sesi güzel olan Muhib Bey'e bu divanı okutup dinlerdi. Bir defasında yanlarında Hâfız Hüseyn Efendi ve Muhib Bey ol-

100 Delâilü'l-Hayrât, 870/1465 senesinde Fas'ta vefat eden Şâzelî âlimlerinden Ebû Abdullah Muhammed bin Süleyman Cezûlî'nin yazdığı ve meşhur salavat-ı şerifeleri topladığı meşhur kitabıdır. Câliyetü'l-Ekdâr, İstanbul'da Hakîkat Kitâbevi tarafından ofset yoluyla bastırılmıştır.

mak üzere Bostan İskelesi'nden Eminönü'ne gitmek üzere kayığa binmişlerdi. Yol boyu Hüseyn Efendi ile Muhib Bey nöbetleşe na't söylüyordu. Kayıkçı mest olmuştu ki, Eminönü'ne geldiğinde para almak istemedi; üstelik dönüşte tekrar kendisine binmelerini rica etti. Abdülhakîm Efendi, kayıkçıya zorla ücretini verdi; dönüşte de kendisine binecekleri vaadinde bulundu[101].

Abdülhakîm Efendi, sabah namazını mescidde cemaatle kıldıktan sonra, tekkeler kapanmadan evvelki zamanda bazı günler teveccüh yapılırdı. Ziyâ Bey anlattı: "Tekkeler kapatılmadan önce, her hafta çarşamba günü, ikindi namazını Efendi Hazretleri'nin câmi'inde kıldıktan sonra, çocuklar ve ehil olmayanlar çıkarılır, pencereler kapanır, teveccüh halkasına otururduk. Efendi Hazretleri sıra ile herkesi kucaklar, mübârek göğsünü, sıra ile eshâbının kalbi üzerine koyar, bir müddet öylece durur, kalbimizdeki zulmeti, günah pisliklerini temizlerdi. Sonra gidip iki rek'at namaz kılarak, kalbinde topladığı o zulmeti temizlerdi. O zamanki eshâbının hâli bir başka idi. Bir başka âlemde olurduk. Dünya, hatta çoluk-çocuk düşüncesi bile kalmazdı."

Teveccüh olmadığı günler veya tekkeler kapatıldıktan sonra, Abdülhakîm Efendi hafif bir kahvaltı ettikten sonra odasına çekilip zikir ile meşgul olurdu. Kuşluk vakti, tekkede talebe varsa, onlara ders verirdi. Öğleden evvel odasına çekilip biraz kaylûle yapmak [yani biraz yatmak] âdetleriydi. Uyumasalar bile sadece bu niyeti edip yatmakla, sünnetin yerine getirilmiş olacağını söylerdi. Öğlen dersi olduğu günler derse gider; dersi yoksa öğlen namazından sonra yine talebeler veya misafirlerle meşgul olurdu. Tekkeler kapanmadan evvel ikindi namazından sonra hatm-i hâcegân yapılırdı.

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî

Hilmi Işık Efendi anlatıyor: "Bir gün dergâhın kapısında ehibbâdan Tâhir Efendi ile Efendi Hazretleri'nin yeğeni Seyyid Cemal Efendi, Mesnevî ile Mektûbât'ın üstünlüğü zımnında münâzara ediyorlardı. Tam o sırada Efendi Hazretleri dışarı çıktı ve münâzaraya muttali oldu. 'Ba'de kitâbillah ve ba'de kitâb-ı Resûlillah efdal-i kütüb Mektûbât est. Yani,

101 Mevlânâ Ziyâüddin Hâlid el-Osmânî el-Bağdâdî, sôfiyye-i aliyye-i Nakşibendiyyenin büyüklerinden, meşhur âlim ve velîdir. Dinî bilgiler yanında, hesâb, hendese ve heyet (aritmetik, geometri, astronomi) üzerinde mâhirdi. Yüzlerce talebe yetiştirdi. Bağdâd'ın şimâlinde Zôr şehrinde doğup; Süleymaniyye, Bağdad ve nihayet Şam'da yaşadı. Hindistanlı Nakşî-Müceddidî Şeyhi Abdullah Dehlevî'nin halîfesidir. Kelâma dair Arabî İkdü'l-Cevherî; Fârisî İ'tikâdnâme; Arabî Câliyetü'l-Ekdâr dua kitabı ve Fârisî divanı meşhurdur. Anadolu ve civarındaki Nakşibendî yollarının hemen hepsi, kendisine ulaşır.

Allah'ın kitabından ve Resûlullah'ın hadîslerinden sonra, İslâm kitaplarının en üstünü, en fâidelisi İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât kitabıdır. İslâm âleminde, İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı kadar kıymetli bir kitap daha yazılmamıştır' buyurdu[102].

Abdullah Dehlevî hazretleri, 'Üç kitabın eşi yoktur. Bunlar, Kur'ân-ı kerîm ve Buhârî-i şerîf ve Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sidir' buyurdu. Evet, velâyetin, yani evliyâlık yolunun kemâlâtını bildiren kitapların en üstünü Mesnevî'dir. Hem velâyet ve hem de nübüvvet yollarının kemâlâtını ve inceliklerini bildirmekte ise, İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ının eşi yoktur, denilmiştir. Efendi Hazretleri, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin ismi geçince, kendinden geçerdi. 'Ben ona âşıkım. İslâm dininde onun ayarında kimse gelmemiştir. Mektûbât ayarında kitap yazılmamıştır' derdi.

Bostancı'da Efendi Hazretleri'nin ehibbâsından Cevad Bey'in bahçe içinde bir evi vardı. Birgün Efendi Hazretleri buraya ziyarete gittiler; beni de götürdüler. Kalabalıktı. Bahçede çardak altında oturuldu. Sohbet oldu. Efendi Hazretleri'ne, eshâbından birisi, biraz da sohbet olsun diye: 'Efendim, Gavsüssakaleyn Seyyid Abdülkâdir Geylânî hazretleri mi, yoksa Gavsü Samedânî Mahbûb-i Sübhânî İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî hazretleri mi daha yüksektir?' diye bir sual sordu. Efendi Hazretleri cevabında, uzun uzun Seyyid Abdülkâdir Geylânî hazretlerinden, onun eşsiz hârika ve kerâmetlerinden, gavslık mansıbının icabı olarak yardım isteyenlerin yardımına yetişmesinden bahsetti. Ayrıca oniki imamın vazifesi olan, kendi zamanlarının bütün evliyâsına feyz verme işinin kıyâmete kadar ona verildiğini ve zamanındaki bütün evliyâdan üstün olduğunu anlattı. 'Benim bu iki ayağım velîlerin omuzları üzerindedir' sözünü izah etti. Benzeri yüksek hallerinden uzun uzun bahis buyurdu. Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretlerinin 'Abdülkâdir Geylânî de, İmâm-ı Rabbânî de üzerime Nisan yağmuru yağdıran birer bulut gibidir. Hangisinin aşağıda, hangisinin yukarıda olduğunun ne ehemmiyeti var?' buyurduğunu nakletti. Abdülkâdir Geylânî hazretlerini böylece saatlerce anlattı. 'İkindi vakti geçiyor' dediler

102 İmâm-ı Rabbânî Ahmed Farûkî es-Serhendî, Hindistan'da yetişmiş büyük âlim ve velîdir. Müslümanlar tarafından "İkinci Bin Yılın Mücediddi", yani dini, bid'atlerden, hurâfelerden temizleyen âlim ve hadîs-i şerîfte haber verilen "sıla" (fıkh ve tasavvuf bilgilerini bir araya getiren zât) olarak görüldü. 1034/1624'de vefat etti. Nakşibendî Şeyhi Muhammed Bâki-Billah'ın halifesidir. Hindistan'ın karışık zamanlarında, İslâmiyete ve müslümanlara büyük faydası olmuştur. Her biri birer şaheser olan Fârisî ve Arabî mektupları, üç cild halinde toplanıp basılmıştır. Kelâm ve tasavvufa dair Redd-i Revâfıd, İsbâtü'n-Nübüvve, Mebde ve Me'âd, Âdâbü'l-Mürîdîn, Ta'likatü'l-Avârif, Tehlîliyye, Şerh-i Rubâ'ıyyat-i Abdülbâki, Me'ârif-i Ledünniyye, Mükâşefât-i Gaybiyye, Çehl Hadis-i Mubarek ve başka eserleri vardır. Müceddidiyye diye anılan yolu, bugüne kadar devam etmiştir.

de sözü şöyle bitirdi: 'Günlerce Abdülkâdir Geylânî hazretlerini anlatsam bitmez. Ama ben İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin âşıkıyım'. Bir başka zaman da buyurdu ki: 'İmâm-ı Rabbânî hazretleri bir muhadderedir [yani taze gelindir]. Ehlinden başkasına yüzünü göstermez'.

Ankara'dayken kardeşim Sedad ile Mektûbât'ın Müstekimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi tarafından yapılmış Osmanlıca tercümesini okurduk. Efendi Hazretleri'ne yazdığım mektubda 'Efendim, burada konuşacak kimse yok, arkadaş yok. Sedadla beraber Mektûbât okuyoruz' dedim de, cevâben, 'Din ve dünyânıza en ziyâde yarıyan ve dîn-i islâmda misli te'lîf edilmiş olmıyan Mektûbât kitâbını okuyup ba'zısını anlamanın çok ziyâde bir fadl ve ihsân olduğunu bilmelisin!' yazdılar. Efendi Hazretleri, 'Mektûbât'ın Osmanlıca tercemesi ağırdır. Herkes anlayamaz. Fârisî'yi az bilen, Mektûbât'ı aslından okursa, Osmanlıcasından daha iyi anlar' buyururdu. Fârisî öğrenmemin bir sebebi de budur. Birinci cildin tamamını 1968 senesinde Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ve neşrettim.

Efendi Hazretleri, 'Mektûbât, ne Hâfız-ı Şîrâzî'nin yazılarına, ne de [Nizâmî'nin eseri olan] Hamse'ye benzer. Biz onu anlamak için değil, bereketlenmek için okuyoruz. Anlamak nerde, biz nerde! Mektûbât'ı anlamakta âlimler de, câhiller gibi âcizdir' buyururdu. Anlamaz olur mu, elbette anlardı. Mektûbât mütehassısı idi. Eğer Mektûbât olmasa idi, benzerini yazabilecek kudrette idi. Ama ondan evvelkiler de, İmâm-ı Rabbânî hazretlerini büyüklüğüne, sözlerinin derinliğine, işaret ve rümuzlarının sırrına ermek veya ermemek hususunda, hep böyle söyleyegeldikleri için, Müceddidîlerde bu bir edeb olmuştur. Bu sözün mânâsı, Mektûbât okumak, kalbden dünya sevgisini çıkarır demektir.

Efendi Hazretleri hastalandığı zaman Mektûbât'ı göğsüne alıp uyurdu. Kalktığı zaman iyileşmiş olurdu. Umumiyetle Mektûbât'ın birinci cildini okuturlardı. Diğer cildlerden de bazı mektupları okuturlar, 'Mektûbât'ın her yerini, herkesin okuması doğru değildir. Öyle mektuplar var ki, halîfesine hitâben yazılmıştır. Biz onları anlayamayız. Biz [yani siz] anlayacağımız yerleri okumalıyız' buyururlardı. Yoksa insanlar anlamaz, itiraz ederlerdi. Ben bunları tercüme edip Seâdet-i Ebediyye'ye koydum."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri buyurdu ki: '[Üçü İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârukî ve üçü de Urvetü'l-Vüskâ Ma'sum Fârukî'ye ait] Altı cild Mektûbât'ın hülâsasası şu iki cümlededir: Şeriat-i Mustafaviyyeye imtisâl ve şeyh-i muktedâya muhabbet.' [Şeriate uymak ve tâbi olduğu şeyhini sevmek.] Kâimpederim Ziyâ Bey'den işittim. Efendi Hazretleri bir gün Bayezid Câmi'indeki vaazından sonra sahaflara uğramış,

orada cildi ve kılıfı meşin, çok güzel yazılmış, altı cildi bir arada Mektûbât gördüğünü eshabına söylemiş. Bir hafta sonra bakmış kitap yerinde duruyor. Fiyatı da beş-on lira imiş. Kendileri satın alıp, Ziyâ Bey'e hediye etmişler. 1348/1929 senesinde Ziyâ Bey'e hediye edilen bu Mektûbât kitabının iç kapağında Efendi Hazretleri'nin el yazısıyla, 'Bu kitap, Yûsûf Ziyâ bin Ahmed'e, din kardeşi, hattâ babası yerindeki Abdülhakîm vâsıtası ile Allahü teâlâ tarafından ihsân edilmişdir' yazmaktadır. Bu kitabı, altı cild bir arada, Fârisî olarak, 1166/1752 tarihinde Fâtih'de Mesîh Paşa Câmi'i civârındaki Hacı İlyas Mescidi imâmı Vâsık İbrahim Efendi çok nefîs olarak yazmıştır."

Abdülhakîm Efendi'nin Ziyâ Bey'e hediye ettiği
Mektûbât kitabının kapağı ve içindeki [mührün sağ tarafında] ithaf yazısı

Seyyid Emin Garbi Arvas anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî hazretlerini hazmetmeyenler, kavrayamayanlar, tasavvuftan bahsetmesin' buyururdu."

Necib Fâzıl Bey der ki: "Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî'den bir parça okunurken, bir gün, dinleyenlerin hâline, bizim hâlimize bakıp: 'Kendi kendimize okuyoruz. Lâfız hâlinde... Anlayan kim? Nerede?' buyurmuşlardı... Benim «Mecmua, Mecmua» diye çırpınarak (Büyük Doğu) peşinde gezdiğim bir gün, Ziyâ Bey'in evinde, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin «Mektûbât»ını gösterip; 'İşte bizim mecmuamız!' demişti."[103]

Defter-i Evliyâ

Abdülhakîm Efendi, Medresetü'l-Mütehassısîn'de Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî hazretlerinin Füsûs ve vaazlarında da Müsâmerât kitaplarını okuturdu[104]. Aksekili Hamdi Efendi'nin Şeyh-i Ekber'e dair sorduğu suallere cevabî bir mektup yazmıştır ki Şeyh-i Ekber hakkında en mükemmel değerlendirmeleri ihtivâ eder[105].

Bu mektupta yazdıkları hâricinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında Abdülhakîm Efendi şöyle buyuruyor: "Şeyh-i Ekber, ulemâ-i ehl-i akl ve nakl ve keşfin en büyüklerindendir. Bir bahr-i hakâyıkdır [hakikatler denizidir]. Musannefâtı [eserleri] beşyüzden ziyâdedir. Hızır aleyhisselâm ile müsâhebat [arkadaşlık] etmişdir. Fusûs ve Fütuhât'da münderic olan [yer alan] meâni [ma'nâlar] ve hakâyık hiçbir kitabda bulunmak müyesser değildir.

Şeyh Muhyiddin Arabî ve emsâli büyüklerin kelâmları hilâf-ı şeriat görünürse de doğrudur. Böyle kelâmlarına, onların murâdlarına göre inanmalıyız. Bizim fehm etdiğimiz ma'nâlarla inanmamalıyız. O sözler sekr [tasavvuf sarhoşluğu] hâlinde söylenmiş. Bunların ma'nâ-yı murâdîleri, hâlet-i sekre âiddir. Kelâm-ı me'lûfumuz [alışık olduğumuz sözler] ile beyân etmek istemişler ve sahva [uyanık hâle] gelince kendileri de bu kelâmlar

103 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 245

104 Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabi (1164-1240), Endülüslü âlim ve velîdir. Şam'da vefat etti. Vahdet-i vücud tasavvufî ekolünün kurucusu olarak dünyaca tanınmıştır. Çok seveni; rümuzlu yazılarını anlamayanlardan çok da muarızı olmuştur. Çok sayıda eserinden Fütuhât-ı Mekkiyye, Füsûsü'l-Hikem ve Müsâmerât meşhurdur.

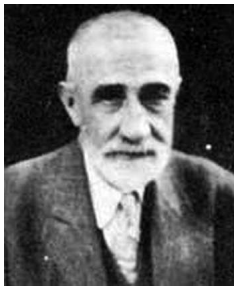
105 Bu mektubun sonradan kopya edilen bir nüshasının altına sehven yazılı isme bakarak Babanzâde Ahmed Naim Bey'e ait olduğunu zannetmişlerse de (Dücane Cündioğlu: **"İbnü'l-Arabî'nin Yorumu"**, Dergâh dergisi, VIII/94, s. 20, Aralık 1997), doğrusu Abdülhakîm Efendi'ye aittir. Abdülhakîm Efendi'nin medresede Fusûs okutmasına mukabil, Naim Bey'in İbnü'l-Arabî hakkında tedkikatı bulunmadığı gibi, Naim Bey'in vefatından bir ay öncesine ait mektuba, Aksekili, Abdülhakîm Efendi'ye karşı âdet edindiği hitâb ile [üstâd-ı hakîm] başlamaktadır.

ile murâdlarının anlatılamamış olduğunu görerek tevbe etmişlerdir. Bizler [sizler] için bu yüksek Füsûs, Fütûhât gibi kitablar okumak câiz değildir.

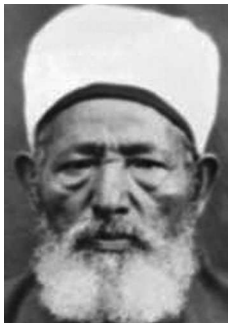
Evet, Şeyh Muhyiddin ve emsâli, bazı hususlarda bu dine leke sürdüler. Bunlar defter-i evliyâdadırlar. Fekat kelâmları sakatdır. Te'vîl lâzımdır. Şeyh Muhyiddin kâfir olmaz. Zirâ âlimdir. Te'vîle kâdirdir. İnanan, kâfir dahi olabilir. Zirâ te'vîl edemez. Celâleddin Rûmî de böyledir. İbn Hacer buyurur ki: 'Eğer biz bunların zemânında olsaydık onlara gider, böyle kitablar yazmayın diye ricâ ederdik'. Kâfirlere azâb-ı âhiretin inkitâına [kesilmesine] inanmak, küfrdür. Muhyiddin Arabî'nin bu hususdaki sözleri hâl-i sekrde söylenmişdir. Ehl-i İslâm, sûfiyyeye tâbi' olmaya me'mur değildir. Fukahâya tâbi' olmağla me'muruz. O büyüklere hilâf-ı şeriat söz isnâd eden kâfir olur. Helâya gitmek âdâbını bilmez; Muhyiddin'in sözünden bahseder."[106]

Suda Ders Hoş Olur!

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'da kıraatini en beğendiği birkaç hocadan biri Eyüp Sultan Câmii'nin imam ve hatîbi Bolulu Nuri Efendi idi. Sesi çok güzeldi. Abdülhakîm Efendi'nin kıraatini beğendiği diğer hocalardan birisi Yeraltı Câmii imamı Üsküdarlı Hâfız Ali Efendi (1885-1976) idi. Sultan Hamid tarafından hutbe izni verildiği için, şehrin uzak yerlerinden arkasında Cuma namazı kılmaya gelenler olur; başka câmilerdeki Cuma hatibleri de kendisinden teberrüken izin alırdı. Vefatına kadar hutbeyi Arapça ve bu padişah adına okumaya devam etmiştir. Diğeri Ayasofya Câmii imamı Arab Hoca namıyla meşhur Hâfız Bekir Efendi idi. Lafzatullahı en güzel söyleyen hoca olmakla meşhurdu. Bir diğeri daha evvel Ayazma'da müderris iken, bilahare Beylerbeyi Câmii imamı olan Hâfız Halil Efendi idi. Bir diğeri de ehibbâdan Tabakhâne şeyhi Hâfız Hüseyn Efendi idi. İlyas Ketenci Bey anlattı: "Bir gün Bayezid Câmii'nde arka sol fil ayağının altında âmâ bir hâfız Kur'an-ı kerîm okuyordu. Efendi Hazretleri kendisini dinledi. Beğendiğini anladım. Gıpta ettim. Sonra yanına gittim. Şimâlî Afrikalı olduğunu öğrendim. Kendisine 'Siz öyle bir devlete kondunuz ki... Seyyid Abdülhakîm Efendi sizi dinledi' dedim."

Hâfız Ali Efendi

Arab Hâfız

106 Hilmi Işık Efendi'nin tuttuğu defterden.

Güzel havalarda ekseriya Çarşamba günleri vapurla deniz kenarlarına gidilirdi. Burada yemek yenir; denize girilir; kitap okunur; ders yapılırdı. Önceleri Marmara sahillerine, yani Yeşilköy ve Florya taraflarına gidilirdi. 1936 senesinden sonra [mecâzen] "Marmara kirlendi!" buyurup, Boğaziçi'nde Rumeli Kavağı yakınındaki Altınkum sahiline gider oldular. Beykoz sahilinde Sütlüce'ye de gittikleri olmuştur. Boğaziçi vapurunun arka üst kısmında oturur, karşısına daima eshâbından birini oturturdu. 1940 senesinden itibaren Beylerbeyi'nde tenha bir yalı arsasının sahilinde bir iki defa denize girmişlerdir. Sevdiklerinden bazısı bu gezintilerin müdâvimlerinden idi. Bunun hâricinde bazen ismen davet ettikleri de olurdu. Bu deniz tenezzühlerine ekseriya Ziyâ Bey, Doktor Gâlib Bey, bazen Hâlid Bey, terlikçi Mustafa Efendi, Muhib Bey, Rauf Bey iştirak ederdi. Bu tenezzühlere katılanlar, "Efendi Hazretleri her haliyle talebesine canlı bir hayat dersi verirdi. Bu tenezzühlerinde şaşırtıcı haller görülürdü. Meselâ bir termos dolusu çay, akşama kadar bitmezdi" diye anlatmaktadır.

Deniz gezintilerini Hilmi Işık Efendi şöyle tasvir etmektedir:

"Efendi Hazretleri denize girmeyi severdi. Yazın her Çarşamba vapurla ekseriya Rumeli Kavağı'ndaki Altınkum'a ve bazen de Beykoz Sütlüce sahiline giderdik. Sütlüce'de iskele vardı. Şimdi oraları askerî mıntıka oldu. Sahil boyu yürürdük. Anadolu Kavağı'na da teşrif ettiler. Anadolu Kavağı'nda, iskeleden çıkıp, câmiden ileri doğru gidildiği zaman Kumdöken suyu vardır. Orada da gazino, kahvehane vardır. Birkaç kere de oraya gidildi. Rumeli Kavağı'ndan ilerde Altınkum vardı, oraya da vapur işlerdi. Deniz kenarında Beyazkum adında bir kahve vardı. O kahvede de kocaman bir ağaç vardı. Buraya gittiğimiz zamanlar, hasır serilir, Efendi Hazretleri ağacın altında oturur, anlatırdı. Herkes de etrafına oturur, dinlerdi. Ekseriya Molla Câmî'nin Şevâhidü'n-Nübüvve kitabından ders verirdi. Ziyâ Bey okur, Efendi Hazretleri izah ederdi. Mektûbât da okunurdu.

Öğlen vakti oldu mu, öğlen yemeğinden evvel, arkadaşlar kenarlara dağılıp, denize girerlerdi. Ama Efendi Hazretleri'nden utandıkları için, uzağa giderlerdi. Efendi Hazretleri'ne de bizim kayınpeder, -daha evlenmemiştim o zamanlar- evden havlu getirirdi, deniz çamaşırı getirirdi. Efendi Hazretleri de o iskelenin dibinde denize girerdi. Tabiî genç olmadığı için yalnız gitmez; yanına birisini alırdı. Ekseriya Ziyâ Beyle girerdi.

Bir defasında yine herkes denize girdi. Efendi Hazretleri'nin yanında benden başka kimse kalmadı. Ben yüzme de bilmiyorum. Efendi Hazretleri bana 'Gel, seninle beraber denize girelim' dedi. Aman ne hoşuma

gitti. Gittik hemen denize girdik. Belimize kadar kumlara oturduk. İsmi üstünde Altınkum. El ele tutuştuk. İleriden gemi geçiyor, geminin dalgası geliyor, başımızdan aşıyordu. Suyun altında kalıyorduk. Sonra dalga geçince de başımız sudan dışarı çıkıyordu. Efendi Hazretleri'nin sakalından ip gibi sular akıyordu. Denizden avucumla su alıyordum, Efendi Hazretleri'nin sırtına döküyor, ovalıyordum, hoşuna gidiyordu. Denizin içinde Zilzâl sûresinin tefsirini yaptı. Belki yarım saat sürdü. Çok neşeliydi. 'Denizde, suda ders yapmak hoş olur. Abdülhâlık Gucdüvânî hazretleri, Buhara'da, büyük bir havuzda, Hızır aleyhisselâm ile görüştü. Hızır aleyhisselâm, seninle yıkanalım deyip onu aldı. Havuza girdiler. Orada nefy-ü isbat zikrinin nasıl yapılacağını telkin etti. Suda Hızır aleyhisselâm Abdülhâlık Gucdüvânî hazretlerine ders verdiği gibi, ben de sana veriyorum, dinle!' buyurdu. Ve sonra denizden çıktık. Biz çıkınca tabiî, herkes geldi, havlusunu tuttu. Ben o zaman sessizce uzaklaştım[107].

Denizde... Sağdan Efendi, Hilmi Işık, Mehmed Gençay

Denizden çıktıktan sonra, o ağacın altına sofralar kurulur, yemek yerdik. Çoğu zaman balık yerdik. Balık yemediğimiz zamanlar yukarıdaki köyden yoğurt alırdık. Balıkla yoğurdu bir araya getirmezlerdi. Yemekten sonra yine o ağacın altında derse devam ederdi. On-onbeş kişi olurduk. Orada hasırlar serilir, cemaatle namaz kılınırdı.

Bu ağacın hemen yanından da bir patika yol yukarı çıkar ve o yolun üzerinde geniş yol vardır. Bir defasında Efendi Hazretleri sohbet ederken, o patikadan birisi aşağıya indi. Elinde de keman vardı. Arada bir, yukarıdaki gazinolardan çalgıcılar aşağıya iner, çalgı çalarak para kazanırlardı.

107 Nefy-ü isbat zikri su içinde yapıldığında, 'Lâ ilahe illallah' ibaresini, ağzını açmadan, kalb ile söylemeye alışılır.

Bu da geldi, keman çalmaya başladı. Efendi Hazretleri sustu tabiî. Biraz sonra para topladı. Şimdi biz Efendi Hazretleri'nin yüzüne baktık. Acaba ne buyuracak diye merak ettik. Efendi Hazretleri uzaktan baktı. 'Arzu edenler yardım etsinler!' buyurdu. Kızacak zannetmiştik. Bu söz üzerine herkes elini cebine attı, para çıkarıp verdiler. Adamcağız sevinerek gitti. Sonra 'Çalgı çalmak, çalgı dinlemek günahtır ama istemeden kulağa gelirse günah değildir. Tesadüf etti, biz getirmedik' buyurdu ve şöyle anlattı: 'Zavallı! Allahü teâlâ bunun rızkını da çalgıdan yaratıyor. Allahü teâlâ herkesin rızkını ezelde takdir etmiştir. Zamanı gelince insanlar bu rızkı elde etmek için çalışırlar. Kimisi helâl yoldan, kimisi haram yoldan aynı rızkı elde ederler. Haram yoldan elde edene de aynı rızık gelir ama günah kazanır. Meselâ açık-saçık bankalarda, mağazalarda çalışanlara da aynı rızık gelir; helâlinden evlenenlerin kocalarına da aynı rızık gelir.'

Efendi Hazretleri ile denize gittiğimiz bir zaman, ileride bir yerde de ehibbânın hanımları otururdu. İşte hanımların oturduğu yerin yakınında Rum kadınları da sofra kurmuş oturuyorlarmış. Heybeliada'dan gelme, çoğu Saint Benoit mektebini bitirmiş kültürlü kadınlarmış. Aşağıda kalabalık görünce, bu erkekler neden böyle birinin etrafında toplanmış diye merak etmişler. Onlar, şimdiki Türkler gibi, erkekten kaçmazdı. Birkaç tanesi geldi; Efendi Hazretleri'nin başında, ne söylüyor diye bir müddet dikilip dinledi. Türkçe de biliyorlardı. Sonra yukarıya, kadınların arasına gidip, Efendi Hazretleri için 'Büyük felesof, büyük felesof!' dediklerini, sonradan bizim hanımdan işittim."

Yazmayın, Dinleyin!

Soğuk, yağışlı kış günlerinde, deniz cemaati dergâha gelir; yemek yer ve çay içerlerdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bilhassa kış aylarında Efendi Hazretleri'nin mescidinde fazla cemaat olmazdı. Bir saf kadar olurdu. Cuma günleri cemaat biraz daha kalabalık olur; tekkede topluca yemek yenirdi. Akşamları da ehibbâdan gelenler olur; Abdülhakîm Efendi sohbet ederdi. Efendi Hazretleri, sohbet esnasında, içerisi nefesden ısınıp da çok sıcak olunca kapıyı biraz açtırırlardı, aralayın buyururlardı. Bazen kalabalığı bırakıp kendisi çıkardı; çünkü sigara tiryakileri vardı. Efendi Hazretleri çıkınca, bunlar sigara yakar, kapılar sonuna kadar açılırdı. Sigaralar bitince, Efendi Hazretleri gelirdi. İnsanlara öyle tolerans gösterirdi. Ben sigara içmediğim için kenarda boynumu büker otururdum. Efendi gelse de, dinlesem derdim.

Efendi'nin yanında zamanın nasıl geçtiğini anlamadığımız gibi, dünya ve âhıretin en büyük nimetlerinden olan sohbetinde zamanın durmasını

isterdik. Sohbetlerin bazısında umumiyetle Ziyâ Bey veya başka birine kitap okutturup izah ederdi. Bazen bırakıp, kitabın haricine çıkardı. Daha evvel nereden okumuşsa okumuş, anlattığı mevzu hakkında misaller getirirdi. O zaman kendimizden geçerdik. Hep böyle anlatsa derdik.

Efendi Hazretleri'nin ehibbâsından yaşlıca biri vardı, çok hızlı yazı yazardı, Efendi Hazretleri'nin sohbetlerinde not tutardı[108]. O zamanlar fotokopi makinesi yoktu, eliyle kopya kâğıtlarıyla çoğaltırdı. Sonra Hâlid Bey, Ziyâ Bey gibi zenginlere getirip verirdi. Onlar da anlar, kendisine para verirlerdi. Çünki başka geliri yoktu. Bu yazılar bizim elimize geçince, biz de defterimize geçirirdik. Efendi Hazretleri ekseriya 'Yazmayın, dinleyin!' buyururdu. Hakikaten şimdi o defterlere bakmaya zamanım bile olmuyor; ama onlardan işittiklerimi hiç unutmadım. Çünki kalbden çıkan söz, kalbe tesir eder.

Gece yarısına gelmeden misafirler müsaade alıp ayrılır; Abdülhakîm Efendi istirahata çekilirdi. Teheccüd namazına devam ederdi. Gecelerinin çoğu kitap mütâlaası ile geçerdi."

Abdülhakîm Efendi, Mele Ahmed Cüzeyrî divanını okumayı, ekseriya ehibbâsından sesinin güzelliği ile tanınan Muhib Bey'e okutup dinlemeyi severdi. Mele Cüzeyrî divanı, tasavvuf neş'esinin hâkim olduğu Kürtçe bir divandır. Divanda her kısmın beytleri, alfabetik sıraya göre aynı harfle bitmektedir. Mele Cüzeyrî, XVI. asırda Cizre'de yaşamış bir tasavvuf ehlidir[109]. Seyyid Taha Arvas anlattı: "Bir gün Efendi Baba'nın huzurunda Şeyh Ahmed Cüzeyrî'nin mevzuu geçti. Efendi Baba buyurdu ki: 'Şeyh Ahmed Cüzeyrî, vahdet-i vücud bâbında, Şeyh-i Ekber'den ileri değilse de, geri de değildir'. Divan-ı Cüzeyrî için de: 'Bu, beşerin kelâmıdır amma; bu üslûpta kendisine söyleten Cenab-ı Haktır' buyurdu. Şâkir abiden işittim: Bir gün Divan-ı Cüzeyrî okunduğu vakit, Eshâb-ı Kehf'in kelblerinin mevzuu geçince, o sırada Efendi Hazretleri iki ellerini açıp, 'Mele Ahmed Cüzeyrî, Eshab-ı Kehf'in kapısındaki köpek olmayı istediği gibi, keşke ben de onun kapısında o köpek olaydım' buyurdu. Bir başkasından, Efendi Baba'nın, 'Ya Rabbî, ben Şeyh Ahmed-i Cüzeyrî'nin ayağındaki

108 Şevket Gavsî Bey olsa gerek.

109 Ahmed Cüzeyrî, Cizrelidir. 1480-1580 arasında 75 yıl ömür sürmüştür. Diyarbekir, İmâdiye ve Hakkâri'de tahsil görüp icâzet aldıktan sonra Cizre emirinin çocuklarına muallimlik yaptı. Ubeydullah Ahrâr halifelerinden istifâde ile kemâle erdi. İlahî aşkı terennüm eden yanık şiirleriyle tanınmıştır. Bilhassa iki bin beytlik çok içli ve yanık bir tarzda yazdığı Dîvân'ı meşhurdur. Bir de Guften Molla Guften Emir isimli eseri vardır. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine dair "Ey Şehinşâh-ı muazzam" diye başlayan bir kasidesi vardır. Hiç evlenmemiştir. Kabri Cizre'de, ders verdiği Kırmızı Medrese'dedir. Kendisini çok seven Botan Emiri İmâdeddin de yanındadır.

kıllardan birisi olsaydım' buyurduğunu işittim. Efendi Baba bana günlük vazife verirken 'Şeyh Ahmed Cüzeyrî'nin divanını her gün okursun' buyurdu". Abdülhakîm Efendi, muhibbanından Vanlı Mahmud Ekinci'ye de "Mele Cüzeyrî Divanı'ndan günde hiç olmazsa bir beyit okursun" diye vasiyette bulunmuştur.

Oğlu Olan Sabretsin

Mehmed Şekerci Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi, torunlarından en çok Bahâ Bey'i sever ve ona 'bîbahâ' veya 'çerağ' derdi. 'Bu, soyumuzun çerağı olacak' buyururdu. [Çerağ, Farsça, ışık; bîbahâ, pahası bulunmaz, demektir.] Efendi Baba bir gün bana 'Vefâ'ya git; Bahâ'yı al gel; burada bekliyorum' dedi. Dergâh'dan Vefâ'ya kadar yürüdüm, Bahâ'yı sokakta oynarken bulup râzı ettim, dergâha getirdim. Geldiğimde Efendi Baba'yı aynı yerde beklerken gördüm. Bahâ'yı sevdi, öptü, okşadı, kokladı; 'Hadi al, götür!' dedi. Tekrar götürdüm. Ancak umumî olarak kız çocuklarını, oğlan çocuklarından daha çok severdi. Bu devirde oğlan çocuk yetiştirmenin zorluklarına işaretle, 'Kızı olan şükretsin, oğlu olan sabretsin!' derdi".

Yeğenleri Fârıka Hanım anlattı: "Tekkedeki kadınlar iyi okur; ama çoğu yazı yazmazlardı. Babaanneme sordum. Gülerek 'Kadınlar yazı yazmayı öğrenirse erkeklere mektup yazarlar' dedi. Efendi Baba, oğlan çocuklarına sanat öğretilmesini; kız çocuklarının ise iyi bir ev hanımı olarak yetiştirilmesini tavsiye ederdi. Kur'an-ı kerîm okumayı ve dini bilgileri öğretmeden oğlan çocuklarının mektebe verilmesini istemezdi. Kız çocuklarının mektebe verilmesine hiç razı olmazdı. Ben mektep çağına geldiğimde, Efendi Baba babama 'Sakın bunu mektebe verme' demiş. Ben de bunu işittim. O zaman şımartılmış bir çocuğum, huzurlarına çıktım. 'Beni mektebe vermezseniz, sizi karakola şikâyet ederim' dedim. Bunun üzerine Efendi Baba, 'Aman Faruk, elinle götür, bunu kız mektebine yazdır' buyurdu". Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından ailevî sebeplerle kızlarını mektebe gönderenler yok değildi. Onlar da kız mekteplerine veya ecnebi mekteplerine yollarlar; Abdülhakîm Efendi bir huzursuzluğa sebebiyet vermemek için buna müdahale etmekten içtinab ederdi.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Oğlan çocuklarını mektebe vermek fetvadır; vermemek takvâdır. Kız çocuklarını ise mektebe vermek, eliyle ateşe atmak demektir. Oğlan çocuklarını sanata vermeli, ticarete alıştırmalıdır. İllâ mektebe verecekse, dinini öğretmeden göndermemelidir' buyururdu". Uncu Tâhir Efendi'nin oğlu Bahaddin Birgiv anlattı: "Efendi Baba, 1933 senesinde sünnet velîmeme teşrif ettiğinde, babama, 'Tâhir, oğlunu mektebe gönderme, ticarete ver!' buyurdu; babam

da -söylemese iyiydi ama- 'Efendim sermayemiz yok, sanat mektebine versem olur mu?' diye arzedince, Efendi Baba tensib buyurdu". Miralay Hilmi Bey'in oğlu Haluk Acar anlattı: "Efendi Hazretleri babama çocuklarını mektebe yollama; sanata ver buyurduğu için babam beni mektebe yollamadı; terzilik sanatına verdi. Çok rahat bir hayatım oldu. Turgut Özal bile bana elbise diktirirdi."[110]

Kızı Babasını Anlatıyor

Abdülhakîm Efendi'nin kızı Mâhide Hanım babasının günlük hayatını şöyle anlattı:

Babam, işrak ve teheccüd namazını câmide yalnız kılardı. Kışın câmiye mangal getirirlerdi. İkindinin sünnetini terk ettiği görülmemiştir. Akşamın ardından evvâbîn namazı kılardı. Zevcesi Esmâ Hanım ile oğlu Mekkî Efendi de teheccüde kalkardı. Namazları müstehab vakitlerinde kılmaya dikkat ederdi; geciktirmeyi sevmezdi. Namazdan sonra ellerini itidalle kaldırıp, kısa ve sessiz dua eder; duanın sonunda "Allahümme'ğfir ve'rham ve ente hayrü'r-râhimîn (3 defa), teveffenî müslimîne ve'l-hıknî bi's-sâlihîn" derdi. Sonra ellerini yukarıdan aşağı olmak üzere yüzüne sürerdi. Duadan sonra Fâtiha okumazdı.

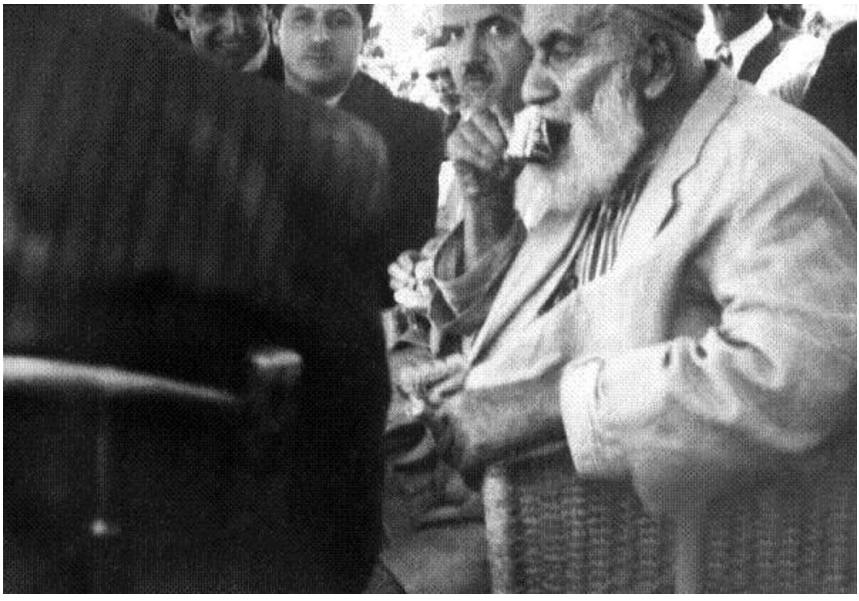
Sabah namazından sonra kahvaltı ederdi. Kuşluk vakti girince yatardı. Kaylûle yapardı. İkindiden sonra yatmazdı. Yatsı namazından sonra uzanır; hanımları otururdu. Geceleri ekseriyâ kitap mütâlaa ederdi. Akşam namazı vaktinde herkesin evde olmasını ister; gece sokakta gezilmesini tasvip etmez; geç kalanları ikaz ederdi. Planlı ve programlı idi. Yemek, içmek ve yatmak hususunda vakitlere itinâ ederdi. Misafirler umumiyetle haberli gelirdi. Sevdikleri kimseler için muayyen zaman tayin etmezdi. Sabah namazından sonra da misafir olarak gelenler vardı. Ziyarete gelenler bazen az, bazen çok otururdu. Şahsa göre hareket ederdi. Kendisi de bazen haberli veya habersiz ziyaretlere giderdi. Misafirler kışın evde;

---

110 İbni Hacer, Hâkim'in, Taberânî'nin ve Beyhakî'nin Hazret-i Âişe'den sahih olarak rivâyet ettiği, "Kadınlara yazıyı öğretmeyin, erkeklerin de bulunduğu ilim meclislerinde bulundurmayın. Kendilerine yün eğirmeyi ve Nûr suresini öğretin!" hadîs-i şerîfini tefsir ederken der ki: "Bu yasak fitne korkusuna hamledilir. Kadınlara, Kur'ân-ı kerîm, din ilimleri ve âdâbı öğretmeye aykırı değildir. Zira bunlar, kendisinden mefsedet [kötülük] beklenen işler değildir. Nitekim bir cihetten, 'Hafsa'ya yazı öğrettiğin gibi, nemle efsununu da öğret!' hadîs-i şerîfi, bir mefsedet olmadığı zaman yazı öğretmenin cevazına delâlet eder. Ama erkeklerin de bulunduğu ilim meclislerine göndermeme nehyi umumîdir. 'Kadınlara bir şey soracağınız; onlardan bir şey isteyeceğiniz zaman, perdenin arkasından isteyin' meâlindeki âyet-i kerîmenin hükmü sarihtir." (**el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye**, Beyrut, tsz, s.85)

yazın taşlıkta ağırlanırdı. Misafirlere çay, yemek, peynir ve bayram ise herîse ikram olunurdu.

Az yer, küçük lokmalar alır ve yavaş yerdi. Ağzı küçüktü. Yemeğe ekmek doğranmasını beğenmezdi; böyle yapan birisine 'Efendi gibi ye!' buyurarak mâni olmuştu. 'Temiz ve nezih yeyiniz' derdi. Yaprak sarması, kabak, domates ve soğan dolması, bamya, herîse severdi. Et, pilav, herîse, kabak dolması, yaprak sarması, yayla ve yarma çorbası ailede öteden beri pişirilmesi âdet olan yemeklerdi. Turfanda sebzeleri severdi. Pişmiş pazıyı kuşbaşı etle severdi. Ayran çorbasını, ayrıca ayranlı veya ayransız yarma çorbasını severdi. Balık sever; [Şâfiî'de yenmesi câiz olduğu halde, Hanefî'de câiz olmadığı için] 'Midye yemeyiniz!' buyururdu. Kahvaltıda yağda yumurtanın üzerine yoğurt döker, öyle yerdi. Kavun ve karpuz severdi. [Un, yağ ve kavrulmuş şekerden müteşekkil] asîde tatlısından hoşlanırdı. Sütlaç, muhallebi ve lokma tatlısını da severdi. Akşamdan sonra badem, ceviz, fındık, bal ve çörek otunu dövüp karıştırırlar; bunu severdi. Çay, acı kahve ve bal şerbeti severdi. Ömrünün son onbeş senesinden evvel arada bir tütün içerdi. Takma dişleri vardı. On-onbeş senede bir değiştirirdi. Yatmadan evvel suya koyardı. [Bunlar, vefatından sonra ehibbâdan eczacı İlyas Ketenci Bey'e intikal etmiş; o da Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden diş tabibi Osman Ağaoğlu'na (1946) vermiştir.]

Sağdan: Abdülhakîm Efendi, Ziyâ Bey, Berber Enver Bey.

İtinâlı idi. Mendilini katlamadan cebine koymazdı. Temiz ve güzel giyinir; böyle yapılmasını tavsiye ederdi. İç çamaşırları uzun ve düğmeli idi. Gömleği açık renk yakasız idi. Kravat takmazdı. İnce çorap giyerdi. Kışın mest giyerdi. Devetüyü, gri, kurşunî renkleri severdi. Havaya göre değil, mevsime göre giyinirdi. Yazın uzun pardösü, kışın palto giyerdi. Câmide siyah cübbe giyerdi. Evde başı açık oturmaz, ekseriyâ sarığını çıkarmazdı. Evde de çorapsız durmazdı. Pijama yerine gecelik giyerdi. Çok elbisesi yoktu. Kullandıklarını, birine verilmek üzere Van'a gönderirdi. Misvak kullanır; diş fırçası kullanmazdı. Hususî bornoz ve havlusu vardı. İhtiyarlığında bile her hafta banyo yapardı. [Duş için: "Ne güzel buluş!" buyurmuşlardır.[111]]

Hanımların tesettüründe çok titiz idi. Mahrem olmayanlara göstermemek üzere güzel giyinmelerini, ziynet kullanmalarını beğenirdi. Saçların tepede topuz yapılmamasını hassaten ikaz ederdi. Muayyen bir kıyafet yerine, örfe göre giyinilmesini tavsiye ederdi. [Zevceleri Esmâ ve Nene Hanım şark usulünce çarşaf; Bedriye ve Mâide Hanım ise İstanbul usulü manto eşarp giyerdi.]

Kimseyi incittiği, dövdüğü vâki değildi. Yetimleri incitene kızardı. Hatta bu yüzden bana bir defa hiddetlendi. Eşek, köpek gibi sözleri bile kullanmazdı. Kızınca bastonunu sallardı, o kadar! Kıskançlığı, kini yoktu. Terbiye için kızar veya öyle görünürdü. Kızdığını veya sevindiğini belli ederdi. Beğendiği bir iş yapanı teşvik ederdi. Bize (çocuklarına) çok yüz vermezdi. Hanımlarına, 'Allah râzı olsun', 'Elinize sağlık', 'Teşekkür ederim' gibi memnuniyet izhar eden kelimeler kullanırdı. Nene Hanım'ın terbiyesini çok beğenirdi. Akrabasını arayıp sorar; muhtaçlara yardım yapardı. Akrabasının birbirleri arasında evlenmesini tercih ederdi. En çok erkeklerden yeğeni Faruk Bey'i, hanımlardan yeğeni Refika Hanım ile amcası Hamid Paşa'nın kızı Nesîbe Hanım'ı severdi. Refika'ya Refia derdi. Onu herkese numune gösterirdi. Bu hanım çok zeki, hâfızası kuvvetli idi. Hazret-i Şeyh'in [Seyyid Fehim Efendi'nin] mahdumlarından Sıddık Efendi'den sonra en çok Ma'sum Efendi'yi severdi. [Nitekim Taha Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Sıddık Efendi'den sonra bildiğim en iyi insan, Ma'sum Efendi'dir' buyurmuştur."] Ma'sum Efendi'nin hanımı Ayşe Hanım'a da hürmet ederdi. Nesîbe ve Ayşe Hanım'a ayağa kalkardı. Hatta Ayşe Hanım sigara içerdi. Efendi ona sigara ikram ederdi. Kardeşlerinden en çok Taha Efendi'yi severdi. Geceleri kitap mütâlaa ederken, mühim yerler için amcam Taha Efendi'yi bastonuyla tavana vurarak çağırırdı.

111 Necib Fâzıl, O ve Ben, 177.

Amcam gece olduğu halde güzelce giyinir, sarığını başına koyar, öyle huzura çıkardı. 'Taha! Ben şurayı şöyle anladım, burayı böyle anladım' der, fikrini sorardı. O da reyini beyan edip ayrılırdı. Bazen bir gecede birkaç defa çağırdığı olurdu. Yine aynı şekilde huzura çıkardı.

Yakınlarına lakap takmayı severdi. Sabiha'ya Sabko, Mâhide'ye (bana) Mâdub, Süheyl'e Behik, Nevzad'a Gühik derdi. Kötü insanların ismini anmaz; meselâ ruh-i habîs, ahbes-i mel'ûn, derdi. Şaka yapardı. Biriyle konuşurken 'Babam' diye hitab ederdi. Makam ve servete değil; takvâya ehemmiyet verirdi. Yakınlarına 'Çıplak gezip, günah işlemektense, çabuk ölmek iyidir' derdi. Tavizsiz bir tavrı vardı. Teyhan, Rüçhan, Beyhan gibi sonu 'han' ile biten isimleri severdi. Hanımlarda Nefise, Sabiha gibi eski isimleri beğenirdi.

En çok sohbet etmeyi, kitap okumayı ve açık havada tenezzühü severdi. Bahçeye meraklı idi. Bu iş için adamları vardı. Ağaçlara aşı yaptırırdı. [Ahıskalı Ali Haydar Efendi, zaman zaman gelip güllere aşı yapardı.] Av ile meşgul olmazdı. ['Keyf için avlanmak mezmumdur (kötülenmiştir). Can yakmak hoş değildir' derdi. Üstadı Seyyid Fehim Efendi'nin de sevenlerini avlanmaktan men ettiği rivâyet olunur.] Eshâbı ekseriya sakalsız, ama hepsi bıyıklı idi. Yeni devirde sakal ve bıyık hususunda konuşmazdı. Kızların mektebe gönderilmesini tasvip etmezdi. Hanımların yün eğirmek, dikiş dikmek, örgü örmekle meşguliyetini isterdi. Evlenirken bana dikiş makinesi hediye etmişti. [Ziyâ Bey, "Dikiş makinesi bir hanım için ne büyük nimettir!" derdi.]

'Kur'an-ı kerîm, erkekler için dört kadınla evlenmeye müsaade ediyor. Bu bir izindir. Müsait olan evlenir. Şartları müsait olmayan tek kadınla iktifâ eder. Ancak bu müsaadeyi beğenmeyip dil uzatanın imanı gider. Ama zevcesini üzmemek için bir daha evlenmeyen, çok sevap kazanır. Allah'ın kullarına acıyana, Allah da acır' derdi. O devirde çoğu ilmiyle âmil olmadığı veya kitaptan konuşmadığı yahud itikadı bozuk olduğu için 'Zamâne vâizlerini dinlemeyin. Zamâne hocalarının ekserisi câhildir. Zira bilmek başkadır; anlamak başkadır; inanmak başkadır' derdi.

Mektûbât, İhyâ, Kimyâ, Nehcü'l-Enâm, Tefsir-i Beydâvî, Divan-ı Cüzeyrî, Divan-ı Mevlânâ Hâlid, Divan-ı Ömer bin Fârıd ve Şeyh-i Ekber'in kitaplarını çok okurdu. Ama Şeyh-i Ekber'in kitaplarını başkalarının okumasını tavsiye etmezdi. Fuzûlî'nin Na't-ı Peygamberî'sini okur ve beğenirdi. [Mamafih kendisine Fuzûlî'yi soranlara Şiî olması itibariyle 'İsmi gibidir' buyurmuştur. Terzi Baba diye maruf Hayyat Vehbi Erzincanî'nin Miftâhü'l-Kenz adlı divanını okur, eshâbına da tavsiye ederdi. Bu sebeple

talebelerinin çoğunda bu divan mevcuttu.] Osmanlı padişahlarının hepsini, bilhassa Sultan II. Abdülhamid'i ve bizzat tanıdığı Sultan Vahîdeddin'i çok severdi. İstanbul'u severdi. 'Van'da sarayım olacağına, İstanbul'da kulübem olsun' derdi. [Kızı Mâhide Hanım'ın anlattıkları sona erdi.]

Yemeği Gösteren

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri yoğurdu çok sever, üzerine bal koyup yerdi. Ehibbâdan Râmi'de terzi Muhyiddin Efendi taze yoğurt getirirdi. Van'dan otlu peynir gelirdi. Peynirleri alır, ekmek lokmasını iki kat edip sarar, öyle yerlerdi. Ekseriya sabah kahvaltısında çay, yoğurt, peynir ve domates bulunurdu. Bamya yemeğini ve domates dolmasını severdi. Yağda yumurtayı da severdi, üzerine yoğurt kordu. 'Kızgın yağın zehirine karşı yoğurt panzehirdir' buyururdu. Makarnanın ve pilavın üzerine eliyle peynir ufalardı. Tabağına yemeği az alır; ekmeği bunun üzerine bükerek parçalar; severse yine alır; yutmadan yeni lokmayı yemezdi. Havucu da çok severler; 'Al sarıyı, ver sarıyı' [yani bir havuç tanesi bir altın da olsa, alın] buyururlardı. [Bu sebeple ehibbâ hanımları müsait bütün yemeklere havuç koymayı, hatta havuç yemeği pişirmeyi âdet edinmişti.] Balığı severlerdi. Üstüne de helva yerlerdi. Zeytinyağlı pek yemezlerdi, çünki o zaman zeytinyağı pek bulunmazdı. [Hem de pişince kötü kokardı.] Dergâhta yemekler Van'dan gelme sâde yağ veya Urfa yağı ile yapılırdı. Efendi Hazretleri, 'Yemeği gösteren yağıdır' derdi. 'İyi su için, iyi yağ yeyin. Yağa ve suya harcanan paraya acınmaz' buyururdu. Yemeklerden sonra bir parça peynir yemek Efendi Hazretleri'nin âdetiydi. Karpuzu elma gibi soyan birini ikaz ederek 'Külhanbeyi gibi soymayın!' buyurdular. Yemeklerden sonra, şu duayı okurlardı: 'Elhamdülillâh. Elhamdülillâhillezî eşbe'anâ ve ervânâ min gayri-havlin minnâ ve lâ kuvveh. Allahümme at'imhüm kemâ at'amûnâ'[112]. Masada ve ayrı ayrı tabaklarda, bazen de yer sofrasında yemek yerler, çatal-kaşık kullanırlar, günde birden çok öğün ve bir öğünde birkaç çeşit yemek yerlerdi. Yemesine dikkat eden, sadece yaşamak için yiyor, derdi. Yani az yerdi. Küçük lokmalar ağzına alır ve çok çiğnerdi. Sanki yemekle oyalanırdı.

Dergâhta yemek, aşağıda masada yenirdi. Bilhassa Cuma günü cemaatin içinden beş-on kişi bulunurdu. Sofrada yuvarlak bir masada yemek yerdik. Efendi Hazretleri otururdu. Sağında Ziyâ Bey, solunda Hâlid Bey, sonra diğer ehibbâ otururdu. Ben küçük olduğum için, en son ve en uzağa

112 Ma'nâsı: Hamd olsun, hamd olsun, bizi, kendi dahlimiz olmadan doyurup suya kandıran Allah'a hamd olsun. Allah'ım, sen bizi doyurduğun gibi, onları [sofra sahiplerini, yemeğin önümüze gelmesine vesile olanları] da doyur! Allah'ım!

otururdum; ama burası Efendi Hazretleri'nin tam karşılarına düşerdi. Efendi Hazretleri sofrada her zaman başını örtülü bulundururdu. Hâlid Bey, Bakırköy'de oturur, hususî tavuk keser, kendi evinde pişirir, haşlamasını yapar, onu getirirdi. Efendi Hazretleri'nin yanında açardı. Eliyle etleri beş-on dakika kadar ayıklardı. Öylece Efendi Hazretleri'nin önüne koyardı. Efendi Hazretleri, -hatırlamıyorum, oradakilere de bir parça verirler miydi, vermezler miydi- birkaç lokma alırdı, geri kalan hepsini Ziyâ Bey'in önüne koyardı. 'Al, bunları sen ye!' derdi. Yemekten sonra Hâlid Bey, gülerek, 'Ben o kadar zahmet çektim; bunu kestim, haşladım, pişirdim, bir de ayıkladım; hepsi senin için mi bunların?' diye Ziyâ Bey'e latife yapardı."

Seyyid Taha Üçışık Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi yemek seçmezdi. Tekkede kuru fasulye ve pilav devamlı pişer; yanında verilenler (hoşaf, turşu, yoğurt, cacık gibi) ise gün-begün değişirdi. Çünki yemekte hep misafir olurdu."

Beyoğlu Ağa Câmii'ndeki vaazlarından sonra bazen yakındaki tarihî Abdullah Efendi Lokantası'nda yemek yedikleri olmuştur. İnsanların gözü üzerinde kaldığı için piyasadaki yemeklere iltifat etmez; 'Maraz yapar' buyururdu. Bu sebeple lokantada yemek yemeği pek tercih etmezlerdi.

İki Bardak İcbarî

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri çayı çok severdi. Dergâhta semâver devamlı kaynardı. Arvas'da Seyyid Fehim Hazretleri gece teheccüde kalktığında, Abdülhakîm Efendi hazretleri de kalkar, hemen semâveri kurarmış. Seyyid Fehim Hazretleri bir bardak çay içtikten sonra rahat rahat namaz kılarmış. Tabiî Van soğuk memlekettir. Abdülhakîm Efendi, tek şekerli açık içerdi. Saatin aksi istikâmetinde karıştırır; dibinde biraz şeker kalınca karıştırmayı bırakırdı. Çay bittiğinde dibinde şeker de kalmamış olurdu. Çayı, bardağı baş, üçüncü ve dördüncü parmaklarının arasına kıstırarak içerdi. Kaşgârî Dergâhı'nda da herkesin bir çay içiş tarzı vardı. Kimi açık şekerli, kimi demli şekersiz içerdi. Âdette tâbiyet aranmadığı için, Efendi Hazretleri bu hususta kimseye müdahale etmezdi. Herkes bildiği, sevdiği gibi içerdi. Ziyâ Bey açık, üç şekerli, Hâlid Bey koyu ve tek şekerli içerlerdi. Bunları bildiğim için çayları bu şekilde koyardım. Efendi Hazretleri bana, 'Kendine de çay dök!' derlerdi. Karşılıklı içerdik. 'Çayı iki içmek icbârî, üç içmek ihtiyarîdir' buyururdu. İkimiz yalnız isek, Efendi Hazretleri'ne çay verirdim. 'Çay ver!' veya 'Dih' (Farsça, ver!) derlerdi. Açık bir çay verirdim. İçer bitirirdi; 'Tekrar!'

buyururlardı. Kaynayan semâverden çay kordum. Eğer hizmet eden biri varsa, o yapardı. Böyle biri yokken ben hizmet ederdim. Bazen üçüncüyü de koydurur, yarısını içer, bana uzatırdı, 'Artık içemeyeceğim; bunu da sen bitir!' derdi."

Sağdan; Abdülhakîm Efendi, Cevad Bey, Şâkir Bey, Necib Fâzıl Bey

Necib Fâzıl Bey diyor ki: "Efendi Hazretleri'nin evlerinde semâver gece gündüz kaynar ve ziyâretçilere üst üste çay verilir. 'Artık içemem, af buyurun!' deninceye kadar".[113]

Seyyid Mekkî Efendi, büyük dedesi ve babasının üstadı Seyyid Fehim hazretlerinden, "Çay, Resûlullah efendimizin zamanında olsaydı, sünnet olurdu. Çünki sohbete sebeptir" sözünü rivâyet ederdi. Babasından da, "Çay kadehte dîde-efrûz olmalı; Lebrengü lebrîzü lebsûz olmalı" [Yani çay ince ve küçük bardakta önce gözü doldurmalı. Dudak renginde, dudaktan taşan (dolu) ve dudak yakan vasıfta olmalı.] beyitini ve ayrıca "Bir bardak, ne kadar küçük ve ince olursa, çayın lezzeti o kadar büyük olur" sözünü naklederdi.

Abdülhakîm Efendi sade kahve içerdi. Nitekim kır gezintisinde kahve içerken çekilmiş fotoğrafları vardır. Sabah kahvaltısından sonra bir kahve içmek âdeti idi. Sigara kullanmazlardı. Ancak sigaranın mübah olduğunu, günde üç-beş sigara içene günah işliyor denemeyeceğini beyan buyururdu. Hatta bazen böyle söyleyenlerin vehmini gidermek için ellerine sigara aldıkları vâki idi.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mühim bir fizyolojik rahatsızlığı yoktu.

113 O ve Ben, s. 131-132.

Yalnız zaman zaman inkıbazdan rahatsız olurdu. Nitekim zâhid insanlar az yedikleri için, ekseriya buna maruz kalırlar. Talebelerinden eczacı Hilmi Işık, bu rahatsızlığı izâle için kendisine bazı haplar hazırlar; Abdülhakîm Efendi bunların faydasını gördüğünü söylerdi. Nitekim Ankara'dayken kendisine yazdığı bir mektupta "Haplar, yani müshil hapları bana çok yarıyor. Kolay ise, bir mikdar daha yapınız ve gönderiniz!" demektedir.

Abdülhakîm Efendi, dışarı çıktıkları zaman baston taşırlardı. Kullandıkları bastonlardan bir tanesi oğlu Münir Bey vâsıtasıyla, Ziyâ Bey'in kerimesi ve Hilmi Işık Efendi'nin zevcesi Sîret Hanım'a intikal etmiştir. İleri yaşlarında okumakta zorluk çektikleri için pertavsız (büyüteç) kullanarak okumaya çalışırlardı. Hastalıklarda ameliyatı en son çare olarak görür ve mecbur kalmadıkça tavsiye etmezdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri bir gün bana 'Gözlerimden rahatsızım. Doktorlar ameliyat olmamı tavsiye ediyorlar. Ne dersin, olayım mı?' diye sordular. Ben de Efendi Hazretleri'nin yaşını nazara alarak, 'Efendim bana kalırsa olmayın. Mübarek gözlerinize nâ-ehillerin elinin değmesine gönlüm razı gelmez. Hem bu teknik bizim memlekette çok inkişaf etmiş değildir. Tavsiye etmem efendim' diye arzettim. 'Pekâlâ, benim de içime sinmemişti zaten' buyurdu ve ameliyat olmadılar. Efendi Hazretleri, 'Fen, bir sun-i ilahîdir [ilahî bir iştir; ilahî bir ihsandır]. Biraz Avrupa'da var. Bizdekilerin çoğu, mütehassısı oldukları ilimlerde bile câhildir' derdi".

Abdülhakîm Efendi'nin kullandığı pertavsız

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri ile odun almak üzere çarşıya giderdik. Pazarlık ederdi. 'Pazarlık sünnettir' derdi. Ben çaktırmadan esnafa 'Efendi'yi üzmeyin, dediğine verin' derdim. Dönüşte bir fakire meselâ iki buçuk lira sadaka verdiği olurdu. Taaccüp edenlere de şöyle buyururdu: 'Rivâyet olunur ki, amucem İmam-ı Hasen radıyallahü anh, her aldıklarında pazarlık eder; ucuz almağa uğraşırdı. Kendilerine, bir günde binlerle dirhem sadaka veriyorsunuz da, bir şey satın alırken niçin uzun pazarlık ederek yoruluyorsunuz? dendiğinde, 'Verdiklerimizi Allah rızâsı için veriyoruz. Ne kadar çok versek yine azdır. Fakat alışverişte aldanmak, aklın ve malın noksanlığındandır' derdi".

Temiz ve Yeni Giyiniz!

Abdülhakîm Efendi, insanın ilim öğrenmek ve ibadet etmek yanında, bedenin ihtiyaçlarını da ihmal etmemesi gerektiğini söylerdi. Vaazlarında ve hususî sohbetlerinde sık sık: "Temiz ve yeni elbise giyiniz! Mevki ve hürmet sahibi olan kimseler gibi giyininiz! Helâl olan elbiseleri ve yemekleri ve şerbetleri lüzumu kadar kullanınız! Gittiğiniz yerlerde ahlâkınızla, sözlerinizle İslâm'ın vakarını, kıymetini gösterdiğiniz gibi; giyinmenizle de hürmet ve alâka toplayınız! Çeşitli, lezzetli yemeklerle ve tatlı, soğuk şerbetlerle bedeninizi, nefislerinizi rahat ve hoş tutunuz!" derdi[114]. Bedenin ihtiyacı kadar iyi bir uyku alınmasını tavsiye ederdi. Mekkî Efendi, "Babam, bando sesini severdi" derdi.

Bekâr kalmayı uygun görmez; "İtidal haddiyle dıfk, [vücutta toplanan erkeklik cevherini dışarıya atmak] devâlardan biri" buyururdu. Bir erkeğin ailesinden uzakta yaşamasını tasvip etmezdi. Akraba ve dostlarıyla da münasebetin kesilmemesini tavsiye eder; kendisi bizzat ictimaî vecibelerini yerine getirerek etrafındakilere örnek olurdu. Misafiri severdi. Çok misafiri olduğu gibi; kendisi de ziyaretlere gider; davetlere icâbet ederdi. Açık havaya çıkmayı, denize girmeyi de severdi. Yardım yapmaktan hoşlanırdı. Birine dua etmek istese, "Allahü teâlâ korktuğunuzdan emin; umduğunuza nâil eylesin!" derdi.

Abdülhakîm Efendi giyimine çok itinâ ederdi. Elbiselerini ehibbâdan Râmi'de terzi Muhyiddin Efendi ve sonraları Hâbil Efendi dikerdi. Kumaşlarını ekseriya Karamürsel Kumaş Fabrikası müdürü Ziyâ Bey temin ederdi. Bürümcükten kollu fanilalar giyerdi. Vaaz için uzun müddet konuşup anlattıkları için, terler ve bu sebeple sık sık çamaşır değiştirirdi. İç donları uçkur ile bağlıydı. Kendine has bir elifî biçim pantolonları vardı. Elifî biçim pantolonun üstü geniş; altı dardır; önü de, arkası da giyilebilir. Bunun üstüne ince yünden sako giyerlerdi. Sako, ceket ile pardösü arası bir üst giysisidir. İçine yelek giyerdi. Paralarını yeleklerinin arkasındaki cepte muhafaza ederlerdi.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Üzerinde altın taşımak, kalbe ferahlık verir. İnsan muztar kaldığında da ihtiyacına sarfeder' buyururdu. Bazılarına bayram bahşişi olarak altın verirdi. Bana verdiklerinden bazısını ihtiyaç sebebiyle harcadım. Ama bir tane Reşad altınını yâdigâr olarak koynumda saklıyorum".

Kışın ince mest ve lastik; yazın iskarpin giyerdi. Evdeyken başı açık

114 Hüseyn Hilmi Işık, **İslâm Ahlâkı,** İstanbul 2010, s. 447.

oturmaz, takke örterdi. Başı açık namaz kılmaz; sofrada da başı açık yemek yemezdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Ben Abdülhakîm Efendi'yi bir gün başı açık namaz kılarken veya yemek yerken görmedim. Devamlı başı örtülü bulunurdu." İlyas Ketenci Bey anlattı: "Bir gün Efendi Hazretleri, bir kolunda Şâkir abi, bir kolunda ben vapura binmiştik. Bir polis eliyle gel dedi. Gittim. 'Söyle hocaya başındaki takkeyi çıkartsın' dedi. Ben de gelip Şâkir abiye söyledim. O da Efendi Hazretleri'ne söyledi. Efendi Hazretleri takkesini çıkarttı". Hasib Efendi anlattı: "Efendi Baba, şapka inkılâbı olunca, siperliği kalkık bir tatar başlığı edinmişti. Sonra yolda rastladıkları bir polis, 'Yoksa siz şapkaya muhalif misiniz?' diye sorunca, bir kasket edindi. Hâbil Efendi, Efendi Hazretleri'ne siperliği çok kısa kasket dikerdi". Hilmi Işık Efendi anlattı: Abdülhakîm Efendi hazretleri ile yolda yürürken, ekseri koluna girerdim. Kasketi elinde tutardı. Karakolun önünden geçerken başına koyardı[115]. Seyyid Taha Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri bana 'Başı açık gezmeye alış; çocuklarını da alıştır!' buyurdu".

Abdülhakîm Efendi, Bayezid Vezneciler'de berber Enver Kuasekim Bey'e traş olurlardı. Sonraları Fâtih Malta'da dükkân açan berber Necati Çabar Bey'in gelip kendilerini traş ettiği de vâki olmuştur. Sakalını ucundan ve yanlarından aldırırdı. Traş oldukları zaman çıkan saçları ve kestikleri tırnakları, tekkede Murtaza Efendi'nin kabri yakınındaki toprağa gömerlerdi.

Güzel kokuyu severdi. "Esansı, ahmaklar bıyığına; âlimler, başına; ârifler, kalbine sürerler" buyururdu.

Abdülhakîm Efendi, "Min seâdeti'l-mer'i en yebni dâren vâsian. Yani, evinin geniş olması, insanın seâdetindendir. Odası, sofaları vâsi [geniş] olmalıdır. Büyük bahçeye lüzum yoktur" derdi. Müstakil evde oturmayı tavsiye eder, "Ev bir, anahtar bir!" der; alt veya üst katta oturan birinde zulmet varsa, bunun diğer katlara sirâyet edeceğini söylerdi. Yeni ev yaptırmayı değil, hazır ev satın almayı tavsiye ederdi. "Lev lâ humkâ le-herebeti'd-dünya, [Dünyayı ancak ahmaklar imar eder]" hadîs-i şerîfini okurdu. Hâbil Efendi, Abdülhakîm Efendi'den, "Eski ev alıp, tamir ediniz. Yeni ev yapmaya kalkarsanız, zararınıza sebep olur" sözünü naklederdi. Mensuplarından Mahmud Ekinci, Van'da dayılarıyla beraber oturuyordu.

115 25 Teşrinsâni 1341 (1925) tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun ile din adamları dışında herkesin şapka giymesi mecburiyeti; aksine davrananlara da cezalar getirildi. Din adamlarının kendi dinlerine mahsus kıyafet ve başlıkları giymesi de, 3 Kânunevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun ile yasaklandı.

Ev çok kalabalıktı. 24 kişi bir aradaydı. İstanbul'a gittiğinde bir ev yaptırmak istediğini Abdülhakîm Efendi'ye arzetti. Abdülhakîm Efendi, "Taş üstüne taş dikme!" buyurdu ve sebebini de söyledi. Bunun üzerine Mahmud Ekinci ev yaptırmaktan vazgeçti; eski bir müstakil ev satın aldı.

Siyaset mi? İlm-i Siyaset mi?

Abdülhakîm Efendi'nin Başkale günleri, emsallerine göre oldukça hareketli geçmiştir. Buna çeşitli yerlere yaptığı seyahatler bir delildir. Zaten sosyal bir şahsiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'daki hayatı zamanında mevlidlere, düğünlere iştirak etmesi, yazın deniz banyosuna gitmesi dikkate şâyândır. Ehibbâsını dükkânlarında veya evlerinde ziyaret ederdi. Giderken ehibbâsından münasip gördüğü birkaç kişiyi de götürürdü. Sonra kendisine evi gezdirmesini ister; tek tek bütün odalara, banyo dairesine kadar teveccüh ederdi. Sıra yatak odasına geldiğinde, hanımın hangi tarafta yatıyor diye sorar; o taraftaki yastığın altına bir altın lira hediye bırakırdı. Mustafa Kaptan'ın Kocamustapaşa civarındaki eski ahşap evini ziyaret ettiğinde, guslhâne bulunan odayı, yeni evlenmiş oğlu Hâbil Bey ile değiştirmesinin münasip olacağını Mustafa Kaptan'a tavsiye etmişti. Ehibbâsının hususî meseleleriyle alâkadar olur; çoluk çocuğunun maddî ve manevî hâllerini, odun kömür alıp alamadığını; kirâsını; varsa hastalık ve sıhhatlerine dair havâdisleri öğrenmek ister; icab ederse sıkıntılara çare bulmaya say ve himmet buyururdu.

İstanbul'daki ilk yıllarında Medresetü'l-Mütehassısîn gibi o zaman için pek yüksek bir ilim müessesesinde müderrislik yapması, yeni ve geniş bir entelektüel çevre edinmesine yardımcı olmuştur. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Gümüşhanevî Tekkesi Şeyhi Ömer Ziyâeddin Dâğıstânî Efendi, Hâfız Mehmed Fehmi (Ülgener) Efendi, Ahıskalı Ali Haydar Efendi, Babanzâde Naim Bey gibi şahsiyetlerle görüşmüştür. Bununla beraber, gerek bir tekke postu elde eden müteşeyyihlere, gerek Ehl-i sünnet itikadından haberi olmayan câmi hocalarına, gerekse bir kürsü bulup reformist fikirler neşredenlere hep muhalif bir duruş içinde olmuştur. Nitekim tanıdığı bu şahsiyetlerin bazısını sever; bazısını tasvip etmezdi. Babanzâde Naim Bey için "Kuru mütercim değil, mütefekkirdi" buyurmuş; secdede vefat ettiğini duyunca, "Tam bir Müslümana yakışır ölüm" demiştir.

Necib Fâzıl Bey, 86 yaşındaki meşhur şair Abdülhak Hâmid ve zevcesine, Abdülhakîm Efendi'den bahsetmiş; 'Edeb, hudûda riâyet etmektir. En büyük edeb, ilâhî hudûdu muhafazadır' sözü şairin hoşuna gitmiş; bir 'Ah' çekip, 'Bir mürşide ihtiyacım var' diyerek kendisiyle görüşmek istemişti.

Necib Fâzıl Bey, bunu arzettiğinde, Abdülhakîm Efendi, 'O bizden yaşça büyüktür. Biz onun ayağına gideriz' demiş; ancak nasib olmamıştır.[116]

Rauf Bey anlattı: Adanalı Sâmi Efendi, zaman zaman Kaşgarî Tekkesi'ne gelip, Abdülhakîm Efendi'nin sohbetinde bulunurdu. Hatta kapıdan çıkıncaya kadar da hürmetinden arkasını dönmez; geri geri çıkardı.

Yeni devirde devamlı gözaltında tutulduğu için fazla kimseyle görüşmekten imtinâ etmiştir. Van'daki akrabalarının yanına geliş gidişi hususunda bile hassasiyet göstermiştir. Zamanın hocaları ve şeyhleri ile de teması çok mahdud olmuştur. Hemen hep gençlerle meşgul olur; ilimden istifâdelerine çalışırdı.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi siyasete karışmazdı. Mütâreke senelerinde Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin de kurucusu olduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na kendisini kaydetmek isteyenlere, 'Biz Şark'tan muhacir olarak geldik; o işlerden anlamayız' diyerek özür beyan etmişti[117]. Halbuki Sabri Efendi'yi tasvip ederdi[118].

Selef-i sâlihînin, Hazret-i Peygamber'in vazifelerini yerine getirtmek hususunda taksim-i a'mâl (iş bölümü) yaptığını; tebliğ vazifesinin din imamlarına, irşad vazifesinin tasavvuf ehline, kazâ işinin de siyaset ehline verildiğini söylerdi. Bu sebeple din adamlarının siyasetle iştigal etmelerini uygun görmezdi. Sevenlerine de bu hususta telkinde bulunurdu. Bir gün bana, 'Hilmi! Seni meb'us yapsalar, ister misin?' diye sordu. Ben de, 'İstemem efendim' cevabını verince, hoşuna gitti. 'Aferin! Sen akıllısın' buyurdu. Nitekim Tek Parti devrinde, siyasî serbesti ve parti içi demokrasi yoktu. Meb'uslar, partinin her icraatını tasvip etmek ve buna el kaldırmaya mecbur idi. Böyle olunca da daha meclise ayak basıp yemin

116 O ve Ben, s. 150-151

117 1911'de kurulmuş ve İttihad ve Terakki Fırkası'na muhalefeti ile tanınan bir siyasî partidir. Mustafa Sabri Efendi, Müşir Fuad Paşa, Rıza Nur, Damad Ferid Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Miralay Sâdık Bey gibi muhaliflerce kuruldu. İttihatçılar 1913 darbesiyle iktidara gelince, partiyi dağıttı. 1918'de tekrar teşkilatlandı. Mütâreke devrinde iktidarı elinde tuttu. Ankara muhalifi siyaseti sebebiyle, Yunan Harbi ardından çözülmeye yüz tuttu. Mensuplarının bir kısmı Ankara'ya geçti; bir kısmı da yurt dışına sürgüne gitti.

118 Mustafa Sabri Efendi, 127. Osmanlı şeyhülislâmıdır. 1869'da Tokat'ta doğdu; 1954'te Kâhire'de vefat etti. Kayseri'de ve İstanbul'da okudu. Huzur mukarriri Ahmed Âsım Efendi'den icâzet aldı. Fâtih Câmii'nde ders vermeye başladı. 1908'de Tokat meb'usu seçildi. İttihatçılara muhalefeti sebebiyle sürgün edildi. Romanya'ya kaçtı. Mütareke devrinde İstanbul'a dönüp Süleymâniyye Medresesi'nde hadîs-i şerîf müderrisliği yaptı. 1919 ve 1920'de iki defa şeyhülislâmlığa getirildi. İttihatçılığın devamı olarak gördüğü Anadolu hareketine cephe aldı. 1922'de Batı Trakya'ya, sonra da Kahire'ye hicret etti. el-Câmi'ul-Ezher'de müderrislik yaptı. Türkçe ve Arapça çok eseri vardır. Efganî ve Abduh'un başını çektiği modernistlerle mücadele etti.

ederken manevî mesuliyet başlıyordu.

Efendi Hazretleri bir defasında da şöyle anlattı: "Dârülislâm neye denir? Dârülharb neye denir? Bunu ayırmak için herkes şaşırıyor. Diyorlar ki, hangi memlekette müslümanlar çoksa, oraya dârülislâm denir. Fakat öyle değil. Fıkıh kitapları böyle söylemiyor. Bir memleket Kur'an-ı kerîme göre idare ediliyorsa, oraya dârülislâm denir. İsterse ekseriyeti gayrı müslim olsun. Meselâ Osmanlılar devrinde bazı vilâyetlerde Rum ve Ermeni doluydu. Bitlis'te, Van'da öyle köyler vardı ki, ahalisinin hepsi Ermeni idi. Mesela Bitlis'in böyle bir Koğos köyü vardı. Ama dârülislâm idi. Çünki Osmanlı kanunları hep Kur'an-ı kerîmden alınmıştır. Demek iş, kanuna bakar. Şimdi Müslümanların yaşadığı öyle memleketler vardır ki, Kur'an-ı kerîme göre kanun yapmak suçtur. Hatta meb'uslar, Kur'an-ı kerîme göre kanun teklif etmeyeceklerine dair yemin ederek vazifeye başlar."

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Seyyid Abdülkâdir Efendi, Seyyid Şefik Efendi ve Said-i Nursî, Kürd Teâlî ve buna bağlı Kürd Neşr-i Maarif Cemiyetlerinde faaliyet gösteriyorlardı. Bu cemiyeti o zamanlar Kürt aşiretleri üzerinde hâkimiyet kurabilmek için Teşkilât-ı Mahsusa adındaki istihbarat dâiresi kurmuştu. Abdülkâdir Efendi'nin Şark'taki Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Tek bir sözüyle hepsini dizginlemeye kâdirdi. Efendi Hazretleri buna razı olmaz; kardeşi Taha Efendi vâsıtasıyla haber göndererek, başlarının selâmeti için bu gibi işlerden uzak durmaları hususunda ikaz ederdi. Efendi Hazretleri siyasete hiç karışmazdı ama olup bitenlerin içyüzünü herkesten önce anlardı. Bir ihtiyaç olmaksızın, Müslümanların maslahatına bir vaziyet zuhur etmeksizin, zenginlerle ve mevki sahipleriyle görüşmeyi tasvip etmezdi." Hilmi Işık Efendi'nin Abdülhakîm Efendi'den tuttuğu not defterlerinden birinde şu şiir yazmaktadır: "Karışma kimsenin işine, Düşme memurlar peşine. Münâcatda dâim ol, Bak sen kendi işine!" Taha Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri bana buyurdu ki, 'Ben senin babanı ağalarla ve memurlarla münasebetten kurtaramadım.' Babam bu sebeple çok sıkıntı çekti."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri, devamlı polislerin kontrolü altında idi. Kaşgârî Dergâhı'nın girişinde, mezarlığın başında polisler beklerdi. Kimlerin gelip gittiğini tesbit etmeye çalışırlardı. Hatta bu sebeple kapının yanına bir polis kulübesi bile kurdular. Onun için Efendi Hazretleri huzuruna gelip gidenlerin çoğuna 'Artık gelmeyin!' diye ikaz ederdi. Bu sebeple bilhassa kış aylarında, mescidde de fazla cemaat olmazdı. Ben, üzerimde subay elbisesi ile polislerin yanından 'Tevekkeltü alallah' deyip geçerdim. Hiç bir şey olmadı. Bir gün polisler,

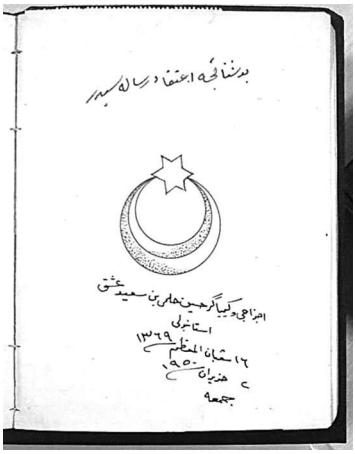
Efendi Hazretleri'ne gelip, 'Sen el öptürüyormuşsun' dediler. Efendi Hazretleri ondan sonra kimseye el öptürmedi. 'Ulemâ ve sulehânın eli öpülür. Âkilü's-sıyâm, mâniü'z-zekât, târikü's-salât olanların [oruç yiyen, zekât vermeyen, namaz kılmayanların] eli öpülmez. Öpülecek el kalmadı. Eli öpülecekler, toprak altında' buyururdu. Fakat birkaç ay sonra o kulübedeki polis öldü, kulübe de kalktı.

Abdülhakîm Efendi hazretlerinin evinin önünde çöpçüsü, ayakkabı boyacısı, zerzevatçısı hiç eksik olmazdı. Bunların hepsi gizli polisti. Bu sebeple de bütün arkadaşlar dikkatli olur; görüşmelerde ölçülü davranırlar, mümkün olduğu kadar Efendi Hazretleri ile tenha yerlerde buluşup, görüşmeğe çalışırlardı.

Bir gün Efendi Hazretleri arkadaşlara haber göndererek, Pazar günü Bebek koyunda toplanmamızı haber verdiler. İkişer, üçer arkadaş kenardaki kayıklardan kiraladık. Denizin içinde, ortada Efendi Hazretleri'nin, çevresinde de arkadaşların kayıkları olmak üzere, bir daire teşkil edildi. Efendi Hazretleri orada sohbet yaptı. Zevkle ve polisten endişesiz olarak dinledik. O sohbetlerin lezzeti halen gönlümdedir. Bir ara Efendi Hazretleri, kayıkları sığ kısma çekmemizi ve her arkadaşın kayıktan inerek, isimlerini bildirdiği arkadaşlarla el ele tutuşarak, su içinde oturmamızı emir buyurdular. Bizim ellerimizi de kendi elleri, avuçları arasına alarak, çömeldiler. Bir taraftan denizin hafif dalgaları vücudumuzu yalayarak, vücudumuzun kirini gideriyor, diğer taraftan Efendi Hazretleri'nin avuçları, âdetâ kalbimizin kirini siliyordu. İşte o zaman, Efendi Hazretleri'nin yüzüne bakmak geçti içimden, çok istedim, ama hicâbımdan bakamadım. Ahhh, şimdi olsa, mübârek alnına, mübârek yüzüne doya doya bakardım.

Evlerinde Nehcü'l-Enâm adında Kürtçe küçük yeşil cildli manzum bir ilmihâl kitabı vardı. Kitaplıkta dururdu. Kitaplığın tam ortasında kapak yerinde bir ayna vardı. Bir defasında polisler kitaplığı aradılar. Fakat o aynalı kısmın arkasında kaldığı için, kitabı bulamadılar. O zamanlar Kürdlere ve Kürtçe'ye karşı resmî bir tavır vardı. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi hazretleri kitabın kapağına mübarek el yazıları ile tedbiren "Boşnakça i'tikâd risâlesidir" yazdılar. Sonra bunu bana hediye ettiler.

Abdülhakîm Efendi, siyasete karışmazdı ama zamanın ve zeminin şartlarını gözetmeye yarayan ilm-i siyaseti çok iyi bilirdi. Mesela beraber yürürdük. 'Karakolun önünden geçerken ellerini kollarını sallayarak, arkadaş gibi yürü' buyururlardı. Cübbe demez; pardösü derdi. 'Pardösümü getir, tut!' buyururdu. Tutardım. Taassubu yoktu; Fransızca diye bu kelimeyi kullanmaktan kaçınmazdı."

الحديث

اَلْغِنَا يُنْبِتُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ

Abdülhakîm Efendi'nin Hilmi Işık Efendi'ye hediye ettiği ve iç kapağına elleriyle bir hadîs-i şerîf yazıp tefsir buyurduğu Nehcü'l-Enâm. Solda: Boşnakça İ'tikâd risâlesidir. Sağda: el-Hadîs: el-Ginâü yünbitü'n-nifâka fi'l-kalbi kemâ yünbitü'l-mâü'l-bakl. Türkü çağırmak inbât eder, yani göğertir münâfıklığı; kalbde nasıl göğertir su otu. "Suyun otu bitirdiği gibi, gınâ da kalbde nifâkı göğerdir. Gınâ, tegannî demektir."

Gönenli Mehmed Efendi anlattı: "Arkadaşlar beni Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretlerine götürdüler. Birkaç defa devam ettim. Ama intisab etmek nasib olmadı. Demek ki ona talebe olmaya lâyık değilmişiz. Yeni devirde idi. Baktım, Efendi Hazretleri rümuzlu konuşuyordu. Birileri geldi ve hükûmet aleyhine atıp tutmaya başladılar. Tabiî Efendi Hazretleri'nin arkasında kim bilir kaç tane taharri memuru dolaşırdı. Onları dinledi. 'Bütün bunları hükümet mi yapıyor zannediyorsunuz? Siz yapıyorsunuz. Çünki adam seçmeyi bilmiyorsunuz' buyurarak hakîmâne bir cevap verdi." [İdris Cebeci'den[119]]

Herkesle aklının ölçüsüne göre konuşulmasını ve her doğrunun da her yerde söylenmemesini tavsiye ederdi. İnsanların hâllerini ve zamanın şartlarını çok iyi bildiği için toleranslı idi. Bu da bazılarının yanlış fikirlere kapılmasına sebebiyet vermektedir. Halbuki o, her şeyden evvel doğru bir imanın lâzım geldiğini, imansız, amelin bir işe yaramadığını her fırsatta beyan buyururdu. Sonra sırasıyla Ehl-i sünnet itikadının kazanılması, haramlardan kaçınma, farzları yerine getirme, mekruhları

119 İdris Cebeci (1953), Kemahlıdır. İstanbul Fen Fakültesi matematik-fizik bölümünü bitirdi (1982). Üniversite yıllarında Hilmi Işık Efendi ve kitaplarıyla tanıştı. PTT'de çalıştı (1976-1985). Serbest ticaretle meşguldür.

terketme, sünnetleri yapma ve tasavvuf edebine riâyet etmenin geldiğini söylerdi. Bu sıraya uymadan yapılan işlerin dinen makbul olmadığı gibi, dünyevî olarak da zarar doğuracağına işaret ederdi. Tedbirsizce yapılan hareketlere iyi niyetle bile olsa müsamaha etmez; 'ham sofu kaba yobaz' tabir ettiği güruhun patavatsız işlerinden yakınırdı.

Din ve dünya işlerinde itidali tavsiye eder; ifrad ve tefride kaçılmasını tasvip etmezdi. Necib Fâzıl Bey anlatıyor: "Bir gün dediler: 'Sende iki şey ifrat halinde: Zekâ ve muhabbet. Muhabbet inip çıkar. Fakat zekâ sabittir. Ona çare yok'. Bir gün de dediler: 'Keşke bu kadar zeki olmasaydın!' Sordum: 'Her şey itidal hâlinde olmalı buyuruyorsunuz. Yani her şey haddini muhafaza etmeli. Aşkta, muhabbette de mi efendim?'. 'Ne zannettin ya; o da haddi içinde kalmalı. Yoksa yanar, kül oluruz' buyurdu".[120]

Abdülhakîm Efendi tekkenin avlusunda Nene Hanım'la

120 O ve Ben, s. 192-193.

Şiir Vâdisi

Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ müellifinin her üç lisanda şiirlerinin birer nümunesi sualine karşı şöyle buyurmuştur: "Şiirden ol kadar behrem [nasibim] yokdur. Ancak isti'dâd-ı ma'nevî cihetinden bazen söylenmiş ve silsile-i kebîre ilâve edilmiş birkaç beyt arz edebilirim:

Be Abdullah şâh ân pîr-i Şemzîn
Kizû zîb-i diğer be girift in dîn
Be hakk-ı pîşvâ-yı ehl-i temkîn
Be ân tâvûs-i bâğıstân-i Şemzîn
Şemzînân tenaş ra çün sadef şüd
Be bâğ-ı cenneteş fahr ü şeref şüd
Be hakk-ı tıynet-i bürhân-ı Tâhâ
Be hakk-ı türbe-i sultân-ı Tâhâ
Melaz-ı derdimend ü bî nevâhâ
Şehinşâhem Şihâbeddin-i Tâhâ
Be hakk-ı revnak-ı şer-i Muhammed
Be hakk-ı nev gül-i gülzar-ı Ahmed

[Şemdinan pîri Abdullah hakkı ve hürmeti için,
Ki ondan bir başka süs edindi bu güzel din.
Öncüsü hakkı için temkîn sâhiblerinin,
Şemdinli bahçesinin Tâvûsu hakkı için.
Şemdinli'nin tenine ne zaman sedef oldu,
O cennetin bağına fahr ile şeref oldu.
Yâ Rab bürhan Tâhâ'nın temiz tîyneti için,
Yâ Rab sultan Tâhâ'nın eşsiz türbesi için.
Derdli ve çâresizin sığınağıdır, merci'idir,
Ve Şehinşahım Tâhâ dînin yıldızıdır.
Yâ Rab Şer'-i Muhammed'in ravnakı için,
Gülzâr-i Ahmed'in bu yeni gülü hakkı için.]

Abdülhakîm Efendi, bir mevzu anlatırken, iyi anlaşılması ve hatırda iyi kalması için kıssa, mesel ve şiir ile takviye ederdi. Sevenleri Abdülhakîm Efendi'nin şu beyitleri çok söylediğini rivâyet etmiştir:

Şey'âni lev beketi'd-dimâe aleyhâ
Aynâye hattâ tü'zenâ bizehâb.

Lem tebluga'l-mi'şâre min hakkıyha
Fakdü'ş-şebâbi ve firkatü'l-ahbâb.

[İki şey vardır ki dü çeşm (iki göz) çıkıncaya kadar kan ağlasa îfâ-yı haklarının aşrine varamazlar (haklarının onda birini ödeyemezler). Biri fikdân-ı şebâb (gençliğin gidişi), diğeri firkat-i ahbâb (dostlardan ayrılık).]

Ve men telkâhu yeşkû dehrehu,
Leytenî şi'rî hâzihi'd-dünyâ limen?

[Her kime rastgelsen dünyadan şikâyet ediyor. Ah bilseydim bu dünya kimin malıdır?]

Leyte'ş-şebâbe yeûdü yevmen,
Fe-uhbirehu bimâ feale'l-meşîbe.

[Ah keşke gençlik bir gün yeri dönse de, ihtiyarlığın neler yaptığını ona haber versem].

Zi hicr-i dôsitân hûn şüd derûn-i sîne cân-ı men,
Firâk-ı hemnişînân suht magz-ı istehân-ı men.

[Sevdiklerimden ayrı kaldığım için, göğsümde rûhum kan ağlıyor. Birlikte oturduklarımın ayrılığı, kemiklerimin iliğini yakıyor.]

Men kânet himmetühü ma yedhülü fâhü,
Kânet kıymetühü mâ yahrücü efâhü.

[Bir insanın bütün gayreti ağzından girenlerden ibâret ise, onun kıymeti bağırsaklarından çıkan kadardır. İmam Şâfiî]

Hayrü dârin halle fîhâ hayrü erbâbi'd-diyâr,
Ve kadîmen veffakallahü'l-hıyâre bi'l-hıyâr.

[Hayırlı yer, hayırlı insanların toplandığı yerdir. Eskiden beri adet olmuştur ki, Allahü teâlâ hayırlı işleri hayırlı insanlarla muvaffak kılar.]

Dost beher lahza der tû nazar mîkünet
Çün tû nevâ ô ez tû gâfilî güzer mîkünet

[Dost (Allahü teâlâ) her zaman nimetlerini yağdırmaktadır. Fakat sen gâfil olduğundan, bu nimetler üzerinden akıp gitmektedir.]

Areftü'ş-şerre lâ li'ş-şerri lâkin li-uvakkihi
Ve men lâ ta'rifü'l-hayre an şerri lakki' fihi

[Şerri öğrendim, kötülük için değil; ondan korunmak için. Hayrı şerden ayıramayan, kötülüğe düşer.]

Teehheb li-yevmi'l-mevti inneke meyyitün

Ve sâri' ile'l-hayrâti fihinne yusâri'

Ve me'l-mâlü ve'l-ehlûne illâ vediatün

Fe-lâ büdde yevmen en türedde'l-vedâi'

[Ölüm gününe hazırlan şüphesiz öleceksin. Hayra koşanlar arasında hayra koş! Mal, evlâd ve ıyâl ancak emânettir. Her emânet, günü gelince geri verilecektir.]

Ve lev ennâ izâ mütnâ türiknâ,

Ve kâne'l-mevtü eshelü külli şey.

Ve lâkinnâ izâ mütnâ buisnâ,

Ve nüs'el ba'de zâ an külli şey.

[Biz ölünce öylece bırakılsaydık; ölüm her şeyden kolay olurdu. Ama biz öldükten sonra yeniden diriltilecek ve her şeyden sual olunacağız. İmam Şâfiî]

Mâ küllü mâ yetemennâü'l-mer'ü yüdrikhü,

Tecrî'r-riyâhü bi-mâ lâ teştehihi's-süfün.

[Kişi temenni ettiği her şeye kavuşamaz. Rüzgâr, gemicilerin istemediği yerden eser.]

An ki şîrân râ küned rûbe mi'zâc,

İhtiyâc est, ihtiyâc est, ihtiyâc.

[Eyleyen arslanları tilki mizac; İhtiyaçtır, ihtiyaçtır, ihtiyaç.]

Mâhî bi-ecel der hiş ki nemi mired

Sayyâd-ı bi rûzî der dicle mâhî nemi gired

[Eceli gelmemiş balık karada ölmez; rızksız sayyâd (avcı) Dicle'de de balık tutamaz.]

Eğer rûzî bedâniş der fuzûdî,

Zi nâdân tengi ter rûzi ne bûdi

Be nâdân çünan rûzi resânend ki

Sad dânâ der an hayran bimandi

[Eğer rızk ilm ile artsaydı, nâdândan daha dar rızklı kimse bulunmazdı. Nâdânlara o kadar rızk verir ki, yüz âlim nereden geldiğine hayran kalırlar. Şeyh Sa'dî]

Bîbekâdır ey denî dünya senin her ni'metin,

Sarsar-ı bâd-ı ecel mahv eyliyor her rif'atin.

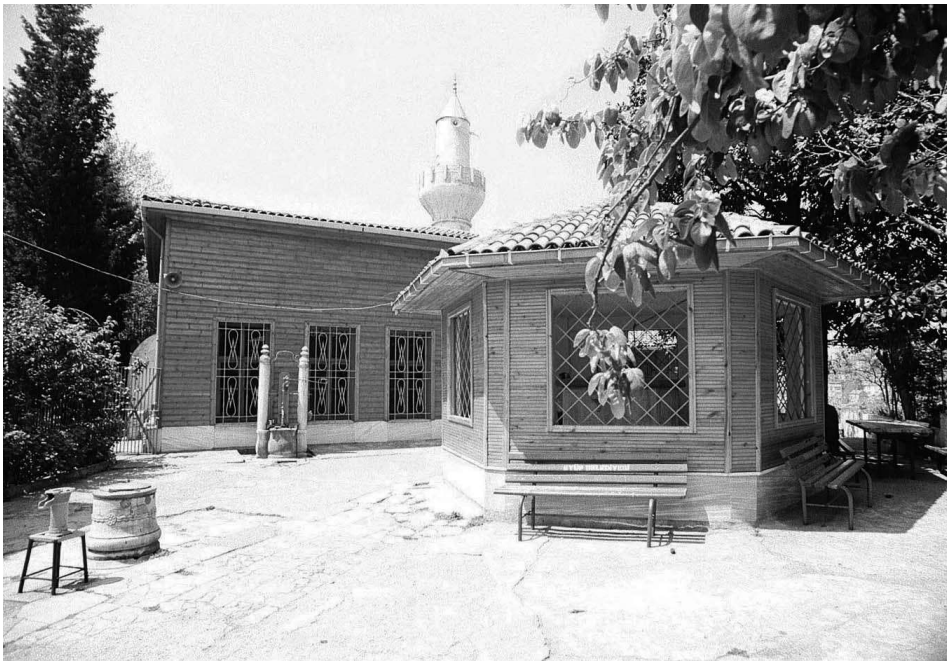
[Vefasızdır, ey alçak dünya senin her nimetin!
Ecel fırtınaları, mahv eyliyor her rutbesin.]
Muntazamdır cümle ef'âlin senin,
Aklı ermez hikmetine kimsenin.
Hüsn-i sîret mâdenidir, hüsn-i sûret sâhibi,
Hüsn-i sûret kimde ise, hüsn-i sîret andadır.
["Güzel huyu, yüzü güzel olanlarda arayın" hadîs-i şerîfinin terennümüdür.]
Mal sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi?
Mal da yalan, mülk de yalan, var biraz da sen oyalan!

Oturanlar: Sağdan, Faruk Işık, Abdülhakîm Efendi, Mazhar Veziroğlu, Necib Fâzıl, Cevad Bey.

KAŞGÂRÎ DERGÂHI'NDA HAYAT

Seyyid Abdülhakîm Efendi, İstanbul'a geldikten vefatına kadar 25 sene kadar Eyüb Gümüşsuyu'nda Kaşgârî Dergâhı'nda ikamet etmiştir. Burası yukarıda da anlatıldığı üzere Murtaza Efendi tarafından inşa ve vakf edilmiş, yanında câmisiyle bir Nakşî tekkesi idi. O zamanlar tekke şeyhleri ya kendi ev veya yaptırdıkları yahud da bir başkasının yaptırıp vakfettiği tekkelerde irşad ile meşgul olurdu. Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'deki tekkesi kendisine aitti. Kaşgârî Tekkesi ise, Nakşî tarîkatine göre irşad faaliyetinde bulunulmak üzere, kendisi de Nakşî şeyhi olan Murtaza Efendi tarafından XVIII. asırda yaptırılıp vakfedilmişti. Abdülhakîm Efendi, İstanbul'a geldiğinde bu tekke münhal idi. Yani irşad ile meşgul bir şeyhi bulunmuyordu. Böyle tekkeler, vakıflara intikal eder; vakıflar idaresi vakfiye şartlarına münasip biri çıkınca, tekkenin postnişinliğini kendisine tevcih ederdi. İşte Kaşgârî, nam-ı diğer Murtaza Efendi Tekkesi de İstanbul'a gelişini müteakip vakfiye şartlarına münasip bir Nakşî şeyhi olan Abdülhakîm Efendi'ye tevcih olunmuştu.

Kaşgârî Dergâhı

Vakfiyesinden anlaşıldığına göre tekkede beş oda, tekkeye ait bir mescid, fakirlerin yemek yiyebileceği büyük bir oda ve helâ vardı. Bir oda şeyhe, dört oda da tekkenin dervişlerine tahsis edilmişti. Sırf yemek masrafları için günlük otuz akçe ayrılmıştı[121]. Ayrıca şeyhin, imamın, müezzinin, aşçının, hademe ve tekkede hizmet eden vazifelilerin yevmiyeleri (günlük ücretleri) de yine tekke vakfından karşılanıyordu. Murtaza Efendi, hem Kaşgârî Tekkesi'nin, hem de Silistre Baylar Köyü mescid ve mektebinin masrafları için İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mülkler vakfetmişti. Sonra zevcesi Behrî ve kızı Selime Hanımlar da vakfa muhtelif mülkler dâhil etmişlerdir.

Murtazâ Efendi, 51 ev, 1 yalı, 5 yahudihâne [işçi lojmanları], 1 mescid, 1 câmi, 1 tekke, 1 mektep, 2 hamam, 22 oda, 480 akçe kira geliri, 10 bin kuruş, 1 gümrükhâne, 1 bakkal dükkânı, 1 berber dükkânı, 1 hallaç dükkânı, 1 manav dükkânı, 1 dükkân, 1 ticârethâne, tatlı su gelirleri, balıkçı mahzenleri vakfetmiştir. Kızı Selime Hanım, 2150 kuruş vakfetmiş; bununla İstanbul'un muhtelif yerlerinde 7 ev, 4 dükkân; zevcesi Behri Hanım'ın vakfettiği 6000 kuruşun 5500 kuruşu ile de günlük 30 akçe kira getiren 23 ev alınmıştır. Tekke için ise, şeyhe 10, imam-hatibe 4, müezzin-kayyıma 4, aşçıya 3, hademeye 2, vakıf mütevellisine 4, kâtibe 2, câbîye 3, suyolcuya 2 olmak üzere günlük 9 kişiye 34 akçe; yemeğe 30, yağ ve muma 3 olmak üzere günlük 67 akçe; senelik olarak da mefruşat için 1000 ve 6 okka balmumu için de 1000 akçe sarfedileceği vakfiyede kayıtlıdır. Tekkenin pek çok vakıfları toprak kaybı ve sair sebeplerle zâyi olduğundan, Abdülhakîm Efendi yerleştiğinde, vakfın günlük 20 kuruş kâğıt para et bedeliyle bir kiloya yakın pirinç ve bir kilo fasulyeden başka bir vâridatı kalmamıştı.

Kaşgârî Dergâhı, Eyüp Sultan semtinde, Gümüşsuyu mahallesinde, İdris Köşkü mevkiinde Hüsam Efendi Sokağı ile Karyağdı Sokağı arasındadır. Bahsi geçen her iki sokağa da kapısı vardır. Tekkenin muhteşem bir Haliç manzarası bulunmaktadır. Tapu kayıtlarına nazaran 43 pafta, 35 ada, 2 parsel üzerinde 2001 metrekarelik bir mesaha işgal eder. Ancak fiilen kullanılan saha daha azdır. Tekkede tek katlı mescid-tevhidhâne, iki katlı harem-selâmlık binası, iki türbe, iç ve dış hazîre, her iki giriş yanında birer çeşme, bir kuyu, bir kitâbeli sarnıç, bir şadırvan mevcuttur. Murtaza

121 Akçe, Osman Gâzi'den itibaren kestirilen Osmanlı gümüş parasıdır. Bu akçe 0.68 gram idi. Sonraki akçeler çeşitli ağırlıktadır. 3 pul (mangır)=1 akçe; 3 akçe=1 para; 40 para=1 gümüş kuruş; 100 kuruş=1 Osmanlı altını idi. Sultan Mecid zamanında akçe tedâvülden kaldırılarak 24 gram ağırlığında mecidiye adıyla gümüş para bastırıldı. 7.2 gramlık bir Osmanlı altın lirası 5 mecidiye; 1 mecidiye 20 gümüş kuruş; 1 kuruş 40 para idi.

Efendi Tekkesi veya halk arasında Kaşgârî Dergâhı veya Hângâhı olarak bilinir. 1925 senesinde tekkeler kapatılınca, Kaşgârî Câmii diye anılmıştır.

Vaktiyle tekkenin avlusundaki Ubeydullah Kaşgârî Türbesi üzerinde bir köşk, ayrıca kuzey tarafında ahşap derviş odaları vardı. Derviş odaları harabe olup 1962'de çöktü. Köşk ise Sultan III. Selim tarafından şehzâdeler için yaptırılmış Haliç'e nâzır bir cihannümâ [manzaralı köşk] idi. Tekkenin o zamanki şeyhi İsa Geylânî hazretlerinin sohbetinden hoşlanan Sultan III. Selim, Ramazan ayında Cuma geceleri zamanını tekkede geçirdiği için, bu odada kalırdı. İç duvarları ve tavanına İstanbul manzaraları işlenmişti. Bilahare tekkenin misafirhâne ve kütüphânesi olarak kullanılmıştır. Abdülhakîm Efendi zamanında geçirdiği yangın üzerine harab olmuş; tamir ettirileceğine, mâil-i inhidam hâle geldi diye belediye tarafından yıktırılmıştır.

Abdülhakîm Efendi burada birkaç sene irşad faaliyeti yürüttü. Ayrıca bitişikteki câmide imamlık ve hatiblik yaptı. Yeni devirde tekkeler kapatılıp tasavvuf faaliyetleri yasaklanınca, tekkelerde yaşayanlara kayd-ı hayat şartıyla, yani hayat boyu oturma hakkı tanındı. Abdülhakîm Efendi böylece Kaşgârî Dergâhı'nda oturmaya devam etti. Câmideki imam ve hatiblik vazifesini de sürdürdü. Tekkenin eskiden kalma Fazlı Molla adında bir kapıcısı ve Hâlid Efendi adında bir müezzini vardı. Burada Abdülhakîm Efendi ile oturan aile efradının sayısı ise zaman içinde değişiklik gösterirdi. Tekkenin, ilk geldiklerinde 30 kişi olan sâkinleri, çeşitli vesilelerle ayrı evlere çıkmış; son yıllarda Abdülhakîm Efendi ve zevcesi Bedriye Hanım ile Şâkir Efendi ve zevcesi Emine Hanım olmak üzere 4 kişiye inmişti. Abdülhakîm Efendi, 1943 senesinde İzmir'e sürüldüğü zaman, tekke boşaltılarak mühürlendi ve kapatıldı.

Tekkede yaşayanlar, tekkenin o zamanki hâli ile alâkalı malumat vermiştir.

Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Seyyide Fârıka Hanım [1923-2004] anlattı:

Seyyid Abdülhakîm Efendi, babamın amcası idi. Bizim ailemiz, Rus işgalinde Başkale'den İstanbul'a Efendi Baba ile beraber hicret etmiştir. Hükûmet, İstanbul'da Eyüp'te Kaşgârî Dergâhı'nı tahsis etmiş, oraya yerleşmişiz. Ben orada dünyaya geldim. Çocukluğum bu dergâhta geçti. Hayatımın en güzel günlerini burada yaşadım. Daha sonra Fâtih'e taşındık. Bilahare de babamın memuriyeti sebebiyle Ankara'ya naklettik. Ama Efendi Baba'ya ve dergâha gelip gidişimiz hiç eksik olmazdı. Himmet ve

himâyelerini üzerimizden hiç eksik etmedi.

Dergâhta herkes kendilerine Efendi Baba derdi. Malum, hadîs-i şerîfte "İnsanın üç babası vardır: Dünyaya getiren babası; kızını aldığı babası; dinini öğrendiği babası" buyuruluyor.

O zamanlar tekkenin nüfusu kalabalıktı. Efendi Baba'dan başka, hanımları Esmâ ve Nene Hanımlar, Efendi Baba'nın büyük oğlu Mekkî abi ve hanımı Emine Hanım ile iki oğlu Behik ve Bahâ, Efendi Baba'nın küçük oğlu Münir abi, Efendi Baba'nın kızkardeşi Muteber Hanım, 1928'de vefat eden erkek kardeşi Taha Efendi'nin hanımı, kızı, oğlu ve torunu, babaannem, babam, annem, Vecihi amcam, Nevzad abim, ben, ayrıca Efendi Baba'nın nedimi Şâkir abi, müezzin Hâlid Efendi, Fazlı Molla ve Esmer adındaki bir emektarımız yaşardı. Dâimî ve geçici misafirler de hiç eksik olmazdı.

Dergâh çok güzel bina edilmişti. Biri yukarıda, diğeri aşağıda olmak üzere iki kapısı vardı. Câminin kapısının yanındaki kapıyı, umumiyetle üst katta yaşayanlar kullanırdı. Sofa kırmızı İtalyan taşlarıyla döşenmişti. Ondan sonrası tahtaydı. Üst katta Esmâ Hanım'ın odası vardı. Esmâ Hanım, ben dört beş yaşlarında iken vefat etti. Odası Nene Hanım'a verildi. Yatak odası alt katta olan Nene Hanım, misafirlerini burada kabul etmeye başladı. Böylece Nene Hanım'ın iki odası oldu. Burada koltuklar ve ikili karyolası vardı. Her odada gusülhâne vardı. Bu kattaki bir odada Efendi Hazretleri'nin kızkardeşi Muteber Hanım kalırdı. Seyyid Taha Efendi'nin hanımı, kızı, oğlu ve kızının kızı da bu kattaki bir odada kalırdı. Buradaki odalardan birinde de biz kalırdık. Bu odayı sonradan Enver [Ören] Bey tamir ettirdi. Bu katta bir de karanlık oda vardı. Câminin içine bakan kafesli bir penceresi vardı. Câmide mevlid okunduğu zaman, dergâh halkı bu pencereden seyredebilirdi.

Alt katta mutfak vardı. Zemini kırmızı İtalyan taşı döşeliydi. Tezgâhı beyaz mermerdendi. Ayrıca su yalağı vardı. Çok bulaşık çıktığı için orada yıkanırdı. Bayramlarda burada herîse yapılırdı. Bizim ailede bayramlarda herîse yapıp ikram etmek âdettir. Erkek misafirler buradaki sofada yemek yerdi. İki basamakla çıkılan bir kiler vardı. Anahtarı Efendi Baba'nın zevcesi Nene Hanım'da dururdu. El yıkamak, abdest almak için iki tane çok güzel lavabo vardı. Sarnıç vardı. Hamam vardı. Hamamda hem kurna, hem de duş vardı. Aşağıda iki oda vardı. Birisi Nene Hanım'a, diğeri Efendi Baba'ya aitti. Efendi Baba yalnız yatardı. Yanında sadece nedimi Şâkir abi olurdu. Efendi'nin iki kişilik yatağı vardı. Bir de Şâkir abinin karyolası vardı. Efendi Hazretleri gece 3,5 saat kadar yatardı. Bu saatten sonra

kalkar, mezarlıklar arasında dolaşır, evrâdını [günlük zikrlerini] okurdu.

Kaşgârî türbesinin üzerinde güzel bir köşk vardı. Burada da çok güzel bir kütüphâne vardı. Duvarlarında belli ki bir ressam tarafından yapılmış çok güzel tabiat resimleri bulunuyordu. Meselâ bunlardan birisi Kâğıthâne'deki Sâdâbâd köşkünün resmi idi. Ankara'dan bir gelişimizde köşkteki kütüphânede yeşil cildli çok güzel bir kitap gördüm. Aldım, getirdim; bavulumuza koydum. Babaannem herşeyi kontrol ederdi. Bunu görünce çok kızdı. "Vakıf malı bizi ne yapar, biliyor musun?" diye azarladı. Sonra kitaba baktı; eski zaman minyatürlerini görünce güldü; "Tam da kendine göre bir kitap bulmuşsun. Al götür; kimse görmeden yerine koy!" dedi. Sonra bu kitapların hepsi yandı veya kayboldu. Köşkte yangın çıktı. Sonra vâlilik, mâil-i inhidam [yıkılmaya yüz tutmuş] diyerek yıktı. Dergâh boşaldıktan sonra, orası berduşların yuvası olmuş; tahtalarını kırmış yakmışlar.

Köşk ile müezzin Hâlid Efendi'nin kaldığı [şimdi kütüphâne olan] binâ arasında selâmlık vardı. Burada da talebeler [dervişler] kalırmış. Eskiden tekkenin talebeleri olurmuş. Her bir odada iki tane somya; üzerinde yatak; bir yorgan ve bir battaniye; ikisinin arasında da eşyalarını koysunlar diye bir komodin vardı. Zaten o zaman halk çok fakirdi. Ya bir, ya iki fanilası olurdu. Yıkar, kurutur, tekrar giyerlerdi ve yine de hiç bir şikâyetleri olmazdı. Çünki şimdiki insanlar gibi gözleri aç değildi. Bizim zamanımızda artık talebe kalmamıştı.

Akhisarlı Rauf ile Kadir Efendiler iki arkadaştı. Tekkede kadınlar mescidinde kalırlardı. Bahçeyi süpürür, Efendi Baba'nın buyurduğu işleri yaparlardı. Amcam Vecihi ile Nevzad abim de evde yer olmadığı için kadınlar mahfilinde yatarlardı.

Tekkenin kapısının yanında bir üçgen mezarlık vardır. O mezarlığın ucunda İncili Ayşe Hanım'ın mezarı bulunmaktadır. Bir gece Şâkir abiyi uyutmamış, rüyasına gelmiş. "Hep önümden gelip geçiyorsunuz, şu kadıncağızın taşı düşmüş, düzelteyim demiyorsunuz, aşk olsun Şâkir bey!" demiş. Sabah baktım Şâkir abinin elinde mala, bir elinde de alçıyla kova, gidiyor. "Nereye gidiyorsun Şâkir abi?" diye sordum. "İncili Ayşe Hanım koymadı yatayım. Taşı düşmüş, onu tamir edeceğim" dedi. "Senin aklın yok mu? Git bak, düşmüşse götür" dedim. "Canım ne var ki? Beni o kadar rahatsız etti ki sabaha kadar uyutmadı" dedi. "Ben de gelsem kızar mısın?" dedim. "Vallahi çok konuşmazsan gel" dedi. Gittik, hakikaten mezarın taşı düşmüştü. Şâkir abi tamir etti.

Alt kattan bahçeye çıkılırdı. Buraya çamaşırlar asılırdı. Birgün tekkeye arka taraftan hırsız girdi. Bahçede çamaşırlar seriliydi. Onları alıp kaçtı. Arka duvardan atladı. Şâkir abi koştu ama yakalayamadı. Yokluk zamanları olduğu için, çamaşırlarımız gittiğinden dolayı çok sıkıntıya düştük.

Dergâhın bahçesinde ağaçlar vardı. Manolya cılızdı; senede üç kere çiçek ya verir, ya vermezdi. Yedi veren güller vardı. Dergâh mis gibi kokardı. Sabah erken kalkan, eline makası alır; budar; eteğini gülle doldururdu. Ertesi gün yine verirdi. Bu sebeple kimsenin odasından gül şurubu, gül reçeli eksik olmazdı. Bitişikteki evin sahibi de dergâhı ta'ciz etmemek için araya sarı güller dikmişti. Yaz kış açardı. Alt bahçeye inerken çok güzel bir üzüm asması vardı. İzmir üzümüydü. Üstteki girişin önündeki asmada da çilek üzümleri vardı. Kırmızı yeşil renkteydi. Tadı da aynı çilek gibiydi. Olgunlaştığını zannetmezdiniz; ama çok lezzetli olurdu. [Laz üzümü diye de bilinir. Kabuğu ekşi olduğu için yenmez, fakat içi çok tatlıdır.] Bahçede mürdüm eriği ağacı vardı. Trabzon hurması vardı. O zaman bu meyveyi tanımazdık, top diye oynardık. Bazen elimizden kaçar, Şâkir abinin alt bahçede domates, biber ektiği küçük bostana yuvarlanırdı. O da kızardı. "Yazık değil mi? Bu kadar bakıyoruz, suluyoruz" derdi. Dergâhta hiç yiyecek olmasa, bahçedeki meyveler yeterdi. Tekkenin eski mensuplarının bahçeye çok itinâ ettikleri anlaşılıyordu. Biz onlar kadar iyi bakamazdık.

Dergâhın suyu Kâğıthâne'den gelirdi. Çok soğuk, güzel bir suydu. Altı ayda bir Şâkir abi, Hilmi abi veya artık gençlerden kim varsa, gidip suyollarını, mazgalları temizler, pislikleri torbaya doldurup çöpe atarlardı. Birkaç defa ısrar ettim de, beni de götürdüler. İlahîler, beyitler söyleyerek gittik. Dergâhın alt kapısından girince sağ tarafta bir su haznesi vardı. Dışarıdan gelen su buradan taksim olunurdu. Bunun için büyük bir taş vardı. Ayrıca tokmaklar marifetiyle su istenen yere yollanabilir, istenen yerden su kesilirdi. Sonraları bu taşı götürdüler, taksim işi de bozuldu. Kuyunun suyu kullanılırdı; ama pek içilmezdi. Suyu soğuk olduğu için karpuz soğutmaya yarardı. Vaktiyle buraya birisinin düştüğü, ama cesedinin çıkarılamadığı söylenirdi. Belki de bizi korkutmak için söylerlerdi. Sarnıçta yağmur suları birikir, bahçenin sulanmasında kullanılırdı. Dergâh polislerce basıldığı bir zaman, Efendi Baba'nın emriyle tekkedeki eski yazılı kitapları sarnıca doldurduğumuzu hatırlıyorum.

Tekkede eskiden kalma emektar Fazlı Molla vardı. 130 yaşında olduğunu söylerlerdi. Ayakları ağrır, devamlı "dizlerim, dizlerim" diye inlerdi. Saat 12 oldu mu tekkenin kapısını kapatır, sabah 5 oldu mu açardı. Çarşı pazar işlerini de yapardı. Kilerin anahtarı Efendi Baba'nın zevcesi

Nene Hanım'ın cebindeydi. Sabah oldu mu inerdi, pişecek yemekleri söylerdi. Eksikleri Fazlı Molla'ya söylerler, bir daha Nene Hanım alt kata inmezdi. Fazlı Molla da çarşıya iner, hâcetleri aktar Âbidin Bey'e bildirip, alırdı. Fazlı Molla'ya geç kalma diye tenbih ederlerdi. Birgün gecikti. Efendi Baba, saat 1'de vaaza gidecekti. Neyse, alelusul bir şeyler hazırladılar. Fazlı Molla saat 3'de geldi. 'Niye geciktin?' diye sordular. "Yüzellilikler affedilmiş. Onları karşılamak bir vatan borcudur. Oraya gittim. Maamafih ben olsam gelmezdim. Hiç haysiyetleri yokmuş" dedi[122]. Bir defasında eksikleri Nevzad abime yazdırmışlar. Yazısı pek güzel değildi. Fazlı Molla, dönüşte çok kızdı. "Bütün esnaf bir oldu, okuyamadı" dedi. Fazlı Molla bekârdı. Sokaklardan çuvalla cam, eski ayakkabı, lastik toplardı. Onları odunluğa yığardı. Bunlar ne olacak deyince de, sakla samanı, gelir zamanı, derdi. Sonradan bunları sattı.

Tekkede bir de müezzin Hâlid Efendi vardı. El ve ayakları dışa doğru çarpıktı. Ufak tefek olduğu için minârenin dar merdivenlerinden rahatça inip çıkardı. Şâkir abi bile bu merdivenlerden ancak yan yan çıkabilirdi. Biz çocuklar, akşamları kaçamak yapıp bu minâreye çıkar, ışıkları seyrederdik. Gündüz de imkân bulursak denizi seyrederdik. Bizim aşağılara inmemize izin yoktu. Hâlid Efendi bekârdı. Fâtıma Hanım adında saraylı bir hanım ortada kalmış; Efendi Baba bunu dergâha almıştı. Sonra kadınlar, Hâlid Efendi bunu alsın da, ölürse maaşı kalır, dediler. Evlendiler. Ama kadın öldü. Saraydan, padişahtan gelme hatıra eşyası hep Hâlid Efendi'ye kaldı. Efendi Baba "Kadınların hesabı işte bu kadar olur" diye latife yapardı[123].

Dergâhın Esmâ adında Kürt bir emektarı vardı. Belki Efendi Baba'nın zevcesi Esmâ Hanım'ın gücüne gider diye kadının adını Esmer koymuşlar. Zaten esmerdi. Biz ona bu ismi yakıştıramazdık da Eğe derdik. Yaşının yüzün üzerinde olduğunu söylerlerdi. Çok müşfik ve eve de çok sâdıktı. Evin bütün yemeklerini siz yersiniz, bitirirsiniz, diyerek babama küçük tencerelerde evden yemek ayırıp, aşağı bodruma indirirdi. O zaman frijiderimiz [buzdolabımız] yoktu. Bodrum serin oluyordu. Ankara'ya gidince o da bizimle geldi. Bizden ayrılmadı. Bilhassa amcamla babamı kendi büyüttüğü için çok severdi. Bizi de severdi ama benimle arası pekiyi değildi.

122 Cumhuriyetin ilanından sonra eski rejime mensup bürokrat, asker, ulema, gazeteci ve halktan vatandaşlığı kaldırılarak memleket haricine sürgüne gönderilen 150 kişidir. Celal Bayar hükümetinin çıkardığı 29 Haziran 1938 tarihli kanunla dönmelerine müsaade edilmişse de, azı dönebilmiştir.

123 İbrahim oğlu Hâlid Özçakır, 1286 (1870) tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. 1930'ların sonuna doğru vefat etti.

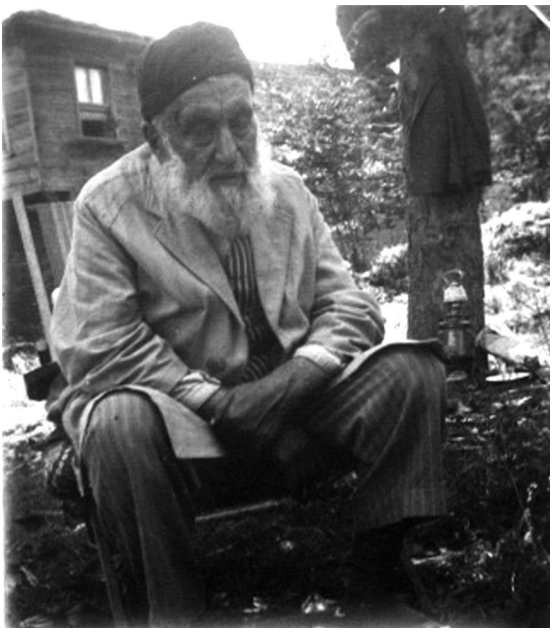
Bana 'fare' derdi. Galiba kadın kısmına düşmandı.

Tekkenin hesabını ehibbâdan aktar Âbidin Efendi tutardı. Her akşam dükkânını kapattıktan sonra tekkeye gelir, Efendi Baba'ya hesapları arzederdi. Ayrıca günlük havâdisleri anlatırdı. Tekkeye gelmek isteyenler de önce Eyüb çarşısında bunu bulurdu. O yanlarına bir çocuk katıp tekkeye çıkarırdı. Âbidin Efendi ne kadar mütevâzı bir âhiret adamı ise; hanımı da o kadar süslü ve yaşamayı seven bir hanım idi. Tekkenin masraflarını ayarlayan da Ziyâ Bey idi. Varını yoğunu tekkeye harcardı.

Dergâhın yemeklerini babaannem pişirirdi. Çok güzel yemek yapardı. Öyle ki, suyu kaynatsa yenirdi. Misafir çok ise, Eyüp'deki Hâfız Hüseyn Efendi'nin hanımı ve kayınvâlidesi de yardıma gelirdi. Birgün babaannem yemek yaparken, yanlışlıkla mutfakta yangın çıkardı. Mekkî abinin hanımı Emine Hanım, "Hemen Efendi Baba'ya haber verelim ve itfâiye çağıralım" dediyse de babaannem mâni' oldu. Efendi Baba'ya hürmetinden, "Efendi Baba, daha yemeğini bitirmedi. Bitirsin, öyle söyleyelim. Rahatsız olmasın" diyordu. Onlar böyle münakaşa ederken, Efendi Baba hâdiseyi işitti. "Ne oluyor?" diye sordu. İş ortaya çıktı. Az kalsın dergâh yanıyordu. [Fârıka Hanım'ın ağabeyi Nevzad Işık anlattı: Efendi Baba bana, "Kadınlara çok güven olmaz! En iyisi senin babaannendi. O da dergâhı yakıyordu" diye latife ederdi.]

Öğlen bir sofrada kadınlar beraber, ayrı sofrada erkekler beraber yerdi. Misafirler de iştirak ederdi. Yemek vaktini kaçıranlara, bahçeye tepsiyle yemek verilir; orada sedirde yerlerdi. Akşam umumiyetle herkes odasında yemek yerdi. Umumî tencereden yemek alan olurdu. Kendi mangalında bir şeyler pişirenler de olurdu. Biz çokça Mekkî abinin mangalına giderdik. Tekkede iki semâver vardı. Birisi beyaz, diğeri sarı idi. Devamlı kaynardı. Çay bittikçe ilâve edilirdi. Bir gün Efendi Baba'ya, 'Çay hizmetini neden hep İlyas Bey yapıyor?' diye sordum. Efendi Baba buyurdu ki, "Kızım onun da bundan çok nasibi var".

Ehibbâdan birisi dergâha bir keçi getirdi. Esmer ismindeki hizmetkârımız, "Buna bir de eş getir, yalnız olur mu?" dedi. Biz ayıpladık. "Öyle denir mi adama?" dedik. "Olsun. Varsa onda vardır. Getirsin de üresinler. Biz de Efendi Baba'ya yoğurt ve süt ikram edelim" dedi. Adamcağız ertesi sefer keçiye bir de eş getirdi. Alt katta sofanın yanında ahır gibi bir yer vardı. Fazlı Molla topladıklarını oraya koyardı. Orayı ahır yaptık. Zamanla 17 keçimiz oldu. Küçük kâselerle Efendi Baba'ya yoğurt yapılırdı.

Abdülhakîm Efendi Kaşgârî Dergâhı'nın avlusunda

Eyüp Sultan'da karakola gitmeden az beride bir dişçi vardı. Dergâhdakilerin dişlerini hep o tedavi ederdi.

Çarşamba günleri dergâhtan kavaklara plaja giderdik. Rumeli Kavağı'ndaki plajın sahibi Efendi Baba'nın hatırı için bu günlerde plajı hârice kapatırdı.

Önce Esmâ Hanım, bir müddet sonra da Nene Hanım vefat edince, Efendi Baba, Bedriye Hanım ile evlendi. O zaman biz tekkeden çıktık. Çünki kibar bir İstanbul hanımefendisi olan Bedriye Hanım evlenmeden evvel, "Ben bu kadar kalabalıkla bir arada oturamam" diye özür beyan edip şart koşmuştu. Kendisinin de önceki evliliğinden üç küçük oğlu vardı. Böylece tekkede Efendi Baba'dan başka Bedriye Hanım ve üç oğlundan başka Şâkir abi kaldı. Daha sonra da Şâkir abinin evlendiği Emine abla da tekkeye yerleşti. Biz önce Fâtih semtinde oturduk. Babam lise mezunu idi ve Çamlıca Kız Lisesi'nin muhasebecisi idi. Bilahare Divan-ı Muhasebat'a murakıb muavini olarak girdi ve 1936 senesinde Ankara'ya naklettik. Ama daha evvel de ifade ettiğim gibi dergâha geliş ve gidişimiz hiç eksik olmazdı. Sonra Efendi Baba'nın mensuplarından askerî diş tabibi Sabri Bey ile evlendim.

Abdülhakîm Efendi'den en son ders okuyan Mehmed Şekerci [1923-2008] anlattı:

Babam terzi Mustafa Efendi, Abdülhakîm Efendi hazretlerine mensup idi. Efendi Baba'nın hizmetini gören Şâkir abi Emine abla ile evlenince, Efendi Baba tekkede kalmam için beni babamdan istedi. 1940 senesinden itibaren bir sene dergâhta kaldım. Ertesi sene sabah dergâha gelip akşam gitmek suretiyle derse devam ettim.

Kaşgârî Tekkesi'nde üst katta misafir odası ve Şâkir abinin odası vardı. Selâmlık, artık kullanılmıyordu. Ben, Şâkir abinin dairesinin olduğu yerde küçük bir odada yatıp kalkardım. Tekkenin alt katında Efendi Baba'nın odası, mutfak, banyo ve ayrıca bir oda vardı. Ortadaki sofaya kırmızı taşlık derdik. Çünki kırmızı taşlarla döşeli idi. Orada yemek yenirdi. Bu kattan bahçeye çıkılırdı. Bu katta, bahçe kapısı ile pencere arasında şimdi kapalı olan bir dolap vardı. Yemekler mutfaktan bu dolaplar vâsıtası ile dışarı verilirdi. Hatta Şâkir abiden dinlediğime göre, Efendi Baba'dan evvelki şeyh zamanında, buradan yemeği dışarı veren bir kızın ağzından kaçırdığı "Ben de seni!" sözünü Şeyh efendi işitmiş. Neyin nesi diye soruşturmuş. Çok uğraştıktan sonra, dışardan bir oğlanın, kıza seni seviyorum dediğini, kızın da böyle mukabele ettiğini öğrenmiş. Şeyh efendi o oğlanı buldurup kızla başgöz ettirmiş. Alt katta bir de kiler vardı. Bu kiler tenekelerle Trabzon yağları ve sair erzak ile doluydu. Bu berekete o günki aklımla hayret ederdim. Çünki Efendi Baba'nın cüz'i bir maaştan başka bir geliri yoktu.

Dergâhtaki bütün türbeler kapalıydı. Ubeydullah Kaşgârî türbesinin üzerinde iki katlı köşk vardı. Bir katı daha evvel yıkılmıştı. Altta türbe olduğunu da bilmezdik. Buradan şimdi kütüphâne denilen yere kadar selâmlık vardı. Metrûk idi. Şimdi kütüphâne denilen binânın olduğu yerde müezzin Hâlid Efendi'nin evi vardı. Hâlid Efendi'nin ayakları içine basardı. O hâliyle minâreyi günde beş vakit tırmanırdı. Selâm verenlere, "Keyf-i küyûf-i âliniz mütenehnî mi, mütenehnâ mı?" diye latife ederdi. Bunu diline pelesenk etmişti. [Bu sözün bir mânâsı yoktur.]

Dergâhta benim zamanımda namazı ekseriya Şâkir abi, bazen Muhib abi kıldırıp, hutbe verirdi. Efendi Baba, nâdiren imamlık yapardı. Ramazan ayında terâvih namazını da Şâkir abi, Muhib abi veya Rauf abi kıldırırdı. Câminin cemaati azdı. Cumaları nisbeten çok olur, câmi neredeyse dolardı. Umumiyetle ehibbâ gelirdi. [Kışın] yatsı namazı biraz geç kılınırdı. Efendi Baba câmide vaaz vermezdi. Ancak câminin son cemaat yerine geçilir; burada minâreye çıkan kapının önünde semâver yanar; çay

içilir ve sohbet edilirdi. Yaz günleri bu sohbet evin üst katının önündeki taşlıkta veya kuyunun başında olurdu. Kış günleri cemaat az ise, üst kattaki küçük odada da oturulup sohbet edildiği vâki idi. Üç ayların başında güzel hava ise Efendi Baba bizi akşam güneş batarken minâreye çıkarıp hilâli gözetlememizi isterdi. Bir defasında askerden izinli gelmiştim. Hanımım da Bergama'da ailesinin yanında idi. Ziyâ Bey gülerek bana, "Bergama da görünüyor mu?" diye takıldı.

Mescidin en arkasında şimdi ayakkabılık olan yerde kütüphâne vardı. Yanında da bir divan vardı. Efendi Baba oraya uzanırdı; ben de okurdum. Kapının arkasında Efendi Baba'nın hasır koltuğu vardı. O zaman mescidin son cemaat yerini ayıran camekân yoktu. Dergâhı son defa bastıklarında ben de orada idim. Askerden izinli olarak gelmiştim. Bu kütüphanedeki kitapları yerlere atıp çiğnediklerini gördüm.

Dergâhın suyu künklerle Kemikli'den gelirdi. Şâkir abiyle bir kere oraya gitmiştim. Taşlıtarla'da ürkütücü bir yerdi. Dergâhın sarnıcı, bir adam boyunda, oda gibi bir yerdi. Yağmur suları orada toplanırdı. Burayı bir kere temizledim. Kumlarını ayıkladım. Tulumbası vardı. Diğer kuyunun suyu çok iyi olmadığı için dergâhda kullanılmazdı.

Efendi Baba, sabah namazından sonra istirahate çekilirdi. Sabah kahvaltısı iyi havalarda kuyunun yanında veya üst kattaki taşlıkta yapılırdı. Kahvaltıdan sonra bana ders okuturlardı. Öğleye yakın istirahata çekilirlerdi. Öğle namazından sonra alt kattaki taşlıkta masada ve ayrı ayrı tabaklarda yemek yenirdi. Efendi Baba sıhhatli olduğu zaman iyi yerlerdi. Kuru fasulye ile pilavı sevdiklerini hatırlıyorum. Herkes oturmadan yemeğe başlamazdı. Ben, Esma ve Nene hanımlara yetişmedim. Onlar pek kimseye çıkmazmış. Öğle namazından sonra Efendi Baba istirahate çekilirdi. İkindi namazından sonra sohbet olur veya ders okuturdu. Akşam namazından sonra câminin son cemaat yerinde sohbet olurdu. Misafir olduğu günler bu program değişir; misafirlerle alâkadar olunurdu.

Kurban bayramında kurbanlar dışarıda kesilip, tekkeye getirilirdi. Etlerinden herîse pişirilirdi.

Tahir Efendi'nin oğlu Bahaddin Birgiv anlattı:

Fazlı Molla, tekkede bugün yerine kütüphane yapılan binada kalırdı. Buradan Kaşgârî türbesine kadar odalar vardı. Türbenin üzerinde de Camlı Köşk vardı. Bu köşkten Fazlı Molla'nın odasına kadar binaların içinden yürümek kabildi. Şimdiki helâların yerinde yine helâ vardı. Aşağıda yemeklerin konulduğu bir dolap vardı. Sonra duvar örmüşler, dolap kaybolmuş.

Abdülhakîm Efendi bir ziyafette

Dergâhın Tamiri

Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden Mehmed Oruç anlattı: "1980 öncesi, dergâh harâbe hâlindeydi. Yıkılmak üzereydi. 1980 yılı başlarında, Eyüp hükûmet tabibliğine Çevre Sağlığı Teknisyeni olarak tayin edildiğim için sık sık dergâha çıkma imkânı buluyordum. Dergâh, benim vazife sahama giriyordu. Bahçedeki kuyudan numune alır, tahlilini yaptırırdım. Kuyu suyunu klorlardım. Câminin Süleyman Efendi isminde bir müezzini vardı. Hem müezzinlik, hem de imamlık yapardı. Zaten öğle ve ikindi namazı kılınırdı. Başka zamanlar kapalı olurdu. Çoğu zaman cemaat olmaz, olsa bile 2-3 kişiyi geçmezdi. Bahçesinde, şimdiki helâların olduğu kısımda üç-dört gecekondu vardı. Burada kalanlar, dinle pek alâkası olmayan, anarşist tipli kimselerdi. Câminin bahçesinde içki içtiklerini bile görürdük. Bir bayram günü, Eyüb'ün yerlisi olan aslen Karadenizli Mehmed amca ve dokuz arkadaşı dolaşmak için dergâha çıkarlar. Mehmet amca, 'Ayıp bize! Bir de Eyüplü olacağız. Bu mübârek yer yıkılmak üzere. Hiç bir şey yapmıyoruz. Gelin, hep birlikte şu dergâhı kurtaralım' diyor. Hemen orada, bayramdan sonra bir cemiyet kurup dergâhı kurtarmaya karar veriyorlar. Mehmed amcanın bana anlattığına göre, gerçekten de bayramdan sonra cemiyet kuruluyor. Faaliyete başlıyorlar. Fakat gecekonduda oturan anarşistler, sıranın kendilerine de geleceğini bildikleri için, Mehmed amcayı ve arkadaşlarını tehdid ediyorlar. Böylece cemiyet faaliyetlerini durduruyorlar. 12 Eylül öncesi, anarşinin ayyuka çıktığı bir

zamanda, haklı olarak bunlardan korkuyorlar.

Birkaç ay sonra ihtilâl oldu. Mehmed amca dergâhda iken, askerî jiple bir albay ziyarete geliyor. Mehmed amca fırsatı değerlendirip vaziyeti anlatıyor. Bu gelen subayı tanırdım. İstanbul'un Avrupa yakası örfî idare kumandanı Albay Hüsamettin Yener (1933-2013) idi. Hilmi Işık Efendi'yi tanır ve hürmet ederdi. Hemen, anarşistleri çağırıyor. 'Size bir hafta müsaade! Eğer burayı terk etmezseniz, hepinizi içeri alır, çürütürüm' diyor. Bir hafta sonra, dergâhı terkediyorlar. Mehmed amca rahatlayıp hemen inşaata başlıyor. Kendisi zaten inşaat ustasıydı. Bir müddet sonra da, Vakıflar idaresinden birileri gelip, 'Burası tarihî eserdir. Bir çivi bile çakamazsınız' diyor. İnşaatı durduruyorlar. İşin kolayını öğrenen Mehmed amca, hemen Albay Hüsamettin Bey'e gidiyor; vaziyeti anlatıyor. Albay Hüsamettin Bey, resmî arabaya atladığı gibi yanına da Mehmed amcayı alıp, Karaköy'deki Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne gidiyor. Mehmed amcaya inşaata kim engel oluyorsa kendisine göstermesini istiyor. Mehmed amca da gösteriyor. Albay Hüsamettin Bey, müdüre çıkıp diyor ki, 'Biz Eyüp'teki Kaşgârî Dergâhı'nı tamir ettiriyoruz. Siz bir çivi bile çakamazsınız demişsiniz. Gerekirse, tamamen yıkıp yeniden inşa edeceğiz. Bir itirazınız var mı?' diyor. Müdür ne desin, örfî idare zamanı. 'Aman efendim, yanlış anlaşılmış. Biz öyle bir şey demedik. İstediğiniz gibi hareket edebilirsiniz' diyor. Böylece, inşaat başladı. Çeşitli yardımlarla hızla ilerledi. Bugünki hâle geldi. Ben de elimden geldiği kadar yardım sağlamaya çalışırdım. Ruhsat verirken, dergâha yardım topladım. Uzel fabrikası epey yardımda bulunmuştu. Haliç'teki Bahariye fabrikası da epey yardım etmişti. O zamanlar Türkiye Gazetesi ancak kendi yağı ile zor kavrulabildiğinden yardım edemiyordu. Daha sonra durum düzelince, dergâhın bakımını İhlâs Holding üzerine aldı. Bugünkü bakımlı hale getirildi. Eskiden dergâhta kimse kalmazdı. Müezzin Süleyman Efendi, gündüz geldiğinde birkaç saat kalırdı. Aramız iyi olduğu için gittiğimde içeri girer otururduk. Abdülhakîm Efendi'nin sedef işlemeli rahlesini bana göstermişti. Sonra o rahleyi görmedim. Ne oldu, bilmiyorum."[124]

Hüsamettin Yener

124 Mehmed Oruç (1953-2011). Göynüklüdür. Ankara Sağlık Lisesi; Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ni bitirdi. Sağlık memurluğu, 1987den sonra Türkiye Gazetesi'nde yazarlık yaptı. Kâinatın Efendisi, 365 Gün Dua, Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Huzurun Kaynağı Aile. Allah Dostlarının Örnek Hâlleri, Allah Dostlarından Hikmetli Sözler adında kitapları neşredilmiştir.

Abdülhakîm Efendi dergâhın bahçesinde

Abdülhakîm Efendi Kandilli'de

ÜÇÜNCÜ KISIM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'DEN HÂTIRALAR

MENKIBELER

Bir tasavvuf büyüğünü tanımanın en iyi yollarından biri de insanların kendileriyle olan hâtıralarını ve haklarında anlatılan menkıbeleri öğrenmektir. Bu kısımda, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye dair hâtıra ve menkıbeler zikredilecektir. Bunlar, umumiyetle Abdülhakîm Efendi'nin muhiplerinden ve onların çocuklarından işitilmiştir.

Gözlerini Kapa!

Abdülkâdir Binbaşıoğlu anlattı: "Bir yaz günü idi. Efendi Hazretleri ile beraber hamama gittik. Efendi Baba'nın sırtını keseledim. Çok memnun oldu, rahatladı. Sonra Eyyûb Sultan Câmi-i şerîfinde öğle namazını kıldık. Bana 'Sen Hazret-i Hâlid'i gördün mü?' diye sordu. Beraberce türbeye girdik. Başka kimse yoktu. Sandukanın ayakucunda, yanyana diz üstünde oturduk. 'Yanıma sokul, gözlerini kapa!' buyurdu. Gözlerimi kapayınca, Hazret-i Hâlid radıyallahü anh ayakta duruyor gördüm. Yanımıza geldi. Uzun boylu, iri yapılı, seyrek sakallı idi. Elini öptüm. İkisi yavaş sesle konuştular. Ben işitmiyordum. Edeble seyr ediyordum. 'Gözünü aç!' buyurdu. Açtım. İkimiz sandukanın yanında oturuyoruz gördüm. Sokağa çıktık. İkindi okunuyordu. 'Ne gördün?' diye sordu. Anlattım. 'Ben hayatta iken kimseye söyleme!' buyurdu. Efendi Hazretleri'nin sağlığında, o kadar

tasarrufları altında idik. O'nun sohbetinde o derece yakîn sahibi olmuş, o derece feyz ve nur iktibâs ediyorduk ki; bazan namazda, Kur'an-ı kerîmin bütün manasını huzûrî bir ilimle biliyordum düşüncesinde olurdum"[125].

Ne Gördün?

Şâkir Efendi anlattı: "Birgün Efendi Hazretleri ile beraber Üsküdar'da Zeyneb Kâmil'de medfun Şeyh Abdülfettah Akrî hazretlerini ziyarete gittik. Kendisi, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin halîfelerinden idi. Efendi Hazretleri edeben, ayakkabılarını çıkarıp, kabre yaklaştı. Bana dönerek: 'Râbıta et ve gördüğünü söyle!' buyurdu. Râbıta ettim ve: 'Uzun boylu, esmer bir zât gördüm' dedim. 'Evet, öyle. Tıpkı dediğin gibi' buyurdular. Efendi Hazretleri, zaman zaman bu büyük zât ile mânâ âleminde konuşurlardı"[126].

Bu Hanım Kimdi?

Hasan Hâfız anlattı: "Efendi Hazretleri ile dergâhta oturuyorduk. İçeriye bir hanım girdi. Ben edeben gözlerimi kapattım. Efendi Hazretleri'nin bu hanıma vâlide diye hitab ettiğini işittim. Hanım, çıkarken benim omuzumu sıvazladı. Efendi Hazretleri, 'Bu hanım kimdi biliyor musun?' diye sordu ve 'Vâlidem Hazret-i Fâtıma idi' diyerek cevabını da kendisi verdi." [Torunu Seyyid Taha Üçışık'tan]

Haydi Gidiniz

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Dârüşşafaka Türkçe muallimi Rıfkı Beyle birlikte Efendi Hazretleri'ne gitmiştik. Yatsı namazından sonra hiç konuşmuyor, ellerini dizlerinin üzerinde birleştirmiş, yere bakarak düşünceli, dalgın oturuyordu. Sıkıntılı olduğu anlaşılıyordu. Birden: 'Haydi kalkınız, gidiniz!' dedi. Halbuki böyle demek hiç âdeti değildi. Gitmek için izin istenirdi. Her zaman olduğu gibi, el öpmek istediğimizde: 'Haydi durmayın, çabuk gidin!' dedi. Rıfkı Bey, hemen bahçeye ve sonra da sokağa çıktı. Ben eğilip ayakkabılarımın iplerini bağlarken yanıma biri gelip: 'Ne duruyorsun? Haydi git!' dedi. Bu zât, Abdülhakîm Efendi idi. 'Ayakkabılarımı bağlıyorum efendim' dedim. Askerî botların iplerinin bağlanması uzun sürüyordu. 'Git, sokakta bağla, burada durma!' dedi. Koşarak gittim. Yokuştan aşağı doğru inerken, Rıfkı Bey, tekkede eski olduğu için, 'Yarın bunun sebebi ortaya çıkar. Biz de anlarız' dedi. Ertesi gün işitildi ki, biz ön kapıdan çıktıktan birkaç dakika sonra, arka kapıdan, bahçeye yirmi

125 Hüseyn Hilmi Işık, **Eshâb-ı Kirâm**, 9.Baskı, İst. 1978, s. 143-144
126 Abdüllatif Uyan, **İslâm Meşhurları Ansiklopedisi**, I/57.

kadar polis girmiş, evi aramışlar. Abdülhakîm Efendi'yi emniyet müdürlüğüne, oradan da Menemen'e götürmüşler. Eğer bizi yollamasaydı, tevkif edilecektik"[127].

Rüyadaki Gibi

Ziyâ Akışık Bey anlattı: "Rüyada Abdülhakîm Efendi'nin elinin ayasını öpmüştüm. Ertesi gün Eyyüb Sultan'daki evine giderek, rüyamı anlatmak istedim. Gittim. Her zaman olduğu gibi, elini öpmek için eğildiğimde, mübarek elini, ayası yukarı doğru olarak uzattı ve: 'Gece, rüyada öptüğün gibi öp!' buyurdu ve iltifat ederek çok şeyler anlattı"[128].

Götürün

Şâkir Efendi anlattı: "Aktar Âbidin Bey vefat etmişti. Tabutu, dik yokuştan yukarı çıkarılıp, setin önünden geçirilerek biraz ilerideki kabrine götürülürken, dergâhın önüne geldiğinde, Abdülhakîm Efendi setin üstüne çıkıp cenazeye bakmaya başladı. Cenaze o anda durdu. Taşıyamadılar. Tabut birden Efendi Hazretleri'ne doğru dönmeğe başladı. Taşıyanlar ise, hayretle oldukları yerde durakaldılar. Efendi Baba, kısa ve kimsenin duymadığı bir duadan sonra, elleri ile 'Götürün!' diye işaret buyurdu ve tabut yoluna devam etti"[129].

Harbe Girilmez

Necib Fâzıl Bey anlattı: "Sene 1941. Almanlar sınırımızda. Ben, bir gazetede çıkan yazılarımda da, üstüne bastığım gibi, İkinci Dünya Harbine girmemizin, bir an meselesi olduğuna kâni idim. Bu meseleyi huzurlarında savunuyordum. Lütfen dinliyorlar. Etraflarında yakınlarında birkaç kişi ve avukat Mahmud Veziroğlu isminde kendisini sevenlerden bir zât vardı. Harbe sürüklenmek mecburiyetimizi riyâzî bir vâkı'a hâlinde gösteriyor ve anlatıyordum. Sonuna kadar dinledikten sonra buyurdular: 'Harbe girilmez. Yalnız Birinci Cihan Harbi'nde olduğu gibi, pahalılık olmasa, vesika usulü çıkmasa!'. Buyurdukları gibi oldu. Harbe girmedik. Fakat pahalılık, vesika usulü milleti kavurdu. [Yani ekmek, şeker, gaz, bez ve sair zarurî maddeler vesikayla verilmeye başlandı.] Mahmud Bey, bana bu kerâmeti sık sık tekrar eder ve 'Müdhiş, müdhiş! Herkes harbi beklerken, 'Harbe girilmez!' ve kimse vesika usulünü beklemezken 'olacak' bu-

127 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm, (1978), s. 142.
128 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm, (1978), s. 142.
129 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 156.

yurmaları büyük kerâmet!' derdi" [130].

Adın Ne?

Şâkir Efendi anlattı: "İzmir'de Hisar câmiinde, huzurlarına oniki yaşında bir çocuk getirdiler. Çocuk dilsizdi. Anne ve baba çocuklarını kapmış, haberini aldıkları, bu Allah'ın sevgili velî kulunun huzuruna şifâ niyyetiyle getirmişlerdi. Çocuk, Efendi Hazretleri'ne doğru yürüyüp geldi, ellerini öptü. Efendi Hazretleri çocuğa kısa bir nazar buyurup: 'Babam, ismin nedir?' diye sordu. Çocuk birden 'Ahmed' diye cevap verdi. Anne ve baba, çocuklarının konuştuğunu görüp, hayretler içinde sevinç gözyaşları dökmeye başladılar. Sonradan kendisine 'Efendim, ne dua okudunuz? Bize de öğretseniz' diyenlere, 'Ben kim oluyorum? Çocuğu kucağıma verdikleri zaman, Hazret-i Şeyh'e (yani Seyyid Fehim hazretlerine) havâle ettim' buyurdular"[131].

Gidip Geldi

Hâbil Efendi anlattı: "Efendi Baba bir gün tramvayda yolculuk ederken, çocuğu kötürüm bir anne-baba rastgeldi. Doktor doktor dolaşmış, bir çare bulamamışlar. Efendi Baba'yı görünce, 'Bu mübarek bir insan, duasını alalım' diyerek yanına yanaştılar. 'Efendim bizim çocuğumuz yürüyemiyor. Bir dua etseniz' diye ricada bulundular. Efendi Baba yavruyu şefkatle kucağına aldı. Bir şeyler okuyup yere koydu. Çocuk tıpış tıpış yürüdü. Anne-baba hıçkırıklara boğuldular. Yakınları sonradan bunun sırrını sordular. 'Bir şey yapmadım. Bir Fâtiha üç İhlâs okuyup, çocuğu merhum hocamın kucağına teslim ettim. O kendi hocasına teslim etti, onlar da kendi hocasına teslim ettiler. Böyle teslim ede ede o çocuk bir anda Resûlullah aleyhisselâmın kucağına kadar gidip geldi' buyurdu".

Merak Etme

Hilmi Işık Efendi'nin damadı Enver Ören Bey anlattı: "Annem Melike Hanımı babam vefat ettikten sonra, memleketimiz olan Denizli'den İstanbul'a getirtmiştim. Birgün evde yalnız iken, ağır hastalanmış. Kendi kendine, 'Vatanımdan uzak bir yerde garibim. Demek ki kaderde garib olarak da ölmek varmış' demiş. Evin ortasına, sağ tarafına uzanmış, sağ elini sağ yanağına koyup yatmış ve kelime-i şahâdet getirmeye başlamış. Şöyle anlattı: Tam bu sırada kapı çalındı. İçeri Efendi Hazretleri girdi. Halbuki vefat edeli bu kadar sene geçmiş. Geldi; yanıma oturup okumaya başladı.

130 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 207.
131 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 222.

Okuyup üflediğinde, nefesinin sıcaklığını hissettim. Sonra 'Kızım, iyileşeceksin inşallah. Bir şeyin kalmayacak. Sen merak etme!' buyurdu. 'Gözünü kapa, ben çıkana kadar da açma!' dedi. Ben de öyle yaptım. Kapı kapandıktan sonra gözümü açtım, odada kimse yoktu. Fakat tamamen iyileşmiştim, birşeyim kalmamıştı. Kalkıp işime devam ettim."

Mahzunum

Nevzad Işık Bey anlattı: "Bundan yıllarca evvel, askerî kamp dönüşü, Ankara'da Akköprü'de oturduğumuz evin balkonundan aşağıya, beton bir zemin üzerine düştüm. O zamanlar lise talebesi dilerse askerî kampa gider, bu müddetler, sonra askerliğinden düşülürdü. Beni koma hâlinde bir hastahaneye kaldırmışlar. Ayılmışım. Fakat aklî melekelerimi kaybetmiş halde imişim. Konuşamıyormuşum. İstanbul'a götürmüşler. Bütün mütehassıs sinir ve akıl doktorlarına göstermişler. Efendi Baba, babam Faruk Işık'ın amcasıydı. Babama 'Doktorlar ne diyorsa yapın!' buyurmuş. Ancak hemen hepsi ümid göremediklerini söylemişler. Gonos adında bir Rum doktor beyin kanaması [suptural hematom, kafatası ile beyin arasına kan oturması] teşhisini koymuş ve şifâsı olmadığını söylemiş. O zaman beyin cerrahı yok; müdahale edilmese menenjit olma ihtimali çok yüksek. Efendi Baba, beni tekkeye getirmelerini istemiş. Doktorlar hastahaneden çıkmamı tasvip etmemişler; ama babam dinlememiş. Tekkede kırk gün kalmışım. Bu müddet içinde, Efendi Baba beni nazarlarından ayırmamışlar. Sadece: 'Mahzunum, mahzunum!' diye içlenerek işi, Allahü teâlâya havâle etmişler. Kırk gün sonra uyanmışım. İlk sorduğum şey 'Saat kaç?' oldu. Tamamen iyileşmiştim. Sonra hukuk fakültesini bitirdim. Uzun yıllar avukatlık yaptım".

Bizi Dinlemiyor

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün Abdülhakîm Efendi'ye gitmiştim. Bahçede bir bey ile oturmuş konuşuyordu. Efendi Hazretleri birisiyle başbaşa konuşuyorlarsa, ben edeben yanlarına gitmezdim. Uzakta durdum. O bey gitti. Beni yanına çağırdı. Geldim. Edeble oturdum. Hep önüme bakıyordum. Yüzüne, hattâ hiçbir yere bakamıyordum. 'Bu zâtı tanıyor musun? Buna Mazhar Tobur derler. Bizi sever. Biz de, onu severiz. Fakat bizi dinlemiyor. Kendisi Ankara'da bir lisede kimya muallimidir. Ona nasihat veriyorum. Şöyle şöyle yap diyorum. Fakat o, bizim söylediklerimizi yapmıyor. Kendi kafasına göre hareket ediyor. Talebeye kıt numara veriyor. Bundan dolayı [onların itirazlarına mukabele edebilmek uğruna] ders hâzırlamak için, kâğıd okumak için kendini çok yoruyor. Talebesi, veliler ve mektep

idaresi, kendisini sevmiyor. Bizi dinlese, çok rahat edecek; herkes tarafından sevilecek. Bunlar hep kodaman kimseler. Buna düşman olacaklar, başka yere sürecekler, işten attıracaklar diye korkuyorum. Sonra böyle kimselerin çocukları, yüksek numara almak için çok çalışıyorlar' dedi ve nasihatlerini saydı. Sonra yüzüme bakıp 'Bu nasihatlerimi unutma! Muallim olunca, bizi hâtırla! Sözlerimi dinle! Çok iyi olur' buyurdu.

Fakat ben, bu iltifat ve baba nasihati karşısında, büyük bir hata ederek, 'Efendim! Ben eczacı subayı olduğum için, hastahanelerde çalışırım. Öğretmen subaylar ayrıdır. Onlar öğretmen olur. Biz olmayız' dedim. Bu yersiz, soğuk cevabımla, nasihati kabul etmemiş göründüm. Daha hâlâ, bu sözlerimin ızdırabını çekiyor; hâtırladıkça, gözlerim sulanıyor, içim sızlıyor. 'Ah ne olurdu. O anda, bir nezâket gösterseydim. Baş üstüne efendim deseydim. Allahü teâlânın çok sevdiği, her an tecellî ettiği, Resûlullah'ın mübârek kalbinden fışkıran, Evliyânın kalblerinden dolaşan feyzlerin, marifetlerin hazinesi olduğunda hiç şübhe etmediğim o mübârek kalbi incitmeseydim' diyerek kıvranıyorum. Mahcubiyyet duyguları içinde ter döküyorum. Fakat Allahü teâlânın afv, sabır, merhamet ve ihsan sıfatlarına bürünmüş olan, kerîm olan o büyük zât, lutf buyurarak tekrar etti. 'Sen muallim olunca, bu sözlerimi unutma! Fâidesini görürsün!' buyurdu. Çok şükür 'Baş üstüne efendim!' dedim. Önceki gibi davranmaktan Cenab-ı Hak korudu. [Bu hâdiseden birkaç ay sonra Mazhar Bey Zonguldak maden teknik mektebine tayin olundu.]

Yıllar sonra, 1947 senesinde Bursa askerî lisesine kimya muallimi tayin edildim. Bursa'ya gelip, liseye ilk girerken, merdivenlerde Abdülhakîm Efendi hazretlerinin nasihatlerini bir bir hatırladım. 'Benim öğretmen olacağımı haber vermişti. Bu yeni vazifenin başarılı olması için, nasıl çalışacağımı da göstermişti' diyerek gözlerim sulandı. Mübarek ruhuna okudum. Sonra içeri girdim. 1960 senesinde emekli oluncaya kadar, nasihatlerine göre çalıştım. Herkes tarafından sevildim. Hep kazandım. Rahat ve huzur içinde yaşadım"[132].

Hıfza Devam Etmesin

Mehmed Şekerci Bey anlattı: "Beylerbeyi'nde bir Hâfız Mehmed Efendi vardı. Sakallı, heybetli, güler yüzlü idi. Kötürüm olup tekerlekli sandalye ile gezerdi. Allah rahmet eylesin, bana ve kardeşlerime Kur'an-ı kerîm ve yazı yazmayı o öğretmişti. Üzerimizde çok hakkı vardır. Hattat Yusuf Tavaslı'nın da hocasıdır. Kardeşim Abdurahman'a hıfz çalıştırmaya

132 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm, (1978), s. 143.

başladı. Kardeşim çok zeki idi, verilen dersi hemen ezberlerdi. Onbeşinci sahifeye gelmişti ki, Efendi Hazretleri, ne hikmete mebnî [ne hikmetten dolayı] bilinmez, 'Artık hıfza devam etmesin' buyurdu. Babam da bunu gerekçe göstererek kardeşimin hıfza devam etmeyeceğini o Hâfız Mehmed Efendi'ye söyledi. Mehmed Efendi bunun üzerine çok kızdı ve Efendi Baba'nın aleyhinde atıp tutmaya başladı.

Sonradan bizzat anlattığına göre, Abdülhakîm Efendi'nin, Beylerbeyi'nden Çengelköyü'ne giderken 200 metre ilerideki Necib Fâzıl Bey'in yalısının önünde, tenha bir yerde oturup, sohbet ettiklerini duymuş. Gezebildiği el arabasını hareket ettiren çocuk yaştaki yeğenine, beni felân yere götür deyip, Efendi Baba'nın bulunduğu yere gelmiş. Efendi Baba ve yanındakiler yaz sıcağında yarı beline kadar suya girip serinliyorlarmış. İçinden, 'Böyle büyük bir veli, sıradan insanlar gibi denize girer mi?' diye geçirmiş. O anda altında sıcak bir şeyin aktığını hissetmiş. Altına kaçırdığını zannetmiş. Kötürüm olduğu için, ördek kullanırdı. 'Eyvah, üzerimi pisledim' diye düşünmüş ve kendisini getiren çocuğa 'Beni şu çınar ağacının arkasına götür, üstümü temizleyeyim' demiş. Çocuk götürmüş. Üstüne bakmış. Küçük veya büyük abdestten bir eser, bir damla yaşlık görmemiş. Bunun, suizannının cezâsı olduğunu anlayıp, doğru Efendi Hazretleri'ne yakın bir yere götürmesini çocuktan istemiş. Huzuruna gidip, elini öperek, özür dilemek için ağzını açacağı sırada, Efendi Hazretleri kendisini buraya itirazının getirdiğini hissederek, 'Aleyküm selâm kardeşim. Olur öyle şeyler. Bundan sonra kalbinizi bize karşı sağlam ve dürüst tutunuz' buyurmuşlar. 'Affedersiniz efendim' diyemeden, kendileri, biliyorum mânâsına, hafîfçe tebessüm buyurmuşlar. 'Dersimi aldım' diye anlatırdı. [Hâfız Mehmed Efendi bu hâdiseyi ayrıca bizzat Hilmi Işık Efendi'nin evine gelerek anlatmıştır.]

İtibarım İki Paralık Oldu

Hâfız Hilmi Toros Efendi anlattı: "15-16 yaşlarında terzi mektebinde okurken Abdülhakîm Efendi'yi câmi derslerinden tanıdım. Bir yandan da hâfızlığa çalışıyordum. Abdülhakîm Efendi hazretleri bana "Sen hâfız olma!" buyurdu. Ancak söz dinlemedim. Mercan Câmii'nde imamlık ve Mercan Kur'an Kursu'nda hocalık yaptıktan sonra Sultanahmed Câmii imamı oldum. Sonra Sümbül Efendi Câmii'ne tayin edildim. Hâfızlığım yüzünden başıma çok iş geldi. Hem memuriyetimi, hem de aile saadetimi kaybettim. İtibarım iki paralık oldu".

Kur'an-ı kerîmi ezberlemek çok sevap ve hâfızlık da faziletli bir iş

olmakla beraber, Abdülhakîm Efendi, çocukların din ilimlerini iyice öğrenmeden hıfza çalıştırılmasını ve hâfız olmalarını doğru bulmazdı. Böyleleri, cemiyette kendilerine itibar edilip, fetvâ sorulduğu zaman, yiğitliğe leke sürmemek için bilir bilmez cevap verme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Üstelik dinî bilgisi noksan olan bazı hâfızlar, Kur'an-ı kerîmi bir geçim vâsıtası yapar; teganni ile Kur'an okurlar. Nitekim o devirde hafızlık sıfatını taşıyanların çoğunun, bu meziyetlerini çalgılı ve içkili gazinolarda şarkı söyleyerek kullandıkları da bir hakikattir.

Güvercin Kovalarken

Salihlili İhsan Kemal Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi, Bayezid Câmii'ndeki bir vaazında hiç yeri yokken: 'Sizden biriniz, eve gidip, çocuğunu kiremitlere çıkmış, güvercin koğalarken görürse, bağırmadan, güzellikle, yavrum, bak sana neler getirdim, şeker aldım, desin. Aksi takdirde çocuk heyecanlanıp çatıdan aşağı düşer. Böyle güzellikle çocuğu indirdikten sonra azarlasın!' buyurdu. Vaaz dağılıp, eve gidince, çocuğumu, evin damına çıkmış, kiremitlerde güvercin yakalamak peşinde, nerede ise kenardan düşecek halde gördüm. Çocuk daha iki üç yaşlarında idi. Hemen vaazda işittiğim nasihati hatırladım ve öyle yaptım. Çocuk düşmekten kurtuldu".

Âşîkâr Günah

İlyas Ketenci Bey anlattı: "Bir defasında Bayezid Câmii'nde vaaz verirken 'Allahü teâlâ, zinânın âşikâre olduğu yerlere zelzele ile ceza verir. Ke Erzincan [Erzincan gibi]' buyurdu. Herkes hayret etti. Bir hafta sonra 1939 zelzelesi vukua geldi".[133]

Kadıncağızın İşi

Niyazi İnalman Bey anlattı: "Birgün yaşlı bir kadın marangoz dükkânıma gelip: 'Bir odalı bir evim var. İkinci bir oda yaptırmak istiyorum. Kirâya verip, onunla geçineceğim. Bedelini kirâ parasından vermek üzere, bana bir kapı ve bir pencere yapar mısın?' dedi. 'Yarın gel, konuşuruz' dedim. Maksadım, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye gidip bu muamelenin şer'en mahzurlu olup olmadığını danışmaktı. İkindi vakti dergâha gittim. Hâlimi sordular. 'Müşteri geliyor mu?' dediler. 'Geliyor' dedim. Fakat sormak için gittiğim kadını unutmuştum. Tekrar, 'Sipariş veren oluyor mu?' diye sordular. 'Bugün yok' dedim. 'Kadın müşterileriniz oluyor mu?' buyurdular. Gene hatırlamadım. Bunun üzerine: 'Bugün gelen kadının işini gör!'

133 Rivâyete göre 1939 sonlarında Erzincan'a bir sirk kumpanyası geliyor. Şehrin zengin gençlerinden bir takımı, buradan bazı kadınlarla Terzi Baba türbesine yakın yerlerde nahoş işler yapıyorlar. Şehir halkı, bu işin, gayret-i ilâhîyyeye dokunduğu inancındadır.

buyurdular. Çok şükür, ancak hatırladım." [Hilmi Işık Efendi'den]

Neredeyse Dışarıdayım

Tâhir Efendi anlattı: "Ben Kerkük'te doğdum, tahsil ettim. Arabî ve Fârisîyi iyi bilirim. Tefsir, hadîs, fıkh gibi ilimleri tahsil etmiş, her mecliste söz sahibi idim. Çok hocalara, şeyhlere gidip, sualler sorar; derecelerini anlamaya çalışırdım. Birgün hanımımın akrabasından Necmi, beni, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye götürdü. Maksadım, orada da söz sahibi olup, sualler sormaktı. Huzurunda kendisine çok yakın bir sandalyede oturdum. Bacak bacak üstüne attım. Bir de sigara yaktım. Sonra konuşmağa başladılar. Öyle şeyler anlatıyorlardı ki, bana çok tesir etti. Önce sigaramı söndürdüm. Sonra sandalyede oturmaktan hayâ edip, yere indim. Konuşuyorlar; bilmediğim, duymadığım ma'nâlar beyan ediyorlardı. Yakınlarında durmağa hayâ ettim; biraz geri çekildim. Biraz daha, biraz daha derken, nihayet kendimi kapının önünde, nerede ise, kapıdan dışarı çıkacak halde buldum. Abdülhakîm Efendi'nin ellerine yapıştım. Sıkıca tuttular. Zangır zangır titremeye başladım. Gözümden yaşlar boşandı. Bana tevbe ettirdiler. Böylece intisap ettim. Devamlı tekkeye gidip gelmeye başladım." [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

Kitapları Evden Çıkar

Tâhir Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri: 'Evliyânın huzuruna dolu giden boş, boş giden dolu döner' derlerdi. Bir gün bana: 'Tâhir efendi, evinde kitap kalmasın. Kitapları evden çıkar, başkalarına ver. Mesela bizim Mekkî'ye ver!' buyurdular. Eve gittim. Kıymetli kitaplarıma kıyamadım. Emirleri yerine gelsin diye, birkaç kitap verdim. Yatsıdan sonra yattım. Efendi Hazretleri'ni rüyada gördüm. 'Tâhir! Kitapları evden çıkardın mı?' buyurdular. Kalktım. Abdest aldım. İki rek'at namaz kıldım. Yine yattım. Daha uyumamıştım. Efendi Hazretleri'nin hayali belirdi. 'Hâlâ kitapları evde mi saklıyorsun?' buyurup, celâllendi. Korktum. Hemen kalkıp, bütün kitaplarımı evden çıkardım. Mekkî Efendi'ye götürdüm. Geldim yattım. Ancak uyuyabildim. Sonradan anladım ki, bizi terbiye etmek için, kitaplardan uzaklaştırıp, bende olanları alıp, kendinde olanları bize vermek için bu yolu seçmişlerdi. [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

Ağırlıklarını At

Tâhir Efendi anlattı: "Rüyada tren istasyonunda tren bekliyordum. Tren geldi. Pencereden Efendi Hazretleri bana bakıp tebessüm ediyordu. Gitmek, yürümek, koşmak, trene binmek istiyordum; ama elbisemin ceblerinde

sanki kurşun külçeleri vardı. O kadar ağırdı ki, yürüyemiyordum. Gözümün önünde Efendi Hazretleri'nin treni kaçıyor ve on metre mesâfeden trene binemiyorum diye hayıflanıyordum. O sırada Efendi Hazretleri'nin sesini duydum: 'Tâhir, ağırlıklarını at da gel!' buyurdu. Uyanınca, ağırlıkların dünya bağları olduğunu anladım. [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

Ziyâ Bey kitap okuyor. Solda Necib Fâzıl, arkada Mahmud Bey

Boşuna Emek Vermeyiz

Tâhir Efendi anlattı: "Ne zaman Efendi Hazretleri'ne gitsem, Ziyâ Bey yanında otururdu. Ziyâ Bey'e bir kitap verir, okutur ve izâh ederlerdi. Bir gün yine öyle bir sohbette, Ziyâ Bey'e kitap okutup, kendileri izâh ediyordu. İçimden benim Arabî ve Fârisîm Ziyâ Bey'den iyidir. Niçin hep ona okuturlar da, bana hiç okutmazlar diye geçti. O gece rüyada Efendi Hazretleri'nin huzurunda idim. Gene Ziyâ Bey'e bir kitap vermişler, okutuyorlardı. Ama Ziyâ Bey'i sarıklı, âlim kıyafetinde gördüm. Efendi Hazretleri, Ziyâ Bey'i bana gösterip: 'Biz, boşuna emek vermeyiz' buyurdular. Uyanınca o düşünceme çok pişman oldum." [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

Cenâzenin Kokusu

Tâhir Efendi anlattı: "Üsküdar'da uncu dükkânım vardı. Efendi Hazretleri'nin sohbet ve bereketi ile o hâle gelmiştim ki, yoldan bir cenaze geçse, said veya şakî, iyi veya kötü olduğunu kokusundan anlar idim.

Bir cenazeden, çok güzel koku gelir, dayanamazdım. Dükkânı bırakır, hemen cenazeye koşardım. Kiminden de, o kadar pis, kötü koku alırdım ki; dükkânın kepenklerini içeriden çeker, o kokuyu almak istemezdim. Çünkü dayanılacak gibi değildi. Efendi Hazretleri'nin sağlığındaki o muazzam tasarrufun bu cinsten çok eserleri vardı". Oğlu Bahaddin Birgiv bunu anlattıktan sonra dedi ki: "Babam, Efendi Hazretleri'nin huzurunda kendinden geçer; evine gidene kadar bu hâli devam ederdi. Yolda kendisini bu halde gören dostları, onu yoldaki bir kahvehaneye çekip çay içirirler; rastgele bir şey yiyip içince, o maneviyat dağılır, böylece kendisine gelirdi."

Evliyâ Dört Çeşittir

Tâhir Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri bir gün dükkânıma geldi. Rafta birkaç kitap vardı. Gözleri kitaplara ilişince, birini açıp okudular. O sahifede şöyle yazıyordu: Evliyâ dört çeşittir: 1- Evliyâ olduğunu kendi de bilir, insanlar da bilir. 2- Evliyâ olduğunu kendi bilir, insanlar bitmez. 3- Evliyâ olduğunu kendi bilmez, insanlar bilir. 4- Evliyâ olduğunu kendi de bilmez, insanlar da bilmez. Sonra kitabı kapayıp yerine koydular ve: 'Tâhir, siz, bu dördüncü grupta olanlardansınız' buyurup, dükkândan çıktılar." [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

Farklılık İstidaddan

Tâhir Efendi anlattı: "Bir gün Efendi'ye gidiyordum. Yolda, kendi kendime, Efendi Hazretleri'ne arz edeyim, bu büyük iş, bizim küçük gayretimizle elde edilmez. Himmet buyursunlar, teveccüh eylesinler de, o yüksek makamlara beni kavuştursunlar diye düşünüyordum. Vardım. Bahçede yalnız oturuyorlardı. Selâm verip ellerini öptüm. Yüzüme bakıp: 'Tâhir, şu ağaç ne ağacıdır?' buyurdu. Manolya dedim. 'Şu nedir!' buyurdu. 'Gül' dedim. 'Peki şunlar nedir?' buyurdu. Çimen dedim. 'Yâ Tâhir, bunların suyu bir, havası bir, toprağı bir de, niçin boyları farklıdır? Meselâ şu çimene ne yapılsa gül ağacı olabilir mi, gül de, manolya kadar büyür mü?' diye sordu. 'Hayır efendim' dedim. 'Demek ki, farklılık istidadlarından geliyor. Ve demek ki, çim, ot, gül gibi, gül de manolya gibi olmaz!' buyurup tekrâr bana baktılar. 'Kusurumu bağışlayın, efendim' dedim." [Oğlu Bahaddin Birgiv'den]

İmanımdan Veriyorum

Meşâyıh-ı Hâlidiyye'den Seydişehirli Abdullah Efendi'nin torunu ve Hocapaşa Câmii İmamı Mustafa Efendi anlattı: "Zamanın meşhurlarından Celâl (Ökten) Hoca, imtihan etmek maksadıyla bir kâğıda on sual

hazırladı ve Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretlerine sormak niyetiyle Bayezid Câmii'ne girip, bir köşeye oturdu. O oturur, oturmaz, Efendi Hazretleri bir vesileyle vaazı kesip, 'Bazı kimselerin aklına şöyle bir sual gelir; cevabı şöyledir' diyerek, Celâl Hoca'nın on sualini cevapladı. Sonra 'Vaazımıza devam edelim' buyurdu. Ertesi hafta, Celâl Hoca, on sual ile gene geldi ve aynı şekilde sormadan cevaplarını aldı. Kendi kendine 'Amma tesadüf!' dedi. Ertesi hafta bu hâdise aynen tekrarlandı. Câmiden çıkarken, Celâl Hoca'nın yanına yaklaşan Abdülhakîm Efendi hazretleri, eğilip kulağına, 'İki defadır sana, imanımdan veriyorum, anlamıyor musun?' buyurdu. (Yani kerâmet izhar etmek mecburiyetinde kalıyorum.)" Menkıbeyi Sabri Gökkaya da isim vermeden anlattı.

Celâl Ökten

Lüzum Kalmadı

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bursa'da Hayreddin Perk isminde bir savcı vardı. Kendisi anlattı. Vaktiyle Efendi Hazretleri'ne sormak üzere üç tane sual hazırlamış. Ahbabı Sağlık Müzesi müdürü Hâlid Bâkır Bey ile Bayezid'de buluşup Eyüp Sultan'a dergâha gideceklermiş. Savcı câmiye girmeye çekindiğinden bir kahvede buluşmuşlar. Hâlid Bey demiş ki: 'Câmide biraz ders var, onu dinleyip beraber gideriz'. Hâlid Bey'in zoruyla, savcı câmiye girmiş. Câmide Efendi Hazretleri'nin vaazı varmış. Vaaza başlamışlar. Vaaz esnasında savcının hazırladığı suallere de cevap verilmiş. Savcı çok şaşırmış. Çıktıktan sonra, 'Eyüp Sultan'a gitmeye lüzum kalmadı. Sual-lerimin cevabını aldım. Tatmin oldum' demiş."

Fırtınayı mı Hatırladın?

Zevceleri Mâide Hanım anlattı: "Bitlis yolunda bir genç, kışın tipiye tutulup, yolunu kaybeder. Helâk olacak halde iken, Yâ Rabbî, zamanımızın kutbunu imdadıma yetiştir, diye yalvarır. Hemen siyah sakallı birisi zuhûr eder. Atın dizginlerini tutup, istikamet verir ve: 'Böyle git, şehre varırsın!' buyurur. Genç, o gaybdan gelen ve kendisine yol gösteren zâtın şemâiline dikkat eder. Otuz sene sonra, Bayezid Câmii'nde, tesadüfen Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vaazında bulunur. 'Ben bu zâtı bir yerden tanıyacağım' diye düşünür. Vaazdan sonra çıkarlarken, Efendi Hazretleri'nin yanına yaklaşır. O daha konuşmadan, Efendi Hazretleri: 'Bitlis'deki tipi fırtınasını mı hatırladın?' diye kulağına hafifçe söyler. Gözyaşlarını tutamayıp, eline sarılır, öpmeye başlar." [Emin Garbi Arvas'dan]

Çok Mu Korktunuz?

İsmail Perihanoğlu Bey babasından nakletti: "Sofu Baba diye tanınan Vanlı Tüfekçizâde Mustafa Efendi, Seyyid Fehim hazretlerinin meşhur müridlerindendir. Seyyid Fehim Efendi her sene Van'a gelir, Şa'bâniye Câmii'nde va'z ve irşadda bulunurdu. Mustafa Efendi de bunlara devam ederdi. Rivâyete göre, sıcak bir gün Seyyid Fehim hazretleri imtihan maksadıyla; 'Birisi Erek Dağı'ndan bir tabak kar getirse de karlı bir su içseydik' buyurdu. Mustafa Efendi sessizce gidip, binbir zorlukla Erek Dağı'ndan kar getirdi. Seyyid Fehim Efendi bu hizmeti üzerine ismini sorup tevecc üh etti. O anda Mustafa Efendi'de haller görüldü ve ağlamaya başladı. Bundan sonra hocasından hiç ayrılmadı. [Sofu Baba'nın o tarihte Arvas'a lambada yakılması için getirdiği bezir yağı küpü, Arvas Câmii'nde hâlen muhafaza edilmektedir.] Sofu Baba anlattı: Bir zaman Başkale'den Suvar Ağa ile birlikte Van'a koyun götürüyorduk. Dağda müthiş bir tipiye yakalandık. Dağ başında tipi fırtınası bir nevî ölüm demektir. O zaman endişe ile hocam Seyyid Fehim hazretlerini hatırlayıp gözlerimi kapadım. Bir müddet o halde kaldım. Sonra gözlerimi açtım. Fırtınayı dinmiş gördüm. Daha sonra selâmetle Van'a geldik. Ben burada Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye uğradım. Abdülhakîm Efendi beni görünce; 'Çok mu korktunuz?' dedi. Ben sükût edince; 'Nasıl olsa kurtulurdunuz. Hocasını hatırlayanın ve râbıtası tam olanın endişesi yersizdir' buyurdu." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

Ölü Diriyi Taşıyor

Seyyid Cemil Arvas anlattı: "Babamdan işittim. Karlı ve tipili bir kış günü, Efendi Hazretleri hastasını sırtında taşıyan birisini gördü. 'Sübhanallah! Ölü diriyi taşıyor' buyurdu. Daha sonra o kimse, sırtındaki hastayı götüreceği yere götürüp bırakarak evine döndü ve az bir zaman sonra hastalanarak vefat etti. Efendi Hazretleri 'O kimsenin ömrü bitmişti. Allahü teâlâ o hastaya olan vazifesini tamamlayabilmesi için ona ömür bahşetti' buyurdular.[134]

Bekleyenler Var

İsmail Perihanoğlu Bey babası Abdülmecid Efendi'den nakletti: "Van'da bir ziyafet sonrası arkadaşları dışarıda kendisini bekleyen birisi Abdülhakîm Efendi'nin eline su dökerken, 'Sen benim elime su dökmekle meşgulsün ama dışarıda seni bekleyenler var' buyurdu." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

134 Cemil Arvas, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin amcası Hamid Paşa'nın oğlu Fehim Efendi'nin oğludur. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin de memleketi olan Resulânis köyünde yaşardı. Başkale'de muhasebe-i hususiye (özel idare) memuru idi.

Sen Bakma

İsmail Perihanoğlu Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi, birgün Van'da yolda yürürken bir feryad işitti. Çok ıztırap çeken birisi olduğunu anlayıp sesin geldiği tarafa göz attı. Bir kadıncağız doğum sancısı çekmekteydi. Abdülhakîm Efendi nazar eder etmez kadın çocuğunu doğurdu. Yanındaki Mustafa Efendi o tarafa bakmak isterse de o anda yere yığıldı. Ayıldığı zaman Efendi Hazretleri, 'Bizim her baktığımız yere sen bakma!' buyurdu." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

Birisi Ölecekti

İsmail Perihanoğlu Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'de Hüseyn ve Ömer adında iki talebesi vardı. Çok soğuk geçen bir kış, Hüseyn Efendi memleketine gitmek üzere izin istedi. İzin verilmedi. Birkaç gün sonra bir daha izin istedi. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi 'Felç olup kalırsın!' [felç olup çok yaşayacaksın] buyurdu. Hüseyn Efendi, hakikaten az bir müddet sonra felç oldu. Evine götürdüler. Çok uzun zaman yaşadı. Bu sefer Başkale'de câmiyi süpürmek, avluları temizlemek, halılara bakmak, sobayı yakmak, yatsı namazından sonra kapı ve pencereleri kapatmak gibi işler Ömer'in uhdesine kaldı. Abdülhakîm Efendi bir gün ikindi namazını müteakip, 'Bu gece yatsı namazından sonra mutlaka câminin kapısını kilitle, sakın unutma!' buyurdu. Hikmet-i Hüdâ, o gece kapıyı kilitlemeyi unuttu. Geceleyin câmiye hırsız girip, İran'dan Abdülhakîm Efendi'ye hediye gönderilmiş olan kıymetli bir halıyı çaldı. Ömer Efendi, teheccüd vakti kalkıp sobayı yakmak üzere câmiye geldiğinde kapının açık ve halının çalınmış olduğunu gördü. Arkadaşı Hüseyn'i hatırlayıp 'Bizim cezamız her halde ölümdür' dedi. Câmiyi diğer halılarla toparladı. Abdülhakîm Efendi geldi. Teheccüd namazını kılıp murakabe ve virdleriyle meşgul oldu. Sonra sabah namazı kılındı. [Şâfiî'de sabah namazı vaktin evvelinde kılınır.] Yine namazdan sonraki vazifeler yapıldı. İşrak vaktinden sonra Ömer Efendi'ye hitaben 'Git, halıyı bul, getir!' buyurdu. Ömer Efendi dışarı çıkıp etrafa baktı. Her taraf karla kaplıydı. Derken ileride câminin bahçe duvarına dayalı bir şey gördü. Ümitle oraya yürüdü. Halı, duvara dayanmış duruyordu. Götürmek istediyse de kaldıramadı. Niye bu kadar ağır olduğunu merak etti. Halıyı açtığında halının içinde hırsızı donmuş vaziyette gördü. 'Bu işte birisi ölecekti, bu öldü, biz kurtulduk' diye düşündü. Hemen Abdülhakîm Efendi'ye haber verdi. 'Ellemeyin, hemen hükümete haber verin!' buyurdu. Ömer Efendi bu hâdiseden sonra çok yaşadı." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

Merak Etme

Seyyid Fehim Efendi'nin torunu Mehmed Said Arvas Efendi anlattı: "Seyyid Fehim hazretlerinin oğlu ve Abdülhakîm Efendi'nin halîfesi Seyyid Muhammed Sıddîk Efendi'nin oğlu Seyyid Fehmi Arvas gençliğinde askere gitmek üzere İstanbul'a geldi. Dergâhı ziyaret etti. Abdülhakîm Efendi kendisini çağırıp, 'Sen Muhammed Sıddık'ın oğlusun, senden babanın kokusu geliyor" buyurdu. Fehmi Efendi vaziyeti arzetti ve 'Askere gidersem, sakalımı kesecekler diye korkuyorum' dedi. Efendi Hazretleri bir müddet gözlerini yumup, tefekkür ettikten sonra: 'Merak etme! Senin sakalını kesmezler" buyurdu. Hakîkaten Fehmi Efendi askere gidince, imam yaptılar, böylece sakalına da dokunmadılar.

Tercüme Edin

Hâlid Turhan Bey anlattı: "Bir gün Abdülhakîm Efendi'nin ziyaretlerine gitmiştim. Kütüphanelerinden bir kitap çekip, bir yerini açarak bana verdiler ve 'Buyurun, okuyun!' buyurdular. Câhiliye devri edebiyatına dair Arabî bir kitap idi[135]. Okumağa çalıştım. Yanlış okuyunca düzeltirlerdi. Bir daha okuttular ve gene yanlışlarımı düzelttiler. Sonra, 'Türkçe'ye tercüme edin!' buyurdular. Takıldığım çok ibâreler oldu. Yardım ettiler. Hatta kendileri tercüme ettiler. Bir daha okutup, bir daha tercüme ettirdiler. İyice anlamıştım. Vefatlarından yirmi sene kadar sonra, kütüphane müdürlüğü için, Ankara'da imtihana girdim. İmtihanda elime bir Arapça kitap verdiler. Bir yerini açıp, 'Okuyun!' dediler. Bir de ne göreyim, Efendi Hazretleri'nin verdiği kitap ve açtıkları sahife değil mi? Okudum. Sonra tercüme ettim. Böylece imtihanı kazandım. Kütüphane müdürü oldum." [Lütfi İkiz Bey'den]

Parayı Seven

Nuri Şekerci Bey anlattı: "İstanbul'a mal almaya gelir giderdim. Malları vapurla Bandırma'ya gönderir; oradan da trenle Akhisar'a getirtirdim. 1940 senesiydi. Tahtakale'den alış-veriş yaptım. Hamal tuttum. On kuruş yüzünden bu hamal ile münakaşa ettim. Malları kendim taşıyıp vapura yükledim. Sonra zar zor tekkeye Cuma namazına yetiştim. Namazdan sonra aşağıda yemek yerken Efendi Hazretleri 'Parayı seven sevilmez. Paraya hakaret etmeyen, hakaret görür. Parayı zelil etmeyen, zelil olur!' buyurdu. Bu söz üzerine, o hamal ile on kuruş için yaptığım münakaşayı hatırladım ve mahcup oldum." [Oğlu Abdülhakîm Şekerci'den]

---

135 Bu kitap, Zevzenî'nin **Kitâbu Şerhi'l-Muallakati's-Seb'a** adlı eseridir (Dersaadet, 1326).

Bu Çocuk Hastadır

Hâbil Bey anlattı: "Kızkardeşimin oğlu İsmet Kaptan, küçükken sara hastalığına tutulmuştu. Babam İstanbul'da değildi. Kızkardeşimle beraber tekkeye götürdük. Efendi Baba, derse gitmek üzere çıkmıştı. Yokuşun başında karşılaştık. Kendisine gösterdik. 'Bu çocuk hastadır' buyurdu ve sesli olarak Âyetülkürsi'yi okudular. 'Sonra tekkeye götürün, bir sıcak çay içirsinler' buyurdu. Çocuk iyileşti ve hayatı boyunca bir daha hastalanmadı. [Bazıları, Hâbil Bey'in de sara hastalığına böyle okuyup şifâya vesile ettiğini bizzat şâhid olduklarını söylemiştir].

Abdülhakîm Efendi, dergâhta, selamlıkta

Eriğe Saklı Şifa

Abdülhakîm Efendi'nin amcazâdesi Necmeddin Arvas'ın kızı Yıldız Hanım (1936) anlattı: "Küçükken sıtma [havale nöbetleri, komüzyon] hastalığına tutuldum. Babam beni alıp, Ankara'dan İstanbul'a Efendi Hazretleri'ne getirdi. Efendi Baba, 'Şâkir, bahçeden bir erik getir!' buyurdu. Eriği elinde tutup yuvarlayarak bazı dualar okudu. Sonra 'Kızım ye bunu!' diyerek bana uzattı. O eriği yedikten sonra bende hiç ateşlenme olmadı."

Şimdi Oku!

Abdülhakîm Efendi'nin amcazâdesi Necmeddin Arvas'ın kızı Leman Hanım (1929) anlattı: "Babam Necmeddin Arvas, edebiyata çok meraklıydı. Bilhassa Mesnevî'yi elinden düşürmez ve buna olan vukufu ile de övünürdü. Birgün Efendi Baba huzurunda iken, bir Mesnevî uzatıp, 'Necmeddin, oku!' buyurdu. Babam okudu. Sonra Efendi Baba o sayfaya elini sürdü. 'Şimdi oku!' buyurdu. Hiç bir şey okuyamadı. Sonra tekrar elini sürdü. 'Şimdi oku!' buyurdu. Bu sefer okuyabildi. Efendi Hazretleri, babamın bu gururunu kırmak için böyle yaptı."

Burası mı Ağrıyor?

Sabri Gökkaya Bey anlattı: "Apandistten ameliyat olmak için hastahâneye yattım. Bayram diye ameliyat etmediler. Başka hastahâneye sevk ettiler. Gülhâne'deki askerî hastahâneden, Kasımpaşa deniz hastahânesine sevk ettiler. Gitmedim. Efendi Baba'nın huzuruna çıktım. Elini öptüm. 'Hasta mısın?' buyurdular. 'Evet efendim' dedim. 'Neren ağrıyor, aç!' buyurdular. Açtım. Mübârek eli ile ağrıyan apandistin üzerine dokundular ve 'Burası mı ağrıyor?' buyurup, biraz oğdular. Ağrı geçti. Bir daha da ağrımadı." [Zevcesi Fârıka Işık'dan]

Teyemmüm Nasıl Yapılır

Sabri Gökkaya Bey anlattı: "Efendi Baba, arada bir bana, teyemmüm nasıl yapılır diye, göstererek öğretirdi. Kendi kendime, şimdi su olmayan yer yok, Efendi Baba acaba neden bu kadar teyemmüm üzerine duruyor derdim. Vefatlarından otuz sene sonra, ellerimde yara çıktı. Hattâ bir başparmağımı kestiler. Doktorlar, ellerine su vurmayacaksın dediler. Üç sene teyemmümle, yani Efendi Baba'nın gösterdiği şekilde teyemmüm ederek namaz kılmak mecburiyetinde kaldım." [Zevcesi Fârıka Işık'dan]

Helâl Lokma Nerede?

Mahmud Ekinci Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretlerine gelip giderken, kendi kendime: 'Dünyanın böyle bir zamanında, böyle bir mürşid vardır. Acaba nereden ve nasıl helâl lokma bulabiliyor?' diye düşündüm. Efendi Hazretleri'nin huzurunda yemek yerken, 'Allahü teâlâ, mahzurlu bir şeyi, çok sevdiği evliyâsı için, daha midesine inmeden, helâl yapmağa kâdirdir' buyurdu." [Oğlu Abdurrahman Ekinci'den]

Tas Eksilmemişti

Doktor Bekir Sıtkı İzmirli Bey anlattı: "Bir defasında Kaşgârî Tekkesi'nde onbeş kişi misafir idik. Yer sofrasına bir tas çorba getirdiler. Tam da dolmamıştı. Bununla kim doyar diye düşündük. Sofradan doyup kalktığımızda tastaki çorba eksilmemişti." [Seyyid Ercümend Arvas Bey'den]

Attan İnerdi

İsmail Perihanoğlu Bey babasından nakletti: "Benim medresesinde okuduğum yıllarda bir gün Efendi Hazretleri ile birlikte Van'a geliyorduk. Başkale'de Kanisipi (Eşmepınar) mevkiinden Hoşab'a kadar benimle hiç konuşmadı. Atımı ne kadar sürdüysem, kendilerine yetişemedim. Ne oluyor, niçin böyle oluyor, şeklinde hâtırıma gelmeyen kalmadı. Hoşab'a

girerken, Abdülhakîm Efendi durdu ve atından indi. Çünki büyük dedesi Abdurrahman Kutb hazretleri burada medfun idi. Bu yüzden Hoşab'da at sırtında dolaşmaktan hayâ eder; bu hâli edebe mugâyir bulurdu. Sonra bana: 'Abdülmecid, içinden, niçin benimle hiç konuşmadı diye soruyorsun. O ahmak tâife [Cinnîler] ile meşgul idim. Onlara âdâb-ı tarîkati telkîn ediyordum' buyurdular." [Âbidin Perihanoğlu'ndan] [136]

Kıyâmete Kadar

İsmail Perihanoğlu Bey babasından nakletti: "Bir gün Abdülhakîm Efendi ile Başkale'den, Van Vâlisi Tâhir Bey'in davetine geliyorduk. Hoşab'a geldik. Kabristanda Seyyid Abdurrahman Kutb hazretlerini ziyaretten sonra, etrafta dolaştık. Bir kabrin başında uzun zaman durdular. Ben de arkasında idim. O kabirden: 'Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm' sesini duyduk. Efendi Hazretleri bana dönüp: 'Ey Molla Abdülmecid, ne duydun?' buyurdular. Duyduğumu arz ettim. 'Bu zât, kıyamete kadar bu tesbihi söyler' buyurdular." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

İsmail Perihanoğlu Bey, babasından nakletti: "1317-1318 (1901-1903) senelerinde Abdülhakîm Efendi hazretlerinin medresesinde talebe idim. Kendilerine çoğu zaman abdestte ben su dökerdim. Abdestte ibrik kullanırdı. Ramazan-ı Şerîf'de bir gün hususî odasında idi. Abdeste kendisine yardım için girdiğimde, ibriğin havada olduğunu, benim görmediğim birisinin su döktüğünü gördüm." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

Şâkir Efendi anlattı: "Bir sabah tekkenin mescidinde namaz kılıyorduk. Efendi ile ikimizdik. Her zamanki gibi, beni imam yaptılar. Biz namaza hazırlanırken, zevcem gelip, sofa kısmında çaylarımızı hazırlamağa koyuldu. Namaz ve dua bitince, sofaya geçtik. Gördük ki, semâverin etrafında iki çay bardağı yerine, çok bardaklar var. Zevceme, 'Bu kadar

136 Mü'min cinlerden Abdülhakîm Efendi'ye gelip, sualler soranlar, irşadını talep edenler olurdu. Cinnîler, ateşin gözle görünmeyen gaz kısmından yaratılmıştır. İnsanlar gibi dinî emirlerle muhatap ve mükelleftir. Muhammed aleyhisselâm, Resûlü's-sakaleyn'dir. Sakaleyn, insan ve cinnîler demektir. Kur'an-ı kerîmde Allahü teâlâ (meâlen), "Şüphesiz insanları ve cinleri bana ibadet, kulluk etmeleri için yarattım" buyuruluyor. Âlimlerden de hem insanları, hem de cinleri irşada kâdir olanlar vardır. Şeyhülislâm İbni Kemal Paşa ve Ebussuud Efendi Hazretleri, müftiyyü's-sakaleyn; Seyyid Abdülkâdir Geylânî Hazretleri ise gavsü's-sakaleyn diye anılır. Seyyid Emin Garbi Arvas anlattı: "Efendi Hazretleri, bunların Kuzey Irak tarafından olanları arasından bir hanım ile evlenmişti. Şahbânu adındaki bu hanımdan Gevhernevin adında bir kızı olmuş; bunu Şâkir abi ile evlendirmiştir." Abdülhakîm Efendi, Sevânihü'l-Efkâr (Keşkül) adlı eserinde, Hanefî mezhebine göre câiz olmayan; ama Şâfiî mezhebinin cevaz verdiği bu tür evliliklerin, ateşin görünmeyen kısmından yaratılmış gaz gibi latif bir mahlûk olan cinnînin insan suretine girmesiyle cereyan ettiğini söyler.

bardağa lüzum yoktu. Niçin ikiden çok bardak getirdin?' diye sordum. Zevcemden: 'Hayret, arkanızda büyük bir cemaat vardı. Şimdi dağılmış' cevabını aldım." [Emin Garbi Arvas'dan]

Hasib Efendi anlattı: "Biz dergâhda terâvih namazı kılardık. Tesbih çekerken, tesbih sesleri işitirdik; ama kimseyi göremezdik. O zaman Müslüman cinlerin de cemaata dâhil olduğunu anlardık." [Oğlu Nesib Üçışık'tan]

Büyüklerin Himmeti

Ehibbâdan Abdülvehhab Efendi'nin torunu Fikret Evyap Bey anlattı: "İran'a sabun satmak üzere anlaşma yaptık. İmalata başladık. Sonra İranlılar, israf olduğu gerekçesiyle sabunda parfüm istemediklerini söyledi. Ben de bunun anlaşmaya aykırı olduğunu, imalata başladığımızı, imal ettiğimiz sabunların ebadı Türkiye'deki âdete uymadığı için bunu iç piyasada satamayacağımızı, iflas edeceğimizi, İran'la işe girme diyenlerin haklı çıkacağını söyledim. Bunun amme menfaati ve devlet meselesi olduğunu söyleyerek reddettiler. En son 'Siz kendi kendinizle tezada düşüyorsunuz. Güzel koku insanın basit bir mutluluğudur. Halk, bu rejim geldi de bundan mahrum olduk derler' dedim. Çok müşkil bir vaziyete düşmüştük. Annem bizi işe teşvik ederken 'İşine besmeleyle başla, büyüklerin himmeti üzerinizdedir. Onlardan istimdâd et! [yardım iste!]' derdi. O sabah namazından sonra Efendi Hazretleri'ne istigâse ederek dua ettim. O an kalbime bu işin hallolacağı hissi geldi. Elhamdülillah diyerek gevşedim ve yedi şükran kurbanı adadım. Bu hissi, arkadaşlara müjdeledim. Birkaç saat sonra kabul haberi geldi.

Terzilerin Ustası

Hâbil Bey anlattı: "Efendi Baba'ya yelek dikiyordum. Prova için giydirdim. Yeleğe bakmadan beş tane düğmenin yerlerini parmakları ile gösterip, birini şuraya, birini şuraya... deyip, beş yeri işaret ettiler. Ben de tam oraları işaretledim. Sonradan mezuroyla ölçtüm. Mübalağasız, hepsi tam yerine isabet etmişti. Hayretimi anladılar ve: 'Hâbil, sen terzilerin ustasıysan; ben de terzilerin ustasının hocasıyım' buyurdular. Efendi Hazretleri, aynada bir eve bakar ve hakikatte o evin ölçülerinin [eninin, boyunun, yüksekliğinin ne kadar olduğunu] kesin olarak söylerdi. Bu ledünnî ilim sahiplerinin hâlidir. Efendi Baba'nın huzurunda ilik açarken ellerim terlerdi. Şâkir Efendi vâsıtası ile dışarı çıkıp, rahat dikmemi arz ettim. Efendi Hazretleri: 'Dışarısı buradan ışıklı değildir' buyurdu. Yine bir akşam vakti, ortalık kararmıştı. Efendi Baba dükkânımı şereflendirdi. Ben yatsı namazına kadar onun ışığıyla elbise diktim. Lambayı açma ihtiyacı

duymadım."

Bilerek mi Kapattın?

Mustafa Kaptan'ın oğlu Terzi Ahmed Bey anlattı: "Emirgân'a kır gezisine gitmiştik. Namaz vakti oldu. Çimenlikte namaz kılacaktık. Efendi Baba imamete geçti. İleride radyodan şarkı sesi geliyordu. Cevad Bey, radyoyu susturmak için koştu. Efendi Baba, 'Çağırın gelsin!' buyurdu. Sonra 'Allahü ekber!' deyip namaza durduk. Tekbir sesi ile radyonun sesinin kesilmesi bir oldu. Namazı huzurla kıldık. Namazdan sonra gazino sahibine, 'Radyoyu bilerek mi kapattın?' diye sorduk. 'Hayır, âniden bütün cereyanlar kesildi' dedi."

Bu Kadarına İzin

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba'nın zevcesi Nene Hanım ara-sıra Bursa'ya banyolara giderdi. Bazen Efendi Baba götürürdü; bazen de mahremi olan biriyle giderdi. Bir gidişinde, bir yere çıkmadığımız için, açılalım diye bizi de götürdü. 12. banyoda Efendi Baba'dan 'Acele geri dön!' diye bir telgraf geldi. Nene Hanım, '21 güne bağlamadan dönmem' dedi. Aynı mealde telgraf, üç kere daha geldi. 21 banyo dolduktan sonra, Nene Hanım otelin merdivenlerinden inerken düştü, ayağı kırıldı. Ayağı alçılı bir halde İstanbul'a döndük. Efendi Baba, iki dirhem bir çekirdek, hanımını dergâhın kapısının dışında karşıladı. Nene Hanım 'Niye bacağımın kırılacağını söylemedin?' dedi. Onlar da, 'Bana ancak o kadar söylemem için izin verildi' buyurdular."

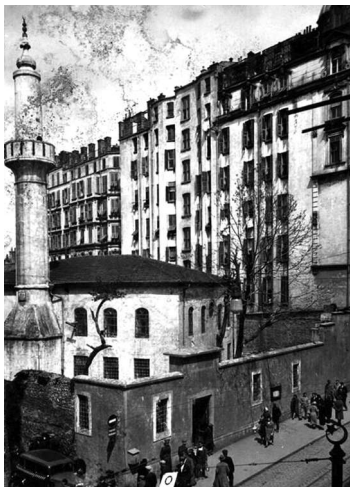
Çay Ne Oldu?

Mahmud Ekinci Bey anlattı: "Bir defasında Van'dan gelmiştim. Dergâha giderken ne hediye götüreyim diye düşündüm. Aklıma şeker geldi. Şeker o zamanlar çok kıttı. Benim toptancı arkadaşlarım vardı. Onlardan iki kelle aldım. Tekkeye yollandım. Bu sırada Efendi Hazretleri hanımlardan çay demlemesini istemiş. Ancak evde şeker kalmamış. Hanımlar da bunu arzetmeye çekinmiş. Sonra 'Çay ne oldu?' diye sorunca, 'Herhalde Efendi Hazretleri'nin bir bildiği var' diyerek çayı demlemişler. Tam o sırada ben kolumda iki kelle şekerle dergâhtan içeri girdim. Böylece çay ikram edilirken, yanında da şeker eksik değildi. Benim bunlardan haberim yoktu. Sonradan anlattılar." [Oğlu Abdurrahman Ekinci'den]

Sonbahar Yaprakları

Mazhar Veziroğlu Bey anlattı: "Birgün Beyoğlu'ndaki avukatlık büroma bir kadın geldi. Uzun uzun oturdu. Anlattı anlattı. Efendi Hazretleri'nin

Ağa Câmii'ndeki vaazına yetişmek istiyorum. Kadın bir türlü kalkmıyordu. Git de diyemedim, ama çok sıkıldım. Kadın gittikten sonra Efendi Hazretleri'nin Ağa Câmii'ndeki vaazına koştum. Kalabalıktı. Kapıya yakın bir direğin arkasına oturdum. Efendi Hazretleri beni görmedi. O sırada hemen mevzuyu değiştirdi. 'İnsan bir din kardeşini görüp de böyle musâfaha yaptığı zaman, günahları sonbahar yaprakları gibi dökülür' buyurarak beni çağırdılar ve 'İşte böyle' diyerek benimle musâfaha yaptılar. 'Musâfaha yaparken başparmaklar birbirine değerse, bunlardan muhabbet yayılır' buyurdular." [Enver Ören Bey'den][137]

Ağa Câmii

Sen Kaç Yaşındasın?

Terzi Ahmed Efendi anlattı: "Nüfusa iki yaş küçük yazılmıştım. Yaşımı büyütüp askere gitmek istedim. Babam oralı olmadı. Birgün Efendi Baba ile yalnız kaldık. Bana, 'Sen kaç yaşındasın?' diye sordular. 'Efendim ben şu yaştayım ama nüfusa iki yaş küçük yazılmışım. Yaşımı büyütüp askere gitmek istiyorum' dedim. 'Yok yok, böyle iyi!' buyurdular. Ben de yaşımı büyütmekten vazgeçtim. O sene askerlik yapanlar, harb sebebiyle sınırda dört sene askerlik yaptılar. Ben ise nüfustaki yaşıma göre iki sene sonra askere gittim. Hem İstanbul'da askerlik yaptım. Hem de askerliğim emsallerimden iki sene daha kısa sürdü. Bu şüphesiz Efendi Hazretleri'nin bir kerâmetiydi."

Banyodan Sonra

İlyas Ketenci Bey anlattı: "Birgün Efendi Hazretleri yeleğini asıp helâya girmişti. Üvey oğlu Vedad'a para lâzım olsa gerek, bu yeleğin iç cebinden

137 Tahtâvî'nin Merâkıyyu'l-Felâh hâşiyesinde (Kâhire Matbaa-i Âmire, 1290, s.209) şöyle diyor: "Müslümanların, birbiri ile karşılaştığı zaman, musâfaha etmeleri sünnettir. Nitekim Süleyman Ebû Dâvud Sicistânî'nin bildirdiği hadîs-i şerîfte, Ebû Zer Gıfarî buyuruyor ki: 'Resûlullah ile her karşılaştığımda, benimle musâfaha ederdi'. Musâfaha, iki kişinin, yüz yüze olduğu halde, sağ elin avuç içlerini birbirine yapıştırıp, iki baş parmağın yanlarını birbirine değdirmesidir. Şimdi âdet olan, parmakları tutarak avucuna koyarak yapılan tokalaşma, Râfızî usûlüdür. Sünnet olan ise, karşılaşınca, selâm söyleşirken, sağ el dört parmak içlerini, çıplak olarak [eldivensiz, örtüsüz karşısındakinin sağ eli dışına baş parmağı tarafına] yapıştırmaktır. Baş parmakta bulunan damardan muhabbet yayılır. Musâfaha ederken, birbirine muhabbet geçer."

gizlice para aldı. Efendi Hazretleri çıktıktan sonra, 'İnsan birinin malını alırsa, pişman olup yerine koymalı' buyurdu. Abdest almaya çıktı. Bu söz üzerine Vedad pişman olup aldığını geri koydu. Bu Vedad, bir defasında cünüp olarak Efendi Hazretleri'nin huzuruna çıkıp, elini öpmek istedi. Efendi Hazretleri elini vermedi. 'Banyoyu yakın; Vedad yıkansın!' buyurdular. Vedad banyodan çıktıktan sonra da, 'Banyo yaptıktan sonra âdettir, büyüklerin eli öpülür' diye ellerini öptürüp, gönlünü aldılar."

Buna benzer bir hâdise daha vardır: Ahmed Tengüz anlattı: "Babam [Hüsnü Tengüz] ile beraber dergâha gitmiştik. O zamanlar 15 yaşında idim. Gusl abdesti almam gerektiği halde, buna fırsat bulamamış; babama da bir şey diyememiştim. Abdülhakîm Efendi bir ara kulağıma eğildi; 'Oğlum, gusl abdesti almadan sakın evden dahi çıkma!' buyurdu."

Kim Kimi Taşıyormuş

Şâkir Efendi anlattı: "Bir defasında yollar kar ve buz iken Efendi Baba'yı Eyüp Câmii'nin orada sırtıma aldım. Dergâha giden yokuşu çıkarıyordum. Birden ayağım kaydı. Efendi Baba beni tuttu, düşmekten kurtardı. Zannediyordum ki ben onu taşıyorum. Meğerse o benim ayağımı kaymaktan, düşmekten koruyormuş." [Hilmi Işık Efendi'den]

Kurtuldun Ya!

Geredeli bir kumaş tüccarı anlattı: "Mal almak üzere İstanbul'a geldikçe, Abdülhakîm Efendi hazretlerini ziyarete gelirdim. Bir gün dergâhda otururken, 'Bu kadar zamandır geliyorum, bende hiç ilerleme olmadı. Gâlibâ bu dergâhda nasibim yok' diye kendi kendime düşündüm. O sırada Efendi Hazretleri bana teveccüh edip, 'Hırsızlıktan kurtulduğun yetmedi mi?' buyurdu. Eskiden kumaşları satarken metreyi gerdiğimi, alırken gevşettiği hatırlayıp mahcup oldum. Dergâha gelip gitmeye başladıktan sonra, aldığım feyzin bereketi ile tam aksine, satarken gevşetir, alırken gerer olmuştum." [Mustafa Kıbrıslı'dan[138]]

Yoğurdu Bununla Getirirsin

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Karaköy'de terzilik yapan ve Râmi'de oturan ehibbâdan bir Muhyiddin Efendi vardı. İnek ve koyun beslerdi.

138 Mustafa Kıbrıslı (1944-2007), Lefkoşe'de doğdu. Kıbrıs'ı fetheden ordunun müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin torunudur. İstanbul Diş Hekimliği Fakültesi ve Fen Fakültesine devam etti. Mekkî Efendi'den ve Hilmi Işık Efendi'den feyz aldı. Ehibbadan Hâfız Hüseyn Efendi'nin hizmetinde bulundu. Kıbrıs harekâtı zamanı Türk Mukavemet Teşkilatı'nda çarpıştı. Ticaretle meşgul oldu. İhlas Holding'de çalıştı. İran'da Künbed-i Kavus şehri yakınlarında geçirdiği trafik kazasında vefat etti.

Sabahları dergâha bir mendil içinde yoğurt getirir. Muhyiddin Efendi'nin hanımı her akşam yağlı mendili görünce sızlanırdı. Abdülhakîm Efendi, bu hâli keşfetti. Bir defasında Muhyiddin Efendi'ye bir mendil verdi. 'Yoğurdu artık bununla getirirsin!' buyurdu."

Ortağın Var mı?

Adana'da Yücel iplik fabrikasının sahibi Hamdi Yücel anlattı: "Yunan Harbi sıralarında bir gün Eyüp Câmii'nde Abdülhakîm Efendi hazretlerinin vaazını dinledim. Kendisini çok sevdim. Ona bir hediye vermek istedim. Ceplerimi yokladım. Bir beşibiryerde buldum. Çıktıktan sonra kendisine götürüp arzettim. 'Efendim, sizin çevreniz çoktur. Bunu size veriyorum. Tensip ettiğiniz şekilde sarf edersiniz' dedim. O da, 'Oğlum, sen ne iş yaparsın?' diye sordu. 'Ticaret yapıyorum' dedim. 'Senin ortağın var mı?' buyurdu. 'Var, ben hanımımla ortağım' dedim. Buyurdu ki 'Peki ortağının rızası var mı? Git ona sor, rızası olursa verirsin' dedi. Eve döndüm. Hanımıma bahsettim. Kırk yıllık hayat arkadaşım bir anda hiddetlendi: 'Biz parayı sokaktan mı topluyoruz? Demek ki sen hep böyle dağıtıyorsun' dedi. Böylece Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretlerinin bir kerâmetine şahid oldum." [Fahreddin Tacar'dan[139]]

Akşamki Bal

Mekkî Efendi'nin gelini Velîde Hanım anlattı: "Altıntepe civarında oturan ehibbâdan Salâhaddin Bey vardı. Pederim Cevad Bey ile iyi görüşürlerdi. Bir bayram arefesi, bayram telâşı içinde bu zât, hanımının kalbini kırıyor. Gece bir rüya görüyor. Sofrada bal vardır; herkes elini uzatıp yiyor; ama ne zaman Salâhaddin Bey elini uzatsa arılar hücum ediyor. Ertesi sabah tekkeye bayramlaşmaya gidiliyor. Efendi Hazretleri, Salâhaddin Bey'e 'Akşamki bal lezzetli miydi?' diye soruyor. Onun üzerine zevcesi ile olan tatsızlığına Abdülhakîm Efendi'nin muttali olduğunu anlıyor ve eve giderek işi tatlıya bağlıyor."

Gözünüzü Yumun!

Nihat Külte Bey anlattı: "Bir defasında Efendi Hazretleri, Bayezid Câmii'nde her zamanki gibi vaazına başladı. Bir müddet anlattıktan sonra, 'Şimdi hac mevsimidir. Yüzbinlerce kişi o mübarek yerlerdedir. Hepimizin kalbi Harameyn'in aşkı ile yanıyor. Gözünüzü yumun ve kendinizi oralarda düşünün!' buyurması ile hâzır olanlar gözlerimizi yumduk. Efendi

139 Fahreddin Tacar (1937), Erbaalıdır. Kuleli askerî lisesini (1955) ve harbiyeyi bitirdi (1957). Albay rütbesiyle tekâüde ayrıldı (1979). Mekkî Efendi'den ders okudu. Farsça ve Arapça bilir.

Hazretleri'nin kerâmeti olarak, her birimiz kendini hacda bir yerde gördük. Kimi Arafat'ta vakfede, kimi Beytullah'ı tavafda, kimi Safâ ve Merve arasında say'de, kimi Müzdelife'de, kimi Minâ'da, kimi şeytan taşlamada gördük. Çoğumuz, sayısız yerleri dolaşmıştı. Gözlerimizi açınca, Efendi Hazretleri'nin huzurunda bulunduğumuzu ve bu hallerin ondan olduğunu anladık." [Oğlu Rıfat Külte'den[140]]

Türkler Dinlerini İyi Bilir!

Nâmık Bulut Bey anlattı: "Dârüşşafaka Lisesi'ni bitirip Almanya'nın Konstanz şehrine mühendislik tahsiline giderken, veda edip ellerini öpmek üzere Abdülhakîm Efendi hazretlerine uğradım. Ellerini öpdükten sonra 'Cebindeki defteri çıkar!' buyurdular. Ben de defteri çıkardım. Üç tane sual ve o suallerin altında da cevaplarını yazdırdı: 'Sana orada cihaddan sorarlar. Neden siz insanları öldürmek, memleketleri istilâ etmek için Viyana'ya kadar geldiniz? derler. Onlara, cihad Allahü teâlânın dinini insanlara duyurmak demektir. Adam öldürmek ve memleket istilâ etmek için cihad yapılmaz. Sizin kendi aranızdaki din harblerinde ölenlerin sayısı müslümanların cihad neticesinde öldürdüğü insanların sayısından daha fazladır, dersin. Fransızların Saint Bartelmie günü yaptığı katliâmdan bahsedersin. Sonra sana taaddüd-i zevcâttan [birden fazla kadınla evlenme] sorarlar. Onlara dersin ki, İslâmiyyette taaddüd-i zevcât bir emir değil, izindir. Bunun da sebepleri şunlar şunlardır. Siz bana temin eder misiniz ki Avrupa'da tek kadınla iktifâ eden ve metres tutmayan erkek çoktur, dersin. Üçüncü olarak da domuz eti neden yemiyorsunuz? Artık çok temiz bir şekilde domuz yetiştiriliyor, derler. Sen de onlara, kul Allah'ın emirlerine uyar, sebebini sormaz. Allahü teâlâ bize pek çok şeyi helâl etmiş, domuz eti yemeği de yasak etmiş. Bu kadar helâl varken domuz eti yenmese ne olur? Rabbimizin hatırı yok mu? Dersin' buyurdu ve 'Şimdi bunu cebine koy!' dedi. Ben de başka bir şey diyemedim. Avrupa'ya gittim.

Herr Namenk Kemal Bey
ist auf Grund der vor dem amtlich anerkannten Sachverständigen Herrn Regierungsbaumeister Brehm in Konstanz
am 18ten August 1920 abgelegten Prüfung
ermächtigt, ein Kraftfahrzeug mit Antrieb durch
Verbrennungsmaschine
der Klasse – eins – zu führen
Konstanz den 18 August 1920
Badisches Bezirksamt IIIa
J.V.
Unterschrift
Eigenhändige Namensunterschrift des Inhabers:
Namuk Kemal
Liste Nr. 480/20

Nâmık Bulut Konstanz talebe hüviyeti

İki buçuk sene geçti. Üniversitede bir yemek davetine

140 Rıfat Külte (1947), İstanbul'da doğdu. İTÜ Maden Fakültesi'ni bitirdi (1982). Sümerbank, Çitosan ve Vagon Sanayiinde memuriyetten sonra 1999'da tekâüde ayrıldı. Ehibbadan Hafız Hüseyn Efendi'nin hizmetinde bulundu.

gitmiştim. Herkes toplanmıştı. Benim Türk olduğumu öğrenince içlerinden, sonradan ilahiyatçı olduğunu öğrendiğim birisi, 'Size suallerim var' dedi. Bana Efendi Hazretleri'nin buyurduğu o üç suali sordu. Cevaplarını zaten ezberlemiştim. Defterdeki gibi cevap verdim. Adam bozuldu. 'Türkler dinlerini çok iyi bilirler' dedi."

Bilseydim Beklerdim

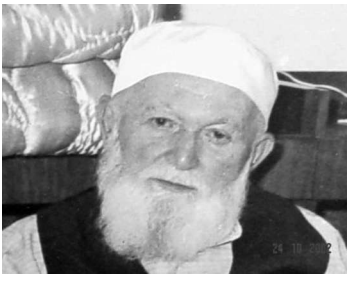
Akhisar'da Hasan Hâfız'ın kızı Asiye Hanım anlattı: "Bir defasında babamla beraber İstanbul'a gitmiştik. Trene yetişemediğimiz için, İstanbul'a geç gelebildik. Tekkeye vardığımızda, yatsı ezanı okunmuş; tekkenin kapısının kapanma saati gelmişti. Şâkir Efendi, kapıyı kapatmak için oturduğu yerden kalkınca, Efendi Hazretleri ona biraz daha beklemesini söylemiş. Bir müddet sonra tekrar müsaade isteyen Şâkir Efendi'ye yine, 'Kapıyı kapatma biraz daha bekle!' buyurmuşlar. Bundan sonra biz içeri girmişiz. Bunun üzerine Şâkir Efendi: 'Efendim geleceklerini bilse idim, kapıyı kapatma ısrarında bulunmaz idim' diyerek mahcubiyetini ifâde etti. Efendi Baba, geleceğimizi ve geç kaldığımızı biliyormuş."

Hiç Şüphem Yok

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba'nın bağlılarından bir Nedim Efendi vardı. Dergâha geldiğinde çay hizmeti görürdü. Bu Nedim Efendi bir defasında, gemiyle İzmir'e giderken yolda fırtınaya tutulmuş. Artık battık derlerken, Nedim Efendi ezan okumaya başlamış. Tam o sırada Efendi Hazretleri'nin belirip, eliyle gemiyi batmaktan kurtardığını görmüş. Bu hâdiseyi anlatırken 'Efendi Hazretleri'nin üçler, yediler veya kırklardan olduğuna hiç şüphem yok' derdi."

Niyete Bakar

Denizlili Şeyh Osman Nuri Kepenekoğlu Efendi anlattı: "Bir gün iki arkadaşımla beraber İstanbul'a hayatta ve mematta büyükleri ziyarete gittik. İstanbul'a geldikten sonra, arkadaşlarımdan birisi 'Buradan biraz mermi alayım, burası büyük şehir olduğu için ucuzdur. Daha sonra aldığım mermileri Denizli'de satarım. Böylelikle geliş gidiş masraflarını çıkarmış olurum' dedi. Diğer arkadaş da bunu ma'kul buldu. Ben bu fikrin şer'en doğruluğunda şüphem olduğunu söyledim. O gün Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete gidecektik; bunu kendisine danışmaya karar verdik. Dergâha gittik. Huzura

Osman Nuri Kepenekoğlu

kabul olunduk. İçimden Abdülhakîm Efendi bu işe olur vermez diye geçiriyorum. 'Efendim bizim mermi alıp Denizli'ye götürüp satmak niyetimiz vardır. Bu işin hükm-i şer'îsi nedir?' diye sorduk. Abdülhakîm Efendi, 'Ameller niyetlere göredir. Bu mermiler hayır niyetiyle, meselâ düşmana veya yırtıcı hayvanlara karşı kullanıldığı takdirde bir mahzuru yoktur' diye cevap verdi. Sohbet esnasında bana 'Yavrum sen bizlerdensin galiba?' buyurdu. Daha sonra yanlarından ayrıldık. Arkadaşlar çarşıya gidip, mermileri aldılar. Denizli'ye döndüklerinde, mermilerin kullanılmaz halde olduğunu gördüler. Yıllar sonra ben Seyyid Hafid Arvâsî'ye intisap ettim. Böylece Abdülhakîm Efendi'nin 'Yavrum sen bizdensin galiba' sözünün sırrı ortaya çıktı. O gün Abdülhakîm Efendi, Allahü teâlânın irşadıyla arkadaşların mermi işinde çok istekli olduklarını bildiği için, alabileceklerini söyledi. Onlar da bunun neticesinde mallarıyla bir bedel ödediler. Eğer Abdülhakîm Efendi almayın deyip de almış olsalardı, canlarıyla öderlerdi. Çünki gerçek Allah dostunun sözünü tutmamak, ölümdür."[141]

Ben Şeyh Değilmişim

Hâfız Hüseyn Efendi anlattı: "Ben vaktiyle başımda tacım, üzerimde hırkamla bir Kâdirî şeyhi idim. Eyüp Sultan'da Tabakhâne Tekkesi adında bir tekkem vardı. Yüzlerce mürîdim vardı. Bayramlarda saraydan kurbanlık koçlar hediye gelirdi. Mütâreke devrinde birgün nâmını işittiğim Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Gümüşsuyu'ndaki tekkesine gittim. Sohbetlerine katıldım. Beni yanına oturttu. Kendi kendime, 'Hah, benim kıymetimi anladı' dedim. Sonra Sultan Vahîdeddin Han'ın Harbiye Nâzırı Kara Said Paşa geldi. Onu da yanına oturttu. 'Eh paşadır' dedim. Sonra birisi daha geldi, onu da yanına oturttu. Cuma günü, müftülüklerden, şeyhülislâmlıktan Abdülhakîm Efendi hazretlerini sevenler, kalburüstü kimseler geliyordu. Her biri gelip elini öpünce, 'Buyurun, yanıma oturun' diyordu. Derken ben kendimi kapının yanında buldum. Orada hiç anlamadığım ilimler, duymadığım sırlar ve şâhid olmadığım ma'nâlardan konuşuyordu. Bir onları, bir de kendimi düşündüm. Fazla düşünmeden teslim olmaya karar verdim. Çünki ben şeyh değil, o kapıda mürid bile olamazdım. Herkes dağılınca tekkeme gittim. Hırkamı, tacımı çıkarttım. Tekrar Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin huzurlarına geldim. 'Hüseyn Efendi, siz misiniz?' diye sordular. Tanıdılar elbette ama tanımamazlıktan geldiler.

141 Osman Nuri Kepenekoğlu (1903-1981), Denizli İdadisi'ni bitirdikten sonra, Merkez Musa Câmii'nde senelerce imamlık yaptı. Uluborlu'da karşılaştığı Nakşî meşâyihinden Ercişli Muhammed Hafîd Arvâsî'ye mürid oldu. Denizli'de neşr-i tarîkat vazifesini üstlendi. Divan'ı vardır. Hafid Efendi'nin (v.1957) dedesinin dedesi Seyyid Lütfi, Abdülhakîm Efendi'nin dedesinin amcasıdır.

‘Evet efendim. Bendenizim. Meğerse ben eş-şeyh değil, eşşek mişim! Kabul buyurursanız, bundan sonra kapınızda hizmetçi olmakla şereflenmek istiyorum’ diye arz ettim. Tebessüm buyurup, ‘Estağfirullah, siz bilirsiniz’ buyurdu. Eve dönünce hanımıma ve müridlerime, ‘Ben kapımı buldum. Bundan sonra buraya hizmet edeceğim. Benimle beraber olmak istiyorsanız, siz de oraya hizmet edersiniz’ dedim. Yanımda bir kişi bile kalmadı. ‘Aklını kaçırmış’ dediler. Ondan sonra huzurlarına devam ettim. Hizmetleriyle şereflendim. Ne aldıysam, o hakikat denizinden aldım.” [Hilmi Işık Efendi’den]

Abdülhakîm Efendi ve Necib Fâzıl

Aşk ve Muhabbete Her Şey Dâhildir

Necib Fâzıl Bey anlatıyor: “Remzi Efendi isimli bir Mevlevî şeyhini tanımıştım. Gâyet zarif edâlı bir kimse idi[142]. Birgün rastlaştığımızda, bana Abdülhakîm Efendi hazretleri ile alâkalı şu hikâyeyi anlattı: İlâhiyat fakültesinde tasavvuf imtihanı vardı. Dersin hocası ben idim. Abdülhakîm Efendi hazretleri mümeyyiz seçilip gönderilmişti. Huzurlarında imtihan başladı. Talebenin birine bir sual sordum. Sualim şu idi: ‘Tarîkatler arasındaki fârıka [fark] ve hususiyyetler nelerdir?’ Çocuk: ‘Hârika ve kerâmette Kâdirîlik, aşk ve muhabbette Mevlevîlik, zühd ve takvâda Nakşîlik’ cevabını

142 Bu zât, Ahmed Remzi Akyürek olmalıdır. Kayseri Mevlevihanesi Şeyhi Süleyman Ataullah Dede’nin oğludur. Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Celâleddin Efendi’ye müntesiptir. Kayseri idadîsinde hocalık; Konya’da mesnevihânlık yaptı. 1908’de Kütahya Mevlevihânesi’nde şeyh vekili; 1909’da Kastamonu, 1913’te de Haleb Mevlevihanesi’ne postnişin oldu. Harb-i Umumi’de tertip edilen Mevlevi taburuyla Medine’ye kadar gitti. Haleb’in işgali üzerine 1919’da İstanbul’a döndü ve Üsküdar Mevlevihânesi şeyhliğine tayin edildi. Tekkeler kapanınca Üsküdar Selimağa Kütüphanesi memurluğu yaptı. 1937’de Ankara’ya giderek eski eserler kütüphanesinde çalıştı. 1944’de Kayseri’de vefat etti. Eserleri vardır.

verdi. 'Sen bunlardan birini tercih vaziyetinde olsan, hangisini ihtiyar ederdin?' diye sordum. Talebe, herhalde, hocasının Mevlevî olduğunu düşünmüş olacak ki, bir cemîle yaptı ve: 'Mevlevîliği ihtiyar ederdim, efendim' dedi. Sormak, talebenin tercih ölçüsünü kurcalamak lâzımdı. 'Niçin Mevlevîliği seçerdin, oğlum?' dedim. Hemen cevap verip: 'Aşk ve muhabbete herşey dâhildir' dedi. Bu söz üzerine, Efendi Hazretleri, çocuğa, 'Aferin!' dediler. İmtihan bitti. Çıktık, Efendi Hazretleri ile yanyana yürürken, kendilerine: 'Efendim, çocuk hocasının tarîkati olan Mevlevîliği seçti, düşüncesini söyledi ve siz onu, âferin ile takdîr buyurdunuz. Halbuki siz Nakşîsiniz. Sebebini sual edebilir miyim?' dedim. İşte o zaman, Efendi Hazretleri bana, insanoğlunun elinin, idrâkinin erişemiyeceği şu ince ma'nâyı ikrâm edip: 'Çocuk doğru söyledi. Aşk ve muhabbete herşey dâhildir. Şu var ki, Nakşîlerin zühd ve takvâsı, bu aşk ve muhabbeti örtmeğe perde olmaktadır. Çocuk doğruyu söyledi. Zühd ve takvâ ile örtülü aşk ve muhabbeti ayırd edecek kadar derine inemezdi' buyurdu."[143]

Ümmet-i Muhammed'e Dua

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Kapalıçarşı'dan geçerken, karşılarına, tanıdıklarından bir dükkâncı çıkarak, 'Efendi Hazretleri! Dua buyurun da, Allahü teâlâ Ümmet-i Muhammed'i kurtarsın!' dedi. Abdülhakîm Efendi hiç tereddüt etmeden, 'Siz bana Ümmet-i Muhammed'i gösterin; ben de size, hemen onun kurtulduğunu haber vereyim. Nerede o ümmet?' buyurdu. Bir gün yine Efendi Hazretleri ile Kapalıçarşı ile Sahaflar Çarşısı arasındaki kalabalık yolda yürüyorduk. Bir ara hüzünlenip, mübarek burunlarını çekerek, 'Bir müslüman kokusu burnuma gelmiyor' buyurdular. Bir defasında da 'Bir yere esans dökülse, kendisi kalmasa da, kokusu bir müddet devam eder. Zındıklar İslâmiyetin kokusunu bile bırakmadılar' buyurdu.

Bir defasında da, 'Küfr, Ceyhun nehri gibi akıyor. İnsanlar da bu sele kapılmış saman çöpleri gibidir. Ancak bir çalıya, bir ağacın kovuğuna tutunabilenler kendini kurtarabildi. İşte bu zamanda da ancak bir Allah dostuna rastlayanlar, imanını kurtarabildi' buyurdular. Bir defasında da, 'Din düşmanlarının kötülüğünü sabaha kadar anlatsam, anlatmaya kâdir olamam, siz de anlayamazsınız. Bu millet ne idi, ne oldu, bunu ben bilirim' buyurdu. İlk defa orada 'ben' dediğine şâhid oldum.

Sık sık kendilerinden hakkıyla istifâde edilmediğine hayıflanır, 'Ben zâyi oldum' derlerdi. Vefatlarına yakın, 'İstanbul câmilerinde, yirmibeş sene, imanı anlattım. Anlayan üçü beşi geçmedi' buyurdular." Hilmi Işık Efendi, "Âmentünün altı şartını öğrenmek bu kadar zor mu?" diye soranlara;

143 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 212-213.

"Efendi Hazretleri, öğretemedim demiyor; anlatamadım diyor. Öğrenmek başkadır, anlamak başkadır. Buradaki iman, âmentünün esasları değildir. Meselâ Allahü teâlâya hakkıyla inanan kimse, kul hakkını düşünse, ayaklarını uzatıp da yatabilir mi?" derdi. "Allah bize adliyle [adaleti ile] tecellî etsin!" diyen birine, "Allah bize fazliyle tecellî etsin, bizi fazlı [lütfu] ile korusun. Adli ile tecellî ederse yanarız!" buyurdular.

Ümmet-i Muhammed'in asr-ı hazırdaki perişan hâline maddî ve manevî vukufu sebebiyle Abdülhakîm Efendi'nin bir ye's içinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hilmi Işık Efendi'nin naklettiğine göre şöyle buyurdu: 'Düşmanlar, İslâm güneşini söndürdü. Hazret-i Mehdî zamanında yeniden doğacak'. Yine onların, 'İslâmiyyet kaldı, efradda [ferdlerde]... Amma hangi efradda? Pek nâdir, gizli efradda..." sözlerinde, kıyâmete yakın İslâmiyetin ancak ferdî yaşanacağına işaret vardır. Fakat 'Gayem imandır. İmandan bir kıvılcım kaldı; o da Bayezid Câmii kürsüsünde...' sözünden de bir ümit sezilmektedir.

Hâbil Bey anlattı: "Hilmi Bey ile Efendi Baba'nın huzurunda idik. Bize hitab edip: 'Sizinle, küfr arasında hisar vardır' buyurdu. O hisar, kendileri idi."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri buyurdu ki: 'İslâmiyet ilim üzerine kurulmuştur. İlim olmayınca, hakikî din adamı kalmayınca, İslâmiyet bozulur. Bulut olmayınca, yağmur beklemek, mucize istemek olur. Allahü teâlâ bunu yapabilir. Fakat âdeti böyle değildir. İslâm âlimi yetişebilmesi için, İslâm ilimleri meydana çıkıp, yayılıp, böyle yüz sene geçmesi lâzımdır'. Bir defasında da: 'Şimdi bir İslâm âlimi bulunsa; sahte kalemşörler kaçacak delik arardı. Bir İslâm devleti bulunsa idi, dünyanın siyasî muvazenesine dâhil olurdu.' Bir defasında da 'Gazetecinin diline düşmek, lağım çukuruna düşmekten fenadır. Onun için bu zamanda icabında para verip, İslâmiyeti medheden yazılar yazdırmalıdır' buyurdu."

Seyyid Mekkî Efendi anlattı: "Babam zaman zaman, 'Bu millet, İslâmiyet'i hiç muhakeme yapmadan kabul etti. Ve hiçbir muhakeme yapmadan da terketti' diyerek hayıflanırdı." [Mustafa Kıbrıslı'dan]

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri ile yolda yürüyorduk. Bir merdivenin üzerinde altı-yedi yaşlarında bir çocuğu su içerken gördük. Efendi Hazretleri durdu. 'Bak! Bu çocuğa anne ve babası terbiye verse, sünnet-i seniyyeye göre sağ eliyle, başı örtülü ve oturarak içmeyi öğretse, bu çocuk böyle içmezdi. İslâmiyeti bilen yaşar ve yaşatır. Allahü teâlânın rızâsına kavuşur. İslâmiyet, yaşanmakla yayılır. Asyalılar, Afrikalılar Müslüman tâcirlerin temiz ahlâkına hayran olarak İslâmiyete

girdiler' buyurdu."

Abdülhakîm Efendi, "Delillerle kuvvetlendirilmeye çalışılan iman, kuvvetli olamaz. Çünki zeki insanların aklına gelen şüphelerin sonu yoktur. Her delilin zıddını düşünmek de mümkündür. Ancak iman, sohbette itimad yoluyla sağlam olur" buyururdu.

Tereddüd

Berber Enver Bey anlattı: "İkinci Cihan Harbi sıralarında huduttan top seslerinin İstanbul'da işitildiği günlerde, birisi Efendi Hazretleri'ne gelip: 'Efendim, İstanbul emniyetli olmaktan çıktı. Bizim Anadolu'nun içlerinde Ankara taraflarında köyümüz var. Oraya göçmek istiyoruz. Ne buyurursunuz?' diye sordu. Onlar da 'Hay hay. Hemen gidin!' buyurdular. O zât gittikten sonra huzurda bulunanlar, 'Efendim, bizim de gitmemiz gerekir mi?' diye sorunca, 'Yok, sizin için gitmek gerekmez. O arkadaş gitmek için hazırlanmış. Bize düşen tasdik etmektir. Zirâ tereddüdün imana zararı vardır' (Yani gitmeyip de başına bir iş gelirse, hüsnü zannı kaybolur) buyurdu." [Faruk Koca'dan[144]]

İzin Nasıl Alınır?

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Dergâhtaki hanımlardan birisi çarşafını giyip, Efendi Baba'nın huzuruna çıkarak; 'Efendim izin verirseniz, Tevfika Hanım'a gideceğim' diye izin istemişti. Efendi Hazretleri de 'Hiç böyle izin alınır mı? Çarşafını giymiş, izin istiyor. Gitme desem gitmiyecek misin? Önce gel izin al; sonra ne yaparsan yap. Sormaktan maksad, arzu edilene kavuşmak değildir' buyurdu."

Aldığınız Yere Koyun!

Polis Enver Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretlerini taharri etmekle [gözetleyip hakkında emniyete rapor vermekle] vazifelendirildim. Zamanla kendisine meftun oldum. Bu işle vazifelendirildiğimi ve sonra derslerini dinlerken kendilerine meftun olduğumu gidip kendilerine arzettim. 'Polislik artık gözümde değil, size hizmet etmek istiyorum' dedim. Efendi Hazretleri, 'Vazifeden istifâ etmek, ayrılmak olmaz! Devam!' buyurdular. Bir pazar günü idi. Abdülhakîm Efendi hazretlerinin emniyetteki dosyasını aldım. Efendi'ye geldim ve: 'Efendi Hazretleri, bu sizin dosyanız. Buyurun. İster yırtın, ister atın. Benden şüphe etmelerinden çekinmeyin' dedim. Ama Efendi Hazretleri heybet ve tevekkülün şâhikasında,

144 Faruk Koca, (1938) Ahlatlıdır. Kuleli askerî lisesini (1956); İstanbul Diş Tabibliği Fakültesi'ni (1961) bitirdi. Askerî diş tabibi albay olarak tekâüde ayrıldı (1983). Lisede iken Hilmi Işık Efendi ve kitapları ile tanıştı. Farsça ve Almanca bilir.

mütevâzı bir ifade ile: 'Enver Efendi, bu dosyayı aldığınız gibi yerine koyun!' buyurup, evliyânın Allah'a yakınlığının, tevekkül ve teslimiyetinin, hattâ bunun ötesinde, her yapılanın icap ettiğine dâir, belki o zamana kadar vermedikleri, yahud anlatmak isteyip de, bizim anlamadığımız bir dersi verdiler." [Hilmi Işık Efendi'den]

Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "Yûsuf aleyhisselâm enbiyâ-yı ulü'l-leydi ve'l-ebsârdan iken, gördü [ki] ibâdullah müzâyaka [Allah'ın kulları sıkıntı] çekiyor; melik kâfir iken mürâcaat ederek vazife istedi. Binâenaleyh bir kimse bilse ki ibâdullahın maslahatını [Allah'ın kullarının işlerini] görecek kendinden başka kimse bulunmaz ve kendi yerine başka bir zâlim geçe, şu halde kâfir âmirden vazife teklif etmelidir. Münhal [boş] müftiliği istidâ etmelidir [istemelidir]. Fâidesi, ya'ni salâhiyyet icrâatı yoksa da hiç olmazsa ibâd-ı müslimînin [Allah'ın Müslüman kullarının] zararına çalışmamak da ibâdetdir. Gücüm, iktidarım olsa ben vazifeye başlarım, fekat âcizim." [145]

Su Dökemez

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri'ne, Fahreddin Râzî hazretlerinin, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe hazretlerine bazı itirazlarının olduğu hususu arzedildi. Efendi Hazretleri, 'Fahreddin Râzî büyük âlimdir, ama değil İmam-ı Azam'a itiraz edecek mertebede olmak; onun ayağına su dökecek seviyede bile değildir' buyurdu."

Sahile Çıkarsa

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Birisi Efendi Hazretleri'ne gelerek, 'Efendim sizin bu anlattıklarınıza bakılırsa biz battık. Ne olur bizim âhiretteki hâlimiz?' diye arzetti. O mübarek zât da, 'Eğer bir gemi sahile çıkarsa, yalnız kaptanını çıkarmaz. İçinde kim varsa, ama kim varsa, beraberce sahile çıkarır. Ve Allahü teâlâ gemiden atacağı kimseyi, önceden gemiye almaz' buyurdu."

Görmek İçin Işık

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir akşam dergâhta idik. Efendi Hazretleri lambayı büktü. Ortalık karanlık oldu. 'Ne görüyorsunuz?' buyurdu. Biz, 'Hiçbir şey göremiyoruz efendim' diye cevap verdik. O zaman Efendi Hazretleri: 'İşte mürşid-i kâmil bu ışığa benzer. Nasıl ki göz görmek için ışığa muhtaçtır; insan da hakikati görmek için mürşid-i kâmile muhtaçtır' buyurdu."

145 Hilmi Işık Efendi'nin tuttuğu defterden.

Mahallinde Kullanmak

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri Bayezid Câmii'nde abdest alıyordu. Bir hoca: 'Baba, suyu israf etme!' dedi. Halbuki israf etmiyor; iktisatlı kullanıyordu. Bu yersiz söz karşısında Efendi Hazretleri de, 'Neden israf olsun? Bu, abdest için vakfedilmiş sudur. Mahallinde kullanıyorum. Sözünü israf eyleme!' cevabını verdi.

Bir Günde 4 Mevsim

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir defasında Efendi Hazretleri ile beraber Boğaz vapurunda gidiyorduk. Birden karşıda oturanlardan biri yerinden kalkarak yanımıza geldi. Efendi Hazretleri'nin elini öptü. Bu, Kandilli Rasathânesi müdürü Fatin Gökmen hoca imiş. Efendi Hazretleri'nin biraderi Taha Efendi'nin de arkadaşı imiş. Efendi Hazretleri ona 'Fatin Bey, sizin hava tahminleri doğru çıkmıyor. Neden?' diye lâtife etti. O da 'Efendim, bu İzmit körfezi, bu Boğaz, bu akıntı ve bu koylar olduğu müddetçe hava tahmini hikâyedir. İstanbul'da bir günde dört mevsim yaşanır' diye cevap verdi". Abdülhakîm Efendi, "İstanbul'a Temmuz'a kadar yaz gelmez. Zira topraktaki rutubet, bu zamana kadar devam eder ve sıhhate zararlı olur" derdi.

Yaşanacak Yer

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi İstanbul'u çok severlerdi. 'İstanbul ne garib beldedir. İnsan mü'min olmak için de, kâfir olmak için de burada her imkânı bulabilir. Dünyanın tapusunu verseler, İstanbul'daki bir kulübeye değişmem' buyururlardı. Almanlar İkinci Cihan Harbi'nde hududa dayandıkları zaman, Hicaz'da yaşayan akrabaları kendisini daimî kalmak üzere Mekke-i Mükerreme'ye davet ettiler de, 'Ben Türkiya'yı bırakıp bir yere gitmem. Müslüman için yaşanacak yer burasıdır. Ehl-i Sünnetin kuvvetli olduğu yerdir. Esasen orada olsam, buraya gelirdim' buyurdu. Bir defasında da, 'İslâmiyet bu memleketten giderse; ne Hind'de kalır, ne Sind'de!' buyurdular." [Abdülhakîm Efendi, eski devir insanlarının çoğunda olduğu gibi Türkiya derdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, Türkiye kelimesi, Almanya gibi Avrupa lisanında bir isimdir. Hindistan, Pakistan, Türkistan şeklindeki söyleniş doğrudur' buyururdu".] [146]

146 Son zamanlarda yayılan bir rivâyete göre Abdülhakîm Efendi hicret vesilesiyle Suriye'de bulunduğu sırada halk: 'Siz İstanbul'a, Türkiye'ye, gitmek istiyorsunuz. Halbuki Türkiye çok müşkil vaziyette, imparatorluk çöktü çökecek, yıkıldı yıkılacak. Türkiye artık iflah olmaz; perişan olursunuz. En iyisi burada kalın. Size medrese veririz, hocalık

Şükret!

Hâbil Bey anlattı: "Çocuğumuzun olmaması zevcemi çok üzüyordu. Bana Efendi Baba'dan dua almamı söyledi. İçimden 'Efendi Baba benim vaziyetimi biliyor. Gerekirse dua eder' diyordum. Haremim çok ısrar edince dayanamadım. Bir gün Efendi Hazretleri ile Yeni Câmi'de buluştuk. Ben bir fırsat düşse de, dua talep etsem diye içimden geçiriyorum. Böylece Eyüb'e kadar geldik. Tekkeye girdik. Oturduk. Tam ben ağzımı hazırlayıp dua isteyecekken, Efendi Baba bana dönüp: 'Hâbil! Şükret ki, Allah sana çocuk vermemiş. Ya bir çocuğun olsaydı, hayırsız çıksaydı, fâcir olsaydı; ne yapardın?' buyurdu.

Yine Hâbil Bey anlattı: "Benim de olduğum bir mecliste, Efendi Baba herkese kaç çocuğu olduğunu soruyordu. Üç çocuğu olan birisine, 'Şükret!' buyurdu. İki çocuğu olan bir diğerine, 'Sen daha çok şükret!' buyurdu. Bir çocuğu olan bir başkasına da 'Sen hepsinden çok şükret!' dedi. Sıra bana geldi. Efendi Baba çocuğum olmadığını bildiği halde bana da bu suali sordu. Ben de boynumu büktüm. 'Çocuğum yok efendim' dedim. 'O halde sen şükür secdesi yap!' buyurdu. Efendi Baba: 'Bu zamanda çocuk terbiye etmek çok müşkildir. Allahü teâlâ olanları muhafaza etsin; olmayanlara vermesin' derdi."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Berber Enver Bey, bir kız çocuğu vefat ettiğinde, Efendi Hazretleri'ne arzetti. Bunun üzerine, bu devirde dine uygun çocuk yetiştirmenin zorluklarını en iyi bildiği için, Efendi Hazretleri kendisine, 'Abdestin var ise, hemen şuracıkta şükür secdesi yap, göreyim' buyurdu."

Neden Sakal Bıraktın?

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri'ne gelip gidenlerden Ali Fuad Bey vardı. Ziraat Bankası'nda veznedar idi. Dâvudî bir sesi vardı.

---

veririz, her türlü imkânı veririz. Evladlarınızla mes'ud yaşarsınız' diyor. Abdülhakîm Efendi onlara şöyle cevap veriyor: "Türkiye'ye gideceğim. Yeryüzünde iki Türk var ise, biri mutlaka benim. Ben Türk'üm ama Jön Türk değilim". Abdülhakîm Efendi, seyyiddir; yani ırkan Türk değildir ki böyle söylemek ihtiyacı hissetsin. Üstelik, hicrette Suriye'de hiç kalmamış; Musul'dan Anteb yoluyla Adana'ya geçmiştir. O devirde [1918] daha Türkiye ve Türk tabirleri kullanılmıyordu. Türkiye çöktüğü zaman, Suriye ve Irak, Anadolu'dan daha iyi vaziyette değildi. Nitekim Abdülhakîm Efendi'nin Irak'tan Adana'ya, oradan da İstanbul'a hicreti, İngiliz ve Fransız işgalinin tazyiki iledir. Mesele Seyyid Kâsım Efendi'ye sorulduğunda, Abdülhakîm Efendi'ye yetişmediğini, böyle bir hususta da haberi olmadığını, ancak 'Türkiya'da bir kişi kalsa, o ben olurum' sözünü başkalarından işittiğini söyledi. Abdülhakîm Efendi'nin başta Türk milleti olmak üzere bütün ümmet-i Muhammed'e ve insanlığa mürüvveti malum iken, böyle vasıflandırılmaya ihtiyacı yoktur.

Zaman zaman Efendi Hazretleri kendisine kaside okutturur; namaz kılınacaksa ikamet getirirdi. Birgün Efendi Hazretleri'ne, 'Sakal bırakayım mı?' diye sordu; onlar da, 'Bırakma; sen memursun; işten atarlar; perişan olursun!' buyurdu. Bir ara Efendi Hazretleri, zevceleri Nene Hanım'ı Bursa'ya kaplıcaya götürmüştü. Bir-iki ay kaldı. Döndükten sonra Ali Fuad Bey tekkeye geldi. Sakal bırakmıştı. Efendi Hazretleri, 'Neden sakal bıraktın?' diye sordu. O da 'Siz yokken, Ali Haydar Efendi'nin bir vaazına gitmiştim. Orada işitip bıraktım' deyince 'Vah vah!' buyurdu. Bir müddet sonra Ali Fuad Bey'i işten attılar. Efendi Hazretleri'nin dediği gibi perişan oldu. Yıllar sonra iki oğlunun da isimlerini gazetede aranan anarşistler listesinde gördüm. Çok üzüldüm."[147]

Dinleyen Yok

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Birgün Efendi Hazretleri ile dergâhın bahçesinde oturuyorduk. Efendi Hazretleri düşünceliydi. Bir ara bana döndü. Bir isim söyledi. 'Sen onu tanır mısın?' buyurdu. 'Hayır efendim, ismini işitiyorum ama kendisini tanımıyorum' dedim. 'O, dergâha teneke doluları yağ, çuval doluları pirinç gönderirdi. Şimdi elimden gelse, gücüm tâkatim olsa, hepsini geri gönderirdim' dedi. İçimden, 'Bu adam kimse, yandı' dedim. Meğer esnaf imiş; Efendi Hazretleri 'Kasayı oğluna bırakma! Seni iflâsa götürür' demiş; ama o dinlememiş ve nihayet iflâs etmiş.

Birgün yine bahçede kanepede oturuyorduk. Efendi Hazretleri yine düşünüyordu. Bana şöyle baktı da, 'Beni dinleyen kazanır. Ama dinleyen yok!' dedi. Sonra benim üzüldüğümü görünce, 'Evet, ama sen söz dinlersin?' buyurdu. 'Evet efendim' diye cevap verdim. Tebessüm buyurdu. Hayatım boyunca her muvaffakiyet, şüphesiz bu teveccühün semeresidir. Bir defasında Efendi Hazretleri, 'Hilmi sen inanırsın, onun için sana söylüyorum; Allahü teâlâ dilerse taşı altın yapar' buyurdular."

Ağaca Sarık Sar!

Hâbil Bey anlattı: "Bir yaz günü Kaşgârî Tekkesi'ne gitmiştim. Efendi Baba bahçede oturuyordu. Önünde de bir rahle duruyor; yanında da birisi oturuyordu. Meğer Necib Fâzıl Bey imiş. Kendisini ilk defa görüyordum. Ben de gittim, Efendi Baba'nın ellerini öptüm, kenarda oturdum.

147 Fıkıh kitaplarında yazdığı üzere, sakalı bir tutam uzatmak sünnet ve özürsüz kazımak mekruh olduğu halde; zâlimler arasında kalıp, alay edilmemek, eziyet görmemek için veya günah ve küfür işlememek, yahud farzları yapabilmek için, nafaka kazanmak, emr-i maruf ve nehy-i münker yapabilmek, İslâmiyete hizmet edebilmek, mazlumlara yardım edebilmek, fitne çıkmasını önlemek için, sakalı büsbütün traş etmek câiz ve lâzımdır. Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.262.

Uzun uzun dua ettiler. En sonunda buyurdular ki: 'Herkesin bir babası olacak!'. Edeben, mürşidi demediler. Sonra Necib Fâzıl'a dönerek, 'İnsan, bir manevî baba bulamadığı zaman, ağaca sarık saracak, ona bağlanacak. Yani meşveret etmeden kendi kafasına göre iş yapmayacak' buyurdular."

Keşke Sen Çıkarsaydın

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün dergâhta Efendi Hazretleri'nin huzurunda idim. Kapıdan uzun boylu heybetli bir zat girdi. Efendi Hazretleri onu kapıda karşıladı. Kucaklaştılar. Sonra Efendi Hazretleri bana, 'Gel, elini öp!' buyurdu. Ona dönerek de, 'Ver elini öpsün, evlâdımızdır' buyurdu. Ben de öptüm. Sonradan öğrendim ki, Seyyid Fehim hazretlerinin oğlu Ma'sum Efendi imiş. 1926 senesinden beri garbda menfâda [sürgünde] imiş. Arada bir izin alıp İstanbul'a gelirmiş. Dinî kisvelerin yasaklandığı 1934 yılında bir gün idi. Ma'sum Efendi, Efendi Hazretleri'ne dedi ki, 'Efendim, Ankara'da yolda giderken bir polis bana, Amca sarık yasaktır. Başındakini çıkar, dedi. Ben de, bu sarığı başıma ben geçirmedim ki, çıkarayım, [yani hocam giydirdi, ben çıkaramam. Ancak o çıkarabilir] diye cevap verdim. Polis kızdı, yanıma gelip sarığı başımdan alıp yere attı'. Efendi Hazretleri dinledi. 'Keşke sen çıkarsaydın!' [da polisi buna mecbur bırakmasaydın] buyurdu."

Türkiye Harab Oldu

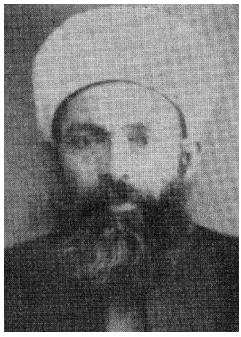
Bitlis hacılarından birisi rivâyet etmiştir. Günün birinde Kâbe-i Muazzama hareminde Bitlis mutavvifi [hacıları tavaf ettiren] ile yedi sekiz zevattan ibaret mahzun bir cemaate rastlamış. Cemaat ise yine delillerden [hacılara hac amellerini yapmakta yol gösteren Hicazlı şahıslar] ibaretmiş. Mezkûr hacının Bitlis delili, müteessir cemaat arkadaşı delillerden teessürleri sebebini sorarken, cemaatten bir zât cevabında, "Kad harebeti't-türkiyye" (Türkiye harâb oldu) demiş. Hacı, vatanı olan Türkiye'nin hüdâ-nekerde (Allah saklasın!) bir istilâya uğradığını veya bir harbe giriştiğinin korkusundan heyecanlı "kad harebeti't-türkiyye" diyen zâttan, "li-eyyi şey'in ya seyyidî?" (niçin efendim?) diye sormuş. Cevabında "Kâne fi İslâmbul el-mürşidü'l-kâmilü ve'l-mükemmilü müsemmâ seyyid Abdülhakîm kad mâte hâze'l-eyyam" (İstanbul'da Seyyid Abdülhakîm isminde bir mürşid-i kâmil ve mükemmil vardı, bugünlerde vefat etti) diye cevap vermiştir. Tekrar aynı zâta, "Hel areftümuhu yâ seyyidî?" (kendisini tanıyor musunuz?) diye sormuştur. Üçüncü cevabında "Allahü ekber, küllü'd-dünyâ ya'rifuhu sive'l-etrak" (Allahü ekber! Bütün dünya O'nu tanır; Türkler hariç!) diye cevap vermiştir. Yine nasıl bir zât olduğunu hacı

bu zâttan sorduktan sonra, "Allahü a'lem lem yekum misluhu ilâ yevmi'l-kıyâmi's-saati sive'l-mehdî" (Allah bilir ya, kıyamete kadar Mehdî'nin dışında O'nun gibisi gelmez) diye cevap almıştır. "Onu gördünüz mü?" diye sordukta "Maalesef görmedim" demiştir. [Hilmi Işık'ın defterinden]

İran Şâhı Gelse

Hâbil Bey anlattı: "Efendi Baba bir gün dükkânıma ziyarete geldi. Dükkânda birisi oturuyordu. Bir müddet sonra kalktı. Efendi Baba, 'Bu kim?' diye sorunca 'Efendim, kendisi polistir, zaman zaman gelir, çay ısmarlarım' diye cevap verdim. Bunun üzerine Efendi Baba, 'Dükkânın borcu bitmeden, İran Şâhı da gelse çay ısmarlama!' buyurdu. Efendi Hazretleri, dükkânıma her gelişte, 'Hâbil, işlerin nasıl?' diye sorardı. Ben de, 'Elhamdülillah iyidir' derdim. Bir def'a yine sordu. 'Elhamdülillah, çok iyidir' dedim, 'Hah, işte şimdi oldu. Allahü teâlânın verdiği ve yaptığı çok iyidir. Kullar, Onunla pazarlıkta değiller ki, verdiğine göre değerlendirsinler' buyurdu."

Kapıyı Açmayın

Şeyh Şefik Efendi

İsmail Çetin Hocaefendi anlatıyor: "Sultanahmed Câmii imamı muhterem Seyyid Şefik Efendi hazretlerini ziyarete gitmiştik. Ayrılırken: 'Üstâdım, ihtimal ki sizinle görüşmemiz bir daha nasib olmayacak. Bize bir tavsiye buyurmaz mısınız?' dedim. Hayli bir zaman murakabeye daldı. Başını kaldırıp şöyle buyurdu: 'Gözümün nuru Şeyh Abdülhakîm amcam bize şöyle buyurdu: Elinize, dilinize, belinize hâkim olun. Allah dili iki kapı arkasında yaratmış; ona daha ziyade hâkim olun. Gözün önüne de kanatlı bir kapı yapmıştır. Allah'ın izni olmaksızın açmayın. İmam-ı Azam'ın Hammâd'a tavsiye ettiği beş hadîsle amel edin. Sizler bunu yaparsanız, cennete girmenize şüphe kalmaz"[148].

148 **Edeble Varış, Lütufla Dönüş**, s. 109. İmam-ı Azam'ın, oğlu Hammâd'a tavsiye ettiği beş hadîs-i şerîf şunlardır: 1-Ameller niyyetlere göredir. 2-Kişinin mâlâyaniyi terketmesi dininin güzelliğindendir. 3-Bir kimse kendisi için sevdiğini, din kardeşi için de sevmedikçe îmânı temâm olmaz. 4-Helâl olan şeyler bellidir. Harâmlar da bildirilmiştir. İkisi arasında şübheli olanlardan kaçınız ki, dininizi ve şerefinizi koruyasınız. 5-Müsliman, elinden ve dilinden herkesin emin olduğu kimsedir. İmam-ı A'zâm Nu'mân bin Sâbit, **Dürrü'n-Nu'mân fî Nesâyihi Ehli'l-Îmân**, Trc. Hasen Hayri, Derseadet 1318, s.35-42. Şeyh Şefik Efendi (1884-13/III/1970), Arvâsîlerin Hizân kolundan, Seyyid Şerif'in oğludur. Nurşin ve Ohin'de okuyarak Şeyh Ziyâeddin Nurşinî'nin halîfelerinden Şeyh Alâaddin Ohinî'den ders ve tarîkat icâzeti aldı. II. Meşrutiyet'ten evvel İstanbul'a geldi. Eyüp Hüsrevpaşa tekkesine postnişin; Eyüp Sultan Câmii'ne

Ne Yaptın ki...

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba'yı sevenlerden bir Mazhar Tobur Bey vardı. Vefâlı Mazhar Bey diye meşhurdu. Notu çok kıt olduğu için Sıfırcı Mazhar Bey de derlerdi. Eşin dostun çocuğu bile olsa, kıt numara verir; rica minnet tanımazdı. Hatta talebeye buçuklu, çeyrekli not verdiği olurdu. Her hafta sonu tatil olunca, dergâha Efendi Baba'yı ziyarete gelirdi. Zevcesinin adı Saadet Hanım idi. Bu hanım, iyi bir ailenin, zamana göre iyi yetişmiş kızıydı. Babası, Türkistan'da vâli imiş. Orada cumhuriyet ilan edilince, bunları yurt dışına bırakmışlar; onlar da İstanbul'a yerleşmişlerdi.

Saadet Hanım bir defasında Mazhar Bey dergâha gelirken, 'Ben de seninle geleceğim. Ben ne bileyim senin şeyhine gittiğini? Belki başka bir yere gidiyorsun' demiş. Mazhar Bey, 'Sen oraya göre değilsin. Ben utanırım seni oraya götürmeye' deyince 'O kadar gelen giden var, ben mi eksiğim? Sen gardroptan ne bulursan getir, giymezsem ne olayım. Mutlaka geleceğim' diye ısrar etmiş. Mazhar Bey de kabul etmiş. Saadet Hanım manto giymiş ve başörtüsü takmış halde dergâha geldiler.

O sırada Efendi Baba dergâhın kapısının önünde oturmuştu. Efendi Baba'ya sual sormaya gelen hanımlar olurdu; Efendi Baba onları içeri almaz; avluda görüşüp suallerine cevap verirdi. O gün de bu hanımlar etrafını çevirmiş, onlara cevap veriyordu. Tabiî Saadet Hanım'ı ehibbâ hanımı diye içeriye, hareme aldılar. Mazhar Bey de erkeklerin içinde kaldı. Tekkedeki hanımlar Saadet Hanım'ı tanımıyorlar; arada bir Kürtçe konuşuyorlardı. Saadet Hanım sıkıldı. Halbuki onun maksadı Efendi Baba ile görüşmekti.

Akşam dönerken dergâhtan çıkar çıkmaz kocasına, 'Şeyh dediğin bu mu? Kadınlarla konuşuyor, benim ise yüzüme bakmadı' diye ileri geri konuşmaya başlamış. Mazhar Bey de, 'Öyle söyleme seni çarpar!' diye ikaz edince, elini beline atıp durmuş, 'Hadi çarpsın bakalım' demiş. Böyle söylemesiyle beraber yere yığılıvermiş. Mazhar Bey bir yardımcı bulup gerisin geriye dergâha getirmiş. Alt katta bir yatağa yatırdılar. Efendi Baba

---

hatîb oldu. "Arap Hoca" diye tanındı. Hükûmet eliyle istihbârat tarafından tesis edilen Kürd Teâlî Cemiyeti'yle irtibatı sebebiyle 1926'da Diyarbekir'de İstiklâl Mahkemesi'nce muhakeme olunduysa da beraat etti ve İstanbul'a döndü. Eyüp Sultan'da verdiği dersi Ayasofya'ya nakletti. Bilahare Sultan Ahmed Câmii imamı ve daha sonra da Diyânet İşleri Reisliği'nde hey'et-i mümeyyize reisi oldu. Eyüp'te Bostan iskelesine yakın mezarlıklar arasındaki tekkesinde otururdu. İstanbul'da vefat etti. Sakızağacı kabristanındadır. Hazret-i Peygamber'in hutbelerini toplayıp bastırmıştır. Rıfat ve Lâmia adında iki çocuğu vardır.

geldi; okuyup, üfledi. Kadın gözünü açtığında, 'Aman efendim, beni affedin!' diye yalvardı. Efendi Baba, 'Kızım, sen bana ne yaptın ki ben seni affedeyim!' buyurdu."

Bu Kıza Nikâh Kıyılmaz

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba'ya gelip giden bir tıbbiye talebesi vardı. Sınıf arkadaşı bir kıza vurulmuştu. Efendi Baba'ya arzetti. Efendi Baba, 'Alma desem almayacak mısın?' diye sordu. Genç, evet diye cevap verdi. 'O halde kızı getir!' buyurdu. Kızı getirdi. Efendi Baba, kız ile konuştu. Kız laf arasında, 'Allah'ı gösterin, inanayım' dedi. Efendi Baba da, 'Doktor hanım! Sen bu hâle gelmişsin. Allah'a inanamamışsan, şimdiden sonra inanamazsın. Bir yağmur yağdır da görelim' buyurdu. Tekkeden ayrıldıktan sonra oğlan, tütün tabakasını unutma bahanesiyle geri döndü. Efendi Baba, 'Bu kıza nikâh kıyılmaz, çünki imanı yok!' buyurdu. [Abdülhakîm Efendi'nin "Bir Üniversiteliye Cevab" adlı risâlesi bu vesile ile yazılmıştır.[149]]

Ne Var Babam?

Mustafa Kanar Bey anlattı: "Dârüşşafaka Lisesi birinci sınıfta iken zâtülcenb olmuştum. Cerrahpaşa Hastahânesi'nde bir ay yattım. Tebdil-i hava [hava değişimi] için memleketim Niksar'a gitmek istedim. 28 günlükken babam öldüğü ve annemi de başkasına verdikleri için beni anneannem büyütmüştü. Hem de onu ziyaret ederim diye düşündüm. Efendi Hazretleri'ne gidip izin alayım dedim. 'Ne var babam?' dedi. 'Akrabaları ziyarete gitmek istiyorum' dedim. 'Akraba, akreb!' diye latife etti; başka bir şey söylemedi. Geldim, Şâkir abiye anlattım. 'Ben tekrar arzederim' dedi. Artık arzetti mi, arzetmedi mi, bilmiyorum, 'Sen git!' dedi. Trene bindim. Tren, Sivas'ta iken pencereler açık kaldı. Cereyan yapmış olacak ki, üşütmüşüm. Zaten Sivas'ın da soğuğu meşhurdur. Böylece Niksar'a geldim. İlk olarak teyzeme uğradım. Orada yattım. Dışarı çıkamadım. İki taraflı zâtürre olmuşum. Dönüşte Efendi Baba'yı ziyaretimde, zevcesi Bedriye Hanım'a yün fanila getirtip bana giydirdi. Hastalık eseri kalmadı. O zamandan bu zamana yün fanila giyerim. Üşüme, hastalık nedir bilmem."

Her Kemâlin, Bir Zevâli Var!

Seyyid Nevzad Işık anlattı: "Sonradan kâimpederim olan Cevad Bey, Bostancı taraflarında, Altıntepe Gâlibbey Caddesi'nde bir ev almıştı [Büyük sokak no:148]. Bahçe içinde güzel bir köşk idi. Efendi Baba teşrif etti. Âdeti üzerine evin her yerini gezip dolaştı. Hatta Efendi Baba'nın bu evin

149 Hüseyn Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.73.

bahçesinde çekilmiş çeşitli resimleri vardır. Evi gezdirdikten sonra Cevad Bey, Efendi Baba'ya, 'Efendim buranın bir kusuru var. Suyu [kuyusu] yok!' dedi. Efendi Baba da, 'İyi ki yok. Suyu da olsa, kemâl olurdu. Halbuki her kemâlin, bir zevâli vardır!' buyurdu." [Abdülhakîm Efendi, bu ziyareti sırasında namaz kıldığı Yanyalı Gâlib Bey Câmii'nde vaaz vermiştir.]

Cevad Bey'in Gâlibbey'deki evi

Sen de Gel!

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri ile beraber Kasımpaşa'ya mevlid-i şerîf dinlemeye gittik. Eyüp'ten vapura bindik; Kasımpaşa'da indik. Vapurdan inince sağ tarafta bir kışla vardır. O kışlanın bir câmii vardır. Eyüp Sultan Câmii'nin hatîbi Bolulu Nuri Efendi vardı. Sesi çok güzeldi. Efendi Hazretleri'nin İstanbul'da kıraatini beğendiği birkaç hocadan birisi idi. Orada mevlid okuyacakmış. Efendi Hazretleri'ni de davet etmişler. Giderken bana 'Sen de gel!' buyurdu. Beraber gittik. Yani Efendi Hazretleri mevlid dinlemek için bir saatlik yola gitti ve dinledi."[150]

Uymadınız Değil mi?

Hâbil Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, Cerrahpaşa ile Kocamustafapaşa arasındaki bir eve sünnet düğününe gitmişti. Yeni Câmi imam ve hatîbi Nuri Efendi de vardı. Vakti gelince namazı kıldırdı. Efendi Hazretleri yanındakilere 'Siz uymadınız değil mi?' diye sordu. Herkes hayret ve merak içinde kalmıştı. Efendi Hazretleri'nin âdeti değildi. Efendi Baba, Nuri Efendi'ye dönerek devam etti, 'Çünki efendim, sizin ağzınızda kaplama diş var. Hanefîlere imam olmanız câiz değil' buyurdu. Nuri Efendi, bilahare ağzına müteharrik (protez) diş yaptırdı."[151]

---

150 Abdülhakîm Efendi'nin, mevlid okumanın Hazret-i Peygamber zamanında bulunmadığı ve bu sebeple bid'at olduğu bâtıl kanaatinde bulunan Vehhâbî meşreblileri ikaz için yazdığı 'Mevlid-i Şerif Okumanın Meşruiyetine Dair Risâle'si vardır. Gayrı matbudur.

151 Hanefî ve Hanbelî'de, guslde ağzın içini yıkamak farzdır. Mâlikî ve Şâfiî'de değildir. Sindî'nin Gâyetü't-Tahkîk kitabında da anlatıldığı üzere, bir kişinin, kendi mezhebindeki imama uyması, efdaldir. Bu mümkün değilse, imamda, kendi mezhebine göre abdest ve namazı bozan bir husus görmedikçe, uyması câizdir. En geniş kavilde ise, imamın namazı kendi mezhebine göre sahih ise, cemaat farklı mezhebde olsa bile iktidâ sahihtir. Ancak imamların, arkasındakileri nazara alarak, abdest ve namazda dört mezhebin şartlarına uyması münasiptir. Burada Abdülhakîm Efendi'nin maksadı, hoca efendiye nazikçe bir tavsiyede bulunmaktır.

Zikri Terketmek

Seyyid Taha Arvas anlattı: "Kayınvâlidem Fâtıma Hanım, şarktaki Nakşî Şeyhlerinden Fethullah Verkanisî'nin kızıdır[152]. Çok mübarek bir hanımdı. Evde Şeyh Kızı diye anılırdı. Kayınpederim Ömer Azmi Efendi'den dinledim: Arvas'da Seyyid Muhammed Emin Efendi'nin medresesinde talebe idik. Emin Efendi, Abdülhakîm Efendi ile beraber hacca gidince hepimiz dağıldık. O zaman hacca gidip gelmek altı ay sürerdi. Oraya buraya derken hiçbir yer bulamadık. Şeyh Fethullah'a gittik. Tevâzu göstererek, 'Bizden Emin Efendi'nin verdiği gibi ders beklemezseniz memnuniyetle kabul ederim' dedi. Burada kalıp ders gördük. Yavaş yavaş hacılar dönmeye başladı. Biz de hocamız gelecek diye seviniyorduk. Şeyh Fethullah, vaziyeti keşfetmiş; 'Koy [keşke] geleydi de, siz de gideydiniz' dedi. Sonradan Emin Efendi'nin vefat haberi geldi. Bunun üzerine orada kaldık. Sonra hocamın kızıyla evlendim. Yıllar sonra bir gün Şeyh Kızı rahatsızlandı. Garip şeyler söylüyor ve yapıyordu. O esnada damadım Davud, İstanbul'a gidiyordu. Abdülhakîm Efendi hazretlerine mektup yazdım. Davud mektubu götürdü. İstanbul'dan dönüşte mektubu geri getirdi. 'Aha, mektubu al! Senin adamın altınla konuşuyor [yani fazla konuşmuyor]' dedi. Abdülhakîm Efendi gönderdiğim mektubu almış, altına yalnızca meselâ 1/290 şeklinde rakamlar yazmıştı. 'Ahmak Davud anlamaz, ama bu işte bir iş var. Efendi acaba niye rakam yazmış?' diye düşündüm. Yatağa girdim. Aklıma geldi ki, bu rakam Mektûbât'ın falan cildinin felan mektubu olsa gerektir. Kalktım, Mektubat'ı açtım. O mektubu buldum. Mektupta hulâsaten şöyle yazıyordu: 'Zikrin kesretinden hâsıl olan sarhoşluğun ilacı zikri terketmektir!' Bunun üzerine Şeyh Kızı'nın tesbihlerini sakladık. İyileşti."[153] [Oğlu Ercümend Arvas'dan]

Masal Anlatın

Hasib Efendi anlattı: "Kandillerde ve bayramlarda hanımları da dergâha götürürdük. Hanımlar, haremde dergâha mensup hanımların yanında otururdu. Efendi Hazretleri bazen harem kapısının dışına yaklaşır; içeriden işitilecek şekilde bazı şer'î meseleler anlatırdı. Çoğu zaman

152 Fethullah Verkanisî, Şeyh Mûsâ el-Mardinî'nin oğlu olarak Siirt'in Minar nâhiyesine bağlı Verkanis köyünde doğdu. Abdurrahman Tâhî'nin; bu, Gavs-ı Hizanî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin; o da, Seyyid Taha Hakkârî'nin halifesidir. 1317/1899 senesinde Bitlis'te vefat etti. Vilâyet merkezindeki türbesindedir. Oğlu Alâaddin Ohinî ve şeyhzâdesi Ziyâeddin Nurşinî halifelerindendir.

153 Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, birinci cild 290. mektupta deniyor ki: "Birgün sonra, bu büyüklerin kıymet verdikleri ve gaybet dedikleri, şuursuzluk hâsıl oldu. Şuursuzluğum çoğaldı. Bir saat, iki saat sürdüğü günler oldu. Bütün geceyi kaplamağa başladı. Olanları kendilerine arz ettim. Fenâdan biraz hâsıl olmuş buyurdu. Zikr etmeği yasakladı."

hanımlara hitaben, 'Birbirinize hiç olmazsa masal anlatın; ama sakın dedikodu etmeyin!' buyururdu." [Damadı İlhan Apak'tan]

Daha Hayırlı Amel

Vanlı Emin Şanlı Efendi anlattı: "Arvas'ın yakınındaki Abdovan köyünden olan babam Şeref Ağa, 1930'ların başında hacca gitmek üzere İstanbul'a geldi. Seyyid Abdülhakîm Efendi, 'Bu sene hacca gitme! Bahara kadar İstanbul'da kal! Seferberlikten kalma oruçlarını kazâ et! Bir de Abdovan Câmii'ne vakfedip icarına [kirayla] ektiğiniz tarlanın on senelik icarını hesap edip câmiye ver! Ertesi sene hacca gidersin' buyurdu. Bu tarlayı ailemiz Abdovan Câmii'ne vakfetmişti. İcarına ekerdik. İcarı da iki şinik (bir teneke) tutardı. Bir zamandır ekin yerine bostan ekiyorduk. Babam o sene sonbahardan ilkbahara kadar İstanbul'da hemşehrisi Hacı Veyis'in evinde kaldı. Giderken bu eve masrafını hesap edip 72 lira verdi. Abdülhakîm Efendi'nin tavsiyesini yerine getirdi. Cizre, Bağdad üzerinden altı ayda hacca gidip geldi. Ertesi sene tekrar hacca gitmek üzere İstanbul'a geldi. Abdülhakîm Efendi, 'Siz memleketinizde ne ile meşgulsünüz?' diye sordu. Hacı Şeref, 'Ekin ekeriz. Hayvanlarımız vardır' diye anlattı. Abdülhakîm Efendi, 'Namazlarınızı dosdoğru kılın. Etraftaki fakirleri gözetin. Açları doyurun. Daha hayırlı bir amel yoktur. Hacca da gitmeyin' buyurdu ve tekrar nâfile hacca gitmesine izin vermedi."

İmana Zararı Vardır

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Kayınpederim Ziyâ Bey, Efendi Hazretleri'ne hacca gitme hususunu arzetti. Efendi Hazretleri de haccın faziletlerini bir bir anlatıp, 'Orada Ehl-i bid'atin yaptığı dünyevî şeyleri bile beğenmenin, imana zararı vardır' buyurdu. Bunun üzerine Ziyâ Bey zengin ve çok mütteki bir zât olduğu halde, vefatına kadar hacca gitmeye cesaret edemedi. Nakşî büyükleri, ezcümle Abdülhakîm Efendi farz olan hac dışında, nâfile hac ve umreye gidilmesini tasvip etmezdi. İmâm-ı Rabbânî kuddise sirrûh, 29, 123 ve 124. mektûbu, ayrıca Mâkâmât-ı Mazhariyye 26. mektûbu ve Abdullah Dehlevî'nin 63. mektûbuna istinâden, Nakşibendî büyüklerinin nâfile hac ve umreye izin vermediklerini söylerdi. Nitekim bunlarda, 'Hacda bir farzı veya vâcibi özürsüz terk etmemek veya harâm, mekruh işlememek lâzımdır. Aksi hâlde, nâfile hac ve ömre yapmak sevâb değil, günâh olur. Bu ise çok zordur' diye yazmaktadır. Hac ve umrede, nice günahlar işlenmektedir. Halbuki bir ibâdet yapılırken işlenen günah, o ibâdetin sevabını yok eder. Başka zamanlarda işlenen günaha benzemez. Nâfile hac veya umre yerine, meselâ evlenmek isteyen fakir bir gence yardım etmek daha sevabdır. Ancak Ehl-i sünneti iyi bilen, Vehhâbîleri tanıyan ve bid'at

ehlinin yaptıklarını beğenmeyecek olanlar, farz olan hacca gidebilir."[154]

Yol Kesiciler

Seyyid Taha Arvas anlattı: "Bir gün amcamla tekkenin bahçesinde oturmuş, konuşuyorduk. "Allah zamânenin sahte şeyhlerinin belâsını versin" dedim. Amcam "Öyle söyleme! Onlar da hizmet ediyor. İnsanlar, abdesti, namazı onlardan öğreniyor" dedi. O sırada Efendi Hazretleri yanımıza geldi. Ne konuştuğumuzu sordu. Arzettim. "Taha doğru söylüyor. Keşke etmeseler. Zira nâkıstırlar [eksiktirler]. Nâkıstan kâmil gelmez!" buyurdular. Sonra yanımızdan ayrıldılar. Biz konuşmaya devam ettik. Tekrar dışarı çıkıp, bizi konuşurken görünce, "Haa, amucen tafsilat istiyor" buyurdu ve devam etti "Nasıl [Arvas ile Van arasındaki] Ağirov [Arnos] dağında eşkıyalar yol keserlerdi. Bunlar, onlardan da fenâdır. Zira kâtı-ı tarîki ilahîdirler. Yol kesicinin dünyadaki cezası salben idamdır. Ya ilahi yolu kesenler? Ya insanların hakkı bulmasına mâni olanlar? Bunlara dünyada ceza takdir edilmemiştir. Çünki bunların cezası daha büyüktür' buyurdu. Sonradan amcam bana, "Beni müşkil vaziyete düşürdün" diye sitem etti.

Nitekim Abdülhakîm Efendi, İslâmiyette cezâlara dair risâlesinde şöyle diyor: "Hadd-ı gasb, yani kâtî'u't-tarîkin cezası salbdir [Eşkiyalığın cezası, asılarak idamdır]. Bu da âyet-i kerîme ile sâbittir. Bir nevi kâtı'u't-tariklik [yol kesicilik] daha vardır ki bunlar Allahü teâlânın yolunu kesen, kâtı'u't-tarîki ilâhî olanlardır. Bunlar şu kimselerdir: Bir derece âlim oldukları ve irşâda ehil bulunmadıkları halde, kendilerini lâyık ve halka pişvâ [önder] ve dinde müslümanları irşad hususunda kâfi ve kâmil bilip ileri atılanlardır. Bunların cezasına dünya mütehammil değildir [kaldıramaz]. Bunların cezası, yevmü'l-cezâda [âhirette] verilecektir. Gemlenip yüzükoyun sürüklenerek melâike tarafından Cehenneme atılmaktır. Şimdi bu derece âlim ve irşâda ehil bir kimse yoktur."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri: 'Bu yolda [tasavvufta] Velâyet-i Hâssa-i Muhammediyye ve ilimde ictihad makamına varmamış kimsenin şeyhlik yapması büyük zulümdür' buyurdu". Velâyetten nasibi

154 Bid'at ehlinden uzak durmayı tavsiye eden hadîs-i şerîfler pek çoktur: Bid'at sahibine hürmet eden kimse, İslâmiyet'i yıkmağa yardım etmiş olur. (Taberânî) Kim bid'at sahibinden yüz çevirirse, Allah onun kalbini imanla doldurur, korkudan emin kılar. Kim bid'at sahibini aşağılarsa, Allah onun Cennet'teki derecesini yükseltir. Kim bid'at sahibine selâm verirse, güler yüz gösterirse, Muhammed aleyhisselâma indirileni hafife almış olur (İbni Asâkir, Hatîb) Üç kişiden yüz çevirin: Aleni günah işleyen, zulmeden emir ve bid'at sahibi. (İbni Ebiddünyâ) Allah, bid'at sahibinin amelini, bid'atini bırakıncaya kadar kabul etmez. (İbni Mâce, Deylemî) Bid'at ehli Cehennem köpekleridir. (Ebû Hâtem) Bir bid'at sahibi öldüğünde İslâm'da bir fetih vuku bulmuş gibi olur. (Hatîb) Sünnete uygun az amel, bid'at ile yapılan çok amelden hayırlıdır. (Deylemî)

olmamış zamâne şeyhleri ile câhil vâizlerden uzak durulmasını ehemmiyetle tavsiye ederdi.

Buradan Veririz

Hasib Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri'ne ilk gittiğim günlerdi. O sırada bir arkadaşım beni Eyüp'te zamanın namlı şeyhlerinden birine götürmek istedi. Gitmek istemedim ama mecbur kaldım, gittik. Şeyh, bir sedire uzanmış; müridlerinden biri de tahta bir kaşıkla sırtını kaşıyordu. Bir gözü kör ve cüce denecek kadar kısa boylu idi. Gidişimizden az zaman sonra da o şeyh vefat etti. Onunki kadar kalabalık bir cenaze o günlerde hiç görülmemişti. Telkin vermesi için Efendi Hazretleri'ne geldiler. 'Siz gidin, biz buradan veririz' buyurdu. Biz buradan telkinin nasıl verileceğini doğrusu merak etmiştik. Onlar gittikten sonra da, 'Kadın erkek karışık oturan; hâmile kadınların karnına kulağını dayayıp; kız mı, oğlan mı olacağını söyleyen bir adama telkin mi verilir?' buyurdu. Hâlid Turhan Bey anlattı: "Bir defasında tekkeye gelirken bu şeyhin tekkesine uğramıştım. Hastaydı. Bir yandan danalar gibi böğürüyor; bir yandan da 'Allahım, bana niye bu derdi verdin? Yeter artık! diye bağırıyordu. Sonra Efendi Baba'ya bundan bahsettim. Oraya uğradığıma memnun olmadı. 'Senin ne işin var küçüklerle?' buyurdu." [Oğlu Nesib Üçışık'tan]

Zinhar

Abdülhakîm Efendi, tarîkat âdâbına hakkıyla riâyet edilmesi ve bid'at karıştırılmaması hususunda da fevkalâde hassastı. İsmail Perihanoğlu Bey babasından nakletti: "Ömer Tavilî'ye mensup Şeyh Enver, hatm-i hâce yapıyordu. Abdülhakîm Efendi İstanbul'da idi. Bunun için, içimden Enver Efendi'nin hatm-i hâcesinde bulunmak geçti. Beş gün sonra Efendi'den, benim öyle düşündüğüm gün ve saatte yazılmış şu meâlde bir mektup aldım: 'Şeyh Enver'in teveccüh ve hatm-i hâce cemiyetinde bulunmayınız! Zirâ onun bizim Nakşî tarîkati âdâbı ile alâkası yoktur. Zinhâr, uzak durunuz!' Bu mektubu alınca, çok üzüldüm. Teeddübümden [edebimden], bir müddet kendilerine mektup dahi yazamadım." [Âbidin Perihanoğlu'ndan]

Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından Albay Hilmi Acar Bey, Ankara'ya tayini çıktığında, burada Gümüşhanevî Tekkesi'ne mensup kimselerle tanışıyor. Kendisini hatm-i hâcegâna davet ediyorlar. O da Abdülhakîm Efendi'ye soruyor. "Bakın, eğer tamamen âdâbımıza göre yapıyorlarsa, iştirak edebilirsiniz" buyuruyor. [Oğlu Haluk Acar'dan]

Babam Kadı İdi

Mustafa Kanar anlattı: "Dârüşşafaka Lisesi'nde iken Ziyâ ve Salâhaddin

isminde iki arkadaşımı Efendi Baba'ya götürdüm. Efendi Baba, ikisine de ellerini öptürmediler. Salâhaddin, 'Benim babam Bağdad'da kadı idi' diyerek güyâ Efendi Baba'ya karşı bir benlik iddiasında bulundu. Efendi Hazretleri de tebessüm buyururak, 'Bağdad'a bir vâli gelmiş. Ekmek fırını yaptırıp, halka ekmek dağıttırmış. Kendisine Ekmekçi Vâli demişler. Başka bir vâli gelmiş. Onun zamanında Bağdad'da kerhâne açıldığı için, Kerhâneci Vâli demişler' buyurarak, insanın soyuyla övünmesinin mânâsız olduğunu misalle anlatmak istediler. Efendi Baba'dan nasipleri olmadı. Efendi Baba da bunları hemen anlamıştı."

Nereye Koyalım?

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba bizi çok severdi. Nevzad abim hastayken dergâhda kaldığında bizzat elleriyle nar soyar ve yedirir; 'Bunda cennet sularından bir damla vardır; bir tanesini bile ziyan etmemeli' buyururdu. Bize çok da müsâmahakâr davranırdı. Meselâ küçükken para istedik. 'Yine sinemaya mı gideceksiniz?' buyurdu. 'Hayır, Efendi Baba; ihtiyacımızı alacağız' dedik. Parayı verdi. O parayla sinemaya gittik. Dönüşte bize 'Hani sinemaya gitmeyecektiniz?' buyurdu. İnkâr ettik. 'Fârıka, sinemada şöyle şöyle direk var. Sen onun dibinde oturmadın mı? Hem yapıyorsun, hem de inkâr ediyorsun' buyurdu. Çok mahcub oldum. Efendi Baba onu dinlemeyeceğimizi, izin vermese de sinemaya gideceğimizi bilirdi. Bunun için sonraları bize para verir; ama 'Çemberlitaş'taki şu sinemaya gidin!' diye tenbih ederdi. Çünki bilirdi ki biz mutlaka gideceğiz. Bu film daha az zararlı olduğu için böyle söylerdi. Bu filmi tabiî ki biz istemez, meselâ Kadıköy'dekine giderdik. Akşam âdetleri üzere herkese sordukları gibi, bana da 'Bugün ne yaptınız?' diye sordular. Ben de 'Malumunuz, Çemberlitaş'a sinemaya gittik' diye cevap verdim. Filmi anlattırdı. Bir şeyler geveledim. Bu sefer, 'Peki Kadıköy vapurunda ne işiniz vardı?' diye sordu. 'Sinemadan sonra dolaşmaya gittik' dedim. 'Peki, Bağdat Caddesi'ndeki sinemanın önünde ne işiniz vardı?' deyince dayanamadım. 'Efendi Baba, madem biliyorsunuz niçin soruyorsunuz?' dedim. 'Kızım, ne yaptığınızı biliyorum. Haberiniz olsun diye soruyorum' buyurdu.

Nebîdir, Muazzeb Olmaz!

Abdülhakîm Efendi, kelimelerin yerli yerinde kullanılmasını, edebin muhafazası için elzem görürdü. Necib Fâzıb Bey anlatıyor: "Varlığın Tacına dair, Zonguldak'ta yazdığım yazı 'Yâ Muhammed!' diye başlıyordu. Efendi Hazretleri, 'Onu çıkar oradan, Allahü teâlânın Resûlüne, hâs ismiyle ve nidâ siygasıyla hitap olunmaz!' buyurdular. 'Niçin efendim?' diye sordum.

'Hayâ meselesi! Allahü teâlâ bile, Kur'an-ı kerîmde, sevgilisine, hâs ismiyle nidâ ederek hitap etmedi' buyurdu. [Nitekim Kur'an-ı kerîmde meâlen buyuruluyor ki: "(Ey müminler!) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın". (Nûr Sûresi, 63)] Birgün Efendi Hazretleri'ne, 'Efendim; son günlerde bir modadır tutturuldu. En adî işlerde «yarattık, yarattığımız, yarattığınız» diye konuşuyorlar. Olur mu bu?' diye sordum. 'Türkçede (yaratmak), halketmek mânâsınadır. Ancak Allahü teâlâ yaratır. Olmaz, olmaz! İnsanî fiillere bu tâbir yakıştırılamaz' buyurdu. Hıristiyanların hallerinden, nisbet iddia ettikleri Hazret-i Îsâ'nın kim bilir ne kadar muazzeb olduğu tarzındaki görüşüme Efendi Hazretleri gayet sert: 'Nebîdir, muazzeb olmaz!' buyurdular. Halbuki ben, 'muazzeb' kelimesini, yanlışlıkla 'râzı değil' mânâsına kullanmıştım. Lisana ve kelimeye dikkat şuuruna ait emir, ancak bu kadar güzel verilebilirdi." [Muazzeb, azab duyan demektir.][155]

Sağdan: 1. Faruk Bey 2. Dârüşşafaka'lı bir talebe, 4. Şâkir Bey, 5. Cevad Bey, 6. Abdülhakîm Efendi, 7. Fahri Bey, 8. Ziyâ Bey, 9. Hilmi Acar, 10. Mazhar Bey

Buna Güzel Mi Diyorsun?

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Vaktiyle Eminönü'ndeki Yeni Câmi'in etrafı istimlâk edilmişti. Buradaki dükkânlar yıkılmış, yerine park ve meydan yapılmıştı. O zaman Hâbil Bey gelip Efendi Hazretleri'ne, 'Yeni Câmi'in etrafı açıldı. Câmi ortaya çıktı. Çok güzel oldu' diyerek memnuniyetini bildirdi. Efendi Hazretleri bunun üzerine, 'Sen buna güzel mi diyorsun? Oradaki esnaf câminin cemaati idi. Şimdi câmi cemaatten, cemaat de câmiden

155 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 148, 174, 189

mahrum kaldı' buyurdu. Bu ancak bir mürşid sözü olabilir."

Seyyid Taha Arvas anlattı: "İstanbul'a geldiğimde, Ayasofya'yı gezdim. Efendi Hazretleri, 'Nasıl buldun?' diye sordu. O kadar kasvetli idi ki, 'Sanki hiç câmi olmamış efendim' diye cevab verdim. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi üzüntülü bir şekilde 'Keşke yıkılsa da, müslümanlar da bu zilletten kurtulsa!' buyurdu."

Mareşal'in Kızı

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Burhan Toprak ile evli kızı Muazzez Hanım 1939 senesinde vefat etmişti. Burhan Toprak, Efendi Baba'yı tanırdı. Kızcağız dergâh yolunda bir yere defnedildi. Definden sonra Mareşal, Kaşgârî Tekkesi'ne çıktı. Efendi Baba karşıladı. Kendisine çay ikram edildi."

Rauf Efendi anlattı: "Efendi Baba, bu vesileyle tekkeye geldiği zaman Fevzi Çakmak'a, 'İnönü hiçbir şey değilken, siz onu reisicumhur yaptınız. Korkarım bunun mesuliyetini çekersiniz' şeklinde cesaretli bir söz söyledi. Fevzi Çakmak, bu mülâkattan sonra zannederim nedâmet getirdi. Son zamanlarında İsmet İnönü'ye karşı çıkmasının arkasında bu nasihat vardır."

Takdir Ne İse

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir defasında Efendi Hazretleri ile vapura binip, Kadıköyü'ne geçtik. Sahilden Moda'ya doğru yürüdük. Kayalıklara gelince, 'Sen burada dur!' buyurdu ve kendisi denize inip abdest aldı. Sonra yola devam ettik. Suadiye'ye geldiğimizde buyurdu ki: 'Mürşidimin mürşidi Seyyid Taha hazretlerinin torunu Abdülkâdir Efendi'yi idam ettiler. Ben onu severdim. Vefatından evvel yeğenimi yollayarak kendisine: Size akıl vermek bize düşmez; ama hakkınızda iyi düşünmüyorlar. Ecnebi gemilerden birisine binerek memleketi terk edin! diye haber gönderdim. Ben bir suç işlemedim. Gidersem suçlu olduğuma hükmederler. Takdir ne ise, o olur! dedi. Yeğenim bana bu cevabı getirince gayrı ihtiyarî, İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn, dedim' buyurdu. Seyyid Abdülkâdir Efendi, Meşrutiyet devrinde mebusluk yaptı. Şeyh Said isyanıyla bir irtibatı olmadığı halde, Şark'taki nüfuzu sebebiyle oğlu Muhammed ile beraber 1926'da Diyarbekir'de idam edildi. Seyyid Abdülkâdir'in vefatından sonra, ne zaman Abdülhakîm Efendi'nin yolu Suadiye tarafına düşse, kederinden başını evinin öbür tarafına çevirirdi.

Yazarı Habistir

Abdülhakîm Efendi, modernist fikirleri sebebiyle ve yeni devirde politikaya bulaşmalarından dolayı Şemseddin Günaltay, Şerefeddin Yaltkaya,

Hüsameddin Peçeli, İsmail Hakkı İzmirli gibi din adamlarını ve bunların yazdıkları kitaplarını tasvip etmezdi.

Hilmi Işık Efendi anlatıyor: "1935 senesiydi. Abdülhakîm Efendi hazretlerini ziyarete gitmiştim. Birden İngilizlerin İslâm düşmanlığı, Âli Paşa, Masonlar, Abduh ve Efgânî'den bahsettiler. Abduh ismini ilk defa işitiyordum. 'Kâhire müftîsi Abduh, İslâm âlimlerinin büyüklüğünü anlıyamamış, İslâm düşmanlarına satılmış, sonunda mason olarak, İslâmiyyeti içerden yıkan azılı kâfirlerden olmuşdur. İzmirli İsmail Hakkı, Ömer Rıza Doğrul, Hamdi Akseki, Şerefeddin Yaltkaya, Şemseddin Günaltay, Manisalı Mustafa Fevzi, Konyalı Vehbi, Mehmed Âkif ve daha nice din adamları, onun kitaplarını okuyarak tesiri altında kalmışlar, çeşidli yollar tutmuşlardır' buyurdu. Bilahare Efendi Hazretleri'nin senelerce süren çeşitli sohbetlerinde, İngilizlerin İslâm düşmanlığındaki siyasetlerini ve yaptıklarını, Abduh ve çömezlerinin İslâmiyeti içeriden yıkmaktaki davranışlarını pek iyi ve geniş olarak öğrendim. Kendi tedkiklerim ile de bilgim iyice arttı"[156].

Yıllar evvel, Efendi Hazretleri, Medresetü'l-Mütehassısîn'de müderris iken, orada ders veren Şemseddin Günaltay kendisinden tasavvuf dersi almak istemiş; Efendi Hazretleri bir bahane söyleyerek geçiştirmişti. Bunun sebebini soranlara, 'Hayret! Benden tasavvuf dersi almak istiyor. Halbuki kendisinden küfr kokusu geliyor' buyurdu. Abdülhakîm Efendi, 'İslâmın büyük düşmanı İngilizlerdir. İslâmiyeti bir ağaca benzetirsek, başka kâfirler fırsat bulunca, bu ağacı dibinden keser. Müslümanlar da bunlara düşman olur. Fakat bu ağaç bir gün filiz verebilir. İngiliz böyle değildir. Bu ağaca hizmet eder. Besler. Müslümanlar da onu sever. Fakat gece, kimse anlamadan köküne zehir sıkar. Ağaç öyle kurur ki, bir daha süremez. Vah vah çok üzüldüm, diyerek müslümanları aldatır. İngilizin, İslâma böyle zehir salması demek; para, mevki ve kadın gibi nefsânî arzular karşılığında satın aldığı yerli münâfıkların, soysuzların elleri ile İslâm âlimlerini, İslâm bilgilerini ortadan kaldırmasıdır' buyurdu.

Bir başka zaman da, 'İslâmiyet'in en büyük düşmanı İngilizlerdir. Bütün ordusu ile donanması ile müstemlekelerden topladığı sayısız altınları ile hâsılı bütün imparatorluk kuvvetleri ile İslâmiyete yaptığı zarar, ikinci derecede kalmaktadır. Ondan daha korkunç İslâm düşmanı zamanın (1940) hükümetidir. Daha da kötüsü Şemseddin Günaltay gibi din adamlarıdır. Bunların dine ve millete verdiği zarar yanında, İngilizin yaptığı hiç kalır' buyurdu[157]. Mamafih bir defasında da, 'İngilizler bu memleketi işgal edip müstemleke yapsa, bunların verdiği zararı veremezdi. Zira

156 Hilmi Işık: **Hak Sözün Vesikaları**, İst. 2015, s. 262.
157 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm, (1978), s. 180.

İngilizler Müslümanlarla uğraşmaz, İslâmiyetle uğraşır. Bunlar, hem Müslümanlarla, hem İslâmiyet ile uğraşıyorlar' buyurdu. [İngilizler hakkında: "İslâm düşmanı olduğu halde, bilmeksizin İslâm ahlâkına en yakın Avrupalı millet" buyurdular. Müslüman doğup da işi Müslümanlığa düşmanlıkta bitirenlerle kıyaslayıp, bazı Avrupalıların, küfürlerine rağmen insaf gösterdiklerini söylerlerdi.[158]]

Şemseddin Günaltay Anadolu Kulübü'nde İsmet İnönü'nün yaşgünü partisinde kadeh tokuştururken

Bu sözlerin hakikati yıllar sonra zâhir oldu. Şemseddin Günaltay 1949'da başbakan olunca, herkes 'İnönü, Hoca'yı başvekil yaptı' diye sevindi. Ben, 'Sevinmeyin; çünki bu, İslâmiyeti yıkan hocalardandır' dedim. Çünki Efendi Hazretleri'nden işitmiştim. Dediğim çıktı. Ceza Kanunu'na çok masumun canını yakan meşhur 163. maddeyi koydurdu. Öyle ki, iki kişi bir araya gelip dinden bahsedince, rejime karşı teşkilât kurduğu gerekçesiyle mahkemeye sevkedip cezalandırmaya başladılar[159].

Peçeli Hüsameddin hakkında da: 'Bunun için allâme diyorlar. Halbuki Sultan Hamid'in düşmanıdır. Enver Paşa'nın dalkavuğudur. Yaptığı

158 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 208.

159 Şemseddin Günaltay (1883-1961), muallim mektebi mezunudur. Lozan'da biyoloji okudu. Muallimlik yaptı. Ziya Gökalp'in tesirinde kaldı; dinde reformu müdafaa etti. Dârülfünûn'a tarih müderrisi tayin edildi. İttihatçılar kendisini meb'us yaptılar. 1923-1954 arası CHP'den milletvekili oldu. İnönü, din adamı hüviyetinden istifade ederek DP'nin kazanmasını engellemek için 1949'da kendisini başvekil yaptı. Başvekil iken diyânet bütçesi görüşüldüğü bir sırada kürsüye gelerek "Kur'an'ın bir kısmı Mekke ve bir kısmı da Medine'de nâzil olmuştur. Biz Mekke'dekileri alırız, çünki duadır; Medine'dekileri bırakırız, çünki ahkâmdır. Biz Müslüman ahkâmını tatbik etmekten hâriciz" demiştir. İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler, 89.

tefsirde, Tebbet sûresinin İttihatçıları medhettiğini söylüyor. Kur'an-ı kerîmi kafasına göre tefsir edenin imanı gider' buyurdu[160].

Ankara'da iken elime bir kitap geçti. Şerefeddin Yaltkaya'nın yazdığı Benim Dinim adında, askerlere dağıtılan manzum bir kitaptı. Ben de okudum, hoşuma gitti. Cebime koyup, İstanbul'a getirdim. Efendi Hazretleri'ne arzettim. 'Oku!' buyurdu. Bir sahife okudum, belki artık okumamı istemezler diye durdum. Yine 'Oku!' buyurdu, okudum. Baştan sona okuttular. 'Yazılanların hepsi doğru, ama yazarı habistir. Satırları arasından habâset kokusu geliyor. Okuyan istifâde edemez, hatta zarar görür' buyurdular[161].

Efendi Hazretleri: 'Bir defasında beni bir düğüne davet etmişlerdi. Oturduğumuz odada sehpanın üzerinde bir kitap vardı. Alıp, birkaç satır okuyup, yerine koydum. O kitap Abdullah Cevdet'e ait bir romandı. Elime alıp, bir kaç satır okumakla kalbimde hâsıl olan zulmeti onbeş günde zor def edebildim. Onun ismi Abdullah Cevdet değil, Adüvvullah Cevrettir' buyurdular." Arapça'da Adüvvullah, Allah'ın düşmanı; cevret ise Kürtçe köpek yavrusu demektir. Meşrutiyette İctihad gazetesini çıkaran Abdullah Cevdet, dinsizliğini ifşâ eden; hatta dinî ve millî hisleri rencide edici söz ve yazılardan çekinmeyen bir şahsiyetti. Abdülhakîm Efendi, tasvip etmediği yer ve kişilerin kendilerine yakışmayan isimlerini değiştirerek söylerdi. Meselâ Şemseddin'e Harabeddin derdi. O zamanki ismi Dârülfünûn (fenler evi) olan İstanbul Üniversitesi'nden, hocalarının çoğunun İslâmiyet aleyhdarı modernist tavırları sebebiyle, dârülhünûn (kanlar evi); ilericilik adına din ve ahlâkın tahribinde zamânenin bahane olarak ileri sürdüğü 'medeni kanun' yerine 'nedenî kanun' [ne aşağı kanun] derdi.

Abdülhakîm Efendi Şiî ve Vehhâbîlerin de iç yüzüne dikkat çeker; onların Ehl-i sünnete uymayan söz ve görüşlerini vaaz ve sohbetlerinde anlatırdı. Hazret-i Hüseyn'in şehâdetine dair ve Eshâb-ı Kirâm'ın fazileti üzerine sonradan risâle hâline de getirilen, fakat tab' edilemeyen vaazları, Şiîlere cevap mahiyetindedir. Gayrı matbu Sevânihü'l-Efkâr kitabında, 'Vehhâbîlerin Ta'rifi Beyanındadır' serlevhası altında, o zamanlar pek tanınmayan, hatta zamâne şeyh ve hocalarının dahi doğru dürüst bilmedikleri bu cereyan ve tehlikeleri hakkında Müslümanları irşad

160 Dağıstanlı Şeyh Ahmed Hüsameddin Efendi (1848-1925), muhtelif surelerin tefsirine dair eserleri vardır. Bursa'da otururken 1897'de Trablusgarb'a sürgün edildi. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü. Edirnekapı'dadır.

161 Şerefeddin Yaltkaya (1879-1947), muallim mektebi mezunudur. Muallimlik yaptıktan sonra, Cumhuriyet devrinde İlahiyat Fakültesi'ne kelâm profesörü tayin edildi. 1942'de Diyânet İşleri Reisi oldu. Basılmış eserleri vardır. Tek Parti devrindeki din aleyhtarı icraati destekledi.

ve ikaz etmiştir.

Sağdan: Şâkir Bey, Mazhar Veziroğlu, Vehbi Hoca, Abdülhakîm Efendi, Hilmi Acar, Ziyâ Bey, Berber Enver Bey

Güçlü Râbıta

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, daima talebesini yoklar, evlerine giderdi. Eshâbının da birbirini arayıp sormasını, ziyaret etmesini isterdi. Fâtih'te Malta'da Yedi Emirler'in tam karşısındaki evin ikinci katında oturuyordum. Rahatsızlanmıştım. Efendi Hazretleri beni ziyarete geldiler, dua ettiler. Kayınpeder Ziyâ Bey, bir gün Eyüp'de tekkeye geldi. Efendi Hazretleri, 'Ziyâ, hangi yolla geldin?' diye sordu. 'Edirnekapı yoluyla geldim' deyince, 'Nedim Beye uğradın mı?' buyurdu. Ziyâ Bey uğramadığı için üzüldü.

Bu Nedim Bey, Efendi Hazretleri'nin eshâbındandı. Zabitlikten mütekait olup, Edirnekapı'da otururdu. Zabit iken, İstanbul'a geldiği zaman, Efendi Hazretleri'nin eshâbı ile görüşünce; 'Efendi size dün şunları şunları anlattı. Bugün şunlardan bahsetti, değil mi?' der ve dediklerinin hepsi doğru çıkardı. Halbuki kendisi uzakta, Trakya tarafında idi. Demek ki Efendi Hazretleri ile râbıtası kuvvetliydi."

Ehemmiyet Vermeyiniz

Hâbil Bey anlattı: "Bir gün Efendi Hazretleri'ne gittim. Ama yolda aklıma öyle kötü düşünceler geldi ki bir türlü kurtulamadım. Ben kovuyorum, onlar hücum ediyor. Böyle bir halde Efendi Baba'nın huzuruna vardım. O anda ders yapıyorlardı. Mevzuyu kestiler, bana baktılar ve: 'Bir kimsenin hâtırına çok fena düşünceler gelirse, bu onun kötülüğüne işaret

değildir. Bilakis imanının kuvvetli olduğunun alâmetidir' buyurdular."

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri'nin ehibbâsından doktor Gâlib Bey vardı. Bir gün, çirkin vesveselerin istilâsından, Efendi Hazretleri'ne şikâyette bulunduğuna şâhid oldum. Efendi Hazretleri cevabında: 'Böyle vesveseler, imânın kuvvetine ve kemâline alâmettir. Şeytan ve nefs iki kuvvetli düşmandır. Kötü vesveseler bu iki düşmanın silahlarıdır. Hiç üzülmeyiniz. Ehemmiyet vermeyiniz' buyurdu."

Necib Fâzıl Kısakürek anlatıyor: "Bir gün, denizde, bir kayanın üzerine çıkmış, güneşleniyordum. Allahın sevgilisine dair, gözyaşından harflerle yazdığım başlangıç yazısının tesiri içindeyim. Kulağımda âni bir hatar [vesvese] vızıltısı: 'Sen peygamberini o kadar seviyorsun ama onun yolu seni ebedî cehenneme götürecektir'. Şiddetle koğdum. Yine geldi. Nihayet ben de onu karşılayıp, 'Peygamberimin yolu ebedî cehennem olsa bile ben ondan ayrılmam! Anladın mı? Var mı başka bir diyeceğin?' cevabını verdim. Bu sert cevap karşısında hatar kaçtı, silindi, yok oldu. İçim zevk ve saadet dolu, denize atlayıp sahile çıktım. İstanbul'a gelince kendilerine anlattığım zaman gülümsediler: 'Çok güzel! Yalnız küçük bir eksiği var. Cevabının içine muhal farz [sözgelişi] tabirini sıkıştırmalıydın' [buyurdular.]"[162]

Emin Garbi Arvas Bey, Necib Fâzıl Bey'den naklen anlattı: "Efendi Baba'ya bir gün, 'Zihnimden öyle düşünceler geçiyor ki, dile döksem boynum vurulur' diye arzettiğimde, Efendi Baba, 'Aldırmayınız. Bu sizin imanınızın kuvvetini gösterir. Şeytan boş yere vesvese vermez. Hırsız, boş eve girmez' buyurdu."

Uyanıkken Ele Geçen

Şâkir Efendi anlattı: "Efendi Baba ile Erenköy'e ziyarete gitmiştik. Buradan çıkınca, ehibbâdan Abdülkâdir Binbaşıoğlu Bey'in kira ile tuttuğu bahçeye geldik. Burası Bağdad Caddesi'nde Galib Bey Câmii karşısında ziraat müdürlüğüne ait olup Örnekbağ adıyla tanzim edilmişti. Namaz kıldık; gece de imam evinde kaldık. Burada bana, 'Şâkir, sen gece rüyanda kendini padişahın kızı ile evlenmiş görsen; sabah sarayın kapısını çalıp, kızı istesen ne derler? Rüyada görülene değil, uyanıkken ele geçene bakmalıdır' buyurdu[163]. [Seyyid Taha Üçışık'tan]

---

162 Necib Fâzıl, O ve Ben, s.147

163 "Rüyalara güvenmeyiniz. İnsan, kendini rüyada padişah ve kutb olmuş görse, ne kıymeti olur? Bu iki mevki uyanık iken ele geçerse, kıymetli olur. Bir kimse, uyanık iken de padişah olsa, yeryüzünde bulunan herşey onun emrinde olsa, büyüklük sayılır mı? Çöpçüler, hamallar, rüyada, kendilerini hâkim, paşa görür. Halbuki uyanık iken, ellerine

Her Keşfedilen Şey

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Tekkede oturuyorduk. Efendi Hazretleri, 'Küllü icadin muzırrun. Her yeni bulunan şey zararlıdır. Bir tane istisnâ yoktur' buyurdu. Şâkir abi, 'Efendim, Elektrik de zararlı mı?' diye sordu. 'Evet' buyurdu. 'Efendim, ama eskiden mum vardı, elektrik yoktu. Siz bahçeye şadırvana çıkarken mum yakıyorduk. Fenere koyuyorduk. Gidiyordunuz, abdest alıyordunuz. Tekrar geliyordunuz. Mumu söndürüyorduk. Neler çekiyorduk. Şimdi daha yatak odasındaki düğmeyi şöyle çeviriyorsunuz; bahçe de aydınlık, şadırvan da aydınlık' dedi. Bahçeye de, şadırvana da o elektriği ben almıştım. Bahçedeki şadırvanın içine, duvara lamba koydum. Kordona bağladım. Efendi Hazretleri çıkarken bir çeviriyordu, ortalık aydınlanıyordu. Efendi Hazretleri'ne gece gündüz hizmet ettiği için Şâkir abi kendileriyle teklifsiz ve rahat konuşurdu.

Efendi Hazretleri, bu söz üzerine şöyle anlattı: 'Bir şey hakkında hüküm vermek için ekseriyete bakılır. Faydalı tarafı çok olana faydalı denir. Zararlı tarafı çok olana zararlı denir. Çünki dünyada Allahü teâlâ her maddeye tecelli ediyor. Her maddede Allahü teâlânın sıfatları zuhur ediyor. Meselâ bütün kâinâtı varlıkta tutan, Allahü teâlânın kayyum sıfatıdır. Allahü teâlâ bu kâinâtı bıraksa, yani kudretini çekse, herşey o anda yok olur. Her maddenin, her varlığın, hem faydalı tarafı vardır, hem zararlı tarafı vardır. Herşeyin iyi tarafı var; çünki Allahü teâlânın rahmet sıfatı var. Herşeyde Allahü teâlânın rahîm sıfatı tecelli ediyor. Ama Allahü teâlânın kahhar sıfatı da var, gadab sıfatı da var. Öyleyse herşeyde kahredici sıfat var. Yani herşeyin zararlı tarafları da var. Meselâ yılan zararlı, ama faydalı tarafı da var. Ondan zehire karşı ilaç yapılıyor.

Meselâ Allahü teâlâ insanın nefs-i emmâresini yaratmış. Nefs-i emmârenin faydalı tarafları da var, zararlı tarafları da var. Nefs, Allah'ın düşmanıdır; ama faydalı tarafı var. Meselâ bizim yememiz, içmemiz hep nefs sayesindedir. Herkes para kazanmak için çalışıyor. Yemek, içmek istiyor. Bunun için para kazanıyor. Para kazanmak için de meselâ hayvan besliyor. Köylü harman ve saire yapıyor. Biz de onun sayesinde ekmek yiyoruz. Köylü çalışmasa, ekmeği nereden bulacağız? Köylü hayvanlarına

birşey geçmez. Rüyaları üzülmekten, pişmanlıktan başka birşeye yaramaz. O halde, rüyalara güvenmemeli, uyanık iken ele geçene sevinmelidir. Beyit: Ben güneşi severim, ne dersem ondan derim/Geceyle işim yoktur, ben rüyayı neylerim. Bunun içindir ki, büyüklerimiz rüyalara ehemmiyet vermemiş, talebenin rüyasını tabir etmeğe lüzum görmemişlerdir. Uyanık iken ele geçene kıymet vermişlerdi. Bundan dolayı, devamlı görünenlere ehemmiyet vermişler, hiç gayb olmayan huzuru, kazanç bilmişlerdi." Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, III.cild, 58.mektûb.

bakmasa, eti nereden bulacağız? Demek oluyor ki, başkalarının nefsi, para kazanmak için çalışıyor. Biz de onların çalışmasıyla istifâde ediyoruz. Sonra nefs olmasa kimse evlenmez. Kimse evlenmezse, kimse dünyaya gelmez. O halde insanların yaşaması için nefs-i emmâre lâzım olduğu gibi; insanların yeryüzünde durması da nefs sayesindedir. Anne ve babamızın nefsleri sayesinde biz şimdi hayattayız. Nefsin bunlardan daha faydalı tarafı var. Onu Peygamber Efendimiz bildiriyor: Nefs ile cihâd. Bir muharebede Sahâbe-i kirâmdan çokları şehid olmuş, yaralanmış. Peygamber Efendimiz Eshâbına, (Cihâd-ı asgardan, cihâd-ı ekbere geldik) buyurmuş. Eshâb buna şaşırınca, (Büyük cihâd, nefsimizle cihâddır) buyuruyor. Nefsle cihâd sayesinde insanlar meleklerden üstün oluyor. Çünki meleklerde nefs yoktur.

Nefsin bir de zararlı tarafı vardır. İnsanı kötü tarafa çekmeye çalışır; haram işlemeye sevkeder. Hiç doymaz. Haram işlerseniz, daha fazlasını ister. Onu da yaparsanız, ondan fazlasını ister. Çünki Kur'an-ı kerîmde meâlen, (İnsanların nefsi doymaz olarak yaratıldı) buyuruluyor. Nefs, ulûhiyyete kadar ister. Herkes bana tâbi' olsun, hep benim dediğim olsun, der. Yani Allahü teâlâya şerik olmak ister. Onun için hadîs-i kudsîde (Nefsine düşman ol; zira nefs benim karşıma düşman olarak dikilmiştir) buyuruluyor. Bütün günahlar, hatta küfr, nefsdendir.

İşte elektriğin de hem faydalı tarafı vardır, hem de zararlı tarafı vardır. Evet, ben abdest almaya çıkarken ışığı kullanıyorum. Bu, elektriğin faydalı tarafıdır. Ama elektriğin zararlı tarafı daha çoktur. Bir kere insan elektrik teline bir dokunsa, bir anda ölür. Bütün harb vasıtaları, bombalar, füzeler hep elektrikle çalışıyor. Elektrik olmasa, bu korkunç öldürücü vâsıtaların hiç biri olmazdı. Sonra en büyük zararı, gece âlemlerindeki günahlar hep elektrik ışığının altında oluyor. Her akşam binlerce insan günah işliyor veya imanını kaybediyor. Elektrik olmasa, bu gece azgınlıkları olmaz. Binâenaleyh elektriğin zararı faydasından çoktur. Zaten faydalı olsaydı, peygamberler zamanında keşfolunurdu' buyurdu. Bunu ancak Efendi Hazretleri gibi bir zât söyleyebilir.

Yine Abdülhakîm Efendi hazretlerinden dinledim: Seyyid Fehim hazretlerinin evinin pencereleri, hasır ile kaplı imiş. Seyyid Fehim hazretleri hacca gidince oğulları, başta Emin Efendi olmak üzere, babamızı sevindirelim diye pencerelerdeki hasırları çıkarmışlar, cam taktırmışlar. Evin içi aydınlık olmuş. Seyyid Fehim hazretleri hac dönüşü evin şeklinin değiştiğini görünce, 'Bu evde eski nurları göremiyorum. Burada eski ruhâniyet kalmamış. Firavunun sarayına benzemiş' deyip eve girmemişler. Oğulları

evi eski hâle getirdikten sonra eve teşrif buyurmuşlar. 'Oh, eski nurları yine görüyorum. Eski ruhâniyetler yine var' buyurmuşlar.

Seyyid Fehim hazretleri, çıra, yağ kandili yakarlarmış. Onların hâline o uygun idi ve ondan tad alıyorlardı. Efendi Hazretleri lamba da kullanırdı; elektrik de kullanırdı. Şu halde elektriği günah işlemekte değil de, hayırda kullanmak, Efendi Hazretleri'nin bu sözüne aykırı değildir. Çünki düşmanın silahıyla silahlanmak dinimizin emridir.

Efendi Hazretleri'nden işittim: 'Eskiden soba yoktu. Odanın içinde ocak yakılırdı. Abdülhamid Han zamanında Van'a ilk defa soba girdi. Herkes şaşırdı. Ne güzel şey, hiç duman yok. Eskiden bu kitaplar mum ışığında, dumanlı odalarda, ne zorluklarda yazılmış, şimdi biz rahatız. O zamanlar bir hoca gelip sobayı görmüş, çok şaşırmış, herkese müjde vermeğe başlamıştı. Tûbâ, sümme tûbâ, sümme tûbâ, limen kâne fi beytihi lamba ve suba, demiş. [Müjdeler olsun, müjdeler olsun, şol kimseye ki, evinde, odasında, lamba ve soba vardır.]"

Şimdi de Çıkarlar

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün Efendi Hazretleri'ne gittim. Elimde de Le Matin gazetesi vardı. 1940 senesiydi. 'Gazetede ne havâdis var?' diye sordu. Ben de 'Efendim, Alamanlar Paris'e girmişler' dedim ve gazeteyi okudum. Cevaben: 'Ben şaşmadım. Bundan yetmiş sene evvel de girmişlerdi. Ama çıktılar. Şimdi de çıkarlar, merak etme!' dedi. Hakikaten de çıktılar. Ben orada dayanamadım, bir ayıp yaptım: 'Efendim, biz lisede okurken öğrendik. 1870 harbi var. Meşhur bir Alaman-Fransız Harbi olmuş. Alamanlar tam yetmiş sene evvel Paris'e girdiler, sonra çıkarıldılar. Siz bunu nereden biliyorsunuz?' dedim. Güldü mübarek, 'Ben de okumuştum' dedi. Efendi Hazretleri yalnız din bilgilerini değil, gazeteyi de her gün okurdu. Dergâha günlük gazete gelirdi. Demek ki Müslümanın dinini iyi bildiği gibi, dünyada olup bitenleri de bilmesi lâzım gelmektedir.

Fransız Sefiri René Massigli

Bir gün Efendi Hazretleri yine bahçede otururken, Fransız sefiri ziyarete geldi. Dergâhtan ileride, tepede Piyer Loti kahvesi vardır. Piyer Loti Fransız olduğu için, Fransız sefiri gelmiş, onun kahvesini gezmiş; dönüşte Kaşgârî Dergâhı'nın kapısından geçerken, mihmandarı olan Burhan Toprak'a 'Burası neresi?' diye sormuş. Abdülhakîm Efendi'yi tanıyan Burhan Toprak da Fransızca olarak 'Burası bir İslâm âliminin evidir' demiş.

Sefir, 'Bir görelim şu âlimi' demiş. Geldiler. Efendi Hazretleri bahçede oturuyorlardı. Sefiri karşılamadan önce içeri girip, en güzel elbiselerini giyindiler; sarıklarını sardılar; sefirin karşısına öyle çıktılar. Oturttular, çay ikram ettiler.

Abdülhakîm Efendi Fransız sefirinin ziyareti esnasında

O günlerde de Alaman ordusu Paris'e girmişti. Laf arasında Efendi Hazretleri, 'Bu iş ne için oldu? Alamanlar Paris'e niçin girdi? Siz sebebini biliyor musunuz?' diye sordu. Fransız sefiri bir ihtiyar hocadan bu sözleri duyunca şaşırdı. Efendi Hazretleri'ne 'Nasıl bileyim? Ben sefir olduğum halde bilmiyorum. Siz biliyor musunuz?' dedi. Efendi Hazretleri, 'Ee, onun sebebi çok meydanda!' deyince sefir büsbütün şaşırdı. 'Paris'in elden gitmesine sebep, Fransız ordusunun mağlub olmasına sebep, Fransız hükümetidir. Eskiden Fransa krallıktı. Krallar, memleketin sahibiydi. Memleketi mülkü; teb'ayı da ailesi olarak görürdü. Baba gibi memleketi için çalışırlardı. Şimdi cumhuriyet idaresinde dört senede bir hükümet değişiyor. Hiç kimse memlekete, halka sahip çıkmıyor. Nasıl olsa gideceğim diyor. Cebini doldurmaya bakıyor. Sahip çıkmadılar halka, sahip çıkmadılar orduya, sahip çıkmadılar memlekete!' deyince sefir ayağa kalktı. 'Bravo, çok doğru söylediniz!' dedi[164].

Mehmed Şekerci Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, Alman Harbi esnâsında gazeteden orduların harekâtını takip ederdi. Almanlar, o zamana kadar İslâm düşmanlıklarıyla öne çıkan Ruslara aman vermediği için, 'Aferin

164 Fransa'nın Ankara sefiri René Massigli (1888-1988), önde gelen Fransız diplomatlarındandır. Almanya mütehassısı olarak tanınır. Nitekim Sandor Marai, 1924'lerin cumhuriyet Fransa'sını şöyle tasvir ediyor: Ellerini çabuk tutmalıydılar, ülke büyüktü, hısım-akraba açtı ve bakanlar çabuk düşüyordu. III. Cumhuriyetin yüzon ya da yüzyirmi hükümeti, olsa olsa elli yıl içinde son derece aç kuşakları işle ve bahşişle beslemek zorunda kalmıştı. Kadife koltuklarda ancak birkaç saat oturabilen bakanlar, ateşli bir acımasızlıkla akrabalarını, o yere gelmelerine yardım eden propagandacılarını çeşitli mevkilere atayıp emekli paraları ve ikramiyeler tahsis etmişlerdi. (**Bir Burjuvanın İtirafları,** s. 314-315)

Almanlara! Bitirin şu Bolşeviklerin işini!' buyurmuştu. Ama Polonya'nın işgalinde Almanların halka ve Yahudilere yaptığı zulümleri duydukları zaman: 'Zulme başladılarsa, halleri haraptır. Şimdiden neticeyi kaybettiler' buyurdular. Buyurdukları gibi oldu."

Tereciye Tere

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Ankara'dan bir göz doktoru, dergâha ziyarete gelmişti. Efendi Hazretleri sohbet esnasında bir sırasını düşürüp ona gözün yapısı ve bundaki kudret-i ilahiyyenin tecellilerini bir bir anlattı. Göz doktoru şaşırdı kaldı. Dışarı çıkınca yanındakilere, 'Az kalsın tereciye tere satacakmışız' demiş. Komiser Enver Bey, Efendi Hazretleri'nin kendileriyle beraberken avâma ait bilgilerden; ilim sahipleri varken, ince meselelerden, onları hayran bırakacak şekilde bahsettiklerini anlatırdı. Hâbil Bey anlattı: "Efendi Hazretleri'nin huzuruna doktorlar gelirlerdi. Başlarını öne eğer onu dinlerlerdi. Efendi Baba onlara tıptan, uzuvlardan ve vazifelerinden, hastalıkların sebeplerini arama ve tedavi şekillerinden bahsederlerdi. 'İğne ucunun dişe dokunan kısmında bir milyon mikrop yaşar. Bunların ağızları var, mideleri var, sindirim uzuvları var, bağırsakları var' buyururlardı." Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri yemekten sonra ağzını yıkarken içine sabun sürmezdi. 'Sabundaki asit, dişleri döker' buyururdu. Sonra kimya mektebinde öğrendim ki su da bir müddet sonra sabunun işini görüyor, yağ bileşiklerini çözüyor."

Kıymeti Yoktur

Polis Enver Bey anlattı: "Efendi Hazretleri bir Cuma hutbesinde 'Allahümmensur men nasaraddîn, Allahümmensur cüyûşelmüslimîn' [Allahım, sen dine hizmet edenlere yardım eyle! Müslüman askerleri muzaffer eyle!] duasını okurken, ben 'Allah' diye kuvvetle bağırıp bayılmışım. Efendi Hazretleri aldırış etmemişler. Namazdan sonra kendilerine, bu hâlin kıymetli olup olmadığı soruldu. "Kıymeti yoktur. İnsanın içindeki zulmetle, bu duanın nurunun çarpışmasından ileri gelir' buyurdu." [Hulki Demiray'dan[165]]

Tefsir Okuma

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Genelkurmay'da personel daire başkanı tümgeneral Hayri Aytepe vardı. Efendi Hazretleri'ni çok sever; sohbetlerine devam ederdi. Bir gün Efendi Hazretleri'ne, 'Hangi tefsiri tavsiye buyursunuz?' diye sordu. Efendi Hazretleri, 'Tefsir okuma! İlmihal oku;

165 Hulki Demiray (1941), Üsküdar'da doğdu. Kuleli askerî lisesini (1958); harbiyeyi (1960) bitirdi. 1988'de albay rütbesiyle tekâüde ayrıldı. Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'den feyz aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca bilir.

Mektûbât oku; Reşahât oku!' buyurdular. 'Arkadaşlar arasında bazen tefsirden konuşulurken cevab vermem icab ediyordu' şeklinde vâki sualine karşı 'Çok lâzımsa, Mevâkib tefsirini oku!' buyurdu[166]."

Abdülhakîm Efendi, tefsir okuyup anlayabilmek için, çeşitli âlet ilmlerini iyi bilmek lâzım olduğunu söylerdi. "Farz-ı ayn olan fıkıh kitapları yanında, farz-ı kifâye olan tefsirlerden din bilgilerini öğrenmek imkânsızdır. Tefsirlerden ancak vaaz ve kıssa öğrenilir. Bid'at fırkalarının çoğu, tefsirlerden yanlış mânâ anlamak suretiyle doğmuştur" buyururdu. Nitekim tasavvuf nedir sualine, 'Ehemmi mühimme tercih etmektir' cevabını verdiği meşhurdur. Abdülhakîm Efendi, çok kitap okunmasını değil; lüzumlu ve faydalı kitapların çok okunmasını tavsiye ederdi. Ehli olanın tefsir okumasında beis olmadığı âşikârdır. Nitekim Abdülhakîm Efendi, derslerini meşhur kıymetli tefsirlerden yapardı.

Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "Biz Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerîfleri amel etmek için değil, teberrük [bereketlenmek] için okuyoruz. Biz ahkâm-ı şer'iyyeyi [dinî hükümleri], eimme-i diniyyeden [din imamlarından] öğreniyoruz. Eimme-i diniyye ahkâm-ı Kur'âniyyeyi tâbiîn ve sahâbe-i kirâmdan naklen almışlar; tenkîh etmişler [bizim anlayacağımız hale getirmişler], tehzîb etmişler [kısımlara ayırmışlar] ve kitablara derc etmişlerdir [koymuşlardır]. Muhaddislerin vazifesi, hadîsleri tesbit ve taksimdir. Bunlardan ahkâm istinbâtı [hüküm çıkartmak] müctehidlerin vazifesidir. Hadîsleri okuyup anlamak, biz mukallidler için câiz değildir. Bir âmî [sıradan insan], bir havâssın [yüksek seviyede birinin] idrâki mikdarıyla müdrik olmak [onun gibi anlamak] ve bir taş, bir hayvan gibi müdrik olmak, ve bir at bir insan gibi müdrik olmak mümkün değildir. Büyük bir sadrâzamın kaleme aldığı bir şeyi, bir köy kâtibi anlayamaz. Binaenaleyh âyât-i kerîmeler, mümkin oldukça, âyât-i kerîmelerin muâveneti [yardımı] ile tefsir edilir. Mümkin olmadı ise, hadîs-i şerîflerin muâveneti ile tefsir edilir."[167].

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün Kaşgârî Dergâhı'nın bahçesinde oturuyorduk. Efendi Hazretleri: 'Geçenlerde köprüden Bayezid Câmii'ne vaaza gidiyordum. Tramvaya bindim. Sultanahmed'de yanıma birisi oturdu. Bana selâm verdi. Bir de baktım ki, Elmalılı Hamdi Efendi. Kendisi Sultan Abdülhamid zamanında yetişmiş din âlimlerindendir. Laf arasında Kur'an-ı kerîmden bir âyet-i kerîme okudu. Efendim, malum ya, ben bir

166 910 (m. 1505) yılında vefat eden Heratlı Hüseyn Vâiz Kâşifî'nin Farsça Mevâhib-i Aliyye adlı meşhur tefsîrini 1246 senesinde Kırımlı İsmail Ferruh Efendi Türkçe'ye çevirmiş, Mevâkib ismini vermiştir. Matbudur.

167 Hilmi Işık Efendi'nin tuttuğu defterden.

tefsir yazıyorum. Bu âyetin tefsirini diğer tefsirlere göre yazarsam, gençlik anlamaz, itiraz ederler. Gençlerin kafasına uygun bir şekilde bunu nasıl tefsir edeyim? diye bana sordu. Ben de: Sen gençliğin kafasına göre tefsir yazarsan, yanlış yaparsın. Müfessirîn-i kirâm, tefsir kitaplarında ne yazıyorsa, sen de onu yaz! Tefsir kitaplarındaki bilgiler, Resûlullah efendimizden gelmiştir. Gençliğin kafasına uygun olacak diye âyet-i kerîmenin tefsirini değiştirecek misin? dedim. Cevap vermedi" buyurdu[168].

Güvenilecek Amel

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri hubb-i fillah ve buğd-i fillahın [Allahü teâlânın dostlarını Allah için sevip, düşmanlarından nefret etmenin] kıymetli amel ve imanın şartı olduğunu her fırsatta beyan ederdi. Kendilerini yeni tanıdığım zamanlardı. Bir akşam hep din düşmanlarından ve yaptıklarından bahsettiler. İkinci akşam yine onlardan bahsettiler. Üçüncü ve dördüncü akşam yine bundan anlatınca, 'Efendim, bunlar bu kadar kötü mü? Şaştım' dedim. Efendi Hazretleri, 'Ben de senin şaşmana şaştım. Bunlar mahz-ı şerdir. Kötülük için yaratılmış olanın kötü olmasına niçin şaşıyorsun? Kötülük için yaratılmış olan, iyi işler yaptığı zaman şaş! Nasıl oldu da bu iyiliği yaptı de! Bunlar kanalizasyon çukuruna benzer. Oraya taş atınca ne olur? Üstüne sıçrar. Şer için yaratılmış olanların hepsi toplansa, sabaha kadar hayırlı bir işin zuhuru için uğraşsa, tahakkukunda o iş şer olarak zuhur eder. Bunlar ruh-i habistir; bir şer işin zuhurunu temenni etseler, o şer iş, kendiliğinden tahakkuk eder. Bunlar, bildiklerini iddia ettikleri fennin de câhilleridir. Allahü teâlâ eğer yarın mahşer gününde bana sorarsa, Ey Abdülhakîm bana ne getirdin, derse, Ya Rabbî, sana lâyık hiç bir amelim yok. Fakat senin düşmanlarına çok düşmanım. Beni bu buğzuma [nefretime] bağışla, derim' buyurdu."

Necib Fâzıl Bey diyor ki: "Bir mürted hakkında, 'Öbür dünyada ne haldedir acaba?' diye sordum. Gözleriyle görüyormuşçasına: 'Azapların

168 Mehmed Hamdi Yazır (1878-1942), Antalya'nın Elmalı kazasındandır. İstanbul'da medrese tahsili gördü. Bayezid Câmii'nde Kayserili Mahmud Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet aldı. Hocasıyla aynı adı taşıdıklarından isimlerini ayırmak için hocasına "Büyük Hamdi" kendisine de "Küçük Hamdi" denildi. Müderris oldu. 1906'da şeyhülislamlık kalemine girdi. 1908'de mebus oldu. 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in hal'ine (tahttan indirilmesine) dair ve uydurma sebeplerle dolu fetvâyı yazmak kabahatini işledi. Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Nüvvâb ve Süleymâniyye Medresesi'nde usûl-i fıkh, evkâf ve mantık dersleri okuttu. Abdülhakîm Efendi ile buradan tanışmaktadır. 1922'de Ankara'ya geçerek, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nde calıştı. Yeni devirde açığa alındı. 1936'da Diyânet İşleri Reisliği talebiyle Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirini hazırladı. Felsefeye dair Metâlib ve Mezâhib, Fransızca'dan tercüme ve şerhdir. Beyânü'l-Hak ve Sebilürreşad mecmualarında makaleleri vardır.

en şiddetlisi içinde' buyurdular".[169]

Cüzzam Geçmeyebilir

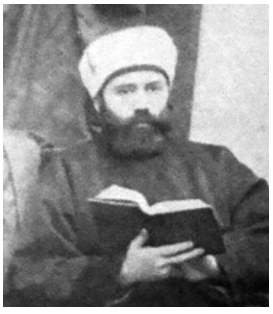
Taha Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri bir defasında 'Cüzzam en sâri hastalıktır. Bununla beraber bir cüzzamlı ile kırk sene aynı odada kalan; aynı eşyaları kullanan kimseye, bu hastalığın geçmeme ihtimali vardır. Ancak kapısı ve merdivenleri ayrı bile olsa, tesadüf edilmese dahi, bir fâsık ile aynı çatı altında yaşandığı zaman zulmet [manevî kötülük] geçmeme ihtimali yoktur' derdi. Sabah işe giderken, oğulları Münir Bey'in eline çay dolu bir termos verirlerdi. 'Münir çayı sever. Yolda çay içmek için bir kahvehâneye girer de kötü bir arkadaşa rastgelir diye korkuyorum' buyururdu." İlyas Ketenci Bey anlattı: "Efendi Hazretleri buyurdu ki: Ahbese (ruh-i habîse, kötü kişiye) bir milim yaklaşan, İslâmiyetten bir mil uzaklaşır."

Kumar Parası

Hâfız Hüseyn Efendi anlattı: "Bir defasında câhillik edip piyango bileti almıştım. Fakat biliyorum ki bu kumardır; kumar da haramdır. Kendi kendime de bu piyango eğer çıkarsa, parasıyla, yiyecek, giyecek almam da, kışın odun kömür parası yaparım; böylece yanar, gider, dedim. Çünki haram yiyenin ve giyenin ibadeti ve duası kabul olmaz. O gün Efendi Hazretleri'nin, Bayezid Câmii'ndeki vaazına gitmiştim. Efendi Hazretleri lafı evirdi çevirdi, 'Kumar oynamak, meselâ piyango bileti almak haramdır. Piyangodan alınan parayı evde kullanmak haram olduğu gibi; onunla odun, kömür almak da haramdır. Çünki insana menfaati vardır' buyurdu. Ve bunu söylerken de bana döndü. Kimse anlamadı, yalnız ben anladım. Çünki onu bana söyledi. Hiç de belli etmedi." [Hilmi Işık Efendi'den]

Üç Şart

Hâbil Bey anlattı: "Biz serbest meslek erbabı olmak hasebiyle her gün, her saatte tekkeye gidip gelebiliyorduk. Giderken de eğer benden yaşlı bir zât da olursa, Efendi Baba'nın huzuruna gitmekte teeddüben dâimâ ona ta'zim ederdim. İstanbul müftülüğünde murâkıb Rüşdü Efendi vardı. Ben onu ehibbâdan bilirdim. İstanbul müftisi Fehmi Efendi'nin maiyetinde idi[170]. Müfti efendi, Efendi

Müftü Fehmi Efendi

169 Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 209.

170 Hâbil Bey, ismini Şükri olarak telaffuz ettiyse de, müftülüğün personel defterindeki kayda nazaran, Rüşdi olması icab ediyor. İstanbul müftüsü Mehmed Fehmi (Ülgener)

Baba'yı sever ve sayar; bu zât vasıtasıyla vaaz vermeyi münasip gördüğü yerleri sordururdu. Bir defasında rastgeldi. Beraber yürüdük, içeriye oturduk. Ondan sonra Efendi Baba, 'Müftü efendi nasıl?' diye sordular. Rüşdü Efendi de: 'Müftü efendi hastadır' diye cevap verdi. Bu sefer Efendi Baba, 'Kim yapıyor hizmetini?' diye sordu. Rüşdü Efendi de 'Hizmetini bir kadın gelip yapıyor' diye cevap verdi. Efendi Baba bu sefer, 'Niye, ailesi yok mu?' diye sorunca 'Ailesi de hasta' dedi. İşte o zaman Efendi Baba, 'İkinci bir hanım nikâh etmek imkânı yok mu?' diye sordu. Çünki yabancı bir hanımın yanına girip çıkması, mahrem hizmette bulunması münasip değildir. Rüşdü Efendi de birşey söylemedi, güldü. Bunun üzerine Efendi Hazretleri: 'İki aileyi bir arada istihdam etmek, ilim ister, akıl ister, para ister. Üç şartı hâiz olan kimse bu işi yapar. Ancak bu üç şartı şahsında cem eden kimse, iki hanımı da cem edebilir' buyurdu."

Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "Akl, ilm ve din olunca her şey kolaydır. Hizmetçi, aşçı kadınlar mahrem olmadıklarından çok büyük mahzurdur. İhtiyarların kızı, âilesi yerini tutamaz. Mahrem hizmetleri yapamaz."[171]

Emsâline Göre Yaşat!

Hâbil Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi kendisini sevenlerden evlenenlere, 'Aileni emsâlin gibi yedir, emsâlin gibi giydir, emsâlin gibi yaşat! Vaaz ve mevlid için bile olsa câmiye gönderme!' diye nasihat ederdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, hadîs-i şerîfde buyuruldu ki, 'Bir erkek bir kız ile üç şey için evlenir. Ya cemâli; ya malı; ya diyâneti. Malı ve cemâli için evlenen, malından da, cemâlinden de fayda görmez. Diyâneti için evlenen, hem malından, hem cemâlinden fayda görür' derdi."

Abdülhakîm Efendi, hanımların mevlid veya vaaz dinleme bahanesiyle bile olsa câmilere gitmesini, erkeklerle karışmak tehlikesi gibi sebeplerle uygun bulmazdı. Cevad Bey'in kızı ve Mekkî Efendi'nin gelini Velîde Hanım anlattı: "Nene Hanım vefat ettikten sonra, Abdülhakîm Efendi'ye, 'Çok dindar bir kadın var. Câmiden câmiye koşuyor' demişler de; 'Ben öyle câmileri dolaşan hanım istemem' buyurmuştu".

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Tâhir Efendi'nin hanımı, bir sebepten zevcine kızmış da, 'Efendi Hazretleri bir gül idi. Yanındakiler hep diken çıktı' dedi. Eski zaman hanımlarının kızmalarında dahi bir edeb varmış."

Efendi, Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Safranbolulu İsmail Necati Efendi'nin mahdumudur. 1865 senesinde dünyaya gelmiş; Bayezid dersiâmlarından olan babasından icâzet alıp, müderrislik yapmıştır. 1924'de İstanbul müftüsü olup, 20 Nisan 1943 tarihindeki vefatına kadar bu vazifede kalmıştır.

171 Hilmi Işık Efendi'nin tuttuğu defterden.

Şeytana Tâbi

Abdülhakîm Efendi "Şimdi baba, oğluna tâbi; oğlu, hanımına tâbi; hanımı, anasına tâbi; anası şeytana tâbi; şeytan kâfilenin başında, onları istediği gibi sürüklüyor" diye latife ederdi. Seyyid Taha Üçışık anlattı: Abdülhakîm Efendi "Ben gelinimin mantosunu bile tutarım; tek oğlumun kadrini bilsin" derdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Kâimpederim Ziya Bey birgün dergâha gittiğinde, Efendi Hazretleri'ni çok üzüntülü görmüş. Sorduğunda, 'Münir yok. O gelmeden ben uyku uyuyamam' buyurmuş. 'Efendim üzülmeyin, buluruz' demiş ve Aktar Âbidin Beyle beraber arayıp bulmuşlar".

Mahdumları gençken birgün babasına, "Efendim, ellerinizden öperim. İç ve dış hayatlarım tahammül edilemeyecek dereceye kadar gelmiştir. Sizleri rencide etmemek için kendime kâdir olamıyorum. Fakat bıçak kemiğe dayandı" şeklinde bir pusula yazıp göndermiş; Abdülhakîm Efendi de o pusulayı okuduktan sonra, kâğıdın altına, "Âkıl bâliğ olan kimse, kendi işinden mes'uldür" diye yazıp, iade etmişti.

Akşam Evine Gelir

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi, bir gün torunu Süheyl Efendi'ye: 'Ne olmak istersin?' diye sordu. 'Kaptan olmak isterim' dedi. 'Sen iyi muhasebeci olursun. Erkek akşam evine gelir' buyurdu. Hakikaten on sene kadar sonra Süheyl Efendi muhasebeci oldu."

Süheyl (Behîk) Üçışık

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Mahdumları Münir Bey zaman zaman gece tekkede kalmak ister; Efendi Baba, 'Hayır, erkek, hanımının yanında kalmalıdır' der ve evine gönderirdi."

Abdülhakîm Efendi, aile efradına karşı gayet alâkalı ve fedâkâr idi. Çocuklarının ilim ve edeb sahibi olmaları hususunda bezl-i gayreti çoktu [çok gayret sarfederdi]. Münir Bey'e "Benim gibi bir baba üçyüz senedir gelmedi, üçyüz sene daha da gelmez" diye latife ettiği meşhurdur. Seyyid Taha Arvas anlattı: "Efendi Hazretleri, 'Münir'den itaat noktasında beklediğim, 'Ne yapıyorsun' diye sorduğumda 'Qe çûne [Hiiiç]' diye cevab vermemesidir' buyurdu."

Necib Fâzıl Bey anlatıyor: "[Efendi Hazretleri, ilk tanıştığım zamanlar] Her hâlleriyle derhal namaza başlamamı hissettirir oldular. Devamlı olarak, evlenmem gerektiğine işaret ettiler. Ve başıma gelen hallerin cezâ cephesini şu hikmete bağladılar: "Başına ne geldiyse annene ettiğin kötü

muameleden bil!”.[172]

Anne Baba Hakkı

Hâfız Hüseyn Efendi anlattı: “Efendi Hazretleri Eyüb Câmii’ndeki bir vaazında, ‘Câmi kapılarında dilenenler, ekseriya, anne ve babalarının hakkını çiğneyen kimselerdir’ buyurdu. Cemaatten birisi câmiden çıktığı zaman câmi kapısındaki dilencileri toplayıp evine götürüp, yedirmiş. ‘Hayat hikâyelerinizi anlatırsanız, size bol para vereceğim’ demiş. Dinlediği her hikâyeden, bunların anne baba hakkını gözetmedikleri ve beddua aldıkları anlaşılmış. Sonraki bir vaazda bu zât izin isteyip ayağa kalktı ve ‘Bu zât ne derse dinleyiniz, sözleri haktır’ dedi.” [Mustafa Kıbrıslı’dan]

Akrabadan Gelen

Hilmi Işık Efendi anlattı: “Birgün tekkeye gitmiştim. Efendi Hazretleri’nin Ankara’da yüksek mevkide bir akrabası ziyarete gelmişti. Yüksek sesle konuşmak âdeti idi. Efendi Hazretleri’nin huzurunda da böyle konuşuyordu. Halbuki Efendi Hazretleri konuşurken sesi fazla çıkmazdı. Çok üzüldüm. O gidince Efendi Hazretleri bana dönerek, ‘Akrabadan gelen sıkıntılara katlanmaktan başka çare yoktur’ buyurdu.”[173]

Koca Evde Ne Yapacak?

Mehmed Şekerci Bey anlattı: “Efendi Hazretleri, oğlu Münir Bey’e Vefâ semtinde bir ev almıştı. Bu evi görmeğe Efendi Baba ile beraber gittik. Üç katlı bir evdi. Efendi Baba evin her tarafını en ücra köşesine kadar gezdi. Beğenmiş olacak ki, ‘Bu ev alınır’ buyurdu. Eş-dost sonradan, ‘Münir bu koca evde ne yapacak?’ diye dedikodu etti. Ama ömrünün sonlarında Münir Bey bu evi kiraya vererek geçindi. Böylece Efendi Hazretleri’nin kerâmeti zâhir oldu.”

Burna Takılan Bir Halka

Ziyâ Bey’in kerimesi Sîret Hanım anlattı: “Küçüktüm. Efendi Baba birgün beni kucağına aldı. ‘Evlâdım, kibirli insan burnundan halka takılan kimse gibidir. İnsan kibirlendikçe melekler o halkayı yerin dibine batırırlar. Tevâzu gösterdikçe de o halkayı göklere çekerler’ buyurdu. Hilmi Işık Efendi anlattı: “Efendi Hazretleri: ‘İnsanlar arasında kendisini ayıplamak ya kibirdendir; ya da medhedilmeyi sevmektendir’ buyurdu.”

Serçe Kuşunun Hikâyesi

Mahmud Ekinci Bey anlattı: “Diyarbekir’de Efendi Hazretleri’nin mensuplarından Tüfekçizâde Mazhar Efendi vardı. Bir defasında İstanbul’a

172 O ve Ben, s. 135.

173 “Akrabânın cefâsına sabrdan gayri çâre yokdur. Firâren [kaçarak] cefâdan kurtuluşa ruhsat vardır.” Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, III.cild, 6.mektub.

giderken bana dedi ki: 'Efendi Hazretleri'ne bir arzım var. Sorup da cevap getirirsen memnun olurum. Burada vakıf dükkânları ucuz fiyatla satılıyor. Alıp da iş yapmam câiz midir?' Ben de İstanbul'a gittiğimde Efendi Hazretleri'ne arzettim. Cevab olarak 'Mazhar Efendi, Süleyman aleyhisselâm ile serçe kuşunun hikâyesini de mi bilmiyor?' buyurdu." [Seyyid Mehmed Said Arvas'dan] [174]

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir defasında Kaşgârî Dergâhı'na bir turist gelmişti. Efendi Hazretleri'ne oradaki mermer bir binek taşını göstererek, 'Şunu bana satın!' dedi. Efendi Hazretleri de, 'Vakıf malıdır, satılmaz!' buyurdu. Câmilerin kapandığı; buralardaki eşyanın depolara kaldırıldığı, satıldığı, gaspolunduğu, telef edildiği günlerden birgün Efendi Hazretleri'ne, 'Efendim felanca câmide çok güzel el yazması bir mushaf gördüm' dedim. Efendi Hazretleri, 'Keşke alsaydın. Korkarım müezzin onu satar. Mürtedin, kâfirin, gâsıbın elinden kurtarmak niyetiyle vakıf malı alınır' buyurdular."

Zekâtlarını Versinler

Mahmud Ekinci Bey anlattı: "Bir defasında Van'ın köklü tüccarlarından Mehmed Tüfekçi ve Mustafa Türkmenoğlu ile beraber mal almak üzere İstanbul'a geldim. Arkadaşlarım, 'Abdülhakîm Efendi'ye intisap etmek istiyoruz. Bir sorsan, acaba bizi kabul eder mi?' dediler. Tekkeye gittiğimde Abdülhakîm Efendi'ye arzettim. Efendi Hazretleri, 'Onlara söyle. Birisi hiç zekât vermiyor. Diğeri de noksan veriyor. Zekâtlarını tam olarak hesaplayıp versinler' buyurdu. Hayret içinde gelip bu sözleri arkadaşlarıma söylediğimde onlar da hayrette kaldılar. Birisi 'Yahu nereden biliyor? Ben hiç zekât vermiş değilim' dedi. Diğeri ise, 'Ben de verirdim ama tam vermezdim' dedi." [Seyyid Mehmed Said Arvas'dan]

Bunu Yok Bil!

Seyyid Nevzad Işık anlattı: "Efendi Amcam, gençlere sık sık harçlık para verirdi. Harçlık verirken ikiye bölerdi. Önce 'Bunu al, harca!' buyururdu. Diğer kısmını verirken de, 'Bunu yok bil!' [yani sakla] buyurarak tasarrufun ehemmiyetine işaret ederlerdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri, bilhassa gençlere bayramda, hicrî sene başında, bazen de Cuma günleri para veya altın hediye verirdi. 'En iyi hediye paradır' buyururdu."

174 Serçe kuşu, toplantıya geç geldiği için kendisini azarlayan Süleyman aleyhisselâma, "Ben senden güçlüyüm. İstersem tahtını, tacını yerle bir edebilirim. Vakıf malına kanatlarımı sürerim. Sonra gelip tozlarını sarayının üstüne silkelerim. Mülkün harab olur" demişti.

Beyoğlu'nda Gezdirse

Hilmi Işık Efendi anlattı: "1931 senesiydi. Ayasofya Câmii imamı İdris [Okur] Efendi vardı. Sesinin güzelliği ile meşhurdu. Onbir ve onüç yaşındaki iki kızını hâfız yapmıştı. Bunların hıfzını da câmide erkeklere dinletmişti. Bu, Efendi Hazretleri'ne söylendiğinde: 'Kızını Beyoğlu'nda açık gezdirseydi; bu kadar günah işlemezdi' buyurdu. Çünki ibâdet yaparken günah işlemek daha dehşetlidir."

Bununla Okunur mu?

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir gün Efendi Hazretleri'ne, 'Efendim radyoda Kur'an-ı kerîm okumak câiz midir?' diye sordum. Tekkenin üst tarafındaki Piyer Loti kahvesinde o esnada çalınan radyodan çalgı sesi geliyordu. 'Duyuyor musun? Hiç bununla Kur'an-ı kerîm okunur mu?' buyurdu."[175]

Onlar, Onlar İdi

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bayezid Câmi'inde Efendi Hazretleri ikindi namazından sonra vaaz verirdi. İkindi namazı kılınmadan 10-15 dakika evvel gelip, hususî sohbet yapardı. Böyle bir defasında buyurdu ki: 'Berekât kitabında yazıyor: İmâm-ı Rabbânî hazretleri, Cuma namazını kıldıktan sonra, ihtiyaten vaktin farzını [zuhr-i âhir] kılardı. Cuma geceleri 1000 salavât okurlardı. Gündüzleri de Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin yazdığı salavâtı okurlardı'. Vaaza gelen cemaatten Gavsî Bey bir münasebetle, 'Biz ne yapalım?' diye sordu. Efendi Hazretleri, 'Biz kim oluyoruz? Biz insanız demeye utanmalıyız. Îşân îşân est. [Onlar, onlar idi.] İnsan, onlar idi. Biz öyle kimseleriz ki, o büyüklerin [İslâm âlimlerinin] yanında, gâib olsak aranmayız; hâzır olsak hesâba katılmayız' buyurdu. [Bu, aynı zamanda Mevlânâ Hâlid Bağdâdî hazretlerinin sözüdür.] Bir defasında da 'İyiler, iyi atlara binip gittiler; iyilikleri de yanlarında götürdüler' buyurdu."

Kimi Aldatıyorlar?

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Vaktiyle kadınlara da vaaz veren bir Münib Efendi vardı. Yolda yürürken etekleri yerde sürüklenir; kadınlar

175 "Kimyâ-i Seâdet kitabında diyor ki, Resûlullah "sallallahu aleyhi ve sellem" Rebî' bin Su'udun evine geldi. Evde, küçük kızlar def çalıyordu ve şarkı söylüyorlardı. Şarkıyı, [çalgıyı] bırakıp, Resûlullahı medh etmeğe başladılar. (Beni söylemeyiniz! [Önce okuduğunuza devam ediniz!]. Beni medh etmek [mevlid, ilahi okumak] ibadetdir. Def [çalgı] çalarken, eğlence, oyun arasında ibadet caiz değildir) buyurdu. Mîzân-ı Şa'rânî, abdesti anlatırken buyuruyor ki, çirkin şeyler söyledikden sonra Kur'an-ı kerîm okuyan kimse, mushafı pislik içine sokan kimse gibidir." Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.725.

eteklerini tutarlardı. Babası da meşhur Erzurumlu Hoca idi. Vaaz verirken ağladığı için, Ağlamış Hoca derlerdi. Osmanlılar zamanında Ayasofya Medresesi'nde müderrismiş. Müderris nasıl oluyor diye merak ettim ve bir kere ziyaretine gittim. Konuşma esnasında dedi ki: 'İslâmiyette hile-i şer'iyye vardır. Meselâ zekât verecek bir zengin, birkaç altın değerinde altından bir külçeyi, zekât olarak hesab eder. Bir çuval buğdayın içine koyar. O çuvalı, fakire, bu benim zekâtım diyerek verir. İçinde külçe olduğu belli değil. Sonra fakire der ki; sen bu kadar buğdayı ne yapacaksın, bana sat der. Onu fakirden satın alır. Külçe gene geri gelir. Zekât verilmiş olur. Buna hile-i şer'iyye derler' dedi. Ben de Efendi Hazretleri'ne gittiğimde bunu anlattım. Efendi Hazretleri, 'Allah Allah! Allahü teâlâyı aldatmak mı istiyorlar? Allahü teâlâ aldanmaz. Dinden çıkmak için, farzdan kaçmak için hile-i şer'iyye olmaz. Farzı yapmak, haramdan kaçınmak için hile-i şer'iyye olur. Yoksa yalnızca o bir çuval buğday zekât verilmiş olur' buyurdu."

Sevânihü'l-Efkâr'da Abdülhakîm Efendi buyuruyor ki: "Musul'da bazı tâcirler, zekâtda havli tamam olmadan [bir sene dolmadan] evvel [malı başkasına] hibe eder, mülkünden çıkarır; sonra alır. Bu sûretle hîle eder; ribâya da girer. Bu, sirkattir [hırsızlıktır]."

Kapalı Keşf

Süleymâniyye Kütüphanesi müdürü M. Serhan Tayşi anlatıyor: "Babam Ahmed Râsih Bey, Bayındır'da belediye komiseri olarak çalışırken, birgün kasabanın göbeğinde, Hacı Sinan Câmii'nin tam karşısındaki Çınaraltı kahvesinde oturup kahve içmiş. Derken müthiş bir rehâvet çökmüş ve kendinden geçmiş. Ama bu bir uyku hâli değil, bir nevi yakaza imiş. Gözünün önünden kâşâneler, muhteşem salonlar, kristal avizeler geçmeye başlamış. Hemen kendine gelmiş ama gözünün önünden geçen görüntülere bir mana verememiş. 1938 senesinde Atatürk'ün koruma polisliği vazifesine başladıktan sonra, polis arkadaşlarıyla, yine bir gün Dolmabahçe Sarayı'nda kahve içiyormuş. Yine yıllar önceki o rehâvet hali gelmiş ve başının hemen arkasından bir ses şöyle fısıldamış: 'Bak, hani sen Bayındır'da bir rüya görmüştün ya, işte o gördüğün yer burası'. Yıllar önce gördüğü rüyayı da bu vesileyle hatırlayan babam, İstanbul'daki âlimlere, müftülere ve hocalara başından geçen bu hâlin tabirini sormaya başlamış. Resmî kıyafetli olduğu için birçoğu çekinmişler;

Râsih Tayşi

konuşmak istememişler. Meşhur Melâmî Şeyhi Âmâ Kemâlî Efendi'ye de gitmiş. Müridleri, efendilerinin hasta olduğunu söylemişler, kabul etmemişler. Uzun bir zaman bu ziyaretlerini sürdürmüş babam. En sonunda, Eyüb'de Abdülhakîm Arvâsî'nin kapısını açık bulmuş. Abdülhakîm Arvâsî, babama alâka göstermiş. Babam da kendisini tanıtıp, başına gelenleri anlatmış. Abdülhakîm Efendi, babamı tebessümle dinledikten sonra şunları söylemiş: 'Evlâdım, siz çok meraklı bir gençsiniz. Allah feyzinizi arttırsın. Sizin yaşadığınıza kapalı keşf hâli denir. Herkese nasib olmaz, vehbî bir hâldir. İnşallah size ilerde iyi hâller temin edecek' demiş. Babam çıkarken de her zaman beklediğini ifade ederek uğurlamış."[176]

Hürmet Telkin Ederdi

İlim Yayma Cemiyeti reisi Yusuf Türel anlattı: "Ben genç iken Abdülhakîm Efendi'yi gördüm. Hilmi Işık Bey de askerî elbiseyle gelirdi. Sonraları çok şeyh gördüm [diyerek birkaç zamâne şeyhinin isimlerini saydı]. Ama Abdülhakîm Efendi gibi kimse olamaz. Herkeste bir hürmet hâsıl ederdi. Hatta yoldan geçerken, çocuklar bile oyunu bırakıp hürmet ederlerdi. Ben onun kıymetini anlayamadım. Ancak Hilmi Bey anladı. Onun için kendisini gördükçe, bir nebze teselli oluyorum." Aslen Rumelili olan Yusuf Türel'in kâimpederi; Yusuf Ziyâ Akışık'ın müdürü olduğu Karamürsel Kumaş Fabrikası'nın ortaklarındandı. Hatta, "Ben servetimi muhafaza etmemi, Ziyâ Bey'e medyûnum [borçluyum]" derdi. Hilmi Işık Efendi ve talebelerini bu vesileyle tanıyıp seven Yusuf Türel, bunların Vefâ'da Ekmekçizade Medresesi'nde kurduğu yüksek tahsil talebe yurduna da yardımcı oldu.

---

176 **Ali Emîrî'nin İzinde**, İst. 2009, s.50-51. Hâdise Abdülhakîm Efendi'nin zamanındaki meşâyihten farkını gösteren bir misaldir. Râsih Bey'in, ömrü boyunca dinî istikamet üzere yaşamasına bakarak, tabir de isabetli çıkmış demektir. Ahmed Râsih Tayşi, 1905 İzmir-Bayındır tevellüdlüdür. Seydişehirli Seyyid Hârun Velî soyundandır. Polis mektebini bitirip polis oldu. Riyaseticumhur muhafızı iken, 1938'de hastalık sebebiyle memleketine dönüp ticaretle uğraştı. Harb esnasında tekrar polisliğe döndü. İstanbul ve İzmir'de vazife yaptıktan sonra 1960'da tekâüde ayrıldı. İzmir'de takibe memur olduğu Melâmî Şeyhi Ömer Efendi'ye mürid olup, hilâfet aldı. Ciddi ve müteşerri bir zât idi. 1981'de İstanbul'da vefat etti. Maltepe'dedir. Serhan Tayşi, babasının dostlarını anlatırken, Mekkî Efendi ile de dostluğundan bahseder; ancak Mekkî Efendi'nin Beşiktaş Müftüsü olduğunu söyler. Halbuki Mekkî Efendi, o zamanlar Kadıköy Müftüsü idi ve Beşiktaş Müftülüğü'nün de bulunduğu Sinan Paşa Câmii'nde vaaz verirdi. Tayşi'nin Mekkî Efendi hakkında anlattıkları da, gerçekte yaşananlardan biraz farklıdır. Mekkî Efendi, namaz kıldığı için memuriyetten çıkarıldığı zaman, kimya doçenti değil; muallim idi. Müftülüğünden evvel de, Sirkeci İstasyonu'nda hamal değil; Karamürsel fabrikasında memur idi. Serhan Bey'in hatırında öyle kalmış olsa gerek.

ABDÜLHAKÎM EFENDİ İLE BAZI HATIRALAR

HÜSEYN HİLMİ IŞIK EFENDİ anlatıyor...

İsteyene Veririm!

Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nde okurken, mekteblerden Kur'ân-ı kerîm ve din dersleri kaldırıldı. Hiçbir hocamız din bilgisi vermiyordu. Onları yüksek, olgun tanıyor, çok saygılı olmak istiyordum. Fakat mukaddesâtıma saldıranları görünce, hayal kırıklığına uğradım. İman ile küfr arasında bocaladım. Küçük aklımla düşünerek, müslümanlık olarak öğrendiğim bütün bilgilerimi inceliyordum. Hepsinin fâideli, iyi, kıymetli olduğunu görüyor, bunları fedâ edemiyordum. Altı sene, bu iki tesir altında sarsıldım. Birkaç sene önce, beraber oruç tuttuğumuz, namaz kıldığımız arkadaşlarım, öğretmenlerin ve gazetelerin iftirâlarına aldanarak, ibâdetten vazgeçtiler. Yalnız kalmak, beni dahâ da üzdü. Acaba haksız mıyım, yanlış yolda mıyım diyordum.

1929 senesinde, lise son sınıfta, 18 yaşında idim. Kadir gecesi idi. Mektepte yatmıştık. Uyuyamadım. Şaşkın olarak, yatağımdan fırladım. Düşüncelerimde, imanda yalnız kalmıştım. Sıkılıyordum, bunalıyordum. Bahçeye çıktım. Gökyüzü yıldızlarla dolu idi. Eyyüb Sultân'ın, yani Hâlid bin Zeyd'in türbesine karşı, Haliç'in ışıklı dalgaları, sanki bana, "Üzülme, sen haklısın" diyorlardı. Hıçkırarak ağladım. "Yâ Rabbî! Sana inanıyorum. Seni ve Peygamberlerini seviyorum. İslâm bilgilerini öğrenmek istiyorum. Beni, din düşmanlarına aldanmaktan koru!" diye yalvardım. Allahü teâlâ, bu Ma'sum ve hâlis duamı kabul buyurdu. Kerâmetler, hârikalar hazînesi, ilim deryâsı Abdülhakîm Efendi, önce rüyada, sonra câmi'de karşıma çıktı. Beni, cezb etti.[177] Allahü teâlâ, "Her isteyene veririm; bazen de istemiyenler arasından seçtiğime veririm" buyuruyor. Âyet-i kerîmelerde hem adalet, hem ihsan var. "Her isteyene veririm" [Bakara: 186; Âli İmrân: 145; İsrâ: 20] buyurması adâlettir. "İstediğime veririm" [En'âm: 88; Kasas: 56] buyurması da ihsandır. İsteyene nasıl verir? Meselâ benim gibi. Ben istedim,

177 Seâdet-i Ebediyye, s. 4-5

Allahü teâlâ da verdi. İşte böyle, Allahü teâlâ samîmî kalple isteyenlere verir. Nitekim Kur'an-ı kerîmde, "Allah, kendisine yöneleni, doğru yola iletir" [Şûrâ: 13] ve "Doğru yolu arayanları, saadete götüren yollara kavuştururuz" [Ankebût: 69] buyuruluyor.

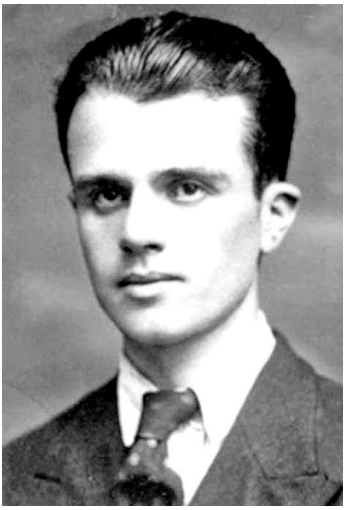
Küçük Efendi'ye

1929 senesinin sonbaharı idi. Tıp Fakültesi'nde askerî talebe olarak okumaktaydım. Mektebimiz de, kaldığımız yatakhane de Bayezid'de idi. Bir gün dersten çıkmış, öğle namazını kılmak için, kitapçıların olduğu taraftaki kapısından Bayezid Câmii'ne girmiştim. Namazımı bir kenarda kıldıktan sonra, kitapçılar tarafında, maksûre içinde birinin vaaz verdiğini gördüm. Baktım, ikindiye beş on dakika var. "Bari bu hocayı dinleyim" dedim. Oturup dinledim. Bir hoca, elindeki ince ve ufak bir kitaba bakarak imanın altı şartını anlatıyordu. Hep bildiğim şeylerdi. Fakat kalkıp başka yere otursaydım, dersi beğenmedi ve gitti sanarak hoca üzülür düşüncesi ile yerimden kalkmadım. Zâten dinliyen de, üç-beş ihtiyardı. Hoca dersi çabuk bitirdi. Önündeki bir formalık ince kitapları göstererek, "Bunlar herkese lâzımdır. Satıyorum alınız" dedi. Hocanın çok fakir olduğu hâlinden anlaşılıyordu. Üstü başı harap idi. Kitap alan kimse olmadı. Hocaya acıdım. Bir tane kitap alıp, bir gence hediye ederim düşüncesi ile "Kaç kuruş?" diye sordum. "Yirmibeş kuruş" deyince, almadım. Çünkü kitabın mâliyeti olsa olsa 1 kuruş ederdi. Hadi çoluk çocuğun nafakası için 2 kuruşa satsın. Olmadı, yuvarlak rakam 5 kuruş olsun. Hem yirmibeş kuruşum yoktu. Çünki, para kıymetli idi. İmam maaşı 17 lira, teğmen maaşı 61 lira idi. Kitabın en çok beş kuruştan fazla olmasını din adamına yakıştıramadım. "Allah rızâsı için parasız verilir. Haydi nafaka için beş kuruş olsun" diye düşünerek, bu hocayı beğenmedim. İnsafsız buldum. Zaten cemaati üç beş tane ihtiyardı. Satın alacak benden başka da yok. "Kalsın" dedim. Oradan kalkıp, karşı tarafa doğru yürüdüm.

Bayezid meydanı tarafındaki parmaklığın içi ve dışı çok kalabalıktı. Bir ihtiyar zât, içeride oturmuş, kitaptan anlatıyordu. Güçlükle gidip, arkasına oturup dinledim. Evliyâ mezarlarının nasıl ziyâret edileceğini anlatıyordu. Hiç bilmediğim, çok merak ettiğim şeylerdi. Fakat ikindi vakti geldi. Müezzin efendi "Sallû" [Namaza!] diye bağırmaya başladı. İkindi namazı kılınmağa başlandı. Hoca da kitabı kapayıp, "Bu kitap Allah rızâsı için bu küçük efendiye hediyem olsun" diyerek arkasına uzatıp bana verdi. Kalkıp namaza başladı. Bu hocayı dinlerken, hep karşıdaki hocayı düşünüyordum. Allah adamı, din kitabını bedâvâ verir düşüncesini zihnimde tekrarlıyordum. Bu hoca ise, beni görmemişti. Arkasında küçük efendi

olduğunu nerden anlamıştı? Kitabı alınca, câminin boş yerine koşup namazımı kıldım. Kitabın kapağında "Râbıta-i Şerîfe" ve altında "es-Seyyid Abdülhakîm" yazılı idi.

Namaz bitti. Hoca efendi dersini anlatmağa başladı. Fakat ben talebeyim. Mektepte yoklama var. Yoklamaya yetişeceğim. Cemaate karşıki hocayı sordum. "Buna Demir Hâfız derler. Fakirdir. Kitap bastırıyor. Onları satıyor" dediler[178]. Dışarıda bir ihtiyara, "Bu hoca kimdir?" diye sordum. "Buna Seyyid Abdülhakîm Efendi derler. Ben de onu dinlemeye geldim. Çok büyük âlimdir. Cuma günleri Eyüp Câmii'nde vaaz verir" dedi. Câmiden çıktım. Hemen Bayezid Kulesi'ne yakın Bekirağa Bölüğü denilen binâdaki yatakhanemize gittim. Cuma gününü beklemeye başladım. [Abdülhakîm Efendi, Bayezid Câmii vaazlarına ikindi vaktinden yarım saat evvel gelir, cemaatin suallerini cevaplandırır; namazdan sonra dersini yapardı.]

Hüseyn Hilmi Bey

Küçük Efendi!

Cuma geldi. O zaman Cuma günleri ta'til olurdu. Cuma namazına Eyüp Câmii'ne gittim. Câmi hınca hınç dolu idi. Câminin ortasında büyük âvize var. Her tarafı göreyim, hocayı da göreyim diye o âvizenin altında, yani câminin tam ortasında namaz kılıyorum. Sünneti kıldık. Sağa sola selâm verdik. Baktım, hoca yok. Farzı kıldık. Hoca yine yok. Cemaate sordum. "O, başka câmide imâmdır. Namazı orada kılıp, buraya gelir. Dışarıda bekler" dediler. Dayanamadım, dışarı çıktım. Onu, avluda büyük kapıdan girince soldaki büyük çınar ağacının dibindeki bir kitapçı sergisinin yanında duruyor gördüm. Arkasından yaklaştım. Sevgi ile hep hocaya baktım. Kitapçı "Hoca, ayakta dikilme! Şu iskemleye otur!" dedi. İskemlenin üstü kar ile örtülmüştü. Oraya oturacak iken, şimşek gibi sıçrayıp "Durun, oturmayın!" dedim ve mendilimle karları attım. Kaputumu çıkarıp, katlayıp, üstüne koydum. "Buyurun, oturun!" dedim. Dönüp bana baktı. Mübârek yüzü heybetli, kara kaşları, kara gözleri, yuvarlak sakalı, çok güzel, pek sevimli idi. "Kaputunu al!" deyip tahtaya oturdu. Buna

178 Mehmed Ünar Efendi, kuvvetli hıfzı sebebiyle Demir Hâfız nâmını almıştır. Kuleli Askerî Lisesinde ulûm-i diniyye ve kıraat muallimi iken, yeni devirde boşta kalmıştı. Mevzubahis kitap 1344/1926 yılında basılan **Îmân ve İbâdet** adlı kitaptır.

üzüldü isem de, "Kaputu sırtıma ört!" dedi. Bu emrine sevindim.

Cemaat câmiden çıkmağa başlayınca kalktı. Câminin yan tarafındaki küçük kısmına girdi. Yerdeki yüksek mindere oturup rahle üstündeki kitabından anlatmağa başladı. Oturacak yer yoktu. Hoca efendinin arkasına oturup ders verdiği rahlenin önünde bir iki kişilik yer vardı. Ayıp olur diye oraya kimse oturmamıştı. Artık ben ayıbı düşünmeden oraya çöktüm. Efendi Hazretleri ile burun buruna geldik. Başımda da şapka vardı. Oradakilerden birisi bunu başımdan çıkardı. Sonradan öğrendim ki, bu zât, Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin küçük mahdumu Münir Bey'in kaimpederi Edhem Efendi'dir.

Dikkatle dinliyordum. Yâsin-i şerîfin tefsirini anlatmaya başladı. Hiç unutmam: "Yâsînin mânâsı, ey benim bahr-i yakînimin sebbâhı olan habîbim demektir" buyurdu. [Benim yakîn denizimin usta yüzücüsü; yani 'Rabbini en iyi tanıyan' demektir.] Vaaz verirken, "İmâm-ı Rabbânî hazretleri buyurdu ki..." diyordu. İmâm-ı Rabbânî ne demek acaba diye düşündüm? Ömrümde duymamıştım. Kendi kendime, rabbânî dediğine göre, her halde bu bir melektir dedim. Ardından Mevlânâ Hâlid hazretlerinden bahsettiler. Ben, Mevlânâ Hâlid'in kim olduğunu düşündüm. Kendi kendime "Burası Eyüp Sultan türbesidir. Eyüp Sultan'a Hazret-i Hâlid diyorlar. Herhalde Mevlânâ Hâlid dediği, bu türbede yatan zâttır" dedim.

Cebimden not defterimi çıkardım, bunları hep not aldım. Bu anlattıklarını hiç bilmiyordum. Dinden hakkıyla haberim yoktu. Mektepte öğretmediler. 1924 senesinde mekteplerden din dersi kalktı. Kur'an-ı kerîm yasak edildi. Askerî lisede hocalarımız bize yalnız dini kötülediler. Osmanlıları kötülediler. Babam da tahsil görmemişti. Hiç işitmemiş olduğum ve çok merak ettiğim din ve dünya bilgilerini zevk ile dinledim. Define bulmuş fakir gibi, serin suya kavuşmuş, ciğeri yanık kimse gibi idim. Gözlerimi Seyyid Abdülhakîm Efendi'den hiç ayırmıyor; onun sevimli, nurlu yüzünü seyretmeye, söylediği, her biri pırlanta gibi kıymetli bilgileri dinlemeğe dalmış, kendimden geçmiş, dünya işlerini, mektebimi, herşeyi unutmuştum. Kalbimde, tatlı tatlı bir şeyler dolaşıyor; sanki tatlı bir şeyle yıkanarak temizleniyordum. Daha ilk sohbeti, ilk sözleri beni mest etmiş; fenâ denilen ve kavuşmak için uzun seneler çile çekilen nimet, sanki bir oturuşta hâsıl olmuştu.

Biraz sonra "Burada kalsın" buyurdu. Ne yazık ki, bir saat geçmiş, ders bitmişti. Bu bir saat, bana bir an gibi olmuştu. Tatlı rüyadan uyanır gibi, elimdeki not defterimi cebime koyarak, dışarı çıkmak için kapıda sıraya girdim. Cemaat pabuçlarını aldı. Câminin kapısından çıkmaya

başladı. Ben de pabuçlarımı aldım, câmi kapısına gittim. Ama askerî talebe olduğum için, ayakkabımın iplerini bağlamak uzun sürüyordu. Eğildim, ipleri birbirine geçiriyordum. Tam o sırada, birisi eğilip, kulağıma "Küçük efendi! Seni çok sevdim. Bizim ev mezarlık arasındadır. Bize gel. Seninle konuşuruz!" dedi. Bu çok tatlı, tesirli sözü söyleyen kimse, Seyyid Abdülhakîm Efendi idi. Ben o zamanlar kendisinin evliyâ bir zât olduğunu bilmiyordum. Böyle büyük zâtların muhabbetini kazanmak için, ömür boyu emek vermek lâzımdır. Halbuki ben ne hizmet ettim, ne bir şey yaptım. Daha ilk görüşte, ben seni sevdim dedi. Hem sevmek var, hem de dâvet... Ne büyük saadet ya Rabbî! Ne büyük nimet! Allah'ın bir velîsi davet ediyor. "Başüstüne efendim" dedim. Câmiden çıktık.

O gece, rüyamda bulutsuz, parlak mavi bir semâ gördüm. Etrafı, câmi' kubbesindeki gibi parmaklıkla çevrilmişti. Burada nur yüzlü biri gidiyordu. Başımı kaldırıp bakınca, Seyyid Abdülhakîm Efendi olduğunu gördüm. Zevkle uyandım. Birkaç gün sonra, rüyada, Hazret-i Hâlid'in türbesinde, sandukanın baş tarafına biri oturmuştu. Yüzü ay gibi dalgalanıyordu. Elini öpmek için kuyruk olmuşlardı. Ben de diziye girdim. Sırası gelip, elini öperken uyandım.

Eyüp Sultan Câmii'nin arka kısmında, parmaklıklı bir yer vardı. Başvekil Adnan Menderes zamanında tamirat yapılırken bu kısım kaldırıldı. Çocukken, o yerde bağdaş kurup oturmuş bir zât görürdüm. Eyüb Câmii'nin imamı da diz çöküp, edeple kendisine bazı şeyler sorardı. Sonradan anladım ki, bu zât Abdülhakîm Efendi'dir. Kim bilir, o zaman bize de bir iki nazar etmişlerdir.

İlk Gidiş

Bir hafta bekledikten sonra Cuma günü evlerine gittim. Evvelce de söylediğim gibi, o zaman Cuma günleri tatil idi. Abdülhakîm Efendi, Eyüp'de Gümüşsuyu'nda Piyer Loti kahvesine giden yol üzerinde ve mezarlıklar arasındaki Murtaza Efendi Tekkesi diye de bilinen Kaşgârî Dergâhı'ndaki evinde oturuyordu. Câminin avlusunda, bir padişah köşkü vardı. Sultan III. Selim tarafından şehzâdeler için yaptırılmıştı. Altı Ubeydullah ve Abdullah Kaşgârî türbesi, üstü köşk idi. Köşkün kendisi de, manzarası da pek güzeldi. Haliç görünürdü. İşte Abdülhakîm Efendi bu köşkte oturmuşlardı. Oda mahşer gibi kalabalıktı. Karşılarında Ziyâ Bey oturmuştu. O zaman onu tanımıyordum, sonra damadı oldum. Ziyâ Bey kitap okuyordu. Abdülhakîm Efendi de anlatıyordu. Ben de kapının aralığından, dış tarafından bakıyordum. Üzerimde askerî elbise vardı. Oturacak yer yoktu.

Kalabalığın içine girmeye utandım, kapının eşiğine oturdum. Abdülhakîm Efendi bunu farkedip, mübarek başını kaldırdı ve "Küçük efendi, buraya gel!" buyurarak tam karşılarına, ayağının dibine oturtup çok iltifatta bulundular. Eğer geride oturmasaydım, beni çağırıp yanlarında yer vermezlerdi. Yani elhamdülillah, daha ilk görüşte teveccüh ettiler. Teveccüh demek, muhabbet, sevmek demektir.

Bu ilk gidişten sonra öyle bir gidiş gittim ki, on dört sene devam etti. 1936 senesinde tayinimin çıktığı Ankara'dan bile onu görmek için hafta sonları bir günlüğüne gelir, ertesi gün yine vazifeye giderdim. O köşkteki bu toplantı son oldu. Bir gün bu köşkü polisler bastılar. Ondan sonra böyle toplantılar olmadı. Bu da bana yaradı. Öylece Abdülhakîm Efendi'yle saatlerce yalnız kalıp istifâde etme imkânı buldum. Sonradan bu köşkü hükümet mâil-i inhidam [yıkılmaya yüz tutmuş] diyerek yıktırdı.

Bizim Âşık Gelmiş

Her Cuma, Abdülhakîm Efendi hazretlerinin evine gidiyordum. Babam vefat ettikten sonra Eyüp'ten Fâtih'e taşınmıştık. Evimiz Yedi Emirler türbesinin tam karşısındaydı. Bazen sabah namazı vakti gelir, yatsıya kadar kalırdım. Herkes gider dağılır, ben kalırdım. Efendi Hazretleri'nin "Gidin!" demek âdeti değildi. Herkes müsaade alıp kalkardı. Ben en son ayrılırdım. Eyüp'te Yemiş İskelesi'nden vapurla Galata Köprüsü'ne geçer; köprüden tramvaya binip, Fâtih'e giderdim. Son vapura kadar dergâhta kalırdım. Saatime bakardım, vapurun kalkmasına yarım saat var. Beş on dakika daha oturayım der, ayrılamazdım. Bir de bakardım ki, vapurun kalkmasına on dakika var. İyi, beş dakika daha oturayım, iskeleye doğru yokuş aşağıya koşa koşa inerim derdim. Bir de bakardım ki beş dakika geçmiş. Ne olursa olsun derdim. İskeleye giderdim ki vapur kalkmış. Hatta vapur kalkalı yarım saat, bir saat olmuş. Mezarlıkların arasından yürüyerek Eyüp'ten Edirnekapı'ya giderdim. Çünki o zaman burada şimdiki gibi yol yoktu. Oradan Fâtih'e yürürdüm. Geceleyin vâsıta olmazdı. Bazen kar yağardı. Karda kışta yürürdüm. Annem üzülmesin diye koşarak eve giderdim. Hatta bir gün Efendi Hazretleri bana saati sordular. Tam o sırada Yemiş İskelesi'nden son vapurun düdüğü çalındı. Bu vapur saat dokuzda kalkardı. "Saat tam dokuz efendim" dedim. Efendi Hazretleri, "Neden dokuz demedin de, tam dokuz dedin?" diye sorunca cevap veremedim. Israr ettilerse de söylemeyip utancımdan başımı önüme eğdim. Son vapuru kaçırdığımı öğrenip üzülmelerini istemedim.

Bazen sabah namazından evvel gelirdim. Bir defasında daha kimse

kalkmamış, kapılar açılmamıştı. Duvarın üstüne çıkıp, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin divanından,

"Ez gıbâr-ı nâka-i Leylâ ki Mecnûn sâlehâ,
Çeşm-i ber reh dâşt-i gird zin beyâbân ber nehast."

diye başlayan beyitleri okumaya başladım. [Mânâsı Mecnûn, Leylâ'nın devesinin tozunu görmek için yıllarca gözünü çöle dikti ama oradan yukarıya hiç toz kalkmadı.] O sırada dergâhın ışıkları yandı. Efendi Hazretleri "Bizim âşık gelmiş" deyip, müezzin Fazlı Molla'yı göndererek, kapıyı açtırdılar.

Bir gün yine gittiğimde kapı kapalı idi. Kapıyı çaldım. Açılmayınca sesli olarak şu beyti okudum:

"İn nilte yâ rîhe's-sabâ yevmen ile'l-ardi'l-harem,
Belliğ selâmî ravdaten fihen Nebiyyi'l-muhterem."

[Mânâsı: Ey sabah rüzgârı, bir gün yolun Harameyne, Mekke ve Medine'ye uğrarsa, orada bir ravda vardır, o ravdaya benden selâm söyleyin. Ey yeryüzünü dolaşan melekler, yolunuz Mekke ve Medine'ye uğrarsa, O Resûle benden selâm söyleyin.] Efendi Hazretleri sesimi duymuş; Şâkir Efendi'ye kapıyı açtırdılar. İçeri girdim. Efendi Hazretleri kahvaltı ediyorlardı.

Define

Efendi Hazretleri'nden yatsıdan sonra ayrılıyordum, ama zorla ayrılıyordum. Her şeyi unutup, yeniden görüyormuş gibi oluyordum. Yemekte, namazda, istirahatta, bir yere gitmekte, Abdülhakîm Efendi'den hiç ayrılmıyordum. Hareketlerine dikkat ediyordum. Hep onu dinliyor, bir dakikanın boş geçmemesi için çırpınıyordum. Tatil günlerinde, boş kaldığım zamanlarda, hep oraya gidiyordum. Câmi'lerdeki vaazlarını hiç kaçırmıyordum. Başkaları dergâha gelir, bahçede oturur; hatta dolaşıp oyun oynarlardı. Ben ise hiç bahçeye çıkmazdım. Efendi'nin yanından ayrılmazdım. Mübarek anlatır anlatır, giderdi. Kalabalık sohbetlerde utanır, beni görmesin diye, karşısında oturanların en arkasında dizlerimin üzerinde saatlerce otururdum. Öyle ki ayaklarım uyuşurdu. Hatta bir gün Efendi Hazretleri, "Cumhuriyet gazetesi idam edilenleri yazıyor. Şâkir'e söyle, sana versin, okuyun!" buyurdukları halde; belki o arada mühim bir şey buyururlar da mahrum kalırım diye ayrılmadım. "Çıkarken bakarım" diye düşündüm.

Efendi Hazretleri'nin yanında iken yan tarafa bakmayı bile kayıp

bilirdim. Onları o kadar çok severdim ki, sabahleyin gittiğimde bazen evde olmadıklarını öğrenince, geriye aslâ dönmez, bahçede otururdum. "Onlar şuraya otururdu, şurada abdest alırdı..." diye zevklenirdim. Halbuki Efendi Hazretleri'nin yanına gelip de sohbetini dinlemeyenler olurdu. Meselâ ailesinden bir genç vardı. Hep bahçede otururdu. Bir kere bile onu Efendi'nin yanında görmezdim. Bir defasında dergâha gitmiştim. Efendi Hazretleri büyük odada yalnız oturuyordu. Bazıları bahçede oturmuş, Haliç'i seyrediyorlardı. Kendi kendime, "Yahu, içeride define var. Hiç define bırakılır mı?" diye düşündüm.

Hizmet Etmeden İltifat

Mürşid olgun, mürid uygun olunca; yani mürşid, kâmil ve mükemmil, müridde de muhabbet ve istidad olunca, senelerin işi saatlere ve sâniyelere döner. Mürşid-i kâmilin bir bakışı yeter. Diğer ilimlerde de aynı kâide vardır. Efendi Hazretleri buyurdu ki: 'Hoca, mâhir ve müşfik (yani hiçbir kitaba mürâcaat etmeden mes'eleyi halleden ve dersi tekrardan usanmayan); talebe de zekî ve çalışkan olunca, öğrenilmeyecek hiç bir ilim yoktur.' Efendi Hazretleri bize hususî emek verirdi. Onları tanımadan evvel Beyoğlu'ndan geçerken, "Ah şurada bir apartmanım olsa!" diye düşünürdüm. Nerede bir köşk görsem, "Ah benim de bir köşküm olsa!" diye içimden geçirirdim. Nerede bir otomobil görsem, "Ah benim de böyle bir otomobilim olsa!" derdim. "Bir nutuk söylesem de herkes beni dinlese!" derdim. Efendi Hazretleri'ni tanıdıktan sonra, onların hepsi kalbimden silindiği gibi, olmasın diye dua etmeye başladım. Onların sohbetinde öyle olurdum ki, dünyayı unuturdum. Ne mektep, ne çoluk çocuk, hiç bir şey aklıma gelmezdi. En büyük kerâmetleri, bize kendilerini sevdirmesi ve dünya sevgisini kalbimizden çıkarmasıdır. Mürşid-i kâmilin hususiyeti işte budur. Bu, Efendi Hazretleri'nin himmetidir. Biz başka kerâmet beklemedik.

Efendi Hazretleri'ni görmeseydim, ne dinden ne de dünyadan haberim olacaktı. Sevilmeyecek adamları sevecektik. Ben askerî lisede talebe iken, din düşmanlarının resimlerini, cebimde taşıyordum. Abdülhakîm Efendi hazretleri din düşmanlarından açıkça bahs etmezdi. Sohbetlerinde buluna buluna onların kötülüğünü yavaş yavaş anladım. Az bir zaman sonra her şeyi anladım. Cenâb-ı Hak kimine Abdülhakîm Efendi hazretlerini sevdirdi; kimine de din düşmanlarını. Her ikisi de kaderdi. Efendi Hazretleri'ni görmeseydik, hayvan gibi gelip gidecektik. Ya dinsizler beni kapacaktı. Ya da dinimi muhafaza etseydim bile doğru yoldan ayrılmış fırkaların eline düşecektim. Hâsılı mahvolacaktım. Efendi Hazretleri bizi çekti, kurtardı. Din ve dünya saadetini verdi.

Çok İyi Tercüme

Efendi Hazretleri dergâhtaki mescidin önünde hasır bir koltukta otururlardı. Ben de yanlarında, yerde dizlerimin üstünde otururdum. Bir çantam vardı. İçinde notlar, defterler bulunurdu. Derse öyle gelirdim. Bana önce Türkçe kitaplar, birkaç ay sonra, Arabî sarf ve nahv okuttu. Emsile, Avâmil, Simâ'î masdarlar, Emâlî Kasîdesi, Mevlânâ Hâlid Divanı, İsagoci mantık kitabını ezberletti. Bir beyit, mısra veya Arabî, Fârisî bir cümle yazılıp açıklanmayan bir gün olmamıştı. Yazılanların hepsi ezberlenirdi[179].

Abdülhakîm Efendi'nin bana ilk verdiği vazife, İmam Begavî'nin Kazâ-kader hakkındaki, bir kaç satırının Arapça'dan Türkçe'ye tercümesi oldu. Tercümeyi, gece evimizde yazarak, ertesi gün hocama götürünce, "Çok iyi, doğru terceme etmişsin. Hoşuma gitti" buyurdu. Bu ilk tercümem, Seâdet-i Ebediyye kitabı, ikinci kısım, dördüncü madde sonundadır[180].

[Mezkûr tercüme şöyledir: Kazâ, kader bilgisi Allahü teâlânın, kullarından sakladığı sırlardan biridir. Bu bilgiyi en yakın meleklere ve şerîat sâhibi Peygamberlerine (aleyhimüsselâm) bile açmadı. Bu sır ve ilim büyük bir deryâdır. Bu denize kimsenin dalması, kaderden konuşması câiz değildir. Şu kadar bilelim ki, Allahü teâlâ insanları yaratıyor. Bir kısım şakîdir. Cehennemde kalacakdır. Bir kısım ise saîddir, Cennete gidecektir. Bir kimse Hazret-i Alî'den (radıyallahü anh) kaderi sordukda, "Karanlık bir yoldur; bu yolda yürüme!" buyurdu. Tekrar sordu: "Derin bir denizdir" buyurdu. Tekrar sordu. Bu def'a: "Kader Allahü teâlânın sırrıdır; bu bilgiyi senden sakladı" buyurdu.]

Bilenle Bilmeyen

Önceleri Arapça kitapları gördüğüm zaman hep şaşırırdım. "Kur'an-ı kerîmi okuyoruz. Harekeleri var. Ama Arapça kitaplarda bunlar yok. Nasıl okunur?" derdim. Aklım ermezdi. Sonra elhamdülillah Efendi Hazretleri bize Arabî öğretti. Bizi Binâ ve Maksud ile fazla uğraştırmadı; Avâmil

---

179 Emsile, Arabî gramerinin sarf kısmına (kelime bilgisi, morfoloji) ait, Hazret-i Ali'ye nisbet edilen ve kelimenin hallerini gösteren kitaptır. Avâmil ise, İmam Birgivî'ye ait olup, Arabî gramerinin nahv kısmına (cümle bilgisi, sentaks) ait bir kitaptır. Emâlî Kasidesi, 557/1162'de vefat eden Türkistanlı âlim Sirâceddin Ûşî'nin akâide dair Arabî manzum ve meşhur eseridir. 1242/1826'da Şam'da vefat eden Nakşî Şeyhi Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin Arabî ve Fârisî şiirlerinin yer aldığı divan, tasavvuf edebiyatının önde gelen numunelerindendir. İsagoci, 663/1265'te vefat eden Musullu, İslam fizik, astronomi, matematik ve mantık âlimi Esîrüddin Ebherî'ye ait meşhur Arabî mantık kitabıdır. Îsâgûcî, Yunanca başlangıç demektir.

180 İmam-ı Begavî Muhyissünne Hüseyn bin Mes'ud, Horasanlı Şâfiî fıkh âlimidir. 516/1122'de vefat etti. Me'âlimü't-Tenzîl tefsiri, Mesâbih hadîs ve Tehzîb fıkh kitabı meşhurdur.

okuttu; sonra metne geçirdi. Efendi Hazretleri, "Emsile bilenle bilmeyen arasındaki fark, insanla iki kulaklı [merkeb] arasındaki fark gibidir" buyururdu. "Avâmil'i, misalleri ile ezberleyen, âlim sayılır" derdi.

Mübarek, her gidişimde bana Arabî'den ders verirdi. Cebinden kâğıt kalem çıkarırdı. Yazar, yazar; "Al bunları oku, ezberle!" derdi. Evvelâ kendi okurdu. Okurken ben hareke kordum. Giderken yolda, tramvayda ezberlerdim. İki gün sonra gittiğimde, "Ne yaptın? Ezberledin mi?" derdi. "Evet efendim, ezberledim" derdim. Okurdum, çok hoşuna giderdi. "Öyleyse yeni bir ders daha vereyim" derdi. Ezberlemeseydim vermezdi tabiî. Bazen Cuma namazına yarım saat kala, millet bahçede namazı beklerken, beni odaya alır, bir şeyler öğretirdi. Bir ders, bir ders daha derken, sarf ve nahvi bitirdik elhamdülillah[181].

Çocuk Gibi Uğraştılar

Efendi Hazretleri'ne ne vakit gitsem, beni yanına oturturdu. Elini elime verirdi; kitap okuttururdu. Bazen yanlış okurdum; kızmaz, gülerdi. Bazen ben okurken, uyurlardı. İyice dalınca dururdum. Tam dururdum, "Oku!" buyururlardı. Bizimle böyle çocuk gibi uğraştılar. Onun için kitap okumak şarttır. İslâmiyetin en büyük düşmanı cehâlettir. Peygamber Efendimiz "Beşikten mezara kadar ilim öğrenin" buyuruyor. İlim öğrenmek farzdır. Farzları ve haramları öğrenmek farz; vâcibleri öğrenmek vâcib; sünnetleri öğrenmek sünnettir. Erkek olsun, kadın olsun, bütün müslümanların ilim öğrenmesi farzdır. Onun için ben yedi yaşından beri gece gündüz hep okuyorum. Kitap okumadan duramıyorum. Şimdi yaşlılığımda, okuduklarımın hepsi hatırımda kalmıyor; fakat okurken aldığım zevk bana yetiyor.

Lisân-ı Rabbî

Efendi Hazretleri bana Emâlî Kasîdesi'ni ezberletti; bunun Nuhbe şerhini okuttu[182]. Bir defa okurken lisân-ı Arabî diyecekken, lisân-ı rabbî dedim. Efendi Hazretleri kızdılar, "Nasıl okuyorsun? Hiç öyle okunur mu?" dediler. "Efendim, Kur'an-ı kerîm lisân-ı rabbî (rabbimizin lisânı) değil

181 Arvas medresesinde hoca dersi verdikten sonra, talebe çalışıp dersi hocaya takrir eder (anlatır). İmam Nevevî'den gelme bu usul, talebenin iyi yetişmesinde ve hatalarını kolay anlamasında elverişlidir. Abdülhakîm Efendi'nin de derslerini bu usulde yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer Şark medreselerinde ise, hoca dersi talebeye takrir eder; talebe anlamadığı yeri sorar. Ancak çoğu zaman anlamasa bile sormaya çekinir.

182 Nuhbetu'l-Leâlî ismindeki Emâlî Kasidesi şerhini Muhammed bin Süleyman el-Halebî er-Reyhavî yazmıştır. 1235/1829'de vefat eden Ayntablı Ahmed Âsım Efendi'nin Türkçe şerhini de Hilmi Işık Efendi okumuştur. Hakîkat Kitâbevi tarafından neşredilmektedir.

mi?" diye tevil ettim. "Küfre sebeb olur" buyurdular. Lisân mahlûklar için kullanılır. Rabbimiz için kullanılmaz. Böyle üç defa onları üzdüm. Bu da bunlardan birisidir. Ama Efendi Hazretleri çok merhametliydi. Eğer merhametli olmasaydı, orada bayılırdım.

Siz Zekisiniz

Efendi Hazretleri bana Farsça'yı da öğretti. "Mevlânâ Hâlid Divanı'nı 1000 kere okuyan ezberler. Ama siz zekisiniz, beş yüz defa okuyun, yeter" buyururlardı. Her fırsatta anlatır, öğretirdi. Bunları dünyaya yaymamız için anlatırdı. Kendisini dinlemekten zevk alırdım. Kitap okumaktan o kadar zevk almazdım. Efendi Hazretleri'ni dinlemek daha hoşuma giderdi. İsterdim ki hep Efendi Hazretleri anlatsın, ben de dinleyeyim. Hiç boş durmazlardı. Huzurlarına belki yüzlerce defa çıktım; hiç birinde kendilerini boş dururken görmedim. Ya kitap okurlardı, ya da ders anlatırlardı. Ders verirken kitaptan anlatırlardı. Arada misal vermek veya izah etmek için kitabın haricine çıkarlardı. O zaman mest olurdum; keşke hep böyle anlatsa derdim.

Efendi Hazretleri bana bilmem lâzım gelen ilimleri baş başa ikimiz yalnız iken öğrettiler. Ziyaretçileri gelince, ben kapının bir tarafına ilişirdim. Benimle hiç alâkadar olmuyormuş intibaını verirlerdi. Bizi o zaman gizlediler. Böylece bu hizmetler nasib oldu.

Yazmayın, Dinleyin

Bazen sohbet sırasında yazmak isterdik. Efendi Hazretleri "Yazmayın, dinleyin" buyururdu. Biz de kalemi bırakırdık. Bazı yerleri, "Burayı yazın, ezberleyin" derdi. "Efendi Hazretleri, not etmemize niye mâni oluyor?" derdim. Meğer yazılanları okumak nasib olmazmış. Bu bir huy imiş. Ama kalbden Allah rızası için çıkan sözler, dinleyenin kalbine yerleşir ve unutulmazmış. Onların sözleri de böyleydi. Şimdi kendi kızımın adını bazen unutuyorum; ama Efendi Hazretleri'nden işittiklerimi hiç unutmuyorum. Böyle kaç tane defterim vardır.

Tavsiye Kitaplar

Abdülhakîm Efendi hazretleri şöyle buyururdu: "İslâmiyette şimdi lâzım olan dört kitap, tefsirde, Beydâvî; hadîste Buhârî, fıkıhta Şâfiî için İbni Hacer [Tuhfetü'l-Muhtâc][183], Hanefî için İbni Âbidin ve tasavvufta

183 Şihâbüddin Ahmed bin Muhammed (İbni Hacer) el-Mekkî el-Heytemî, Mekke-i Mükerreme ulemâsından, Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerindendir. 974/1566'da vefat etti. Fetâvâ, Savâ'ıku'l-Muhrika, Minhac şerhi Tuhfetu'l-Muhtâc, Zevâcir ve Kalâidu'l-Ukbân

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî'dir. Kitâbullah ve kitâbü resûlillahdan; yani Kur'an-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerden sonra, Mektûbât'tan efdal bir kitap mevcud değildir. İslâm kitaplarının hepsi iyidir. Fakat bu kitapta, ulemânın nazarından geçmemiş bir şey yoktur."

Çok âlimler, çok veliler gelmiş; çok kitaplar yazmışlar. Bu âlimlerden birisi de İmam Gazâlî hazretleridir. Bunun İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı bir kitabı vardır[184]. Seyyid Abdülhakîm Efendi buyurdu ki, "İhyâu Ulûmi'd-Dîn kitabı o kadar kıymetlidir; o kadar üstündür ki; bir Yahudi, bir Nasrâni, sayfalarını çevirse ve hoşuna gitse, ne güzel şeymiş bu dese, o kitaba hürmet ettiği için, imana gelmek nasib olur. Böyle olmakla beraber, Mektûbât kitabı daha üstündür". Bana, "İhyâu Ulûmi'd-Dîn kitabı mı daha üstündür, Mektûbât mı?" diye sorsalar; evvelce okumak şöyle dursun, bu kitapları hiç görmemiştim bile. İnsan görmeden, bilmeden cevap veremez. Ama ben onlardan işittikten sonra, "Mektûbât daha üstündür" derim. Çünki bunu ehli bildiriyor. Âlimin kıymetini anlamak için, âlim olmak lâzımdır.

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin Mektûbât kitabı üç cilddir. Oğlu Muhammed Ma'sûm hazretlerininki de üç cilddir. Müstekîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi Osmanlıca'ya tercüme etmiştir[185]. Abdülhakîm Efendi hazretleri, Mektûbât'ın birinci cildini okuturlardı. Diğer cildlerden de bazı mektubları okutur ve buyururdu ki, "Mektûbât'ın her yerini, herkesin okuması doğru değildir. Öyle mektublar var ki, üstadına veya halifesine hitaben yazılmıştır. Biz onları anlayamayız. Biz anlayacağımız yerleri okumalıyız". Burada 'Biz' demek 'Siz' demektir. Efendi Hazretleri'nin tavsiye buyurduğu mektupları tercüme edip Seâdet-i Ebediyye kitabıma koydum.

Ma'lûmât-ı Nâfi'a

Efendi Hazretleri ile bir gün oturuyorduk. Bana, "Ma'lûmât-ı Nâfi'a isminde bir kitap vardır. Onu oku! Çok istifâde edersin" buyurdu. Eyüp'ten Bayezid'e gittim. Kitapçı Muzaffer'in dükkânında buldum. Tanesi 15 kuruş idi. Kuruş değil de, lira olsa bile alacaktım. On, onbeş tane vardı. Hepsini satın alıp, ertesi günü Efendi Hazretleri'ne getirdim. "Efendim,

kitapları çok kıymetlidir. Abdülhakîm Efendi, "İbni Hacer ne demişse, Şâfiî mezhebi odur" buyururdu.

184 İslâm ahlâkını anlatan ve Müslümanlar arasında çok tutulmuş Arabî bir eserdir. Dört cild hâlinde basılmış; Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, İslâm âlimlerinin en meşhur ve büyüklerindendir. Nîşâbur'da müderrislik yaptı. Her sahada eseri vardır. Felsefecilere reddiyesi yanında, fıkh, usûl-i fıkh ve ahlâka dair eserleri çok kıymetlidir. 505/1111'de Meşhed'e yakın Tus'da vefat etti.

185 Müstekimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, Mehmed Emin Tokadi'nin; o da Ahmed Yekdest Cüryânî'nin; o da Muhammed Ma'sum Fârukî'nin halifesidir. 1202/ 1788'de vefat etti. Kabri Zeyrek'te hocasının yanındadır.

buyurmuştunuz, Ma'lûmât-ı Nâfi'a risâlesi aldım, getirdim" dedim. Çok hoşuna gitti. Bir tanesini ben aldım. Diğerlerini bıraktım. Kitabı sevdiği için sevdiklerine verir diye düşündüm. Efendi Hazretleri, "Bunu iyi oku! Hıristiyanlığın iç yüzünü anlatıyor" dedi. Mübârek, bunların hepsini okumuş, içinde ne yazdığını biliyordu. İşte o kitaba, Mektûbât'tan, Efendi Hazretleri'nin tavsiye ettiği diğer kitaplardan, İbni Âbidîn'den ilâveler de yaptık. Bizim Fâideli Bilgiler adlı kitabımız meydana geldi. Arabî'ye de tercüme ettirip bastırdık; bütün dünyâya gönderiyoruz[186].

Ma'lûmât-ı Nâfi'a ilk sayfası

Otuz Defa

Efendi Hazretleri, Türkçe kitaplardan Birgivî Vasıyyetnâmesi Şerhini, Kâdızâde'nin Âmentü Şerhini ve Dürr-i Yektâ Şerhini herkese tavsiye ederlerdi. Onun için meselâ, ben Birgivî Vasıyyetnâmesi Şerhini otuz defa okudum. Bu kitaplar Osmanlıca olup sahaflarda bulunurdu[187]. Muhammed bin Kutbüddin İznikî'nin yazdığı ve Mızraklı İlmihal adıyla bilinen Miftâhü'l-Cenne kitabı için de 'Bu kitabın müellifi sâlih birisi imiş. Okuyan istifâde eder' buyururdu.

Ağırlık Fıkha

Bir gün Şâkir abi, "Hilmi kitap okumak istiyor. Ne okusun?" diye sorunca, Efendi Hazretleri, "İbni Âbidîn okusun!" buyurdu. "O, ağır ve ibâresi zor bir kitaptır. Daha kolay bir kitap söyleseniz?" dedi. Efendi Hazretleri tekrar, "İbni Âbidîn okusun!" buyurdular. Efendi Hazretleri, İbni Âbidîn'in Reddü'l-Muhtar kitabı için, Hanefî mezhebinin en kıymetli kitabıdır" buyurdu[188].

Efendi Hazretleri bana "Birinci işin tefsir ve hadîs değildir. Ağırlığı

186 Ma'lûmat-ı Nâfi'a, Fâideli Bilgiler demek olup, Ahmed Cevdet Paşa tarafından rüşdiyye mekteblerinde okutulmak üzere yazılıp, 1279 senesinde İstanbul'da basılmış 18 sahifelik bir risâledir.

187 Birgivî Vasıyetnâmesi, 981/1573 senesinde vefat eden Birgivî Mehmed Efendi'nin el-Cevheretü'l-Behiyye adındaki kitabı olup, bunu 1197/1783 senesinde vefât eden Kâdızâde Ahmed Efendi şerhetmiş ve 1322 senesinde İstanbul'da tab olunmuştur. Âmentü Şerhi de Ferâidü'l-Fevâid olup, yine Kâdızâde'nindir. Dürr-i Yektâ ise 1267/1851 senesinde vefat eden İmamzâde Hâfız Es'ad Efendi'nin te'lîfi olan bir ilmihâldir.

188 İbni Âbidîn, Şamlı olup, Mevlânâ Hâlid hazretlerinin halîfelerinden idi. 1252/1836 senesinde vefat etti. Reddü'l-Muhtar, Arabî altı büyük cilddir.

fıkha vermek lâzımdır" buyurdu. İşte o andan itibaren fıkha ağırlık verdim. Okudukça öğrendim, öğrendikçe hevesim arttı. Daha çok okudum. Tabiî ki, Mektûbât ve Tâife-i Aliyye'nin [Nakşibendî büyüklerinin] kitaplarını da hiç bir zaman ihmâl etmedim. İmâm-ı Rabbânî ve benzerlerinin yazıları ve sözleri ruhumun gıdâsı idi. İmam Gazâlî'nin Kimyâ-i Seâdet kitabını, on defa bitirdim.

[Hilmi Işık Efendi, kendisine şeyh-i muktedâ, fenâ ve bekâ hakkında sual soran bir sevenine, "Efendi Hazretleri'nden böyle şeyler işitmedim ve okumağa müsâade etmezlerdi. Ehl-i sünnet i'tikâdı, ef'âl-i mükellefîn (haramlar, farzlar, vâcibler, mekruhlar, sünnetler, müstehabları) ve ahlâk-ı hamîde ile seyyieyi (güzel ve çirkin huyları) okuyup öğrenmelidir; diğerleri lâzım değildir, buyururlardı. Siz de böyle hareket ediniz. Lüzûmlu ve zarûrî ilimleri bırakıp teferruât ile meşgûl olmak şeytan ilkââtındandır (aldatmasıdır.)" diye cevap vermiştir.]

Eskiden de Peygamberdi

Peygamber Efendimizin üstünlüğünü ve mucizelerini anlatan Molla Câmî hazretlerinin Fârisî Şevâhidü'n-Nübüvve kitabı vardır. Onun 5-6 sahife hülâsasını çıkardım. Efendi Hazretleri'ne anlatınca, okumamı buyurdular. Sonuna kadar okudum. Bir yerinde yanlış buldular. "40 yaşında peygamber oldu" yazıyordu. Ben de öyle yazmıştım. "Öyle yazma! 40 yaşında peygamberliği bildirildi yaz. Çünki o, çok eskiden de peygamberdi" buyurdu[189].

Kendine de Yaz!

Efendi Hazretleri bir gün bana bir kitap verdi. "Bunu oku, öğren ve bir nüsha da kendine yaz!" dedi. Elli sayfa kadar bir defter oldu. Âdâb-ı Tarîkat-i Nakşibendiyye risâlesi adında, Murad Münzevî hazretlerinin yazdığı ve tasavvufu anlatan Türkçe bir kitaptı. O zamanlar tasavvuf yasak olduğu için, Efendi Hazretleri anlatmaktan çekinirdi. İsteseydi, bana iki üç günde o kitaptakileri öğretirdi. Birisine bir meseleyi anlatmaktansa, bir kitap verip "Bunu oku" demek daha iyidir. Çünkü belki kabul etmez

189 Nitekim hadis-i şerifte, "Âdem aleyhisselâm ruh ile cesed (veya su ile toprak) arasında iken, ben peygamber idim" buyurulmuştur. [Tirmizi: Menakıb 1 (3613).] Molla Abdurrahman Câmî, Şeyhülislâm idi. 817/1414'de İran'da Câm kasabasında doğdu; 898/1492'de Herat'ta vefat etti. İmam-ı Muhammed Şeybânî soyundandır. Sa'deddin Kaşgârî'nin; o, Nizâmüddin Hâmuş'un, bu da, Alâaddin Attar'ın halifesidir. Çok sayıda eserinden Şevâhidü'n-Nübüvve meşhurdur. Sultan Fâtih, kendisini İstanbul'a davet etmiş; Konya'da iken padişahın vefatını haber alarak geri dönmüştür.

veya iyi anlatılamaz[190].

İhlâsı Arttırır

Efendi Hazretleri bana Reşahât kitabını okutur; izah ederdi. Bazen yanlış okurdum, gülerek düzeltirdi. Bir defasında "âleti" kelimesini "altı" diye okumuştum da Efendi güldü. Çok merhametliydi, beni kovmazdı. Sabırla bana öğretirdi. "Reşahât okumak, insanın ihlâsını arttırır" buyururdu. Reşahât'ın Sultan Abdülaziz Han zamanında basılanının makbul olduğunu söylerlerdi. Kenarında Râbıta risâlesi ve Mevlânâ Hâlid hazretlerinin Es'ad Efendi'ye mektubu vardır. Bu Es'ad Efendi, kütüphane ve kitaplar tasnifiyle meşhur muhterem bir zâttır[191].

İmanı Vicdanîleştirir

Yine kendilerinden işittim: 'Berekât kitâbını okumak, imanın vicdanîleşmesine sebep olur. Ben o kitabı Başkale'den hicret edince kaybettim. Ben öldükten sonra bulursanız, mezarımın başucunda okuyun'. Bu kitap, Muhammed Hâşim Kişmî hazretlerinin, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin hayatı ve kemâli üzerine kaleme aldığı bir kitaptır. Efendi Hazretleri'nin sağlığında Berekât kitabını çok aradım. Hindistan ve benzeri sefarethâne ve konsolosluklara bile sordum. Sonra buldum. O sırada Ankara'da bulunan ve Farsça bilen bir talebemi vekil ederek, Berekât'tan İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin tevellüdlerinden yüksek hocalarına varıp, kemâle gelmelerini anlatan faslı kabirlerinin başında okumasını rica ettim. O da bu ricamı yerine getirdi. Böylece Efendi Hazretleri'nin arzusu

190 Muhammed Murad Münzevî Keşmirî, Muhammed Ma'sum Fârûkî halifesidir. Buhara'da doğdu. Şam ve Hicaz'da seyahat etti. İstanbul'a geldi. 1132/1719'da vefat etti. Eyüb'de tekkesi yanında medfundur. Türkçe Âdâb-ı Tarîkat-i Nakşibendiyye risâlesinden başka, el-Müfredâtü'l-Kur'aniyye tefsiri çok kıymetlidir. Arabî, Fârisî ve Türkî bir arada basılmıştır.

191 Reşahât, Hüseyn Vâiz Kâşifî'nin oğlu, Safî ismiyle tanınan ve 939/1533 senesinde Herat'ta vefat eden Şeyh Ali tarafından Farsça yazılmış meşhur bir kitaptır. Nakşibendiyye büyüklerinin menkıbelerini anlatır. Şeyh Ahmed Allân Mekkî ve sonra Muhammed Murâd Kazânî tarafından Arabî'ye; 993/1588 senesinde Muhammed Şerîf Abbâsî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve çeşitli tarihlerde basılmıştır. 1291/1865 senesinde İstanbul'da taşbasması harekelidir. Sonunda Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin Arabî İrâde-i Cüz'iyye kitabı, kenarında, aynı zâtın Râbıta Risâlesi'nin Arabîsi, ayrıca Türkçesi, yine onun Âdâb-ı Tarîkat risâlesinin Türkçesi, Fârisî Silsile-i Aliyye'si, ayrıca İsmail Hakkı Bursevî'nin Huccetü'l-Bâliga risâlesi, Hatm-i Hâcegân, Niyâzî Mısrî'nin Sual-Cevab Risâlesi, Şeyh Sâdık Efendi'nin Abdestin Âdâbı, İnsân-ı Kâmil ve Edirne Müftîsi Feyzi Efendi'nin Aynü'l-Hakîka adındaki çok kıymetli kitapları ve Hazret-i Ali'nin kırk sözü ve tercümeleri vardır. Hilmi Işık Efendi der ki: "Sözün kısası Reşahât tercümesinin bu baskısı bir hazînedir. Eline geçip okuyan, dünyanın en talihli insanıdır". Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.1075.

bir nebze tahakkuk etmiş oldu. Sonra nasib oldu, bu kitabı bastırıp bütün dünyaya parasız gönderiyoruz.

Okuyan Âlim Olur

Firûzâbâdî'nin Arabî Kâmûs kitabını, Mütercim Ahmed Âsım Efendi, Okyanus ismiyle tercüme etmiştir. Bu kitap için Efendi Hazretleri, "Kâmûs mütercimi Âsım Efendi çok iyi adam imiş. Çok zahmetler çekerek Kâmûs'u terceme etmiş. Bu sûretle çok hizmet etmiş. Bunu okuyan, âlim olur" buyururdu[192].

Efendi Hazretleri, bir gün bana, "Mir'at-ı Kâinât kitabını al! Onu oku! Ama baş tarafını okuma! Çünki baş tarafı ağırdır. İkinci kısımdan başla okumaya!" buyurdu. Efendi Hazretleri'nin emriyle Mir'at-ı Kâinât kitabını buldum, aldım ve okudum. Yoksa ben onun ismini bile işitmemiştim[193].

Efendi Hazretleri, kendilerinin de zaman zaman göz attığı Mahzenü'l-Ulûm kitabını beğenir; okumamı da tavsiye buyururdu[194].

Çok Uğraşmış

Şemseddin Sâmi'nin Kâmûsü'l-A'lâm isminde altı cildlik bir kitabı vardır. Dünyaca meşhur adamları ve yerleri anlatır. Bu kitap için Efendi Hazretleri, "Çok uğraşmış! Bu kitabı hazırlamakla müslümanlığa hizmet etmiş" buyurdular. Şahsiyetini öğmediler. Nitekim burada, Hazret-i Muâviye ve bazı sahâbîler için, müslümanın söyleyemeyeceği cümleler yazarak, saygısızlık göstermektedir. Bunun, böyle saygısızlık göstermesine, pek de şaşılmaz. Çünki bu, Toprak ismindeki kitabında, Allahü teâlâya karşı da saygısızlık gösteriyor. Hâlık-ı teâlâyı, esîr, madde derekesine düşürmekten çekinmiyor[195].

Bir gün bir kitap almıştım. Adı Hıristiyanlığa Reddiye idi. Efendi Hazretleri'ne götürdüm ve sordum. "Kim yazmış?" buyurdular. "Ahmed Midhat Efendi" dedim. "İslâmiyyeti müdâfaa etmek ona mı kalmış? Çok

192 Firûzâbâdî, Yemen'de kâdı iken 816/1414 senesinde vefat etti. Anadolu'ya gelip Yıldırım Bâyezid Han ve Emir Timur ile görüşüp ihsanlarına kavuşmuştur. Âsım Efendi, Ayntablıdır. Seyyiddir. 1235/1820'de İstanbul'da vefat etti. Kâmûs tercemesi Okyanus 1250 senesinde üç büyük cild olarak İstanbul'da basılmıştır.

193 Bu kitap Osmanlı ulemâsından olup 1031/1622 tarihinde vefat eden Nişancızâde Mehmed Efendi'nin te'lîfidir. 1258 ve 1290 senesinde İstanbul'da tab olunmuş; Latin harfleri ile de 1987 senesinde basılmıştır.

194 Muhtelif ilimleri bildiren bu Türkçe kitabı, Seyyid Abdülzâde Mehmed Tâhir Efendi ile Serkiz Urpilyan te'lif etmiş; 1308 senesinde İstanbul'da tab olunmuştur.

195 Şemseddin Sami Fraşeri (1850-1904), Arnavutluk'da dünyaya geldi. İstanbul'da vefat etti. Lugatçıdır. Fransızca'dan Türkçe'ye resimli lügat ile 1316/1898'de basılan altı cild Kâmûsü'l-A'lâm kitabı meşhurdur.

âlimler Hıristiyanlığa reddiye yazmışlar, Midhat Efendi'ye bir şey bırakmamışlar" buyurdu[196].

Efendi Hazretleri, "Latin harfleri ile yazılmış kitaplardan din öğrenilmez" buyururdu. O zaman, Latin harfleri daha yayılmamıştı. Hemen herkes İslâm harflerini biliyordu. Dinini Osmanlıca yazılmış kitaplardan öğrenebilirdi. Üstelik dinini kayıran âlimler hayatta idi. Bu harflerle kitap neşretmek, onların yayılmasına sebep olurdu. Şimdi ise Osmanlıca bilen, anlayan kalmadı. Bu sebeple yeni harflerle yazılmaya başlandı.

Kazâ Et!

Süleymaniye Câmii'nde müezzin Şevket Efendi vardı. Sabah namazlarını kıldırırdı. Üniversitede okurken, sabah namazına Süleymaniye Câmii'ne giderdim. Bir defasında Şevket Efendi "Kul yâ" sûresini okurken kâfirûne yerine kâfirîne dedi. Ön saftan bilen birisi yanlış okuduğunu hatırlattı. "Tekrar kılalım" dedi. Şevket Efendi, "Her ikisi de kâfirler demektir; ma'nâ değişmedi; binaenaleyh iâde etmeye lüzum yok" dedi. İki gün sonra Efendi Hazretleri'ne gittiğimde bunu anlattım. Efendi Hazretleri, hemen kaza etmemi söyledi ve "Her ikisi de kâfirler demektir. Fakat biri fâildir; diğeri mef'uldür. Tam ters ma'nâ verir" buyurdu. Hatta bir de misal verdi. "İnnemâ yahşallahe min ıbâdihi'l-ulemâ âyet-i kerîmesi var. Ma'nâsı; kulları arasında âlimler Allahü teâlâdan korkar. Allahe yerine Allahü denirse Allahü teâlâ kulları arasında âlimlerden korkar ma'nâsı çıkar". Bunun gibi herkesin yaptığı hareketleri öğrenerek yatıp kalkmak namaz olmaz. Namazda neyi nasıl okuduğunu bilmek lâzımdır[197].

---

196 Bu, Müdafaaya Mukabele ve Mukabeleye Müdafaa adında 2 ciltlik bir kitaptır. Ehl-i İslâm'ı Nasraniyet'e davet edenlere [misyonerlere] karşı kaleme alınmıştır. Ahmed Midhat Efendi (1844-1912), gazetecilik ve romancılığıyla tanınmıştır. Önceleri meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar hareketi içinde yer aldıysa da, pişman olup, siyasetten uzak durdu. İstanbul'da vefat etti.

197 Zelletü'l-kârî [yanlış okumak], dört şekilde olabilir: 1-İ'râbda [harekelerde] olabilir. Meselâ şeddeyi hafîf okur veyâ medleri [uzunları] kısa okur veyâ bunların aksini yapar. 2-Harflerde olur. Harfin yerini değiştirir veya harf ilâve eder yahud azaltır veyâhud harfi ileri geri alır. 3-Kelimelerde ve cümlelerde olur. 4-Vakf ve vaslde olur; yani duracak yerde durmaz, geçer; geçecek yerde durur. Bu dördüncüsünde, ma'nâ değişse de, namaz bozulmaz. İlk üç şekilde, ma'nâyı değiştirip, küfre sebep olacak ma'nâ hâsıl olursa, namazı bozar. Hâsıl olan ma'nâ küfre sebep olmazsa, Kur'ân-ı kerîmde benzeri yoksa bozulur. Ma'nâsız olur ve Kur'ân-ı kerîmde benzeri bulunmazsa, yine bozar. Benzeri bulunursa da, ma'nâ başka ise, İmâm Ebû Yûsuf'a göre bozulmaz; İmâm-ı A'zam ile İmâm Muhammed'e göre bozulur. Benzeri bulunmaz, ma'nâsı değişmezse aksinedir. Sonradan gelen âlimler, i'râb hatâsı hiçbir zaman bozmaz dedi. Birincisi ihtiyât, ikincisi ruhsat yoludur. (İbni Âbidîn) Abdülhakîm Efendi'nin, ihtiyatı tavsiye ettiği anlaşılıyor.

Eczacıya Naklet!

1930 senesinde Tıbbiye Mektebi'nin birinci sınıfı bitti. Birinci sınıf fizik-kimya-biyoloji dersleri idi. Bunları Bayezid'de Fen Fakültesi'nde diğer fakülteler ile müşterek okuduk. İkinci sınıfta, Haydarpaşa'daki Tıb Fakültesi binâsına geçtik. İkinci sınıfın birinci sömestri bitti. Bir yandan da her hafta Efendi Hazretleri'ne gidiyordum. O hafta gittiğimde, bahçede baş başa otururlarken, "Sen mektebinde ne okuyorsun?" diye sordu. O zamana kadar ne yaptığımı, nerede okuduğumu hiç sormamıştı. "Efendim ben tıbbiyede talebeyim. Tıbbiyeyi bitireceğim. Altı sene sonra doktor olacağım. Şimdi ikinci sınıftayım. Kemik vizesi bitti. Teşrîh [anatomi] dersine başlayacağız" dedim.

"Ben sana bir şey söylesem yapar mısın?" buyurdu. "Elbette yaparım" dedim. "Sen doktor olma! Eczâcıya nakl et! Çok iyi olur" buyurdu. "Efendim, askerî talebeler kendiliklerinden geçemezler. Ankara'ya mürâcaat etmek lâzım. Hem ben sınıfın birincisiyim. Eczâcıya geçmek için izin vermezler" dedim. "Sen istidâ [dilekçe] ver. Allahü teâlâ inşallah nasib eder" dedi. "Efendim, sene ortası gelmiş. Dersler ilerlemiş. Ben eczâcı sınıfında yapamam ki" dedim. "Yaparsın, yaparsın" buyurdu.

Eve gelince Eczâcı Mektebi'ne geçmek istediğimi söyledim. Annem, ablalarım kıyâmeti kopardılar. "Biz doktor bey istiyoruz, eczâcı parçası istemiyoruz" dediler. Hatta annem "Emzirdiğim sütümü haram ederim" dedi. "Ben karar verdim, eczâcıya geçeceğim" deyince, annem düşüp bayıldı. Ne yapacağımı şaşırdım. Annemin sözünü mü dinleyeceğim, hocamın sözünü mü dinleyeceğim? Ertesi gün Süleymaniye Câmii'nde namazı kıldıktan sonra, cemaatten rastgele birisine sorayım; meşveret edeyim; istişâre sünnettir, dedim. Karşıdan heybetli bir zât geliyordu. Yanına yaklaştım. Selâm verdim. Vaziyeti anlattım. O zât bana, hocamın kim olduğunu sordu. Yine korka korka söyledim. Seyyid Abdülhakîm Efendi olduğunu öğrenince, "Hoca sözü ne demektir bilir misin? Annenin, babanın sözünden önce gelir. Tereddüt etme, derhal eczâcı mektebine naklet!" dedi. Meğer o zât ehibbâdan Cevad Bey imiş. İstişârenin bereketi hâsıl oldu.

Bunun üzerine Eczâcı Mektebi'ne geçmek üzere istidâ verdim. Ankara'dan, "Sınıfın birincisidir. Çalışkandır. Bunu eczâcıya geçirmeyiz. Doktor olsun istiyoruz" diye cevap geldi. Yani üniversitenin başka bir bölümüne geçemeyeceğime dair karar çıktı. Efendi Hazretleri'ne gittim. "Efendim, böyle böyle, izin vermiyorlar" dedim. Efendi Hazretleri, "Bir istidâ daha ver!" buyurdu. "Efendim, üniversitenin başka bölümlerine naklimin yapılmaması için karar var. Kabul etmezler" dedim. "Sen mürâcaat et! Onlar o

kararı bulamazlar" dedi. İstidâmı verince, bu talebe hakkında bir karar vardı, deyip aramışlar; fakat bulamamışlar. Böylece talebimi kabul ettiler. Efendi Hazretleri âdetâ o evrakı çekip almışlardı.

Eczâcı Mektebi'nde imtihanların zamanı yaklaşmıştı. Efendi Hazretleri'ne, "Efendim, dersleri takip edemedim. Bu sömestr imtihanlara girmeyeyim" diye arzedince; "Sen imtihanlara gir!" buyurdular. İmtihan neticeleri belli olunca, "Notların nasıl?" diye sordular. "Efendim hepsinden tam not aldım" dedim. Yanlarında bulunanlara dönerek "Sanki bu notları Hilmi aldı?" dediler. Onların her an murâkabesi altında olduğumu anlamıştım. Birkaç ay içinde birincilikle üçüncü sınıfa geçtim. Annemin, kardeşlerimin sözlerini dinlemedim; hocamızın sözünü dinledim. Hocam "Onların sözlerini dinleme! Fakat hep iyilik yap!" buyururdu. Sonradan anladım ki, annem o zaman yapmacıktan bayılmıştı. Allah rızâsı için benim iyiliğimi değil; kendini düşünüyordu. Doktor olayım da kendisine bakayım diyordu.

Hilmi Işık Efendi

Ecnebî Lisan

Efendi Hazretleri, her fırsatta ecnebî lisan bilmenin ehemmiyetini anlatırdı. Arabî ve Fârisî'yi çok iyi bildiği halde, "Bir ecnebî lisan bilseydim, daha çok fâideli olurdum" buyururdu. İlk tanıştığımızda, bana ecnebî lisan bilip bilmediğimi sordular. Fransızca'yı ilk mektep ikinci sınıftan itibaren okuyorduk. Aşağı yukarı 10 sene Fransızca okumuştum. Efendi Hazretleri, "Mektup yazabiliyor musunuz? Konuşabiliyor musunuz?" diye sordular. "Hayır" diye cevap verdim. "Paris'te bir gazeteye abone olun. O, günlük haberleri yazar. Merak saikiyle okursunuz. Böylece konuşulan lisan öğrenilir" buyurdu. Paris'te çıkan Le Matin gazetesine abone oldum. Bu gazete, İkinci Cihan Harbi çıkana kadar gelirdi. Hâlâ bazı gazete nüshalarını yâdigâr olarak saklıyorum. Bu sayede Fransızca'yı hemen öğrendim.

Yeni Mi Gördün?

Eczacı Mektebi'ni birincilikle bitirdim ve 23 Haziran 1932'de teğmen rütbesiyle subay çıktım. 21 yaşındaydım. O zaman omuza sırmalı kordon takılırdı. Sırmalı subay elbiselerini giydim. Doğru Efendi Hazretleri'ne gittim. Daha maaş almadığım için maalesef eli boş gittim. Sırmalı elbiseyi giydim ama bir kutu şeker bile götüremedim. Efendi Hazretleri,

câminin önünde hasır bir koltukta konuşmadan oturuyordu. Yanlarına oturdum. O sırada Şâkir abi geldi. Beni görünce, "Ooo Hilmi! Sen subay mı oldun? Aman ne güzel de yakışmış sana subay elbisesi!" dedi. Bu sefer Efendi Hazretleri'ne dönerek, "Efendim, Hilmi'yi gördünüz mü? Bakın, subay olmuş" dedi. Efendi Hazretleri ona hiç cevap vermedi. Bu sefer tekrar, "Efendi, sana söylüyorum; Hilmi'nin yıldızları ne güzel yakışmış?" dedi. Bunun üzerine Efendi Hazretleri, "Sen Hilmi'nin yıldızlarını yeni mi görüyorsun? Hilmi 18 yaşında yıldızları taktı" dedi. O zaman anladım; çünki 18 yaşında Efendi Hazretleri'ni tanımıştım. Demek ki Efendi Hazretleri bana o zaman manevî yıldız takmıştı.

Hilmi Işık ve Şâkir Beyler

Bizi Kabul Etti Mi?

Kaşgârî Dergâhı'na gelip gitmeğe başladığım günlerde oranın müdavimlerinden bir yüzbaşı, "Sen Efendi Hazretleri'ne gelip gidiyorsun ama, bakalım Efendi seni kabul ediyor mu?" dedi. Ben de "Kabul ettiğini nasıl anlarım?" diye sorunca, "Kolay. Meselâ sofrada şu kaşığı bana versin, diye niyet et! Verirse, anlarsın ki seni kabul etmiştir" dedi. Ben de öylece niyet ettim. Ama Efendi Hazretleri kaşığı bana vermedi. "Demek ki niyeti iyi yapamadım" diye düşündüm. Sonra da "Kabul etmek, kaşık vermekle mi olur?" diye düşündüm ve böyle davranmaktan vazgeçtim. Eğer kabul etmek kaşık vermekle olur diye düşünseydim, uzaklaşırdım, mahrum

kalırdım. Efendi Hazretleri hiç bizi kabul etmez olur mu? Elbette ettiler. Elhamdülillah, kabirlerine bile girdim; telkinlerini verdim.

Elimi Sık!

Efendi Hazretleri'ne ilk gittiğim zamanlarda idi. Bazen beni kimsenin olmadığı bir odada kabul ederdi. Sandalyede oturur, beni de yanlarındaki sandalyeye oturturdu. Elini uzatırdı. "Tut elimi!" derdi. Tutardım. "Sık!" derdi. Elini sıkardım, sıkardım. "Daha sık!" derdi. Sıkmaktan yorulurdum. Bakardım ki gözlerini kapamış, uyukluyor. "Oh!" derdim ve elimi gevşetirdim. Yorulurdum çünkü. Tam elimi gevşetirken, gözlerini açar, "Sık!" derdi. Öylece belki bir sene hep elini sıktırdı bana. Sonradan öğrendik ki, evliyânın bütün vücudları, bütün zerreleri zikredermiş. Belki o zikir benim kalbime de sirâyet etsin diye elini sıktırırmış. Bir sene sonra, elini sıktırmaktan vazgeçerek bana ders okutmaya başladı. Kim bilir, önce kalbimizi; bazı mektep hocalarından bulaşan zulmetten temizlediler.

Söz Dinleyen, Kazanır

Bir gün dergâha gitmiştim. Öğleden evvel idi. Büyük odanın kapısını vurdum. Açtım, girdim. Baktım, Efendi Hazretleri yalnız, yanında kimse yok. Mübarek, yere uzanmış, halının üstünde yatıyor. Bana, "Buna kaylûle derler. Öğle namazından önce böyle on onbeş dakika yatıp uzanmak sünnettir. Sen sandalyede otur!" buyurdu. Oturdum. Ben sandalyede otururken, kapı çaldı. Şâkir abi içeri girdi. Efendi Hazretleri'ni öyle yerde uzanmış, beni de başucunda görünce, "Ooo Hilmi, bu ne hal?" diye bağırdı. Biz ses çıkaramazdık ama Şâkir abi, Efendi Hazretleri'nin hizmetinde bulunduğu için teklifsiz idi. "Bu fırsat kaçırılır mı? Gel, gel, ayağının altını öp!" dedi. Abdest alacağı için ayağında çorap yoktu. Bu sözü üzerine ben yerimden şöyle bir kıpırdadım. Efendi Hazretleri, "Sen otur, kıpırdama! O mecnun gibi konuşur. Onu dinleme!" buyurdu. Bunun üzerine ben yerime oturdum. Şâkir abi bu sefer, "Vallahi, Efendi'nin her sözünü her zaman dinle! Yalnız bugün bu sözünü dinleme!" dedi. Ben gene kıpırdadım. Efendi Hazretleri yine, "Otur yerine!" buyurdu. Şâkir abi, "Yazıklar olsun. Sen kaybettin" dedi. Kendisi geldi, Efendi Hazretleri'nin ayaklarını öptü. Sonra bana dönüp, "Sen de baka kal böyle!" dedi. Ben şaşırdım. Efendi Hazretleri'ni dinledim, yerimden kıpırdamadım.

Efendi Hazretleri'ne her gidişimde, odada beni yanına oturturdu. Ekseriya yalnız kalırdık. Bahçe kalabalık olurdu, gelenler vardı. Onları odaya hiç almazdı. Yalnız beni alırdı. Kitap okuturdu. Bir defasında Mevlânâ Hâlid efendimizin Fârisî divanından okutuyordu. O zamanlar Arabî ve

Fârisî okumasını doğru dürüst bilmiyordum. Okurken, o gülerek tashih ediyordu. Ben de bu tashihleri, kitabın kenarlarına yazıyordum. Bu kitap şimdi duruyor. Yan yana oturmuşuz, önümüzde de yeşil bir sehpa vardı. O sehpa, kâimpederim Ziyâ Bey'e; ondan da bizim hanıma intikal etti. Efendi Hazretleri o sehpanın kenarlarından mübârek elleriyle tutardı. İşte o sehpanın üzerinde kitap okuyorduk. Tam bir yerini okuyorduk, Efendi durdu. O durunca, ben de durdum tabiî. "Kalk ayağa!" dedi. Kalktım. "Gel buraya!" dedi. Karşısına geldim. "Eğil!" dedi. Eğildim. "Şak" diye alnımdan öptü mübârek. Elhamdülillah, ne büyük iltifat! Sonra "Hadi, şimdi gel oku!" buyurdu. Anladım ki, o zaman emirlerini dinleyip, ayaklarını öpmeye kalkışmadığım için bu nimet nasib oldu.

Birkaç gün sonra gene ziyâretlerine gitmiştim. Misafir odasında karyola vardı. Orada yatıyorlardı. Sonra, "Gel, sen de karşıma yat!" buyurdular. Ne yapayım, askerî elbiselerimle karşılarındaki divana uzanıp yattım. On onbeş dakika böyle yattıktan sonra, "Tamam, sünneti îfâ ettik" buyurdu. Böylece söz dinlemenin mükâfatını gördüm. Kim bilir o zaman neler olmuştur! Kalbimize bakmışlardır. Evliyâ cevâsisü'l-kulub, yani kalblerin casusudur. O büyükler, kalplerde gizli dolaşan şeyleri Allah'ın izniyle bilip, anlarlar. Elhamdülillah, onlardan böyle feyz almak nasib oldu. Yoksa küfrden kurtulmak kolay mı? Abdullah-ı Dehlevî hazretleri buyuruyor ki, "Bu büyükleri, evliyâyı sevmek kerâmettir". Allahü teâlâya şükürler olsun ki, o büyükleri seviyoruz. Bunu da onlar ihsan ettiler. Zira onlar bizi sevmeselerdi, biz elbette onları sevemezdik. Çünki sevgi yukarıdan gelir. Çok seviniyorum ki bizi sevdiler.

Abdülhakîm Efendi'den Hilmi Efendi'ye yadigâr sehpa

Ulemânın Sözüne Bakarız

Birgün Efendi Hazretleri'nden, "Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri, hükemâdan [filozoflardan] yedi seyyarenin [gezegenin], yedi kat gökte bulunduklarını naklediyor. Ne buyurursunuz?" diye sual ettim. Efendi Hazretleri: "Biz hükemânın sözüne değil, ulemânın sözüne bakarız. Ulemâ, hepsinin birinci kat gökte bulunduklarını bildiriyor" buyurdu.[198]

198 Varlık âlemi yedi kat semâdan müteşekkildir. Secde sûresinde Allahü teâlânın, yeri ve

İstiğfar Nasıl Söylenir?

Bir defasında da Efendi Hazretleri'ne "İstiğfarda geçen, hayyü'l-kayyum mu, hayye'l-kayyum mu?" diye sordum. "İkisi de câizdir. Üstün okunursa, önceki mef'ulün sıfatıdır. Ötre okunursa müstakil bir cümledir. Ama sen üstün oku. Sonundakini de etûbü ileyk değil, etûbü ileyh okumaya dikkat et!" buyurdular. [Estağfirullah el-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hû, el-hayye'l-kayyûme ve etûbü ileyh]

Bir Harf Eksik

İmam Kastalânî'nin el-Mevâhibü'l-Ledünniyye kitâbında, "Peygamber efendimizin mübârek ayaklarının altı düz idi" yazıyordu. Acaba bir yanlışlık mı var diye, hemen Efendi Hazretleri'ne gidip sordum. Efendi Hazretleri, "Orada bir (mâ) harfi eksik kalmış. Onun için de düz idi, oluyor. Doğrusu düz değil idi, olacak" buyurdu.

Ekeltü Külle Rummânin

Bir defasında Abdülhakîm Efendi hazretleri ile ders okuyorduk. Buyurdu ki: "Külle kelimesinin iki ma'nâsı vardır. Birisi harf-i ta'rif ile söylenen külle. İkincisi harf-i tarifsiz söylenen külle. Bir kelimenin başına elif lam geldi mi, ona harf-i ta'rif denir. Elif lam yazılmazsa, harf-i ta'rif yok denir. Meselâ, ekeltü külle rummânin cümlesindeki rummân'ın başında harf-i ta'rif yoktur. Olsaydı, külle'r-rummâni diye okunurdu. Ekeltü külle'r-rummâni, narın hepsini yedim demektir. Ekeltü külle rummânin de, narın hepsini yedim demektir. Ama arada fark vardır. Harf-i ta'rif gelir de, külle'r-rummâni denirse, tabaktaki narın hepsini yedim, yani bir tane kalmadı demektir. Harf-i ta'rifsiz söylenirse, külle rummânin, narın hepsini yedim, yani bu nar denilen meyvaların her türünden, tatlısından da, ekşisinden de, kırmızısından da, renksizinden de yedim demektir". Yıllar sonra bir sabah kahvaltı ederken oğlum bana bir sual sordu. "Babacığım, balıklar su içer mi?" dedi. Ben de dedim ki, "Bunu biyoloji mütehassısına sormak lâzım. Yalnız bana kalırsa içer. Zira Kur'an-ı kerîmde buyuruluyor ki: Ve cealnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy. Bütün canlılar su

yedi semâyı (göğü) var eylediği anlatılmaktadır. Güneş, arz ve ay, hepsi birinci semâda hareket etmektedir. Eski fizikçiler, yedi seyyâreden [gezegen] her birinin, birer semâda bulunduğunu söylerdi. Halbuki yıldızların hepsinin yerkürenin de içinde bulunduğu birinci semâda bulundukları, Tebâreke sûresinde bildirilmektedir. İslâmiyyet şimdi insanların sonsuz dedikleri ve herbiri birer güneş olan milyonlarca yıldızla dolu bu boşluğun, henüz birinci semâ olduğunu söylüyor. Bu sonsuz sanılan birinci gök, ikinci gök yanında okyanus yanındaki bir damla su gibi kalmaktadır. Yedi gökten herbiri de, bir öncekinden hep böyle büyüktürler. Seâdet-i Ebediyye, s.82.

ile yaşarlar. Binâenaleyh balıklar su içer". Külle'ş-şey' deseydi, bir şeyin hepsini sudan yaratıyorum demek olurdu. Külle şey'in deyince, her canlıyı sudan yarattım demek oluyor. İşte Efendi Hazretleri'nin o sözünü hatırladım da böyle cevap verdim. İşte Kur'an-ı kerîm tefsiri yapmak için, bunları bilmek lâzım. Bunları bilmeyen tefsir yapamaz. Her şeyi, der ve geçer.

Gece Yatarken

Bir gün Kaşgârî Câmii bahçesinde oturuyorduk. Abdülhakîm Efendi hazretleri bana, "Sen gece yatarken ne okuyorsun?" diye sordular. Ben daha cevap vermeden, kendileri söylediler: "Yatağına E'ûzü ve besmele okuyarak gir. Sağ yan üzerine kıbleye karşı yat. Sağ avucunu sağ yanağın altına döşe. E'ûzü besmele ile bir Âyetülkürsî oku. Sonra her biri için besmele okuyarak, üç İhlâs, sonra bir Fâtiha, sonra birer def'a iki Kul e'ûzüyü oku. Sonra üç def'a (Estağfirullahel'azîm ellezi lâ ilâhe illâ hû) oku! Üçüncüsüne (el-hayye'l-kayyûme ve etûbü ileyh) ilâve et! Sonra on kerre (Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh) oku! Buna (Kelime-i temcîd) denir. Onuncusuna (hi'l-aliyyi'l-azîm ellezi lâ ilâhe illâ hu) ilâve et! Sonra, istediğin tarafa dönerek, istediğin şekilde uyu!"[199]

Yazıların Üstü

Efendi Hazretleri, "Yazılarda mühim olan yerlerin altını çizmek Frenklerin âdetidir. Ama müslümanlar yazıların üstlerini çizer" buyurdu. O zamana kadar fark etmemiştim. Eski kitaplarda öyle idi. Ama sebebini bilmiyordum. Efendi Hazretleri söyleyince öğrendim. Efendi Hazretleri bize neler öğretmedi ki! Meselâ çorab giymesini, çıkarmasını bile öğrettiler. Lastiğinden tutup ucuna kadar getirip iki kat ettikten sonra ucundan çekip çıkartırlardı. Bir defasında da dergâhın yokuşundan beraberce çıkıyorduk. Bana, "Mezar taşlarındaki yazıları okuma. Zihne zararı olur" buyurmuştu. O zamandan beri hiç okumam.

Çok Kitap Okumak

Şunu anladım ki, bir şey öğrenmek için çok kitap okuyan, eğer bir mürşide kavuşmamışsa, mutlaka sapıtır. Nitekim kitaplar ihtilaflı hususları bildirmektedir. Bunları gören, şaşırır. Çünki her kitap kendi zamanına göre yazılmıştır. Yoksa yazılacak şey bu kadar çok değildir. Nasıl ki bir su, kaynağından insanların ihtiyaçları nisbetinde yayılır. Ama su aynıdır. Din bilgileri de ihtiyaçlar nisbetinde artmıştır. Bir kimse eğer bir mürşid görmüşse, ne kadar çok kitap okursa okusun, sapıtmaz. Çünki mürşidi ona

199 Hilmi Işık, İslâm Ahlâkı, s.499.

mayınlı yerleri gösterir, oralara basmaz. Bize de herşeyi Efendi Hazretleri öğretti. Biz onları tereddüdsüz kabul ettik. Kitaplarımıza da Efendi Hazretleri'nden işittiklerimizi yazdık. Bunların muteber kitaplarda yerlerini de bulduk. Çünki Seyyid Abdülhakîm Efendi söylüyor deseydik, inanmayanlar olabilirdi. Seyyid Abdülhakîm Efendi çok meşhur değildi. Ayrıca Efendi Hazretleri'nin kıymetli dediği kitapları da okuduk. Yoksa biz farklı şeyler öğrenmek için kitap okumuş değiliz. Efendi Hazretleri'nin de çok fazla kitabı yoktu[200]. Onun için çok kitap okumak marifet değil; fâideli kitabı çok okumak lâzımdır.

Bir defasında Efendi Hazretleri, "Bir gün gelecek, din bilgileri Hilmi' den sorulacak" buyurdu. Ben bunu işitince, "Böyle iş olur mu? Efendi Hazretleri benimle alay ediyor gâlibâ!" dedim. Şimdi dünyanın her yerinden mektuplar geliyor, sualler geliyor. Onları okuyunca çok seviniyorum. Bunlar hep Efendi Hazretleri'nin bereketi diyorum.

Okuyabilir misin?

Efendi Hazretleri ile İmam Şa'rânî hazretlerinin el-Kibritü'l-Ahmer fî Ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber kitabını okuyorduk[201]. Orada Muhyiddin-i Arabî Hazretleri, âlemin ömrünün 360 bin kere 360 bin, yani 129 milyar 600 milyon sene olduğunu bildiriyor[202] ve Âdem aleyhisselâmdan kıyâmete kadar gelecek insana kadar insanların sayısının nasıl bulunacağının formülü yazıyordu: "21 tane 100 yanyana yazın. Sağ tarafına da altı tane dokuz yazın. Bu mikdarın yarısını, sonra iki sülüsünü (üçte ikisini) alt hizasına yazın. Yekûn ettirdikten sonra o mikdarı asıl aded ile darb edin. Çıkan sayı bu insanların sayısını verecek". Eve gittiğimde masanın üzerine bir karton yaydım. Bunları yazdım. Dört türlü de sağlamasını yaptım. Ertesi günü Efendi Hazretleri'ne götürdüm. Çok hoşuna gitti. "Okuyabilir misin?" buyurdu. Ben o zamanlar Efendi Hazretleri'ni yeni tanımıştım. Böbürlenerek, "Tabiî efendim. Ben mektebin birincisiyim. Matematikten yıldızlı pekiyi alırım" dedim. "Oku!" buyurdu. Birler, onlar, yüzler derken yer kalmadı. Okuyamadım. Efendi Hazretleri bize nasıl okunacağını öğrettiler. "Bunu hesaplamak değil, asıl okumak marifettir" buyurdular. Bu kartonu, Hilmi'nin hâtırası diye saklamışlar. Menemen'e giderlerken,

200 Abdülhakîm Efendi, kitaplarını torunu Bahâ Bey'e vasiyet etmiştir.

201 Abdülvehhâb Şa'rânî (1493-1565), Mısırlı âlim ve velîdir. Şâzilî tarîkatine mensuptu. Tefsir, fıkh, tasavvuf, tarih, gramer ve tıb üzerinde çok eserleri vardır.

202 Abdülhakîm Efendi'nin eshâbına naklettiği bir hadîs-i şerîfte, Resûlullah aleyhisselâmın bir suali üzerine, Cebrail aleyhisselam, "360 bin senede bir doğan yıldız vardır. Onu ben 360 bin kere gördüm" demiştir.

polisler Seyyid Fehim hazretlerinin cübbesi ve kavuğu ile beraber, büyü diye suç âleti olarak bu kartonu da alıp götürdüler.

Sert Söylemezdi

Efendi Hazretleri, bize acır; maddî ve manevî cihetten alâkadar olurdu. Talebeyken bana harçlık olarak para, bazen de altın verirdi. Parayı verirken de yere atardı. Ben, kendi kendime bu karşıdakine hakaret değil mi derdim. Meğerse para dünyada çok kötülüğe vesile olduğu için böyle yaparmış. "En iyi hediye paradır" derdi.

Dâimâ güler yüzlü, tatlı dilli idiler. Birgün beraber oturuyorduk. Bir söz açıldı da, "Efendim mektep arkadaşlarım namaz kıldığım için üzerime geldi. O kadar üzüldüm ki, onları susturmak için, 'Üzerime gelmeyin, sonra intihar ederim' dedim". Ben öyle söylerken Efendi Hazretleri birden kaşlarını çattı. "Ne söyledin? Bir daha bu lafı senin ağzından işitmeyeyim" dedi. O kadar. Yani lafını bile söyletmek istemedi. Ömrümde bir iki kere Efendi Hazretleri'nin sert konuştuğunu gördüm. Birisi işte budur. Çünki intihar etmek, adam öldürmekten daha günahtır.

Kim Haklıydı?

Bir gece sabaha kadar acaba hilâfet meselesinde Hazret-i Ali mi, yoksa diğerleri mi haklıydı diye düşündüm. Meşru halîfe olduğu için Hazret-i Ali'nin haklı olduğu kanaatine vardım. Efendi Hazretleri'ne arzedeyim dedim. "Efendim, ben bu gece sabaha kadar, hilâfet meselesinde Hazret-i Ali'nin mi, yoksa karşı taraftakilerin mi haklı olduğunu düşündüm. Hazret-i Ali'nin haklı olduğu kanaatine vardım" dedim. İçimden de, "Hazret-i Ali, büyük dedesi olduğu için, benim bu sözüm hoşuna gider" diye geçirdim. Efendi Hazretleri şöyle sakallarını sıvazlayıp sert bir şekilde bana baktı. "Yâ öyle mi, bu mesele sana kadar düştü mü? Sana mı kaldı onlar hakkında hüküm vermek?" buyurdu. Sonra kendisini de katıp, "Biz kim oluyoruz ki, onlara karışalım. Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği kadar biliriz, konuşuruz. Biz karışmayız. Büyükler bu meseleyi halletmişler, kitaplara yazmışlar, altını mühürlemişler" buyurdu. Efendi Hazretleri'nin bu sözlerinden anladım ki, dinden bir husus söylendiği veya yazıldığı zaman, kendi fikirlerini değil, İslâm âlimlerinin sözlerini esas almak lâzımdır.

Hayırlısı Olsun

Eczacı Mektebi bitince, Sirkeci'deki Gülhâne Hastanesi'nde staja başladım. Stajı 10 eczacı ve 40-50 doktor arasında birincilikle bitirdim. Bir gün Efendi Hazretleri ile pazar tarafından geliyorduk. "Efendim dua

buyurunuz da bu sene de tayinim çıkmasın, İstanbul'da kalayım" dedim ve ardından bu boşboğazlığı yapmamalıydım, diye üzüldüm. Neyse ki, münasip bir cevap ile: "Dua edelim de hayırlısı olsun" dediler ve tayini insanlar değil, Allahü teâlâ yapar, demek istediler. Çünkü kendilerinden çok duymuştum: "Allahü teâlâdan her şeyin hayırlısını dilemelidir" buyururlardı. O sene âdet hilâfına beni Anadolu'ya göndermediler; üsteğmen rütbesiyle İstanbul'da Askerî Tıbbiye Mektebi'ne müzâkereci tayin ettiler (1933). Bu görülmemiş şey, Efendi Hazretleri'nin kerâmeti idi.

Sen mi Yaptın?

Bir gün dergâhın bahçe kapısından içeri girdim. Efendi Hazretleri bahçede, çok yaşlı olan zevceleri Nene Hanım ile oturuyordu. Yanlarına gitmeye çekindim. Beni çağırdılar. O sırada Nene Hanım kolonya şişesi getirdi. Efendi Hazretleri'nin eline döktü. Efendi Hazretleri de yüzüne ve başına sürdü. Bunun üzerine, "Efendim, kolonyada alkol var. Alkol necistir. Siz onu üstünüze sürdünüz?" dedim. Efendi Hazretleri tebessüm ederek, "Nereden biliyorsun? Yoksa onu sen mi yaptın?" buyurdu.

[Ehibbâdan Nureddin Efendi'nin topladığı Zeyl-i Keşkül'de bu hâdise anlatılıyor ve diyor ki: Îşân (Seyyid Abdülhakîm Efendi) kuddise sirruhu buyurdu ki; her şeyde asl, tahârettir; necâset tahakkuk etmeyince, tâhirdir (necâset kat'i olmadıkça temizdir). Kolonyanın mâ-i müskir olduğu, yani ispirtolu olduğu mütehakkık ve ma'lum olmadıkça necis değildir. Bu husta bazı kütüb-i şer'iyyenin hükümlerini bildirmek de faideli olacaktır. Seyyid Fehim kuddise sirruhunun hocası Molla Halil Es'irdî-i Hâlidî'nin şârihi olduğu Şerhü'l-Ma'fuvat'da, her şeyin aslı, tahârettir; necâset tahakkuk etmeyince, tâhir olarak kabul edilir. İbn-i Âbidin hazeratı, ihtiyaç zamanında, necis olan ile necis olmayan karıştırılınca, mahlût (karışım), tâhir olur, buyuruyor. İmam-ı Muhammed'in kavline göre; ihtiyaç olmasa da tâhir ile necis karıştırılınca, karışımı tâhirdir[203].]

Buğzetmek İbâdettir

Bir gün Efendi Hazretleri'ne gitmiştim. "Bugün Cumhuriyet gazetesini okudun mu? İçerde var. Giderken al, oku. Yahya Gâlib, hâtıratını yazmış,

203 Bir şeyin necis olduğu iyi bilinmedikçe buna necis denmez. Su ile topraktan biri temiz ise, karışımları olan çamur temiz kabûl edilir. Fetvâ da böyledir. Fıkh âlimlerinin bu sözlerinden, ihtiyâcı karşılamak için yapılan kolonya, ilâc, vernik ve boya gibi ispirtolu karışımların temiz kabul edilecekleri anlaşılmaktadır. Şâfiî ve Mâlikî mezhebinde de böyle olduğu Ma'füvât kitâbında yazılıdır. Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s. 154; Hilmi Işık, İslâm Ahlâkı, s.380. Bu hâdiseye kısmen Necib Fâzıl'ın O ve Ben kitabında da temas edilmektedir. s.203.

küfrünü saçıyor o gazetede!" dedi. Bizim mahalle Eyüp Sultan'da Vezirtekke mahallesiydi. Bizim mahallenin yanında Düğmeciler adında bir mahalle vardı. Düğmecilerde, tekkeler kapanmadan evvel bir tekke bulunuyordu. Ben ilkmektebe giderken, o tekkede mevlid olduğunu haber aldık. Şeker almak için mevlide gittik. Nasıl olsa bitişik mahalle dedik. Zaten çocuğuz. İşte o tekkenin de bir şeyhi vardı: Yahya Gâlib efendi hazretleri! Gittik, baktık, cübbeli, başında kocaman bir sarık. Tabiî, elini öptük. Sonra yeni devirde şeyh kisvesini çıkardı, bir ara Kırşehir meb'usu oldu. Din aleyhtarı kanunları destekledi. Ben Efendi Hazretleri'ne ilk geldiğim günlerde "Efendim bizim evimiz Vezirtekke'de, Yahya Gâlib'in dergâhına bitişiktir. Babam onu..." der demez, Efendi Hazretleri'nin rengi bembeyaz oldu. Ben devamla "Onu hiç sevmiyor. Çünki bizim bahçeden her gün biraz ileri gitmek suretiyle yer alıyor" deyince; Efendi Hazretleri, "Oh, ben de seviyor diyeceksin diye korktum. Olsun; buğzu artar; ona buğzetmek ibâdettir" buyurdu. Efendi Hazretleri, Yahya Gâlib'in hakikî bir tasavvuf ehli olmadığını; dünyevî maksatlarla şeyhlik yaptığını iyi biliyordu. İşte Efendi Hazretleri demek ki yalnız din bilgilerini değil, gazeteyi de hergün okurdu.

Hilmi Işık Efendi'ye ait seccâde, takke, sarık.
Seccâde, Abdülhakîm Efendi'den yadigârdır.

Meşguliyet Ni'mettir

Efendi Hazretleri bana ne yediğim, nerede yattığım gibi eve ait hususî

şeyler sorardı. Bizimle alâkadar olurdu. Bir gün bana "Senin annen, kızkardeşlerin ne yapıyor?" diye sordular. Kızkardeşlerim perde ve karyola etekliğine nakış işliyorlardı. Fakat bunlar işlenmeden evvel, makinede kumaşın üzerine resimler çizmek lâzımdı. Annem gider, Kapalıçarşı'da Takuhi isminde Ermeni bir kadından çizilmiş kumaşları alırdı. Bohçayla getirirdi. Evde iki tane dikiş makinesi vardı. Kızkardeşlerim de sabahlara kadar bu iki makineyle o kumaşlara nakış işliyorlardı. Çok zahmet çekiyorlardı. Bazen de ben götürüp getiriyordum. Efendi Hazretleri'ne böylece anlattım. İçimden de tasvib etmeyeceklerinden korkuyordum. Efendi Hazretleri; "Hiç zor gelmesin. Meşguliyet ni'mettir. Meşguliyet olmazsa şeytan musallat olur. Onların dinleri, dünyaları ve âhıretleri için bu iş çok iyidir" buyurdu.

Bir müddet sonra ikimiz Kapalıçarşı'dan geçiyorduk. Nuruosmaniye kapısından girdik. Bayezid'e gidiyorduk. Tam o Ermeni'nin dükkânının önünden geçerken; "Efendim bakın, anneme ve kızkardeşlerime iş veren kadının dükkânı burası" dedim. Aaa, bir de baktım Efendi Hazretleri dükkâna girmesin mi?.. Girdi, dükkânda oturdu. Ben de arkalarından girdim. Yeni subay çıkmıştım. Kadın beni tanıdı. Efendi Hazretleri'ne kahve ısmarladı, çok itibar etti. İçimden inşallah bu kadın imana gelir dedim. Efendi Hazretleri o dükkâna boşuna girmemiştir. Belki bizim gibi müslümanların rızkına yardım ediyor, hayırlı bir iş görüyor diye düşündü ve o dükkâna girip, kadının kahvesini içti.

Hilmi'ye Hizmet

Gülhâne Askeri Hastahânesi'ndeki eczânede bir akşam nöbetçi idim. Rahmetli annem, sepetin içine yemek koymuş bana göndermişti. Karpuz da vardı. Yemekler sıcak olduğu için karpuzu da ısıtmıştı. Akşam yemeğine oturdum. Rafta iştah hapları, kuvvet şurupları vardı. Birisinden bir tane aldım, öbüründen de bir tane aldım. Yeni eczâcıyız, heves de var. İştahım açılsın, kuvvetleneyim, sinir sistemim kuvvetlensin diye düşündüm. Yemekten bir müddet sonra bir sancı hâsıl oldu. Sabaha kadar kıvrandım, durdum. Sabahleyin diğer arkadaşlar geldiler. O zamanki askerî hastahânede meşhur doktorlar, profesörler vardı. Süreyya Hidayet Paşa dâhiliye profesörü idi. Abdülkâdir Noyan dâhiliye mütehassısı, Nâzım Şâkir asabiye mütehassısı idi. Hepsi bir numaralı hocalardı. Avrupa'ya gider, konferans verirlerdi.

Beni muayene ettiler. Bağırsak düğümlenmesi teşhisi koydular ve hemen "Ameliyat!" dediler. Tam o sırada Allahü teâlâ hatırıma getirdi. O gün

Efendi Hazretleri'nin Bayezid Câmi'inde vaazı vardı. Hemen bir kâğıda Şâkir abiye hitâben, "Ben Gülhâne Askerî Hastahânesi'nde ameliyat oluyorum. Dua ediniz!", yazdım ve zarfa koyarak bir askere verdim. "Al bunu! Bayezid Câmi'ini biliyor musun?" dedim. "Biliyorum" dedi. "Bak, ikindi olmak üzere. İkindiden sonra orada bir hoca vaaz verecek. Bu kâğıdı müezzine ver. O da Şâkir Efendi'yi bulur verir" dedim. Sonra anlattığımı tarif ettirdim; baktım ki anlamış.

Asker zarfı götürmüş; kime vermişse vermiş. Zarf, Efendi Hazretleri kürsüde vaaz ederken eline geçmiş. Mübarek, zarfı açıp okumuşlar ve dinleyenler arasında bulunan Hâlid Bey'e zarfı uzatarak, "Hemen hastahâneye git! Hilmi Bey'e hizmet et!", buyurmuşlar. Bu arada beni ameliyata hazırladılar. Tam ameliyathâneye götüreceklerken, Hâlid Bey yattığım odaya girdi. Güler yüzlüydü, hep gülerdi mübarek. Onun güler yüzünü görünce, sancım hafifledi. "Hilmiciğim! Geçmiş olsun! Ne oldu sana?" dedi. Ben de anlattım. Hâlid Bey, Sağlık Müzesi'nde mülaj mütehassısı olduğu için, profesörler kendisini tanırlardı. Onlara dönerek "Muhterem hocalarım, müsâade ederseniz, ameliyattan önce, afvedersiniz, bir lavman yaptıralım" dedi. Onlar da hiç itiraz etmeden, "Peki, bir zararı yok, yaptırın" dediler. Halbuki doktorlar bağırsak düğümlenmesinde müshil vermiyorlar, kontrendike [hastalığın tedâvisini engeller] diyorlar. Efendi Hazretleri göndermiş; dua buyurmuş; itiraz edemediler. Lavman yaptılar. Hiç sancım kalmadı. Profesörler iyileştiğimi, hiç sancım kalmadığını görünce, mahcub olarak uzaklaştılar. Efendi Hazretleri Hâlid Bey'i gönderdi ve bizi ameliyat olmaktan kurtardı. Safra yollarım nezle olmuş. Beni bir hafta hastanede Süreyya Hidayet Paşa'nın koğuşunda yatırdılar.

Mahpeyker Kösem Sultan

Bir zamanlar, Osmanlı tarihini kötülediler. Türk yavrularına, Osmanlı saraylarını zevk, safâ, hatta sefâhet ve fuhuş yeri olarak tanıttılar. Lisede okurken, sınıfın birincisi olduğum için, öğretmenler gibi, bana da konferans verdirmişlerdi. Kösem Sultan'ın, Turhan Sultan'ın, saraydaki aşk maceralarını, devlet idaresinin kadınlar elinde kaldığını, daha nice kötü olarak öğrendiğim şeyleri anlatarak, çok alkış toplamıştım. Bu alkışlardan duyduğum lezzet, uzun zaman devam etti. Hiç unutmam. 1940 senesinde, Beyoğlu'nda, köşedeki Alman Kütüphanesi'nden (Die Islamische Kunst) adında, büyük bir kitap almıştım. İçinde, İslâm memleketlerindeki sanat eserlerinden seçme resimler ve her biri hakkında izahat vardı. Bu güzel kitabı, aylarca tetkik ettim. "Eminönü'ndeki Vâlide Câmii'nin temelini Kösem Vâlide Sultan yaptı. Üsküdar'da Çinili Mescidi ve Anadolukavak Mescidi'ni

ve Çakmakçılar yokuşunda büyük Vâlide Hanı'nı yaptırdı. Rumeli'de çok vakıflar yaptı. Akıl ve dirâyeti ile Osmanlı Devleti'ne çok hizmet etti. Türkler, buna Kösem Sultan derse de, İsmi Mahpeyker Vâlide Sultandır" diyerek övmekte olduğu bu sultana vaktiyle, konferansımda atıp tuttuğum için, büyük vicdan azabı çektim. Alman kitabı beni uyandırdı. Okul kitaplarımızdaki yazıların iftira olduğunu anladım. Efendi Hazretleri'ne hâdiseyi anlattım. Bana, "Ömrünüzün sonuna kadar dua edip kendisine hediye ederseniz, inşaallah o da size hakkını helâl eder" buyurdular. Merhume Türk sultanından her zaman af dilemekteyim[204].

Maddi ve Manevî İmhâ

1935 senesiydi. Efendi Hazretleri'ni ziyarete gitmiştim. Sultan III. Selim'in yaptırdığı odasında yalnız oturuyordu. Elini öptürmedi. "El öpmek yasak! Bilmiyor musun?" buyurdu. Heybetinden ve edebimden mübarek yüzüne bakamıyordum. Yanımdaki pencereden, kabristanın birkaç yerinde, bekçilerin, odacıların, baltalarla asırlık servi ağaçlarını devirdiklerini gördüm. Karakola yakacak hazırlıyorlardı. Kabir parmaklıklarının çalınması, kabirler üzerinde gramafonlu içki sofralarının kurulması yetmiyormuş gibi, dedelerimizin ölülere tesbih etmeleri, onların azablarının azalmasına vâsıta olmaları için diktikleri ağaçlar da, birer düşman askeri imişler gibi, yere seriliyorlardı.

Tam bu sırada, Abdülhakîm Efendi hazretlerinin, hikmet ve marifet hazinesinin anahtarı olan mübârek dili, birden bire hareket ederek, "Mısır Vâlisi Muhammed Ali Paşa, iyi, dindar bir zât idi. Ondan sonra gelenler, öyle olmadılar. Din işleri ehliyetsiz ellerde kaldı. Asırlardan beri İslam âlimi yetiştiren el-Câmi'ül-Ezher medresesi idare meclisine, Abduh adında bir mason getirildi. İskoç masonları, Mısır'daki müslümanları maddî ve mânevî imhâya başladı. İslâm'ın en büyük düşmanı olan İngilizler, bu masonlar vâsıtası ile Osmanlı Devleti'ni de içerden yıktı. Mason olan Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirmesi, sadrazam Âli Paşa, 1284 [m. 1867] senesinde Belgrad Kal'asının anahtarını Sırblara teslim etdi. Mason arkadaşı Cemâleddîn-i Efgânî'yi de İstanbul'a getirip, Ehl-i sünneti içerden yıkmak için birlikte çalıştılar" buyurdu.

Uzun bir sessizlikten sonra, kulaklarımda bomba gibi patlıyan bu sözlerin, derin mânâları, sebepleri ve hikmetleri olduğu muhakkak idi. Fekat ben birşey anlayamamıştım. Abduh ismini ilk olarak işitiyordum. Bunları defterime hemen kayd ettim. Sonra sarf ve nahv üzerinde derse başladık.

204 Hakikat Gazetesi, 16/I/1971.

Abdülhakîm Efendi'nin senelerce süren çeşitli sohbetlerinde, İngilizlerin İslâm düşmanlığındaki siyasetlerini ve yaptıklarını ve Abduh ve çömezlerinin İslâmiyyeti içerden yıkmaktaki davranışlarını pekiyi ve geniş olarak öğrendim. Kendi incelemelerim ile de bilgim hayli arttı. Abduh'un yetiştirmelerinden Reşid Rızâ'nın Muhâverât ismindeki kitabını okudum. Buna Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarından cevap vermeği düşündüm. Böylece 1974'te Din Adamının Din Düşmanlığı kitabını hazırladım[205].

Peygamberlerin Vârisleri

Bir hadîs-i şerîfte de buyuruldu ki, "Âlimler peygamberlerin vârisleridir". Efendi Hazretleri de buyurdu ki, "Vâris [mirasçı], mûrisinin [miras bırakanın] sadece birkaç malının mirasçısı olmaz. Maddî manevî her şeyinin mirasçısıdır. Bu itibarla yardım eder. Çünki va'd-i ilahî vardır". Bütün dünyaya hidâyet, nur, Peygamber Efendimiz'den geldi. Şimdi de peygamberimizin vârisleri ile geliyor. Vârisleri, Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretleridir. Herkes Efendi Hazretleri'nin bir tarafına hayran idi. Ben onun ilmine hayrandım. Ağzının içine bakardım. Anlatsa da dinlesem, derdim.

Abdülhakîm Efendi hazretlerini çok seviyoruz. Niçin? Allahü teâlâyı sevdikleri, veliyy-i kâmil oldukları ve Peygamber Efendimiz'in soyundan oldukları için seviyoruz. Güneş gibi kalblerinden fışkıran nurların karşısında, taş gibi olan kalbimiz imanla doldu. Biz küfrün zulmetinden kurtulduk. Elhamdülillah hizmetlerimiz onların bereketidir. Bütün kitaplar onların himmet ve bereketiyle yazıldı ve dünyaya yayılıyor.

Acırdım

Efendi Hazretleri'ne acırdım. "Nasıl oluyor da bizim aramızda bulunuyor? Pırlantanın çöplükte ne işi var? O, kendisi gibi seçilmiş insanlarla beraber bulunmalı; hâl ile birbirleri ile anlaşmalı, görüşmeli. Böyle derin âlim tanınmıyor. Buralarda yazık oluyor" derdim. Halbuki Efendi Hazretleri, din adamlarıyla, yaşlı başlı kimselerle görüşmezdi. Hep bizim gibi gençlerle meşgul olurdu. Efendi Hazretleri'ne ilk gittiğimiz zamanlarda daha henüz çocuktuk. Efendi Hazretleri de bizimle âdetâ çocuk olurdu. Sonra teknik üniversitede profesör olan Kemal adında bir genç vardı. O geldiğinde Efendi Hazretleri "Ona nasılsın?" diye sorardı. O da gülmeğe başlardı. Biz de onunla gülerdik. Onun adını "Güldüren" koymuştuk.

205 Hilmi Işık, **Mısırlı Bir Din Adamının Din Düşmanlığı**, 14. baskı, İstanbul 1981, 4-6. Bunların iç yüzü ve İslâmiyete verdikleri zararlar, Prof. Dr. Muhammed Hüseyn'in Arabî olarak kaleme aldığı ve Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi adıyla Türkçe'ye tercüme olunan kitapta da uzun yazılıdır.

Lisede, üniversitede çok oturaklı hocalarımız vardı. Onları büyük tanıyordum. Ama Efendi Hazretleri'ni görüp dinleyince, bu hocalarımın, Efendi Hazretleri'nin yanında ne kadar küçük olduğunu anladım.

Yanık Sohbet

Abdülhakîm Efendi hazretlerinin sohbetleri yanıktı. Mektûbât'a benziyordu. Nitekim İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin bir gence [Kılınç Han'ın oğlu Kılıncullah'a] yazılmış bir mektubu var [I/73]. Huzuruna gelip, boynunu bükmesinin hâtırını gözetip yazmış. Ona diyor ki, "Senin şimdi geçim derdin yok. Her istediğini yapabilecek yaştasın. (Demek ki geçimini babası temin ediyormuş.) Ama bu günler geçer, (yani baban ölür)" diye yanık yanık nasihat ediyor[206]. Efendi Hazretleri de zamanın zulmeti içinde görüp işittiklerine hayıflanır, hep "Vâ esefâ, vâ nedâmetâ, vâ veylâ" [Yazıklar olsun, eyvah!] derdi. "Zâhir ma'mur, bâtın harab" sözünü çok kullanırdı.

Abdülhakîm Efendi hazretleri zamanının bir tanesiydi. Her sözü ölçülüydü. Bir kelime eksik veya fazla söylemezdi. Sanki avucunun içi gibi, zaman zaman dünyanın her köşesinden haber verirdi.

Râbıta Risâlesi

Bir gün yine sabah namazından sonra, Efendi Hazretleri'ni görmeye gitmek üzere hazırlanıp yola çıktım. O zaman Fâtih'te oturuyorduk. Bazen aşağı Fener sâhiline iner, sandalla; bazen de Edirnekapı'dan yürüyerek ziyaretlerine giderdim. O gün yürüyerek gitmeye karar verdim. Fâtih Câmii avlusunda seyyar kitapçılar vardı. Sabah namazından sonra tezgâhlarını açarlardı. Oradan geçerken bir kitapçının tezgâhında Efendi Hazretleri'nin yazmış olduğu Râbıta Risâlesi adlı kitaptan bir deste gözüme çarptı. Bir kaç tane almak istedim. Sonra kendi kendime "Başkaları alır, istifâde eder inşaallah" diyerek, almaktan vazgeçtim. Yürüye yürüye bir kaç saat sonra Eyüb'e geldim. Dik yokuşlu olan mezarlık yolundan geçerek dergâha ulaştım. Efendi Hazretleri'nin kapısını çalarak içeri girdim.

İçeriye girdiğimde kahvaltı yapıyorlardı. Kahvaltıda zeytin, peynir,

206 "Gençlik çağı, kazanç zamanıdır. Merd olan, bu vaktin kıymetini bilip, elden kaçırmaz. İhtiyarlık herkese nasib olmaz. Nasib olsa da, rahat, elverişli vakit ele geçmez. Vakit de bulunsa, kuvvetsizlik, halsizlik zamanında, yarar iş yapılamaz. Bugün, her vaziyet elverişli iken, ananın babanın varlığı büyük nimet iken, geçim derdi olmayıp fırsat elde iken, güç kuvvet yerinde iken, hangi özür ile, hangi sebeble, bugünün işi yarına bırakılabilir? Peygamberimiz "sallallahu aleyhi ve sellem", (Yarın yaparım diyen helâk oldu, ziyan etti) buyurdu. Eğer dünya işlerini yarına bırakırsan ve bugün hep âhıret işlerini yaparsan güzel olur. Fakat, bunun aksini yaparsan çok çirkin olur." Mektûbât, 73. mektub, sahife 115.

domates, yoğurt ve çay vardı. Bana hitâben buyurdular ki: "Hoşgeldin Hilmi! Söyle bakalım gelirken ne gördün?". Ben de Fâtih Câmii avlusundaki seyyar satıcıda kitaplarını gördüğümü söyledim. "Keşke hepsini alsaydın? Bizi ziyarete gelen misafirlere hediye ederdik. Evde de hiç kalmamış" buyurdular. Ben de "Hemen alıp getireyim" dediğimde, "İyi olur" buyurdular.

Hızlı bir şekilde koşarak yola koyuldum. Sür'atimi hiç düşürmedim. Hem koşuyor, hem de dua ediyordum. "Ya Rabbî, o kitaplar inşallah satılmaz. Beni hocama eli boş döndürme" diye devamlı dua ettim. Koşa koşa Fâtih Câmii'ne ulaştım. Çok yorulmuştum. Bir köşede oturdum. Kitapların satılıp satılmadığını bir kontrol ettim. Evet, kitaplar satılmamış, tezgâhta duruyordu. O zaman Allahü teâlâya şükrettim. Nefes nefese kaldığım için hemen kitapları almaya gitmedim. Telâşlı hâlimi gören satıcı, belki kitapları çok pahalı satabilir diye bekledim. Yol yorgunluğum geçtikten sonra, alâkasız görünerek, tezgâh önünde bulunan başka kitapları karıştırdım. Daha sonra Efendi Hazretleri'nin kitabı olan risâleyi elime aldım. Satıcıya "Bu kitapta ne güzel bilgiler var. Bu kitabı kaç paraya satarsın?" diye sordum. Satıcı o zamanın parasıyla iki kuruş dedi. Talebe olduğumu söyleyip, hediye etmek için hepsini almak istediğimi, bunları bana kaç paraya satacağını sordum. Adamcağız bir fiyat söyledi. Biraz pazarlık yaparak kitapların hepsini aldım. Hepsi 6 taneydi.

Kitapları kaptığım gibi tekrar koşmaya başladım. Efendiyi hemen sevindirmek için koşarak dergâha gittim. Koşmaktan safram ağrımıştı. İçeriye girdiğimde Efendi Hazretleri hâlâ kahvaltı yapıyorlardı. Semâver yanıyordu. Beni nefes nefese görünce, "Hilmi'yi sofraya hemen oturtmayın. Nefeslendikten sonra otursun" buyurdular. Orada bile bizi düşündü mübarek. İçeriye girdiğimde şaşırdım kaldım. Çünki çıkış ve geliş saatinde bir değişme olmamıştı. Ne yapacağımı, ne diyeceğimi bilemedim. Dilim tutuldu. Kendi kendime bunda da bir hikmet vardır, dedim. Allahü teâlâ bu sırrı yıllar sonra öğrenmemizi nasib eyledi. Allah adamlarının işlerine akıl-sır ermez. Belki Efendi Hazretleri beni münezzeh bir vakitte imtihan etmiştir. Allah korusun itiraz edip, efendim yarın gelirken alayım demiş olsaydım; o zaman perişan olmuştum. Rabbime sonsuz şükürler olsun ki, bu imtihanı geçmek nasib oldu.

Ben Zâyi Oldum

Efendi Hazretleri sık sık, "Ben zâyi oldum, ben heder oldum" buyururlardı. Yani "İnsanlar benden hakkıyla istifâde edemedi" diye hayıflanırlardı.

Bu söz gayret-i ilahîye dokundu. Efendi Hazretleri heder olmadı. Allah sevdiklerini zâyi eder mi? Nitekim etmedi. Bu kitaplar, bu hizmetler meydana geldi. Dünyanın her yerine Efendi Hazretleri'nin ismini yaymak nasib oldu. Efendi Hazretleri şimdi o sözlerinden rücû etmişlerdir. Biz kazanın dibine rast geldik; fakat elhamdülillah, kazanın dibi çok bereketli çıktı. Nitekim 'bir adam' deyip geçmemelidir. Bir adam, bir adamdır. O bir adamdan, bakarsınız bir mücâhid yetişir. Nitekim Efendi Hazretleri bir adamdır demedi, bizi yetiştirdi. Bize çok emek çekti. Şimdi milyonlara yol göstermek müyesser oluyor. Herkes Efendi Hazretleri'nin bir hususiyetine hayrandı. Ben ilmine hayrandım. Biz a'mâ idik. Efendi Hazretleri gözümüzü açtı. Yani hakkı bâtıldan ayırmayı; kimin sevilip, kimin sevilmeyeceğini öğrendik. Bu bakımdan eğer ibâdet ve hizmetlerimizin bir zerresini kendimizden bilirsek, Allah muhafaza buyursun, yanarız. Bunların hepsi Efendi Hazretleri'nin bereketidir.

Yüzüne Bakamazdım

Efendi Hazretleri'ne her türlü insanlar gelirdi. Kimi ağlatır, kimi güldürürdü. Fakat Efendi Hazretleri gözlerini yumar; âdetâ Cennet hayatı yaşardı. İnsan dilinden ne söylerse söylesin, yüzünden ne demek istediği anlaşılır. Efendi Hazretleri, çok heybetli idi. Subay olduğum halde, Efendi Hazretleri'nin yüzüne baktığım vâki değildi. Hep önüme bakardım. O kadar korkardım. Niye korkardım? Kalbi kırılacak, üzülecek diye korkardım; ödüm patlardı. İnsan sevdiğini üzmekten korkar. Nitekim biz Allahü teâlâdan, gazabına duçar olmamak için korkarız. Efendi Hazretleri'ni üzmemek için titrerdik. O çok sevdiğimiz insanı üzmekten korkardık.

Efendi Hazretleri böyle heybetli olunca, Peygamber Efendimiz kim bilir nasıl heybetli idi? Güler yüzlü olmasaydı, Peygamberlik heybetinden kimse yanında duramazdı. Efendi'nin kardeşi Abdülkâdir Efendi vardı. Arada gelirdi. Hemen kapının eşiğine oturur; hürmetinden sohbet bitene kadar iki dizinin üzerinde, iki büklüm neredeyse alnı yere değecek şekilde öne eğilir; hiç başını kaldırmazdı. Hikmetini soranlara, 'Siz kimin yanında durduğunuzu bilmiyorsunuz. Bilseydiniz içeri bile giremezdiniz' derdi.

Bir gün Efendi Hazretleri'nin sohbetinde, iki defa yüzlerine bakmak için başımı kaldırdım. İkisinde de göz göze geldik. O başını çevirdi, ben de başımı önüme eğdim. Demek ki, benim başım önüme eğik iken, o bana nazar ediyormuş. Kalblerinden feyz yağdırıyormuş. İkisinde de çok mahcup oldum! "Keşke bakmasaydım" dedim. Ondan sonra huzurunda başımı önüme eğdim ve hep öyle oturdum. Çünkü büyüklerle göz göze gelmek

hoş bir şey değildir. Ama şimdi diyorum ki, keşke baksaymışım. Yüzlerine şimdi resimden bakabiliyoruz.

Telkin-i Râbıta

Efendi Hazretleri'nden râbıta yapmak için izin istemeye gelirlerdi. Onları, "Ona da sıra gelir. Vakti var" diye geçiştirirlerdi. Bir gün yatsıdan sonra Efendi Hazretleri ile sedirde yan yana oturuyorduk. Birden kapı açıldı. Halbuki her gelen kapıyı vururdu. Bu sefer vurulmadan açıldı. Zevceleri Nene Hanım üzerinde sokak kıyafeti ile içeri girdi. Yaşlı, iri yarı uzun boylu, arslan gibi bir hanımdı. Efendi Hazretleri'nin öte yanına oturdu. Nene Hanım gelince, Efendi Hazretleri bana arkasını döndü. Nene Hanımla Kürtçe konuşmaya başladı. Söylediklerinin hiçbirini anlamıyordum. Yalnız gülüyorlardı. Efendi Hazretleri bir şeyler söylüyor; Nene Hanım da bana bakıp gülüyordu. Benden bahsettiklerini anladım. Herhalde bana acıyorlardır diye düşünüyordum. Birden Efendi Hazretleri bana doğru döndü. Bu arada Nene Hanım odadan çıktı. Ama ben hep önüme bakıyorum. Meğerse telkin-i râbıta hakkında konuşuyorlarmış[207].

Efendi Hazretleri bana, Seyyid Fehîm hazretlerini anlatmaya başladı. Bunları anlattıktan sonra, "Anladın mı? Seyyid Fehîm hazretlerini öğrendin mi? Gene hayal edemezsen bizim Münir'i, başında sarıkla düşün. Münir, Seyyid Fehîm hazretlerine çok benzer. Sen her gün gözlerini kapa, gözünün önüne getir. Buna râbıta derler. Râbıtaya devam et!" buyurdu[208].

Mü'minin Artığı

Belki yüz kere Efendi Hazretleri'nin sofrasına oturdum. Hep kendileri beni çağırırdı. Şâkir abi ile haber gönderirdi. "Hilmi'yi çağır!" derdi. Masada yemek yerdik. Efendi Hazretleri oturur, ben de karşısına otururdum. Sofranın en aşağısına otururdum. Halbuki burası Efendi Hazretleri'ne en yakın yerdi, çünki tam karşısıydı. Efendi Hazretleri bazen yemeğini yerdi, kalanı tabakta benim önüme uzatırdı. "Al, bunu da sen ye!" derdi. Hadîs-i şerîfte "Sürü'l-mü'mini şifâün" buyuruluyor. Yani, mü'minin artığı şifâdır.

---

207 "Bir velinin şeklini, suretini, kalbine, hayaline getirmekle, onu görmüş gibi olur. Bu ise Allahü teâlâyı hâtırlamağa sebebdir. Böyle, kalb ile görmeğe râbıta denir ki, kalbi, Allahü teâlâdan başka şeyleri sevmekten, onları düşünmekten kurtaran vâsıtadır." Mazhar-ı Can-ı Canan, Makâmât-ı Mazhariyye, 11. Mektub.

208 Münir Bey'in annesi, Seyyid Fehîm hazretlerinin oğlu Mehmed Reşid Efendi'nin kızıdır. Yani Münir Bey, Seyyid Fehîm hazretlerinin torununun oğludur. Nakşibendiyye' nin Hâlidiyye kolunun âdâbındandır ki, mürşidler, kendilerine değil, üstadlarına râbıta yapılmasını tavsiye ederler. Nitekim Necib Fâzıl Bey'in kendilerine râbıta yapmasını men etmişlerdir. Necib Fâzıl, O ve Ben, s. 178.

Onların artığını yemek, içmek ne büyük seâdet! Abdülhakîm Efendi hazretlerinin artığını yemek, inşallah kalbimizi temizledi.

Acılı Kebap

Gülhâne Askerî Tıb Fakültesi'nde müzâkereci idim. Bir sabah Efendi Hazretleri beni telefonla arayıp benimle görüşmek istediler. "Şu saatte Aksaray Horhor'daki şu otele gel!" buyurdular. Erken çıktığım için kahvaltı yapmamıştım. Fakültede bir şeyler hazırlayıp yiyecektim. Heyecandan iştahım kesildi. Ne olur, ne olmaz diye, vaktinden evvel çıktım. Süratle buyurdukları yere gittim. Bir de baktım ki Efendi Hazretleri teşrif etmişler. Zaten âdet-i şerifeleri idi; mevridlerinde [buluşma yerinde], şehir içindeyse 15 dakika; şehir dışındaysa bir saat evvel hazır bulunurlardı. "Bugün masraflar benden" buyurdular. Beni bir kebapçıya götürdüler. Efendi Hazretleri kendilerine acılı, bana da acısız kebap söylediler. Benim acılı yemediğimi biliyorlardı. Kebaplar geldi. Ben aç olduğum için, iştahla kendi yemeğimin üçte ikisini yemiştim. Bir ara baktım ki, Efendi Hazretleri yemeğinin ancak üçte birini yemişti. Utandım. Tabakları değiştirdi mübarek. Efendi Hazretleri'nin yemeği acılı idi. Ben, "Eyvah, şimdi nasıl yiyeceğim?" diye endişeyle yemekten bir lokma aldım ki, acıdan eser yoktu. Yemeğin sonuna kadar hiç acıya tesâdüf etmedim.

Yoğurt ve Çay

Çayı çok severdi mübarek. Biz Rumelili olduğumuz için çaya alışık değildik; sadece sabahları bir bardak çay içerdik. Efendi Hazretleri'nin semâveri ise devamlı kaynardı. Sabahları erken giderdim, sofra hazır, semâver kaynar halde bizi beklerlerdi. Efendi Hazretleri'ne çay verirdim. "Çay ver!" derdi. Açık bir çay verirdim. Tek şeker ile içerdi.

Birgün sabahleyin erkenden evlerine gitmiştim. Arka kapısından girince, merdivenin başına evin önündeki ufak meydanlığa bir sergi serilmişti. Abdülhakîm Efendi hazretleri bahçede, o sergide oturmuş, yalnız başına kahvaltı ediyordu. Semâver kaynıyordu. Sofrada otlu Van peyniri, ekmek ve yoğurt vardı. Efendi Hazretleri yoğurtla çay içiyordu. "Gel, gel! Sen de otur" dedi. Oturdum. "Kendine de çay koy!" buyurdu. Beraber kahvaltı ettik. "Yoğurtla çay hoş olur, lezzetli olur!" dedi.

Bes!

Birgün Abdülhakîm Efendi hazretlerinin meclisinde idik. Ben bir bardak içip, daha içmeyeceğimi söylediğim halde, Şâkir Abi, bir bardak daha çay getirdi. Kırmamak için onu da aldım. Sonra Şâkir Abi, yine çay

vermek isteyince Farsça bes (kâfi) dedim. Şâkir Abi şakacı idi, aldırmayıp çay koymağa devam etti. Ben bu sefer Kürtçe besâ (yeter) dedim. Şâkir Abi yine aldırmayınca: "Şâkir Abi, siz Kürtçe bilmiyor musunuz?" dedim. Bunu Efendi Hazretleri de duyup, pek hoşlarına gitti ve güldüler. Bir defasında da çay getirdiler. Efendi Hazretleri'nden öyle korkuyordum ki, heyecandan elim çarptı, çay bardağı devrildi. Bu sefer büsbütün korktum, Efendi darılacak diye. Benim korktuğumu gördü mübarek herhalde ki, "Zararı yok! Zararı yok! Hayırdır inşallah" buyurdu. Beni teselli ettiler.

Şeker Vesika İle

Bir zamanlar, İnönü zamanında her şey vesikaya bağlanmıştı. Ekmek ve şeker de vesika ile alınırdı. Askeriyedeyken, subaylara ayda birer kilo şeker verirlerdi. Başkalarına daha az verirlerdi. O bir kilo şekeri alır, saklardım. İstanbul'a gelirken şekeri de getirirdim. Efendi Hazretleri'nin yanında çok çay içilirdi. Kesme şekerle içilirdi. Kasımpaşa tarafındaki bir bakkalla anlaştım. Toz şekeri verip, farkını da verip kesme şeker alırdım. Efendi Hazretleri memnun olurdu.

Yüzüne Bile Bakma

Eczâcı Mektebi'nde idim. Bir gün Abdülhakîm Efendi hazretleri telefonla beni mektebden aradı. "Yarın, Kuruçeşme'de, filanca câmide Cumayı kılacağız. Sen de gel!" buyurdu. Gittim. Câmiye girerken Efendi Hazretleri bana, "Bütün İstanbul, bu hocayı medhediyor. Bir de biz görelim dedik" buyurdular. Hoca hutbede zamanın hükûmetine ve icraatlarına veryansın ediyordu. Demek ki herkes bu hocayı böyle söylediği için tutuyormuş diye düşündüm. Efendi Hazretleri kulağıma eğilip, "Hatîbin yüzüne bile bakma!" buyurdular. Câmiden çıktık. Efendi Hazretleri bana, "Bu hatîb, hükûmetin adamıdır", buyurdu. Onun için böyle rahat konuştuğunu anladım. Sonra çıkıp karşıdaki çay bahçesinde oturduk. Sarışın, mavi gözlü bir garson hizmet ediyordu. Ehibbâdan Cevad Bey şakacıydı; sarışınlığından dolayı garsona "Sen Selânikli misin?" diye takıldı. "Hayır, ama bizim câminin hocası oralıdır" diye cevap verdi.

Gelsene! Gelsene!

Bir defasında Abdülhakîm Efendi hazretleri ile Saraçhâne surlarına yakın bir sokaktan geçiyorduk. Bir evin giriş katının penceresinden bir ses duyduk: "Gelsene, gelsene!" diyordu. Merak ettik. Acabâ kim Efendi Hazretleri'ni davet ediyor düşündüm. Bir de baktık ki papağanmış. Efendi Hazretleri güldü.

Köpeği Kovmak

Bir gün Efendi Hazretleri ile beraber Eyüp Sultan Câmii'nden ayrıldık; dergâha çıkıyorduk. Yarı yolda önümüze koca bir köpek çıktı. Ben o zaman gençtim, kuvvetliydim. Hemen öne çıkıp, köpeği Efendi Hazretleri'nden uzaklaştırmam gerekirdi. Ama ben öyle yapmadım. Gayrı ihtiyarî, Efendi Hazretleri'nin arkasına sığındım. Mübarek, hiç korkmadan hayvana bir el işâreti yaparak, "Haydi git, git!" buyurdu. Köpek çekilip gitti. Biz de yolumuza devam ettik. Sonra acaba yanlış mı yaptım diye kendi kendime düşündüm. Efendi Hazretleri'nin huzurunda köpek kovmak benim ne haddime! Biz âhiretimiz için bile onların arkasına sığınıyoruz. Böylece teselli buldum.

Kimseye Etmem Şikâyet

Bir gün Efendi Hazretleri koluma girmiş, dergâhın yokuşundan yukarıya çıkıyorduk. Yukarıdaki Piyer Loti kahvehânesinden gramofonda çalınan bir şarkı sesi işitiliyordu. Efendi Hazretleri: "Hilmi! Bestesi mevzubahis değil ama sözlerine bak, ne güzel!" buyurdular. Şarkının sözleri şöyle idi:

Kimseye etmem şikâyet, ağlarım ben hâlime,
Titrerim mücrim gibi bakdıkca istikbâlime,
Perde-i zulmet çekilmiş korkarım ikbâlime,
Titrerim mücrim gibi bakdıkca istikbâlime[209].

Kireçburnu

Abdülhakîm Efendi hazretleri Kireçburnu'na bir ahbâbını ziyarete sık sık giderdi. Bir defa da beraber gittik. Benden iki-üç sene yaşlı bir askerî doktor vardı. Ben üsteğmenken, o da yüzbaşıydı. Efendi Hazretleri'nin ziyarete geldiği, bu tabib yüzbaşının dayısının eviydi. Sonradan tekâüd olup Nişantaşı'nda muayenehane açtığını işittim.

Hırka-ı Şerif

Bir defasında da Abdülhakîm Efendi hazretleri ile Hırka-ı Şerif'i ziyarete gittik. Uzaktan hürmet göstererek ve salavat getirerek ziyaret ettiler; fakat dokunmaya ve öpmeye teşebbüs etmediler[210].

---

209 İhsan Râif Hanım'ın bu şiirini, Kemani Serkis Efendi Nihâvend makamında bestelemiştir.

210 İstanbul'da Hazret-i Peygamber'in iki hırkası mevcuttur. Şair Kâ'b bin Züheyr'e hediye ettiği Hırka-ı Saadet, Topkapı Sarayı'ndadır. Veysel Karenî'ye hediye ettiği ve sahipleri tarafından muhafaza edilen Hırka-i Şerif ise, bugün Fâtih'de Sultan Abdülmecid'in

Efendi'nin Ziyareti

Bir gün rahatsızlanmıştım. O zamanlar Fâtih'te Malta'da, Yedi Emirler'in karşısındaki evin ikinci katında oturuyordum. Abdülhakîm Efendi hazretleri beni ziyarete geldiler, dua ettiler. Annem ve kızkardeşlerim kendilerine hizmetle şereflendiler. Muhallebi ikram ettiler. Hizmet edene hizmet edildiği için, ömürlerinin sonunda bizim arkadaşlarımız da onlara hizmet ettiler.

Kardeşim Sedad

Babam vefat ettiğinde kardeşim Sedad iki yaşında idi. Kendisini ben büyüttüm. Küçük yaşta Abdülhakîm Efendi hazretlerine götürdüm. Efendi Hazretleri'nin teveccüh, takdir ve muhabbetine mazhar oldu. Efendi Hazretleri ile beraber yemek yerdi, sofrada karşısına otururdu. Efendi Hazretleri bazen önündeki yemeği Sedad'ın önüne koyardı. "Al, bunu da sen sıyır!" derdi. Bir defasında Efendi Hazretleri ile beraber yemek yiyorduk. Sedad ağzını şapırdata şapırdata yiyordu. Ben utanıyordum. Öyle yime diyordum. Sedad yine ağzını şapırdatarak yiyordu. Bu sefer benim rahatsız olduğumu gören Efendi Hazretleri, Sedad'a dönüp, ben üzülmeyeyim diye latife olarak ağızlarını şapırdatmaya başlamasın mı? Efendi Hazretleri, Sedad'ı severlerdi. Ankara'da iken bana yazdıkları mektubun başında: "Pek çok sevilen Hilmi ve Sedad" yazmışlardı. Bir başka mektublarında da, "Bâhusûs Sedad'a Avâmil dersi [okutman] pek hoşuma gitdi. Her ikiniz de müstefîd olursunuz [istifâde edersiniz]" buyuruyordu. Sedad kimya mühendisi oldu ve Efendi Hazretleri'nin yolundan hiç ayrılmadı.

Çok Sert Olmuş

Bir gazetede [galiba Tasvir-i Efkâr'da] Esrarlı Hakîkatler serlevhası altında cihâd ile alâkalı bir tefrika neşredilmişti. Bu yazıda, cihâd emrine dil uzatılıyor; Harb-i Umûmî'de hükûmet cihâd-ı ekber, cihâd-ı mukaddes îlân ettiği halde, Arapların bu emre uymayıp, ordumuzu arkadan vurduğundan bahsediliyordu. Efendi Hazretleri, cihâd emri vesile edilerek İslâmiyete hücum olunan bu yazının neşredildiği gazeteye gönderilmek üzere birkaç sayfalık sert bir reddiye yazdılar. Bana okuttular. "Nasıl olmuş?" diye sordular. Cevap vermedim. Israr ettiler. "Efendim, bana kalırsa bunu göndermeyin. Çok sert olmuş" dedim. Mübarek bu sözümü kabul buyurdular. Çünki Efendi Hazretleri'nden işitmiştim, "Talebenin bir teklif hakkı vardır. İkincisi ısrardır. Üçüncüsü felâkettir".

---

yaptırdığı Hırka-ı Şerif Câmii'nde Ramazan ayında ziyarete açılmaktadır. O zamanlarda bu câmi kapalı olduğu için, Eyüb'de Zal Mahmud Paşa Câmii'nde ziyaret edilirdi.

Hattat Safî Bey tarafından kaleme alınmış nüshası, Hilmi Işık Efendi'nin hususî kütüphanesinde bulunan bu reddiye şöyledir:

Efendim, birkaç söz söylemek isterim. Muvâfık görülürse aynen veyâhud rûh-ı meseleye dokunmaksızın bazı kelimâtını ta'dîlen gazetenizde derc edersiniz.

Gazetenizde intişâr etmekde olan 'Esrarlı Hakikatler' ünvanı altındaki tefrikanızda bazı kelimelerin yazıldığını gördüm. Gayet parlak, fekat içyüzü hakîkatden uzak ve pek çürük olan bu ma'nâlar, o zemânlar fi'len vukû' bulduğundan, şimdi de gazetenizle tefrika dolayısıyla hatırlatdırıldığından, dinin mâhiyet ve hakîkatine âşinâ olmayan efrâd-ı mü'minînin metîn [müminlerin sağlam] olan i'tikâd ve îmânlarını sarsmakda ve düşmanlar üzerinde yerleşmiş olan mehâbet [heybet] ve hürmet-i İslâmiyyeyi de kal' ve ref' eder [ortadan kaldırır] buldum ve anladım. Gazetenizde cihâd, cihâd-ı ekber kelimeleriyle sancak-ı şerif çıkarılması, şeyhülislâm beyânâtı ve bu yolda fetvâlar gördüm.

Efendim cihâd, lügatde cidd ve cehd ile çalışmak ma'nâsınadır. Cihâd-ı ekber ise; İslâmiyyet ıstılâhınca her mü'minin en büyük düşmanı olan kendi nefsi ile uğraşması, cihâd etmesidir. İslâmiyyetde, İslâm ıstılâhında hâlisen ve muhlisen ve mahzâ din-i İslâmın ulviyyeti, din-i İslâmın nusreti, din-i İslâmın yardımı uğrunda cidd ve cehd ile çarpışmak, muhârebe etmek demekdir. Cihâd ve gazâ her ikisi, bu ma'nâyadır. Muhârebe, bu suretle olursa cihâd olur. Ve her hâlde, her hâlde mutlaka galebe ile nihâyet bulur. Bu suretle yapılan muhârebe, bu maksad ile yapılan mücâdele mağlûb olmaz. Mağlûbiyyet ile bitmez. Ve nitekim bitmemişdir.

Mücâhid fî sebîlillah olan 200 kişi de olsa, bir devlete galebe eder. Kılınç [zamanın silahı] kâfidir. Erzâk ve sâireye lüzûm kalmaz. Evet, yeryüzünde on iki bin müslimân olsa, müslimânlar mağlûb olmaz. Fekat bu müslimânların bir imâm idaresinde bulunması lâzımdır. Müteferrika [başıboş] olmamalıdır.

Bunun iki nev' delili vardır. Birincisi naklîdir ki müteaddid âyât-i beyyinât ve ehâdis-i sahîha-i nebeviyyedir. Ki hakikat-i İslâmiyyeye âşinâ olanlara âşikâr ve hüveyâdır [ortadadır]. Cihâd-ı ekber, her şahsın kendi nefsi ile mücâdelesi, kendi nefsi ile muhârebesi, yani ahlâk-ı zemîmesinin, ahlâk-ı hamîdeye tebdîline çalışmasından ibâretdir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, muhârebeden avdetde, 'Cihâd-ı asgardan dönerek, cihâd-ı ekbere geldik' buyurmuşdur.

Delil-i sûrîsi [şeklî delili], yukarıda beyân etdiğim vechiyle cihâd var iken, İslâm her yerde gâlib ve hâkim olub, hiçbir yerde hiçbir zemân ve hiçbir suretle mağlûb edilemediğidir. Peygamberimizin bizzât veyâ vekâletleriyle zemân-ı seâdetlerinde vâki' olan bilcümle gazâlarında ve Ebû Bekr-i Sıddîk'in Hicâz kıt'asında a'râb [bedevilerle] ile vâki' muhârebâtında dâim muvaffak olub mağlûb edilemediğidir.

İmâm-ı Ömer, on seneyi tecâvüz eden [aşan] zemân-ı hilâfetlerinde, her nereye teveccüh etdiyse, satvet ve nusret-i ilâhiyye beraber olduğu hâlde bütün muhârebelerinde muvaffak olmuş, hiçbir yerde, hiçbir zemânda, hiçbir sûretle mağlûb olmamış ve edilememişdir. Zemânlarında bütün Afrika kıt'ası, satvet-i İslâmiyye altına girib, Mısr ve Mısr kıbtîleri tâ kum dağlarına kadar hudûd ve hıtta-ı İslâmiyyeye dâhil oldu. Yemen, Asîr, Aden, Hadramut, Malabar, Bahreyn, Maskat, Necd, Katîf hükm-i İslâmiyyeye girib, Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem, tekmil [bütün] Kürdistan, Acemistan, Efgânistan, Belûcistan, Nihâvend ve Filipin adalarına kadar satvet-i İslâmiyye yayılıb, o zemânın en büyük iki devletinden birisi olan Kisrâ-yı Mecûsî devleti mahv ve perişan edilib, mülkü istilâ ve Mecûsîler dağıtıldı. Hükm-i İslâm cüz'î bir zemân içerisinde icrâ ve te'sîs olundu. On sene gibi bir zemânda Hind ve Sind ülkeleri ahâlisi ile birlikde dâhil-i dâire-i İslâmiyyet oldular. Hind-i Şarkî ve Hind-i Garbî, Deşt-i Kıpçak ve güneşperest olan bütün Türkistan ile Hîve, Buhârâ, Semerkand, Taşkend, Nehreyn, Kandehar ve Hârezm gibi o zemânın pek azîm olan şehirleri, İslâm eline geçib, hudûd ve mehâbet ve saltanat-ı İslâmiyyeye girib, ahâlisi dahi dâhil-i dâire-i İslâmiyyet oldular. Satvet-i İslâmiyye altına girdiler[211].

Bağdad hükûmeti ve ona tâbi' olan yirmi kadar hükûmât-ı İslâmiyye var idi ki onlar da bu esâsâtı tahkîm edib [esasları güçlendirip], az bir zemân içerisinde satvet ve şevket-i İslâmiyyeyi âleme yaydılar. Nitekim Endülüs'e geçen cüz'î bir mikdar mücâhidîn-i İslâmiyye, kendilerinden çok, pek çok olan düşmanlarına galebe edib, az bir zemânda koca kıt'ayı yed-i zabtlarına geçirib, hükm-i İslâmı tesîs ve tahkîm edib; meârif, neşr ve ta'mîm etdiler. Bunların da yegâne vâsıtaları yukarıda mücmelen söylediğim hâlis ve muhlis nusretle mev'ûd olan [va'dedilen] cihâd idi.

211 Kur'an-ı kerîmde, 'Dinde zorlama yoktur' buyuruluyor. İslâm beldelerinde yaşayan gayrı müslimler, Fâtihlerin güzel ahlâkını görerek ve bunun kaynağının da mensup oldukları din olduğunu anlayarak seve seve Müslüman olmuşlar; olmayanlar da Müslümanlarla hukuken müsâvî statüde hayatını devam ettirmiştir. Müslümanlığın yayılışı için, Arnold'un İntişar-ı İslâm Tarihi adıyla Türkçe'ye de tercüme olunan kitabına bakılabilir.

Sultan Salâhüddin Eyyûbî gibi, bütün Avrupa düvel-i muazzaması [büyük devletleri] ile yine bu maksadla ve bu uğurda cihâd ederek yüzbinlerle mevcûdlu, her sûretle mücehhez ve mükemmel ordularla muhârebe etmiş ve düşman orduları kendilerinden çok noksân olan mücâhidîn-i İslâmiyye sâfları önünde mağlûb ve münhezim oldular. Kudüs'ü almağa muvaffak olamadan dönüb gitdiler. Bunların da muhârebesi hâlis ve muhlis cihâd idi.

Mülûk-i Emeviyye zemânlarında yedi sene devam eden İstanbul muhasarası da İslâmın galebesi ile neticelendi. Emîr-i mücâhidîn olan Mesleme bin Abdilmelik, İstanbul imparatorunu sulha icbâr edib, tek başına süvâri olduğu hâlde Eğrikapı'dan girib tâ Ayasofya'ya kadar atından inmeden içerideki satvetini iktitâfen [muzaffer gücün semeresini toplamak üzere] avdet buyurdular. Şam'dan İstanbul'a kadar bütün bu arâziyi zabt edib, hükm-i İslâmı icrâ etdiler.

Daha sonraları Fâtih Sultan Mehmed, o zemânın en metîn, en mütehakkim, her tarafdan su ve surlarla muhât [çevrili] olan İstanbul'u da bu mev'ûd [va'dedilmiş] olan cihâd ile, bu nusret ile elde etdiler. Evlâd ve ahfâdı, az bir zemân içerisinde mülk-i İslâmı Viyana surlarına kadar tevsî' edib, şevket ve saltanat-ı İslâmiyyeyi asrlarla icrâ etdiler. Zemânımıza çok yakın olan Gâzi Edhem Paşa, emri altındaki cüz'î bir mikdar askerle, Yunan'ı birkaç gün gibi az bir zemân içerisinde Atina'ya sürmesi de bu nusretle olmuşdur. Bunlar hepsi cihâd olduklarından, nusret-i ilâhiyye ile galebe dâimâ İslâmda olmuş, İslâm dâimâ ve dâimâ gâlib ve hâkim olmuşdur.

Bunların hepsinde düşman dâimâ her husûsda, gerek edevât ve levâzımât ve tedârikât-ı harbiyyece ve gerek adeden kesretde olub, İslâm, mahzâ cihâd ve gazâya mev'ûd olan nusret-i ilahiyye ile gâlib gelmişlerdir. Bidâyet-i İslâmdan zemânımıza gelinceye kadar, cihâd-ı ekber i'lânı ve sancak-ı şerîf çıkarılması gibi kelîmeler, mülûk-i İslâmiyyeden hiç biri tarafından kullanılmamış ve hâtırlarına gelmemişdir.

Son zemânlarda, muhârebe-i umumiyyede işi elde eden bir takım erbâb-ı nefs-i rediyye ve eşhâs-ı rezîle ve âdiye [rezil, âdi, aşağı kişiler], fâsid olan maksadlarını bu kelîmeler altında icrâya fırsat bulmuş; cihâd-ı ekber i'lânı, sancak-ı şerîf çıkarılması gibi muhterem ibâreleri kullanmışlardır. Dinde, sancak-ı şerîf çıkarmak yokdur. Hiçbir zemân böyle yapılmadı. Bunu Enver Paşa ihdâs etdi. Mukaddes kelîmesi, Hristiyanlıkdan alınmışdır. İslâmiyyetde kudsî deniyor.

Harb-i Umûmî'deki cihâd-ı ekber i'lânı, şeytanın ilkâsıyla söylenmişdir. Bu cihâd değildi. Onun için mağlûb oldular. Bunların gâyesi

hilâfet-i İslâmiyyeyi yıkmak idi[212]. Allah belâlarını versin. Türkistan'da olub, küffârın tam galebesi ile neticelenen ve birçok İslâmın heder olan kanı da böylece dökülmüşdür. 1313 [1897] Yunan harbi cihâd idi. 1293 [1877] harbi cihâd değil idi. Sultan Aziz'in vükelâsı tertîb etmişlerdi.

Harbin büyük bir mağlûbiyyet ile hitam bulması üzerine bu ibâreler, yani cihâd-ı ekber i'lânı ve sancak-ı şerif çıkarılması sözleri, iki azîm fevk-i mâ yetesavver [akla gelmeyen] büyük iki manevî zararı intâc etdi [netice verdi]. Bu zarardan birisi, İslâmiyyet ve hakîkate âşinâ olmayan insanlar, muhârebenin büyük bir mağlûbiyyet ile hitâma ermesi üzerine 'Hani ya cihâdın galebesi? Hani ya cihâdın semeresi?' diye i'tikâdları hafifleşdi ve îmânları sarsıldı.

Diğer zararı, öteden beri düşmanlar üzerinde mevcûd olan bir satvet ve şevket ve mehâbet-i İslâmiyye [İslâm'ın ezici gücü, büyüklüğü ve heybeti] var idi ki muhârebenin büyük mağlûbiyyet ile bitmesi ve bu kelîmelerin de kullanılması ile kalblerinden temâmiyle silindi, sarsıldı ve kal' ve ref' oldu.

[Cihad hakkındaki yazının ilk sayfası için Ekler kısmına bakınız.]

Zamanımızın Halifesi

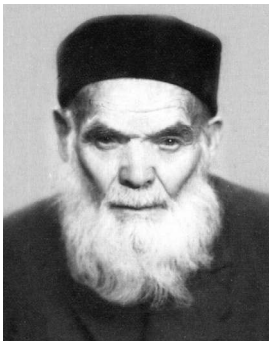
Muhammed Ma'sum Fârûkî hazretleri, Mektûbât'ın cild-i evvelinin 238'nci mektubunun başında Hindistan padişahına halife-i asr [zamanımızın halifesi] diyor. Bunu okuyunca tereddüde düştüm. Muhammed Ma'sûm hazretleri, hicrî 1079 [m.1668] senesinde vefat etmiştir. Halbuki o devirde hilâfet merkezi İstanbul idi. Efendi Hazretleri'ne bunu sordum. Buyurdu ki: "Hilâfet, Selâtîn-i Osmaniyye'ye [Osmanlı sultanlarına] mahsus ve münhasır değil idi. Hindistan padişahı da hilâfet-i asr ile yâd edilirdi. Demek oluyor ki İslâm hükümetlerinin padişahları kendi zemân ve mekânlarında halîfe idiler. İki halîfenin bulunmasının memnuiyeti [câiz olmaması], bir hükümete mahsus olmak lâzım geliyor. O zaman Osmanlılarla Gürgâniyye devletinin birbiriyle münasebeti yok gibidir. İki ayrı dünya kabul edilir."

Taylasanlı Süleyman Efendi

Bir defasında Ankara'dan gelirken, bakkal Mehmed Emin Efendi (Haksever 1893-1989), İstanbul'da tanıdığı Fâtih Câmii vâizlerinden Taylasanlı Süleyman Efendi'ye ulaştırılmak üzere bir zarf verdi. Herhalde

212 1908'den itibaren iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası'nın, memleketi harbden harbe sürüklemesine ve nihayet 1914'te bir emrivâki ile umumi harbe girilmesine işaret ediliyor.

içinde para vardı. İstanbul'a gidince, Süleyman Efendi'nin Fâtih Câmii civarındaki evini buldum. Kapıyı çaldım, açan olmadı. Çok sonra bir çocuk kapıyı açtı. Zarfı ona verdim. "İki gün sonra Ankara'ya döneceğim, cevab yazarsanız götürürüm" dedim. İki gün sonra tekrar uğradım. Bu sefer kapıda bekletmediler. Süleyman Efendi kapıya kendisi geldi. Uzun boylu, bembeyaz sakallı, sarıklı, cübbeli ulemâ zeyyinde [kıyâfetinde] nur yüzlü bir zât idi. Fâtih Câmii Vâizlerinden Oflu Mehmed Emin Efendi'nin yoluna mensup imiş.

Mehmed Emin Haksever

Bana "İçeri gir, çay iç!" dedi. "Trene yetişeceğim" dedim. Girmedim; çünki Efendi Hazretleri ile vedalaşacaktık. Süleyman Efendi bana Emin Efendi'ye götürülmek üzere açık bir zarf içinde mektup verdi. Oradan ayrılıp Efendi Hazretleri'nin yanına geldim. Elini öptüm, edeble oturdum, başımı önüme eğdim. Efendi Hazretleri, hiç âdeti olmadığı halde, "Hilmî, nereden geliyorsun?" diye sordu. Anlattım. "Mektup yanınızda mıdır?" buyurdu. "Evet efendim" dedim. "Açın, okuyun!" buyurdu. O zamana kadar böyle bir şey yaptıklarına hiç şâhid olmamıştım. Mektubun açık olmasından dolayı okunmasına müsaade edildiği anlaşılıyordu. Açıp, okudum. Uzun bir mektup idi. İçinde, üç ay sonra müslümanların şöyle bir zaferi olacak, altı ay sonra müslümanlar şöyle rahatlayacak, bir sene sonra memleketimizde müslümanlara şu imkânlar, iki sene sonra şu kolaylıklar sağlanacak şeklinde, baştan sona gaybî haberlerle dolu bir mektup idi. Bitirdiğim zaman, "Bitti mi?" buyurdular. "Bitti efendim" dedim. "Zarfına koyun; kapatın! Bunların hiçbiri doğru değildir!" buyurdu[213].

213 O devirde üç Süleyman Efendi vardır. Taylasanlı Süleyman Efendi, ki Sofu Süleyman Efendi diye bilinir. Aksekilidir. Fâtih Câmii haziresinde medfun Necâtü'l-Mü'minîn müellifi Oflu Mehmed Emin Efendi, İstanbul'da Nakşibendîliğin hususî bir tezâhürü olan ve 'Fâtih Sofuları' diye isimlendirilen cemaatin kurucusudur. Bu cemaat mensupları fes yerine ince dikişli takke giyerler. Beyaz ve gayrımuntazam ve taylasanlı (arkadan omuza doğru bir buçuk karış uzanan) sarık sararlar. Sakallarını çok uzatır; bıyıklarını çok kısa keserler. Cübbeleri beyaz ve gayet geniştir; şalvar giyerler. Kırmızı veya siyah yemeni ve siyah mest kullanırlar. Kendilerinden bîgâne olanlarla alış-veriş etmezler. Yolda, İslâmî kisvesi olmayana selam vermezler. Hele kravatlı, Frenk gömlekli şahısları gördükleri zaman başlarını aksi istikamete çevirip bakmazlar. Namazda olanca kuvvetleriyle ta'dil-i erkâna riâyet ederler. Cemaatleri hâricinden kız almazlar; devlet hizmetine girmezler. Teraziye itibar etmemek için, ufak tefek şeyler alıp satarak maişetlerini temine çalışırlar. Tütüne şiddetle karşı çıkarlar. İmâm-ı Rabbanî'ye bağlılık iddiasındadırlar. İmam Birgivî'nin Tarîkat-ı Muhammediye kitabı onların mürşididir. Bir de Arnavud Süleyman Efendi vardı. Sultan Fâtih Câmii'nin kayyımı ve âlim idi. Bekâr olup, câmide nöbetçi olmadığı zamanlar Üçbaş Medresesi'nde kalırdı. Takriben

Büyük Cihad

Efendi Hazretleri, Ahmed Nâmıkî Câmi' hazretlerinin Miftâhü'n-Necât kitâbından bahsetmişlerdi[214]. Onu Süleymâniye Kütüphânesi'nde buldum. O kitabı istinsah etmeye [bir nüsha çıkarmaya] başladım. Bir miktar eksik kaldı. Pazar günü için kütüphâne müdüründen ricâ ettim. Kütüphâne müdürü, oradakilere "Yüzbaşıma yardımcı olun" diye tenbih etti. Pazar günü kütüphâneye gittim. Müdür odasının yanında bir oda gösterdiler. Orada çalışmaya başladım. Biraz sonra yan odadan yüksek sesle konuşmalar geldi. Dinledim, "Kim bu konuşanlar?" diye merak ettim. Müdürün odasında yaşlı birisi oturmuş, bir şeyler anlatıyor, müdür de edeble dinliyordu. Oradakilere "Kimdir bu adam?" diye sordum. Şerefeddin Yaltkaya olduğunu söylediler. Biraz sonra çıktı. Bahçede önüne dolaştım. "Efendim, zât-ı âliniz Diyânet İşleri Reisisiniz gâliba?" dedim. Yaşlıydı, beli de kamburdu. Hep yere bakıyordu. Zorla başını kaldırdı. "Evet, ne soracaksın?" dedi. "Siz öyle bir mevkidesiniz ki, bütün Türkiye'deki müslümanların yaptıkları ibâdetlerin bir misli de size yazılıyor. Amma bir de bunun tersi var. Herkesin yapacağı günâhların bir misli de size yazılacaktır. Gençler küfre sürükleniyor. Bu gençlerin kurtulmaları için müsbet çalışma yapacağınıza inanıyorum. Elinizde imkânlarınız var" dedim. "O benim işim değil. Ne soracaksın?" dedi. Ben tekrar, "Böyle bir çalışma yaptığınız takdirde onaltı milyon insanın ecrini alırsınız. Aksi takdirde onaltı milyon insanın günahı size yazılacaktır. Bunun mes'uliyetinden korkmuyor musunuz?" dedim. Kızdı, yüzüme bakarak, "Söyleyeceklerin bitti mi?" diye sordu. "Evet efendim, bitti" dedim. Tekrar, "O benim işim değil!" dedi ve yürüdü gitti. "Bari istifâ et!" diyecektim. Resmî kıyafetli idim, fazla birşey söyleyemedim. Sonra bu hâdiseyi Efendi Hazretleri'ne anlattım. "Âferin, büyük cihad yapmışsın" buyurdu.

1953'de vefat etti. Üçüncüsü de meşhur Silistreli Süleyman Hilmi Efendi'dir.

214 Ebu'l-Hasen Ahmed bin Ali Nâmıkî Câmî, büyük âlim ve velîdir. Eshâb-ı kirâmdan Cerîr bin Abdillah soyundandır. Hicri 441'de tevellüd, 536 [m. 1142] senesinde vefat etti. Nefehat'ta anlatıldığına göre, kendisi tahsil görmemişti. 22 yaşında tövbe edip, 18 yıl tenhada nefsini terbiye ile uğraşarak ilm-i ledünniye kavuştu. Bu arada kendisine ilm-i zâhir de ihsan edildi. İlm-i zâhirin böyle ihsanı, Eshâb-ı kirâmdan sonra pek az velîye nasîb olmuştur. Tevhid, ma'rifet-i ilahiyye, siyer, hikmet, tasavvuf, hakikat sırları uzerinde 300'den fazla kitab yazdı. Miftâhu'n-Necât ve Ünsü't-Tâibîn adlı kitapları matbudur. 62 yaşında yazdığı Sirâcu's-Sâirîn kitabında kendi hayatını anlatmakda, Hak teâlânın verdiği ni'metleri saymaktadır. Uzun zaman Herat'ta, Abdullah Ensârî hanesinde irşad ile meşgul oldu. Yüzbinlerce kişinin imana gelmesine sebep oldu. 14 oğlu da âlim ve velî idi. Bunlardan Zahîreddin Rümûzu'l-Hakâyık kitabında, 'Hayatı müddetince 600 bin kişi babamın elinde tevbe etmiştir' diyor. Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.1070.

Rabbin Nimeti

Efendi Hazretleri'ni bir düğüne davet etmişlerdi. Gelin, son Kaşgar emirlerinden birinin torunu; damad ise Efendi Hazretleri'ni sevenlerden Mazhar Tobur Bey idi. Efendi Hazretleri, Şâkir abi ile beni de düğüne götürdü. Bir ara evlenecek kız, içeri girdi. Piyanonun başına oturdu. Efendi Hazretleri'ne olan hürmetini ve minnetini göstermek üzere, çalıp şarkı söylemeye başladı. Ne bilsin! Çok şaşırdım; bir yandan da acaba ne diyecek diye Efendi Hazretleri'ne bakıyorum. Efendi Hazretleri, memnun olmadı ama bir şey demedi. Söylediği şarkının nakaratı, "Rabbin bana bir nimeti varsa, o da sensin" idi. Bu esnada ben hep Efendi Hazretleri ile meşgul oldum. Bu sözler bana şarkı sözü gibi gelmiyordu. Benim Efendi Hazretleri'ne muhabbetim için söylenmiş diye düşünüyordum. Şâkir abi de bana bakıp gözüyle Efendi Hazretleri'ni işaret ediyordu. Biraz durduk ve kalktık[215].

Kimyâ Mühendisi Ol!

Eczâcı mektebinde müzâkerecilik yaptığım günlerdi (1932-1933). Efendi Hazretleri bana, "Sen ne iş görürsün?" diye sordu. "Efendim, üniversitede talebelerin başında nezâret yapıyoruz. Onları çalıştırıyoruz" dedim. "Öyle mi? Niye boş duruyorsun? Git, kimya mektebine de kaydol! Üniversitede eczâcılığını yap! Ayrıca kimya mühendisi ol!" dedi. "Başüstüne efendim" dedim. Fakat ikinci bir fakültede okumak için, askerlikle alâkam olmadığına dair yazı istiyorlardı. Kimya fakültesi, "Askerliğini yapmıştır" diye yazı gelmedikçe, kabul etmiyor, kayıt yapmıyordu. Ben ise askerdim. Askeriye ise askerî talebe olarak ikinci bir fakülte okumaya izin vermiyordu. Efendi Hazretleri'ne arzettim. "Efendim, böyle böyle, izin vermiyorlar" dedim. Efendi bana, "Sivil olarak kaydol! Asker olduğunu sakla!" buyurdu. "Baş üstüne efendim" dedim. Eyüp askerlik şubesine gittim. Üzerimde de subay üniforması vardı. Şube reisi yüzbaşıya derdimi açıkça anlattım. "Eğer kimya fakültesine kaydolabilirsem, memleketimiz bir askerî yüksek kimya mühendisi kazanacaktır" gibi sözler söyledim. Yüzbaşı benim dürüstlüğüme hayran oldu. "Mâdem ki sen ilim öğrenmek istiyorsun; biz sana yardımcı olmayacağız da kime yardımcı olacağız?" dedi. Sonra kapıdaki askeri çağırdı. Ona "Biz asker kaçaklarıyla uğraşıyoruz. Bak bakalım buna, asker kaçağı mı?" dedi. Asker de "Hayır efendim" deyince, askerlikle alâkam olmadığına dair vesika verdi. Bu vesikayı ibrâz ederek İstanbul

215 Mezkûr şarkı Ûdî Mısırlı İbrahim Efendi'nin "Solsan da sararsan yine gül gonce dehensin; Rabbin bana bir nimeti varsa, o da sensin. Gönlüm ebediyen o güzel sinenle bezensin, Rabbin bana bir nimeti varsa, o da sensin" gûfteli Nihâvend şarkısıdır. [Dehen=Ağız]

Üniversitesi Kimyâ Yüksek Mühendisliği Fakültesi'ni bitirdim. Bu, şüphesiz Efendi Hazretleri'nin kerâmetiydi. Yoksa subaya askerlik vesikası kim verir? Şimdi bana o vesikayı veren yüzbaşının ruhuna okuyorum.

1936 senesinde Kimya Fakültesi'ni bitirdim. Efendi Hazretleri bana "İki fakülte bitirenlere kıdem verirler. Sen de mürâcaat et. Sana da kıdem versinler" dedi. Ben de diplomamı askeriyeye bildirdim. Fakülteyi izin almadan bitirdiğim için zorluk çıkardılar. O sırada genelkurmay başkanının bir yakını böyle izin almadan dişçilik fakültesini bitirmişti. Onun diplomasını kabul ederken, benimkini de beraber kabul ettiler. O şekilde kimya sınıfına geçtim. Hem de kıdem verdiler.

Vedâ Ziyareti

Abdülhakîm Efendi hazretleri 1936 senesinde tayinimi İstanbul'a yaptırmak üzere beni Ankara'ya gönderdi. Yani yalnızca dua etmeyip, sebebe de yapıştı. Allahü Teâlâ herşeyi sebepler altında yaratıyor. Yoksa her şey altüst olur. Âlemin nizamı bozulur. Buna rağmen Ankara Mamak'a tayinim çıktı. Annemle beraber, Efendi Hazretleri'nin ziyaretlerine gittik. Bir müddet kaldıktan sonra, gitme zamanı geldi. Annem kalkmamız için zorluyor, ben de beş dakika daha oturalım diye zorluyordum. Nerede ise treni kaçıracaktım. Tam ayrılacağımız sırada hüngür hüngür ağlamaya başladım. Mübarek, hıçkırığımın bitmesini beklediler. Annem, kadıncağız, bu hâli kıskandı. Annem daha sonra "Hilmi'nin hocasını bu kadar çok sevdiğini bilmiyordum. Benden çok seviyormuş" dedi.

Mamak'taki Ev

Ankara'ya giderken, annem ve kardeşlerimi de götürdüm. Efendi Hazretleri, "Apartman dairelerinde oturmamalıdır. Bir kattaki zulmet, diğer katlara sirâyet eder. Ev bir, anahtar bir olmalıdır" buyururdu. Bu sebeple Mamak'ta büyük cadde üzerinde kocaman bir ev yaptırdım. Bu evi yaptırırken çok sıkıntı çektim. Biraz borç aldım. Bu borcu ödeyinceye kadar yağlı ve sirkeli yemek yemedim. Zira Ebulleys Semerkandî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn kitabında, İbrahim bin Edhem hazretlerinin "Borcu olan kimse, ödemedikce yağlı ve sirkeli ta'âm yememelidir" dediğini okumuştum. İlâve işler yaptım; liselere ücretli derslere gittim. Evi yaptırırken de belediye ruhsata uymuyor diyerek üç kere yıktı. Sonra İstanbul'a geldiğimde, Efendi Hazretleri'ne Ankara'daki evi yaptırırken karşılaştığım müşkilâtı anlattım. Efendi Hazretleri, "Evi hazır almalıdır. İnşaat halinde almamalı; müteahhide de vermemelidir. Eski ev alıp, tamir ettirmek daha iyidir" buyurdular.

Mamak'taki ev bitti. Yine bir İstanbul'a geldiğimde evin planını Efendi Hazretleri'ne gösterdim. Efendi Hazretleri'nin yeğeni Süleymaniye'de Kirazlı Mescid'in imamı Cemal Efendi vardı. Mesnevî mütehassısı idi. Kendisini severdim. Bir gittiğimde, "Ya Hilmi, Amucem [Efendi Hazretleri] seni ne kadar çok severdi! Nereden anladım? Çünki amucem bir gün bize geldi. Pardösünün cebinden bir kâğıt çıkardı. Bak, bu Hilmi'nin Ankara'da yaptırdığı evin planı!" dedi. Parmağıyla bana göstererek, "Burası Hilmi'nin yatak odası; burada Mektûbât okuyor; burası yemek odası; burası misafir odası; burası kardeşlerinin odası" dedi. Efendi Hazretleri, senin yaptırdığın evin planını cebinde taşıyordu. Seni ne kadar çok sevdiğini oradan anladım" dedi.

Efendi'ye Yaklaşıyoruz

Ankara'da iken, her fırsatta İstanbul'a giderdim. Efendi Hazretleri'nin bir saatlik sohbetini dinlemek için hafta sonları bir günlüğüne Ankara'dan İstanbul'a gelirdim. Bir gece kalır; ertesi gün yine vazifeye dönerdim. Şimdiki gibi sık sık tren de yoktu. Günde bir tane vardı. Bazen izin vermezlerdi, kaçardım. Bazen izinler kaldırılırdı, Efendi Hazretleri'ne bazen bir ay gidemezdim. İstanbul'a geldiğimde, "Nerede kaldınız?" diye sorarlardı. Keşke daha sık gitseymişim.

Bir keresinde, kompartımanlarda yer bulamadım. Kompartımanların önündeki daracık yola da köylüler yataklarını, yorganlarını yığmışlar. Hâsılı orada da ayakta duracak bir yer bulamadım. Onların üzerinden atlaya atlaya geçtim. İki vagonu birbirine bağlayan körük gibi demirden bir yer vardır. Bir ayağım bir vagonda, öbür ayağım diğer vagonda ayakta geldim. O körüklerin arasından buz gibi esiyordu. Kar yağmış, içeriye karlar girmişti. Bilhassa Eskişehir çok soğuk olurdu; orada âdetâ donardım.

Tren Eskişehir'den İstanbul'a hareket etti mi, bir ferahlık gelirdi. "Ohh, Efendi'ye yaklaşıyoruz" derdim. Bilecik yukarıda, Eskişehir'in hizasındadır. Sonra tren yokuş aşağıya iner, Karaköy'e gelir. Karaköy, İstanbul'un hizasındadır. İşte tren o yokuşu inerken, İstanbul'un havası geliyor, diye derin nefes alırdım. Halbuki yarı yol idi. Hele tren İzmit'ten İstanbul'a dönerken, Efendi'ye yaklaşıyoruz, diye neşe içinde bayılırdım. Trenden inerdim. Doğru köprüye gider, vapura biner, Eyüb'e giderdim. Yokuşu çıkardım. Yorulurdum. Dergâha gittiğimde, Efendi Hazretleri'ni odada oturur görürdüm. Mübarek, beni yanına oturturdu. "Ne var, ne yok? Nereden geliyorsun?" diye sorardı. Yolculuğu, o soğuklukları hep anlatırdım. "Eskişehir'de tren durur. İstasyonda inip, akşam ile yatsıyı Şâfiî mezhebine

göre cem edersin!" buyurdu.

Ne Var, Ne Yok?

Kaşgârî Tekkesi'nde Murtaza Efendi'nin kabri, kenardaydı. Aşağısı cadde idi. Ben ne zaman tekkeye gitsem, Efendi Hazretleri, ekseriya, "Gel seninle beraber bahçede oturalım" derdi. Murtaza Efendi'nin kabrinin yanına gider, otururduk. Kabrin yanında iki kişilik yer vardı. Orada yan yana oturur, Haliç'i seyreder, konuşurduk. "Ankara'da ne var, ne yok?" diye sorarlardı. Efendi Hazretleri ekseriya Cuma günleri tırnaklarını keserdi. Bir bez örtünün içine keser; sonra o örtüyü bana verirdi. Teberrüken, "Al bunları, Murtaza Efendi'nin kabrinin yanına silkele!" derdi. Ben de buyurduklarını yapardım.

Bir keresinde de, Ankara'dan geldim. Sokak kapısından girdim. Kimseler yoktu. İç kapının yanında, ufacık sedir gibi bir yer vardı. Baktım, Abdülhakîm Efendi hazretleri orada yalnız başına oturuyordu. "Dıyâ Bey, Şâkir ileri gittiler" dedi. [Efendi Hazretleri, bizim kâimpederden bahsederken, ilk harfi dat olduğu için, bunu tebârüz ettirerek Dıyâ derdi.] O zaman Dergâh'ta terkos suyu yoktu. Kaşgârî Dergâhı'nın suları ilerideki tepeden, Murtaza Efendi'nin yaptırdığı su yolu ile gelirdi. Yaprak ve saire ile tıkanan bu yolların zaman zaman temizlenmesi gerekirdi. Ziyâ Bey ile Şâkir Abi o su yollarını temizlemeye gitmişler. Ben de çok defalar temizlemeye gitmiştim.

Bir ara tekkeye fareler dadandı. Yanı mezarlık olduğu için, buradan fareler tekkeye geliyorlardı. Şâkir abi bana söyledi. Ben de Ankara'da bir ilaç yaptım ve getirdim. O ilaç üç şeyden terekküp ediyordu. Bir fincan un, bir fincan toz şeker, üçüncüsü de alçı. Bu üçünü karıştırıp, bu karışımı bir kâseye koyduk, yanına da su koyduk. Fareler bu karışımı yedikten sonra ölüyor. Bu ilaç çok makbûle geçti. Efendi Hazretleri bana çok dua etti. "Rahata kavuştuk" buyurdu.

Ankara'dan İstanbul'a geldiğim bir seferinde, "Ne zaman gideceksin?" diye sordu. "Yarın gideceğim efendim" dedim. "Bu gece burada kal!" buyurdu. O gece salonda yattım. Ne tatlı geceydi o gece! Efendi Hazretleri ile aynı evde yatmak! Hem çok tatlı, hem de çok sıkıntılıydı. Çünki alt katta Efendi Hazretleri var diye uyuyamadım.

Efendi Hazretleri'nin Mektupları

Ankara'dan İstanbul'a ziyâretlerim güçleşince, Efendi Hazretleri'ne mektup yazarak gönlümü ferahlatırdım. Abdülhakîm Efendi'nin, mübarek

el yazısı ile bu mektuplara verdiği cevapları hâlâ saklarım. Bu mektuplardan birkaç tanesi şöyledir:

Azîz Hilmî!

Mektûbunuzun delâlet etdiği âfiyetinize şükrânlarda bulundum. Bâhusûs [bilhassa] Sedâd'a Avâmil dersi [okutman] pek hoşuma gitdi. Demek ki şehirlerden uzak kalmanızın takdîri boş değildir. Her ikiniz de müstefîd olursunuz [faydalanırsınız]. Evâil-i İslâmiyyette kelimât-ı mukaddese [İslâmiyetin ilk zamanlarında mukaddes kelimeler] paralara nakşolunmuş değildir. Zîrâ âlet-i mübâdele nükûd muhân [alışveriş vâsıtası olan para hakir] olub üzerlerinde tasvîr câizdir. Bu nukuş [nakışlar], paralarda Ehl-i sünnet olmayan bir takım hükümdarların zemânında olmuş, Fâtımîler gibi, Resûlîler gibi, Mu'tezile ve sâir şeri'ate tâbi' olmayıb İslâm nâmı altında olanlardır. Evâil-i İslâmiyye, Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîn idiler. Firâk-ı dâllenin satvet-i zemânlarında avâmı [bozuk fırkaların güçlü olduğu zamanlarda halkı] kendi mezheblerine meylettirmek için isti'mâl olunan [kullanılan] hîlelerden biridir. Fukâhâ-yı izâm, muhterem addettikleri kelimeleri paralara değil, mezarda isti'mâlini tevcîz etmemişdir. İşte bu mezar taşları dahi öyledir. [Ya'nî mezar taşlarına bile yazmaya izin verilmemişdir]. Mendillerde tesâvir [resimler] câiz olduğu gibi, paralarda [da] câizdir. Zîrâ muhândırlar. Hakîrdirler, muhterem değildirler. Size ve vâlide ve kardeşlerinize selâmlar ve düâlar ederim. Ara-sıra mektûb yazınız. Ahvâlinizi mufassalan yazınız! Teftîşden sonraki ahvâlinizi serî'an bildiriniz! 19 Eski Mart.

Pekçok sevilen Hilmî ve Sedâd!

Sevimli mektûblarınızı aldık. Şâkir okudu. Senâ ve şükre bâis [sebep] oldu. Avâmil'in [Arabî nahv kitabının] tercemesini güzel yapmış. Demek ki, anlamış. Hilmî istifâde eder. Sedâd istifâde eder. Avâmil'in bir şerhi [izahı], bir de mu'rebi [harekelenmiş hâli] vardır[216]. Bunları bir vâsıta ile gönderirim. Zâten nahv i'tibâriyle kâfî olur. Sonra kimyâ mühendisi olduğunuz gibi, bir de sarf ve nahv [gramer] mühendisi olursunuz. Diğer mühendisler çoğaldıkça, kıymetden düşerler. Bu mühendislik haddi zâtında makbûl olduğu gibi, nâdir ve azalmış ve bitmiş olduğundan çok makbûl olur. Demek orada [Ankara'da] bulunmanız, böyle devlet-i azîmeye nâil olmak [büyük nimete kavuşmak] için olmuş. Selâmlar ve düâlar ederiz.

216 Zeynîzâde Hüseyin Efendi, **Mu'reb-i Avâmil**; Gelibolulu Mustafa, **Tuhfetü'l-İhvan fî Şerhi Avâmil**.

Hilmî!

Bu mektûbunuzdan çok memnûn ve mesrûr oldum. Hemen bu i'tikâdın kuvvetlenmesini arzu ederim. Hablar, ya'nî müshil habları bana çok yarıyor. Kolay ise, bir mikdâr dahâ yapınız ve gönderiniz! 25 Rebî'ulevvel.

Aleyküm selâm!

Esnâ-i tilâvet-i Kur'ânda [Kur'an okunduğu zaman] selâm sünnet değildir. Fakad selâm eden olur ise, reddi [alınması] vâcibdir. Tilâvet esnâsında tilâveti keser. Selâm red eder. Sonra okumağa başlar. Zîrâ tilâvet sünnetdir. Redd-i selâm vâcibdir. Vâcib, sünnet için terk ve te'hîr olunmaz.

Evvelce gördüğün ve anladığın gibi oku! Zîrâ bu hakdan murâd, hurmet demekdir. Bi-hakk-ı Muhammed [Muhammed hakkı için] "sallallahü aleyhi ve sellem" demek, bi-hurmet-i Muhammed [Muhammed hürmetine] demekdir. Mevkûfât sâhibi zan etmiş ki, hak kelimesi, bir hakk-ı şer'î veyâ hakk-ı aklîdir. Öyle murâd olunur ise, öyle olur. Minelkadîm [öteden beri] bu düâ böyle okuna gelmişdir. Evet, Allahü teâlâya hiçbir sûretle, hiçbirşey, ne şer'an ve ne de aklen vâcib değildir. Burada hakdan murâd, bu murâd değildir. Belki mütercim yanlış anlamışdır. Azîzim! Senin hâlin gibi, herkes bu derdle derdli, bu hastalık ile hastadır. Böyle olmaz ise, başka sûretle râhatsızlık olur. Âdetullah böyle cârî olmuşdur. Arabî beyt: (Küllü men telkahu yeşkü dehrehu. Yâ leyte şa'rî hâzihi'd-dünyâ limen?) (Yani her kime rast gelirsen, hâlinden, zemânından şikâyet ediyor. Âh bilseydim, bu dünyâ kimin malıdır [demekdir.]) En iyisi yine sensin!

Hilmî,

Mektûbunuza müteşekkir oldum. Sıhhatınıza şükr etdim. Din ve dünyânıza en ziyâde yarayan ve dîn-i islâmda misli te'lîf edilmiş olmayan (Mektûbât) kitâbını okuyup ba'zısını anlamanın çok ziyâde bir fadl ve ihsân olduğunu bilmelisin! Bu ihsâna karşı azıcık bir noksan çok görülmez.

[Hilmi Efendi'ye mektuplar için Ekler kısmına bakınız.]

Kıymetsiz Yazılar

Ankara'dayken, Mamak köyünde canım sıkılırdı. Evin bahçesinde kardeşim Sedad ile bağıra bağıra "İn nilte yâ rîhessaba" gibi beytler okurduk. Melekler işitir derdik. Yine orada Sedad ile Mektûbât'ın Osmanlıca tercümesini okurduk. Abdülhakîm Efendi hazretlerine yazdığım mektupta

"Efendim, burada konuşacak kimse yok, arkadaş yok. Sedad'la beraber Mektûbât okuyoruz" dedim de, cevaben bunun büyük bir nimet olduğunu buyurmuşlardı.

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin ve oğlu Muhammed Ma'sûm hazretlerinin üçer cild Mektûbât'ının başından sonuna kadar hepsi altıyüz sahifedir. Abdülhakîm Efendi hazretlerinin tavsiyesi üzerine Mamak'ta iken hepsini, baştan sona okudum. Müstekîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi Osmanlıca'ya tercüme etmiş. Fakat tabiî o zamanın Türkçesi ile tercüme edildiği için, zor anlaşılıyordu. Mamak'ta, benim büyük bir odam vardı. Yere beyaz kâğıtları yaydım. O kâğıtların her birine harf koydum. Meselâ bir kâğıda elif, bir kâğıda be yazdım. 28 tane kâğıdın her birinde bir harf olacak şekilde hazırladım. Mektûbât'ın birinci sahifesinden okumaya başladım. Okurken, mühim gördüğüm hususları, harf itibariyle bu kâğıtlara yazdım. Meselâ Hazret-i Ebû Bekr'den bahsediyor. Elif harfine yazdım. Namazdan bahsediyor. Nun harfinin bulunduğu kâğıda yazdım. Yazdıklarım, bazen bir satır; bazen iki satır; bazen de beş-altı satır tutuyordu. Her maddenin sonuna da kaçıncı cildin kaçıncı mektûbundan alındığını yazdım. Uzun sürdü. Birkaç ay uğraştım. Bütün kâğıtlar doldu. Üçbinsekizyüzkırkaltı madde hâlinde Mektûbât'ın bir hülâsası oldu. Bu sefer o kâğıtları, cildli, maroken kaplı, güzel bir deftere geçirdim.

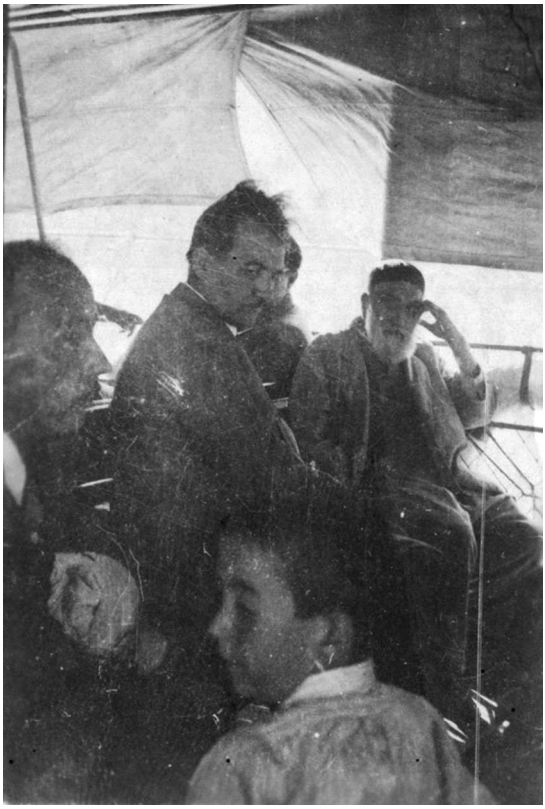
1936 senesiydi. Bu defteri İstanbul'a gittiğimde, Abdülhakîm Efendi hazretlerine arzettim. "Burada isterseniz başından biraz okuyayım" dedim. "Hoş olur" buyurdu. Bir sayfa okudum. "Devam et!" buyurdu. Velhâsıl kaç saat sürdü ise, hepsini dinledi. "Çok hoş olmuş! Fevkalâde gayret sarfetmişsin! Bu bir kitab olmuş. Bu kitabın ismini ne koydun?" buyurdu. Tabiî sustum, hiç bir cevab vermedim. "Bu kitabın ismini Kıymetsiz Yazılar koy!" buyurdu. Öyle buyurunca, kendi kendime, "Vah vah! Ben bu yazdıklarımı o kadar kıymetli zannediyordum. Meğerse kıymetsizmiş" dedim. "Anlamadın mı? Kıymetsiz demek, yeryüzünde bunun kıymetine karşılık olabilecek bir şey bulunamaz. Yeryüzünde buna kıymet biçilemez. O kadar kıymetlidir ki, yeryüzünde hiçbir şey buna kıymet [olarak] ölçülemez demek" buyurdu. Öyle buyurunca, hoşuma gitti.

Abdülhakîm Efendi hazretlerinin bağlılarından hattat Safî Bey vardı. O benden rica etti; verdim. Birkaç ay uğraşarak, benim o defterimi, başından sonuna kadar istinsah etti. Bunlar arasından, birinci cildden alınmış olanları ayrılarak, 1968 senesinde Mektûbât Tercemesi sonunda, harf sırası ile fihrist olarak bastırdım.

Benim yazdığım defter, son zamanlara kadar elimdeydi. Bir arkadaşa

ödünç verdim; kaybetmiş. Allah'tan kâimpederim Ziyâ Bey, Safî Bey'e kendisi için de bir nüsha yazdırmış. Kâimpeder vefat edince, o nüsha kızına, yani bizim hanıma miras kaldı. Ben onu kendisinden izin alarak Seyyid Taha Arvas Bey'e hediye etmiştim. Benim nüsha kaybolunca, o nüshayı araştırdım. Oğlu Ender Bey'den rica ettim. Onu alıp yüz tane bastırarak Osmanlıca bilen arkadaşlara dağıttım.

Kıymetsiz Yazılar, altı cilt Mektûbât'ın hülâsasıdır. Efendi Hazretleri, "Mektûbât'ın Osmanlıca tercemesi ağırdır. Herkes anlayamaz" buyurmuştu. Onun için, Mektûbât'taki ifadeleri deftere geçirirken, biraz hafiflettim. Bu sebeple bizim kitap, herkesin okuyacağı şekilde hafif oldu. Bir iki hafta sonra Efendi Hazretleri'ne gitmiştim. Şâkir Abi bir mektup getirdi. Efendi Hazretleri okudu. Eskişehir'den birisi yazıyor; râbıta nasıl yapılacak diye sual soruyordu. Efendi Hazretleri cevab verir mi? Mektubu bana uzattı. "Bunun adresini al; hani senin Kıymetsiz Yazılar'ın var ya; orada râbıta bahsi geçiyor. Orada ne yazıyorsa, bir kâğıda yaz. Benim tarafımdan gönder!" buyurdu. Gönderdim.

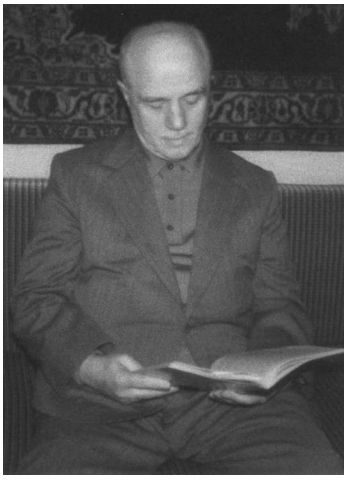

Vapurda...
Sağdan, Abdülhakîm Efendi,
Şâkir Bey, Nedim Bey,
Cevad Bey,
Ahmed Şekerci (çocuk)

Onu Okuma!

Mamak'ta Kızılay'ın Maske Fabrikası'nda Cemal isminde genç bir işçi vardı. Babası Diyânet İşleri Reisliği'nde Heyet-i Müşâvere Âzâsı Konyalı Eyüb Necati Perhiz idi[217]. Oğlu yaramazmış; okumamış; maske fabrikasına işçi vermişti. Alâkadar oldum. Çocuk düzelme gösterdi. Hâlindeki değişikliği gören babası bunun hikmetini sormuş. O da "Bizim bir kumandanımız var. Çok kibar birisidir. Efendimsiz konuşmaya alışırım da, ona da öyle konuşurum diye korkuyorum" demiş. Babası şaşırmış. "Ben onu ziyaret edeyim" demiş. Cemal geldi, bana söyledi. "Babam sizi ziyaret etmek istiyor" dedi. Ben de "Babanız kimdir?" diye sordum. Kim olduğunu söyledi. Ben, "Babanız yaşlıdır. Buraya gelmesi de uygun değildir. Ben ona gideyim" dedim.

O zamanlar Sıhhiye semtindeki Diyânet İşleri Reisliği'ne gittim. Diyânet İşleri Reisliği'nde heyet-i müşâvere âzâlığı, zamanında çok yüksek bir vazife idi. Efendi Hazretleri'nin biraderi Taha Efendi vaktiyle burada âzâ idi. Diyânet İşleri Reisliği'ne gittiğimde, o zamanki Diyânet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'yi de gördüm. Hükûmetin adamı idi. Bir odadan çıktı, diğer odaya girerken önümden geçti. Gördüm, tokalaştık. Başında sarık, ufak tefek, çocuk gibi bir adamdı. Benim için hademeye tenbihde bulundu. Hademe beni bir odaya aldı. Odada beş-altı kişi vardı. Beni görünce hepsi ayağa kalktılar. Ben o zaman yüzbaşıydım. Cemal, beni babasına "İşte efendim, benim beraber çalıştığım yüzbaşı" diye takdim etti. O bana iltifatlarda bulundu. "Sizi tebrik ederim. Benim oğlumu adam ediyorsunuz. Size bir hediye vereceğim" dedi. Odadaki bir dolabı açtı. Hademeyi çağırdı. Hademe gelip, Elmalılı Hamdi Efendi'nin 9 cilt tefsirini çıkardı. Baktım ki bunları taşımaya imkân yok. Bir hamala verdim, istasyona kadar taşıdı. İstasyondan trenle Mamak'a götürdüm. Mamak'ta trenden indikten sonra da yine bir hamala verdim, eve getirdim. "Anne, bak bunlar Kur'an-ı kerîm tefsiridir. Sakın abdestsiz ellemeyin" dedim.

Hilmi Işık Efendi

217 Eyüb Necati Perhiz, Konya Taşkentlidir. 1872'de doğdu. Şam Dârülmuallimîn'i mezunudur. Harputlu Abdurrahman ve Hâdimli Vehbi Efendilerden icâzetnâme aldı. Muallimlik ve muhtelif memuriyetler icra ettikten sonra, 1933'de Heyet-i Müşâvere Âzâsı oldu. Bu vazifede iken 1940'da vefat etti. Muhtelif dini eserleri basılmıştır.

Birkaç gün sonra İstanbul'a gelmiştim. Bu hâdiseyi, Efendi Hazretleri'ne anlattım. Buyurdu ki, "Sakın o tefsiri okuma; hatta eve gidince, hepsini yak! İlim sahibi olmaksızın, tefsir okuyanların imanı gider" buyurdu. Ben de hocamın sözüne ittibâ ettim.

Kızılay'ın Mamak'taki Maske Fabrikası, gaz maskesi yapar; Genel Kurmay da bunları satın alırdı. Biz de beş altı kişi satın alma komisyonunda idik. Komisyonun reisi paşa idi; ama onun bir işe karıştığı yoktu. İşi görenler, hep yüzbaşılardı. Birgün bütün komisyon âzâları, Cemal adında bir yüzbaşının odasında oturuyorduk. Bu Cemal, dine muhalif idi. Maske fabrikasının da Necati Bey isminde bize bağlı bir ticaret müdürü vardı. Ticaret mektebi mezunu bir gençti. Onun da üç dört tane kâtibi vardı. Böylece odada sekiz on kişi oturduk, sohbet ediyorduk. Necati Bey, "Ben annemden babamdan görmüştüm; Cuma geceleri ölmüşlerimize Yâsin okurdum. Sonradan anladım ki, Yâsin, orta mekteplerde okutulan tarih, coğrafya, tabiat bilgisi kitabı gibi bir şeymiş. İsâ Peygamber nasıl kaçmış; Yahudiler nasıl kovalamış; o zaman mü'minler, Yahudilerle nasıl harb etmişler, yerden otlar nasıl çıkar, dünya nasıl döner, böyle şeyleri anlatıyor. Bunların ölüye ne faydası olur? Binaenaleyh, ben onu okumaktan vazgeçtim" dedi. Bu söyledikleri, Yüzbaşı Cemal'in hoşuna gidiyor, kah kah gülüyordu. Ben dayanamayıp, "Sen Yâsin-i şerîf sûresinin, tarih, coğrafya, tabiat bilgisi kitabı gibi olduğunu nereden anladın?" diye sordum. "Tefsirde okudum" dedi. "Hangi tefsirde okudun?" diye sordum. "Elmalılı tefsirinde" dedi. Öyle deyince Abdülhakîm Efendi hazretlerinin sözü hâtırıma geldi. "Bu tefsiri okuyan câhillerin imanı gider" buyurmuştu. İşte bu da öyle câhildi. O tefsiri okuduğu için, ana yuvasından almış olduğu ve senelerce titizlikle sakladığı kıymetli imanını kaybetti. Câhil olduğu için, okuduğu tefsir, irtidadına sebep olan şüpheleri meydana getirdi. Kur'an-ı kerîme hakaret etti. Allah kelâmını, insanların kitabına benzetti. Halbuki Yâsin-i şerîf sûresi Kur'an-ı kerîmin kalbidir. Efendi Hazretleri, böyle söylerdi. Görülüyor ki, uydurma, anlamadan yazılan tefsîrleri ve tercemeleri bir yana bırakalım, meşhûr tefsîrler bile, ehlinden başkasına zararlı olmaktadır[218].

218 Elmalılı Hamdi Yazır, meb'us [milletvekili] iken, Sultan Abdülhamid'in meşhur hal' fetvâsını kaleme almak talihsizliğine uğrayan kişidir. Bununla beraber Hilmi Işık Efendi, kitaplarında zaman zaman Elmalılı Hamdi Efendi'nin tefsirine referans vermiş; Seâdet-i Ebediyye'nin hâl tercemeleri kısmında da kendisini şöyle tasvir etmiştir: "ELMALILI HAMDİ rahmetullahi teala aleyh: Muhammed Hamdi bin Nu'man, Antalyanın Elmalı kazasında [1294] de tevellud, 1361 [m. 1942] de, İstanbulda vefat etdi. Erenköydedir. Sultan ikinci Abdülhamid han zemânında yetişen din adamıdır. Zemânının âlimi idi. Tefsiri meşhurdur." Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mezkûr ikazı; dinî ilimler cihetiyle henüz yetişme devresinde olan kimselerin, yanlış tesir ve telkine uğraması endişesiyledir.

Mecûsî Külâhı

Ankara'da ev sahibim Mehmed Emin Efendi'nin bakkal dükkânında oturuyordum. Sakallı bir adamcağız geldi. Mehmed Efendi, "Bu, bizim mahallenin eski imamıdır" dedi. Kendisiyle konuştuk. Derken cebinden bir kâğıt çıkardı. Bu kâğıtta Osmanlı Şeyhülislâmı Atâullah Efendi'nin Sâhib-i Muhît'ten alınma bir fetvâsı yazıyordu: "Vaz'ü'l-müslimi kalensüvete'l-mecûsî alâ re'sihi küfrün ale's-sahîh". Yani Mecûsî külâhı giyenin imanı gider. Ben de bunu cep defterime yazdım. İstanbul'a geldiğimde, Abdülhakîm Efendi hazretlerine okudum. "Efendim, Ankara'da bir câminin imamı bana böyle söyledi" dedim. Efendi Hazretleri, "Evet, doğrudur. Fakat asıl fetvâ bu değildir. Asıl fetvâ İbni Hacer hazretlerinin [el-İ'lâm bi-Kavâti'il-İslâm kitabında yazılı] fetvâsıdır. Men vadaa kalensüvete'l-mecûsiyyeti alâ re'sihi [ev lebise zeyye'l-küffâr] rıdâen bidînihim ev meylen ileyhim ev tehâvünen bi'l-İslâmi, fekad kefere. Kim Mecûsî külâhını, onların dinini sevdiği için giyerse veya dinlerini sevmekle alâkası olmayıp, onlara benzemek için, onlarla geçinmek için giyerse yahud da İslâm âlimlerinin sözlerine ehemmiyet vermediği için giyerse, imanı gider." buyurdu. Efendi Hazretleri, "Hassas, nâzik ruhlu kimse, fabrikadan yeni çıkmış olup, ambalajından kendisinin ayırdığı bir çocuk oturağı içine yemek koyup yiyemez. Onun benzerlerine necâset konulduğunu hatırlayarak tiksinir. Küfr alâmeti olan şeyleri kullanmak da böyledir. İmanı kuvvetli, dinine hassas olan, nasıl övülürse övülsün, onları kullanamaz" derdi. [el-İ'lâm kitabı, Hakîkat Kitâbevi tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.]

[Şapka meselesi hakkında Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Abdülkâdir Binbaşıoğlu'na yazdığı mektup sûreti:

> Azizim, 'Şapka ile namaz kılınır mı?' suâline karşı yapdığım tedkikat netîcesini size de anlatmayı fâideli gördüm. Benden biri bu suâli sordu. Verdiğim cevap aynen aşağıda yazılıdır:
>
> Kelâm ve fıkh kitablarımızda küfr alâmeti olarak zünnar ile kalansüve, yani şapkayı gösteriyorlar. Bunları arzu ve rızâsı ile seve seve giyenlerin küfre benzemek noktasında îmânı ziyân olduğu muhakkakdır. Ancak bir kanunla giydirilmesi icbâr edildiği takdirde, bu mahzur kalkar. Çünkü usûl-i fıkhda "zarûret, mahzuru mübâh kılar" kâidesi vardır.
>
> Bir misâl vereyim: İnsan eti yimek harâmdır. Fakat zarûret hâlinde, zarûret mikdarınca helâl olur. Farzedelim ki bahr-i muhîtte (büyük denizde) gemi batdı. Bir tahta üzerinde kalan üç kişiden birisi öldü. Günlerce su üzerinde kalan iki insan, diğer ölmüş insanın etinden

yiyebilir. Harâm olan adam eti, helâkten kurtulmak zarûreti ile helâl olur. Fakat bu helâl, bir sâhile yanaşıncaya kadar sürer. Sâhile yanaşdı mı, insan eti yine harâm olur. Bize şapka giymek, kanunun câri bulunduğu bir müddet için câizdir. Yâni evimizden çıkdığımız ve yine evimize geldiğimiz dakikaya kadar câizdir. Fakat eve girince bu mahzûr kalkar. Hürmet (haramlık) yine avdet eder. Şu hâlde, evde, câmide başında şapka bulundurmak, mahzûrsuz bir hürmeti işlemek demekdir.[219]

İkinci nokta: Senelerce küfr alâmeti olarak kullanılan bir şeyi, ibâdet makâmında kullanmak nasıl câiz olabilir? Allah'a karşı, 'Yâ Rabbî, senin alâmet-i küfr diye kabul etdiğin şeyi inadına olarak ibâdetde kullanıyorum' demek olmuyor mu? Başı açık namaz kılmak nihâyet mekruhtur. Fakat şapka ile kılmak haramdır. En doğru şekli, bütün müslümanların yapdıkları gibi bir takye giymek lâzımdır.

Azîzim, bir takım adamların 'Bir şeyi kırk kişi giydi mi, helâl olur' şeklindeki sözleri kat'iyyen yalandır. Yalnız bir hadîs-i şerîf vardır ki: 'Bütün müslümanların güzel bildiği şey güzeldir.' Bu hadîsle bunun münâsebeti yokdur. O hadîs, icmâ-i ümmetin isbâtı içindir.

Bir takım farmasonların dînî mev'izalara (hükümlere) karşı: 'Kalbine bak ibâdet neymiş!' sözleri de kalkandır ve sırf ibâhacının (herşeyi mübah görenlerin) telkinleridir. Kalb, ancak şerîat üzerinde tam bir ibâdetle saf olur. Envâ-i fısk-u fücûr yapan bir adamın kalbi ne kadar saf olursa olsun, o yine fâsık ve fâcirdir. Kalb, ancak îman ve ibâdetin birleşmesi ile temizlenir. Şapka, şeytana mahsus bîr alâmettir. Sakın böyle şeyler hatıra gelmesin!]

Keşke Göstermeseydi

Birgün Ankara'da Demirlibahçe İstasyonu civarında Konyalı Vehbi Efendi ile karşılaştık. Üzerimde resmî elbise vardı. "Hocam dişleri çürüyen için, dolgu ve kaplama yaptırmanın mahzuru var mıdır?" diye sordum. Ağzını açıp, "Bak, benim dişlerim hep kaplama. Mahzuru mu olurmuş?" dedi. İstanbul'a gelince bunu Abdülhakîm Efendi hazretlerine anlattım. "Keşke kendi kaplamalarını göstermeseydi!" buyurdular. Çünki İbni Âbidîn'de "Diş çukuru içinde yemek katılaşsa, gusl sahih olmaz" diye

219 Ebussuud Efendi'nin bir fetvâsı şöyledir: Zeyd, bi-gayri zarûretin, başına Yahudi şapkasın giyse, şer'an Zeyd'e ne lâzım olur? Elcevab: Küfr lâzımdır. (Ertuğrul Düzdağ: **Ebussuud Efendi Fetvâları**, 2.b, İstanbul 1983, s. 118) **Fetâvâ-i Ali Efendi**'de de Bezzâziyye'den alarak insanları güldürmek için başına kâfir serpuşu koyanın tecdid-i iman ve nikâh yapması lâzım geldiği yazılıdır. (İstanbul 1311, s. 181)

sarih yazılıdır[220]. Efendi Hazretleri de, "Diş doldurtan ve kaplatanların guslü, Hanefî mezhebine göre sahih olmaz. Ama Şâfiî mezhebini taklid ederlerse, cünüb gezmekten kurtulurlar" buyurdu. Vehbi Efendi, birinci mecliste meb'us olup, şer'iyye vekili iken saltanatın kaldırılması için fetvâ vermişti. İmam olan kimseye, kaplama veyâ dolgusu olup olmadığını, varsa Mâlikî veya Şâfiî'yi taklid edip etmediğini sormak, tecessüs etmek câiz değildir. Varsa, buna cevaz veren bir mezhebi taklid ettiğine hüsnü zan olunur.

Almanca Öğren!

Ankara'da Mamak'ta Gaz Kimyahanesi'nde çalışırken, Abdülhakîm Efendi hazretleri Almanca öğrenmemi emir buyurdular. "Alamanlarla çalış da, Alamanca öğrenme! Öyle şey olur mu? Peygamber Efendimiz, 'Kim bir milletin lisanını bilirse, onların hilesinden, düşmanlığından kurtulur' buyurdu" dedi. Hemen Almanca öğrenmeye başladım. Zamanla lisanımı ilerlettim. Meyer Lexicon adında on iki ciltlik Almanca bir ansiklopedi vardı. Oradaki İslâm maddesini okudum ve tercüme ettim. Bu tercümeyi onbeş sahife kadar bir deftere yazdım. İstanbul'a geldiğimde, Efendi Hazretleri'ne arzettim. "Oku biraz!" buyurdu. Okudum. Hepsini dinledi. Belki bir saat sürdü. En nihayet, "Çok doğru yazmış. Zannetmem ki Türkiya'da İslâmiyeti bu kadar iyi bilen bir din adamı bulunsun" buyurdu. Bu tercümenin meselâ bir cümlesi hatırımda kalmış: "Yorulmadan yılmadan yazan Süyûtî'nin üçyüzden fazla eseri vardır" diyor[221].

Yemek Demek, Yağ Demek

Ankara'da bir defasında İstanbul'a gelirken Efendi Hazretleri'ne götürmek üzere bir teneke Urfa yağı aldım. Trende de yanıma koydum. Kondüktör bundan bagaj parası istedi. Halbuki yanımda ancak gidip gelecek kadar para vardı. Çok zoruma gitti. İstanbul'a vardım. Dergâha gidip Efendi Hazretleri'ne takdim ettim. Memnun oldular. "Yemek demek, yağ demektir" buyurdular.

Ankara'dan Cuma gecesi gelir; Pazartesi gecesi dönerdim. Bazen Perşembe akşamından çıkardım. Cuma namazına yetişirdim. Bir defasında yine böyle trenle Ankara'dan İstanbul'a geldim. Kan-ter içinde kalmıştım.

220 Fetvâ sûreti: "Boş dişlerini doldurma ve kaplamada cevâz-ı şer'î var mıdır? Yoktur. (25 Eylül 1334/m.1918)" İstanbul Müftülüğü, Fetvâhâne-i Âli Defterleri, 400 Numaralı Defter, No: 950.

221 Bu, Meyer Lexicon'un 7. versiyonudur. Leipzig'de 1924-1930 arasında tab edilmiştir. Meyer Lexicon, Joseph Meyer tarafından 1839'da Leipzig'de neşredilmeye başlanan bir halk ansiklopedisidir. 1984'de Brockhaus ile birleşerek varlığını sürdürmektedir.

Karnım da aç idi. Hemen Kaşgârî Câmii'ne gittim. Öğle vaktiydi. Ezana on on beş dakika vardı. Otuz kırk kişi kadar bir cemaat, kuyunun etrafında toplanmış ezanı bekliyordu. Efendi Hazretleri meydanda yoktu. O sırada Abdülhakîm Efendi hazretlerinin torunu Behik Bey geldi. "Hilmi abi, Efendi Babam seni çağırıyor" dedi. "Efendi Hazretleri nerede?" dedim. "Bizim odada" dedi. Efendi Hazretleri'nin odası en dipteydi.

Gittim, kapıyı vurdum ve girdim. İçeride Efendi Hazretleri yerde sofraya oturmuşlar; ama daha yemeğe başlamamışlardı. Ben odaya girdim. Ellerini öpmek üzere sofraya gittim. "Gel, gel! Beraber yiyelim!" dedi. Beraber yemek yedik. Sonra ezan sesi gelmeye başladı. "Hadi, şimdi sen namaza git!" dedi. Sonra baktım, Efendi Hazretleri arkadan gelip mescide girdi.

Hadi İmam Ol!

Bir gün yine tekkeye gitmiştim. İkindi vaktiydi. Efendi Hazretleri odada yalnızdı. "İkindiyi kıldın mı?" dedi. "Hayır efendim, daha kılmadım" dedim. "Hadi gel, gidelim de mescidde beraber kılalım" buyurdu. Çıktım, abdest tazeleyip geldim. Efendi Hazretleri önde, ben peşinde, mescide gittik. Sünnetleri kıldık. Farzı kılacakken, bana döndü: "Hadi sen imam ol!" buyurdu. Şaşırdım. Ben imam olacağım Efendi'ye! Olmaz denir mi? "Başüstüne efendim" dedim. Beraber namaz kıldık. Ben imam oldum, Efendi Hazretleri müezzin oldu. Yâ Rabbî, ne iltifat! Görülmemiş! Ancak, o namazı nasıl kıldım, bilmiyorum. Titreye titreye, korka korka kıldım. Kim bilir, bunlar hep, Efendi Hazretleri'nin kalblerindeki muhabbetin eseridir.

Hayri Aytepe Paşa

Ankara'dan geldiğim bir gün Efendi Hazretleri, "Gitmeden bana uğra!" buyurdular. Mühim bir şey olduğunu düşündüm. Zaten Ankara'ya dönerken mutlaka Efendi Hazretleri'ne uğruyor, vedâlaşmadan gitmiyordum. Giderken dergâha gelip arzettim. Bir mektup yazıp verdiler ve "Bunu Kara Kuvvetleri personel daire başkanı Hayri Aytepe'ye verirsin!" buyurdular. Mektubu götürdüm. Yavere arzettim. Yaver, haber vermek üzere içeriye girdi. Az sonra Hayri Paşa odasından dışarı çıkarak bana sarıldı. Beni odasına aldı. Mektubu verdim. Bana, "Sen öyle bir yerden geliyorsun ki, ne istesen olur", dedi. Ama ben bir şey istemedim. "Mektupta ne yazıyor biliyor musun?" diye sordu. Sonra kendisi cevap verdi: "Hayri, Hilmi ne isterse yap!", yazılıydı. Bundan da Efendi Hazretleri'nin beni çok sevdiklerini anladım. Hayri Aytepe ile tanışmamız da böyle oldu. Yıllar sonra beni kimyâger sınıfından öğretmenlik sınıfına geçiren Hayri Paşa olmuştur.

Evlilik

Hüseyn Hilmi Işık

1940 senesiydi. Ankara'dan İstanbul'a geldiğim bir gün, tekkeye gitmiştim. Baktım, Efendi Hazretleri giyinmişler, sokağa çıkacaklar. "Ben Beşiktaş'a, Rauf Efendi'nin dükkânına gidiyorum. Sen de gel!" dedi. Rauf Efendi, Efendi Hazretleri'nin müridlerindendi. Dükkânını besmele ile açar; malları besmele ile yerleştirip satardı. Bu sebeple Efendi Hazretleri, uzak olmasına rağmen Şâkir Abi'yi gönderir; dergâhın ihtiyaçlarını hep buradan görürdü. Ay başında da borcunu öderdi.

Beraber Eyüb'e indik. Vapurla Galata Köprüsü'ne; oradan tramvayla Beşiktaş'a gittik. Rauf Efendi'nin dükkânı, Beşiktaş'ta Sinan Paşa Câmii'nin yanındaki caddenin baş tarafında bir bakkaliye dükkânı idi. O dükkânın, yan tarafında, cadde üzerinde, ufacık bir bahçesi de vardı. Bu bahçeye masa, koltuk koydular, Efendi Hazretleri oturdu. Ben de yanlarındayım. Efendi Hazretleriyle baş başa konuşuyorduk. O zaman 29 yaşındayım. Evlenmemiştim.

Efendi Hazretleri'ne hiçbir şey söyleyemezdim, sual soramazdım. Nasılsa orada usulümü bozdum. "Efendim, bendeniz evlenmek istiyorum" dedim. Nasıl söylediğime hep şaşırıyorum. Allah söyletti. "Öyle mi? Ciddî mi söylüyorsun?" dedi. "Evet efendim" dedim. "Kimin kızını alacaksın?" buyurdu. "Efendim, siz kimi emrederseniz; kimin kızını emrederseniz, onu" dedim. Bu sözüm tabiî Efendi Hazretleri'nin hoşuna gitti. Tekrar "Ciddî mi söylüyorsun?" buyurdu. "Evet efendim, ciddî söylüyorum" dedim. "O halde sen Ziyâ Bey'in kızı Sîret'i alacaksın. Sen Ankara'dayken, ben Ziyâ Bey'e söylerim. İşi yaparız" dedi. Nasıl cesaret ettim bilemiyorum; "Efendim, ben Ankara'ya gidersem, rahat edemem ki! Lütfen bunu bu akşam yapsanız da ben de meraktan kurtulsam" dedim. "Peki! Öyleyse sen şimdi fabrikaya git! Ziyâ Bey'i çağır! Akşam bize, Eyüp'teki eve gelsin!" buyurdu. "Peki efendim" dedim ve hemen koşa koşa Ziyâ Bey'in yanına gittim.

Ziyâ Bey, o zaman Karamürsel Kumaş Fabrikası'nın müdürü idi. Bu büyük fabrikada 700 tane işçi çalışıyordu. Askeriyeye kumaş, battaniye imal ediliyordu. Kapıda kamyonlar yükleniyordu. Ziyâ Bey de masa başında oturmuş meşgul idi. Beni görünce şaşırdı. Çünki ben o zamana kadar fabrikaya hiç gitmemiştim. "Hayrola Hilmi Bey?" dedi. "Efendim, Efendi Hazretleri bu akşam sizi tekkeye istiyor" dedim. "Acaba bir şey mi oldu?

Sıkıntılı bir şey mi var?" diye sordu. "Yok vallahi efendim. Özür dilerim. Hayırlı bir iş için sizi çağırıyor" dedim. "Sen git de, ben geleceğim" dedi. Ben doğru tekkeye gittim. Bahçenin bir köşesinde, şadırvan içinde, Ziyâ Bey'in gelmesini beklemeye başladım. Nihayet Ziyâ Bey geldi. Câmi sofasında Efendi Hazretleri ile oturdular. Şâkir abi, Efendi Hazretleri'nin yanına gitti. Biraz sonra benim yanıma gelerek ne konuştuklarını bana anlatmaya başladı. Efendi Hazretleri: "Ziyâ Bey, kızını Hilmi'ye verdim. Ne diyorsun?" diye soruyor. Ziyâ Bey de "Efendim, kız sizin. Kime verirseniz, kabulümüzdür" diyor. Şâkir abi, "Efendi Hazretleri babasını iknâ etti" dedi. Fakat Ziyâ Bey, "İş anasında. Anasını razı etmek güç" demiş. Efendi Hazretleri de "Yarın eve gideriz" buyurmuş. Ziyâ Bey sonra eve gidip, kızın annesine söyleyince, Suedâ Hanım, "Olmaz! Benim kızım küçük" demiş. Ziyâ Bey de hanımına, "Efendiye öyle şey söylenir mi? Efendi Hazretleri, Fazlı Molla'ya veya sokaktaki kara köpeğe kızını vereceğim dese, veririm. Üstelik Hilmi'ye, bir subaya veriyor" demiş.

Seni Kaç Kere Evlendireceğiz?

Evlilik işini arzettiğim günlerde Efendi Hazretleri, "Seni kaç kere evlendireceğiz?" dediler ve "Bir gün seninle yürürken, Sîret, dergâhta mezarlıklar arasında oynuyordu. O zaman çok küçüktü. Ben onun elini senin eline verdim ve o zaman onu sana Rabbimden istedim. Ümid ederim ki o da verdi", buyurdular. Daha talebe iken bir defasında Efendi Hazretleriyle bir yerde oturuyorduk. Bana döndüler ve "Siz de Ziyâ Bey'in kızı ile evlenirsiniz" dediler. Ben de "İnşallah önce sizin huzurunuzda iyi bir insan olur, lâyık olurum" dedim. "Kâmil olurum" diyemedim, utandım.

Bir defasında da gittiğimde, Abdülhakîm Efendi hazretleri yine kaylûleye yatmıştı. Şâkir Abi ile haber gönderdim. "İçeri gelsin!" buyurmuş. Yatak odasına girdim. Küçük bir karyola, karyolanın üstünde de cibinlik vardı. Efendi Hazretleri yatıyordu. Ben içeriye girince, kalkıp oturdu. Biraz sonra karyolanın eteği kıpırdamağa başladı. Pencere kapalı, rüzgâr yok, ama karyolanın eteği sallanıyor. Biraz sonra karyolanın eteği tamamen kalktı ve altından beş-altı yaşlarında bir kız çocuğu çıktı. Efendi Hazretleri, "Bu çocuğu tanıyor musun?" buyurdu. "Tanıyorum efendim, Ziyâ Bey'in kızı" dedim. Efendi Hazretleri güldü. Kim bilir, o günlerden görmüş de sormuştu.

Efendi Hazretleri'nin Ziyâ Bey'le konuştuğunun ertesi günü bir taksi tutup tekkeye geldim. Efendi Hazretleri bindikten sonra, bana da "Bin!" buyurdular. "Efendim ben gelmesem?" dedim. Çünki çok utanıyordum.

"Bin!" diye tekrar emretmeleri üzerine itiraz edemedim. Efendi Hazretleri'ni Ziyâ Bey'in Fâtih Müstekimzade Sokağı'ndaki evine götürdüm. Beni içerdeki odaya aldılar. Merdiven başındaki odada Efendi Hazretleri, Ziyâ Bey ile oturdular. Ben "Acaba ne konuşuyorlar?" diye merak ediyordum. Yine Şâkir abi gelip gidip haber getiriyordu. Efendi Hazretleri, hanımların oturduğu odanın kapısında iki elini kapının sövesine dayayıp ayakta, fikirlerini sormuş. Kızın annesi "Kızımız küçük, evlenecek yaşta değil" demiş. Efendi Hazretleri bu söze içerleyip, "Öyle mi, ben yanlış eve geldim öyleyse" buyurmuş. Bu sefer Suedâ Hanım, Efendi Hazretleri'ni kırmaktan endişelenip, kabul etmiş; ama "Hiç olmazsa şimdi nişanı yapalım; düğünü bir iki sene sonra yapalım" diyecek olmuş; Efendi Hazretleri "Bütün dünya bir araya gelse, Hilmi'yi bir sene durduramaz. Hilmi kıyameti koparır, Hilmi bunu kabul etmez" demiş. Mübarek, orada beni müdafaa etmiş.

Efendi Hazretleri bizim hanımın da fikrini sormuş. Bizim hanım, annesinin arkasına saklanmış. Sonra annesinin arkasından çıkıp, "Âhirette bana şefaat edeceğinize söz verirseniz kabul ederim" demiş. Efendi Hazretleri de "İnşallah, inşallah!" buyurmuşlar.

Bir hafta sonra, İstanbul'a geldiğimde, Efendi Hazretleri mübârek elleri ile nişan yüzüğü taktılar. Efendi Hazretleri sayesinde evlendim. Yoksa benim evlenmeme imkân yoktu. Efendi Hazretleri, "Beni dinleyen kazanır" buyurdu. Kazandık. Efendi Hazretleri beni evlendirmeseydi, hâlâ bekârdım. Annem ve üç kız kardeşim evdeydi. Onlar benim evlenmeme râzı değillerdi. Onların haberi olmadan evlendik. Annem haberi olunca, evlenmeme karşı çıktı. Abdülhakîm Efendi hazretlerine mektup yazdım. "Efendim, annem size gelip, benim evlenmekten vazgeçtiğimi söyleyecektir. Doğru değil" dedim. Hakikaten annem Efendi Hazretleri'ne gidip, "Hilmi, bu kızla evlenmek istemiyor" demiş. Efendi Hazretleri annemi idare etmiş ve "Ben Hilmi'nin işine karışamam" buyurmuş. Hocamın nasihatine uyarak rahat ettim. Hocam buyurdu ki, "Hiçbir insanın câiz olmayan emri yapılmaz. Ana babanın haksız olan bedduaları kabul olmaz. Fakat anaya, babaya yine sert cevap vermemeli. Hep yumuşak söylemeli, ihtiyaçlarına, yardımlarına koşmalı, hayır dua etmeleri için hep yalvarmalıdır".

Bunu Bilmeyecek Ne Var?

İkinci Cihan Harbi'nin başlarında idi. Bütün garnizonlardan izin kaldırılmıştı. Halbuki ben evlenmek üzereydim. Düğüne birkaç gün kalmıştı. Ama izin almanın imkânı yoktu. Ne yapacağım diye düşünürken, birgün bizim gaz korunma evinin müdürü topçu albay çağırdı. Gittim. "Hilmi Bey! Sana İstanbul'da vazife çıktı" dedi. Hayret ettim. Efendi Hazretleri'nin bir

kerâmeti olduğunu anladım. Yoksa düğün günü kaçıp gelmem gerekecekti. Böylece Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın emri ile vazifeli olarak Ankara'dan İstanbul'a geldim. Vazifem İstanbul'da Küçükçekmece gölünün şimâlindeki Burgaz mağaralarının havasını tahlil ederek, zehirli olup olmadığı; asker barınıp barınamayacağı; gıda maddelerinin depolanıp depolanamayacağı hakkında rapor hazırlamaktı. Yanıma bir müfreze asker alıp gittim. Ucu bucağı olmayan, içeri girildikçe genişleyen, yarasa kuşlarıyla dolu mağaralardı. Birkaç gün çalıştım. Ramazan ayıydı.

Son gün, işimi bitirdim, iftara bir saat kala, istasyona gittim. Hadımköy'den trenle Sirkeci'ye, oradan da Eyüp'e Efendi Hazretleri'ne gideceğim. Trende bir-iki saat kadar rötar olduğunu öğrendim. Başka hiçbir vâsıta da yoktu. Ne yapacağım diye düşünürken, istasyonun aşağısındaki caddede bir taksinin başında iki beyefendinin birbirleriyle konuştuklarını gördüm. Yanlarına gidip, "Efendim, beyabiciğim, ben işte böyle bir vazifeyle geldim. İstanbul'a iftara yetişmem lâzım. Siz nereye gidiyorsunuz? Beni de alır mısınız?" dedim. "Biz şimdi İstanbul'a gidiyoruz, ama hemen şimdi hareket edeceğiz" dediler. "Aaa, ben hazırım" dedim. Beni arabaya aldılar. Edirnekapı'ya getirdiler. Üstelik para da almadılar. Bu da şüphesiz Efendi Hazretleri'nin bir başka kerâmeti idi.

Ezana onbeş dakika kalmıştı. Yürüye yürüye dergâha çıktım. Tam o sırada ezan okunuyordu. Efendi Hazretleri âdeti veçhiyle namazı kılmış, içeride sofraya oturmuşlardı. Ben de nefes nefese kalmıştım. Beni görünce, aç olduğumu anladılar. "Akşam namazını kıl da gel" buyurdular. İftardan sonra bu mağaralardan bahsettim. "Nasıl teşekkül etmiş bunlar?" diye sordular. Mağaraların yağmur sularının tesiriyle teşekkül ettiği kanaatine vardığımı söyledim. Bunun üzerine Efendi Hazretleri, "Bunu bilmeyecek ne var? İstanbul surları neyle yapıldı? İstanbul'un etrafındaki o koca koca duvarları yapmak için harç lâzım, kireç lâzım. O mağaraların taşlarını, kayalarını tahlil yaptırmanıza hâcet yok, hepsi kireç taşıdır. Bizanslılar bu surları yapmak için oymuşlar, kireç taşı çıkarmışlar, kireç hâsıl etmişler ve duvarları öyle yapmışlar. Raporuna böyle yaz!" dedi. Öyle yazdım. Genel Kurmay'dakiler hayret ettiler.

Düğün

Burgaz mağaraları ile alâkalı vazife vesilesiyle İstanbul'a gelince, düğünü de yapma imkânı hâsıl oldu. Yoksa izinler kaldırılmış; ben mecburen bir hafta sonu kaçacaktım. 23 Teşrinevvel [Ekim] 1940 tarihindeki belediye kaydından sonra, kendileri, Efendi Hazretleri Ziyâ Bey'in Fâtih'de

Müstekimzade Sokağı 23 numaralı evinde, Hanefî ve Şâfiî mezheblerine göre İslâm nikâhı yaptılar. 11 Reşad altını mehr üzerinde mutabık kalındı[222].

Ziyâ Bey'in evindeki düğün yemeğinde Efendi Hazretleri beni yanına oturttu. Yatsıdan sonra da dua etti. "Hiç kimseye nasib olmayan nimet sana nasib oldu. Hanımını, kayınpederini, kayınvâlideni üzersen, mezarda kemiklerim sızlar!" buyurdu. Birbirimizi hiç üzmedik.

Evlendikten bir hafta sonra, hanımla beraber Efendi Hazretleri'ni ziyarete gittik. Ben ellerini öptüm; hanım da âdet olduğu üzere etekledi[223]. Bir yanına beni oturttu, bir yanına bizim hanımı oturttu. Sonra bizim hanıma: "Hilmi'den memnun musun?" diye sordu. İçimden, "Eyvah, yandık" dedim. "Ya değilim derse, ne yaparım?" diye düşündüm. Hanım heyecanlandı. Ziyâ Bey arkasındaydı. "Memnunum de!" diye fısıldadı. Bizim hanım da "Evet efendim" dedi. Sonra mübarek yine sordu: "Sen benim kızım mısın, gelinim misin?" dedi. Bizim hanım şaşırdı, bu suale cevap veremedi. Efendi Hazretleri kendisi hakîmâne bir cevap verdi. "Sen benim hem kızımsın, hem de gelinimsin" dedi. Bu söz ne demek? "Gelinimsin" sözünün mânâsı, "Hilmi benim oğlum" demektir. Efendi Hazretleri'nin bu sözlerinden beni çok sevdiklerini anladım. Çünki insan, oğluna gelin alır. Böylece Efendi Hazretleri'nden üçüncü bir iltifat aldık. Kendilerini ilk gördüğümde, "Küçük efendi, seni sevdim" buyurmuşlardı. Subay çıktığım zaman, "Hilmi yıldızları, onsekiz yaşındayken, yani tekkeye geldiğinde taktı" buyurmuşlardı. Efendi Hazretleri'nin bu üç iltifatı unutulmaz.

Efendi Hazretleri, herkese öyle muamele ederdi ki, herkes Efendi Hazretleri'nin en çok kendisini sevdiğini düşünürdü. Bir kişi müstesnâ idi. Ziyâ Bey'i hakikaten en çok sevdiğinde herkes müttefik idi. Bana Ziyâ Bey'in kızını verdikleri zaman anladım ki, beni de çok seviyorlar. Yeni evlendiğim zamanlarda bir gün Efendi Hazretleri'nin yanına gitmiştim. Ankara'ya dönecektim, müsaade alıp ayrıldım. Ben dışarıya çıktıktan sonra Efendi Hazretleri kâimpedere dönerek ve parmaklarını yumup elini "Çok güzel!" mânâsında sallayarak, "Tam sana lâyık bir dâmâd!" buyurmuşlar. Bunu bana Hâbil Bey anlattı.

Otelde Kalın

Evlendikten sonra hanımı Ankara'ya hemen götüremedim. Çünki

222 Seyyid Abdülhakim Efendi'yi sevenlerin nikâhlarında umumiyetle bu mikdar üzerinden akid yapılması âdet olmuştur.

223 Ehibbâ hanımları, beyleriyle beraber geldikleri zaman o devirdeki âdet üzere, Abdülhakîm Efendi'yi etekler, yani hafifçe eğilip, eliyle sanki eteğini öpüp başına koyarmış gibi bir hürmet izharında bulunduktan sonra hareme geçerlerdi.

Ankara'da ev bulamadım. Maaşımız düşüktü. Hanım evlendikten sonra iki seneye yakın İstanbul'da kaldı. O günlerde Ankara'dan İstanbul'a bir geldiğimde, Efendi Hazretleri "Sîret'i al, götür!" buyurdu. "Efendim, Ankara'da ev yok" dedim. Efendi Hazretleri, "Olsun. Gerekirse otelde kalırsınız. Bir daha ki gelişinde götür!" buyurdu. İstanbul'dan Ankara'ya gelir gelmez, mahallemizin bakkalı olan Mehmet Emin Efendi'ye gittim. Vaziyeti anlattım. Kendisini çok severdim. Dindar bir zâttı. Kızının, bağa gittikleri için boş duran evinin anahtarını verdi. Bu, Efendi Hazretleri'nin kerâmeti idi.

İki gün sonra hemen hanımı almaya İstanbul'a geldim. Eşya nakletmekle meşgul idim. Efendi Hazretleri teşrif buyurdular. "Siz Ankara'ya gidin. Anahtarı bana verin. Ben eşyaları gönderirim" buyurdular. Böylece Ankara'ya sadece bizim hanım ile gittim; eşyaları Efendi Hazretleri arkadan gönderdi.

Ben Ankara'da iken birgün polisler dergâhı basıp Efendi Hazretleri'ni emniyete, oradan da İzmir'e nefyetmişler. İzmir'den de Ankara'yı teşrif ettiler. Burada kaldığı iki hafta boyunca emirleri üzerine hergün Faruk Bey'in evine gidip huzurlarına çıktım. Son günlerinde yanlarında olmak ve son sözlerini işitmekle şereflendim. Gece uyuyana kadar yanlarında kalır; emirleri üzere yataklarına yatırır, üstlerini örter ve üzerlerine yüksek sesle kul eûzüleri okuduktan sonra ayrılırdım. Burada bir gece sabaha karşı vefat ettiler. Elhamdülillah cenaze hizmetlerinde bulundum. Kabirlerine inmek ve telkinini vermek nasib oldu.

Efendi Hazretleri vefat ettiğinde, ehibbâ aralarında her hafta okumak üzere cüz paylaşmıştı. Bana 17. cüz düşmüştü. Bu cüz Hac Sûresi ile başlar, Enbiyâ Sûresi ile biter. Her ikisi de eşit uzunluktadır. Kur'an-ı kerîmde böyle başka cüz yoktur. Sonra bu okunan cüzleri takip ettim. Ehibbâ vefat ettikçe, okudukları cüzleri arkadaşlarımıza paylaştırıp, her hafta Cuma günü hatim duasını yaptım. [Bu cüzler, Hilmi Işık Efendi'nin vefatından sonra da okunup her Cuma, İhlas Holding mescidinde, Abdülhakîm Efendi, ailesi, hocaları ve sevenlerine bağışlanmaya devam etmektedir.]

Abdülhakîm Efendi hazretlerinin himmet ve tasarrufları, vefatlarından sonra da üzerimizde devam etti. 1959 senesinde beni Erzincan Askerî Lisesi'ne tayin ettikleri zaman, Efendi Hazretleri'nin sözü aklıma geldi: "Vazifeden istifâ etmek yasak! Seni atarlarsa başka!" buyururdu. İmamlık, muallimlik, polislik gibi münhal [kadrosu boş] vazifelerin talep edilmesini tavsiye eder; çok mühim bir özür olmadıkça vazifeden istifâyı tasvib etmezdi. Ben de bu emri dinledim. Ayrılmayıp Erzincan'a gittim. Ama kazandım. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra bizi bir rütbe üstten

tekâüde sevkettiler; paşa maaşına hak kazandım. Erzincan'da Seâdet-i Ebediyye'nin üçüncü cildini hazırladım. Orada çok imanlı genç yetişti. Hem de uzakta olduğum için, darbe patırtısından kurtuldum. Bu, Efendi Hazretleri'nin kerâmeti idi. Hâsılı, Abdülhakîm Efendi hazretlerini dinledim, çok kazandım.

"İslâmiyetten bir kıvılcım kaldı; o da Bayezid Câmii'nde..." buyurmuşlardı. Ümid ederim ki bu kıvılcımı, bastırıp dünyaya yaydığımız Ehl-i sünnet kitapları tutuşturacaktır. İnşallah hizmetlerimiz, bu kıvılcımın şelalesidir. Şimdi de bütün hizmetlerimizi kendimizden değil, ondan biliyoruz. Kendimizden bilirsek, Allah saklasın, yanarız. O'nun sohbetindeki, sözlerindeki lezzeti, başka hiçbir yerde duyamadım. Şimdi en zevkli anlarım, o tatlı günleri hatırladığım zamanlardır. O zamanları hatırladıkça, hasretinden, firak ateşinden burnumun kemikleri sızlamaktadır.

Hüseyn Hilmi Işık Efendi Bağlum'da

SEYYİD TAHA ARVAS BEY anlatıyor...

Bu Kadar Mı?

İstanbul'a gittiğim vakit 16-17 yaşlarında idim. Ondan üç-dört sene evvel rüyada [Arvas'a yakın] Akilvan köyünde Bahaddin'in evinin altında derenin yanında duruyordum. Fakih Tinisî de var. Bir takım insanlar geliyorlar. Önlerinde sarıklı cübbeli çember sakallı bir zât var. Kim olduğunu sordum. Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretleri dediler. Hemen koştum; Bahaddin'in evinin tam duvarının dibinde yetiştim ve ellerini öptüm. O vakit elim elinde iken Mele Cüzeyrî divanının ilk iki beytini (Nevâyâ mutrıb û cengê, figan avête har cengê/Were sâkî hatâ kengê, neşôyîn dil ji vê jengê) okudu. [Şarkıcının güzel sesi, çalgının tatlı nağmeleri, bağırıp çağırmalar, Yengeç burcuna kadar ulaştı. Kalblerimize bulaşan kir ve pasları daha ne kadar yıkamayacağız?]

Bir zamandan beri amcam Nizâmeddin Efendi, Efendi Hazretleri'ni ziyaret etmek için İstanbul'a gitmeyi düşünüyordu. O sıralarda Van civarında silah toplamak bahanesiyle bir seyyar jandarma taburu milleti çok incitiyordu. Nizâmeddin Efendi, hem de bu vaziyetten çekindiği için, 1934 senesi Eylül ayında bir gün bana dedi ki, "Taha! Gel İstanbul'a gidelim. Ama kimseye deme!" dedi. "Nasıl gelmem?" dedim. Hem Efendi Hazretleri'ni, hem de garbda sürgünde bulunan babam Ma'sum Efendi'yi görebilecektim. Babamı kaç senedir görmemişim. Ben çocukken nefyedilmişti. Marmaris tarafında idi. Arada bir İstanbul'a gelip gidiyordu. Sadece anneme bahsettim. "Olur" dedi. O sıralarda kıyafetlerimiz mahallî idi. Şehirde giyilecek şeyler değildi. Paramız da yoktu. Annem "Hizmetçi felankes Van'a bazı şeyler satmaya götürdü. Satarsa o parayı alıp, elbise yaparsın" dedi.

Seyyid Taha Arvas

Yalnızca Arvas'a yakın Abdovan köyünde Tâhir-i Mehsu, Hacı İbrahim-i Ehyu, bir de Habeş dedikleri Abbas ile İlvili köyünden Tayfur ve Mehmed Ali'nin haberleri vardı. Bunlar Arvas'tan ayrılırken çok büyük arzu ile amcama, "Siz gidiyorsunuz, biz İstanbul'a gelemiyoruz. Efendi Hazretleri'ne bu arzumuzu arz edin. Belki lutf

ederek bize Nakşî âdâblarının talimi için bir kimseye emir verir" dediler.

Üç beş gün içinde hemen Van'a gitmek bahanesiyle yola çıktık. Biz de nâhiyeye geldik. Ertesi günü bahsi geçen seyyar asker Ağirov'dan gelir diye, artık bu yoldan değil, şimdi Kahnısergiz denilen Hırçak Deresi'nden geçtik. Yolda halamın kocası Fâzıl Bey'in de haberi oldu ve "Ben de Efendi'yi ziyarete geleceğim" dedi. O gece Aspet'e geldik; orada kaldık. Fâzıl Bey, "Anlaşılan, bu devlet bana nasib olamaz; çünki gelsem, bazı kimseler kaçtı diye serzenişte bulunacaklar" dedi. Ama bizim gibi, herhalde onun da yol masrafı sıkıntısı var idi.

Van'a geldik. Bir ay kadar evvel hizmetçimiz Abdullah, Bıdar köyünün bir yük kuru üzümünü Van'a satmaya getirmiş; ama satılmamış. Hulusi Efendi'nin dükkânında duruyordu. O yük üzümü 17 Mecidiye'ye sattırdım. Yünden şal-şapikimi [mahallî kıyafetimi] çıkarttım. Köse Mehmed Efendi bu para ile tiril denilen çadır kumaşından bir pantolon ve dikili bir ceket aldı. Üçüncü günü [büyük amcamız] merhum Şeyh Hasan Efendi Diyarbekir'den yük getiren bir kamyonla, Diyarbekir'e kadar üç Mecidiye ile bizi gönderdi.

O gün Erciş'e, ertesi günü Bitlis'e, üçüncü günü Beşiri'ye, dördüncü günü Diyarbekir'e vardık. Burada Efendi Hazretleri'ni tanıyan Tüfekçilerden Mazhar Efendi'de iki-üç gün misafir olduk. Mazhar Efendi, üzerimdeki elbiseleri çıkarttı; biraz daha iyisini giydirdi. Malatya'ya kadar vesâit paramızı da vererek bizi Malatya'ya gönderdi. Eski elbiselerimizi dönüşte buradan aldık.

Malatya'da kalma sebebimiz; amcam Nizâmeddin Efendi'nin dayısı Abdülgafur'un burada olması idi. Amcama dedi ki: "Burada merkeze çok yakın İsmetpaşa nahiyesi var. Ahalisi iyidir. İyi bir âlim istiyorlar. Seni görseler çok memnun olacaklar. Mühendislerin maaşı 250-350 lira iken, imamın evkaf maaşından ayrı, ayda ona 500 lira vereceğiz diyorlar. Buraya gelmek istersen gidelim". Gittik. Çok yakında idi. İleri gelenleri toplandılar. Amcamı görünce memnun oldular. Çok istirham ettiler. Amcam da "Peki, yalnız bu sonbaharda değil; ilkbaharda gelirim" dedi.

Oradan trenle Konya'ya gittik. Abim Bâki Bey ile halam Mâhî Hanım ve ailesi burada idi. Halamlarda iki gün misafir olduk. Sonra trenle İstanbul'a geçtik. Gece Haydarpaşa'ya indik. O vakit gelen giden fazla olmadığı için, otelciler Haydarpaşa'ya müşteri kapmaya gelirdi. Eminönü'ndeki Eski Balıkçılar civarındaki Vatan Oteli'ne gittik. Efendi Hazretleri'nin evine gitmek akıldan geçmek şöyle dursun; nasıl ve nerede göreceğiz düşüncesinde idik. Müküslülerin çalıştıkları Yemiş İskelesi vardı. Onlardan

birini görsek, haber alırız dedik. Ertesi günü oraya gittik. Abdovanlı Mele Sâlih'in oğlu Süleyman, Abdurrahman ve Versli Taciddin'i gördük. Süleyman, "Bugün pazardır. Efendi Hazretleri Bayezid Câmii'ne gelecek" dedi. Öğle zamanı oldu. Amcam ve Süleyman ile Çakmakçılar Yokuşu'ndan Bakırcılar Çarşısı'na çıktık. Bayezid Câmii'ne yaklaşınca, bir taksinin câmi kapısına geldiğini gördük. Sarıklı bir zat, yanında bir genç indi. Amcam, Süleyman'a, "Bu Efendi değil midir?" diye sordu. O da "Evet, odur" diye cevap verdi. Amcam, "Çocukluğumda görmüştüm. Bir de askerlik yaparken Ayasofya Câmii'nde görmüştüm" dedi. Üzerlerinde rüyadaki kıyafet vardı: Başta sarık, üzerlerinde gri renkte cübbemsi bir pardösü.

O zaman câminin dış duvarında akan musluğa ellerini yıkamaya gittiler. Süleyman, "Biz yanaşmayalım" dedi. Biz de hemen onlardan evvel içeriye girdik, oturduk. Efendi Hazretleri'nin o gün dersi olacağını bilen cemaat, sesini rahat işitebilmek için kürsünün yanında yer almak üzere ortalığı doldurmuştu. Efendi içeri girince, kürsüye giden yolu açtılar. Onlar da kürsüye değil; kürsünün de bulunduğu parmaklıklı kısmın içine girdi oturdu. Yavaşça sohbete başladı.

İkindi ezanı okundu. Namaz kılındı. Selâm verilir verilmez bir kaynaşma oldu. Efendi Hazretleri'ni dinlemek isteyenler kürsüye doğru hücum etti. Çünki o zaman hoparlör yoktu. O sırada Efendi Hazretleri kürsüye çıktı. O kürsüde tesbihatı bitirdi. Cemaatin hepsinin yüzü kürsüye doğru, gözleri tarifi güç bir şekilde kendisine bakmakta idi.

Neyse tesbihat yapıldı. Câmi dağıldı, sadece malum cemaat kaldı. Çok aheste ve yavaş bir sedâ ile: "Allahümme salli alâ kabri Muhammedin fi'l-kubûr. Allahümme salli alâ şa'ri Muhammedin fi'ş-şuûr. Allahümme salli alâ rûhi Muhammedin fi'l-ervâh. Allahümme salli alâ cesedi Muhammedin fi'l-ecsâd" diyerek va'za başladı. Bu salavatın da sedâsı, cemaata ikinci bir manzara verdi. Ve derse başladı. Dersde âyet-i kerîme olsa, meâlini öyle bir fesahat ile izah ederdi. Meâlinden sonra, tabiri güç bir şekilde, âyetin sır ve hikmetini ayrıca bir izah ederdi. Hadîs-i şerîf olsa idi, aynı şekilde meâlini izahdan sonra mutasavvıfâne bir sohbet irad buyururdu. Cemaata gelince, kimisi şaşkın-şaşkın, kimisi bitkin-bitkin, bazıları da bir âh, enîn ve figân hâlinde idi demek inşallah mübalağa değildir. Çünki bu günde o derste bulunan tek tük kimseler kalmıştır, bunlardan sorulabilir.

Acaba bu nakilde benim veyahut işitenin şüphesi mi vardır ki görenlerden sual mevzuu geçti. Şeyh Ahmedi Cüzeyrî'nin divanındaki bir mısrada olduğu gibi: "Tu züleyhai zemâni/Ve çı hâcet medehi." Mela'nın kasdı ne ise bilemiyoruz. Meâli ise, sen zamanın Züleyha'sısın; medhe,

övmeye ne hacet var. Onun, o zâtın yüksekliğini, yükseklik derecesini takdir eden yalnız mürebbisi ve mürşidi imiş. Huzurunda, yani yüzüne karşı "Abdülhakîm" diye hitab edermiş. Arkasından, "Cenâb-ı Seyyid Abdülhakim" diye hitab ettiği gibi, "Cenâb-ı Seyyid Abdülhakîm, ehiller için camdan çok berrak ve şeffaftır; nâehiller için duvardan kalındır" buyurduğundan maksad, istidadlı kimselere irşad icabı olarak tamamen açılırmış. İstidadı kıt, irşad edilmeye kabiliyeti olmayanlara da tamamiyle ketumiyet [suskunluk] icab edermiş.

Neyse o günki va'z, Taha Sûresi'nin başından, Hazret-i Musa'nın zevcesine "Dur, ateş görünüyor, getireyim" mahiyetli âyete kadar idi. Va'z bitti. Câmiden çıktılar. Yanlarındaki Şâkir Efendi ile Bakırcılar'dan aşağıya doğru inmeye başladılar. Biz korkudan yanaşamıyoruz. Nizâmeddin Efendi'ye, "Bu kadar mı? Olur mu? Bizden haberleri olmadı" dedim. "Ne yapalım?" dedi. "Yanındaki kimdir" diye sordum. "İşte Şâkir odur" deyince, koştum, Şâkir Bey'in ceketinin eteğinden tuttum. "Şâkir abi sizin misafirleriniz vardır" dedim. "Kimdir?" dedi. "Nizâmeddin Efendi" dedim. "Hangi Nizâmeddin Efendi?" diye sordu. "Hazret-i Şeyh'in oğlu Nizâmeddin Efendi" dedim. Efendi Hazretleri'ne söyledi. O da "Nizâmeddin Efendi geldi ha! Nerede?" buyurdu. "Burada efendim" dedi. Yanına gidip ayakta ziyaret ettik. O sırada yanlarında tanımadığımız bir efendi vardı. Meğerse yeğenleri Cemal Efendi imiş. "Efendim burası biçimsizdir. İsterseniz eve gidelim" dedi. Efendi Hazretleri "Yok eve gelmesinler" buyurdu. Sonra "Dün gece neredeydiniz?" diye sordu. Amcam "Otelde kaldık" dedi. Efendi Hazretleri "Yine otele gitsinler. Yarın sabah sizi kahvaltıya bekliyorum" dedi. Otele gittik. O gece sabahı zor ettik. Bir yandan heyecan, bir yandan tahtakeneleri, bizi sabaha kadar uyutmadı.

Tajdin'in Kimi Var?

Ertesi günü kalktık. Abdovanlı Süleyman ile tekkeye gittik. Efendi Hazretleri'nin başında sarık değil; kahverengi bir havlu, sarık gibi fesin etrafına sarılı, bahçede sandalyede oturuyorlardı. Hoşbeşten sonra amcama Kürtçe, "Abdovan'da [Seyyid Fehim Efendi'nin mensuplarından] Tajdin [Tâceddin] vardı?" diye sordular. Amcam, "Evet. Ama benim zamanımda değil" dedi. Efendi Hazretleri, "Evet, zaten senden çok evvel" buyurdu. Sonra devam etti: "Burada vaktiyle şeyhlerden bir zat varmış. Yüz halifesi varmış. Her halifesinin de bin müridi varmış. Kendisi ile beraber yüzbin yüzbir eder. Bunların hepsi, o Tajdin'in kuvvetinde değildir. Onun zürriyetinden kimse var mıdır?" dedi. Amcam "Evet çocukları hayattadır" dedi. "Onun o mesleğini [yolunu] isteyenleri soruyorum" buyurdu. Amcam

Sofu Habeş'i kasdederek, "Evet, bir tanesi var. Câmiye geliyor, ne yapacağını bilmiyor" dedi. Memlekete gittiğiniz vakit ona talim edin. Dedesi gibi tesbihini alsın. Allah Allah Allah desin. Tâ ölene kadar" buyurdu. O günden geldiğimiz güne kadar her sabah Tâceddin'in torununa verilecek talimden bahsettiler. Bunun üzerine Nizâmeddin Efendi diğer dört kişinin arzusunu da arzettiği halde, cevap vermediler.

Amcam dönüşte bu vazifeyi Sofu Habeş'e ulaştırdı. Sofu Habeş, Arvas'dan Hizan'a giderken Abdovan [Ulubey] köyünde otururdu. Birgün bize geldi. Babam Ma'sum Efendi sürgünden dönmüştü; Arvas'da idi. Beni dışarı çıkarttı. Ben bacaya çıkıp oradan konuşulanları dinledim. Sofu Habeş "Ez gulâm! Artık kaldıramıyorum. Bu vazifeyi benden alın!" dedi. Babam, "Devam et!" buyurdu. Sonra bir daha geldi. Bu defa, "Artık dayanamıyorum. Vahşi hayvanlar görüyorum. Beni parçalayacaklar!" dedi. Babam yine "Devam et!" buyurdu. Üçüncü gelişinde Sofu Habeş çok sürurlu idi. "Efendim, Allah razı olsun. O büyüklerin halkasına kabul edildim. Hep onlarla beraberim" dedi. Bir defasında da Efendi Hazretleri'nin gönderdiği tesbihi kaybettiğinden şikâyet etti. Babam da bir müddet durup: "Felanca kabrin taşının altındadır. Püsküllerini fare yemiş, ama zararı yok" buyurdu. Sofu Habeş gitti ve tesbihi o halde buldu.

O İsme Lâyık

İlk gittiğimizde "Hangi yolla geldiniz? Diyarbekir yoluyla mı geldiniz?" diye sordular. Amcam "Evet" dedi. Bu sefer, "Erzurumla değil mi?" diye sordular. Amcam, "Hayır" dedi. Efendi Hazretleri, "Hazret-i Şeyh [Fehim Arvâsî], Seyyid Ubeydullah ile Hicaz'a gittiği vakit, orada İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunlarından [ve Abdullah Dehlevî'nin halifesi Ahmed Said Sahib-i Müceddidî'nin oğlu ve halifesi] Mazhar Efendi ile mülâki oluyorlar. Çok seviyorlar. Her ikisi de döndükleri vakit dünyaya gelecek ilk erkek çocuklarına Mazhar ismini koyuyorlar. O Mazhar'a benzemesi niyetiyle. Yoksa Hazret-i Peygamber'in isminden büyük isim yoktur. Ne çare, her ikisinin de o evlâdları o isme layık çıkmadılar. İkisinin de babaları ölümlerini temenni etti. Ancak o isme lâyık olan Tüfekçilerin Mazhar'dır. Tahminime göre Diyarbekir'dedir" buyurdu.

Efendi Hazretleri sonra, "Nizâmeddin, her halde Malatya'ya uğradınız değil mi?" diye sordu. Amcam "Evet" diye cevap verdi. "Hoşuna gitti mi?" diye sordu. "Evet" diye cevap verdi. "Oraya gelmek istemedin mi?" deyince amcamın rengi attı. Sesini çıkarmadı. Bu sefer, "Hayır, gitmezsin!" buyurdu. [Amcam sonradan dayızâdesi vasıtasıyla vaziyeti haber verdi.]

Hocamızın Kıymeti

İstanbul'da hemşehrilerimizden birisi bizi yemeğe çağırdı. Efendi Hazretleri'ni tanıyan birisi idi. Yemekten önce, hal hatır sorup, konuştuk. Efendi Hazretleri'nden bahs ederken de: "Abdülhakîm Efendi'yi, böyle şöyle anlatıyorlar. Neredeyse Şah-ı Nakşibend derecesine çıkarıyorlar. Bu kadarı da fazla" gibi ileri geri konuştu. Amcama gizlice; "Bu adamın yemeğini yemeyelim, buradan gidelim. Benim gayretime dokunuyor" dedim. Amcam, adamı gücendirmemek için, "Sen karışma!" dedi. Sonra tekkeye geldik. Efendi Hazretleri daha hatır sormadan evvel: "Taha! Biz Başkale'den, Arvas'a gelirken, yolumuz uzardı. Ağirov dağının eteğindeki köylerde gecelerdik. Ekmeğimiz biterdi. Heybemizin dibindeki kuru üzümlerle idare ederdik. Ama onlardan bir şey istemezdik. Çünkü onlar, mürşidimizin kıymetini bilmezlerdi. Onların yemeğini yemek, gayretimize dokunurdu" diye sitemde bulundu. Amcam "Gördün mü yaptığını" gibisinden yüzüme baktı. [Taha Arvas Efendi bunu anlattıktan sonra, "İşânı, yani Allah dostları bu âlimleri sevmeyenlerin elinden su bile içmeyin!" dedi.]

Yarın Denize Gideceğiz

Bir sabah kahvaltısından sonra idi. Amcam karşıda oturmuş, bir kitapla meşgul oluyordu. Efendi Baba, "Şâkir, hazırlan! Boğaziçi'ne gideceğiz. Nizâmeddin Efendi kalsın, kitabını yazsın" buyurdu. İkisinin de sarığı vardı. O zamanlar sıkıydı. İki sarıklının bir araya gelmesi şüphe uyandırırdı. Bu işe amcam hiç memnun olmadı ama, çare yok. Efendi Hazretleri ve Şâkir abi ile ben, üçümüz Rumelihisarı'na gittik. Ben hisara çıktım. Efendi Hazretleri merak etmiş. O yaşlı hâliyle, tam 91 basamağı, çıkmış. Karşımda görünce, "Taha merak ettim" buyurdular. Ben yerin dibine battım.

Az bir zaman geçti. Ziyâ Bey bir taraftan, Hâlid Bey bir taraftan, Sâlim Bey bir taraftan, Rıfkı Bey bir taraftan geldi. Bunlar o günkü sohbetine mahsus mülâzımlarmış [davetlilermiş]. O güne kim mahsus ise, onlardan başka kimse gelmezmiş. Başka kimseye haber verilmez; haberi olanlar da alınmazmış. Her birinin koltuğunda bir seccade, bir minder, semâver, yemek vardı. Getirip serdiler. Efendi Hazretleri oturdu. Diğerleri de yanında toplandı. Yarım sohbet tarzında bir şey oldu. Yemek yenip çay içildi. Yemekten sonra namaz kılındı. Namazdan sonra herkes yerinde oturdu. Sohbet başladı. O sohbet, başka zamanların sohbetine benzemiyordu. Orada oturanların vaziyetine bakınca, kimisi bembeyaz, kimisi kıpkırmızı, kimisi simsiyah, kimisi bitkin bir halde idi. Hâsılı garip manzaralar zuhur ediyordu. Bazen Bayezid Câmii'nde olduğu gibi gözlerini

kırpmadan beş-on dakika bakıyordu. Gözleri dolgun bir halde idi. İnsan nereye ve kime baktığını teşhis edemezdi. Herkes yalnız kendisine baktığını zannederdi.

Niye Konuşuyorum?

Efendi Hazretleri umumiyetle tekkenin bahçesinde, yüzü avluya dönük hasır bir koltuğa otururdu. Dergâhın en küçüğü olduğum için herkes oturduktan sonra yer kalırsa ben otururdum. Ama hep Efendi Hazretleri'nin karşısına düşerdim. Sofrada da böyle olurdu. Efendi Hazretleri benimle konuşurdu. "Niçin seninle konuşuyorum biliyor musun? Sen daha çok gençsin. Sözlerimde hatâ aramazsın. Seninle konuştuğum için, hatâlı da konuşsam, öbürlerin karışması edebe muhâlif olur. Çünkü onlarla değil seninle konuşuyorum" derdi ve ince bir âdâb-ı muaşeret dersi verirdi.

Hastalığın Da Gitsin

Bir gün Efendi Hazretleri Bayezid Câmii'nde Taha Sûresi'ni tefsir etti. Ertesi günü hastalandım. Kaşgârî Tekkesi'nin şeyhi, Sultan [III.] Selim'in de şeyhi imiş. Ramazan'da Cuma geceleri Sultan Selim o tekkede vaktini geçirdiği için, kendisine mahsus bir oda yaptırmış. O odada kalırdık. Yukarıda çok musanna [süslü] bir oda idi. Efendi Hazretleri o odada bizi yatırırdı. Efendi Hazretleri bir gün latife babında "Ben sizi nasıl ağırlayayım? Sultan Selim'e mahsus odayı size vermişim. Bundan fazla elimden gelmez" dedi. Tefsir dersinin ertesi günü sancılandım. O odada yatıyordum. Amcam geldi, "Kalk! Kahvaltıya gel! Efendi Hazretleri seni sordu. Hastadır dedik" dedi. Kahvaltı bahçede idi. O sırada Efendi Hazretleri de geldi. Merdivenin altından evvelki gün câmide tefsir ettiği veçhiyle, "Tâhâ! Mâ enzelnâ aleyke'l-Kur'âne leteşkâ" buyurdu. Ardından "Taha! Senin yatmanı istemiyoruz. Hemen kalk gel!" dedi. Ben de hemen kalktım. Yataktan kalkana kadar, teşrif ettiler. Somyanın üzerine oturdular. "Kalk gidelim, hastalığın da gitsin" buyurdu. Halsizce aşağıya indik. Hastalığım kalmadı.

Hergün Traş Ol!

Efendi Hazretleri'nin huzurunda Şâkir abi bana takılırdı. Birgün "Taha, sen büyüyünce sakal bırakacak mısın?" diye sordu. Ben cevap vermedim. İki defa daha tekrar edince, Efendi Hazretleri bana dönerek "Taha! Sen Şâkir'i dinleme! Her gün traş ol! İpek hariç her türlü kumaştan güzel elbise giyin!" buyurdu. [Taha Arvas Bey, küçük bir Şark kasabasında yaşadığı halde, çok şık giyinirdi. Ayrıca küçük şarjlı bir traş makinesi vardı.

Nereye gitse yanında götürür ve her gün traş olurdu.]

Dünyanın Ağırlığı

Efendi Hazretleri yürürken, Şakir Efendi koluna girerdi. Kendisiyle anlaştım; beni davet et, kollarına ben gireyim dedim. Bir gün Bayezid Câmii'nden dönüyorduk. Yokuştan dergâha çıkarken Şâkir abiyle beraber Efendi Hazretleri'nin yanındaydık. Şâkir Efendi, "Taha ne duruyorsun; kollarına girsene" dedi. O [kalbe yakın olduğu için] sol koluna girmek istedi; bana da sağ kollarını işaret etti. Efendi Hazretleri, Kürtçe "Halkı hev ne inel [Halka gösteriş yapma!]" buyurdu. Şâkir abi de "Efendim ne olur? Taha benden daha kuvvetlidir" dedi. Efendi Hazretleri bunun üzerine "Peki" buyurdu. Sağ kollarına girdim. Efendi Hazretleri, "Baston sana yardım etsin!" buyurdu. Kollarına girdim. O anda sanki bütün dünyanın ağırlığı altında kaldım. Bana böyle teveccüh ettiklerini anladım.

Görmek Başka

Bir gün de Efendi Hazretleri'nin huzurunda idim. İçimden "İyi ki İstanbul'a geldim. Kendi gözümle görüyorum. Duymak bir şey ama görmek bambaşka" diye geçirdim. Efendi Hazretleri içimden geçenleri anlamış olacak ki, bana dönüp, "Taha! İnsan bir yerden geçerken, baksa ki yerde çok fazla ayak izi var. Oradan bir koyun sürüsünün geçtiğini tahmin edebilir. Ama o koyun sürüsünü kendi gözüyle görmesi apayrıdır. Öyle değil mi?" buyurdu. "Evet, öyledir efendim" dedim.

İki Nasihat

Birgün Efendi Hazretleri'ne, "Bana adabları öğretin" diye arzettim. Şâkir abi, "Taha diyor ki; bana adabları öğretsin" dedi. Efendi Hazretleri önce yanaşmadı. "Taha çocuktur; polisler beni döğer" diye latife yaptı. Dedim, "Ne mutlu size değen o ellere!" Şâkir abi çok ısrar edince, "Yatsıdan sonra semâverde su ısıt. Soğuk su dökme. Gusl abdesti alsın" buyurdu. Daha henüz soyunmaya başlamıştım ki, Şâkir abi latife olsun diye soğuk bir maşrafa suyu başımdan aşağıya döktü. Efendi Baba bana âdâbı telkin ettikten sonra: "Taha, sen çok gayretli değilsin. Ama şu iki nasîhatimi tut: Salât-i vitri hiç bir zaman terk etme [çünkü Şâfiî'de salât-i vitr sünnettir] ve hergün Kur'an-ı kerîmden bir cüz, hiç olmazsa bir hizb oku" buyurdu. Ayrıca "Dinde bir müşkilin olursa [amcan] Nizâmeddin'e sor!" buyurdu.

Ertesi günü mescidin kıble duvarının solunda arkası duvara dönük olarak oturmuşlardı. "Gel, yaklaş" buyurdu. Geldim. "Pâle mıve were [Daha yaklaş]" buyurdu. İyice yaklaştım. Diz dize geldik. Artık sonrasını

anlatmayacağım.

Bildiğiniz Gibi

Bir gün Efendi Hazretleri bana: "Taha! Mevlânâ Hâlid hazretlerinin simâsı, şekli, heyeti nasıldı?" buyurdular. Ben hiç beklemeden: "Bildiğiniz gibi, efendim" cevabını verdim. Efendi Hazretleri güldü. "Ben şu kadar yaşındayım. Mevlânâ Hâlid hazretleri şu kadar sene evvel vefat etmiş" dedi. Yani ben onu görmemişim demek istedi. "Evet efendim" dedim.

Ben Anlatırım

Bir defasında Efendi'nin üstünde bir kabz hâli vardı. Sessiz, mağmum, üzüntülü oturuyordu. Birden: "Dünyayı anlayamadık. Âhiretten ise hiç haberimiz yok. Hâlimiz ne olacak?" buyurdu. Hemen ayağa kalktım; ceketimin önünü ilikledim: "Efendi Hazretleri, dünyayı ben de anlayamadım. Ama âhıretten bilmedikleriniz varsa siz bana sorun; biz sana söyleyelim" dedim. Efendi, bu cevaba o kadar güldüler ki, gözlerinden yaş geldi; hatta mendillerini çıkarıp sildiler. Kabz hâli basta dönüştü ve hep hak söyleyen dili açılıp, inciler saçmağa başladı. Vakit sabah idi. Efendi Hazretleri vahdet-i vücûd'u uzun uzun anlattı. Kaba kuşluğa kadar sohbet devâm etti. Sonra herkes benim yüzümü öpüp, teşekkür ettiler ve "Böyle bir sohbete bugüne kadar şâhid olmadık" dediler.

Sırat'tan da Geçir

Bir defasında da Efendi Hazretleri ile beraber bir yere gidiyorduk. Korkuluksuz bir köprüden geçmek icab etti. Efendi Hazretleri "Bu köprünün korkuluğu yok, ben geçemem" dedi. "Efendim ben sizi geçiririm" dedim. Efendi Hazretleri "Nasıl geçirirsin?" diye sorunca, "Size korkuluk olup kolunuza girerim. Aşağıda ben dururum. Öylece geçeriz" diye cevap verdim. Bu sefer Efendi Hazretleri, "Geçir beni karşıya, nasıl geçireceksen?" dedi. Köprünün korkuluğu olmayan tarafında durdum. Efendi'nin koluna girdim. Öylece geçtik. Sonra Efendi Hazretleri geriye dönüp, "Şu köprüye bir daha bakayım" deyip nazar etti. Sonra da "Bu köprüden bizi geçirdin. Âhirette sırat köprüsünden kim bizi geçirecek?" buyurdu. "Efendim ben sizi geçiririm" diye cevap verdim. "Nasıl geçirirsin?" diye sorunca da, "Yine korkuluk olurum. Kolunuza girerim, sizi karşıya geçiririm" dedim. "O zaman söz ver, sırat köprüsünün başında bizi bekleyeceksin" buyurdu. "Söz veriyorum, sizi sırat köprüsünün başında bekleyeceğim" dedim.

Arvas'ın Taşına Değmez

Bir gün tekkede Şâkir abiyle beraber Piyer Loti tarafında oturmuş, İstanbul'u seyrediyorduk. "Bu apartmanlardan biri benim olsaydı, dünyada bir şey istemezdim" dedim. O sırada uzakta oturan ve esasen bizi duymayan Efendi Hazretleri, "Şâkir!" diye çağırdı. Şâkir abi toparlandı, kalktı, yanlarına gitti. Ben de gittim. Efendi Hazretleri, "Şâkir! Sen niye götürüyorsun, çocuğa İstanbul'u gösteriyorsun? Çocuktur, aklı ermez. Gönlü bu apartmanlardan birine takılır. Bilmez ki İstanbul'un hepsi, Arvas'ın bir taşına değmez!" buyurdu.

Müşkildir ki

Efendi Hazretleri'ne Van'a teşriflerini arzettim. "Efendim, ziyaret için dahi olsa gelmeniz için ne lâzımdır?" dedim. İnşallah mukadder değildir; bir sebep zuhur etsin ki geleyim (Yani inşallah kaderde yoktur, gelmeyeyim). Sonra bunun sebebini izah buyurdu.

Aşağısına Razı Olmaz

Efendi Hazretleri bir gün bana buyurdu ki: "Bak Taha! Baban gelir. Size der ki, dönün artık. Sen de ki, ben dönmeyeceğim. O diyecek ki, benim maaşım bana yetmez, ben seni saklayamam. De ki ben senin yanında kalmayacağım. O diyecek ki, nerede kalacaksın. Sen söyleme!". Hakikaten 17 gün sonra babam geldi. O 17 gün zarfında Efendi Hazretleri Şâkir abiye derdi ki: "Şâkir, sen ne diyorsun, Taha nasıl bir erkektir; babası gelip kandırıp onu göndermesin?". Şâkir abi de derdi ki: "Taha akıllıdır. Babası kandırıp onu gönderemez". Böylece 17 gün beni biledi̇ler.

Babam geldi. Ben de kendisine hasretim. Peşinde dolaşıyorum. Piyer Loti tepelerinde babam hem geziyor, hem de tesbihat yapıyor. Ben konuşmasını istiyorum. Konuşuyorum, sual soruyorum. Babam "Taha, ya benimle gelme, ya sus! Benimle yürüyeceksen, beni rahatsız etme!" dedi. Ben de tekkeye döndüm. Efendi Hazretleri: "Taha, babanı rahat bırak! Onun gözü Şeyh Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin makamındadır. Daha aşağısına razı olmaz" buyurdu. Bir defasında da, "Taha! Senin baban ördek olmuş. Marmaris'e sel gelmiş. Köprü yıkılmış. Müftü öbür tarafta kalmış. Bakmışlar ki suyun üzerinde yürüyerek geliyor" diye latife etti.

Bir iki gün geçti. Babam dedi ki "Artık siz dönün!". Ben, "Evet, amcam dönecek" dedim. "Ahmak! Benim maaşım bana yetmez. Ben sana nasıl sahip çıkayım?" dedi. "Ben sizinle kalmayacağım" dedim. "Nerede kalacaksın?" diye sordu. Ses çıkarmadım. "Seni polislerle gönderirim"

dedi. "O İstanbul ki ben içinde kaybolmayayım, neye yarar?" dedim. Babam "Şâkir, bu ne konuşuyor?" dedi. Şakir abi "Efendi Baba böyle istiyor" dedi. Babam çok müşkil vaziyette kaldı. Efendi Hazretleri ile hiç dünya meselesi konuşmazdı. Vaziyeti Nene Hanım vasıtasıyla arzetti. "Buna çocuk diyorsunuz ama evin büyüğü budur" dedi. Efendi Baba direndi. Birkaç gün sonra razı oldu. Bana "Taha, baban çok ısrar ediyor. Sen git! Hayır da olsa, şer de olsa, sizin içindir!" [Yani kârı da, zararı da sizedir] buyurdu.

Babam çok vakur idi. Van Vâlisi Nuri Paşa ziyarete geldiğinde babam ayağa kalkmazdı. "Paşa, kusura bakma, dizlerimde romatizma var" derdi. Hakikaten dizlerinde romatizma vardı. Ama Efendi Hazretleri'nin yanında kedi gibi olurdu. Mamafih Efendi Hazretleri de babam içeri girdiğinde ayağa kalkardı. Babam bundan dolayı çok mahcub olurdu. Hemen otururdu ki, Efendi Hazretleri de hemen otursun. Diz üstü oturamazdı. Yan otururdu. Oturduğu seccadenin ucu ile de ayaklarını örterdi.

Seyro'ya Arz-ı Hürmet

İstanbul'a geldiğimde, Efendi Hazretleri bana Arvas'ın şimdiki hâlini anlattırdı. Öyle ki, Arvas'daki ağaçları bile sordu. Van'a dönerken de buyurdu ki: "Seyro'ya arz-ı hürmet ederim. Cennetlik Hanım'ın ellerinden öperim. Size Van cılbırı yapsın. Seyro da lavaş ekmek pişirsin. Bu lavaşı cılbıra doğrayıp yerken beni hatırlayın. Benim yerime de yeyin. Deyin ki ben Abdülhakîm'in yerine yedim. Arvas'da Seyyid Fehim hazretlerinin su içtiği gözeden de benim yerime için!" buyurdu. Başka kimseye selâm söylemedi. Şark'ta o kadar âlim, hoca, şeyh var; hiç birisini zikretmedi. Allaha ısmarladık deyip elini öptük ve ayrıldık.

Seyro, Seyyid Fehim Efendi zamanından beri Arvas dergâhına hizmet eden emektar bir hanımdı. Esas ismi Seyran idi. Ailenin ferdlerine, bilhassa küçüklerine karşı rahat, hatta mütehakkimâne konuşurdu. Hatta birgün Seyyid Fehim Efendi'nin küçük oğlu Sâlih Efendi'yi ismiyle çağırmış; o da istihzâ olsun diye "Buyur Şıh Seyro!" demiş; Seyro bunun üzerine "Yani beni Şıh Sâlih diye çağırın demek istiyorsun. Ne olsa ben seni Şıh diye çağırmam. Çünki ben hakikî Şıh görmüşüm" dedi. Cennetlik Hanım ise benim üvey annemdi. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Emin Efendi'den dul kalınca, kayınbiraderi Ma'sum Efendi ile evlenmişti. Çok zeki bir kadındı. Esas ismi Cennetî idi. [Seyyid Fehim'in anne-bir kardeşi Seyyid Tâhir Arvâsî'nin kızıdır.] Babam bundan küçüktü. Emin Efendi ile evlendiğinde babam çocukmuş. Cennetlik Hanım bazen babama kızardı; "Çocuktu büyüttük; başımıza belâ oldu" diye latife ederdi. Emin

Efendi'nin diğer hanımı Râbia'yı da diğer kayınbiraderi Sıddık Efendi almıştı. Buna da çok hürmet ederlerdi. Öyle ki ata binerken Ma'sum Efendi bunun üzengisini tutardı.

[Zikredilen göze de, Müküs'den gelirken Arvas'a gelmeden derede solda kayalardan sızarak akan bir sudur. Altı yosun tutmuştur. Atlılar, atlarından inmeden ağızlarını dayayıp oradan su içerlerdi. Taha Efendi ne zaman buradan geçse, Abdülhakîm Efendi'nin emrine imtisalen buradan su içer; Fakih Tinisî de "Keşke Efendi'nin her sözünü böyle dinlesen" diye latife ederdi.]

Arvas'a geldik. Evin, bir cümle kapısı, bir de mutfak kapısı vardı. Mutfak kapısından girdim. Baktım Cennetlik Hanım yemek pişiriyor. Halbuki yirmi seneden beri mutfağa inmemişti. Yemeği annem yapardı. Anneme bir şey oldu diye korktum. "Korkma, annen rahatsız. Bugün de köylüler toplanmış, bize odun kesiyorlar. İşçilere yemek yapmak lâzım. Onun için mutfağa indim" dedi. Hemen "Efendi nasıl?" diye sordular. "Cennetlik hanımın ellerinden öperim; Seyro'ya arz-ı hürmet ederim" deyince ikisi de önlüklerini açıp ayağa kalktılar, şarkı söyleyen Çingene kadınları gibi, yüksek sesle ağlaştılar. Aklım hâlâ annemde idi. Cennetlik Hanım, "Taha, merak etme! Ben Van cılbırı pişiriyorum. Seyro da lavaş ekmek yapıyor. Tandırın en kızgın zamanıdır. Ye de öyle git!" dedi. Bu, Efendi Hazretleri'nin kerâmeti idi. On dakika önce veya sonra gelseydim, zamanı değildi.

İmamın Arkasında Kıl

Efendi Hazretleri bana buyurdu ki: "Arvas'daki câmide imamın arkasında ben namaz kılardım. Bundan böyle orada sen kıl!" O zamanlarda da amcam Mele Hüseyin Efendi orada namaz kılardı. Ben câmiye gidince, hemen çekilirdi. Efendi Hazretleri öyle buyurduğu için, "Gel gel, sen burada kıl!" derdi. Sonra da Kürtçe bir kıssa anlatarak derdi ki: "Padişahın bir kedisi, bir de köpeği varmış. Köpek sadık ve uslu olduğu halde kapıda, dışarıda; kedi şımarık ve bir işe yaramaz olduğu halde padişahın yatağı üstünde yatarmış. Sen işte o kedisin."

Kimsenin Yaptığı

İstanbul'a giderken Konya'ya uğramıştık. Halam Mâhi Hanım ile Hüseyn Paşa'nın oğlu Haydar Bey, "Seni sinemaya götüreyim" dedi. "Gelmem" dedim. Birkaç gün kaldık. İstanbul'a gittik. Dönüşümüzde yine orada dört gün kaldık. Tren biletimiz saat 12'ye alınmıştı. Gideceğimiz gün, "Hani beni sinemaya götürecektin?" dedim. Sinemayı ömrümde görmemişim. Amcamdan da saklıyoruz. "Üç dört gündür buradasınız. Sana yalvardım.

Gelmedin" dedi. "Şimdi canım istedi" dedim. Bu arada amcam dedi ki "Yatalım. Gece uzun. Saat 11'de, Hacı vardı hizmetçi, bizi uyandırsın. İstasyona gidelim". Amcam yattı. Biz de yatıyor gibi yaptık. Amcam uyuyunca, kalktık. Haydar Beyle sinemaya gittik. Ben sinemaya baktığımda hakiki insanlar gibi görüyordum. Seyrettik geldik. Tekrar sanki uyumuş gibi yataklara girdik. Zamanı gelince kalktık. İstasyona gittik. Haydar Bey ile ağabeyim Bâki Bey bizi yolculamaya geldiler. Kompartımanda beş dakika oturduk. Tren hareket etti. Amcam uykusunu aldığı için tesbih çekiyordu. Ben yattım. Uykuya geçmişim. Bir-iki saat. Bilmiyorum. Rüyada Efendi Hazretleri, sarığı başında, trenin daracık salonunda göründü. Kompartımanın kapısını açtı. Kapı içinde durdu. Sağ eli ile sol elini tuttu. Sağ elinin parmağını avucuna iki üç defa vurdu. "Taha! Zannetmez misin ki, Resûlullah aleyhisselâmın nazarı ümmetin üzerindedir? [Yani hiç kimse demesin ki, benim bir hareketim Resûlullah aleyhisselâmın nazarından gizli kalır. Bir insan bir insana nasıl bakarsa, onun da ümmetin bütün ferdleri üzerinde nazarı öyledir]". Tren sarsıldı, uyandım. Amcama dedim ki: "Efendi Baba dün geceyi [sinemayı] burnumdan getirdi" ve olup biteni anlattım. [Taha Arvas Bey'in hatıraları, son zamanlarına ait bir ses kaydı ile oğullarından muhterem Ercümend Bey'in kendisinden tuttuğu notlardan istifâde ile hazırlanmıştır.]

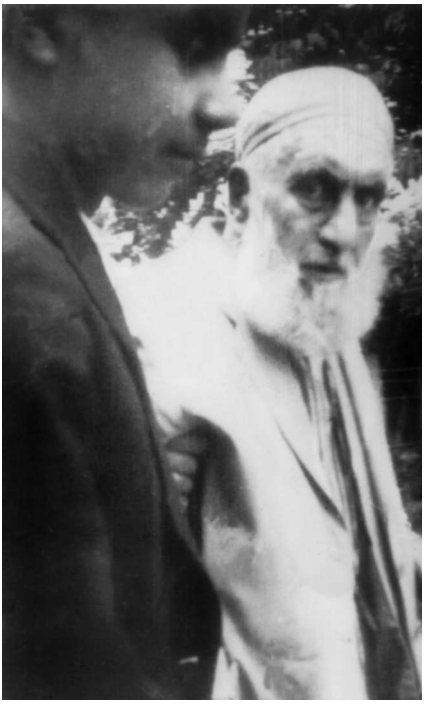

Abdülhakîm Efendi bir ziyafette. Solda Dr. Gâlib Bey, Şâkir Bey

MEHMED ŞEKERCİ BEY anlatıyor...

Birini Bana Ver

Babam Mustafa Mazhar Şekerci, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mensublarından idi. Dört kardeşin ikincisiydim. 1923 senesinde doğmuşum. Ninem beni iki yaşında iken İnebolu'daki köyümüze götürmüştü. İlk mektebi bitirdiğimde babam tekrar İstanbul'a getirdi. 1939 senesinde tekkeye gidip gelerek Abdülhakîm Efendi'den ders okumaya başladım. Ertesi sene Şâkir abi evlenince Abdülhakîm Efendi babama "Dört oğlundan birini bana ver! Tekkede yatıp kalkacak. Yemesi içmesi bana ait. Elbisesini de sen dikeceksin; parasını ben vereceğim" dedi. Babam da beni münasip gördü. Çünki Ahmed abim dükkânda çıraklık yapıyor, babama yardım ediyordu. Diğerleri ise çok küçüktü. Tekkede bir sene yatılı kaldıktan sonra askere gittim.

Abdülhakîm Efendi ve Mehmed Şekerci

Son Talebe

Efendi Baba'nın bana ders vermeğe başladığı ilk gün Çarşamba idi. "Mâ min emrin budiye fî yevmi'l-erbaati illâ ve kad temme" hadîs-i şerîfini okudular.[224] Önce masdarları ezberlettiler. Sonra emsile tablolarını yazdırdılar. "Bunları 1001 kere okursan ezberlersin. Bin kemal sayıdır. Bir şey bin kere okunursa ezberlenir" buyurdular. Daha sonra sarfdan Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî, Merâh; nahvden Avâmil, İzhâr, Kâfiye okuttular. Belâgata başlayacaktık ki askere gittim; o sırada da vefat ettiler. Askere gitmeden, "Sen benim son talebemsin" buyurdular.

Mescidin en arkasında şimdi ayakkabılık olan yerde kütüphâne vardı.

224 Çarşamba günü başlayan iş tamama erer mânâsına gelen bu hadîs-i şerîf, Zernûcî'nin Ta'lîmü'l-Müteallim kitabında geçer. Derseadet, 1304, s. 18.

Yanında da bir divan vardı. Efendi Baba oraya uzanırdı, ben okurdum. Sarfa başladığımız zaman sîgaların başına elleriyle kendileri mübtedâ, haber vs. yazdılar. Çocukluk işte, bu yaşta nasıl da unutmamışlar derdim. Bir iki sene sonra Osmanlıca okumaya başladım. Siyer-i Kebir adlı peygamberimizin hayatını anlatan büyük ve sık yazılı bir kitabı okuturlar ve dinlerlerdi. Gözleri kapanınca, uyudular zannıyla susardım. "Di babam" derlerdi, devam ederdim.

Efendi Baba Arabî talim ettiği günlerden bir gün bana, "Lügatı al, Yâsin-i şerîfi terceme et!" buyurdu. Bir şeyler yapıp arzettim. Baktılar, tashih ettiler. Birkaç sayfadan sonra tekkeye baskınlar oldu, terceme işi kaldı.

Necib Fâzıl Bey'in Nikâhı

Efendi Baba, Necib Fâzıl Bey'in nikâhını kıyarken, Şâkir abiyi şâhid-i evvel, beni de şâhid-i sâni yaptılar.

İlk sene sabah dergâha gelir, akşam dönerdim. Akşam Efendi Baba beni aktar Âbidin Bey'e teslim ederdi. "Dükkâna gideceksin. Perdeleri kapatacaksın. Dersini bitireceksin. Sonra babana yardım edeceksin" diye tenbihlerdi. Âbidin Bey de beni yolculardı.

O zamanlar malî vaziyetimizden dolayı Beylerbeyi'ne gidip gelmek mümkün değildi. 1940 senesinde tekkede yatıp kalkmaya başladım. Askere gitme zamanım gelince, Efendi Baba, babamdan bu sefer kardeşim Abdurrahman'ı istedi. Abdurrahman, Mekkî abinin oğlu Bahâ Bey ile biraz yaramazlık yaptığı için Efendi Baba buna "Necsü'l-aynım" diye lâtifeyle karışık kızardı.

Asker Oldum

1942 senesinde asker oldum. Askere giderken Efendi Baba, "Sana sorarlarsa, mesleğim terzidir, hususî tahsilim vardır, dersin" buyurmuşlardı. Böyle söyledim. Çok rahat ettim. Söke'de terzilik, Doğu Bayezid'de yazıcılık yaptım. On ay sonra izinli olarak İstanbul'a geldim. Dergâhda iken dergâhı bastılar. O anda ben Ali Gökkaya ile şadırvanın başında idim. Diş tabibi Sabri Bey'in kardeşi Ali, dergâha arada bir gelirdi. O gün de tesadüfen oradaydı. Taharri memuru bana "Kimsin? Burada ne arıyorsun?" diye sorduğunda, "Terziyim. Elbise dikmeye gelmiştim" dedim. Ali'ye sordular. O da "Elektrikçiyim. Tamirata gelmiştim" dedi. Efendi Baba kapının önünde hasır koltukta oturuyordu. Zevceleri Bedriye Hanım da yanında idi. Efendi Baba'yı alıp götürdüler. İzmir'e nefyettiler. İznim bittiğinde Söke'ye dönerken İzmir'de Efendi Baba'yı ziyaret etmek istedim.

Meserret Oteli'nde kalıyorlardı. Ziyaretçiye izin yoktu. Rica ettim. Kabul ettiler. Mübarek, yatakta yatıyorlardı. Ellerini öptüm. "İznim bitti, birliğime dönüyorum" dedim. "Öyle mi? İznin bitti mi? Hadi Allah selâmet versin" dediler. Ben askerdeyken vefat ettiler.

Zengin Olacaksın

Efendi Baba'nın zevcesi Bedriye Hanım'a hala diyen bir Fâtıma vardı. Lozan Muahedesi'nden sonraki mübâdelede Serez'den gelip Bergama'ya yerleşmişlerdi. Ehibbâdan Hasan Efendi'nin hanımı Bedriye Hanım'ın kızkardeşi idi. Fâtıma'yı İstanbul'a çağırmıştı. O da doğrudan Bedriye Hanım'ın yanına gelmişti. Küçük yaştan beri dergâha hizmet ederdi. Efendi Baba bir gün bana: "Fâtıma ile evlen!" buyurdu. Ailem pek taraftar olmadı. Çünki Fâtıma benden on yaş kadar büyüktü. Efendi Baba, "Hadice vâlidemiz de Peygamber efendimizden yaşça büyüktü. Bereketlidir. Zengin olursunuz" buyurdu. Ben Efendi Baba'yı dinledim, evlendik. Unkapanı'nda bir odalı evde oturuyorduk. Efendi Baba, Fâtıma Hanıma: "Gün gelecek, ipek elbiseler içinde yüzeceksin" diye iltifat buyurdular. O zaman çok fakir idik. Bu söze hayret ettik. Gerçekten buyurdukları gibi oldu. Çok zengin olduk. Hanımım da beni bir gün incitmedi.

Baba Evinde Kal!

Evlendikten sonra hanımı babamların Beylerbeyi'ndeki evine bırakıp askere gittim. Hanımla annem anlaşamamış. Efendi Baba hanımıma, "Bergama'ya baba evine git! Mehmed gelene kadar kal! Asker aylığı da alma!" buyurmuş. Orada elişi ve terzilikle geçinmiş; para bile biriktirmiş. Baktım, babamlarla oturamayacağım; Unkapanı'nda fırıncılık yapan dayımın yanına girdim. Onunla da anlaşamadık. Babamın yanında terziliği fazla pişirememiştim. Bununla beraber yama yapar geçinirim diyerek ayrı bir dükkân açmayı kafama koydum. 20 lira para biriktirmiştim. 15 lira da Ziyâ Bey verdi. Bu sermaye ile 1949 senesinde Unkapanı'nda terzi dükkânı açtım. Bir zaman sonra Unkapanı'nın bir numaralı terzisi oldum. 13 sene sonra dükkânı kalfaya devrettim ve kardeşlerimle Törk makinede çalışmaya başladım.

[Abdülhakîm Efendi'nin, yazdığı gramer defterinden ve Mehmed Şekerci Bey'in günlüğünden bir sayfa için Ekler kısmına mürâcaat.]

HÂBİL BEY anlatıyor...

Menemen hadisesinden sonra idi. Akhisar'dan İstanbul'a geldiğimde, Efendi'yi görmek için Eyüb'e gittim. Sırayla herkes elini öperken, yüzleri başka tarafa dönük olduğu halde, ellerini öptüm. Yüzüme bakmadan, 'Hoş geldin' dediler. Diğerlerine böyle bir söz söylemediler. Sonra benim için, 'Bana kimsenin yapmadığı hizmeti yapan Mustafa Efendi'nin oğludur' buyurdular."

Efendi Baba bana, 'Bak Hilmi'nin üç tane kızkardeşi var. Git, küçüğünü gör, ortancasını gör, büyüğünü gör! Bir gördün sevemedin, iki gör, üç gör! Deme, terziyim, bana vermezler! Bana bırak!' dedi. Bir türlü karar veremiyordum. Bir gün Efendi Baba ders yapıyorlardı. Bana baktılar. Bir türlü karar verememem onları da üzüyordu. Talebelerinin dertleriyle öyle dertlenirlerdi. Bir gün 'Bu kadar kararsız kalmak iyi değil' deyip, odadan çıktılar. Diğer talebeleri bana yaklaşıp sitem ettiler ve 'Hâbil efendi, hadi artık kararını vereceksen ver. Ders yapamaz olduk' dediler. Ben de 'Efendim benim elimde olan bir şey değil, kısmet böyle' dedim. O günlerde sonradan bizim hanım olacak kız, Rize'de köyde ot biçiyormuş. Bir anda karşılarında yaşlı bir zat görmüş. O zat, 'Kızım sen burada ne yapıyorsun?' diye sormuş. Hanım korkmuş. 'Ben evliyim' demiş. O yaşlı zat da 'Yok yok değilsin ama senin kalbin çok temiz' deyip gözden kaybolmuş. Hanım çok korkmuş. Bütün gün bu hâdiseyi düşünmüş. O gece rüyasında ikimizi bir câminin mihrabında Kur'an-ı kerîm okurken görmüş. Halbuki tanışmıyorduk. Bizim köyün kızıydı ama yakından görüşmüşlüğümüz yok idi. Öyle oldu ki, tanıdıklar babamlara tavsiye etmişler. O da zaten rüyasını görmüş. Bana da söylenince kalbim meyletti. Evlenip İstanbul'a geldik. Zaman geçirmeden doğru Efendi Baba'nın yanına götürdüm. Bizim hanım, Efendi Hazretleri'ni görünce ağlamaya başladı. 'Beni ot biçerken gelip gören zât işte bu zâttı, görünce tanıdım' dedi. Yani bizim evlilik işimizi yine Efendi Baba çözdü.

Askere gideceğim. Hanımı nereye bırakacağım diye kara kara düşünüyorum. Bir gün Efendi Baba'ya gittik. Biz içeride sohbetlerini dinlerken, hanım da diğer hanımlarla başka odada sohbet ediyorlardı. Efendi'nin hanımı Bedriye Hanım vardı. O bizim hanıma demiş ki, 'Hâbil bizim oğlumuz; sen bizim kızımızsın. Seni bize bırakıp gitsin. Bitirdikten sonra gelsin emaneti teslim alsın.' Birkaç dakika sonra Efendi Baba oturdukları odanın kapısında belirmiş ve hanıma demiş ki, 'Hâbil bizim oğlumuz, sen

bizim kızımızsın. Hâbil seni bize bırakıp askere gitsin. Bitirdikten sonra gelsin emaneti teslim alsın.' Aynı Bedriye Hanım annemizin söyledikleri gibi. Bir rahat nefes aldık. Bize öyle sahip çıkarlardı.

Rüyamda Efendi Hazretleri'ni gördüm. Vefatlarından sonra bile beni imtihan ettiler. Bana dediler ki 'Senin babandan ben çok iyilik gördüm'. Ben de kendilerine, 'Ya babamın sizden gördükleri? Ya bütün müslümanların sizden gördükleri?' diye cevap verdim. İmtihanı kazandım".

İLYAS KETENCİ BEY anlatıyor...

Rize Çayeli Limanköy'den (eski adı Akrotil) aktar Hacızâde Yahya Efendi'nin oğluyum. Babam çok dindar olup, devamlı Delâil-i Hayrât okurdu. Dedelerim kendir ipinden gömlek yapıp, Bağdad'a sevkettiği için Ketenci ismiyle tanınmışız. Annem Rizeli Zehra hanımı 1918 yılında kaybettim. Tekrar evlenen babam 1928'de ölünce, iki sene köyde üvey annemle kaldım. Memleketimizde sıbyan mektebine devam ettim. Kur'an-ı kerîm, ulûm-i diniye ve diğer dersleri okudum. İlk mektepte dahi cemaatle namaz kılardık. Perşembe öğleden sonra ve cuma günleri tatil idi. Eskiden kaç-göç devri olduğundan, nüfus sayımlarında vazifeliler yanlarında çocuk götürürler; hanımlarla bunlar vâsıtasıyla konuşurlardı. 1926 nüfus sayımında da vazifeli olan muallimlerin yanlarında götürdükleri çocukların arasında ben de vardım.

İlk mektebi bitirdikten sonra 1930 senesinde amcama mektebe devam etmek istediğimi bildiren bir telgraf çektim. Amcam beni kerhen vapura bindirdi. Azığım ve yatağım da yanımdaydı. İstanbul'da halam vardı. Enişte beni Dârüşşafaka'ya götürdü. Müdür Rizeliydi. Müracaat kapandığı halde kabul ettiler. İmtihana girdim. Heyet, bir milyon bir bin beş yaz dediler, yazamadım. Çık dışarı dediler, çıkmadım. "Bir de ben size sorayım. Ben yetimim, beni alırsanız çok çalışırım" dedim. Acıyıp kurâya almaya karar verdiler. Kurâ, 700 kişiden ancak 50 kişiye çıkacaktı. Kâğıtta "mektep" yazarsa alıyorlar, boş çıkarsa kaybediyordu. Benimki boş çıktığı halde "mektep!" diye bağırdım. Böylece Dârüşşafaka'ya girdim. Bu benim hayatımın dönüm noktası oldu. Okul numaram 82 idi. Çok çalıştım, sözlüye bile kaldırmazlardı. Kopya vermezdim. Bülbül şiirinde geçen 'Kalbim atıyor' cümlesini 'Kalbim atayi' diye okuduğumdan, bana Lazoğlu derlerdi. Ömer Nasuhî Efendi siyah takke ile gelir, siyer dersi verirdi.

Dârüşşafaka'dayken son sınıfta şâir Ârif Mihnetî vardı. Bana "Tatil günleri ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Ben hariç herkes sinemaya gider;

ben câmiye giderdim. Bunu öğrenince beni Abdülhakîm Efendi'ye götürdü. Gidiş o gidiş oldu. Ârif'i kimsesiz bir kadın evlâd edinmiş ve ev vermişti. Ancak Ârif 1933 yılında veremden öldü.

1937 yılında liseden mezun olup mühendis olmayı istediğim halde, şartlar muvâcehesinde askerî tıbbiyeye girdim. Sonra Efendi Hazretleri'nin tavsiyesiyle eczacı mektebine geçtim. 1940 yılında eczacı teğmeni olarak mezun oldum. Ankara Mevki Hastahânesi'ne tayin oldum. 1946'da evlendim ve o sene İstanbul Gümüşsuyu'na geldim. Sonra Erzurum'a gittim. Efendi'yi tanıyan Hüsnü Paşa delâletiyle üç sene sıhhî malzeme müfettişliği yaptım. Trabzon'da 48. Tümen Komutanı Hüsnü Paşa, Çömlekçi'deki câmii açmış ve kendi ismi ile anılmıştır. 1952 yılında kıdemli yüzbaşı rütbesiyle ordudan ayrıldım. Koşuyolu'nda 4500 liraya bir ev aldım. Adlî tıbba geçtim; 1959 yılında ayrıldım. Rize'de Rize Eczânesi'ni açtım.

Efendi Hazretleri vaaza veya herhangi bir yere giderken yanında mutlaka mensuplarından birileri olurdu. Ben de bu devlete sık nâil oldum. Efendi Hazretleri ile, Bayezid Câmii'nden Yemiş İskelesi'ne inip kayıkla Eyüb'e dönerdik. Birgün Kapalıçarşı'da bir anahtarcıya uğradık. Efendi Hazretleri "Soyisim ne aldın?" diye sordular. Dinçer dedi. "Yok" dediler, "Dincer!" (Yani din çeker).

Efendi Hazretleri açık çay içerdi. Çayını çok zaman ben götürürdüm. Dih' deyince çay verirdim. Bir defasında -toyluk işte- "Efendim onbir tane oldu, daha içmeseniz?" diye arzettim. "Peki" dediler. Dih, Farsça 'ver' demektir.

Efendi Hazretleri ile mevsime göre tenezzühe [gezintiye] çıkardık. Yazın Çarşamba günleri Anadolu Kavağı'na ve Rumeli Kavağı'nda Altınkum'a giderdik. Dârüşşafaka'dan arkadaşım Mehmedcik'le beraber Efendi'yi denize sokardık. Bir elinden ben, bir elinden o tutardık. Gidilen yerde Hâlid Bey ilk iş olarak gaz ocağını yakar, Efendi'ye kahve pişirirdi. İkimiz Emirgân bahçesine gittik. Efendi sohbet ederken, çalan radyoyu bile duymazdık. Bir defa da Beykoz çayırına gittik. Sonbaharda Râmi bağlarına giderdik. Efendi bana para verir, üzüm alırdım, yerdik.

MUSTAFA KANAR BEY anlatıyor...

1341/1925 Niksar doğumluyum. Babam hoca imiş, sesi de çok güzelmiş. Bir iftiraya uğramış, teyzemin kocası kendisini vurmuş. Babam 24 yaşında, ben ise 28 günlükmüşüm. Annem yeniden evlenmiş. Beni anneannem büyüttü. İlk mektepte iken İş Bankası sekiz tane talebe okutacakmış, dediler. Ortaokul müdürü Hâlis Bey, beni de göndermek istedi. Anneannem zor râzı oldu. İstanbul'a geldiğimizde bize, 'Dârüşşafaka'yı mı istersiniz, Galatasaray'ı mı?' diye sordular. Ben de 'Galatasaray'da okuyanların çoğu dinsiz oluyormuş; Dârüşşafaka'yı isterim' dedim. Nasip, iyi ki burayı istemişim. Bu vesile ile Efendi Baba'yı tanıdım.

Müdür muavini Rıfkı Taşlıca Bey bir gün 'Bana arkadaş olur musun?' diye sordu. 'Hay hay' dedim. Beraber çıktık. Yolda Rıfkı Bey'in benim adımlarıma ayaklarını uydurduğunu gördüm. Mahcup oldum. Demek ki büyüklerin adımlarına ayak uydurmak lâzım dedim. Beraber Eyüp Sultan'a Efendi Baba'nın vaazına gittik. Ondan sonra ben de bu vaazlara devam ettim. Bazen Çarşamba günleri duvarın üstünden kaçar, Bayezid'e vaaza giderdim. Bakardım ki Rıfkı Bey de orada. Vaaza geldiğim için, bir şey demezdi. Sonra tekkeye de gidip gelmeye başladım.

Dergâha gittiğimde Efendi Baba beni dizlerinin dibine oturtur; sağ ellerini oğdururdu. Sonradan öğrendim ki sağ eli oğmak kalb krizine mâni oluyormuş.

Efendi Baba bir gün tekkede üst katta oturuyordu. Beni çağırdı. Yanlarında Mâide Hanım vardı. Beni, Şâkir abiyle şâhid yaptılar ve Mâide Hanım ile nikâhlandılar.

Dârüşşafaka Lisesi'nde okuyordum. Efendi Baba bana 'Tahsili bırak; burada yanımda kal; ben seni okutayım' dedi. Bizim o zaman ihtiyat zâbiti (yedeksubay) olma hevesimiz vardı. Liseyi bitirenler bu hakkı kazanırdı. Bunu arz ettiğimde Efendi Baba, 'En rahat askerlik, omuzu boş [rütbesiz] askerliktir, çünki mesuliyeti yoktur' buyurdu. Arkadaşlarımın iğfâliyle kabul etmedim. Sonra 'Sen askerî eczacı ol! Mesâin belli, maaşın belli olur. Hem eczacının aldığı para en helâl paradır. Parayı alıyor, karşılığında devâyı veriyor' buyurdu. Bu sefer arkadaşlar, 'Dârüşşafaka'da kapalı yakayla gezmekten bıkmadın mı?' diye beni yine iğfâl ettiler. Sonra yüksek ticareti bitirdim. Bahariye mensucat fabrikasında muhasebeci oldum. İyi para kazandım. Ama işler o kadar ağırdı ki, akşamları koltuğumun altına defterleri alır, evde çalışırdım. Halbuki Efendi Baba'yı

dinleyip, askerî eczacı olsaydım, mesâim bittiğinde rahat edecek ve zamanla terfi alacaktım. Efendi Baba 'Seni ben evlendireceğim' dedi. Bu da nasib olmadı. "

NECÂTİ ÇABAR BEY anlatıyor...

1923 doğumluyum. 4 kuşak Bakırköylüyüm. Dedemin babası Aydın'dan Bakırköy'e gelmiş. Babam Sezâi Efendi, Kâzım Karabekir'in yakın çevresinden imiş. Vidos'da (Güngören'de) bağ, bahçe tutup, bostan ektirirdi. Adamları vardı. Ayrıca at arabalarımız vardı. Macar Kardeşler caddesinin yapılışında bu arabalarımız hafriyat taşıdı. 1928 yılında Fâtih'e Saraçhane'ye taşındık. Babam ticaretle uğraşırdı. Beni çocukken Bayezid Câmii'ne Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına götürür, elini öptürürdü.

1935 senesinde babam 55 yaşında vefat etti. Az sonra da annem vefat etti. Biz, üç kardeş, Saraçhâne'de teyzeme sığındık. Ben sanata girdim ve kadın berberi oldum. Vezneciler'de otobüs durağının orada Vâhid Menekşe'nin dükkânında çırak, sonra kalfa oldum. Vâhid Bey, Yunanistan mübadillerinden idi. Mütedeyyin bir adamdı. Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına giderdi; ama müdâvimi değildi. Çok meşhur bir berberdi. O zamanlar en önde gelen Beyoğlu'nda Rum Vili vardı; İstanbul'da da Menekşe Berber salonu idi. Üst katta üç koltuk kadın, alt katta dört koltuk erkek berberi vardı. On kalfa çalışırdı. Bana haftalık ile prim verirdi.

Nevşehirli İbrâhim Paşa Câmii imamı Hasib Efendi'nin vaazlarına devam ederdim. İskender Kara isminde benden az büyük bir arkadaşım vardı. Vezneciler'de Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından berber Enver Bey'in kalfası idi. Enver Bey de vaktiyle Vâhid Bey'in kalfası imiş. Sonra kendisi dükkân açtı. 1939 senesi Ağustos ayının 7. günü idi. İskender, 'Seni ben öyle bir hocaya götüreyim ki gör bak hoca nasıl olurmuş! İsmi Abdülhakîm Efendi'dir. Eyüp'tedir' dedi. 'Götür!' dedim. Beni Kaşgârî Dergâhı'na götürdü. Efendi Baba minberin yanında oturmuş, etrafında sevenleriyle sohbet ediyordu. 'Abdülhakîm Efendi bu zat mı?' dedim. 'Evet' dedi. 'Ben bu zâtı tanıyorum' dedim ve edebsizlik edip ellerine atılarak öptüm. Şımarık yetiştirilmiştim. Tebessüm buyurdular. Bundan itibaren tekkeye devam ettim. 1942 senesinde Efendi Baba ile vedalaşıp, helâlleşerek askere gittim. Altı sene askerlik yaptım. Ben askerdeyken vefat ettiler.

Efendi Baba'yı traş etmek şerefine nâil oldum. Sakallarını traş ettim. Enver Bey de ederdi. Tekkede traş eder; sonra saçlarını kabristana silkelerdik. Efendi Baba'ya, kadın berberi olduğumu söyleyince, 'Canım,

kadın berberi olma!' buyurdular. Ancak askere gidene kadar bu işi yapmak mecburiyetinde kaldım. Başkalfa oldum. Askerlik dönüşü bıraktım, erkek berberliğine geçtim. O zamanlar kadın berberliğinin haftalığı 135 lira, erkek berberliğininki 35 lira idi. Vâhid Bey sebebini sordu. Söyledim. Bir şey demedi ama gelirinin daha az olduğunu ifade etti. Olsun dedim. Söz dinlemenin mükâfatını görüp o günden beri sıkıntı çekmedim. Evim, eşyalarım, her şeyim oldu. 1953'de dükkân açtım. O zamanlar bizim berber dükkânında Abdülhakîm Efendi hazretlerini tanıyan **Yusuf** adında bir kadın berberi daha vardı. Efendi Hazretleri'ni bizden daha çok seviyor ve bağlı görünüyordu. Efendi Hazretleri buna da 'Siz kadın berberliğini bırakın, erkek berberi olun' buyurdular. Fakat bu söz dinlemedi. Kadın berberliğini bırakmadı. Çok zengin oldu. Taksileri, apartmanları oldu. Fakat bir gün nasıl olduğunu anlamadan bütün malını kaybediverdi. Bir fabrikanın servis arabasında şoförlük yaptı. Yüzünde de meymenet kalmadı. Bana 'Sen doğrusunu yaptın' derdi.

O zamanlar tramvay Edirnekapı'ya kadar giderdi. Oradan iner, mezarlıklar arasında Eyüp'e yürürdük. Yol yoktu. Bir Ramazan günüydü. Ramazan da kışa denk gelmişti. Akşam tekkeye iftara yetişmeye çalışıyordum. Edirnekapı'da tramvaydan indim. Mezarlıkların arasından tekkeye kadar koştum. Genç delikanlıyım, spora da meraklıydım. Tekkeye yaklaştım, ezan okundu. Birkaç dakika gecikme ile tekkeye girdim. Alt katta orta yerde sofada sofra kurulmuş, çorba tası ortada; herkesin elinde kaşık, bekliyorlardı. Yemeğe başlamamışlardı. Çünki Efendi Baba daha başlamamıştı. Ben içeri girince, 'Hah!' buyurdu. Oturmamı istedi. Oturdum. Besmele çekip yemeye başladılar. Sofrada benim akranım Tahsin, Abdullah, İsmet gibi bazı arkadaşlar vardı. Yemekten sonra bana, 'Yahu, sen kimsin? Efendi Baba kaşık elinde seni bekledi. Yemeğe teşebbüs etmedi. Herkes niye acaba diye birbirine baktı. Demek ki seni bekliyormuş' dediler.

Yine tekkeye gittiğim bir gün, gece geç vakte kalmıştım. Gitmek zamanı geldi. Mezarlıkların içinden inmeye çok korkuyordum. Nasıl gideceğim diye kendi kendime düşünürken Efendi Baba elimi tuttu. 'Korkma!' buyurdu. Kendimi bir anda, sanki zaman mevzubahis olmaksızın, Eyüp meydanında buldum. Bu hâl ne zaman hatırıma gelse, beni hayrete düşürür, ürperirim.

SARRAF AHMED BEY'İN KIZI SAFİYE HANIM anlatıyor...

İsmimi Efendi Hazretleri koymuş. Çocukluğumda haftada üç defa hava nasıl olursa olsun tekkeye giderdik. Bazen vapurla, bazen de Eyüb'e çalışan tek otobüsle. Bir defasında Efendi Hazretleri küçük bir tepside yemek yiyordu. Ziyâ Bey'in arkadaşım olan kızı Sîret ile davet beklemeden gidip sofraya oturduk. Tavuk vardı. Efendi Baba tavuktan biraz yeyip Sîret'e ve bana ikram etti.

Efendi Baba kardeşlerimin sünnetinde bize teşrif etti. Terleyip iç gömleğini değiştirmiş, çıkardığı gömleği babama hediye etmişti. Babam bu gömlekle defnedilmeyi vasiyet eyledi. Bir başka defa da bu sefer dış gömleği ile yeleğini babama hediye etti. Babam o yeleği üzerinden hiç çıkarmadı. Dış gömleğini ise annem sandığında saklardı.

Annem anlattı: "Efendi Baba bir Ramazan ayında her akşam bize iftara teşrif ederdi. Bir defasında 'Bu akşam başka yere gideceğiz' buyurduğu için, oğlumla beraber bir câmi ziyaretine gitmiştim. İftara yakın eve döndüğümde Efendi Baba'nın birkaç kişi ile beraber teşrif ettiğini gördüm. Telâşlandım. O gün çorbadan başka, bir sahan soğan dolması vardı. Efendi Baba soğan dolmasını severdi. O akşam herkes yediği halde, o bir sahan dolma arttı."

Bir akşam babam telâşla eve geldi. Efendi Baba'nın kitaplarını da beraber getirmişti. Onları âdetâ hususî hazırlanmış teneke bir kutuya koydu. Sonra onu evimizin kömürlüğüne merdiven altına gömdü. Tabii bizim evimizi aramak kimsenin aklına gelmedi.

Gümüşhanevî Tekkesi şeyhi Hasib Efendi bizim karşı komşumuzdu[225]. Babama mektup yazarak beni oğluna istemiş. Babam da hemen tekkeye gidip mektubu Efendi Baba'ya arzetmiş. Efendi Baba da arkasına 'Ben verdim' yazmış. Nişanlandım. Efendi Baba bize yemeğe teşrif etti. Su böreğini çok severdi. Terzi Mustafa Efendi'nin hanımı Cemile Hanım hamuru açıyor, annem ıslatıyor, ben de mangalda pişiriyordum. Efendi Baba yanıma geldi. 'Kızım, kafanı taşla ezseler de, o kapıdan geri dönmeyeceksin'

225 Abdullah Hasib Yardımcı (1863-1949), Serezlidir. İstanbul'da tahsil görüp icâzet aldı. Serez'de imamlık yaptı. 1924'de İstanbul'a gelip Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Mustafa Feyzi Efendi'ye intisap etti. Şehzâdebaşı Dâmâd İbrâhim Paşa Câmii'nde; son zamanlarda Kapalıçarşı Câmii'nde imamlık yaptı. Bayezid Câmii'nde Râmûz okuturdu. Edirnekapı Sakızağacı'ndadır. Dört zevcesinden, sadece oğlu Sami Yardımcı hayatta kalmıştır.

buyurdu. Evlendikten sonra anladım ki üvey kâimvâlidem beni istememiş, yeğenini gelin almak istermiş. Bu sebeple ara sıra tatsızlık yaşadık. Ama Efendi Baba'nın o sözünü hiç unutmadım. Sabrettim.

Babamın halasının kızı olan ve beş yaş küçük bir Ayşe Halam vardı. Bir gece rüyasında Efendi Baba'yı görmüş. Başını, Efendi'nin sakalı altına koyduğunu görmüş. Bu rüya üzerine kendisine bağlandı. Lüleburgaz'da otururdu. Oradan bize gelir giderdi. İki kızı vardı.

Babam bir gün tekkede otururken Efendi Baba 'Eh bize artık yol göründü' buyurmuş. Babamın bahçemizde sakladığı dört tarafı geçme mermer bir tabut vardı. Bu tabutu aldı. At arabasına koydu. Arabalı vapurla karşıya geçirdi. Nuhkuyusu'nda Abdülfettâh Efendi'nin yanına koydu. Efendi Baba buraya defnedilmeyi arzu ederdi. Ertesi günü Efendi Baba'yı Ankara'ya sürdüler. Orada vefat etti. Babamın anlattığına göre Efendi Baba birkaç gün evvel câmide başında kasket olan pejmürde kıyafetli bir gençle konuşmuş; 'Evlâdım insan bir büyüğün karşısına çıkarken, kılık kıyafetine dikkat eder. Sen ise Allah'ın evindesin. Câmiye girince hiç değilse başındakini çıkartmalısın' demiş. Adam hiç oralı olmamış. Ertesi günü Efendi Baba'yı Sirkeci'ye polis merkezine götürmüşler. O kasketli adam bu sefer gayet şık giyinmiş, başında da fötr şapka ile Efendi Baba'nın önüne çıkmış, 'Beni tanıdınız mı?' diye sormuş. Efendi Baba da 'Tanıdım, tanıdım' diye cevap vermiş. Meğer taharri memuru imiş. Efendi Baba o gece İpek Palas otelinde kalmış. Sadece Hâlid Bey 'Ben doktoruyum' demek suretiyle görüşebilmiş. Ellerinde babamın da birinci sırada ismi bulunan bir liste varmış. Hepimiz bizi de alacaklar diye çok telâşlandık. Ama bir şey çıkmadı. Efendi Baba'yı İzmir'e, oradan da Ankara'ya, Şâkir abiyi de Mersin'e nefyettiler. Babamın hazırladığı tabut ile defnedilmek, bilahare Efendi Baba'nın biraderi Abdülkâdir Efendi'ye nasib oldu.

Kâimpederimin, Efendi Hazretleri'ne hürmeti vardı. Efendi Baba kâimpederim Hasib Efendi'ye 'İnsan yetmişine kadar yavaş yavaş ihtiyarlar. Yetmişinden sonra süratle ihtiyarlar' buyurmuş. Efendi Baba bir Ramazan günü vefat etmişti. Gece sahura kalktığımızda kâimvâlidem bana söyledi. Çok üzüldüm. Kâimpederim 'Biz onun namazını kıldık' dedi.

HAKKINDA YAZILANLAR

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri hakkında yazılmış fazla bir eser yoktur. Dolaylı olarak bahseden kitapların da çoğunda noksanlar veya hatalar bulunmaktadır. Bazen aynı isimde farklı zâtlar bile kendisiyle karıştırılmaktadır. Tasavvuf tarihi üzerine otorite kabul edilen, Thierry Zarcone, Abdülhakîm Efendi'nin vefat tarihini yanlış verdiği gibi; üstelik hiç halife bırakmamasına rağmen, oğlunu yerine halife bıraktığını söylemiştir.

Abdülhakîm Efendi, terceme-i hâllerini **Sefîne-i Evliyâ** adıyla bir kitap hazırlayan Hüseyn Vassâf Halvetî'nin ricâsı üzerine [1923'de] bizzat yazdırmıştır. Bu hâl tercemesi, ancak o tarihe kadar olan bir devreyi ihtivâ eder. Elinizdeki kitapta, evvelemirde bu eser mehaz tutulmuştur. Abdülhakîm Efendi'nin bizzat kaleme aldırdıkları basılmamış eserlerinde ve sevenlerinin hazırladıkları **"Keşkül"** adlı eserlerde de hayatına ait mühim bilgiler vardır. Abdülhakîm Efendi'nin hayatı, Hüseyn Hilmi Işık'ın başta **"Seâdet-i Ebediyye"** ve **"Eshâb-ı Kirâm"** olmak üzere müteaddid eserlerinde; Necib Fâzıl Kısakürek'in yazdığı **"Büyük Kapı"** ve **"O ve Ben"** adlı eserinde; ayrıca Süleyman Kuku'nun, Abdüllatif Uyan adıyla neşrettiği **"İslâm Meşhurları Ansiklopedisi"**nin Abdülhakîm Arvâsî maddesinde neşredilmiştir. Süleyman Kuku, burada yazdıklarını, Abdülhakîm Efendi'nin eserlerinden mühim bir kısmının latinize edilmiş hâliyle beraber, 2009 senesinde **Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyatı** adıyla ayrıca neşretmiştir.

Türkiye Gazetesi'nce 2003 senesinde neşredilen **Evliyâlar Ansiklopedisi**'nde elinizdeki kitabın müellifi tarafından kaleme alınan kısa biyografisi neşredilmiştir. Buna mukabil **TDV İslâm Ansiklopedisi**'nde Nihat Azamat tarafından yazılan Abdülhakim Arvasi maddesi, ilmî ciheti ve şahsiyeti ile Türkiye'deki ilim ve tasavvuf hayatına katkıları üzerinde tek kelime bile ihtivâ etmeyen kuru bir biyografiden ibarettir.

Abdülhakîm Efendi hakkında yapılmış yegâne akademik çalışma, 1996 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'nun danışmanlığı altında **"Abdülhakim Arvasi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı"** adıyla İbrahim Baz tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir (YÖK No: 51751). Bundan evvel Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Takyeddin Zahid Arvas tarafından **"Abdülhakîm-i Arvâsî"** adlı bir de lisans (bitirme) tezi hazırlanmıştır. Biyografisi hakkında muhtelif televizyon

ve radyo programları neşredilmiştir.

Bid'at İhdâs Etmemek

Hüseyn Vassâf Efendi

Zamanına gelinceye kadar yaşamış bütün tasavvuf büyüklerinin hayatlarını anlatan Sefîne-i Evliyâ müellifi Osmanzâde Hüseyn Vassâf Halvetî, Abdülhakîm Efendi'nin kendisine verdiği mufassal terceme-i hali, kitabın ebadını nazara alarak ihtisar etmiştir. Orada Abdülhakîm Efendi'ye tahsis edilen kısım şöyledir[226]:

Şeyh Seyyid Abdülhakîm Efendi

1281 sene-i hicriyyesi Şevvâlinde (Mart 1865) Hakkârî'de âlem-i şuhûda kadem-zen olmuşdur. Pederleri Seyyid Mustafa Efendi olup, Kürdiyyü'l-asl, seyyidü'n-neseb, lakabları 'Manzûr-ı nazar-ı pîrân-ı kirâm' dır. Arvâsîzâdelerdendir.

Kürdistan'ın muhtelif şehirlerinde, muhtelif zevâttan tahsîlde bulunmuş; iktisâb-ı feyz-i ulûm etmişdir. Mülâkî olduğu zevât-ı kirâmın her birinden Nakşibendî, Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çeştî tarîklarından kesb-i kemâlât ederek müstahlef olmuş; Üveysiyyü'l-meşreb bir zât-ı sütûde-siyerdir.

Muhît-i tahsîlinin îcâbât-ı tabiiyyesinden olarak ulûm-ı Arabiyye vü Fârisiyye'den behremend olarak, her iki lisânın edebiyyâtında zamanımızın müteferridleri sırasına geçmişdir. Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye'den âtîde terceme-i hâliyle tezyîn-i sahîfe olunacak Mevlânâ Hâlid Ziyâeddîn-i Nakşibendî'ye müntehî olup, mürşidleri Seyyid Fehîm, onun şeyhi Seyyid Muhammed Sâlih, onun mürşidi Seyyid Tâhâ, onun mürşidi de Mevlânâ Hâlid hazretleridir.

İstanbul'a hicretleri 3 Şa'bân 1337 [5 Mayıs 1919] târîhine müsâdifdir. Burada kemâlât-ı ârifâneleri şâyi' olup, herkes meclis-i irfânlarına şitâbân olmakdadır.

Eyyüb'de, Kaşgârî Abdullah Efendi Hazretlerinin dergâh-ı meşîhati münhâl olmakla, meşîhat, imâmet ve hitâbeti kendilerine tevcîh olunmuşdur. İstanbul'a hicretden mukaddem, Van vilâyeti ve etrâfında neşr-i feyz-i tarîkat eylemişdi. 1315 [1898] ve 1325 [1908] senelerinde Haremeyn-i Muhteremeyn'i ziyâret şerefine mazhar olub, burada iki ay kadar ikâmete kâm-yâb olmuşlardır.

226 2. cild, S. 60-61; latin harfleri ile baskıda, s. 118-119.

Kendileri bid'at ihdâsından fevkalâde müctenibdirler. Hattâ tercume-i hâl-i âlîlerini yazmak emeliyle istihsâl-i ma'lûmât için mürâcaat ve istîzâhıma karşı 'Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye'de bid'at ihdâs etmeyerek istikâmetle irşâd-ı ıbâd vazîfesini îfâ eylemekdedir' diye yazılmasını emr buyurdular. Fazîlet-i aliyyeleri ulemâ-yı zemânın tasdîkkerdesi olduğundan, Süleymâniyye Medresesi'ne mevâız-ı dîniyye müderrisliği dahi uhde-i fâzılânelerine tevcîh olunmuştur.

Meslek-i hususîleri hakkındaki istizâhıma 'Me'muriyyetim yoktur. Yalnız müderrislik ve meşîhat maâşıyla ve tekkenin şehrî 15 kilo pirinç, 20 kilo fasulye ve 500 kuruş lahm bedeliyle it'âm-ı fukarâda bulunuyor, geçiniyorum. Lehu'l-hamd ve'l-minne, siyâset bilmem. Fırkalara nisbette bulunmadım. İrşâddan başka bir hizmetle mükellef değilim' buyurdular.

Şeyh Sıddîk Efendi nâmında bir halîfeleri vardı. Ermeniler tarafından şehîd edilmişdir. Elyevm Ahmed Neyyîr el-Mekkî ve Ahmed Münîr el-Kudsî nâmında iki mahdûmu vardır.

Kendileri orta boylu, beyaza karib kır sakallı, esmerü'l-levn, mütenâsibü'l-endam bir zât-ı âli-kadrdir. Selâset-i beyâniyye ile ifâdeye ve her üç lisânda fesâhatla tekellüme muktedirdir. Şem'a-ı irfânının etrâfında toplanan mürîdânı günden güne tezâyüd etmekdedir. Kerâmet-i irfâniyyesi müşâhed olup, cevâmi'-i şerîfedeki va'z u tedrîsinden umûm istifâde etmekdedir. Hakâyıka ve dekâyıka müteallik olan ifâdeleri mürîdânı tarafından zabt edilegelmekdedir.

Tasavvufa müteallik er-Riyâdu't-Tasavvufiyye ve âdâb-ı Nakşibendiyye'ye dâir Râbıta-ı Şerîfe nâmlarında eserleri matbû'dur.

Sonu Pişmanlık Olan İşler

Kaleme aldığı dinî ve ahlâkî eserlerle tanınan Hüseyn Hilmi Işık Efendi, ilmî bir şahsiyet olarak hocasını şöyle tasvir etmektedir:

ABDÜLHAKÎM EFENDİ: Büyük âlim idi. Zâhir ve bâtın ilmlerinde kâmil ve dört mezhebin de fıkh bilgilerinde mâhir, veliy-yi kâmil idi. Rûh bilgilerinin mütehassısı idi. Van vilâyetinin Başkal'a kazâsında 1281 [m. 1865] de tevellüd edip, 1362 [m. 1943] de Ankarada vefât etdi. Abdülhakîm efendinin babası Halîfe Mustafâ Efendi, seyyid Tâhâ-i Hakkârînin "kuddise sirruh" oğlu olan, seyyid Ubeydüllahın talebesi idi. Bunun babası, seyyid Muhyiddîn; Onun babası, seyyid Muhammed, bunun babası da, seyyid Abdürrahmândır. İmâm-ı Alî Rızâ bin Mûsâ Kâzım soyundan olup, Seyyid oldukları, Irâkdaki şer'î mahkeme

defterlerinde yazılı olduğu gibi, seyyid Abdülkâdir-i Geylânînin torunu olan seyyid Abdürrezzâkın mübârek el yazısı ile de tasdîk edilmiş olduğu, Van mebûsu İbrâhîm Arvâsın 1371 [m. 1952] de basdırdığı (Seyâhatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî) kitâbında yazılıdır.

Seyyid Abdülhakîm efendi, 1332 [m. 1914] senesinde, Ermenilerin İngiliz silâhları ile müslimânlara saldırdıkları zemân, Receb ayında, Başkal'adan hicret ederek [1337] de İstanbul'a geldi. Eyyûb sultânda, önce yazılı medreseye, sonra Gümüşsuyu tepesindeki Murtezâ efendi mescidine yerleşdi. Çeşidli câmi'lerde va'z vererek, Vefâ lisesinde öğretmenlik, Sultân Selîm câmi-i şerîfi yanındaki Süleymâniyye medresesinde öğretmenlik yaparak, İslâmiyyeti yaymağa, din düşmanlarını susdurmağa ve sindirmeğe başladı. Medreselerin en yüksek, üniversite kısmı olan, Süleymâniyye medresesine müderris, ya'nî ordinaryüs profesör olarak ta'yîni, 8 Zilka'de 1337 ve 5 Ağustos 1335 [m. 1919] târîhli fermân ile yapılmışdır. Seyyid Abdülhakîm Efendi Murtezâ Efendi mescidine imâm, hatîb ta'yîn edilip, 1362 [m. 1943] senesinde vefât edinceye kadar burada ve birçok cami'lerde ve mekteblerde islâmiyyeti yaydı. (Râbıta-i Şerîfe) ve (er-Riyâdut-Tesavvufiyye) kitâbları basılmışdır[227]. Seyyid Abdülhakîm bin Mustafâ kaddesallahü teâlâ esrârehümâ, sôfiyye-i aliyye büyüklerinden ve ilmi ile âmil ulemanın kâmillerinden olup; tervîc-i din ve neşr-i ilm ve sehâyı tâbı' ve şer'i şerîf-i Ahmedînin sallallahü aleyhi ve sellem icrâsında bezl-i vücûd ve sarf-ı mâl ederek, akran ve emsalinin üstünde bir zât-ı kerîmü'lhisâl idi[228]. [Seyyid Abdülhakîm Efendi, sôfiyye-i aliyye denilen tasavvuf büyüklerinden ve ilmi ile amel eden âlimlerin büyüklerindendir. Dini yüceltmek, ilmi yaymak ve şer'-i şerif hükümlerinin yerine getirilmesinde bedenini ve malını cömertçe sarfederek, emsallerinin üzerinde yer tutan yüksek hasletler sahibi idi.]

Seyyid Abdülhakîm Efendi her ilimde yed-i tûlâ [derinlik] sahibiydi. Kimsenin erişemediği uzak ve ince meselelerdeki tahkikatı gıpta edilecek dereceydi. Hangi mevzuda konuşsa, o bahsin bütün inceliklerine vâkıf olduğu anlaşılırdı. Akâid, tefsir, hadîs, fıkh, usûl-i fıkh, usûl-i hadîs, usûl-i tefsirde eşi ve benzeri olmadığı gibi; tasavvufta da zamanın harikasıydı. Her hal ve hareketinde, yemede ve içmede, oturmada ve kalkmada, konuşmada ve sükûtta, tebessümde ve ağlamada, yürümede ve durmada, yatmada ve uyumada, Hazret-i Peygamber'e uymak kendisinin mümtaz vasfıydı. Zeki, anlayışlı, fıtraten akıllı ve

227 Hilmi Işık, **Eshâb-ı Kirâm**, 46. b, İst. 2009, s. 288-294.
228 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 157.

tedbirli olup; sonu pişmanlık olan işlerden uzak idi.

Din bilgilerinde ve tasavvufun ince marifetlerinde derin derya idi. Üniversite mensupları, fen ve devlet adamları, çözülemez sandıkları güç bilgileri sormaya gelir; sohbetinde, dersinde, bir saat kadar oturunca, cevabını alır, sormaya lüzum kalmadan, o bilgi ile doymuş olarak geri dönerdi. Teveccühünü, sevgisini kazananlar, sayısız kerâmetler görürdü. Çok mütevâzı idi. Ben dediği işitilmemişti. 'Bizler hesaba dâhil değiliz. O büyüklerin yazılarını anlayamayız. Ancak bereketlenmek için okuruz' buyururdu. Halbuki kendisi, bu bilgilerin mütehassısı idi. Yakınlarından birine, 'Burada birkaç velî yetişiyordu' buyurmuştu[229].

Memleketin her tarafından ve yabancı milletlerden uyanık ve meraklı kimseler gelip, ilimden, fenden çok şeyler sordukları ve cevaplarını alıp doya doya gittiklerini görürdüm. Bu arada dünyalık için ve hatta düşmanlık için gelen aşağı kimseler de bulunurdu. Keskin görüşleriyle, karşısındakilerin kalblerini okur; niyetlerini hemen anlardı. Fakat halim, şefkatli ve ileri görüşlü olduğu için, dostu düşmanı ayırmaz; hepsini tevâzu ve müdârâ ile karşılardı. Kendisine Allah için, temiz kalble gidip feyz alanlar, onların yolunda gitmekte; İslâmiyetin ahkâmına uymaktadır. O kapıdan feyz aldığını söyleyip de, ibâdetlerden kaçınan, haramlara, kötülüklere dalan kimselerin de, ikiyüzlü ve istismarcı oldukları anlaşılmaktadır[230].

Abdülhakîm Efendi, din düşmanlarının yazılarla, propagandalarla, kuvvet ve servetleri ile İslâmiyeti yıkmağa çalıştıkları; müslümanları dinsiz, imansız bırakmaya uğraştıkları bir zamanda, dersleri, vaazları ve yazıları ile Ehl-i sünneti yok olmaktan korumuş; gençliğe aşılanan zehirli yalanları pek mâhir yol ile temizlemiştir. Bu uğurda çetin eziyet ve cefâlara katlanmıştır[231].

Birkaç maddî bilgi çerçevesine sıkışmış kalmış olup, büyük âlimlerden ve bunların eserlerinden ve bilhâssa, dîn-i islâmın, Benî İsrâîl Peygamberlerine "salevâtullahi teâlâ aleyhim ecma'în" benzetilen, çok mikdârda ve çok yüksek âlimlerinden, velîlerinden haberi olmıyan ve din bilgisi olarak, ana, babamızdan duyduğumuz, fekat etrâfımızda esen fırtınaların yavaş yavaş uçurduğu az bir sermâyeden başka hiçbir şeyi bulunmıyan bizlere, her biri, kıymetler, meziyyetler hazînesi ve se'âdet-i ebediyye kapısının anahtarı olan sayısız islâm kitâblarının

229 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 294.
230 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 293.
231 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 288.

ismlerini işitdiren ve bunların, rûh hastalarına devâ yazılarını okumak ve anlamak bahtiyarlığına kavuşduran ve Allahü teâlânın Türk milletine büyük ihsânı, kâfirlerin ve mürtedlerin yalan ve yaldızlı sözlerine aldanarak ebedî felâkete sürüklenen ma'sûmların kurtarıcısı ve Allahü teâlânın varlığını, Peygamberimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" üstünlüğünü, îmânın ve islâmın hakîkatini, fikr hastalarına içirerek, gençliğe şifâ sunan rûh mütehassısı ve kalbleri karartan, ecdâdımızın mukaddes yolunu örten, küfr ve irtidad bulutlarının dağıtıcısı serin sabâh rüzgârı ve îmân kaynaklarını temâmen örten, dinsizlik karanlığını ufuklardan sıyırıp dağıtan, ilm ve ma'rifet güneşi, dört mezhebin inceliklerine, evliyâlığın yüksekliklerine vâkıf, dünyâ ve âhıret se'âdetinin rehberi idi[232]. Siyâsete hiç karışmamış, siyâsî fırkalara bağlanmamışdır. Bölücülüğe, tarîkatçılığa karşı idi. Tekkelerin lağvı kanûnu çıkdıkdan sonra, şeyhlik, mürîdlik üzerinde konuşduğu işitilmemişdir. Kanûnlara uymakda çok titiz davranır, konuşmalarında da bunu tavsiye ederdi. Dîni dünyâ çıkarlarına âlet eden yobazlara karşı Eyyûb Sultân, Fâtih, Bâyezîd, Bakırköy, Kadıköy, Beyoğlunda Ağa câmi'i şerîfleri kürsîlerindeki konuşmaları, bunların iftirâlarına sebeb oldu[233].

Seyyid Abdülhâkim Arvâsî hazretlerinin mürşid-i kâmil olduğu, mürşidi Seyyid Fehim hazretlerinin kendilerine yazıp verdiği beş büyük tarîkatteki hilâfetnâmesinden açıkça görüldüğü gibi, ilminin derinliğinden, güzel ahlâkından, kerâmetinden, perdelerin arkasından haber vermesinden de anlaşılmaktadır. O büyüklerdendir ve silsile-i aliyyenin bir halkasıdır. Resmini görüp, mübârek yüzünü tanımak da çok kolaydır. Onu hâtırlayarak, mübârek kalbinden feyz almak, Allahü teâlânın müslümanlara büyük nimeti ve ihsânıdır. Maksad, özlenen hazinenin yolunu bildirmektir. Belki kavuşan olur. Âhır zamanda bunları işitmek, inanmak ve taleb etmek de, pek az kimseye nasîb olur. Sevdiklerini bizlere tanıtan ve onları sevmek nimetini ihsân eden yüce Rabbimize şükürler olsun![234]

Evet, İslâm âlimi gördüm. Müslümanlığın ne olduğunu ve İslâmiyetin yüksek bilgilerini ondan öğrenmekle şereflendim. Onun İslâm ilmlerinde ve fen ve tarih bilgilerinde engin bir denize benzediğini ve İslâm dininden kaynaklanan güzel ahlâkını görerek hayran oldum[235].

232 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 157.
233 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s. 158.
234 Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm, (1978), s. 184-185.
235 Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s. 7.

Din câhilleri, din düşmanları meydâna çıkmışlar, cirit oynuyorlar. İslâmiyyete saldırmakda, birbirleri ile yarış ediyorlar. Bunlara cevâb verecek, erbâb-ı kemâlden bir kahraman görülmiyor. Din gidiyor. İslâmiyyet yıkılıyor. Rabbimize çok ve sonsuz şükrler olsun ki, bu hâlleri çok önceden gören ve üzülen, fekat söylemekden, yazmakdan mahrûm edilmiş olan derin bir din âlimini, bu ilmin mütehassısını görmekle şereflendik. Bu çok büyük ni'metinden, ihsânından dolayı, Rabbimize tekrâr tekrâr şükrler olsun! Vücûdümüzün her hücresi dile gelse, Rabbimizin bu ni'metinin şükrünün milyonda birini yapmış olamayız. O büyük din mütehassısının, ya'nî Seyyid Abdülhakîm Efendinin "rahmetullahi teâlâ aleyh" hikmet ve ma'rifet hazînesinden birkaç şey işitmeseydik, bu ulvî ve çok yüksek ve pek tehlükeli olan mevzû'da kitâblar yazmak şöyle dursun, ağzımızı açmağa bile cesâret edemezdik. Fekat, o kaynakdan sızanları, din kardeşlerimize iletmeği kendimize vazîfe, hattâ borç biliyoruz[236].

Beni cehâletten ve bâtıla saplanarak sonsuz felâketlere sürüklenmekten koruyan, kalbimin ışığı, ruhumun tabibi, saadetimin biricik sebebi, ilim ve kerâmet kaynağı, büyük insan, İslâm dininin vesikası, hakkın ve faziletin hazinesi, talebesi olmakla şereflenmekten çok uzak isem de, merhamet ve şefkat deryasından bir damla ihsan ederek, beni küfrden, dalâletten kurtaran, kerîm oğlu kerîm, hakîkî seyyid, Abdülhakîm-i Arvâsî hazretlerine rahmet, mağfiret ve rif'at-i menzilet için âcizâne, fakirâne düâ ederim[237]."

Tasavvufun Gayesi

Abdülhakîm Efendi ve tasavvuf telâkkisi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Dr. İbrahim Baz, tezinin sonsözünde Abdülhakîm Efendi hakkında şu tesbitleri yapmaktadır[238]:

"Eserlerinden tesbit edebildiğimize göre, Abdülhakîm Arvâsî, mutasavvıfların üzerinde tartıştıkları vahdet-i vücud konusunda, İmâm-ı Rabbânî'nin vahdet-i şuhud görüşünü, İslâm'ın ruhuna daha yakın kabul eder. O'na göre, vahdet-i vücud konusunda görüş belirten İbni Arabî, eser üzerinde yoğunlaşmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin müessir üzerinde derinleşen vahdet-i şuhud görüşü, şeriata daha uygundur. Râbıta, İslâmî esaslara ters değil, aksine kitap, sünnet ve icma ile sabittir. O,

236 Hilmi Işık, **Fâideli Bilgiler**, 42. b, İst. 2007, s. 134.
237 Hilmi Işık, Mısırlı Bir Din Adamının Din Düşmanlığı, s. 4-6.
238 İbrahim Baz, **"Abdülhakim Arvasi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı"**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara İlahiyat Fakültesi, 1996, s. 117-118.

şeriat-tarîkat uygunluğu hususunda hassasiyet göstermiş ve şeriata uymayan tarîkat ve tarîkat usullerinden hiç birini kabul etmemiştir.

Abdülhakîm Arvâsî, dönemindeki bazı tarîkatların hedeflerinden uzaklaşmalarına ve tekkelerin yozlaşmasına tepki göstermiş; şeriata uymayan tarîkatı kabul etmeyerek, bağlı bulunduğu Hâlidî kolunun özelliklerini üzerinde toplamıştır. Hatta halife olacak kimsenin sadece tasavvufî terbiye almasını yeterli görmemiş; mutlaka fıkıh bilmesini bir zorunluluk kabul etmiştir.

O'na göre tasavvufun gayesi, Hazret-i Peygamber'in manevî mirasına sahip çıkacak ve her nefesinde yaratıcısını zikredebilecek "kâmil insan"lar yetiştirmektir. Fakat O da, son zamanlarda birçok tarîkatın ve tekkenin asıl gayelerini yitirdiğini görmüş ve kâmil insanların azaldığını söylemiştir. Belki de bu sebepten dolayı yerine bir halife bırakmamıştır.

Tekkelerin ve tarîkatların aslî hüviyetlerini kaybettiği ve tekkelerin kapatılıp, tarîkatların yasaklandığı bir dönemde, Abdülhakîm Arvâsî gibi şeriata uymayan her şeyi reddeden sûfîlerin olması, bugün Türkiye'de faaliyetlerini sürdüren bazı gerçek tarîkat kollarının bugünün Türkiye'sine ulaşmasında önemli bir rolü olmuştur."

Ağa, Şeyh, Devlet

Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State adlı kitabında Abdülhakîm Efendi'den şöyle bahseder:

Abdülhakîm Arvâsî (1864-1943), Türkiye Cumhuriyeti'ndeki en nüfuzlu Nakşibendilerden biri olduğu kadar, en büyük, en muhafazakâr ulemadan biriydi. Pek renkli muhafazakâr şair ve münekkid bir yazar Necib Fâzıl Kısakürek'in ve reform karşıtı, aşırı muhafazakâr bir cemaatin kurucusu Hüseyn Hilmi Işık'ın mürşididir. Yetiştirdiği çok sayıda büyük âlimlerle meşhur Van yakınlarındaki Arvas köyünde bir seyyid ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Soyağacı ve silsilesine dair malumat tutarsızdır. Bu mevzuyu en iyi bilmesi gereken Işık, babasının Şeyh Ubeydullah'ın halifelerinden Mustafa isminde birinin olduğunu beyan eder (Seâdet-i Ebediyye, 1979: 966). Uyan (İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, 1983: 34) da aynı irtibattan söz eder. Ama Abdülhakîm'in, aralarında I. Seyyid Taha ve Hâlid Cezerî'nin de bulunduğu çeşitli Kürd Nakşibendî şeyhlerinin yanında eğitim görmüş Şeyh Fehim Arvâsî tarafından tarîkata kabul edildiğini iddia eder (1983: 771). Kısakürek, O ve Ben kitabında, hatalı olarak Abdülhakîm'i,

Fehim'in oğlu Ma'sum vasıtasıyla torunu yapar.[239]

Maamafih müellif, gayet açık hususları bile, tezat varmış gibi göstererek, kendince bir ilmî objektivite ve metod kaygısı gütmektedir. Halbuki Abdülhakîm Efendi'nin neseb ve tahsil hayatına dair bir müphemiyet [belirsizlik] mevzu bahis değildir. Arvas ailesi meşhur bir ulemâ ailesidir. Hilmi Işık'ın ve Abdüllatif Uyan'ın kitaplarında söylenenler doğrudur. Üstelik müellif, Necib Fâzıl Kısakürek'ten, Abdülhakîm Efendi'nin Ma'sum Efendi'nin oğlu olduğunu naklederek hataya düşmüştür. Necib Fâzıl'ın bahsettiği, Ma'sum Efendi'nin oğlu ve 1957'de milletvekili iken İstanbul'da vefat eden Abdülhakîm Arvas'tır. Yine de Abdülhakîm Efendi'nin muhafazakârlığına ve devrin en büyük ulemâsından biri oluşuna dikkat çekmesi kayda değerdir.

Daha da Kahramanlaştılar

Türkiye'de tasavvuf hayatı ve tarîkatler üzerine çalışmalarıyla tanınan Fransız tarihçi Dr. Thierry Zarcone (1958) der ki:

> "Bir başka önemli şahsiyet, Eyüp'teki Kaşgârî tekkesinin şeyhi, çok meşhur bir zat olan Abdülhakîm Arvâsî -Necib Fâzıl Kısakürek'in manevî efendisi olmuştur- Cumhuriyet döneminde eskiden de şeyh olduğu tekkeden Nakşibendiyye ve Kâdiriyye geleneklerini sürdürmüştür... Elimizdeki delillere göre, Abdülhakîm Arvâsî Cumhuriyet döneminde geleneksel tasavvuf eğitimi vermeyi asla durdurmamış ve karizmatik şahsiyetinde hiçbir azalma olmamıştır. Aksine, birçok müslümanın anlattığına göre, Cumhuriyet'in başlangıcında, manevî efendiler daha da kahramanlaştılar, zulme uğrama talihsizliğine -veya talihine- sahip olanlar, karizmalarının büyüdüğünü görüyorlardı. Onlar gerçekten de şehitlik mertebesine ulaşabilecek bir yoldaydılar. Abdülhakim Arvâsî'nin yanında yıllarca çalışan Hüseyn Hilmi Işık, 1953'te Arvâsi'nin ölümünden 8 yıl sonra, Üsküdar -daha sonra Kadıköy- müftüsü olan Arvâsî'nin oğlu tarafından verilen bir şeyhlik icâzetnâmesi aldı. Karizmatik iktidar ve meşruluğun babadan oğula, kayınpederden damada geçtiği gözlenebiliyor"[240].

239 Martin van Bruinessen, **Agha, Shaikh and State-The Social and Political Structures of Kurdistan**, Zed Books Ltd: London, 1992, 331. Türkçe tercümesi: **Ağa, Şeyh, Devlet,** Trc: Banu Yalkut, İstanbul 1992, s.474. Kitabın neşredilen Türkçe tercümesi, tercüme kalitesi cihetiyle problemlidir. Bu bir paragrafta bile, çok sayıda tercüme hatası vardır.

240 Thierry Zarcone, **Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti: Zulümden, Yeniden Dinî Siyasî ve Toplumsal Mevkiye Ulaşma,** Trc. Eriman Topbaş, *Türkiye Günlüğü*, 23, Yaz 1993, s. 100.

Kitapta Abdülhakîm Efendi'nin vefat tarihi yanlış bir şekilde 1945 olarak verilmekte; Abdülhakîm Arvâsî'nin oğlu Mekkî Efendi, sehven babasının halifesi olarak gösterilmektedir. Hilmi Efendi'nin Mekkî Efendi'den aldığı şeyhlik değil; kendisinin de açıkça beyan ettiği üzere zâhirî ilim icâzetnâmesidir. Abdülhakîm Efendi, talebelerini yalnızca Nakşibendî usulleriyle terbiyeyi tercih etmiş; tekkeler kapatıldıktan sonra da, Zarcone'un iddiası hilâfına, tekke faaliyetinde bulunmamıştır.

Zarcone, Kürdistan asıllı şeyhlerin fonksiyonuna dair yazdığı bir makalesinde de şunları söylemektedir[241]:

> "Abdülhakîm Arvâsî kendisinden çok söz ettirmiştir. Hüseyn Hilmi Işık ve Necib Fâzıl Kısakürek gibi çok sayıda İstanbullu entelektüele, düşünüre ve yazara tesir etmiştir. Abdülhakîm Arvâsî'nin manevî mirası daha ziyade talebesi Hüseyn Hilmi Işık'ın etrafında toplanan cemaatte bulunur. (s.113) Menemen hadisesinde zan altında kalmış, serbest bırakılmış, ama vefatından birkaç sene önce Ankara'ya sürülmüştür. [Birkaç sene önce değil, aynı sene.] Şüphesiz bu sürgün talebe halkasından, bilhassa da İstanbullu talebelerinden uzaklaştırmak içindi. (s.116) İstanbul'a yerleşmiş olan Kürdistan asıllı şeyhlerde, tekke-medrese münasebetini kurdukları görülür. Abdülhakîm Arvâsî, şeyhlik vazifesi yanında, profesörlük yani müderrislik vazifesini îfâ etmeğe ehemmiyet verirdi. (s.118) Kanaatimce Abdülhakîm Arvâsî'nin bıraktığı en mühim izlerden biri, 17. asır Nakşibendiyye tarîkatinin müceddidi Hindli İmâm-ı Rabbânî'yi okumayı yaygınlaştırmasıdır. (s.119) Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde sık sık İmâm-ı Rabbânî'ye veya Hindistan'daki haleflerine atıf vardır. Günümüzde Hüseyn Hilmi Işık ve cemaatinin İmâm-ı Rabbânî'ye gösterdikleri alâka en kayda değer hususdur. Hüseyn Hilmi Işık, bizzât Mektûbât'ı Fârisîden tercüme etmiş ve birçok eserinde İmâm-ı Rabbânî'den ilham almıştır. Hakikat Kitabevi (eski Işık Kitabevi) Hind Nakşibendîlerine ait Fârisî eserleri ve Mevlânâ Hâlid'in Arabî yazılarını ofset yoluyla basmıştır. (s.119)"

Zarcone, İslam Ansiklopedisi'nin İngilizce versiyonuna yazdığı tasavvuf maddesinde de Abdülhakîm Arvâsî hazretlerine dair benzer ifadeler serdeder ve onun ilim dünyasındaki İmâm-ı Rabbânî vurgusuna işaret eder[242]. XX. asırda Türkiye'de tasavvuf ve tarîkatlere dair bir başka ma-

241 Thierry Zarcone, **Note sur quelques shaykh soufis kurdes contemporaines et leurs disciples à Istanbul**, *Islam des Kurdes, Les Annales de l'Autre Islam*, no 5, INALCO-ERISM, Paris, 1998, 109-123.

242 Thierry Zarcone, **Tasawwuf**, *Encyclopedia of Islam*, 2nd Edition, s. 334.

kalesinde de kısaca Abdülhakîm Efendi'den bahseder ve onun tekkelerin kapanması hakkındaki meşhur sözünü kaydeder[243].

Hamid Algar

Hamid Algar'ın Nakşibendî tarîkatı üzerine yazdığı makaleler toplanıp Türkçe'ye tercüme edilerek Nakşibendîlik adıyla basılmıştır[244].

Bu makalelerden biri "Kaşgar'dan Eyüp'e" adını taşır ve Kaşgârî Tekkesinin tarihini anlatır. Cüneyd Köksal'ın tercüme ettiği bu makalede Abdülhakîm Efendi'nin hayatından da bahsedilmektedir. 1977 Mayıs'ında, Bağlum'da şeyhin mezarını da ziyaret ettiği anlaşılan yazar, bu makalede şöyle demektedir (s.155-156):

> Kaşgârî Tekkesi'nin son şeyhinin hayatı işte böyle sona erdi. Arvâsî'nin İstanbul'u zorla terk etmesinden sonra, bu tekkenin ibadetle ilişkili hayatından geriye kalan şey, tekkeye bitişik camide günümüze kadar kılınmaya devam eden Cuma namazıydı. Bununla birlikte, Arvasi'nin manevi mirası tamamen sahipsiz kalmadı. Meşhur şair ve edebiyatçı Necib Fâzıl Kısakürek (v.1983), Batı, özellikle de Fransız kültüründen kurtulmasıyla birlikte ona karşı büyük bir tutkuyla inandı ve beraberinde İslâmî mirası yeniden keşfetti; kendisine duyduğu minnettarlığa karşı öğretileri ve hayatına ilişkin çok şeyler kaleme aldı. Hüseyn Hilmi Işık, her ne kadar takipçilerinin kendisine has belirli ve karakteristik bazı vurguları bulunmaktaysa da, Arvâsî'nin halifesi olduğuna dair bir iddiayla birlikte [ki böyle bir iddiası hiç olmamıştır] Hâlidî-Nakşibendî geleneğine ait bu hususi kolun sonrakilere aktarımını bir derece muhafaza etti[245].
>
> Bundan [Sultan Abdülmecid devrinden] sonra Hâlidîlerin İstanbul'da konumu giderek sağlamlaştı. Bâb-ı Âli'nin yanında yer alan tekkesi çok sayıda devlet memuru tarafından ziyaret edilen büyük hadis âlimi ve mürşid Şeyh Ziyaeddin Gümüşhanevi (ö.1894), Kelâmî tekkesi postnişîni Şeyh Mehmed Esad Erbilî (ö.1931) ve Kaşgârî tekkesi

243 Thierry Zarcone, **Soufisme et Confréries en Turquie au XXe Siècle,** *École des Hautes Études en Sciences Sociales,* Paris, 2002.

244 Haz. Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, 1 ve 2.baskı, İstanbul 2007. 1940'da İngiltere'de dünyaya gelen ve Cambridge'de Arap-Fars filolojisinde okurken 1959'da İslâmiyete giren Hamid Algar, Cambridge'de doktorasını tamamlayıp; California Üniversitesi'nde Orta Doğu Araştırmaları Bölümünde profesör oldu. Arapça, Farsça ve Türkçe de bilen Hamid Algar, Türk bir hanımla evlidir ve Selim adında oğlu vardır.

245 Hamid Algar, **"Der Nakşibendi-Orden in der republikanischen Türkei"**, *Islam und Politik in der Türkei*, Nşr. Jochen Blaschke ve Martin van Bruinessen, Berlin 1984, s. 184-185.

postnişîni Şeyh Abdülhakîm Arvâsî (ö.1943) gibi güzide şahsiyetler sayesinde yirminci asrın ilk dönemlerine dek tarîkatın nüfuzu giderek artmıştır[246].

Modern Türkiye'de Nakşibendî varlığının devamının bir başka tezahürü de, iki şeyhin; Süleyman Hilmi Tunahan (v.1959) ile Abdülhakîm Arvâsî'nin (v.1943) takipçilerinden meydana gelen ve bizim ancak "cemaat" diyebileceğimiz oluşumların zuhur etmesidir. "Cemaat" kelimesini iki sebepten dolayı kullanıyoruz: Evvela, söz konusu şeyhler geleneksel anlamda halifeler bırakmadan vefat etmişlerdir; bundan ötürü kendilerine bağlı olan ve vefatlarından sonra da devamlılığı sürdüren cemaatlerin, yalnızca onların çizgisinin devam ettirilmesinden ibaret olduğunu düşünmek doğru olmaz. İkincisi, kendileri veya yakın dostları, doktrinel olarak merkezî konuma yükseltilen ve diğer gruplarla polemiklere sebep olan, altı çizili yeni noktalar getirmişlerdir...

Benzer bir görüş olarak, Nakşibendî geleneğine ait bereketin, yani kutsal gücün tükendiği; bundan dolayı geriye yapılacak tek şey olarak, kişinin nazarını silsilenin son temsilcisine sabitlemesi kaldığı fikri; ikinci cemaati, Şeyh Abdülhakîm Arvâsî'nin müridi Hüseyn Hilmi Işık'tan sonra *Işıkçılar* diye isimlendirilen cemaati karakterize eder.

Abdülhakîm Arvâsî'nin vurgusu sıkı bir şekilde Sünnî inancına bağlılığı devam ettirmek üzerineydi. Sadece cumhuriyetin "laiklik"ine değil, aynı zamanda Şiîlik, Vehhâbîlik, Selefî ekol denilen Afganî ve Abduh'a karşı ve genel olarak "ıslah" diye adlandırılan her türlü iddiaya karşı polemik mücadelelerde bulundu.

Bu çok sıkı muhafazakâr pozisyon, Ehl-i sünnet ulemâsının (Sünnî İslâm'ın klasik âlimleri ve eserlerinin) mutlak bir otoriteye ve ebediyyen kâfi gelecek bir mertebeye yükseltilmesine yol açtı. Burada geçmişe intibaktan söz etmek tamamen doğrudur. Bu intibak, Nakşibendî yolunun fiilen sona erdiği şeklindeki kanaatle kuvvetlenmiştir; -Işık'ın bu yazara söylediği üzere- Hazret-i Peygamber'in nuru bin yıl parlak şekilde aydınlatmış; o vakit bu ışık Şeyh Ahmed Sirhindî ile bir nebze yenilenmiş; fakat tekrar sönmeye yüz tutmuş olup görünürde de herhangi bir müceddid bulunmamaktadır. (Mülâkat, İstanbul, 18 Aralık 1969.) O halde geriye kalan tek şey; Sünnî ana yoldan sapmış olan herkesle polemik yürütebilmek ve Abdülhakîm Arvâsî'nin hatırasını yüceltmek için geçmiş ulemânın eserleri üzerinde kutsal metin

246 **"Osmanlı Türkiyesi'ne Hâlidî Nakşibendîlerin Usûl ve Âdâbı"**, Trc. Zeynep Özbek, s. 234.

gibi çalışmaktır."[247]

Entelektüel Tesir

İsrail Hayfa Üniversitesi'nden Dr. Itzchak Weismann, "**The Naqshbandiyya-Orthodoxy and activism in a worldwide Sufi tradition**" adlı 208 sayfalık kitabında Nakşibendiyye'nin tüm kollarını, Türkiye'dekiler dâhil, detaylı anlatmasına, hatta Kaşgari Dergâhı'nın tasavvuf hayatında pek de mühim rol oynamış sayılamayacak olan eski şeyhlerini tanıtıp resmini vermesine rağmen, Abdülhakîm Efendi'den kısaca bahsetmiştir[248]. Şöyle der:

> "Bir diğer üstad Hakkâri'li Abdülhakim Arvasi'dir (v. 1943). Kendisi I. Cihan Harbi'nden sonra İstanbul'a gelmiş ve Eyüb'deki Kaşgârî Dergâhı'nı ihyâ etmiştir. Arvâsî, Serhendî'nin Mektûbât'ına hususî alâka gösterirdi. Müridlerine, 1925'den sonra bile, Nakşibendî ve Kâdirî tarîkatına göre rehberlik etmeyi sürdürdü. Mahbesden çıktıktan sonra, dergâhı terketti [Bu ifade hatalıdır. Abdülhakîm Efendi, hiç mahbese girmemiştir. 1943'de İzmir'de ikamete tâbi tutulmuş; dergâh da boşaltılmıştır.] Ancak eserleriyle ve gizlice sûfî faaliyetini sürdürdü. Arvâsî, İstanbul'daki birçok muhafazakâr entelektüele tesir etti. Bunların arasında mecmuasında İslâmî değerleri cesurca müdafaa eden meşhur şâir Necib Fâzıl Kısakürek ve üstadının ölümünden sonraki on yıllık müddette onun halefi olarak tanınan Hüseyn Hilmi Işık (v. 2001) bulunmaktadır. [Thierry] Zarcone'e göre, Nakşibendiye tarîkatının geleneksel yapısından vazgeçerek, tarîkatın manevî mirasını gerçekleştirmek için çabalamıştır. Hareket bilhassa talebeler arasında alâka çekmekte ve güçlü finansal çevrelerce desteklenmektedir."

Işık Şahsiyetler

Ahmed Ersöz, son devir ilim adamlarından bazılarını anlattığı küçük hacimli **Işık Şahsiyetler** (İzmir 1992) adlı kitabının başında (s. 1-14) Abdülhakîm Efendi'nin kısaca hayatına ve Hilmi Işık ile Necib Fâzıl

---

247 **"Cumhuriyet Türkiyesinde Nakşibendî Tarîkatı"**, Trc. Cüneyd Köksal, s.268-271. Hamid Algar, İran'a gitmek üzere İstanbul'da bulunurken, tasavvufa dair kitap neşriyatından haberdar olduğu Hilmi Işık Efendi'yi evinde ziyaret etmiş; kendisine tevhid ve Nakşibendîlik hakkında sualler sormuştur. Şuna işaret etmelidir ki, Hilmi Işık Efendi, Işıkçılık tabirini asla kabul etmez; bütün mesaisinin İslâm âlimlerinin eserlerini yaymaya münhasır olduğunu söylerdi. Bu eserlere kıymet verip itibar göstermenin, 'kutsal metin' muamelesi yapmak demek olmadığı açıktır.

248 Dr. Itzchak Weismann, **"The Naqshbandiyya-Orthodoxy and activism in a worldwide Sufi tradition",** Routledge, 2007, s. 151-152

Kısakürek'in hocalarını tasvirine yer vermiştir. Burada "Kaypak Zeminde Dengeyi Korumak" serlevhası altında Abdülhakîm Efendi hakkında edebî bir üslupla realist tesbitler yapmıştır (s.3):

> "Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri, yaşadığı dönemi, hassas dengesi içinde idrak etti. Kaderin tecellilerini kendi mânâsı içinde anladı. Yıkılanların acısını duyarken, yapılabileceklerin neler olabileceğini de yakaladı, diyebiliriz. Ubûdiyyetin sırrını bir ömür boyunca bütün hassas mîzanı içinde taşıdı ve yaşadı. Marifet ve muhabbetin yakıcı ve iksir sunan bâdesini yudumladı. Onda zaman; insan olmak, emâneti taşımak gibi zorlukları vicdanında duyuş ve şuuruna eriştir. Maddî-manevî yağmalanmanın kaypak zemininde dengeyi korumak hayli zordur. Çevremizin tehlikeli mayınlarla sarılı olduğu bir mekânda dolaşabilmenin kaderini tayin; mahâret, iz'an ve ilham ister. Olduğu gibi kabullenmek ve yaşamak, kendini büsbütün irade savaşının baştan mağduru saymak, gelecek adına ümit hedeflerini tahrib eder. O, bütün bunların farkında oldu. O, cihad azmini bırakmadı; fakat nerede, nasıl ve ne ölçüde cihad edileceğinin ölçülerini gösterdi. Bir fâni için söylenecek bütün medihli ifadelere lâyıktır. Şanlı bir mâzinin yıkılışına şâhid olmak, sanırım kalbî insanlar için dayanılmaz bir acıdır. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri bu acıyı yüreğinde duyanlardandır. Zulüm görmüş, cefâ görmüş; fakat iman gibi bir sığınağın tadına ermiştir."

Sahabe'den Günümüze Allah Dostları

1996'da neşredilen **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları** adlı serinin 9. Cildinde Abdülhakîm Arvâsî'nin de biyografisi yer alır (s. 415-426). İbrahim Baz tarafından kaleme alınmıştır. Tekkelerin kapatılması üzerine söylediği "Hükümet boş mekânları kapattı. Onlar zaten kendi kendilerini kapatmıştı" sözünde, hem o devir tekkeleri hakkında bilgi verirken, hem de müşahhas mekânların kapatılması ile gönülden gönüle giden sevgi ve bağın hiçbir zaman engellenemeyeceğine işaret bulunduğuna dikkat çekilmiştir (s. 416).

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce

İletişim Yayınları'nın neşrettiği **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce** adlı serinin 2. baskısı 2004 senesinde çıkan İslâmcılık adlı 8. Cildinde, Mustafa Tekin, olabildiğince akademik ve objektif üslupta bir makale kaleme almıştır (s. 341-344). Makalede, adı geçen çizgide İmâm-ı Rabbânî, Abdülhakîm Arvâsî, Hüseyn Hilmi Işık ve Enver Ören olmak üzere dört ismin öne çıktığını söyler. Ona göre: "İmâm-ı Rabbânî'ye kadar uzanan bu kol, Abdülhakîm Arvâsî ile de tasavvuf formunda devam etmekte; ancak Arvâsî'nin İstanbul'da yürüttüğü faaliyet tekkelerin kapatılmasıyla son bulmuş; iki mühim müridinden biri olan Hilmi Işık ile hareket, eskisine göre kimi çizgilerini sürdürse de bir kırılma yaşanmıştır. Bunda, konjonktürel şartların da büyük tesiri vardır. Dolayısıyla tekkelerin kapatılması, çizginin tasavvuf formunu gittikçe flulaştırmıştır. Yine de bugün hâlâ kimi tasavvufî çizgilere sahiptir. Bunun en barizi evliya kültüdür... İmâm-ı Rabbânî'nin siyasî ve aksiyoner yönü, Türkiye'de tasavvufun kalıpları içerisinde apolitik bir boyut kazanarak kendisini Abdülhakîm Arvâsî ile ifade etmiş ve kanaatimizce bu tasavvufi yoğunluk azalarak Hüseyn Hilmi Işık'la beraber gelenekselci bir çizgi izlemiştir. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, dergâh ve ders dışında herhangi bir siyasal faaliyet içinde olmamıştır."[249]

Dindar Entelektüeller

Hakan Yavuz'un, Modernleşen Müslümanlar adıyla tercüme edilen (Trc. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005) **Islamic Political Identity in Turkey** eserinde, yalnızca bir yerde: "Nakşibendi geleneği, yeni kentli İslami entelektüel söylem için entelektüel ve tarihsel bir zemin haline geldi. Devletin izin vermediği entelektüel faaliyet, özel grup ve ağlar içinde oluştuğundan, Sufi tarîkatları Türk toplumunun dinsel kesimleri için serbest düşünce ve tefekkür alanları olmada iyi bir konumdaydı. Bu dönemde Nurettin Topçu'nun Hareket akımının manevi önderi Abdülaziz Bekkine (1895-1952) ve Büyük Doğu fikir çevresinde kritik bir liderlik rolü oynayan Abdülhakîm Arvâsi (ö.1943) gibi dindar entelektüeller

249 Abdülhakîm Arvâsî'nin en ziyade tesirini son devir devlet adamlarından Turgut Özal'da görmek mümkündür. Muhtemelen kendisini Büyük Doğu vasıtasıyla tanıyan ve Hilmi Işık Efendi ile de öteden beri tanışıklığı bulunan Turgut Özal, Medine'de yaşayan hattat/attar Mustafa Necati (Dumlu) Efendi'nin (1911-1991) de bulunduğu hususi bir mecliste, "Ben kendimi Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerine mensup addediyorum" demiştir. Hattat Mustafa Efendi bunu, Abdülhakîm Efendi'nin torunu Medeni Üçışık Bey'e de bizzat söylemiştir.

ortaya çıktı." gibi bir cümleye yer verilmiştir. (s. 190-191)

Manevî İksir

Van müftüsü (2016) Seyyid Nimetullah Arvas, **Nakşi Geleneğinin Bir Takipçisi Olan Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin İstanbul Yansımaları** adlı tebliğinde şunları söylemektedir[250]:

> "Abdülhakîm Arvâsî, yaşadığı dönemde farklı coğrafyalarda hayat sürmüş olmasına rağmen bulunduğu her yerde o bölgenin insanı gibi etkin rol üslenmiştir. Yaptığı ilmî ve tasavvufî faaliyetler onun günümüzde bile çokça duyulmasına ortam sağlamıştır. Doğduğu ve yaşadığı bölgede mensub olduğu ailesinin büyüklerinde olduğu gibi kendisi de insanları iyiliğe, hayra davet etmiş, bölgede Ehl-i Sünnet karşıtı fikirlerin yayılmasına mani olmaya çalışmıştır. Mezun olduğu Arvas medresesinin geleneğine son derece bağlı kalarak hizmetlerini sürdürmüştür. İslamiyet'in esasını teşkil eden 'İlim, Amel, İhlas' konusunda ciddi gayret göstererek çevresine telkinde bulunmuş ve kendisi de büyük bir sadakatle örneklik göstermiştir. Doğu Anadolu bölgemizin coğrafi yönünden aşılması zor bir bölgede kurulan ve tarihi bakımından önemli bir yere sahib Arvas Medresesi mezunu olan Abdülhakîm Arvâsî'nin, İstanbul'da Süleymâniyye Medrese-i Mütehassısîn'e müderris olarak tayin edilmesiyle, Arvas Medresesi geleneği ve hocası Hazreti Şeyh ve Allâme Seyyid Fehim hakkında fikir sahibi olmak zor olmasa gerek. Arvâsî'nin taşıdığı ilmi değerin tesirinin İstanbul'a yansıması da büyük boyuttadır. Onun en değerli talebeleri ve bağlılarından Hüseyn Hilmi Işık Efendi ve Sultan-ı Şuârâ Necib Fâzıl Kısakürek gibi büyük şahsiyetler onun manevi iksirinden istifâde etmişlerdir... Bazı akademisyenler O'nu tasavvuf tarihi [dersi]nin ilk hocası olarak takdîm etmişlerdir."

Kıl ucu kadar

Gazeteci yazar Mehmed Şevket Eygi, talebimiz üzerine verdiği yazıda (2015) Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye dair sözlerinden birkaç cümle şöyledir:

---

250 Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir, s.699-725. Seyyid Nimetullah Arvas (1954), Hoşab'da oğdu. Havalinin âlimlerinden Seyyid Cezâil Efendi'nin oğludur. Annesi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin mezunlarından Molla Alâaddin'in kızıdır. Büyük dedesi Seyyid Molla Abdülganî, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin dedesinin amcasıdır. Van İHL'nde okurken, babasından ve mahallî âlimlerden ilim tahsil etti. 1984'de Marmara İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Ankara İlahiyat Fakültesi'nde tefsir mastırını tamamladı. Kemah'ta imamlık, Nusaybin, Elmadağ, Polatlı, Muş, Adıyaman, Kırşehir ve Van müftülüğü yaptı. Altı çocuğu vardır.

"Abdülhakîm Arvâsî hakikî şeyh, gerçek mürşid-i kâmildir. Onun büyük hususiyetlerinden biri, Ehl-i sünnet ve cemaat itikadına ve mezhebine sımsıkı bağlı oluşudur. Şeriat-i Garrâ-i Ahmediyye'den kıl ucu kadar inhiraf etmemiştir. İmâm-ı Rabbânî ve Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin yolundan yürümüştür.... Şeyh Efendi'nin büyüklüğünü, hizmetlerini, bilahare merhum Hüseyn Hilmi Işık hazretlerinden bizzat dinlemişimdir."

Soner Yalçın

Gazeteci Soner Yalçın 4/XI/2007 tarihli Hürriyet'te **'Nakşibendi kardeşliği'nin zorlu sınavı'** adında kaleme aldığı iddialı bir yazıda şöyle söylemektedir:

> "Kaşgari Tekkesi: Kurucusu Şeyh Şefik Arvasi'ydi. Tekkeyi büyüten İstanbul Sultanahmet Camii imamı Abdülhakim Arvasi'ydi. Tekkenin son şeyhi Ahmet Mekki Arvasi'nin, İhlas Holding sahibi Enver Ören'in kayınpederi Hüseyin Hilmi Işık'a irşad müsaadesi verip vermediği halen tartışılmaktadır. Şeyh Şefik Arvasi'nin torunu Didar Hanım, Yusuf Bozkurt Özal'ın oğluyla evlidir. Said-i Kürdi (Nursi) Van'da Nakşibendi Arvasi tekkesinde eğitim almıştı".

Burada tek doğru cümle Didar Hanım'ın Yusuf Bozkurt Özal'ın oğlu İbrahim Reyhan ile evliliğidir. Şefik Efendi'nin Kaşgârî Tekkesi ile hiç alâkası yoktur; kendi ailesine ait Hizan tekkesine mensuptur. Sultanahmed Câmii imamı olan Abdülhakîm Efendi değil, Şefik Efendi'dir. Şefik Efendi'nin soyismi Arvâsî değil Eryuvası'dır. Mekkî Efendi, ne Kaşgârî Tekkesi'nde ne başka bir yerde şeyhlik yapmıştır. Kendisi Üsküdar ve Kadıköy müftüsüdür. Tekke, Abdülhakîm Efendi'nin İzmir'e gidişi üzerine 1943'te mühürlenerek kapatılmıştır. Soyismi Arvâsî değil, Üçışık olan Mekkî Efendi'nin, Hilmi Işık'a verdiği ilim icazetnâmesi ve tercümesi neşredilmiştir.

İstanbul'daki İhtiyar

Said Nursî'nin eserlerinde Abdülhakîm Efendi'den sıkça bahsedilir. Said Nursî'nin, kendisinden 20 yaş kadar büyük olan Abdülhakîm Efendi'yi ne zamandan beri tanıdığı malum değildir. Ancak kendisiyle aynı coğrafyada yetişmiştir. İstanbul'a gelmeden evvel görmüş olması muhtemeldir[251].

---

251 Said Nursî (1877-1960), Bitlis'in Hizan kazâsına bağlı Nurs köyünden bir Kürt çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaştan itibaren tahsil maksadıyla şarktaki ilim merkezlerini dolaştı; ancak hiçbirinde uzun müddet kalmadı. Aşırı zeki ve cerbezeli bir şahsiyete sahipti. Doğubayezid'de Şeyh Celâlî'den okudu. Cizre'de Bedirhanîlerin nezdinde iken, Cemâleddin Efgânî'nin talebeleri ile tanışması, dünya görüşünü değiştirdi. İstanbul'a gelerek, şarkta Kürtçe tedrisat yapacak bir medresenin tesisi için

Said Nursî'nin, 15 yaşında iken gördüğü bir rüya üzerine [tahminen 1893 senesinde] ders okumak için Arvas'a geldiği, Said Nursî'nin biyografisine dair Tarihçe-i Hayat adlı eserde anlatılır. Burada Şeyh Seyyid Fehim Arvâsî hazretlerinin oğlu ve halifesi Molla Mehmed Emin Efendi ders vermektedir. Emin Efendi'nin, o zamanın usulüne göre, bizzat ders vermek yerine, bu yeni gelenin seviyesini anlamak üzere üst sınıflardan bir talebesini göndermesi, Said Nursî'nin izzet-i nefsine ağır gelir. Bir gün Molla Emin Efendi câmide ders verirken, Said Nursî "Efendim öyle değil, böyle" diye itirazda bulunur ve kendisini okutmaya tenezzül etmediğini hatırlatır. Arvas'ı terk eder[252]. Bu tarihte Şeyh Fehim Efendi hayatta olsa gerektir. Ancak Said Nursî kendisini gördüğünden hiç bahsetmez. Şeyh, muhtemelen mutadı vechiyle o mevsimi Van'da geçirmektedir. Kastamonu Lâhikası'nda ise Şeyh Fehim'i "Benim silsile-i ilimde en mühim üstadım" diye tavsif eder[253]. Bunun sebebi, Said Nursî'nin hocası olduğu söylenen Doğubayezid Müftisi Şeyh Muhammed Celâlî Efendi'nin, Seyyid Fehim hazretlerinden mezun olmasıdır. Tarihçe-i Hayat'ta da Seyyid Fehim'den ilm-i irfan hususunda derslere nâil olduğundan bahsedilir (s. 46). Said Nursî'nin hayatına dair sonradan yazılan kitaplarda, Arvas bahsi daha kısa geçmektedir.

Said Nursî, biraderi Abdülmecid Efendi'ye[254] verdiği ve yakın zaman evvel neşredilen icâzetnâmede, Muhammed Celâlî, Şeyh Seyyid Fehim,

padişaha istidâ verdi. Şarkta halkın dili zaten Kürtçe olup; medreselerde ise tabiî olarak Arapça tedrisat yapıldığından hayreti mucib olan bu istidası sebebiyle sorguya çekildi. Toptaşı Tımarhanesi'ne yatırıldı. Meşrutiyetin ilânı üzerine çıktı. İttihatçılara katıldı. Bediüzzaman lakabını kullanarak verdiği nutuklar ve yazdığı yazılarla meşrutiyeti ve Jön Türkleri müdafaa etti; Sultan Hamid ve saltanatına muhalefette bulundu. Esasında Sultan Hamid'i tahttan indirmek maksadıyla yapılan 31 Mart Vak'ası'nın tertipçisi olmak ithamıyla muhakeme olundu ise de beraat ederek memleketine gitti. 1912'de tekrar İstanbul'a geldi. İttihatçıların hafiye teşkilatı olan, Teşkilat-ı Mahsusa'da çalıştı. Cihan Harbi sırasında Kuzey Afrika'da cihad beyannâmeleri dağıttı. Milis olarak katıldığı Kafkas cephesinde esir düştü. Dönüşünde, İttihatçıların kurduğu, bir gayesi de dinî reform olan Dârü'l-Hikmeti İslâmiyye adlı enstitünün âzâsı oldu. Geçirdiği nevrasteni rahatsızlığı sebebiyle ayrılmak zorunda kaldı. Ankara'da kurulan hükümetin davetiyle 1922'de buraya gitti. Sultan Reşad ve ardından Ankara hükümetinden şarkta kurmayı planladığı medrese için para yardımı aldı; ancak muvaffak olamadı. Yeni rejimle ters düştüğü gerekçesiyle Isparta, Kastamonu ve Emirdağ'da ikamete tâbi tutuldu; fakat mahkûmiyet almadı. Dinî, sosyal ve siyasî görüşlerini, Risâle-i Nur adını verdiği eserlerinde beyan etti. Etrafında Nurcular adı verilen bir topluluk teşekkül etti. 1960'da Urfa'da vefat etti. Kabri Isparta'dadır. Hiç evlenmedi.

252 Said Nursî, **Tarihçe-i Hayatı** Envâr Neşr, İst. 1989, s. 32.

253 Said Nursî, **Kastamonu Lâhikası** Envâr Neşr, İst. 1983, s. 149.

254 Abdülmecid Ünlükul (1884-1967), Nurs, Arvas ve Van'da tahsil gördü. Ürgüp müftülüğü ve Konya imam-hatib mektebi muallimliği yaptı.

Şeyh Ubeydullah Şemdinanî, Şeyh Taha Nehrî'nin isimlerini yazıp, bundan sonrasını atlayarak ilim silsilesinin İmam Gazâlî ve İmam Cafer-i Sadık'a kadar ulaştığını bildirmektedir. Bu isimleri hâfızasından zikrettiği, "Muhammed Celâlî Efendi'den aldığım icâzetnâmeyi Ruslara esir olduğum zaman zâyi ettim" sözünden anlaşılmaktadır. Şu var ki, Şeyh Ubeydullah, Seyyid Fehim'in ne zâhirî ve ne de bâtınî üstadlarındandır. Said Nursî gibi okuduğu kitabı ezberleyecek kadar müstesnâ zekâya sahip olduğu iddia edilen bir şahsın, ilim silsilesinde geçen birkaç ismi hatırlayamaması, hatırladıklarını da yanlış hatırlaması şâyân-ı hayrettir. Seyyid Fehim Efendi'ye ulaşan başka icâzetnâmeler bugün bolca mevcuttur. Meselâ Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Seyyid Mekkî Efendi'ye, Seyyid Sıddık Efendi'ye, Seyyid Ma'sum Efendi'ye, Seyyid Sâlih Efendi'ye, Abdülmecid Perihanoğlu ve Abdülvehhâb Evyap Efendilere verdiği icâzetnâmelerle; ayrıca Mekkî Efendi'nin verdiği icâzetnâmeler bugün mevcuttur; ama hiçbiri Abdülmecid Efendi'nin icâzetnâmesindeki isimlerle mutâbık değildir. Bundaki eksik isimleri, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Seyyid Sıddık Arvâsî'ye ve Seyyid Mekkî Efendi'nin Hilmi Işık Efendi'ye verdiği icâzetnâmelere göre tamamlamaya çalışarak icâzetnâmeyi neşredenler de, ilk üç isimdeki tutarsızlığı farketmiş; ama bunu her nedense Said Nursî'ninkine değil, diğer icâzetnâmelere atfetmişlerdir[255].

Said Nursî, 1907 Kasım ayında İstanbul'a gelir. Burada siyasî bakımdan hayli hareketli bir hayat yaşadıktan sonra 1909 senesinde Şark'a geri döner. Harb-i Umumî'den sonra 1919 senesi Haziran ayında tekrar İstanbul'a gelir. Abdülhakîm Efendi de aynı senenin sonbaharında İstanbul'a muhacir olarak gelmiştir. Said Nursî, Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Hakkâri mebusu Taha Efendi vasıtasıyla Kaşgârî Tekkesi'nde bir zaman misafir olur. Tekke bahçesinin köşesindeki köşkte, daha sonra türbenin bitişiğindeki talebe odalarından birinde uzun müddet kalır. Abdülhakîm Efendi, o zamanlar tekkede kalan yeğeni Tevfik Demiroğlu'nu misafirle alâkadar olmak üzere vazifelendirir. Tevfik Bey, kendisiyle arkadaş olur. Hatta Said Nursî bunun adını 'brey drej' [uzun birader] takar[256].

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kerimesi Mâhide Hanım, Said Nursî'nin tekkenin avlusunda kuzey duvarına bitişik ve bugün mevcut olmayan

255 Ahmed Akgündüz, **Bediüzzamanın İlmi Şahsiyeti ve İcâzetnâmeleri**, İstanbul 2013, s. 25. Burada, Said Nursî'nin verdiği icâzetnâmedeki isimlerin, Hilmi Işık Efendi'nin icâzetindeki isimlerle farklılıklar taşıdığını; ancak Seyyid Sıddık Efendi'ninkiyle örtüştüğü söylenmekte ise de, Sıddık ve Hilmi Efendi'lerin icâzetnâmesindeki isimlerin birbirinin aynısı olduğu açıkça görülmektedir.

256 Necmeddin Şahiner, **Son Şahitler**, Ankara 1978, s.223-24.

selâmlık dairesindeki odalardan birinde misafir olduğunu; kendisine yemek ve kahve götürdüğünü anlatmıştır. Said Nursî, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin biraderi mebus Taha Efendi ile Meşrutiyet zamanından tanışırdı. Taha Efendi'nin ismi Tarihçe-i Hayat'ta (6. Kısım, s. 449) ve Emirdağ Lâhikası'nda geçer (s. 229).

Ne Eksiği Var?

İstanbul'da bulunduğu sıralarda Said Nursî'nin, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye yaptığı bir ziyaret oldukça mühimdir. Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Kayserili tüccar Abdülkâdir Binbaşıoğlu anlatmıştır: Bir kış günü Efendi Hazretleri ile odada oturuyorduk. Soba yanıyordu. Kapı açıldı, içeriye Said Nursî girdi. Efendi Hazretleri 'Buyurun' dedi. Oturdu. Çay ikram ettik, içti. Efendi Hazretleri'ne, 'Ben bir tefsir yazdım. Bastırmak istiyorum. Size de takdim edeceğim' diye arzetti. Efendi Hazretleri de, 'Öyle mi? Vah vah vah! Sen tefsir mi yazdın?' dedi ve sonra devam etti; 'İslâm âleminde Beydâvî, Ebussuud, Râzî, Hüseynî gibi yüzlerce tefsir yazılmış. Bunların ne eksiğini gördün? Söyle de bilelim. Sen bunlardan farklı ne yazabilirsin? Peygamber Efendimiz buyuruyor ki, (Men fessere'l-Kur'ane bi-re'yihi, fekad ahtaa) ve yine buyuruyor ki (Men fessere'l-Kur'ane bi-re'yihi fekad kefere). Bir kimse tefsir âlimlerinin tefsirini bir yere koyup da, kendi kafasından tefsir yazarsa, kendi kendine mânâ vermeye kalkarsa, verdiği mânâ doğru ise hatâ etmiş olur; değilse imanı gider. Yok, senin yazdığın, eğer o tefsir âlimlerinin tefsirine benziyorsa, onlardan alınmışsa, ne âlâ! Başımızın üzerinde yeri var. Ama onlar varken senin tekrar yazmana gerek yoktur. Şöhret alâmeti olur. Tefsir yazmak kim, biz kim? Bak Mele Said; biz bu karargâhta nöbetçi onbaşısı gibiyiz. O büyük kumandanlar gitti. Biz onların yerini tutamayız. Bizim vazifemiz karargâha ağyârı [yabancıları] sokmamaktır. Tefsirler yazılmış, bu iş bitmiştir. Zaman tefsirle meşgul olma zamanı değildir. Küfr, Ceyhun Nehri gibi akıyor; hergün insanlar imanlarını kaybediyor. Binaenaleyh her iki halde de senin getireceğin tefsirin yeri şu soba olur. Büker büker sobaya atar, ısınırım' buyurdu. Said Nursî de huzurdan ayrıldı. Gidiş o gidiş oldu; bir daha Efendi Hazretleri'ne gelmedi. [Bunu Hilmi Işık Efendi, bizzat Abdülkâdir Efendi'den nakletmiştir. Aynı hâdise, çeşitli kimseler vasıtasıyla Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Mekkî Efendi'den nakledilmiş; bu sırada orada bulunan Rauf Bey'den de bizzat işitilmiştir. Bahis mevzuu kitap da Fâtiha Sûresi Tefsiri veya İşârâtü'l-Îcaz olarak bildirilmektedir.]

Said Nursî, Risâle-i Nur dizisinin muhtelif yerlerinde Seyyid Abdülhakîm Efendi'den gâh isim vererek, gâh isim vermeden bahseder. Said Nursî'nin

1936'dan sonra ikamet ettiği Kastamonu'da kaleme aldığı Kastamonu Lâhikası'nda Abdülhakîm Efendi'den bahsedilir[257]: "**İstanbul'da malûm itiraz hadisesi** ima ediyor ki, ileride, **meşrebini çok beğenen bazı zatlar ve hodgâm [egoist] bazı sofi-meşrepler ve nefs-i emmaresini tam öldürmeyen ve hubb-u cah vartasından kurtulmayan bazı ehl-i irşad ve ehl-i hak**, Risale-i Nur'a ve şakirtlerine karşı kendi meşreplerini ve mesleklerinin revacını ve etbâlarının hüsn-ü tevecc ühlerini muhafaza niyetiyle itiraz edecekler; belki dehşetli mukabele etmek ihtimali var."[258]. Aynı yerde, 'sen velî olsan bile, karşındakinin, yani benim manevî derecemi bilemezsin' demeye getirilir. Mamafih ileride geleceği üzere, malum itiraza karşı kullanılan üslûp pek de mülâyim değildir.

Eski Said'dir

Tabakhâne şeyhi Hâfız Hüseyn Efendi anlattı: Said Nursî, "Tasavvuf öğrenmek isteyen Abdülhakîm Efendi'ye gitsin; feyz almak isteyen Es'ad Efendi'ye gitsin" derdi. Bir gün Efendi Hazretleri ile dergâhta oturuyorduk. Said Nursî geldi. "Efendi Hazretleri! Sizden feyz almaya geldim" dedi. Efendi Hazretleri tebessüm ederek, "Feyz almak istiyorsan Es'ad Efendi'ye gideceksin!" buyurdu. Said Nursî, hiç bir şey söylemeden ayrıldı. [Ziya Yalçın'dan[259]]

Seyyid Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri, mütârekeden (1918) sonra, Şeyh Şefik ve Said Nursî'ye haber yollayıp, Kürd Teâli Cemiyeti ile münasebetin kendileri için hayırlı olmayacağını söyledi. Ancak nazara alınmadığını görünce, Şefik Efendi ile Said Nursî'den uzak durduğu gibi, yakınlarına da 'Şeyh Şefik ve Mele Said ile ihtilât etmeyin! [görüşmeyin!]' ikazında bulundu."

Yine Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Said Nursî, Tevfik Demiroğlu ile görüşürdü. Bir defasında onun vasıtasıyla Efendi Hazretleri'ne selâm gönderip nasihat istedi. Efendi Hazretleri, 'Ona üç nasihatim var: Sakal bıraksın, hacca gitsin ve evlensin!' dedi. O da, 'Sakal bırakmıyorum; çünki sakalı bıraktıktan sonra kesmek haramdır. Hacca gitmeye maddî imkânım yoktur. Evlenirsem, dine hizmet edemeyeceğimden korkuyorum.' meâlinde

257 Said Nursî, Kastamonu Lâhikası, s.179.

258 Tasavvufta mutlak halîfe, yani mürşid-i kâmil ve mükemmil olmanın yolu, evvelemirde, hubb-i cah [makam sevgisi] vartasından kurtulmaktan ve nefs-i emmâresini öldürmekten geçtiğine göre, bu cümle Seyyid Fehim Arvâsî'nin mutlak halifesi olduğu herkesçe malum ve meşhur bulunan Abdülhakîm Efendi'nin sahte şeyhlikle itham edildiğini hatıra getirmektedir.

259 Ziya Yalçın (1941-2011), Gölhisarlıdır. İTÜ İnşaat Mühendisliğini bitirdi. Memuriyetten sonra, 1980'de Türkiye Gazetesi İzmir Temsilcisi oldu.

cevap verdi. Efendi Hazretleri, 'Din adamının sakal bırakması lâzımdır. Sakalını keserlerse günahı kesenlerindir, ona günahı yok. Sakalı bıraktıktan sonra kesmenin ayrı bir günah olduğu nerede yazıyor? İkincisi, onu hacca götürmek isteyenler var. Niçin kabul etmiyor? Sultan Reşad'dan aldığını söylediği altınlar nerede? Üçüncüsü, evlenip de çoluk çocuğuna hizmet etmekten korkan kimse, nasıl başkalarına faydalı olabilir?' meâlinde cevap gönderdi. Bunun üzerine Said Nursî, 'O beni hâlâ Eski Said zannediyor. Ama ben kendisine Eski Said lisanıyla, Eski Said kafasıyla cevap vermeyi de bilirim' diye mukabelede bulununca; Abdülhakîm Efendi, 'O hâlâ aynı Said'dir. Bir kimse istediği zaman eski, istediği zaman yeni olabiliyorsa, o hiç değişmemiştir' şeklinde istihza ile mukabelede bulundu[260]. Bu hâdiseyi Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Rauf Bey, Hilmi Bey; ayrıca Tâceddin Bey babası Necmeddin Efendi'den ve başkaları da anlatmıştır. Sakal hâdisesine, Said Nursî, Kastamonu Lâhikası'nda işaret ediyor; bunun bir ictihad meselesi olduğunu yazıyor. Ancak dinin, sakal ve evlilik hususundaki hükümleri ortada iken ve Said Nursî'nin müctehidliğine dair bir emâre bulunmadığına göre, o devirde kendisinden başka sakalsız ve bekâr bir âlim duyulmadığı da nazara alınırsa, bu tavsiyelerin mahiyeti daha iyi anlaşılır.[261]

260 Meselâ Said Nursî, **Mektubat** adlı kitabının 28.mektubunda 6.risâlede bir suale verdiği cevapta: "Eski Said kafasını muvakkaten başıma sıkılarak giyerek... beyan edeceğiz" der.

261 Said Nursî, hayatının 1926'dan önceki devresini Eski Said; sonrasını Yeni Said olmak üzere ikiye ayırır. Eski Said, siyasetle meşgul; asabi mizaçlı, nefsine düşkün biri; Yeni Said, nefsin vesvesesinden kurtulmuş; siyasetle uğraşmayan; gazete bile okumayan; artık ilimle değil, ilhamla hareket eden adeta ruhanî bir hüviyettir. Meselâ, "Eski Said, bir miktar siyasete girdi" (16.Mektup); "Yazılan galip Sözler ve Mektuplar, ihtiyarsız, def'î ve âni bir surette kalbe geliyordu, güzel oluyordu. Eğer ihtiyar ile, Eski Said gibi kuvve-i ilmiye ile düşünüp cevap versem, sönük düşer, noksan olur" (23.Mektup); "Hakikî şahsiyetim, yani Eski Said'in bozması bir şahsiyetim var ki, o da Eski Said'den irsiyet kalma bazı damarlardır. Bazan riyâya, hubb-u câha bir arzu bulunuyor. Hem, asil bir hanedandan olmadığımdan, hısset derecesinde bir iktisat ile, düşkün ve pest ahlâklar görünüyor" (26.Mektup). Böylece ömrünün sonuna kadar Said Nursî'de, bu iki şahsiyet gelip gider.

İhtiyar Zât

Said Nursî, Risâle-i Nur adlı eserine ve bu arada şahsına dair Kur'an-ı kerîm âyetlerinden cifr hesaplarıyla bazı işaretler getirmiş[262]; bunu 1936'da kaleme aldığı Birinci Şua namındaki kitabında ifade etmişti. İstanbul'daki talebeleri, Abdülhakîm Efendi'nin buna karşı çıktığını mektup yazarak kendisine bildirmişlerdir. Kastamonu Lâhikası'ndaki bir mektupta Abdülhakîm Efendi'den 'ihtiyar bir zât' diye bahsedilir; Risâle-i Nur uzun uzun ve mübalağalı ifadelerle övüldükten sonra, Abdülhakîm Efendi'nin böyle bir hakikate itiraz etmesine şiddetle karşı çıkılır; bu âyete verdiği mânâların işârî mânâ olduğu ve müsamaha ile karşılanmak gerektiği söylenir[263]. Kendisinin silsile-i ilimde en mühim üstadı olan Şeyh Fehim'in tilmizi ve en ziyade merbut bulunduğu İmâm-ı Rabbânî'nin bir talebesi olduğu halde, Abdülhakîm Efendi'nin nasıl itiraz edebildiğine şaşılır ve derhal bu düşüncesini değiştirmesi tavsiye edilir[264]. Aynı kitabın başka bir yerinde Abdülhakîm Efendi'den "bir ihtiyar âlim ve vaiz, Risâle-i Nur'a zarar verecek bir vaziyette bulunmuş" denerek isim verilmeden bahsedilir[265]. Halbuki mesele âyet-i kerîmeye işârî mânâ vermek değildir. Âyet-i

---

262 Burada Nûr Sûresi'nin **'Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misâli, bir lâmba yuvası gibidir ki, onda bir kandil vardır. Kandil de cam fânus içindedir. Cam fânus ise, inci gibi parlayan bir yıldıza benzer ki, ne doğuya, ne de batıya âit olmayan mübârek bir ağacın yakıtından tutuşturulur. Onun yakıtı, kendisine ateş dokunmasa bile ışık verecek kabiliyettedir. O nûr üstüne nûrdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur. İnsanlara Allah böyle misaller verir. Çünkü Allah herşeyi hakkıyla bilendir.'** meâlindeki 35. âyeti; Şûrâ Sûresi'nin **'Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!'** meâlindeki 15. âyeti; Ankebut Sûresi'nin, **'Bizim uğrumuzda cihâd edenlere biz yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyilik eden ve iyi kullukta bulunanlarla beraberdir'** meâlindeki 69.âyeti; Hicr Sûresi'nin, **'And olsun ki biz sana, her zaman tekrarlanan yedi âyetli Fâtiha'yı verdik'** meâlindeki 87.âyeti; En'âm Sûresi'nin, **'Ölü iken îmân ile diriltip nûra kavuşturduğumuz ve halk içinde o nûr ile doğru yolda yürüyen kimse...'** meâlindeki 122.âyeti; Hûd Sûresi'nin, **'Saîdlere gelince, onlar da Cennette kalacaklardır'** meâlindeki 108.âyeti; Tevbe Sûresi'nin, **'Allah'ın nûrunu üflemekle söndürmek isterler'** meâlindeki 32.âyeti ve daha nicelerinin Risâle-i Nur'u ve onun müellifi olan kendisini haber verdiğini açıkça yazmaktadır. Arab alfabesinde her harfin bir rakam değeri vardır. Ebced adı verilen bir hesapla bulunan bu rakamların yardımıyla, o söze bâtınî [gizli] mânâ yüklemeye cifr ilmi denir.

263 Seyyid Fehim Arvâsî'nin mutlak halifesi olup, hocasından işârî tefsirlerin en meşhurlarından Rûhü'l-Beyân'ı okuyan; senelerce meşhur işârî tefsirlerin en meşhurlarından Nimetullah'dan ders veren; ayrıca Osmanlı Devleti'nin en yüksek medresesinde tasavvuf dersi veren ve zamanının en mühim tasavvuf âlimleri arasında kabul edilen Abdülhakîm Arvâsî'nin işârî tefsirden haberdar bulunmaması nasıl tasavvur olunabilir?!

264 Said Nursî, Kastamonu Lâhikası, s.149.

265 Said Nursî, Kastamonu Lâhikası, s.225.

kerîmelerde geçen lafızları, kendi tuttuğu yolun haklılığı ve doğruluğu istikametinde izah etmenin sebep olacağı tehlikeyi bir ilim sahibi rahatlıkla görür.

Said Nursî, Seyyid Fehim Arvâsî için 'silsile-i ilimdeki mühim üstadım' tâbirini kullanır. Böyle iken onun mutlak halifesi olan, sadece bâtınî değil, zâhirî ilimlerde de üstad olup, Osmanlı Devleti'nin en yüksek maarif müessesesi Medresetü'l-Mütehassısîn'de müderris payesiyle ders veren Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin irşad ve ikazına mutâvaattan içtinabı [uymaktan kaçınması] doğrusu şâyân-ı hayrettir.

Kastamonu Lâhikası'nın Said Nursî zamanında İslâm harfleriyle neşredilen nüshasında bu mektubun hemen arkasından gelen ve daha ağır üslûpla yazılmış iki mektup daha vardır. Bu iki mektupta amcazâdesi ve dâmâdı İbrahim Arvas'ın meb'usluğu, ayrıca ailesinden devlet memuriyetinde olanlar da ileri sürülerek Abdülhakîm Efendi, **işbirlikçilik, bunaklık, vehhamlık, korkaklık ve taassupla** itham edilir; 'zındıkların' bundan istifâde ile onu kendileri aleyhinde kullandığı ve eğer bundan vazgeçmezse, kendisine beddua edileceği ihtar olunur. Bu mektuplar, Lâtin harfleriyle basılan kitaplardan sonradan çıkarılmıştır[266]. Abdülhakîm Efendi gibi bir zâtı bunaklık, evhamlılık ve taassupla itham etmek bir yana, İbrahim Arvas Bey'in meb'usluğunun, Abdülhakîm Efendi'yi itham için ne derece makul bir delil olduğu insaf ehline meçhul değildir. İbrâhim Arvas Bey, 1920 tarihinden beri devam eden Ankara meclisindeki meb'usluğunu, hep müslümanların iyiliği için kullanmış ve dine hizmet etmiş bir kimse idi. İmam-hatib liselerinin kurulmasında mühim rol oynamıştır. O bile, kaimpederine âhir ömründe revâ görülen eziyetleri önlemeye kâdir olamamıştır.

Kastamonu Lâhikası'nda, bir başka mektubun, Abdülhakîm Efendi ile alâkalı kısmı, lâtin harfleriyle basılan nüshalardan çıkarılmıştır. Burada der ki:

> "O hâdise ehemmiyyetsizdir. Ve ehemmiyyetini gayb ediyor. Sönüyor. Değil böyle **sinek vızıltısı** gibi hâdiseler, belki gökgürültüsü gibi hücumlarla Risâle-i nurun kahramanları sarsılmayacaklar inşaallah. O **biçâre** [Abdülhakîm Efendi] de hatasını anlamış. Fakat mevki-i ictimaiyyesi ve ehl-i dünya ile ve meb'uslarla ciddî münasebetdar olması ve Nazif'in rivâyetine göre üçbin banknotla gayet güzel

266 Said Nursî, **Kastamonu Lâhikası**, İslâm yazısı ile teksir, s.331-336. Talebelerinin, Risâle-i Nurlarda zamanın ve zeminin şartlarına muvafık görmedikleri hususları sonradan çıkardıkları bilinen bir keyfiyettir. [Ekler kısmına mürâcaat.]

bir zevceyi doksan yaşından sonra alması noktasından dünya ile ve haysiyet ve şeref-i dünyeviyye ile ziyâde alâkadar olmak sebebiyle kendini **yalancı rezil** etmemek için bütün bütün sözünü geri almıyor. Fakat onun **ma'nasız itirazı** söndü."[267]

Biçare Kurtulamadı

Said Nursî'nin talebelerinden Mustafa Sungur anlatıyor: "1950'de Abdülhakim Arvasi'nin oğlu Emirdağı'na gelmişti. İkindi namazını eda etmiştik. 33 tesbihat bitmişti. Sıra La ilahe illalllah'a gelince Abdülhakîm Arvasi'nin mahdumu kalkmak istedi. Hazret-i Üstad ona işaret etti. 'Otur' dedi. O da oturdu. Tesbihattan sonra, Sikke-i Tasdik-i Gaybi'den[268] 'E yuhibbu ehadüküm...' diye başlayan mektubu okuttu. Ve ona: 'Fakat baban evliyadandır. Biz Denizli hapsine, baban da kabre gitti' dedi." Kastamonu Lâhikası'nda da yer alan bu mektupta, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin sakalını kesmemesi ve başka hususlardaki tavsiyelerine isim zikretmeden cevap verilmektedir. Böylece, Abdülhakîm Efendi hakkındaki hissiyatını, vefatından senelerce sonra oğlu Seyyid Münîr Bey'e de bildirmiş oluyordu. Bu, Risâlelerde Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra da kendisi hakkındaki menfi sözlerin devam etmesinden de anlaşılmaktadır.

1943-1944 yılları arasında te'lif edilen Şuâlar kitabında 13.Şua'da Abdülhakîm Efendi'den yine ağır bir lisanla bahsedilir; bu gibi muhalefetlerin, hizmetlerini güçlendirdiğini; muhaliflerin de Risâle-i Nur'un sillesini yediği söylenir. Abdülhakîm Efendi'nin, Şeyh Abdülbâki ve Hacı Süleyman Efendilerle beraber, **"küfr-ü mutlakı müdafaa eden gizli komite"** tarafından üzerlerine sevkedildiği iddia edilir; Abdülhakîm Efendi'nin tenkidi de, **"aleyhimize çevrilen dolap"** olarak vasıflandırılır. Bu yaptıkları da Said Nursî'ye göre cezasız kalmamıştır: "Hem bizimle uğraşan **biçâre merhum Şeyh Abdülhakîm** ve Şeyh Abdülbâki ve Süleyman kurtulmadılar, sürgüne gönderildiler."[269]

---

267 Nursî, Kastamonu Lâhikası, İslâm yazısı ile teksir, s.400-403. Abdülhakîm Efendi, bu dul ve üç çocuklu hanımla evlendiği zaman doksan değil, yetmiş yaşındaydı. Bu yaşta bir insanın evlenmesinden tabiî bir şey olamaz. Bir kere tekkenin geleni gideni çoktu; bu sebeple bir hanımın varlığı elzemdi. İkinci olarak Abdülhakîm Efendi, yaşlı erkeklerin mutlaka evlenmeleri gerektiğini; hasta ve düşkün oldukları zaman ihtiyaç duydukları hususî hizmeti yabancılara yaptırmalarının caiz olmadığını söylerdi. Vasiyetnâmesinden de anlaşılacağı üzere menkul veya gayrımenkul hiçbir şey bırakmadan âhirete göçmüştür. Anlaşılıyor ki, Said Nursî, ilmî bir şekilde kendisini müdâfaa edemeyince seviyeyi iyice düşürmüştür

268 Envâr Nşr, İst. 1988, s.63.

269 Said Nursî, **Şualar**, Tenvir Nşr, s.304, 312. Küfrevî Abdülbâki Efendi, Bitlisli olup İstanbul'da Nakşî meşâyihindendir. 1943 senesinde vefat etti. Senatör Kâsım Küfreli'nin

Uyumlu Çalışma

Said Nursî ile alâkalı kitaplarda ve internet sitelerinde Risâle-i Nur'da isimleri geçenlerden bazılarının hâl tercemeleri verilmektedir. İhtiyar zât, ihtiyar vâiz gibi ifadelerden Abdülhakîm Efendi'nin kasdedildiği bunlardan da anlaşılmaktadır. Nur talebelerinin çıkarttığı Yeni Asya isimli gazetede "İstanbul'daki ihtiyar zât; yahut Şeyh Abdülhakim Arvâsî" başlıklı bir yazı neşredilmiştir. Bu yazıda şöyle diyor: "Osmanlı hükûmetleri ile uyumlu çalışan Şeyh Abdülhakîm'in, daha sonra Ankara'da kurulan Cumhuriyet hükûmetleri ile de herhangi bir zıtlaşması olmadı. Ancak, tek parti hükûmeti, Şeyh Efendiyi Bediüzzaman ve talebeleri aleyhine sevkettikten ve maksadına nâil olduktan sonra kendisini de rahatsız etmeye başladı"[270].

Makaleyi yazanın, Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi hiç tanımadığı anlaşılıyor. Abdülhakîm Efendi, hiçbir siyasî faaliyette bulunmadığı ve kanunlara karşı gelmediği halde, tek parti devrinde devamlı polis kontrolünde yaşamış ve iki defa sürgün edilmiştir. Makale müellifinin işaret ettiği tarihten çok önce, 1931 senesinde Menemen hâdisesi vesilesiyle İzmir'e götürülmüş; idam talebiyle muhakeme olunduktan sonra beraat etmişti. Mamafih müellifin tenkid ettiği "uyumlu çalışma" hususu, II. Meşrutiyet ve Ankara hükûmetinin kuruluş zamanlarında siyasetle aktif şekilde meşgul olan, Risâle-i Nur'u yazmaya başladığı 1926'dan vefatına kadar devamlı rejimi ve devlet ricâlini çok ağır dille tenkid etmesine rağmen, hiç mahkûmiyet almayan Said Nursî için de, bu gibi başka âlimler için de câri olabilir. Zira o tarihlerde sudan sebeplerle nice ilim adamının darağacını boyladığı bilinen bir keyfiyettir. Said Nursî, İstanbul'daki Osmanlı hükümetine mukabil, hep Ankara'nın yanında olmuş; hatta Ankara hareketini destekleyen fetvâ bile vermiş[271]; öte yandan cumhuriyetçi olduğunu her fırsatta haykırmıştır[272].

---

babasıdır. Şeyh Hacı Süleyman, Fâtih Vâizlerinden Taylasanlı Süleyman Efendi'dir. 1943'te Abdülhakîm Efendi, İzmir'e nefyedilirken, Abdülbâki Efendi Bursa'ya, diğeri Kütahya'ya sürülmüştür. Mektupta övülen Yeşil Şemsi, Hazret-i Peygamber'in sahâbesi hakkındaki ağır hakaretleri sebebiyle İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen tarafından vâizlikten atılan kitapçı Şemsettin Yeşil; Dağıstanlı Ahmed ise, İttihatçı dalkavuğu olarak tanınan Hüsameddin Peçeli'dir. Şeyh Şefik de Said Nursî'nin Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nden arkadaşı Sultanahmed Câmii imamı Hizanlı Seyyid Şefik Efendi'dir. Sadreddin Yüksel'den rivâyet olunur ki, bu meselede hocası ve politika devrinden arkadaşı Said Nursî'nin yanında yer alarak, kendisi için hiç de münasip düşmeyen bir üslupla aile büyüğü olan Abdülhakîm Efendi'ye karşı tavır takınmıştır. İtikadı nasıl olursa olsun, Said Nursî'yi övenler, Risâle-i Nur'da övülmüştür.

270 Latif Salihoğlu, *Yeni Asya*, 26 Kasım 1997

271 Bediüzzaman, **Tulûât**, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası 1928, s. 15

272 "Daha sizler dünyaya gelmeden ben dindar bir cumhuriyetçi olduğumu elinizdeki

Yine köşe yazarının kaydettiğine göre, "Birinci Şuâ eline geçen Abdülhakîm Efendi, buna şöyle bir göz atıp, burada zikredilen 33 Kur'an âyetinin işarî ve remzî ma'nâlarına itiraz etmekle kalmaz; büyük bir öfke ve hiddetle bu risâleyi fırlatıp atar. Şayet gelen rivâyetler doğruysa, Birinci Şuâ'nın içinde yer aldığı bu eser, çok daha üzücü, hatta kahredici bir muameleye tâbi tutulur". Yazar, bu muamelenin ne olduğunu anlatmıyor. Fakat Nur talebeleri arasında yaygın kanaate göre Abdülhakîm Efendi kitabı ateşe atıp yakmıştır. Bu hâdise doğru değildir. Yukarıda anlatılan "Büker büker sobaya atıp ısınırım!" sözünden çıkmış bir yanlış anlamadır.

Risâle-i Nur Enstitüsü adlı internet sitesinde, Abdülhakîm Arvâsî başlığı altında da şu ifadelere rastlamak mümkündür: "Risâle-i Nur'un yayılmasına engel olmaya çalışan CHP yönetimi, bu amaçla bazı din adamlarını art niyetlerine alet etmişlerdir. Şeyh Abdülhakîm de bu maksada alet olmaktan kurtulamamıştır... Yapılan haksız eleştirilere rağmen, Bediüzzaman'ın söz konusu tenkitçiler hakkında itinalı davranması ve onların hareketlerine benzer tavrı takınmaması dikkat çekicidir."[273]

Abdülhakîm Arvâsî, risâlelerde geçen bazı ifadeleri ehl-i sünnet haricinde görerek tenkit etmek ve müellifine de aşırı bulduğu bazı hareketleri sebebiyle ikazda bulunmaktan öte bir şey yapmadığı hâlde, gerek zâhirî ve gerekse bâtınî ilimlerde en yüksek mertebeyi ihraz etmiş bir zâtı Nurculara yapılan baskının müsebbibi olarak görmek, kullanılmakla, hatta para ve şöhret için rejime ajanlık yapmakla itham etmek, trajikomik bir paranoya eseri olsa gerektir[274].

---

tarihçe-i hayatım ispat eder. Hülâsası şudur ki: O zaman şimdiki gibi, hâli bir türbe kubbesinde inzivada idim. Bana çorba geliyordu. Ben de tanelerini karıncalara verirdim, ekmeğimi onun suyuyla yerdim. İşitenler benden soruyordular. Ben de derdim: Bu karınca ve arı milletleri cumhuriyetçidirler. O cumhuriyetperverliklerine hürmeten, tanelerini karıncalara verirdim." Said Nursî, Şualar, 12. Şua. Tenvir Nşr, s.247.

273 Risâle-i Nurlarda Abdülhakîm Arvâsî Efendi için kullanılan tabirler: Bîçâre, bunak, vehham, ajan, zındıka şebekesinin âleti, İstanbul'daki ihtiyar, ihtiyar vâiz, ihtiyar adam, ulema-i su, dünyaya düşkün, şuursuz, aç gözlü, kuruntulu, korkak, meşrebini çok beğenen hodgâm sofu-meşreb, nefs-i emmâresini tam öldürmeyen ve hubb-u câh vartasından kurtulmayan ehl-i irşâd...

274 Said Nursî, mütâreke devrinde İstanbulda iken âzâsı bulunduğu Dârü'l-Hikmeti İslâmiyye'den uzun zamandır muzdarip olduğu nevrasteni rahatsızlığı sebebiyle 19 Nisan 1919'da altışar aylık iki izin almış ve bundan sonra da vazifeye devam edememiştir. Buna dair vesika meşihat arşivlerinde mevcuttur. Necmeddin Şahiner, **Bediüzzaman Said Nursî**, İstanbul 1979, s.184. Abdülhakîm Efendi'nin tenkit ve ikazları, sadece muayyen bir meseleye münhasır değildir. Said Nursî'nin klasik din adamı hüviyetiyle imtizaç etmeyen hal ve tavırları, modernistlerle ihtilatı, Sultan Hamid'e muhalefeti, Jön Türklerle irtibatı, Kürd Teâli Cemiyeti'ndeki faaliyetlerini de ihtiva eder. Ancak adı geçen, âdeti vechiyle bunları istediği zaman dönüşebildiğini itiraf ettiği 'Eski

Risâle-i Nur'a dair literatürde de, Seyyid Abdülhakîm Efendi'den çokça bahsedilir. Buna dair yazılan kitaplardan birinde, Tek Parti devrinde, hükümetlerin Said Nursî'yi bazı tavizlerle yanına çekmeye çalıştığı; buna muvaffak olamayınca da, 1936-1944 arasında, Şeyh Sünusî, Abdülhakîm Arvâsî, Şerefeddin Dağıstanî gibi âlim ve velîleri aldatarak Said Nursî'nin ilmî itibarını çürütmek istediği iddia edilir. Buna göre 1936 yılında te'lif edilen 33 Kur'ân âyetinin Nurlar'a işârî olarak işâretini açıklayan Birinci Şu'a'yı vesile yapan ve 'Mustafa Kemal'e yakınlığı ile bilinen' Seyyid Abdülhâkim Arvâsî, 'şuursuzca' Said Nursî'ye itiraz eylemiş ve onun -Necib Fâzıl gibimüridleri, kısmen de olsa, bu itirazda kendisini takip etmişlerdir. Gûyâ Şerefeddin ve Abdülhakîm Efendiler, makam ve imkânlar vaadiyle iknâ edilmiş. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi Birinci Şua'daki bazı ifadelere itiraz etmiş. Said Nursî de rencide olarak kendisine mektuplar göndermiş ve araya Şeyh Şefik Efendi'yi koymuş. Ama Abdülhakîm Efendi dinlememiş[275]. Said Nursî'nin biyografisi hemen hep bağlıları tarafından yazıldığı için, bunlarda bahis mevzuu hâdise hep şahsî perspektiflerinden ve kendi beyanları çerçevesinde hikâye edilir.

İntikam

"Bediuzzaman hazretleri ile en çok uğraşanlardan birisi de; Türkiye'nin yakından tanıdığı, Necib Fâzıl Kısakürek'in de şeyhi olan Abdulhakim Arvasi (Üçışık)'tır" diye başlayan bir makalede şöyle hikâye ediliyor:

"Bulunduğu meclislerde Bediüzzaman'a ağır ithamlarda bulunan Arvasi hızını alamamış; hükümetin Nursi'ye yaptığı baskı ve zulümlerde de etkin rol oynamıştır. Bediüzzaman Barla'da ikamet ederken, bir kandil gecesi kaldığı evin altındaki mescid jandarmalar tarafından basılıyor ve içerdeki cemaat kaba kuvvetle dışarı çıkartılıyor. Bu husus Mektubat'ta (28. Mektub, 4. Mesele) anlatılıyor. Müellif sert bir üslubla cevap veriyor. Kızdığı zaman, 'Eski Said lisanıyla, Eski Said kafasıyla cevap vereceğim' diyen Said Nursî, burada da, 'Eski Said damarıyla heyecana gelip, intikam almak istedim' diyor. Namık Kemal'in 'Muîn-i zâlimîn dünyada erbâb-ı denâettir/Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten' beyitini yazarak, 'Evet, bazıları yılanlık ediyor, bazıları köpeklik ediyor. Böyle mübarek bir gecede, mübarek bir misafirin, mübarek bir duada iken, ajanlık edip, güya cinayet işliyormuşuz gibi ihbar eden ve taarruz eden, elbette

Said Devresi'ne aid hâdiseler zümresinde mütâlaa ederek saded haricinde görür.

275 Abdulkadir Badıllı, **Bediüzzaman Said-i Nursi Mufassal Tarihçe-i Hayatı**, C. 2, İstanbul 1990, s. 894-902; Ahmet Akgündüz, **Arşiv Belgeleri Işığında Bedîüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti**, C.III, 2 ve 3. Bölüm.

bu şiirin meâlindeki tokada müstehaktır' diyor.

Aynı mektupta ifade ettiği "vicdansız bir muallimin teşvikiyle ve iştirakiyle" gerçekleşen bu hadisenin arkasından Abdülhakîm Arvâsî çıkıyor. İşte bunu da gayr-i münteşir (neşredilmeyen) Risaleler'den anlıyoruz. Emirdağ devrinde talebelerine yazdığı mektupta Said Nursî şunları ifade ediyor; "28. Mektubun 4. Mes'elesinin neşredilmeyen 3. Noktasıdır: Hayret edilecek, hem acınacak, hem çok üzüntü verecek bir mesele: Bir zât (Arvasi) ilim ehli iken bize karşı yardımı ve bize hücum edenlere karşı müdafaası dini bir vazifesi iken; aç gözlülüğü ve kuruntusu yüzünden ve korkaklığı sebebiyle, sonra evlada (o zamanlar müftü olan Ahmet Mekki Üçışık) şefkati (fakat uğursuz bir şefkat) cihetiyle bana karşı zındıkların hücumunu kolaylaştırdı. Belki bilmeyerek nüfuzumu kırmak arzusuyla Sözler namındaki nurlu kitapların kıymetini düşürtmek ve muhtaçları o Nurlardan soğutmak hizmetinde bilerek veya bilmeyerek âlet oldu. Ve zındıkların propagandasını yapan ve bu defaki gibi tecavüzü hazırlayan oğluna o uğursuz şefkat ile yardım ediyor. Çok defa müracaatla beraber imamlık vesikamı tasdik etmedi. Geçen sene bana hususî camiimde namazımı tatil ettiren (mescidi bastıran) yine bunlar imiş ve bunun kuruntusu sebebiyet vermiştir. Altı senedir sabrettim, sana bir şey demedim. Artık yeter! Bir iki kelime senin menfaatin için söyleyeceğim. Efendi! Eğer sen kuruntu yüzünden korkup böyle yapıyorsan, o korku pek ehemmiyetsizdir. Asıl şimdi kork ki, gayet dehşetli bir hataya düştün. Müthiş bir korkuyla karşı karşıyasın. Eğer makam sevdası yüzünden böyle yapıyorsan, inananlar nazarında bundan sonra bu vakaları işitenler sana karşı ne düşünecekler düşün, aklını başına al! O aç gözlülük, kuruntu ve şefkat yüzünden ne kadar ziyan ettiğini anla. Tevbenin kapısı açıktır. Zararın neresinden dönülse kârdır."[276]

Bu yazıda, Said Nursî tarafından yılanlık ve köpeklikle itham edilen şahıs, gerçekten Abdülhakîm Efendi midir? Ve evlat şefkatinden kasıt nedir? Öyle ise, Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Ahmed Mekkî Üçışık, bu tarihlerde müftü değil; Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda memur idi. Namaz kıldığı için Tek Parti hükümetince muallimlikten tard edilmişti. Babasının vefatından çok sonra, 1949 tarihinde Üsküdar müftülüğüne müsevvid olarak girmiş; akabinde müftü olmuştur. Ya bir başkasıyla karıştırılıyor, ya da paranoyaya varan vahim bir vaziyet bahis mevzuudur.

276 Emre Asaf Doğan, **Said Nursi Kime Beddua Etti**, *Yeniyön*, 23 Ekim 2015. [Bediüzzaman ve Abdulhakim Arvâsi (Beddua ve Üslub Üzerine), *Yeni Devinim*, 5 Haziran 2016.]

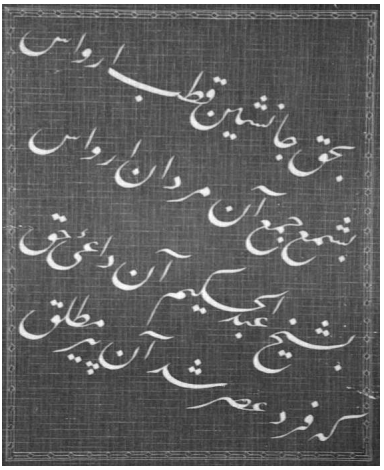
Edeb ve Hudud

Hâdiseye temas eden bir makalede şöyle bir değerlendirme yer alıyor: "Belirttiğimiz gibi Nurculuğun temel problemi, 'paralel' hareketleri besleyebilecek Eric Voegelin'in tabiriyle 'âhirin içkinleştirildiği' gnostik felsefesidir. [Yani bâtınîliğin yardımıyla Mehdî ve Mesîh inancının merkezine kendisini oturtmaktır.] Bu bağlamda Abdülhakîm Arvâsî başta olmak üzere Şerafeddin Dağıstanî, Abdülaziz Bekkine gibi Ehl-i sünnetin büyükleri, Said Nursî'nin Sikke-i Tasdîk-i Ğaybî başta olmak üzere eserlerindeki apokaliptik-mesiyanik [kıyamet hâlleri ve Mesîh'in inişine dair] iddiaların Ehl-i sünnete aykırı olduğunu bildirmişlerdir. Nursî'nin Kürt olmadığını kanıtlamaya ömürlerini adayan zavallılar ise bu hakikatlere kulak vermek yerine asrın kutupları sayılan bu velileri Kemalist ajanlıkla suçlamışlardır"[277].

Necib Fâzıl Bey, Said Nursî ile alâkalı evvela 1969'da Bugün gazetesinde tefrika edilen, bilahare de Son Devrin Din Mazlumları kitabı içinde basılan yazısındaki bazı sözleri sebebiyle reaksiyonla karşılaşmıştır. Bunun üzerine kitabın müteakip baskılarında şu notu ilâve etmiştir: "NOT - Bazı Nurcular, bu kitabın ilk baskılarında bana karşı cephe almış ve o kadar hürmet ve tevkirle bahsettiğim, fakat hak ve hakikat adına da herhangi bir tesire kapılmaksızın çapını ve hududunu dosdoğru tespite çalıştığım muhterem mücahid [Said Nursî] hakkında yerici bir tavır takındığımı vehmetmişlerdi. Üstatlar mevzuunda, bizzat onun kabul etmeyeceği bir (tabu) asabiyetiyle hareket eden böyle Nurculara derim ki: *"Din sadece edepten ibarettir; ve edep, hududu korumaktan başka bir şey değildir!"* İnsanlık ehramının son ve en yüksek taşı, son ve en yüksek Resule bile bir hudud çizilmiştir; o da Allah dememek şartiyle O'na ne denilse az geleceğini bilmektir. Sahabîye nebi, veliye sahabî, âlim ve fazıla veli dememek vesaire... Gerçek Nurcu da Üstadını kendi öz sınırları içinde gören ve onun bu sınırlar içinde büyüklüğünü teslim edendir! Bakisi hayal ve hüsran..."[278]

277 Bedri Gencer, **Hatlar ve Saflar Ayrılırken**, *Star Açık Görüş*, 25 Temmuz 2015.
278 **Son Devrin Din Mazlumları**, 16.b, İst. 1997, s. 257.

Abdülhakîm Arvâsî Hakkında Yazılan Şiirler

Aşağıdaki Farsça kıt'anın ilk iki beyitini Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstadı Seyyid Fehim hazretleri için yazmış; son iki beyitini de Seyyid Fehim Efendi'nin mahdumu Seyyid Sâlih Efendi tamamlamıştır.

Be-hakk-ı cânişîn-i kutb-i Arvas
Be-şem' cem'an merdân-ı Arvas
Be-Şeyh Abdülhakim an dâî-i hak
Ki ferd-i asr şüd an pîr-i mutlak.

Mânâsı:

Arvas kutbunun [Muhammed Kutb] yerine oturan [Seyyid Fehim] hakkı için;
O Arvas büyüklerinin hepsinin ışığı hakkı için;
Hakka çağıran o Şeyh Abdülhakîm hakkı için;
Ki o pîr-i mutlak, zamanının bir tanesi oldu.

**

Ehibbâdan Şevket Gavsî Bey'in şiiri:
Abdülhakîm Efendi hazretlerine âcizâne takdim.

Abd-i hikmet ihtivâ rabb-i ma'bûd-i hakîm,
Bende-i dergâh-ı feyzâ feyz-i feyzâ-ı kadîm.
Ders-i irfân vermede eflâk-i nûrâ nûrda,
Ufk-ı kalb-i âşıkânda doğdurur mihr-i alîm.
Lafz u savtı nefha-ı ilm-i ledündür dembedem,
Hubb-i mahbûb-i hudâdan almış ilhâm-ı kerîm.
Kimyâ-i lezzet takrir-i kalıbı kalb eder,
Ya'nî zer eyler nehâsı, potasında ol Fehîm.
Menbâ-ı aşk u safâdır Gavsiyâ ol kutb kim,
Her dil-i mürde bulur andan hâyât-ı müstedîm.

23 Zilka'de 1351

**

Silsile-i Aliyye-i Nakşibendiyye [Bu şiir, Mevlânâ Hâlid'e aittir. Bilahare Seyyid Fehim Arvâsî, Seyyid Abdullah, Seyyid Taha ve Seyyid Sâlih hazretlerinin isimlerini zikreden beyitler ilâve edilmiş; nihayet Seyyid Fehim Efendi'nin mahdumu Sâlih Efendi de Abdülhakîm Efendi'nin isminin bulunduğu beyitleri eklemiştir. Bu beyitler, Hakikat Kitabevi tarafından el-Behcetü's-Seniyye kitabının içinde neşredilmiştir.]

Nebî, Sıddîk, Selmân, Kâsım est Ca'fer u Tayfûr
Ki ba'de ez Bûl-Hasan şüd Bû Alî vü Yusufeş kencûr
Zi Abdülhâlık âmed Ârif, Mahmûd ez û behre
Kizîşân şud diyâr-ı Mâverâünnehir kûh-i Tûr
Alî, Bâbâ, Külâl, Nakşibend est Alâeddin
Pes ez Ya'kub-i Çerhî Hâce-i Ahrâr şüd meşhûr
Muhammed Zâhid ü Derviş Muhammed Hâcegî, Bâkî
Müceddid, Urvetü'l-Vüska vü Seyfeddin ü Seyyid Nûr
Habîbullah Mazhar, Şâh-ı Abdullah, Mevlânâ
Ezinhâ rişk-i subhi iyd şud mârâ şeb-i dîcûr
Sirâcüddin-i Abdullah, Şihâbüddin, Sâlih ez ân
Fehîm ü Abdülhakîm âmed tarîkat enderân maksûr
Cenâb-ı Abdülhakîm şud mârâ hısn-ı metîn
Mâned şer'u dîn emîn ez fitne-i rüzgâr dûr.

[Abdülhakîm hazretleri, şeriat ve dini, fitnenin rüzgârından uzak tutup muhafaza eden sağlam bir kale oldu.]

**

Şâiri tesbit edilemeyen bir şiir:

Menbâ-ı feyz ü meânî meclis-i şeyh-i Hakîm,
Menzil-i kurb-ı ilâhî, sohbet-i pîr-i Hakîm.
Melce-i bîçâregândır, derde dermandır Hakîm.
Ma'den-i irfân, nûr-ı Sübhân, sırr-ı Kur'ândır Hakîm!
Secdegâh-ı sâlikândır, pîr-i pîrândır Hakîm
Âşinâ-yı perde-i esrâr-ı a'yândır Hakîm
Kıblegâh-ı sâfiyândır, lutf-i Yezdândır Hakîm
Nâşir-i bûy-i Muhammed bir gülistândır Hakîm

**

Şairi tesbit olunamayan bir şiir:

Kesmezem senden ümidim meded ey Rabb-i Celîl
Eyle hoşnud bu kulundan da Şefîü'l-ümemi
Yâd edib hürmet ile eyleyim ben istimdâd
Bütün Eshâb-ı kiram-ı nebiyy-i muhteremi
Hamd ve şükr edeyim Hâlık'a subh ve mesâ
Pek büyükmüş şimdi bildim bana hüsn-i niemi
Mürşidim Abdülhakîmi eyledi rabbim atâ
Etmegil artık hatâ işleme cürm-i sakîmi
Derdli gönlüm sıhhatinde doydu o şehin
Ta ezelden firkatle özlediği gonca femi
Hüsnü ancak dile derman Seyyid Abdülhakîmin
Pervâne gibi durma tavaf eyle hemen muhteremi

23 Mart 338 [1922]

**

Abdülhakîm Efendi için yazılan mersiyeler:

Mehmed Süleyman Teymuroğlu'nun mersiyesi:

Ağlasın, kan ağlasın her müslimân,
Çünki Seyyid Abdülhakîm terk etti cân,
Âlim ü âmil, veliyyi kâmil idi,
Zâtına mevdu' idi sırr-ı nihân.
Kaldılar birden yetim ü bînevâ,
Hem şerîat, hem tarîkat bîgümân,
Gördü amma, kim inanmaz gözlerim,
Oldu mu cidden ol hazret kün fekân!
Şevk ile raks eyledi yer bir gece,
Ertesi gün, etti derâguş hemân,
Hayf kim hurşidimiz etti gurûb,
Bir ferîd-i asr idi ol bîgümân.
Oldu hazret son zamanda çok elîm,
Derd ile a'lâma bir seng-i nişân,

Âlem-i İslâm için bu cidden mühîm
Bir musîbettir, ey gönül! Kan ağla, kan!
Rûh-i hâkîsinden istimdâd edip,
Söyledim târîhini nâgehân
Hayl çıkdı, kaldı bî ser-i râhdan,
Mâtem-i İslâma ağlar âsumân.

**

Aksekili Hamdi Efendi'nin mersiyesi: [Nüshası, Seyyid Kâsım Efendi' nin hususî arşivinden alınmıştır]

Kıt'a-ı Târihiyye
Der hakk-ı mürşid-i kerîm Abdülhakîm
Ân Hakîm-i nâtık-ı mu'ciz beyân
Tâ harîm-i sırr-ı vahdet şüd revân
Subh-dem ez kûy-i hâver âfitâb
Rûz-i mâ râ tîre kerde nâgehân
Mihr-i gerdûn çûn hüveydâ şüd zi-ufk
Mihr-i irfân reft be sûy-i hâkdân
Çün meh-i zilka'de bûd bist ü nühüm
Ân be güzeşt der rûz-i şenbe ez cihân
Rihleteş başed temâm bâ lafz-ı hû
İzzet-i câvid yaft ân nûr-i cinân (1362)
[Vahdet sırrı derinine kadar varmıştı o hakîm ki mu'ciz beyan;
Baştanbaşa karanlık oldu günümüz, çünki doğmadı güneş maşrıktan
Girdi toprağa irfan güneşi, parlarken semanın güneşi ufuktan
Zilka'denin yirmi dokuzuydu, o gitti cumartesi günü cihandan
Kavuştu cennetlerin nuru ebedî iyiliğe hû sözüyle hemân]

**

Hulusi Bitlis'in mersiyesi:

Târihî Bir Enîn
Eziyet, ârif-i billah için ayn-ı inâyetdir,
Eziyetden şikâyet, ehl-i ma'nâca hıyânetdir.
Mesâib, ibtilâ, kâmillerin şânıyla tû ümiddir

Bunun asrı musibetler, alâmât-ı şehâdetdir.
Işıklı nesle terk-i fazîlet eyledi merhum;
'Hakîmüddin Arvâsî' de 'Eyyüb'de celîs oldu!
Ne kıymeti var cihânın, nefyü isbâtda bilmem ki;
'Hakîmüddin İdrisî' de nice nice yıllar enîs oldu!
Hayâtın sırrına ibretle uymak şart-ı a'zâmdır,
Stanbul, sonra İzmir, Ankara dârülemân oldu.
Makâmâtı sezer Fârûkî, İbrâhimî müdrikler,
Sanarsın ârife tayy-ı zemân, tayy-ı mekân oldu.
Hem ruha nazardır, ruh ise bir emr-i bârîdir,
Cesed hiç; çokça âlemler türâb ender türâb oldu.
Mücevher tarihimle çıkdı, ruhu arş-ı a'lâya
Türâb-ı Abdülhakîm titriyor çok bâb harâb oldu.
İlm deryâsı Arvâsî büyük Abdülhakîm gitdi,
Zemîne zelzele saldı, melekler tutmalı mâtem.
Düşürdüm hicrî bir târih bütün ma'nâsıyla mu'cem,
Şerefdârân **kutbân** râ şeref-i ilm est der âlem. (1362)

**

Seyyid Muhammed Sâlih Efendi'nin mersiyesi:

Ey derigâ ber firâkı rehnümâyı râhı dîn
Bülbüli bağı ulûm ez nesli fahri'l-mürselîn
Hazreti Abdülhakîm ân pişuvâyı ehli dîn
Geşti bâ ân şehsuvârı şâhı dîn râ hem karîb
Güfti hâtif hâki ân Bağlum beyâ ez mânihân
Hâzihi cennâtü adnin fedhulûhâ hâlidîn
Geçti der tarihi **elfü si sâdu** şestü dûm
Hasreta ufûl geşt est be râ mâ şemsüddîn (1362)

[Ey yalan dünya! Din yolunun rehberi gitti!
Peygamberlerin övüncünün neslinden ilimler bağının bülbülü,
Gönül ehlinin önderi, Abdülhakîm hazretleri,
Geçti gitti, dinin sahibinin yanına.
Hatiften geldi ki onun toprağı Bağlum olur,
Bu adn cennetidir, selâmetle giriniz

Tarihi de şudur ki, bin üç yüz altmış iki
Ah ki kayboldu gitti bize dinin güneşi]

**

Ehibbâdan Çarkçıbaşı Nureddin Efendi'nin tarih beyiti:

Der şeb-i şenbe mah-ı zilka'de bud
Seyyid Abdülhakîm şüd vâsıl-ı rabb-i vedûd

Çarkçıbaşı Nureddin Efendi'nin mersiyesi:

Seyyid-i âli himem mahbûb-i hallâk-ı kerîm
Hâdi-i râh-ı necât şem'-i sırât-ı müstekîm
Bülbül-âsâ gülşen-i ma'nâda olmuşdu kelîm
Özlemişdi vuslat-ı cânânı gitdi âfiyet
Etdi bu hâk-i fenâdan azâim-i cennât-ı naîm
Bir fenâ fillah idi yokdu sivâya rağbeti
İrci'î emriyle oldu mazhar-ı lutf-i rahîm
Külle şey'in hâlikün illâ vechehuyu yâd edib
Ravda-i tevhîdde buldu safâyı mesnedîm
Lutf-i Allah'ımdan ararken **Nûrî** sâl-i rıhletin
Feyz-i ruhâniyyetden esdi bir bâd-ı nesîm
Sûz-i dilden bir hazîn tarih düşdü **vah** ile
Gitdi Firdevs yerine nâz ile Abdülhakîm
Nûrî (1350); vâh (16) = 1362

**

Ma'mûretü'r-Reşâd (Özalp) Müftisi Yekguş Abdülkâdir Efendi'nin mersiyeleri:

Nûri Ahmed rehnümûn şüd bâ dîli Abdülhakîm
Rûhi ber nakşî fezûn şüd tuhfei hoş pür şemîm
Seyyidi Arvâs lakab cân kerd zûd teslîmi cânân
Vâsılı her sırrı Kur'ân mazharı fadlı azîm
Bistü neh zilka'dei mâh rûzi şenbe heftü nîm câh
Bûd saat vakti ân râh refti tâ huldi bâ nesîm
Evveleş Başkal'a ma'lûm pes şehîdi aşk mazlûm
Der garibî hâki Bağlum câygâheş zed rahîm
Fâtiha ihlâs dâim her buhûn Yekgûşi hâim

Selsebîli nûşi kerd kâim **sâkiyâ şeyh-i kerîm** (1362)

[Abdülhakîm'in gönlü, Resûlullah aleyhisselâmın nurunu rehber edindi,

Nakşîlikle ruhu hoş kokulu bir hediye oldu.
Arvâs'ın büyüğü, canını canana teslim etti
Kur'an-ı kerîmin her sırrına kavuşmuş
Allahü teâlânın büyük lütfuna erişmiş,
29 Zilka'de cumartesi günü gece yarısı
Gitme saati gelince rüzgârla ebediyete gitti
Başkale'de idi evvelce, mazlumen aşk şehidi oldu
Garib Bağlum toprağını Allahü teâlâ ona istirahatgâh yaptı.
Devamlı İhlâs ve Fâtiha'yı oku ey gâfil Yekguş!
O şerefli şeyh ise, cennet içeceğini içti.]

*

Muhammed nûruna vâsıl ki o can lâ-mekân oldu,
Murad-ı âhıret hâsıl teninden rûh nihân oldu.
Hüseynî nesl-i pâk sâlih şeyh Abdülhakîm-i nâsıh,
Ulûmun bahrine sebbâh-ı cinâne hoş cihân oldu.
Diyâr-ı Türk ve İslâmbol, makamla hasta vü ma'lûl,
Devâ-i cüsticü ta yol resîd, Bağlum mekân oldu.
Garîb, mazlûm, dil mektûb şehâdet câmını mahbûb,
Elinden içti ol meczûb, vatan dârülemân oldu.
Mübarek rûhuna her ân eyâ Yekgûş senâlar hân,
Ki târih oldu **el-Gufrân** çü tevhîd ber zebân oldu.
Hicrî 1362

*

Mâhı mâtemde cevâbı can aldı dildârdan hazîn,
Ağlamakdan gözlerim kan döküyor her an ve hîn.
Âh ve sâd âh bu firâka hasret ve derdi iştiyâka
Kalmadı hiç tende tâkat eylerim her dem enîn.
Nevhazâr hem çün hezârım derbeder bî sabru yarım
Gaybı kül gitdi kararım şîven işimdir hemîn.
Üç zebânla kıl beyânı, dav-ı hurşidin iyânı
Görmedim hayfâ nihânı, göçdü tâ bağ-ı emîn.
Aşkdan divâne Mecnûn, oldu dîl Leylâ'ya mahzûn

Nûr-ı ebr ü çeşm makrûn, şu'le-i huldi berîn.
Seyyid Abdülhakîm hoş, hûr-ı gılmân ile medhûş
Söyle târîh Yekgûş, **şeyh becâm dârelmu'în** (1362)

**

Necib Fâzıl Kısakürek'in O'na adlı şiiri:

Benim efendim!
Ben sana bendim.
Bir üfledin de,
Yıkıldı bendim
Ben ki denizdim,
Dağbaşı bendim.
Şimdi sen oldun.
Âleme pendim.
Benim efendim!
Benim efendim!
Fezâ levendim,
Ölmemek neymiş,
Senden öğrendim.
Kayboldum sende,
Sende tükendim.
Sordum aynaya,
Hani ya kendim?
Benim efendim!
Benim efendim!
Emri yüklendim.
Dağlandım kalbden,
Ve mühürlendim.
Askerin oldum.
Başta tülbendim,
Okum sadakta,
Elde kemendim.
Benim efendim!

**

Hilmi Işık Efendi'nin Silsile-i Aliyye şiirinde, Abdülhakîm Efendi'ye dair beyitler:

Bu otuzüç velînin kalbleri bir ayna gibi,
Yaydılar hep cihâna, envâr-ı Resûlullahi.
Bütün bu nurlar en son, toplandı bir hazînede,
İsmi bu hazînenin: Abdülhakîm-i Arvâsî.
Van'dan doğan o güneş İstanbul'da senelerce,
Feyz verdi durmadan, kurtardı dinle imanı.
Ankara'nın toprağı, binüçyüzaltmışikide,
Cem'-i zıddeyn yaparak, şâd etdi Hacı Bayramı.

**

Hilmi Işık Efendi'nin talebesinden Süleyman Kuku'nun şiiri:

Ey ismine, cismine, yoluna, nesebine,
Âşık olduğum velî, ihsânını bol eyle!
O yüksek ahlâkına, ulvî derecesine,
Hayran olduğum, beni kendine makbûl eyle!
Mütâbeat edeyim, hattâ her nefesine,
Her emrini yapayım, beni sana kul eyle!
Hevâ hevese değil, yalnız senin sesine,
Uyayım, bu âcizi, kulluğa kabûl eyle!
Gözlerin görmediği âlemin ötesine,
Götür beni dağları, sahraları yol eyle!
Mazhar eyle de beni aşkın bilmecesine,
İster ateş et beni, ister kızgın kül eyle!
Muazzam kelimeye, hattâ her hecesine,
Âşina eyle beni, kalbime duhûl eyle!
Silsileyle korunmuş eşsiz gül bahçesine,
Girip hayâtı bulan tâlihli bülbül eyle!
Arasıra kalbinden gönül penceresine,
Sızan bu damlaları, artır, aman göl eyle,
Bu zavallı miskine, perdenin gerisine,
Yüksek merhametinle deli-i vusûl eyle!

Hakîmâne bir yolla, bu aşk bîçâresine,
Kendini izhar eyle, imdâdını tûl eyle!

**

Pakistan'da müellif ve seccâdenişin [şeyh vekili] Seyyid Şerâfet Nevşahî tarafından yazılan Farsça şiir[279]:

Lâhor Tarih-i visâl: 1 Recebül ferd 1398

Hazret-i Mevlâna Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Nakşibendî Müceddidî kuddise sirruhul azîz sene 1362 h.

Hazret-i vâlâ şeyh Abdülhakîm
Arvâsî nakşibendî Fehîm
Sâhib-i hilm-ü hayâ, zühd-ü tükâ,
Vâkıf-ı irfan ve esrâr-ı kadîm
Şahbâz-ı evc-i izzü ictibâ,
Der sehâ ve der vefâ merd-i kerîm
Der riyâzet der ibâdet fahr-i ahd,
Cemî'i ilm-ü amel feyz-i amîm
İsm-i û rûşen çû nûr-i âfitâb,
Mazhar-ı envâr-ı Hak kalbeş selîm
Mürşid-i allâme-i İbni Sa'îd,
Ân Hüseyn Hilmi Işık sîm
Mürtehil şüd ez cihan-ı bî bekâ,
Meskenet bi güzîd der dârî'n-na'îm
Kıt'a eş mevzûn kerdem der gazel,
Hesb-i hükm-i hazret-i Mûsâ Hakîm
Çûn şerâfet ez hıred târîh cüst
Güft (Hurşîd-i cihân Abdülhakîm)

[H1:600, vav:6, ra:200, şın:300, ye:10, dal:4, cim:3, he:5, nun:50, ayn:70, be:2, dal:4, lâm:30, ha:8, kef:20, ye:10, mim:40. Hepsi: 1362]

Ez cânib-i seyyid Ebu'zzafer şerîf Ahmed Şerâfet Nevşâhî, Musannif-i şerîfü't tevârîh ve Târîh-i Abbâsî, seccade nişîn Dergâh-ı âliye hazrey-i Nûşe genc-i bahş-i kâdirî rahimehullah, yeskünül evliyâ sâhin pâl-ı şerîf Dıl'-i Gücerat-ı PAKİSTAN

279 Bu şiirler, Hilmi Işık Efendi'nin neşredip meccânen bütün dünyaya gönderdiği dinî kitaplar vâsıtasıyla Abdülhakîm Efendi'yi tanıyıp sevenlere aittir.

[Tercümesi:

Arvâsî, Nakşibendî Seyyid Abdülhakîm,
Sâhib-i zühd ü takvâ, hayâ ve hilm.
Kadîm sırlara ve irfâna vakıftır.
İzz-ü ictibâ zirvesinin şâhbâzıdır.
Cömerdlik ve vefâda merd-i kerîmdir.
İbâdet ve riyâzette zamanın övüncüdür.
İlim, amel ve derin feyz sahibidir.
Onun ismi, güneşin nuru gibi parlaktır.
Selim kalbi Hak teâlânın nurlarına mazhardır.
Allâme Sa'îd oğlu Hüseyn Hilmi Işık'ın mürşididir.
Fâni cihandan göçünce, Cenneti mesken seçti.
Hazret-i Mûsa Hakîm'in hükmü hasebince,
Yaptım onun hakkında bir gazel:
Şerâfet, aklından tarih düşürmeyi geçirince,
Dedi ki: "Hurşid-i cihân Abdülhakîm"

Seyyid Şerif Ahmed Şerâfet Nevşahî tarafından yazılmıştır. Şerîfü't-Tevârih ve Tarih-i Abbâsî kitaplarının musannifidir. Dergâh-ı âlîye-i Hazret-i Nevşeh-i Genc-Bahş Kadirî rahimehullah seccade-nişînidir. Evliyâ-Sahîn Pâl-i Şerîfde sâkindir. Dıl'-ı Gücerat, Pakistan]

**

Pakistan'dan Muhammed Menşâ Tâbiş Kasûrî'nin Farsça şiiri:

SELÂM

Be huzûr-i âlicenâb şeyh-i millet, hakîm-i ümme Mevlânâ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî aleyhi'r-rahme

Es-selâm ey Seyyidî Abdülhakîm,
Âşık-ı mahbûbî Rahmân-u Rahîm
Es-selâm ey rûz-i çeşm-i Mustafâ,
Nâşir-i dîn-i Muhammed Mustafâ
Es-selâm ey peyker-i sıdk-u safâ,
Ârif-i Hak sâhib-i hilm-ü hayâ,
Es-selâm ey âfitâb-ı Hak nümâ,
Vâsıf-ı hayru'l-beşer, hayru'l-verâ,
Ma'den-i rüşd-ü hidâyet es-selâm,

Mâhitâb-ı ilm-ü hikmet es-selâm,
Es-selâm ey sûret-i envâr-ı Şeyh[280],
Es-selâm ey sîret-i etvâr-ı Şeyh.
Ez tü nâm-ı Ankara meşhûr geşt,
Ez tü bâm-ı Ankara pür nûr geşt,
Ez vücûd-i tû zemîn-i Bağlum,
Der cihân ber ter büved ez şehr-i Rûm,
Ey ki feyz-i tû Hüseyn bin Sa'îd,
Der dû âlem bi'l-yakîn bâşed sa'îd,
Der nigâh-i Şeyh çûn merğûn şüd,
Der diyâr-ı aşk-ı û mahbûb şüd,
Es-selâm ey kâtı'-ı ehl-i hevâ,
Müftî-i dîn, kâmi'-ı cevr-ü cefâ,
Pâsibân-ı ehl-i sünnet es-selâm,
Tercümân-ı ehl-i cür'et es-selâm.
Ger kabul üfted zi teslîm-ü suhan,
Ber dîl-i Tâbiş nigâh-i lutf kün
Tâbiş Kasûrî
4 Rebî'ulevvel 1398 hicrî (1977 m) Cum'a
Muhammed Menşâ Tâbiş Kasûrî
Firdevs Tenîrîz Dâk-hâne Münnûnâbâd Dîl-i Şeyhpûr Pakistan
[Tercümesi:

SELÂM

Milletin şeyhi ümmetin hakîmi Mevlânâ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî aleyhi'r-rahmenin huzuruna

Es-selâm ey seyyidî Abdülhakîm,
Âşık-ı mahbûb-i Rahmân ve Rahîm
Es-selâm ey rûz-i çeşm-i Mustafâ,
Nâşir-i din-i Muhammed Mustafâ,
Es-selâm ey suret-i sıdk-u safâ,
Hakkı ârif, sahib-i hilm-ü hayâ,
Es-selâm ey güneş Hakkı gösteren,
Hayrü'l-verâ, Hayrü'l-beşeri vasf eden.
Rüşd ve hidâyet ma'deni es-selâm,

280 Hazreti Müceddid-i elf-i sânî aleyhirrahme.

İlim ve hikmet mehtabı es-selâm
es-Selâm ey Şeyhin [Müceddid-i elf-i sânî] nurlarının sureti,
es-Selâm ey Şeyhin tavırlarının sîreti.
Senden dolayı Ankara ismi meşhur oldu.
Seninle Ankara'nın semâsı nurla doldu.
Bağlum toprağı cömerdliğinden senin
En üstünü oldu cihanda Rûm şehirlerinin.
Senin feyzinle Hüseyn bin Sa'îd
Oldu iki cihanda yakînen sa'îd.
Şeyhin [Abdülhakîm Efendi] himâyesinde gördü rağbet
Ve aşk diyârında kazandı muhabbet.
Es-selâm ey nefsin arzularını kesen,
Dinin müftîsi, cevr-ü cefâyı kahreden,
Ehl-i sünnetin bekçisi es-selâm,
Ehl-i cür'et tercümânı es-selâm.
Kabul buyursan sözlerimi eğer,
Tâbiş'in kalbine kıl lütf ile nazar.
Tâbiş Kasûrî
4 Rebî'ul-evvel 1397 hicrî Cum'a (1977 m)
Muhammed Menşâ Tâbiş Kasûrî
Firdevs Tenîrîz Dâk-hâne Münnûnâbâd Dîl-i Şeyhpûr Pakistan]

**

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî 'rahîmehullah' vefatına dair Pakistan'da söylenmiş şairi bilinmeyen Farsça şiir:

Hasretâ ki in çarh-ı nâ hemvâr ve dûn
Nîze zed kalb-i mâ pür geşt zi hûn
Mevt-i âlim mevt-i âlem şüd yakîn
Âkılân râ in nişân ez yevm-i dîn
Mî sezed ger hûn bi girîd âsumân
Ber vefât-ı kutb-i âlem câvidân
Ez vefâteş lerze âmed ber zemîn
Çûn be mâned sâlim in kalb-i hazîn
Mürşid-i mâ best ber hod in nikâb
Nîst mümkin dîdeneş illâ be hâb

Ez ki cûyem ba'de ez û irşâd-ı hîş
Ez ki hâhem derdrâ dermân-ı hîş
Ehl-i îmân ez vefâteş der elem
Gûyiyâ ez ebr-i bârid derd-ü gam
Firkatâ vâ firkatâ geştem cüdâ
Ez habîb-i hîş ve mahbûb-i Hudâ
Akl-ı kül bûd-i û nedânistem çünân
Hayret en der hayretem men her zemân
Mürşid-i fâdıl be nezdî mâ çünîn
Mâ be gaflet refte bûdîm âh ezîn
Müstefîd ez vey ne geştem reft û
Taze şüd hicret-i şehâdet şüd dû tû
Ger bi girîm tâ kıyâmet sûd nîst
Zi ân ki bâr-ı diger âyende nîst
Ey Hilmî kıtmîr-i âyis meşev
Müşfik est û der peyeş dâim birev
Der hezâr sîsad ve şîst ve dû bûd
Da'veteş mîgerd Hallâk-ı vedûd
Sâ'atî heftüm ki hicret rû nümûd
Pençşenbe bîst ve nüh zilka'de bûd
İrci'î emr-i İlâhî gûş kerd
Terk-i in dâr-ü diyâr ve hûş kerd
Seyyid-i âlî makâm-ı Abdülhakîm
Der civâr-ı kurb-i Yezdân şüd mukîm
Cennetü'l-me'vâ makâmeş şüd yakîn
Mâned mahrum ez vısâleş mü'minîn
Hâk-i Bağlum ân vücûd-i pâk râ
Çûn sadef şüd tehniyet ân hâk râ
Dâğ-ı ber dilhâ nihâd ân rûh-i pâk
Dostâneş mâned der hasret helâk
İn çünîn hüzn ve elem dâim bûd
Tâ ki can en der kafes kâim bûd
Men çi gûyem hâl-i ân âlî himâm
Geşt û manzûr-i pîrân-ı kirâm
Kûy-i Bağlum şüd merâ dârü'n-na'îm

Hest der vey seyyidem Abdülhakîm

[Tercümesi:

Yazıklar olsun ki bu fânî ve aşağı dünyâ
Kalbimize mızrak vurup kanla doldurdu
'Âlimin ölümü âlemin ölümü' sözü yakînen anlaşıldı
Akıllı olanlara bu, kıyamet gününden bir nişandır
Gökler kan ağlasa yeridir
Zamanın kutbunun vefâtına dâimâ
Onun vefâtından titreme geldi yeryüzüne
Bu hazîn kalb nasıl sâlim kalsın
Mürşidimiz bu örtüyle örttü kendini
Onu görmek mümkün değildir, ancak rü'yâda
Ondan sonra kimden irşad isteyeyim
Derdimin dermanını kimden sorayım
Vefâtından sonra ehl-i îmân elemdedir
Sanki soğuk buluttan derd-ü elem inmektedir
Ah ayrılık, ah ayrılık, ayrı kaldım
Hudâ'nın mahbûbundan, habîbimden
...
Hayretler içindeyim her zaman
Böyle fâdıl mürşidi yanımızdan
Gafletle kaybetmiş olduk, bunun için âh
Ondan istifâde etmeden, hemen gitti
Hicret-i şehâdet iki kat oldu
Kıyâmete kadar ağlasak ne fayda
Zîrâ bu defa daha gelmeyecekdir
Ey Hilmi, 'ümidsiz kıtmîr' olma
O müşfikdir, dâim arkasından git
Bin üç yüz altmış ikide
Rabbi da'vet etti kendine
Saat yedide hicret yüz gösterdi
Zilkadenin yirmi dokuzu Perşembe idi
İrci'î emr-i ilahisi kulağına geldi
Bu dar-i diyar ve huşuu terk etti
Yüce makam sahibi seyyid Abdülhakim

Yezdanın yakınında mukim oldu
Makamı yakinen me'va cenneti oldu
Müminler ona kavuşmaktan mahrum kaldı
Bağlum toprağı o pak vücudu
Sadef yaptığı için kutlu oldu
O temiz ruh gönülleri dağladı
Dostları hasretiyle helâk oldu
Böyle hüzün ve elem dâim olur
Ruh bedende kaim oldukça
O yüksek himmetin hâli için ne diyeyim
Şerefli pirlerin nazarına kavuşmuştur
Bağlum köyü bana dâr-i naîm oldu
Çünki onda efendim Abdülhakîm vardır.]

**

Pakistan ulemâsından Delâilü'l-Hucec müellifi Kâdi Muhammed Habîbül'l-Hak el-Fermulevî el-Merdânî'nin yazdığı Farsça şiir:

Mersiye-i Hazret-i Mevlâna Esseyyid Abdülhakim Arvâsî, sümme Kostantinî mürşid-i Mevlâna Hüseyn Hilmi Işk İstanbulî etâlallahu hayâtehu

Seyyid Abdülhakim nâmdâr,
Ki çırağ-ı râh bûd ve kâmdar
Halife-i Seyyid Fehim-i Arvâsî bûd
Ba'de vefât-ı û kesîru'd-ders bûd
Şehr-i Hâlid bin Zeyd şüd dâr'ul ulûm
Bâ ulûm-i zâhirî bâtın-ı ulûm
Ez füyuzeş Kostantîniyyân behremend,
Cümle bâ İslambûlân behremend
Sad füsüs, ân mihr-i tâbân şüd nihân,
Ez füyûz-i zât şüd hâli cihân sîz de sad
Dû ve şast (1362) sal-i visâl,
Geşt nâmeş derc-i esmâirricâl
Şükr Îzid ki ez peseş bâkîst Işk,
İbn-i rûhanî Hüseyn Hilmi est Işk
Ez füyûzeş çâre cû mesrûr şüd
Ve ez füyuzeş çâr sû ma'mûr şüd

Ez risaleteş fehîmân hıredmend,
Kâfî nâdân-ı merdân müstemend
Ez tû hâhem ey Hudâ gufrân-ı men,
Hem berây-ı dostân yâ zülminen

Nazm: Sefte Kâdî Muhammed Habîbü'l-Hak
Makâm-ı Permûlî Dıl'-ı Merdân- PAKİSTAN

Tercümesi:

Hüseyn Hilmi Işk-ı İstanbûlî'nin mürşidi Hazret-i Mevlâna Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Kostantînî rahimehullah hakkında mersiye:

Seyyid Abdülhakîm nâmıdır,
Yolun ışığı ve maksad sâhibidir.
Seyyid Fehîm Arvasî'nin halîfesiydi,
Vefâtından sonra dersleri çoğaldı.
Hâlid bin Zeyd'in şehri ilim merkezi oldu,
Zâhirî ve bâtınî ilmlerde, feyzlerinden cümle
Kostantiniyyeliler, İslâmbollular nasîblerini aldılar.
Yüzlerce yazık, o parlak güneş gizlendi.
O zâtın feyzlerinden cihan mahrum kaldı.
1362, nâmının büyükler arasına
Derc olduğu kavuşma yolu oldu.
Allaha şükr ki arkasından rûhanî oğlu
Hüseyn Hilmi Işk bâkî kaldı.
Onun feyzlerinden çare arayan mesrûr oldu,
Feyzleri her tarafa yayıldı.
Onun anlayışlı, akıllı risalelerinden
Kâfî [gibi] câhil kimseler faydalandı.
Ey Hudâ senden gufrânımı isterim.
Nimetler sahibi Rabbim, dostlarım için de isterim.

**

Pakistan'dan Mevlevî Abdülvâhid Nestevî'nin Fârisî şiiri:

În mersiye cenâb-i hakîmi'l-ümme Seyyid Abdülhakîm Arvâsî kaddesallahü sırreh mürşidü'l-mürşidîn ve murâdü'l-mürîdîn ve mürşid-i allâme Hüseyn Hilmi Işık İstanbulî es-Saydelî.

Geşt ber-mağrib gurûb-i âb şud

Seyyidî Abdülhakîm âftâb şud
Gevher-i yektâ-i sadef-i asr bud
Kıymet-eş der-cevherân nâ-yâb şud
Kâne ya'sûbu'l-efâdıl fi'l-alâ
Vâsıl-ı a'lâ refîk çu şehâb şud
Geşt Hüseyn ibnü's-Sa'îdi's-Saydelî
Işk u ender-işk-i û bî-tâb şud
Zâr u hem giryân u biryân ez-ser-eş
Reft u û hayrân der-în girdâb şud
Ehl-i Kostantiniyye eytama şudend
Şeyh-i Arvâsî çu mahv-i hâb şud
Devlet u ikbâl der-Bağlum reft
Ankara vâ-baht çun âftâb şud
Yek hezâr u se sad u şast u çehâr
Sâl-i vasl-eş bâ-Rabbu'l-erbâb şud
Şud şehîd-i râh-i Hak ey dûstân
Resm-i uşşâk-est ki ber-ahbâb şud
Ez-kibâr-i Nakşbendî ârifân
Sîr ez-Serhend şarâb-i nâb şud
Reft ber-huld-i berîn z'în fâniyân
Geşt bâkî der-ziyâ garkâb şud
Meşreb-i Âsî be-d'ân meşreb resîd
Mersiye-ş z'ân pur be-her âdâb şud

Tercümesi:

[Pakistan'da Çarsedde beldesinde Cem'iyyetü'l-Ulemâ-i Afgan bürosundan Mevlevî Abdülvâhid-i Âsî-i Nestevî'den] mürşidlerin mürşidi, müridlerin murâdı (maksudu) ve allâme Hüseyn Hilmi Işık [bin] Sa'îd-i İstanbulî es-Saydelî'nin mürşidi, cenâb-ı hakîmü'l-ümme Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'ye mersiye:

Seyyidim Abdülhakîm bir güneş oldu ve garba doğru dönerek suda gurûb etti.

Asrın sadefinin içindeki tek inci idi. Cevherler arasında o bulunmaz bir kıymet oldu.

Kâne ya'subu'l-efâdili fi'l-ulâ. Parlak yıldız gibi "A'lâ refîk"a kavuştu.

Hüseyn ibni Sa'îd-i Saydelî âşık oldu ve onun aşkında tâkatsiz hale geldi.

Ayrılıktan ağlayıp inleyerek yanıp yakıldı. Çünkü mürşidinin yüzü perdenin arkasına çekildi.

Mürşidi ve mürebbisinin gölgesi başından gidince o, bu girdapta şaşakalmıştır.

Ehl-i Kostantiniyye, yetim kaldılar. Çünkü Şeyh Arvâsî uykuya daldı.

Devlet ve ikbâl Bağlum'a gitti (Bağlum'da kaldı). Ankara'nın bahtı güneş gibi açıldı.

Bin üç yüz altmış iki senesi, onun, Rabbü'l-erbâb'a kavuştuğu yıl oldu.

Ey dostlar, o hak yolun şehidi oldu. Bu, âşıkların âdetidir ki ahbâba nasib oldu.

Nakşibendî büyükleri olan âriflerden, Serhend'den (aldığı) saf aşk şarabı ile doydu.

En yüksek cennete gitti ve bu fânilerden bâkî olarak nura gark oldu.

Âsî'nin meşrebi o meşrebe ulaştı. Onun için, mersiyesi, her türlü edeplerle doldu.

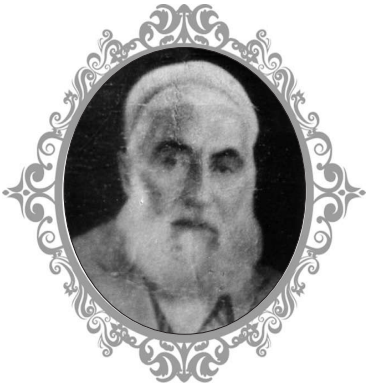
(2 Temmuz 1976)

Kandilli hâtırası. Sağdan 1. Vehbi Hoca, 3. arkası dönük Hilmi Acar, 4. Faruk Işık, 5. Abdülhakîm Efendi, 6. Mazhar Veziroğlu.

DÖRDÜNCÜ KISIM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN ÂİLESİ VE YAKINLARI

SEYYİD ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN ZEVCELERİ

Seyyide Esmâ Hanım

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin birinci zevcesi, babasının amcası Şeyh Mahmud Efendi ile Fâtıma Hanım'ın kızı Esmâ Hanım idi. Rivâyete göre kendisiyle evlendiğinde Abdülhakîm Efendi 27 yaşında idi. Şu halde izdivaç 1887 senesinde vuku bulmuş demektir. Abdülhakîm Efendi'den olan çocuklarından Şefîa Hanım, Musul'da; Ahmed Enver Medenî Bey ise Eskişehir'de vefat etmiştir.

Esmâ Hanım çok müttekî, sâliha bir hanım idi. Aynı zamanda ilim sahibi idi. Arapça bilir; tekkedeki kadınlara Fahreddin Râzî hazretlerinin Tefsir-i Kebîr'ini okuturdu.

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Esmâ Hanım çok mübarekti. Dünyayla alâkası yoktu. Misafir kabul etmez; hep ibâdet ederdi. Eczacıydı, herkese ilaç yapardı. Çarşıdan aktar Âbidin Efendi'den kükürt aldırırdı. Uzun çubuklar içinde satılırdı. Efendi Baba buna râzı olmaz; 'Bu suçtur. İkimizi de tevkif ederler' derdi. Esmâ Hanım, 'İnsanlara iyilik yapmak hoşuma gidiyor. Şimdiye kadar hiç ölen olmadı. Beni tevkif ederlerse,

mesuliyeti üzerime alırım. Beyim beni her zaman ikaz ederdi; ama ben dinlemezdim derim. Size bir şey olmaz' derdi. Manisa'da çok samimi iki komşu varmış. İçtikleri su ayrı gitmezmiş. Birinin çocuğu varmış; diğerinin olmamış. Doktorlar ümit kesmiş; evlâtlık almasını tavsiye etmişler. Çocuklu ailenin İstanbul'a tayini çıkmış. Gitmelerinden bir hafta evvel çocuk kaybolmuş. Bir türlü bulamamışlar. Meğerse çocuğu olmayan aile şeytana uyup çocuğu almış; köydeki annelerinin yanına bırakmışlar. Renk vermeyip, çocuğun annesiyle beraber ağlamışlar. İşte birgün bu çocuğu kaybolan kadıncağız, Esmâ Hanım'a geldi. Bir komşularının tavsiyesiyle geldiğini söyledi. Hâdiseyi anlattı. Esmâ Hanım, 'Ben bakıcı [falcı] değilim. Ama (Yâ câmi'en nâse liyevmin lâ raybe fih, icma' beynî ve beyne dâlletî), diye bir dua vardır. Bunu kırk gün okuyun; inşaallah çocuk gelir' dedi. Kadıncağız gitti. Bu sırada iki aile mektuplaşır; çocuğun ailesi diğerlerini İstanbul'a davet eder; ama iş ortaya çıkar diye gidemezlermiş. Oğlan birgün bu mektuplardan birini ele geçirmiş. Zarfın arkasındaki adresi almış. Gizlice İzmir'e kaçmış. İstanbul vapuruna binmiş. Yolda çımacıya vaziyeti anlatmış. 'Beni ikinci sınıfta iken kaçırdılar. Annemi babamın adresini böyle böyle buldum. Beni götürün, bu söylediklerimi teyid ederse ne âlâ, etmezse ne isterseniz yaparsınız' demiş. O da kaptana vaziyeti anlatmış. Gemi İstanbul'a gelince, kaptan o adrese gidip aileyi bulmuş. Anlatılanları teyid edince, çocuğu teslim etmiş. Kadıncağız her zaman sofraya bir tabak fazla koyar; 'Belki oğlum çıkagelir' dermiş. Sarılıp ağlaşmışlar. Sonra Esmâ Hanım'a teşekküre geldiler ve hâdisenin gerisini anlattılar."

Bahaddin Birgiv Bey anlattı: "Annemin rivâyetine göre Esmâ Hanım bebekken bana muska yazıp koltuğumun altına asmıştı. Ben bir yaşında iken vefat etmiş."

Esmâ Hanım, 1928 senesinde son zamanlarında kızkardeşinin ısrarı üzerine yeğenlerinin birinin refakatinde memleketini ziyaret niyetiyle Van'a gitmek istedi. Yola çıkacağı sabah vefat etti. Bavullar ortada kaldı. Eyüp Sultan kabristanında, Kaşgârî Dergâhı'ndan ileride sol tarafta Gümüşsuyu'na doğru defnolundu. Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba, Esmâ Hanım'ın bu gidişine razı değildi. Kim bilir belki yolda çekeceği sıkıntıları düşündü; belki de kader-i ilahîyi müşahede etti. Bunu bir defa söyledi. Fakat kendisini üzmek de istemezdi. Neticede Efendi Baba'nın dediği oldu".

Seyyide Ayşe Hanım

Abdülhakîm Efendi'nin ikinci zevcesi yine Arvâsî ailesinden Seyyid Muhammed Reşid Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'dır. Ayşe Hanım, Mekkî ve Münir Efendiler ile Zâhide ve Mâhide Hanım'ın annesidir.

Reşid Efendi, Seyyid Fehim Arvâsî hazretlerinin en büyük oğludur. Reşid Efendi'nin annesi Elmas Hanım da, Şeyh Sâlih Nehrî'nin halifelerinden ve Müküslü Mahmudan aşiretinden Şeyh Azrâil'in kızı idi. Şeyh Azrâil (veya İsrâil), Bedirhanzâdelerin hocası idi. Cizre Beyi Mir Bedirhan'ın (1802-1867) daveti üzerine müderrislik yapmak üzere Cizre'ye gitmişti. Kızını, Cizre'ye okumaya gelen Seyyid Fehim Efendi ile evlendirdi. Bedirhan Bey 1848'de Rodos'a, sonra Girit'e nefyedilince, Şeyh Azrâil de onunla beraber Girit'e gitti. Mir Bedirhan affedilip sürgün mahalli İstanbul'a çevrildiğinde, Şeyh Azrâil, Girit'ten Brezilya'ya hicret edip, orada İslâmiyeti neşretmekle meşgul oldu. Seyyid Reşid Efendi'nin zevcesi Hânî Hanım, dayısı İsmail Mahmudî'nin kızıdır. 1266 Zilka'de ayında (1850) sürgündeki Şeyh Azrâil'in memlekette kalan ve müşkül vaziyete düşen ailesine maaş bağlanmıştır.

Reşid Efendi, babasından tahsil görüp eski usule göre Arapça nahv ilminin son kitabı olan Molla Câmî'yi tamamladıktan sonra, başka hocalardan ders almak hevesine düştü. Babasına rica etti. O da kerhen kabul etti. Mutavvel okumak için Bulanık taraflarında bir hocaya gitti. Arvas'da hoca dersi verdikten sonra talebe çalışıp dersi hocaya takrir eder. Reşid Efendi hocasına kendi alıştığı usule göre dersi anlatmayı teklif eder. Hoca kabul eder. Reşid Efendi dersi tekrar edince, hoca kendisine "Sen bu ilmi kimden öğrendin?" diye sorar. Seyyid Fehim Efendi'nin babası ve hocası olduğunu öğrenince, "Ben sana ders verememem. Baban gibi âlim de bu taraflarda bulunmaz. Tekrar geldiğin yere dön, babandan devam et! Ancak mâdem ki sen hocanı kâfi görmeyip bana geldin, bu ilminden fayda görmezsin!" der. Reşid Efendi Arvas'a dönerken Şinû [şimdi Aladana-Hizan] köyünde hastalanarak Gevaşlı Hacı Uluhan Bey'in zevcesi ve Derviş Bey'in annesi olan halası Cevâhir Hanım'ın bulunduğu Gevaş'ın Tahtis köyüne götürüldü. Burada hastalığı artarak vefat etti. Zeve'de Sultan Zübeyr türbesi yakınında defnolundu. Muhammed Bâkır ismindeki bir oğlu küçükken vefat etmiştir.

Abdülhakîm Efendi'nin ilk zevcesi Esmâ Hanım çok zâhide bir hanım idi. Başkale'de iken rüyasında Hazret-i Peygamber'i görmüş; bunun üzerine zevcinden kendisini affederek tekrar evlenmesini istemişti. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi Ayşe Hanım ile evlendi. Seyyid Fehim

Efendi, önce kızı Mâhî Hanım'ı Abdülhakîm Efendi'ye vermek istemişti. Ancak Mâhî Hanım o sıralar ziyaret sebebiyle Arvas'da bulunan Kör Hüseyin Paşa ile evlenmeyi tercih edince, Seyyid Fehim Efendi, Kör Hüseyin Paşa ile nikâhın derhal yapılıp yeni evlilerin hemen o gece Arvas'ı terk etmelerini istedi. Sonra da Abdülhakîm Efendi'yi yetim torunu Ayşe Hanım ile evlendirdi.

Dedesinin himayesinde yetişmiş sâliha bir kız olan Ayşe Hanım hicret esnasında 1917 yılında Musul'da tifodan vefat etti. Ardında bıraktığı çocuklarıyla Esmâ Hanım ve kayınbiraderi Yusuf Efendi'nin zevcesi alâkadar oldu.

Seyyide Ayşe Nene Hanım

Abdülhakîm Efendi'nin üçüncü zevcesi Nene Hanım denilen ikinci Ayşe Hanım idi. Nene Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin amcası Hasan Efendi'nin kızı olup, birâderi Kâsım Efendi'den dul idi. İlk zevcinden bir kızı ve iki oğlu vardı. Ama hepsi çok yaşamayıp vefat etti. Abdülhakîm Efendi kendisini hicret esnâsında Musul'da Ayşe Hanım'ın vefatını müteakip, bir rivâyete göre ise İstanbul'da Esmâ Hanım'ın vefatından sonra nikâhlamıştır. Abdülhakîm Efendi, Nene Hanım'ın terbiyesini çok beğenirdi. Büyükannesinin adını taşıdığından, Nene diye anılmak âdet olmuştur.

Nene Hanım, sık sık gittiği Bursa kaplıcalarından bir dönüşünde hastalandı. 1934 senesinde vefat etti. Kaşgârî Dergâhı'ndan ileride Gümüşsuyu'na giderken Esmâ Hanım'ın yanına defnedildi. Telkinini bizzat Abdülhakîm Efendi okudu. Sonra buradan yol geçince, Abdülhakîm Efendi'yi seven bir tüccarın, Eyüp Sultan'daki kendi âile kabristanında verdiği yere nakledildi.

Bedriye Hanım

Nene Hanım'ın vefatından sonra Seyyid Abdülhakîm Efendi tekrar evlenmeye niyetlendi. Bir erkeğin, genç olsun, yaşlı olsun, bekâr kalmasını tasvip etmezdi[281].

Torunu Seyyide Gülsüm Hanım anlattı: "Dedem Abdülhakîm Efendi, Nene Hanım'dan sonra ehibbâdan birisinin tavassutuyla Remziye Hanım adında bir hanım ile evlenmişti. Bu hanım, farklı örflere göre yetişmiş

281 Nitekim Abdullah bin Mes'ud hazretleri buyuruyor ki: "Hemen öleceğimi bilsem, Allahü teâlânın huzuruna nikâhsız çıkmamak için evlenirim. Muaz bin Cebel hazretleri, vefatından evvel, "Beni evlendirin. Bekâr olarak ölmeyi istemem" buyurdu. İmam Gazâlî: **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Bulak 1306, II/20.

kalabalık dergâh halkı ile imtizac edemediği için ayrılmak istemiş; Abdülhakîm Efendi de nikâhını vermişti. Bundan sonra Efendi Baba, Bedriye Hanım ile evlendi."

Bedriye Hanım'ın babası Ahmed Bey ve annesi Emine Hanımdır. Aslen Serezli olup, 1913'te Balkan Harbi sebebiyle İstanbul'a gelmişlerdi. Serez'deki mallarına mukabil Yenikapı'da yer vermişlerdi. 1900 doğumlu Bedriye Hanım 1918'de Eyüp'te Balçık Tekkesi şeyhi Hâlid Efendi'nin (1877-1942) oğlu Mahmud Cevdet Bey (1895-1928) ile evlenmişti. İsmail Vedad, Ahmed Hüsameddin ve Mehmed Sadeddin adında üç oğlu vardı. Bedriye Hanım genç yaşta dul kaldı. Kendisini çok isteyenler oldu. Çocuklarını üvey baba elinde büyütmekten korktuğu için kabul etmedi. Kızkardeşi Refika Hanım'ın zevci Hasan Efendi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Abdülhakîm Efendi'ye, baldızı Bedriye Hanım ile evlenmesini teklif etti. Bedriye Hanım da, Abdülhakîm Efendi gibi bir zâta hizmet etmek için, çocukları da onun terbiyesinde yetişip, istifâde eder ümidiyle evliliği kabul etti. 1935 senesinde evlendiler.

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba, bizim memleketin kızları olan hanımları ölünce, onlara nisbeten genç bir hanımla evlendi. Bedriye Hanım, çok güzel ve kibar bir hanımdı. Efendi Baba'nın ilk hanımları Şark âdetince çarşaf giyerlerdi. Bedriye Hanım, başörtüsü takıp, manto giyerdi. Evlenirken, 'Ben bu kadar kalabalığın içinde oturamam. Benim üç tane erkek çocuğum var' diyerek dergâhta başka kimse bulunmamasını şart koşmuştu. Efendi Baba da kabul etti ama 'Sen bana bakamazsın; Şâkir'e de ihtiyacım var" dedi. Bedriye Hanım, "Eh, o kalsın efendim' dedi. Böylece hepimiz tekkeden ayrıldık. Efendi Baba ve Şâkir abiden başka tekkede kimse kalmadı. Bizden evvel dergâhta oturanlar çıkarken, 'Biz vaktiyle 67 kişiydik. Şimdi beş kişi çıkıyoruz. İnşaallah siz bizim gibi olmazsınız. Burada rahat oturur, çoğalırsınız' demişti. Ne garip tecellidir ki tekkenin son sâkinleri yine beş kişi idi: Efendi Baba, Bedriye Hanım, Şâkir abi ve hanımı Emine Hanım ile Bedriye Hanım'ın bir oğlu. O zaman Bedriye Hanım'ın üç oğlundan Necib Fâzıl Bey'in yanında çalışan Sadeddin tekkede kalıyordu. Diğerleri baba evinde oturur; arada tekkeye gelir giderlerdi."

Bedriye Hanım, İzmir'de ikamete tâbi tutulduğunda, zevcine refakat etti. Buradan beraber Ankara'ya gitti. Abdülhakîm Efendi'nin 1943 yılında vefatından sonra hemen İstanbul'a döndü. Kaşgârî Dergâhı kapatılıp mühürlendiği için Bedriye Hanım, evini terk etmek zorunda kaldı. Vefatına kadar Fâtih Kıztaşı'nda oturdu. 1957 senesinde vefat etti. Piyer

Loti'den Kaşgârî Dergâhı'na gelmeden sağda set üzerinde defnolundu. Oğlu Vedad Balçık'ın gördüğü bir rüya üzerine, kızkardeşi Refika Hanım da üzerine defnedildi.

Bedriye Hanım'ın oğlu Vedad Balçık (1919-1994), Gümüşsuyu'nda otururdu. Mine (1943), Fatma Ayfer (1947) ve Ali Aydın (1953) adında üç çocuğu vardır. Sadeddin Balçık (1922-1983), Son Telgraf gazetesinde çalışırdı. Hüsameddin Balçık (1925-1984), tramvay bilet kontrolörü idi. Hüsameddin Balçık'ın Emine Fügen (1955) ve İsmail Hakan (1957) adında iki çocuğu, Hülya (1952) adında bir kızı vardır.

Tekkenin avlusunda zevcesi Bedriye Hanım, torunu Behik Bey ve gelini Emine Hanım ile -Vefat senesi-

Bedriye Hanım'ın Ahmed Köksal adında Balat'ta oturan bir ağabeyi vardı. Oğlu Galip Köksal vefat etti. Kızı Melahat Özpamukçu (1926) Kadıköy'dedir. Bedriye Hanım'ın ablası Sâliha Hanım, Ayvalık'ta bir kuyumcu ile evliydi. Sonra İstanbul'a gelip Fâtih'te oturdu. Çocuğu yoktur. Bedriye Hanım'ın ikinci ablası Refika Hanım (1896-1970), Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından, Hasan Fevzi Sezginer ile evliydi.

Mâide Hanım

Mâide Hanım, Van'ın meşhur ailelerinden Karacehennem oğullarına mensuptur. Bu Azerî asıllı Sünnî aile vaktiyle çok zengin idi. Sonra göç dolayısıyla servetlerini kaybedip mensupları memuriyete girmek zorunda kalmıştı. Mâide Hanım'ın annesi Güzide Hanım, Teymuroğlu Hurrem

Bey'in, Abdülhakîm Efendi'nin dedesi Seyyid Muhammed'in kızı Hamîde Mahbube Hanım'dan başka bir zevcesinden dünyaya gelmiş kızıdır. Güzide Hanım'ın anne-baba bir Necibe Hanım adında bir kızkardeşi vardı. Vanlı bir zât ile evliydi. Mâide Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin birâderi Şemseddin Efendi'nin hanımıyla da akraba idi.

Mâide Hanım'ın Hamdi Üs isminde eczacı [Bomonti bira fabrikası müdürü] bir üvey kardeşi vardı. Evlenmeye kalkışınca, Mâide Hanım'ı 13 yaşlarında iken, Mısır Meliki Faruk'un dayısı (veya annesinin akrabası) olan yaşlı biri ile evlendirip Mısır'a göndermişti. Kocasının uçarılığından bizar olan Mâide Hanım, bütün mücevherlerini bir masanın üstüne bırakarak memleketine dönmüştü. Kocası çok peşine düştüyse de, kabul etmedi. Bunun üzerine kocası kendisini boşadı. Daha sonra aslen Diyarbekirli Pirinççizâdelerden olup, vilâyet muhasebe müdürü Gâlib Bey ile evlendiyse de dul kaldı. Çocukluk arkadaşı olan Melâhat Hanım, Nişantaşı'ndaki evinin alt katını bilâbedel oturmak üzere kendisine tahsis etmişti. Burada ablası Nuriye Hanım ile beraber oturdu. Nuriye Hanım Van'da iken evlenmiş ve hâlihâzırda dul idi.

Seyyide Fârıka Hanım'ın rivâyetine göre, Mâide Hanım, hemşehri ve hısım olmak itibariyle tanıdığı Abdülhakîm Efendi'nin şahsiyetine hayran olarak, kendisini nikâhlaması için ricâ etmiş; "Dünyada hizmetinizde bulunmak; âhirette de yanınızda olmak istiyorum" demişti. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi, teberrüken Mâide Hanımı nikâhladı.

Mâide Hanım, Bedriye Hanım ile çok iyi anlaşırdı; ama tekkede devamlı kalmaz; Nişantaşı'nda otururdu. Haftada bir kere dergâha gelir; bazen birkaç gün kalırdı. Her ay Abdülhakîm Efendi'yi evine yemeğe davet ederdi. O da umumiyetle Ağa Câmi'indeki vaazından çıktıktan sonra yanında birkaç kişiyle beraber giderdi. Mâide Hanım çok şık giyindiği için tekkede lakabı Süslü Mâide Hanım idi. Siyah başörtü takar, manto giyerdi. Mâide Hanım, iyi Arapça bilir; hatta Abdülhakîm Efendi ile bu lisanda konuşurlardı. Süleyman Teymuroğlu'nun zevcesi Refika Hanım kendisine, "Mısırlı zevcinizden Arapça; İstanbullu zevcinizden maaş; Efendi Hazretleri'nden de itibar kaldı" diye latife ederdi. Hatta hacca gittiğinde hududdaki memurla Arapça konuşmuş; bu sebeple kendisinden diğer Türk hacılarının pasaportlarını kontrol için yardım istenmiş; bu sayede hepsi kolayca beklemeden geçmişlerdir.

Mâide Hanım, ablası vefat edince, ablasının kızı Seyhan Hanım ile beraber uzun müddet kalamadı. Mekkî Efendi'nin Vefâ'daki evinde oturdu.

Bu ev çok dar olduğu için, Mekkî Efendi'nin oğlu Süheyl Bey'in zevcesi, kendisini beraber oturmak üzere davet etti. Orada da uzun kalamadı. Ömrünün son zamanlarında Kadıköy'de rıhtımdan yukarı doğru çıkan sokaklardan birinde, ehibbâdan Sarraf Ahmed Tokçabalaban'ın ikinci hanımı olan Sâmiye Hanım ile beraber oturdu. 1976 senesi Mayıs ayında, İstanbul'da vefat etti. Üsküdar Bülbülderesi'ndeki mezarlıkta, yukarıdadır. Yakın akrabaları, ailesinin bulunması sebebiyle burayı tercih etti[282]. Kardeşi Hamdi Üs'ün zevcesi Feriha, kızı Aysen Üs'tür.

Vasfiye Hanım

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Vasfiyye Hanım, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına devam eden yaşlı hanımlardan idi. Hele evi yakın olduğu için Bayezid Câmii'ndeki vaazları hiç kaçırmazdı. Çok kültürlü bir hanımdı. Abdülhakîm Efendi'ye muhabbet ve bağlılığı meşhurdu. Abdülhakîm Efendi, mahremiyet teşekkül etmesi için kendisiyle nikâh akdetmiş idi. Bu esnada 60 yaşından fazla idi. Vasfiye Hanım, zaman zaman Abdülhakîm Efendi'yi evine davet eder; O da ehibbâsından birkaç kişi ile vaazı müteakip davete icabet ederdi."

Vasfiye Hanım (1865?-1949) dört kızkardeşin en küçüğüdür. Kızkardeşi Nâciye Hanım, Yahya Efendi Tekkesi postnişini Abdülhay Efendi ile evliydi. Bunun kızı Hadice Suad, Tunuslu Mehmed Safâhî'nin zevcesidir ki, kızı, Prof. Nazif Gürdoğan ile evlidir. Vasfiye Hanım, Süleymaniye'de sokak köprüsünün yanında ahşap bir evde otururdu. Abdülhakîm Efendi' den evvel hiç evlenmemişti. Son zamanlarında Anadoluhisarı'nda kızkardeşi Nâciye Hanım ile beraber oturdu. 85 yaşlarında vefat etti. Kabri Edirnekapı'da iken, üzerinden yol geçmiştir. Abdülhakîm Efendi ile çok edebî ve tasavvufî mektuplaşmaları vardır. Bu mektublarda geçen hakîmâne sözlerden birkaçı şöyledir:

> "Âşıkın aşkı, vücûda te'sir eder; cismi zaîfleşdirir. Ma'şûkun aşkının, rûha te'siri çokdur. Rûhun elemi, cismin eleminden çok fazladır.
>
> Fakat heyhât! Her matlab [istenen], herkese nasîb ve müyesser olmaz. Arabî mısra': Mâ küllü mâ yetemenne'l-mer'ü yüdrikühü. Meâli: İnsanın her temenniyâtına vusûle çâre yokdur.
>
> Aşk-ı âşık bâd ve sad tabl ve nakîr/Aşk- ı ma'şûkân sitîz est ve setîr. [Ya'nî] Âşıkların aşkı zâhir ve hüveydâdır [ortadadır]. Ma'şûkların

282 Bu kabristanın bir kısmında, umumiyetle dönme tabir edilen Sabataycıların mezarları vardır. Tamamı bunlara ait değildir.

aşkı, tiz yakıcı ve sûzân ise de setîrdir, ya'ni mestûrdur [örtülüdür]. Âşıkları cûş ve hürûşa, vecd ve raksa, zuhûr ve bürûza [coşkuya] götüren, ma'şûkun pervâsızlığıdır. Ma'şûk ise âşığın aşkını alevlendirmek için dâimâ nazlı olmak lâzımdır. Âşık, yalnız ma'şûkun cemâline âşık değildir. Âşığı yakan, ma'şûkun pervâsızlığıdır. Mısra': Belâ-yı men hemân nâpervâî-yi ûst.

Aşk-ı mecâzî, aşk-ı hakîkî'nin kantarasıdır [köprüsüdür] denilmiş ise de, bunun pek çok içinden çıkılmaz şerâit ve erkânı vardır.

Muhabbet, her ne kadar mestûr kalır ise, o kadar muhrık [tutuşturucu], mü'lim [elem verici] ve yakıcı olur."

Vasfiye Hanım aynı zamanda kudretli bir şâire idi. Üstâdı Abdülhakîm Efendi için çok içli şiirler yazmıştır. Menemen dönüşü münâsebetiyle yazmış olduğu ve 'İki ıydın...' diye başlayan manzume yukarıda geçmişti. Abdülhakîm Efendi'nin vefatında yazdığı mersiyeden bir beyit şöyledir:

Bırakmazdım Seyyid Abdülhakîmin dâmen-i pâkin,
Ne çâre, baht-ı nâsâzım beni mahrûm-i bâb eyledi.

["Abdülhakîm Efendi'nin temiz eteğini bırakmazdım; ne çare ki, kötü talihim beni tutunduğum kapıdan mahrum kıldı." Dâmen-i Pâk: Temiz etek. Baht-ı Nâsâz: Kötü talih. Mahrûm-i Bâb: Tutunduğu kapıyı kaybetmiş.]

Tekkenin avlusunda Bedriye Hanım'la -Vefat senesi-

SEYYİD ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN EVLÂDI

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin iki zevcesinden üç oğlu ve üç kızı dünyaya gelmiştir. Bunlardan Ahmed Enver Medenî ile Şefîa, Seyyide Esmâ Hanım'dan; Ahmed Neyyir Mekkî, Ahmed Münir Kudsî, Zâhide ve Mâhide ise Seyyide Ayşe Hanım'dan dünyaya gelmiştir.

Abdülhakîm Efendi'nin oğullarının isimlerinde birkaç husus dikkate çarpar. Bunlardan birincisi üçünün de ikiden fazla ismi olmasıdır. İkinci olarak üçünün de ilk ismi Ahmed'dir. Abdülhakîm Efendi, "Bihamdillah Cenâb-ı Hak beni Velâyet-i Ahmediyye ile şereflendirdi. Binâenaleyh kırk tane oğlum olsa, hepsini Ahmed tesmiye ederdim" derdi. Üçüncü olarak üçünün de ikinci isimleri nur kökünden gelmektedir (Neyyir, Enver, Münir). Nihayet Medenî, Mekkî ve Kudsî hem az rastlanan; hem de birbiriyle tenâsüb [uyum] içinde isimlerdir.

SEYYİD AHMED MEKKÎ ÜÇIŞIK

Hayatı

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin büyük oğlu idi. Annesi Seyyid Fehim Arvâsî'nin büyük oğlu Mehmed Reşid Efendi'nin kızı Ayşe Hanımdır. İsmi Ahmed Neyyir, mahlâsı Mekkî, lakabı Şihâbeddin idi.

Mekkî Efendi gençlik yılları

Cumhuriyet devri nüfus kayıtlarına göre 1317/1901 yılında Van'ın Başkale Kazâsı'nda doğdu. Bu tarih hicretteki Adana nüfus kaydında 1316/1900 senesidir. Müftülük evraklarında nüfus tezkeresinin hicrette zâyi olduğu beyan edilmekte ve tevellüd tarihi olarak 1307-1308 verilmektedir. 1334 tarihinde verilen Osmanlı nüfus tezkeresinde tarih-i tevellüdü 1307'dir. Rüşdiye şahâdetnâmesinde 1310 olan bu tarihi, kendisini tanıyanlardan 1314 olarak verenler vardır. 1314 hicrî ise, 1312-1313 rûmî ve 1896-1897 milâdî senelerin mukabilidir. Rûmî ise, milâdî karşılığı 1898-1899 arasıdır. Vefatında 69 yaşında bulunduğu rivâyetine göre doğum tarihi 1898 senesidir. Seyyid Fehim Efendi'nin vefat senesi

(1896) dünyaya geldiği ve amcazâdesi Faruk Işık'tan iki yaş küçük olduğu söylenir. Şu halde Mekkî Efendi, 1314 hicrî, 1310 rûmî ve 1896 milâdî senesinde doğmuş olmalıdır.

Küçük yaştan itibaren babasından ve amcası Seyyid Taha Efendi'den ilim tahsiline başladı. Van'da Seyyid Fehim Efendi'den kalma Şa'bâniyye Câmii medresesinde okudu. Sarf, nahv, mantık, belâgat, kelâm, Hanefî ve Şâfiî fıkhı ile usûl-i fıkh tahsil etti. 9 yaşında Arapça, 11 yaşında Farsça öğrendi. Başkale'deki Hakkâri Mekteb-i İbtidâiyesini, 1326/1910 senesinde Başkale'deki Hakkâri Mekteb-i Rüşdiyesi'ni [orta mektep], 1327/1911 senesinde Van İdâdîsi'ni [lise] bitirdi. 1337/1921 tarihinde girdiği İstanbul Sahn Medresesi'nin son sınıfında iken medreseler ilgâ olununca, mevzuat gereği Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi hocalarından bir heyet tarafından 1924 Ağustos'unda imtihana tâbi tutularak buradan mezuniyeti hak etti. Ayrıca babasından zâhirî ilim icâzeti aldı. Seyyid Abdülhakîm Efendi, oğlunun ilmini överdi. Herkesin okumakta acz çektiği Beydâvî Tefsiri'ni okutmasına icâzet vermesi de bunun bir delilidir. [İcâzet ve diploma için Ekler kısmına mürâcaat.]

Mekkî Efendi'nin zâtî evrakında "Türkçe'den başka, tekellüm ve tahrire (konuşma ve yazmaya) muktedir derecede Arapça'sı vardır. Farsça, Kürtçe ve Fransızca tahsil etmiştir" diye yazılıdır. 1330/1915 senesinde Van Dârülmuallimîni [muallim mektebi] tarafından imtihan edilerek kendisine ehliyetnâme verilmiş ve 7 Mayıs 1915'te 400 kuruş maaşla Hakkâri Merkez Mekteb-i İbtidâiyesi muallimliğine tayin olunmuştur. Hicretten sonra geçirdiği tifo hastalığı sebebiyle esir-i firaş (yatakta) olduğu için memuriyetine dönememiş; memurların vazifelerine gitmedikleri takdirde müstâfi [istifâ etmiş] sayılmalarına dair Dâhiliye Vekâleti ta'mîmi mucibince 1 Teşrinevvel 1919 tarihinde müstâfi sayılmıştır. İstanbul'a geldikten sonra, tedrisat-ı ibtidaiye meclisinde imtihan edilerek kendisine 10 Şubat 1921 tarihinde muallim muavinliği ehliyetnâmesi verilmiştir. Buradaki memuriyetleri sırasıyla İstanbul'da Eyüp Sultan civarındaki Râmiz [Râmi] köyündeki Hacı Ali Paşa Mektebi muallimliği (14/I/1920-10/VIII/1920), Siyavuş Paşa Mektebi muallimliği (9/IV/1921-VII/1921), Çendereli Halil Efendi Mektebi muallimliği (1/VIII/1921-1923), Siyavuş Paşa Numune Mektebi muallimliği (21/IV/1923-15/X/1923), Cedidşah Mektebi muallimliği (16/X/1923-X/1924), Yalova Kadıçiftliği Mektebi muallimliğidir (1/X/1931-30/VI/1932).

Son vazifesinden tasfiye sebebiyle ayrılmıştır. Vazifeden ayrılış sebebi de torunu Taha Üçışık Bey'in rivâyetine göre şu hâdisedir: "Yalova'da

iken mektebe müfettiş geliyor. Kollarını sıvamış vaziyette yanına gelen bir müstahdeme muallim efendiyi soruyor. Müstahdem, 'Muallim efendi namaz kılıyor. Abdest aldım, ben de kılacağım' deyince, müfettiş artık kendisiyle görüşme lüzumu hissetmeden çıkıp giderek menfi rapor hazırlıyor. İkisi de memurluktan tardediliyor". 358 kuruş tekâüd maaşı bağlanan Mekkî Efendi, Şûrâ-yı Devlet'e müracaat ederek bunu iptal ettirmiş ve Eylül 1933'de cevaz-ı istihdam [memuriyete girebilir] kararı aldırtmışsa da, babasının tavsiyesi üzerine vazifeye dönmemiştir. [Tek Parti devrinde, eski devirle münasebeti bulunan veya resmî idelojiyle imtizaç etmeyen memurlar adem-i istihdam kararıyla memuriyetten çıkarılmıştır.]

Mekkî Efendi muallimlikten ayrıldıktan sonra, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından Ziyâ Akışık'ın müdürlüğünü yaptığı Vefâ'daki Karamürsel Kumaş Fabrikası'na makasdar olarak girdi. Bu arada Beyoğlu müftülüğünde müsevvidlik memuriyetini talep ettiyse de verilmedi. Üsküdar müftülüğünde müsevvid muavinliği teklif edildiyse de, maaşının bir ailenin maişetini karşılamayacak kadar düşüklüğü sebebiyle kabul etmedi. Nihayet 28/xı/1947 tarihinde Üsküdar Müftülüğü'ne müsevvid oldu. 1949'da İstanbul Müftülüğü'ndeki sicillât-ı şer'iyye memurluğuna, ardından İstanbul vâizliğine naklini istediyse de kabul edilmedi[283].

O zamanlar müftüler, müftülük çevresinde bulunan imam, müezzin, kayyım, kâtip ve müsevvidlerin intihabıyla [seçimiyle] müftülüğe gelirlerdi. Üsküdar müftüsü Hilmi Akkuş'un vefatı üzerine yapılan intihapta, Sarıyer müftüsü Hüseyin Hüsnü Bilgitay 35, Mekkî Efendi ise 24 rey aldı. Buna rağmen, hem merhum müftüye on ay kadar vekâlet ettiği, hem de Hüsnü Efendi yaşlı ve hasta olduğu için Mekkî Efendi tercih edildi ve 5 Temmuz 1950 tarihinde Üsküdar müftülüğüne tayin olundu[284].

Çalışma bakanlığında vazife yapan İbrahim Elmalı Efendi, Üsküdar müftüsü olunca, Seyyid Mekkî Efendi, İstanbul müftü vekili olan Ali Fikri Yavuz'dan boşalan Kadıköy müftülüğüne 9/XI/1953 tarihinde tayin edildi. Zamanın diyânet ricâli, ezcümle İbrahim Elmalı, Bekir Hâki ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi hocalar hep Mekkî Efendi'yi sever ve sayarlardı. İlmine, faziletine ve nesebine hürmet ederlerdi. Ömer Nasuhi Bilmen, bayram namazlarını Süleymaniye Câmii'nde kıldıktan sonra ekseri Bekir Hâki Efendi ile beraber en evvel Mekkî Efendi'yi evinde ziyaret ederdi. Mekkî Efendi, "Bekir Hâki muhaddis, Ömer Nasuhi fakihtir" derdi. Kendisi ise

283 Resmî dairelerde, evrakın müsveddesini yazan kâtiblere; [müftülükte de sorulan fetvânın ilk hâlini stilize bir şekilde yazan kimseye] müsevvid; müsveddeyi temize çeken [fetvanın nihaî hâlini müftînin imzalaması için yazan] kâtibe de mübeyyiz denir.

284 Diyânet İşleri Sicil no: 1923-1849.

yalnızca amcası Taha Efendi'nin ders arkadaşı olan Fâtih müftüsü Gürcü Kâmil Efendi'yi ziyarete giderdi.

Memuriyetinde tedbirli hareketleri sebebiyle 1961 yılında ihtilâl hükümeti tarafından tazyik edilmek şöyle dursun, taltif edildi. Ankara'ya çağrılarak Cemal Gürsel tarafından yapılan Kur'an-ı kerîmi Türkçe'ye tercüme teklifini, "Medreseler kapandığı için, ben dâhil Kur'an-ı kerîmi hakkıyla anlayıp tercüme edecek kimse kalmamıştır. Rezil olmak mukadderdir" diyerek usulünce reddetti ve bu teşebbüsü böylece engelledi. Ehibbâdan Cevad Bey vasıtasıyla İstanbul Müftülüğü'ne, ardından da Diyânet İşleri Reisliği'ne getirilmek istendi ise de, burada vazife yaparsa, ders okutamayacağı gerekçesiyle kabul etmedi ve yerine Ömer Nasuhi Bilmen'i tavsiye etti.

Bu iltifatın sebebini torunu Taha Üçışık Bey şöyle anlattı: "İhtilâl sırasında İstanbul örfî idare kumandanı Anadolu yakasındaki müftülük memurlarını Kadıköy kaymakamlığında toplayıp 'inkılâbın faziletleri' üzerine nutuk atarken, bir ara kendilerinin seferde olduğunu ve seferî olana namazın farz olmadığını söylemiş. Sonra da Mekkî Efendi'ye de dönerek "Öyle değil mi hoca?" diye tasdik beklediğinde, dedem 'İctihadınızca böyledir' diye bir cevap vermiş. Fakat bu cevaptaki alayı anlamayan kumandanın çok hoşuna gitmiş; genelkurmaya da medhetmiş".

Mekkî Efendi, Şâfiî olmakla beraber Hanefî fıkhına da hakkıyla vâkıf idi. Bu mezhebe ait muteber eserleri yıllarca mektep ve câmilerde okutmuştur. Müftülüğü esnasında sorulan suallere Hanefî mezhebine göre fetvâ verirdi. Verdiği cevapların hepsini cevab-ı şifahî defterine mehazlarıyla beraber kaydederdi.

Mekkî Efendi müftü iken

Babasının vefatından itibaren Arab Câmii, Yeraltı Câmii ve Beşiktaş Sinan Paşa Câmii'nde Mültekâ ve Dürer okutmuştur. Beyoğlu Ağa Câmii, Firuz Ağa Câmii, Rumelihisarı Câmii'nde de Şir'atü'l-İslâm ve Şifâ-i Şerîf okutup vaaz verdi. Üsküdar müftü müsevvidi iken, müftünün rahatsızlığına mebnî hem fetvâ işlerini, hem de dairenin diğer işlerini muvaffakiyetle yürüttü. Ayrıca her sabah namazını müteakip Süleymaniye Câmii'nde Merâkiyyü'l-Felâh; Pazartesi ve Salı günleri ikindiyi müteakip Üsküdar Yeni Vâlide Câmii'nde Beydâvî Tefsîri, Çarşamba günleri yine aynı câmide Hidâye, pazartesi ve

perşembeleri aynı câmide Süyûtî'nin Şerhu's-Sudûr, Cuma namazını müteakip Yeraltı Câmii'nde Sahih-i Buhârî, Bayezid Câmii'nde Pazar günü öğleden evvel Dürer, öğleden sonra Beydâvî Tefsiri ile ikindiden sonra Ebussuud Tefsîri'ni fahrî olarak okuttu.

Üsküdar müftüsü iken Yeni Vâlide Câmii'nde haftada iki gün Beydâvî Tefsîri ve bir gün Dürer, bir gün Hidâye okutarak tamamlamaya muvaffak oldu. Hidâye'den sonra aynı câmide Şevâhidü'n-Nübüvve; ayrıca cemaatin arzusu üzerine her Perşembe öğleden sonra Bulgurlu Câmii'nde Ebussuud Tefsîri okutmuştur. Her ayın ikinci Cumasında namazdan evvel Beylerbeyi Câmii'nde akâid dersi vermiştir.

Son zamanlarda, Cumartesi ve Pazar günleri öğleden sonra Fâtih Câmii'nde vaaz verirdi. Bu vaazlarında Beydâvî Tefsîri'ni şerhleri ile birlikte, baştan sonuna kadar dinleyenlere anlatıp izah etti. Bu şekilde başlayıp bitirmek babalarından sonra bir de kendilerine nasip olmuştur. Memuriyeti yürütürken, bir yandan vaaz verip, öte yandan da hususî ders vermeyi ihmal etmedi. Çok sayıda talebe yetiştirdi.

Talebelerinden Lütfi Uyan[285] anlattı: "Mekkî Efendi'den iki sene kadar Arabî okudum. Sarfdan Vâdı', mantıktan Fenârî, belâgattan Telhis, usûl-i fıkhdan Menâr, tefsirden Şeyhzâde hâşiyesinin bazı kısımlarını okuduk. Fâtih Câmii'nde ikindi namazını kıldıktan sonra mütevâzı bir kürsüde vaaz verip, bir arkadaşımın Fâtih'deki evine gelirdi. Dersi orada okurduk. Çay içerdik. Akşam ezanına doğru bizim Fâtih'deki evimize gelirdi. Akşam namazını kılana kadar ders okurduk. Namazdan sonra yemek yerdik. Hatta hatırlarım, üzüm yemez; 'Harâret yapar' derdi. Vefatlarından bir hafta veya on gün kadar evvel, bizim evde bana, 'Size icâzet vermek bereketli olur. Siz İstanbul'daki hocaların çoğundan iyi biliyorsunuz' dedi. Ancak ömrü vefâ etmedi. Kuleli Askerî Lisesi muallimlerinden Albay Hüseyn Hilmi Işık hocamız, Seyyid Abdülhakîm Efendi'den ondört sene ders okuduktan sonra, oğlu Mekkî Efendi'nin rıhle-i tedrisinde ilmini tamamlayarak, 1953 senesinde icâzet-i mutlaka aldı. Bundan başka Gönen Müftüsü Ahmed Çavuşoğlu, Galib Paşa İmamı İbrahim Boğalı, Koşuyolu'nda imam Ali Sezer ve Selimiye Câmii İmamı Fahri Duran, Mekkî Efendi'nin en çok emek verdiği ve icâzet ile taltif buyurduğu talebelerindendi. Bir de Erenköy Zihni Paşa Câmii imamı Kemaleddin Bey kendisinden biraz oku-

285 Lütfi Uyan (1941), Erzincanlıdır. Erzincan askerî lisesini (1959); Ankara Fen fakültesi matematik bölümünü (1963) bitirdi. Askeri liselerde muallimlik yaptı. 1990'da albay rütbesiyle tekâüde ayrıldı. Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'den ilim tahsil etti. Arapça, Farsça, Fransızca bilir.

muştur. Mekkî Efendi, bazı imamların mübâlatsızlığına [dinin hükümlerine ve ibâdetlerin şartlarına olan kayıtsızlığına] üzülür; hâllerine vâkıf bulunduğu Ali Sezer ve İbrahim Boğalı ile Kemaleddin Efendi'yi kast ederek, 'Kadıköy'de iki buçuk imam var' diye latife yapardı".

Mekkî Efendi, henüz Kadıköy müftüsü iken, 1 Cemâzilâhir 1387 ve 6 Eylül 1967 tarihinde Vefâ'daki evinde vefat etti. O sabah kahvaltı ederken aldığı kötü bir haber üzerine fenâlaşıp masadan yere düşmüş; çok geçmeden de bu dünyadan ayrılmıştır. Yakınları son sözünün "Elhamdülillah!" olduğunu söyler. Cenazesine, o zamana kadar İstanbul'un az gördüğü bir cemaat katıldı. Edirnekapı Kabristanı'na defnedildi. Telkinini, babasının da telkinini veren Hilmi Işık Efendi verdi. Kabri, üç yıl kadar sonra çevre yolu yapılması sebebiyle Bağlum'a babasının yanına nakledildi. Bu üç sene içinde cesedinin de, kefeninin de bozulma emâresi göstermediği müşahede edildi. Sadece kefenin kalb nahiyesinde bir sarı leke ve ağzında da vefat ettiği zaman gelen kanın lekesi vardı. Fekk-i kabr [kabrin nakli] esnasında hazır bulunan memur bu manzarayı görünce hayretinden, "Bu taze ölüdür" diyerek nakle karşı çıkmak istediyse de, oğlu Medenî Üçışık Bey, "Bu benim babamdır. Burada bulunanlar da kendisinin talebeleridir" deyince memur müdahale etmedi. [Mekkî Efendi'nin kendisinden evvel vefat eden iki mahdumları Süheyl ve Bahâ Beylerin kabri de bu vesileyle Bağlum'a nakledildi.]

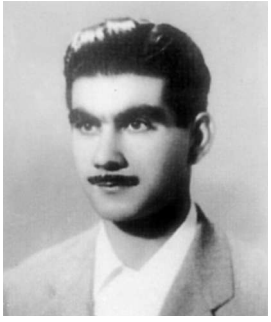
Ahmed Mekkî Efendi'nin Bağlum'daki kabri

İmam Ebû Hanîfe hazretlerinin hayatını anlatan Süyûtî'nin Tebyîzü's-Sahîfe, mevlid okumanın faziletine dair Seyyid Ahmed Derdirî'nin Risâletü Mevlidi'ş-Şerîf (Bâcûrî Şerhi ile beraber) ve tütünün haram olmadığına dair Risâletü Hılli'd-Duhân tercemeleri vardır. Hiç biri tab olunmamıştır.

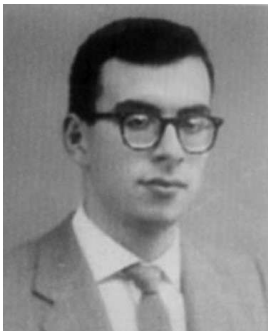
Mekkî Efendi'nin ilk zevcesi, halası Muteber Hanım ile Vanlı Teymuroğullarından Said Bey'in kızı Emine Hanım'dır. Muteber Hanım, çocukken sırtında şirpençe (kan çıbanı) çıkan Mekkî Efendi'yi tedavi etmişti. Emine Hanım'dan (1901-24/XI/1970), Mehmed Süheyl Bey (1924-7/VIII/1962) ve Bahaddin (1931-22/VI/1966) dünyaya geldi. Süheyl Bey, Behik; Bahaddin Bey, Bahâ diye de anılır. [Şah Behik, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunlarından ve Mazhar-ı Can-ı Canân Hazretlerinin Kâbil'deki talebelerinden biridir.] Emine Hanım'ın doğum yaparken geçirdiği nisaî bir rahatsızlık üzerine Mekkî Efendi tekrar evlendi. Amcası Şemseddin Efendi'nin kızı olan ikinci zevcesi Afife Hanım'dan (1907-1972) da Ahmed Medenî Bey (1942-2/III/2003), Ahmed Hikmet Bey (1945) ve Ayşe Zâhide Hanım (1943) isminde üç çocuğu oldu.

Seyyid Süheyl Üçışık

Seyyid Bahâ Üçışık

Seyyid Medenî Üçışık

İkisi de muhasebeci olan Süheyl ve Bahâ Beyler, babalarının sağlığında kanserden vefat etti. Süheyl Bey, Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda, askerlik dönüşü sırasıyla Mercan Vergi Dairesi, Sanayi Bankası, Maden Bankası ve İstanbul Bankası'nda çalıştı. Orta mektepten ayrılan Bahâ Bey, Karamürsel kumaş fabrikasında çalıştı; sonra Topbaşlara ait Bahariye mensucat fabrikasının ticaret müdürü idi. Süheyl Bey, dedesinin ehibbâsından Akhisarlı Hasan Hâfız Özyaka'nın kızı Nefise Hanım (1923), Bahâ Bey ise yine ehibbâdan Cevad Yücemen'in kızı Velîde Hanım ile evliydi. Kabirleri Bağlumdadır.

Mütevâzı ve halîm bir zât olan Medenî Üçışık Bey ise hac malzemeleri ticaretiyle meşgul idi. Mekkî Efendi'yi sevenlerden Manisa Gölmarmaralı ve Trabzon asıllı Mustafa Durmuş'un (v.2014) kızıyla evliydi. Babasıyla beraber Vefâ'daki evlerinde oturdu. Kabri Eyüp Sultan'dadır. Hikmet Üçışık Bey, teknik üniversite mezunu olup, maden

fakültesinde profesördür. Zâhide Hanım, Mustafa Altan Arabacıoğlu ile evlidir. Hilmi Işık Efendi'nin talebelerinden Mustafa Altan Arabacıoğlu, muallim olup, Kadıköy'de kayınpederinin kâtipliğini yapmış; vilâyet maarif müdürlüğü ve vakıflar umum müdürlüğü vazifelerinde bulunmuş; 2012'de vefat etmiştir.

Mekkî Efendi

Süheyl Efendi'nin çocukları Ahmed Taha Bey (24/II/1942), Hasan Fehim Bey (6/XI/1943) ve Şefia Nezihe Hanım; Bahaddin Efendi'nin oğlu Abdülhakîm Mehmed Bey'dir (1956). Abdülhakîm Efendi, bunlardan sadece Taha Bey'i görmüş; hatta kucağına alıp dua ederek 'Emânetullah' demiştir. Taha Üçışık Bey yüksek iktisat mektebi mezunu olup, çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Fehim Üçışık Bey hukuk fakültesinde iş hukuku profesörüdür. Şefia Nezihe Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Râşid Özyaka'nın torunu Akhisarlı Ahmed Güroğlu ile evlidir. Mehmed Üçışık Bey (1956), asabiyeci tabib olup, İstanbul Numune Hastanesi'nde vazife yapmıştır. Medenî Üçışık Bey'in Ahmed Mekkî, Mehmed Şefik ve Nazife adında üç evlâdı; Taha Üçışık Bey'in Cüneyd (1970), Ayşe Süheylâ ve Afife Esmâ adında üç evlâdı; Fehim Üçışık Bey'in Ahmed Süheyl (1977) ve Mehmed Hikmet (1981) adında iki oğlu vardır. Ayşe Canan Can Hanım ile evli olan Mehmed Üçışık Bey'in, Melek Nihan ve Fehime Eymen (=Zafer Keser) adında iki kızı vardır.

Mekkî Efendi önceleri babasıyla beraber Kaşgârî Tekkesi'nde otururdu. Bilahare Şehzâdebaşı'nda, Yeni Sinema'nın arkasında üç katlı bir apartmanın üst dairesinde ikamet etti. Diğer dairelerde biraderi Münir ve amcazâdesi Faruk Işık Bey oturuyordu. Sonra Vefâ Lisesi'nin karşısında bir ara imam-hatib mektebi olan, sonra yerine İlim Yayma Cemiyeti'nin yurdu yapılan ahşap evde kira ile oturdu. Sonra Vefâ'da satın aldıkları bahçe içindeki evde hayatını tamamladı. Bu ev, Ekmekçizâde medresesinin türbesiyle Taştekneciler Câmii'nin arasından kıvrılarak giden yolun ilerisinde solda bahçe içinde bir evdi. Molla Hüsrev Mahallesi Kayserili Ahmed Paşa Sokağı, 26 numarada idi. Bugün yıkılmıştır. Amcasının kızı Afife Hanım ile buradayken evlendi. Evin yarısında ilk hanımı Emine Hanım, diğer yarısında da Afife Hanım otururdu. İki hanımına da adaletle muamele edip; maaşını ikiye bölerek, yarısını Emine Hanım'a verirdi.

Süheyl Bey, evin girişindeki dairede otururdu; sonra Vezneciler'e kendi evlerine taşındılar. Bahâ Bey evlendikten sonra kayınpederi Cevad Bey ile oturdu. Sonra Süheyl Bey'in boşalttığı giriş katına taşındı.

O günlerde Arvâsîlerden Mekkî Efendi'nin dışında şu aileler İstanbul'da oturuyordu: Abdülhakîm Efendi'nin küçük oğlu Münir Bey, Abdülhakîm Efendi'nin kardeşi Abdülkâdir Efendi ve oğlu Resul Efendi, Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Cemal Efendi, Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Rukıyye Hanım ile evli bulunan Seyfi Arvasi [Şehzâdebaşı Burmalımescid 5/10 numara], ailenin Hizan kolundan Şefik Efendi ile Seyyid Ma'sum Efendi'nin oğlu Abdülhakîm Arvas. Seyfi Bey 1950'de Van'a hicret etti.

Mekkî Efendi'nin simâen babasına benzediği resimlerinden anlaşılmaktadır. 1.68 boyunda, 65 kilo idi. Fizikî bir rahatsızlığı yoktu. Torunu Taha Üçışık Bey'in nakline göre, "Hayatta 3T'den uzak durdum. Tartılmadım. Tahlil yaptırmadım. Tansiyon ölçtürmedim. Bunlar vehim verici şeylerdir" derdi. Böylece hem hastalık hastası olmaktan ikaz, hem de sıhhati korumaya işaret buyururdu. İlyas Ketenci Bey, "3T'den uzak durun!" nasihatini Abdülhakîm Efendi'den de nakletmektedir.

Mekkî Efendi, fevkalâde mütevâzı, nâzik, halim, selim ve hassas tabiatlı idi. Herkese iyilik etmeye çalışırdı. Bu sebeple çok defalar istismara uğrayarak şikâyet edilmiş; her defasında isnadların asılsızlığı anlaşılarak, Diyânet İşleri Reisliği'nce bu şikâyetler geri çevrilmiştir. Bu şikâyetlere mesned teşkil eden bahanelerden bazısı şunlardır: "Vaazları sebebiyle zaman zaman müftülük makamında bulunmamaktadır... [Gençken geçirdiği tifo hastalığı sebebiyle] vaazlarda sesi fazla yüksek çıkmamaktadır... Şarklı aksanı ile konuşmaktadır... Gençlere din dersi okutmaktadır... İmamlara müsamahakâr davranmaktadır... Kadıköy Hanefîlerin yaşadığı bir semt olduğu halde müftü Şâfiî mezhebindedir... Bugün mevcut Bektaşîlik'in İslâmiyetle bir alâkasının bulunmadığını ve tütün içmenin mübah olduğunu söylemektedir..."

Mekkî Efendi, Şâfiî olmakla beraber Hanefî fıkıh kitaplarını okutacak kadar bu mezhebe vâkıf olduğunu ve fetvâları bu mezhebe göre verdiğini söylemiştir. Ayrıca yasak olduğu halde müftülükte ders okuttuğu ithamına karşı, fetvâ sormaya gelenlere bazen şifâhî, bazen yazılı fetvâ verildiği, bunun için muteber eserlerin mütâlaa edilip fetvâ sorana da göstermek gerektiğini söyleyerek zekice kendisini müdafaa etmiştir. Diyânet İşleri Reisi Ömer Nasuhi Bilmen ve İstanbul Vâlisi Fahreddin Kerim Gökay'ın bu tahkikatlarla alâkalı Mekkî Efendi'yi haklı görerek müdafaa ve himaye eden raporları vardır.

Kendisinden bahsederken ve ona hitâben bir yazı yazdığında mutlaka "Talebesi olmakla mübâhî bulunduğum (övündüğüm)" gibi bir tazim cümlesi kullanan Hilmi Işık, hocasını şöyle tasvir ediyor:

> "Ahmed Mekkî Efendi, âlim, ârif, veliy-yi kâmil olan Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin büyük oğludur. Medrese tahsilini bitirdikten sonra, peder-i âlîlerinden ulûm-i zâhirenin inceliklerini alarak icâzetle şereflenmiş; yüksek teveccühlerine ve himmetlerine mazhar olarak, tesavvuf bilgilerinde de kemâle gelmişdir. Son derece edeb ve şaşılacak bir tevâzu ile kendilerini ağyârdan setr ederdi [yabancılardan gizlerdi]. Saf kalbli, temiz ruhlu olan yüzlerce genci ilim ve faziletle süsledi. Cenâb-ı Hak, bu feyz ve bereket kaynağından, İstanbul halkını, yıllarca fâidelendirdi. İlm güneşi Abdülhakîm Efendi'nin üfûlünden [vefatından] sonra, mahdûm-i mükerremi, Üsküdar, sonra Kadıköyü müftîsi, fazîletli seyyid Ahmed Mekkî efendinin halka-i tedrîsine kabûl buyuruldum. Büyük bir şefkat ve mehâret ile fıkh, tefsîr, hadîs, ma'kûl ve menkûl, üsûl ve fürû' ilmlerini ta'lîm buyurup beni, 27 Ramezân-ı mubârek 1373 [m. 1953] pazar günü icâzet-i mutlaka ile tedrîse me'zûn eyledi. Fazîletli Ahmed Mekkî Efendi ecdâdı gibi, beyaz, kara kaşlı, iri siyah gözlü ve çok sempatik, güzel yüzlü idi. Ahmed Mekkî Üçışık Efendi, Arabî, Fârisî kitâblardan ve pederinden din bilgilerini geniş olarak edinmişti. Fetvâlarına güvenilecek, yeryüzünde eşi az bulunan bir mübârek zât idi. Çok sayıda ve olgun, değerli din adamları yetiştirdi. İlim ve mânâ tâliblerinin derdlerine şifâ sunardı. Cenâb-ı Hak, mübarek vücûdu ile İstanbul şehrini ve bütün islâm âlemini şereflendirmiş ve fâidelendirmiş idi."[286]

Mekkî Efendi ile Hâtıralar

Torunu Taha Üçışık Bey anlattı:

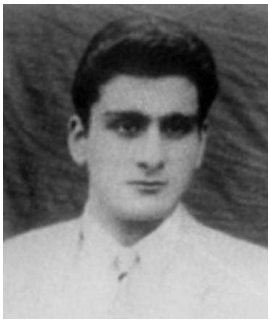
Yakınlarından birisi çocuklarını küçük yaşta okumaları için Mekkî Efendi'ye gönderdi. Bir müddet sonra çocuklar derse girmekte gevşek davrandılar. Nasihat da fayda vermedi. Bu hususu Mekkî Efendi'ye arz ettiğinde buyurdu ki: 'Onlara her ders için para vereceğini va'd et. Her gün benden dersini okuduğuna dâir imzâlı kâğıt getirene şu kadar para vereceğini söyle'. O yakını dediği gibi yapınca, çocuklar derslere severek geldiler ve çok şeyler öğrendiler.

Dedem Mekkî Efendi akşam yemeğinden evvel silsile-i aliyyeyi,

286 Hilmi Işık, Seâdet-i Ebediyye, s.376, 1134; Hilmi Işık, Eshâb-ı Kirâm (2009), s.291-292.

yemekten sonra da Vâkıa Sûresi'ni okutur; bize de kâğıt hilâllerle takip ettirirdi. Sonra kavun ikram ederdi. Evimize çok misafir gelirdi. Yatsı namazından sonra teklifsizce halının üzerine uzanır, kolunu da yastık yapardı. Biraz uyuduktan sonra teheccüde kalkardı. Sigara içmez ve sevmezdi. O zamanlar Üçüncü sigarası vardı. Bayramda bundan aldırır ve ortaya koydururdu. Ziyarete gelenlere, 'Herkes buradan içecek, cebinden değil!' derdi. Lüks Yenice sigarasına alışmış tiryakiler elbette bunu içemezdi. Böylece kimseyi kırmadan sigara içirmemiş olurdu. Çayı çok severdi.

Büyükbabam edeb timsâli idi. Babası, Akhisarlı Rauf Efendi'nin ardında namaz kıldığı için, Mekkî Efendi onun olduğu yerde imam olmazdı. Büyük dedemiz Abdülhakîm Efendi, Ziyâ Bey'i taltif etmek için olsa gerek, 'Seyyid olmasaydım Cenab-ı Hak'dan beni Boşnak yaratmasını niyaz ederdim' dediğinden dolayı, eğer o mecliste talebesinden Boşnak asıllı Hüseyin Şener var ise Mekkî Efendi mutlaka onu imam yapardı. Babası gibi, Ehl-i sünnet itikadına ve ibâdetlerin sahih olmasına çok ehemmiyet verirdi. 'Yıllarca câmilerde vaaz verdim, müftülük yaptım. Bir kere bile câhil ve bozuk itikadlı hocaların arkasında namaz kılmadım' derdi.

Seyyid Taha Üçışık

Dedem evden çıkarken kapıyı bize kapattırmaz; mutlaka kendisi yavaşça kapatır, kapatırken de Âyetülkürsî'yi okurdu. 'Kapı kapatılırken Âyetülkürsî okunursa, o evde kıyamete kadar insan eksilmez' derdi. Şunu anlatırdı: 'Tekkede kalırken bir defasında evden çıkıyordum. Kapıyı âdet üzere Âyetülkürsî okuyarak kapattım. Sonra bir şey unuttuğumu hatırladım. Acele ile içeri girdim. Bu sefer Âyetülkürsî okumayı ihmal ettim. İşe gittim. İşte Âyetülkürsî okumadığım aklıma geldi ve hayıflandım. Akşam eve geldiğimde, babamı Menemen'e götürdüklerini öğrendim'.

Kızı Seyyide Zâhide Hanım anlattı: "1967 Eylül'ünün sonlarında, merhum babamın vefatından takriben 20 gün sonra, kapımız çalındı. Bir kadıncağız, 'Burada bir baba vardı, ne oldu?' diye sordu. 'Cennete gitti' dedim. 'Neyiniz olurdu?' diye sordu. 'Babamdı' dedim. Kadıncağız, başını duvara dayayıp, gözlerinden yaşlar inerken, içini çeke çeke anlattı. Bu kadıncağız, Şehzâdebaşı Câmii'nin önünde kuşlara yem satar; geçimini bu şekilde temin edermiş. Babam da oradan geçerken yem alır, kuşlara atarmış. Bir seferinde, 'Günlük kazancın ne kadar?' diye sormuş. Kadının verdiği cevabın ardından, kazancından fazlasını kendisine verip, 'Git evine,

çocuklarına bak' demiş. Meğer babam, senelerce, her sabah işe giderken, o kadıncağızın günlük kazancını eline verip, evine yollarmış."

Talebesinden Enver Ören Bey anlattı:

Mekkî Efendi birçok zaman buyururdu ki: 'Cömertlik öyle bir haslettir ki, bütün kötülükleri örter. Cimrilik öyle bir haslettir ki bütün iyilikleri örter'. Şu beyiti de sık tekrar ederdi: *'Tahtadır yapılınca korkutur tabut / Taştır, yontulunca zinettir yakut'.*

Yine: 'Kün vasaten, v'emşî câniben (Ortalama ol, kenardan dolaş!)' derdi. Aşırılıkları tasvip etmezdi.

Yine buyurdu ki, 'İslâmiyyetin üç bacağı kırılmış, bir bacağı kalmıştı. Onu da korkarım ki bu yeni kurulan din mektepleri [zamanın bozuk din adamları] el birliği ile kıracaklar. Boyunlarına bir diploma asacaklar ve dinin kökünü kazıyacaklar'.

Yanında devamlı akide ve nane şekeri bulundururdu. Gördüğü çocuklara şeker verir; sonra 'Şimdi ben birşeyler söyleyeceğim, sen de âmin diyeceksin' derdi. Dua eder; çocuklara âmin dedirtirdi. Çocuklar günahsız oldukları için duaları kabul olur, buyururdu.

Mekkî Efendi

Talebesinden Mustafa Kıbrıslı Bey anlattı:

Mekkî Efendi, Ehl-i sünnet itikadına bağlı olmanın ehemmiyetini çok anlatırdı. Bir defasında ecdad ve üstadlarının yoluna uymanın faziletinden uzun uzadıya bahsetti. Kendilerine 'Bu yolun dışındakilerde de iyi insanlar var. Onlar hakikati bulamazlar mı?' diye sordum. 'Bir evin elektrik tesisatı mükemmel kurulsa, ama kofraya bağlı olmasa, lamba yanar mı?' buyurdu.

Çoğu zaman, 'Bu kadar senedir müftüyüm; doğru dürüst bir mesele soran yok' diye hayıflanırdı. 'O halde bu zahmeti niye çekiyor?' diye düşündüm. İçimden geçeni anlarcasına, 'Ayrılsam yerime benden daha kötü birisi gelir. Onun fenalıklarına mâni olmak için burada oturuyorum' buyurdu.

Bir defasında 'Türkler mallarını sevmiş, yanlarında götürmek istemişler'

dedi. Şaşırdığımı görünce güldü; 'Yani vakıf yapmışlar' buyurdu. Bir defasında 'Bu milletin kemâli âmirlerine itaatte, zevâli de isyanda idi' buyurdu. O zaman kendi kendime 'Osmanlı Devleti'nin niye yıkıldığı anlaşıldı' dedim. Bazı kandillerde Mekkî Efendi'nin evinde sakal-ı şerif çıkarılır; biz de ziyaret ederdik. [Bu sakal-ı şerif, Kaşgârî Tekkesi'nde muhafaza edilen iki sakal-ı şerifden birisidir. Bunu Abdülhakîm Efendi, evden ayrılırken oğlu Mekkî Efendi'ye vermişti. Diğeri de Tevfik Demiroğlu'na intikal etmiştir.]

Talebesinden Prof. Dr. Mehmed Yücel Bey[287] anlattı:

Teknik üniversitede talebe iken (1959), askerî liseden hocamız olan Arabî ve Fârisî'ye vâkıf Hilmi Işık Bey'e müracaat ettim. 'Efendim Arapça öğrenmek istiyorum, bana ders verir misiniz?' diye sordum. 'Yerinizde olsam, gider Mekkî Efendi'nin eteğine yapışırdım. İnanın, ben bile sizinle gelip okumak isterdim' dedi. Sonra 'Başta şivesini anlamayabilirsin. Fakat Mekkî Efendi'nin nefesi bereketlidir' demişti. Mekkî Efendi, bizi samimi karşıladı. 'Çocuklar bir sarf cümlesi alıp gelin' buyurdu. Emsile ve binâ okuduk. Maksûda geldik. Ortadan başlamak gibi bir tarzı vardı. İcap ettikçe geriye döner, izahlar yapardı.

Bir ara Fârisî'ye merak saldım. 'Tamam, hemen!' dediler, Gülistân'ı bizzat hediye ettiler. Yine ortasından açtılar. İlk ders 'Minnet-i Hudâya râ azze ve celle...' diye başlayan ve 'Her nefeste iki kere şükr etmeli, birini alabildiğimiz, diğerini verebildiğimiz için' mânâsına gelen bir beyt idi. Hilmi Bey hocamız Gülistân okuduğumuzu duyunca çok sevindiler, kendi kitapları arasından 'Rehber-i Gülistân' adlı eseri çıkarıp bana verdiler. O günlerde her sabah Süleymaniye Kütüphanesi'ne gider; Muhammed Hâşim-i Kişmî'nin Berekât kitabı üzerinde çalışırlardı.

Mekkî Efendi, bir gün bana bir defter verdi. 'Süleymaniye Kütübhanesi'nde [İmâm-ı Rabbânî hazretlerini anlatan Farsça] Berekât kitabı var. Kütübhane sizin mektebe yakındır. O kitabı bana istinsah [kopya] eder misin?' dediler. Ben de şaşırdım, ama bir şey söyleyemedim. 'Hay hay, başüstüne' dedim. Doğru dürüst Farsça bilmiyordum. Nasıl yapacağım diye düşündüm. O zamanlar fotokopi, mikrofilm yoktu. Sabahtan Hilmi Bey hocamız yazıyor; öğleden sonra kitabı ben alıyordum. Yaza yaza ifadeler

287 Mehmed Yücel (1942-2010), İstanbul'da doğdu. Erzincan asıllıdır. **Yıldız Teknik Üniversitesi** inşaat mühendisliği mezunudur. Bu üniversitede profesör idi. Kuleli Askerî Lisesi'nde Hilmi Işık Efendi'nin talebesi oldu. Mekkî Efendi'den ders okudu. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca bilirdi.

berraklaşmaya başladı. Meğer bu da bir ta'lim usûlü imiş. Defter bitti. Mekkî Efendi'ye 'Defter bitti efendim' dedim. Mekkî Efendi 'O kitap o kadar kalın mı?' diye sordu ve bir defter daha verdi. Kitap üç defter tuttu. Böylece Mekkî Efendi'nin bereketi ile Farsçam inkişaf etti. Mübarek, emeğime karşılık bir de para vermeye kalktılar.

'Harekesiz yazıyı çözebilmek için Kur'an-ı kerîmi çok okumalısınız' buyururlardı. Bazı talebelerine Kur'an-ı kerîmi yazdırır, bazılarına Beydâvî Tefsiri'nin Şeyhzâde haşiyesini okuturlardı. Bir keresinde 'Biliyor musun, millet tefsire meraklı; fıkıh okutsak var ya, kimse kalmaz burada!' buyurdu.

Serî konuşur, çabuk yazarlardı. Bir gün bana bir mektup verip, 'Bunu Hilmi Bey'e götürür müsün?' dediler. Götürdüm, açıp uzattılar: 'Okuyun!' buyurdular. Okuyamadım. Meğer o da bir dersmiş, el yazısı nasıl çözülür, oracıkta anlattılar.

Kendilerinden görünüşte gramer, lisan okuyorduk. Ama bizi adeta yıkadı pakladılar. Yabancı kadınlara bakmak ne kelime, otobüslerde kadın kokusu almayalım diye o yaşta burnumuzu tıkardık. Bir gün mektep işlerini anlattım. Teknik üniversite, mastır, doktora vs saydım. 'Ama bu yol çok uzun. Kısa yoldan şöyle bir vâiz olamaz mısın?' buyurdu. Boynumu büktüm.

Mütevâzı yaşardı. Çantasını eline alır yürürdü. Makam arabası yoktu. Umumi vasıtalara binerdi. Müsamahakâr bir insandı, kırılsa da içine atardı. 'Hocanın batnı geniş olacak, sabredecek, kızmayacak!' buyururdu. 'Yâ Allahü bike tahassantü ve bi-abdike ve resûlike seyyidinâ Muhammedin sallallahü teâlâ aleyhi ve selleme istecertü' [Ey Allah'ım! Sana sığındım; senin kulun ve Resûlün efendimiz Muhammed aleyhisselâmı vesile ettim.] duasını kelimelerin üzerine basa basa çok okurlardı.

Vefâ'daki evlerinin kapısını çok aşındırdık. Bahçede bir odaları vardı, misafirle dolup taşardı. Fâtih Câmii'ndeki vaazlarından sonra ya Malatyalı gömlekçi Remzi Kocaağa'ya, ya da ehibbâdan Berber Enver Bey'e gelir, ders yaparlar. Bir Arabî beyit yazdırır, açılır da açılırlardı. 'Haydi siz de birer beyit söyleyin' derdi. Sanki bulmaca çözdürür gibi talebeyi derse bağlardı. Çok yemeklerini yedim. Sevdiğimi anlamış olmalı ki benim için pilav üstüne balık yaptırırlardı. Çayı çok severlerdi.

Latifeyi severlerdi. Meselâ, 'Evlâdünâ ekbâdünâ' [Çocuklarımız ciğerlerimizdir] hadîs-i şerîfini zikrettikten sonra 'Sigârühüm ümerâünâ ve kibârühüm a'dâünâ' [Küçükleri âmirlerimiz; büyükleri düşmanlarımızdır] derlerdi. "İstanbul kıskanç bir kadın gibidir; dostu, dosttan ayırır" derdi.

"10 yaşına kadar oynayamayan, oynayamaz. 20 yaşına kadar okuyamayan, okuyamaz. 30 yaşına kadar evlenemeyen, evlenemez. 40 yaşına kadar zengin olamayan, olamaz. 50 yaşına kadar eremeyen, eremez" buyururdu.

Vaaz verirken, konuşurken dinin ıstılahlarına dikkat ederdi. Edebe riâyeti pek çoktu. Birgün Fâtih Câmii'nden çıkarken Feyzullah Değerli'nin vaazına şöyle bir kulak verdi. Vâiz, 'Dünya bir gemi; Allah da kaptanı. Dilediği gibi sürer' diyordu. Mekkî Efendi memnuniyetsizliğini ifade ederek, 'Hiç Allahü teâlâ için böyle bir sıfat kullanılır mı? Yakışır mı?' buyurdu.

Talebesinden Beylerbeyi Câmii imamı Hâfız Mustafa Güneş Efendi[288] anlattı:

"1952 senesinde imamlık imtihanı için Üsküdar'daki Yeni Câmi'ye gittim. Müftülük oradaydı. Mekkî Efendi minberin sağ tarafında oturmuş, İbni Âbidin'den bir ibâre okuyup mânâsını veriyordu. Asker kaputlu, elindeki kitabı yüksekçe tutmuş birisi de takip ediyordu. Sonra Fârisî bir İslâm tarihi okundu. Ben subay kaputlu birisinin din kitabını böyle tutuşunu görünce o zâta hayran oldum. Gidip ellerini öpmek istedim. Vermedi. Ben de kaputlarının kolunu öptüm. Meğerse Hilmi Işık Bey imiş; sonradan kendisi de hocam oldu. Her Salı oraya gelir, beraber İbni Âbidin okurlarmış. 'Siz imam mı olmak istiyorsunuz?' diye sordu. 'Evet efendim' dedim. 'Öyleyse işte müftü efendi burada' dedi. Müftü efendinin yanına gittim. 'İmtihanları sormaya geldim efendim' dedim. 'Dâireye geçeceğim, oraya gelin' dedi. Müftü efendinin huzuruna çıkacağım diye yeniden güzel bir abdest aldım. Kapının önünde bir hizmetkâr kadın, Fatma Hanım, 'Efendi yemek yiyor, rahatsız etme!' dedi. İçeriden 'Kimse, gelsin!' diye bir ses işitildi. Girdim. Mekkî Efendi makarna ile yoğurttan ibaret öğle yemeğini yiyordu. Birer lokma da bana verdi. Nereli olduğumu sordu. Söyledim. Bana Mızraklı İlmihal'i verdi. 'Burada 54 ve 32 farzı, cumanın farz, vâcib ve sünnetlerini ezberle, on beş gün sonra gel' dedi. Gittim. İmtihan kâğıdında 'Mü'menün bihi sayınız!' diyordu. Anlamadım. Yanıma gelip 'Âmentünün mânâsını yaz' dedi. Yazdım. Bir de matematik suali vardı. Çözemedim. Geldi, yardım etti. Böylece imtihanı geçtim.

Rûmî Mehmed Paşa Câmii'ne verildim. Rûmî Mehmed Paşa'nın kim olduğunu da Mekkî Efendi'den öğrendim: 'Fâtih Sultan Mehmed, atıyla buraya geldiğinde, bir Rum kadını on yaşlarındaki oğlunu padişahın önüne atmış. Ben müslüman olacağım ama şu şartla ki bu oğlum okusun, paşa

288 Mustafa Güneş (1928-2014), Şilelidir. Hâfızdır. Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'den ilim tahsil etti. Çeşitli câmilerde imamlık yaptı. Beylerbeyi Abdullah Ağa Câmii İmamlığından tekâüde ayrıldı.

olsun. Fâtih, kabul edip çocuğu almış. Kadına da tayın [nafaka] bağlamış. Kadın demiş ki: benim kocam Yedikule'de dükkânlar bıraktı. Kira gelirimiz var. Muhtaç değilim demiş. Kadının gözünün tokluğu, Fâtih'in hoşuna gitmiş; ihsanda bulunmuş. Sonra bu kadın müslüman olmuş. Mehmed Paşa da okumuş. O zaman cephe kazanmayanı paşa yapmazlardı. Cephe kazanmış, paşa olmuş. Aldığı ganimetlerle burayı yaptırmış' dedi. Orada odalar vardı. Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin çilehânesiymiş. Müezzinle beraber orada kalırdık. Mekkî Efendi gelir, burada bana ve başka hocalara ders verirdi. Ders okutmayı çok severdi. Bir Ramazan gecesi, ak kısa sakallı, beyaz cübbeli birinin bizi sahura kaldırdığını, ben de müezzin de gördük. Kapıdan geçip giderdi. Mekkî Efendiye söyledik. 'Aziz Mahmud Efendi'nin ruhâniyetidir. Orası bereketlidir. Onun için ben orada ders yapıyorum' dedi.

Rûmî Mehmed Paşa Câmii'ndeyken bir terâvihden sonra bahçede oturmuştuk. Mevsim yazdı. Bir ana kız sahilde gezerken, bir sarhoş tebelleş olmuş. Câmiye kaçıp sığındılar. Biz de adamı tartakladık. Adam 'Ben o kızı alacağım' gibi laflar ediyordu. Karakola götürdük. Komiser Süreyya Bey Mekkî Efendi'yi severdi. Adamı içeri aldılar. 'Bu hâdiseyi yarın Mekkî Efendi'ye rapor edin, benim de hürmetlerimi söyleyin' dedi. Gidip anlattık. Mekkî Efendi celâllenerek 'Siz niye karıştınız bu işlere? Ben karakolun olduğu sokaktan bile geçmem' dedi. 'Ama komiserin size hürmetleri var' deyince biraz yumuşadı. 'Yine de siz karışmayın' dedi. Mekkî Efendi çok temkinli ve tedbirli davranır; fitne zuhurundan çok çekinirdi.

Üsküdar'da iken Sütçü Ahmed isminde müfrid birisi, tütünün haram olmadığını söylediği için Mekkî Efendi'ye düşman olmuştu. Çok âdi iftirâlarla dolu bir şikâyetnâme tertib etti. Bunun üzerine Mekkî Efendi 1953'de Kadıköyü müftülüğüne nakledildi. Horhor [Selmanağa] Câmii'ndeki son vaazında çok üzgündü. Herkesle helâlleşti. Sonra, 'Bize bu iftirâyı yapan, inşallah sürüm sürüm sürünür' dedi. Mekkî Efendi, saf ve temiz kalbli, duası makbul bir zât idi. Hakikaten kısa bir müddet sonra bu Sütçü Ahmed'e araba çarptı ve kendisini bir mikdar sürükledi. [Abdülhakîm Efendi'nin çocuklarının saf ve temiz kalbleri sebebiyle, dua ve beddualarının kabul olunduğuna dair çok hâdise anlatılır.]

Mekkî Efendi'nin çok sevdiği bir kereste tüccarı vardı. Bir gün maddî bakımdan sıkışıp fâizle borç aldı. Mekkî Efendi ona fâizden hayır gelmeyeceğini söylediyse de devam etti. Zenginleştikçe fâize bulaşması da artıyordu. Bir müddet sonra Ahmed Mekkî Efendi o tüccarı tanıyan birini görerek; 'Eğer fâizi bırakmazsa, dükkânı yanacak' diye haber gönderdi.

Fakat haberci başka yerlere uğradığından iki gün gecikti. Oraya vardığında o kişinin kereste dükkânının yandığı haberini aldı. 'Ben geç kalmasaydım, belki bu olmazdı' diyerek çok üzüldü.

Bursa'da Emekli Albay Köksal Alparslan Bey anlattı:

"Yeni ameliyat olmuştum. Bursa'dan İstanbul'a geliyordum. Yalova' dan vapura bindim. İçeriye yaşlı, sakallı bir zât ve hanımı olduğunu tahmin ettiğim bir hanım bindi. Vapurda oturacak yer yoktu. Kalkıp yer verdim. Önce hanımı oturtup, kendileri de hanımları ile yanındaki kişi arasına iliştiler. Sonra da karşılarında oturan gence, 'Yavrum, bize yer veren arkadaş ameliyatlıdır, ona yer verebilir misiniz?' dedi. Ben şaşırmıştım, benim ameliyatlı olduğumu nereden biliyordu? Sohbet etmeye başladık. Bana 'İstersen bize gel!' diye teklifte bulundu. Ben de 'İstanbul'da annem var' dedim. 'Ya annen memlekete gitmişse?' diye sordu. Ben de 'Gitmez, ama gitse bile teyzem var' dedim. Bu sefer 'Ya teyzeni de alıp memlekete gitmişse?' dedi. Güldüm, cevap vermedim. Olmayacak bir şeydi. Vapur İstanbul'a varmıştı. Vedâlaşıp ayrıldık. Anneme gittim. Kapıyı çaldım, kimse yok. İçimden 'Teyzeme gitmiştir' dedim. Teyzem de evde yoktu. Komşulara sordum. 'Annenle beraber memlekete gittiler' dediler. Ben de askerî lisede sevdiğim bir hocam vardı, Hilmi Işık Efendi, ona gideyim bari dedim. Onlara gittiğimde, kendisini kapıdan çıkarken gördüm. 'Ben muhterem bir zâtın yanına gidiyorum, sizi de götüreyim' dedi. Beraberce gittik. Vefâ'da bahçe içinde bir eve geldik. Kapıyı çaldık. Karşımıza vapurda rastladığım zât çıkmasın mı? 'Oğlum madem bizim yanımıza gelecektin, niye o kadar dolaştın?' diye latife etti. Bu zât Mekkî Efendi idi."

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Mekkî Efendi, kardeşi Münir abiye âdetâ babalık ederdi. Komşu idiler. Evine geldiğinde meselâ, 'Bu akşam neredeydiniz?' diye sorardı. 'Evdeydik' derse, 'Evde ışık yoktu?' diye sorardı. 'Erken yattık' derse, 'Yatsı ne oldu?' diye sorardı. 'Kıldık yattık' diye cevap verirdi. Bayramda ondan evvel ziyarete giderdi. Taha Üçışık Bey anlattı: "Münir Bey amcama misafir geldiği zaman, 'Münir'in oğlu yok. Sen git de hizmet et!' derdi".

Talebesinden muallim Ali Beşışık Bey[289] anlattı:

Mekkî Efendi Kadıköy'de müftü idi. Her Çarşamba saat 3'te vaaz ver-

289 Ali Beşışık (1938), Kuleli Askerî Lisesi'ni (1956); DTCF Rus dili ve edebiyatını (1960), İngiltere Rohentan Katolik Üniversitesi İngiliz dili ve edebiyatını bitirdi. Askerî mekteplerde Rusça ve İngilizce muallimliği yaptı. 1983'de tekâüde ayrıldı. Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'den feyz aldı. Arapça, Farsça, İngilizce, Rusça bilir.

mek için Üsküdar'a gelirdi. Vaazdan sonra yanlarına gittim. Mükedder idiler. Cesaret edip, "Efendim niçin bu kadar mükeddersiniz? İslâmiyet çığ gibi büyüyor?" dedim. Şöyle cevap verdiler: "Niçin böyle konuşuyorsun? Biz ancak bir kuluz. Kul, esbâba tevessül eder. Evet, Allahü teâlâ dilerse sebepsiz de yaratır. Ama ben senin dediğin şeyi göremiyorum. Bugün doğru dürüst imanı olan yok gibidir. Yalnız hocanız [Hilmi Işık] ve siz varsınız. Siz de ilimle meşgul olmadığınız için, kendinizi ne kadar yüksek görürseniz görün, düşersiniz. Çünki İslâmiyet ilim ile yükselir. Amcam Taha Efendi, bana Kur'an-ı kerîmdeki nâkıs fiillerin tasrifini öğretirken dedi ki: 'Oğlum, bugün biraz çalış. Ben de biliyorum ki senden hoca olmaz. Ama birgün gelir hocalık sana kadar düşer' buyurdu." [Şüphe yok ki, bu söz tevâzunun ehemmiyetini beyan etmek için söylenmiştir. Zira tanıyan herkesin beyanıyla sâbittir ki, Mekkî Efendi, ilmi ve hakiki tevâzuuyla zamanının bir tanesiydi.]

Teğmendim. Bir defasında müftülükte oturuyorduk. İçeriye yıldırım gibi birisi girdi. Etrafa bakındı. Mekkî Efendi'nin masaya oturmak âdeti değildi. Kimseyi göremeyince şaşırdı. Mekkî Efendi, "Birini mi arıyorsunuz?" diye sordu. "Müftüye bakmıştım" dedi. "Adam yokluğunda müftü benim, buyurun" dedi. Adam şimdi tam hatırlamıyorum, zekât veya talâk ile alâkalı bir sual sordu. Mekkî Efendi kalktı. İbni Âbidin'i açtı. Meseleyi bulup adama okuyarak izah etti. "Sorduğunuz meselenin cevabı burada böyle yazıyor" dedi. Ben içimden bu kadar ilim sahibi, niye hemen cevap vermiyor da, kitaba bakıyor diye geçirdim. "Âlim, kafadan değil, kitaptan söyleyene denir" buyurdu.

Diyânet İşleri Reisi Tayyar Altıkulaç anlatıyor:

İmam-Hatip Okulu'nun 5. Sınıfında talebe iken Kadıköy Müftülüğü'nde imam-hatiplik imtihanına girmiş ve müftülük dairesinin de üst katında bulunduğu Kadıköy İskele (III. Mustafa) Câmii'nde yapılan bu imtihanda başarılı olmuştum. İmtihan öncesi kendisini ziyaret ettiğim merhum müftü Mekki Üçışık beni biraz tanıdıktan sonra, 'İmtihanı kazanırsın, ama sana görev veremem' demişti. Öğrenci olduğum için okulumun deniz aşırı bir yerde bulunduğunu dikkate alarak görevimi aksatacağımı düşünmüştü. Nitekim imtihanı birincilikle kazandığım halde bana görev vermedi. Ama benim için fahri vaizlik belgesi düzenleyerek Kadıköy Müftülüğü'ne bağlı Feridun Paşa, Hasan Paşa ve Zühtü Paşa Câmilerinde vaaz vermemi istedi. Cumartesi ve Pazar günleri bu camilerde bir müddet fahrî olarak ben bu görevi yapmaya çalışmıştım... Daha sonra Kadıköy İskele ve Moda Câmii'nde vazifeli iken bana özel bir sevgisi vardı.

Dışarıda birlikte yürüdüğümüzde zaman zaman elimi tutar, uzun süre bırakmaz, sıcak bir yakınlık gösterirdi. [Gençken tifo geçirdiği için] Konuşma zorluğu olan ve burnundan konuştuğu hissini veren bir zattı. Bu yüzden söylediklerini anlamakta zorluk çekilirdi. Beyaz ve kısa sakalı, çok seyrek uzunca saçları vardı. Gerek dışarıda ve gerekse makamında başına bir şey giymezdi.[290]

Mekkî Efendi'nin kâtibi Abdüllatif Uyan Bey[291] anlattı:

Liseden arkadaşım Mustafa Altan Arabacıoğlu, Mekkî Efendi'nin damadı ve aynı zamanda da Kadıköyü müftülüğünde kâtibi idi. 1966 yılı başında askere giderken, yerine beni tavsiye etmiş. Ben o sırada iktisat fakültesi ikinci sınıfına devam ediyor; aynı zamanda da Fâtih Vergi Dairesi'nde memur olarak çalışıyordum. Müftülükte vazifeye başladığım ilk günü hatırlıyorum. Baktım, Mekkî Efendi'nin talebeleri Ali Sezer, İbrahim Boğalı ve Kemâleddin Efendi geldiler. Arapça bir kitap açıldı ve derse başladılar. Aynen medrese gibi idi. Ben Fâtih Vergi Dairesi'nden gelmiştim. Kendi kendime 'Allah Allah, ben nereye geldim böyle? Burası cennet mi?' diye düşünüyordum ki, Mekkî Efendi bana dönüp, 'Abdüllatif, burasını nasıl buldun?' diye sordu. Hiç tereddüt etmeden, 'Efendim, hani âhirette günahkâr müslümanlar cehennemden çıkıp cennete girecekler ya, işte ben de öyle oldum' diye arz ettim. Mekkî Efendi tebessüm etti.

Mekkî Efendi'ye dinî bir sual sorulduğunda, bazen hemen cevap verir; bazen de 'Kitaplara bir bakayım. Şu gün gelin, cevabınızı alın!' derdi. Bir gün yine bir sual sorana böyle demişti. Adam gittikten sonra bazı kitaplara baktı ve bana, 'Fetvâ defterini getir' dedi. Götürdüm. Dar, uzunca bir defterdi. Soldan sağa doğru, sual soranın ismi, adresi, suali, cevabı, cevabın nereden alındığı gibi kısımlar vardı. Mekkî Efendi bana sualin ne olduğunu, cevabını ve cevabın hangi kitabın hangi sayfasından alındığını söyledi. Ben de gereken yerlere yazdım. Mekkî Efendi'nin vefatından sonra, o defter bir daha kullanılmadı. Çünki yerine gelen müftü, hiç kitaba bakmadan cevap verirdi. [Fetvâ defteri için Ekler kısmına mürâcaat.]

Mekkî Efendi, yüksek tevâzuundan müftülük makamına pek oturmazdı. Ancak bir evrak imzalayacağı zaman masanın köşesine ilişir, diğer zamanlarda, kenardaki sandalyelerde otururdu. Müftü koltuğu boş

290 **Zorlukları Aşarken**, İstanbul 2011, s.107, 112-113.

291 Abdüllatif Uyan (1944) Erzincanlıdır. Erzincan askerî lisesini bitirdi. Harbiye'den ayrıldı (1963). İstanbul iktisadî ve ticarî ilimler akademisini bitirdi (1969). Kadıköy müftüsü Mekkî Efendi'nin kâtibliğini yaptı (1966-1967). Muhasebeci olarak çalıştı. Türkiye gazetesinde yazarlık yapmaktadır.

dururdu. Ben ilk günler bunu yadırgardım. Çünki sebebini bilmiyordum. Bir gün yine sandalyede oturuyordu ki içeri bir adam girdi. Hiç unutmuyorum, uzun boylu, kasketli biriydi. Müftü koltuğunu boş görünce, 'Müftü Efendi yok mu?' diye sordu. Mekkî Efendi, 'Müftüyü ne yapacaksın?' deyince, 'Bir mesele soracaktım' dedi. Mekkî Efendi 'Bize sorabilirsin' deyince, adam, 'Hayır, ben müftüye soracağım. Bu dînî bir meseledir, herkese sorulmaz' deyiverdi. İşte o zaman Mekkî Efendi kendini tanıtmaya mecbur kaldı ve 'Müftü benim, sor kardeşim' dedi. Adam şaşırdı tabiî. Sualini sorup, cevabını aldı ve gitti. O adam kadar ben de şaşırmıştım. 'Zekeriya Efendi'nin yerine oturamam' derdi. Meğer Zekeriyya Efendi, önceki müftü olup, ilim sahibi bir zât imiş. Mekkî Efendi'nin amcası Taha Efendi'nin de medrese arkadaşı imiş. Halbuki kendisi de büyük âlim idi. Ama yine de kendini bu makama lâyık görmezdi. Böylece merakım zâil oldu.

Bazen talebelerinin evine ziyarete giderdi. Beni de götürürdü. En fazla İbrahim Boğalı'nın evine giderdik. Mekkî Efendi kime gideceğimizi, bana üç gün evvelinden söyler ve 'Sakın kendisine söyleme, bilmesin' diye tenbih ederdi. Ansızın giderdik. Yemek için bir hazırlık yapmasınlar, külfete girmesinler diye böyle yaparmış. Mekkî Efendi, plânlı ve programlı yaşardı. Bir hafta içinde yapacağı işler belliydi. Ben bile bilirdim. Çünki bana söylerdi. 'Şu gün şuraya gideceğiz, falan gün falan yere gideceğiz' diye haber verirdi ve dediği gibi de tatbik ederdi.

Mekkî Efendi, bir gün şöyle anlatmıştı: 'Annem bana duâ eder, Yâ Rabbî, oğluma hayırlı ilim ver, derdi. Duası kabul oldu. İyi de, mübarek kadın, bir çuval da altın ver, deseydin ya, der ve gülerdi. Maddî vaziyeti iyi değildi. İktisatla yaşardı. Bununla beraber çok sadaka verirdi. Bu hâli dikkatimi çekerdi. Kadıköy İskelesi'nden müftülüğe, müftülükten iskeleye gidip gelirken, yol üstünde dilenciler vardı. Mutlaka onlara bir şeyler verip sevindirirdi. Ben içimden, 'Bu dilencilere vermese olmaz mı?' diye düşünürdüm. Bir gün yine öyle düşünüyordum ki bana baktı ve 'es-Sadakatü tedfe'ül-belâ ve tezîdü'l-ömr' hadîs-i şerîfini okudu. Sadaka, belâları def eder ve ömrü uzatır, mânâsına geliyor.

Bir gün müftülüğe bir adam geldi. Uzun boylu, kasketli, kırk-kırkbeş yaşlarında biriydi. Mekkî Efendi'ye, 'Kars'tan buraya iş için gelmiştim. Fakat iş bulamadım. Şimdi memleketime döneceğim, ama param yok. Bana bir bilet parası verir misiniz?' dedi. Mekkî Efendi, 'Bilet ne kadar?' diye sordu. Adam 'Elli lira' dedi. 'Veririm ama bir şartla. Hemen şimdi otobüse binip gideceksin' buyurdu. Adam, yeminler ederek, 'Zaten otobüs hazır, motoru bile çalışıyor. Az sonra kalkacak' dedi. O zamanlar Anadolu'ya

otobüsler Kadıköy'den de kalkardı. Mekkî Efendi 50 lirayı çıkarıp adama verdi. Zaten bütün maaşı 350 liraydı. Adam parayı alıp gitti. Akşam oldu. Biz müftülükten ayrılıp karşıya geçmek için vapura bindik. Bir de ne görelim, adam biraz ilerimizde oturmuyor mu? Ben içimden kızdım tabiî. Kendi kendime 'Sahtekâr! Mekkî Efendi'yi aldattı' diye söyleniyordum ki, Mekkî Efendi bana, 'Kalk Abdüllatif! Biz şu kenara gidip oturalım. Adam bizi görüp de mahcup olmasın' buyurdu. Kalkıp, adamın görmeyeceği bir yere oturduk.

Hilmi Işık Efendi, lisede hocam idi. Mekkî Efendi'den ders okuyup icâzetnâme almış idi. Mekkî Efendi kendisine çok kıymet verirdi. Hilmi Bey hocamızın kitapları müftülükte yanında durur, kendisini ziyarete gelenlere hediye ederdi. Bir gün Abdülhakîm Efendi hazretlerinin yeğeni ve Mekkî Efendi'nin amcazâdesi Faruk Işık Bey müftülüğe gelmişti. Bir miktar sohbetten sonra Mekkî Efendi'ye, 'Efendim, dinî mevzularda bir kitap hazırladım. Şu anda baskıya hazır vaziyettedir. Matbaaya vermeden önce sizin de bir tasvibinizi almak istedim' deyince, Mekkî Efendi eliyle menfi işareti yaparak, 'Hilmi'nin kitapları varken, başka kitaba lüzum yoktur' buyurdu. O da 'Peki efendim, nasıl emrederseniz' dedi. Müslüman olmak isteyenler, müftülüğe geliyorlardı. Mekkî Efendi onlara kelime-i şehâdeti söyletiyor, sonra da ellerine Mevlânâ Hâlid hazretlerinin Îmân ve İslâm kitabını verip gönderiyordu.

Bir gün Hilmi Bey hocamız yazdığı Seâdet-i Ebediyye adında bir ilmihal kitabını Mekkî Efendi'ye gönderdi. Kitabın başına, kendi eliyle bir takriz yazmasını ricâ etti. Birkaç gün sonra bir sabah müftülüğe geldiğimde, Mekkî Efendi, her zamanki hâliyle tebessüm ederek beni yanına çağırdı. Gittim. Önünde Seâdet-i Ebediyye kitabı açıktı. Uzatıp 'Oku bakalım, yazdığımı beğenecek misin?' dedi. 'Estağfirullah' dedim. Kitabın kapağına İslâm harfleriyle takriz yazmıştı. Okudum ve haddim olmayarak, 'Çok güzel olmuş' dedim. Sonra kitabı Hilmi Bey hocamıza gönderdi. Mekkî Efendi birkaç ay sonra da vefat etti.

[29 Rebî'ul-evvel 1387 ve 7 Temmuz 1967 tarihli bu takriz, kitabın 5.baskısının başındadır. Mekkî Efendi, Seâdet-i Ebediyye için, "Benzeri bulunmayan bir kitaptır; bir de harfleri Osmanlıca olsaydı..." buyurmuştur. Mekkî Efendi'nin torunu Taha Üçışık Bey anlattı: "Dedemin Hilmi Bey hocamızı okuttuğunu ve kendisine icâzet verdiğini hatırlıyorum. Sonra dedem, Seâdet-i Ebediyye'yi bana okutup, kendisi dinlerdi. Bazen geriden almamı ister, tekrar okuturdu. Öyle ki ibâreler, âdetâ zihnimize kazınırdı. Böylece din kitabının nasıl okunacağını da tatbikî olarak göstermiş oldular.

Önce Seâdet-i Ebediyye'nin ilk 30 maddesini ve son sözünü okuttular. Sonra Îmân ve İslâm kitabını, ardından da Seâdet-i Ebediyye'nin birinci kısmından itibaren gerisini okuttular. Bilahare Seâdet-i Ebediyye'nin başına Arabî bir takrîz yazdılar."] [Takrizin orjinali için Ekler kısmına bakınız!]

Bir gün de Mekkî Efendi ile birlikte Hilmi Bey hocamızın evine ziyarete gittik. Hilmi Bey kendisine çok hürmetkâr davrandı. Sıcak bir gündü. Üç bardak serin limonata getirdi. Birini ben içtim. Birini de Mekkî Efendi'ye ikram ettiler. Üçüncü bardağı merak etmiştim. Kendileri içmemişti çünki. Meğer onu da Mekkî Efendi için getirmişler. Birinci bardağı içince, hemen ikinci bardağı ikram ettiler. Onu da içti. Mübarek serin içmeyi severdi. Müftülükte bazen beni bir fırıncı dostunun evine gönderir ve buzdolabından buz getirtirdi. Uçarak giderdim. Getirdiğimde, ona biraz su katar, buzlu buzlu içerdi. Bazen de kahveden çay aldırırdı. Koşarak gider getirirdim. Ne güzel günlerdi!

Müftülükte önceki müftüden kalma bir kadın hademe vardı. Temizliğe hiç dikkat etmeyen, din ile de pek alâkası olmayan yaşlı bir kadındı. Mekkî Efendi onun yaptığı çayı içmez, bana getirtirdi. Bazı sevdikleri, 'Efendim, bu kadını çıkarsanız da, buraya müslüman, temiz bir erkek hademe alsanız' derlerdi. Ama o kabul etmez ve 'Hayır, bunu yapamam. Mâni-i rızk olanın, rızkını Allah keser' derdi. Kadıncağızın evinde baktığı yetimleri olduğunu öğrendim.

Mekkî Efendi, dünya malına ve mevkiine hiç kıymet vermezdi. Kendisine ısrarla İstanbul müftülüğü teklif edildi. Ama kabul etmedi. 'Ben hâlimden memnunum. O iş bana göre değil. Yüksekten düşmek zordur' der ve şu beyti sık sık söylerdi.

Mâl-ü mülke olma mağrur, deme var mı ben gibi,
Bir muhâlif rüzgâr eser, savurur harman gibi.

Kendisi hayatta iken, müftülüğe telefon almadı. 'Niçin almıyorsunuz?' diye soranlara, 'Biz burada ilimle meşgul oluyoruz. Telefon alırsam, akşama kadar telefona cevap vermekten, ilme vakit bulamayız' diye cevap verirdi. O vefat edince, yerine gelen müftünün ilk işi, müftülüğe telefon almak ve Mekkî Efendi'nin kendini lâyık görmeyerek oturmadığı müftülük koltuğunu ve masasını değiştirmek oldu. Yeni müftü, yeni mezunlardan genç biriydi. Döner koltuğuna oturur; sigarasını yakar; gelenlerle daha ziyâde siyasî meseleler konuşurdu. Dinî konuda sual soran olunca da, hiçbir kitaba bakmadan 'Bana göre şöyledir, zannıma göre böyledir' diyerek izaha kalkışır; fakat dinleyenler bir şey anlamazdı. Nitekim Mekkî

Efendi'yi sevenlerden bir şekerci amca vardı. Zaman zaman gelir, Mekkî Efendi'ye dinî sualler sorardı. Bu şekerci amca, bir gün yeni müftüye gelip, bir mesele sordu. Ben, yan odadan ne cevap verecek diye kulak kabarttım. Yarım saat kadar bir şeyler anlattı. Ben şahsen hiçbir şey anlamadım. Az sonra şekerci amca müsaade isteyip kalktı ve benim yanıma geldi. 'Yahu bu nasıl müftü? Bir şey sordum. Yarım saat konuştu, Vallahi hiçbir şey anlamadım. Halbuki ben Mekkî Efendi'ye bir şey sorduğumda, iki kelimeyle cevap verir, beni doyururdu. Buraya bir daha gelmem' deyip gitti ve bir daha da gelmedi. Zaten Mekkî Efendi'den sonra, dinî sual sormak için gelenler günden güne azalıp, zamanla tamamen kesildi.

Mekkî Efendi lâtifeyi severdi. Bir gün müftülükte abdest almaya gidiyordu ki, kapıdan çıkmadan bana döndü ve 'Dün ne yediniz?' diye sordu. Ben de, Pilav yedik, dedim. 'Üzerinde karabiber de var mıydı?' buyurdu. Hayır, dedim. Bunun üzerine şu beyti okudu:

Dâne-i fülfül siyah, hâl-i mahbûbân siyah,
Her dü dil sûzend amma, an kücâ, in kücâ!

Mânâsı, (Karabiber siyahtır, sevgilinin yanağındaki ben de siyahtır. İkisi de yakıcıdır. Ama biri dili yakar, öteki gönlü. O nerdeeee, bu nerde!). Sonra dedi ki: 'Biz medresede okurken arkadaşlarla şiir müsâbakası yapardık. Birimiz bir beyit söyler, karşı taraf, bu beytin son harfiyle başlayan bir başka beyit söylerdi. Müsâbaka böyle devam ederdi. Öyle olurdu ki, bazen sabahlara kadar sürerdi. İşte bu da, tâ o zamanlardan hâtırımda kalan bir beyttir.'

Mekkî Efendi, torunlarından Mehmed Bey'i çok sever, onu bizzat okuturdu. Her hafta bir gün evlerine giderdik. Hilmi Işık Bey'in yazdığı Îmân ve İslâm kitabı ile Elifbâ'yı, arkalarından kendi eliyle dikip kaplamıştı. Önce birini, sonra ötekini okuturdu.

Sırası gelmişken, kendisinden işittiğim bazı sözleri nakletmek istiyorum. Zaman zaman kendisini üzenler olurdu. O vakitler, 'Kime iyilik ettimse, ondan kötülük gördüm' derdi. Bir gün de yine birine kırılmıştı. O zaman bana döndü ve 'Abdüllatif, babamın sağlığında ayakkabılarımı önüme çevirenler, babamdan sonra yüzlerini benden çevirdiler' dedi. Bir gün de 'Bu Lâzların iyisi çok iyi, kötüsü de çok kötüdür. Ortası olmaz' dediğini hatırlıyorum. Sık sık, 'Abdüllatif, bir iş yapacağın zaman, mutlaka biriyle istişâre et. Hiç kimseyi bulamazsan, bir ağaç kütüğü bul, ona sor, ondan sonra yap. Aman sormadan yapma!' diye nasihat ederdi.

Mekkî Efendi'nin oğullarından Behik Bey, beyin kanserinden; Bahâ

Bey de bağırsak kanserinden vefat ettiler. Bahâ bey, Erenköy taraflarında otururdu. Mekkî Efendi, onun hastalığına çok fazla üzülür, birlikte sık sık ziyaretine giderdik. Her gidişinde, zannediyorum Yusuf sûresini okurdu. Ferahlık verirmiş. Ayrıca her vaazının sonunda, onun için uzun uzun dualar ederdi. Kendi kendime 'Bahâ Bey vefat ederse, Mekkî Efendi herhalde üzüntüsünden çıldırır' derdim. Nihayet birgün vefat haberi geldi. Hemen koşup evlerine gittim. Yolda hep Mekkî Efendi'yi düşünüyordum. Acaba ne halde idi. Baygın vaziyette bulacağımı tahmin ediyordum. Fakat içeri girdiğimde çok şaşırdım. Hiç de tahmin ettiğim gibi değildi. Mekkî Efendi neşeli görünüyor, gelenleri güler yüzle karşılıyordu. Bir an için, bir bayram evinde olduğumu zannettim. İşte büyüklük buydu. Hakka teslimiyetin müşahhas bir misâlini görmüştüm.

Mekkî Efendi buyurdu ki: 'Ben gençliğimde, Van'da ders okurken, bir ara dersi bırakıp, bahçede boş boş geziniyordum ki, yaşlı bir tanıdığım beni gördü ve; Yazık sana! Sen falanın oğlu olasın da, içerde ders yapılırken, böyle bahçede gezip boş vakit geçiresin, dedi. Çok utanmıştım. Onun bu sözleri bana öyle çok tesir etti ki, o günden sonra kendimi daha çok ilme verdim. Ne zaman gevşeklik yapacak olsam, hemen o ihtiyarın sözünü hatırlar, derslerime sarılırdım. Onun o hareketi, bana çok faydalı oldu. Allah ondan râzı olsun. Yıllar geçtiği halde, o zâtı rahmetle anıyor, ruhuna Fâtiha gönderiyorum.

Ertesi sene yıllık izin alıp Erzincan'a gittim. Annem ve babam, hem okuyup hem çalıştığıma râzı olmadılar. 'Yorulur, hasta olursun. Biz sana her ay para gönderelim, dönünce o işten ayrıl' dediler. Ben de, 'Mübarek bir zâtın yanında çalışıyorum. Kendisi hem büyük âlim, hem de seyyiddir, ayrılamam' dediysem de, 'Ayrılmazsan, hakkımızı helâl etmeyiz' dediler. Ertesi gün müftülüğe gittiğimde, annemin babamın bu sözlerini Mekkî Efendi'ye arzedip, istemediğim halde müftülükten ayrılacağımı söyledim. Ama o, 'Ayrılmana benim rızam yok' diyerek kabul etmedi. Çok ısrar ettiysem de 'Hayır, olmaz' dedi. Hilmi Bey hocamızla istişare ettim. 'Madem anne ve babanız öyle diyor; ayrılın' dedi. Ertesi gün işe gitmedim. Bir ay böyle geçti. Artık Mekkî Efendi'ye görünmemeye çalışıyor, evde oturup derslerime çalışıyordum.

Fakat o ayın sonunda bir akşam abimlere gitmiştim. Biraz sonra kapı çalındı. Abim açınca bir de ne göreyim, Mekkî Efendi içeri girmesin mi? Dondum kaldım. Ne yapacağımı, nereye saklanacağımı bilemedim. Çok utandım. Ama o, olgun bir insandı. Bana hiçbir şey olmamış gibi davrandı. Eskisi gibi şefkat ve sevgi gösterdi. Hâlimi hatırımı sordu. Mahvolmuştum.

Bir ara cebinden bir zarf çıkarıp bana uzattı. Elimi zarfa uzatırken, 'Bu ne?' diye sorar gibi yüzüne baktım. Merak ettiğimi görünce, 'Bu ayki maaşın' dedi. Meğerse beni müstâfi addetmeyip, yıllık izinli saymış; üstelik de benimle karşılaşacağını biliyormuş gibi maaşımı cebine koyup da gelmiş. Çok duygulanıp, kendi kendime 'İşte büyüklük bu, kâmil insan olmak bu' dedim.

Buna rağmen ertesi ay ben yine işe gitmedim. Ay sonunda yine aynı hal zuhur etti. Abimin evinde karşılaştık. Yine cebinden maaşımı çıkarıp bana verdi. Meğer bir bildiği varmış mübareğin. O günlerde Erzincan'dan müftülüğe bir telgraf gelmiş. Babam şöyle yazıyormuş telgrafta: 'Abdüllatif müftülükten ayrılmasın. Çalışmaya devam etsin'. Anlaşılan o ki, babama para göndermek zor gelmiş. Zira kendisi maaşı az küçük bir memurdu. Mekkî Efendi telgrafı alınca, çok sevinip hemen Hilmi Bey hocamıza telefon etmiş ve vaziyeti bildirmiş. Hilmi Bey hocamız da bana haber gönderip, yarından itibaren işe devam etmemi söyledi. İyi de, hangi yüzle gidecektim? Büyük mahcubiyet içinde, süklüm püklüm müftülüğe gittim. Ama o büyük insan, beni görünce yerinden kalktı, sevinçle gelip boynuma sarıldı ve 'Hoş geldin' dedi. O sırada orada talebesinden birkaç kişi daha vardı. Onlara döndü ve 'Abdüllatif'in şerefine, bu gün öğle yemekleri benden. Hepinizi ziyâfete dâvet ediyorum' dedi ve hepimizi meşhur bir kebapçıya götürüp, mükellef bir ziyâfet çekti. İşte benim yaptıklarım, işte onun yaptığı.

O zamanlar cumartesi günleri öğlene kadar mesâi vardı. Bir cumartesi günü mesâi bitiminde tam müftülükten çıkıyorduk ki, Mekkî Efendi bana, 'Gel seninle yaşlı bir hanımı ziyarete gidelim. Zavallının beyi vefat etti. İki oğlundan biri Amerika'da, diğeri de askerde. Şimdi ne kadar mahzundur. Gidip duasını alalım' buyurdu. Birlikte Fâtih'te, Müstekimzâde sokağındaki evlerine gittik. İçeri girip oturduk. Kadıncağız odanın dışında kapıya oturdu. Hal hâtır sorup gönlünü aldı. Kendisine Câliyetü'l-Ekdâr kitabından okudu. Bu kitabın, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin hazırlamış olduğu salavât-ı şerîfeler olduğunu sonradan öğrendim. Okuyan ferahlarmış. Kadıncağız, kapı dibine diz çöküp, dinledi. Sonra ayrıldık. Mekkî Efendi her gün vapurda giderken ve gelirken bu kitabı okur ve 'Ben bu kitabı okumasam, şimdiye kadar çoktan deli olmuştum' derdi. Zira iki genç oğlunu kaybetmişti.

Mekkî Efendi ile sabahları çoğu zaman Karaköy İskelesi'nde buluşur, birlikte müftülüğe giderdik. O, bir dakikasını boş geçirmez, ya kendi okur veya birini okuturdu. Müftülüğün bitişiğinde bir Kur'an-ı kerîm kursu

vardı. Mekkî Efendi, müftülüğe girmeden o kursa uğrar, bir talebenin kolundan tutup müftülüğe getirir ve hemen okutmaya başlardı. Nitekim ben de, daha önceki senelerde bir defa Mekkî Efendi'yi ziyarete gittiğimde, bana da öyle yapmıştı. Bir iki hal hatır sorduktan sonra, hemen Osmanlıca bir kitabı elime verip 'Oku' demişti. Okuyunca da çok memnun olmuş ve 'Aferin, Osmanlıca okuyabiliyorsun' buyurmuştu.

Akşamları, her zaman Fâtih'e birlikte dönerdik. Vapurda hiç boş durmazdı. Umumiyetle Câliyetü'l-Ekdâr okurdu. Okumasını bitirince, bana bâzı beytler söyler ve yazdırırdı. Bir gün de şu beyti yazdırdı:

Meclis-i erbâb-ı dil, bir lâhza sensiz kalmasın,
Hürmetin inkâr eden, dünyâda hürmet bulmasın.

Ben hemen defterimi çıkarıp yazdım. Sonra da 'Efendim, bu, hangi mübarek zât için söylenmiş?' diye sordum. Mübarek güldü. 'Çay için söylenmiş' buyurdu. Çayı çok severdi. 'Peygamber efendimiz zamanında çay olsaydı, sünnet olurdu. Çünki sohbete vesiledir' derdi.

Ben gençliğimde fazla çay içmezdim. Ama Mekkî Efendi'nin yanında çalışmaya başladıktan sonra çay tiryakisi oldum. Birlikte arkadaşları ziyarete giderdik. Ev sahibi çay getirirdi. Bir, iki, nihayet üçüncü bardaktan sonra, 'Efendim çay getireyim mi?' diye sorardı. Mübarek 'İçerim" demezdi de, bana bakarak, 'Abdüllatif içerse ben de içerim' derdi. Ev sahibi bu sefer bana bakardı. Eh, 'İçmem' denir mi? O bardaktan sonra tekrar sorardı. Aynı cevabı alınca yine getirirdi. Neticede sekiz on bardak olurdu. Kendisi kıtlama içer; en sert şekerleri bile, yumuşacık parmaklarıyla kolayca kırardı.

Birkaç arkadaşla birlikte Nişanca Câmii'ne yakın Gözlemeci Çıkmazı'ndaki bir bekâr evinde kalıyorduk. Mekkî Efendi bir gün bizim bekârhâneye gelmişti. Ben o zaman talebeydim. Yere oturup yemek yedik. İhsan Uzungüngör adındaki arkadaşımız balık kızartmıştı. Sofrada peynir de vardı. Mekkî Efendi balıkla peyniri birlikte görünce, 'Peyniri kaldırın!' buyurdu. Hemen kaldırdık. Yoğurt cinsinden olduğu için kaldırttığını zannediyorum.

Mekkî Efendi, umumiyetle evden yemek getirir, birlikte yerdik. Çoğu zaman zeytinyağlı biber dolması getirirdi. Hiç unutmuyorum. Dolmayı, sağ elinin parmaklarıyla altından tutar, öbür eliyle üzerine bolca limon sıkar ve ısırarak yerdi. Çatal kaşık kullanmaz ve 'Bu, böyle yenir!' buyururdu. Bir gün de bir lokantanın önünden geçiyorduk. Vitrinde çeşit çeşit yemekler sıralanmış görülüyordu. 'Bak Abdüllatif, bu yemeklerin, yiyene faydası olmaz. Çünki fakir fukara bunları görüyor ama yiyemiyorlar.

Onların gözlerinden çıkan şuâ, bu yemeklerin faydasını yok ediyor' buyurdu. Sonra da 'Açık saçık gezen kadınlar da böyledir. Kendilerini herkese gösteriyorlar. Erkekler baka baka güzellikleri kalmıyor, çirkinleşiyorlar. Ama tesettürlü müslüman bir hanımı düşün. Seksen yaşına da gelse, yine nurlu ve sevimli oluyor değil mi?' buyurdu.

Mekkî Efendi'nin Pazar günleri, Fâtih Câmii'nde, ikindiden sonra vaazı vardı. Bir gün vaazdan sonra birlikte çıkıp, Yavuzselim'e doğru yürümeye başladık. Ben de çantasını taşıyordum. Abim Lütfi Uyan'ın evine Arabî okutmaya gidecekti. Bu ev Kumrulu Câmii'ni geçince sağdaki Ispanakçı Sokağı'nda idi. Malta çarşısından geçip Müstekimzade sokağına girdik. Vakit akşama yakındı. Tam Hilmi Bey'in evinin köşesine gelmiştik ki, birden durdu ve 'Şimdi bu yoldan, Hilmi Bey'e bir hal hatır sormadan yürüyüp gidersek, edebsizlik yapmış oluruz. Kapıyı çalsak, akşam ezanı yakın. Belki abdest hazırlığı yapıyordur, rahatsız etmiş oluruz. En iyisi biz şuradan gidelim' dedi ve oradan aşağı kıvrıldık. O adayı dolaşıp abimin evine gittik. Halbuki kendisi Hilmi Bey'den yaşlıydı ve onlara ders okutup icâzet vermişti. Üstelik de seyyid idi. Bütün bunlara rağmen böyle yaptı. Bu davranışı, o gün bana çok tesir etmişti.

Mekkî Efendi ile bir akşam müftülükten dönüyorduk. Karaköy'de vapurdan inip, otobüs durağına doğru yürüdük. Tam alt geçite giriyorduk ki o ara bana baktı ve 'Abdüllatif, evlenirsen hanımını hoş tut! Onu sakın üzme! Hanımlar hassastır. Zaten ayın yarısı hasta olurlar. Ona karşı şefkatli ol. Bu dediklerimi yaparsan rahat edersin' buyurdu. Ben daha o zaman bekârdım. Bu nasihatini hiç unutmadım. Elhamdülillah aynen tatbik ettim ve rahat ettim. Zaten büyük sözü dinleyenlerden kim rahat etmemiş ki?

Mekkî Efendi sık sık, 'Bu zamanda hakikî Ehl-i sünnet, sadece Hilmi ve etrafındakilerde kaldı. Âhir zamanda geleceği bildirilen, bütün dünyaya İslâmiyeti doğru olarak yayıp, onun nurunu kuvvetlendirecek olanlar da inşallah bunlardır. Umulur ki, Hazret-i Mehdî de onun kitaplarını tatbik eder. Ama çok çalışmaları lâzım. Onlara tembellik yakışmaz!' buyururdu. Bu sözü kendisinden çok duyardım. Bizim ilme çalışmamızı çok ister ve teşvik ederdi. Etrafında toplanan gençleri çok sever, bazısına da lakaplar verirdi. Meselâ Enver Ören abiye, 'Zeynü'l-mecâlis' derdi. 'Meclislerin süsü' demekmiş. Hayati Çiftlik adında bir arkadaşımız vardı. Ona Bilecikli olduğu için 'Osmanlı' derdi. Sonradan tarih profesörü olan Mustafa Çetin Varlık'a arada bir ortadan kaybolduğu için 'Hercaî' derdi. Yukarda arzettiğim gibi Mekkî Efendi arkadaşlarımı çok sever, onlara meselâ 'Yarın

falan yere gel, görüşelim' der, onlar da 'İnşallah' derlerdi, ama bazen gidemezlerdi. O zaman üzülür ve 'Siz, inşallahı ters anlıyorsunuz' diye sitem ederdi. Bir gün de, 'Biz çocukken Van'da zor şartlarda çalışırdık. Kışın, hayvan ahırları sıcak olurdu. Oralarda çalışırdık. Babam beni okuturdu. Arapça fiil çekimlerini çalıştırırken, her kelimeyi bin defa tekrar ettirirdi. Kendisi bizzat tesbihle sayar, kimseye itimat etmezdi' buyurdu.

Bir gün de Mekkî Efendi amcası Taha Efendi'den bahsederken şunları söylemişti: 'Amcam çok büyük âlimdi. Beni en çok o okuttu. Bir saniyesini boşa geçirmez, devamlı kitap okur veya okuturdu. Halbuki biz kendisinin sohbet etmesini isterdik. Sohbeti çok tatlıydı. Ama o konuşmaz, hep eski âlimlerin kitaplarından bize okurdu. Biz de kurnazlık yapıp, o geleceği zaman, etraftaki kitapları ortadan kaldırır, saklardık. O gelince, şöyle bir etrafa göz gezdirir, hiç kitap göremeyince, mecburen sohbet ederdi.'

Bir gün müftülükte beni üzen bir hâdise olmuştu. Akşam birlikte vapura bindik. Ekseri vapurun altına inerdik. O öyle isterdi. Üzüntüm devam ediyor olsa gerek, 'Abdüllatif! Sen şimdi on defa (Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm) de! Ferahlarsın' buyurdu. Onun emriyle okuduğum için midir bilmiyorum, okuyunca bir anda ferahladım.

Mekkî Efendi her gün bana Fârisî Gülistân kitabından bir paragraf okur, mânâsını söylerdi. 'Bunu, yarına kadar 33 defa tekrar edeceksin. Yoksa hakkımı helâl etmem' derdi. Ben de mecburen her dersi 33 defa tekrar ederdim. Öğrenmede tekrar etmenin faydasını o zaman yakînen anladım. Çünki o günden bu güne yıllar geçtiği halde, o okuduklarımın bazısı hâlâ hâtırımdadır.

Mekkî Efendi hiç abdestsiz durmazdı. Yaz aylarında müftülük sıcak olurdu. Özellikle öğleden sonra çok güneş alırdı. O zamanlar klima da yoktu. İşte bu yüzden olacak, bazen oturduğu yerde üç beş dakika uyukladığı olurdu. Ama uyanır uyanmaz, doğruca şadırvana gider, abdestini tazelerdi. Bu hâli, o zamanlar benim çok dikkatimi çekerdi. Hayranlık duyardım. Ondan görerek ben de öyle yapmaya başladım.

Mekkî Efendi'nin müftülüğü zamanında bir müezzin askere gitmişti. Gitmeden Mekkî Efendi'ye gelip duasını aldı. Mekkî Efendi ona, 'Birliğine gidince bana adresini yaz' buyurdu. Meğer maksadı o garibe para göndermekmiş. Çocuk birlik adresini bildirdikten bir müddet sonra, komutanı kendisini çağırıyor ve 'Oğlum, sana İstanbul'dan para gelmiş, git paranı al!' deyince, genç müezzin şaşırıyor ve 'Komutanım, bir yanlışlık olmasın. Benim İstanbul'da kimsem yok. Babam da çok fakir, bana para gönderemez'

diyor. Fakat parasını almaya gittiğinde, para gönderenin Mekkî Efendi olduğunu öğreniyor. Mekkî Efendi'nin büyüklüğüne bu bir misaldir.

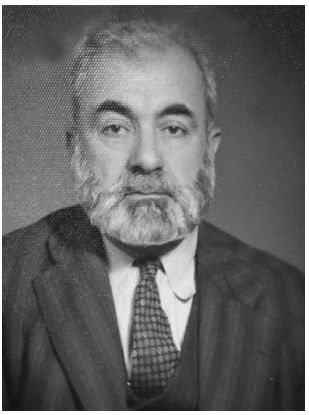
Mekkî Efendi'nin en büyük zevki, talebe okutmaktı. Hasta da olsa, halsiz de olsa, yine üşenmez, okuturdu. Bir gün evde hasta yatarken, bir talebesi ders okumaya geliyor. Oğlu Medenî Bey kapıya çıkıp, 'Babam hasta, sonra gelseniz olur mu?' deyince, çocuk, 'Peki, sonra geleyim' diyor. Fakat Mekkî Efendi konuşmaları içerden işitince, 'Medeniii! Al onu içeri! Ders okumak için gelen bir talebe, hiç geri çevrilir mi?' diye sesleniyor ve kalkıp o genci okutuyor. Yine bir Pazar günü, Fâtih Câmii'ndeki vaazına gitmek için hazırlanırken, muhterem hanımları 'Bu gün hava çok soğuk. Dışarda şiddetli tipi var. Gitmeseniz olmaz mı?' deyince, 'Hayır hanım, gitmem lâzım. Bir müslüman, vaaz için gelir de beni bulamazsa, bunun hesabını nasıl veririm? Bu işin vebâli var' buyuruyor ve yine vaazını terk etmiyor.

1967 senesiydi. Bir akşam evde otururken, arkadaşın biri, 'Sen, muhasebeye dair bir mektepte okuyorsun. Okulu bitirince, büyük ihtimal muhasebeci olarak çalışacaksın. Şimdiden mesleğinle alâkalı bir işte çalışsan daha iyi olmaz mı? Okul bitene kadar tecrübe de kazanırsın' dedi. 'Olmaz öyle şey' diyemedim. Gidip Hilmi Bey hocamıza danışayım dedim. Hilmi Bey hocamız, 'Kardeşim, Mekkî abinin şurda ne ömrü kaldı? Belki bir-iki hafta. Müftülükten ayrılmayın. Bu hizmeti bir daha bulamazsınız' dedi. 'Peki efendim' deyip şaşkın halde çıktım. İşe devam ettim. Hakikaten 15 gün sonra Mekkî Efendi vefat etti. İstişarenin faydasını gördüm. Yoksa şimdi vicdan azabı çekecektim.

Mekkî Efendi'ye, bir zaman hediye olarak elbiselik kumaş almıştım. Açık mavi, kıymetli bir kumaştı. Çok memnun oldu. Babasının mensuplarından terzi Hâbil Bey'e diktirmeye verdi. Bir gün prova için dükkânına gitmiştik. Hâbil Bey provayı bitirince, 'Efendim inşallah bu elbiseyi sıhhat ve âfiyetle uzun yıllar giyersiniz' diye dua etti. Mekkî Efendi, 'Hiç zannetmiyorum. Bu elbiseyi fazla giyemeyeceğim' buyurdu. Bu sözü bana tuhaf geldi. Ama gerçekten de fazla giyemedi. Birkaç ay sonra vefat etti.

Mekkî Efendi'nin vefatından birkaç gün evvel, bir Pazar günü, muhterem hanımları evde banyoyu yakıp, kendisine 'Banyo yapar mısınız?' diye sormuş. Cevaben, 'Lüzum yok. Yakında Ali Sezer beni yıkar' buyurmuş. Ali Sezer talebesiydi. Gerçekten de bir hafta sonra vefat etti ve cenazesini Ali Sezer yıkadı. Namazını da o kıldırdı. Yine vefatından birkaç gün evvel, ev halkına: 'Hasta olursam, doktor getirmeyin' buyurmuş. Birkaç gün sonra bir sabah, kahvaltı yaparken çay bardağı elinden düşmüş. Kalkıp işe gitmek için giyinirken bu sefer yere yıkılmış. Kaldırıp yatağına

yatırmışlar. Oğlu Medeni Bey, babasının o sözünü hatırladığı halde, içi rahat etmediği için doktor çağırdı. Ama nâfile. Doktor, beyin kanaması dedi. Öğlen vakti vefat etti. Vefatı 1967 yılının 6 Eylül günü vâki oldu. O gün Hilmi Bey hocamıza uğramıştım. 'Mekkî Abiyi kaybettik. Çok üzüldüm. Bu gün gök kubbenin direklerinden biri yıkıldı' dedi.

Ahmed Mekkî Efendi

Onun vefatı, beni çok derinden yaraladı. Kendi babam vefat ettiğinde, o kadar üzülmedim. Öyle ki, üç ay kadar yüzüm hiç gülmedi. Sanki yetim ve öksüz kalmıştım. Üç ay kadar, istisnasız her gün mezarını ziyaret edip, sonra müftülüğe gidiyordum. O günlerde rüyada çok görürdüm. Bir defasında o, bir yoldan gidiyordu, ben de peşinden yerde yuvarlanarak gitmeğe çalışıyordum. Dönüp hâlimi görünce, yanıma geldi. Eğilip elimden tuttu ve ayağa kaldırdı. Birlikte yürümeğe başladık. Uyandım ve hemen 'İnşaallah âhirette de elimden tutacak' diye tabir ettim.

Talebelerinden Süleyman Kuku Bey[292] anlattı:

Mekkî Efendi çok edebli idi. Kapısı gece gündüz, sevenlerine açıktı. Çağrılan, davet edilen yere giderdi. Talebesini okutmak, bir şeyler öğretmek için, evlerine kadar gider, talebe okumak istemese dahi gider, onu tatlı dille iknâ eder, okuturdu. Vaazda, babasından sonra, Beydâvî Tefsiri'ni, şerhleri ile bitirmek bir de kendisine nasîb olmuştur. Cumartesi ve Pazar günleri öğleden sonra Fâtih Câmii'nde ders şeklinde vaaz ederdi. Dinleyenleri mahdud idi. Gece yarısı kalkar, derse hazırlanırdı. Kendiliğinden bir şey söylemezdi. Molla Câmî'nin Şevâhidü'n-Nübüvve'sinden de okur, terceme ederdi. Birçok dersinde bulunmuştum. Liseden hocamız olan Hilmi Bey bana, 'Mekkî Efendi'den mantık okuyun. Çocukken geçirdiği çiçek hastalığı sebebiyle konuşmasını iyi anlamayabilirsiniz. Ama nefesi bereketlidir' demişti. Câmiden çıkıp, bizim fakirhâneye gelir, Arabî ders yapardık. Mantık, fıkh, usûl-i fıkh, itikadda Kasîde-i Emâlî, Telhis, tefsir okurduk. Bizim evden çıkıp Lütfi Uyan beye giderdik. Orada da okurduk.

292 Süleyman Kuku (1938), Sürmenelidir. Kuleli Askerî Lisesi'ni (1956); DTCF Rusça Bölümünü (1960) bitirdi. Askerî mekteplerde Rusça muallimliği yaptı 1984'de albaylıktan tekâüde ayrıldı. Mekkî Efendi'den okudu. Arabî, Fârisî, Rusça bilir. Ahmed Faruk Meyan ism-i müstearıyla Arabî, Fârisî'den Türkçe'ye ve Osmanlıca'dan Latin harflerine çevirdiği dinî kitaplar tab edilmiştir.

Kendisi imam olmak istemezdi. Akşam namazını müteakip evvâbîn namazını kılardı. Babasından: 'Mekkî, hiç olmazsa günde bir tesbih mikdarı zikr eyle' buyurduğunu naklederdi. Babalarına, dedelerine dair çok şeyler anlatmıştır.

Aile efradına, Efendi Hazretleri'nin eshâbına ve onların çocuklarına çok fâideli olmuş, kimine Kur'an-ı kerîm, kimine yazı, kimine Arabî, kimine Fârisî öğretmiştir. Arabî ve Fârisî'yi, Türkçe'den de iyi bilirdi. Arabî ve Fârisi mektûbları pek fasîh ve beliğdir. Meselâ babasının vefatı üzerine, Van'da Abdülmecid Efendi'ye yazdığı Fârisî şu beyt bunlara bir misaldir:

Girye-i men ey müsilmânân kem ez Ya'kub nîst
U püser küm kerde vü men peder küm kerde em.

[Ey müslümanlar, benim ağlamam Ya'kub aleyhisselâmınkinden az değildir; o oğlunu kaybetti, bense babamı!]

Bir bayram tebriğini de şöyle yazmıştı:

Tebrik ile terfik ederim arz u hulûsu,
Kalbimdeki sıdk u müvâlât senindir.

Mekkî Efendi'nin firâseti çok kuvvetli idi. Abdurrahim Zapsu'nun kızı hastalanmıştı. Okumasını rica ettiler. Üzerine üç defa Câliyetü'l-Ekdâr'ı okudu. İyileşmedi. Daha okumadı ve: 'Ben bunu bir hastaya bir defa okusam, Allah'ın izniyle iyileşirdi. Buna üç defa okudum, iyileşmedi. Her halde [iyileşeceğine] itikadı yoktu' buyurdu.

Kelâm mütekellimin sıfatı olmayınca, sâmi'îne te'sir etmez. Yani insan, söylediği sözü yapmıyor ise onun sözü başkasına tesir etmez. Zamane vâizlerinin ve âlim geçinenlerin sözleri niçin tesirsiz kalıyor, buradan anlamalıdır. Belki de bunun için Abdülhakîm Efendi: 'Zemâne vâizlerini dinlemeyin!' buyurmuşlardır. Mekkî Efendi'ye birisi gelip, 'Teheccüd namazı kılmak istiyorum. Nasıl kılalım?' dediğinde, 'Onbeş gün sonra uğra, anlatırım' buyurdu. Çünki memur idi. Teheccüd kılamıyordu. O akşamdan itibaren teheccüde başladı ve onbeş gün sonra gelen o zâta teheccüdü anlattı. Biliyordu, ama yapmadan, anlatmadı. Bu da yukarıdaki söze ne kadar bağlı olduğunu gösteriyor.

Kendisinden dinledim: 'Benim sakalım vardı. Eminönü'nde yürürken, bir hammal seslenerek sakallı, sakallı, dedi. Bu yüzden sakalımı kestim. Resûlullah'ın sünnetinin, hammalların dilinde aşağılanmasını istemedim'. [Bundan sonra resimlerinden de anlaşılacağı üzere kısa bir sakal bırakmıştır. Her ne kadar Hanefî mezhebinde sakalın dudak altından itibaren bir tutam olması sünnet ise de; Şâfiî mezhebinde sakal bırakmak

ve sakalın bir tutam olması ayrı iki sünnettir.]

Mekkî Efendi'ye, 'Büyükleri, eskisi kadar rüyada göremiyorum, acaba bir kabahat mi işledim?' diye sordum. 'Evlâdım, o büyükler bir maksadla görülür. Maksad hâsıl olunca, eskisi kadar görülmezler. Kendini suçlamağa lüzûm yoktur' buyurdu.

Lisede hocamız olan Hilmi Işık Bey, Mekkî Efendi'ye çok hürmet ederdi. Bir yatsı vakti Mekkî Efendi ile Hilmi Bey hocamızı ziyarete gittik. Evden kapıyı açıp, 'Namazdadır, siz içeri buyurun' dediler. Girip oturduk. Hemen sonra Hilmi Bey hocamız geldi. Mekkî Efendi, 'Namazınızı bitirseydiniz?' buyurdu. 'Sünneti kıldım, salât-i vitri sonra kılarım. Sizi bir dakika bekletmek bana girân [ağır] gelir' cevabını verdi.

Bir gün Hilmi Bey hocamız bana; 'Mekkî Efendi hastalanmış. Süleyman Bey hemen gitsin. Ben de geliyorum' diye haber gönderdiler. Hemen gittim. Divanda sessiz yatıyordu. Ellerini öptüm, 'Nasılsınız, inşallah iyisiniz efendim?' dedim. 'Elhamdülillah' dedi. Hatta bu kelimenin sonunu başından daha hafif söyledi ve artık bir daha konuşmadı. Gözleri açıktı. Bir ara, altına giymiş olduğu pijamanın dizine kadar çekilmiş olduğunu gördü de hemen eli ile aşağı indirip dizinin üstünü göstermek istemedi. Biraz sonra Hilmi Bey hocamız gelince, bu hareketini kendisine arz ettim. 'Onlar, iffet ve namus timsâlidir' buyurdular. [Taha Üçışık Bey anlattı: Mekkî Efendi bir defasında 'Ben babamın yatak odasını bir defa dahi görmüş değilim' demiştir.] Hocamıza: 'Efendim, Mevlânâ Hâlid efendimizin Divânı'ndaki Silsile-i aliyyeye dâir kasîdeyi ezbere bilirim. Mekkî Efendi için okuyayım mı?' dedim. 'Okuyun, elbette fâidesi olur. İyileşecekse, çabuk şifâ bulur; iyileşmeyecekse, ruhu rahatlar, sekerâtı hafifler' buyurdular. Biraz sonra yanımızda vefat etti. Allah gani gani rahmet eylesin.

SEYYİDE ŞEFÎA HANIM

Abdülhakîm Efendi'nin altı çocuğundan ikincisi ve kızlarının en büyüğüdür. Esmâ Hanım'dan 1897 tarihinde Başkale'de doğmuştur. Babasının halazâdesi olan Vanlı Teymuroğlu ailesinden Sâlih Bey ile evliydi. Hicret esnasında Musul'da 1917 Temmuz ayına rastlayan bir Ramazan günü tifo ve açlık tesiriyle vefat etti. Şeyh Bakkalî kabristanına defnolundu. Musul eşrafından ve Hazret-i Ömer Fâruk neslinden Fârukî diye müsemmâ Habîb Efendi şu beyti söyleyip mezar taşına kazıdılar:

Lev kâne'n-nisâü tekün fekadenâ;
Le-tüfaddileti'n-nisâü ale'r-ricâl.

[Tekmil kadınlar, bu kaybettiğimiz hanım gibi olsalardı, muhakkak kadınlar ricâle tefaddul ederlerdi, yani kadınlar erkeklerden üstün olurdu.]

Şefîa Hanım'ın vefatından az evvel dünyaya gelen ikiz oğulları da az zaman içinde vefat etti. Sâlih Bey, Hakkâri'nin Bacirge nahiyesi müdürü idi. Çok kibar, şık ve titiz bir kimse olup, 1967 senesinde 85 yaşlarında vefat etti. Çok yüksek meziyetlere sahip Şefîa Hanım'ın, dengine düşmediği için evliliğinde pek mutlu olmadığı; vefatında babasının "İyi oldu, kadir bilmezden kurtuldu" sözünden anlaşılmaktadır. Maamafih ıslah-ı nefs etmiş olacak ki, Sâlih Bey, vefatına yakın Arvas'da Seyyid Fehim Efendi'yi ziyaret edip "Firârî geldi efendim" diyerek ilticâda bulunmuştur.

SEYYİD AHMED ENVER MEDENÎ EFENDİ

Abdülhakîm Efendi'nin altı çocuğundan üçüncüsü ve oğullarından ikincisidir. Esmâ Hanım'dan 1901 senesinde doğmuştur. Hassas mizaçlı bir çocuk idi. Rivâyete göre, Van'da gölde sandal ile gezerken; fırtına çıkar, sandal batar. Boğulmak üzere iken Seyyid Abdülkâdir Geylânî'den istimdad eder. Bir el gelip, tutuğu gibi gölden çıkarır.

Hicret esnâsında, 18 yaşındayken, Eskişehir'de kaldıkları Kurşunlu Câmi meşrutasında, aileden bir gencin şakayla tabanca göstermesi üzerine korkmuş; bu korku üzerine hastalanıp vefat etmiştir. Vefat akşam vuku buldu. Abdülhakîm Efendi, tanıdığı kimse olmadığı için sabaha kadar oğlunun na'şı başında bekledikten sonra, sabah cemaat gelince, Kurşunlu Câmii imamı Abdullah Efendi ile beraber cenâzeyi kaldırdılar. Kabri, yukarıdaki tepede, Şeyh Edebâli Tekkesi'nin etrafındaki kabristanda, kabristana girip beş on adım gittikten sonra sağ tarafta idi.

SEYYİDE ZÂHİDE HANIM

Abdülhakîm Efendi'nin altı çocuğundan dördüncüsü ve kızlarının ikincisidir. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Reşid Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'dan 1904 senesinde Başkale'de dünyaya gelmiş; 1917'de Adana'da hastalanarak vefat etmiştir.

SEYYİDE MÂHİDE HANIM

Abdülhakîm Efendi'nin altı çocuğundan beşincisi ve kızlarının en küçüğüdür. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Reşid Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'dan 1908 senesinde dünyaya gelmiştir. "Hicrete giderken altı yaşında kadardım. Beni merkebin bir yanına, Münir'i diğer yanına koydular" diye anlattı.

1924 senesinde İstanbul'da babasının amcazâdesi ve 1923-1950 arasında Van meb'usu olan İbrahim Arvas Bey ile evlenmiştir. Mehmed Sıddık (1932-19/VII/2012) ve Ümmü Gülsüm (1934) adında iki çocuğu olmuştur. Her ikisi de Abdülhakîm Efendi'yi görmüştür. Nâzik ve mütevâzı bir zât olan Sıddık Arvas Bey, muhasebecidir. İbrahim adında bir oğlu vardır. Ümmü Gülsüm (Gülsün) Hanım, emsâline az rastlanır asâlette, olgun ve fedâkâr bir hanımefendidir. Seyyid Fehim Efendi'nin torunu ve Van müftüsü Ma'sum Efendi'nin oğlu, aynı zamanda halazâdesi olan Emin Garbi Arvas Bey ile evliydi. Murad Ma'sum (1956) ve Abdülhamid (1958) adında iki oğlu vardır.

Seyyid İbrahim Arvas

Seyyid Sıddık Arvas

Mâhide Hanım, saf ve temiz kalbli, eli açık, duası ve bedduası makbul, hassas bir hanım idi. Hoş sohbet ve şakacı bir tabiatı vardı. Simâ itibariyle babasına benzerdi.

Mâhide Hanım, zevcinin vefatından sonra kızı ve dâmâdı ile beraber Ankara Keçiören'de ve son yıllarda da İstanbul'da oturdu. 17 Muharrem 1423 (20/III/2003) tarihinde İstanbul'da vefat etti. Ertesi günü Bağlum'da babasının yakınında (baş tarafında) defnedildi. Babasının mezarı yenilendiği zaman, eski mezartaşları Mâhide Hanım'ın başına dikilmiştir.

Seyyide Mâhide Hanım'ın Bağlum'daki kabri

SEYYİD AHMED MÜNİR KUDSÎ ÜÇIŞIK

Abdülhakîm Efendi'nin altı çocuğundan en küçüğüdür. Abdülhakîm Efendi'nin, Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Reşid Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'dan 1910 senesinde Başkale'de doğdu. Mekkî Efendi'den on iki yaş; Mâhide Hanım'dan iki yaş küçük idi. Annesinin dedesi Seyyid Fehim Efendi'ye benzediği rivâyet olunur. Nitekim Abdülhakîm Efendi, müridlerine râbıta telkin ederken, "Münir'i sakallı ve sarıklı farzedin; aynı seyyid-i senedime [Seyyid Fehim Efendi'ye] benzer" derdi.

Münir Bey, uzun seneler İstanbul Belediyesi'nde satış memurluğunda çalıştı. Dürüstlüğü, çalışkanlığı ve güzel ahlâkı ile etrafında hürmet ve sevgi uyandırmıştır. Çok hassas ve saf tabiatlı idi. Nitekim pederleri, "Benim çocuklarım ateş gibidir; ısıtır da, yakar da" demiştir. Abdülhakîm Efendi oğluna "Benim gibi bir baba üçyüz yıldır gelmedi; üçyüz yıl daha gelmez" derdi.

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Münir abi, evlendikten sonra Vefâ'da oturmaya başladı. [Evi, ağabeyinin de oturduğu Kayserili Ahmed Paşa Sokağı 5 numarada idi. Şimdi Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kullandığı binanın çapraz karşısında küçük, ama Süleymaniye'nin en güzel evlerinden biriydi. Ağabeyi Mekkî Efendi'nin evi gibi bahçeli değildi.] Bazen tekkeye geldiğinde, gece yatısına kalmak ister; Efendi Baba râzı olmazdı. 'Evlenip ev kurmuş adam, başka yerde kalmaz' buyurur; Münir Abi, 'Abim kalıyor ya?' deyince de, 'İyi ama o çoluk çocuğuyla kalıyor' diye cevap verirdi."

Münir Bey ilk olarak ehibbâdan Laz Edhem Efendi'nin üvey kızı Câvide Hanım (1914-6/I/1990) ile evlendi. Câvide Hanım 7 aylıkken babası Rizeli Yusuf Efendi Çanakkale'de şehid düşmüş; bir yaşında iken de annesi Fatma Hanım Eyüb'e göçerek ehibbâdan Edhem Kuloğlu ile evlenmişti. Câvide Hanım için "Defterdar'ın en güzel kızı" denirdi. Bu evlilikten Münevver (1931-5/V/1989), Yusuf Nelhân (1935-1936) ve Teyhân (1937) adında üç çocuk dünyaya geldi. Sonra geçinemeyip 1941'de ayrıldılar. Anneleri ile yaşayan Münevver Hanım, Eyüplü Kenan Özsöz; Teyhan Hanım, Fâtih'de Ahmed Abdülkerim İnandı (v.2014) ile evlendi. Gürbüz bir çocuk olan Yusuf Nelhân'ın, aile dostu bir doktorun bağ evine yapılan bir gezmede davetlilerin alâkasını çekip nazara uğrayarak, ertesi gün vefat ettiği anlatılır. Câvide Hanım, sonra dayızâdesi Rizeli Nuri Güler ile evlenip, Orhan ve Ferhan (ikiz) ile Saim Numan adında iki oğlu ve bir kızı oldu.

Münir Bey'in ikinci hanımı Sâime Hanım (1918), Hoşablı Taşçılar ailesinden Süleyman Bey'in kızıdır. Aynı zamanda Münir Bey'in amcazâdesi

Seyyid
Münir Kudsi Bey

Faruk Işık Bey'in kayınbirâderinin kızı idi. Münir Bey onunla da imtizac edemeyip 1948'de ayrıldı. Üçüncü olarak 1956'da Vanlı Teymuroğullarından Van mebusu Tevfik Bey'in oğlu Ekrem Bey'in kızı Fâize Hanım (1918-18.11.2004) ile evlendi. Bundan da Halime Ayşe Hanım (1960) adında bir kızı dünyaya geldi. Doğum sırasındaki bir ârıza sebebiyle felçli olup, teyzesi Suzan Hanım nezâretinde Çamlıca'da yaşamaktadır. Münir Bey bu evliliğinde de mesud olamadı. Boşanmayıp ayrı yaşamaya başladılar. Vefatından az bir zaman evvel evlenmek arzusuyla Van'a geldi. "Ben evlilik hususunda babamı dinlemedim. Hiçbir zaman da mesud olmadım. Şimdi ailemden bir hanımla evlenmek niyetindeyim. Zannedilmesin ki nefsim için istiyorum. Babamın huzuruna evli olarak çıkmak arzusundayım" dedi. Ancak bu emeline ulaşamadı.

Münir Bey vefatından evvel birkaç sene Antalya'da Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden müteahhid Halim Ulaşır'ın tahsis ettiği bir evde yaşadı. Vefatından kısa bir müddet evvel Bağlum'a peder-i âlîlerinin kabr-i münevverlerini ziyarete geldi. Kabrin önünde yere kapandı; 'Babacığım, ben bu dünyadan bıktım. Artık beni yanına al!' diye dua etti. Sonra bir aylığına İzmir'e ziyarete gitti. Zeytinlik'de Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden Süleyman Gucur'un evinde kaldı. Kısa bir müddet sonra hastalandı. Gusl abdesti alıp, yattı. 'Ruhum ayaklarımdan ayrıldı; göğsümden ayrıldı...' diyerek vefatını haber verdi. Bağlum'a gömülmeyi ve cenazesinin yalnız bırakılmamasını vasiyet etti. Lafza-i celâl ile son nefesini tamamladı. Na'şını Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden Fevzi Kahraman yıkadı. O gün İzmir'de senelerdir vuku bulmayan bir şey oldu; aşırı kar yağışı sebebiyle tayyareler kalkmadı. Böylece Münir Bey'in temiz kalbinin arzusu yerine geldi. Aksi takdirde tabutu bir tayyarenin kargo kısmında seyahat edecekti. Türkiye gazetesi İzmir mümessili Ziya Yalçın'ın kullandığı minibüsle ve kalabalık refakatçileriyle Ankara'ya götürüldü. Prof. Dr. Orhan Karmış'ın kıldırdığı cenaze namazını müteakip babasının başucuna yakın bir mahalde defnedildi.

ARVÂSÎ AİLESİ

Bağdad'dan Arvas'a

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Anadolu'ya ilk gelen dedesi Şeyh Kâsım Bağdâdî'dir. Gavsü'l-A'zâm Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin anne tarafından akrabası ve torunu Şeyh Abdürrezzak Efendi'nin en büyük halîfesi idi. Allâme, kutbü'z-zemân, hüccetü'l-islâm olarak anılırdı. Mescid-i Mercan ve etrafındaki külliyenin sevk ve idaresini deruhde ederek, Bağdad ve havâlisinde "havass ve avâmın mürşidi" ünvanı ile tanınmış, Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin yolunu, Irak, Suriye ve Hicaz'a kadar bütün memleketlere yaymış idi[293].

Şeyh Kâsım ve Anadolu'ya gelişi hakkındaki malûmat oğlu tarafından kaleme alınan Arapça **"Seyahatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî"** adlı eserde anlatılmaktadır. Buna göre:

Hicrî 656 [milâdî 1258] senesinde Cengiz Han'ın torunu ve Moğolların İran vâlisi Büyük Tatarhan [Hülâgu], Bağdad'ı kuşattı; Abbâsîlerin son halîfesi olan Musta'sım'ı hapsedip öldürttü. Hülâgu katliâmının ve zulmünün dünya tarihinde benzeri görülmemiştir. Bağdad'ın bütün kütüphaneleri yağmalanmış, kitaplar Dicle nehrine atılmıştır. Derler ki, kitapların çokluğundan suyun mecrâsı kapanmış, su etrafa yayılmıştır. Sekizyüzbin müslüman öldürülmüştür. Bu şiddetli zulümden fırsat bulanlar, dünyanın muhtelif yerlerine göç etmişlerdir.

Bu arada Seyyid Kâsım Bağdâdî, "Zor vaziyette kaldığınızda, dağ başına çekilerek Allah'a sığınınız" hadîs-i şerîfine uyarak şeyhi Seyyid Abdürrezzak'dan hicret için izin istedi. O da Musul'a gitmesini işaret buyurdu. Sonra Gavsü'l-A'zâm Abdülkâdir Geylânî'nin kabrine giderek, manen izin ve müsaade istedi. Manevî görüşme esnâsında Gavsü'l-A'zâm: "Oğlum Hacı Kâsım! Sen ve beraberindekiler istediğiniz yere gidin! Oğlum Abdürrezzak'a riâyet etmeni tavsiye ederim. Zamanın sıkıntılarından korkma! Dünyanın inkırâzına kadar siz, evlâdınızdan size tâbi olanlar ve sizi sevenlerle beraberim. Hükümdarların kötülüklerinden ve şeytanın azdırmasından korkmayın! Her darlıkta bana müracaat edip (Ey

293 Abdülkâdir Geylânî hazretleri şerif, yani Hazret-i Hasen evlâdından olmakla beraber, annesi seyyide, yani Hazret-i Hüseyn neslindendir.

Gavs-ı A'zâm! Bu sıkıntıları benden gider!) derseniz, inşaallah, şimşek gibi yardımınıza gelirim" buyurdu. Bu manevî emir ve izin üzerine 14 Rebî'ülâhir 696 [10/I/1258] tarihinde Seyyid Abdürrezzak ile vedalaşıp yola çıktı. Yanında büyük bir aile ile Gavs'ın evlâdı ve ahfâdı ve Abbâsî halîfelerinin perâkende [darma dağınık] bazı çocuk ve kadınları da beraber olmak üzere, yollarda birçok hârikulâde kerâmetlere mazhar olmak kaydıyla Musul'a geldiler. Musul'da Abdülcelilzâde Âbid Paşa vâli idi.

Emevîler zamanından kalma Câmi-i Kebîr mahallesinde Hüseyin bin Hamîd el-Alevî'nin hanesinde bir buçuk sene misafir kaldılar. [Seyyid Abdülhakîm Efendi Sefîne-i Evliya'da der ki: "Garib ve esrarlı bir tesadüf olarak, Birinci Cihan Harbi başlarında Van'dan hicret ederken aynı yerde, bir buçuk yıl kalabalık bir aileyle misafir kaldık".] Bu müddet zarfında Âbid Paşa'nın yardımıyla büyük bir medrese, hânegâh, tekke ve zâviye tesis eyleyip; ilim mezunlarının birisini medreseye, halifesi Muhammed el-Alevî el-Hüseynî'yi de tekke ve zâviyeye tayin etmiştir. Sonra yaya olarak Mardin'e hareket edip burada iki ay kaldılar. Sonra Diyarbekr'e geçtiler. Halk "Irak'tan bir şeyh geliyor" diyerek kendisini şehrin dışında karşıladı. Ulu Câmi yakınında Hüseyn Baba el-Ömerî'nin evinde kaldı. Bu esnâda Diyarbekr vâlisi Mustafa Paşa ve Hüseyn el-Ömerî de vâli vekili idi. Sonra Ömer Efendi'nin evine yerleşti. Şeyh Kâsım'ın irşadla meşgul olabilmesi için Mustafa Paşa bir tekke ve medrese inşa ettirdi. Şeyh Kâsım burada üç sene kaldı.

Sonra vâlinin izniyle Hazro'ya teveccüh etti. Hazro beyi Abdullah bin Ömer kendisine hüsnü kabul gösterdi. Evinde misafir edip müridi oldu. Burada da iki ay irşad ile meşgul oldu. Abdullah Bey, Ayındar köyündeki mülklerini yedi değirmenle beraber Şeyh Kâsım ve evlâdına vakfetti. Şeyh Kâsım bu köye yerleşti. Yedi sene yaşadığı bu köyde irşad ve fakirlere infakla meşgul oldu. Sonra bir ay seyahat ederek birçok veli ve sâlih insanın yaşadığını işittiği Şirvan'a geldi. Seyyid Kâsım'ın ulu dedelerinden Abdülaziz bin Nizâr, vaktiyle cihad için geldiği Pay köyünün doğusundaki kalede kırk arkadaşı ile beraber şehid olup defnedilmişti.

Zamanın vâlisi Şerefeddin Şeref Bey bin İsa Bey, kırk kişilik maiyetiyle beraber kendisini ziyaret ederek hizmetlerinden dolayı memnuniyetini izhar etti. Ayrıca Pay ve Envin'de arazi vererek Pay köyünde mescid, medrese ve tekke yaptırdı. Pay köyünün bütün arazisini buraya vakfetti. Vakıf senedi, zamanın kâdısı Molla Kasım Halenzehî el-Bedevî'nin mührüyle mühürlendi. Şeyh Kâsım'ın talebelerinden Ebu Bekr el-Mûsulî de mescide imam nasbedildi. Bilahare Şeyh Kâsım'ın aile efradı Ayındar

köyünden buraya geldi. Burada 27 sene irşad ile meşgul oldu. Çok kişi elinde Müslümanlığa girdi.

Şeyh Kâsım'ın Muhammed, Haydar, Sâlih, Ahmed, Abdullah ve Cemâleddin adında altı oğlu vardı. Ailesini Şirvan köylerinde bırakarak, üç oğlu ile altıncı defa olarak hacca gitti. İki ay kalıp irşad ile meşgul olduğu Mekke-i Mükerreme'den Şam'a geçti. Burada Hazret-i Yahya câmiinde altı ay kaldı. Pay köyünden beri yanında bulunanlara ve oğlu Ahmed'e geri dönmeleri için ruhsat verdi. Buradan Kâhire'ye hareket etti. Refakatinde maiyetinden başka, kendisine biat eden Hazret-i Yahya Câmi imamı Molla İsmail ve ailesi de vardı. el-Câmi'ul-Ezher yakınında bir eve yerleşti. Burada Eyüp Sultan neslinden gelen vâli Hüsrev Paşa kendisine hüsn-i kabul gösterdi. Burada yerleşip irşadla meşgul olmasını, oğlu Muhammed'in de el-Câmi'ul-Ezher'de ders görmesini istedi. Kabul etti. Zamanla *Hüccetü'l-İslâm* ve *Kutbü'z-Zemân* ünvanıyla tanındı. Oğlu Muhammed akâid, fıkıh ve hadîs okudu. *Ferîdü'd-Dehr* ve *Vahîdü'l-Asr* diye tanındı. Dinî mevzularda ve bilhassa fıkıhta müfti payesini kazandı. Zamanın ulemâsının çözemediği müşkil mevzularda müracaat mercii oldu.

Dokuz ay kadar Mısır'da kaldıktan sonra Anadolu'ya müteveccihen yola çıktılar. Mahdumları Muhammed ve Haydar ile Bursa'nın fethi üzerine Sultan Orhan Gâzi'yi ziyaret ettiler. Padişah ecdadına ve ilmine hürmeten kendisine çok hüsnü kabul gösterdi. Birbirlerinin elini ve başını öptüler. Hatta taht odasında padişah kendisini oturmaya davet edince, oturmaktan kaçındı, "Siz İslâm dininin mücâhidisiniz. Önce oturmaya daha lâyıksınız. Bu taht, size ve âhir zamana kadar evlâdınıza mübarek olsun" dedi. Padişah kendisinden dua etmesini isteyince, "Allahım! Sultanü'l-İslâm ve halîfetü'l-âlem olan Sultan Orhan'a, evlâdına ve askerlerine yardım eyle. Onlara izzet ve din düşmanlarına karşı galibiyet ver! Onlara kıyamete kadar fakirlere ve zayıflara ziyadesiyle merhamet ve lutf ihsan eyle! Seyyidü'l-mürselîn hürmetine, Sultan Orhan ve evlâdına kâfirlerin, müşriklerin ve mülhidlerin beldelerini fethetmeyi nasib eyle! Ceddim İmam Cafer Sâdık, Muhammed Bâkır ve Zeynelâbidîn hürmetine, O'nu ve evlâdını, mal ve evlâdın fayda vermediği, ancak selim bir kalbin fayda verdiği günde, sevdiğin, râzı olduğun işlerde muvaffak eyle! Âmin!" diye dua etti. Kıbleye dönmüş halde padişah da âmin dedi. Bir müddet burada beraberce oturdular. O sırada Şeyh Kâsım'ın yanında oğulları Haydar ve Muhammed de vardı. Bu esnâda veziriâzam İbrahim Paşa ile şeyhülislâm kapının arkasında ayakta bekliyordu. [Seyahatnâme'nin bir başka nüshasının 13. sahifesinde Bursa yerine Bağdad denilmektedir. Bağdad'ı Safevîlerden

fetheden, Kanuni Sultan Süleyman'dır.]

Şeyh Kâsım, Irak'tan itibaren bu zamana kadar yaşadıklarını padişaha anlattı. Padişah "Benden bir isteğiniz var mı?" diye sual buyurunca, "Evvelâ sizi bütün hastalıklardan, ayrıca Müslümanların hasedinden, kininden ve buğzundan korumasını Allah'dan dilerim. Sâniyen, kendim, evlâdım, dervişlerim ve talebelerim için bir irade çıkararak, uzun seneler hayır ve ihsanını taleb ederim" dedi. Veziriâzama bir vakıf fermanı yazılmasını emretti. Bu fermanda meâlen, "[Siirt'in] Garzan kazâsına bağlı Ayındar köyü ve civarındaki arazi ile Reşân (Şirvan) nâhiyesine bağlı Pay köyü ve civarındaki arazinin gelirini; aslı Bağdad, meskeni Şirvan, vatanı Pay olan Kâdirî tarîkatından dinin direği şeyhü'ş-şefik Kâsım Bağdâdî ve evlâdına ve dervişlerine ve medresedeki talebelerine ve misafirlere sarfedilmek üzere ve Pay'dan başka yere ayrılmamak şartıyla vakfedilmiştir" yazılıydı. Padişah, fermanın üstünü hattı ile teyid etti. Ayrıca kendisi ve evlâdının mevcut ve müstakbel vergilerden muafiyetine dair de bir ferman yazıldı.

Şeyh Kâsım saltanat merkezinde altı ay kaldıktan sonra padişahla vedalaşıp ayrıldı. Veda esnâsında padişahın dua talebine "Allahım sizin ve evlâdınızın her zor işini kolaylaştırsın" diye cevap verdi. [Seyyid Fehim Arvâsî'nin torunu ve Abdülhakîm Efendi'nin talebesi Seyyid Taha Arvas der ki: "Osmanlı sultanları bu hâdiseden itibaren her zaman Arvâsîleri himaye etmişlerdir. Bu sebeple küçücük Arvas köyünde yüzlerce talebe okumuş; kütüphanesinde üçbin cild kitap birikmiştir. Bu ferman, Gayda'da Seyyid Abdullah'ın yanında idi. Vefatından sonra Seyyid Muhammed'e intikal etmiştir." Ferman olduğu söylenen bu vesika, aşağıda da geleceği üzere ailenin şecerenâmesi olsa gerektir.]

Şeyh Kâsım oğulları ve maiyetiyle beraber Urfa'ya doğru yola çıktı. Yolda "Yâ Rabbî! Ben ve evlâdlarım eğer bu gelir ve muafiyete lâyık isek, bize kolaylaştır. Değilsek, senden başka kimseden bir fayda beklemeyiz" diye dua etti. Oğlu Muhammed babasından izin isteyerek Urfa'da kaldı. Müderrislik ve müftülük ile meşgul oldu. Şeyh Kâsım oğlu Haydar ve maiyetindekilerle beraber Urfa'dan hareket edip yolda Seyyid Ahmed er-Rufâî'nin torunu Şehid Abdülaziz'in kabrini ziyaret etti. Murakebe esnasında Seyyid Abdülaziz artık tekke ve medresede oturup irşadla meşgul olmasını işaret buyurarak böylece 17 sene hizmet edeceğini söyledi. Şeyh Kâsım bu tavsiyeye riâyetle Şam'dan talebesi Molla İsmail'e ders okutma icâzeti verdi. Evinin üst tarafında kendisine bir ev yaptırdı. Üç sene sonra oğlu Muhammed geldi. Burada tedrisatla meşgul oldu. Şeyh Kâsım bu

esnâda beş oğlunu yetiştirip kendilerine hilâfet verdi.

Şeyh Kâsım, oğlu Esvedü'r-Re's (Karabaş) lakaplı Molla Ahmed'i irşad için Behtân nâhiyesine gönderdi. Molla Ahmed, ailesiyle Beruk köyüne yerleşti. Âhkis nâhiyesine gönderdiği diğer oğlu Ebu'l-Hasen Sâlih, Nirnis köyüne yerleşti. Ebu Abdullah Muhammed ise kendisinden Hakkâri dağlarına seyahat yapmak üzere izin istedi. Burada yedi sene kadar riyâzetle meşgul olduktan sonra ileride hikâye edileceği üzere Arvas'a yerleşerek tedris ve irşad ile meşgul oldu.

Pay'a döndükten altı sene sonra Molla İsmail vefat ederek, Şeyh Kâsım'ın aynı gün vefat eden yedi küçük torunu medfun olduğu için "sabuluk" denilen kabristana defnedildi. Yerine oğlu Molla Kâsım geçti ve aynı zamanda müderrislik işi de kendisine verildi. Molla Kâsım da on sene sonra vefat edip babasının yanına defnedildi. Yerine oğlu Molla İbrahim tayin olundu.

Şeyh Kâsım'ın yanında Haydar, Cemâleddin ve Abdullah ile kızlar hariç otuz kadar torunu kaldı. Yaşı da yüz otuzu buldu. 750 [m. 1349] senesinde Seyyid Abdülaziz'in işareti üzerine oğlu Haydar ile birlikte yedinci defa olarak Hicaz'a gitti. Haccın bütün nüsüklerini [amellerini] îfâ ettikten sonra Medine-i Münevvere'ye geldi. Hazret-i Peygamber'in kabrini ziyaret etti. Bir Pazar günü ikindi namazından sonra muvâcehe-i seâdette murâkabede iken [Resûlullah'ın türbesinin önünde manevî aleme dalmışken], oğlu Seyyid Haydar'a: "Burada kalmam için Resûlullah'ın emri tecelli buyurdu. Yarın kuşluk namazı vaktinde dünyadan göçmem emredildi. Talebe, akraba ve ahbaba selâmlarımı ulaştır ve Bağdad'dan bu güne kadar, bütün hâl tercememi yaz, kitap hâline getir. Evlâdımız ve torunlarımız, şecere ve sülâlelerini bilsinler!" buyurdu. Bizzat kabirlerini kazdırdı. Kefen, sabun ve sâiresini tamamladı. Yıkayıcının ücretini verdi. Bundan sonra hiç konuşmadı. Pazartesi günü muvâcehe-i seâdette diz üstü otururak bin kelime-i tevhid okuduktan sonra, ruhunu teslim etti. Vasıyetleri üzerine Hazret-i Osman türbesinin cenub tarafında ve türbeye 3 zra' (1,5-2 metre) mesafede bir noktaya defnedildi.

Seyyid Haydar, emirlerine muvafık olarak hâl tercemelerini risâle hâline getirdi. Arapçadır. İçinde Şeyh Kâsım'ın icazetnâmesi de mevcuttur. Seyyid Emin Garbi Arvas anlattı: "Vaktiyle bu seyahatnâmenin bir müsveddesini Tillo'daki İsmail Fakirullah hazretleri istinsah etmiştir. Bu nüshanın arkasında 'Hâzihi şeceretü beyti Arvas, kad istensaha Fakirullah li-ecli't-teberrük' yazıyordu." [Arvâs evinin bu şeceresi, bereketlenmek üzere Fakirullah tarafından kopya edilmiştir.]

Şeyh Kâsım'ın torunlarından Van meb'usu Seyyid İbrahim Arvas, Pay köyünde Seyyid Ahmed'in torunlarından birinin 1266 tarihinde orijinalinden [veya orijinalinin kopyasından] çıkardığı nüshayı **"Seyahatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî"** adıyla ve 28 sahifelik bir risâle hâlinde 1371/1952 senesinde bastırmıştır. Sâbık Van milletvekili Maliki Ecder Arvas benzer bir başka nüshanın aslını ve Latin harfli Türkçe tercümesini 2008 senesinde bazı ilâvelerle **Seyyid Hacı Kasım el-Bağdâdî Nesep ve Nesli (Arvasiler)** adlı 237 sahifelik kitabın 54 sahifelik ilk kısmında neşretmiştir. Diğeri ile cüz'î farklar taşıyan bu ikinci nüsha, Kâsım Bağdâdî'nin oğlu Molla Haydar oğlu Ahmed oğlu Yusuf oğlu Übeyy oğlu Yusuf oğlu Übeyy oğlu Derviş oğlu Abdullah oğlu Süleyman oğlu Muhammed tarafından yazılmış; risâlenin başına da bu şecere kaydedilmiştir. Şu kadar ki ailenin ne Arvâsî ve ne de Berûkî koluna mensup diğer ferdleri, babasıyla Hicaz'a giden Seyyid Haydar'ın soyunun devam ettiği bilgisine sahiptir. Mamafih Van Müftüsü Seyyid Nizâmeddin Arvâsî Efendi'nin oğlu Sadeddin Arvas, Diyarbekir'de bu soydan olduğunu söyleyen şahıslarla tanıştığını, yeğeni Seyyid Mehmed Said Arvas'a anlatmıştır.

Rulo şeklinde uzun yazılmış bu risâlenin aslı, Seyyid Mele Abdülgani' de iken, son zamanlarda Arvâsilerin Hizan kolundan Seyyid Sıbgatullah hazretlerinin torunlarının elinde kaybolmuş ise de, bunun kitap şeklindeki bir nüshası ailenin Hizan kolundan bir ferdin elindedir. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin torunlarında da, rulo şecerenin bir nüshası bulunmaktadır. Seyyid Haydar'ın torunlarının elindeki nüsha mevcuttur.

[Her iki nüshanın da orijinali için Ekler kısmına bakınız.]

Bu tarihçeye mesned teşkil eden seyahatnâmede zaman problemi vardır. Seyahatnâme'ye göre Şeyh Kâsım Bağdâdî, Orhan Gâzi; oğlu Kutb Muhammed ise Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşamış oluyor ki, arada iki asır bulunmaktadır. Nitekim Kutb Muhammed'in aşağıda geleceği üzere kızıyla evlendiği Hakkâri Beyi İbrahim Han, rivâyete nazaran son Abbâsî halifesinin oğludur. O halde Molla Muhammed, bu Şeyh Kâsım Bağdâdî'nin oğlu olamaz. Seyyid Emin Garbi Arvas "Kutb Muhammed ile Molla Muhammed Veli ayrı şahıslardır" derdi. Molla Muhammed, Abdülhakîm Efendi'nin dedesinin dedesinin dedesi olan ve Şeyh Şihâbeddin'in oğlu Seyyid Muhammed kabul edilse bile, Kutb Muhammed'in yaşadığı zaman meselesini çözmeye kâfi gelmemektedir.

Şeyh Kâsım'a icâzet veren Şeyh Abdürrezzak'ın ilim silsilesi yukarıya doğru şöyledir: Seyyid Abdürrezzak, Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed, Seyyid Ali, Seyyid Receb, Seyyid Ali, Seyyid Ahmed Nasr, Seyyid

Abdürrezzak, Seyyid Abdülkâdir Geylânî. Bu isimlerin her biri aynı zamanda baba-oğuldur. Şeyh Kâsım'ın icâzet aldığı tarih 686 senesi Receb ayının 14. günüdür [25 Ağustos 1287]. Abdülkâdir Geylânî hazretleri, 471/1078 ile 561/1166 yılları arasında yaşayıp arada sekiz nesil bulunduğuna ve 120 sene sekiz nesil için çok az olduğuna, üstelik bu zâtlar doğar doğmaz icâzet almış olamayacağına göre, bu tarihin 686 değil de, başka bir tarih olması daha akla yatkındır. Ayrıca Şeyh Kâsım'ın vefatından Abdülhakîm Efendi'nin doğumuna kadar 526 sene geçmiştir ki, 12 kuşak için fazla uzundur.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin soyunda Kâsım Bağdâdî ismini taşıyan üç zât vardır. Muhtemelen ikinci Şeyh Kâsım, Moğol fitnesi esnasında Bağdad'dan Musul'a; üçüncü Şeyh Kâsım da Şiî tazyiki ile Anadolu'ya hicret etmiş olmalıdır. Kürdistan ile Bursa'nın o zamanki mesafesi ve yol şartları ile Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki pozisyonu nazara alınırsa, Şeyh Kâsım'ın görüştüğü padişah Sultan Orhan Gazi olamaz. Kanuni Sultan Süleyman olması muhtemeldir. Seyahatnâme'de ismi geçen Mısır Vâlisi Hüsrev Paşa, XVI. asır şahsiyetlerindendir. Bitlis emîrleri Şerefhanlar ve Musul vâlileri Abdülcelilzâdeler de XVI. asırdan sonra hüküm sürmüştür. Bundan evvel havâli Şiî hâkimiyetinde idi. Şeyh Kâsım'ın böyle bir vasatta burada yurt tutması düşünülemez. Üstelik seyahatnâme nüshalarının birinin metninde padişahın ismi üç yerde "Sultan Orhan", bir yerde de "Sultan Gâzi Osman'ın oğlu Sultan Murad" diye geçmektedir. Osmanlı hânedanında beş tane Sultan Murad vardır; hiç birinin babası Sultan Osman değildir. Ayrıca burada padişahın iki sene evvel Bağdad'ı Safevîlerden aldığına işaret olunması, bu padişahın Orhan Gazi olmadığını, belki Kanuni Sultan Süleyman olduğunu göstermektedir. Sultan Orhan'ın hâkimiyeti olmayan mıntıkaları Şeyh Kâsım'a vakfetmesi de olacak şey değildir. Huzurda bulunan Veziriâzam İbrahim Paşa da Sultan Süleyman'ın veziri Makbul İbrahim Paşa olmalıdır. Kutb Muhammed'in zamanında yapılan Arvas Câmii'nin inşa tarihi de hicrî 959 (m. 1552) senesidir ki Kanuni Sultan Süleyman devridir. Bir problem daha var ki, Diyarbekir'de Mustafa Paşa adındaki ilk vâli 1611-1613 tarihleri arasında vâlilik yapmıştır. Bu isim doğru ise, görüşülen padişahın Sultan IV. Murad olması ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Sefîne-i Evliyâ'ya vermek üzere bizzat yazdırdığı hal tercemesi iyi tedkik edilirse, [ikinci] Şeyh Kâsım'ın Bağdad'dan Musul'a geldiği ve Kâsım Bağdâdî diye anıldığı; bir başka [üçüncü] Şeyh Kâsım'ın ise Musul'dan Şirvan'a gelip çocuklarını bıraktıktan sonra, Hicaz'a

geçip burada vefat ettiği anlaşılır. Bu izahata nazaran vefatı da 750 değil, 950 senesi olmalıdır. Şu halde Moğol istilâsıyla Bağdad'ı terk eden ikinci Şeyh Kâsım; Musul'dan Anadolu'ya gelen de üçüncü Şeyh Kâsım olsa gerektir. Dedeleri Bağdad gibi yüksek bir ilim ve saltanat merkezine mensub olanların, asırlarca Bağdâdî diye anılması tabiîdir. Bir başka ihtimal de Bağdad'dan ayrılan bizzat üçüncü Şeyh Kâsım'dır. Ancak ayrılma sebebi Moğol istilâsı değil, Safevîlerin Bağdad'ı işgali ile neticelenen Şiî fitnesi olmalıdır.

Şeyh Kâsım Bağdâdî'nin seyahatnâmesi vefatından sonra oğlu tarafından kaleme alınmıştır. Orijinal nüsha elde değildir. Ancak bundan çoğaltılmış nüshalar vardır. Bunlar istinsah edilirken hata yapıldığı; yahud orijinal nüshada silinmiş veya okunamayan yahud eksik kısımlar bulunduğu düşünülebilir.

"Ferîdü'd-Dehr"

Molla Kutb Muhammed hazretleri, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Arvas'a yerleşen ilk ceddidir. Şeyh Kâsım Bağdâdî'nin oğludur. Ebû Abdullah künyesidir. Şeyh Kâsım'ın Ebu Abdullah Muhammed'den başka Sâlih, Cemaleddin, Haydar, Ahmed ve Abdullah adında beş oğlu daha vardı. Molla Sâlih, bugün Muş'a bağlı Nirnis; Molla Haydar, Pay ve Molla Muhammed, Arvas köyünde otururdu. Bunlardan yalnızca Molla Ahmed'in soyu bugün Siirt'in Şirvan kazâsına tâbi Pay ve Envin ile Pervari'ye tâbi Beruk köylerinde devam etmektedir. Arvas'a yerleşen kola Arvâsîler dendiği gibi, bu kola da Berûkîler adı verilir. Abdullah ve Cemâleddin'in çocuğu olmamıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere Seyyid Haydar'ın soyundan geldiği rivâyet edilen bir aile daha vardır.

Kutb Muhammed Hazretleri, ilk tahsilini babasından almış; sonra el-Câmi'ül-Ezher'de akâid, fıkıh ve hadîs okutarak fetvâ merciini ihraz etmiş; *ferîdü'd-dehr* ve *vahîdü'l-asr* [devrin bir tanesi ve asrın birincisi] diye tanınmıştır. Zamanın ulemâsı, çözemediği müşkil mevzularda kendisine müracaat ederdi. Anadolu'ya dönüşte babasından müsaade alarak Urfa'da kaldı. Üç sene müderrislik ve müftülük yaptı. Sonra Pay köyüne babasının yanına döndü. Burada babası kendisini yetiştirerek Kâdirî hilâfeti verdi. Babası manevî derece bakımından Seyyid Muhammed'in diğer kardeşlerinden daha yüksek olduğunu söylerdi. Bilahare babasından Hakkâri dağlarına seyahat yapmak üzere izin istedi. Hakkâri'deki Feraşin dağlarında yedi sene riyâzetle meşgul oldu[294]. Bu zaman içinde devamlı Hızır

294 Riyâzet, tasavvufta bir terbiye usulü olup, nefsin mübah olan arzularına bile karşı çıkmak, onları yerine getirmemek demektir.

aleyhisselâm ile görüştüğü; O'nun manevî terbiyesinden de çok istifâde ettiği; yüksek hâl ve kerâmetlere sahip olduğu anlatılır.

Seyyid Muhammed, Feraşin dağlarında geçirdiği yedi senenin sonunda bir kış günü Şabata'nın bir köyünde misafir kalmıştı. O gece Hazret-i Peygamber'i rüyasında gördü. Kendisine: "Evlâdım! Hakkâri emîri İbrahim Han-ı Abbâsî hastadır. Bu meyveleri götür, yesin! Allahü teâlâ şifâ ihsan eder" buyurdu. Uyanınca başucunda, mevsim kış olmasına rağmen içinde yaz meyveleri bulunan bir sepet gördü. İçinde taze incir, nar ve salatalık vardı. Çölemerik kalesinde oturan Hakkâri emîri İbrahim Han da kalb gözü açık, hâl sahibi bir zât idi. Seyyid Muhammed, yanına gelmek üzere yola çıktığı sırada; "Şu anda Ehl-i beyt-i nebevîden bir zâtın kokusunu aldım. Karşılamak isterim. Ancak hastayım, karşılamaya çıkamıyorum. Gidip onu karşılayınız, teşrif buyursunlar. Ziyareti ile şereflenеyim" dedi. Adamları karşılamak üzere çevreye çıktılar. Karşılarına derviş hâlinde bir mübarek zât çıktı. Beklenen zât olduğunu anlayıp; "İbrahim Han teşrifinizi bekliyor" dediler ve yanına götürdüler. Seyyid Muhammed, İbrahim Han'ın yanına girince selâm verdi. Sonra getirdiği meyveleri takdim etti. İbrahim Han bunları yer yemez hastalıktan kurtulup sıhhate kavuştu. "Derviş, sen kimsin, kimin oğlusun, nereden geliyorsun, bu kış mevsiminde bu yaz meyveleri ne oluyor?" diye sorunca, Seyyid Muhammed; "Adım Muhammed'dir. Babam şu anda Pay köyünde bulunan Seyyid Kâsım'dır. Bu meyveleri Feraşin dağlarından getirdim" dedi. Bu cevap üzerine Hakkâri Beyi, sıradan bir dervişle karşı karşıya olmadığını anladı. Çünkü bu mevsim Feraşin dağlarında, bırakın bu meyveleri bulmayı, vahşi hayvanların dahi aç dolaştığı bir zamandı. Oradan taze yaz meyveleri getirmek, ancak büyük bir kerâmet olabilirdi. Hakkâri Beyi, Seyyid Muhammed'e çok hürmet etti ve itibar gösterdi. Kadı efendiyi çağırıp kızı Fâtıma'yı Seyyid Muhammed'e nikâhladı. Bahar mevsimine kadar orada kaldı. Bu müstesnâ evlilikten çok mühim âlimlerin yetiştiği Arvâsî ailesi zuhur etti.

Hakkâri Beyi İbrahim Han'ın mensubu olduğu İrîsân beyleri âilesi, Abbâsî halîfeleri evlâdından olup, Hülâgu'nun katliâmından kurtulan bir yavrudan çoğalmışlardır. Hazret-i Peygamber'in, Veysel Karenî'ye hediye ettiği meşhur Hırka-ı Şerif, bu âileye kadar intikal etmiş; Veysel Karenî ailesinden ve İrîsân beyliği sâkinlerinden Şükrullah Efendi, 1027/1618 senesinde getirip Osmanlı padişahı Sultan II. Osman'a hediye etmiştir. Sultan Abdülmecid, bunun için Fâtih semti civarında Hırka-i Şerif Câmii'ni yaptırmıştır. Her sene Ramazan-ı şerif ayında câmekân içinde

olarak bu Şükrullah Efendi'nin torunları tarafından halka ziyaret ettirilmektedir. Ayrıca Hazret-i Peygamber'e ait na'leyn-i şerifin bir teki de İrîsân Beyleri ailesinden Hacı Reşid Bey vârislerinin elinde iken, Sultan Abdülaziz'e tevdi edilmiştir. Rivâyete göre İbrahim Han, Mısır'daki son Abbâsî halifesi olup, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği aldığı Musa III. Mütevekkil Alallah'ın oğlu idi. Bu zât, Kanuni Sultan Süleyman ile seferlere katılmış; kendisine arzusu üzerine Hakkâri dirlik olarak verilmiştir. Bu zât ve soyu, Hakkâri havâlisinde idareci olarak Sultan II. Mahmud zamanına kadar hüküm sürmüşler ve evlâdı bugüne kadar intikal etmiştir. İrîsân (Ortayol) bugün Başkale'nin bir köyüdür. Atis köyünde de bu aileden ferdler yaşamaktadır[295].

İbrahim Han, Seyyid Muhammed için ilim öğretmek ve insanları irşad etmek üzere münasip bir yer bulmak istedi. İkisi beraber aramaya çıktılar. Etrafı dolaştılar. Bunlar arasında, vaktiyle Siirt, şimdi Van vilâyetine bağlı Müküs (şimdiki Bahçesaray) kazâsının güneybatısında bulunan Arvas Dağı'nın vâdisini beğendiler. Hemen İbrahim Han ile birlikte Arvas köyünün ve külliyesinin temelini attılar. Câminin yanına bir ev ve bir dergâh ile yukarısına bir de medrese yaptılar. İkisi de sırtında taş taşıyıp, hâlen mevcut olan iki katlı câmiyi inşa ettiler. Câmi hicrî 959 (m. 1552) tarihini taşır. İbrahim Han ayrılmadan Arvas ve çevresini irşad için vakfetti. Sonra dua isteyip Hakkâri'ye gitti.

Seyyid Muhammed'in ikibin metre irtifada, senenin on ayı yolları kapalı bir mekânı seçmesinde elbette bir hikmet vardı. Rivâyete göre İbrahim Han, daha sulak, güzel yerlere dair teklifte bulunmasına rağmen, Seyyid Muhammed "Bu memlekete küfr garbdan gelecektir. İsterim ki zürriyetim mümkün olduğu kadar küfrün tasallutundan masun kalsın" buyurmuştur. Seyyid Taha Arvas, "İlim soğukta yapılır. Talebenin şehirden ümidi olmamalıdır ki, derslerine heves ve şevkle çalışsın" derdi ki, bu söz muhtemelen Seyyid Muhammed'den menkuldür. Mezkûr köy, Müküs kasabasının bir deresinde olup Arvas ismi verilmiştir. Seyyid Abdülhakîm Efendi der ki: "Cibâl-i Râsiyyattan alındığına delâlet eden bu isim herhalde Arabî olmak gerektir". Cibâl, cebelin cem'idir; yani çokluk hâlidir. Râsiy, yalçın demektir. Arvas, ism-i tafdil olup, daha yalçın mânâsına gelmektedir[296].

---

295 İrîsân Beyleri ailesinden Tayyar Bey, **Muhtasar Ahvâl-i Ümerâ** adıyla İrîsân Beylerinin tarihçesini Farsça olarak kaleme almış; Hüseyn Hilmi Işık Efendi tarafından 1954'de Türkçe'ye tercüme olunmuştur.

296 Ermenice'de de *arvadz* kelimesi, 'aralık, yarık, iki tepe arasındaki çukur' mânâsına gelir ki Arvas'ın topografyasına tam muvafık düşer.

İşte o zamandan şimdiye kadar bu köyden yetişen din ve tasavvuf âlimlerine "Sâdât-ı Arvâs, yani "Arvas Seyyidleri" ismi verilmiştir. Molla Muhammed buraya teşrif ettiğinde meskûn değildi. Ama Seyyid Fehim Efendi'nin evinin beş-altı yüz metre yukarısındaki kilise harabelerinden vaktiyle buraların meskûn olduğu anlaşılıyor. Arvas seyyidleri 1934 tarihli soyadı kanunundan sonra, Arvas, Arvâsî, Üçışık, Eryuvası, Cengiz, Çetin, Gaydalı, İnan, İnandı, Güven, Hüseyni, Samur, Subaşı gibi soyisimleri almıştır ki en yaygın olanı Arvastır. Seyyid Ahmed'in neslinden gelen Berûkîlerin soyismi ise Yiğit'tir.

Seyyid Emin Garbi Arvas anlattı: "Kutb Muhammed ile İbrahim Han önce Müküs'e geliyor. Kutb Muhammed'e burada yaşayıp elli sene kadar evvel vefat etmiş Mir Hasen Veli hazretlerinden bahsediyorlar. Kabrini ziyaret ediyor. Arvas'ın karşısındaki Sakis köyünün ağası Del aşiretinden Ali Ağa varmış. İlim sahibi imiş. İbrahim Han'ın kızını bir seyyide verdiğini işitip, kendisini görmek için Müküs'e geliyor. Kutb Muhammed'i davet ediyor. Kutb Muhammed kendisinden hoşlanıyor. Hatta manzum bir şekilde 'Ölülerinden Mir Haseni Veli, dirilerinden Ali Ağa; bu ikisinin komşulukları sebebiyle Müküs'ü ihtiyar ettim' diyor. Fakat nahiye merkezini tercih etmiyor. Ali Ağa kendi köylerinin karşısındaki güzel bir mezrayı tavsiye ediyor. Burası Arvas'tır. Beğenip yerleşiyorlar. Arvas, ailenin Bağdad'da oturduğu mahallenin de adı imiş. Ali Ağa'nın ailesine Mâlêdelân deniyor. İbrahim Han civarda bazı köylerin gelirini bu medrese ve tekkeye vakfediyor. Şeyh Kâsım'ın talebesi olup, Anadolu'ya beraber gelen Dımeşk Câmii hatibi Molla İsmail de Kutb Muhammed ile Arvas'a yerleşmiştir. Şimdi Arvas'da yaşayan Hatibzâdeler bu zâtın soyundandır. Bu ailenin bir kısmı da Bitlis'e yerleşmiştir."

XV. asırda yaşamış Mir Hasen Veli, Müküs beylerindendir. Aynı zamanda da âlimdir. Müküs'te adını taşıyan bir medresesi vardır. Arvas'dan Van'a giderken Ağirov dağından geçenlerin kalması için han yaptırmış; etrafdaki köylerini buraya hizmet etmek üzere vakfetmişti. Köylüler bu hana her gün ekmek, süt ve odun bırakırdı. Mir Hasen'in mensubu olduğu aile Kanuni Sultan Süleyman zamanında Hums'dan gelip Hakkâri beyine bağlı Müküs'e idareci tayin olunmuştur[297]. Zürriyeti devam etmemiş; biraderinin soyundan Van milletvekili İhsan Bedirhanoğlu gelmiştir. Ali Ağa'nın soyu da devam etmiştir. Soyisimleri Hakan'dır.

297 Müküs, Ermenice Mogk (nominativ) ve Mogs (akkuzativ) kelimelerinden gelir. Mok'lar manasına hususi isimdir. IV. asırdan beri bu isimle anılmaktadır. Zamanla Arapça 'yerleşmek' mânâsına gelen Müküs kelimesine dönüşmüştür.

Müküs, Osmanlılar zamanında Cizre'de hüküm süren Mîr-i Bedirhan'a [Bedirhan Beyliği'ne] bağlı bir nâhiye idi. Halkının ekserisi Ermeni, birazı Müslüman idi. Sakis ve yakın iki köyde asılları Yezidî iken sonradan Müslüman olan Kürdler yaşardı ki bunlara ağalar denirdi. Müküs'ten beşyüz altın ve beşyüz şinik buğday maktu vergi alınırdı. Mîr-i Bedirhan, Müküs'e geldiğinde kaldığı eve Mâlêmîrân (Beyler Evi) denirdi. Sonra bunlar Müküs Beyleri olarak tanındı. Asılları 250 sene kadar evvel Muş'tan bir kan davası sebebiyle buraya gelmiş bir ailedir. Şimdi soyisimleri Orhan'dır. Müküs, daha da evvel Bitlis'e bağlıydı ve Şerefhanlar'ın hâkimiyetinde idi. Müküs'te bunların soyundan da aileler vardır. Mir Hasen Veli de Müküs'te eskiden beylik yapmış bir aileye mensuptur. Bu havalide başta Arvâsîler olmak üzere seyyid ailesi ferdlerine halk arasında tarîkat derecesi mevzubahis olmaksızın "şeyh" (şıh) denir. Servet sahibi olmayan şıhların, ahali üzerinde, servet sahibi beyler kadar, hatta daha çok nüfuzu vardır.

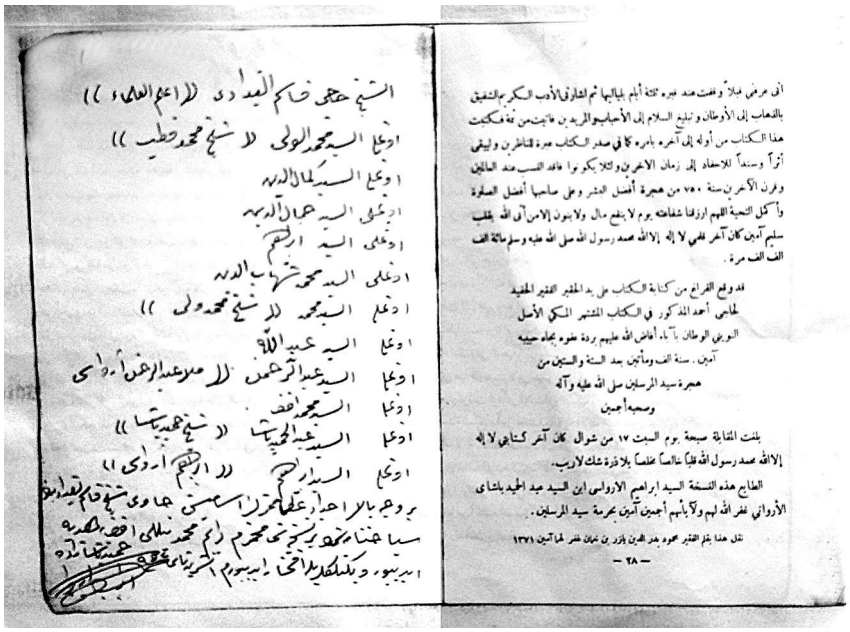
Seyyid Muhammed, Arvas'da vakit geçirmeden tedris ve irşada başladı. Câmiden başka, lüzumlu kitaplar için bir kütüphâne yaptırdı. Değişik itikatların, sapkın inançların yaygın bulunduğu bu mıntıkayı seçmesi; ölünceye kadar ilim öğretmek ve irşad ile meşgul olması; ahaliyi düzgün bir inanç çizgisi üzerinde toplamaya çalışarak bunda da muvaffakiyet elde etmesi, onun hamiyetini gösteren bir işarettir. Bu hâlis niyeti sebebiyle, Arvas Medresesi, asırlarca faaliyet göstermiş; çok büyük âlim ve veliler yetiştirmiştir. Bu sebepledir ki Molla Kutb Muhammed ünvanı ile meşhur olmuştur[298].

Molla Kutb Muhammed hazretlerinin kabri Arvas kabristanı ortasındadır. Seyyid Taha Arvas'ın rivâyetine göre, Kutb Muhammed "Beni öyle bir yere defnediniz ki, kabrim belli olmasın" demiştir. Rivâyete göre Sultan Mecid'in [veya Van vâlisinin] emriyle kabrin üzerine türbe yapmaya teşebbüs edilmişse de, zaman zaman dile gelip kendisiyle konuştuğu rivâyet edilen bir büyük kaya parçası, yuvarlanarak kabrin altına gelmiş ve orada durmuştur. Bundan, mübarek zâtın kendisine türbe yapılmasına razı olmadığı anlaşılmıştır[299]. Bu büyük kaya parçası, bugün

298 Tasavvuf ilminin ıstılahlarına (tabirlerine) göre, işlerin görülmesine veya insanların doğru yolu bulmasına taraf-ı ilahîden vâsıta kılınan büyük zâtlara kutb denir. Dünyâ işleri ve madde âlemindeki olaylarla alâkalı olana kutb-i medâr veya kutbü'l-aktâb; din ve irşad işi ile vazifeli kılınana kutb-i irşâd denir.

299 Nehri ve Arvas tekkesinde, kabirlerin açık yapılması, üzerinin örtülmemesi bir an'anedir. Hoşab'da Abdurraman Kutb, Nehri'de Seyyid Taha ve Seyyid Sâlih, Hizan'da Seyyid Sıbgatullah, Arvas'da Seyyid Fehim ve Ankara'da Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin

Molla Kutb Muhammed'in kabrinin işaretidir. Kabir açıkça belli olmayıp, taşın üst tarafındaki bademlerin yanındadır. Çocuğu olmayanların o bademlerden yerse, çocuğu olacağına dair bir inanış vardır.

İbrahim Arvas Bey'in Hilmi Işık Efendi'ye hediye ettiği Seyahatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî kitabının sonunda kendi el yazısı ile Arvâsî şeceresi

Molla Kutb Muhammed hazretlerinin irşadı geniş bir sahaya, hatta Türkistan'a kadar yayılmıştır. Buhâra'dan nâmını duyan Şemseddin Buhârî, oradaki talebelerini bırakıp, Arvas'a gelmiş, Molla Kutb Muhammed'in talebesi olmuş; bir daha memleketine dönmeyip, Arvas'da vefat etmiştir. Kabri, mürşidinin kabrine 20 metre kadar mesafede, dere tarafındadır. Garbi Arvas Bey, "Şemseddin Efendi, İstanbul dönüşü Kutb Muhammed hazretlerinin nâmını işitip ziyarete geldi. Kendi aczini anlayıp adamlarını yollayarak tekkede kaldı. Kabri, kabristandaki armut ağacının yanındadır" derdi[300].

kabirlerinin üstü hep açıktır. Van'dan dönüşünde, Nehri köylülerinin, amcası Seyyid Abdullah'a yaptıkları türbeyi gören Seyyid Taha hazretleri razı olmamış; ama fitne endişesiyle dokunmamıştır. Abdurrahman Kutb üzerine birkaç defa türbe yapmaya teşebbüs edildiyse de, her defasında yıkılmıştır. Bu bir hususî haldir; bu büyüklerin türbeye muhalif olduğu neticesi çıkarılamaz. Zira büyük zâtların kabirleri üzerine, ziyaret edenlerin maddî/manevî istifâdesi için türbe inşası meşrudur.

300 Molla Kutb Muhammed'in hayatı ile alâkalı, Prof. Dr. Battal Arvâsî, Ankara'da 2008

Seyyid Muhammed'in nesli, Arvas köyünde, uzun bir müddet, Seyyid Fehim Efendi'ye kadar, Kâdirî tarîkatının âdâbını sürdürmüş; Arvas Medresesi, Hicaz'dan Irak'a kadar en müşkil dinî meselelerinin halledildiği başlıca merkezlerden biri olmuştur. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin te'lif ettiği Marifetnâme adlı kitapta, Molla Muhammed'in ismi, tazim cümleleri ile yazılıdır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin Marifetnâme kitabında anlatıldığına göre, İsmail Fakirullah hazretlerinin önde gelen talebesi Derviş Osman Hüseynî'nin arkadaşı Eyyüb Efendi Bitlis taraflarına giderek, "Molla Kâsım Arvâsî nâmında bir kâmil bulub bir müddet yanında kalıb tahsil-i ulûm ve irfan eyledikden sonra Derviş Efendi de Bidlis'e geliyor. Ba'dehu Eyyüb Efendi'nin şeyhi Molla Muhammed Arvâsî rahmetullahi aleyh hazretlerinin merkad-i şerifini [mübarek kabrini] ziyaret için Kürdistan'da taraf-ı Müks'e gitmişlerdir. Anda hem bir hafta kadar kalmışlardır. Derviş Efendi 1122 senesi Receb ayı başlarında [Ağustos 1710] vefat etmiştir".[301]

Ancak Marifetnâme'de Eyyüb Efendi'nin hocası diye ismi geçen Molla Kâsım Arvâsî, Kutb Muhammed'in babası olmasa gerektir. Çünki Kutb Muhammed bir buçuk asır evvel yaşamıştır. Belki Eyyüb Efendi onun ruhâniyetinden istifâde etmiştir. Nitekim sonra beraberce kabrini ziyaret etmişlerdir sözünden bu çıkarılabilir. Kutb Muhammed'in torununun torunu bir Muhammed Veli daha vardır. Kasdedilen belki bu zâttır. Seyyid Emin Garbi Arvas da buna işaret etmiştir.

Arvas Medresesi, Sultan II. Abdülhamid zamanında tamir edilmiştir. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu ve halifesi Seyyid Emin Efendi de zamanın padişahını öven [ve şimdi yerinde bulunmayan] bir kitâbe yazmıştır. Seyyid Taha Arvas anlattı: "Babası kitâbeyi görünce, 'Bu kitâbeyi hocalar görseler diyecekler ki Muhammed Emin mübâlağa etmiş. Halbuki hocalar haksızdır. Muhammed Emin de Sultan Abdülhamid'i lâyıkıyla övdüğünü zannederse, o da haksızdır' buyurmuştur."

Bugün Arvas Câmii'nin alt katı Seyyid Fehim Efendi zamanından kalma bu orijinal hâlindedir. Duvarları Molla Kutb Muhammed'den kalmadır. Çıra isi sebebiyle duvarları simsiyah olmuştu. Sonra Seyyid Fehim

---

senesinde **Bani-i Arvas Seyyid Muhammed Kutup Nesep ve Nesli** adlı kitabı neşretmiştir. 295 sayfalık bu kitabın ilk yarısı Ehl-i Beyt, Şeyh Kâsım Bağdâdî'nin Anadolu'ya gelişi ve Arvâsî ailesinin mensuplarına dairdir; ikinci yarısı Seyyid Sıbgatullah Hızânî'den nasihatleri muhtevîdir.

301 **Ma'rifetnâme**, Neşreden: Kırımî Yusuf Ziya, İstanbul 1330, s.515

Efendi'nin torunu İbrahim Arvas Bey, câminin tamiri esnasında duvarı çamurla sıvattı. Ağabeyi Taha Arvas Bey, Çatak'tan geldiğinde bunu görüp çok üzüldü. Biraderine "Niye orayı sıvadın? O duvar, büyükleri görmüştür. Eğer bilsem ki alttaki siyahlıklara zarar vermeyecek, sıvayı tırnaklarımla sökerim" demiştir. Seyyid Fehim Efendi'nin evi yukarıda, medrese civarında idi. Şimdi câminin önünde oğlu Ma'sum Efendi'nin yaptırdığı ev vardır. Ma'sum Efendi, belki bu hatırayı devam ettiremediği için olacak "Üç şeye pişmanım. Birisi de bu evi yaptırmaktır" derdi.

Kutb Muhammed hazretlerinin oğlu Seyyid Kemâleddin'dir. Onun oğlu Seyyid Cemâleddin olup, *âlim-i rabbânî* ve *âlimüddîn* ünvanlarıyla meşhur olmuştur. Bunun oğlu Seyyid İbrahim, onun oğlu Seyyid Muhammed Şihâbeddin'dir. Onun oğlu Seyyid Muhammed olup, Velî ünvanı ile de tanınır. Onun oğlu Seyyid Abdullah'dır. Bunların hepsi de, baba ve dedeleri gibi, ilim, irfan ve velâyet sahibi olup, kimi zamanının kutbu, kimi asrının gavsı olarak tanınmışlardır.[302] Hepsinin kabirleri, mezkûr Arvas köyü kabristanındadır. Şâfiî mezhebinde olup; diğer üç mezhebi de bilir, okur, okutur ve öğretirlerdi. Hâkim olan tarîkat, babadan oğula intikal eden Kâdirî; belli bir yerden itibaren ilâve olarak Çeştî ve daha sonraları Nakşibendî/Müceddidî idi. Hepsi zühd, takvâ ve verâ, ilmiyle amel, doğruluk, ihlâs, muhabbet ve benzeri güzel hallerle tanınır ve anılırdı. Günlük hayatları, dinin emirlerine ve tasavvuf âdâbına uygun idi. Arvas medrese ve tekkesi, bid'atlere, yani dinde olmayan yeniliklere karşı mücadelesiyle tanınmış idi.

Arvas Câmii'nin dış ve iç manzarası

302 Kutb, kâinâtta işlerin görülmesine veya insanların doğru yolu bulmasına vâsıta kılınan büyük velî zâttır. Kutb-i Medâr ve Kutb-i İrşâd diye ikiye ayrılır. Gavs, evliyâ arasında gıyâset makamında olup, darda kalmış kullara yardımla vazifelendirilen zâttır.

Zaman içinde Arvas kütüphânesinde 3000 kadar el yazması kitap toplanmış idi. Bunlar ile medrese hocalarından bir kısmının eserleri kendilerinden kalan büyük bir hazine idi. Ne yazık ki Birinci Cihan Harbi'nde yanmıştır. Muhacirler köyü terkederken, bu kütüphâneden içlerinde Yakub Çerhî'nin iki cild tefsiri ile Mazhar Cân Cânân'ın bir kitabının da bulunduğu altı tanesini götürebilmişler; geri kalanı yanmıştır.

Zamanın Kutbu

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin dedesinin dedesi Seyyid Abdurrahman Kutb diye bilinir. Seyyid Abdullah'ın oğludur. Seyyid Abdullah, Arvas'da, Seyyid Fehim Efendi'nin kabrinin baş tarafındadır.

Seyyid Abdurrahman, Hicrî on ikinci asrın ikinci yarısında Arvas'da doğdu. On üçüncü asrın ilk yarısında Van'ın Hoşab nahiyesinde vefat etti. Seyyid Abdurrahman, babasını küçük yaşta (belki de annesinin karnında iken) kaybetti. Annesi yetişmesine gayret etti. Devrinin büyük âlimlerinden ilim tahsil etti. Zâhirî ilimlerde yükseldiği gibi, tasavvuf yolunda da ilerleyip kemâle geldi. Kâdirî ve Çeştî kollarında irşad sahibi oldu. Çok sayıda talebe yetiştirdi. Nasihat için, uzak memleketlere mektuplar gönderirdi. İrîsân beylerinden Emir Şerefeddin Abbasî'ye yazdığı Fârisî mektuplar çok kıymetlidir. Bu mektuplarından birine Emir Şerefeddin Bey, şu satırları eklemiştir: "Mevlânâ (yani Seyyid Abdurrahman Kutb), bu mektubu, bu fakire 1192 [m. 1778] senesinde göndermiştir. Musibete sabır lâzım olduğunu ve sabrın kıymetini bildirmiştir. Birkaç ay sonra pederim Abdullah Han Bey vefat etmiştir. Mevlânâ'nın kerâmetini buradan anlamalıdır."

Seyyid Abdurrahman önce irşad maksadıyla Hakkâri'ye gitmek üzere yola çıkmıştı. Yolda Hoşab'da Sarı Süleyman Bey'e misafir oldu. Hoşab'dan ayrılacağı zaman, Sarı Süleyman Bey, "Şimdi siz Hakkâri beyini görürseniz, o da bizi sorarsa, ne dersiniz?" diye sordu. Seyyid Abdurrahman da, "İyidir, bizi misafir etti, riâyet gösterdi derim. Selâm söylerseniz, selâmınızı da iletirim" dedi. Hoşab Beyi, "Sizinle ona selâm göndersem bile, o benim hayatta olduğuma inanmaz. Eğer hayatta olsaydı, böyle bir âlimi elinden kaçırmazdı, diye düşünür" diyerek kendisine Hoşab'da kalmasını teklif etti. Seyyid Abdurrahman bu teklifi kabul ederek kaldı ve medresesini burada kurarak irşad faaliyetinde bulunmaya başladı. Rivâyete göre kızını veya ailesinden bir kızı kendisiyle nikâhladı.

Sarı Süleyman Bey, birkaç asırdan beri Hakkâri civarında hüküm süren Abbâsî soyundan İrîsân beyleri ailesine mensuptur. Arvâsîlerin büyük dedesi Seyyid Kutb Muhammed'in kızını aldığı İbrahim Han soyundandır.

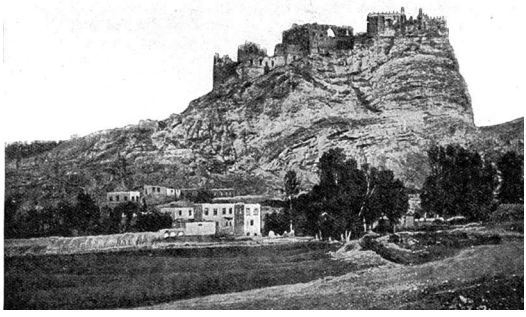
1822'de vefat eden Hakkâri Beyi Muhammed Nasrî Bey'in oğludur ve bu aileden son Hakkâri beyidir. Sevilen bir zât idi. 1849 senesinde, o zamana kadar muhtar olan beyliğin idaresini tamamen Osmanlı hükûmetine devretmiş ve aynı sene Erzurum'da vefat etmiştir. Soyu Hakkâri civarında berhayattır. Seyyid Taha Hakkârî'ye mensup idi. Seyyid Abdurrahman zamanında Hakkâri'ye tâbi Hoşab emîri idi. 1874'de vefat eden oğlu Tayyar Bey, Muhtasar Ahvâl-i Umerâ adıyla İrîsân Beyleri tarihçesini Farsça yazmıştır. Tayyar Bey'in annesi dul kalınca, Seyyid Abdurrahman Kutb'un torunu Seyyid Nureddin ile evlenip çocuklarıyla beraber Resulânis'te yaşamış; Tayyar Bey de Seyyid Abdurrahman Kutb'un bir torunu ile evlenmiştir. Mamafih Seyyid Abdurrahman Kutb'u Hoşab'a davet eden, Süleyman Bey değil, babası Nasrî Bey veya dedesi Mustafa Han Bey olsa gerektir. Zira her ne kadar Süleyman Bey, Seyyid Abdurrahman Kutb'a zaman olarak yetişiyor ise de, yaş ve hükümet olarak pek de muvafık düşmüyor. Bu bey, Süleyman Bey ise, o halde Seyyid Abdurrahman Kutub, ömrünün son zamanlarında Hoşab'a yerleşmiş demektir. Zaten oğulları yetişkin olduğundan Arvas'da kalmıştı.

Arvas'da olduğu gibi, Seyyid Abdurrahman Kutb'un Hoşab'daki medrese ve dergâhı da dolup taştı. Geniş irşad çevresi Van'dan Urfa'ya kadar ulaşıyordu. Zamanın padişahı Sultan Mahmud, medreselerin faaliyetleri hakkında şümullü bir tedkikat yaptırdığında, faaliyetleri en müsbet neticeler veren medreselerin başında Hoşab medresesinin geldiği görüldü. Gerçekten de İran hududundaki bu medrese, bilhassa Şiî propagandalarının Anadolu içlerine sokulmasına engel olan bir sed vazifesi görüyordu. Bunun üzerine padişah takdir ve dua talepleriyle beraber, Fâtıma Mehlika isminde Arnavud asıllı bir câriyeyi de hediye olarak kendisine gönderdi. Ancak Abdülhakîm Efendi'nin 1860'da dünyaya geldiği düşünülecek olursa, büyük dedesi Seyyid Muhammed'in doğum tarihi en geç 1800 olabilir ki Sultan II. Mahmud'un padişahlığından (1808-1839) epey evveldir. Bu padişah, muhtemelen zamanında İran ile münasebetlerinin canlı bir hâl aldığı Sultan I. Mahmud'dur (1730-1754).

Abdurrahman Kutb-i Arvâsî hazretlerinin vefatından yüz elli seneden fazla zaman geçtiği halde müslümanların yardımına koştuğuna dair pek çok menkıbe anlatılır. Bu da onun kutbiyyet derecesinde olduğunu göstermektedir. Nitekim bu hâl, zamanında ve sonraki zamanlarda hep tevâtür hâlinde bilinir. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî hazretlerinin halifesi ve asrının kutbu olan Seyyid Taha Hakkârî hazretleri kendisinden bahs eder ve kutb diye anardı.

Torunlarından Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Hoşab halkı bilirler; kuraklık olduğu zaman gidip Seyyid Abdurrahman hazretlerinin kabrinin başucundaki taşı alıp aşağısındaki dereye sokarlar ve yağmur yağar. Bunun için o taş suda durmaktan incelmiştir. Seyyid Abdurrahman hazretlerinin Hoşab'daki kabrinin üzeri vasıyyeti gereği açıktır. Bu vasıyyeti, Seyyid Abdülhakîm Efendi rivâyet ederdi. Bunu işitmemiş olan, Başkale'deki torunları, yakın zamanda kabrinin üzerine türbe yapmaya geldiklerinde, Hoşab halkından bunlardan ve birbirinden habersiz yüz kişi gelerek gece rüyalarında Abdurrahman Kutb hazretlerini gördüklerini, 'Benimle Allahü teâlânın rahmeti arasına kimse girmesin!' buyurduklarını söyleyince, bundan vazgeçtiler".

Abdurrahman Kutb kabri ve Hoşab Kalesi

Zamanının kutbu olduğu için uzak yerlerde Allah yolunda, onun dinini yaymak için savaşanların yardımına koşardı. Hanımı şöyle anlattı: "Efendim, arada-sırada silâhlarını kuşanır, evden çıkar, sabahtan önce yine eve gelirdi. Geldiğinde üstünde-başında kan lekeleri olurdu. Elbiselerini yıkar sesimi çıkarmazdım. Yine elbiseleri kan içinde kaldığı bir gün kendisine; 'Efendi! Sık sık gidip, sabaha bu vaziyette geliyorsun. Nereye gidiyorsun ve elbisen niçin kan içinde dönüyorsun?' diye sordum. O da; 'Hanım, sağlığımda iken kimseye söylemezsen, bu sırrı sana söylerim' dedi. Ben de; 'Söylemem' dedim. Bunun üzerine; 'Biz vazifemiz icabı zaman zaman dünyanın neresinde müslümanlarla kâfirlerin harbi varsa oraya gideriz. Müslümanlara yardım eder, küffar ile harbederiz. Ayrıca darda kalmış müslümanların da yardımına yetişiriz' buyurdu. Ben bu sırrı o vefat edinceye kadar kimseye söylemedim, sakladım".

Başkale'deki torunlarından Seyyid Hüsnü Arvasi anlattı: "Abdurrahman Kutb hazretleri, birgün Sarı Süleyman Bey ile otururken, birden tebessüm buyurdular. Sarı Süleyman Bey bunun sebebini sordu. O da cevab

vermek istemediyse de ısrar edince 'Kimseye söylemezsen anlatırım' buyurdu. Bey teminat verince de 'Sizin bu kadar nüfuzunuzun olduğunu tahmin etmezdim. Beriyajengari yaylasında otlayan koyunlarına hırsız girdi, birkaç tane götürürken çoban, (Götürmeyin, bunlar Sarı Süleyman Paşa'nın koyunlarıdır) deyince, hırsızlar çalmaktan vazgeçtiler. Çoban bunun üzerine, (Köpeğin sesi serhadde [çok uzakta]; Beriyajengari'de kurt koyunları bıraktı, kaçıyor) dedi. Ben de bu söz üzerine tebessüm etmekten kendimi alamadım" buyurdu. Sarı Süleyman Bey bilahare o çobanı getirtti, hâdiseyi sordu. 'Doğruyu söylemezsen seni kaleden atarım, yoksa birşey yapmayacağım' diye tehdid etti. Çoban olanı biteni anlatınca, Sarı Süleyman Bey, Abdurrahman Kutb hazretlerine, herkesin içinde, 'Ben de Allahü teâlânın size bu ikramını bilmiyordum' dedi. Abdurrahman Kutb hazretleri sırrının fâş olduğu görünce, 'Aman paşa, benim evimi yıktın' buyurdu. Eve geldiğinde, damın, hanımı ve yedi küçük çocuğunun üzerine çökmüş olduğunu gördüler".

Seyyid Abdurrahman Kutb Hoşâbî hazretlerinin, nasihat için İrîsân beylerinden Emir Şerefeddin Abbasî'ye yazdığı Fârisî mektuplardan 1192 [m. 1778] tarihli mühim bir tanesinin Seyyid Abdülhakîm Efendi tarafından yapılarak ehibbâsına imlâ ettirilen tercemesi şöyledir:

Bismihi sübhânehu,

El-hasîbü'n-nesîb [soylu, şerefli] Emîr Şerefeddin.

Sohbet, arkadaşlık demekdir. Fazîlet, fazlalık demekdir. İslâmiyet, erkân-ı dini, Ehl-i sünnete muvâfık hâsıl etmek ve hulûs [ihlâs] hâsıl olmakdır. İlim ne kadar âlî olursa olsun, fenâ sohbetle, fenâ arkadaşlarla bu ilm tedricen tenâkus ve nihâyet zâil olur. Ehl-i tesavvuf olmayan her büyük âlimin i'tikâdında tereddüd vardır. Çok şey okuyanın zihni dağılır. Sohbetin tesiri azalır. Sohbete vusule, tevfik-i ilahiyyeden maadâ hiçbir bâis [başka hiç sebep] yokdur. Tarîkat aslen ikidir: Sıddıkî olan Nakşibendî, Alevî olan Kâdirîdir. Diğer bütün tarîkler bunların füru'udur. Ekserîsi Kâdirîdirler. Mevlevîler Kâdirîdir. Şâzeliyye, Nakşîdir. Şeyh Muhyiddin'in muârızı olan İbni Teymiyye âlim idi. Müctehid idi. Lâkin dalâletde kalmışdı. İlmi vefâ etmedi. Turuk-ı sofiyyeden bîhaber idi. Mezhebi Hanbelî idi.

Zikr-i lisânînin hiç fâidesi yokdur. Ya'ni terakkîye te'sir etmez. İtmi'nân bununla hâsıl olmaz. Yoksa sevâbı vardır. Câr ve mecrûr, fiile tekaddüm ederse, hasrı ifâde eder. E lâ bizikrillahi tetmeinnel kulûb, ya'ni ancak zikrullah ile kalblerde itmi'nân hâsıl olur. Zikr, hâtırlamak demekdir ki, ef'âl-i kalbiyyedendir. Râbıta, zikrdir. İzâ

rüû zükirallahü. Yani onlar görüldükleri vakit, Allah yâd edilir. İzâ, vâktâ ki; rüû, görüldüler; zükirallahü, Allahü teâlâ yâd olunur. Allah ismiyle yâd olunur, yani hâtırlanır. Fakat ismi işitince gâfil olmak da mümkindir. Fakat ehlullahın rü'yetiyle Allahü teâlâ hâtırlanır. Yanlışlık hiç olmaz. Pâdişahın yâverlerini görünce derhal pâdişaha müntekil olur. İsminden nasıl intikâl ederse, onları rü'yetiyle de hâsıl olur. Rü'yet basîretî ilmdir. Ehlullahın nâsiyetinde nûr vardır. Onu görünce zihn Allah'a intikâl eder. Binâenaleyh râbıta enfâdır. Efdal değil, enfâ [menfaatli]. Bismillah, ya'ni bi-insân-ı kâmil demekdir. [Yani bu büyükler, Allahü teâlânın isimlerinin tecellîsidir. Bu sebeple, onlar anılınca, Allah hatırlanır.] Râbıtaya ehl olan bir zâtı i'tikâd-ı tâmm ile i'tikâd ederek râbıta edince, vusûl muhakkakdır. Böyle bir zâtın kendisine râbıtaya rızâsı şart değildir. Herkes şeyhine râbıta eder. Bu pek doğrudur. Lâkin şeyhin tecelliyât-ı zâtiyye-i dâimiyyeye mazhar olmuş; yani Velâyet-i Muhammediyye'ye vâsıl olması şartdır. Bu şart da müridde zevken hâsıl olur. Sohbete, meclise devâm ile müridde zevken hâsıl olur. Böyle bir zâtın râbıta etdirmeğe rızâsı, yani râzı olması mecbûrdur. Zirâ bununla me'mûrdur. Fakat bizzat söylemez, karîneleri söyler. Zikr-i cehrî, zemân-ı seâdetde yok idi. Belki bid'atdir. Sürûd, cenâze mevlidler(in)de [ağıt kabilinden] ilahî okumak olub, çok menhîdir. [Yasaktır.]"

[Mektubun orijinali için Ekler kısmına bakınız.]

Seyyid Abdürrahîm ve Bayezid Arvâsîleri

Seyyid Abdurrahman'ın, Seyyid Abdürrahim adında anne ayrı bir ağabeyi vardı. Kendisinden takriben otuz yaş büyük olmasına rağmen, ilmi sebebiyle kardeşine hürmet gösterirdi. Seyyid Abdürrahim, Bayezid vâlisi meşhur İshak Paşa'nın (veya oğlunun) talebi üzerine irşad için babası tarafından gönderildiği Bayezid'e yerleşmişti. Paşa, meşhur edib Ahmed Hânî'yi de buraya davet etmişti. Seyyid Abdürrahim, 1200/1786 senesinde vefât etti. Yukarı Bayezid'de İshakpaşa Sarayı'nın ilerisinde Ahmed Hânî mescidinin yanındadır. Soyundan gelenler ailenin Bayezid kolunu teşkil eder. Seyyid Taha Arvas, "Bayezid Arvâsîleri bize Seyyid Abdurrahman'dan yukarıda birleşiyorlar. Ama bilmem ki nerede birleşiyor?" derdi. Seyyid Abdürrahim'in Seyyid Abdurrahman'ın amcası olması da muhtemeldir. Seyyid Şefik Efendi, gazeteci Seyyid Ahmed Arvasi'nin babasına yazdığı bir mektupta, Seyyid Abdürrahim'in Seyyid Abdullah'ın büyük oğlu olduğunu bildirmektedir.

Oğlu Hacı İbrahim Efendi de âlim ve velî bir zât idi. Babası gibi Kâdirî tarîkatine mensuptu. İshak Paşa'nın başmüşâviri olup, sefir sıfatıyla İran'a gidip gelmiştir. 1248/1832'de vefat etti. Babasının yanındadır. Kızı Emine Hanım, Seyyid Fehim hazretlerinin annesidir. Oğlu Abdülaziz Efendi, babasının yolunu devam ettirmiştir. 1297/1880'de vefat etti. Bunun Mahmud, Emin ve Ömer adında oğulları ve Doğubayezid müderrisi Muhammed Celâlî ile evli Hadice adında bir kızı vardır. Şeyh Celâlî (1851-1914), Celalan aşiretindendir. Harb-i Umumî'de Şirvan'ın bir köyüne hicret etmiş; az sonra da vefat etmiştir. Oğlu Sıddık Efendi, babasından mezun ve 1940'larda Bayezid müftüsü idi. Ömer Efendi, nefesi kuvvetli olarak tanınırdı. Molla Muhammed Emin Efendi ise, Hâlidî olup, hâl sahibi, hüznü gâlib bir kimse idi. 1270/1854 tarihinde doğmuştur. Seyyid Abdülhakîm Efendi Bayezid'e geldiğinde kendisinde misafir olurdu. II. Meşrutiyet'ten sonra Cuma namazları hariç evinden hiç çıkmamış; 1914'de vefat etmiştir. Eserleri ve kitapları Rus işgalinde tahrib edilmiş; malları da talan olunmuştur. Emin Efendi'nin dört oğlundan Abdülhakîm Arvas'ın ismini, velâdeti esnasında burada misafir bulunan Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri koymuştu. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu müftü Ma'sum Efendi'nin talebesi olup, Van'da gümrük memuru idi. 1980'de 74 yaşında vefat etti. Abdülhakîm Efendinin oğlu Ahmed Arvas (Arvasi), muallim olup, Türkiye gazetesinin tefrika muharriri iken 1409/1988 senesinin son günü İstanbul'da 56 yaşında vefat etti.

Doğubayezid'de Abdürrahim Arvâsî'nin kabri

Doğubayezid'de Abdürrahim Arvâsî oğulları Abdülaziz ve Ömer kabirleri

Seyyid Abdurrahman Kutb Soyu

Seyyid Abdullah ölünce, Arvâsî soyunun Arvas'da devâm edebilmesi için, Seyyid Abdurrahman'ı annesi genç iken zorla evlendirdi. Bu hanımı ve bu evlilikten doğan yedi çocuğu, yukarıda anlatıldığı üzere evinin damının çökmesi üzerine vefat ettiler. Bilahare Tâhir, Lütfi, Abdülhamid ve Muhammed isminde dört oğlu oldu. Seyyid Tâhir, Beyrut, sonra Basra vâlisi idi. Bilâveled [çocuksuz] vefat etti. Diğer üçünün soyu devam etti. Seyyid Molla Lütfi, Seyyid Sıbgatullah Hizânî'nin; Seyyid Molla Abdülhamid, Abdülhakîm Efendi'nin üstadı Seyyid Fehim Arvâsî'nin babasıdır. Seyyid Muhammed de, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin büyük dedesidir. Üçünün de mezarı Arvas'da, bugün Seyyid Fehim ile oğlu Ma'sum Efendilerin mezarlarına bitişiktir.

Seyyid Muhammed'in, Sultan Mahmud'un Abdurrahman Kutb'a hediye olarak gönderdiği Fâtıma Mehlika adlı Arnavud asıllı câriyeden dünyaya geldiği rivâyet olunur. Hatta Seyyid Fehim Efendi, Abdülhakîm Efendi'ye "Sizin büyükanneniz bir câriyedir" diye latife eder, o da Hacer'den dünyaya gelen Hazret-i İsmail'i kasdederek "Allahü teâlâ bir câriyeden bir peygamber halketmiştir" diye latifeyle cevap verirmiş. Hâfız olduğu için Bülbül

Hanım diye bilinen bu hanım, hanımların irşadıyla meşgul olmuştur. Hoşab'da Seyyid Abdurrahman Kutb hazretlerinin türbesine gelmeden yolun solunda bulunan ve bugün harap vaziyetteki kümbedde yatmaktadır.

Seyyid Lütfi'nin ve muhtemelen Seyyid Tâhir'in annesi Hadice Hanım, Abbâsîlerden ve Sarı Süleyman Paşa'nın ailesindendir. Abdurrahman Kutb kabrinden 200 metre ileride bir tepecik üzerinde olup; yanındaki harkın karşısına Kur'an-ı kerîm kursu yapılmıştır. Seyyid Abdülhamid'in annesi Rukıyye Hanım ise bir Ermeni (veya Yezdî) muhtediyesidir ki, Seyyid Abdurrahman'ın hemen yanındaki kabrin bu hanıma ait olduğu söylenir.

Seyyid Taha Hakkârî hazretlerine atfedilen ve "İlim ve marifet ehline malum olsun ki Abdurrahman Kutb hazretlerinin dokuz oğlu vardır..." diye başlayan bir mektuba istinâden, Seyyid Abdurrahman Kutb'un dokuz oğlu bulunduğunu iddia edenler vardır. Lütfi, Tâhir, Abdülhamid ve Muhammed'den başka, dört oğlunun isminin Abdullah, Efendi, Zâde ve Ubeydullah olduğu; dokuzuncu oğlunun isminin belli olmadığı; bunlardan Abdullah'ın oğlunun Zügûh köyüne; Efendi'nin oğullarının Alan köyüne; Ubeydullah'ın oğullarının da Gevaş'a yerleştiği söylenir. Efendi ve Zâde'nin esas isimlerinin de Muhammed olduğu zikrediliyor ki, bu takdirde Abdurrahmân Kutb hazretlerinin üç oğlunun ismi Muhammed olmak icab eder.

Şeyh Ma'sum Efendi'nin oğlu Seyyid Taha Arvas Bey, büyük dedesi Seyyid Abdurrahman Kutb'un Lütfi, Abdülhamid ve Muhammed ve bilâveled ölen Tâhir olmak üzere dört oğlu olduğunu kat'iyetle söylerdi. Nitekim Abdurrahman Kutb ile Taha Hakkârî hemen hemen muasırdır. Aralarında Abdurrahman Kutb'un çocukları hakkında Seyyid Taha Hakkârî'nin malumat vermek lüzumunu hissedeceği kadar çok bir zaman yoktur. Bu sebeple burada yaygın bilgi olarak Seyyid Fehim Efendi'nin torunu Taha Arvas Bey'in beyanı esas alınmıştır. Öyle ki Arvâsî ailesinin âlimlerinden Seyyid Şefik Efendi, İstanbul'da kendisini ziyaret eden Taha Arvas Bey'e, aileyle alâkalı bazı şeyler sorduktan sonra Taha Arvas "Amca bunları süt dişleriniz bittikten sonra mı öğreneceksiniz?" diye latife yapmış; Şefik Efendi de "Taha! Zannetmem ki, şimdi ailemizi senin kadar iyi bilen bir kimse bulunsun" diyerek iltifat etmiştir. İbrahim Arvas Bey de, Hilmi Işık Efendi'ye Abdurrahman Kutb hazretlerinin dört oğlu olduğunu söylemiş; o da Eshâb-ı Kirâm adlı kitabında geçen Fehîm Arvâsî maddesine böyle yazmıştır. Bu diğer isimlerin büyükannelerinin Arvâsîlerden bir kız olması yahud Arvâsî ailesi dışında bir seyyid ailesine mensup olmaları da muhtemeldir.

1-Seyyid Hacı Lütfi

Hoşab'da medfun bulunan **Seyyid Hacı Lütfi** (Lütfullah) Efendi'nin Molla Resul Zeki, Abdülgaffar-ı Şehid, Molla Abdülgani, Muhammed, Sıbgatullah, Nurullah, Cemaleddin, Molla Âbid, Abdülkahhar, Abdülmelik ve Mevlânâ adında onbir oğlu vardır.

Molla Resul Zeki, zamanın büyük âlimlerinden idi. Molla Resul Sübkî, Molla Yahya Mezûrî, Halil Siirdî, Fakih Tayrân gibi âlimler, kendisinden yetişmiştir. Oğlu Ziyâeddin de Molla Halil Siirdî'nin yanında yetişip âlim olmuştur. Vefatından sonra Seyyid Fehim yetişene kadar uzun zaman Arvas medresesi boş kalmıştır.

Abdülgaffar-ı Şehid, milisleriyle 93 harbine katılmış ve orada şehid düşmüştür. Üç oğlundan **Şerif Efendi**, âilenin reisi olarak Arvas'da oturmakta iken, Seyyid Fehim hazretlerinin Nehri'den hilâfetle dönüşü üzerine edeben burayı terk edip Deliklitaş'ta Permis köyüne yerleşmiştir. Bunun birinci oğlu Abdülgaffar Efendi 1266/1850 senesinde doğdu. Çeşitli medreselerde okuduktan sonra Siird merkezindeki Molla Fethullah medresesinden icâzet aldı. 1327/1913 tarihinde Bitlis Kızılmescid müderrisliğine tayin olundu. İşgalde Rus Kazaklarınca Deliklitaş'ta Sürüm köyünde şehid edildi. Çok talebe yetiştirmiştir. Seyyid Şerif Efendi'nin ikinci oğlu Molla **Şefik Efendi** (1884-1970), İstanbul'da imamlık yaptı. [Kitabın sonundaki hal tercümeleri listesine bakınız.] Molla Şerif'in diğer bir oğlu **Seyyid Mazhar**, Şeyh Said hâdisesinde oğlu Seyyid Zâhid ile beraber Elaziz'de idam olundu.

Seyyid Abdülgani el-Kâdı, zâhir ilimlerinde tanınmış bir âlim idi. Önceleri Çatak'ta otururdu. Seyyid Sıbgatullah, Arvas'dan ayrıldıktan bir müddet sonra, o da ayrılmıştır. İmamlık yaptığı Muradiye'nin Akbulak köyündedir.

Seyyid Muhammed, Seyyid Fehim hazretlerinin üvey babasıdır. Seyyid Abdülhamid vefat edince, zevcesi Emine Hanım ile evlendi ve o zamanlar küçük yaşta bulunan Seyyid Fehim'i de himaye etti. Seyyid Muhammed'in oğlu Seyyid Tâhir (Taha) Efendi'nin oğlu Molla Muhammed **Resul Efendi**, 1282/1865 tarihinde dünyaya geldi. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra Arvas, Vestan ve sair medreselerde ilim tahsil etti. Üvey amcası Seyyid Fehim Efendi'den mezundur. Müküs gibi gayrı resmî medreselerde müderrislik yaptı. Evini naklettiği Bayezid sancağında fahrî imamlık, müderrislik yaptıktan sonra; bilahare 1327/1909 tarihinde Bayezid müftülüğüne seçilip tayin olundu. Burada vefat etti. Emine Hanım'ın bu zevcinden kızları da vardır ve Seyyid Fehim Arvâsî'nin anne-bir üvey

kızkardeşleri olmaktadır.

Seyyid Sıbgatullah Hizânî, Seyyid Taha Hakkârî hazretlerinin halîfesi idi. Seyyid Fehim Efendi'yi de Seyyid Taha hazretlerine götüren budur. Seyyid Taha buna "Yolu olmayan bir yere git!" emrini vermişti. O da memleketine dönerken Hizan'da sırtında yükleri ile bir tepeye tırmanan köylüler gördü. Onlara niye arabaları olmadığını sorunca köylerinin yolu bulunmadığından bahsettiler. Seyyid Sıbgatullah aradığı yerin bu köy olduğunu anladı. Köye beraber çıktılar. Köyün büyükleriyle konuşup, Hizan'ın Kulat adındaki bu köyünde hoca olarak yerleşti. Bilahare Arvas'dan evini getirtti. Sonradan Hizan'ın Gayda köyünü kurdu. Gıyâset (gavslık) makamına yükseldi. Bu sebeple *Gavs-i Hizânî* olarak bilinir. 1287/1870 senesinde vefat etti. Kabri Gayda'dadır. Yerine oğlu Bahâeddin'i postnişin bıraktı. Diğer halifesi Abdurrahman Tâgî'nin 10 halifesi vasıtasıyla Nakşibendî'nin Hâlidî kolu Şarkî Anadolu'da çok yayıldı. Molla Hâlid Ölekî ve Abdurrahman Meczûb Buhtî de diğer iki halîfesidir. Seyyid Sıbgatullah'ın diğer oğullarından Nur Muhammed zamanında Gayda tekke ve medresesi en parlak günlerini yaşadı. Bunun iki oğlu Şihâbeddin ve Şirin, 1914'de Hizan'da köylülerin silahlarının toplanması ve hayvan vergisinin arttırılması sebebiyle çıkan Mela Selim ayaklanması yüzünden İttihatçılarca Bitlis'te idam olundu. Bunlar Mela Selim'in talebesi olarak biliniyordu. Sıbgatullah Efendi'nin bir diğer oğlu Celâleddin, babasının halifesi Şeyh Hâlid'e mensuptu. Bunun oğlu Seyyid Ali de 1914'deki Mela Selim hâdisesinde Bitlis'te idam edildi. Seyyid Ali'nin oğlu Salâhaddin İnan, Demokrat Parti mebusu idi. Bunun da iki oğlu Kâmran İnan ve Zeynelâbidin İnan ile torunu Edip Safter Gaydalı, Bitlis senatörü ve milletvekili olmuşlardır.

2-Seyyid Molla Abdülhamid

Dede vatanında kalan **Seyyid Molla Abdülhamid**, Arvas medrese, tekke ve zâviyesini idare ederdi. Arvas ve civarında yalnız bunun çocukları kaldı. Genç vefat eden Seyyid Abdülhamid Efendi'nin iki oğlu olup, biri Seyyid **Molla Safî** (Safiyyeddin), diğeri **Seyyid Fehim Efendi** idi. Seyyid Fehim'den 7-8 yaş büyük olan Molla Safî, zamanın Hakkâri müftüsünde tahsil görmüştür. Seyyid Safiyyeddin'in annesi Zügûhludur. Seyyid Fehim'in annesi ise ailenin Bayezid kolundan Seyyid İbrahim'in kızı Emine Hanım'dır. Molla Abdülhamid'in Safiyyeddin ile aynı anneden iki kızı vardır. [Seyyid Fehim Efendi ile alâkalı malumat daha evvel verildi.]

3-Seyyid Muhammed

Seyyid Abdurrahman Kutb hazretlerinin büyük oğlu ve Arvâsîlerin Başkale kolunun atası olan Seyyid Muhammed'in Hoşab'dan Başkale'ye gelip yerleşmesi şöyle olmuştur:

Hakkâri beylerinin emîri olarak Hoşab kalesinde oturan Abbâsî ailesinden Sarı Süleyman Bey zamanında, Hakkâri Beyi Nurullah Bey'in kızkardeşi Halîme Hanım, Seyyid Abdurrahman hazretlerine "Oğullarından birisini Allah rızası için bana ver" ricasında bulundu. O da Seyyid Muhammed'i münasib gördü. Halîme Hanım, Seyyid Muhammed'i İslâmiyeti yayması için Başkale'nin Şor köyüne gönderdi. Burası Nediruk yaylasının karşısında, beş hanenin yaşadığı, senede ancak kırk gün yazı gören, geri kalan zamanda kışın hüküm sürdüğü yüksek bir yerdi. Seyyid Muhammed'in gelişiyle burada yaşayan Yezidîler az bir zaman zarfında müslüman oldular[303].

Seyyid Muhammed, burada bir yaz geçirmişti ki, Halîme Hanım'ın içine tasa düştü. "Melayı dağın başına gönderdik. O dağın başında ne yapar, ne yer, acaba vaziyeti nasıldır?" diye merak etti. (Mela, şarkta molla kelimesinin muhaffef (hafifletilmiş) hâlidir.) "Fıkare (fukarâ=zavallı) mela, ne zamandır taze sebze yememiştir" diyerek iki katır yükü sebze ile iki adamını Şor'a gönderdi. Seyyid Muhammed, bu sebzeyi hemen köydeki beş eve dağıttı. Sonra da hayret içindeki katırcılara kendi bahçesini gezdirdi. Katırcılar muhteşem bir sebze bahçesiyle karşılaştılar. Seyyid Muhammed, "Fıkare Halîme Hanım, ne zamandır taze sebze yememiştir" diyerek iki katırın sırtını kendi bahçesinde yetiştirdiği taze sebzeyle doldurdu. Halîme Hanım, katırcıların taze sebze ile geri döndüklerini görünce, Seyyid Muhammed'in, hediyesini kabul etmediğini zannetti. Katırcılar vaziyeti izah edince Halîme Hanım, Seyyid Muhammed'in kemâlini anlayarak onu Başkale'ye nakletti. Resulânis köyünü ikâmeti, Nediruk yaylasını koyunlarının yayılması, Kehrizane'yi de buğday ziraati için kendisine tahsis eyledi.

Seyyid Muhammed gelip yerleştiği zamanlar, Başkale'de yalnızca ondört hane müslüman vardı. Geri kalanları, Nasturî ve Ermeni mezhebinden Hıristiyanlar; asılları Ermeni kralı Büyük Tigran'ın Filistin seferinden

303 Halîme Hanım, İrîsân Beyi Mustafa Han'ın oğlu Âbid Mestî Beyin kızıdır. Kardeşi Nurullah Bey kendisini Elbak emîri tayin etmişti. Halîme Hanım'ın amcazâdesi Sarı Süleyman Bey, bu aileden son Hakkâri beyidir. Azli ve vefatı 1849 senesindedir. Halîme Hanım, muhtemelen Sarı Süleyman Bey'in de zevcesi idi. XVI. asırda yaşayan Sarı Süleyman Paşa başkadır.

getirdiği esirlere dayanan bir mikdar Yahudi ile Yezdî mezhebinden Kürdlerdi. Harb-i Umûmî'den evvel (1914) ise, Müslüman nüfusu yüzde yetmişe varmıştı. Başkale, Elbak denilen ve İran hududuna doğru bir takım köyleri ihâta eden havâlide olup, Van'ın 80 kilometre cenubî şarkında 2000 rakımlıdır. Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiştir. Hakkâri'de oturan ve muhtariyeti hâiz Abbâsî beyleri ailesinden bir emîr tarafından idare edilirdi. Arvas'ın nâhiyesi Müküs de buraya bağlıydı.

Başkale'nin eski hâli

Elbak mıntıkasının merkezi, önceleri Ermenilerle meskûn Hadamagerd köyü idi. Burada bir hisar bakiyesi mevcuttur. Sonra Der (Albayrak) köyü kasabanın merkezi oldu ki Şikefti nahiyesindedir. Kazâ merkezi, 1845'de yeniden inşa edilen ve Başkale adını alan kasabaya taşındı. Başkale'nin Kürt beylerinin sülâlesi de XIX. asır ortalarında Başkale'den sürüldükten sonra Pizan (Örenkale) köyünde ikamete mecbur edildiler.

Kürdistan'ın muhtariyetinin kaldırılması üzerine, 1849'dan itibaren Başkale, Hakkâri Vilâyeti'nin merkez kazâsı oldu. O zaman Osmanlı ülkesi vilâyetlere; vilâyetler, livâlara (sancaklara); livâlar da kazâlara ayrılırdı. Nisan 1888'de Hakkâri Vilâyeti livâya (sancağa) dönüştürüldü. Beş ay sonra da livâ merkezi Başkale'den Çölemerik kasabasına taşındı. Sınır emniyetinin temini maksadıyla 1896'da tekrar eskiye dönüldü. Başkale, Hoşab ile beraber 1922 yılında Van Vilâyeti'ne bağlandı. Rus işgalinden dolayı Başkale harabe hâline gelince, 1915 sonunda sancak merkezi Şemdinan'a taşındı; ardından da Çölemerik kasabası tekrar Hakkâri

vilâyetinin merkezi oldu. Kâmûsü'l-A'lâm'da diyor ki: "Van vilâyetinin Hakkârî sancağının Elbâk kazâsının merkezi olan bir kasaba olub, Van'ın takriben 80 kilometre şark-ı cenûbunda vâki'dir. İsminden dahi anlaşılacağı üzere müstahkem bir kasaba olub, 922 tarih-i hicriyyesinde Yavuz Sultan Selim Hân hazretleri tarafından feth olunmuşdur. Hakkârî ayrıca bir vilâyet iken, bu kasaba merkez-i vilâyet ittihâz olunmuşdu."[304]

Elbak kazâsının nüfusu 1892 senesinde 22.580 Kürd, 5.690 Türk, 10.000 Nastûrî Hıristiyan, 3.000 Ermenî ve 1600 Yahudî idi. Kazânın merkezi olan [ve 1888-1896 arası hâriç olmak üzere, 1922 yılına kadar, Van vilâyetine tâbi Hakkâri Sancağı'nın da merkez kazâsını teşkil eden] Başkale kasabasında, 3850 Müslüman, 1500 Ermeni, 50 Katolik ve 1600 Yahudi olmak üzere 7000 kişi yaşamaktadır. Başkale, İran hududuna 25 km mesafededir. Kasabada 2 câmi, 1 Ermeni kilisesi, 2 sinagog, 700 ev ve 25 dükkân vardır.[305]. Başkale halkının ekserisi Şâfiî mezhebinde Kırmanci boyundan Kürdlerdir. Çoğu Ertuşi aşiretindendir. Ermeniler 1915'te Suriye'ye tehcir olunmuş; Süryanice konuşan Nasturîlerin tamamı 1922 yılındaki ısyan vesilesiyle Kuzey Irak'a sürülmüş; Kürtçe konuşan Yahudîler ise 1968'e kadar kendi arzularıyla tedricen İstanbul ve İsrail'e göçmüştür.

Seyyid Muhammed hazretleri, ilimde mevleviyet mertebesine geldiği gibi, tasavvufta babalarından Kâdirî ve Çeştî nisbetini almış; Seyyid Taha Hakkârî hazretlerinden de Nakşî nisbetini ihraz eylemişti. Amcazâdesi Seyyid Fehim hazretleri, ilk defa Seyyid Sıbgatullah hazretleri ile beraber Nehrî'ye giderken, Başkale'de Seyyid Muhammed'i ziyaret etmişlerdi. Seyyid Muhammed, ertesi günü yola çıkarlarken Seyyid Fehim hazretlerine, "Yeğenim, Sıbgatullah'ın işi, elhamdülillah bitmiştir. Feyzini almıştır. Nehri'ye gidişi ziyaret ve muhabbet içindir. Nehri, feyz, irşad ve kerâmet menbâıdır. Seyyid Taha çok büyük bir zâttır. Velâyetin sultanıdır. Oradan bir feyz alıncaya kadar kat'iyyen ayrılma" tavsiyesinde bulunmuştur ki, bu sözlerinden, Arvâsîlerden Seyyid Taha Hakkâri'yi ilk tanıyan zâtın kendisi olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyid Muhammed Başkale'ye geldiğinde Abbâsî ailesinden bir hanımla evliydi. Bu evlilikten Mahmud, Muhyiddin, Nureddin, Ahmed, Abdülhamid, Hüseyin ve Yusuf adında yedi oğlu ile Hamîde (Mahbube) isminde bir kızı dünyaya geldi.

---

304 Şemseddin Sâmi, **Kâmûsü'l-A'lâm**, İstanbul 1306, II/1198.

305 Vital Cuinet, **La Turquie d'Asie: géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure**, Paris 1892, II/731-733. Vital Cuinet, 1880-1892 arası Düyûn-i Umumiyye'de çalışmış Fransız seyyahtır.

Seyyid Muhammed'in birinci oğlu **Mahmud Efendi** idi. Bunun, Zübeyde, Meryem ve Esmâ adında üç kızı vardı. Esmâ Hanım, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin birinci zevcesi idi. Meryem Hanım, amcazâdesi Muhyiddin Efendi'nin oğlu Halife Mustafa Efendi ile evli olup, Şıh Mahmud'un annesi idi. Yani Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hem baldızı ve hem de üvey annesi idi. Genç yaşta dul kaldı. Çok dirâyetli bir kadındı. Vekilleri vâsıtasıyla ticaret yapardı. 200 hanenin yaşadığı, hiçbir evde yemek pişmeyip her eve tekkeden yemek çıkarıldığı, çok zengin bir belde olan Nehri'den Seyyid Taha Hakkârî'nin torunu Sıddık Efendi, Nehri hânesini çekip çevirir düşüncesiyle Meryem Hanım'a talib oldu. Seyyid Abdülhakîm Efendi, üstad evinin bu talebine hayır diyemedi. Bu izdivacdan Küçük Şeyh Taha dünyaya geldi ki Sâlih ve Mazhar Geylânî'nin babasıdır.

Seyyid Muhammed'in ikinci oğlu, müftü **Muhyiddin Efendi** idi. Başkale müftüsü idi. Bunun **Hasan Efendi** ve **Halife Mustafa Efendi** adında iki oğlu; Beyaz, Zeliha, Gülsen ve Asiye adında da dört kızı vardı. Beyaz Hanım, Hizan'da evli olup, bunun da kızı Zeynep Hanım, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Yusuf Efendi'nin zevcesiydi. Zeliha Hanım da, Abbâsî neslinden ve İrîsân beylerinden Hacı Tayyar Bey ile evliydi. Bunun kızı Emetullah Hanım, âyândan Tabibzâde Hasan Pertev Bey ile evlenmiş; bu evlilikten Abdürrahim Zapsu dünyaya gelmiştir. [Kitabın sonundaki hal tercümeleri listesine bakınız.]

Başkale ileri gelenlerinden Seyyid Hasan Efendi'nin yedi oğlu ile yedi kızı olup, dört oğlu çocuk iken vefat etti. Diğer oğulları Mazhar, Muhyiddin ve Necmeddin olup, Mazhar Efendi, Başkale'de masrafı kendisine ait olmak üzere bir Mekteb-i Rüşdiyye inşa ettirdiğinden dolayı 25/XI/1905 tarihinde rütbe ile taltif edilmiştir. Necmeddin Arvas (1909-1957) temyiz mahkemesi âzâsı idi. Hasan Efendi'nin kızları, Nene Ayşe Hanım, Seyyid Abdülhakîm Efendi; Dilber Hanım, Seyyid Taha Efendi; Fâtıma Hanım, Seyyid İbrahim Efendi; Sabiha Hanım da, Hamid Paşazâde Abdullah Bey ile evliydi. Abdülhakîm Efendi, iki erkek kardeşi ile bacanak olmaktadır.

Necmeddin Arvas, amcazâdelerinden Şeyh Ahmed'in kızı Naime Hanım ile evliydi. Leman (=Şevket Çelikkanat), Yıldız (=Mehmed Erdinç), Zuhal (=Memduh Teymuroğlu), Süreyya ve Selime Berkün adında beş kızı vardır. Naime Hanım'ın annesi Hamide Hanım, Geylânîlerden Şeyh Sıddık'ın kızıdır. Hicret sırasında Naime Hanım 7 yaşında iken, Musul yakınlarında bebeğini doğurmuş; bebek, ardından da anne vefat etmiştir. Şeyh Ahmed de altı ay sonra Musul'da göçmüştür.

Halife Mustafa Efendi'nin on oğlu ile iki kızı vardı. En büyüğü Seyyid

Abdülhakîm Efendi idi. Sonra Kasım, Yusuf, İbrahim, Taha, Muhammed, Abdülkâdir, Şemseddin, Ziyaeddin ve Mahmud Efendiler ile Muteber ve Râbia Hanımlar gelir. Mahmud Efendi'nin annesi Seyyide Meryem Hanım idi. Kardeşlerinin diğer hepsi Âişe (Hano) Hanım'ın çocuklarıdır. Hano Hanım, İran ile Kuzey Irak arasında yaşayan göçebe Tovi aşiretinin reisinin kızı idi. Halife Mustafa Efendi'nin çocukları ile alâkalı tafsilât yukarıda verilmiştir.

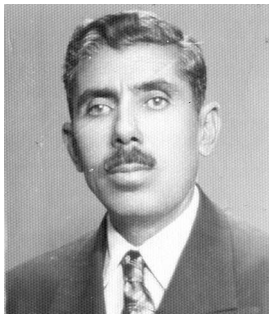
Seyyid Muhammed'in üçüncü oğlu **Nureddin Efendi**'nin Abdülmecid ve Ali adında iki oğlu vardı. Mecid Efendi'nin oğlu **İzzet Bey**, Seyyid Abdülhakîm Efendi ile hicrete çıkıp, bilahare Van'a döndü. Nâfia (imariskân) memuru olup, 1981 de Van'da vefat etti. Mejingir'dedir. Seyyid Abdülhakîm Efendi Ankara'da gasledilirken hazır bulunup suyunu dökmüştür. Abdülmecid Efendi'nin diğer oğulları Nâzım, Nureddin ve Reşad İran'da oturur. Nitekim Arvâsîlerin bir kolu İran'da yaşamaktadır. Önceleri Hıragos köyünde iken, sonra Urmiye şehrine yerleşmişlerdir.

Seyyid Muhammed'in dördüncü oğlu Seyyid **Ahmed**'in, Ubeyd, Şevket ve Şihabeddin adında üç oğlu ve Seyyid Abdülhakîm Efendinin biraderi Ziyâeddin Efendi ile evli Nene Hanım adında bir kızı vardı. Bir kızı da İrîsân beylerinden İsmail Bey ile evliydi.

Seyyid Muhammed'in beşinci oğlu, Seyyid Abdülhamid idi. **Şıh Hamid Paşa** diye meşhurdur. Sultan II. Abdülhamid Han, hacca giderken İstanbul'a uğradığı zaman tanıştığı Seyyid Fehim Efendi'ye Hamîdiyye Alayları kumandanlığı teklif etmiş; özür beyan etmesi üzerine de bir isim vermesini istemişti. O da "İsmi size benzeyen bir amcazâdem vardır. Bu işi yapsa yapsa o yapar" diyerek Hamid Paşa'yı tavsiye etmişti. Böylece kendisine paşalık verilerek Hamîdiyye Alayları kumandanı yapılmıştı. 5 Mart 1912 tarihinde Van vâlisi olmuştur. 1914 senesinde 63 yaşında vefat etmiştir. Kabri Başkale'dedir.

Seyyid Necmeddin Arvas

Seyyid İzzet Arvas

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Arvas'dan hilâfetle Başkale'ye dönerken, amcası Hamid Paşa kendisini şehrin dışında karşılamaya çıkmıştı. "Siz onun amcasısınız; bu hürmet niye?" diyerek taaccüb gösterenlere de, "Hazret-i Şeyh, boğazımıza bir ip bağladı; ucunu da Mele Abdülhakîm'in eline verdi"

diyerek Seyyid Fehim Efendi'ye hürmet ve bağlılığını göstermiştir.

Hamid Paşa, zamanında havâlinin en sözü geçen kişisiydi. Başkale'nin Kale mahallesinde asılları Ermeni kralı Büyük Tigran'ın Filistin seferinden getirdiği esirlere dayanan Yahudiler vardı. Civarda emsaline rastlanmayan büyüklükte mağazalar işletirlerdi. Bunlar Hamid Paşa sayesinde rahatça ticaret ve ziraat yapar; koyunlarını otlatırlardı. Birinci Cihan Harbi sırasında, İran'a hicret edip tekrar döndüler. 1964 senesinde hepsi İstanbul ve diğer memleketlere göçtüler. Başkale civarındaki çok sayıda Kürd aşireti de Harb-i Umumî'den sonra dağılıp başka yerlere gittiler.

Hamid Paşa, Rus harbinde askerî depolardaki silahları "Üç silah götüren, altı silah getirecek" diyerek halka dağıtmış; harb sonrası yapılan sayımda, silah sayısının bir misli olduğu görülmüştü. Van vâlisi iken İngiliz tahrikiyle hükûmete ısyan eden yirmibin hanelik Cafi aşiretinin reisi Mahmud Paşa'yı yakalayıp teslim etmiş ve bilahare de arabuluculuk yaparak barıştırmıştır. Hamid Paşa, Berlin Muahedesi'ni takiben Yedikilise köyüne yerleşip matbaa kurarak halkı ifsad eden misyoner Hirimyan adlı misyoner papazını Van'dan attırmış ve Ahtamar katogikosu Haçatur'u da vatan hâinliği gerekçesiyle idam ettirmiştir. Alman seyyah Walter Bachman, Van'ı gezdiğinde Hamid Paşa ile görüşmüş; hatta bir de karakalem portresini yapmıştır. Bu kitap 1913'te Almanya'da basılmıştır.

Seyyid Hamid Paşa

Hamid Paşa, Abbâsîlerden Elbak emîri İrîsânlı İshak Bey'in kızı Hatun ile evliydi. Hamid Paşa'nın Ahmed, Abdullah, İbrahim, Fehim, Hâlid ve Hıfzı adında altı oğlu ile Nâfiye, Nesîbe, Ayşe, Kıymet (Ziynet?), Mihriban, Zeyneb ve Hayriye adında yedi kızı vardı.

Seyyid İsmail, Hamid Paşa'nın en sevdiği oğlu idi, 18 yaşında bekâr vefat etti. **Seyyid Hâlid** askerde iken Yüksekova'da vefat etti. **Seyyid Ahmed**, Nehrili Seyyid Sıddık'ın kızıyla evliydi. Hamid Paşa'nın yanında medfundur. Bir kızı vardır. **Seyyid İbrahim Arvas** (1892-1965), uzun yıllar Van mebusluğu yaptı. 1924'de İstanbul'da Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kerimesi Mâhide Hanımla evlendi. Mehmed Sıddık Bey (1932) ile Ümmü Gülsüm Hanım (1934) dünyaya gelmiştir. Başka izdivaçlar da yaptı. [Kitabın sonundaki hal tercümeleri listesine bakınız.]

Şeyh Said hâdisesinden sonra, 1926'da, Hamid Paşa evlâdından Ahmed daha evvel vefat ettiği, İbrahim Bey meb'us ve diğerleri de on yaşından küçük olduğu için, yalnız Van'da oturan oğlu **Abdullah Arvas**,

diğer seyyid, âlim ve şeyhlerle beraber garba sürgün edilmişti. Abdullah Bey, önce kardeşi İbrahim Arvas ile Emirgân'da, sonra Keskin'in Karıştıran çiftliğinde oturdu ve 1943 senesinde vefat etti. İlk zevcesi Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin yeğenidir. Refika Hanım'ı doğurmuş, kızı daha üç yaşında iken, 1916'da Erbil'de tifodan vefat etmiştir. Refika, akrabası içinde Abdülhakîm Efendi'nin en sevdiği hanımlardandı. Kendisine Refia derdi. Süleyman Teymuroğlu ile evlendi; 1984'de vefat etti. Abdullah Bey'in ikinci zevcesi Sabiha Hanım, amcası Seyyid Hasan Efendi'nin kızıdır. Bundan Hamdullah, Ömer adında iki oğlu ve Semiha ve Nermin adında iki kızı doğdu. Semiha Hanım, Faruk Işık ile; diğer kızı Nermin ehibbâdan Uncu Tâhir Efendi'nin oğlu Bahaddin Birgiv ile evlendi. Bahaddin Birgiv anlattı. "Yeni evliyken bir sebepten hiddetlendim. Elimin tersi ile hafifçe Nermin'in ağzına vurdum. Dudağı kanadı. 'Seni ceddim çarpsın!' dedi. Gece rüyamda Efendi Baba, saçları kirpi gibi dikilmiş bir hâlde geldi. İşaret parmağı ile kafama hafifçe vurdu. Uyandım, üç gün baş ağrısından duramadım."

Hamid Paşa'nın kızları Nâfiye Hanım, İzzet Arvas'ın; Nesîbe Hanım, Seyyid Hasan Efendi'nin oğlu Mazhar Arvas'ın zevceleri idi. Ayşe Hanım, evvela Teymuroğlu Memduh Bey, sonra da Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Ma'sum Efendi ile evlendi. Kıymet Hanım, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Mahmud Efendi ile evliydi.

Seyyid Muhammed'in altıncı oğlu **Seyyid Hüseyn**'in de Celâl, Alâaddin, Gâzi ve Bahâeddin adında dört oğlu vardı. Celâl'in oğlu Seyfeddin (Safî) Bey, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Rukıyye Hanım ile evliydi. Çocukları Celâl, Aydın ve Leyla idi. **Aydın Arvasi Bey** (1932-2007), 1983 senesinde Anavatan Partisi'nden Van milletvekili seçildi.

Seyyid Muhammed'in kızı **Hamîde** (Mahbube) Hanım, Teymuroğullarından **Hurrem Bey**'in zevcesi idi. Teymuroğulları Selçuklular zamanında Konya/Karaman taraflarında yaşayan bir ailedir. Dedeleri Teymur Paşa, Şehrizor'dan vâlilikle Van'a gelmiş ve 1203/1788 yılında bu vazifede vefat etmiştir. Teymur Paşa'nın torunu ve Hacı Yusuf'un oğlu Hurrem Bey'in Sâlih, Memduh ve Said adında üç oğlu ve Kıymet adında bir kızı vardı. **Kıymet Hanım**, Abdülhakîm Efendi'nin kardeşi Mahmud Efendi'nin zevcesi idi. **Sâlih Temüroğlu**, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin damadı olup, zevcesi Şefîa Hanım'ın 1917 yılında Musul'da tifodan vefatından sonra, amcası Tevfik Bey'in kızı Pakize Hanımla evlendiyse de çocuğu olmadı. Hakkâri'nin Bacirge kazâsı kaymakamı idi. Kibar ve şık giyinen birisi olarak tanınırdı. 1967 yılında 85 yaşlarında vefat etti.

Teymuroğlu Memduh Bey, Şıh Hamid Paşa'nın kızı Seyyide Ayşe Hanım ile evliydi. Oğlu **Mehmed Süleyman Teymuroğlu**'dur (1909-1964). Ayşe Hanım sonradan Seyyid Ma'sum Efendi ile evlenmiş; bu evlilikten Emin Garbi Arvas dünyaya gelmiştir. **Teymuroğlu Said Bey**, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kızkardeşi Muteber Hanım ile evliydi. Ahmed **Tevfik Demiroğlu** ile Emine Hanım adında iki çocuğu vardır. **Emine Hanım**, Mekkî Efendi'nin zevcesi idi. [Süleyman ve Tevfik Beyler için kitabın sonundaki hal tercümeleri listesine bakınız.]

Başkale Kabristanı sağdan: 1. Seyyid Muhyiddin, 2. Seyyid Nureddin

Başkale Kabristanı Sağdan: 1. Hamid Paşa, 2. Seyyid İsmail
3. Seyyid Muhammed, 4. Seyyid Ahmed

ABDÜLHAKÎM EFENDİ'NİN KARDEŞLERİ

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Kâsım, Yusuf, İbrahim, Taha, Muhammed, Abdülkâdir, Şemseddin, Ziyâeddin ve Mahmud adında dokuz erkek, Muteber ve Râbia adında iki de kız kardeşi vardı. Birâderlerinden Seyyid Muhammed, küçük yaşta vefat etmiştir. Hepsi de Abdülhakîm Efendi'den küçük olup, onun tarafından yetiştirilmişlerdir. Kardeşlerin dokuzu İran hududunda yaşayan göçebe Tovi aşireti reisinin kızı **Ayşe (Hano)** Hanım'dan, biri de babasının amcası Seyyid Mahmud Efendi'nin kızı **Meryem** Hanım'dan dünyaya gelmiştir.

1- Kâsım Fahreddin Efendi

1277/1861 senesinde Başkale'de dünyaya geldi. Başkale mekteb-i rüşdiyesini bitirdi. Kürtçe'den başka Arabî, Fârisî ve Türkçe söyleyip yazmaya muktedir idi. 29 Şaban 1302 (1 Haziran 1301/1885) tarihinden itibaren Elbak [Başkale] Sancağı tahrirat kalemi mübeyyizliği; Hakkâri vilâyeti mektubî kalemi mübeyyizliği; Elbak kazâsı tahrirat kitâbeti vekâleti; Hakkâri sancağı tahrirat kalemi mübeyyizliği; Hakkâri Sancağı belediye reisliği; Hakkâri Sancağı bidâyet mahkemesi âzâlığı; müstantıklık (sorgu hâkimliği); Hakkâri Sancağı bidâyet mahkemesi cezâ dâiresi reis vekilliği; Hakkâri Sancağı birinci seyyar fırka muharrir-i evvelliği vazifelerinde bulundu.

1324/1906 senesinden az zaman sonra vefat etti. Şeyh Kâsım Efendi, babasının amcası Şeyh Hasan Efendi'nin kızı Ayşe Nene Hanım ile evliydi. Âsım, Hâşim ve Muhsine adında üç çocuğu oldu. Vefatından sonra Nene Hanım'ı, Abdülhakîm Efendi aldı. Şeyh Kâsım'ın çocuklarından ikisi küçükken; cüzzam hastası olan Âsım da bir yıllık evliyken 1910'da vefat etti. Âsım'dan dul kalan Nimet Hanım, sonra Seyyid Faruk Işık ile evlendi. [Şarkta, seyyid veya halife çocuklarına da şeyh (şıh) unvanı ile hitab edilir.]

2- Yusuf İzzeddin Efendi

1278/1862 senesinde Van vilâyetinin Başkale kazâsında dünyaya geldi. Mekteb-i ibtidâiye ve mekteb-i rüşdiyeyi bitirdi. Medreseye devamla, Arapça sarf ve nahv, mantık, fıkıh, Farsça edebiyat tahsil etti. Kürtçe'den

başka, Türkçe ve Farsça konuşmaya ve yazmaya kâdir idi. 3 Zilhicce 1302 (1.8.1301/1885) tarihinden itibaren Hakkâri Sancağı tahrirat kalemi mübeyyizliği; 1306/1890'da Hakkâri Sancağı muhasebe kalemi mübeyyizliği; 1308/1892'de yirminci aşiret süvâri alayı kâtib-i sâniliği; 1320/1904'de Hakkâri Sancağı bidâyet mahkemesi âzâlığı; mezkûr mahkeme cezâ ve hukuk dairesi reisliği; 1325/1909'da Van Vilâyeti merkez bidâyet mahkemesi âzâlığı vazifelerine tayin edildi. Samsun bidâyet mahkemesi âzâlığı yaptı. Sonra Bağdad'a tayin oldu. Ailesi muhâcir olarak Irak'ta bulunurken 1916 senesi sonlarında Musul'a geldi. O sene yaz başında tifo hastalığına yakalanarak vefat etti. Musul'da Bahariye mezarlığında Şeyh Bakkâlî adında bir âlimin yakınına defnedildi.

Şeyh Yusuf'un zevcesi Abdullah kızı **Zühre Hanım** (1878-24/III/1951), Hizanlı ve Said Nursî'nin akrabasıdır. Zühre Hanım'ın annesi Seyyide Beyaz Hanım, Yusuf Efendi'nin halasıdır. Yusuf Efendi'nin Ahmed Faruk, Abdülalîm ve Vecihî isminde üç oğlu vardı. Abdülalîm küçükken Musul'da kolera (veya tifodan) vefat etti. Zühre Hanım, "Önce oğlumun vefatına şâhid olup gözünü kapattım; sonra Şıh Yusuf'un yanına geldim; bu esnâda o da vefat etti; gözünü kapattım. Oturdum, ikisine birden ağladım" derdi.

Oğlu **Ahmed Faruk Işık**, 1310 (1894) tevellüdlü olup, idâdî (lise) mezunu idi. İlk memuriyeti 11 Teşrinisani 1331 (24/XI/1915) Başkale bidâyet mahkemesi 2. kâtipliğidir. 20 Haziran 1332 (3/VII/1916) Musul Muhasebe-i Vilâyet Mülâzımı; 8 Kânunısâni 1334 (8/I/1918) Adana Mahrukat İdaresi Maaş ve Masraf Kâtibi; 28 Kânunısâni 1336 (28/I/1920) Çamlıca İnas Sultanisi (kız lisesi) ambar memuru; 24 Eylül 1336 Beyoğlu Muhasebe-i Liva Cedâvil Kâtibi; 3 Kânunıevvel 1338 (3/XII/1922) İstanbul Muhasebesi Vilâyet Maaş kâtibi; Temmuz 1340 (1924) Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Murakıp Muavini oldu. 25/I/1946'da Sayıştay âzâsı oldu. Bunun için yüksek tahsil gerekmesi hasebiyle, kırk yaşından sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1937). 24/XII/1951'de 1. Daire Reisi seçildi. 13/VII/1960'da bu vazifede iken yaş haddinden emekli oldu.

Faruk Işık, 1963 senesinde Ekrem Alican'ın kurduğu Yeni Türkiye Partisi'nden müstakil Van senatörü oldu. İki sene kaldı. Oğlu Rüchan Bey evlenince, Faruk Bey ve zevcesi Ankara Aydınlıkevler'de, sonra İsrail Evleri'nde onunla beraber oturdu. Zevcesi Nimet Hanım 1967 yılında vefat etti. Faruk Bey, Başkaleli Seyyid Abdullah'ın kızı Semiha Hanım ile evlenip ayrı bir eve taşındı. 19/I/1973'te Ankara'da vefat etti. Kabri Bağlum'da Abdülhakîm Efendi'nin ayakucundadır. Abdülhakîm Efendi'nin yâdigârı olan asâyı kabrine koymalarını evlâdına vasiyet etmiş; o asâ da Faruk Bey

ile beraber defn olunmuştur. Zevcesi de yanındadır.

Seyyid Faruk Işık

Seyyid Nevzad Işık

Seyyid Rüchan Işık

Faruk Bey'in zevcesi Hoşablı Taşçılardan Yusuf Ağa'nın kızı **Nimet Hanım**'dır (1896-1967). Süleyman, Ömer Lütfi, İsmail ve Fâik adında üç erkek, iki de kız kardeşi vardır. 1909'da Abdülhakîm Efendi'nin biraderzâdesi Âsım Bey ile evlenmişse de, ertesi sene dul kalmıştır. Sonra Faruk Bey ile evlenmiştir.

Faruk Bey'in büyük oğlu **İbrahim Nevzad Işık** avukattı. 1919 senesinde Adana'da dünyaya gelmiştir. Son derece temiz kalpli ve sevimli bir zâttı. Abdülhakîm Efendi kendisini sever; kulağı biraz büyük olduğu için Gühik diye hitab ederdi. Gühik, Kürtçe kulak demektir. Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Cevad Bey'in kızı Nedret Hanım ile evlendi. Zevcesini kaybetti. Taha (1949) ve Cüneyd (1955) adında iki oğlu oldu. Baldızı Velîde Hanım ile evlenip ayrıldı. Dayısı Süleyman Bey'in kızı Mecbure Hanım'la evlendi; bu hanım da vefat etti. Nevzad Bey, 26 Haziran 2009 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Küçükyalı'dadır. Faruk Bey'in ikinci oğlu **Ahmed Rüchan Işık**, Ankara'da hukuk profesörüdür. 1936 senesinde ikiz olarak dünyaya gelmiş; ikizi ölü doğmuş; bunun üzerine Abdülhakîm Efendi, "Bu dünyayı âhirete tercih ettiği için adı Rüchan olsun" demiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin soyundan Demet Hanım ile evlidir. Müşfik ve Emir adında iki oğlu vardır. Faruk Bey'in yegâne kızı **Fârıka Hanım**, çok asil, sevimli, mütevâzı ve kültürlü bir Osmanlı hanımefendisi idi. Abdülhakîm Efendi'nin mensup ve makbullerinden askerî diş tabibi Sabri Gökkaya ile evliydi. Fârıka Hanım, 1923'te doğdu. 13/IV/2004 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Yusuf, Fâtih, Işık ve Ayşe adında dört çocuğu vardır. Ayşe Hanım, Alman asıllı müslüman entelektüel Ahmed Schmiede (1935-2010) ile evliydi.

Yusuf Efendi'nin ikinci oğlu avukat **Vecihi Işık** (1909-1975) Bağlum' da medfundur. Bitlisli Şevket Efendi isminde Ankara'da yaşayan bir tüccarın kızı ile evliydi. Bunun da Nişvân ve Sevbân adında iki kızı vardır.

Seyyide Fârıka Hanım babasıyla alâkalı hatıralarını şöyle anlattı:

"Efendi Baba, birâderzâdesi olan babamı çok severdi. Birisini medhetmek isteseydi, 'Faruk hariç, hepimizden iyidir' derdi. Efendi Baba, bizi de kendi çocukları gibi görüp himaye ederdi. Hicrette Adana'da iken parasız kalmışız. Babaannemin sekiz altını varmış. O zaman gömleğin üstüne pantolonu düşmesin diye kuşak bağlar, parayı da onun içine yerleştirirlerdi. Babam da öyle yapmış. Pazarda 250 gram salça alırken, demek ki onu takip eden, kuşağında para olduğunu bilen birisi, o sekiz altını çalmış. Efendi Baba bunu duyunca babaannemi 'Faruk pazarda parayı çaldırmış. Aman sakın ola ki sıkıştırmayasın!' diye tenbihlemiş. Babaannem de 'Ama Efendi, nasıl olur ki, sekiz altın bu, hiç azarlamayım mı?' demiş. Efendi Baba, 'Hayır, hiç azarlama. Zaten o şimdi o kadar üzülmüştür ki, senin azarlaman onun yanında hiç kalır. Onun için çocuğa dokunma. Nasib değilmiş. Birimizin parası hepimizindir. Sen hiç korkma. Sizden ben hiç ayrılmam. Ben ne yersem, siz de onu yersiniz' diye teselli etmiş. [Abdülhakîm Efendi'nin yeğenine çok itimad ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim oğlu Mekkî Efendi'ye 'Dünya işlerinde bir müşkilin olursa, Faruk ile istişare et!' buyurmuş; Faruk Bey'e de 'Dinî işlerinde Mekkî'ye danış!' demiştir.]

Hakikaten hicret sona erip de İstanbul'da Kaşgârî Tekkesi'ne yerleşilince, biz de beraber kaldık. Annemin adı Hanım idi. Bu ismin yanına hürmet ifadesi olarak Hanım getirilemeyeceği için Nimet olmasını istedi. Değiştirdiler.

Efendi Baba'nın zevcesi Nene Hanım, daha evvel Efendi Baba'nın biraderi Şıh Kâsım ile evliymiş. Seyyid Âsım adında da bir oğlu varmış. Cüzzam hastası imiş. Efendi Baba, hastalara mahremi olmayanların hizmet etmesini hoş görmez, gerekirse hastabakıcıların hastaya nikâhlanmasını isterlerdi. Merhum birâderlerinin mahzun yâdigârı olan Nene Hanım'ı da çok sever, bir dediğini iki etmezdi. Onun gönlünü hoş etmek için, bir gün dayımlara teşrif etti. Annem Van'ın Hoşab nahiyesindendi. Ömer dayıma 'Senin kız kardeşini birisine almaya geldim. Hastadır, hizmet etsin. Ne dersin?' buyurmuş; dayım hemen kabul etmiş. Annem de 13 yaşında, bahçede ip oynuyormuş. Efendi Baba elinden tutmuş, götürüp Seyyid Âsım ile nikâhını kıymış. Anneannem dayıma 'Sârî hastalığı olana sen nasıl kızı verirsin? Kendi kızın olsa verir miydin?' diye çıkışmış. Dayım da Efendi

Baba'ya öyle bağlıydı ki, 'Kendi kızım değil, hanımımı istese, boşar verirdim' diye cevap vermiş.

Annem, hastaya bir sene hizmet etmiş. Limonatasını, ilacını verirmiş. Zifaf vâki olmamış. Zevci bir sene dolmadan ölmüş. Bu sefer Efendi Baba'yı bir üzüntü almış. Babam, amcasını böyle üzüntülü görünce sebebini sormuş. Efendi Baba da vaziyeti anlatmış ve 'Faruk, tekkenin en akıllısı bu kız. Bunu sen al!' demiş. Babam da kabul etmiş. Babaannem, hasta birisinden dul kaldığı için taraftar olmamış. Ama amcasına çok bağlı olan babam dinlememiş, evlenmiş. Annemi de, babamı da, bizi de, bu yüzden Efendi Baba çok severdi. Efendi Baba'nın gözünde mümtaz bir mevkimiz vardı. Tabiatıyla Nene Hanım da bizi çok severdi.

Kaşgârî Tekkesi sık sık polisler tarafından basılıp arama yapılırdı. Bir defasında Efendi Baba'nın üstadı Seyyid Fehim hazretlerinin sarığını polisler götürmüşlerdi. Efendi Baba buna çok üzüldü. Babam emniyete gitti. Komisere elindeki şapkayı sallaya sallaya 'Efendim, amcam çok yaşlıdır. Hocasından hatıra bir sarık vardır. Onu memurlar buraya getirmişler. Lütfedip iâde eder misiniz?' deyince komiser babamın kıyafetine bakarak modern bir insan olduğuna kanaat getirmiş olacak ki, sarığı iâde etmişti. Efendi Baba buna çok memnun oldu ve her zaman, 'Faruk biraz fantezidir [süslüdür]. Ama onu öyle kabul etmek lâzımdır. Çünki üstadımın sarığını geri aldı' derdi.

Efendi Baba, Bedriye Hanım ile evlenince, biz dergâhtan çıktık, Vefâ'da ev tuttuk. Sonra bizi çıkarıp burasını edebiyat fakültesi yaptılar. Efendi Baba bunun üzerine 'Siz de onlara inad, karşısında bir ev tutun!' buyurdular. Öyle yaptık. 1935'te babamın vazifesi sebebiyle Ankara'ya göçtük. Önce Hisar'da şimdi yeri park olan eski bir Ankara evinde oturduk. Diyânet İşleri Reisi Ahmed Hamdi Akseki komşumuz idi. Bir ara mâliyenin yakınında çıkmaz sokaktaki bir eve taşındık. Bitişiğimizde Vehbi Koç'un ablası ile evli Halim Kütük otururdu. Temiz ve dindar insanlardı. Hatta onların düğününde yemekleri babaannem yaptı. Yemekte ustaydı. Vaktiyle dergâhın yemeklerini hep o pişirirdi. Çok ibâdet eden de bir insan olduğu için yemekleri de çok güzel olurdu. Suyu kaynatsa, yenirdi. Sonra Hacıbayram'da Aksoy Sokağı'nda 19 numaralı üç katlı bir evin üst katına taşındık. Bu ev, Anafartalar'da Türk Çorap Deposu'nun sahibi ve CHP il başkanı İlhami Aytaç'ın eviydi. Girişte ailesiyle bir subay, ortada da ev sahibi otururdu. Ev, o zamana göre konforlu bir evdi. Önü kaleye, arkası Hacı Bayram Câmii'ne bakardı. Sonraları meydan açılırken istimlâk edildi. Efendi Baba işte bu eve geldi ve burada vefat etti.

Babam da, amcasına çok bağlı, mütteki ve dinî ilimlere vâkıf bir zât idi. Kandil geceleri bizi toplar; ortaya su ve tuz koyup, mevlid okurdu. Vecihi amcamın sesi daha güzeldi. Biz bir defasında yalvardık. 'Baba ne olur, amcam okusun da dinleyelim' dedik. Babam güldü."

3- İbrahim Efendi

1279/1863 tarihinde Başkale'de doğdu. Ağabeyi Abdülhakîm Efendi' den mezundur. O'nun medresesinde ders verirdi. Başkale'de nakîbüleşraf kaymakamı idi[306]. İbrahim Efendi, Seyyid Fehim Efendi'nin bazı mektuplarına muhatap olmuştur. 1321 (1905) senesinde Başkale hükûmet konağının yapımındaki hizmetleri sebebiyle madalya ile taltif edilmiştir[307]. Ağabeyi ile beraber hicrete gitmiş; 1915'de Erbil'de tifo hastalığından vefat etmiştir.

İbrahim Efendi amcası Seyyid Hasan Efendi'nin kızı Fâtıma Hanım ile evliydi. Zevcesi de Erbil'de tifodan vefat etti. **Ali Haydar** ve **Hanım** isminde iki çocuğu vardı. Hanım, Seyyid Hamid Paşa'nın oğlu Abdullah Bey ile evlenmiştir. Bu hanım, yegâne çocuğu **Refika** daha üç yaşında iken, 1915'de Erbil'de yakalandığı tifodan kurtulamamıştır. Abdülhakîm Efendi'nin akraba hanımları içinde terbiyesini en çok beğenip sevdiklerinden biri olan ve kendisini Refia diye çağırdığı Refika Hanım, **Süleyman Teymuroğlu** ile evlenmiş, 1984'de Kadir gecesi vefat etmiştir. Seyyid Ali Haydar, amcası Seyyid Mahmud Efendi'nin kızı Rukıyye Hanım ile evlenmişse de, Seyyid Emin adında bir oğlu olduktan sonra 1928'de veremden vefat etmiştir. Rukıyye Hanım, sonra akrabadan Seyyid Safî (Seyfi) ile evlenmiştir. Emin, küçükken vefat etmiştir.

4- Taha Efendi

1280/1864 senesinde Başkale'de Îşân [Şeyhler] mahallesinde doğdu. Bu tarih, resmî terceme-i hâl varakasındaki tarihtir. Memuriyet siciline göre doğum tarihi ise 1285/1869 yılının başlarıdır. 1880 senesinde rüşdiyeyi bitirip memuriyete başladığına göre, 1280/1864 tarihi daha doğru olsa gerek[308].

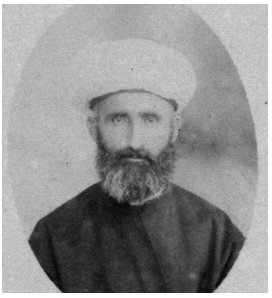
---

306 Osmanlılar zamanında Hazret-i Peygamber soyundan gelenleri temsil etmek üzere her şehirde bir nakîbüleşraf, her kazâda da nakîbüleşraf kaymakamları bulunurdu. Aileden ve ilmiye sınıfına mensup nakîbüleşraflar ve kaymakamları, sülâle-i tâhire denen Ehl-i beytin zâtî işlerine bakardı. Onların sicillini tutarak nesep iddia edenleri tahkik eder; sahtekârlara engel olur; aralarındaki adlî işleri çözerdi.

307 BOA DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi).27.776; 19 B 1321.

308 Diyânet İşleri Başkanlığı sicil no: 1923-928. Sadık Albayrak'ın Son Devir Osmanlı Ulemâsı adlı eserinde İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi'ndeki dosya numarası 4464 olarak verilmektedir (İstanbul 1981, V/481). Ancak cumhuriyet devrinde de

Hakkâri ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerini bitirdi. Ağabeyi Abdülhakîm Efendi'den okuyup icâzet aldı. Sırasıyla Hakkâri vilâyeti tahrirat kalemi mubassırlığı (1880-1883) [arşiv memurluğu], müsevvid-i sâniliği (1883-1887) ve müsevvid-i evvelliği (1887-1888) yaptı. Nisan 1888'de vilâyet livâya dönüştürülünce açıkta kaldı. Teşrinsâni [Kasım] 1888'de Hakkâri sancağı tahrirat kalemi müsevvidliğine getirildi. Beş ay sonra livâ (sancak) merkezi Çölemerik'e taşınınca ailevî sebeplerden istifâ etti. 1890'da Elbak (Başkale) kazâsı bidâyet mahkemesi âzâlığına seçildi. Bu arada müderrislik yaptı. Maaş azlığı ile beraber, tedris faaliyetini sekteye uğratmamak maksadıyla iki ay sonra âzâlıktan istifâ etti. 1896 sonunda Gever (Yüksekova) müftüsü olduysa da muntazam maaş tahsis edilmediği için vazifesini terke mecbur kaldı. 1901 başlarından itibaren Başkale rüşdiye mektebi muallim vekilliği ve Başkale müderrisliği yaptı. 1904 tarihinde Van vilâyeti nakîbüleşraf kaymakamlığına tayin edildi.

Seyyid Taha Efendi

II. Meşrutiyet'te Hakkâri meb'usu seçildi (1908). Donanma İâne Cemiyeti'nin Ziraat Bankası'na bağlanmasına dair kanun teklifini hazırladı. Mevzuatın Türkçe'den başka mahallî lisanlara tercüme edilmesi gerektiği üzerinde müzâkereler yapılırken Taha Efendi'nin: 'Bunu [Kürtçe'nin resmî lisan ilânını] bendeniz Kürd olduğum halde, teklif etmem. Fakat teklif ederim ki devlet, hükûmet, her ne sûret ve vesîle lâzım olursa, o vesîle ile ahâliye tefhîm edilsin [anlatılsın]' şeklinde fikir beyan ettiği meclis zabıtlarında yazılıdır. Taha Efendi, 4 Teşrinevvel 1324 [17/X/1908] tarihinde başladığı bu vazifeyi, 5 Kânunsâni 1327 [18/I/1912] tarihinde meclisin feshine kadar sürdürdü. Sonra kendisine 140.887 kuruş yıllık meb'usluk tahsisatı bağlandı[309].

Sonra Hakkâri Evkaf Müdürlüğü (1911-1915) yaptı. Ağabeyi ile beraber hicret etti. Musul İdâdîsi edebiyat ve Türkçe muallimliği (1915-1916), Kerkük medresesi müdürlüğü ile Türkçe ve belâgat müderrisliği (1916-1918) yaptı. Memleketine döndükten sonra Mayıs 1918'de Van Müftüsü oldu. 1920'de İzmir pâyesine ilâveten mahreç pâyesi aldı. 1337 (m. 1919) senesinde İstanbul'da izinli bulunduğu sırada Medrese-i Süleymâniyye Fıkh-ı Şâfiî müderrisliğine tayin olundu. Burada dört sene kaldı.

İstanbul'da Fâtih taraflarında Fethiye semtinde oturdu. Daha sonra 1920'de Ankara'daki meclise Hakkâri milletvekili seçilmesi mevzubahis

vazife aldığı için yeni sicil tasnifine dâhil edilmiştir.

309 Sıra no: 629, Zarf no: 27, Kütük no-Sicil no: 2631, Devre: 1

olduğu zaman, İstanbul'un işgal altında bulunması sebebiyle intikal edemediği için müstâfi [istifâ etmiş] sayıldı. Sonradan bu hususta 'Belâların yağmur gibi yağacağını hissediyorum. Ben bu mes'uliyet altına giremem' dediği rivâyet edilir. Bu meclise Seyyid Ma'sum Efendi ile Tevfik Demiroğlu Van ve Seyyid Hamid Paşa'nın oğlu İbrahim Arvas Hakkâri mebusu seçilmiş; İbrahim Arvas ve Ma'sum Efendi de meclise zamanında yetişemediği için müstâfi sayılmıştır. İbrahim Arvas, ikinci meclise Van milletvekili olarak iştirak etmiş ve uzun yıllar bu mevkide kalmıştır.

Cumhuriyetin ilk senelerinde Ankara'da Konyalı Mehmed Vehbi Efendi Şer'iyye Vekili iken, Taha Efendi 1923-1924 arası Hey'et-i İftâiyye [Fetvâ Heyeti], bilahare de 1924-1928 arası Hey'et-i Müşâvere [Din İşleri Yüksek Kurulu] Reisi idi.

Edebiyatta Bânet Suad Kasidesi'ne Türkçe şerh; mantıkta Burhan-ı Gelenbevî'ye şerh, münâzara ilminde Âdâb-ı Gelenbevî'ye şerh, mantıkta Tezhîbü't-Tehzîb ve belâgatta Kalâidü'd-Darâir adlı birer risâle, astronomide Bahâî'nin Teşrîhü'l-Eflâk'ine şerh yazmıştır. Hiçbiri matbu olmamakla beraber talebeleri tarafından istinsah edilmiştir [kopyası alınıp okunmuştur]. Talebe okutup çeşitli defalar icâzet vermiştir. Abdürrahim Zapsu, Kirazlı Mescid İmamı ve Mesnevihân Seyyid Cemal Efendi, yeğeni Seyyid Mekkî Efendi kendisinden okumuştur. Aynı zamanda edip ve hattat idi. Astronomi üzerine malumatı sebebiyle medreseden arkadaşı Kandilli Rasathanesi Müdürü Fatin Gökmen muayyen mevzularda kendisine danışırdı.

Taha Efendi, ağabeyinden 12 sene okuyup mezun olmuş bir âlimdi. Seyyid Fehim Efendi'nin bazı mektuplarına muhatap olmuştur. Onun için Abdülhakîm Efendi, 'İlim süreyyâ yıldızına çıksa, kardeşim Taha onu tutar, getirir' buyurmuştur. İlimdeki derecesinin rüsûhuna [derinliğine] delil olarak, iki saat zarfında hiçbir yere bakmadan usûl-i fıkhda bir metin kitapçığı yazması yetişir. Abdülhakîm Efendi'nin kızı Seyyide Mâhide Hanım anlattı: "Amcam, kitap okumaya çok düşkündü. Helâya bile elinde kitap okuyarak giderdi. Kitabı helânın kapısının yanında bulunan bir rafa koyar; çıktıktan sonra tekrar eline alıp okumaya başlardı". Yine o anlattı: "Babam, kardeşlerinden en çok Taha Efendi'yi severdi. O da ağabeyine karşı çok edepliydi. Geceleri kitap mütâlaa ederken, mühim yerler için bastonuyla tavana vurarak kardeşini çağırır; Taha Efendi gece olduğu halde güzelce giyinir, sarığını başına koyar, öyle huzura çıkardı. 'Taha! Ben şurayı şöyle anladım, burayı böyle anladım' der, fikrini sorardı. O da reyini beyan edip ayrılırdı. Bazen bir gecede birkaç defa çağırdığı olurdu. Yine aynı şekilde huzura çıkardı.

İstanbul'da iken tekkede üst katta otururdu. Ankara'daki evi ise, Hergele [İtfaiye] meydanında üstü toprak kaplı basit bir evdi. 1928 yılında rivâyete göre harf inkılâbı yapıldığı zaman teessüründen hastalanarak nüzul isâbet etti [felç oldu]. "Keşke herkesin boynuna haç assalardı da, harfleri değiştirmeselerdi. Korkarım bu millet dinini kaybedecek" dediği rivâyet olunur[310]. 19 Eylül'de de hayata gözlerini yumdu. Ankara Kalaba kabristanına gömüldü. Sonra kabristan gecekonduların işgaline uğramaya başlayınca, yeğeni Faruk Işık kendisini Bağlum kabristanına nakletti. Abdülhakîm Efendi'nin kıble tarafında biraz ilerdedir. Nakledilirken cesedinin hiç çürümediği görüldü. Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Taha Efendi'nin zevcesi Dilbercihan Hanım, defalarca babamın [Faruk Işık] rüyasına girip, 'Beni burada bırakmayın' demiş. Ama kabrini ne kadar aradılarsa da, bulamadılar".

Taha Efendi, amcası Hasan Efendi'nin kerimesi Seyyide Dilbercihan Hanım ile evliydi. Nasreddin (Nesim), Saadet, Cennetî ve Muhammed Pârisa isminde dört çocuğu vardı. Dilber Hanım fevkalâde dindar idi. Ölüm hastalığında arada bir ayılır; kızına "Sen ne hayırsız evlatsın, beni niçin seccâdenin üzerine oturtmadın?" diye serzenişte bulunurdu. 1937'de vefat etti. Üç çocuğu genç yaşta kendisinden evvel vefat etmişti. Kızı Saadet Hanım, genç yaşta, Abbâsî ailesinden olan zevcini kaybetti. Ali ismindeki ve vilâyette memur olarak çalışan oğlu asker dönüşü bir gece uykusunda vefat etti. Bu acılara dayanamayan Saadet Hanım aklını kaybetti. Kimseyle konuşmaz oldu. Son zamanlarını geçirdiği Mekkî Efendi'nin Vefâ'daki evinin bahçesindeki kuyuya kendisini atmak suretiyle vefat etti. Seyyide Gülsüm Hanım anlattı: "Seyyide Nesîbe Hanım, 20 yaşındaki oğlu vefat edince, aklî muvazenesini kaybetmiş; amcazâdesi olan Efendi'nin duaları sayesinde iyileşmişti. Efendi Hazretleri, 'Nesîbe'yi kurtardım; ne yazık kı Saadet'e faydam olmadı' diye hayıflanırdı." Hâdiseye çok üzülen Abdülhakîm Efendi, "Bu bir eser-i cinnettir; mesuliyet terettüp etmez" buyurdu. Taha Efendi'nin soyu böylece otuzlu yılların sonunda kesildi. Ankara Kuruçeşme Sokağı 7 numaradaki evi ise, 1971'de satılıp, vârislere taksim edildi.

1328/1912'de dünyaya gelen Adanalı gazeteci-yazar Taha Toros, ismini -nasılsa haberdar olan- mebus Taha Efendi'nin verdiğini söylüyor. Zira bu isim 1328 senesinin ebced hesabıyla karşılığı olan tek isimdir[311].

310 Harf inkılâbı kanununun tarihi 1 Teşrinisani (Kasım) 1928'dir. Taha Efendi ise bundan bir buçuk ay evvel vefat etmiştir. Taha Efendi, harf inkılâbının hazırlıklarını işitmekle kederlenmiş olsa gerektir.

311 Taha Efendi hakkında bibliyografya: Fahri Çoker, Kazım Öztürk: Türk Parlemento Tarihi

5- Abdülkâdir Efendi

1284/1868 tarihinde Başkale'de doğdu. Ağabeyi Abdülhakîm Efendi'den mezundur. 5/VIII/1897 tarihinde Başkale Mekteb-i İbtidâiyyesi'ne muallimliğe tayin olunmuştur. Bilahare askeriyeye intisab edip, tabur imamlığından tekâüd olmuştur. Hâfız olup, Kur'an-ı kerîm üzerinde mütehassıs idi. Sözgelişi bir âyet-i kerîme okunsa, bunun Kur'an-ı kerîmde hangi sûrenin kaçıncı âyet-i kerîmesi olduğunu hemen bilir; başı ve sonuyla beraber söylerdi. Yazısı da çok güzel idi. Ömrünün son zamanlarında fahrî imamlık yapardı. Kemikleri belli olacak derecede zayıftı. Tütün kullanır ve elmayı çok severdi.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Seyyid Abdülkâdir Efendi, ağabeyini hakkıyla tanıyanlardan biri idi. Zaman zaman Kaşgârî Dergâhı'na gelirdi. Hemen kapının eşiğine oturur; hürmetinden sohbet bitene kadar iki dizinin üzerinde, iki büklüm neredeyse alnı yere değecek şekilde öne eğilir; hiç başını kaldırmazdı. Hikmetini soranlara, 'Siz kimin yanında durduğunuzu bilmiyorsunuz. Bilseydiniz içeri bile giremezdiniz' derdi. Efendi Hazretleri, birgün bana, 'Abdülkâdir kurrâ hâfızdır. Şimdi onun gibi hâfız hiç yoktur. Kur'an-ı kerîmden bir şey soracak olursanız ona sorun' buyurdu".

Yeğeninin oğlu Zübeyr Parlakışık anlattı: "Abdülkâdir Efendi'nin malî vaziyeti pek iyi değildi. İlmine ve şahsiyetine hürmet eden zengin bir zât, oturması için Sultanselim'de ev tahsis etmişti. 1936 sıralarında aşağılardaki bir kiliseden çıkan yangın lodos yardımıyla yayıldı. 350 ev ile beraber, bu ev de yandı. Abdülkâdir Efendi'nin, evin önünde bir yere oturup, kitaplarının yandığına ağladığını hatırlarım. Kurtarabildikleri eşyaları bir yere koyup Küplüce'ye taşındılar. Orada vefat etti".

Yeğeni Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Abdülkâdir Efendi çok ciddi bir zât idi. Birgün tekkeye geldiğinde, benim ayağımda ten rengi çorap gördü. Çok hiddetlendi; kızılcık sopasıyla üzerimize yürüdü. Efendi Baba kendisini teskin edip, 'Abdülkâdir! Bir zaman gelecek kadınlar çorapsız

---

III. Cilt I. Dönem Milli Mücadele ve T.B.M.M. birinci dönem 1919 - 1923 I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, TBMM Vakfı Yayınları; Modern Türkiye 1920-1938; Ankara, 1995; Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü-Ankara 1989; Sadık Albayrak: Son Devir Osmanlı Ulemâsı, İstanbul 1981, V/481; Tevfik Demiroğlu: Seyyid Tâhâ, Sebil Mecmuası, Sayı: 16, 16 Nisan 1976, sayfa 15; Kadir Mısıroğlu: İslâm Yazısına Dair, 68-71; 2.b, İstanbul 1993; Hasan Hüseyin Ceylân: Din/Devlet İlişkileri, 10.B, 2/251-253; Mahir İz, *Yılların İzi*, 2. bs. İstanbul 1990; Said Nursî: Tarihçe-i Hayat, 449; Emirdağ Lâhikası, 228; Ayfer Özçelik: Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Türkçe Tartışması, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 13, Sayfa: 213-226, Yıl: 2002.

gezecek. Sen kendini ne üzüyorsun?' buyurdu".

Seyyide Zâhide Hanım anlattı: "Abdülkâdir Efendi, karlı bir günde kolunda yeğeni Nazife Hanım ve diğer kolunda kocası olmak üzere yürürken, Demir Hâfız Mehmed Efendi'ye rastlamış; selâmlaşıp geçtikten sonra, geriye dönerek şöyle seslenmiştir: 'Mehmed Efendi, Bu genç hanım, benim öz biraderimin kızıdır' demişti. Suizanna sebebiyet vermemek için böyle yapmıştı".

Seyyid Resul Işık

Abdülkâdir Efendi'nin, ehl-i hâlden olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir gün, "Ağabeyim bu sabah vefat etmiştir" dedi. Az zaman sonra Ankara'dan Abdülhakîm Efendi'nin vefat haberi geldi. Abdülkâdir Efendi 19/X/1946'da vefat etti. Kabri Eyüp'te Kaşgârî Tekkesi arkasındadır. Ehibbâdan Mücevherci Ahmed Efendi'nin kızı Safiye Hanım, Nuhkuyusu'nda Abdülfettah Efendi'nin yanında Abdülhakîm Efendi için hazırlanan yere defnolunduğunu söylemiştir. Abdülkâdir Efendi'nin nüfus kaydında anne adı Hatun olarak geçer ki, Hano'dan muharreftir [bozmadır].

Seyyid Zeynelâbidin Işık

Zevcesi Râbia Hanım kendisinden evvel vefat ettiği için, Abdülkâdir Efendi, İstanbul'da Cevâhir adında dul ve çocuklu bir hanım ile evlenmişti. Cevâhir Hanım Erzurumlu ve 1875 doğumlu olup, babasının ismi Mehmed, annesinin ismi Zeliha'dır. Abdülkâdir Efendi'nin ilk zevcesinden olan yegâne çocuğu Seyyid **Resul Işık**'tır. Nüfus memuru olan Resul Işık, 1895'de doğdu, 1943'te İstanbul'da vefat etti. Zevcesi Ayşe Hanım (Mehmed ile Râbia kızı) 1898'de doğdu; 14/IV/1984'te vefat etti. Zeynelâbidin, Bedreddin (1935-2005) ve Fahreddin (1938) adında üç oğlu vardır. Zeynelâbidin Işık (1928-1987), herkesçe sevilen, temizliği, dürüstlüğü ile tanınmış bir kimse idi. Füsun adında bir kızı vardır. Bedreddin Işık'ın Resul Erdinç, Receb Erman ve Abdülkâdir Erdem adında üç oğlu vardır.

6-Şemseddin Efendi

1291/1874 senesinde Başkale'de doğdu. Abdülhakîm Efendi'den mezun idi. 4/XII/1898'de, ağabeyi İbrahim Efendi'nin Karabilyan köyünde yaptırdığı mekteb-i ibtidâiyyenin muallimliğine tayin edilmiştir. 1323/1907 senesinde 33 yaşında Başkale'de abdest alırken geçirdiği sara nöbeti

sebebiyle suya düşüp boğularak vefat etti. Kabri Başkale kabristanındadır. Abdülhakîm Efendi'nin kardeşleri içinde manevî tasarrufu en kuvvetlisinin bu olduğu söylenir. Başkale halkı, karanlık bir gecede Şemseddin Efendi'nin na'şını getirirken, projektör gibi bir ışıkla yolun aydınlandığını gördüklerini anlatır. Seyyid Fehim Efendi'den istimdâd eden yanık şiirleri vardır. [Bunlardan biri için Ekler kısmına bakınız.]

Şemseddin Efendi'nin zevcesi Zibâ Hanım, Abbâsî ailesinden olup; Abdülhakîm Efendi'nin zevcelerinden Mâide Hanım'ın da akrabası idi. Sekiz çocuğundan beşi çok küçük yaşta vefat etmiştir. Şemseddin Efendi vefat ettiğinde çocukları Ahmed Cemâleddin, 6; Nazife, 3 yaşlarında; Afife ise yeni doğmuş idi. Hanımı ve çocukları, amcaları Abdülhakîm Efendi'nin himâyesinde hicret ettiler.

Şemseddin Efendi'nin oğlu Ahmed Cemâleddin Parlakışık (**Cemal Efendi**), 1317/1901'de Başkale'de doğdu. Amcaları Abdülhakîm Efendi ve bilahare Taha Efendi'de, sonra da Van'a giderek Şa'bâniye Medresesi'nde Şeyh Fehim Efendi'nin mahdumu Sıddık Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Van'da rüşdiyeyi bitirmiş; İstanbul'a yirmi yaşlarında iken gelip Süleymâniyye Medresesi'nde okumuştur. Dârülfünûn Hukuk Fakültesi'ne devam etmişse de, malî sebeplerden dolayı bitirememiştir.

Emniyet Sandığı'nda rehin memuru; aynı zamanda İstanbul vâizlerinden idi. Tekâüde ayrıldıktan sonra Süleymaniye'deki Kirazlı Mescid'de fahrî imamlık yaptı. Mevlânâ Celâleddin Rûmî hazretlerinin Mesnevî'si üzerinde mütehassıs idi. Kendisini ziyârete gelenlere mutlaka bir beyit okuyup izah eder; "Size benden yâdigâr kalsın" derdi. Hicaz'a gittiğinde Medine-i Münevvere'de mücâvir Afgan asıllı Nakşî Şeyhi Abdülgafur Abbâsî'ye intisab etmişti[312]. Mesnevî ihtisası da bu zâttan gelmektedir. Parlakışık soyadını almıştır.

Cemal Efendi, önceleri Eyüb'de; sonraları Süleymaniye'de satın aldığı evde oturdu. Hayatını Bakırköy'de taşındığı evinde tamamladı. 1396 (10/X/1976) senesinde İstanbul'da vefat etti. Vasiyeti üzerine cenâze muamelelerini, telkin ve ıskatını Hilmi Işık Efendi yerine getirdi. Kabri Eyüp Sultan kabristanında Kaşgârî Dergâhı'na giden yol üzerindedir. Necib Fâzıl Bey, vefatı üzerine "İstanbul cemâlini kaybetti" demişti.

Cemal Efendi'nin ilk zevcesi Seyyide Hamîde Hanım'dan Hasîbe Hanım (1918-1956) dünyaya geldi. Hamîde Hanım Adana'da vefat etti.

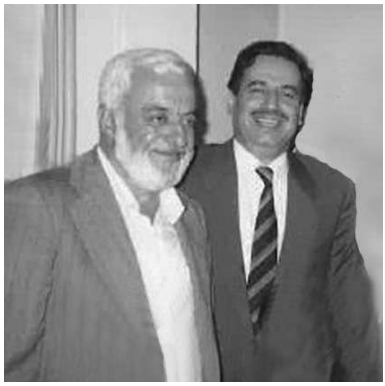
312 Bu zât Hindistanlı Şeyh Muhammed Fadl Ali Şah hazretlerinin (v.1354/1935) Medîne-i Münevvere halîfesidir. Bunun oğlu ve halîfesi Abdülhak Abbâsî, aynı zamanda merhum İsmail Çetin Hocaefendi'nin de üstadıdır.

Seyyid Cemal Efendi

Cemal Efendi'nin ikinci hanımı Zonguldaklı Gazal Hanım'dan Mehmed Hâlid (1921-1982) ve Ahmed (1922-1950) isminde iki oğlu oldu. Ahmed'in Mehmed adında bir, Mehmed'in de Mustafa, Hamid ve Mahmud isminde üç oğlu vardır. Cemal Efendi, Gazal Hanım'dan boşandıktan sonra, Seyyid Ali Efendi ile Habîbe Hanım'ın kızları Hamîde Hanımla evlendi. Bundan Şemseddin Efendi (1936-2003) ile Lebîbe (1933) ve Zibâ (1938) hanımlar dünyaya geldi. Lebîbe Hanım, Vanlı Necati Kutbay ile evlidir. Şemseddin Parlakışık'ın çocukları Ahmed Cemaleddin, Cemaleddin Ahmed, Cemal, Osman, Muhammed ve Fatıma; Hâlid Parlakışık'ın çocukları, Mustafa, Mahmud ve Hâmid; Ahmed Parlakışık'ın oğlu da Mehmed Ali'dir.

Şemseddin Efendi'nin kızı **Afîfe Hanım** (1907-1972), Başkaleli Hüseyin Ağa'nın oğlu Mahmud Efendi ile İstanbul'da evlendi. Mahmud Efendi on sene askerlik yapmış; Yemen'de bulunmuş; bilahare bozgun üzerine kaçarak İstanbul'a gelmişti. Abdülhakîm Efendi'ye "Ne iş yapayım?" diye sormuş; "Aşçılık yap! Zira cennette bir derece vardır. Bu, yalnız insanlara yemek yedirenlere verilir. Parayla yedirseler de, hâlis niyet edince böyledir" cevabını almıştı. Bunun üzerine kardeşi Hamdi Hayran ile Tahtakale'de aşçı dükkânı açtı. Abdülhakîm Efendi, Ayasofya'daki dersinden çıktığında mutlaka dükkânlarına uğrardı. Mahmud Efendi 1931 senesinde âniden hastalanarak 45 yaşında vefat etti. İki oğlu oldu. 1924 doğumlu birincisi, hizmetkâr kadının hoyratça salladığı beşikten düşerek vefat etti. İkinci oğulları Zübeyr Parlakışık'tır (1926-24/X/2009). Hamdi Hayran, Müküs'e gidip yerleşti. Afîfe Hanım, sonra Abdülhakîm Efendi'nin mahdumu Mekkî Efendi ile evlendi. Zübeyr Bey, dayısı Cemal Efendi ile kaldı. Nakliyecilik yapardı. Sevimli, hoşsohbet, mütevâzı bir zât idi. Bağlum'dadır. Ehibbâdan Hasib Bey'in kızı olan olan zevcesi Şefia Hanım'dan Ahmed, Mahmud ve Sedad adında üç oğlu vardır.

Zübeyr Parlakışık ve Enver Ören Beyler

Şemseddin Efendi'nin diğer kızı **Nazife Hanım** (1903-1986) da, hicrette Adana'da iken Mustafa Küçükaras adında buralı bir polis ile evlendi. Sonradan İstanbul'a

geldiler. Çocuğu yoktu. Kendisiyle yeğeni Seyyid Medeni Bey alâkadar olurdu. Mart 1986'da vefat etti.

7- Hâlid Ziyâeddin Efendi

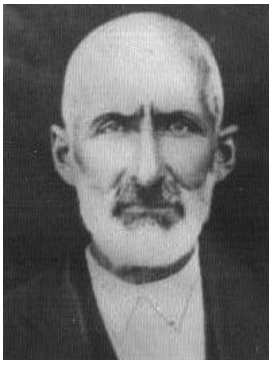
18 Muharrem 1296 [11/1/1879] tarihinde Başkale'de doğdu. Liyadin Efendi diye de bilinir. Ziyâ Efendi, ağabeyi Abdülhakîm Efendi'den me'zun bir âlim; aynı zamanda da onun telkin-i zikr ve hatm-i hâcegân için izin verdiklerinden idi.

Başkale'de ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerini bitirdi. İcâzet aldığı 1899 tarihinden itibaren hicrete kadar Başkale rüşdiye mektebinde muallimlik yaptı. Hicret dönüşü Adana'dan gelerek 1918'de Hakkâri, 1919'da Van ve 1922'de tekrar Hakkâri müftüsü oldu. 1920-1921 arasında mutasarrıflığa vekâlet etti. 1923'te Hakkâri livâ merkezinin Başkale'den Çölemerik'e nakli üzerine Başkale kazâ müftüsü olarak kaldı. Ayrıca ağabeyinin Başkale'deki medresesinde ilim neşrinde bulundu. 1921 senesi Ağustos ayında, Başkale'de ecdadından kalma harabe vaziyetteki câmiyi tamire giriştiği esnada, bir isnad üzerine Şer'iyye Vekâleti'nce vazifeden alındı ise de, isnadın çekememezlik mahsulü olduğu anlaşıldığından iki ay sonra vazifesine iade edildi.

Hakkâri vâli vekili Bekir Sami Bey'in tahrikiyle Birinci Emniyet Umum Müfettişliği'nce Ziyâ Efendi ile beraber Gevaş, Çatak, Saray ve Muradiye müftüleri hakkında hazırlanan "Cumhuriyete sadakatleri şüphelidir. Ancak mahallerinde nüfuzu vardır. Tasfiyeye tâbi tutulması hâlinde meslekî nüfuzlarından istifâde ederek menfi faaliyete geçip gayrı memnun kitleye iltihakleri şüphesiz görüldüğünden garp vilâyetlerindeki münhal müftülüklere nakledilmesinin uygun olacağı" yolundaki rapor ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 5/VI/1930 tarihli yazısı üzerine 8/VII/1930'da Baskil müftülüğüne tayin edildi. Ancak harcırahının ödenmemesi ve maddî imkânsızlıklar sebebiyle zamanında vazifesine başlayamadığı için müstâfi addedildi.

Bunun üzerine Ziyâ Efendi 13/VIII/1930 tarihinde yeni Van vâlisine bir istida verdi. Bunda hülâsa olarak şöyle demektedir: "32 senedir doğruluk, sadakat ve iffetle hizmet ediyorum. Bu, vilâyet halkınca da teslim edilmektedir. Ancak gazab-ı ilahî sırrına mazhar olan önceki vâli Bekir Sami Bey, birçok namus erbâbına sürdüğü lekelerden bir parçasını da bana sürmüştür. Bu sebeple Baskil'e tayin edildim. Vatanın her köşesini kendi evim ve vazifeyi de mukaddes bildiğim için yola çıkabilmek için gereken

harcırahı ihtiyaç sebebiyle bir an evvel talep ettim. Bu talebim, vazifeyi sekteye uğratmak olarak görülüp müstâfi sayıldım. Bunun teessürünü izâle edemediğimden dolayı münhal bir müftülük vazifesini talep ederim".

Seyyid Ziyâeddin Efendi

Başkale kaymakam vekili Fazlı Bey, "Son Şark isyanında menfi ruhlu bazı şahıslar ile ayaklanmaya hazırlanan bazı aşiretleri hükûmet lehine ıskat etmek suretiyle yüksek hizmetleri geçmiştir. Bu zâtın kazâda bırakılmasıyla hükûmetçe varlığından istifâde edilebilir. Ziyâ Efendi sıradan hocalardan olmayıp asrî ve oldukça ilim ve irfan sahibi bir hocadır. Vazifesinde kalması memleket selâmeti namına arzolunur" mealindeki 5/III/1931 tarihli yazısıyla Ziyâ Efendi'yi tezkiye etti. Yeni Van vâli vekili Kemal Bey de 14/III/1931 tarihli yazısıyla "Ziyâ Efendi'nin gerek evvelce nâfi hizmetleri geçmiş; gerekse mezkûr kazâ dâhilinde son olarak vukua gelen Kürt hâdisesinde yine birçok yararlığı ve isyana hazırlanan halkı ıskat ve hükûmete ısındırmak gibi tenvir ve irşat yolunda hizmeti görülmüştür. Türklüğe nâfi [faydalı] bir şahsiyet olduğuna binâen tekrar Başkale kazâsına müftü tayin edilmesi arzolunur" diye yazmıştır. Diyânet İşleri Riyâseti de bunu muvafık görmüşse de, uzun yazışmalar neticesinde 26/I/1932'de hükûmet "kendisinin cumhuriyete layık bir vazifedar olamayacağı" gerekçesiyle bu talepleri reddetmiştir.

Maddî sıkıntıya düşen Ziyâ Efendi, 1933 senesinde münhal bir imamlık talep etmişse de câmilerin vakıflara bağlandığı gerekçesiyle talebi yerine getirilmemiştir. 23 lira 12 kuruş maaşla tekâüde sevkedilmiştir. Mayıs 1938 tarihinde cevaz-ı istihdam kararı verilerek, tekrar Başkale müftüsü olmuştur. 2 Eylül 1943 tarihinde, 4 senedir çektiği mide kanserinden vefat etmiştir. Başkale kabristanındadır. Abdülhakîm Efendi'nin Başkale'de ders verdiği câmi, bugün Ziyâeddin Efendi'nin ismini taşımaktadır.

Ziyâ Efendi, Arvas soyadını almıştır[313]. 1908'de Gever'in Bacirge nahiyesinden İsmail Efendi'nin kızı Esma Nene Hanım ile evlendi. Bu hanım 1947 senesinde 58 yaşında vefat etti. Dört oğlu muhacirlik sıkıntıları esnasında küçük yaşta iken vefat ettiler. Bunlardan en büyüğü Hilmi 14 yaşlarında idi. İkinci oğlunun adı da Harun idi. Ayrıca iki kızından **Meryem Kadriye Hanım** (1919-1984), Van'da bir Kadir Gecesi babası câmide

313 DİB, sicil numarası 1923-1520.

teravih namazı kılarken dünyaya gelmiş ve ismini orada bulunan zamanın Van vâlisi koymuştur. Vanlı millî emniyet müfettişi Cüzeyri (Oskay) Yazıcı (1906-1963) ile evlenmiştir. Mâcide (=Emin Oskay), Sâcide (=Niyazi Oskay) ve Câvide (=Başkaleli Hüsnü Acar) adında üç kızı olmuştur. Ziyâeddin Efendi'nin ikinci kızı **Meryem Kudsiye Hanım** (1921-2003), önce Müküslü Mehmed Sıddık Orhan ile evlenmiş; bundan Ahmed Hamdi Orhan adında bir oğlu; sonraki zevci Başkaleli Rıfat Oskay'dan da Mustafa, Ekrem, Hikmet ve Mehmed adında dört oğlu ve iki kızı olmuştur.

8-Mahmud Efendi

Abdülhakîm Efendi'nin yegâne anne ayrı kardeşidir. Annesi Meryem Hanım'dır. Ağabeyinden okuyup mezun olmuş; ancak 1908 senesinde genç yaşta iken vefat etmiştir. Büyük amcası Seyyid Hamid Paşa'nın kızı Kıymet Hanım ile evlenmiş; **Abdülhalîm** ve **Rukıyye** adında iki çocuğu kalmıştır. Abdülhalîm çok küçükken vefat etmiştir. Kıymet Hanım 1951'de vefat etti. Rukıyye Hanım (1908-1985), aile içinde ilmi ve kültürüyle öne çıkmış hanımlardandır.

Seyyide Rukıyye Hanım'ın oğlu Seyyid Aydın Arvasi Bey anlattı:

"Annem, Efendi Hazretleri'nin kızı Mâhide halanın akranı idi. İki aylık iken babasını kaybetmişti. Babaannesi Meryem Hanım çok namlı, dirâyetli, bir Osmanlı hanımı imiş. Halife Mustafa vefat edince, Nehri'den Seyyid Taha Hakkârî hazretlerinin torunu Seyyid Sıddık Efendi kendisini istemiş. Zira Nehri tekkesini çekip çevirecek bir hanıma ihtiyaç varmış. Meryem Hanım böyle bir hanımmış. Efendi Hazretleri gönülsüz imiş; ama üstadlarının evlâdına muvafakat etmekten başka çare bulamamış. Bundan Küçük Şeyh Taha doğmuş. Meryem Hanım, torunu Rukıyye Hanımı özlermiş. Esterler [katırlar] gönderir, kızı Nehri'ye getirtirmiş. Efendi Hazretleri istediği zaman da, esterlerle geri gönderirmiş. Hicrette Rukıyye Hanım, Efendi Hazretleri ile berabermiş. Efendi Hazretleri'nin âilesinden en çok sevdiği Faruk Bey ise, hanımlardan da Rukıyye Hanım idi. Efendi Hazretleri'ne bir şey söylemek isteyen hanımlar, Rukıyye Hanım'ın tavassutunu isterlerdi. Anneme mavi-yeşil gözlerinden ötürü "Cavşin" derlerdi. Efendi Hazretleri de "Şini" dermiş. Rukıyye Hanım Abdülhakîm Efendi'nin zevcesi Esmâ Hanım'dan sonra, ailenin en âlim hanımı olarak bilinir. Buna o zamanlar canlı bir ilim merkezi olan Nehri'de sahip olmuştur.

Annem, Efendi Hazretleri'nin yeğeni Seyyid Ali Haydar ile evlenmiş; bir sene sonra (1928) dul kalmış. Emin adındaki oğlu da küçükken vefat

Seyyid Aydın Arvasi

etmiş. Babam Safî (Seyfi) Efendi de, Efendi Hazretleri ile hicrete çıkmış. Adana'da iken rüşdiye mezunu olduğu için kendisini iskân memuru yapmışlar. Sonra İstanbul'a gelmiş. Hanımı da vefat ettiği için, annemi istemiş, vermişler. Dergâhın arkasında Bülbülderesi'nde oturduk. O zaman oralarda köşkler vardı. Güzel bir dere akardı. Anneannem Kıymet Hanım da bizimle idi. Sonra Van'da bir tarlası vardı, oraya gidip bir çadır kurdurdu, bir ay kaldı. Bir gün 'Rukıyye çadırı temizle, Efendi Hazretleri gelecek, kirli görmesinler' dedi. Annem söğüt yaprakları ile çadırı temizledi, Kıymet Hanım yatakta doğruldu ve kelime-i şahâdet söyleyerek vefat etti.

Ben 1932 doğumluyum. Efendi Hazretleri'nin elini çok öptüm; hatta bana para verdiğini hatırlarım. Bir ara Beylerbeyi'nde oturduk. Efendi Hazretleri oraya ziyarete gelirdi. Bir defasında bize teşrif etti. Annem kaz pişirmişti. Efendi Baba kaz eti sevmezdi. [Kaz eti çok yağlı ve ağır olur.] Annem bunu bildiği için kaz etini tavuk eti gibi didikleyip pilavın üzerine koyarak takdim etti. Efendi Baba yedi. Ayrılırken 'Kızım, zannetme ki amucen kaz eti ile tavuk etini ayıramayacak kadar bunamıştır' diye latife etti. 1950 senesinde babamın vazifesi sebebiyle Van'a taşındık."

9-Muteber Hanım

Halife Mustafa Efendi'nin iki kızından biridir. Halazâdesi Teymuroğullarından Said Bey ile evlendi. Muteber Hanım zevcini kaybettiği için, ağabeyi Abdülhakîm Efendi ile beraber hicrete gitti. İstanbul'da Kaşgârî Dergâhı'nda kaldı. 1341/1925 senesinde vefat etti. Edirnekapı kabristanındadır. Seyyid Ma'sum Efendi'nin oğlu milletvekili Abdülhakîm Arvas ve Seyyid Şefik Efendi ile yan yanadır. Abdürrahim Zapsu bunların ayakucunda; oğlu Pertev, Tevfik Demiroğlu ve Emine Hanım da bunun ayakucundadır. Mekkî Efendi ile ehibbâdan Ziyâ Bey ve zevci Sueda Hanım da burada iken sonradan yol geçmesi sebebiyle naklolunmuştur. Ehibbâdan Hayri Aytepe Paşa ile terzi Hâbil Bey de buradadır.

Muteber Hanım'ın iki çocuğu vardır. Kızı **Emine Hanım,** Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Mekkî Efendi ile evliydi. İki oğlu olmuştur. Muteber Hanım'ın oğlu **Ahmed Tevfik Demiroğlu** (1904-8/V/1987) Ankara'daki birinci mecliste kâtiplik yapmış; bilahare maliyeye intikal ederek İstanbul defterdar muavini olmuştur. Malî mevzulara vukufundan dolayı Demokrat Parti

zamanında sık sık Ankara'ya meclis komisyonlarına çağrılırdı. İhtilâlden sonra vazifesinden ayrıldı. Suudî Arabistan ve Kuveyt'te çalıştı. Amcası Memduh Bey'in kızı Nefise Hanım ile evliydi. Ayla, Said ve Lebriz adında üç çocuğu vardır. Aynı aileden bir Tevfik Demiroğlu daha vardır; Meşrutiyet ve Ankara meclisinde Van mebusu idi.

10- Râbia Hanım

Halife Mustafa Efendi'nin diğer kızıdır. Zevci, İran'ın Sünnîlerinden bir seyyid ailesine mensup idi. Oğlu Seyyid Aziz, 1950'li yıllarda Isfahan'da radyo spikeri idi. Dayısı Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Mekkî Efendi ve dayısı Şeyh Mahmud'un kızı Rukıyye Hanım ile mektuplaşırdı. Sonradan kendisiyle irtibat kesilmiştir.

Vapurda... Sağdan Abdülhakîm Efendi, Şâkir Bey, Nedim Bey, Dârüşşafakalı bir genç

ABDÜLHAKÎM EFENDİ'Yİ SEVENLER

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin etrafındaki topluluk iki kısım idi: Bunlardan birinci kısım ona mensup olanlardı ki, bizzat Abdülhakîm Efendi tarafından "ehibbâ" diye adlandırılmışlardır. Ehibbâ, habîb [sevilen] kelimesinin cem'idir. İkinci kısım ise, mensup olmayıp, kendisini sevenlerden ibâretti. Gerek tekkeye gelerek, gerekse câmi derslerini dinleyerek kendisini seven pekçok kimse vardı. Ehibbâ da iki kısım idi: Birinci kısım, tekkeler kapatılmadan evvel Abdülhakîm Efendi'ye intisab ederek vazife alanlardı. Bunlardan Başkale devresine ait olanlardan pek azı bilinmektedir. İstanbul'a geldikten sonra intisab eden Rıfkı Bey, Ziyâ Bey, Mustafa Kaptan, Hâlid Bey, Hasan Hâfız bunlar arasında en önde gelen zâtlardır. İkinci kısım ise tekkelerin kapatılmasından sonra Abdülhakîm Efendi'ye bağlananlardı ve birkaçı müstesnâ hemen hiçbiri tarîkat vazifesi almış değildi; vazife alanlar da teberrüken intisaplı idi. Hâbil Bey, Hilmi Işık Efendi, İlyas Ketenci Bey, tekkenin genç mensuplarındandır.

Abdülhakîm Efendi, Sefîne-i Evliyâ'ya verdiği hâl tercemesinde der ki: "Turûk-i aliyyeye intisâb iki suretle olur: Birisi yalnız teberrüken olan kısmdır. Bu kısmın fevâid-i kesîresi [çok faydaları] vardır. A'zâmîsi intisâb eden zâtın tâat ve ibâdât ve a'mâl-i şer'iyyenin îfâsına yüsr ve suhûlet [şer'î amellerin yapılmasında kolaylık] hâsıl olmasıdır. İkincisi seyr-ü sülûkdür ki mücâhedât ve riyâzât ve makâmât ve şedâid ile îfâ-i a'mâl-i bâtıniyye etmekdir. Yalnız a'mâl-i zâhiriyye kâfî gelmez; zîrâ terakkî bâtınca olur. Bâtının terakkîsi a'mâl-i bâtınıyyeye mütevakkıfdır. Bu iki kısmın her birisinin kendisine münâsib erkân ve şerâit ve âdâbı vardır."

Abdülhakîm Efendi'nin hayatının Başkale devresinde, kendisinden hem hususî medresesinde ders okuyan, hem de tarîkat alanlar vardır. İstanbul'da hem medrese ve mekteplerde ders vermiş; hem câmi vaazlarına çıkmış; hem de müridlere hususî olarak tarîkat vermiştir. Tekkeler ve medreseler kapatılınca, artık tarîkat vermekten kaçınmış; câmi dersleriyle iktifâ ederek; muayyen bazı tâliblere hususî ders okutmuştur.

Tasavvuf terbiyesinde, üstad baba yerinde, hatta daha ileri olduğu için, mensupları Abdülhakîm Efendi'ye "Efendi Baba" derdi. Ayrıca Osmanlı gelenek ve edebine uygun olarak "Efendi Hazretleri" tabiri de çok kullanılırdı.

Hanımlardan da câmi derslerine ve tekkeye devam edenler olduğu gibi; ehibbâ hanımlarından da kendisine mensup olanlar vardı. Ehibbâ hanımları, kocalarıyla tekkeye geldiklerinde Abdülhakîm Efendi'nin huzuruna çıkar; kendisini eski usul üzere etekleyip hareme çekilirlerdi. Abdülhakîm Efendi, bu hanımlarla oturup konuşmaz; harem-selâmlık usulüne dikkat edilmesini ehemmiyetle tavsiye ederek, "Zevcesini, kızını yabancı erkeklere takdim edene, deyyus denir" buyururdu.

Tekkede umumiyetle Cuma günleri hatm-i hâcegân yapılırdı. Bu esnâda ortaya bir sürahi su konur; hatm-i hâcegândan sonra Abdülhakîm Efendi herkese bu sudan dağıttırırdı. Nakşî an'anesi icabı, içeriye intisablı olmayan alınmazdı.

Vefatlarından sonra kendisinden vazifeli olanlardan bazısı hatm-i hâcegâna devam etmiştir. Bu hatm-i hâcegânlara Cevad (Yücemen) Bey, Fahri (Ilgaz) Efendi, Türk Ticaret Bankası'nın hukuk müşaviri Sadık (Taşlıca) Bey, terlikçi Mustafa Efendi, pamuk tüccarı Abdülkâdir (Binbaşıoğlu) Efendi, mestçi Hasib (Üçışık) Efendi, Beylerbeyi'nden Mustafa (Şekerci) ve Mehmed (İnce) Bey, Beşiktaş'dan Ahmed Râşid (Özyaka) Bey, Kızılay'da memur Necmeddin Efendi ve Nihat (Külte) Beyler gelirdi. Bu hatm-i hâcegânlar, evvelce Şekercilerin Küplüce'deki evinde, sonra Fahri Efendi'de, sonra Eyüb'de Hâfız Hüseyn Efendi'de, sonra da Necmeddin Tâceddin Efendi'de, bazen de Kadırga'da Nihat Külte'nin evinde yapılırdı. Fahri Efendi çok güzel pilav pişirirdi ve hatm-i hâcegâna gelenlere ikram ederdi.

Ehibbâdan bir kısım, 1951-1959 yılları arasında Kuleli askerî lisesinde kimya muallimi olan Hilmi Işık Efendi'nin Beylerbeyi'ndeki, sonra Fâtih'deki evinde her hafta pazar günleri öğleden sonra bir araya gelirdi. Sohbet edilir; Hilmi Efendi Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî okurdu. Sonraları yalnızca cenazeden cenazeye bir araya gelebildiklerinden dolayı birbirlerine yakınırlardı.

Tanıyanların üzerinde ittifak ettikleri bir husustur: Ehibbânın hemen hepsi kültür, edep, terbiye ve nezâketleri ile başkalarından temyiz edilirdi. Büyük bir âlimi görüp istifâde ettikleri hemen anlaşılırdı. Nitekim Abdülhakîm Efendi'nin "Bizim meclisimizde bulunanlar, sükûttan başka bir şey görmeseler bile, din bahsinde âlim geçinenlerin hatâlarını keşf ederler" buyurduğunu Hilmi Işık, Mehmed Şekerci, Necib Fâzıl Beyler ve başka ehibbâ rivâyet etmiştir.

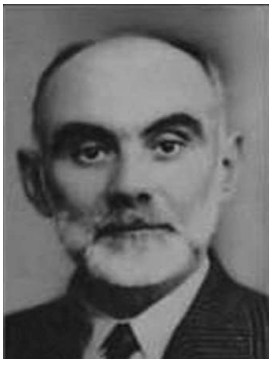
İstanbul'un, mensupları en entelektüel vasıfta bulunan tekkesi Gümüşhânevî Tekkesi olarak bilinir. Bununla beraber, Seyyid Abdülhakîm

Efendi, Şark'ta yetiştiği ve İstanbul'a geç tarihlerde geldiği halde, etrafında şairler, yazarlar, gazeteciler, hattatlar, hocalar, şeyhler, zâbitler, doktorlar, memurlar, muallimlerden müteşekkil entelektüel bir topluluğun teşekkül etmesi dikkat çekicidir. Aynı tesir, Abdülhakîm Efendi'nin talebelerinden Hilmi Işık Efendi'nin etrafında teşekkül eden topluluk için de söylenebilir. Bunda, bir mürşid-i kâmil ve mükemmil olmanın yanında, Abdülhakîm Efendi'nin hem zâhirî, hem de bâtınî (tasavvufî) ilimlerdeki ihtisası, şer'î prensiplerden taviz vermeyen tavrı, bilhassa fıkıh ilminin tahsil ve tatbikine gösterdiği ehemmiyet, günlük gazeteleri takip edecek derecede dünyada olup bitenlerden haberdar oluşu gibi hususların da rolü vardır.

Ehibbânın terceme-i hâlleri ve yukarıda zikredilenlerin dışındaki hususiyetleri aşağıya alınmıştır. Burada isimler alfabetik olarak sıralanmıştır. Ehibbâdan olmayıp, kendisini sevenler veya bir vesileyle irtibatı olanlar hakkında da muhtasar malumat verilmiştir. Ehibbâdan ismi tesbit edilemeyen ve buraya alınamayanlar da vardır.

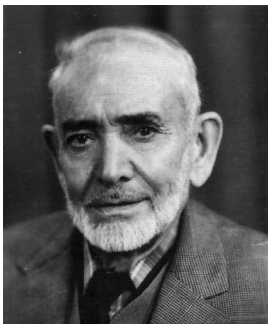
Abdurrahman Elmasoğlu (1906-?). Ohrilidir. Aşçı idi. Eyüb'de Kurukavak Durağı Sokak'ta otururdu. Dükkânı Çemberlitaş'ta idi. Abdülhakîm Efendi zaman zaman kendisine uğrardı.

Abdurrahman Gürses (1909-1999). Hendeklidir. Abaza asıllıdır. Hâfızdır. Bayezid Câmii imamı ve Gönenli Mehmed Efendi'den sonra reisü'l-kurrâ idi. Bir Ramazan gecesi Esad Efendi'nin de hazır bulunduğu bir cemaate terâvih imamlığı yapması sebebiyle Menemen'e götürülmüş; mahbesde Yalovalı Şerefeddin Efendi ile beraber kalmış; beraat etmiştir. Menemen'de iken Abdülhakîm Efendi, kıraatini beğendiği bu genci namazda imam yaparak kendisine iktidâ etmişti. Oradaki hocaların buna şaşırması üzerine de, "Boru temiz, içinden akan su da temizse, bu su içilmez mi?" buyurmuştur. Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından berber Enver Bey'in kayınbiraderidir. Karasulu Abaza Gülizar Hanım'dan Adnan ve Kenan adında iki oğlu, Leyla adında bir kızı vardır.

Abdurrahman Gürses

Abdülkâdir Binbaşıoğlu (1898-2/IX/1984). Kayserili pamuk tüccarı idi. Ayrıca sabun, deri de alıp satardı. Dükkânı yoktu, seyyar tacirdi. Abdülhakîm Efendi'ye tekkeler kapanmadan evvel intisab etmişti. Bir ara Abdülhakîm Efendi'nin tavsiyesiyle Akhisar'da sabunculuk yaptı. Sonra yine Abdülhakîm Efendi'nin işaretiyle İstanbul'a nakletti.

Abdülkâdir Binbaşıoğlu

Beykoz'da otururdu. Beykoz Şahinkaya'da medfundur. Abdülhakîm Efendi'ye dair bazı menkıbeler nakletmiştir. Abdülhakîm Efendi'nin kendisine cevaben yazılmış küfr alâmetlerine dair bir mektubu vardır.

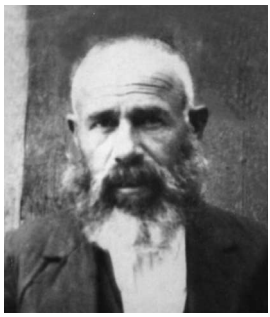
Zevcesi Bahtiye Hanım'dan Ahmed (1921-2003), Nezahat (1923-1979) ve Nâdide (1931-2002) adında üç çocuğu olmuş; sonra bu hanımdan ayrılarak Lütfiye Hanım ile evlenmiştir. Ahmed'in Seyyide, Venhar ve Lütfiye adında üç kızı vardır. Kayserili Rıza Kamaşalı ile evlenen Nezahat'ın Rıza ve Asuman Özbahar adında iki çocuğu; aynı zamanda Abdülkâdir Bey'in üvey oğlu olan Suşehri asıllı Süreyya Ali Görgün ile evlenen Nâdide'nin Mehmed Ali, Zekiye ve Zehra adında üç çocuğu vardır.

Abdüllatif Topçu (1909-Nisan 2004). Babası Ali Efendi, Erzincanlı Nakşî Şeyhlerinden Mustafa Fehmi Efendi'nin oğlu, Erzincan Müftüsü Osman Fevzi Efendi'nin kardeşidir. Abdüllatif Bey, Halıcıoğlu Hasköy İlkmektebi'nde muallim idi. Kıztaşı'nda otururdu. Meşâyih-i Nakşibendiyye'den Mahmud Sâminî hazretlerinin halîfesi olup, Antalya'da 1964 senesinde 100 yaşını aşkın vefat eden Kiğı Müftüsü Mehmed Nureddin Efendi'ye mensuptu. Nureddin Efendi, Abdülhakîm Efendi'yi sever ve zaman zaman ziyaret ederdi. Abdüllatif Bey, üstadıyla zaman zaman Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete Kaşgârî Dergâhı'na gittiklerini anlattı. Abdülhakîm Efendi'nin kendisine, "Tâifeyi nisâya mutlak mânâda itimat etmemek ve her sözlerine ehemmiyet vermemek lâzımdır" diye nasihat ettiğini anlattı. "Bir defasında çok sıkıntıdaydım. Abdülhakîm Efendi'nin elini öptüm. O sıkıntının bir anda boğazımdan bir bulut gibi çıkıp gittiğini gördüm" dedi.

Abdülmecid Perihanoğlu (1877-1962). Seyyid Abdülhakîm Arvâsî' nin müstesnâ talebelerinden ve hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda izin verdiklerindendi. Van'da tevellüd, yine Van'da vefât etmiştir. Aslı Buhârâ'dan gelme bir aileye mensuptur. Babası Molla İsmail, Seyyid Fehim hazretlerinin bizzat müntesiblerindendi. Seyyid Fehim Efendi Van'da bulunduğu müddetçe, bu talebesinin Aşağı Norşin mahallesindeki evini teşrif edip, bahçesinde sohbet buyururdu.

Abdülmecid Efendi ondört yaşına kadar Van'daki bir medresede okudu. Sonra Başkale'ye giderek, Abdülhakîm Efendi'nin hususî medresesinde dört sene ilim tahsil edip, icâzet aldı. Sonra Van Mekteb-i İbtidâiyyesi'nde

(ilkmektepte) muallim-i evvel (başöğretmen) ve Van Mekteb-i Rüşdiyyesi'nde (ortamektepte) Arabî muallimliği yaptı. Bilahare Van Mahkeme-i Şer'iyye Başkâtibliği; sonra da Kâdı Vekilliği'nde bulundu. Cumhuriyet'ten sonra şer'î mahkemeler kaldırılınca, Van Müftülük Müsevvidi oldu. 1926 yılında sürgüne gönderilen Seyyid Ma'sum Efendi'nin yerine bir müddet müftülüğe vekâlet etti.

Abdülmecid Perihanoğlu

Abdülhakîm Efendi'nin yanında büyükçe bir kâfile ile hacca gitti. Abdülhakîm Efendi ve mahdumu Mekkî Efendi'nin Abdülmecid Efendi ve oğlu İsmail Efendi'ye birçok mektubu vardır. Hanefî fıkhına derin vukuf sahibiydi. Van Müftüsü Seyyid Kâsım Efendi anlattı: "Biz, Hanefî'ye dair en girift meseleleri çözemezdik. Araştırmaya vaktimiz de olmazdı. Abdülmecid Efendi'ye sorardık. Hem meselenin hallini, hem ne mehazını bize hemen söylerdi."

Van'ın işgali üzerine ailesiyle Bitlis'e, buradan da Adana'ya gitti. Eski Van vâlisi Cevdet Bey burada vâli idi. Kendisine riâyet etti. Haliliyye İbtidaî Mektebi'nde muallimlik buldu. Van'ın istirdâdı [geri alınması] üzerine geri döndüler. Fakat geride ev ve mülklerinden ancak bir harabe kaldığını gördüler. Kaçan Ermenilerden kalan bir eve yerleştiler.

Abdülmecid Efendi'nin oğlu İsmail Hakkı Perihanoğlu (1910-1986), Van'da idare-i hususiye [özel idare] müdürlüğü yaptı. O da ilim sahibi idi. Vanlı olmak hasebiyle Said Nursî'yi tanırdı. Üstadlarıyla bir şekilde irtibatı olan herkesi Nur talebelerinin kendilerinden sayması âdetine rağmen, hakikatte babası gibi Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerinden idi. O'nun Sefer-i Âhiret Risâlesi'ni okurken vefat etti. Hatta hastayken bunlardan ziyaretine gelenlere bunu kast ederek, 'Risâle okuyorum' der; onlar ise Risâle-i Nur okuduğunu zannederlerdi. Oğlu Ahmed Bey, ayakkabıcı; Zeynelâbidin Bey ise memurdur.

Abdürrahim Zapsu (1890-1958). Abdülhakîm Efendi'nin halası Zeliha Hanım'ın torunudur. Seyyid Muhyiddin Efendi'nin kızı Zeliha Hanım ile İrîsân beylerinden Hacı Tayyar Bey Abbâsî'nin kızları Emetullah Hanım, âyândan Tabibzâde Hasan Pertev Bey ile evlenmiş; bu evlilikten Abdürrahim Zapsu dünyaya gelmiştir. Seyyid Emin Garbi Arvas, Tabibzâdeler'in Başkale havâlisine

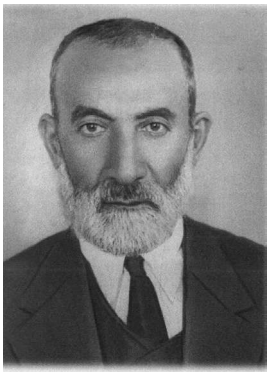

Abdürrahim Zapsu

memuriyetle yerleşmiş Arnavud asıllı bir âile olduğunu söylerdi. Son zamanlarda Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin soyundan oldukları rivâyeti çıkmıştır. Abdürrahim Zapsu, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin biraderi Seyyid Taha Efendi'den okumuş; Van Dârülmuallimîni'ni, Ankara maliye mektebini ve Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi'ni bitirmiştir. Arapça, Farsça, Almanca ve Rusça bilirdi. I. Cihan Harbinde Ruslara esir düşmüştür. Muallimlik ve maliyecilik yapmıştır. 1946'dan itibaren birkaç sene boyunca aylık Ehl-i Sünnet Mecmuası'nı çıkarmıştır. Çok sayıda te'lifâtından İslâm Tarihi meşhurdur.

Bedirhanîlerden Murad Remzi Çınar'ın torunu, deniz zâbiti ve Arûsî şeyhi Aziz Çınar'ın kızı Hidâyet Hanım ile evlendi. Metin, Mustafa Pertev ve Ayşe Hâle adında üç çocuğu vardır. Hâle, maktul gazeteci (1992) Musa Anter ile evlenmiştir; Anter, Rahşan ve Dicle adında üç çocuğu vardır. Almanya'da iplik ticaretiyle meşgul olan ve bilahare Azizler Holding'i kuran Pertev Zapsu, Gaye Uzel ile evlenmiş; 1987'de vefat etmiştir. Oğlu Cüneyd'dir. Gaye Hanım, Esma Gündoğdu'ya verdiği ve Yeni Aktüel mecmuasının 25 Ekim 2005 tarihli nüshasında neşrolunan röportajda şöyle diyor: "Kayınpederim, -Abdürrahim Zapsu- Abdülhakîm Arvâsî hazretlerine bağlı Nakşibendî'ydi. Eşim de babasından dolayı aynı dergâhtandı". Abdülhakîm Efendi'ye 'Bâğ-ı ulûm ve hikmeti hafbu hâkişâ bîn nikâb/ Verbû nûri vasletî râbû dinâf bîn hicâb' diye başlayan ve 'Ruje diyâ âbir mazin târifi **hâtif gûte men**/Sîstu du hazeru sîsadin çu âlemâ mülki kitâb' diye tarih düşüren 12 beyitlik Kürtçe mersiyesi vardır.

Abdülvehhâb Evyap (1875-1963). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Hasankalelidir. Ahmed Hânî soyundandır. Sultan Mecid ve Sultan Aziz devri hocalarından Aliyyü'l-Evvâb adında bir Şâfiî âliminin oğludur. Babası, Ramazan-ı şerifte İstanbul'a giderek huzur derslerine katılırdı. Annesi Kundakçıoğlu vakfiyesi bânisi [kurucusu] Abdurrahman Efendi'nin torunu Mehmed Efendi'nin kızı Selime Hanım'dır.

Abdülvehhâb Evyap

Seyyid Fehim Efendi'yi de görmüştür. Bunun hikâyesini kendisi şöyle anlatırdı: "Erzurum'da medrese tahsilimi bitirmiştim. Okumak istiyordum. Aradığım büyük âlimin Bitlis'te Abdülcelil Efendi olduğunu söylediler. Bitlis'e gittim. Sordum. Müküs Şeyhi Seyyid Fehim hazretleri Van'a geldi, Şa'bâniyye Câmii'nde onun yanındadır dediler. Oraya gittim. Kendi kendime, büyük âlim Abdülcelil

Efendi, kürsiye çıkmış, ilim yayıyor, herkes onu dinleyip istifâde etmektedir, diye düşünüyordum. Câmiye girdim. Herkes başını eğmiş, edeble oturuyor; karşıda ise nur gibi tatlı bakışlı bir zât vardı. Herkes hürmetle ona dönmüştü. Herhalde Abdülcelil Efendi bu nur yüzlü, heybetli, tesirli zâttır diyordum. Fakat soracak kimse bulamadım. Çünkü herkes boynunu bükmüş, dalmış halde dinliyordu. Ansızın önüme bir genç geldi. 'Ne arıyorsunuz?' dedi. 'Abdülcelil Efendi hazretlerini arıyorum, kürsideki zât mıdır?' dedim. 'Hayır, işte şudur' diyerek en geri sırada boynunu bükmüş, edeble oturan birini gösterdi. 'İstersen sen de otur' dedi. 'Karşıdaki zât kimdir?' dedim. 'Müküs Şeyhi Seyyid Fehim hazretleridir' dedi. Nice zaman sonra, bu gencin Seyyid Abdülhakîm Efendi olduğunu öğrendim. Biraz sonra ezan okundu. Sünnetler kılındı. Seyyid Fehim hazretleri imam oldu. Safları düzelttik. İmamla birlikte tekbir getirirken, onun tekbir sesiyle, bütün cemaat elektrikle çarpılmış gibi titremeğe başladık. Şimdi altmış sene oluyor, imamın o tekbir sesi hâtırıma gelince, hâlâ titrer, kalbimde o gün olduğu gibi bir hâl olur. Anladım ki, Seyyid Fehim hazretlerinin tasarrufu çok kuvvetlidir. Bir kaç gün Van'da kaldım. Kendilerinden ayrılmadım, ayrılamadım. Çünkü beni çekiyordu. Kendimde çok garib haller, o zamana kadar bilmediğim zevkler, arzular, manevî beşâret ve işâretler, terakkî halleri buldum. Düşüncelerim, hâlim, kalbim, rüyalarım değişti. Sanki bir başka âlemde idim. Birkaç gün sonra bu haller kalmadı. Çok üzüldüm. Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye derdimi açıp; Bir kabahat ettimse, beni bağışlasınlar, anlamadım ne oldu; sudan çıkmış balık gibi oldum, dedim. Tebessüm edip, 'Üzülme o haller senden değildi. Hazret-i Şeyh'in tasarrufu ve ikramı idi. Bu yolda olanlardan bazı şeyler sana tattırdılar, haber verdiler. Çalışırsanız, o hallere ve zevklere kavuşursunuz, perdenin arkasına geçersiniz, nefsi geride bırakırsınız' cevabını verdi. Mürşid-i kâmilin nasıl bir insan olduğunu o zaman anladım." [Torunu Fikret Evyap'tan]

Abdülvehhâb Efendi, Abdülhakîm Efendi'den okuyup icâzet aldı. 1899-1910 arası Kiğı ve 1910-1913 arası Hınıs müftülüğü yaptı. İstanbul'a gelip 11 Şaban 1332'de Medresetü'l-Kudât'ı bitirerek Samarra kâdısı oldu (1914-1917). Hicret sebebiyle Musul'da bulunan Abdülhakîm Efendi'ye tesadüf etti. Reşâdiye (1918-1922), Gördes (1922-1924) Kâdılığı, Eğridir mahkeme âzâlığı (1924-1925), Salihli asliye mahkemesi âzâlığı (Haziran 1925-Şubat

Rıfat Evyap

1927) yaptı. Üç talâkla boşanmış bir kimsenin dâvâsında medeni kanuna göre nikâhın devamına hüküm vermek kendisine ağır geldiği için, adliye vekâletine şikâyetvâri bir istifâ yazarak hâkimlikten ayrıldı. 1927'de Erzurum noteri oldu. 1940'da tekâüde ayrıldı. 1963 kışında İstanbul'da vefat etti. Cenaze namazı Eyüp Sultan Câmii'nde kılındıktan sonra, Kaşgârî Dergâhı'nın bulunduğu sırtın Haliç'e bakan yamacında defnedildi. Kâdı Beydâvî'ye hâşiyesi ve Mesnevî'ye şerhi vardır. Sebilürreşad ve Ehli Sünnet mecmualarına yazılar yazdı. Vaniköy, sonra Kandilli'de oturdu.

Kiğı müftüsü iken evlendiği Kiğılı Dilşad Hanım'dan **Mehmed Rıfat Evyap** (1903-1992), Zekiye ve Behiye adında üç çocuğu oldu. Zekiye Hanım, Erzurumlu kundura müteahhidi Faruk Güzeldere, Behiye Hanım ise manifaturacı İhsan Oltulular ile evlendi. Rıfat Bey, rüşdiye tahsilini tamamladıktan sonra babasının kâtipliğini ve müstantıklık [sorgu hâkimliği] yaptı. Musul'da sabunculuk yapan bir ailenin evinde kalan Abdülhakîm Efendi, Abdülvehhâb Efendi'ye "Rıfat'ı sabuncu yapalım" buyurmuştu. Rıfat Bey, Erzurum'da babasının kâtibi iken, Bolşeviklerden kaçmış Abdullah Hamidof adında bir Tatar muhacirinden 20 altın lira karşılığında sabunculuğu öğrendi. 1927 yılında Erzurum'da, 1943'ten sonra da İstanbul Vaniköy'de sabun fabrikası ve bilahare Evyap Şirketi'ni kurdu. Tabipler, yüksek tansiyon sebebiyle sık sık burun kanaması yaşadığı için Erzurum'u terk edip sahile yerleşmesini tavsiye edince, Abdülhakîm Efendi'ye arzetti. O da derhal İstanbul'a gelmelerini söyledi; tekkede görüştükten birkaç gün sonra da Abdülhakîm Efendi İzmir'e sürgün edildi. Rıfat Bey ve oğulları, bütün muvaffakiyetlerinin Abdülhakîm Efendi'nin işaret ve teveccühü sayesinde olduğunu söylerlerdi. 19/I/1992'de vefat etti. Eyüp Sultan'dadır. Gümüşhaneli Hedise Hanım (v.2002) ile evlenen Rıfat Bey'in, Ahmed Fikret (1932), Mehmed Fethi (1947), Nimet, Nebahat, Selime ve Mürüvvet isminde altı çocuğu vardır.

Abdülvehhâb Efendi âlim ve hâl sahibi olduğu kadar, mütevâzı bir zât idi. Bir gün Erzurum'da büyük bir sabun kazanının önünde durmuş, oğluna, "Bunun içi, ne kadar sabun alıyor?" diye sormuş. Beşbin kilo denince, "Onu yüz grama bölsen ne kadar yapıyor? İşte o kadar kişiyle akdin ve münasebetin var, bunu unutma!" demiş.

Aile ismi Evvâbzâde olduğu için, soyadı kanununda önce Evvab soyadını almışlarsa da, Erzurum'da maliyetine sabun verdikleri alayın kumandanının 'tevbe edip doğru yola dönen' demek olan Evvab kelimenin manasını öğrendikten sonra, "Biz bu kafayı değiştirmek için uğraşıyoruz. Hâlâ mı bunda ısrar ediyorsunuz?" şeklindeki itirazı üzerine Evyap

şekline çevirmiştir.

Abdürrahim Bey. Manisa'da maliye şubesi şefi idi.

Âbidin İkiışık (1903-1942). Aktar Zeynelâbidin Bey, Abdülhakîm Efendi'nin güzide bağlılarındandır. Aslen Serezli Arnavud idi. Eyüp'te önceleri meydanda, sonraları kabristana çıkan yolun başında sol köşede, Abdülhakîm Efendi'nin de teşrif ettiği çok küçük bir aktar dükkânı vardı. Sonradan burası istimlâk edildi ve câminin karşısındaki küçük bir dükkâna geçti. Dükkânında aktar malzemesinden pula, iplik ve makaraya kadar her şeyi satardı. Evi de Eyüp'te, denize yakın mezarlıklar arasında bir konak yavrusu idi.

Abdülhakîm Efendi'ye ziyarete gelmek isteyenler, Kaşgârî Dergâhı'nı arayanlar ona sorarlardı. Abdülhakîm Efendi, kendisinden adres istendiği zaman, "Eyüp Câmii'ne gelin. Büyük kapıdan evlerin içine doğru yürüyün. Karşınıza bakın, orada bir aktar Âbidin vardır. O yanınıza bir çocuk verir, sizi dergâha getirir" derdi. Âbidin Bey çok neşeli bir insandı. Aynı zamanda Kaşgârî Tekkesi'nin vekilharcı idi. Her akşam dükkânını kapar; evine gitmeden tekkeye gelir; hesap verirdi. Ayrıca günlük hâdiseleri, olan bitenleri de Abdülhakîm Efendi'ye anlattıktan sonra evine giderdi.

Bahâ Bey'in sünnet hatırası. Soldan; Sabri Gökkaya, Şâkir Bey, İsmail Dikmen, Âbidin Bey ve Mekkî Efendi

Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Âbidin Bey'in bütün işi Efendi Baba'ya hizmet etmekti. Ağızlarından ne çıkacak diye bekler dururdu. Öyle ki, söylediği bir şeyi, bu acaba yapılabilir mi, yapılamaz mı diye akla mantığa vurmak onda yoktu. Bir gece yarısı Efendi Baba, 'Münir'i merak ediyorum. Acaba nasıldır?' buyurunca Âbidin Bey gecenin o vaktinde dergâhtan Süleymaniye'ye kadar yürüyüp, Münir Efendi'yi görüp; tekrar dergâha dönerek Efendi Baba'ya 'Efendim, Münir Bey'i gördüm. İyidir. Merak edecek bir şey yok' diye malumat vermişti.

Âbidin Bey, Abdülhakîm Efendi'nin sağlığında vefat etti. Çok üzülen Abdülhakîm Efendi, 'Eyüb'ün kutbu vefat etti' buyurdu. Zevcesi Hüsnü kızı Hasibe Hanım, Kafkasya'dan İstanbul'a yerleşmiş Çerkes asıllı bir ailedendir. Çok zarif bir hanımdı. Necib adında bir oğlu, Mükerrem ve Cahide adında iki kızı vardı. Âbidin Bey'in kardeşi **Ferid İkiışık** ve (ileride geleceği üzere) bacanağı **Muhib Işıklar** da ehibbâdandır.

Âbidin Bey'in dükkânında **Ali Efendi** adında İnebolulu bir çırak çalışırdı. Kısa boylu, geçirdiği tüberküloz hastalığı sebebiyle kambur idi. Kaşgârî Tekkesi'nde yatıp kalkardı. Mekkî Efendi'nin çocuklarıyla alâkadar olduğu için kendisine Yaver Amca lakabı takılmıştı. Âbidin Bey'den sonra dükkânı bu Ali Efendi çalıştırdı. Abdülhakîm Efendi'nin tekkesine ve ailesine hizmet ve hürmete devam etti. Çocuk yaşta Van'da evlatlık alınıp tekkeye hizmet eden ve pek güzel Nebahat Hanım ile evlendirilmişti. Karagümrük'te arkası stada açılan bir evde mesud yaşarlardı.

Âdem Bakırlıoğlu (1875?-194?). Abdülhakîm Efendi'nin Akhisar' daki muhiblerindendir. Akhisar'ın en büyük bakkalı idi. Akhisar'ın Karasonya köyündendir. 1950'den evvel öldü. Fahreddin ve Necati adında iki oğlu ve iki kızı vardır.

Âdil Sıdan. Akhisar'da Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendir. Oğlu İsmail Sıdan, ehibbâdan Hasan Hâfız'ın kızı Asiye Hanım (1928) ile evlidir.

Ahmed Celâleddin Ergör (1898-?). Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendir. Sarraf idi. Kumkapı'da otururdu.

Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951). Mensub olmamakla beraber, Abdülhakîm Efendi'ye hürmetkâr davranırdı. Abdülhakîm Efendi'ye Üstad-ı Hakîm diye hitab ederdi. Muhyiddin Arabî hakkında kendisine yazdığı mektuba cevap almış; Abdülhakîm Efendi'nin vefatında da Farsça bir mersiye yazarak tarih düşürmüştür. Önceleri modernistlere kapılan Aksekili'nin, sonradan nedâmet getirdiği veya hakşinas hareket ettiği söylenebilir.

Ahmed Hamdi Akseki

Aksekilidir. 1905'te İstanbul'a geldi. Fâtih dersiamlarından Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'den 1914'te icâzet aldı. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'ni ve Medresetü'l-Mütehassısîn'i bitirdi. Gazete ve mecmualarda dinî yazılar yazdı. Başta modernist cereyanın içinde yer aldı. Reşid Rızâ'nın Muhâverât adlı kitabını, Mezâhibin Telfiki ve İslâmın Bir Noktaya Cem'i adıyla tercüme ve neşretmesi Ehl-i Sünnet hassasiyetine sahip çevrelerde tenkitlere sebep oldu. Mekteplerde ulum-i diniye muallimliği yaptı. Kürsü şeyhi oldu. 1919'da Ankara'ya geçti. Diyânet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzâsı oldu. Tarîkat-ı Salâhiye Cemiyeti'ne katıldığı için 1925'te muhakeme olunup, beraat etti. 1939'da Diyânet İşleri reis muavini ve Şerefeddin Yaltkaya'nın yerine 1947'de Diyânet İşleri Reisi oldu. Yaltkaya'nın da içinde olduğu namazın Kur'an-ı kerîmin Türkçe tercümesiyle kılınması teşebbüslerine direndi. İslâm Dini adlı ilmihali, çok tutulmuş; defalarca basılmıştır.

Ahmed Râşid Özyaka

Ahmed Râşid Özyaka (1894-1974). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Akhisarlı Hasan Hâfız'ın akrabasıdır. Yüzbaşı rütbesiyle Harb-i Umumî'ye iştirak etti. Sonra ayrılıp Akhisar'da dükkân açtı. Menemen'de Abdülhakîm Efendi ile beraber bulundu ve beraat etti. Sonraları Sultanhamam'da küçük bir tezgâhda iğne satarak geçinirdi. Aynı zamanda Hasanpaşa ve Zühdüpaşa Câmii'nde fahrî vâizlik yapar; maaşını Cevad Bey verirdi. O zamanlar çoğu câmide imam ve hatip kadrosu yoktu. Müftülük câmi cemaatinden bir zâtı imam, biraz ilmi olan başkasını da hatib tayin eder; hademe-i hayrat tertibinden birkaç kuruş verirdi. Râşid Efendi'yi de vaizliğe Mekkî Efendi nasbetmişti. Mâlûmatlı, müttekî, hâl sahibi birisi olduğu anlatılır. Beşiktaş'ta, sonra Fıstıkağacı'nda oturdu. Akhisar'da vefat etti. Burada medfundur. İlk zevcesi Ayşe Hanım'dan Nâdir, Râmiz, Vâhide ve Zâhide adında dört çocuğu vardı. Sonra Ziynet Hanım ile evlendi. Vâhide Hanım, Akhisar'da Mehmed Köroğlu; Zâhide Hanım ise ehibbâdan Nuri Şekerci'nin oğlu Ziya Şekerci ile evliydi.

Ahmed Tokçabalaban (1877-1952). Mücevherci Ahmed Bey veya Sarraf Ahmed Efendi diye bilinir. Kızanlık'ta Eski Zağra'da dünyaya geldi. Balkan Harbi'nde ailesiyle İstanbul'a hicret etti. Kapalıçarşı'da Bedesten'de

Sarraf Ahmed Tokçabalaban

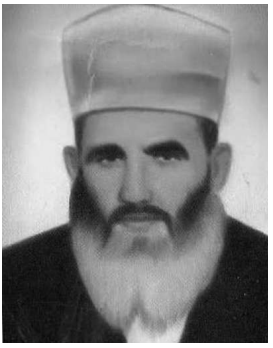
Zenneciler Kapısı 50 numarada kuyumcu ve saat tamir dükkânı vardı. Kısa boylu, hoş bir zât idi. 1952'de vefat etti. Karacahmed'de girişte ilk soldadır.

Daha evvel Gümüşhânevî Tekkesi'ne mensup iken, Şeyh Ömer Ziyâeddin Efendi'nin vefatı üzerine Hoca Mehmed Efendi ve Hattat Safî Bey ile beraber, Abdülhakîm Efendi'ye intisab etti. Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'daki ilk müridlerindendir. Abdülhakîm Efendi'yi mütâreke sıralarında bir gün Ayasofya Câmii'nde vaaz verirken tanıdı. O gün hem Abdülhakîm Efendi'nin, hem de nedimi Şâkir Bey'in ayakkabıları çalınmıştı. Bunu haber alan Ahmed Bey hemen iki ayakkabı alıp getirdi. Ayakkabılar her ikisinin de ayağına tam uyunca bunun manevî bir işaret olduğunu anladı. Tekkeye gidip gelmeye başladı ve intisap etti. Ahmed Bey önceleri Aksaray'da Taşkasap civarında Haseki Hastanesi duvarına yakın bir evde otururdu. Abdülhakîm Efendi'ye intisabından az zaman sonra Cağaloğlu'nda Cumhuriyet matbaasından girildiği zaman ikinci sokakta otururdu. Abdülhakîm Efendi her iki evine de ziyarette bulunmuştur.

Zevcesi Çamlıcalı Fatma Hanım, 1946'da vefat etti. Sonra Sâmiye Hanım ile evlendi. Sâmiye Hanım'ın ailesi Rus işgalinde Erzincan'dan muhacir olmuş; anne ve babası vefat edince, kendisini Abdülhakîm Efendi'nin zevcesi Mâide Hanım'ın ablası Nuriye Hanım evlat edinmişti. Ahmed Bey'in Fatma Hanım'dan Ayşe Sâdiye, Bâki (Bâkır), Safiye ve Faruk adında dört çocuğu vardır. Topograf Bâki Bey 1999'da; kumaş eksperi olup Sümerbank'ta çalışan Faruk Bey 2005'te vefat etti. Faruk Bey'in Ahmed ve Fatma adında iki çocuğu vardır. Sâdiye Hanım Ankara'da Basri Kıvılcım ile evliydi. 1924 tevellüdlü Safiye Hanım ise 1940'da Gümüşhânevî tekkesi postnişini Serezli Hasib Efendi'nin oğlu matbaacı Sâmi Yardımcı (vefatı 1998) ile evlendi. Atiye, Halil, Ali ve Hasib adında dört çocuğu vardır.

Alâaddin Efendi (v.1925). Mele (Molla) Alâeddin, Hoşablıdır. Seyyid Taha Hakkârî halîfelerinden Muhammed Halîfe Mehemdânî'nin oğludur. Muhyiddin ve Bahaeddin adında iki kardeşi daha vardı. Bahaeddin bilâveled vefat etmiştir. Muhyiddin ile beraber babalarının tuttuğu bir hocadan zâhirî ilmini tamamladıktan sonra, Başkale'de Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye intisab etmiş; Mele Alâaddin seyr-i sülûkünü orada tamamlamıştır. Her ikisi de Hoşab'da tedrisat ile meşguldü. Muhyiddin resmî müderris idi. Mele Alâaddin, Arvâsîlerden Seyyid Cezâil'in kızı ile evliydi.

İki oğlundan Mele Hâzım (v.1952) muğlâk fıkıh meselelerinde mâhir ve Farsça'yı iyi bilen bir zât olup, diğeri Said Yıldız'dır. Mele Hâzım'ın kızı Selma (1930), Hoşab'da Seyyid Cezâil Arvas ile evlidir. Mele Hâzım'ın oğlu Bahaddin de, Abdülhakîm Efendi'yi görenlerdendir.

Alâaddin Ohinî

Alâaddin Ohinî (1881-1949). Şâfiî âlimi ve Nakşibendî şeyhi Fethullah Verkanisî hazretlerinin oğludur. İsmi Muhammed olup, sonradan yerleşip ders verdiği köye nisbetle şöhret bulmuştur. İlk tahsilini babasının üstadı olup son günlerini yaşayan Abdurrahman Tâgî'den aldı. Sonra babasından okudu. Molla Abdülkerim'den ilim icâzeti aldı. Babasının kendisini emanet ettiği Şeyh Ziyâüddin Nurşinî'ye mürid oldu; hilâfetle şereflendi. Cihan Harbi'nde muharebelere iştirak etti. 1914'deki Molla Selim isyanında İstanbul'a bağlı kaldığı için, 5. rütbeden Mecidiye nişanı verildi. Şeyh Said hâdisesine katılmadığı halde, 1925 senesinde Şark ulemasıyla beraber İzmir taraflarına sürgün edildi. 2 sene sonra memleketine döndü. Çok talebe yetiştirdi; fakat kimseye hilâfet vermedi. Kabri ders verdiği Mutki'nin Ohin köyündedir. Mazhar, Hâlid ve Âsım adında üç oğlu, iki kızı vardır. Muhtelif ilimlerde eserleri vardır. Abdülhakîm Efendi'yi Bayezid Câmii'nde dinlemiştir. Buna dair menkıbe yukarıda geçti.

Ali Efendi (v.1958). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Çilingir idi. Fâtih'te otururdu. Zevcesi Râbia Hanım'dır. Evliya ruhlarının, her yerde yardıma geldiklerine dair sualine mukabil, Abdülhakîm Efendi'nin bir mektubu vardır.

Ali Ersin (1915-?). Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda amele idi. Süleymaniye'de Kovancılar caddesinde otururdu.

Ali Fuad Bey. Ziraat Bankası'nda veznedar idi. Gür sesi vardı. Abdülhakîm Efendi kendisine kaside okuturdu. Hocasını dinlemeyip, sakal bıraktığı işten atıldı. Seyyar satıcılık yaptı.

Ali Haydar Efendi (1870-1960) Ahıskalı Ali Haydar (Güleryüz) Efendi dersiâm olup, Nakşî Şeyhi Bandırmalı Ali Bezzâz'a intisap etmiş; Ali Bezzâz hazretlerinin 1914'de vefatını müteakip müridleri tarafından Çarşamba'daki İsmet Efendi Tekkesi'ne postnişin seçilmişse de zamanın hükûmeti bu intihabı tanımamış; ancak 1919'da tayini yapılmıştır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerden idi. Hilmi Işık Efendi kendisiyle alâkalı hatıralarını anlatırken diyor ki: "Ali Haydar Efendi'yi Kaşgârî

Ali Haydar Efendi

Tekkesi'nde tanıdım. Zaman zaman gelirdi. Bahçe işlerinden anlardı. Kollarını sığar; dergâhın bahçesindeki gülleri budayarak aşılardı. Hatta bir defasında yanlarına gitmiştim. Sohbet ettik. 'Bu yolda abdestsiz gezmek, başkalarının cünüp gezmesi gibidir' buyurdu. Seneler sonra ben Bursa'da muallim iken (1947-1951), Ali Haydar Efendi Bursa'ya ahbabım olan bir müridinin evine teşrif etmişti. Ziyaretine gittim. Kulakları işitmediği için kendimi tanıtmak üzere bir kâğıda 'Eyüp'te Gümüşsuyu'nda Kaşgârî Hângâhı postnişini Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin evlâd-ı manevîsi ve Karamürsel Kumaş Fabrikası müdîri Ziyâ Bey'in damadı Binbaşı Hilmi Işık' yazdım. Ali Haydar Efendi'nin oğullarına Ziyâ Bey fabrikada iş vermişti. Burada cemaatle namaz kılınırdı. Bu sebeple Ali Haydar Efendi bizim kayınpederi tanır ve severdi. Bunu okuyunca koca gövdesiyle hemen ayağa kalktı. O ayağa kalkınca tabiî ben de kalktım. Boynuma sarıldı. Yanaklarımdan öptü. 'Sen Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin evlâdısın. O halde benim de evlâdımsın. Onun manevî evlâdı, benim de manevî evlâdımdır. Ziyâ Bey, benim velinimetimdir. Benim çocuklarımı kurtaran odur' dedi".

Ali Haydar Efendi'nin damadı avukat Mazhar Sündüs Bey, Abdülhakîm Efendi'yi sever; vaazlarına gelirdi.

O devirde birkaç Ali Haydar Efendi vardır. Çokları, bunları birbirine karıştırır. Biri yukarıda zikredilen Nakşi şeyhi Ahıskalı Ali Haydar Efendi'dir. Biri Mekteb-i Hukuk'ta usûl-i fıkh ve Mecelle hocası Pirlepeli Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903); diğeri de meşhur Mecelle şârihi Batumlu Ali Haydar Efendi'dir (1852-1937). Bir de alay müftüsü Maraşlı Çerkes Ali Haydar Efendi (v.1963) vardır. Balıkesir'de Kuvvâ-i Milliye milis kumandanı idi. Yeni devirde İttihatçıların ileri gelenlerinden birini, dine zarar vereceği endişesiyle öldürmeye teşebbüs etmiş; ama gafil avlanıp öldürememiş; 2. teşebbüsünden bir gece evvel rüyasında gördüğü Resûlullah aleyhisselâmın, 'Ali Haydar; terk-i fikr et! Bu intikam umumîdir' ikâzı üzerine vazgeçmiştir.

Ali Rızâ Tapdık. 1960'da İzmir'de müfti kâtibi idi. İstanbul'da iken Abdülhakîm Efendi'ye gelir; sohbetinde bulunurdu.

Âsaf Bey (1894-?). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Erzurumludur. Diş tabibi idi. Fâtih-Malta'da muayenehânesi vardı. Emir Buhari Caddesi'nde otururdu. Kaşgârî Tekkesi'ndekilerin dişlerini tedavi ederdi.

Bir de Beyoğlu'nda İngiliz konsolosluğunun karşısında muayenesi olan Dr. Âdil Bey vardı. Cevad Bey'in kayınbiraderi idi. Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından değildi; ama o da ehibbânın dişlerini tedavi ederdi.

Bayram Hoca (v. 1957). Bayram Karabacak, Dramalıdır. Bostancı'da Tepeköy Câmii imamı idi. Ehibbânın gassâlı idi. Berber Enver Bey, ehibbadan vefat edenlerin mezar yeri işlerini halleder; Bayram Hoca da teçhiz ve tekfinini yapardı. Hacca giderken, Cevad Bey'e, "Allah bilir ya, ben dönmeyeceğim. Altıntepe'deki câminin inşaatını bitirin" diye vasiyette bulundu. Öyle de oldu. Ahmed ve Sâdık adında iki oğlu vardı.

Bekir Sıtkı İzmirli (1916-2003). Afyonlu Hacı Süleyman Efendi'nin oğludur. Kuleli Askeri Lisesi'ni, askerî talebe olarak İstanbul Tıb Fakültesi'ni bitirdi. Röntgen ihtisası yaptı. Çerkeş, Diyarbakır, Konya'da bulundu. 1952-1954 arasında New York'ta Walter Reed askerî hastanesinde kanser şua tedavisi üzerine ihtisas gördü. 1956'da radyoloji profesörü oldu. GATA'da Nükleer Tıp Kürsüsü'nü kurdu. 27 Mayıs ihtilâlinden sonraki tasfiye hareketinde albay rütbesiyle tekâüde sevkedildi. Ankara'da Anafartalar'da muayenehane açtı. Ankara Karşıyaka kabristanındadır. İskeçeli Nusret Hanım ile evlendi. Nursel (1944), Aydın (1949) ve Ayhan (1952) adında üç çocuğu vardır. Dört kardeşinin en küçüğü Nihat İzmirli, Afyon'da uzun seneler AP kurucu il başkanlığı yaptı. Bekir Sıtkı Bey, "Ben Efendi'nin sofrasında bir öğle yemeği yemişim. Bunun için kurtulacağımdan ümitliyim" derdi.

Bekir Sıtkı İzmirli

Buharalı Hacı. Eyüb'de Akarçeşme'de otururdu.

Burhan Toprak (1906-1967). Necib Fâzıl Bey'in arkadaşıdır. Kaşgârî Tekkesi'ne gelip Abdülhakîm Efendi'nin sohbetlerinde bulunmuştur. Kendisinden çok istifâde ettiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Sanat tarihçisi ve edebiyatçıdır. Fransa'da felsefe tahsili gördü. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi) muallimlik yaptı. Müteaddit eserleri vardır. Yunus Emre Divanı'nı neşretmiştir. Fevzi Çakmak'ın kızı Muazzez Hanım ile evliydi. 1939'da veremden vefat eden zevcesinin defninin ardından Fevzi Çakmak tekkeye uğrayıp Abdülhakîm Efendi ile görüşerek kahve içmiştir. Abdülhakîm Efendi, Muazzez Hanım için hatim okutmuştur. Fransız sefiri ile beraber tekkeye gelip tercümanlık yapmıştır.

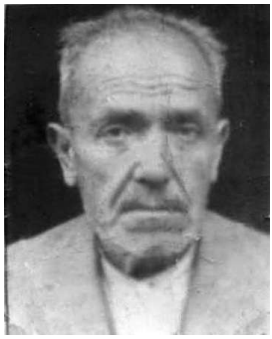
Cafer Diken (1879-?). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Kürt Cafer Efendi, aslen Pervarili Hayri Ağa'nın oğlu idi. Eyüp'de İdrisköşkü Caddesi 17 numarada otururdu. İnhisar idaresinde bekçi idi. Kaşgârî

Tekkesi'ne süt getirirdi. 1943'te Adana'ya sürgün edildi. İsmail ve Ekrem adında iki oğlu ve üç kızı vardır. İsmail Efendi, 2005 yılında vefat etti. Kızı Emine Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin nedimi Şâkir Efendi ile evliydi.

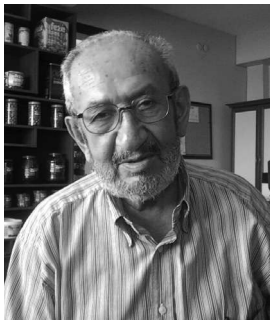
Cemal Gürmen (1875?-1950). Şekerci Mehmed Cemaleddin Gürmen, Abdülhakîm Efendi'nin Akhisar'daki bağlılarındandır. Şekerciliği Rum ustalardan öğrenmişti. Lokum ve akide ustasıydı. Babası Hacı Mustafa Efendi'dir. 80 küsur yaşında vefat etti. Akhisar'a gelip dükkân açan Rauf Akışık, baldızının kızı ile evli olduğu Cemal Gürmen'i İstanbul'a götürüp Abdülhakîm Efendi ile tanıştırmıştır. Cemal Gürmen'in ikinci zevcesi Hadice Hanım'dan Mustafa (1923-1943), Ahmed (1925-2007), Fahreddin (1928-2011) ve Mazhar (1931) adında dört oğlu vardır. Çocukları Akhisar'dadır. Ehibbâdan Nuri Şekerci, Cemal Efendi'nin kızkardeşinin oğludur.

Oğlu Mazhar Gürmen anlattı:

"Akhisar'da ördek beslemek âdetti. Babam her kış on tane ördek alıp keser, annem temizler, hava soğuk olduğu için donarlar, sonra kapaklı bir sepete koyup İstanbul'a tekkeye hediye götürürdü. Soğuklar başlayıp sular donunca, Abdülhakîm Efendi, 'Neredeyse şekerci gelir' diye latife edermiş. Babam her sene İstanbul'a ziyarete giderdi. 5-6 yaşından itibaren beni de götürürdü. Aşağıda büyük bir masa vardı. Yemek orada yenirdi. Efendi Hazretleri çorbayı herkesin tabağına bizzat dağıtırdı. Sonra geri çekilir; Şakir abi hizmet ederdi.

Cemal Gürmen

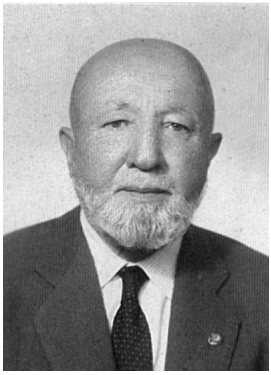

Mazhar Gürmen

Abim Mustafa 20 yaşında iken İstanbul'a ziyarete gitti. Eniştemiz Rauf Bey'de kaldı. Sarılığa tutulunca Guraba Hastanesine yatırmışlar. Birkaç gün sonra da vefat etmiş. 1943 senesinin Ramazan ayı idi. Akhisar'a 'Mustafa ağır hasta, hemen gelin' diye telgraf çekmişler. Babam vapurla gitti. Efendi Hazretleri 'Mustafa'yı falan yerde kefenleyin, sonra bana getirin' buyurmuş. Akhisarlı Âdem Bakırlıoğlu da orada imiş. Abimin cenazesini hazırlayıp tekkenin kapısı önüne getirmiş. Efendi Hazretleri kapının önündeymiş. Tabut orada durmuş, bir adım ilerlememiş. Efendi Hazretleri mahzun, tabuta eğilmiş, 'Korkma, burada ben varım' buyurmuş. Sonra tekkenin yakınında, teyzemizin, yani Rauf eniştenin İstanbul'da ziyarette iken vefat eden

kayınvâlidesinin yanına defnedildi".

Cevad Yücemen (1894-1975). Abdülhakîm Efendi'nin mensupları arasında en renkli simâlardandır. İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Şirket-i Hayriyye'de kaptan İstanbullu Ahmed Sâlim Bey, dedesi Kasımpaşa Ahmediyye Câmii İmamı Ali Efendi'dir.

Cevad Yücemen

Harbiye'yi bitirip zâbit olmuştur. Mülâzım (üsteğmen) iken, Galata Köprüsü üzerindeki esirleri karşılama birliğinde vazifeli olduğu bir sırada, başından enteresan bir hâdise geçmiştir. Bu hâdiseyi anlattığı 'Bir Garib Sergüzeştim' adıyla kaleme aldığı hâtıratı, ailesinde mahfuzdur. Mütâreke devrinde (1918-1922), bir gün Kasımpaşa'daki evinden çıkıyor; Gümüşsuyu Hastanesi'ne hasta olan annesinin tahlilini götürüyor. Oradan çıkıp, Taksim'den Beyoğlu üzerinden Galata Köprüsü'ne giderken, İstiklâl Caddesi'nde bir Fransız zâbitinin koluna girmiş çarşafsız bir Türk kadını görünce, din gayreti sebebiyle bu hâle tahammül edemeyip elindeki bastonla kadının peçesini kaldırıyor. Oradan Galata Köprüsü'ndeki vazifesini tamamlayıp, Bayezid Câmii'ne geliyor. Burada namaz kıldıktan sonra, etrafında toplanan kalabalığa memleketi bu hâle getiren İttihatçılar ve işgal kuvvetleri aleyhinde ateşli bir konuşma yapınca, bir yüzbaşı vâsıtasıyla Harbiye Nezâreti'ne çağırılıp ifade veriyor. Huzuruna çıktığı üst rütbeli, ayağa kalkıyor. Cevad Bey kendisine kalktığını zannederken, arkasından içeriye giren bir ecnebi zâbite kalktığını görünce bu üst zâbite veryansın ediyor. Bunun üzerine kendisini Bekirağa Bölüğü'nde, ardından da Toptaşı Müşahedehanesi'nde buluyor. Din ve vatan gayreti, uykusuz geceler, yorgunluk gibi hallerden neşet eden bir manik ekstrasyon olarak değerlendirilebilecek bir hâdiseye, Mazhar Osman 'bir lahza-i tecennün' (bir anlık cinnet) teşhisi koyarak, cezaî ehliyetinin bulunmadığına karar veriliyor. Cevad Bey, heyecanlı, coşkulu bir insandır; ama asla kontrolsüz bir insan değildi.

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Cevad Bey, müşahede altındayken, Dr. Mazlum Paşa'ya, 'Ellerimi çözün, namaz kılayım, sonra tekrar bağlarsınız' diyor. Çözmeyince Âyetülkürsî okuyup Abdülhakîm Efendi'ye râbıta yaparak kelepçelerden kurtuluyor. Baştabib Mazlum Paşa'nın üzerine yürüyerek 'Şimdi ben seni ne yapayım?' diye bağırıyor. Yatağa bağlanıyor. Yine kurtularak hastahaneden kaçıyor. Dr. Mazhar Osman'ı kendisine deli raporu vermesi hususunda sıkıştırıyor. Doktor iki gün sonra

vermeyi taahhüd ediyor. 'Vermezsen, yine böyle gelirim' diyor. Kimse farkına varmadan tekrar hastaneye dönüyor. İki gün geçiyor. Doktor gelmeyince Cevad Bey bir gece tekrar kaçarak Mazhar Osman'ın evine geliyor. Gece yatağında tabancayı kafasına dayıyor. Mazhar Osman Bey raporu yazıyor. Mahkemede raporu ibraz ederek ceza almaktan kurtuluyor. Üsteğmen rütbesiyle malûlen tekâüde sevkediliyor."

Artık işgal kuvvetlerinin tazyiki sebebiyle İstanbul'da kalamayan Cevad Bey, bundan sonra Yunanlılarla çarpışmak üzere Ankara'ya intikal etmiştir. Bölük kumandanı olarak harbe iştirak eden Cevad Bey, İstiklâl Madalyası ve Ankara'dan takdirnâme sahibi idi. Yüzbaşı rütbesiyle ikinci defa tekâüde ayrıldı. Yanında devamlı bir emir eri bulunurdu. Askerlikten ayrıldıktan sonra, avukat Mazhar Bey'in Karaköy'deki bürosunda bilhassa Yunan Harbi'nde hizmeti olanların tekâüde ayrılabilmesi ile alâkalı iş takibi yapardı. 1.derece harb malulü olduğu için, tütün ikramiyesine hak sahibi idi. Senede bir tekel gelirlerinin yüzde onu, mevcud malul gazilere taksim edilirdi. Bu sebeple malul gazilerin sayısı azalıp, tekel gelirleri arttıkça, son senelerde refahını arttırmaya yardımcı oldu. Sonra bu göze battı ve mikdar sabitlendi. Refi Cevad'ın 'Cevad Bey deli miydi?' başlıklı bir gazete makalesine mevzu olmuştur.

Sakarya Harbi'nde en yakınındaki bir arkadaşının top ateşiyle paramparça oluşu, Cevad Bey'e ruhî bakımdan çok tesir etmiştir. Asabi mâzisi ve şakacı tabiatinden dolayı kendisine 'Deli Cevad Bey' derlerdi. Mütâreke sıraları Abdülhakîm Efendi'yi tanıdıktan sonra, düşkün olduğu kemana veda etmiştir. Ramazan ayında câmileri gezer, imamdan müsaade alarak Yâsin-i şerifle terâvih kıldırırdı. Bu sebeple de 'Yâsinci Hoca' diye de bilinirdi. Bütün hocalar kendisini tanırdı. Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra Ziyâ Bey'in, her Kadir gecesinde verdiği iftarı müteakip Zal Mahmud Paşa Câmii'nde imam olup terâvih kıldırırdı. O zamanlar Hırka-ı Şerîf Câmii kapalı olduğu için, Hırka-ı Şerîf burada saklanırdı. Parkinsona yakalandı; uzun zaman buna bağlı düşkünlük çekerek vefat etti. Küçükyalı'daki aile kabristanındadır.

Evvelce Cihangir'de otururdu. Sonra Erenköy Gâlibbey'de bahçe içinde güzel bir ev aldı. Aile arasında 'Çardak' denilen bu eve Abdülhakîm Efendi de teşrif etmişti. Bahçesinde resimleri vardır. Bu ev, güneşin doğup batışını temaşa edebilecek kadar manzaralı idi. İki dönüm bahçesi, meyve ağaçları, üzüm bağı vardı. Yüksek olduğu için kuyu açılamıyordu.

Mübâdeleden evvel İstanbul'a gelmiş Giritli bir aileden Ağakaki Mustafa Cemil Efendi'nin kızı Melek Hanım (1896-1978) ile evliydi. Melek Hanım,

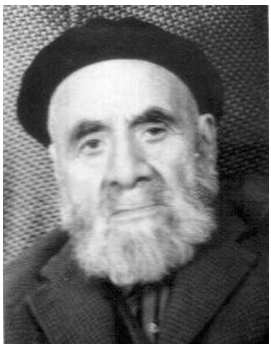
zâbit tabib olan biraderi Dr. Mehmed Ali Ağatan'ın yanına İstanbul'a geldi. Hemşire mektebini okudu; Dârülaceze'de başhemşire iken Cevad Bey ile evlendi.

Büyük kızı Hakîme Nedret Hanım (v.1974), Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Faruk Bey'in oğlu Seyyid Nevzad Işık ile evlendi. İki oğlu vardır. İkinci kızı Sâliha Nefise Hanım (v.2014), Ankara'da nöropsikiyatr Antalyalı Dr. Ayhan Akkaya; üçüncü kızı Fatma Fehîme Hanım (1927) ise Celal Bulutlar Paşa (v.2006) ile evliydi. Celal Bulutlar, 1949'dan 1960'a kadar kayınpederi ile oturdu. Kıta hizmetlerine kendi gidip gelirdi. Fehîme Bulutlar'ın, Ahmed Fehir ve Mehmed Galib adında iki oğlu mühendistir. En küçük kızı Hadice Velîde Hanım (1932), Mekkî Efendi'nin oğlu Bahâ Bey ile evliydi. Bir oğlu vardır. Bahâ Bey bir müddet kayınpederinin evinde oturdu. Velîde Hanım, zevcinin ve ablasının vefatından sonra 1974-1980 arası eniştesi Nevzad Işık ile bir evlilik geçirdi. Cevad Bey'in tek oğlu Ahmed Cemil Yücemen (1938-2014) idi. St. Joseph ve jeofizik mezunu olup, Türkiye Petrolleri'nde çalıştı. Elvan Barın (1969) ve Ahmed Efe (1977) adında iktisatçı iki oğlu vardır. Hepsinin ismini Abdülhakîm Efendi koymuştur.

Nedret Hanım, St. Pulcherie mezunu idi. Cevad Bey, kızını mektebe göndermek istememiş; ancak zevcesi itiraz edince, danıştıkları Abdülhakîm Efendi, hiç değilse ecnebi mektebe vermelerine razı gelmişti. Abdülhakîm Efendi, kızını illâ okutmak niyetinde olanların, inkılâbın tesirini çok gösterdiği maarif mekteplerine değil, hiç değilse ecnebi mekteplere göndermelerini tavsiye ederdi. Abdürrahim Zapsu da 'Kızımı Alman Lisesi'ne vermem uygun mudur?' diye sormuş; 'Sence uygundur' cevabını almıştı. Cevad Bey'in diğer kızları da enstitü mezunu ve biri de muallime idi. Melek Hanım ve kızı Nefise Hanım, usta birer ressam olup, suluboya manzara resimleri yaparlardı.

Velîde Hanım, tekkeye gittiklerinde, çocukların eline kavut [kavrulmuş buğday] verdiklerini hatırladığını anlattı. Fehîme Hanım da, tekkenin bahçe kapısının tahtasına çıkıp, açıp kapayarak oynadıklarını, bunun en sevdikleri eğlence olduğundan bahsetti.

Dursun Efendi (1883-1977). Dursun Feyzi Güven, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Medrese-i Mütehassısîn'den talebesidir. Of'un Çalek köyünde dünyaya geldi. Van'dan buraya göç eden Güveli ailesindendir. Hâfızdır. Çaykaralı Tayyip Zühdü Efendi'den okuyup icâzet aldıktan sonra 1918'de girdiği Süleymâniyye Medresesi Kelâm ve Hikmet Şubesi'ni 1922'de bitirdi. Şahâdetnâmesinde tasavvuf müderrisi sıfatıyla Seyyid Abdülhakîm

Dursun Efendi

Efendi'nin de imzası vardır. Alay imamlığı ve dersiâmlık yaptı. Yeni devirde köyünde uzlete çekildi ve ders okuttu. Memleketinde iken Gümüşhanevî İsmail Necâti Efendi'nin halifelerinden Hacı Ferşad Efendi'ye mensup idi. 1957'de de Ali Haydar Efendi'ye intisap etti. Muhtaru'l-Ehâdis Tercümesi, Münkizü'l-Felâsife ve Muzhirü'l-Hakîka, Tevhid ve İşrak, Âhiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri, eserlerinden bazılarıdır.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "1958 senesinde İsmail Ağa medresesindeki tekâmül kursunda ders veriyordum. Oflu Dursun Efendi'nin İstanbul'a teşrif ettiğini işittim. Cemaatle namazdan sonra kendisinden görüşmek üzere müsaadesini aldım. Yerde hasırın üzerine oturduk. 'Efendim, zât-ı âliniz Medrese-i Mütehassısîn'de okurken, hocalarınızın arasında Seyyid Abdülhakîm Efendi var mıydı?' diye sordum. 'Aman efendim olmaz mı? Ben hocalarımın içinde en çok onu severdim. Çünki o sülâle-yi tâhiredendir (yani seyyiddir)' dedi. 'Efendim, ben onların huzurlarında ondört sene kaldım. Yedi sene bana Arapça öğrettiler. Ondan öğrendiklerimi bir kitap hâlinde topladım, müslümanlara hizmet edeyim diye bastırdım' dedim ve cebimden yeni neşrettiğim Seâdet-i Ebediyye risâlesinin ilk baskısını çıkardım. 'Bunu zât-ı âlilerinize hediye etsem, kabul eder misiniz?' dedim. 'Aman efendim, benim için bulunmaz bir şereftir. Okurum, istifâde ederim' dedi. Kitabı aldı ve öptü."

Edhem Güler (1910-1994). Rizeli bir şairdir. Mollaömer oğullarındandır. Şiirlerinde mahlas olarak 'Hâfız' ve 'Hâfız Edhem'i kullanırdı. Kavaklı Mahallesi Câmii'nde küçük yaşta hâfızlığını tamamlayıp, daha sonra aynı câmide kısa bir müddet fahrî imamlık yapmıştır. İstanbul İskender Paşa Câmii'nde Arapça ve tefsir derslerine devam etmiş; Eyüp Sultan'da Abdülhakîm Arvâsî'den feyz almıştır. Sarraflık, saraçlık, tuhafiyecilik ve daha çok da inşaat işleriyle kazancını temin eden Hâfız Edhem, 20 Aralık 1994'te vefat etti. Rize'de medfundur. Abdülhakîm Efendi hakkında yazdığı şiirler, 1961'de basılan *Gönüller Açar* adlı kitabında neşrolunmuştur.

Hâfız Edhem senin şeyhun Abdülhakîm ki, bir Ceyhun
Niçin sen çok gerideydun, desen Mevlâyı Mevlâyı
Çok heveslendim tarîk-i Nakşibendî râhine,
Mürşid-i kâmil izini tutamadım nideyim?
.....

Abdülhakîm gibi bir zatı bana etmiş nasîb
Baka baka nur yüzüne doyamadım nideyim
Mürşid-i kâmil idi bil hem de evlâd-ı Resûl
Onun sürisine kıtmir olamadım nideyim?
.....
İntisab etmişim Abdülhâkim'den,
Onun sürüsünün kıtmırıyım ben.
Kervan ilerledi geri kaldım ben,
Şaşırdım yolumu düştüm yabane
.....
Abdülhakîm'in de öpmüş destini,
Mensubum onun tarîkatine

Edhem Kuloğlu (v.1950). Laz Edhem Efendi, Defterdar'da otururdu. Zevcesinin vefatından sonra, Çanakkale şehidi Yusuf Efendi'den dul Fatma Hanım (1891-1967) ile evlendi. Fatma Hanım'ın ilk evliliğinden Câvide adında bir kızı oldu ise de; kız, 7 aylıkken babasını kaybetti. Bir yaşında iken annesi ile Rize'den Eyüb'e yerleştiler. Câvide Hanım (1914-6/I/1990), Abdülhakîm Efendi'nin oğlu Münir Bey ile evlendi. Üç çocukları oldu ise de, anlaşamayıp ayrıldılar. Abdülhakîm Efendi bu ailevî meseleye müdâhil olmadı. Ancak Edhem Efendi'nin bu vesileyle damadını tahkir ettiğini öğrenince, üzüldü ve hocasının hatırını gözetmediği için kendisine kırıldı. Edhem Efendi'nin ilk zevcesinden olan oğlu Cemal Kuloğlu'dur. Fatma Hanım ile evliliğinden Ahmed Kuloğlu (v.2007) ve Muzaffer Ortaç (v.2008) adında iki çocuğu oldu.

Enver Kuasekim (1912-1976). Berber Enver Bey, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Aslen Konyalıdır. Babasının memuriyeti sebebiyle Selânik'te dünyaya geldi. Babası Gönen 1877 doğumlu Osman Nuri Efendi, sonradan Konya İdadîsi Müdürü olmuştur. Enver Bey'in berber dükkânı Veznecilerde Bayezid karakolu yanında ve elektrik idaresinin altında olup hâlihazırda istimlâk edilmiştir. Daha sonra dükkânını Yorgancılar'a taşımıştır. Abdülhakîm Efendi ve ehibbâsı kendisine traş olurdu. Enver Bey, müşterilerden çıkan saçları toplar; sünnete uygun şekilde ayak basmayan bir yere gömerdi. Önceleri Vefâ'da otururdu. Fâtih Kıztaşı Sofular Mahallesi'ndeki evinde vefat etti. Topkapı Çamlık kabristanındadır. Hacca gitmenin yasak

Berber Enver Bey

olduğu devirlerde, Bağdad üzerinden aylarca süren seyahatlerle 7 defa Hicaz'a gitmiştir. Tanıyanlar, hassas ve sert bir mizacı olduğunu söyler. 1935'te Hendekli Hâfız Abdurrahmân Gürses'in kızkardeşi Âdile Hanım (1917-2000) ile evlendi. Çocuğu yoktur. Enver Bey'in, Bedia Aksoy, Behice Kayarlı ve genç yaşta vefat eden Semiha adında üç kızkardeşi vardır. Enver Bey, Bedia Aksoy'un torunu Erkan Tezcan'ı evlâd edinmiştir.

Enver Temizkan (1900-1978). Polis Enver Bey, Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsındandır. Abdullah Enver Temizkan, 93 Harbi'nden evvel Bosna'dan Râmi'ye gelip yerleşen Osman Ağa ve Rukıyye Hanım'ın oğludur. Zihni ve Esad adında kendisinden büyük ve küçük iki kardeşi vardı. Fâtih-Sarıgüzel'de doğdu.

Abdülhakîm Efendi ile tanışmasını şöyle anlatırdı: "Ben siyasî şubede polis idim. Müdüriyetten bana, 'Abdülhakîm Efendi isminde bir zât İstanbul'a geldi. Meşâyihendir. Sen en mutemed memurlarımızdansın. Onu takip etmek, devlet ve idare hakkında neler söylüyor, rapor etmekle vazifelisin' dediler. Ben de bu vazifeyi îfâ için, Abdülhakîm Efendi'nin eshâbı arasına girdim. Ama Efendi'ye gelişim, o geliş oldu. Beni benden çaldı. Ben onun hakkında istihbarat yapmak, haber toplamak isterken; o Allah'ın sevgili kulu, benim kalbime girdi, içimde ne varsa bildi, böldü, parçaladı; zararlıları attı, iyileri bıraktı ve arttırdı. Velhâsıl 'Dikkat edin, iyi bilin ki, Allahü teâlânın evliyâ kulları kalblerin câsusudur. Onlar kalblerinize girer ve içindekileri görür' hadîs-i şerîfinin mânâsı zâhir oldu. Ava çıkmışken avlandım. Gidip kendilerine bunu arzettim. Polislik artık gözümde değil, size hizmet etmek istiyorum dedim. Ancak Efendi Hazretleri 'Vazifeden ayrılmak olmaz, devam' buyurdular. Müdüriyetin bir şeyden haberi olmaksızın, yıllarca Efendi'ye geldim gittim. Onu candan sevdim ve sonra candan çok sevdim. O kadar sevdim, o kadar alıştım ki; bir gün ölüp, bizi yetim ve öksüz bırakacağı hiç hatırıma gelmedi. Bu kurb-ı kıyâmette, bu büyük nimetin yokluğunun îras edeceği musibeti ve elemi hiç düşünmedim. Ama mukadder son beklenmedik bir zamanda vuku' buldu. Hakkın sonsuz rahmet ve rızasına gark olsun!.

Polis Enver Bey

Bir vazife sebebiyle Bulgaristan'a gidecektim. Efendi Baba'ya veda ziyaretinde bulundum. Bana 'Şu şehre gitme!' buyurdu. Ben ziyaret programında o şehrin bulunmadığını söylediysem de, tekrar 'Sen o şehre gitme!' buyurdu. Ziyaret sırasında

programda olmamasına rağmen beni o şehre götürmeyi teklif ettiler. Efendi Baba'nın sözünü hatırladım ve bunun bir komplo olduğunu anlayarak kabul etmedim.

Bir defasında tekkedeydik. Fevzi Çakmak geldi. Bizim arkadaşlardan birisi kendisinin tekkeye geldiğini görerek Ankara'ya vaziyeti bildirmiş. Derhal tekkeyi basma emri gelmiş. Polisler tekkeyi basmışlar. İçeride kimseyi görememişler. Bizim arkadaş 'Mümkün değil, ben içeride olduklarını gözümle gördüm. Etraf sarılı, bir yere gitmiş olamazlar' deyip içeri girmiş. O da kimseyi görememiş. Bunu bana bizzat anlattı."

Enver Bey, uzun boylu, heybetli, kibar ve neşeli birisiydi. İlim sahibiydi. Boş zamanlarında kitap okuyarak ve dinî sohbetler dinleyerek kendisini yetiştirmişti. İrticâlen, hoş ve latifeli konuşurdu. Meselâ 'Oradan kaçtım' demezdi de, 'Ferre-yefirru-firâren' diye Arabî fiil sigasıyla anlatırdı. Gür bir sesi vardı. Sütlüce'de Elif Efendi Tekkesi'nin arkasında otururdu. Mahmud Ağa Câmii'nde zaman zaman fahrî müezzinlik ve imamhatiblik yapardı. Hutbenin tamamını Arabî okurdu. Günlük işlerinde yeni yazıyı hiç kullanmazdı. Başı açık gezerdi. 1950'de tekâüde ayrıldı. 1954'te gemiyle hacca gitti. 1970'lerde vekil olarak birkaç defa hacca ve umreye gitti. 21 Eylül 1978'de vefat etti. Sütlüce Merkez kabristanındadır.

Zevcesi Fatma Neriman Hanım (1900-X/1977) Sütlücelidir. 29 yaşında iken nüzul isabet etmişti. Tek oğlu Mahmud Müfid Bey (1927-29/I/2003) yüksek ticaret mektebi mezunu olup Sütlüce'de muhasebecilik yapardı. Ayrıca Hasköy Ortamektebi'nde ticaret ve din derslerine girerdi. Dinine çok bağlı olup, kazâ namazı olmadan vefat etti. Zevcesi Vâhide Hanım (1930-) Gönenlidir. Ahmed Said ve Fatma Müfide adında iki çocuğu vardır. Ahmed Said'in Enver Emre ve Esrâ Dilârâ adında iki çocuğu vardır.

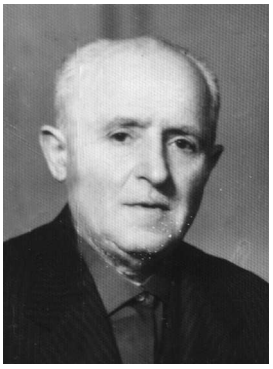
Fahreddin Zaimoğlu. İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nde mal teknolojisi hocasıydı. Abdülhakîm Efendi ile tanışmasını şöyle anlattı: "Avrupa'da on sene tahsil gördükden sonra Türkiye'de müfettişlik ile vazifelendirilmiştim. Günlerden bir cuma günü Beyoğlu'ndan giderken, bugün öğle nemazını Ağa Câmi-i şerifinde kılacağım, dedim. Câmi'e vardığımda baktım, kürside beyaz sarıklı, nûrani yüzlü biri, Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin kitabından vahdet-i vücûdü anlatıyor, kesîf bir cemâat de gayet edebli bir şekilde dinliyordu. Derse o kadar bağlanmış ve cezb olmuştum ki kendimi alamıyordum. Fakat ne yazık çok sürmedi. Ezan okunmuş, namaz başlamak üzere idi. Namazdan sonra bu mübarek kimseyi görme arzu ve iştiyâkım o dereceye geldi ki, hemen cemâate nasıl kendileri ile konuşabilirim diye sordum. Bana Eyüb'de oturduklarını, herkesle

görüşmediklerini, isteyenlerin hâllerini Tütüncü Zeynelâbidin Efendi yolu ile arz edebileceklerini söylediler. Kabul buyururlar ise bir zaman tayin edeceklerini ve bu suretle ancak kendileri ile görüşebileceğimi söylediler. Hiç vakit kaybetmeden, derhal kendimi amcam kanalı ile tanıtarak bir mektub yazdım; adı geçen muhterem zât ile arz ettim. O mübarek zât Abdülhakîm kuddise sirruh hazretleri büyük bir lûtf ve ihsan göstererek, o gün bu fakîri kabûl buyurdular. Mübarek, nurlu nazarları altında tam bir buçuk saat kendilerini dinliyebilme nimetine kavuştum. Öyle serî ve belâgatlı anlatılıyordu ki, bendeniz bir köşeye çökmüş, boynu bükük olarak kalmıştım. Şunu yakînen anladım ki, ilimleri ve kemalleri de bu zavallının ne kalemi, ne de lisanı ile anlatamıyacak kadar âli idi. Cenâb-ı Hak şefaatına nail buyursun. Âmin." [Ali Beşışık'tan]

Fahri Efendi (1900-23/II/1969). Mahmud Fahreddin Ilgaz, Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Evkaf'da muhammin idi. Yani satılacak veya kirâya verilecek malların tahminî bedellerini vakıflar nâmına tesbit eden eksper idi. Her bayram, Abdülhakîm Efendi'ye hediye çorap getirdiği için, ehibbâ arasında 'Çorapçı Fahri' diye meşhurdu. Babası Feyzi Efendi (1867-1926), Kayseri'nin Reşadiye köyünden taş ustası idi. Sultan Hamid zamanında İstanbul'a göçmüştü. Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî'nin sütunları üzerindeki pirinç bilezikleri bu yapmıştır.

1933'de Bahriye Zâbiti Vidinli Rıfat Efendi kızı Fatma Adviye Hanım (1913-1942) ile evlendi. Bu hanımla nişanlı iken (1931), Abdülhakîm Efendi'ye bağlandı. Kimsesi bulunmayan kayınvâlidesinin Aksaray Sofular'daki evinde oturdu. Bu eve, Abdülhakîm Efendi teşrif etmiştir. Sonra Aksaray'da Tayyareci Orhan Sokak 40 numarada oturdu. Zevcesini septisemiden [kan zehirlenmesi] kaybettikten sonra, yegâne kızını üvey anne elinde büyütmemek için evlenmedi. Annesini yanına alarak Kadırga Cinci Meydanı'na taşındı. Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra cumartesi günleri ehibbâdan bazıları burada toplanıp hatm-i hâcegân yapardı. Necmeddin Tâceddin Bey, Ahmed Râşid Bey, Sadık Taşlıca Bey, Hasib Üçışık Bey, Abdülkâdir Binbaşıoğlu Bey, Berber Enver Bey, Terlikçi Mustafa Efendi iştirak ederdi. Sayıları bazen on kişiyi geçer, hatm-i kebîr (büyük hatme) yaparlardı.

Musikişinas idi; keman ve nısfiye çalardı. Abdülhakîm Efendi'ye intisabından sonra bırakmıştır. Vefatına yakın zevcesi bulunmayan kimselere yabancı kadınların gelip hizmet etmesi yerine, münasip bir hanımla nikâhlanması gerektiğini söyleyen üstadı Abdülhakîm Efendi'nin tavsiyesi üzerine, komşularından dul bir hanımla evlenmek istedi. Konu komşunun,

Fahri Ilgaz

yaşlı başlı adam evlenmek sevdâsında, dedikodusu üzerine çok üzülüp inzivâya çekildi. Kalp hastalığı vardı. Bir kurban bayramı günü vefat etti. Son gün, "Ben yarın uyanamayacağım, korkmayın" diyerek öleceğini haber verdi; cenâze evrakını ve vasiyetnâmesini de yastığının altına hazırladığı görüldü. Cenâzesi Aksaray Vâlide Câmii'nde kılındı. Kozlu mezarlığında defnedildi.

Yegâne evlâdı Ayşe Şefia Hanım (1934), Muradpaşa Câmii imamı ve Sarı İmam diye meşhur Kastamonulu Mehmed Şemseddin Efendi'nin oğlu ve vakıflarda kontrolör Cevdet Kirmanlı (1914-1990) ile evlendikten sonra babasıyla beraber oturdu. Ahmed Kirmanlı, Şehnaz Aliş, Gülnaz Kirmanlı ve Binnaz Pike adında dört çocuğu vardır. Şefia Hanım şöyle anlattı: "İsmimi Efendi Baba koymuş. Gençken vefat etmiş bir kızının ismiymiş. Bu sayede hep korunduğuma ve işlerimin rast gittiğine inanıyorum. Babamla tekkeye giderdik. Efendi Baba beni yanına oturturdu. Ayran ikram ederlerdi. Tekkede oynayan bazı oğlan çocukları görürdüm; ama kız çocuğu azdı. 5 yaşında zâtürre geçirmişim. Efendi Baba, bana dua etmiş. Babam da tekkede kurban kesmiş. İyileşmişim. Mektep çağına gelince, babam beni mektebe göndermek istemedi. Zira Efendi Baba, 'körpe mütefekkirelerin mektepte zehirlendiğini' söylermiş. Fakat annem itiraz edince, münakaşa ettiler. Babam sinirlenip tekkeye gitti. Orada Efendi Baba daha hiçbir şey söylemeden, 'Fahri, kızını mektebe gönder. Ailede huzursuzluk çıkmasın' buyurmuş".

Fahri Efendi anlattı: "Fen Fakültesi'nin karşısında Süpürgecilerden itibaren, Çarşıkapı'nın altındaki Hamam Sokağı'ndan Piyer Loti'ye kadar Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın vakfı idi. Buraları satıldı. Ekseri gayrımüslimler satın aldı. Hamam Sokağı'nda Hasan Paşa'nın somaki mermerden türbesi vardı. Bir gün buradan geçerken türbenin yerini satın alan bir Ermeni'nin balyozla türbeyi yıktırdığına şahit oldum. Çok üzüldüm. Tekkeye geldiğimde Efendi Hazretleri'ne bu yapılanlara tahammül edemediğimi, vakıflardaki vazifemden ayrılmak istediğimi arzettim. 'Ayrılmak yok! Yoksa yerine kötü birisi gelir, onun yapacağı tahribata sebep olursun' buyurdu". [Ehibbâdan Necmeddin Tâceddin'in oğlu Tâceddin Bey'den]

Fahri Bey, vakıflarda dürüstlüğü ile tanındı ve 40 sene çalıştıktan sonra tekâüde ayrıldı. Kendisini kırtasiyeciden kâğıt alırken gören bir mesai arkadaşı şaşırıp, büroda çok sayıda kâğıt olduğunu söyleyince; "Hususi bir

mektup yazacağım da, onun için alıyorum" cevabını vermiştir.

Abdülhakîm Efendi Bayezid Câmii'nden çıkıp sahaflar çarşısında gezerken, bir kitapçı tezgâhının altında yerde Şahı Nakşibend'in isminin yazılı olduğu bir levha gördü. Çok üzüldü. Levhayı satın almak istedi. Müşterinin bir Nakşî şeyhi olduğunu bilen kitapçı 5 lira gibi o zaman için fâhiş bir fiyat istedi. Abdülhakîm Efendi yanındaki paranın hepsini verip levhayı satın adı. Sonra bunu Fahri Efendi'ye hediye etti. Levha şimdi Fahri Efendi'nin komşusu ehibbâdan Nihat Külte'nin oğlu Rıfat Külte'dedir.

Şah-ı Nakşibend'in isminin yazılı olduğu levha

Fâik Taşçı (1891-15/VI/1977) Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerindendir. Van Hobaşlı Taşçıoğlu ailesindendir. Yusuf Ağa ile Nenoş Hanım'ın oğludur. Rus işgali sebebiyle ailesiyle İstanbul'a gelerek yerleşmiştir. Anadolu Kavağı'nda Yoros Kalesi'nin hemen altındaki evlerden birinde otururdu. Kuluçka makinesi vasıtasıyla civciv üretir, bu sebeple 'Tavukçu Fâik Bey' diye tanınırdı. Kısa boylu, zayıf, hafif öne doğru eğilmiş, sarışın, mavi gözlü idi. Titiz bir zât idi. Çocuklara para verip sarı defne tohumu toplatır; sonra bunu ilaç fabrikalarına satarak hem kendisi para kazanır, hem de çocuklara para kazandırırdı. Kızkardeşi Nimet Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Faruk Bey ile evlenmiştir. İsmail Bey adında bir kardeşi vardır.

Fâik Taşçı

Kendisi de, hanımı da Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Abdülhakîm Efendi'nin deniz gezintisine iştirak eder; bizzat balık kebabı yapardı. Zevcesi Emine Hanım, 1971 senesinde bir gece rüyasında öleceğini görmüş; zevcine bu rüyayı anlatıp, "Benim âhirete göç etmem yaklaştı. Beni ölmüş görürsen, sakın endişelenme. Bana da dokunma! Zira artık sana namahrem sayılırım. Komşu felanca hanımı çağır! Vasıyetim de şöyle şöyledir. Devrimi ıskatımı yaptırırsın" demiş; ertesi günü vefat etmiştir. [Osman Ağaoğlu'ndan]

Fâik Bey'in kabri Anadolu Kavağı'nda Şehitlik tepesindedir. Oğlu Ayhan Taşçı Almanya Witburg'dadır. Üç kızından Nedime küçükken vefat etmiş; Nâdide ve Fâika Hanım evlenmiştir. Nâdide, amcazâdesi Mehmed Muzaffer Taşçıoğlu ile evlidir. Eczacı Engin ve Albay Ömer Lütfi adında iki oğlu ve Ufuk adında bir kızı vardır.

Fakih Tinisî (1895?-1952). Müküs'ün Tinis köyünden Mahmudan aşiretinden idi. Asıl ismi Abdullah, soyismi Temur idi. Arvas'da medresede okuduğu için Fakih (Faka) adıyla anılırdı. Seyyid Fehim Efendi'nin ruhâniyetinden istifâde edip, hep cezbe hâlinde yaşadığı anlatılır. Seyyid Fehim Efendi'nin kabri başında sırtını taşa dayayıp Kur'an-ı kerîm okuduğu; kışın bile burada saatlerce kalıp, üstünü kar kapladığı çok görülmüştür.

Seyyid Taha Arvas Bey anlattı: "Fakih, Bitlis'te askerken bir arkadaşı ile beraber firar ediyor. Hareket eden bir trene binerek İstanbul'a doğru yola çıkıyorlar. İstasyona gelmeden trenden atlıyor; sonra gelen trene biniyorlar. Böylece İstanbul'a varıyorlar. Doğruca Kaşgârî Tekkesi'ne gidiyorlar. 'Bendeniz Tinisli Faki'yim. Başı açık mı geleyim, takke mi örteyim, şapka ile mi geleyim?' diye haber gönderiyor. Başı açık gelmesi söyleniyor. Gelince, Abdülhakîm Efendi 'Faka'ya yemek getirin' diyor. Getiriyorlar. Yemekten sonra, 'Faka'ya çay getirin' diyor. Getiriyorlar. Sonra 'Faka! Hadi şimdi birliğine teslim ol!' diyor. Fakih, 'Başüstüne' diyerek ayrılıyor. Arkadaşı ardından yetişip, 'Nere gidiyorsun?' diye soruyor. 'Duydun. Gidip teslim olacağız' diyor. Arkadaşı, 'Yahu evin yıkılmasın! İki ay bize neler çektirdin. Bunun için mi uğraştık. Bari sual soralım

Fakih Tinisî

da bir şeyler öğrenelim' deyince, 'Van'da sorduktan sonra cevap alabileceğim çok hoca var. Bana sormadan cevap veren lâzım. Ben onun için tekkeye geldim' diyor ve birliğine teslim oluyor. Tam o sırada Ankara'dan muayyen bir tarihten sonra askerden firar edenlerin affedileceğine ve firarda geçen müddetin askerlikten sayılacağına dair bir karar neşrolunuyor. Başlangıç tarihi de, Fakih'in firarıyla aynı tarihtir.

Tinisli Faka, bir zamanlar ağa idi. Ne olduysa, malla mülkle alâkadar olmayı terketmişti. Yine de nüfuzlu idi. Sözü geçer, beylere, ağalara eyvallah etmezdi. Kendisine mahsus halleri vardı. Hacca gitmediği halde kendisini hacda gördüğünü söyleyenler olmuştur. Çoğu zaman amudî vaziyette saatlerce kalırdı. Kendisinden geçer, yere düşer, konuşulanları anlar, ama konuşamaz, saatler, hatta günler sonra kendisine gelirdi. Arvas Câmii'nde başı gidip geliyor; bir yandan da 'Pir-i îşân Hazreti Abdülhakîm, kutb-ı irfân Hazreti Abdülhakîm' diyordu. Ne kadar söylediğini sayamazdım."

Arvas'daki medreseye hizmet ederdi. Seyyidlerden dedelerinin yoluna uymayan bir şey sâdır olunca hiddetlenir, ikaz ederdi. Taha Arvas Bey anlattı: "Tınisli Faka, Arvâsîlerin ödünün patladığı bir kimse idi. Ondan babam bile korkardı. Bir defasında Müküs'ten Arvas'a gidiyordum. Kırmızı Köprü'nün orada, taşların üzerinde baktım Faka namaz kılıyor. Arkasını dönmeden 'Kimse beklesin!' dedi. Tesbihatını bitirdi. 'Aaa, iyi ki sensin! Babanın kölesi olmak, benim için en büyük hazdır. Babana de ki, büyükler bu bahçeye bir bekçi bıraktı. Bekçi odur. Bir de köpek bıraktı. Köpek benim. Büyüklerin de bir huyu var: Kimse diyemez ki bana verdiğiniz köpek uyuyordu, hırsızlar bahçeye girdi, beni uyandırmadı. Büyükler bunu yutmazlar. Ben havlıyorum. Bekçiyi uyandırıyorum. Benim vazifem budur. Şu şu mevzular şöyle olmalıdır'. Geldim babama anlattım. Babam dinledi. 'Haklı ama ne çare, elden gelen bir şey yoktur' dedi."

Seyyid Mehmed Said Arvas anlattı: "Seyyid Hüseyn Efendi, Van'ın Zeve köyünde ev yaptırıyordu. Evin tavan serpmesi için kavak kerestesine ihtiyaç oldu. Kereste satan birisi, 15 lira verdiler ama vermedim, size 14 lira olur dedi. Bunları aldı. Bu hâdiseyi işiten Fakih Tinisî Müküs'den Zeve'ye geldi. Hüseyn Efendi'ye bu hâdisenin doğru olup olmadığını sordu. Doğru olduğunu öğrenince, 'Niye böyle yaptın? 15 liraya alman lazımdı. Senin gibi birisi başkasının minneti altına girer mi? Ver o bir lirayı da götürüp vereyim' dedi. Hüseyn Efendi bir lirayı verdi, o da götürüp verdi ve geri geldi. 'Şimdi oturup sohbet edelim' dedi."

Cumhuriyet'in ilk senelerinde, sudan bir sebeple hapse konulmuştu. Burada seyyid olduğu söylenen, ama halleri pek dine uymayan çok fakir

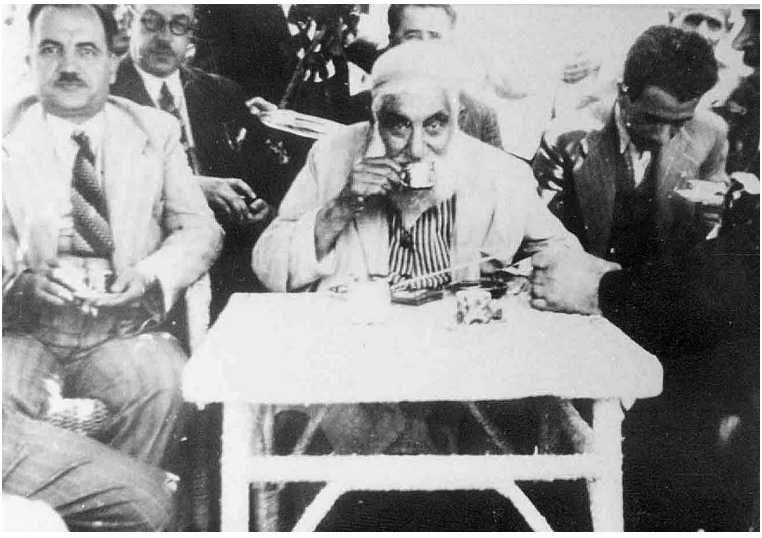
bir genç vardı. Kendisine para verip yardım etti; ama seyyidliğinden de şüphelendi. Gece rüyasında Hazret-i Ali'yi gördü. 'Bana herkes ikram eder; marifet o gence ikram etmektir' buyurdu.

Bir defasında Gevaş üzerinden Arvas'a gelirken Ağirov dağında yolda dinlenmek üzere bir yol taşına dayanmış halde donarak öldü. Cesedini baharda buldular. Hiç çürümediği, sadece kulağını hayvanların yediği müşahede edildi. Reşid, İslâm, İhsan, Gül, Kudret ve Gülendam adında altı çocuğu vardır.

Ferid İkıışık. Aktar Âbidin Bey'in kardeşidir. Karaköy'de kunduracı idi. Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu.

Fuad Bey. Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerindendir. Müezzin idi. İri yarı bir zât idi. Namaz kılarken, kruvaze ceketinin düğmelerini tersine sağdan sola ilikleyecek kadar sünnete ittiba ettiği; bir ahbabı ile yan yana yürürken nezâketinden mutlaka hafifçe bu kişiye dönerek yürüdüğü anlatılır.

Gâlib Bey (1901-?). Dr. Ahmed Gâlib Hamzalay, Abdülhakîm Efendi' nin muhiblerindendir. Bosnalı İsmail Hakkı Bey'in oğludur. Abdülhakîm Efendi'nin sıhhati ile alâkadar olur; tansiyonunu ölçerdi. Karagümrük'te Nureddin Tekkesi müştemilatında; sonraları Şehzâdebaşı'nda otururdu. Çarşamba günleri deniz gezintisi cemaatindendi. Zamanında Adlî Tıb Reisi idi. Kardeşi Asaf Hamzalay (v.1969) da eczacı olup Santafarma Fabrikası sahibiydi.

Sağdan: Faruk Bey, Abdülhakîm Efendi, Fahri Bey (arkada), Dr. Gâlib Bey (gözlüklü), Ziyâ Bey. Kandilli'de.

Hâbil Bey (1908-1993). Ahmed Hâbil Kalkıcı, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından Rizeli Mustafa Kaptan'ın oğlu ve Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerindendir. Küçük yaşta intisab etti.

Önceleri babasıyla Akhisar'da oturdu. Sonra İstanbul'a gelip yerleşti. İstanbul'a geldikten sonra Perşembe pazarında terzilik yapardı. Abdülhakîm Efendi kendisine elbise diktirmiştir. Kocamustapaşa'da oturdu. Çocuğu olmamıştır.

1993 senesinde 85 yaşında sekte-i kalbden vefat etti. Hastanede yatarken teyemmüm ederek namazlarını kılmış; doktorlar ayağa kalkmasına müsaade etmediği halde, odada Kur'an-ı kerîm okunduğu için, bu odada abdest bozmaya hicab etmiştir. Ziyaretine gelenlerden birine 'Perşembe'ye düğünüm var; gelinler evden Cuma günü çıkar' demiş; gerçekten o Perşembe vefat edip, Cuma günü cenâzesi hastaneden çıkmıştır. Edirnekapı'dadır. Hilmi Işık Efendi'yi sever ve sık görüşürdü. 'Birbirimizi o kadar severiz ki, ben bir hasta olsam, o da o hastalığı alır. Evimizin kapı numarası bile aynıdır' derdi. Vefatından sonra Hilmi Efendi, 'Zamanın evliyâsını kaybettik. Gıybet etmez; hep Efendi'den anlatırdı' diyerek üzüntüsünü bildirmiştir. Kendisinden altı ay sonra da zevcesi Ziynet Hanım vefat etmiştir.

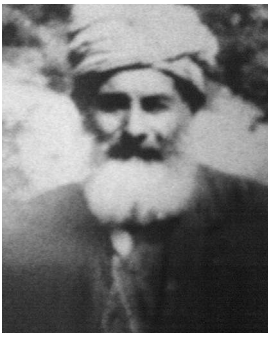

Hâbil Bey ve Hilmi Işık Efendi, Sarıyer'de Enver Ören Bey'in evinde...

Hergün bir cüz Kur'an-ı kerîm okurdu. Abdülhakîm Efendi'ye dair kendisinden çok söz ve menkıbe işitilmiştir. Meclise muvafık beyit ve mesel söylemede emsali yoktu. Meselâ ortalama olmanın ehemmiyeti hakkında, "Uzun olma, keserler; kısa olma, basarlar; kuru olma, kırarlar; yaş

olma, sıkarlar; tatlı olma, yutarlar; acı olma, atarlar" derdi[314].

Hacı Şeref (1872-1966). Arvâsî ailesinin muhiblerinden; Seyyid Fehim ve Abdülhakîm Efendilerin mensuplarındandır. Müküs'ün Abdovan köyündendir. Aslen Abbâsî soyundan olup Malehacan denilen ve Şeyh Kasım Bağdâdî'den elli sene kadar evvel Bağdad taraflarından gelmiş bir aileye mensuptur. Babası Hacı Ali oğlu Hacı Hasan, geniş araziye sahip zengin bir zât olup, Seyyid Fehim hazretlerinin müridi idi. Seyyid Ma'sum Efendi'nin işareti üzerine Arvas kabristanına defnedildi. Bir defa Seyyid Fehim, iki defa da Seyyid Abdülhakîm Efendi ile hacca gitmiştir. Kardeşi Hacı Ömer de birinci hacda yanında idi. Seyyid Fehim hazretleri "Hacı Ali'nin evlâdından (yani Hasan ve Ömer'den) çok fayda gördüm buyurmuştur. Hacı Şeref de Seyyid Fehim Efendi'yi görmüştür. Üç defa evlendi. Birinci evliliğinden iki kızı ve bir oğlu oldu. Üçüncü evliliğinden Rahmi Şanlı ve Emin Şanlı dünyaya geldi. Aile Arvâsîlere bağlı ve onların hizmetindedir.

Hacı Şeref

Hacı Veyis: Saraçzâde Veysel Hayrat, Müküs'ün Abdovan köyündendir. Abdülhakîm Efendi'ye mensup idi. Süleymaniye'de aşçı dükkânı, hanı ve evi vardı. 1980'lerde vefat etti. Dört oğlu ve iki kızı vardır. Bunlardan Selim Hayrat İstanbul'dadır.

Hâlid Bâkır (1883-1948). Abdülhakîm Efendi'nin güzide mensuplarındandır. Ticaret Lisesi mezunu olmakla beraber, kendi isteği ile mülaj yapmayı öğrenmiş; böylece İstanbul Cağaloğlu'ndaki Sağlık Müzesi'nin model ihtiyacını karşılamıştı. 1917-1940 yılları arasında Dr. Hikmet Hamdi Bey nezâretinde 30 civarında model yapmış; 1930 yılında Dresden'de açılan Beynelmilel Sağlık Sergisi'nde, buradan gönderilen mülajlar büyük takdir toplamıştır. Bunlardan 4 tanesi bugüne intikal etmiştir. Mülaj, ilmî maksatlarla balmumundan veya alçıdan yapılan ve insan vücudunun çeşitli aksâmını gösteren modellerdir. O zaman Türkiye'de mülaj yapan kimse yoktu. Bilhassa tıpta kullanılan mulajlar Fransa'dan satın alınıp getirtiliyordu. Bu sebeple ehibbâ arasında Doktor Hâlid Bey olarak tanınmıştır.

Hâlid Bâkır

314 Lokman Hakîm'in oğluna nasihatidir. Hâdimî: **el-Berîkatü Ahmediyye Şerhu Tarîkati'l-Muhammediyye**, İstanbul 1325, II/217-218.

Hâlid Bey, Abdülhakîm Efendi'nin müstesnâ muhiblerindendi. Boğaziçi'ne gittiklerinde, hususî çantasından ispirto ocağını çıkarıp, çay hazırlardı. Her sabah bir güğüm süt alıp tekkeye gelir; sabah namazını burada kılardı. Cuma günleri de hususî tavuk keser, kendi evinde haşlatır; tekkeye getirirdi. Namazdan sonra eliyle etleri ayıklar; öylece Abdülhakîm Efendi'nin önüne koyardı. Abdülhakîm Efendi birkaç lokma aldıktan sonra, geri kalanı Ziyâ Bey'in önüne koyar; "Al, bunları sen ye!" derdi. Yemekten sonra Hâlid Bey gülerek, "Ben o kadar zahmet çektim; hepsi senin için mi bunlar?" diye Ziyâ Bey'e lâtife yapardı.

Bakırköy'de oturduğu için Bâkır soyadını almıştı. Babasının ismi Hakkı olduğu için Hâlid Hakkı Bey diye de bilinir. Bir gün abdest alırken musluk başında düşüp vefat etti. Kabri Bakırköy merkez kabristanındadır. Zevcesi Münevver Hanım'dır. Kızı bir askerî tabib (1914-1940) ile evliydi. Torunu 1938 doğumlu Muhsin Kut meşhur ressamlardandır.

Bakırköy Ebüzziya Caddesi üzerinde, şimdi yerinde Bakır Apartmanı'nın yükseldiği bahçe içindeki evi bir zamanlar Hoca Ali Rıza'dan Cenap Şehâbeddin'e kadar birçok meşhurun devam ettiği bir yerdi [no: 99]. Abdülhakîm Efendi de bu evi ziyaret etmiştir. Vâlilik emriyle feylesof Ziya Gökalp'in ve dünyanın en uzun yaşayan insanı ünvanının sahibi Zaro Ağa'nın maskını Hâlid Bey almıştır. Bugün torunu Muhsin Kut'un koleksiyonundaki bu mask üzerinde Zaro Ağa'nın sakalları bile gerçekmiş gibi durmaktadır. Mülajların çoğunu zevcesi Münevver Hanım eritmiştir. Hâlid Bey Türkiye'ye ilk defa çok renkli klişeyi getiren kişidir. Hazırlamış olduğu ilk renkli klişeler arasında Hoca Ali Rıza'nın resimlerini mevzu alan kartpostallar da bulunmaktadır[315].

Hâlid Turhan Arıcan (1901-1976). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Afyon'un Aziziye [Emirdağ] kazâsının Karacalar köyündendir. Babasının ismi Mehmed oğlu Hüseyin; annesi Kubad Ali'nin kızı Döne'dir. Turhan ismini, inkılâp devrinde muallimlere Türkçe isimler verilirken almıştır. Orta mektebi Afyon'da okudu. İstanbul'da Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi.

Yunan Harbi'nde, fakülte talebesi iken, Afyon milis kuvvetleri kumandanı olan dayısı Kara Ahmed Efe kendisine bir mektup yazarak, "Yeğenim, okur-yazara ihtiyacımız var. Mektubu getiren efeyi takip et!" dedi. Hâlid Bey, iki gün sonraki bitirme imtihanlarını beklemeden yola çıktı. Salihli hattına kadar efeyle geldi. Düşmana ilk kurşunu orada attı. Yüzbaşı

315 Turgay Tuna: **Hebdoman'dan Bakırköy'e**, *Bakırköy Belediyesi Kültür Yayınları*, Ekim 2000, s.153.

rütbesiyle harbe iştirak etti. Harb bittikten sonra, İstanbul'a dönerek mektebini tamamlayıp, edebiyat muallimi çıktı. [Soğukkuyulu Kara Ahmed, öz dayısı değilse de, annesinin akrabasıdır.]

Bir mürşid arayışında iken, Küçük Hüseyin Efendi'ye gitti; ancak aradığını bulamadı. Dârüşşafaka'da muallim olan arkadaşı Rıfkı Bey, kendisini Abdülhakîm Efendi'ye götürdü. Ondan 10 sene Arabî, Fârisî ve diğer ilimleri tahsil etti. Bu sırada Gümüşhane asıllı Makbule Hanım ile evlendi; nikâhını Abdülhakîm Efendi kıydı.

Hâlid Turhan Arıcan

Sivas Lisesi'nde edebiyat muallimiyken, kız mektebinde de derse giderdi. Buradan zamanın âdeti vechiyle Ankara'ya istenen ve kendisiyle istişare eden iki kıza, gitmemeleri istikametinde mütâlaa verdi. Vâlinin hanımı, bunu kızların ağzından almaya muvaffak oldu. Bu andan itibaren mimlendi. Vazifeden alınarak İstanbul'a geldi. Sirkeci Nakliye Müdürü olarak vazifeye başladı. Aynı fakülteden 2 sene önce mezun olan ve kendisini tanıyan maarif vekili Hasan Âli Yücel'in garezi sebebiyle çalıştığı yerden de kovuldu.

Menemen hâdisesinde, Abdülhakîm Efendi ile olan münâsebeti vesile edilerek mahkemeye çıkarıldı. Kitabın Menemen Günleri bahsinde anlatıldığı üzere, Hâlid Turhan Bey beraat ettiyse de, sicilline "Memuriyette istihdamı mahzurludur" kaydı düşüldüğü için muallimliğe geri dönemedi. Kurtulmasında Kuvayı Milliyeci dayısı Kara Ahmed'in rolü olduğu söylenir.

Bu arada Hâlid Bey Doğubayezid'e sürüldü ise de kaçarak İstanbul'a geldi. Bir gün Meserret Kıraathanesi'nde otururken, bir Fransız reji şirketinin imtihan açtığını öğrendi. Fransızcası iyi olmamakla beraber, biriken borçlarını ödeyebilmek için mürâcaat etti. Kendisi anlattı: "İmtihana girmeden evvel Abdülhakîm Efendi'yi ziyaret edip, elini öptüm ve duasını aldım. İmtihana girdiğimde, sanki görünmeyen bir elin sualleri cevapladığını gördüm. Yazılı imtihanı birincilikle kazandım. Mülâkatta, Fransız müdür, yazılıyı bu kadar muvaffakiyetle geçen, konuşmayı da kısa zamanda öğrenir, dedi ve üç kat maaşla vazifeye başladım". Böylece liman dairesinde çalıştı.

İkinci Cihan Harbi sırasında Fransız şirketinin kapanmasıyla işini kaybetti. Ufak tefek işlere girip çıktıktan sonra, yakalanacağı korkusuyla

Suriye'ye kaçtı. Buradan Çukurova'ya gelerek dağ köylerinde imamlık ve ortakçılık yaparak geçindi. İlim sahibi ve iyi huylu bir insan olduğu için köylüler kendisini sevip sahip çıktı.

Demokrat Parti zamanında (1950) İstanbul'a geldi. Edebiyat Fakültesi'nden tanıdığı Maarif Müdürü Reşad Şemseddin Sirer'i (1903-1953) ziyaret edip, memuriyet talep etti. Reşad Bey, o günlerde imtihan açılan Sirkeci Ebussuud Caddesi'ndeki kütüphâne memurluğunu teklif etti. Çok müşkil bir vaziyette olduğu için kabul edip mürâcaatta bulundu. İmtihan heyeti kendisini tanıdı. Kazanmasını istemediler. Bunun için, sadece okuma sorulduğu halde, kendisine çok zor Arapça bir metin verilerek, tercüme etmesi istendi. Hâlid Turhan Bey metne baktığında, bunun yıllar önce Abdülhakîm Efendi'nin kendisine okutup tercüme ettirdiği Câhiliye Devri Arap edebiyatından Muallaka-ı Seb'a'ya dair bir metin olduğunu gördü[316]. Hemen tercümeyi yapıp verdi. Heyet müşkil vaziyette kaldı ve kazandırmaktan başka yol bulamadı. Hâlid Turhan Bey'e, bilahare Hilmi Işık Efendi ve damadı Enver Ören Bey sahip çıktı. Türkiye Gazetesi kadrosundan tekâüde ayrıldı.

Hâlid Turhan Bey çok kültürlü bir insandı. Bilhassa yakın tarih ve devlet ricâli hakkındaki malumatı emsalsizdi. Kitap hastasıydı. Hâli vakti yerinde olmadığı halde, eline üç kuruş geçse, kitap alır koyardı. Sandık odası gibi bir odada, bazısı ceylan derisi ile ciltli çok hususî kitapları vardı. Her hafta sahaflara uğrardı. Hanımı bile bundan müşteki [şikâyetçi] idi.

Nâzik, ağırbaşlı bir zât idi. En sevmediği kişiler hakkında bile itinâlı konuşur; meselâ kendisine kötülüğü dokunmuş Hasan Âli Yücel için nihayet "Kendisine yazık etmiş biridir" derdi. "Efendi Hazretleri bana askerde tezkere bırak [yani subay ol] demişti. Fakat ben bu sözlerini tevil ettim. Askerde kalmak istemiyordum. Efendi Hazretleri'nin vaazlarında tuttuğum notları okumak bana çok zevkli geliyordu. Bunlardan mahrum kalmak istemiyordum. Zaten bir daha da söylemediler. Onları dinleseydim, şimdi zâbittim, başıma bütün bu işler gelmezdi" derdi.

Kıztaşı'nda Kızanlık Sokağı 10 numaralı evde otururdu. Orta boylu, tıknaz idi. Evde entari ve üzerine hırka giyerdi. Abdülhakîm Efendi'nin sünnet üzere entarinin nasıl olacağını kendisine bildirdiğini, ona göre diktirdiğini söylerdi. Birgün üstâdına uykusuzluktan şikâyet ettiğinde, "Bizi düşünün!" buyurdular. "Artık Efendi'yi düşünüp rahatça uyuyorum" derdi. 1976 yazında vefat etti. Cenâzesi Fâtih Câmii'nden kaldırıldı. Topkapı'ya defnedildi. Çok zengin kütüphanesini, vefatından sonra müzâyakaya düşen

316 Ebu Abdullah Hüseyn bin Ahmed ez-Zevzenî, **Kitâbu Şerhi'l-Muallakati's-Seb'a**, Dersaadet, 1326.

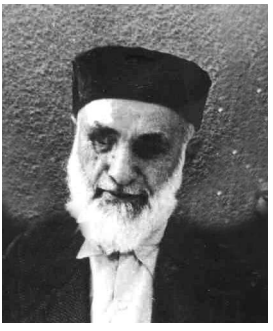
hanımı Makbule Hanım, yirmi beş bin liraya kitapçı Muzaffer Özak'a satmak zorunda kaldı. [Bundan da iki kitabı, Râbıta-ı Şerife ve er-Riyâdü't-Tasavvufiyye'yi Şevket Eygi satın almıştır.] Çocuğu yoktur.

Halil Özyaka: Ehibbâdan Akhisarlı Hasan Hâfız'ın kardeşidir. Abdülhakîm Efendi'ye bağlıydı. 1930'larda bilâveled ve geride zevcesini bırakarak vefat etmeden evvel, malının üçte birini ayırıp Kaşgârî Tekkesi'nin masraflarına vakfetmişti.

Hamdi Efendi (187?-1955). Hâfız Hamdi Türâbî Efendi, Vanlı Demirler ailesinden idi. Ailesi 93 Harbi'nde İran'a hicret etmiş; sonra Van'a dönmüştür. Hoşab'da müderrislik ve Üsküdar'da müftülük yapmıştır. 1308/1892 senesinde Seyyid Fehim Efendi'ye intisap etmiş; şeyhinin oğlu Seyyid Mehmed Emin Efendi ile beraber de hacca gitmiştir. Dolayısıyla bu seyahatte Abdülhakîm Efendi ile de beraber olmuştur. Sonra bir müddet Hicaz'da yaşayıp memleketine dönmüştür. Harb-i Umumi'de sırasıyla Mardin, Diyarbekir ve Malatya'ya hicret edip buraya yerleşti. 1955 senesinde vefat etti.

Hamdi Efendi ile Seyyid Abdülhakîm Efendi arasında irtibatı Urfalı Hacı Şükrü Efendi temin ederdi. Hatta bir defasında Hamdi Efendi'nin mektubunu İstanbul'da abdest alırken Abdülhakîm Efendi'nin gizlice cebine koymuştu. Malatya'nın meşhur simalarından Akçadağlı Mamul Hoca (Ahmed Turan, 1905-29/XI/1983), Hamdi Efendi'nin talebesi idi. Rast geldiği kimseyi lokantaya götürüp yemek yedirmesiyle meşhurdu. "Seyyid Fehim Efendi'nin adını söyleyerek elimi cebime attığımda para çıkmadığı olmadı" derdi. Hamdi Efendi vasıtasıyla Malatya'da Seyyid Fehim Efendi'nin hayli seveni vardır ve Mamul Hoca'yı görenlerden Bahaddin Yıldız etrafında toplanmışlardır.

Hasan Fevzi Sezginer (1891-1962). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Rize Malpetli Selimzâde Sefer Kaptan'ın oğlu idi. Mekteb-i Hukuk mezunu idi. İhtiyat zâbiti olarak gittiği Çanakkale'de önlerine düşen bir bombayı alıp ileri atarken sağ kolunu ve gözünü kaybetti; bir hafta sonra kendisini Sarayburnu Hastahânesi'nde buldu. Tekâüde ayrıldıktan sonra Abdülhakîm Efendi'nin birâderi Hâfız Abdülkâdir Efendi'den okuyup hâfız oldu. Çengelköy'de otururdu. Rüyasında sık sık Hazret-i Peygamber'i görürdü. Bir defasında Abdülhakîm Efendi kendisine: "Sen ne iyi ümmetsin!" diyerek iltifat etmiştir.

Hasan Fevzi Sezginer

Zevcesi Refika Hanım, aslen Serezli olup 1896'da doğdu ve 1970 yılında vefat etti. Abdülhakîm Efendi'nin son hanımı Bedriye Hanım'ın kızkardeşi idi. Dolayısıyla Hasan Fevzi Efendi, Abdülhakîm Efendi ile bacanak idi. Kızı Fatma Nevzer Hanım (1925-22/IV/2015) Abdülhakîm Efendi'yi görenlerdendir. 1946 senesinde ehibbâdan eczacı İlyas Ketenci ile evlenmiş; Rize'de vefat etmiştir. Refika Hanım'ın Ahmed Faruk (1923), Mehmed Sadık Vural (1928) ve Muhammed Nur (1939) adında üç oğlu vardı. Hepsi vefat etti. Abdülhakîm Efendi'nin razı olmamasına rağmen, oğlunu Kuleli Askerî Lisesi'ne kaydettirebilmek için harb malûlü sıfatıyla zamanın reisicumhuruna tavassut için Yalova'ya görüşmeye gitti. Muvaffak oldu ise de oğlundan beklediğini bulamadı.

Hasan Özyaka (1880-1957). Hasan Hâfız, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Aslen Gördes'in Yaka köyündendir. Akhisar'da gıda toptancısı bir Rum'un yanında çalışırdı. Yunan işgalinde uyanık birisi olduğu anlaşılan patronu, Yunan harekâtının menfi neticeleneceğini tahmin edip, Yunanistan'a gitmeye karar vermiş; dükkânını da bir bedel mukabilinde Hasan Hâfız'a devretmişti.

Hasan Hâfız, Yunan Harbi'nde Gâlib Hoca (Celâl Bayar) ile faaliyet gösterdi. Bu sebeple bir müddet sonra Akhisar'ı terk etmek zorunda kaldı. Kaçarak İstanbul'a Eyüb'e geldi. Hasan Hâfız'ın birer baldızının oğlu Ömer ve Kâmil Efendiler, daha evvel İstanbul'a okumaya gelmiş; Abdülhakîm Efendi'nin o günlerde medresede okuyan mahdumu Mekkî Efendi ile arkadaş olmuşlardı. Ömer Efendi, can sıkıntısından şikâyet eden enişte sine, arkadaşlarının babası olmak itibariyle tanıdıkları Abdülhakîm Efendi'den ve Kaşgârî Tekkesi'nden bahsetti. Hasan Hâfız bunun üzerine tekkeye gitti ve hemen Abdülhakîm Efendi'ye bağlandı.

Zafer kazanıldıktan sonra Abdülhakîm Efendi kendisine Akhisar'a dönmesini tavsiye etti. Ehibbâdan, o sıralar işleri bozulmuş olan Mustafa Kaptan, Rauf ve Abdülkâdir Efendileri de kendisine emânet etti. "Mustafa ve Rauf seninle kalsın; Abdülkâdir'e sermaye vererek ayır; o ayrı bir dükkânda sabunculuk yapsın" dedi. Hasan Hâfız, Akhisar'a döndü. Aceleyle ayrıldığı için Rum sahibinin ismini tabeladan kaldırmayı unutmuştu. Bu sebeple dükkân yangından kurtulmuştu. Böylece ticarete başladı. Abdülkâdir Efendi ayrı bir dükkân açtı. Diğerlerine "Siz bana Efendi Baba'nın emânetisiniz. Size benim maaş vermem uygun olmaz. Dükkânın kârını dörde bölüp üçünü paylaşacağız; birini de tekkenin masraflarına tahsis edeceğiz" dedi. Akhisar'daki bağ evinde cumartesi günleri hatm-i hâcegân yapılırdı. Abdülhakîm Efendi'nin kendisine yazdığı mektuplar

vardır. Akhisar'da Râbıta Risâlesi dağıttığı için, Menemen'e götürüldü. Beraat etti.

Hasan Hâfız

Kızının oğlu Taha Üçışık Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi Menemen'de iken, enişte si Manisa milletvekili Mustafa Fevzi, Hasan Hâfız'a gelip, 'Suçu kabul edin, ben sizi kurtarırım' demiş; Abdülhakîm Efendi de Hasan Hâfız'a 'Bu bizi astıracak, sonra da sizin için eniştemle şeyhini feda ettim diye hulus çakacak' buyurarak bu teklifi reddetmiştir. Mustafa Fevzi, kızkardeşini ziyarete geldiğinde, Hasan Hâfız evi terk eder, o da, 'Ben geldim, Hasan Hâfız'ın yüzü bozuldu' deyip fazla kalmadan kalkardı."

Hasan Hâfız üç erkek kardeşti. Hasan Hâfız'ın zevcesi Sıdıka Hanım'dır. Mehmed Fuad isminde bir oğlu ile Nefise ve Asiye adında iki kızı vardı. Nefise, 1941 senesinde Mekkî Efendi'nin oğlu Süheyl (Behik) ile evlendi. Müderris iken, Saruhan meb'usu ve Şer'iyye Encümeni reisi olup; Avrupa kanunlarının kabulündeki hizmeti sebebiyle zamanın devlet ricâlinin gözüne giren ve apandist ameliyatı olmak üzere gönderildiği Fransa'da masada vefat eden Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi, Hasan Hâfız'ın kayınbiraderidir. Dr. Âkil Muhtar Özden, Fevzi Efendi'nin dünürü, müderris Mahmud Efendi de bacanağıdır. Hasan Hâfız'ın kızı Asiye (1928), Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerden Akhisarlı Âdil Efendi'nin oğlu İsmail Sıdan ile evlidir. Fuad Bey 18/IV/1977 tarihinde vefat etti. Zevcesi Lâtife Hanım, çocukları Sitare Kurtuluş, Hadice Orhan, Hasan Özyaka, Gaye Özyaka ve Halil Özyaka'dır.

Torunu Taha Üçışık Bey anlattı: "Abdülhakîm Efendi Hasan Hâfız'a 'Oğlunu evden ve dükkândan ayır' tavsiyesinde bulunduğu halde; zevcesi karşı çıktı. Bu tavsiyeyi dinlemediği için maddî ve manevî sıkıntıya duçar oldu. Babam Süheyl Bey anneme, 'Kayınpederimin terakkisine mâni olan işte bu hareketidir' derdi. Fuad Bey'in hem Akhisar'da, hem İstanbul-Nişantaşı'nda evi ve iki zevcesi vardı. Tütünbank'ın kurucularındandır. Yaşantısı dindarâne olmamakla beraber, dürüst tabiatı ile tanınmıştır. Efendi Hazretleri onun için 'Bir gün gelecek, Fuad hakikati görecek' dermiş."

Abdülhakîm Efendi, Hasan Hâfız'ın baldızının oğlu **Ömer Efendi**'ye, "Sen mektebi bırak, memleketine dön, çiftçilik yap!" tavsiyesinde bulundu. Ömer Efendi bu tavsiyeye uyarak Akhisar'a geldi. Abdülhakîm Efendi'nin tavsiyesine uymak için, babalarından kalan köylerdeki arâziyi

alıp, karşılığında kasabadaki emlâki sadece bir ev müstesna olmak üzere kardeşlerine devretti. Böylece çiftçiliğe başladı. Şevket Bilgin adında bir oğlu vardır. Kardeşi Kâmil Efendi mektebi tamamlayarak namlı hukukçulardan oldu. Tepecik soyadını aldı.

Hasib Üçışık (1895-1980). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Babasının adı Mehmed, annesinin adı Ayşe'dir. 1913 senesinde Balkan harbini müteakib Serez'de çok geniş bir mülkü bırakarak İstanbul'a geldi. Ahmed ismindeki bir hemşehrisi, "Bayezid Câmii'ne gir. Sol taraftaki maksûrenin altında Vanlı bir hoca var. İlk derslerinden bir şey anlamazsın, ama üçüncüde anlarsın" diyerek kendisini Abdülhakîm Efendi'nin Bayezid Câmii'ndeki vaazına yolladı. İlk gidişinde sormak üzere bir de sual hazırladı. Daha sormadan ders esnâsında o sualin cevabı geldi. İkinci gidişinde yine bir sual hazırladı. O sualin de cevabını aldı. Az bir zaman sonra Eyüb'de gezinirken rastladığı terlikçi Mustafa Efendi kendisini Kaşgârî Dergâhı'na götürdü. Hasib Efendi, Bayezid Câmii'nde dinlediği hoca efendiyi karşısında görünce, intisab etti.

İdadî [lise] tahsili olmasına rağmen, bir memuriyete girmedi. Sirkeci'de kirâsını alarak geçindiği dükkânları vardı. Abdülhakîm Efendi kirâ gelirinin tayyib olmadığını, insanın emeği ile geçinmesi gerektiğini söyleyince, yine üstadının tavsiyesi üzerine ayakkabıcılık yapmaya başladı. Gedikpaşa Çeşme Sokak 15 numarada otururdu. Vefâ'da Taştekneliler Câmii'nin yanında dükkânı vardı. Ayakkabı, bilhassa mest yapardı. Ömrünün sonuna kadar çalıştı. Hatta son zamanlarda dükkânı yıkıldığı için Küplüce yolu üzerinde bir ağacın altını dükkân ittihaz ederek orada icrâ-yı sanat eylemeye devam etti. Sonraları Beylerbeyi'nde otururdu. Çok az konuşan, heybetli ve vakarlı bir zât idi. Abdülhakîm Efendi'nin makbullerinden idi. Soyisim kanunu çıktığında ne soyisim aldığını sormuş; Hasib Efendi daha almadığını söyleyince, "Sen aileden sayılırsın. Seninki de Üçışık olsun" buyurmuştur. Her Cumartesi yaşlı hâliyle evinden çıkar, ehibbâdan hayatta kalanları ziyaret ederdi. Bunu vefatına kadar sürdürdü. Kabri Küplüce'dedir. Cenazesinde Hilmi Işık Efendi, "Öyle izzetle yaşayan, böyle şerefle ölür" demiştir.

Hasib Üçışık

Zevcesi Kafkasya muhacirlerinden Bursalı Asiye Hanım da Abdülhakîm Efendi'ye mensup idi. Abdülhakîm Efendi kendisine, "Kızım! Namazını kıl; kocana itaat et; başını ört; cennete girmene

kefilim" demiştir. Nesib (1941), Tâhir ve Hüseyin adında üç oğlu vardır. Üç kızından Şefika Hanım (1936-2016), Mekkî Efendi'nin talebelerinden Gönen müftüsü Ahmed Çavuşoğlu ile; ikinci kızı Şefia Hanım (1938), Mekkî Efendi'nin üvey oğlu Zübeyr Parlakışık ile; üçüncü kızı Şevkiye Hanım da Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden havacı albay İlhan Apak ile evlidir.

Hayri Aytepe (1894-1967). Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerindendir. Hasan Hayri Aytepe Paşa, aslen Nevşehir Avanoslu Hacı Mahmud oğullarındandır. Baba adı Mehmed'dir. İstanbul'da doğdu. 1915'de Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'den piyade zâbiti olarak mezun oldu. 1331-p-298 sicil numarayla mülâzım (teğmen) olarak orduya katıldı. Çanakkale, Kafkas ve Garb Cephesi'nde çarpıştı; Bakü'de yaralandı. 1929'da 73. devre harb akademisini bitirdi. Askerî Yargıtay âzâsı, Kara Kuvvetleri ve sonra Genelkurmay Personel Başkanlığı yaptı. 14/VII/1957'de tümgeneral rütbesiyle tekâüde ayrıldı. Harb, liyâkat ve İstiklâl Madalyası hâmilidir. Taksim meydanı, Receb Paşa caddesi, Gülen apartmanı No. 2'de otururdu.

Harb tarihi etüdlerine katılmış; kaleme aldığı *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi* 1299-1451 (Etüd) [Rahmi Egemen ile beraber-Cilt: III/1, 1964] ve *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Kanuni'nin Ölümünden İkinci Viyana Kuşatması'na Kadar Olan Devre* (1560 - 1683), [Lütfü Günenç ile beraber-C 3, Ks. 3, 1981] Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Resmi Yayınları arasında neşredilmiştir. *Bir İhtiyar Müslümanın Münâcâtı* ve *Bir İhtiyar Müslümanın Kızına Nasihatı* adlı risâle hacmindeki eserleri Hilmi Işık'ın Seâdet-i Ebediyye kitabına dercedilmiştir. 2 Eylül 1967 Cumartesi günü vefat eden Hayri Aytepe, Pazartesi günü Edirnekapı'da defnedildi. Cenâze hizmetleriyle vasiyeti üzerine bizzat Hilmi Işık Efendi alâkadar oldu; vasiyeti icabı Beylerbeyi Câmii imamı Hâfız Mustafa Güneş'i, bedel olarak hacca gönderdi. Zevcesi Bedia Hanım (1916-1996) ve kızı diş tabibi profesör Zeynep Aytepe'dir (1952).

Hayri Aytepe

Hayri Paşa'nın vasiyetnâmesi şöyledir: "Yüksek sesle ağlamak meyyiti muazzeb eder [azap verir]. Kabrimin unutulmamak için baş ve ayak uçlarına büyükce taş dikiniz (sünnetdir). Kabrimin etrafına -bir karışdan yüksek olmamak üzere- dıvar ve üstüne demir parmaklık yapdırınız. Kabrimin üstüne ömrü uzun ağaç dikiniz (sünnetdir). Kabrimin üstünde daima yeşillik bulundurunuz. Başımdan ayağa kadar bir dizi ufak taş diziniz (sünnetdir). Ruhsat yok ise kabrimin üzerine soğuk ve

temiz su dökünüz."

Hayri Bey. Dişçi mektebinde talebe idi.

Hayri Efendi (1913-2003). Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmamakla beraber, kendisini sevenlerden idi. Vaktiyle Laleli civarında karakolun yanında Şekerci Mehmed Efendi'nin çırağı idi. Şekercilerin ihtiyacı olan malzemeyi Eminönü'ndeki aktarlardan alıp, kendilerine götürürdü. Çalıştığı dükkânın yakınındaki câminin müezzini ihtiyar olduğu için minareye çıkamaz, onun yerine Hayri Efendi çıkıp güzel sesiyle ezan okurdu. Bu câmi, sonradan yol genişletme sebebiyle yıkılmıştır. Bundan dolayı o havâlide dindar olarak tanınmıştı. Abdülhakîm Efendi'nin medhini işitmiş olacak ki, bazılarına onun Bayezid Câmii'ndeki vaazlarını tavsiye etmiş; hatta Bayezid Câmii'ne birkaç defa akide şekeri götürmüştü. Bu vesileyle Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmadığı halde, daha on sekiz yaşlarında iken mürid sıfatıyla Menemen'e götürüldü. Orada Abdülhakîm Efendi'nin hizmetinde bulunup duasını aldı. Ömrü maddî zaruretler içerisinde geçmiş; Hilmi Işık Efendi başta olmak üzere ehibbânın yardımlarıyla geçinmiştir. 2003 senesinde Erenköy'de vefat etmiştir. Bir kızı vardır.

Hayrullah Duruk. Şeyh Hayrullah Efendi, Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Keçeciler Caddesi'nde otururdu.

Hikmet Eren (1915-?). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda ambar memuru idi. Ayvansaray'da otururdu.

Hilmi Acar (1900-1959). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Mehmed Hilmi Acar, Çorumludur. Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. İstihkâm mektebini kurdu. Orada hocalık yaptı. Albay rütbesiyle tekâüde ayrıldı. Abdülhakîm Efendi'nin Boğaziçi seyahatlerinin müdâvimlerinden idi. Çorum'da medfundur. Oğlu Haluk Acar (1926) Ankara'da terzi idi. Cüneyd ve Bülend adında iki oğlu vardır. İkinci oğlu Selçuk Acar (1932-?) bir Amerikan şirketinde çalışırdı. Bahadır ve Banu adında iki çocuğu vardır. Kızı Fâhiman Hanım (1936-?), Hüsameddin Süer ile evliydi.

Hilmi İmre (1887-21/I/1969). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptur. Ahmed Hilmi İmre, Damga pulu matbaasının müdürü olduğu için Pul Müdürü Hilmi Bey diye tanınırdı. Babası Şumnulu Tatarhoca diye maruf Halil Efendi, annesi Hacer Hanım'dır. Balıkesir Edincik'te dünyaya geldi. Taksim Tamirhane'de, daha sonra Ayaspaşa'da otururdu. Mezarı Edirnekapı'dadır. Vasiyetim ve Hakikat İlminden Parçalar (Salah Bilici, 1958, 1969, 384 sahife) ve Hac ve Haremeyn Rehberi (Cağaloğlu 1963, Salah Bilici 1968, 120 s.) adında iki te'lifi vardır.

Zevcesi Necibe Hanım (v. 29/IV/1977), Kepsutlu miralay M. Şerif Bey'in kızı ve İstanbul Üniversitesi rektörü tabib Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli'nin (1901-1980) kızkardeşidir. Oğullarından birisi hukuk profesörü Zahit İmre (v. 1989), diğeri de maliye müfettişi Nahit İmre (1919-1991) idi. Zahit İmre birkaç defa evlenmiş, çocuğu olmamıştır. Nahit İmre'nin eşi Şârika Hanım'dan Ahmet Nebil (1952) ve Mehmet (1955) adına iki oğlu vardır. Kardeşi Şehid İsmail Efendi'nin oğlu Halil İmre, DP milletvekili idi. Hatıralarını yazmıştır.

Kandilli hâtırası... Soldan: Berber Enver Bey, Ziyâ Bey, Hilmi Acar Bey (beyaz bıyıklı), Abdülhakîm Efendi, Vehbi Hoca (başı arkaya dönük), Mazhar Bey, Faruk Bey, Şâkir Bey.

Hulusi Bitlis Aktürk (1881-1967). Bitlisli avukat ve şair olup, Abdürrahim Zapsu'nun Ehli Sünnet adlı mecmuasında dinî yazı ve şiirler yazardı. Abdülhakîm Efendi'nin vefatı münasebetiyle yazdığı ve yukarıda zikredilen kıt'a ile vefatına tarih düşürmüştür. Mesrur, Mesud ve Neşet adında üç oğlu vardır.

Hulusi Dörtışık: Kaşgârî Dergâhı'na gelip gider, ama Abdülhakîm

Efendi kendisine mesafeli dururdu. Sonradan bir sebepten râbıtasını kaybedince, bunun hikmeti anlaşıldı. Nitekim Allah dostları, insanların gizli hâllerine muttali olabilir. Hacı Hulusi Dörtışık'ın zevcesi Nefise Hanım'dan Necdet, Nezahat, Muhlis ve Hâlis adında dört çocuğu vardır.

Hüseyn Gönülkırmaz (1883-1968). Hâfız Şeyh Hüseyn Efendi, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Eyüp'te Tabakhâne Tekkesi'nde Kâdirî şeyhi iken, Abdülhakîm Efendi'yi görerek tacını, kürkünü çıkarıp tekkeye intisap etmişti. [Buna dair malumat, menkıbeler kısmında geçti.] Bundan sonra büyük bir tevâzu ve ferâgat ile, tekkenin odun, kömür mübayası ve diğer dışarı işlerine baktı. Hanımı ve kayınvalidesi de ölünceye kadar, icab ettiği zaman, meselâ hususî günlerde veya kalabalık misafir olduğunda tekkeye gelerek yemek yapmaya yardım eder; halıları, kilimleri silip, dergâhı temizlerlerdi. Tekkeler kapandıktan sonra, burada kalanlara kaydı hayat şartıyla tekkede oturmalarına müsaade edildiğinden Eyüp girişindeki tekkesinde vefatına kadar oturdu. Âilesi Niğde Aksaray'dan gelme idi. "Sülâlemiz heybetli olmasıyla meşhurdur" der ve şeriflerden olduğunu söylerdi. Şeyhi, kayınpederi idi. Yeni devirde bir ara Sinop'a sürgün edilmişti.

Hâfız Hüseyn Efendi

Aynı zamanda hâfız ve vaktiyle Eyüp Câmii'nde başmüezzin idi. Abdülhakîm Efendi'nin kıraatini en çok beğendiği birkaç kişiden birisidir. Hatta Abdülhakîm Efendi, "Ben böyle güzel bir kıraati bir Irak'ta dinledim; bir de Hüseyn Efendi'de!" diyerek iltifat ederdi. Hüseyn Efendi, son demlerinde bile dâvudî sesiyle Kur'an-ı kerîm okur, dinleyenleri hayran bırakırdı. "Ben teganni ile Kur'an ve ezanı değiştirmediğim için Allah benim sesimi almadı" derdi.

Abdülhakîm Efendi, Ramazan ayında haftada üç defa pazartesi, çarşamba ve cuma günleri Hüseyn Efendi'yi ziyarete gelir; kendisine "Gönül eğlenmez" ilahîsini okuturdu. Haftada bir defa sabah namazından sonra beraberce Edirnekapı'daki Şeyhülislâm İbni Kemal hazretlerini ziyaret ederlerdi. Kendisi şöyle anlattı: "Bir defasında çok kar vardı. Efendi Hazretleri bugün herhalde gelemezler, diye düşündüm. Baktım, karları yara yara geliyor". Hüdâî'ye ait bu ilahînin güftesi şöyledir:

Tecellî-i cemâl ister, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Tesellî-i visâl ister, Gönül eğlenmez, aldanmaz.

Sivâ savmını kim tuttu, visâlin ıydına yetti.
Cemâlin vasfını işitti, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Cihânı gezsem serteser, görünmez anda bahriber,
Meğer yâ Rab seni özler, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Şu cân kim buldu cânânı, Nider mülkü Süleymân'ı,
Oldu hasrette aşk-ı ânı, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Ne dünyâda, ne ukbâda, gönül bir özge sevdâda,
Dembedem fikri Mevlâ'da, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Cemâlin nûrunu ister, Âna kâr eylemez sözler,
Fikrim dâim seni özler, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Ne halvette ne devlette, Ne kesrette ne vahdette,
Ne Tûbâ'da ne cennette, Gönül eğlenmez, aldanmaz.
Gerek dünyâ gerek ukbâ, Visâlsiz bir kuru sevdâ,
Hüdâî nitsin ey Mevlâ, Gönül eğlenmez, aldanmaz.

Hâfız Hüseyn Efendi, Seyyid Abdülkâdir Geylânî için söylenmiş şu ilahîyi Abdülhakîm Efendi'ye atfen okurdu:

Âleme rahmetü rahmân, şefâat ıssı [sâhibi] Ahmeddir,
Muhabbet kıl ânın evlâdına, aynı seâdetdir,
Muhibb-i ehl-i beyt olmak iki âlemde izzettir,
Muhabbet etmeyen âl-i resûle sanma ümmettir.
Bihamdillah benim pîrim bugün âl-i Muhammeddir;
Ayağın bastığı toprak başıma tâc ü devlettir.
Ol resûlün, şah-ı kevneynin hadîsin okudum ezber;
Ebûbekri gören görsün, demiş İbrâhim'e benzer.
Ömer Mûsâ'ya benzermiş, dahi Osman Harun'a;
Bana benzer demiş Şâh-ı velâyet, vasfıdır hayder.
Bihamdillah benim pîrim bugün âl-i Muhammeddir;
Ayağın bastığı toprak başıma tâc ü devlettir.

Soyadı kanunu çıktığında Abdülhakîm Efendi, Hâfız Hüseyn Efendi'ye ne soyismi aldığını sordu. O da, "Efendim yolda gelirken bir kayık gördüm. Üzerinde Gönülkırmaz yazıyordu. Onu soyismi olarak aldım" dedi. Bu sözü Abdülhakîm Efendi'nin hoşuna gitti.

Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra Ziyâ Bey, her Kadir gecesinde Hüseyn Efendi'nin tekkesinde ehibbâya iftar verirdi. Ziyâ Bey'in vefatından sonra bu âdeti dâmâdı Hilmi Işık Efendi bir müddet devam ettirdi.

Zamanın Eyüp müftüsü, Hâfız Hüseyn Efendi'ye gelip giderdi. Hatta Abdülhakîm Efendi'nin er-Riyâdü't-Tasavvufiyye kitabından kendisine ders okutmasını istemişti.

Hüseyn Efendi'nin müezzinlikten cüz'î bir tekâüd maaşı vardı. Bir de kirâda evi vardı. Ama yine de zor geçinirdi. Ehibbâdan Hasib Üçışık ve Hilmi Işık Efendiler kendisine yardım ederdi. Hilmi Efendi'nin talebelerinden Mustafa Kıbrıslı, Rıfat Külte, Yüksel ve Tahsin Ekinci Beyler kendisine gider gelir, hizmetinde bulunurdu. Yanına gelen gençlere, "Efendi Hazretleri kıyamet günü bize merhamet eder. Hepinizi şimdiden tanır" buyururdu. Hilmi Işık Efendi, bu gençlere, "Hüseyn Efendi'ye hizmetinizin kıymetini bilin! O, gök kubbenin göreceği son nurdur" derdi. Kendisini tanıyanlar çok sayıda kerâmetini anlatırlar. Bir defasında tekkesine felçli birisini getirmişlerdi. O da yorganın altına aldı. Hazret-i Ali'den menkul bir dua okudu. Adam sağlam olarak kalktı, yürüyüp gitti. İkram ettiği meyvelerin eksilmediği söylenir. Cenazesinde kendi tabutunu taşıyanlar arasında görüldüğü anlatılır.

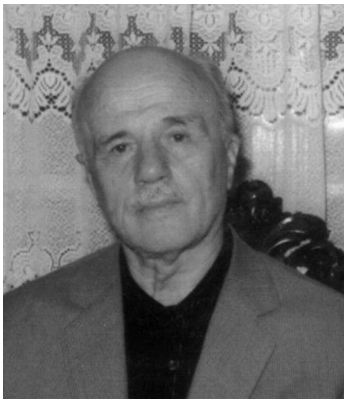
Hüseyn Efendi, sert mizaclı, ama yerine göre şakacı idi. Bir seferinde evinde odun olmadığından olacak sobada tahta yakıyordu. İçerisi serindi. Bir anda dumanla doldu. "Kurt dumanlı havayı sever" diye latife yaptı. Dergâhın bahçesinde tavuk besler; "Abdülhakîm Efendi, bahçede tavuk beslenmesini severdi" derdi[317]. Abdülhakîm Efendi'nin kendisine hediye ettiği yelek eskiyince yenisinin içine bunu da diktirerek vefat edene kadar üzerinden çıkarmamıştır. Hüseyn Efendi'den bazı menkıbeler nakledilmiştir.

Hanımı da iffet ve cömertlik nümunesi sâliha bir hanımdı. Hâfız Hüseyn Efendi'den evvel vefat etti. Hâlid ve Mahmud adında iki oğlu, bir de evli kızı vardı. Hâlid, tersâneden emekliydi. Vefat etti. Hanımı terzi Hâbil Beyin akrabasıdır. Bunun büyük oğlu Abdülkâdir ve hanımı dergâhın bahçesindeki meşrutada oturmaktadır. Dergâh bugün yıkılmıştır.

Hüseyn Hilmi Işık (21/III/1911-26/X/2001). Abdülhakîm Efendi' nin mensuplarındandır. Eyüb'de doğdu. Babası Said Efendi Lofça'dan 1877 Osmanlı-Rus Harbi'nde muhacir olarak İstanbul'a gelmişti. Beş yaşında Eyüp Sultan'da Mihrişah Sultan ilk mektebine başladı. Yazları Hakîm Kutbeddin, Kalenderhâne ve Ebussuud Sıbyan Mekteblerine devam etti. Yedi yaşında başladığı Reşadiye Numune Mektebi'ni 1924 yılında birincilikle bitirdi. 1929 yılında Halıcıoğlu Askerî Lisesi'ni de birincilikle bitirdikten

317 Hadîs-i şerîfte "Zenginleriniz koyun, fakirleriniz tavuk beslesin" buyurulmuştur.

sonra, 1932'de Eczacılık Fakültesi'nden birincilikle ve teğmen rütbesiyle mezun oldu. Gülhane Hastanesi'ndeki stajını birincilikle tamamladıktan sonra, askerî tıbbiyeye müfettiş tayin edildi. 1936'da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ni bitirerek Türkiye'nin ilk kimya yüksek mühendisi oldu. Burada dünyaca meşhur yüksek matematikçi Von Mises, mekanik profesörü Prager, fizikçi Dember, teknik kimyacı Gross'dan ders aldı. Prof. Arndt'ın yanında çalışırken, phenyl-ciyan-nitrometan cisminin sentezini yaptı ve formülünü buldu.

Hüseyn Hilmi Işık

1936 yılında ordu kimyager sınıfına nakledilerek, Ankara Mamak'ta gazdan korunma evi kimyagerliğine tayin olundu. Milli Müdafaa Vekâleti'nin Almanya'dan getirttiği dünyaca meşhur kimyagerler Dr. E. Goldstein, Auer fabrikası umumî direktörü Merzbacher ve optik mütehassısı Neumann ile çalıştı. Zehirli gazlar mütehassısı oldu. Kızılay maske fabrikasında Milli Müdafaa Vekâleti nâmına müfettişlik yaptı. 1938'de yüzbaşı, 1945'de binbaşı oldu. 1946'da Bursa Işıklar Askerî Lisesi'ne kimya öğretmeni tayin edildi. 1950'de lisenin tedrisat müdürü oldu. 1951'de Kuleli, 1959'da Erzincan Askerî Lisesi'ne tayin olundu. 1960'da Milli Savunma Bakanlığı tetkik kuruluna tayin edildiyse de, 27 Mayıs 1960 ihtilâlini takiben kıdemli albay rütbesiyle emekliye sevkedildi. Vefâ, İstanbul İmam-Hatip, Cağaloğlu ve Bakırköy Kız Meslek Liselerinde, ayrıca İsmail Ağa, Vefâ ve Nuruosmaniye; imamların ders alarak dışarıdan mektep imtihanlarını vermesi için kurulan tekâmül kurslarında kimya, fizik, matematik, Almanca ve Fransızca dersleri verdi. 1962'de Yeşilköy'de Merkez Eczanesi'ni açtı. Bir yandan da kendisini ilmî çalışma ve teliflere verdi. Günlük ve haftalık gazetelerde aktüel ve kültürel yazılar yazdı.

1929 yılında tanıştığı Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin derslerine 14 sene devam etti. Arapça ve Farsça öğrendi. 1943'te Ankara'da vefat eden hocasının cenâzesinde kabre inmek ve telkinini vermek şerefine kavuştu. Abdülhakîm Efendi'den başladığı ilim tahsilini, oğlu Mekkî Efendi'nin önünde tamamlayarak 1953'te icâzetnâme ile taltif edilmiş; hayatını ilme vakfedip hocasından öğrendiklerini delillendirerek kitaplara geçirmiştir. Çok sayıda kitap te'lif ve neşretti. Ayrıca Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer lisanlarda hayli kitap bastırıp, 1966 yılında

kurduğu Işık Kitabevi (1980'den sonra Hakikat Kitabevi) vasıtasıyla meccanen dünyaya göndermeye başladı. Gerek muallimlik yaptığı mekteplerde, gerekse kaleme aldığı kitaplar vasıtasıyla çok talebe yetiştirerek etrafında tarîkat nâmıyla olmamak üzere, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerini seven bir topluluk teşekkül etmiştir.

İstanbul'da vefat etti. Eyüp Sultan Kabristanı'nda medfundur. Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca bilirdi. Eserleri: Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye ve Mektûbât Tercemesi'nden başka irili-ufaklı eserleri şu isimdeki kitaplarda neşredildi: Fâideli Bilgiler, Hak Sözün Vesîkaları, Herkese Lâzım Olan Îmân, İslâm Ahlâkı, Eshâb-ı Kirâm, Kıyâmet ve Âhiret, Cevâb Veremedi, İngiliz Casûsunun İ'tirâfları, Kıymetsiz Yazılar.

Hilmi Işık Efendi, 1940'da Abdülhakîm Efendi'nin arzusuyla, yine onun makbullerinden Yusuf Ziyâ Akışık'ın kızı Nefise Sîret Hanım (1925-2009) ile evlenmiştir. Ahmed Abdülhakîm (1945-2000) ve Ayşe Dilvin (1950) adında iki çocuğu vardır. Dilvin Hanım, gazeteci ve iş adamı Enver Ören (1938-2013) ile evlenmiştir. Hilmi Işık Efendi'den Abdülhakîm Efendi ile alâkalı hayli bilgi ve çok sayıda menkıbe nakledilmiştir; bir kısmı yukarıda anlatılmıştır.

Hilmi Işık Efendi, Abdülhakîm Arvâsî hazretleri tarafından çok sevilmiş; o da hocasına numune olacak şekilde bağlılık göstermiştir. Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba dergâhta ekseriya sükûtî olurdu. Umumî sohbet etmek yerine talebeleriyle hususî olarak alâkadar olmayı tercih ederdi. Hilmi abi, kolunda çantasıyla sabah erkenden gelir; Efendi Baba'nın dizinin dibine dizlerinin üstünde oturur; Efendi Baba ona ders verip çıkar; yine o halde kendisine verilen dersi tekrar eder; akşama kadar böyle devam ederdi. Birgün yine baktım Efendi Baba Hilmi abiye anlatıyor. 'Efendi Baba, niçin hep Hilmi abiye anlatıyorsunuz da başkalarına anlatmıyorsunuz?' dedim. 'Kızım ilim taleb edene verilir. Hilmi bana hazır geldi. Ben üstüne kat çıkıyorum. Hem o sünger gibi, ne verirsem alıyor. Birgün gelir din meseleleri Hilmi'den sorulur' buyurdular". Seyyid Abdülhakîm Efendi vefat ettikten çok sonra, mahdumları Ahmed Mekkî Efendi, "Efendim muhterem babanız, hâl-i hayatlarında ismen bizzat halef tayin etmişler miydi?" sualini soran iktisat profesörlerinden Fahreddin Zaimoğlu'na, "Hayır, ismen zikr etmediler. Fakat babamdan gerek hayatlarında, gerekse vefatlarından sonra müstefid olmakta berdevam olan Hilmi Işık'tır" buyurarak, setr-i hâl eylemiştir [kendisini gizlemiştir]. Abdülhakîm Efendi'nin küçük mahdumu Münir Bey, "Babamın çorbasından abim [Mekkî Efendi] bir kepçe aldı. Ziyâ Bey bir kaşık aldı. Hâlid Bey bir kaşık aldı. Kalanını da Hilmi abi başına dikip içti.

Babamdan hakkıyla o istifâde etmiştir" derdi. [Hakîkat Kitâbevi müdürü Şerif Kayacan'dan (1950-2011)]

Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Mehmed Gençay anlattı: "Efendi Baba birgün namazdan önce hepimize mantıktan, İsagoci'den ders anlattı. Saatlerce dinledik. Ancak hiç bir şey anlamadık. Hilmi abi de Efendi Hazretleri'nin önünde, dizleri üzerinde, gözleri yumuk saatlerce oturdu. Namaz kılındı. Sonra 'Hilmi, anladığını anlat ki anlasınlar!' buyurdu. Hilmi abi de plak gibi, kelime atlamadan, vurgusuna kadar anlattı. İçimizde, bana sorarsanız, Efendi Baba'dan en çok nasibi olan Hilmi abi idi". Ehibbâdan Sabri Gökkaya Bey, "Efendi Baba'nın ilmine, Ziyâ Bey'in cömertliğine, Hilmi Bey'in azmine hayran idik" derdi.

Polis Enver Bey de şunları anlattı: "Ben Efendi Hazretleri'ni Hilmi Bey'den evvel tanıdım. Ama o hepimizi geçti. Onunla benim durumum, tavşanla kaplumbağa hikâyesine benzer. Hani, yarış yapmak istemişler ve şu ilerideki top ağaca kim önde varırsa, yarışı o kazanacak demişler de, tavşan kaplumbağanın pıtı pıtı yürüyüşünü görünce, ben şuracıkta biraz dinleneyim, nasıl da olsa koşar onu geçerim der ve oracıkta uyur. Uyanınca koşar ve top ağacın yanına gelir. Görür ki, kaplumbağa çoktan oraya varmış, tavşanı bekler. İşte onun gibi, biz hep Efendi'ye güvendik, yattık. Bu âlem, bu tatlı rüya hiç bitmeyecek deyip, Efendi'nin de bir sonu olacağını düşünmedik. Ama Hilmi Bey durmadan, dinlenmeden, önüne çıkan engellere rağmen yürüdü, gayret etti ve hedefine vardı. Bense, Efendi'nin ölümü ile gözümü açtım; ama o kazandı, ben kaybettim". Bunu anlattıktan sonra gülerek şu beyiti söylerdi "Leylâ ile aşk mektebinde okuduk; O hatmetti, biz ise daha velleylideyiz." Ayrıca Hilmi Bey'in talebelerine "Hilmi Bey kendisini tegayyub ediyor (gizliyor)" derdi. [Faruk Koca'dan]

Hüsnü Tengüz (1874-1950). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Bahriye zâbiti ve ressamıdır. Cibâli'de doğdu. Bahriye mektebinin son sınıfında hastalanarak tedrisat zamanını geçirdiği için kâtip sınıfına ayrılarak mülâzım rütbesiyle mezun oldu. Bu sebeple "Kâtip Hüsnü" diye tanınır. Bahriye dairesinde harita ve gemi çizimleri yaptı. Bahriye matbaasında başressam olarak çalıştı. Aynı zamanda hattat ve müzehhibdir. Abdülhakîm Efendi'nin Safî Bey tarafından yazılan ve aslı Terzi Ahmed Bey'de bulunan şecerenâmesinin etrafındaki tezhib buna aittir. Önceleri kanun ve ney çalar; şiir yazardı. Çok sayıda resmi, müzelerde

Hüsnü Tengüz

teşhir olunmaktadır. Arapça, Farsça ve İngilizce bilirdi. Beşinci derece Mecidî ve Gümüş Liyâkat madalyası sahibidir. O zaman Bahriye'ye ait Kız Kulesi'nde, sonraları Anadolu Kavağı'nda oturdu. 1948'de tekâüde ayrıldı. Kabri Kasımpaşa'dadır. Kâzım Karabekir'in teyzezâdesidir. Ahmed, Yahya ve Edib adında üç oğlu; Hayriye Tengüz, Hâkime Dinçer ve Fehime Ünsal adında üç kızı vardır. Yahya Tengüz, ehibbâdan Mustafa Kaptan'ın kızı Rafet Hanım ile evlidir. Ahmed Tengüz (1914-2005) de askerî matbaada başressamdı. Edip Tengüz (v. 1968) emniyet âmiriydi.

İbrahim Arvas (1892-1965). Abdülhakîm Efendi'nin büyük amcası Hamid Paşa'nın oğludur. Uzun yıllar Van mebusluğu yaptı. 1892 [nüfus sicilline göre 1896] senesinde doğmuş; Hamîdiyye Alayları kumandanının oğlu olması itibariyle Sultan Hamid'in emriyle tahsil için İstanbul'a gelmiş; İstanbul Sultânîsi'ni bitirmişti. Hakkâri Livası Nüfus Kâtibi, Musul/Ranya ve Dohuk Nüfus Memuru, Van/Tımar ve Edremit Nahiye Müdürü, Gevaş Kaymakam Vekili olmuştur. 1920 senesinde Ankara'daki meclise Hakkâri Meb'usu olarak seçildiği halde zamanında yetişemediği için müstâfi sayılmıştır. Bu esnada Şemdinan kaymakamlığı yapmıştır. Bu meclise Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Ma'sum Efendi ile Tevfik Demiroğlu Van ve Seyyid Taha Efendi de Hakkâri mebusu seçilmiş; Ma'sum ve Taha Efendiler de meclise iltihak etmedikleri için müstâfi sayılmıştır. İbrahim Arvas, 1923'te ikinci meclise Van Milletvekili olarak iştirak etmiş ve 1950 senesine kadar mebusluk yapmıştır. İbrahim Bey, 1924'de İstanbul'da Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kerimesi Mâhide Hanımla evlendi. Kardeşi Abdullah Bey ile beraber Emirgân'da bir kirâ evinde oturdu. Ankara'ya gittiğinde Hergele (İtfaiye) meydanında kirâ evinde otururdu. Bu arada 1925 Şeyh Said İsyanı bahanesiyle ailesi sürgüne gönderildiğinde Van'da el konulan mallarına karşılık kendilerine Keskin'de Karıştıran Çiftliği verildi. Keçiören'de bir bağ evi satın aldı. Keskin'deki çiftlik 1950'lerde istimlâk edildi. Bugün Keskin'in mesiresi olup, üzerinde belediye parkı vardır. 21/X/1965 tarihinde Ankara'da Keçiören'deki evinde vefat etti. Bağlum'dadır. Hâtıralarını Tarihi Hakikatler adıyla neşretmiştir. 1948 senesinde mekteplere din derslerinin konulması ve imam-hatip mekteplerinin açılmasında büyük rolü olmuştur. Mâhide Hanım'dan Mehmed Sıddık Bey (1932-2012) ile Ümmü Gülsüm Hanım (1934) dünyaya gelmiştir. Her ikisi de Abdülhakîm Efendi'yi görenlerdendir. Ümmü

Seyyid İbrahim Arvas

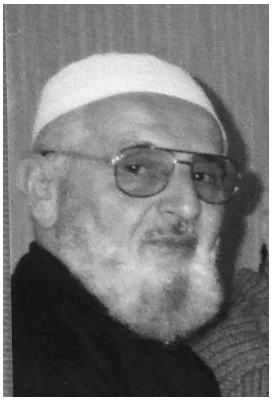
Gülsüm Hanım, halazâdesi Emin Garbi Arvas ile evlendi. İbrahim Bey, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kerimesi Mâhide Hanım'dan başka izdivaçlar da yapmıştı. İlk hanımı olan Âdile Hanım'dan Zeyneb isminde bir kızı olmuş, bu kız yedi yaşında vefat etmişti. Mâhide Hanım'dan sonra evlenip kısa bir müddet evli kaldığı Van Müftüsü Arvâsîzâde Nizâmeddin Efendi'nin kızı Hicret Hanım'dan Hamiyet Hanım dünyaya gelmiştir.

İhsan Kemal (1900-199?). Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendir. Salihlilidir. Divanyolu'nda Sağlık Müzesi'nin hademesi idi. Bu müzeyi Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarından Hâlid Bâkır Bey kurmuştu. İhsan Kemal, Hâlid Bey'in peşinden Abdülhakîm Efendi'nin vaazlarına giderdi. Sonra Salihli'ye yerleşerek şekercilik yapan bu zât, 1900 doğumlu olup 1993 yılında sağ idi.

İlyas Ketenci (1915-2003). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Dârüşşafaka Lisesi'nde talebe iken Kaşgârî Dergâhı'na intisap etmiştir. Askerî eczacı idi. Sonra Rize'de eczane açtı.

İlyas Bey, uzunca boylu, yakışıklı, güler yüzlü, halim selim, haddinden ziyâde denilecek kadar müsâmahakâr, herkese karşı hüsn-i zan besleyen insanlardandı. Boş zamanlarında evinin bir köşesinde kitap cildlemeyi hobi edinmişti. Seyyide Fârıka Hanım anlattı: "İlyas abi, ilk defa zekât nisâbına mâlik olduğunda, Efendi Baba'ya gelip sevinçle arzetti. Zekât için ayırdığı altını münasip birine vermesi için bıraktı." Tanıyanlar, hal sahibi olduğunda müttefiktir. 1957'de Fuat Köprülü'ye hakaretten hapis cezası alan ve cezası temyiz tarafından da tasdik edilerek kat'ileşen Necib Fâzıl Bey'i 1 sene 8 ay yatacağı Toptaşı hapishanesinde ziyaret etmiş; "İki güne kadar çıkarsın inşallah. Bundan sonra kendine dikkat et!" demişti. Hakikaten tashih-i kararın kabulü ile Necib Fâzıl Bey hapisten çıkmıştır.

İlyas Bey, Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarından Hasan Fevzi Efendi ile Abdülhakîm Efendi'nin baldızının kızı Nevzer Hanımla (1925-22/IV/2015) evli olup Ahmed Sıddık, Faruk Selâmi ve Mustafa Nuri adında üç oğlu vardır. Oğlunun müessif vefatından az bir zaman sonra, 17 gün hasta yatarak 1/X/2003 gecesi Rize'de vefat etti. İlyas Bey, vefatına yakın zamanlara "Benim ölümüme aylar, günler kalmıştır" derdi. Vefatından önce bir gece hanımına: "Hanım! Uyumak zamanı değildir. Tehecciid namazı vaktidir. Sen kabir nedir bilir misin?" deyip iki rekât namaz kılmış; abdestli bir şekilde

İlyas Ketenci

ruhunu teslim etmiştir.

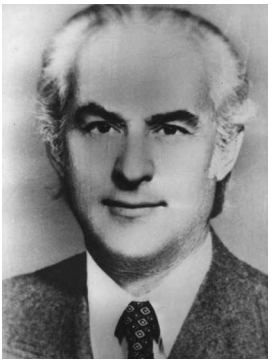
İskender Bey. Abdülhakîm Efendi'nin ehibbasından idi. Zevcesinin Hazret-i Peygamber'in defnine dair gördüğü rüyayı tabir buyurması için yazdığı mektuba Abdülhakîm Efendi'nin cevabı vardır. Ezine'ye yerleşmiş; burada bir câmi yaptırmıştır.

İskender Kara: Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Vezneciler'de Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından berber Enver Bey'in kalfası idi. Arnavud asıllı idi. Anne ve babası ayrılmış, annesinin yanında yaşardı. 1946'da 25 yaşlarında vefat etti.

Kâsım Efendi (1868-1929). Mele Kâsım, Abdülhakîm Efendi'nin hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda izin verdiklerindendi. Geverlidir. 1868'de dünyaya geldi. Irak'ın Şirvan beldesinden ve Abbâsî neslinden Rüstem Bey'in oğlu İsmail'in oğludur. Başkale medresesinde yetişti. Burada ve ayrıca Diyarbekir Dicle (Seyrantepe) medresesi ile Nehri medreselerinde de ders verdi. Kâdılık yaptı. Cumhuriyetten sonra müftülük ve kâtiplik vazifesinde bulundu. Birkaç sene Erzincan'da ikamete tâbi tutuldu. 1925'te Seyyid Abdülkâdir ve oğlunun idamı üzerine, diğer oğlu Abdullah'ın da tevkif edileceğini vazifesi hasebiyle öğrenip kendisine haber vererek kaçmasını temin etti.

İlk zevcesi İran Haraguş seyyidlerinden Emine Hanım'dır. Dâde diye anılır. Vefat etmiştir. Bundan Abdullah, Râbia ve Sultan adında üç çocuğu olmuş; kızlar küçükken ölmüş; Abdullah evlenmişse de nesli yürümemiştir. Mele Kâsım, seyyidlerle hacca gitmiş; dönüşte bu ailenin ön ayak olmasıyla Emine adında bir hanımla evlenmiştir. Bundan Mele Ali ve Mele Muhammed ile çok kızı olmuştur. Mele Kâsım, 1929'da 63 yaşında vefât etti. Gever'de medfundur. Hâcı Mêrdin diye anılır. Çocukları İke soyismini almıştır. Biraderlerinden Mele Aziz, Irak'ın Erguş kazasındadır. Kızı ile oğlunu birbiriyle evlendirmek isteyen bozuk itikatlı birisine karşı çıktığı için şehid edilmiştir. Mele Kâsım'ın biraderi Mele İbrahim, Şırnak; diğer biraderi Mele İsmail, İran'ın Güve (Şapur) kazasındadır.

Kemal Erguvanlı (1920-1989). Dârüşşafaka Lisesi'nde okurken, müdür muavini Rıfkı Bey vesilesiyle Abdülhakîm Efendi'ye gelmiştir. Baba ve annesinin ismi Mehmed ve Vasfiye'dir. 1944 yılında İstanbul Fen Fakültesi'ni bitirmiş; İstanbul Teknik Üniversitesi'nde doktora yapmıştı. Londra'da bulunmuş; maden fakültesinin kuruluşunda rol oynamıştır. İstanbul, Karadeniz ve 9 Eylül üniversitelerinde jeoloji profesörü olarak ders vermiştir. Yollar, köprüler, barajlar ve yer altı suları alanında yaptığı çalışmaları ile Türkiye'de müstesna bir yeri vardır. Çok talebe yetiştirmiş;

Kemal Erguvanlı

milletlerarası çalışmalara katılmıştır. Talebeler, en zevkli dersin onun dersi olduğunu söylerler. Bir talebesi vefatından sonra hakkında yazdığı yazıda şöyle diyor: "Derslerde anlattığı sevgi sözleri, sağ ve sol eliyle beraber yazması, güler yüzlülüğü, neşesi, yardım severliği hocamızın öğrencilerine verdiği faziletlerdir. Erguvanlı ismi ile adeta özdeşleşen elma sevgisi ise hoca için sadece paylaşmak ve vermektir". Anadolu'yu karış karış gezerek araştırmalarda bulunmuştur. Sadece jeoloji değil, sanat, kültür, edebiyat sahasında da dolu bir hazine idi. 12/XI/1989 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Nakkaştepe'dedir. Zevcesi Nevin Hanım, çocukları Ali Erguvanlı ve Eser Taylan'dır. Mühendislik Jeolojisi adlı kitabı 2016'da 5. baskısını yapmıştır.

Hilmi Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi Kemal'e 'Nasılsın?' diye sorduğunda, gülmeğe başlardı. Abdülhakîm Efendi, 'Kemal, ne gülüyorsun?' diye sorar; o bir şey söylemez, gülmeye devam ederdi. Bu sefer Abdülhakîm Efendi de, orada bulunanlar da gülerdi. Bu sebeple onun adını 'Güldüren' koymuştuk."

Kürd Fahri. Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Tütün deposunda gece bekçisi idi. Eyüb'de İdris Köşkü civarında otururdu.

Lütfi İkiz (1929-2007). Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendir. Mehmed Lütfi İkiz, Kırşehir'de doğdu. Ahi Evran Câmii imamı müderris İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu, müderris Hacı Hasan Efendi'nin torunudur. Büyük dedesi Arapkir seyyidlerinden olup Koçhisar'a yerleşmiştir. Ankara'da DTCF Şarkiyat kısmına devam etti. Kırşehir'de Erol Güngör'ün dedesi Hafız Osman Efendi'den Arapça dersi aldı. İstanbul'da Huzur-ı Hümâyun Dersleri hocası Müderris Ermenekli Saffet Efendi'den okuyup icâzet aldı. Nevşehir Kütüphane Müdürü, Ankara'da Türk Ocakları Merkez Müdürü, Kastamonu Kütüphane Müdürü, Konya İl Halk Kütüphanesi Müdürü olarak vazife gördü. Bu esnada üniversiteye de devam etti. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi müdürü olarak 1988'de tekâüde ayrıldı. 24 Ağustos 2007 Cuma günü Konya'da vefat etti. 1973'te Gönül Mumcu ile evlendi. İbrahim ve Afra isminde iki çocuğu vardır.

Lütfi İkiz

Osman Bölükbaşı'nın dayısı olan komşuları Yağlılı Hasan Efendi tarafından Ankara'da

Abdülhakîm Efendi'ye ziyarete götürüldü. Burada muntazaman ziyaretine geldi. Kendisini Abdülhakîm Efendi'ye mensup addederdi. Nevşehir'de kütüphane müdürü iken, Osmanlıca bilen kütüphane müdürlerinin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir toplantısında Hâlid Turhan Bey ile tanıştı. Aynı hocanın halkasından geldiklerini anlayınca birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Bu vâsıta ile Hüseyn Hilmi Işık ile tanışıp ahbap oldu. Ayaklı Kütüphâne lakabına lâyık, fevkalâde kültürlü bir zât idi. Bilhassa tarihî şahısların biyografilerine ait bilgilerde emsâli yoktu.

Mahmud Ekinci (1910-1967). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Van'ın yerlisidir. Babası Mustafa Efendi'yi küçük yaşta kaybetmiş; aslen Pervarili olan dayıları Molla Hamid ve Abdullah Ekinci'nin yanında büyümüştür. Van'da ticaretle meşguldü. Dükkânı vardı. Ayrıca koyun beslerdi. 1953 senesinde tayyare ile hacca gittiğinden 'Hacıağa' diye tanınırdı.

Bir defasında iş için İstanbul'a gelirken, Başkale Yahudilerinden Şâmil isminde birisi ile yol arkadaşlığı yapmıştı. Şâmil, "Burada bizim memleketli bir büyük zât var" diyerek Mahmud Ekinci'yi Kaşgârî Dergâhı'nın kapısına kadar götürdü. "Benden buraya kadar" diyerek içeri girmedi. Abdülhakîm Efendi "Mahmud Efendi nerede kaldın?" buyurdu. "Kül başıma! Benim ismimi de biliyormuş" diye düşündü. Bundan sonra dergâha devam etti. Şâmil, sonradan Tahtakale'ye göçtü. Mahmud Ekinci, her zaman, "Ya Rabbî! Şâmil'i imanla şereflendir; öldüyse taksiratını afvet!" diye dua ederdi.

Abdülhakîm Efendi Mahmud Efendi'ye, "Her gün Mele Cüzeyrî divanından hiç olmazsa bir beyit oku! Kur'an-ı kerîmden bir cüz, okuyamazsan yarım cüz, hiç değilse bir hizib oku! Evinden Kürtçe'yi çıkarma! (Yani çoluk çocuğuna öğret!)" diye vasıyette bulundu. Mahmud Ekinci Van'da Abdülhakîm Efendi'nin akrabaları ve diğer seyyidler ile alâkadar olur, onlara maddî ve manevî çok yardımda bulunurdu. İstanbul'a her gelişinde ayrılırken Abdülhakîm Efendi kendisine Van peyniri gibi mahallî mahsuller ısmarlardı. Son gelişinde bir şey söylemedi. "Bir emriniz var mı?" diye sorunca "Estağfirullah, yok" buyurdu. "Peynir gibi bir şey istemez misiniz?" diye sorunca da "Lüzum kalmadı" buyurdu. Az sonra da Abdülhakîm Efendi İzmir'e sürgün edildi.

Mahmud Ekinci

1967 senesinde kansere yakalandı. Ankara'ya gidip tedavi olması tavsiye edildiyse de, tevekkülü ve üstadına kavuşma iştiyaki sebebiyle kulak asmadı. Zira bir gece rüyasında Abdülhakîm Efendi'nin "Mahmud,

gel!" dediğini görmüştü. Hemen vasiyetini yazıp tayyare ile Ankara'ya gitti. Hastahânede biraz kaldıktan sonra Keçiören'de Seyyid Emin Garbi Arvas'ın evinde vefat etti. Tesadüf eseri, Abdülhakîm Efendi'yi yıkayan Beyaz Hoca kendisini gasletti. Bağlum'a üstadının yanına defnolundu. Vefatında 57 yaşında idi. Şâfiî idi. Zevcesi Nuriye Hanım, Müküs'ün Mezra-ı Şeyhan köyünden idi. Enver, Nureddin ve Abdurrahman adında üç oğlu ve dokuz kızı vardı.

Mahmud İnce (1890?-1954). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. İnebolulu idi. 1920'lerde İstanbul'a geldi. Önce ticaret gemilerinde, sonra Şirket-i Hayriyye'de kaptan olarak çalıştı. Önce Arab Câmii yakınında oturmuşlar, sonra sayfiyeleri olan Beylerbeyi'ne temelli göçmüşlerdir. Emine Hanım ile evliydi. Prostat kanserinden vefat etti. Mehmed, Ahmed, Nuri, Kemal ve Hanife adında beş çocuğu vardır. **Mehmed İnce** (1918-1974) İnebolu'da doğmuştur. Denizyollarında sağlık memuru olarak çalışırdı. İri yarı, fakat çok nazik bir zât idi. Beylerbeyi'nde otururdu. Abdülhakîm Efendi vaaza gideceği zaman çantasını taşıdığı için Çanta Mehmed diye bilinirdi. Kuzguncuk ile Beylerbeyi arasındaki mezarlıktadır. Zevcesi Hadice Hanım, ehibbâdan kaptan Kara Mehmed'in kızıdır. İsimlerini Abdülhakîm Efendi'nin koyduğu Bedri (1938) ve Hicri (1940) adında iki oğlu ve Hadice ve Ümran adında iki kızı vardır. **Ahmed İnce** de ehibbâdan olup, Kuledibi'nde ince marangoz (mobilyacı) dükkânı vardı. Dış görünüşü itibariyle Hâbil Bey'e benzerdi. Orta boylu; dolgun buğday benizli idi. Çivisiz geçme tabut yapardı. Kayınpederi Cemal Efendi Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda kantarcı idi. Hikmet ve Sâlim adında iki oğlu vardır. Baba mesleğini sürdürmektedirler. Mahmud İnce'nin diğer iki oğlu Nuri ve Kemal de marangoz idi. Ancak Abdülhakîm Efendi'ye mensubiyetleri yoktu. Mahmud İnce'nin Hanife adında da evli bir kızı vardır.

Mahmud İnce

Mehmed İnce

Ahmed İnce

Mahmud Mazhar Veziroğlu (1889-1961). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Avukat olup, İstanbul Barosu'na 317 sicil numarası ile kayıtlı idi. İlim Yayma Cemiyeti kurucularındandır. Kayseri'nin Tavlusun

köyünde dünyaya geldi. Babası Hacı Hüseyn Hilmi Efendi'dir. Soyu, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile zevcesi Fatma Sultan'a ulaşmaktadır. Moda'da Bahariye Caddesi 97 numarada otururdu. 13 Şubat 1961 tarihinde vefat etti. Karacaahmed'dedir.

Hacı ve hâfızdır. Önce Ogan olan soyismini sonra Nevşehirli Veziroğlu olarak değiştirdi.

Hukuk tahsili için geldiği İstanbul'da bir verâset dâvâsı vesilesiyle Koşuyolu'ndaki evlerine gittiğinde tanıdığı Emine Refia Hanım ile evlendi. Sultan Abdülhamid'in Posta Telgraf Nâzırı Hüseyn Hasib Paşa'nın kızı Refia Hanım dünyaya geldiğinde, Sultan Hamid kendi eliyle yaptığı bir ahşap beşik hediye etmişti. Refia Hanım 1930 senesinde zevcinin yaptığı bir şaka sebebiyle zâtürreeye yakalanıp vefat etti. Çok üzülen Mazhar Bey, hanımının hatırasına hürmeten bir daha evlenmedi. Hüseyin Bülent Nevşehirli Veziroğlu (1921) ve Fikret Nevşehirli Veziroğlu (1922) adında iki oğlu oldu. Bülent, İsviçre Lozan'da Science Politique (hariciye) okudu. Aktris Nisa Serezli'nin ilk kocasıdır. Bir buçuk sene süren bu izdivacından tiyatrocu Levent (1946) dünyaya gelmiştir. Onun da Alicem (1978) adında mühendis bir oğlu vardır. Fikret, Rum asıllı Sevgi Hanım ile evliydi.

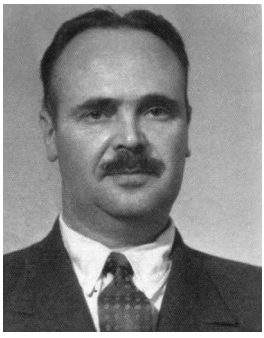

Sağdan: Mahmud Mazhar Veziroğlu, Faruk Işık Bey, Abdülhakîm Efendi, Cevad Bey

Mazhar Sündüs (v.1975). Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmamakla beraber, kendisini sevenlerdendir. İstanbul Barosu'na 1638 sicil numarası ile kayıtlı avukat idi. 1951 senesinde kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin ilk idare heyetinde âzâ olarak yer aldı. Kıztaşı'nda İsmetnur apartmanında otururdu. 25/XI/1975 tarihinde vefat etti. Meşâyih-i Nakşibendiye'den Çarşamba'da Yanyalı İsmet Efendi Tekkesi şeyhi Ali Haydar Efendi'nin kızı Nazife Hanım ile evliydi. Kızı Hamrâ hanımdır.

Mazhar Tobur (1904-1952). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Mustafa Mazhar Tobur, Rusçuk'ta dünyaya geldi. Alemdar Mustafa Paşa soyundandır. Babası Mustafa, annesi Süreyya'dır. Balkan Harbi esnasında ailece İstanbul Beşiktaş'a hicret ettiler. Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) kimya fakültesini bitirdi. Kimya muallimi olarak Vefâ Lisesi, Ankara Gazi Lisesi, Zonguldak Maden Teknik Okulu ve Yıldız Teknik Okulu'nda vazife yaptı. Lisede Erdal İnönü'nün hocasıdır. 18/XI/1952'de böbrek kifâyetsizliğine bağlı kalb krizinden vefat etti. Edirnekapı Şehitliği 14. Ada 1404 parseldedir.

Zehirli Gazlar ve Korunma Çareleri (Ülkü Basımevi İst. 1936) ve bir de boza yapımına dair matbu eserleri vardır. 1933'te mülkiye mezunu meşhur bestekâr Abdülkâdir Töre'nin (1873-1946) Zekiye Hanım'dan dünyaya gelen kızı Fatma Saadet Hanım ile evlendi. Düğün velimesinde Abdülhakîm Efendi de bulundu. Abdülkâdir Töre'nin babası, Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlanan Kaşgar Emiri Yakub Han'ın 1871'de İstanbul'a gönderdiği elçi Seyyid Yakub Han'dır[318].

Mazhar Tobur

1914 doğumlu ve babası gibi musikişinas olan Saadet Hanım, 8/VI/1953'te Zonguldak'ta vefat etti. Sümerbank müdürü Ahmed Faruk (1934-2010), deniz subayı Mustafa Fatin (1936-2005), ekonomist Mehmed Fahim (1938) isminde üç oğlu ve Fatma Ferzan (1940-1989) adında bir kızı vardır. Faruk Tobur'un Saadet isminde bir kızı ile Hür adında bir oğlu; Fahim Tobur'un da Pınar isminde bir kızı vardır.

Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni avukat Nevzad Işık anlattı: "Mazhar

318 Kaşgar Emîri Yakub Han'ın kızkardeşinin oğlu olan Seyyid Yakub Han (1818-1899) memleketinde iken Meşâyıh-ı Nakşibendiye'den Şeyh Sirâceddin Efendi'nin müridi idi. İstanbul'da da Şabaniyye Şeyhi Bosnalı Mehmed Tevfik Hammâmî'den hilâfet almıştır. Kaşgar'a dönüp üç sene kaldıktan sonra, tekrar İstanbul'a gelerek irşad faaliyeti yürütmüş; bilahare 7-8 senelik inzivadan sonra Delhi'ye gitmiş; burada vefat edip Bâkibillah hazîresine defnolunmuştu. Füsûs Şerhi ve başka eserleri vardır.

Bey, Vefâ Lisesi'nde benim hocamdı. Çok esaslı bir hocaydı, ama notu kıttı. Hatta küsurlu not bile verdiği olurdu. Bu sebeple talebe kendisine 'Sıfırcı Mazhar' ismini takmıştı. Amcama mensup olduğu halde, bana iltimas etmezdi. Bu sebeple dergâha geldiğinde babaannem kendisine sitem etmişti".

Mazhar Tüfekçi: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Sofu Baba'nın birâderi Vanlı Tüfekçizâde Osman Efendi'nin oğludur. Diyarbekir'de idi. Hicaz'da Abdullah Dehlevî halifelerinden Muhammed Mazhar'a atfen bu isim verilmiştir. Abdülhakîm Efendi kendisini "Mazhar ismine lâyık olan ancak Tüfekçilerin Mazhar'dır" diyerek medhetmiştir. Mazhar Efendi müderris idi. Yeni devirde, kardeşleriyle ortak toptan yün ve yağ ticareti yapardı. Emin, Muzaffer ve Emine adında üç çocuğu vardır. Emin'in oğulları da Cemil ve Ubeydullah'tır.

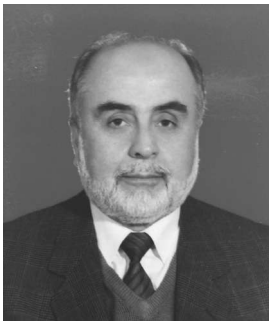
Mehmed Gençay (1918?-1988?). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Dârüşşafaka Lisesi'nde iken Rıfkı Bey tarafından Kaşgârî Dergâhı'na götürüldü. Fen Fakültesi biyoloji kısmında okur, talebe yurdunda kalırdı. Tekkeye geldiği zaman Abdülhakîm Efendi'nin sakallarını okşardı. Adı Mehmed olduğu halde Abdülhakîm Efendi kendisini sevdiği için "Çik" derdi. Bu sebeple ehibbâ arasında 'Mehmet-çik' diye tanındı. Harem'de câminin yanında müstakil bir evde oturur; bahçesinde nâdide japon çiçekleri yetiştirip Taksim'de bir çiçekçiye satardı. Çocuğu yoktur.

Kendisi anlattı: "Ben fakir olduğum için Efendi Baba beni kayırırdı. Sofrada Efendi Hazretleri'nin önüne but gelse, biraz alıp çoğunu benim önüme koyardı. Zaman zaman harçlık verirdi. Ehibbâdan birisi gemide bir para bulmuş, Efendi Baba'ya getirmişti. Efendi Baba avuçlarının içinde paraya baktılar. 'Bu kadar para ancak bir üniversiteliye harçlık olur' dediler ve bana verdiler. Birgün Efendi Baba içimden geçenleri anlamışçasına bana: 'Çik, senin kız arkadaşın var mı?' diye sordu. Ben de başımı önüme eğip, 'Var efendim' dedim. 'Getirsene!' buyurdu. Getirdim. Kıza iltifat ettiler. Beraber gezme günahını engellemek için, nikâhımızı kıydılar. Dergâhtayken dışarıda sigara içerdim. Bir defasında Efendi Baba kapıdan çıkınca ben de sigarayı toprağa sakladım. Efendi Baba tebessüm buyurarak, 'Çik, seninle sigara içelim mi? Ama Hilmi görmesin' diye latife ettiler. Hilmi abi, sigara içmezdi. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Bir defasında Abdülhakîm Efendi 'Çik nerede?' diye sordu. Ayakkabısı dar gelip vurduğu için çıkamadığını söylediler. Dönerken kendisine verilmek üzere bana bir Reşad altını verdiler".

Mehmed Efendi (1885?-1955?). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır.

Hâfız Mehmed Vehbi Hoca, Kasımpaşa'da imam idi. Evvelce Gümüşhânevî Tekkesi'ne mensup iken, bilahare Abdülhakîm Efendi'ye intisab etmişti. Tefsir kitapları ve hadîs-i şerîflerle alâkalı arzettiği mektubuna, Abdülhakîm Efendi etraflı bir cevap yazmıştır. Fâtih Beyceğiz'de otururdu. Bu zât, mevlidhan Aziz Bahriyeli'nin hocası, önce Bitpazarı Mescidi, sonra Kışla (Cezayirli Gazi Hasan Paşa) Câmii imamı olup, muhtemelen 1955'lerde 65-70 yaşlarında vefat eden Gelibolulu Hâfız Mehmed Efendi ile aynı kişi olsa gerektir. Askerlik yaparken kendisinden okuyan Aziz Bahriyeli (1931), hocasının Abdülhakîm Efendi ile irtibatını işittiğini söylemiştir.

Mehmed Şekerci (1923-2/VIII/2008). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Terzi Mustafa Mazhar Efendi'nin dört oğlundan ikincisi idi. 1939 senesinde 16 yaşında tekkeye gidip gelerek Abdülhakîm Efendi'den ders okumaya başladı. Ertesi sene tekkede yatıp kalkmaya başladı. Abdülhakîm Efendi, 'Sen benim son talebemsin' buyurdu ve kendisini hanımı Bedriye Hanım'ın akrabasından olup tekkede hizmet eden Fâtıma Hanım ile evlendirdi. 1942 senesinde askere gitti. 1949 senesinde Unkapanı'nda terzi dükkânı açtı. 13 sene sonra dükkânı kalfaya devredip kardeşleriyle Törk makinede çalışmaya başladı. Ehibbâ arasında Terzi Mehmed diye anılırdı. Fâtıma Hanım 2001 senesinde vefat etti. İki oğlu, iki kızı vardır. Kendisinden çok menkıbe ve bilgi nakledilmiştir. Bağlum'dadır.

Mehmed Şekerci

Mehmed Uzunoğlu (1890?-1959). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptur. Kaptan Kara Mehmed namıyla maruftur. Armatördü. Zevcesi Pembe (v.197?) hanımdan, Hadice, Zehra, Hasene, Safiye ve Hakkı adında çocukları vardır. Hadice Hanım, ehibbâdan Mehmed İnce ile evlidir.

Mehmed Uzunoğlu

Muhib Işıklar (1907-1981). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Mehmed Muhibbullah Bey, Vanlıdır. Dedeleri Arab asıllıdır. Mardin'den Van'a gelmişlerdir. Dedesi Hizanlı Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye mensup olup, babası Ahmed Nezir askerde iken vefat etmişti. Bir müddet askerî tıbbiyede okuduktan sonra ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Eyüb'de oturur; Aktar Âbidin Bey'in dükkânında çalışırdı. Aynı zamanda bacanak idiler.

Sesi çok güzeldi. Abdülhakîm Efendi kendisine kaside ve bilhassa Mevlânâ Hâlid Divanı'ndan okuturdu. Binlerce Türkçe, Arapça ve Farsça kaside bilirdi. Kendisi anlattı: "Efendi Babaya müteşeyyih [şeyh geçinen] takımından da gelen giden olurdu. Bunlardan bazısı alacağını alır, hâlini anlayıp sıvışırdı. Bir gün bunlardan bir tanesi burnundan kıl aldırmaz vaziyette Efendi'nin yanında oturuyordu. Şâkir abi Efendi Baba'nın rahatsızlığını hissetmişti; fakat ne yapacağını bilemiyordu. O sırada içeri girdim. Efendi Baba, 'Muhib, oku!' buyurdular. Ben de gayrı-ihtiyarî Nâbî'nin 'Sakın terk-i edebden' diye başlayan meşhur na'tını okumaya başladım. Müteşeyyih bozuldu. Derlenip toparlandı."

Muhib Işıklar

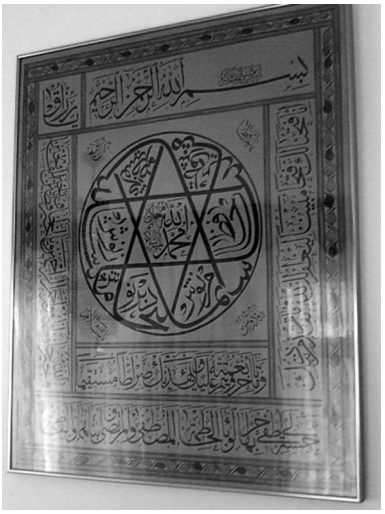
Muhib Bey'in, aynı zamanda çok güzel yazısı vardı. Abdülhakîm Efendi anlatır, Muhib Bey de not tutardı. Şakacı ve çocuksu bir tabiatı vardı. Aynı zamanda da çok hassas ve alıngandı. Abdülhakîm Efendi, "Muhib! Babam, gücendin mi?" diyerek gönlünü alırdı. Efendi'nin yanından hiç ayrılmaz; hatta zevcesi, Efendi Hazretleri'ne 'müridiniz eve uğramıyor' diye şikâyet ederdi.

Mekkî Efendi'yi çok seven İbrahim Elmalı Üsküdar müftüsüyken, Muhib Bey Hilmi Işık Efendi'nin tavassutuyla müftülüğe müsevvid olarak girdi. Daha sonra Beylerbeyi Câmii'nde bir ara imamlık yaptı. Müteaddit defalar Hindistan'a gitti. Çok yer dolaştı. Öyle ki Necib Fâzıl kendisini 'Kelebek' lakabıyla anar. "Nerede bir İslâm topluluğu varsa gittim gördüm. Dünyada gezmediğim görmediğim yer kalmadı. Efendi Hazretleri'nin eline su dökebilecek, tırnağı olabilecek birisine rastlamadım" derdi.

İstanbul Maltepe kabristanındadır. Zevcesi Hüsnü kızı 1907 doğumlu Emine Asiye Hanım Çerkes asıllı olup, Kafkasya'dan İstanbul'a yerleşmiş bir ailedendir. Ahmed Habib (1933) ve Ahmed Nezir (1941) adında iki oğlu ve dört kızı vardır.

Muhyiddin Efendi. Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Boşnak idi. Terzilik yapardı. Dükkânı Beyoğlu'nda Perşembe Pazarı civarında idi. Râmi'de otururdu. Abdülhakîm Efendi önceleri elbiselerini buna diktirirdi. Sabah tekkeye gelir; süt ve yoğurt getirir; Mekkî Efendi'nin muhasebeci oğlu Behik Bey'i de alır, Karaköy'e giderdi. Abdülhakîm Efendi, ailevî bir sebepten dolayı tekkeye gelmemesini istemişti; ama tardedilmiş değildi. Rivâyete göre hanımı her akşam yağlı mendili görünce sızlanırmış.

Abdülhakîm Efendi, bu hâli keşfedip, kendisine bir mendil vererek, 'Yoğurdu artık bununla getirirsin' buyurmuş. Muhyiddin Efendi sonra Çarşamba'da, daha sonra Erenköy'de oturdu. Bir kızı, bir oğlu vardı.

Muhyiddin Efendi'nin Levhası

Muhyiddin Efendi'nin hanımının elmas yüzüğü bir gün durup dururken çatlamıştı. Hâdise Abdülhakîm Efendi'ye arzedilince, bu işin nazar eseri olacağını buyurup kendisine üzerinde "Lî hamsetün utfi bihâ hârre'l-vebâi'l-hâtime, el-Mustafâ ve'l-Murtazâ ve'bneyhümâ ve'l-Fâtıma" yazan bir levha hediye etti. [Beş şey vardır ki son nefesteki hastalığımın ateşini onlarla söndürürüm: Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ali, Fâtıma, Hasen ve Hüseyn.] Levhada ayrıca Eshâb-ı Kehf'in isimleri ile başka dualar yazmaktadır. Bu levhayı sonra uncu Tâhir Bey'in oğlu Bahaddin Birgiv'e hediye etti. [Necib Fâzıl Bey, üzerinde taşımak üzere bir şey yazmalarını istediğinde, Eshab-ı Kehf'in isimlerini yazıp, vermişler; "Üzerinden hiç ayırma!" buyurmuşlardır. O ve Ben, s.195]

Mustafa Barçın (1901-1994) Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmamakla beraber kendisini sevenlerdendi. Hatıralarını şöyle anlattı: "Konya'nın Sarıveliler köyünden İstanbul'a okumaya geldim. Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne kaydoldum. Babam, Fâtih dersiâmlarından Ermenekli Saffet Efendi'nin arkadaşı idi. Saffet Efendi beni Şehzâdebaşı Medresesi'nin boş odalarından birisine yerleştirdi.

Ayasofya Câmii'nde 'Ümmi Hoca' adıyla bilinen yarı meczub bir zât vardı. Bir gün bana 'Bayezid Câmii'nde vaaz veren Abdülhakîm Efendi vardır. Kendisinin vaazlarında bulunun' dedi. Ben 'Derslerim sebebiyle yetişemiyorum' deyince 'Hiç değilse duasına iştirak edin. O vaaz vermeye başladığı zaman, önünde oturduğu pencerenin dışına iki güvercin gelir. Onun vaazını dinlerler. O vaazı bitirip de dua etmek için ellerini açtığı zaman, onlar da kanatlarını açarlar. O iki güvercin birer melektir' dedi.

Mustafa Barçın

Bayezid Câmii'nde Abdülhakîm Efendi'nin vaazını dinledikten sonra, 'Bu zât acaba nasıl birisidir?' diye merak edip Eyüp'ün iki meşhur hocasına

gittim. Birincisine sordum. 'Biraz ilmi vardır' dedi. İkincisine gittiğimde bu hocanın söylediğini de söyledim. İkinci hoca efendi, 'Onu söyleyen hocanın Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin topuğuna erişmesi için kırk anbar arpa yemesi lâzımdır' dedi."

Abdülhakîm Efendi, Bayezid Câmii'ndeki vaazına giderken Şehzâdebaşı Medresesi'ne uğrar, abdest alırdı. Çok defa abdest suyunu dökmekle şereflendim. Bir defasında 'Efendim, hocalarımızdan İzmirli İsmail Hakkı Bey derste Mehdî diye bir şey yoktur dedi' diye arzettim. 'Halt etmiş İzmirli! Mehdî hakkında 200 kadar hadîs-i şerîf vardır. İbareleri farklı olsa da, mefhumları aynıdır. İbni Hacer hazretleri [el-Kavlü'l-Muhtasâr fî Alâmeti'l-Mehdî adlı] bir kitabında bunları toplamıştır' buyurdu. Sonra İlahiyat Fakültesi kapandı. Ben Yüksek Ticaret Mektebi'ne geçtim. Banka müfettişi olarak Anadolu'da vazife yaptım".

Mustafa Barçın, sevdiklerini dinî müşkillerini çözmek üzere Abdülhakîm Efendi'ye gönderir; herkese onun vaazlarını dinlemeyi tavsiye ederdi. Nitekim 1939 senesinde Kütahya'da Ziraat Bankası müfettişi iken Vefâ'daki bir talebesine yazdığı bir mektupta, "A.Hakimin derslerinden düasından uzak kalma, hatta görüşmek istersen bizim Yavuz [oğlu], seni binbaşı Hilmi beyle tanıştırsın, görüştürsün" demektedir. Muhtelif şehirlerde müfettişlik yapıp tekâüde ayrıldıktan sonra Hocapaşa Câmii'nde fahrî vaaz verirdi. Feneryolu'nda otururdu. 1994'de vefat etti. İlk izdivacından İmran adında bir kızı ve Erzincan zelzelesinde vefat eden Yavuz ve Yılmaz adında iki oğlu, ikinci izdivacından da Mehdi ve Mehdiye adında iki çocuğu vardır. Abdülhakîm Efendi ile yukarıda geçen konuşmasının hatırasına oğlunun adını Mehdi koymuştur.

Mustafa Efendi: Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Abdülhakîm Efendi'ye Hasib Efendi ile beraber intisab etmişlerdi. Bayezid'de terlikçi dükkânı vardı. Mest ve terlik yapardı. Demokrat Parti hükûmeti zamanında meydan tanzim olunduğunda dükkânı yıkıldı. Mekkî Efendi, Vefâ'daki evinin bahçesinde buna bir baraka verdi. Orada sanatını icrâya devam etti. Terlikçi Mustafa Efendi, Râmî'de oturur; Çarşamba günleri tekkeye yoğurt getirirdi. Zevcesi Azime Hanım idi. Sıdkı ve Rahmi adında iki oğlu vardı.

Mustafa Kanar (1925). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Dârüşşafaka Lisesi'nde talebe iken Abdülhakîm Efendi'yi tanıdı. Ticaret mektebini bitirip, muhasebeci oldu. Mustafa Kanar Bey'in İnci Hanım (1936) ile izdivacından, Ayşe Şâkire (1957), Ahmed Şâkir (1960) ve Mehmed Numan (1969) adında üç çocuğu vardır. Ayşe Hanım, hukuk profesörü

Mehmed Âkif Aydın'ın zevcesidir.

Kitabın müellifi, Mustafa Kanar ile

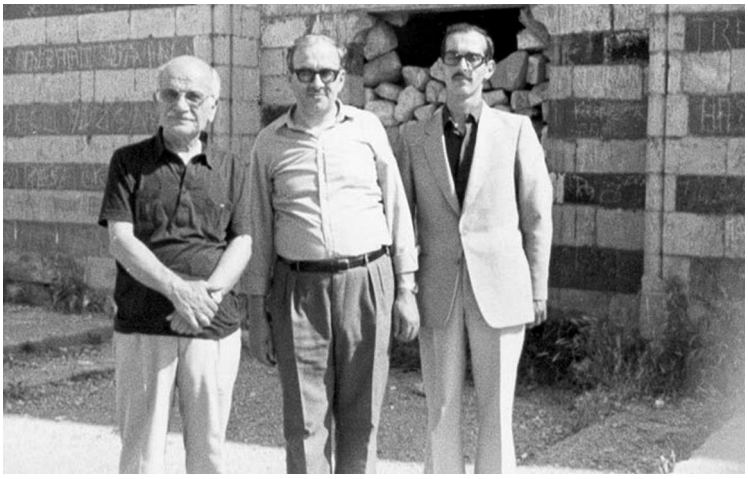
Mustafa Kalkıcı (1893-1958). Abdülhakîm Efendi'nin güzide mensuplarındandır. Rize'nin Pazar kazâsından Lazdır. Gemicilik yapardı. Bu sebeple Mustafa Kaptan diye bilinir. Rizeli bir zât, memuriyet veya başka bir sebeple bulunduğu Van'da seyyide bir hanım ile evlenmiş; bilahare memleketine dönmüştü. Bu hanım, aynı zamanda Abdülhakîm Efendi'nin zevcesi Esmâ Hanım'ın da yakın akrabası (belki kızkardeşi) idi. Rizeli zât, Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'a geldiğini işitince, Mustafa Kaptan ile hanımının iyi haberlerini kendisine göndermek istedi. Mustafa Kaptan bu vesileyle İstanbul'a gelip Abdülhakîm Efendi ile tanıştı ve kendisine bağlandı.

1910 senelerinde İstanbul'a gelen Mustafa Kaptan, memleketine de gider gelirdi. Bir müddet sonra Boğaz girişinde gemisi fırtınadan battı. Abdülhakîm Efendi, kendisini Hasan Hâfız ile beraber Akhisar'a gönderdi. Orada Hasan Hâfız ile beraber gıda toptancılığı yaptı. Menemen hâdisesi sebebiyle tevkif edildi ise de, beraat etti. Bilhassa Menemen'de Abdülhakîm Efendi'nin hizmetinde bulunup teveccühünü kazandı. Abdülhakîm Efendi, Menemen dönüşü, oğlu Hâbil Efendi'yi birilerine takdim ederken, "Bana kimsenin yapmadığı hizmeti yapan Mustafa Efendi'nin oğludur" buyurmuştur.

1935 senelerinde Akhisar'dan İstanbul'a dönen Mustafa Kaptan 1958 senesinde vefat etti. Zevcesi Gülsüm Hanım da Abdülhakîm Efendi'ye hizmet ederek çok duasını almıştır. Her ikisi de Bağlum'dadır. Oğullarından terzi **Hâbil Kalkıcı** (1908-1993) ile alâkalı malumat yukarıda geçmişti. Mustafa Kaptan'ın ikinci oğlu **Ahmed Hâlid Kalkıcı** (1926-30/XII/1999), ömrünün sonuna kadar terzilik yaptı. Son dükkânı Bulgurlu'da idi. Üç çocuğu vardır. Mustafa Kaptan'ın kızı Fâtıma Hanım (1914-1976), Çayelili Hasan Kaptanoğlu (1904-1966); Rafet Hanım da ehibbâdan ressam Kâtib Hüsnü Bey'in oğlu Yahya Tengüz ile evliydi.

Mustafa Kalkıcı

Terzi Ahmed Kalkıcı, Medeni Üçışık ve Vehbi Arvas (Van'da Hüsrev Paşa Câmii önünde)

Mustafa Mazhar Şekerci (1900-1975). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. İstanbul'a İnebolu'nun Evrenye köyünden gelmiş; Arab Câmii'nin yakınında terzi dükkânı açmıştı. Beylerbeyi'nde otururdu. Hemşehrisi Mahmud İnce, 1931 senesinde kendisini Bayezid Câmii'ne Abdülhakîm Efendi'nin vaazına götürmüş; bundan sonra Abdülhakîm Efendi'ye bağlanmıştır. Abdülhakîm Efendi'nin Boğaziçi gezintilerine katılıp, sofra hazırlayanlardan birisi idi. Akrabasından Cemile Hanım ile evlendi. Hepsi Abdülhakîm Efendi'ye bağlı **Abdullah** (1919-?), **Mehmed** (1923-3/VIII/2008), **Ahmed** (1928-III/2012), **Abdurrahman** (1930-25/IV/2008) adında dört oğlu ve Muhterem (1921) adında bir kızı vardı. Kızı akrabadan Ahmed Şekerci ile evliydi. Abdurrahman Şekerci, Mehmed İnce'den sonra Abdülhakîm Efendi'ye hususî hizmet etmiş; vaaza giderken koluna girip çantasını taşımıştır. 1954 yılında Türk (Törk) Makinayı kurmuştur. Mazhar Şekerci'nin çırakları **Mehmed Altay** ile **Sâlih Dikmen** de Abdülhakîm Efendi'yi görüp sevenlerdendir.

Mustafa Usta: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. İnşaat ustası idi. Kasımpaşa Kulaksız'da otururdu.

Nâil Zâhir Sezermen (1902-1955?). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Karamürsellidir. Eyüb'de iplik fabrikasında kâtib idi. Eyüb'de Kurukavak caddesinde otururdu. Bir trafik kazasında vefat etti.

Sağda: Abdülhakîm Efendi, Ziyâ bey
Ayakta: Hâlid Bey, Şâkir Bey,
Mustafa Şekerci

Nâmık Bulut (1911-18/IX/1998). Nâmık Kemal Bulut, Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Dârüşşafaka'da okurken müdür muavini Rıfkı Bey tarafından Abdülhakîm Efendi'ye getirilmiştir. Bulgaristan'da Cuma-yı Bâlâ'da doğdu. Babası malûl gâzilerden Hüseyin Avni Bulut (v.11/III/1964), annesi Müeyyed Atiye Hanım'dır. Ailesi Balkan Harbi'nin ardından İstanbul'a hicret etti. Devlet Demiryolları'nın bursu ile altı arkadaş Almanya'nın Konstanz şehrinde tahsil gördü. Cer [lokomotif] mühendisi idi. Bununla alâkalı Abdülhakîm Efendi ile olan mühim bir menkıbe yukarıda geçti. Yıldız Makine Mühendisliği Fakültesi'nde hocalık yaptı. Biraderi ile beraber, barajların daimi tesisatının mekanik işlerini yapan Bulutlar Limited Şirketi'ni kurdu. Karacaahmed'deki aile kabristanındadır. Hiç evlenmemiştir. Moda'da Halil Edhem Sokak 4 numarada, kardeşi ve ailesi ile beraber yaşamıştır. Kardeşi Hâlid Sâim Bey'in (1968) çocukları, Esin Sevim Ayan, Mehmed Bulut (1938-2006) ve Ahmed Fehim Bulut'tur (1950).

Nâmık Bulut

Necâti Çabar

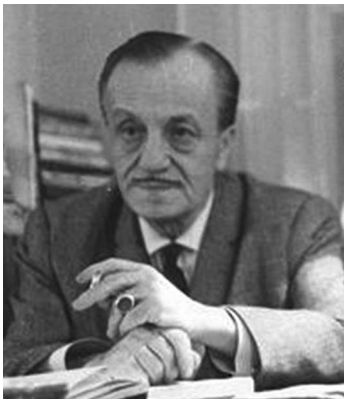
Necâti Çabar: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Ahmed Necâti Çabar, Fâtih Malta'da berber idi. Beyceğiz'de otururdu. Üç kızı vardır.

Necib Fâzıl Kısakürek (1904-1983). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Meşhur edip ve şâirlerdendir. İstanbul Çemberlitaş'ta, bir konakta dünyaya geldi. Babası hukukçu Fâzıl Bey, annesi Mediha Hanımdır. Âilesi, baba tarafından Kahramanmaraş'ın köklü âilelerinden Kısakürekzâdelere dayanır. Yazara verilen Ahmed Necib ismi, dedelerinden birinin adıdır. 1912'de Gedikpaşa'da bir Fransız Mektebi'ne yazıldı. Sonra yine, aynı yerde bulunan Amerikan Koleji'ne, Büyükdere'de Emin Efendi'nin mahalle mektebine devam etti. Annesinin hastalığı dolayısıyla taşındıkları Heybeliada'da (1915) Numûne Mektebi'ni bitirerek oradaki Bahriye Mektebi'ne girdi. İlk şiirlerini burada yazmağa başladı. Mektepte arkadaşları arasında lakabı 'şâir' idi. Burasını son sınıftayken terk ederek, 1917'de Dârülfünûn'un Felsefe Fakültesi'ne başladı. İlk şiirleri bu yıllarda mecmualarda neşredilmeye başladı. 1924'te Maarif Vekâleti tarafından Paris Sorbonne Üniversitesi'ne tahsilini ilerletmek için gönderildi ise de, bir yıl sonra geri döndü.

Bir müddet Holanda, Osmanlı ve İş Bankalarında müfettiş ve muhasebe müdürü olarak çalıştı. Bankacılık mesleğinden 1938 yılında ayrılarak 1941 yılına kadar Fransız Mektebi'nde, Ankara Devlet Konservatuarı'nda, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Robert Kolej'de, Ankara Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi'nde hocalık yaptı. Bu tarihten sonra, yazar ve şâirliğinin yanısıra gazeteci olarak da matbuat hayatına girdi ve siyasetle meşgul oldu. Böylece fikir ve aksiyon adamı olarak hayatının sonuna kadar sürecek olan bir mücâdelenin içine atıldı. Büyük Doğu hareketi ve 1943'te başlayıp 1972'ye kadar süren Anadolu'yu köşe bucak tarayan, Almanya'ya kadar taşan konferansları bu devrededir. Yine, bu devrede sekiz defada toplam 3 yıl 6 ay 20 gün hapis yattı. Kesif ve yorucu, mücadeleci bir hayattan sonra, 1972'de evine çekilen yazar, eser yazmaya, dergi ve gazetelerde şiirlerini yayınlamaya devam etti. 1980 yılında 'Sultanü'ş-şuara' (Şâirler Sultanı) ilan edildi. 25 Mayıs 1983 günü vefat etti. Kabri, Eyüp Sultan'da, Kaşgârî Tekkesi'ne giden yokuşun solundadır. Neslihan Baban'dan Mehmed, Ömer, Osman ve Ayşe adında dört çocuğu dünyaya geldi.

1922 yılında Yakub Kadri vâsıtasıyla ilk şiirini neşretti. 1928'de neşredilen Kaldırımlar şiiri, onu şöhretin zirvesine çıkardı ve sanat çevrelerine kendisini şâir olarak kabul ettirdi. Bu ilk şiirlerinde koyu ferdiyetçilik ve derbeder (bohem) bir yaşayışın izleri görülür. 1934'e kadar eserlerine ve sanatına hâkim olan bu hâli, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'yi tanıyıncaya kadar devam etti. Beyoğlu Ağa Câmii'nde ilk defa tanıdığı bu zâtı, 1943 yılında vefâtına kadar, Eyüp'teki dergâhında ziyâret ederek, sohbetlerinde

bulundu. Bu hâdise, Necib Fâzıl'ın şahsiyetine, fikrine, dünya görüşüne büyük tesir yaptı. Bu tarihten sonra her türde, bilhassa bir fikir ve aksiyon adamı olarak nesir sahasında velûd bir yazar hâline geldi. 1936'da, uzun ömürlü olmayan, Ağaç mecmuasını çıkardı. II. Cihan Harbi başlarında Son Telgraf gazetesinde, 'Çerçeve' başlığı altında fıkralar yazmaya başladı. 1 Eylül 1943'te Büyük Doğu mecmuasını çıkardı. Bu mecmua 1978'e kadar fasılalarla neşredildi. Edebî türlerin hemen hepsinde eser verdi. 8 şiir, 14 piyes, 7 senaryo, 3 hikâye kitabı, 2 roman, 4 hatıra eseri, 17 dînî-tasavvufî eser, 47 siyasî-tarihî tedkik eseri, hitâbe ve konferanslarla, fıkralarının toplandığı kitaplarla beraber 102 eseri vardır. Dinî temaları işleyerek, tefekkür eden genç nesillere faydalı olmaya çalıştı. Abdülhakîm Efendi'ye dair hatıralarını Büyük Kapı, O ve Ben, Târih Boyunca Büyük Mazlumlar adlı eserlerinde topladı. 'Büyük Kapı' 1965 senesinde basılmış; sonra burada Abdülhakîm Efendi ile alâkalı anlatılan hatıralar, bazı ilâve ve değişikliklerle 'O ve Ben' adıyla neşredilmiştir. Abdülhakîm Efendi'nin, Râbıta-i Şerife, er-Riyâdüt-Tasavvufiyye ve Reşahat kitaplarını sadeleştirerek neşretti. 'Tanrı Kulundan Dinlediklerim' adlı eserinin, zannedilenin aksine Abdülhakîm Efendi ile doğrudan bir alâkası bulunmamaktadır.

Necib Fâzıl

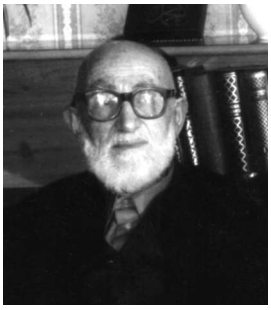
Şâkir Efendi, Necib Fâzıl'ın Abdülhakîm Efendi ile ilk tanışmasını şöyle hikâye etti: "Efendi Baba, Ağa Câmii'nde vaaz veriyordu. Müezzin gelip, beni çağırdı. Birilerinin geldiğini söyledi. 'Her halde taharrilerdir [taharri memurlarıdır, sivil polislerdir]' dedim. Gelenler Necib Fâzıl, Abidin Dino ve Edirne mebusu gazeteci Celâleddin idi. Necib Fâzıl, 'Sizin pederle görüşmek istiyoruz. Bize bir randevu verin' dedi. 'Yarın cumartesidir. Eyüp'te türbenin arkasında yukarıya bir yol çıkıyor. Kabristanın ortasında bir tekke vardır. Biz oradayız. Gelin görüşelim' dedim. Efendi Hazretleri bunu hissetmiş olacak ki, dersi kesti. 'Ne var?' dedi. 'Böyle böyle üç arkadaş görüşmek istiyorlar. Tarif ettim. Yarın gelecekler' dedim. 'Peki' dedi. Ertesi günü sabahleyin saat 8'de geldiler. Gece saat 11'e kadar kaldılar. Sual cevap, sual cevap... Ondan sonra gittiler. [Necib Fâzıl Bey, O ve Ben'de bu üçüncü kişiden bahsetmiyor. Esasen o isimde bir Edirne mebusu mevcut değildir. Ya Şâkir Efendi, yanlış hatırlıyor veya sonradan tekkeye bir gelişleriyle karıştırıyor yahud Necib Fâzıl Bey meçhul bir sebepten bu üçüncüyü zikretmiyor olabilir.]

Ertesi günü yalnız Necib Fâzıl, Burhan Toprak ile geldi. Yine sual cevap; gece saat 12'ye kadar kaldılar. Yemek içmek de var. Necib Fâzıl 'Huzurunuzda her şeyi kabul ettim' dedi. Efendi Baba 'Kalk namaz kıl!' buyurdu. Hemen çorap getirdim. Câmiye götürdüm. Lâzım olanı tarif ettim. Gece gittiler. Sirkeci'de yemek yemişler. Burhan Toprak, 'Bu kadar din adamı, evliyâ gördüm. Böylesini görmedim. Şimdi tekkeye gidip o zâtın elini öpeceğiz' demiş. Bu sefer saat 2 gibi, tekkenin aşağı kapısını çalmışlar, işitmemişiz. Kabristan tarafındaki kapıya gelmişler. Yine ses yok. Kafalarını eşiğe koyup uyumuşlar. Sabah oldu. Tekkedeki hanımlardan biri 'Yine o deliler geldiler' dedi. Gittim kapıyı açtım. Efendi Baba aşağıdan namaz için çıkıyordu. 'Yahu nedir bu gece bütün kapıları çaldık, açmadınız?' dediler. 'Sizin muhabbetinizi anlamak için açmadık, şimdi buyurun' dedim.

Necib Bey. Ticaret mektebinde talebe idi. Bakırköyü'nde otururdu.

Necmeddin Tâceddin (1894-1984). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Kayserilidir. Evliyâdan İbrahim Tâceddin Halvetî'nin soyundandır. Sekiz sene askerlik yapmış; mütarekeden sonra Anadolu'ya gönderilmeyerek terhis edilmiştir. Bu arada Abdülhakîm Efendi'ye intisab etmiştir. Onaltı sene kadar Pınarbaşı ve Hekimhan'da muallimlik yaptıktan sonra, yeni devirde vazifeden tardedilmiştir. Çemberlitaş'ta Abdülhakîm Efendi'nin de ziyaret ettiği Vezir Hanı'ndaki atölyesinde vernik imalatına başlamışsa da kimsesiz kalan annesinin talebi üzerine 1938'de Kayseri'ye nakledip, fotoğrafçı Hayri Tolgay'ın yanında çalışmıştır. 1948'de Kızılay'a muhasip olarak girmiş; 1964'de tekâüde ayrılarak İstanbul'a nakletmiştir. Kayserili Hadice Hanım ile evliydi. Yaşar (1936) ve Tâceddin (1939) adında iki oğlu vardır.

Hâdimî hazretlerinin yüzüğünde yazılı olan ve Abdülhakîm Efendi'nin okuduğu şu Farsça duayı rivâyet ederdi: 'Ey bâri hüdâ, behakkı hestî, şeş çîz merâ meded firistî. İmân ü emân ü ten dürüstî, ilm ü amel ü ferâğı destî'. [Ey yüce rabbim! Varlığın hakkı için, altı şeyi benim imdadıma gönder: İman, emniyet, sağlık, ilim, amel ve el genişliği.] Oğlu Tâceddin Bey anlattı: "Babam son derece temkinli idi. Efendi Hazretleri'ne intisaplı olduğunu bizden saklar, hiç anlatmazdı. Bahsedeceği zaman da 'İstanbul'da mazanneden bir zât' diye bahsederdi. Biz, babamın mensubiyetini İstanbul'a gelip de ehibbâ ile irtibat kurunca anladık". [Mazanne; evliyâ olduğuna hüsnü zan edilen zâtlar için kullanılan bir tabirdir.]

Necmeddin Tâceddin

Nedim Bey: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Zâbit idi. Abdülhakîm Efendi'yi Menemen günlerinde tanımış ve bağlanmıştı. Son zamanlarda Trakya'da vazife yapardı. Birliğinin başında bulunur ve her teftişte onun bölüğü takdir alırdı. Bir ictimada kumandana tekmil verirken kendinden geçip 'Allah' dediği için ordudan tardedildi. Tekâüde ayrıldıktan sonra Edirnekapı'da bakkallık yaptı. **Abbas** adında Kafkasyalı bir ortağı vardı. O da Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendi. Nedim Bey, Edirnekapı'da sur dibinde Mihrümah Sultan Câmii'ne yakın otururdu. Zevcesi İsmeti Hanım idi. Ahmed, Mahmud ve Hâmid isminde üç oğlu vardı.

Nedim Bey'in hâl sahibi bir zât olduğu anlaşılmaktadır. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Nedim Bey, İstanbul'a geldiği zaman, Abdülhakîm Efendi'nin eshâbı ile görüşünce; 'Efendi size dün şunları şunları anlattı. Bugün şunlardan bahsetti, değil mi?' der ve dediklerinin hepsi doğru çıkardı. Halbuki kendisi uzaktaydı. Ama Abdülhakîm Efendi ile râbıtası tam idi." Tekkeye geldiğinde ekseriya çay hizmetine bakardı. [Tekkelerde çay, kahve ve mutfak işleriyle meşgul olmak, aşağı bir iş değil; bilakis manevî istifâdeye sebeptir. Hatta Mevlevî tekkelerinde bu işe bakanlar tasavvufî derecelerle anılır: Aşçı Dede, Kahveci Dede gibi.] Hasib Üçışık anlattı: "Bir defasında tekkede kalabalık misafir vardı. Nedim Bey bana kâfi mikdarda çay olmadığını söyledi. 'Şimdi ne yapacağız?' diye düşünceli düşünceli, mevcut çayı demledik. Servise başladık. Ara sıra 'Nasıl gidiyor?' diye soruyordum. Nedim Bey de 'İdare eder' diye cevap veriyordu. Çay servisi bitti; ama ne hikmettir, çay bitmedi." Kayserili tüccar Abdülkâdir Efendi anlattı: "Bir gün Kazlıçeşme'de bir deri pazarlığı yaptım. Ancak olmadı. Sonra Nedim Bey'i ziyarete gittim. Nedim Bey Mektûbât'ı eline alıp 'Ya sen oku, ya ben okuyayım' dedi. 'Ben açayım, sen oku' dedim. Nedim Bey okurken ben de gündüz yaptığım pazarlığı düşünüyordum. Nedim Bey bana bakıp 'Şimdi deri düşünmek zamanı değildir' dedi. Hayret ettim."

Nihat Külte

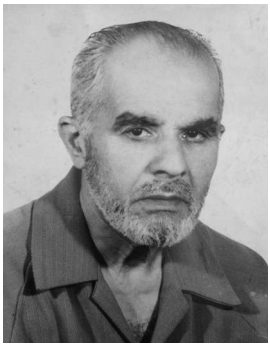
Nihat Külte (1908-1979). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. İstanbul'da doğdu. Büyük dedeleri şerif olup, Arabistan'dan Sultan III. Selim zamanında Kafkasya'ya gelmişti. Dedesi Kafkasya'da Çerkez beyi idi. İhtilâl olunca Kırım üzerinden kaçarak, İstanbul Maltepe'ye geldiler. Sonra Eyüb'e yerleştiler. Babası serkomiser idi. Gizli vazife ile gönderildiği Bulgaristan'da deşifre olarak, şehid edildi. Annesi, şarktan büyük bir âlim geldiğini işitip, oğlunu dinini öğrensin diye küçük yaşta

Abdülhakîm Efendi'nin Eyüp Sultan Câmii'ndeki vaazlarına götürürdü. Sonra tekkeye devam etti.

Nihat Bey, önceleri Sirkeci'de baharatçı idi. En çok da çay satardı: Külte Çayları. Soyadı da çay kültesi manasına gelirdi. Bir ara Hindistan'dan çokça karanfil getirtti. Yahudi esnaf, ellerinde çok az mal olmasına rağmen fiyat kırınca, bu da kırmak zorunda kaldı. Bundan ucuza toplayıp, sonra yüksek fiyata sattılar. Nihat Bey iflas etti. Demokrat Parti kuruluşunda bulundu. Bu vesileyle ellisinden sonra memuriyete girdi. Borçlanıp emekli oldu. Kadırga'da Cinci meydanında otururdu. 1979 yılında vefat etti. Tokmaktepe kabristanındadır. Zevcesi Aliye Hanım Manastırlıdır. Oğlu Rıfat Külte, metalürji mühendisidir. Bir de kızı vardır.

Niyazi Alpay (1905-1953). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. İstanbulludur. Askerî eczacı idi. Çeşitli Anadolu şehirlerinde vazife yaptı. Dindarlığı sebebiyle yüzbaşılıktan yukarıya terfi ettirilmeyince, 1952'de askerlikten ayrıldı. Artvin'de, ardından da Ardahan'da eczane açtı. 1953 senesinde Ardahan'da vefat etti. Hilmi Işık Efendi vasıtasıyla Abdülhakîm Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Zevcesi Nurhayat Hanım'dır. Gülsevim (1937-1974) ve Gülsen (1940) adında iki kızı vardı. İki kızkardeş de tabib idi. Gülsevim Hanım, Yunus Mimiroğlu ile evlenip ayrıldı. Gülsen Hanım, Doktor Âsaf Ataseven'in hanımıdır.

Niyazi İnalman (1914-1978). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Birkaç kuşak Eyüblü bir ailedendir. Dedeleri sarayda tatlıcı olarak vazife yapardı. Babası Mustafa Efendi, Çanakkale gâzisi olup; Almanya'ya götürülerek ameliyat edilmiştir. Mehmed Niyazi Efendi'nin, Ayvansaray'da marangoz dükkânı vardı. Eyüb'de Abdurrahman Şeref Caddesi 63 numarada otururdu. Ayrıldığı ilk zevcesinden bir kızı; ikinci zevcesi Edirneli Yıldız Hanım'dan, Ahmed Hâlid, Huriye Gülsün, Reyhan ve Mehmed Abdülkâdir adında 4 çocuğu olmuştur. Kabri, Kaşgari Tekkesi'nin ilerisinde Piyer Loti'ye gelmeden sol taraftadır.

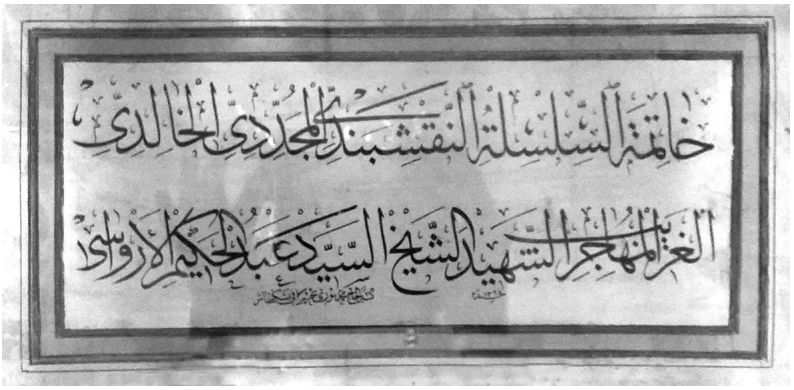
Niyazi İnalman

Nuri Korman (1868-1951). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Hâfız Hacı Nuri Efendi, meşhur hattatlardandır. Beşiktaşlı idi. Hattat Alâeddin Bey ile Muhsinzâde Abdullah Bey'in talebesi ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi yolunun son müntesibidir. İstanbul Bakırköy'de Kartaltepe Câmii kubbesindeki İhlâs Sûresi, Azapkapı Câmii'nin muslukları

üzerindeki yazılar, Kastamonu'da Şaban-ı Velî Dergâhı'nda ve Çorum'da saat kulesinin üstündeki yazılar ile Sultanahmed'de Alman Çeşmesi'nin kubbe içi yazıları onundur. İstanbul'da vefat etti[319]. Güzel hattı ile yazdığı bazı levhalar, tekkede ve ehibbânın evinde duvarları süslerdi. İkisinin ismi Tülûn ve Nezahat olan üç kızı vardı.

Nuri Korman

Nuri Korman'ın yazdığı levha

[Hâtimetü's-Silsileti'n-Nakşibendî el-Müceddidî el-Hâlidî el-Garîbü'l-Muhâcirü"ş-Şehîd eş-Şeyh es-Seyyid Abdülhakîm el-Arvâsî]

Nuri Öget (1905-1983). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Ahmed Nureddin Bey, 1905'te İstanbul'da, Kosova İpekli Hakkı Bey ile Cemile Kevser Hanım'dan dünyaya geldi. Çarkçı Mektebi'ni bitirdi. Çarkçıbaşı idi. Gemisi İstanbul'da olduğu zaman, Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete gelip, sualler sorardı. Abdülhakîm Efendi İzmir'e götürüldüğü zaman, tesadüfen vazifeli olarak gidip, kendisiyle son kez görüşenlerden oldu. Üsküdar'da otururdu. Birincisi gemisiyle vazifeli ve ikincisi bir dostuna bedel olmak üzere 1952 ve 1973 senesinde iki defa

Nuri Öget

319 Ali Alparslan: **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, *Yapı Kredi Kültür Yayınları*, İstanbul 2012.

hacca gitti. Son zamanlarında Abdülhakîm Efendi'ye ait yazı, kitap, risâle, vaaz ve ders takrirlerini toplayarak, Zeyl-i Keşkül [Keşkül'ün Devamı] adıyla 3 defter hâlinde yazmıştır. Bunların başında ve sonunda şöyle diyor:

"Seyyid Abdülhakîm kuddise sırruhunun Sevânihü'l-Efkâr ve Sevâmihü'l-Enzâr isimli ve kendi tabirleriyle Keşkül olarak isimlendirdikleri müellefâtına zeyl olarak toplayabildiğim –gerek câmi derslerinde ve gerekse sohbet-i âlîlerindeki– ma'lûmâtı, üç defter hâlinde cem' edebildim. Lehülhamd velminne.

15 Rebî'ulevvel sene 1404 Bende-i fakir Ahmed Nureddin"

Nuri Efendi, Zeyl-i Keşkül'ün sonuna ise şu sözleri kaydetmiştir:

"Uzun senelerdir ehass-ı âmâlim olarak Seyyid Abdülhakîmü'l-Arvâsî kuddise sırruhunun gerek cevâmi'-i şerîfede ve gerekse sohbet-i âlîlerinde bazı ehibbâ tarafından toplanan ve yazılan takrîr-i âlîlerinin mühim bir kısmını evâhir-i ömrümde lehülhamd ve minne üç defter halinde toplamak ve yazmak mümkün oldu. Menkıbe-i âlîlerini toplayarak yazmak da maksat ve emelim olduğu hâlde, bu güne kadar maalesef mümkün olamadı[320].

15 Rebî'ulevvel sene 1404 1983 Mîlâdî

El-fakîr-i pür-taksîr bende-i Îşân

Ahmed Nureddin"

Nuri Bey, 1950'lerde İsmet İnönü, süvarisi olduğu Samsun gemisine bindiği gerekçesiyle diğer mürettebat ile beraber tekâüde sevkedildi. 27 Mayıs ihtilâline kadar Ali İpar'ın yanında çalıştı. 1960'dan sonra tekrar vazifeye döndü. Türkiye Gazetesi'nde Nuri Öge imzasıyla yazılar yazdı. 1983 senesinde vefat etti. Karacaahmed'dedir. Bir kâğıda, "Meyyitin Allah dostlarını sevdiğine şâhidlik eder misiniz?" yazarak, cenazesinde okunmasını vasıyet etmişti. Dr. Ahmed Sudi Paşa'nın torunu, Dr. Albay Kâzım Ergun'un kızı Hadice Hanım ile evlenmiştir. Yegâne çocuğu Ayşe Asuman Hanım (1946), İbrahim Affan Akcan ile evliydi.

Nuri Şekerci (1908-1977). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Hacı Nuri Efendi, Akhisarlıdır. Babası Hacı Yusuf, Selânik muhaciridir; Çanakkale'de şehid düşmüştür. Nuri Şekerci, Akhisar'da toptan gıda tüccarıydı.

320 Çok şükür ki, Nuri Bey'in emeli istikâmetinde bu eser meydana geldi. Umulur ki, merhumun ruhu şâd olmuştur.

Nuri Şekerci

Abdülhakîm Efendi'nin İzmir'e nefyedildiğini işitince, hemen Akhisar'daki dükkânını 25 bin liraya satarak kendisine götürmüştü. Abdülhakîm Efendi parayı almamış; ama kendisine "Allah için aldanan aldanmaz" demişti. Nuri Şekerci, İzmir'de kaldığı müddetçe Abdülhakîm Efendi'ye hizmet edip duasını aldı. Yerde oturduğunu görünce kendisine hasır bir koltuk alıp gönderdi. Akhisar'dan İzmir'e trenle gidilip gelinirdi. Bu seyahatinde tren saatini kaçırmış, fakat hikmet-i ilahî tren arıza yaparak Akhisar'da bir müddet fazla kalmıştı. Nuri Efendi de son dakikada trene binmeye muvaffak oldu. İzmir'e gidip Abdülhakîm Efendi'nin huzuruna çıktığında, daha bir şey anlatmadan, Abdülhakîm Efendi "İyi ki yetiştin trene!" buyurdu. Abdülhakîm Efendi, Ankara'ya giderken de eşyasını toplayıp yükünü bağlayan Nuri Şekerci oldu. Cömert ve muhlis bir zât olduğu; Abdülhakîm Efendi'nin ismi geçtiği zaman bile gözyaşlarına hâkim olamadığı anlatılır.

Oğlu Abdülhakîm Şekerci anlattı: "Babam ve ağabeylerimle beraber her 29 Ekim tatilinde Efendi'yi ziyarete giderdik. Ford marka bir arabamız vardı. 1963 senesindeki ziyaretimizde yolda Bolu'da geceledik. Ertesi gün hareket edileceği zaman, araba buz tutmuş, çalışmıyordu. Ağabeyim ne yaptıysa çalıştıramadı. Babam arabaya bir tekme vurdu. 'Niçin çalışmıyorsun? Efendi Hazretleri'ne gideceğiz, çalışsana!' der demez araba çalışmaya başladı."

İlk zevcesi Zeyneb Hanım'dan Ziya (1927) ve Ma'sum (1935-1971), ikinci zevcesi ve halazâdesi Fehime (Fahriye) Hanım'dan Abdülhakîm (1947) ve Ayşe Mübarek, üçüncü zevcesi Melâhat Hanım'dan da İsmail (1970) adında çocukları oldu. Ehibbâdan Cemal Gürmen dayısıdır. Süleyman adında bir erkek kardeşi, Molla ve Ayşe adında iki kız kardeşi vardı.

Osman Çavuş: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Süleymaniye'de Kirazlı Mescid bahçesinde bir evceğizi vardı. Ehibbâ içindeki nâdir sakallı zâtlardandır. Ehibbânın kurbanlarını keserdi. Ziyâ Bey'in yerine bedel olarak hacca gitmişti.

Osman Efendi: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Tenekeci idi. Gelibolulu idi. Beylerbeyi'nde otururdu. Çakır Hadice Hanım ile evliydi. Dört kızı vardı.

Ömer Azmi Sarımurad (1876-1945). Abdülhakîm Efendi'ye mensup

olmamakla beraber, kendisini sevip sayanlardandır. Konya'dan Van'a gelmiş bir aileye mensuptur. Babası Şerif Efendi, Van medresesinde müderris idi. İlk tahsilinden sonra, Arvas'da Seyyid Fehîm Efendi'nin mahdumu Emin Efendi'de; bunun vefatından sonra da Bitlis'de Fethullah Verkanisî'de okudu. 1898'de icâzet aldı ve hocasının kızıyla evlendi. Van Bakkalbaşı Medresesi'nde müderris oldu. 1902'de Bitlis Dârülmuallimînini bitirdi. Bulanık müftüsü oldu. Harb-i Umumî'de yaralandı. 1924'de Van Sultanîsi'nde Arabî muallimliği ve Van Evkaf Müdürlüğü yaptı. Seyyid Ma'sum Efendi'nin sürgün edilmesi üzerine 1927'de Van müftüsü oldu. Ma'sum Efendi sürgünden dönünce; makamını kendisine terk etmek istedi ise de, Ma'sum Efendi'nin ihtarı üzerine kaldı. Akköprü kabristanındadır. Basılmamış eserleri vardır. Oğullarından Zeynelâbidîn Efendi (1898-1990) babası ve dayısı Alâeddin Ohinî'den okumuş bir âlim ve Özalp Müftüsü idi.

Ömer Lütfi Taşçıoğlu (1881-19/XII/1949). Vanlı Taşcızade Yusuf Ağa ile Nenoş Hanım'ın 7 çocuğundan ikincisidir. Diğerleri Süleyman, İsmail, Gülizar, Fâik, Züleyha ve Nimet'tir. Nimet Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin yeğeni Faruk Işık Bey ile evli idi. Aile, Rus işgali sebebiyle 16 köy üzerinde bulunan arazilerini terk ederek İstanbul'a gelmişlerdir. Ömer Lütfi Bey, bilahare Van'da tapu müdürlüğü yaptı. Abdülhakîm Efendi, ölümcül hasta olan yeğeni Seyyid Âsım'a son günlerinde hizmet etmesi için, kızkardeşi Nimet Hanım'ı Ömer Bey'den istemiş; o da kabul etmiştir. Annesi "Hasta bir çocuğa sen nasıl kızı verirsin? Kendi kızın olsa verir miydin?" diye çıkışınca, Ömer Bey, "Kendi kızım değil; hanımımı istese, boşar verirdim" diyerek sadâkatini ibraz etmiştir. Bu sebeple hem Ömer Bey, hem de Nimet Hanım, Abdülhakîm Efendi'nin makbullerinden idi. Zevcesi Fatma Hanım'dan Osman Zeki, Kemal Zihni, Mehmet Muzaffer ve Neziha adında dört çocuğu vardır. Ömer Lütfi Bey'in kabri İstanbul Feriköy mezarlığında; Ali Sami Yen'in kabrinin hemen arkasındadır.

Ömer Lütfi Taşçıoğlu

Ömer Öztürkmen (1929-1/XI/2010). Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendi. Gazeteci, muharrir ve şairdir. İstanbul Edebiyat Fakültesi mezunudur. Türkiye Gazetesi'nde muharrir iken vefat etti. Babası Kerküklü şair Râsih Bey, Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsından Uncu Tâhir Efendi'nin arkadaşı idi. Tâhir Efendi'nin oğlu Bahaddin Birgiv anlattı: "1933 senesinde sünnet oldum. Şâkir abi beni kucağına aldı. Nene Hanım iki koç kestirdi.

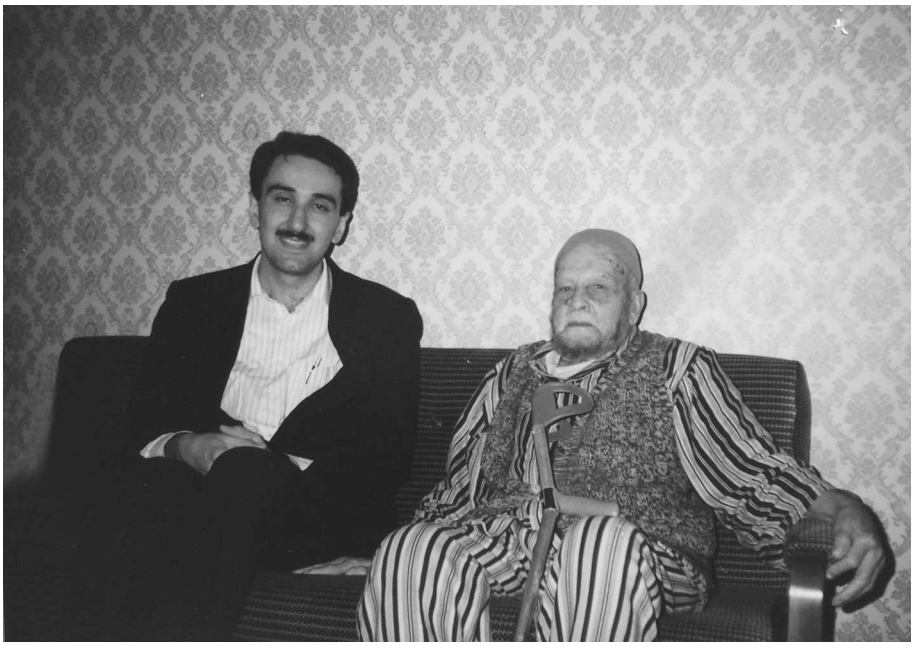
Gündüz hanımlara, akşam beylere Hâfız Hüseyn Efendi'nin Eyüp'deki evinde sünnet velîmesi verildi. Efendi Baba da teşrif etti. Bana ve sünnet yatağımın yanında oturan iki yaş küçük akrabamız Ömer Öztürkmen'e teveccüh etti; babası Râsih Bey ile konuştu. Vefatından sonra Abdülhakîm Efendi'yi rüyamda gördüm. Yanlarındaki kimseye iltifat etmeksizin Ömer Öztürkmen'e hitaben 'Sen benim yanıma sık gel!' buyurdu. Bu rüyayı anlattıktan sonra Ömer Öztürkmen'in Abdülhakîm Efendi'ye hüsnü zannı arttı". Ömer Öztürkmen de bu sünnet hâdisesini teyid ettikten sonra "Hayatta muvaffak olduğum her şey Abdülhakîm Efendi'nin bu teveccühü sayesindedir" derdi.

Rauf Akışık

Rauf Akışık (1896-1995). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Tekkede çok bulunmuş, Abdülhakîm Efendi'nin yanına gelip gidenleri tanımış mümtaz bağlılardan idi. Babası Sakallıoğlu Mustafa Efendi'dir. Girit'ten 9 aylıkken İzmir'e göçmüşlerdir. Rauf Bey, 1908 senesinde İstanbul'a geldi. Halıcıoğlu'nda Küçük Zâbit (astsubay) mektebi okuyarak küçük zâbit çıktı. Birkaç sene Hassa Muhafız Alayı'nda vazife yaptı. Cihan Harbi çıkınca askerlikten istifâ etti. Tekkeler kapanmadan evvel Abdülhakîm Efendi'ye bağlandı. **Kadir** adında, hanımı tımarhânede tedavi gören bir arkadaşı ile tekkede yatıp kalkardı. Kadınlar mescidinde kalır, bahçeyi süpürür, Abdülhakîm Efendi'nin buyurduğu işleri yaparlardı.

Abdülhakîm Efendi ile tanışmasını şöyle anlattı: "Bir gün Bayezid Câmii'ne gittim. Bir zât vaaz veriyordu. Yakınımdaki şahıstan Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri olduğunu öğrendim. Meğer sorduğum da Akhisarlı Hasan Hâfız imiş. Bundan sonra tekkeye gidip geldim. Askerlikten ayrıldım. İstanbul'da iken evlenmiştim. Ama zevcem o günlerde aniden vefat etmişti. Efendi Hazretleri bana 'Akhisar'a git, Hasan Hâfız'ın mağazasını çalıştır! Oğlu küçüktür, büyüyünceye kadar kal! Şeyh İsa Câmii vardır, orada da fahrî müezzinlik yaparsın' buyurdu. Başüstüne dedim. Hasan Hâfız da Efendi'nin yanında idi. Anahtarı alıp Akhisar'a gittim. Hasan Hâfız, 'Akhisar'da şekerci Mehmed Cemal vardır. Ona git, o sana ev bulmanda yardım eder' demişti. Onu buldum. Baldızının yegâne kızı Tevhide Hanım ile evlenip, kayınvâlidemin evine yerleştim. Burada 6-7 sene kaldım. Sonra Efendi Hazretleri'nin emri üzerine İstanbul'a döndüm. Beşiktaş'ta bir bakkal dükkânı açtım."

Kitabın müellifi, Rauf Akışık Bey ile

Rauf Bey'in Akhisar'a gidişi 1925 olsa gerektir. Menemen hâdisesinden sonra Abdülhakîm Efendi'nin arzusu üzerine İstanbul'a dönmüştür. Abdülhakîm Efendi, 1936'da yeğeni Nevzad Işık'ın hastalığında çalıştırması için Beşiktaş'ta sâhilden yukarı çıkan yolun kenarında (Ortabahçe Caddesi) büyükçe bir bakkal dükkânını kiralamayı düşündü. Burası evvelce tekkeye gelip gidenlerden Murad isminde birine ait olup, işi yürütememişti. Abdülhakîm Efendi, dükkânı zevcesi Bedriye Hanım ve nedimi Şâkir Efendi namına tutacaktı. Ama Nevzad Bey istemeyince, Abdülhakîm Efendi, "Rauf! Boşta gezeceğine bu dükkânı sen işlet!" buyurdu. O da kabul etti ve çok kazandı. Armatör Kaptanoğlu, gemilerin kumanyasını buradan temin ederdi. Serencebey yokuşunda Çitlembik Sokak'ta Nihat Paşa köşkünün giriş katında [no 18] kiracı idi.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Abdülhakîm Efendi hazretleri, her hafta Şâkir abiyi dergâhın ihtiyaçları için Beşiktaş'a Rauf Efendi'nin dükkânına gönderirdi. Eyüp Sultan nerede, Beşiktaş nerede! Çünki Rauf Efendi dükkânını besmele ile açar, mallarını besmele ile yerleştirir ve besmele ile satardı. Birgün tekkenin bahçesinde oturuyorduk. Rauf Bey de vardı. Efendi Hazretleri cebinden bir tomar para çıkardı. Borcumuz ne kadar diye sordu. Herhalde aybaşı idi. Dükkândan veresiye alışveriş yapılırdı.

Efendi Hazretleri parayı saydı ve Rauf Bey'e vererek 'Bir de sen say!' buyurdu. Sonra 'Tamam mı, borcum yok değil mi?' dedi." Rauf Bey, 1957'de dükkânını kapattı. Önce oğlu Kadri Bey, sonra da İzmir'de diğer oğlu Yümni Bey ile oturdu. Yüz bir yaşında İzmir'de vefat etmiştir. Akhisar mezarlığındadır.

Rauf Bey'in bu dükkândaki ortağı **Murad Bey** de Akhisarlıdır ve Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerdendi. Hatta tanıyanlar, cezbelendiği zaman, yerin göğün inlediğini söyler. Bir müddet Rauf Bey ile çalıştıktan sonra 1938'de hissesini alıp Akhisar'a döndü. Burada bazı yanlış halleri oldu. Abdülhakîm Efendi'den İstanbul'a dönmek üzere izin isteyen bir mektup yazdı. Abdülhakîm Efendi Rauf Bey'e "Murad İstanbul'a gelmek istiyormuş. Söyle ona, İstanbul'a gelmesin! Gelirse, Kadıköy'den öteye geçmesin! Böylesi onun için hayırlıdır" buyurdu. Murad, söz dinlemeyip İstanbul'a geldi; ama söz dinlemediği için perişan bir ömür sürdü. Son zamanlarında Karaköy'de tabla ile seyyar satıcılık yapardı. Alkolik oldu. Akhisarlı tüccar Hacı Hasan Yemişçi'nin kızı ile evliydi. Bir kızı olmuştu. Zevcesi, ardından da kızı vefat etti. Şer'an hakkı olmadığı halde, Hacı Hasan'dan miras aldı. Hâlindeki menfi değişikliğin, bundan geldiğini, tanıyanlar söyler. İkinci evliliğinden iki-üç kızı vardır.

Kendisi anlattı: "Tekkede kalırken Efendi Baba bir ara rahatsızlandı. 'Rauf sen imâmete geç!' buyurdu. Sonra Efendi Baba düzeldi. 'Buyurun' dedim. 'Yok, artık bundan sonra buranın imamı sensin' buyurdu".

Rauf Bey'in Abdülfettah adındaki oğlu küçükken öldü. Zevcesi bahçede çamaşır yıkarken, duvardan aşıp içeri giren Yunan askerlerini görünce korkudan aklını kaçırdı. Rauf Bey kendisini Dr. Mazhar Osman'a getirip hastaneye yatırdı. Senelerce burada kaldı, ama iyileşemedi. Sonra evlendiği Akhisarlı Tevhide Hanım'dan Yümni (1930) ve Kadri (1938) adında iki oğlu oldu. İkisinin de ismini Abdülhakîm Efendi koydu. Kadri, beş yaşında tekkede babasını ararken, kapıda rastladığı Abdülhakîm Efendi'ye "Babam nerede?" diye sormuş. Efendi, "Odada" deyince, "Hangi odada?" demiş. Abdülhakîm Efendi, "Bak Rauf, senin bu oğlun çok akıllı. Hangi odada diye soruyor. Haklı, bir sürü oda var" buyurmuş. Yümni Akışık'ın Gediz (1951) ve Enis (1955) adında iki çocuğu Almanya'da Köln'dedir. Büyüğü market, küçüğü lokanta işletmektedir. Kadri Akışık'ın da Ahmed Murad (1969-1992) ve Ayşegül Mâide (1965=Dündar Selhet) adında iki çocuğu vardır.

Rauf Bey'in, Abdülhakîm Efendi'yi tanıdıktan sonra münasebetini neredeyse kestiği Sâmi, Mehmed, Zehra, Âfet, Melek, Rıfat, Hasan ve Râif

adında sekiz kardeşi vardı. 20 sene sonra bir araya gelebildiği **Mehmed Hilmi Enginsu** (1885-1963) adındaki ağabeyi İzmir'de ticaret odasında memur idi. Abdülhakîm Efendi, İzmir'de ikamete tâbi tutulunca, bir müddet bunun Namazgâh'da Karakadı Çıkmazı'nda çeşmenin solunda köşedeki evinde kaldı. Zevcesi Hadice Hanım (1895-1973) Macide, Nedime ve Muzaffer adında üç kızı, Mustafa Yaşar ve Hüseyin Yüksel adlı iki oğlu vardır. Macide, Reşat Yılancıoğlu; Muzaffer, Emin Tüzüner ile evlidir.

Reşad Birgiv (1901-1974). Abdülhakîm Efendi'nin mensuplarındandır. Aslen Manastır'ın Kesriye kazâsındandı. Babası Hilmi Bey, mal müdürü olarak Kartal'a tayin olmuş; ailesi de kendisini ziyarete gelmişti. Bu sırada Balkan Harbi çıkmış, memleketlerine dönememişlerdi. Hilmi Bey, Nakşî meşâyihinden Küçük Hüseyin Efendi'ye bağlıydı. Ahmed Reşad ve Necmi adında muhasebeci iki oğlu vardı. Reşad Bey'in halası Davud adında birisi ile evliydi. Bunun kızı Ayşe Hanım, ehibbâdan uncu Tâhir Efendi ile evlendi. Her ikisi de akraba olmadığı halde, İmam Birgivî'ye olan muhabbetleri sebebiyle Birgiv soyadını almıştır.

Reşad Birgiv

Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarından pul müdürü namıyla maruf damga matbaası müdürü Hilmi İmre, Reşad ve Necmi Beyleri tekkeler kapanmadan evvel Abdülhakîm Efendi'ye götürmek istedi. "Öyle bir zat ki, sohbetinden haz duyarsınız" dedi. Reşad Bey, o zamanlar 22-23 yaşlarında idi. Dine meraklı olup, ney üflerdi. Bir gece mensubu olduğu tekkenin şeyhi "Bu gece neyi meye katacağız" demesi üzerine, buradan uzaklaştı ve bir arayış içine girmişti.

Reşad Bey, Kaşgârî Tekkesi'ne giderken, "Allah dostu ise hârikulâde bir şey gösterir" diye düşündü. Tekkeye gittiklerinde Abdülhakîm Efendi kendilerine hüsnü kabul gösterdi. Bir ara Reşad Bey'e dönerek "Hârikulâde şey göstermek Allah'a mahsustur. Kullardan böyle şey istenmez" buyurdu. Reşad Bey, bunun üzerine intisap etti.

Reşad Bey, muhasebeci idi. Eskişehir'de Gamgamların fabrikasında müdürlük yaptı. Sonra İstanbul'a geldi. Bir ara Ayvansaray'da lastik tamirhanesi kurdu. Sonra Evyap'ın muhasebe müdürlüğünden tekâüde ayrıldı. Ehibbâ arasında nezâketi sebebiyle Kibar Reşad Bey nâmıyla meşhurdu. Ayrıca çok titiz ve tertipliydi. Devamlı Mektûbât okurdu. Fethiye'de Katib Muslihiddin Mahallesi, Medrese sokak, 17 numaralı eski ahşap evde

otururdu. Geçirdiği motosiklet kazası sebebiyle bir ayağı aksak kalmıştı. Güzel yazısı vardı. Mekkî Efendi'nin verdiği icâzetnâmeleri umumiyetle Reşad Bey veya Muhib Bey kaleme alırdı.

Eyüp'te Kaşgârî Tekkesi yakınında medfundur. Vefatında vasiyeti üzerine ıskatını Hilmi Işık Efendi bizzat yaptı. İlk hanımından bir çocuğu; ayrıca ikinci zevcesi Sâniye Hanım'dan Sevban (1942-1967) ve Hüseyin Talât (1945) adında iki oğlu, Handan ve Teyhan isminde de iki kızı vardı. Talât Birgiv avukattır. Reşad Bey'in biraderi Necmi Bey, Üsküdar'da idi. Abdülhakîm Efendi buna, "Sen bir ara râbıtanı kaybedersin" buyurmuştu. Öyle oldu. Nahoş bir hayat yaşadı. Ancak sonra tekrar toparlandı. Uncu Tâhir Efendi'yi Abdülhakîm Efendi'ye bu Necmi Bey götürmüştür. Neclâ isminde bir kızı vardır. Reşad Bey'in Eskişehir'de Mehmed Gamgam ile evli bir de kızkardeşi vardı. Bunun bir kızı, Dr. Tarık Kapıcıoğlu; bir kızı, lokantacı Beyti Güler, diğeri de Eskişehir'de bir zahireci ile evliydi.

Reşad Ozan (1913-1987). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Başkaleli Hamdi Bey ve Fatma Hanım çocuğudur. Reşad Bey'in, dokuma atölyesi vardı. Ziyâ Bey'in müdürü olduğu Karamürsel Kumaş Fabrikası'na iş yapardı. Zira Karamürsel Kumaş Fabrikası'nın dokuma tezgâhları kâfi gelmez; dışarıya iş verirlerdi. Bu vesileyle Abdülhakîm Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Reşad Bey, daha sonra 1956'da Ahmed Fâik Bitlis ile ortak Şark Mensucat'ı kurdu. Fâik Bey vefat edince (27/VIII/1960), Reşad Bey hissesini alıp ayrıldı. Mersinli Cemal Paşa'nın kızı Ayşe Nilüfer Hanım (1918-2009) ile evliydi. Ahmed Nihad (1944), Nihal (1950) ve Mustafa Vedad (1959) adında üç çocuğu vardır.

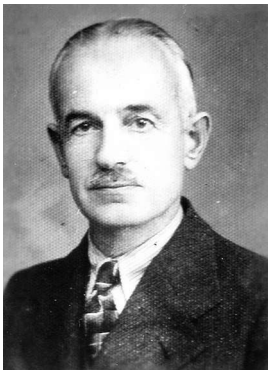
Reşad Bey. Elektrikçi idi. Bulgaristan'dan muhacir olarak gelmişti. Taha Üçışık Bey anlattı: Kendisine Topkapı dışında bir arsa vermişlerdi. Buraya ev yaptırmak istedi. Rehin vermeksizin borç para bulamadı. Abdülhakîm Efendi kendisine 'Evin ekalli iki oda, mutfak, helâ ve hamam olmalıdır' buyurdu. Sonra da Emniyet Sandığı'ndan şer'î usule göre yüzde onbeş fâizle nasıl kredi alınacağını tarif etti. 'Müşteri mala istediği fiyatı vermekte hürdür. Satıcı istediği fiyatı istemekte hürdür. Havâic-i asliye [aslî ihtiyaçlar] müstesnâdır. Taksit yatırmaya gittiğinde, veznedara elinizdeki senedi bana, kaç lira taksit yatırıyorsan, o kadara satar mısınız, diyeceksin. Böylece inşallah fâizden kurtulmuş olursun' buyurdu. Bu şekilde evi yaptırmaya muvaffak oldu".

Ev nafakadan olduğu için, bazı ulemâ hiç evi olmayanın karz bulamadığı takdirde fâizli kredi ile ev almasına cevaz vermiştir. Necib Fâzıl Bey, 'O ve Ben' kitabında şöyle anlatıyor (s.212): Tefecilere ve tefeciliğe göre

bir fark belirtmesi gereken ve iktisadî nâzım rollerini inkâr mümkün olmıyan bankaların aldığı fâiz için [Abdülhakîm Efendi]: «Bu namla almamak, ücret ve masraf karşılığı diye almak lâzım...» buyurmuşlardı. Bankada çalışan bir memurun aldığı aylık da, kâr yekûnunda fâiz ifade eden şeylerle ifade etmeyen şeylerin birbirine karışması ve neyin nereden geldiğinin bilinmemesi yüzünden kendini kurtarıyordu".

Reşad Bey: Bosna muhaciridir. Ehibbâdan Ziyâ Bey'in akrabasıdır. Kardeşi **Cevad Bey** ile beraber Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda çalışırlardı. Reşad Bey, mübâyaa [satın alma]; Cevad Bey, muhasebede idi. Abdülhakîm Efendi'ye mensup olmamakla beraber her ikisi de kendisini görmüş ve sohbetinde bulunmuştur.

Rıfkı Taşlıca (1884-1954). İbrahim Rıfkı Bey, Abdülhakîm Efendi'nin güzide mensuplarındandır. Taşlıcalı Boşnaktır. Babası Abdurrahman'dır. Pertevniyal Lisesi'nde tarih muallimliği ve Dârüşşafaka Lisesi'nde 36 sene müdür muavinliği yaptı. Burada okuyan çocuklardan müsait olanları Abdülhakîm Efendi'ye götürürdü. Böylece çok kişinin onu tanımasına vesile olmuştur. Abdülhakîm Efendi'nin sohbetlerinde tuttuğu bir defteri günümüze intikal etmiştir. Dinin müstehablarına bile riâyette kusur etmemeye çalışırdı. Kıbleye karşı oturur; ezan sesi kulağına gelmeyen yere gitmezdi. Sıhhatine çok dikkat ederdi. Buna rağmen Ehibbâdan Sâlim Bey'i ziyaretten dönerken düşerek bacağı kırıldı ve çok geçmeden vefat etti. Hiç evlenmemişti. Dârüşşafaka'da kalırdı. Geceleri yatakhanede dolaşıp, çocukların üstünü örttüğü söylenir. Vefatı 4/IV/1954 tarihinden bir-iki gün evveldir. Kabri, Edirnekapı'dan Râmi'ye gelirken, sağ tarafta ikinci girişten girip beş-altı adım gidince sağdadır; talebesi Mustafa Kanar tamir ettirmiştir.

Rıfkı Taşlıca

Rüşdü Bilgiç: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Kibar Rüşdü Efendi diye meşhurdu. Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Kastamonulu Necati Efendi'nin oğlu olan eski İstanbul müftüsü Fehmi (Ülgener) Efendi'nin yanında murâkıp [kontrolör] idi. Fehmi Efendi, her Şaban ayında bununla Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye haber gönderir; Ramazan-ı şerifte hangi câmide vaaz etmek istediğini sordururdu. Hâbil Bey, ismini Şükrü diye veriyor ise de, o devirde İstanbul müftülüğünde bu isimde biri olmadığı gibi, müftülük murakıbının adı da Rüştü Bilgiç diye geçiyor.

Sabri Gökkaya (1921-1983). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Eyüp Sabri Bey, Artvin'in Yusufeli kazâsındandır. İlk mektepte iken babasını kaybetti ve annesi ile beraber İstanbul'a dayılarının yanına geldi. Gedikpaşa'da oturdular. Ali (1924-2009) ve Osman (1927-?) isimlerinde iki kardeşi daha vardı. İlk mektebi İstanbul'da okudu. Sonra Dârüşşafaka'ya girdi. Lise son sınıfa kadar burada okudu. Müdür muavini Rıfkı Bey tarafından Abdülhakîm Efendi'ye götürüldü. Abdülhakîm Efendi kendisini sevdi. Hem mektebinde okudu; hem de kendisine hizmet etti. Beşaltı sene böylece hizmet edip, Abdülhakîm Efendi'yi hiç üzmediği rivâyet olunur. Bu arada kardeşlerini de Abdülhakîm Efendi'ye götürüp takdim etti. Necib Fâzıl der ki: "Hiç bir şeyle o şey için uğraşmayan ve en büyük kerameti bu noktada toplanan Efendi Hazretleri'nin, o zamanlar bir Dârüşşafaka talebesi olan Sabri'yi eteklerinin dibine oturtup nasıl başından okşadığını hayâl ettikçe içim burkulur."[321]

Sabri Gökkaya

Dârüşşafaka'yı bitirdikten sonra tıbbıyeye bağlı Dişçilik Fakültesi'nde askerî talebe olarak okuyup diş tabibi oldu. Önce Konya'ya; evlendikten sonra da Siirt'e tayin oldu. Şark hizmetinden sonra Ankara'da Mevki Hastanesi diş tabibliğine geldi ve sonuna kadar hep orada kaldı. Albay rütbesinden tekâüde ayrıdıktan sonra da Ankara'da Midhatpaşa caddesindeki muayenehanesinde dişçiliğe devam etti. 1983 Şubat ayında vefat etti. Vasiyeti üzerine askerî merasim yapılmadı. Bağlum'da, Abdülhakîm Efendi'ye on onbeş metre uzaklıkta defnolundu.

Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra, Ziyâ Bey'in delâleti ile Abdülhakîm Efendi'nin yeğenzâdesi Seyyide Fârıka Işık ile evlendi. Biri kız, dört çocukları dünyaya geldi. Büyük oğlu Yusuf, Almanya'da diş tabibidir. Ortanca oğlu Fâtih 1983 senesinde kalb sektesinden vefat etti. Küçük oğlu Işık Bey ve kızı Ayşe Hanım İstanbul'dadır. Fârıka Hanım 13/IV/2004 Salı günü İstanbul'da vefat etti. Eyüp kabristanındadır. Zevcesi Fârıka Hanım, Sabri Bey için: "Melek gibi insan idi. Hiç bir zaman beni üzmedi. Keşke üzseydi de, ölümü hâlinde ona bu kadar üzülmeseydim. Onun gibi bir insan bulunabileceğini tahmin etmiyorum. Her hâliyle güzel idi" derdi.

321 'Yetimin başını okşa!' (Hadîs-i şerîf, Müsnedü Ahmed, Taberânî, Beyhakî)

Fârıka Hanım anlattı: "Efendi Baba, zevcesi Nene Hanım vefat edince, Sabri Bey'in annesi ile evlenip kendisini ve çocuklarını himâye etmek istedi; ancak hanımı râzı gelmedi. Sabri Bey, babadan kalma mallarını satmak üzere Artvin'e gitmek hususunda izin istediğinde, Efendi Baba 'Kardeşin Ali'yi rehin bırakırsan izin veririm' buyurdu. Bunun üzerine Ali Bey bir yaz tekkede kalıp, Abdülhakîm Efendi'nin hizmetinde bulundu." İstanbul'da teknik lisenin elektrik kısmını bitiren ve Ankara'da devlet hava meydanları işletmesinden tekâüd olan **Ali Gökkaya** o günleri; "Efendi Babayla kalırdık. Ayaklarım üşüyor, ısıt derdi. Ben ayaklarına sarılırdım" diye anlatırdı. 1943 senesinde tekke polisler tarafından basılıp, Abdülhakîm Efendi götürüldüğünde Ali Gökkaya tekkede idi. Ali Gökkaya'nın Ahmed, Hülya ve Hümeyra adında üç çocuğu vardır. 2009'da Ankara'da vefat etti. Bağlum'dadır.

Tanıyanlar anlatıyor: "Sabri Bey, Abdülhakîm Efendi'nin huzurunda ağzını açmaz, mahcubiyetten ter içinde kalırdı. Bağlum'da Abdülhakîm Efendi'nin başucundaki taşın dibinde büzülür, gözyaşı dökerdi. Kendisinden bahsedip ağlamadığı görülmemişti. 'Efendi'den sonra Eyüp'teki dergâha hiç gitmedim. Ben oralara Efendi ile alışmış idim. Sanki Efendi'yi oralar benden ayırdı. Efendisiz oralarda çok üzülürüm. Korkarım ki, geri gelemem. Mâdem ki Efendi yok; ehiller nâehil, yârlar ağyar olarak bana görünür' derdi. Yine, 'Efendi Baba bana, benden sonra kimsenin elini öpme, buyurdular. Mânâsını o zaman anlamamıştım. Ama şimdi anlıyorum. Yani kalbinde bana tahsis ettiğin yeri ve muhabbeti kimseye verme, demek istemişlerdi' derdi.

Sabri Bey, Abdülhakîm Efendi'nin ruhuna bir milyon İhlâs-ı şerîf okumuştur. Vefatından birkaç gün önce, sancılarının şiddetli olduğu bir zamanda dayanamayıp: 'Ya Efendi! Nerdesin?' demiş ve o anda sancılarının kesildiğini bildirmiştir. Vefatından az evvel Gülhane askerî hastanesinde yatarken çocuklarına bazı nasihatlerde bulundu. 'Ayşe, tesettüre dikkat etsin; Yusuf, Almanya'dan Türkiye'ye gelsin; Işık, Efendi Baba'yı her fırsatta ziyaret etsin' dedi. Ancak diğer oğlu Fâtih için bir şey söylemedi. Kendisine hatırlatılınca, 'Onunla ben meşgul olurum' dedi. Hakikaten Fâtih altı ay sonra vefat etti ve babasının yanına defnolundu.

Sabri Bey anlattı: "İstanbul'a geldiğimizden ondört sene sonra annemle köye gittik. Efendi Baba, hizmetinde kardeşim Ali'yi bırakmak şartıyla müsaade ettiler. Vapurla döndük. İstanbul'a geldiğimizde akşam yaklaşmıştı. Bunun için, hemen Efendi'ye gitmedim, sabahleyin gittim. 'Sabri, ne zaman geldin?' diye sordular. 'Dün akşamüstü' diye cevap verdim. 'Dün

akşamüstü geldin de, buraya şimdi geliyorsun. Seni ne kadar sevdiğimi, özlediğimi bilmiyor musun? Bir adam boğazlasaydın bu kadar günâh işlemezdin. Sen muhabbetin ne olduğunu bilmiyorsun!' buyurdu. Bir defasında bir hafta kadar uğrayamadım. Gittiğimde Efendi Baba, Ziyâ Bey'le oturmuş sohbet ediyordu. Çarşamba günü sabahı idi. Ziyâ Bey'e, 'Kim geliyor?' diye sordular. 'Sabri'dir' dedi. Vardım, ellerini öptüm. 'Az kalsın defterden silinecektiniz!' buyurdular.

Sabri Bey anlattı: "Efendi Baba buyurdu ki: 'Bir kimse attar [parfümeri] dükkânına girse, üzerine koku sıkılmasa da, dükkândan çıkınca esans kokar. Çünkü içerideki kokular üzerine siner. Büyüklerin sohbeti de böyledir'. Efendi Baba'dan mükerreren dinledim: 'Büyüklerden biri eshâbı ile sohbet ediyordu. Cennet kapıları açıktır, isteyen Cennete girsin! Diye hâtifden bir ses duyuldu. Kimse cevap vermedi. Biraz sonra aynı ses duyuldu. Yine kimse cevap vermedi. Daha sonra bir kere daha o ses duyuldu. Mecliste bulunanlardan biri cevap olarak: Şimdi sohbetteyiz, sonra; dedi."

Sabri Bey: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Osmanlı ordusunda zâbit idi. Harbiye'de Fevzi Çakmak'ın sınıf arkadaşı idi. Aynı zamanda bir ilim adamıydı. Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca ve Fransızca bilirdi. Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye intisabını şöyle anlattı: "Mütâreke seneleri idi. İstanbul'da câmilerdeki vaazları gezip dinliyordum. Bir zâbit arkadaşım, Sabri Bey, bir de seni ben hocama götüreyim, dedi. Beni Abdülhakîm Efendi'nin bir vaazına götürdü. Abdülhakîm Efendi, dış dünyadan ziyade, insanın gönül âleminden bahsediyordu. Derken Hoca Efendi bana kendini sevdirdi. Beni götüren zâbit arkadaşım da zaten kendisinden ders almıştı. Cemaat dağılınca Hoca Efendi bizi devlethânesine götürdü. Hem çorba içelim, hem konuşalım dedi. O sohbette, bana zikir dersi verdi. Verdiği derslerden çok feyzler aldım. Yıllardır başıma o kadar sıkıntılar geldi. Elhamdülillah o zikirlerle Allah'ım beni görüyor, duyuyor, koruyor. Tevekkül ettim, sabrettim."[322]

Süleyman Sabri Bey

Balkan Harbi'nde Bolayır kolordusu, merkeze haber verip destek almaksızın Bulgarlar üzerine yaptığı hücumda mağlub olarak, 20 bin kayıp vermişti. Sabri Bey, bu hususta erkân-ı harb dairesince açılan tahkikatta muhakkik olarak vazifelendirilmiş; yaptığı tahkikat neticesinde Fethi ve Mustafa Kemal Beylerin mes'ul olduğunu tesbit etmiş; iki

322 M. E. Düzdağ: **Ali Ulvi Kurucu-Hatıralar-2**, İstanbul 2007, s.189-200.

kumandan divan-ı harbde muhakeme olunarak Fethi Bey askerlikten ihraç ve Mustafa Kemal Bey de geri hizmete alınarak Sofya ateşemiliterliğine tayin edilmişti. Daha sonra ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi düşünülen paşalar hakkında padişaha rapor vermişti. Bu sebeplerle ordudan tekâüde ayrıldıktan sonra memlekette barınamamış; Mısır'a yerleşerek önce Kâhire'de, sonra İskenderiye'de oturmuştur. Burada vefat etmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucusu ve Yüzelliliklere dâhil edilerek sürülen Miralay Mehmed Sâdık Bey (1860-1941) başkadır.

Ali Ulvi Kurucu'nun hatıralarında böyle bahsettiği Sâdık Sabri Bey, süvari mirlivası Süleyman Sabri Paşa (1873-1941) olsa gerektir. Nitekim bu zât, Fevzi Çakmak ile sınıf arkadaşıdır. 1289 (Aralık 1873) tarihinde Manastır'da dünyaya geldi. Baba adı Nazif'dir. Mektebe duhulü 1308 (1892) senesindedir. 1311 (1895) senesinde Mekteb-i Harbiye'den süvari mülâzımı olarak mezun oldu. 1912'de binbaşı, 1915'te kaymakam (yarbay), 1921'de miralay (albay), 1929'da mirlivâ (tümgeneral) oldu. Yunan, Libya, Balkan ve Cihan Harblerine iştirak etti. 7. süvari tümeni kumandanı olarak Kafkasya'da çarpıştı.

Nâsıriye, Bağdad, Irak Süvari Fırkası kumandanı, Irak Umumi Aşiret Kuvvetleri kumandanı, Musul 3. Süvari Fırkası 8. alay kumandanı, İstanbul Divan-ı Harb âzâsı, Akhisar ve Yenişehir-İnegöl mıntıkası Kolordusu'nun 14. süvari alayı kumandanı, Ulukışla-Sivas-Kayseri hattında 61. fırka kumandanı (vekil), 7. aşiret süvari alayı kumandanı, 8. yedek aşiret süvari alayı kumandanı, Revandiz-Van mıntıka kumandanı, Irak hudut komiseri, Van Vali Vekili (1924-1925), Başkale Grup Kumandanı (Nasturî harekâtında), 14. Süvari Fırkası Divan-ı Harb Reisi olarak vazife yaptı.

27 Ağustos 1931'de tümgeneral rütbesiyle tekâüde sevkedildi. 3/xı/1941 senesinde vefat etti. Zaim soyadını aldı. Zevcesi Necmiye Hanım'dan çocuğu olmamıştır. Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İnceleme adında bir eseri eski harflerle basılmıştır (1928). 5. Sınıf Mecidiye Nişanı, Yunan Harbi madalyası, Liyâkat Nişanı, Gelibolu Yıldızı Madalyası, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Franz-Joseph nişanı (3. Sınıf) ve kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası hâmilidir. (Sicil numarası: 1311-b.Sv.50)[323]

Sâdeddin Pekel (1897-?). Bakkal idi. Eyüp'de Gümüşsuyu Çıkmazı'nda otururdu.

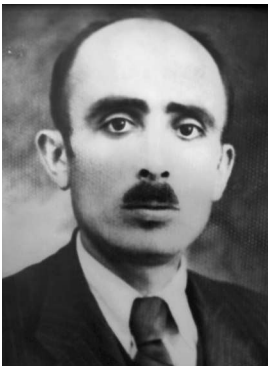
323 *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 42. Burada vefatı 1941 olarak verilmişse de, Miralay Mehmed Sâdık Bey'in vefat tarihiyle aynı olması, bir karışıklığı hatıra getirmektedir.

Sâdık Taşlıca (1908-8/V/1976). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptur. Mehmed Sâdık Taşlıca, Taşlıcalı Hoca Ahmed Hamdi Efendi ile Arife Hanım'ın oğludur. 4 yaşında İstanbul'a gelmiştir. Ehibbâdan Dârüşşafaka müdür muavini Rıfkı Bey'in kardeşinin oğludur. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Türk Ticaret Bankası'nda hukuk müşavirliği ve müdürlük yaptı. Eminönü'nde bürosu vardı. Süleymaniye Caddesi 31 numarada otururdu. İstanbul'da vefat etti. Kabri Merkezefendi'dedir. Zevcesi İstanbullu Adalet Hanım da 1989'da vefat etti. 1970'lerde İstanbul Emniyet Müdürü Nihat Kaner (v. 1997) ile evli Güler (1935) ve kimya mühendisi Ulus Koyaş (v. 1982) ile evli kimya mühendisi Emine Gülser (1938) adında iki kızı vardı. Çok kardeşinden, Şevket Taşlıca basketçi idi, genç vefat etti. Diğer kardeşleri Yusuf, Osman, Adile Berki ve Fatma Şensü'dür.

Sâdık Taşlıca

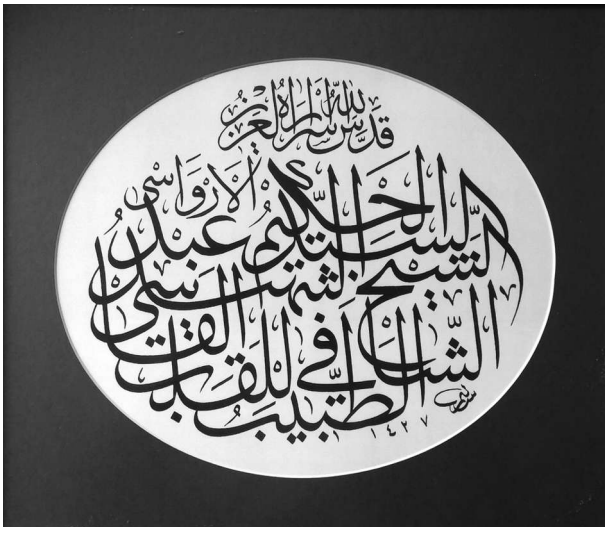
Sâdi Obdan (1905-1942). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Ahmed Sa'deddin Bey, Boşnak olup, İstanbul'da doğdu. Hacı Ömer Efendi ile Me'vâ Hanım'ın (v.1974) oğludur. Eyüp Rüşdiyesi'ni bitirdi. 1917 yılında babasını kaybetti. Denizcilik Bankası'na memur olarak girdi. Abdülhakîm Efendi'nin câmi ve dergâh sohbetlerine devam etti. 1942 senesi Şubat ayında rahatsızlanarak hastaneye kaldırıldı. Doktorlar apandist ameliyatı olması gerektiği teşhisini koydular. Bu da bir arkadaşı ile Abdülhakîm Efendi'ye haber verip, nasıl hareket etmesi gerektiğini sordurdu. Abdülhakîm Efendi üç parmağıyla işaret ederek "Ameliyat olsa da üç gün, olmasa da" buyurdu. Sâdi Bey ameliyat olduktan üç gün sonra vefat etti. 1934'de Taşlıcalı Boşnak Şâkire Obdan (v.2010) ile evlendi. Fatma Behice (1935-2012), Fatma Sevim (1938) ve M. Bahaddin (1940) adında üç çocuğu oldu. Hakkı Akgiray ile evli Behice Hanım, altı yaşında iken hatim vesilesiyle babasıyla gittiği Bayezid Câmii'nin çıkışında Abdülhakîm Efendi'yi görüp elini öptüğünü anlatırdı. Sevim Hanım, İhsan Odabaşı ile evlidir. Bahaddin Obdan inşaat mühendisi olup, Kimya Teknik deterjan fabrikasının sahibidir. Sâdi Obdan'ın kardeşi Mehmed Zeki Obdan (1917-1993), Yıldız Plastik Şirketinin sahibi idi.

Sâdi Obdan

Safî Bey: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Kasımpaşalı idi. Hattattı. Önceleri Gümüşhânevî Tekkesi'ne bağlı iken, Ömer Ziyâeddin Efendi'nin vefatı üzerine Abdülhakîm Efendi'ye bağlandı. Ufak tefek, ama başı büyük bir zât idi. 1940'larda neşredilen Sultan Fâtih Divanı'nda birkaç ta'lik yazısı vardır. Vefatı 1958'den az evveldir. Kapalıçarşı'da dükkânı olan ressam bir oğlu vardı.

Hilmi Işık Efendi anlattı: "Efendi Hazretleri Safî Bey'e, Şeyh Safiyyüddin hazretlerinin, 'Bîçâre Safî, sen tek ayağı yanmış bir köpeksin ki, üç ayakla o şan kervanının ardından koşmaktasın' beyitini telmîhen, 'Bîçâre Safî!' diye hitab ederdi. Bir gün Safî Bey, Efendi Hazretleri'nin rahlesine bir pusula koydu. Efendi Hazretleri alıp okudular ve güldüler. Sonra kâğıdı masanın üzerine koydular. Bundan bizim de okumamıza izin verdikleri anlaşıldı. Efendi Hazretleri oradan ayrıldıktan sonra kâğıdı alıp okuduk. Kâğıtta şu beyit yazılıydı: Bûy-i nebi gelir şeyhim özünden; Boyum kısa öpemem ki yüzünden."

Safî Bey'in hattı ile Abdülhakîm Efendi'nin ismi

Safî Bey, Seyyid Taha Arvas'dan, Arvas'da Seyyid Fehim Efendi'nin kabri üzerinde yılın muayyen günlerinde yetişen kırmızı güllerden (ters lâle) göndermesini istemişti. Seyyid Taha Arvas da o güllerin kısa bir müddet durduğunu, o zaman Arvas'da olursa ancak getirebileceğini söyledi. Safî Bey, "Siz Ziyâ Bey'e gönderirsiniz. O bana ulaştırır" dedi. Bir zaman

sonra Safî Bey vefat etti. Ziyâ Bey'e telefon ederek haber verdiler. Ziyâ Bey tam evden çıkarken, postacı ile karşılaştı. Van'dan Taha Arvas'dan bir mektup gelmişti. Mektubun içinde mahud gül yaprakları vardı. Ziyâ Bey hemen yetiştirdi. Şu halde vefatı 1958'den az evveldir.

İmâm-ı Rabbânî ve Abdülhakîm Efendi'nin isimlerini, Mekkî Efendi' nin tertibi üzere yazan Safî Bey'dir. İlki "Yâ Hazreti İmâm er-Rabbânî Müceddid-i Elf-i Sânî eş-Şeyh Ahmed-i Fârûkî es-Serhendî"; ikincisi ise "et-Tabîbü'ş-Şâfî' li'l-Kulûbi'l-Kâsî, eş-Şeyh es-Seyyid eş-Şehîd Abdülhakîm el-Arvâsî"; şeklinde istif edilmişti. Bunlar, Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden Mustafa Kıbrıslı tarafından, Mekkî Efendi'den alınıp levha hâline getirilerek çoğaltılmıştı. Abdülhakîm Efendi'yi seven hemen herkesin evinde duvara yanyana asılması âdetti.

Arvas kabristanında ters lâle

Said Paşa (1858-1927). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Mirlivâ (Tümgeneral) Mehmed Said Paşa, Kara Said Paşa diye tanınır. Kalkandelenli Hasan Efendi oğludur. 1289/1873 senesinde Harbiye Mektebi'ne girdi. Sicil numarası 335-88'dir. 1308/1892 senesinde zâbit nasbedildi. 1903'de livâ, 1912'de mirlivâ oldu. Balkan Harbi'nde bulundu. Kendisine Arnavutluk tacı teklif edildi ise de kabul etmedi. Beşinci Vardar Ordusu Kumandanı iken 24 Kânunevvel 1329 (1914) tarihinde tekâüde ayrıldı. Damad Ferid Paşa'nın IV. kabinesinde Bahriye Nâzırı (1920) olup, 8-18/

Kara Said Paşa

VIII/1920 tarihleri arasında Harbiye Nâzırlığına vekâlet etmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafdarı idi. Kızıltoprak'ta otururdu. 8 Mayıs 1927'de sürgünde vefat etti.

İsyan eden Çakıcı Efe'yi takibi, romanlara bile mevzu olmuştur. Zevcesi Mukaddes Hanım, 1918'de sâri olan İspanyol nezlesinden vefat etti. Neriman (1905-1991), Sabahaddin (1908-1975) ve Feridun Karaoğlu (1912-198?) adında üç çocuğu vardır. Neriman, General Zekeriya Vahid Aykon ile evlenip ayrıldı. Sünuh Onur adında tek oğlu (1926) nisaiye doktorudur. Sabahaddin'in Faruk Erol (1933-2000) ve Hüseyin Aydın (1947) adında iki oğlu vardır. Reisicumhur Mustafa Kemal, bir ihtifalde [merâsimde], subay olan kocası vesilesiyle orada bulunan Neriman Hanım'ı görür; Kara Said Paşa'nın kızı olduğunu öğrenince, 'Kim der ki bu sarışın kız Kara Said Paşa'nın kızıdır' der ve Said Paşa'yı över. Bunun üzerine Neriman Hanım büyük bir cesaretle, 'Öyle de babam niçin menfâda [sürgünde] öldü paşam?' diye sorar. M. Kemal şaşırır; ellerini kaldırarak, 'Bigünâhım kızım, bigünâhım; haberim yoktu' der.

Sâlim Saruhan (1884-1970). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptu. Edirne'de dünyaya geldi. Birinci Cihan Harbi'nde bir kolunu kaybetmiş bir binbaşı idi. Aynı zamanda hâfızdı. Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'da, kıraatini beğendiği, birkaç kişiden birisiydi. Halim selim, müeddeb, çok bilip az konuşan, sevimli bir Osmanlı Efendisi idi. Uzun boylu ve sakallı idi. "Sakalıma hiç ustura vurmadım" derdi. Bir an boş durmaz; bir işle meşgul olurdu. Kur'an-ı kerîm öğrettiği talebesi Enver Ören Bey anlattı: "Bir gün kendisini ziyarete gitmiştim. Tek koluyla bahçe çapalıyordu. Efendim çapayı bana verin, ben yapayım dedim. Evlâdım, maksadım çalışmak değil; nefsi terbiye etmektir. Yukarıda Kur'an-ı kerîm okudum. Yoruldum. Dinlenmek için bu işi yapıyorum. Sen bunu benim elimden alırsan benim bir işle meşgul olmam lâzım. Çünki ben boş duramam dedi". Çok kimseye Kur'an-ı kerîm öğretmiştir. Abdülhakîm Efendi, "Cennetlik görmek isteyen Sâlim Beyin yüzüne baksın" buyurmuştur.

Kabri Küplüce'dedir. Kabre konulurken birden kendiliğinden kıbleye döndüğü görülünce, ehibbâdan Cevad Bey "Allah yolunda ölenleri ölüler sanmayınız. Onlar rablerinin katında bir hayat ile dirilerdir" meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu. Önceleri Sütlüce'de Talib Paşa Sokağı 5 numarada otururdu. Sonra Beylerbeyi Küplüce'de otururdu. İlk hanımı kendisinden

evvel vefat etmişti. Ondan Ferdâne adında bir kızı vardı. Sonra Bursa'dan Üsküp asıllı Remziye Altıkardeş ile evlendi. Kendisinden bir kaç sene sonra Ferdâne Hanım, yıllar sonra da Remziye Hanım vefat etti.

Sedad Işık (1927-1997). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Mehmed Sedad Bey, Hüseyn Hilmi Işık Efendi'nin küçük kardeşidir. İstanbul'da dünyaya geldi. Babasını iki yaşında kaybettiği için ağabeyi tarafından büyütüldü ve Abdülhakîm Efendi'ye götürüldü. Sarf ve nahvi ağabeyinden okudu. Emâlî Kasîdesi'ni ezberledi. Abdülhakîm Efendi'yi çok defalar gördü. Tekkede, deniz gezintilerinde ve daha çok yerde beraber oldu. Hilmi Işık Efendi anlattı: "Kardeşim Sedad yedi-sekiz yaşlarındaydı. Elinden tutar, Efendi Hazretleri'ne götürürdüm. Orada divanın üstüne çıkar, annemden öğrendiği bir şiiri okurdu: Hazret-i Bekir, dilinde zikir, dâimâ şükür efendim, aşk meydanında, dost meydanında. Hazret-i Ömer, belinde kemer, hû deyip döner efendim, aşk meydanında, dost meydanında. Hazret-i Osman, cem etdi Kur'ân, dâim okunan efendim, aşk meydanında, dost meydanında. Hazret-i Alî, şüphesiz veli, Allah'ın aslanı efendim, aşk meydanında, dost meydanında. Hazret-i Musa, elinde âsa, çıkıyor Tûr'a efendim, aşk meydanında, dost meydanında. Efendi Hazretleri onun sözünü kesmez, dinlerdi. Sonra utanıp kaçardı. Nereye gittiğini bilemezdik. Meğer kadınların arasına gider, orada da okurmuş."

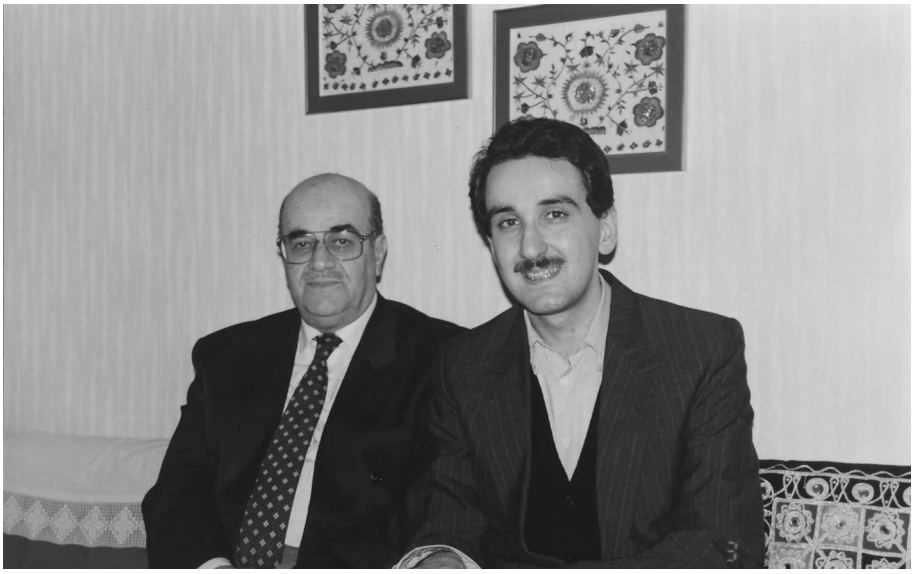
Mehmed Sedad Işık

Sedad Işık Bey, bilahare Ankara fen fakültesini bitirerek, yüksek kimya mühendisi oldu. Ankara'da uzun yıllar kaldıktan sona tekâüde ayrılarak İstanbul'a geldi; Göztepe'ye yerleşti ve evlendi. Hanımını bir trafik kazâsı neticesi kaybettikten sonra tekrar evlendi. Hümeyra adında bir kızı küçükken ölmüştür. Türkiye Gazetesi'nde yazar iken, 11 Ağustos 1997 tarihinde vefat etti. Kaşgârî Dergâhı yakınında, ağabeyinin ayakucundadır. Az konuşan, çok dinleyen, kimseye ağırlık vermek istemeyen, ciddi, sükûtî, mütevâzı bir zât idi. Bir dostundan ayrılırken 'Hakkı âlinizi hibe buyurunuz efendim' diyecek kadar nezâket timsâli idi.

Selman Efendi: Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Adıyamanlı idi.

Seyyid Emin Garbi Arvas (1928-2000). Abdülhakîm Efendi'nin akrabası ve mensubudur. Seyyid Fehim Efendi'nin torunu ve Van Müftüsü Seyyid Ma'sum Efendi'nin oğludur. Annesi Seyyid Hamid Paşa'nın kızı Ayşe

Hanım'dır. 8 Eylül 1928 Perşembe günü sabaha karşı Konya'da Mevlânâ Türbesi'nin arkasındaki mahallede dünyaya geldi. Şeyh Said isyanını müteakip, ailece sürgüne tâbi tutuldukları bir sırada, Van'a göre Garb sayılan Konya'da dünyaya geldiği için kendisine Garbî ismini Abdülhakîm Efendi vermiştir. İsim, Şeyh-i Ekber'in hocası Ebu Midyen Mağribî'den gelir.

Kitabın müellifi, Seyyid Emin Garbi Arvas ile

16 günlükken, babası Ma'sum Efendi Garb'a sürüldü. Dayısı Van meb'usu İbrahim Arvas annesiyle kendisini alıp Ankara'ya götürdü. Yazları dayısının İstanbul Emirgân'daki evinde kalırlardı. Bebek iken Abdülhakîm Efendi'nin yanına getirdiklerinde, Abdülhakîm Efendi, hanımı Nene Hanım'a: "Bu çocuk kimin torunudur bilir misin?" diye sordu. Hanımı, "Hazret-i Şeyh'in torunudur" cevabını verince, Abdülhakîm Efendi, "Yalnız o kadar mı? Böyle bir zâtın torunudur ki, salıncağının bir ucunu benim boynuma assalar, diğer ucunu da senin boynuna assalar ve annesi de sabahlara kadar sallasa, hakkının binde birini edâ edemeyeceğim bir zâtın torunudur" buyurdu. Emin Garbi Arvas, İstanbul'da müteaddid defalar tekkeye gelmiş; Abdülhakîm Efendi'yi görmüştür. Vefatlarından az evvel, İzmir'den Ankara'ya geldiklerinde kendilerini istasyonda karşılayarak Faruk Işık Bey'in evine getirenler arasında idi.

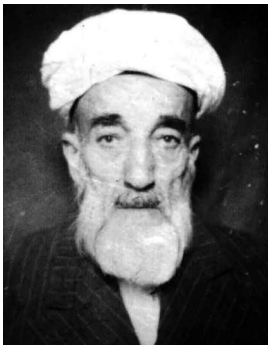
Ankara'da Taş Mekteb'den mezundur. Ziraî Donatım Kurumu'nda

idareci olarak çalışmış; tekâüde ayrılmış; ömrünün son zamanlarını İstanbul'da geçirmiştir. Hac dönüşü bıraktığı sakalı ile görenler, Ma'sum Efendi'nin kendisine en çok benzeyen oğlu olduğunu söylerdi. 2000 senesinde İstanbul'da kalb rahatsızlığından vefat etti. Bağlum'dadır. Heybetli, malumatlı, neşeli, hoşsohbet, edip, cömert bir Osmanlı beyefendisi idi. "Hayatım boyunca başıma gelen bütün bâdirelerden, Efendi'nin manevî himâyesiyle kurtuldum. Bu, bende bir emniyet hâsıl etti. Dünyada bu kadar sahip çıktıklarına göre, öteki dünyada da bırakmazlar diye düşündüm. İnşallah şefaatlerini bizden eksik etmezler" derdi. Abdülhakîm Efendi'nin kız torunu ve dayızâdesi Seyyide Ümmü Gülsüm Hanım ile evliydi. Murad Ma'sum (1956) ve Abdülhamid (1958) isminde iki oğulları vardır.

Soldan: Terzi Ahmed Bey, Emin Garbi Arvas, Medeni Üçışık, Enver Ören, Ahmed Arvasi ve Mehmed Şekerci

Seyyid Hasan Medenî Efendi (1876-1968). Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu olup Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda izin verdiklerinden idi. 1293/1876 yılında Van'da eşraftan Hacı Bekir Ağa'nın kızı Gülizar Hanım'dan dünyaya geldi. Hakkâri'de Abdülhakîm ve Van'da Sıddık Efendi medreselerinde okudu. 15/VII/1914 tarihinde 400 kuruş maaşla Mâmuretü'r-Reşad (Özalp) kazâsında müftülük vazifesine başladı. 6/VII/1920 tarihinde burası nâhiyeye dönüştürüldü ve Hasan Efendi Gevaş müftülüğüne tayin olundu. 1926'da umum Şark uleması ile beraber Garb'a sürgün edildi. Kardeşleri ile Manisa'da birkaç sene kaldı. Saat tamiri ile geçindi. 2 sene sonra dönmesine müsaade edildi. Gevaş müftülüğü vazifesine avdet etti. 19 sene bu

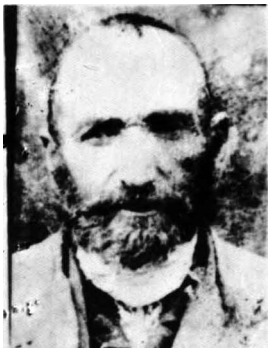

Seyyid Hasan Efendi

vazifede kaldıktan sonra tayin edildiği Van müftülüğünden iki sene sonra istifâ etti. Hacca gitmek o zaman yasak olduğu için, 1948 senesinde Şam'a gitmek bahanesiyle memleketten ayrıldı. Hacdan sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşti. 1968 senesi Berat gecesinde vefat edip, Cennetü'l-Bakî'de defnolundu.[324]

Urfalı Hacı Şükrü Efendi anlattı: "Hicaz'da bulunduğum sırada, Seyyid Hasan Efendi'nin sohbetlerinde bulundum. Bir mülâkat esnasında Hasan Efendi dedi ki: "Yeni devrin ilk yıllarında beni garbta bir köye sürgün gönderdiler. Nereye gittiğimi hiç kimse bilmiyordu. Bir gün Seyyid Abdülhakîm Efendi, sürgünde bulunduğum köye bir mektup ve beraberinde bir de cübbe göndermişti. Halbuki benim adresimi ve nerede olduğumu zâhiren bilmiyordu. Mektupta, bu cübbeyi yalnız bayramlarda giymemi yazmıştı".

Seyyid Fehim Efendi'nin evlâdı arasında, kendisine şeklen en çok benzeyeni budur. Sert bir mizacı vardı. Çok disiplinli idi. Kardeşi Mazhar Efendi'den dul Feyfur Hanım'dan Necmeddin Arvas (1891-1959), Girâvîlerden Cevâhir Hanım'dan Mehmed Reşid Arvas (1913-1945) ve Mehmed Sıddık Arvas (1921-1982) isminde üç oğlu ve Gevaşlı Muhabbet Hanım'dan Nâzime isminde bir kızı dünyaya gelmiştir. Hacca giderken hayattaki bu tek hanımını muhayyer bıraktı. Hanımı kızının yanında kalmayı ihtiyar etti. Medine-i Münevvere'de iken Nefise adında Türk asıllı bir hanım ile evlendi ise de, kadının cinneti sebebiyle boşandı.

Seyyid Hüseyn Efendi (1886-1963). Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu olup, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda izin verdiklerinden idi. Nüfus kaydına göre 1296/1880 senesinde dünyaya geldi. Ancak babasının vefatında 11 yaşında olduğunu söylediğine göre, tevellüdü 1303/1886 olsa gerektir. Annesi Seyyid Fehim Efendi'nin halifelerinden Halife Ali'nin kızı Mehâni Hanımdır. 1926'da ağabeyleriyle beraber sürgüne çıktı. Manisa'da ikâmete tâbi tutuldu. Burada bir câminin son cemaat yerinde yatıp

Seyyid Hüseyn Efendi

324 DİB Sicil no: 1923-1524.

kalkar; bir esnafın verdiği çakmak fitillerini satarak geçinirdi. Abdülhakîm Efendi'nin bunu işitince üzülüp "Keşke Hüseyn'in sırtına astığı çakmak fitili olaydım" dediği anlatılır. İki sene sonra memlekete dönmesine izin verildi. 1382/1963 senesinde vefat etti. Hacı Zeve köyünde, büyük biraderi Reşid Efendi'nin yakınında medfundur.

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin Seyyid Hüseyn Efendi'ye yazdığı iki mektubun sureti şöyledir:

1

Sizi herhâlde görmek isterim. İzin ve ruhsat verildikden sonra, elhak masârif-i râhiyye [yol parası] çok olduğu ve gelmeniz münâsib olmadığı için lüzûmu yokdur. Kalbiniz[in] muhabbet ve iltifatını isterim. Kusûrumuz çok olduğunu itiraf ederim. Size çok serbest şeyler yazdım. Afv edersiniz. Memlekete gitdikden sonra ahvâlinizi yazarsınız. Bu mektûbum inşâallah son vedâ mektubudur.

Kemâl-i istirahatle hiç bir şeye karışmayarak vaktinizi geçirirsiniz. Arz etdiğim mevad [maddeler], hep hasbihâl kabilinden şeylerdir. Cümleniz nasıl arzu buyurursanız... Siz bilirsiniz. Zira biz vaziyetinize muttali değiliz. Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak, bizlerin cümlesini ve sizlerin kâffesini hıfz ve himâye-i hakikiyyesinde bulundursun.

Giderseniz ki pederinizin medfun bulunduğu topraklara yüz ve göz sürerek benden dahi arz-ı selâm ve istirhâm-ı lutf ve merhametde bulunub, ol hâk-i pâk, o hâbgâh-ı meâlîye, o gıbta-i ervâh-ı evliyâya mazhar olan kabr-i münevvere arz-ı dehâlet ediniz.

Ma'sûm Efendi için şimdi bulunduğu mahal ve me'mûriyeti, gerçi hoş görmezler ise de, inâyet-i ilâhiyyeye nâil olmuş gibi telâkki eder ise şükrünü edâ etmiş olur. Marmaris pek ma'rûf bir limandır. Ticâretgâh bir yerdir. Ahâlisi iyidir. [Görüşürse, hakkında siyasî töhmete sebep olacak] Kürd yokdur. Mahallî ahâli ile ülfet eder; vazîfe-i nazîfesini îfâ eder ise; müftîlik vekâr ve haysiyetini muhafaza eder ise, Van'da müfti olmakdan hesaba gelmez fevâidi vardır. Ben olsam böyle yapardım maaşı az ise de...

Merkez-i dâire-i gurbet ve mehcûrî

Sergerdân-ı şûriş-i magrûrî mağbûn Abdülhakîm.

[Garîblik ve uzaklık dâiresi merkezi, aldanma ve tutulmanın şaşkını aldanmış Abdülhakîm]

15 Rebî'ulâhir 347 Pazar Günü, ezânî saat 3. [1/X/1928]

Haydar Efendi'ye selâmlar eder; teşekkür ederim.

2

Hüseyn Efendi'ye vedânâmedir.

Terhîsinizi müşir [sürgününüzün bittiğine işaret eden] telgrafınızı aldım. Mesrûr oldum. Yol harçlığı olarak on lira postaya verdim. Sizi ve bizi cümle hıfz ve himâye [eden] hâfız-ı hakîkîye tevdi' etdim. Ankara'dan gönderilen eşyânızı, nâmınıza olduğundan, alır; berâber götürürsünüz. Merhûmun yâdigârı olarak sizde kalır. Şerâit ve âdâb-ı dîniyyeyi muhâfaza etmeği tavsiye eylerim. Hüsn-i hâtemeye dualar dilerim.

2 Cemâzilevvel 347

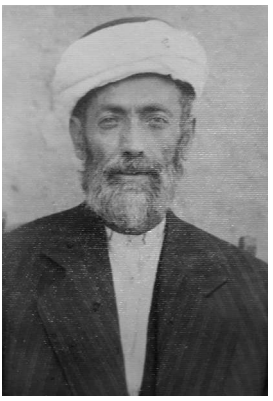
el-Garîb el-Muhâcir Abdülhakîm

Hüseyn Efendi, ailesinin Hizan kolundan Mahcebin Hanım ile evlendi. Üç oğlundan Ali İhsan Arvas (1924-1992) Gevaş ve Mehmed Kâsım Arvas (1926-1998) Van müftüsü olup, üçüncü oğlu Şemseddin Arvas (1935-1985) da âlim idi. Kızı Gülçin Hanım, İzzet Arvas Bey ile evliydi. Torunu Takyeddin Arvas dedesi ile hatıralarını Pagan'dan Vestan'a adıyla neşretmiştir.

Seyyid Muhammed Ma'sum Efendi (1878-1941). Seyyid Fehim Efendi'nin, Molla Ziyâeddin Arvâsî'nin kerimesi Sitti Yaldız Hanım'dan dünyaya gelen mahdumudur. Seyyid Abdülhakîm Efendi tarafından, hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda kendisine izin verilenlerdendir. Hicrî 1295 senesi Cemâzilevvel ayının 26. günü (29 Mayıs 1294/1878) Arvas'da doğdu. Önce Arvas medresesinde ve babasının terbiyesinde yetişti. Sonra sıra ile Başkale'de Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin yanında bir müddet, sonra Arvas'da iki sene, Müküs'de Mir Hasen-i Veli Medresesi'nde bir sene, Gevaş İzzeddin Şerif Medresesi'nde iki sene, Cizre Mir Abdullah medresesinde bir sene, Mardin Kâsımiyye Medresesi'nde bir buçuk sene, en nihayet Erciş Delû'daki Hasanağa Medresesi'nde üç sene tahsil gördükten sonra 14 Zilhicce 1317 (4/V/1900) tarihinde icâzet alıp Adilcevaz kazâsının Hâtuniyye Medresesi'nde 828 kuruş maaşla müderris oldu. Bilahare 1903 tarihinde ibtidâ-ı hâriç Bursa müderrislik pâyesi verildi. 1328/1911 senesinde 400 kuruş maaşla Adilcevâz Müftüsü oldu. 1916 senesinde 400 kuruş maaşla münhal bulunan Şırnak, 1919 yılında da 800 kuruş maaşla Gevaş Müftülüğü'ne getirildi. Van Müftülüğü'ne 1/XII/1920 tarihinde vekâleten; 5/III/1921 tarihinde de 1750 kuruş maaşla asâleten tayin olundu. Maaşı 1/X/1921 tarihinde 2000 kuruşa çıkarıldı.

Ağabeyi Mehmed Emin Efendi'nin vefatıyla münhal kalan 200 kuruş

maaşın 300 kuruşa çıkarılarak Arvas Medresesi'nde müderrislik yapmakta olan Ma'sum Efendi'ye bağlanması için Van vilâyeti'nin 5 Cemâzilâhir 1317 tarihli tahririne dair vesika Başvekâlet Arşivi'ndedir[325].

Seyyid Ma'sum Efendi

Birinci Cihan Harbi'nde milis kuvvetleri ile muvaffakiyet gösterdi. Van Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti reisi oldu. İbrahim Arvas Bey diyor ki: "Sevr Muahedesi'nin haber alınması üzerine Van'da halk galeyana geldi. Bu meyanda bir heyet-i temsiliyye teşkil edildi. Amcazâdem Ma'sum Efendi ile biraderim Abdullah ve ben bu heyette idik. Van'ın eşrafından da dört kişi vardı. Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbeti'ne her yedi âzânın imzasıyla 'Bizler Sevr muahedesini red ve inkâr ederiz ve asla kabul etmeyiz. Memleketimizi hiç kimseye vermeyiz. Ve sizi de ba'demâ metbu [şimdiden sonra âmir] tanımayız' meâlinde telgraf çekildi."[326] Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Babam Ma'sum Efendi, bilahare ma'ruz kaldığı sürgün ve sair eziyetlerin, bu telgrafın karşılığı olduğunu söylerdi". Bu hizmetlerine mukabil Van Müftüsü Ma'sum Efendi'nin taltif edildiğine dair vesika Başvekâlet Cumhuriyet Arşivi'ndedir[327]. Ankara'daki birinci meclise Van Meb'usu seçildiği halde gitmediği için 6/VI/1336 (1920) tarihinde müstâfi sayıldı.

Bir gün Van Vâlisi kendisini davet etti. Beraber aşiretleri gezdiler. Herkesin Ma'sum Efendi'ye hürmet ettiğini; kendisini kimsenin tanımadığını görünce merkeze "Sivas'tan İran hududuna kadar Ma'sum Efendi sâhib-i nüfuz ve tehlikedir" meâlinde rapor gönderdi. Vâlinin ikinci daveti tevkif maksadıyla olmuş; bunun için 1925'deki Şeyh Said hâdisesi fırsat bilinmiştir.

Seyyid Ma'sum Efendi, Şeyh Said İsyanı ile uzaktan yakından bir alâkası olmadığı halde, ailesi ve şarktaki diğer ulemâ ile beraber tevkif edilerek sürgüne gönderildi. Ma'sum Efendi, biraderi Hasan, Hüseyin, Sâlih ve Nizâmeddin Efendiler ile büyük oğlu Muhammed Bâki, ayrıca ailenin Başkale kolundan Şeyh Hamid Paşa'nın oğlu Abdullah Bey Van'dan ilk sürülen kafilenin içinde idi. 10 Şubat 1926 (26 Receb) tarihinde kafile elleri kelepçeli yaya olarak yola çıkarıldı. Sürgün ehlinin yol maceraları hayli iç burkucudur. Tatvan'dan yola çıkan kafilenin uzunluğu bir kilometreyi

325 BOA Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât).28.195; 5 C 1317
326 İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler, 36, 58.
327 BCA 030.10.0.0.132.952.18; 16/6/1921

bulmuştu. Kelepçeler Ma'sum Efendi'nin bileğini sıkmış, eline kan oturmuştu. Bunların biraz gevşetilmesini jandarmalardan istedi. Jandarma bir dakika deyip kelepçeyi açtı, sonra daha da sıkıştırdı. Bununla da iktifâ etmeyip bir dipçik vurdu. Ma'sum Efendi, yere, çamurların içine kapaklandı. Üç-dört gün Patnos'da, bir gece Karaköse'de, bir hafta Erzurum'da kaldılar. Kalmaları için bir ahır gösterildi. Ma'sum Efendi "Biz insanız! Hayvan ahırında kalmayız" deyince, kendilerinin ve muhafız erlerin masrafını bizzat ödemek kaydıyla otele izin çıktı. Sonra, at ve arabalarla yola devam ettiler. Birkaç ay sonra sürgünlerin aileleri de evlerinden alınarak Gevaş'a, buradan kayıklarla Tatvan'a oradan da Bitlis yolu üzerindeki Başhan'a getirildi ise de, burada iki gün kaldıktan sonra haklarındaki sürgün kararı kaldırıldı. Hepsi geri döndü; ancak Bâki Efendi zevcesini yanına istedi.

Bu tarihte mecliste bulunan İbrahim Arvas Bey diyor ki, "Şeyh Said hâdisesi bir zabıta vak'asının kasden büyütülmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Zamanın başvekili ve dâhiliye vekili Fethi Bey hâdiseyi büyütmeden ve kan dökmeden çözme taraftarı idi. İsyanı umumî mütâlaa edip şiddetli tedbirler alınmasını isteyen Hariciye Vekili İsmet Paşa, Fethi Bey'e komplo kurdu. Şark mebuslarının muhalefetine rağmen İsmet Paşa ekseriyeti elde edip Fethi Bey kabinesini düşürerek başvekil oldu. Hâdiseyi büyüterek isyan hâline getirdi. Sonra da isyana iştirak bahanesiyle 50 bin kişinin öldürülmesine sebep olduğu gibi, kendisine karşı çıkan şark mebuslarının akrabalarını sürgüne gönderdi. Böylece 20 bin aile garba sürgün edildi."[328] Abdülhakîm Efendi buyurdu ki: "Şeyh Said, davasında haklı idi. Ama hükûmet zâlim olup, zulm etse bile, müslümanlar isyan edemezler. Bu hâdise vesilesiyle çok müslüman kanı döküldü. Buna sebebiyet verenler, âhırette hesaba çekilecektir."

Ma'sum Efendi evvelâ Ankara Sincan'da kaldı. Ailesi Van'da kaldığı için, burada Hamid Paşa'nın dul kızı Aişe Hanım ile evlendi. Sonra bir sene kadar mazuliyet maaşı ile Konya'da oturdu. Konya ulemasından meşhur Hacıveyiszâde Mustafa Efendi kendisini her hafta ziyaret edip riâyet gösterdi. Ma'sum Efendi'nin Manisa'da sürgündeki kardeşleri Hasan Efendi saat tamirciliği, Nizâmeddin Efendi marangozluk ile geçindi; Hüseyin Efendi bunların yemeğini pişirirdi. 1928 senesinde Ma'sum Efendi hariç olmak üzere hepsinin sürgün kararı kaldırıldı. Ma'sum Efendi ise, bir daha şarka dönmemek üzere takibat altında tutuldu.

328 İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler, 52 vd.

1/III/1926 itibariyle vilâyet müftülüğünden azledildiyse de, 28/IX/1928 tarihinde memuriyete iade edildi. Konya'dan 11/X/1932'de Sındırgı Müftülüğü'ne tayin edildi. Burada birkaç sene kaldı. Sonra Soma'ya nakledildi. Burada çok az bir zaman sonra rahatsızlandı. 1935 senesinde Abdülhakîm Efendi'nin Akhisar'daki ehibbâsından Hasan Hâfız'ın oğlu Fuad Bey, hususî bir vagon tutarak Ma'sum Efendi'yi tedâvi olmak üzere İzmir'e getirdi. Yolda Akhisar'a uğradıklarında ehibbâdan Nuri Şekerci'nin bir oğlu oldu ve Ma'sum adını verdiler. İyileştikten sonra 18 ay kadar Marmaris'de oturdu. Burada müftülük yaptı. Sonra da İstanbul'a gelip gitmesine müsaade edildi[329].

Ma'sum Efendi sürgünde iken, geride bıraktığı ailesinin malî işleriyle Müküs'ün Abdovan köyünden Mele Amer meşgul oldu. Hem Ma'sum Efendi'nin oğlu Taha'ya ders verir, Farsça öğretir; hem de hizmetkârlık yapardı. Gece gider; beraberce tarla sürüp, sularlardı. [Taha Arvas Bey babasının vefatından sonra, müderris bulup Arvas medresesini canlandırmak istediği günlerde bir rüya gördü. Rüyada Arvas'ın direği kırılmış. Direği yeniden dikmek için altına bistün denilen bir taşa ihtiyaç var. Abdovanlı Hacı Şeref bir taş getiriyor. Bu taştan başka bir taş yok diyor. Taşı Hacı Şeref koyuyor, Taha Bey de direği dikiyor, tam geliyor. Ertesi günü Hacı Şeref, Mele Amer ile beraber Arvas'a geliyor. "Şıh Taha, bundan başka hoca bulamadım" diyor. Rüya böylece çıkıyor. Mele Amer, Abdovanlı Hacı Şeref'in eniştesi idi. Seyyid Fehim'e yetişmişti. Çok fakirdi. Geçinebilmek için Hacı Şeref'e hizmetkârlık yapardı. Öyle ki sâdıkane çalışması darbımesel olmuştu. 1953'te Abdovan'da vefat etti. Arvas'da medfundur.]

Resmî dosyasına kırmızı kalemle "Cenazesi bile Şark'a gidemez!" kaydı düşülen Ma'sum Efendi'nin afvı için milletvekili İbrahim Arvas Bey, başvekil Şükrü Saraçoğlu'na çok ısrar etti, "Ma'sum Efendi'den zarar gelmez" dedi. Bunun üzerine Şükrü Saraçoğlu kendisiyle görüşmek istedi. Ma'sum Efendi, Ankara'ya gelerek kendisiyle bir-iki saat kadar görüştü. Şükrü Saraçoğlu, bilahare İbrahim Arvas Bey'e, "Sen buna bitmiş mi diyorsun? Bundaki ileri görüşlülük kimsede yok. Binâenaleyh zamanımızda en tehlikeli adam budur" diyerek af talebini geri çevirdi.

İbrahim Arvas Bey, uğraşmaya devam etti. İşi Fevzi Çakmak'a intikal ettirdi. Bu da görüşmek üzere Ma'sum Efendi'yi çağırdı. Bekleme salonunda kendisini bildirmeden Ma'sum Efendi'yle sohbete başladı. "Suçunuz nedir?" sualine "Sadâkat, hamiyet ve mürüvvet" cevabını aldı. O

329 DİB Sicil no: 1923-1502.

sırada bir memurun elinde dosyayla bir husus arzetmek üzere "Mareşalim" diyerek yanlarına gelmesi üzerine Fevzi Çakmak ile görüştüğünü anladı. "Kusura bakmayın, ben sizi tanımadım" deyince, "Gayet güzel konuştunuz" dedi. Ve muhtemelen sürgün emrinin kaldırılmasında müessir oldu.

Ma'sum Efendi, 1938 senesinde trenle memleketine dönebildi. Böylece 12 sene garbda takibata maruz kalmış oldu. Taha Arvas Bey anlattı: "Babam, memlekete Efendi Hazretleri'nden habersiz döndü. Efendi Hazretleri bunu öğrendi. Onun geçeceği yerlere 'Ma'sum Efendi'yi şöyle ağırlayın, böyle muamele edin' diye haber gönderdi ise de Abdülhakîm Efendi, kendisinin Van'a döndüğünü arzu etmedi. 'Ma'sum Efendi'nin Van'da ne işi var? [Kardeşi] Hüseyn Efendi döndü ama çocukları küçüktür. Onları okutacak' buyurdu.

Kurtalan'da Ma'sum Efendi'yi karşılamaya 20 yaşlarındaki oğullarından Taha Arvas Bey gitti. Giderken annesi Ayşe Hanım, "Yavrum, baban oniki sene menfâda [sürgünde] kaldı. Bu zaman zarfında iyi günlerimiz oldu, kötü günlerimiz oldu. Bize iyilik edenler oldu, kötülük edenler oldu. Babana iyi günlerimizi ve bize iyilik edenleri anlat ki, üzülmesin" diye tenbihledi. Ma'sum Efendi'yi karşılamaya çok büyük bir kalabalık gitmişti. Bir ara oğlu ile yalnız kaldılar. Ma'sum Efendi, "Taha! Baban oniki sene menfâda kaldı. Bu zaman zarfında iyi günleriniz olmuştur, kötü günleriniz olmuştur. Size iyilik edenler olmuştur, kötülük edenler olmuştur. Bana iyi günlerinizi ve size iyilik edenleri anlat; kötülük edenlerden bahsetme!" buyurdu.

Ma'sum Efendi sürgünde iken rüyasında Arvas Câmii karşısına bir ev bina ettiğini gördü. Dönüşünde bu rüyasını tahakkuk ettirdi. Ancak çok yaşamadı. 16 Mayıs 1941 senesinde Arvas'da vefat etti ve babasının yanında defn olundu. 35 sene 2 ay 11 gün hizmet üzerinden dul ve yetimlerine maaş bağlandı. Seyyid Fehim Efendi bir defasında Arvas'dan Van'a giderken, o zaman henüz beş yaşında olan üçüncü oğlu Ma'sum Efendi peşine takılmış; yolda onu atın terkisine almış ve: "Oğullarımdan yalnız bu, benim yanımda kalır" demişti. Gerçekten öyle oldu. Seyyid Fehim Efendi'nin Arvas'daki evinde yalnızca Ma'sum Efendi kaldı. Hattâ on oğlundan, [sağlığında vefat eden Mazhar sayılmazsa] sadece Ma'sum Efendi'nin kabri, Arvas'da ve babasının yanındadır. Mezar taşı, Hilmi Işık Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kitabesinde şöyle yazar:

Mahzen-i esrâr-ı ilâhî nâib-i Seyyid Abdülhakîm,
Muhammed Ma'sum el-Arvâsî ferzend-i Seyyid Fehîm,

Cân-ı pâkeş ez in cihân reft, revân şüd be firdevs-i naîm.
Tevellüd: 1293. Vefat: 1360

Ma'sum Efendi'nin vefat haberi Seyyid Abdülhakîm Efendi'ye bildirilince çok üzülüp, "Biz onu yerimize düşünürdük. Ma'sum Efendi'nin vefat haberi, hayatımın topuk kemiğini kırdı" buyurduğunu Emin Garbi Arvas Bey nakletmiştir. Taha Arvas Bey anlattı: "Efendi Hazretleri'ne, 'Sizden sonra ne olur?' diye arzettiler. 'Ma'sum Efendi var' buyurdu. 'Ama o Arvas'tadır; buraya gelemez' dediler. 'Hayrına mı gelecek? [Yani elbette gelecek.] Ama ecel müsaade ederse...' buyurdular."

Taha Arvas Bey anlattı: "Babam, Başkale'de Abdülhakîm Efendi'nin medresesinde talebe iken, arada bir Arvas'a gidip geliyordu. Bir gün Abdülhakîm Efendi kendisine dedi ki: 'Ma'sum! Sen babana de ki: Babacığım, Başkale'deki medresede talebeler hatm-i hâcegân yapıyorlar. O zaman beni dışarı atıyorlar. Rahatsızlık oluyor. Acaba ben de âdâbları öğrensem nasıl olur, de!' Babam da Arvas'a gittiğinde babası Seyyid Fehim Efendi'ye böyle söyledi. Seyyid Fehim Efendi tebessüm etti. 'Sana kim böyle konuşmayı öğrettiyse, âdâbları da o öğretsin' buyurdu. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi kendisini tarîkata kabul edip âdâbları öğretti".

Hâl ve kerâmetleri anlatılır. Yağmurda dışarı çıktığında yağmurun dinip, üzerine yağmadığı; cinlerin sözünü dinleyip, işlerini gördüğü rivâyet olunur. Oğlu Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Marmaris'e gittiğimde babamı tanıyanlardan dinledim. Babam Marmaris'e geldiğinde oturacak ev bulamaz. Bir ev var ama tekin değildir derler. Burayı tutmaya mecbur olur. Eve yerleştikten sonra birgün sökük düğmesinin dikilmiş olduğunu farkeder. Sonra karşısında bir adam ve yanında da çarşaflı bir kadın belirir. Adam, 'Biz cin tâifesindeniz. Şimdiye kadar bu eve gelenlerin dinden haberi yoktu. Bunun için kendilerini istemezdik. Artık evi sizin gibi mübârek bir zâtın tuttuğunu görünce çok sevindik. Şimdiden sonra ben de, hanımım da sizin hizmetkârınızız. Bu evde gönül rahatlığı ile oturabilirsiniz' der".

Emin Garbi Arvas Bey anlattı: "Bir gün Gaydalı Seyyid Salâhaddin'in vefat haberi gelir. İnanmaz. Sonradan haberin doğru olmadığı anlaşılır. 'Nereden bildiniz?' diye soranlara 'Çünki ehl-i beyt umumen tevbe etmeden ölmezler. Saladdin'in ise ıslah-ı hâl ettiği işitilmedi' der.

Ma'sum Efendi'nin ilk zevcesi Norduzlu Girâvîlerden Gül Mehmed kızı Şöhret Hanımdır. Bâki (Bâkır), Salâhaddin ve Selim Efendilerin annesidir. İkinci zevcesi Seyyid Tâhir Arvâsî'nin kızı ve ağabeyi Emin

Efendi'den dul Cennetî Hanımdır. Cennetlik de denilen bu hanım Seyyid Fehim Efendi'den ins ve cin hanımlarına telkin-i zikr ve hatm-i hâcegân için mezun idi. Abdülhakîm Arvas ile İsmet Hanım'ın annesidir. Üçüncü zevcesi Gevaş'ın Arç (Gündoğan) köyünden ve Abbâsî ailesinden Ayşe Hanım, Saadet Hanım ile Taha ve İbrahim Efendilerin annesidir. Dördüncü zevcesi Gevaş'ta Abbâsî ailesinden Molla İbrahim'in torunu Saadet Hanımdır. Bedreddin Efendi ile Nuriye ve Atiye Hanımların annesidir. Bu hanımla, zevcesi Van'a gelmek istemediği için evlenmiş; sürgüne gönderilmesi üzerine boşanmıştır. Beşinci zevcesi Hamid Paşa'nın kızı ve Memduh Teymuroğlu'ndan dul Ayşe Hanım, Emin Garbi Bey'in annesidir. Bununla Ankara'da iken evlenmiştir.

Ma'sum Efendi'nin sekiz oğlu vardır: Muhammed Bâki (Bâkır) Arvas, muallim idi. 1980'de Konya'da vefat etti. Bağlum'dadır. Sadece bu oğlu babası ile sürgün edilmiş; Salâhaddin polis olduğu ve diğerleri de yaş küçüklüğü sebebiyle istisnâ olunmuştu. Mehmed Selim Arvas, Siirt'te encümen âzâsı idi. Arvas'da medfundur. Salâhaddin Arvas (1900-1939), polis idi.

Abdülhakîm Arvas, İstanbul'da Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda çalıştı. Van milletvekili seçilip yemin etmeden 1957 senesinde İstanbul'da vefat etti. Edirnekapı kabristanındadır. 1918 doğumlu Taha Arvas, 1400 haccında Mekke-i Mükerreme'de Zilhicce'nin birinci cuma günü (13/XI/1980) vefat etti. 1925 doğumlu İbrahim Arvas çiftçi olup, 11 Mayıs 1999'da Arvas'da vefat etti. 1925 doğumlu Bedreddin Arvas Gevaş'ta imam idi. 2001'de İstanbul'da vefat etti. Bağlum'dadır. Mehmed Emin Garbi Arvas, sürgün esnasında 1928'de Konya'da doğdu. Zirai Donatım Kurumu'nda daire başkanı idi. 2000 senesinde İstanbul'da vefat etti. Bağlum'dadır. Ma'sum Efendi'nin dört kızından, İsmet Hanım (1923), Hizanlı Seyyid Mazharla; Nuriye Hanım (1924), Müküs beylerinden Şevki Beyle; Atiye Hanım Gevaş beylerinden Nusret Beyle evlidir. Saadet, sara hastası iken genç yaşta vefat etmiştir. Ma'sum Efendi, hicrete giderken, bir yüzbaşı tarafından kendisine emanet edilen ve düşmandan kaçarken ailesi tarafından yol kenarına bırakılmak mecburiyetinde kalan bir bebeği alıp büyütmüştür. Yusuf adı verilen bu bebek büyümüş, ömrünün sonuna kadar Ma'sum Efendi ve ailesine hizmet etmiştir. Zar zor hatırladıklarından hâli vakti yerinde bir Ermeni ailesinin çocuğu olduğu anlaşılan Yusuf Efendi'nin soyismi Gültekin'dir.

Seyyid Muhammed Reşid Arvas (1913-1945). Seyyid Fehim Efendizâde Seyyid Hasan Efendi'nin mahdumudur. Van'da saatçilik yapardı. Hicret esnâsında çok küçük yaşta olduğu için, Abdülhakîm Efendi'yi görememişti. Büyüdüğü zaman, İstanbul'a gidip kendisini ziyaret etme arzusu içine düştü. O zamanlar böyle bir seyahat çok çeşitli cihetlerden zor olduğu için babası izin vermedi. Reşid Efendi, bu aşkla 1934 yılında bir gün Tatvan'a gitti. Aşkı kadar edebi de fazla olduğundan, dayanamayıp, buradan babasına bir telgraf çekti. "Şu anda Tatvan'dayım. Efendi Hazretleri'ni ziyaret arzusuyla yanıp tutuşuyorum. Ama sizin rızanız olmadan gitmek de içime sinmiyor. Dön derseniz, döneceğim. Git derseniz gideceğim" dedi. Babası oğlunun iştiyâkını görünce razı oldu. Amcası Ma'sum Efendi'nin oğlu Salâhaddin ile tekkede birkaç gün kaldılar. Ertesi sene Ma'sum Efendi'nin diğer oğlu Taha Arvas Bey tekkeye geldiğinde, Abdülhakîm Efendi ile otururken, söz bu ikisine gelince, Efendi Hazretleri, "Onlar ne sâlih gençlerdi" buyurdular.

Seyyid Reşid Arvas

Reşid Efendi ateşlenip bir hemşirenin vurduğu iğnenin ardından hastalığı artarak üç gün içinde vefat etti. Amcası Nizâmeddin Efendi'nin kızı Hicret Hanım'dan Nâciye, Âdile, Mehmed Said ve Râşide adında dört çocuğu oldu. Van Müftüsü Kâsım Efendi anlattı: "Zeve'de babamla bahçede çalışıyorduk. Gevaş'tan gelen birisi Şeyh Hasan Efendi'nin bir oğlunun vefat ettiğini söyledi. Babam 'Hemen atımı hazırlayın; bu Reşiddir' dedi. 'Baba nereden biliyorsun? Reşid'den 10 yaş büyük Necmeddin var; sonra Sıddık var' diyecek oldum. 'Ecel bir evden birini alacak olursa, en iyisini seçer. Reşid melâike ahlâkındadır' dedi. Sonradan Reşid Efendi'nin vefat ettiği anlaşıldı." **Mehmed Said Arvas** (1942), Seyyid Kâsım Efendi'nin Zeve'deki medresesinde okudu. Van'da imamlık ve vâizlik vazifesinden sonra tekâüde ayrıldı. 1992'den itibaren İstanbul'da fahrî imamlık ve vâizlik yaptı. Arvâsî ailesindeki ilim an'anesinin son mümessillerinden biri olup, müktesebâtı geniş, mahfûzâtı fazla, vakarlı, halim ve mütevâzı bir zât idi. Seyyid Necib adında bir oğlu ve iki kızı vardır. Nâciye Hanım, Seyyid Kâsım Arvas; Âdile Hanım, Seyyid Aydın Arvasî, Râşide Hanım da Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'nin talebesi eczacı Fâtih Güner (1938) ile evlendi.

Kitabın müellifi, Seyyid Mehmed Said Arvas ile

Seyyid Muhammed Sıddık Efendi (1879-1916). Seyyid Fehim Efendi'nin mahdumudur. Annesi Seyyid Fehim Efendi'nin amcası Molla Lütfi'nin oğlu Molla Resul Zeki'nin oğlu Molla Ziyâeddin'in kerimesi Sitti Yaldız Hanım'dır. Emin ve Ma'sum Efendiler ile anne-baba bir kardeştir. Rûmî 1295 (1879) senesinde o zaman Van vilâyetinin Gevaş kazâsının Müküs nâhiyesine bağlı Arvas köyünde doğdu. Küçük yaşta kendini ilim tahsiline verdi. Arvas ve Nehri medresesinde ve Gevaş merkezinde, babasının mezunlarından Molla Abdülcelîl Efendi'den okudu. Ağabeyi Emin Efendi'nin vefatından sonra, Hicrî 1316 (1898) tarihinde Başkale'de Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin tedrisine girerek, ilmini ikmâl etti. Sonra seyr ve sülûkünü tamamlayarak otuz yaşında sefâret namıyla [yani ileride halife olmak üzere] hilâfet aldı. Ağabeyinden münhal kalan Arvas müderrisliği kendisine tevcih edildi. [Sıddık Efendi'nin icâzetnâmesi için Ekler kısmına mürâcaat.]

Seyyid Mehmed Said Arvas anlattı: "Sıddık Efendi bir ara tahsil için Nehri'ye gitmişti. Dönerken Seyyid Taha hazretlerinin torunu Sıddık Nehrî, bir heybesinin altın, diğer heybesinin gümüş para ile doldurulmasını emretmiş; ancak Sıddık Arvâsî kabul etmemişti. Bu sefer belki bir tarafı gümüş olduğu için kabul etmemiştir diyerek ikisinin de altın ile doldurulmasını emretti. Sıddık Arvâsî yine kabul etmeyerek 'Ben buraya bunun için gelmedim' dedi. Bunun üzerine Seyyid Sıddık Nehrî 'Ben onun ne istediğini şimdi anladım' dedi ve dedesi Seyyid Taha hazretlerinin tevecc üh esnasında giydiği ve İran Şahı tarafından hediye edilen siyah üzerine sırma işlemeli cübbesini kendisine hediye etti."

Seyyid Sıddık Efendi'nin icâzetnâmesini yazısı güzel olan Abdülmecid Efendi kaleme almıştır. Abdülmecid Efendi'nin rivâyetine göre Abdülhakîm Efendi hilâfet verinceye kadar şeyhinin emâneti saydığı Sıddık Efendi'ye çok iyi muamele etti; ancak icâzetnâmesini yazdırdıktan sonra kendisiyle ve kimseyle alâkalanmaz oldu. Bir hafta hatm-i hâce ve teveccüh yapmadı. Sıddık Efendi çok üzülüp bir kusur işlediğini düşündü. Abdülhakîm Efendi bir gün Abdülmecid Efendi'ye "Abdülmecid Efendi! Muhammed Sıddık'a söyle! Atı hazırdır; yarın atına binip gitsin!" buyurdu. Ertesi gün kasaba eşrâfının teşyie [geçirmeye] geldiği Sıddık Efendi'ye Abdülhakîm Efendi dönüp bakmadı bile. Sıddık Efendi yola çıktı. Ancak Çekvan suyunun yanına geldiğinde Abdülhakîm Efendi, Sıddık Efendi'yi çağırdı. Koluna girip yürümeye başladı. Muhabbet izhar etti. Sonra icâzetnâmesini eline verdi. Sıddık Efendi çok neşelendi. Uğurladıktan sonra "Her şeyi tamamdı. Ancak kalbinde Hazret-i Şeyh'in oğluyum diye bir nokta kalmıştı. O da silindi. Şimdi artık bizimdir" buyurdu.

Abdülhakîm Efendi, bilahare Abdülmecid Efendi vâsıtasıyla Sıddık Efendi'nin oğlu Fehmi Efendi'ye cübbe ve seccâde göndererek şu mektubu yazmıştır: "Hamd olsun, sıhhatteyiz. Merhûm Hazret-i Şeyh'in mahdûm-i âlisi ki muhâceretten evvel bir aralık Van müftüsü ve sonra Ermeniler tarafından Mejingir köyünde şehîd olan Muhammed Sıddîk Efendi'nin mahdumu ve hâlâ zan ederim ki, yine o köydedir, ismi Fehmî efendidir. Benim çok sevdiğim bir cübbem vardır. Burada o cübbeyi giyemem. Ona münâsib gördüm. Postaya verip, sizin nâmınıza gönderdim. Lütfen nasıl olur ise, münâsib bir emîn adam vâsıtasıyla ona gönderirsiniz. Kendisine mektûb yazamadım. Van'a gelir ise, bu mektûbu gösterirsiniz. Cümle ahbâba selâm ederim. Ahvâlinizi yazınız. 7 Ramazan. Abdülhakîm" Fıstıkî yeşil renkteki cübbe, ailesinde mahfuzdur. Aile efradı ve sevenleri teberrüken küçük parçalar almış; Seyyid Taha Arvas'ın ikazından sonra buna nihayet verilmiştir.

Seyyid Sıddık Efendi, tedrisat ve irşad için Arvas'a döndü. Babasından kalan medrese ve tekkeyi canlandırdı. Burada bir gün bahçede otururken yanındaki büyük ceviz ağacına bakarak "Şu ağacın kurumuş dalı düşse de yemeğimizi pişirsek, çayımızı kaynatsak" dedi. O sırada dal kırılarak yere düştü. Sonra etrafındakilere "Biz dedik diye mi dal kırıldı?" diye sordu. Hepsi, "Hayır! İlm-i ilahîde kırılacağı varmış, kırıldı" dediler. "Elhamdülillah [kerâmet deyip] bizi rezil etmediniz. Arvas'da kerâmet değil, istikamet mühimdir. Büyüklerimizin yolu bunun üzerine kurulmuştur. İstikamet, bin kerâmetten yukarıdır. Şimdi bu iş Hizan'da olsaydı,

kıyâmete kadar kerâmet diye anlatılırdı" buyurdu.

Seyyid Sıddık Efendi'nin Mejingir'deki kabri

Sıddık Efendi, 16 Safer 1329 ve 2 Şubat 1326 (1911) senesinde şeyhinin emriyle beşyüz kuruş maaşlı Van müftülüğünü kabul etti. Cihan Harbi'nde düşmanla mücadelede büyük muvaffakiyyetler kazandı. Taşnaklar tarafından Ma'sum Efendi ve Kör Hüseyin Paşa ile beraber Sıddık Efendi'nin başına 500 lira mükâfat konmuştu. 1916 tarihinde Engil köyü yakınındaki çayda abdest alırken sazlıklar arasında gizlenmiş iki Taşnak fedaisi tarafından şehid edildi. Vefat etmeden kundağını çekip kâtilini vurup diğerini yaralamaya muvaffak oldu. Adamları ötekinin de işini gördü. Burası Van'dan Başkale'ye giderken, Gevaş'ta yolun ayrıldığı mevkidedir. Gürpınar'da Mejingir (Yukarı Kaymaz) köyünde medfundur. Kabri ziyâretgâhdır. Seyyid Fehim Efendi'nin halifelerinden Halife Derviş de bu kabristandadır. Babası Seyyid Fehim Efendi, Nehri'ye gidip gelirken konakladığı ve "Burası Arvas'ın şubesidir" buyurduğu için Mejingir köyü ile alâkadar olur ve burada otururdu[330].

Seyyid Abdülhakîm Efendi kendisi hakkında şöyle buyurmaktadır: "Hilâfet üç çeşittir. Birincisi ve en yükseği hilâfet-i mutlakadır. Mürşid-i kâmil-i mükemmili, makâm-ı müşâhadeye vâsıl olan zevât-ı aliyye istihlâf eder. Tarîkat işlerini onun kifâyet-i ilmiyye ve ameliyye ve ahlâkıyyesine tevdi eyler. İkincisi; hilâfet-i mukayyededir. İlmen ve amelen ve ittikâen ve verâen kâfi ve şerâitin îfâsına muktedir bir zâtı münâsib gördüğü şerâiti tahdiden hilâfet-i mukayyede ile tahlîf eder. Arzetmesi lâzım olan hâlleri arz eder. Aldığı cevapla amel eder. Böyle bir zâtın istihlâfı pîr-i kâmil-i mükemmilin hayatta olması ile meşruttur. Vefat ederse hâl-i hayatında şart

330 İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi'ndeki dosya numarası 2763. Ayrıca bkz. Sadık Albayrak: Son Devir Osmanlı Uleması, C. 4-5, s. 98-99.

koştuğu emirlere hareketlerini uydurması lâzımdır. Üçüncüsü; sefâret-i mahzâdır. Bu zamanda mecâzen hilâfet ıtlâk olunur. Sefâret-i mahzâ tarîkat umurunun kâffesinde emre imtisâl eder, re'yine hiçbir şey tefviz edilmez. Sefir, tedricen terakki eder ve mukayyed halîfeliğe hak kazanır... Sefâret için icab eden şartları kendisinde topladığını gördüğüm, Van şehrine ve etrafına tarîkat nurunu yerleştirmek zımnında, seyyidlerden âlim ve sâlih Şeyh Muhammed Sıddık Efendi idi. Bu suretle kendisine icâzet ve izin vermiş idim. Senelerce tarîkat erkânını icrâ eder ve sohbetinde yüzlerce insanlar tarîkata intisap ile manevî olarak ilerlerdi. Daha birçok hâllere muvaffak olacağını ümid ederken, Harb-i Umumî'de Ermeniler tarafından şehid edildi. Rahmetullahi aleyh."

Seyyid Fehmi Arvas

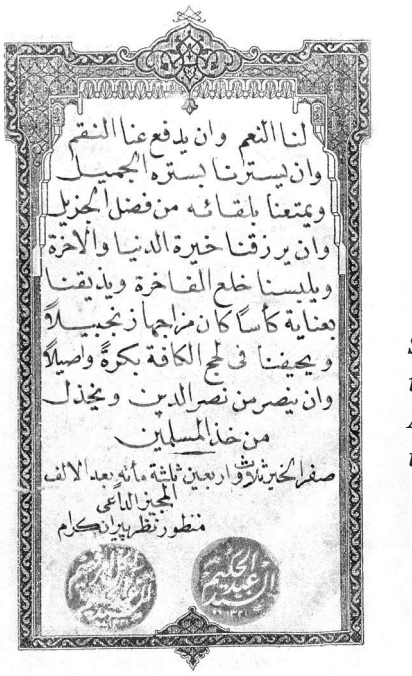
Sıddık Efendi, ağabeyi Emin Efendi'den dul kalan ve Van'da Farisî kâtibi Hacı Osman Efendi'nin kerimesi Râbia Hanım ile evlendi. Fehmi (1908-1969) ve muhaceret esnâsında (1916) altı aylık iken Tillo'da vefat eden Âbid isminde iki oğlu; Pervarili Beydar şeyhi ile evli Şefkat; Norduzlu (Gürpınar) Lezgin Ağa ile evli Rifkat ve Vanlı Refik Efendi ile evli Yıldız adında üç kızı bu hanımdan dünyaya gelmiştir. Râbia Hanım 1964'de vefat etti. Sıddık Efendi'nin ikinci zevcesi Müküslü Behiye Hanım'dan da yeğeni Seyyid Selim Efendi ile evlenen İsmet adında bir kızı oldu. Fehmi Efendi'nin oğulları Ma'şuk, Hayrullah, Faruk ve Emin Said Arvas'tır. Faruk ve Emin Arvas vilâyet müftüsüdür.

Seyyid Muhammed Sâlih Efendi (1890-1949). Seyyid Fehim Efendi'nin oğludur. Abdülhakîm Efendi'den teberrüken aldığı icâzetnâme bugün eldedir. Müküs Mir Hasen Veli medresesinde müderrislik yaptı. Yeni devirde kenara çekildi. Fârisî şiirleri vardır. Muhaddis ve Mesnevî mütehassısı idi. Abdülhakîm Efendi'nin üstadı Fehim Efendi'yi övdüğü 'Be-hakk-ı cânişîni kutb-i Arvas/Be-şem'-i cem'an merdân-ı Arvas' beytine, şu iki beyiti eklemiştir: 'Be-Şeyh Abdülhakim an dâî-i hak/Ki ferd-i asr şüd an pîr-i mutlak'. [Mânâsı: Arvas kutbunun (Muhammed Kutb) yerine oturan (Seyyid Fehim) hakkı için! O Arvas büyüklerinin hepsinin ışığı hakkı için! Hakka çağıran o Şeyh Abdülhakîm hakkı için! Ki o pîr-i mutlak, zamanının bir tanesi oldu.]

Seyyid Sâlih Efendi

Sâlih Efendi Hicaz'da vefat etti. Pervarili Şeyh Es'ad Efendi'nin kızkardeşi Emetullah ile evliydi. Hazine, Nazife, Sâniye, Safiye ve Şâkire Hanım adında, biri küçükken ölmüş, diğerleri amcazadesi Mehmed Sıddık Arvas, biri dayızâdesi Molla Müşerref ve ikisi peşpeşe amcazâdesi İbrahim Arvas ile evlenmiş beş kızı ile Mehmed Râci Arvas (1943) adında bir oğlu vardır.

لنا النعم وان يدفع عنا النقم
وان يسترنا بستره الجميل
ويمتعنا ببقائه من فضله الجزيل
وان يرزقنا خيرة الدنيا والاخرة
ويلبسنا خلع الفاخرة ويذيقنا
بعناية كأسا كان مزاجها زنجبيلا
ويحفنا في لجج الكافة بكرة واصيلا
وان ينصر من نصر الدين ويخذل
من خذل المسلمين
صفر الخير سنة ثلاث واربعين ثلثمائة بعد الالف
المجيز الداعي
منظور نظر پيرانه كرام

Seyyid Sâlih Efendi'nin icâzetnâmesinin son sahifesi Abdülhakîm Efendi'nin mührü ile tasdikli

Seyyid Nizâmeddin Efendi (1892-1956). Seyyid Fehim hazretlerinin en küçük mahdumu idi. Annesi Mehânî hanımdır. Babasının vefatında beş yaşlarında idi. Ağabeyi Sıddık Efendi'den, bilahare Mir Hasan-ı Velî medresesi müderrisi Molla Mehmed Efendi'den, Patnos'ta Molla Ali Efendi'den ve nihayet tekrar ağabeyi Sıddık Efendi'den okuyup icâzet aldı. 1947'de Gevaş'ta vâizlik, ardından Van'da müftü vekilliği, bilahare de müftülük yaptı. Yedi buçuk sene bu vazifede kaldıktan sonra 1955 yılında hastalığı sebebiyle vazifeden ayrılmak zorunda kaldı. Ertesi sene de vefat etti. Van'da Akköprü kabristanındadır.[331]

Hicretten sonra İstanbul'da Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi ziyaret etmiştir. Vefatına yakın çocuklarını bile tanımadığı halde; dinî ve ilmî

331 Diyânet İşleri Sicil no: 2270

hâfızasına halel gelmediği; namazlarını muntazaman kılıp, kendisine sorulan dinî bilgilere muntazam cevap verdiği anlatılır. Hatta yakınları bir namaz cedveli hazırlayıp, her vakit kıldıktan sonra kendisine imzalatır; böylece kıldığını unutursa cedveli göstererek kendisini ikna ederlerdi. Hizanlı Seyyid Resul'ün kızı Kişmiş Hanım'dan Sadeddin ve Hicret; amcası Seyyid Safi'nin torunu Seyyid Abdülhamid'in kızı Zarife Hanım'dan Vehbi, Sâriye, Âsiye ve Nesîbe isimli çocukları kalmıştır. Vehbi Arvas, 13/IV/2008 tarihinde İstanbul'da 55 yaşında sekte-i kalbden vefat etti. Hicret Hanım, amcazâdesi Seyyid Reşid; onun vefatından sonra da mebus Seyyid İbrahim Arvas ile; Sâriye Hanım (1946), Vanlı tüccar Fevzi Güldağlı (v.1994) ile; Asiye Hanım (1948), ehibbâdan Mahmud Ekinci'nin oğlu ve Türkiye Gazetesi Van temsilcisi Abdurrahman Ekinci (1952) ile; Nesîbe Hanım (1950) da Mekkî Efendi ve Hilmi Işık Efendi'nin sevenlerinden mâlî müşâvir Bilecikli Hayati Çiftlik (1942) ile evlendi.

Seyyid Nizâmeddin Efendi

Seyyid Salâhaddin Arvas (1900-1939). Seyyid Ma'sum Efendi'nin oğludur. Maraş'ta polis memuru iken, amcazâdesi Reşid Efendi ile buluşup, Abdülhakîm Efendi'yi ziyarete trenle İstanbul'a gitmiştir. Maraş'ta vefat etti. Vanlı Gülperi (Gülter) Hanım'dan (1908-?) Müzeyyen (1935) ve Sabahat (1936) adında iki kızı ve Yahya (1936-2015) adında bir oğlu kaldı. Ma'sum Efendi, yetim torunlarını yanına aldıysa da, çok geçmeden vefat etti. Memuriyeti 10 seneden az olduğu için, aile zarurete düştü.

Seyyid Salâhaddin Arvas

Seyyid Taha Arvas (1918-11/X/1980). Seyyid Fehim Efendi'nin torunu ve Van müftüsü Ma'sum Efendi'nin Abbâsî ailesinden zevcesi Ayşe Hanım'dan olan oğlu idi. Sekiz yaşında iken babası Garb'a nefyedildi. Abdovanlı Mele Ömer kendisine ders verdi. Dinî bilgileri kuvvetli; şiir söyleyecek kadar iyi Farsçası ve orta seviyede Arapçası vardı. Amcası Nizâmeddin Efendi 1936 yazında İstanbul'a giderken Taha Bey de beraber gitti. Abdülhakîm

Seyyid Taha Arvas

Efendi kendisini çok sevdi. Bu geldiğinde İstanbul'da üç ay kalmış; ama sonra Abdülhakîm Efendi ile bir daha görüşme imkânı bulamamıştır. İstanbul'da iken, sürgünde olup, ziyarete gelen babası ile de görüşmüştür.

Abdülhakîm Efendi'ye çok bağlıydı. "Îsâ Mesîh gelse, ölüleri diriltse; deden Seyyid Fehim hazretlerini mi bir ay dirilteyim; Efendi Hazretleri'ni mi bir gün dirilteyim dese, ben bir gün için bile olsa Efendi Hazretleri'ni diriltmesini isterim" derdi. Üstadının çocuklarına karşı hep edeb ve hürmetle hareket ederdi. "Efendi Hazretleri, 'Benim çocuklarım saftırlar. Kimse onların kusuruna bakmasın. Onları inciten de kendine rahat ummasın!' buyurdu". Çocuklarına da şöyle vasıyet ederdi: "Bizi Van'da herkes tanır. Van vâlisi olsanız, vilâyetin önünde Efendi'nin zürriyetinden birisi, sizin yüzünüze bir kürek pislik atsa, siz mendilinizi çıkarıp yüzünüzü silmeden önce, kalbinizin ona karşı kırılmaması için Efendi'ye kendinizi havâle edersiniz, Efendi'den himmet istersiniz, sonra yüzünüzü silersiniz!". Aynı muameleyi Seyyid Taha Hakkârî'nin zürriyetine karşı da gösterirdi.

Taha Bey, mütevâzı ve dünyaya ehemmiyet vermeyen bir insandı. Derik'de askerlik yaparken Hacı Davud Abdürrahimoğlu isminde bir tüccar, rüyada Hazret-i Peygamber'i görüyor. "Git, asker Taha Arvas ile alâkadar ol!" buyuruyor. O da hemen kışlaya gidiyor. Tesadüfen o sırada nöbetçi olan Taha Bey'e soruyor. O da "Burada böyle bir asker yok" diye cevap veriyor. Sonra şube reisine sorup buluyor. Kendisine yatak götürüyor. Bütün malını altına çeviriyor. İki kese tutuyor. Terhis zamanında "Benim bütün servetim budur. Yarısı senindir" diyerek kendisine veriyor. Taha Bey cebinde ancak eve dönecek kadar parası olduğu halde, "Benim altına ihtiyacım yok, muhabbete ihtiyacım var" diyerek reddediyor.

Taha Bey, Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra sık sık İstanbul'a gelir; ehibbâyı ziyaret ederdi. Hilmi Işık Efendi ile hususî ve samimî bir dostlukları vardı. Taha Arvas, bir gün İstanbul'da Abdülhakîm Efendi'yi sevenlerden birinin evine gitti. Ev sahibi Hilmi Işık'ı kasdederek, "Efendi Baba dinî hususlarda çok müsamahalı idi. İnsanları sıkmazdı" deyince, Taha Bey, "Büyüklerin müsamahası şuna benzer ki, bir adam evine geldiğinde küçük çocuğunu çatıya çıkmış çatının kenarında yürüyor görse ne yapar? Hemen bağırıp çağırsa, çocuk korkup, telâşlanır; yere düşer. Halbuki aaa ne güzel yürüyorsun, nasıl becerdin gibi sözler söyleyip, mükâfat va'dederek çocuğu yere indirir; sonra da bir daha çıkmasın diye azarlar. Efendi Hazretleri de, insanlar mum ışığına dönmüş imanlarını kaybetmesinler diye böyle davranırdı" cevabını verdi.

Akrabadan biri amcası Seyyid Hüseyn Efendi'ye Taha Bey'den sitemkâr

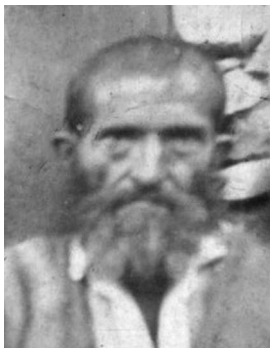
bahsetti. Hüseyn Efendi "Taha büyüklerden haberdardır. Büyükler de Taha'dan haberdardır. Siz kendi hesabınıza bakın" diye cevap verdi.

Taha Bey bir gün hanımıyla Çatak'tan Gevaş'a yaya geliyorlardı. Yolda karşılarına eşkıya çıktı. Parasını aldıkları gibi, ceketini ve ayakkabısını da aldılar. Sonra hanımına dönüp: "Bacım, Seyyid Fehim hazretlerinin hatırına söyle, yanında para ve kıymetli eşya var mıdır?" dediler. Taha Bey: "Yahu, siz ne biçim adamlarsınız! Dedesine yemin verir, torununu soyarsınız?" deyip mukabele edince, eşkıyanın yüzlerinin rengi sarardı, soldu. "Siz Hazret-i Şeyh'in torunu musunuz?" dediler. "Evet, ben Taha'yım" deyince aldıklarını geri verdiler ve özür dilediler, elini öpüp gittiler.

1950'lerde Arvas'dan Çatak'a yerleşti. Ticaretle meşgul oldu. Yakın köylerde annesinden kalma tarlaları ektirirdi. Burada evler yaptı ve kiraya verdi. Belediye encümeni âzâsı oldu. Arvas'daki tarlaları ise kardeşi İbrahim Bey'e bıraktı. Son zamanlarında kışları Van'a gelirdi. Hacca gitmeden ziyaretine gelen amcazâdesi Vehbi Arvas'a dedi ki: "Birgün babamla beraber Efendi Hazretleri'nin huzurunda oturuyorduk. Hiç mevzu yok idi. Sessizlik var idi. Efendi Hazretleri buyurdu ki: 'Hüseynîler için 63 yaş tehlikeli bir geçittir'. Ben babamı düşündüm. Efendi Hazretleri, 'Taha, sen olmayasın?' dedi. Babam 63 yaşında vefat etti. Ben de bu sene 63 yaşındayım. Azrâil aleyhisselâm etrafımda dönüp dolaşıyor. Eğer emr-i hak vâki olursa, hac yolunda olsun arzusundayım. Hac bütün günahları siliyor. Bundan sonra yeni defterin açılması hoş değil. Ben inşallah oradan sonra yaşamam" diye temenni etmişti. Öyle de oldu. 1980 senesinde hac vesilesiyle gittiği Mekke-i Mükerreme'de vefat etti. Cennetü'l-Muallâ'ya defnolundu.

Zevcesi Esmâ Hanım, Nurşin medresesinde okumuş Van müftüsü Fârukî soyundan Ömer Azmi Efendi'nin kızı idi. Kardeşi Zeynelâbidîn Efendi de Alâaddin Ohinî'den mezundur. Enîse (1939), Atâullah (1941), Ubeydullah (1945), Semrîz (1947), Ender (1952), Ercümend (1953) ve Vâlide (1955) adında yedi çocuğu vardır. Enise Hanım, Vanlı İbrahim Ezberci ile; Semriz Hanım, Erzincanlı savcı Yalçın Erdebil ile; Vâlide Hanım ise amcazâdesi Murad Arvas ile evlidir.

Sofu Habeş (1898-1974). Esas ismi Abbas Durak olmakla beraber; ailesi Bilal Habeşî'den dolayı Habeş diye anmıştır. Arvas'a yakın Abdovan (Ulubey) köyündendir. Babası Mehmed, Seyyid Fehim hazretlerinin müridlerinden Tâceddin Efendi'nin oğludur. Ataları Kutub Muhammed Arvasî hazretleri devrinde İran'dan Abdovan'a gelmiş Abdui aşiretindendir. Hacı Divane'nin Molla Hamza, Molla Abbas ve Molla Yahya adındaki üç çocuğundan ikincisinin soyundandır. Seyyid Abdülhakîm Efendi,

Sofu Habeş

kendisine gıyabında teveccüh ederek; İstanbul'da kendisini ziyarete gelen Seyyid Nizâmeddin Efendi vâsıtasıyla bir tesbih göndermiş; 'Ölene kadar dedesi gibi Allah Allah desin!' buyurmuştur. Nizâmeddin Efendi, dönüşte bu vazifeyi Sofu Habeş'e ulaştırdı. [Bununla alâkalı menkıbe, daha evvel Seyyid Taha Arvas'ın hatıraları kısmında anlatıldı.]

Sofu Habeş, amcazâdesi Mahbube Hanım ile evlendi. Dört çocuğu küçükken öldü. Çocuk için tekrar evlenmek üzere Fakih Tinisî'ye danıştı. Bir başka amcazâdesi Nesibe Hanım ile evlendi. Âsım (1945), Şerif (1951) ve Emine (1952=Kisorlu Bozan Gültekin) adında üç çocuğu oldu ise de Nesîbe Hanım çocukları küçükken vefat etti; ardından da Mahbube Hanım öldü. Sofu Habeş'in sırtına bir de küçük çocuklarının bakımı yüklendi. Öyle ki, tandırda ekmek pişirmekten sakalları sapsarı olmuştu. Sofu Habeş zaruret içinde, ama istikamet üzere yaşadıktan sonra Abdovan'da vefat etti. Kabri, kendisine Bire (pîrî, yaşlı) diye hitap eden Taha Arvas Bey'in arzusuyla Arvas'a defnedildi.

Abdovan'dan Bitlis'e giderken kendisini ziyarete gelenlere, "Molla Süleyman'a selam söyleyin, bana hakkını helâl etsin" dedi. "Efendim, o Güdis köyündedir. Bizim gideceğimiz yer buraya çok uzaktır" dediler. Tekrar aynı sözü söyledi. Bu kişiler gittikleri yerde Molla Süleyman'ı görünce hayrette kaldılar.

Süleyman Efendi: Cîrânzâde Süleyman Efendi, Sivas'ta Bağdad Caddesi'nde mukim idi. Mensubu olduğu Abdülhakîm Efendi'nin kendisine 'biraderim' hitabıyla yazdığı zikre dair bir mektubu vardır.

Süleyman Teymuroğlu (1909-1964). Mehmed Süleyman Bey, Vanlı Teymuroğlu Memduh Bey ile Hamid Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'ın oğludur. Annesi sonradan Seyyid Ma'sum Efendi ile evlenmiş; bu evlilikten Emin Garbi Arvas dünyaya gelmiştir. Süleyman Teymuroğlu, Ankara Hukuk Mektebi'nin ilk mezunlarından ve Millet Meclisi'nde kâtip olup, burada stenoyu [konuşmayı süratli yazma tekniğini] ilk kuranlardandır. 60 ihtilâlinde Adnan Menderes'in suçsuz olduğuna dair Millî Birlik Komitesi'ne gönderdiği mektup yüzünden iki sene hapis cezası almış; Başkale Hapishanesi'nde yatmayı tercih etmiş; tahliyesinden az sonra, 1964 senesinde Ankara'da trafik kazâsı neticesi vefat etmiştir. Şiire kabiliyetli idi. Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin vefatı münasebetiyle içli bir mersiyesi vardır. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu olup, vefatına yakın çocuğunu

tanımayacak kadar hâfızasını kaybeden Nizâmeddin Efendi'yi ziyarete gittiğinde irticâlen şu kıtayı söylemiştir: Halkı sildin hâfızandan hep ferâmuş eyledin/Biz ise hep halk ile meşgul olup gitmekdeyiz/ Sen şarâb-ı vahdeti birden bire nûş eyledin/Ömr-i kıymetdarı bizlerse hebâ etmekdeyiz. Sadeleştirdiği Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme (Ankara 1964) ile "Pınar Başında" şiir kitabı neşredilmiştir. Kızı Tayyibe Hanım 1933 doğumlu olup, hep üvey biraderi Garbi Arvas Bey ile yaşamış; Abdülhakîm Efendi'yi görenlerden, sevimli ve kültürlü bir hanımefendidir.

Süleyman Teymuroğlu

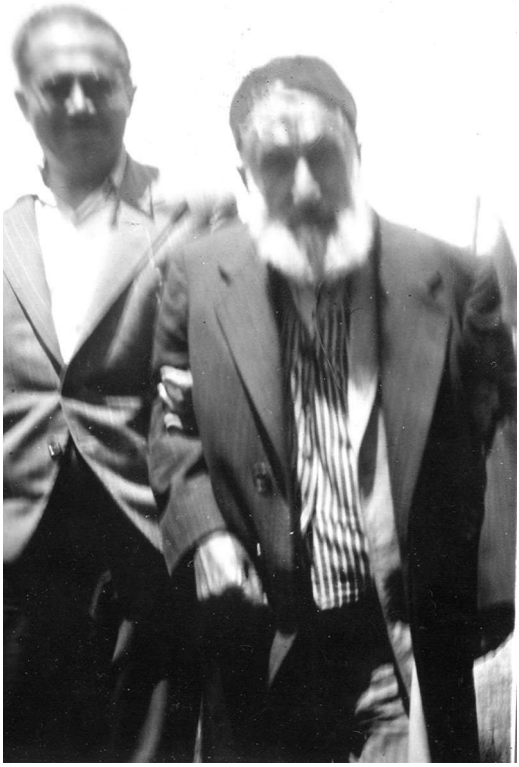
Şâkir Çevik (1908-1978). Abdülhakîm Efendi'nin nedimidir. Van'ın Mejingir köyündendir. Seyyid Fehim Efendi'nin oğlu Sıddık Efendi'nin kurduğu medrese sebebiyle bu köye 'Arvas'ın Şubesi' denirdi. Dindar ve tabiat itibariyle güzel bir köydür. Kürtleşmiş bir Arab ailesine mensuptur. Şükrü Şâkir Efendi, bir sahâbînin, belki Hazret-i Ömer'in soyundan olduklarını söylerdi. Küçükken kaybettiği babası Ali Çelenk Ağa, havâlinin sözü geçer kişisiydi. Bunun da babası Hacı Halil'dir. Çelenk Ağa ailesi hicrette Konya'ya gelmişti. Abdülhakîm Efendi de Adana'dan Konya'ya geldiğinde, o zaman 10 yaşındaki yuvarlak ve sevimli yüzlü Şâkir Efendi'yi sevmiş; ağabeyi de onu Abdülhakîm Efendi'nin hizmetine vermiştir.

Şâkir Efendi, gece gündüz Abdülhakîm Efendi'ye hususî hizmet ederdi. Hamamda yıkardı. Traş ederdi. Tırnaklarını keserdi. Sabah daha Abdülhakîm Efendi kalkmadan hemen önce şadırvanın ışığını yakar; abdest suyunu hazırlardı. Bir yere gidileceği zaman koluna girer; hatta yol kötü veya buzlu ise sırtına alırdı. Bu sebeple Abdülhakîm Efendi kendisi için 'sâhib-i serim' [baş arkadaşım], 'bastonum', 'cüz'-i lâyünfekkim' [ayrılmaz parçam], 'lâzım-ı gayrı müfârıkım' [ayrılmaması gerekenim] gibi tabirler kullanırdı. Hatta Nene Hanım'ın vefatından sonra, tekrar evlenene kadar aynı odada yatarlardı. Abdülhakîm Efendi müsait olmadığı zaman Kaşgârî Câmii'nde namazı da ekseriya o kıldırırdı. Abdülhakîm Efendi'nin yanından gece gündüz hiç ayrılmadığı için ona karşı rahat konuşur, serbest davranırdı. Bu sebeple Abdülhakîm Efendi'ye bir şey arzetmek isteyen, Şâkir Efendi vasıtasıyla söylerdi.

1939 senesinde ehibbâdan Cafer Efendi'nin kızı Emine Hanım ile evlendi. Çocukları olmadı. Şâkir Efendi anlattı: "Efendi Baba, 'Şâkir, benden sonra çok zahmet çekersin. Bütün hayatın benimle beraber geçti. Sen

kimseyle yapamazsın, teşrik-i mesai edemezsin. Çok garip kalırsın. Garip olarak vefat edersin. O zaman şehid olarak da vefat edersin' buyurdu. Bir gün tekkede oturuyoruz. On dördüncü ay gökte idi. Efendi Hazretleri bizim hanıma 'Getir de bir kahve içeyim' dedi. Getirdi, içtiler. Aya baktı. Ayağa kalktı. 'Yâ Rabbî, bu ay şâhid olsun. İnşallah ben sıratta beklerim. Bunları almadan cennete gitmem. Çünki bunları çok severim. Sen bunlara evlat verme ki evlat derdiyle dertlenmesinler' buyurdu. Orada başka bir kelâm daha etti ama söyleyemem".

Şâkir Efendi, Abdülhakîm Efendi'nin vefatından az bir zaman evvel Eyüp Sultan türbedarı oldu. Paralı bir mansab olan türbedarlıkta çok kimsenin gözü bulunduğu için, Abdülhakîm Efendi'yi çekemeyenler, bunu fırsat bilerek şikâyet ettiler. Abdülhakîm Efendi İzmir'e, oradan da Ankara'ya nefyedildi. Şâkir Efendi ile hanımı Mersin'e; kayınpederi Cafer Efendi de Adana'ya sürüldü. 1950 senesinde İstanbul'a dönmesine müsaade edilerek önceleri Emirgân'da satın aldığı müstakil bir evde; sonra bunu satarak aldığı aynı yerdeki bir apartman dâiresinde; sonra da sırasıyla Kadıköy ve Sahrayıcedid'de oturdu. Üçışık olan soyadını, tedbiren 1969'da Çevik olarak değiştirdi. Sultanahmed'de darphanede çalışırdı. 13/XI/1978 tarihinde Kurban Bayramı'nın ikinci günü vefat etti. Eyüp Sultan'da Kaşgârî Dergâhı yakınında defnolundu. Kabri Hilmi Işık Efendi ile aynı hazîrededir. Hanımı da iki sene sonra vefat etti. Abdülhakîm Efendi'nin kızı Mâhide Hanım, babasının sürgününden, bu türbedarlık macerası sebebiyle Şakir Efendi'yi mesul tutardı.

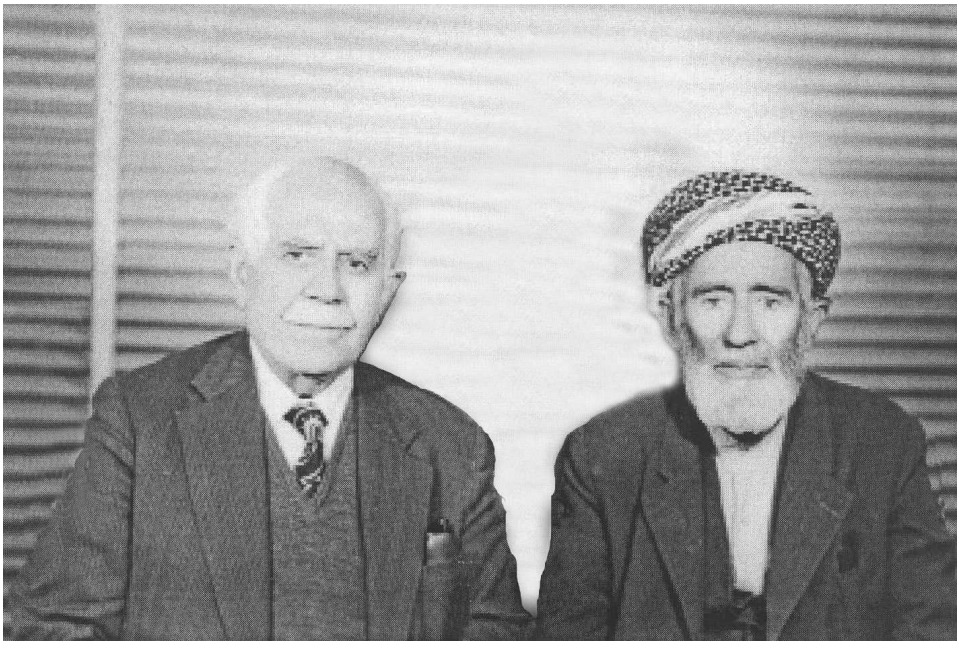

Abdülhakîm Efendi ve Şâkir Bey,

Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsının çoğu gibi sükûtî, az konuşan, temkinli bir zât idi.

Üstadının kendisine, "Sorulmadıkça kimseye bir şey anlatma!" buyurduğunu söylerdi. Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra eski alâkayı göremediğinden yakınır ve şu hikâyeyi anlatırdı: "Vaktiyle bir avcı varmış. Mahallenin çocukları çok heveslenmiş. Israr etmişler. Onları da ava götürmeye başlamış. Çocuklar ava alışmış. Avcı yaşlanınca çocuklar, 'Artık sen bizimle gelme. Öksürüp avı kaçırıyorsun' demişler".

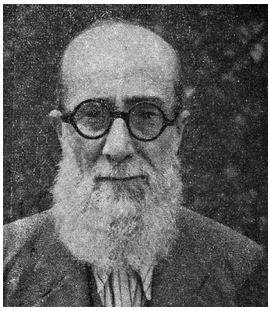
Ağabeyi **Mehmed Sıddık Çelenk** (1904-1980), Abdülhakîm Efendi'yi hicret esnasında Konya'da görüp zikir almıştı. Memleketinde fahrî imamlık yapardı. Mejingirdedir. Necmeddin, Hüsameddin, Şerefeddin ve Ahmed adında dört oğlu vardır. Şâkir Efendi'nin Şeviş adında ve Abdülhakîm Efendi'yi görmüş bir kardeşi daha vardı.

Soldan; Şâkir Bey, yanında ağabeyi Sıddık Efendi,

Şerefeddin Bey (v.195?). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptur. Karaköy'de Emlâk Bankası'nda başkâtib idi. Hâlid Turhan Bey'in arkadaşıdır. Abdülhakîm Efendi'ye yazdığı ve 'Pederim' diye başlayan bir mektup sebebiyle Menemen'e götürüldü. Beraat etti. Selimiye'de otururdu. Yedi lisan bilirdi. İki defa evlendiği halde, çocuğu olmamıştır. 1950'lerde vefat etti.

Şevket Gavsî (1873-1954). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Dânişzâde Mahmut Şevket Gavsi Özdönmez, ehibbâdan Hâlid Bakır Bey'in akrabası idi. Babası Mudanya kaymakamı Yüzbaşı Hasan Dâniş Bey'dir. 1833'te Selânik'de dünyaya gelen Dâniş Bey 1876'da Mudanya'da vefat etti. Divan sahibi bir şairdi. Şevket Gavsî Bey, Bâb-ı Seraskerî (Harbiye Nezâreti) levâzım dairesinde mümeyyiz iken 1908 tensikatında [Sultan Hamid'e bağlı memurların işten atıldığı veya rütbesinin indirildiği zaman] İttihatçılar tarafından kadro hârici edildi. Yenikapı neyzenbaşısı Hilmi Dede'den ney öğrendi. 1925 senesine kadar Mevlevî tekkelerinde neyzenlik yaptı. Edirnekapı'da medfundur. Abdülhakîm Efendi'nin muhiblerinden olup, vaazlarında güzel not tutardı. Abdülhakîm Efendi hakkında şiiri vardır.

Şevket Gavsî Bey

Uzun beyaz sakallı, cömert ve hayırsever bir zât idi. Son senelerini mahrumiyet içinde geçirdi. Şiirleri ve ilahî besteleri vardır. 1913-1914 seneleri arasında 45 nüsha neşredilen Peyâm adlı edebiyat gazetesinde edebî yazılar yazdı. 1947-1948 arasında Büyük Doğu Mecmuası'nda yazdı. Bahar-ı Hevesim (1308/1891), Gülzâr-ı Şebâb (1312/1895), Manzum Tarih-i Enbiyâ (1313) isimli kitapları vardır.

Şükrü Kılıç (1905- 8/V/1985) Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Adıyaman'ın 45 km güneyindeki Şiraz köyündendir. Babasının adı Hasan'dır. Urfa'da Rıdvâniyye Medresesi'nde okurken, 1925'te medreselerin kapatılması üzerine açıkta kaldı. Basralı Hafız Zeki'den okuyarak kıraat üzerine kendisini yetiştirdi. Urfa müftüsü Abdurrahman Efendi'den ders aldı. Kantara köyünden Nakşi şeyhi Birecikli Osman Efendi'ye (1868-1939) intisap etti. Urfa yolu üzerindeki Turuş (Kuyulu) köyüne yerleşerek imamlık yaptı.

Hacı Şükrü Efendi

Menemen'de asker iken Abdülhakîm Efendi'yi görmüştür. Memleketine döndükten sonra şehir eşrafından bazıları ile birkaç defa İstanbul'a gidip Abdülhakîm Efendi'yi ziyaret etti. Bu hâdiseyi şöyle anlatır:

"Bir ara bende hacca gitme arzusu hâsıl oldu. O zaman hacca gitmek çok zordu. 1940 yılında İstanbul'a Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Efendi'nin

ziyaretine gittim. Hatta param yoktu; biraz arpa sattım da öyle gittim. O zaman trenle giderdik. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinin Eyüb'deki tekkesine gittim. Mübarek elini öptüm, oturdum. Ona intisab ettim. Ben daha bir şey söylememiştim. Birkaç dakika sonra bana dedi ki: 'Hacca mı gitmek istiyorsun?' Ben de, 'İnşallah' dedim. O zât bana dedi ki: 'İnşallah gelecek sene gidersin'. Bu konuşmadan sonra yanda bulunan küçük bir odaya girdim; zikirle meşgul oldum. Bu arada kendimden geçmiştim. Bir ara hizmetlisi beni çağırdı, 'Efendi Hazretleri seni istiyor' dedi. Fakat ondan evvel öyle ağır bir hâl gelmişti ki, çok bağırmış, ağlamıştım. Kendimden haberim yoktu. Kalktım, Efendi Hazretleri'nin yanına gittim. Bana bir çay ikram edildi. O esnada Efendi Hazretleri bana öyle bir teveccüh etti ki bunu dil ile anlatmak mümkün değildir. Onun teveccühü bereketiyle çok şeyler hâsıl oldu. Ondan gördüğüm fayda çok mahremdir, anlatamam. Tekrar İstanbul'dan Adıyaman'a evime geldim.

Ertesi sene 1941 senesinde ben ve bir arkadaşım hacca gitmek için Şam-ı Şerîf'e geçtik. Hacca izin verilmediği zamanlarda Anadolu'dan Suriye'ye gidilir; buradan vize alınıp Hicaz'a geçilirdi. Burada epey bir müddet kaldık; Seyyidinâ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'yi sık sık ziyarete giderdik. Zaman öyle bir uzamış ki artık hacca gitmekten ümidimizi kesmiştik. Diz üzerinde idim, sıkıntılı idim. Bana Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri 'Gelecek sene gideceksin' demişti. Böyle velilerin sözü doğru çıkar, diye kendi kendime söyleniyordum. O esnada uykuya daldım. Baktım ki hocam Osman Efendi ile Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri bana: 'Gemi kalkıyor, hemen yetişin, sizi bekliyorlar' dediler. Gözümü açtım, 'Sübhanallah' dedim. Arkadaşım da uyandı. O da aynı rüyayı görmüştü. Yalnız o Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'yi tanımıyordu. Dedi ki: 'Hoca Efendi ile tanımadığım başka bir zât daha vardı'. Ben de, 'O, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleridir', dedim. Sabah oldu. Bizim hac işlerimizle alâkadar olan şahıs geldi ve, 'Gemide iki kişi eksik, eğer gidecekseniz, hemen sizi gönderelim' dedi. Elhamdüllillah o sene haccımızı bitirdik ve geri döndük."

Memlekete dönünce ziraat ve hayvancılıkla geçindi. Turuş köyünde ve 1969'da naklettiği Urfa'nın Yengice köyünde birer câmi yaptırdı. 1947'de Nakşî Şeyhi Mersinli Hacı Tevfik Nebran Efendi'den (v.1966) hilâfet aldı. Turuş'ta vefat edip defnolundu. Abdülvehhab isminde oğlu ve Kâsım adında torunu vardır. Kardeşi Habib Efendi Adıyaman'da imam idi. Halife bırakmamakla beraber, Adıyaman ve Urfa'da Şükrü Efendi vasıtasıyla Seyyid Abdülhakîm Efendi'yi tanıyıp seven ve oğlunun etrafında toplanmış bir cemaat vardır.

Şükrü Börü (1906-?). Abdülhakîm Efendi'ye bağlıydı. Manav idi. Kasımpaşa'da otururdu.

Tâhir Efendi (1896-1966). Abdülhakîm Efendi'ye mensuptur. Uncu Mehmed Tâhir Birgiv, Kerkük'de dünyaya geldi. Huzur hocalarından Kerküklü Abdüssamed Efendi'nin oğludur. Babasının bir ara tayin edildiği Irak'ın Samava kazâsında Arapça öğrendi. İdâdî mezunu idi. Sonra İstanbul'a gelerek Medresetü'l-Kudât'a kaydoldu. Harb sebebiyle bitirmedi.

Tâhir Birgiv

Harb-i Umumî'de ihtiyat zâbiti olarak askere alındıysa da, gözleri bozuk olduğundan cepheye gönderilmeyip İstanbul'da vazifesini tamamladı. Askerlikten sonra Fâtih Malta çarşısında gıda komisyonculuğu, bir ara da terlikçilik yaptı. Ehibbâdan Kibar Reşad Bey'in halazâdesi Ayşe Hanım ile evlendi. Reşad Bey'in kardeşi Necmi, tekkeler kapanmadan evvel kendisini Abdülhakîm Efendi'ye götürdü; intisap etti. Ayşe Hanım da Abdülhakîm Efendi'ye müntesip idi. Abdüssamed Efendi tahminen 1925 senesinde vefat etmiştir. Tâhir Bey'den başka bir de kızı vardı.

Tâhir Efendi daha sonra Üsküdar'da Gamgamların İstanbul şubesinin başına geçti ve un ticareti yaptı. 1935 senesinde müthiş bir fırtına neticesinde Üsküdar'ı sel basınca, Gamgamlar dükkânı kapattı. Abdülhakîm Efendi, gelinleri Emine Hanım'dan beş beşibirlik ödünç alıp Tâhir Efendi'ye verdi. Bununla Üsküdar'da bir uncu dükkânı açtı. Dükkânın vitrinine de "Mekkî Üçışık ve Ortakları" yazmayı ihmal etmedi. Sonra bu beş altını geri vermek istediyse de, Abdülhakîm Efendi, "Ben onu ödedim. Sende kalsın" buyurdu.

Alman Harbi çıkınca Tâhir Efendi tekrar askere alındı. Dükkânı devredecek kimse bulamadı ve bir iki sene kirasını ödedikten sonra kapattı. Derince'de ihtiyat zâbiti [yedek subay] iken, iki haftada bir İstanbul'a gelir, Abdülhakîm Efendi'ye uğrardı. Bir gelişinde Abdülhakîm Efendi "Tâhir, artık gelmeyin!" buyurdu. Bundan hemen sonra Abdülhakîm Efendi İzmir'e götürüldü ve bir daha görüşemediler.

Tâhir Efendi, 1950 yılından sonra İstanbul Fâtih semtine intikal etti. Ziyâ Bey ile komşu oldu. Bugün evinin yerinde Gülistan Apartmanı bulunmaktadır. Mekkî Efendi bazen vaazdan çıkınca buraya gelir; Ziyâ Bey de gelir, beraber oturup sohbet ederlerdi. Tâhir Efendi, 1966 senesinde vefat etti. Vefatında ıskatını vasiyeti üzerine Hilmi Işık Efendi yaptı. Kabri

Bağlum'da, Abdülhakîm Efendi'nin başucundadır. Anlattığı menkıbeler yukarıda geçmiştir.

Tâhir Efendi'nin Bedia ve Nefise (1929) adında iki evli kızı ve **Bahaddin** (1927) adında bir oğlu vardır. Bahaddin Birgiv anlattı: "Çocukluğumda tekkede kaldığım çok olurdu. Behik abi ve Bahâ ile oynardım. Üst katta, Dilber Hanım'ın odasında kalırdım. Sabahları yandaki Mekkî abinin odasına gider, tenbihledikleri gibi kapıyı vurup içeri girerdim. Efendi Baba, 1933 senesinde Hâfız Hüseyin Efendi'nin Eyüp'deki evindeki sünnet velîmeme teşrif etti. Babama, 'Tâhir, oğlunu liseye gönderme, ticarete ver!' buyurmuş; babam da -söylemese iyiydi ama- 'Efendim sermayemiz yok, sanat mektebine versem olur mu?' diye arzedince, Abdülhakîm Efendi tensib etmiş [uygun bulmuş]. Ankara'da yüksek sanat mektebinin elektrik kısmını bitirdim. Efendi Baba sayesinde çok rahat bir hayatım oldu". Bahaddin Birgiv, Seyyid Hamid Paşa'nın oğlu Abdullah Bey'in kızı Nermin Hanım ile evlendi. Bu hanım 2009'da vefat etti. Bağlum'dadır.

Kitabın müellifi, Bahaddin Birgiv Bey ile

Tevfik Demiroğlu (1900-8/V/1987)**.** Ahmed Tevfik Demiroğlu (Özdemir), Vanlı Teymuroğlu Said Bey'in oğludur. Annesi, Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin kızkardeşi Muteber Hanım'dır. Tevfik Bey'in kızkardeşi Emine Hanım da Mekkî Efendi'nin zevcesi idi. Tevfik Demiroğlu maliyeci idi; 20

sene İstanbul vilâyeti muhasebe müdürlüğü yaptı. Boyu sebebiyle Uzun Tevfik diye tanınır. Sert mizaçlı bir zat idi. Fâtih'de İskenderpaşa semtinde otururdu. Amcası Memduh Bey'in kızı Nefise Hanım ile evlenmiş; Ayla adında bir kızı olmuştur. Aynı aileden bir Tevfik Demiroğlu daha vardır. Yukarıda ismi geçen Tevfik Demiroğlu'nun babasının amcasıdır. 1862-1930 yılları arasında yaşamıştır. Babası Hacı Yusuf, dedesi Mehmed Bey ve dedesinin babası Teymur Paşa'dır. Tevfik Bey, istinaf mahkemesi âzâlığı, Van belediye reisliği, Çatak kaymakam vekilliği yapmış; II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde ve I. Devre Ankara meclisinde Van mebusu olarak bulunmuştur. Bilahare Van nüfus müdürlüğü, Hakkâri mutasarrıf vekilliği yapmıştır. Tarih araştırmalarıyla da tanınır. Seyyid Taha Hakkârî, dayısıdır.

Tevfik Demiroğlu

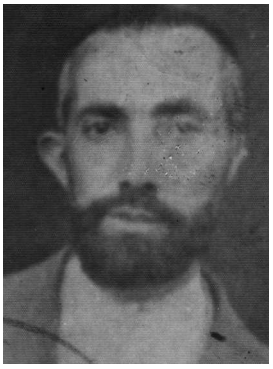
Tüfekçizâde Fehim Efendi. Abdülhakîm Efendi'nin hatm-i hâcegânı okuyup müridleri ezkâr ve âdâba teşvik ve tergib hususunda izin verdiklerindendi. Seyyid Fehim Efendi'nin müridlerinden Sofu Baba namıyla maruf Vanlı Tüfekçizâde Mustafa Efendi'nin torunu ve Abdurrahman Efendi'nin oğlu idi. Van'da dergâhı vardı. Hicretten (1915) az evvel vefat etti. Bunun da Necmeddin (1904-1938) adında oğlu Van'da mahkeme kâtibi ve dâimî encümen âzâsı idi. Torunu Celâleddin Tüfekçi (1925), vâlilik ve emniyet umum müdürlüğü yaptı.

Yağlılı Hacı Hasan Efendi (188?-1967). Abdülhakîm Efendi'nin bağlılarındandır. Nevşehir-Kozaklı'nın Büyük Yağlı köyünden Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu ve Osman Bölükbaşı'nın dayısıdır. Ticaretle meşguldü. Osmanlı Devleti'nin dağılma zamanlarında, Kudüs'e ve Atina-Pire'ye canlı hayvan götürüp satar, geçimini bu yolla idâme ettirirdi. Birgün Kudüs'te hayvanlarını sattı. Hayvanları satın alan Arap, âdeti vechiyle akça tahtası denilen bir tepsiye aldığı hayvanların parasını altın olarak saymaya başladı. Hacı Hasan Efendi, tam altınları alacağı sırada, halay çeken bir grup Hıristiyan genç, el ele tutuşmuş halde Hacı Hasan Efendi ile akça tahtasının arasına girdi. Altınlar bir anda yok oldu. Hacı Hasan Efendi, paraya düşkündü. Çok üzüldü, perişan oldu. Tam o sırada nûrânî yüzlü bir zât peyda oldu. "Oğlum Hacı Hasan! Merak etme, paraların gelir!" dedi. Hacı Hasan Efendi şaşkın, ne yapacağını bilmez bir halde kalakaldı. Biraz sonra Arap, elinde akça tahtası, "Hacı Hasan!" diye bağırarak geldi. Hacı Hasan'a altınları verdi. Hacı Hasan rüyada gibiydi. Kendine gelince,

"Para gelecek! Üzülme!" diyen o muhterem zâtı aramaya başladı. Etrafındakiler, "O zât-ı muhterem, Musul'da oturur. Abdülhakîm Arvâsî diye bilinen bir evliyâdır" dediler. Bunun üzerine Hacı Hasan Efendi, Musul'a gitti. Hicret sebebiyle memleketinden ayrılarak burada yurt tutan Abdülhakîm Efendi'yi bulup, kendisine intisap etti. Abdülhakîm Efendi, Anadolu'ya geldikten sonra da haber alıp, zaman zaman ziyaretine gitti. Râbıta-ı Şerîfe ve er-Riyâdü't-Tasavvufiyye kitaplarını, memleketinde dağıtırdı. Abdülhakîm Efendi, Ankara'ya sürüldüğü zaman da işitip yanına birkaç tane genci de alıp ziyaretine geldi.

Şöyle anlattı: "Bir defasında Abdülhakîm Efendi, beni huzurundan kovdu. Çünki o esnada zihnimden 'Biz Akkoyunlu neslindeniz. Osmanlılar, dedem Uzun Hasan'ı mağlub etmeseydi, Akkoyunlu devleti yıkılmayacaktı. Belki Osmanlı Devleti'nin yerinde Akkoyunlu devleti olacaktı. Binaenaleyh Osmanlı Devleti yıkılınca, Akkoyunlu'nun öcü alındı' diye geçirmiştim. Efendi Hazretleri bunu anladı. Bu düşüncem sebebiyle tevbe ettim. Sülûk yaptım. Çileye girdim. Bu arada bütün malımı kaybettim. Sonra meczub oldum. Sokakta gezerken, çocuklar deli diye beni taşlardı. Ben ise 'Atın, atın! Ben buna müstehakım' derdim. Hasan Efendi Kırşehir'de vefat etti. İlk mektep muallimi olan Hüseyin ve askerî doktor olan Rıza adında iki oğlu vardı.

Yekguş Efendi: (1880-1957) Küfrevî ailesinden Nehri tekkesine mensup Şemdinli Heriki köyünden Molla Hafız Süleyman Ağâzâde Sofi Kahraman'ın oğlu Abdülkâdir Bilgiç (Bilgici), Abdülhakîm Efendi'nin talebelerindendir. 1901'de Gever nüfus kâtibliği, 1911'de Hoşab nüfus kâtipliği, 1914'de Derik nüfus kâtipliği, 1921'de Saray nüfus kâtipliği, 1922'de Saray şer'iyye mahkemesi başkâtibliği, 1924'de Doğubayezid evrak kâtibliği, 1926'da Doğubayezid gümrük kâtibliği; 1926'da Iğdır gümrük kâtibliği gibi vazifeler yaptıktan sonra açığa alındı, 1941'de Van'da, Saray [Özalp] müftüsü oldu. Bu vazifede iken vefat etti.

Yekguş Efendi

Seyyid Fehim Efendi'ye de yetişmiştir. Seyyid Fehim Efendi, Yekguş Efendi'nin babasının Van'da Aşağı Nurşin mahallesindeki evine ziyarete gelir giderdi. Bir defasında Hazret-i Şeyh'in elini öptü. Sonra namaz için Aşağı Nurşin Câmii'ne gelince, süratle koşup orada da elini öptüğünde, Seyyid Fehim hazretleri, küçük bir çocuğun ince düşüncesine memnun olduğunu beyan buyurdu.

Sol kulağı, doğuştan yapışık olduğu için, Farsça tek kulaklı demek olan Yekguş lakabıyla tanınmıştır. Kadrî ve Yekguş mahlaslarıyla şiirler yazardı. Abdülhakîm Efendi'ye Farsça ve Türkçe mersiyelerinden başka, 'Efgân ki Şeyh Abdülhakîm bistü nehi zîlka'de hât/Ev nâib-i Seyyid Fehîm şatrenc-i sebti girye mât' beyitiyle başlayıp, 'Yekgûş târîhi rehnümûn firdevs dâmân cî sebât' diye tarih düşürdüğü 11 beyitlik Kürtçe mersiyesi vardır. Ömrünün sonunda sokaktan gelip geçenleri görmemek için pencerelerinin yarıdan aşağısını perde ile örttüğü mütevâzı evinde yaşadı.

Geverli bir zâbitin akrabası olan ilk zevcesi Herdem Hanım'ı ve küçük yaştaki 4 çocuğunu kaybettikten sonra evlendiği Özalpli Emine Hanım'dan, küçükken ölen 3 çocuktan başka, Muhyiddin (1949); Leyla ve Habibe adlı 3 çocuğu dünyaya geldi.

Kitap düşkünü idi. Nerede bir kıymetli eser görse, onu temin etmek için büyük gayret sarfederdi. 1948'de zor şartlarda gittiği hac seyahatinden iki sandık kitap ile dönmüştü. Kütüphanesinde Yunus Emre Divanı'nın müellif hattı bile vardı. Vefatından sonra çocuklarının küçük yaşta ve zarurette olması sebebiyle, yüzlerce Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe kitaptan meydana gelen bu kütüphanenin bir kısmı şunun bunun eline geçip satılmış ve darmadağın olmuştur. Bugün Holanda Brill Kütüphanesi'nde bile Yekguş Efendi'ye ait kitaplara rastlanmıştır.

Hâl sahibi idi. Ercişli Sıdkı Kürüm Bey anlattı: "Gençken, ayda birkaç kez, babamın temin ettiği erzakı, abimle beraber, götürüp değişik şehir ve köylerde satar veya malla takas ederdik. Bizim için de bir macera olurdu. Gene böyle bir seyahat öncesiydi. Karaköse tarafına gidecektik. Gece kapı çalındı. Kapıyı açtık ki, Yekguş Efendi. O zaman Erciş'te vazifeli idi. Herkes kendisine çok hürmet ederdi. 'Babanız evde mi?' diye sordu. Babam işitip geldi. 'Aman hocam, niye kapıda bekliyorsunuz, içeri buyrun' dedi. Girmedi. 'Hayırdır, bu çocukları nereye göndereceksin?' diye sordu. Babam anlattı. 'Yarın gönderme' buyurdu. 'Başüstüne, siz böyle emrediyorsanız başım üstüne' dedi. Ben ve abim içimizden, 'Bu adam kim ki bizim işimize karışıyor, onu ne alakadar eder' dedik. Hevesleniyoruz seyahat için. Bir gün sonra öğrendik ki, gideceğimiz mıntıkada muazzam bir sel olmuş; yollar, köprüler, evler, hayvanlar ve insanlar helak olmuş. Saray'ın bir köyünde askerlik yaparken, bir sebepten ceza almıştım. Hapishane de samanlık idi. Ertesi günü vazifeli Saray'a gittim. Müftü efendinin evi, Saray jandarma karakolunun karşısında idi. Yanında da cami vardı. Atımı karakolun bahçesine bağladım. Âdetim üzere müftü efendiyi ziyaret ettim. Elini omuzuma attı, 'Sıdkı oğlum, dün geceki yerin rahat değildi.

Ama askerliktir, üzülme, geçer.' buyurdu.

Ziyâ Akışık (1888-1958). Yusuf Ziyâ Bey, Abdülhakîm Efendi'nin güzide mensuplarındandır. Bosna Foça'dan derici Ahmed Bey'in oğludur. Dedesi Hacı Sâlih Efendi'nin babası Zülfikâr Paşa, Akkoyunlu soyundandır. Balkan Harbi'nden evvel İstanbul'a hicret ettiler. Münire, Hidâyet, Elmas ve Hüsniye adında dört kızkardeşi vardı.

Ziyâ Akışık

Yüksek tahsil gördü. Mensucat, makine ve muhasebe üzerine mütehassıs idi. Bosna muhâcirlerinin kurduğu Karamürsel fabrikasında 1904-1908 yılları arasında staj gördü. 1918 yılında şirket muhasebesinde, 1919 yılında şirket mübâyaa işinde, 1920-1921 arasında şirketin feshânedeki imalatını idarede, 1922'de şirket muhasebeci muavinliğinde, 1923-1929 arasında şirket muhasebeciliğinde, 1930-1943 arasında şirket muhasebeciliği yanında fabrika müdürlüğünde, 1943-1945 arası murahhas [şirketi temsile salahiyetli delege] âzâ sıfatı ile fabrika muamelâtı ve şirket muhasebeci murâkıplığında, 1947-1949 arası şirket muhasebe ve muamelat müşâvirliğinde bulundu.

Karamürsel Kumaş Fabrikası evvelce Sultanhamam'da olup, sonra yangın sebebiyle Vefâ'ya taşınmıştı. Fabrika idare heyeti reisi Hilmi Naili Barla idi. Bu aynı zamanda da sanayi odası başkanıydı. Fabrikanın müdürü de Ziyâ Bey idi. Hilmi Naili Barla sanayi odası başkanı olduğu için dokuma tezgâhları ithal eder; idare heyeti reisi olduğu için de fabrikaya satın alırdı. Böylece çok zengin olmuştu. Buna karşı çıktığı için Ziyâ Bey'i vazifesinden aldırdı. Yerine vaktiyle Ziyâ Bey'in işe aldığı birini müdür yaptı. Ziyâ Bey de fabrikadan ayrılıp Dördüncü Vakıf Hanı'nda kendi dokuma tezgâhlarını işletmeye başladı. Burada yelken bezi nev'inden kumaşlar dokunurdu.

Ziyâ Bey'i Abdülhakîm Efendi'ye ilk olarak (muhtemelen) ehibbâdan Mahmud Mazhar Bey götürmüştü. O sırada Abdülhakîm Efendi Altınkum'da ehibbâsıyla gezintide idi. Ziyâ Bey o kadar kibar ve düşünceli idi ki, "Uzakta bekleyelim. Yemeklerini yedikten sonra yanlarına gideriz. Yemekleri kendilerine yetecek kadardır. Bize ikram etmek mecburiyetinde kalırlar. Ayıp olmasın" dedi. Abdülhakîm Efendi uzaktan onları görüp yanına çağırdı. Gittiler. Sofraya buyur etti. Ziyâ Bey aynı mülâhazayla yemeklere uzanmaktan çekinince, Abdülhakîm Efendi, "Buyurun yiyin! Rızık insanı çeker, insan rızkını çeker" buyurdu.

Tanıyanlar kendisini şöyle anlatmaktadır: Ziyâ Bey'in yaşayışı, ilmi, edebi herkese numune olacak şekildeydi. Gayet vakarlı ve sabırlıydı. Gerçek bir Osmanlı efendisi idi. Merhametli, güler yüzlü, edepli, sözü sohbeti dinlenir, kültürlü bir zât idi. Güzel giyinirdi. Boyunbağı takmadan dışarı çıktığını gören yoktu. "Çok çeşitli kitap okumayın, iyi kitapları çok okuyun" derdi. Boş konuşmaktan ve gıybetten çok sakınır; hatta evde birinden bahsedilecek olsa, hemen elini ağzına götürüp "Aman susun!" diye ikaz ederdi. Mekkî Efendi derdi ki: "Babamın mensuplarından dördünün hâli başkaydı: Ziyâ Bey, Mustafa Kaptan, Hâlid Bey ve Rıfkı Bey.

Abdülhakîm Efendi hazretleri, Ziyâ Bey'e câmir derdi. Câmir, civânmerd'den gelir ve Kürtçe cömert demektir. Mehmed Şekerci Bey anlattı: "Ziyâ Bey, son derece cömertti. Kaşgârî Dergâhı'nın geliri mahduttu; ama geleni gideni çok olduğundan masrafları fazla idi. Ziyâ Bey bu hususta tekkeye çok yardımcı olurdu. Müdürü ve ortağı bulunduğu Karamürsel Kumaş Fabrikası'nda ehibbâ ve seyyid çocuklarına iş imkânları temin ederdi. Ehibbâdan ve seyyidlerden olup da, Ziyâ Bey'den iyilik görmemiş kimse az idi. Abdülhakîm Efendi, bir kahvaltı sofrasında ayağa kalkıp ellerini açarak, 'Yâ Rabbî! Sen hazine-i gaybiyye-i ilahiyyenden bu Dıyâ kuluna bol bol ver! Ben onun ihsanlarına karşılık yapmaktan âcizim' diye dua etmiştir. Gençtim. Yeni evlenmiştim. Ailemden ayrılmıştım. Zar zor geçiniyordum. Ziyâ Bey, babamın dükkânına geldi. Ben o sırada üst kattaydım. Daracık merdivenlerden biraz da zorlanarak üst kata çıktı ve bana altın olarak zekâtından verdi. Babamın görmesini istememişti. Bu derece iyiliklerini saklardı".

Abdülhakîm Efendi'nin yeğenlerinden birisi, kızını sanat okuluna vermişti. Kerimesi Sîret Hanım, babasına, "Filan Bey kızını sanat okuluna gönderiyormuş, sen beni göndermiyorsun" dedi. Ziyâ Bey celâllenerek: "Sen kendini onlarla bir mi tutuyorsun? Onlar günah işleseler dahi, zâtî kıymetleri eksilmez" dedi.[332]

Seyyid Fehim Efendi'nin Medine-i Münevvere'de yaşayan mahdumu Van sâbık müftüsü Hasan Efendi, Ziyâ Bey'in gönderdiği para ile Medine-i Münevvere'de ev aldığını ve maîşetini temin ettiğini bizzat yazdığı mektuplarda bildirmiştir. Ziyâ Bey, Abdülhakîm Efendi'nin vefatından sonra,

332 Her insanın bir zâtı [aslı, mayası, maddesi], bir de sıfatı [huyları] vardır. Bunun ikisinin de kıymetli olması çok az kimselere nasîb olur. Çünki, birincisi pek nâdirdir, pek azdır. Âlü beyt-i nebevîden olanlar, şeref-i zâtîyi hâizdir. Sıfatlarını da buna uydururlarsa, en kıymetli olurlar. [Hilmi Işık Efendi'nin, Seyyid Fehim Efendi'nin torunu Seyyid Vehbi Arvas'a yazdığı mektuptan.]

her sene Kadir gecesinde Eyüp'te ehibbâya iftar ziyâfeti verirdi.

Ziyâ Bey evvelce Sultanahmed'de (Cankurtaran) Alemdar, Seyyidhasan mahallesi, Bayram Fırını sokağında otururdu. Büyük bir yangın geçirdiler. Bilahare zevcesinin rahatsızlığı sebebiyle o zamanlar daha havadar olan Fâtih'e naklettiler. Sonra Müstekimzâde sokağındaki 21 numaralı evi yaptırdılar. Sonradan sokakların tanzimi esnasında kapı numarası 23 olarak değiştirildi. Vaktiyle İstanbul halkının bir âdeti vardı. Her mahallenin halkı, kendilerini o mahallede medfun bulunan bir büyük evliyâya bağlı addederler; onu ziyâret ederek bereketlenirlerdi. Ziyâ Bey ve âilesi de, Abdülhakîm Efendi'ye intisap etmeden evvel Şeyh Vefâ'ya bağlı idi.

Dâmâdı Hilmi Işık Efendi anlattı: "Ziyâ Bey, Efendi Hazretleri'nde fâni olmuş idi. Efendi Hazretleri tarafından da hep sevilmiş ve övülmüştür. Bir kerâmet olarak, herkes zannederdi ki, Efendi Hazretleri en çok kendisini seviyor. Fakat herkes şunda müttefik idi ki, Efendi Hazretleri en çok Ziyâ Bey'i seviyor. O kadar ki, Efendi Hazretleri Ramazan-ı şerîfte 'Bir gün kendi evinde; bir gün tekkede iftar edeceksin' buyururdu. Mekkî Efendi, 'Babam, teveccüh hâric, her şeyi Ziyâ Bey'e vermişti' derdi. Bir gün de dergâhta Fârisî bir kitap okuyorlardı. Bir ara kitabı Ziyâ Bey'e uzatıp, 'Oku!' buyurdu. Halbuki Ziyâ Bey Fârisî bilmezdi. Ama o anda çok güzel okumaya başladı. Orada olanlar hep hayrette kaldık. Efendi Hazretleri ismini Dıyâ olarak telaffuz ederdi. Evine sık teşrif ederdi. Bir gün, Efendi Hazretleri, Şâkir abi ve ben, birlikte gelmiştik. Bizim hanım o zaman çocuktu. O gün çok hasta olup ateşler içinde yanıyormuş. Gâlibâ kabakulak olmuştu. Efendi Hazretleri kalkıp yatağın ucuna geldi. Çocukcağız yüksek ateşin tesiriyle derin uykudaydı. Uzun müddet başında durup, uyanmasını bekledi. Bir müddet sonra nihayet bir ara gözlerini açıp Efendi Hazretleri'ni başucunda gördü. Mübârek, ona doğru eğilip, şefkat dolu bir sesle 'Kızım nasılsın, ağrıyor mu?' diye sordular. Ziyâ Bey de hemen arkasındaydı. Eliyle kızına işâretler yaparak, 'Hayır' demesini istedi. O da babasının işâretini görünce, 'Hayır, hiç ağrımıyor' diye cevap verdi. Halbuki ızdırâbı olduğu belliydi. Efendi Hazretleri bir şeyler okuyup üzerine üflediler ve duâ ettiler. Ziyâ Bey, Efendi Hazretleri'ni öyle çok seviyordu ki, azıcık bile üzülmesini istemiyordu."

Ziyâ Bey 1958 senesinde kan kanserine yakalandı. Ölüm hastası iken âilesine âdetâ yakararak: "Beni hastaneye kaldırmayın" dedi. Dâmâdı Hilmi Bey "Baş üstüne efendim. Hiç kaldırır mıyız? Size hizmetle şereflenmek isteriz" dedi. Çünki üstadları Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sefer-i Âhiret adlı eserinde de yazdığı üzere, ağır hastaların hastahâneye

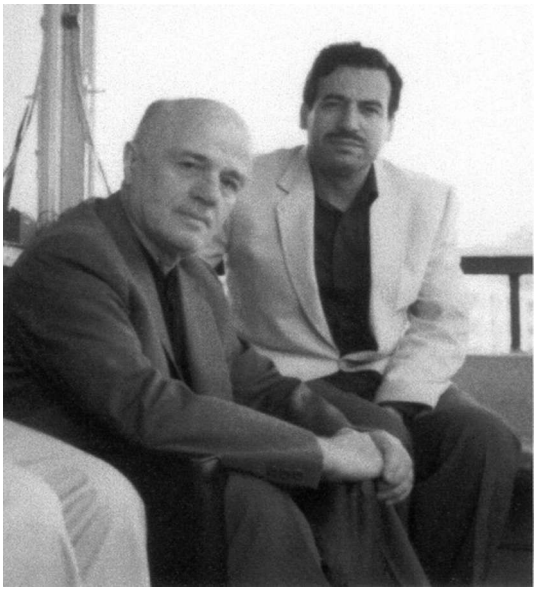
kaldırılmaması gerektiğini, iğne ve sair teselli ilaçlarıyla incitilmemesini, evlerinde sevenlerinin arasında teslim-i can etmelerinin münasib olduğunu söylerdi. Nitekim bundan birkaç gün sonra 24 Temmuz 1958'de İstanbul Fâtih'teki evinde vefat etti. Kırk gün kadar sonra 1 Eylül 1958 tarihinde, çok sevdiği zevcesi Suedâ Hanım da şekerin sebep olduğu koroner kifâyetsizliğinden vefat etti. Kabirleri Edirnekapı kabristanında iken, 2002 senesinde Eyüp Sultan'a, Kaşgârî Dergâhı yakınlarındaki âile kabristanına nakledildi. Çünki kabirleri bir başkasına ait hususî mülk idi. Defin, bu mâlikin izniyle yapılmıştı. Bu bakımdan ileride pürüz doğar endişesiyle kabirler nakledildi.

Ziyâ Bey'in zevcesi Suedâ Hanım, doğma büyüme Sultanahmedli olup, Mâliye Nezâreti imamı Boyabadlı Hacı Ali Efendi'nin kerimesi idi. Hacı Ali Efendi, Abdülhakîm Efendi'yi Bayezid Câmii'nde dinler, eve geldiğinde "Hâzâ âlim!" diyerek medhederdi. 1920'lerde vefat etti. Suedâ Hanım ud çalan, zamanına göre modern bir kız iken, Ziyâ Bey dindar bir hayat yaşamasına vesile olmuştur. Suedâ Hanım da Abdülhakîm Efendi'ye mensup idi. Ziyâ Bey, zevcesini çok sever; nereye gitseler, beraber giderlerdi. Dergâha gelirken dergâh halkına mutlaka Vefâ'daki Çinili Fırın veya Eyüb Fırını'ndan simit getirirlerdi. Son derece titiz ve temiz bir hanımdı.

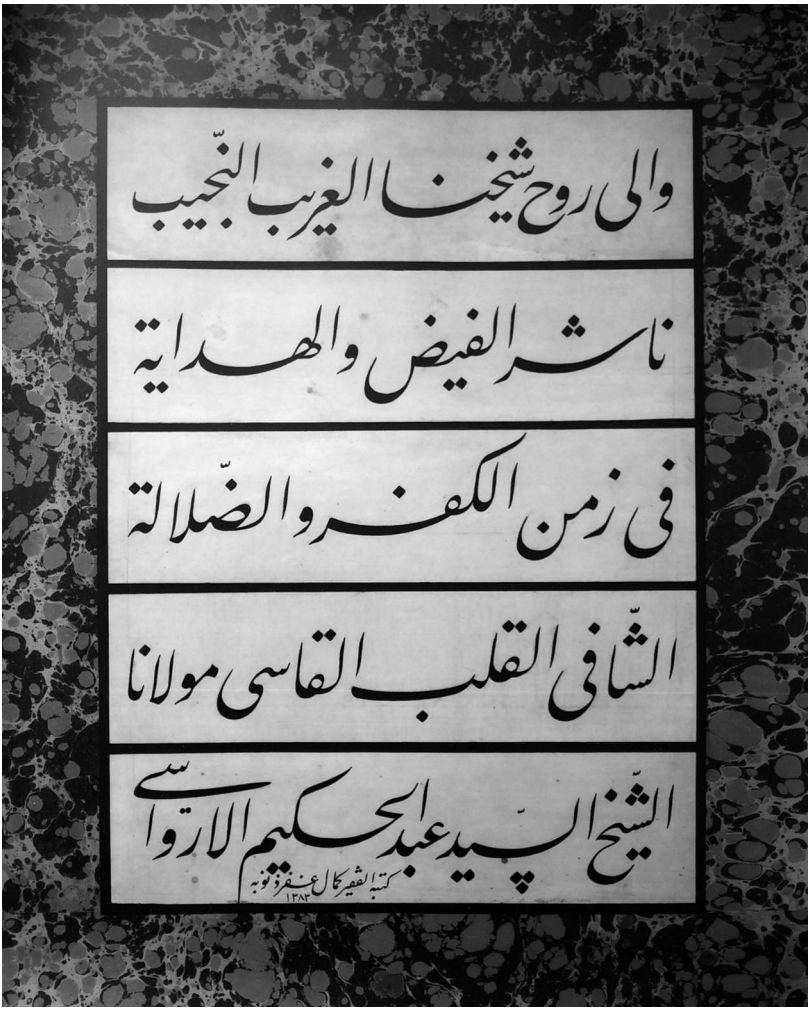
Ziyâ Bey'in yegâne evlâdı 31/I/1925 doğumlu Sîret Nefîse Hanım'dır. Kendisine Abdülhakîm Efendi'nin teveccühü öyle idi ki, Kaşgârî Dergâhı'ndaki hanımlara, "Bugün Ziyâ Bey gelecek. Siz işinizi gücünüzü bırakın; Sîret ile alâkadar olun" der; yeğenleri Fârıka Hanım'a da "Sîret gelecek; sen onu salıncakta salla!" buyururdu. Sîret Hanım ise, Mekkî Efendi'nin kendisinden bir yaş büyük oğlu Behik Bey ile oynadıktan başka, Abdülhakîm Efendi'nin peşinden ayrılmaz; hatta Abdülhakîm Efendi'nin karyolası altına salıncak gererek, bebekleri ile oynardı. Ehibbâ ile Çamlıca tepesine gidildiği bir gün, Abdülhakîm Efendi o zamanlar küçük bir çocuk olan Sîret Hanımı uzun uzun seyrettikten sonra, bir deftere "Nefîse-i Sîret, hasene-i sûret; rüyet-i cemâliyle müşerref olan zevât-ı kirâm bahtiyardır" yazıp verdi. Bir defasında da "Sîret'e, Sîret'i sevenlere; Sîret'in sevdiklerine, kıyâmet günü biiznillah şefaat edeceğim" buyurdu. Küçük kız, "Sened isterim?" deyince de Şâkir Efendi'nin sırtında bir kâğıda bunu yazıp imzalayarak kendisine verdi. Ayrıca kendisi için, "İnsan mısın? Melek misin? Peri misin? Hûri misin? Ne insansın; ne meleksin; ne perisin; ne hurisin. Hem insansın; hem meleksin; hem perisin; hem hûrisin" meâlinde iltifatları hâvi Farsça bir şiir bile tertip etmişlerdir. Çocukken kendisine hitâben yazdığı mektuplar vardır.

Abdülhakîm Efendi, daha küçük yaştayken, Sîret Hanım'ı ileride Hilmi Işık Efendi ile evlendirmeyi düşünmüştü. 1940 senesinin Ramazan ayında bu arzusu tahakkuk etti. Mütâlebeyi [kız isteme] ve nişanı bizzat Abdülhakîm Efendi yaptığı gibi; belediye kaydını müteakip nikâhlarını da yine bizzat kıydı. Düğünden bir hafta sonra, "Sen benim hem kızım; hem de gelinimsin" diyerek, Hilmi Işık Efendi'yi de manevî evlâd kabul ettiğine işaret buyurdu.

Nefîse Sîret Hanım, tam bir Osmanlı hanımefendisi olup; iffet, asâlet, ilim ve dindarlıkta, Abdülhakîm Efendi'ye bağlılıkta zamanın hanımları içinde önde geliyordu. "Efendi Hazretleri'nin teveccühleri sayesinde çok sıkıntılardan kurtuldum" derdi. Zevci kendisini pek sever; "Beni bu zamana kadar bir defa olsun üzmedi" derdi. Evlendiklerinde Abdülhakîm Efendi: "İnşaallah seksen yaşına kadar saadetle beraber olursunuz" diye dua etmişti. Nitekim Sîret Hanım, hicrî seksen yaşına dayandığında, 2001 senesi Ekim ayında zevci Hilmi Işık vefat etti. Sîret Hanım da iki ay kadar süren hastalıktan dolayı 28 Şubat 2009 cumartesi öğlen üzeri İstanbul Fâtih'te vefat edip, ertesi günü öğle namazının ardından Eyüp'te zevcinin yanında defnedildi.

Hilmi Işık Efendi damadı Enver Ören Bey ile

Abdülhakîm Efendi hakkında hattat Kemal Bey'in yazdığı levha

Ve ilâ rûhi şeyhinâ el-garîb en-necîb
nâşiri'l-feyzi ve'l-hidâye
fî zemeni'l-küfri ve'd-dalâle
eş-şâfi'l-kulûbi'l-kâsî mevlânâ
eş-Şeyh es-Seyyid Abdülhakîm el-Arvâsî

EKLER

EK: Seyyid Fehim Efendi'nin mektupları

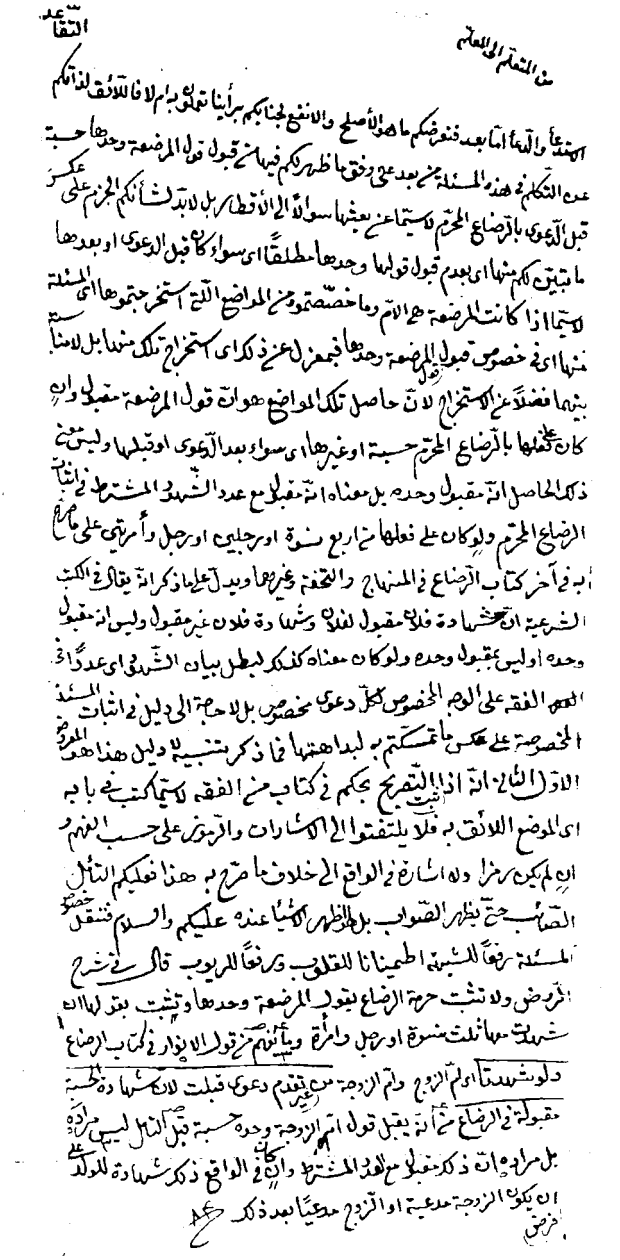
نشر عن الشفيق الاستاد البديع لازال الحق في الفقراء شفقا

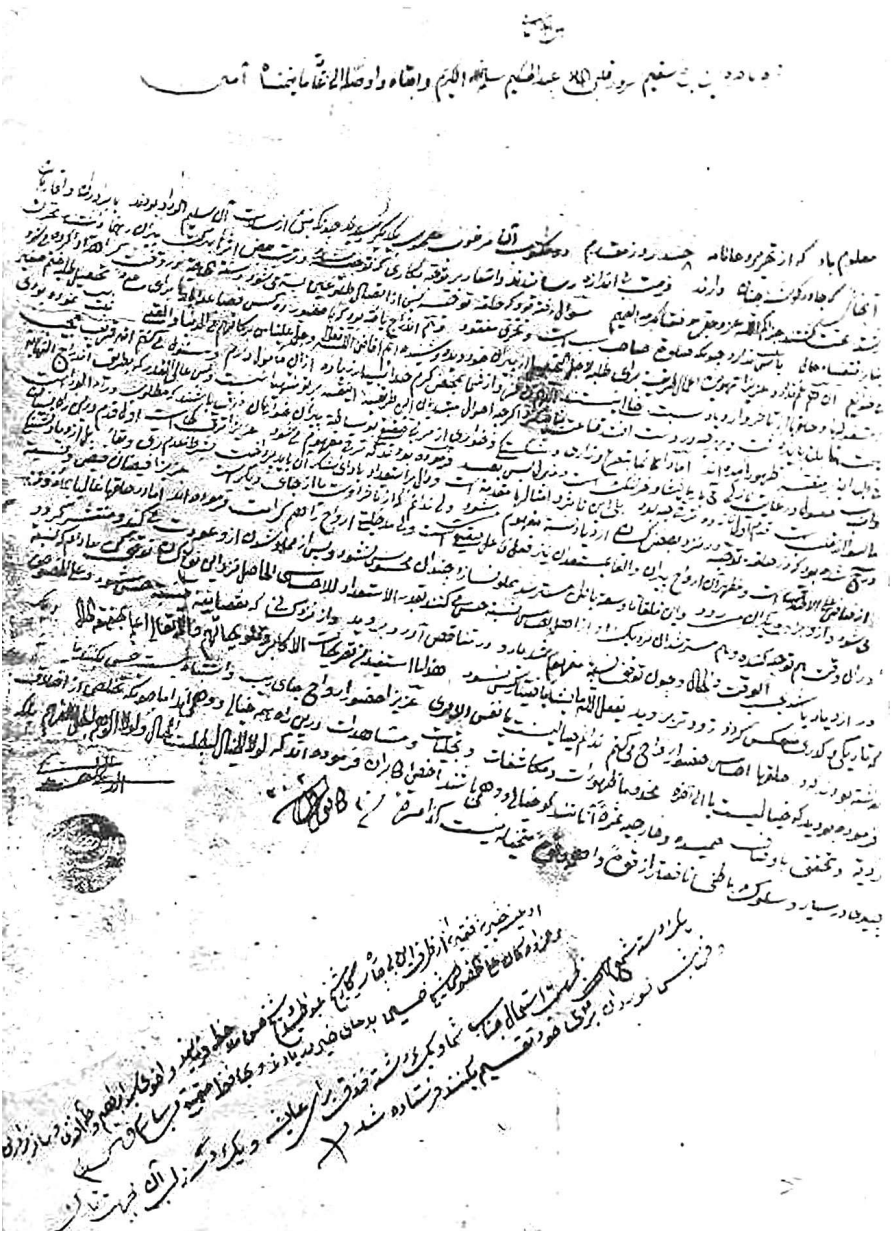
الحديث

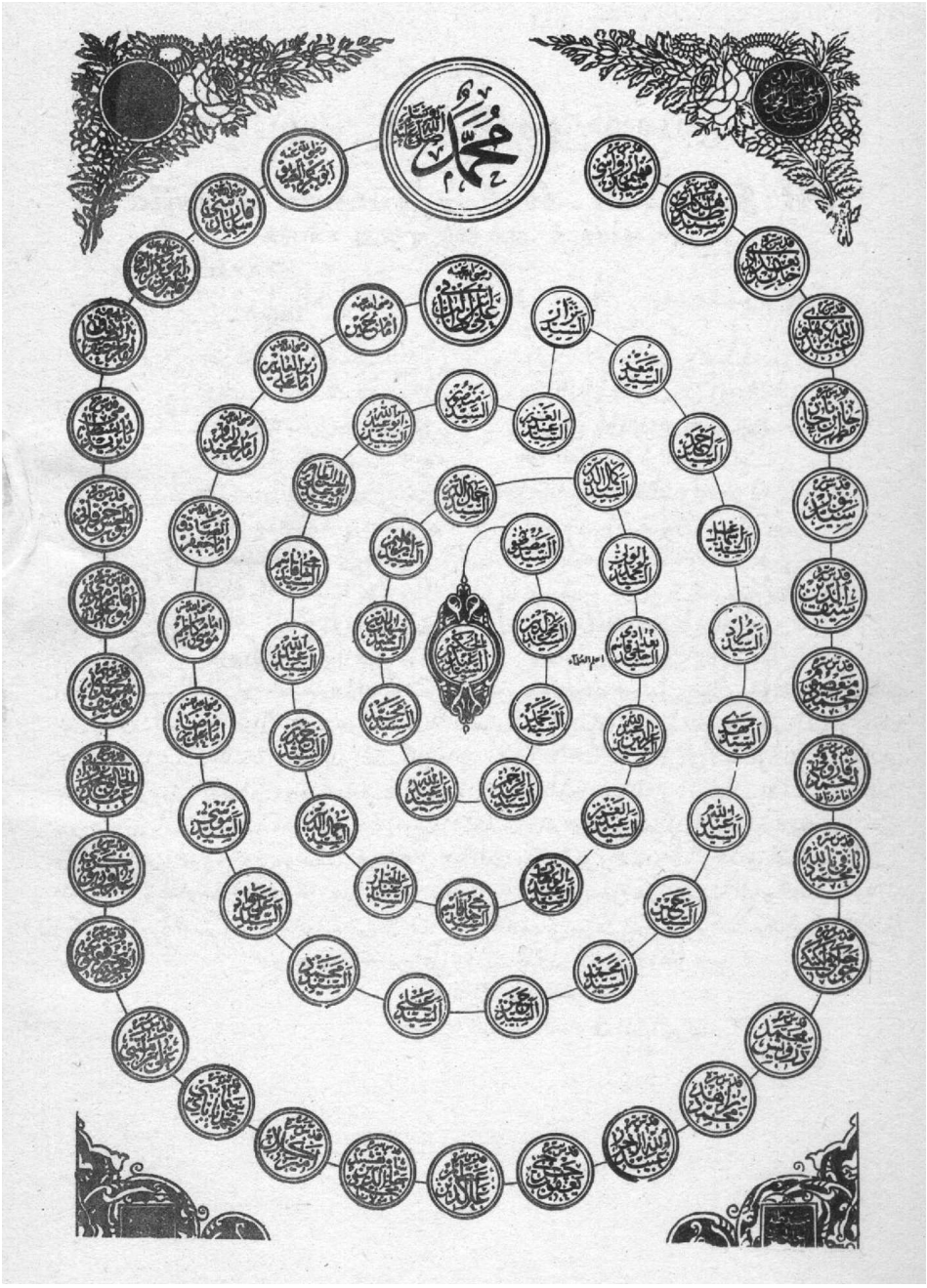
فقد وصل مكتوبكم في خصوص المعلوم فههنا مضمون فالمعلوم لجنابكم ان ما كتبتم من
فهو وان دل على ثبوت المدعى من ثبوت الرضاع المحرم بقول المرضعة وحدها
بمنطوق الظاهر ولكن معلوم ان استنباط الاحكام الشرعية من الحل والحرمة
الاباحة وغيرها من الاحاديث مخصوص بالمجتهد المطلق ولا يجوز لغيره ذلك فلا بد
لامثالنا لاستخراج ذلك من الكتب الفقهية وقد صرح في التحفة في آخر كتاب الرضاع
ان الارضاع المحرم لا يثبت الا برجلين او اربع نسوة وان كانت احديهن هي
المرضعة نفسها ولكن يلزم في هذه الشهادة تفصيل وقت الارضاع وعددها
وكونه في الحولين وغيرها مما يذكر في آخر ذلك الكتاب ولا بد من النظر اليه واما
ما ذكرتم من قبول قول المرضعة بهذه الشهادة فهو كذلك ولكن لا بد معها من تلك نسوة
اخر او رجلين فانا كان الامر كذلك فان كان قدر الشهداء المشروط في ثبوت
الارضاع مما ذكر ثابتا هناك مجتمعا لصفات الشهود فالامر غير مخفي والا
فكذلك ايضا غير مخفي وانتم اعلم بثبوت الشهود وعدولهم ان كانوا لان الدعوى هناك
فاعملوا بطبق ما حرر وقرر واما تعلمونه من الانضاع فهو كذلك ايضا ولا عبرة
الجهلة العاصين والسلام على ما لديكم من السلام التام

العفير الداعي
المستمدي
فهيم الارفلي

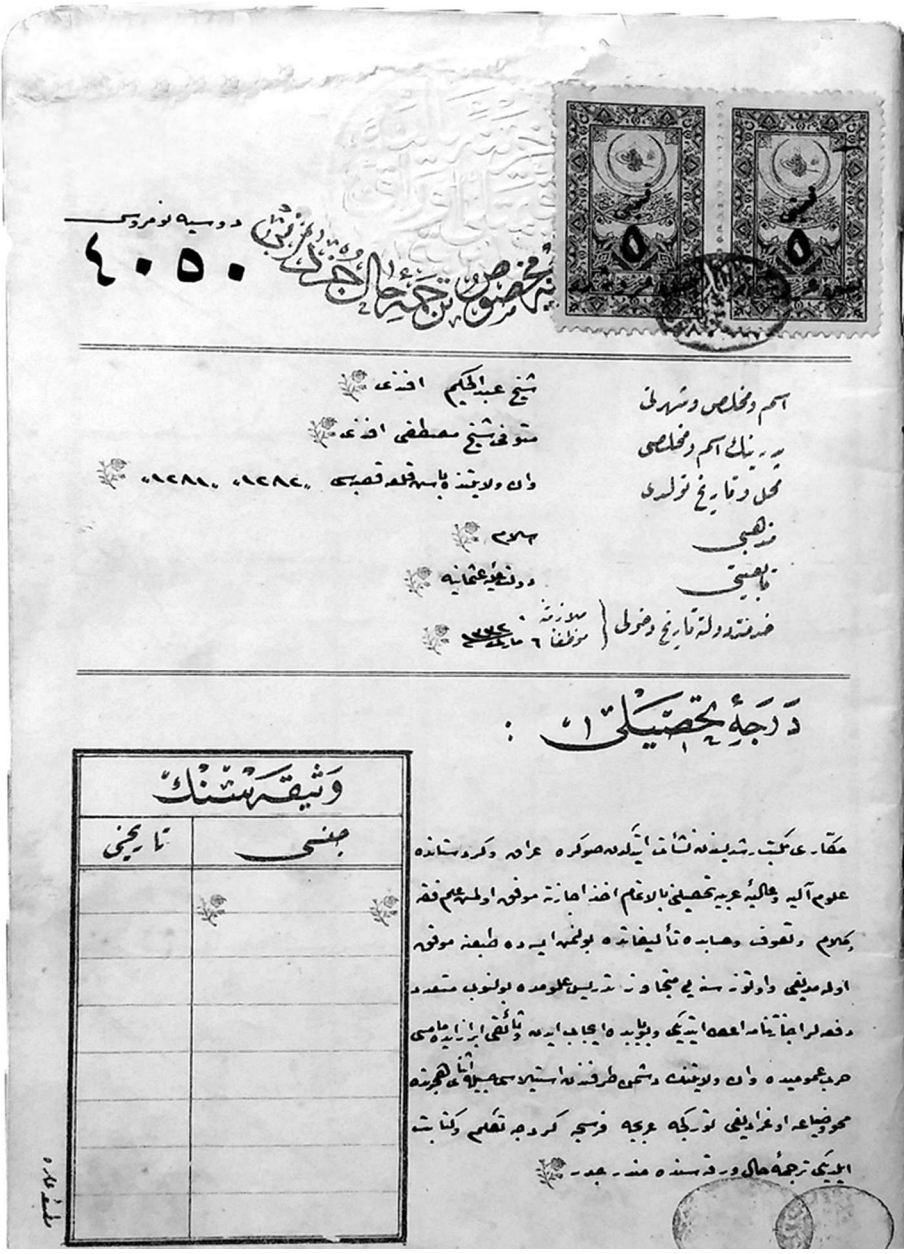
ذو الحجة ٣٠

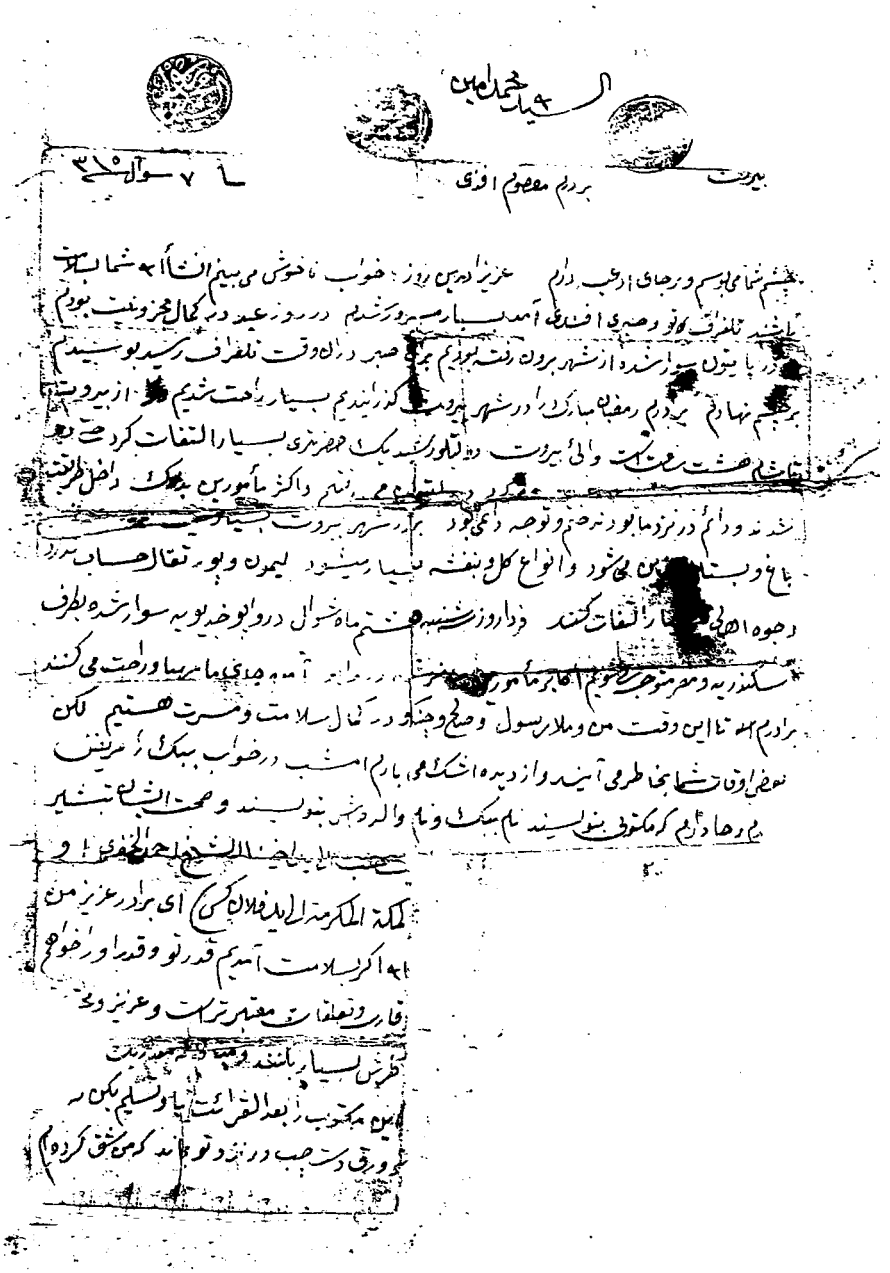
EK: Mekkî Efendi'nin vefatlarından sonra pederlerinin ismini de ilâve ettiği şecere/silsilenâme

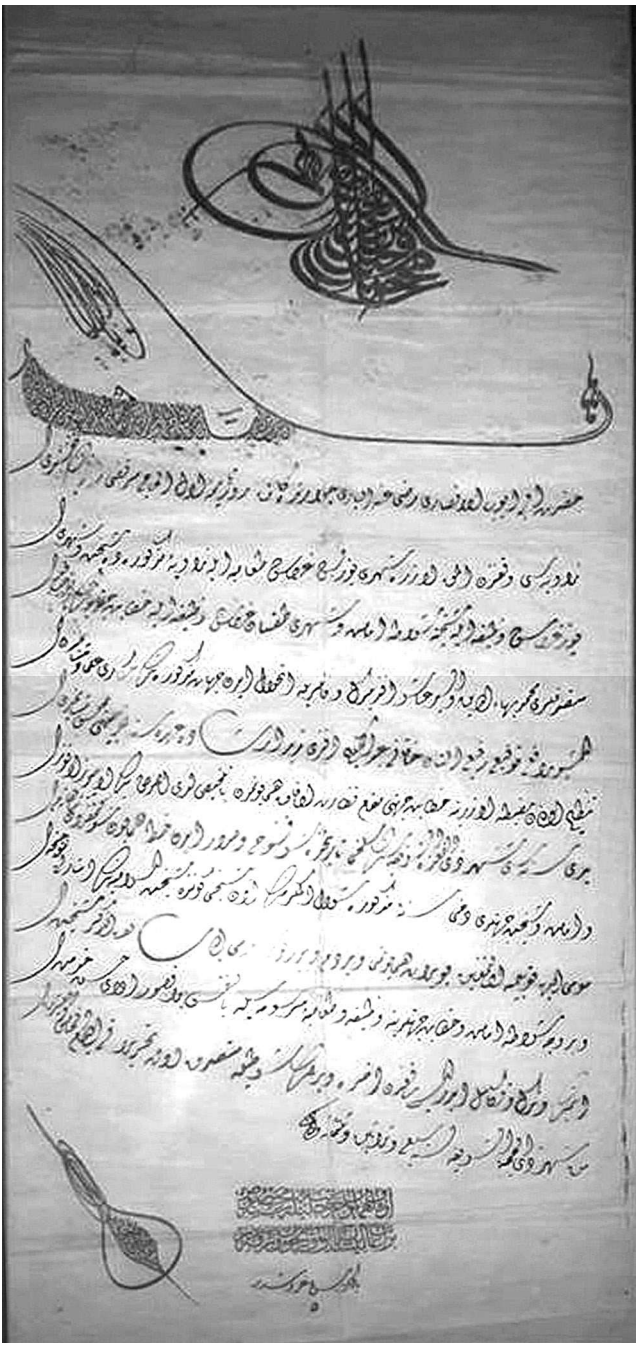
EK: Silk-i İlmiyeye mahsus tercüme-i hâl cüzdanı

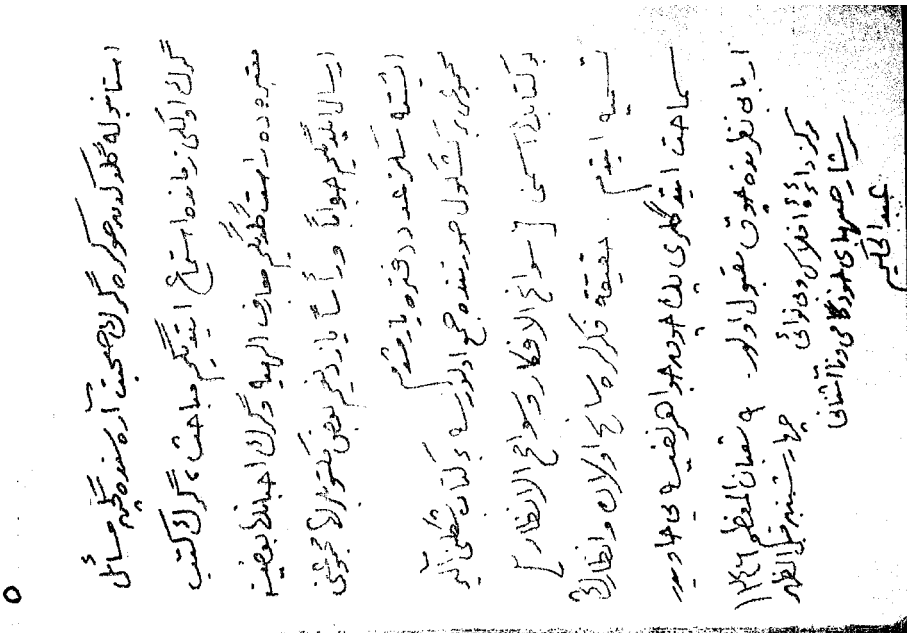
EK: Nurşinli Ziyâeddin Efendi'nin mektubu

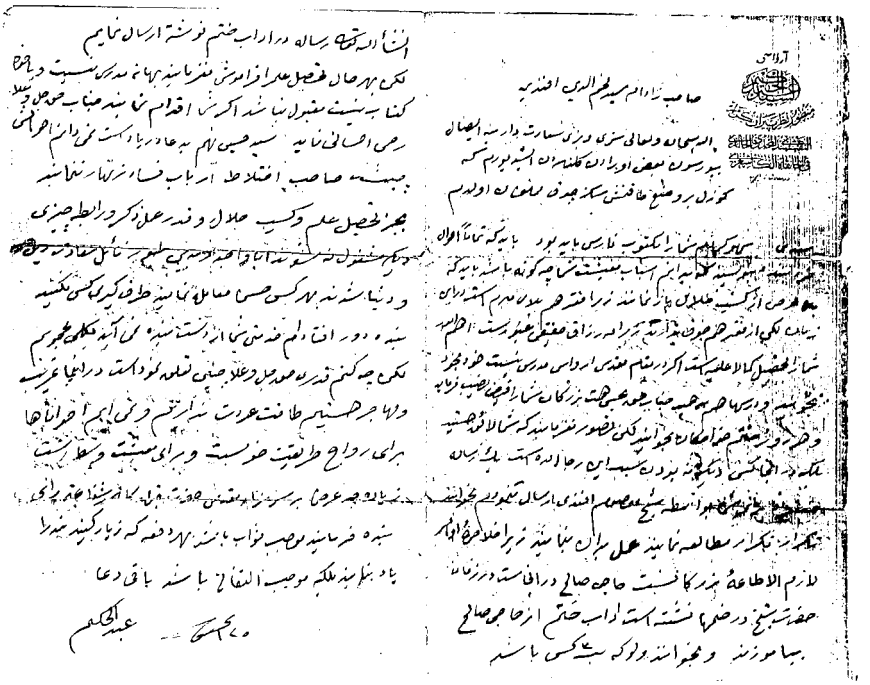
EK: Seyyid Emin Efendi'nin biraderi Ma'sum Efendi'ye hac seyahatinde yazdığı mektup

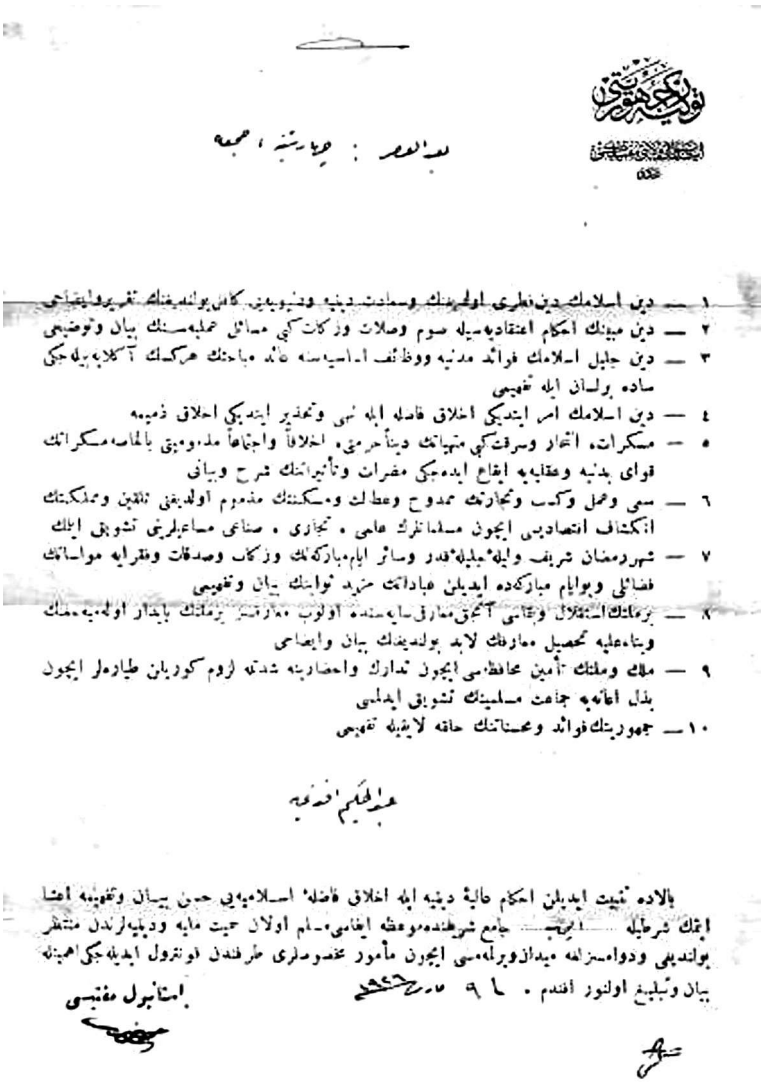
EK: Sultan Vahîdeddin'in, Abdülhakîm Arvâsî'yi Kaşgarî Tekkesi'ne tayin ettiğine dair berat

EK: Hilmi Işık Efendiye ait Keşkül'ün ilk sayfası

EK: Necmeddin Efendi'ye yazılan mektup

EK: Abdülhakîm Efendi'ye 1926'da verilen vâizlik vesikası
(Müftü Fehmi Efendi imzâlı)

Dün şehrimizde üç hoca tevkif edilerek Menemen'e gönderildi

Divani harp dünkü celsede sabık tabur imamı İbrahim'i isticvap etmiştir

Şeyh Esat askerî hastanede ihtilâttan memnu bir halde tedavi edilmekte, yüz sahifelik bir müdafaaname hazırlamaktadır. İlk muhakemeler hafta sonuna bitiyor

Menemen'deki irtica hâdisesile alâkadar olmak üzere dün şehrimizde üç hoca daha tevkif edilmiştir. Tevkifat Menemen tahkikat hâkimliğinin gönderdiği tevkif müzekkeresi üzerine yapılmıştır.

Tevkif edilenlerden biri Eyüp camii vaizlerinden hoca Abdülhakim Efendidir. İkincisi Nuruosmaniye camii ikinci imamı Sadık, Üçüncüsü de Kumkapı camii imamlarından hoca Rüştü Efendilerdir.

Bu hocalar, dün sabah polis birinci şube memurları tarafından ikametgâhlarında tevkif olunarak polis müdüriyetine getirilmişler, buradan da adliyeye sevkolunmuşlardır. Mevkufiar dün aksam geç vakit Seyrisefain vapurile Bandırma'ya gönderilmişlerdir. Bandırma'dan şimendiferle Menemen'e gideceklerdir.

*

İzmir 19 (Hu. Mu.) — Divani harpte bugün sorguya çekilenler arasında nazari dikkati en ziyade celbeden sahsiyet, sabık tabur imamı hoca Lâz İbrahim Efendi idi. Yürünün çirkleri Eine hava - lisi halkından olduğunu ilk bakışta gösterir, altmışlık görünen dinç bir ihtiyardır. Görleri müteyakkiz hareket ha - tindedir. Başında yeşil sarık, üzerinde bâkî renk abadan cübbe, bunun altında önü kapalı gene aba bir yelek vardır. Asabi bir hareketle otürdü. Dört tarafını dikkatle gözden geçirdi.

Mazmun olan bütün hocalar bugün bası açık dururlardı. O da sarığını çıkardı. Fakat hiç boş durmuyor, çenesi hafif kımıldıyor, ağzı içinde dilinin faaliyetsiz oynadığı görülüyordu. Okuyordu.

Heyeti hâkime geldi. Reis İbrahim Efendiye hitap etti. Mazmun yüksek sesle:

— Efendim diye cevap verdi.

Eli göğsünde arkadaki yerinden ilk saraya ilerledi. Gülerek söylemeğe çalışıyor. Lisanı memleketinin husust şivesine tamamen muvafık.

Sesi ve çenesi kuvvetli. Nefes almadan uzun müddet söz söyliyecek kabiliyettedir. Dimağ rahatsızlığından şuurunun bozuk olduğundan dolayı ile hahsetti.

Dün tevkif edilerek Menemen'e sevkedilen üç hoca vapurda

İddianame göre şeyh değil, müftü dahi değildir. Fakat reis Pş. nun sualleri, şahitlerin ifadeleri karşısında müdafi vaziyetlerde kalıyordu.

Hoca takımından maada ziyaretine çıkabilecek şahsiyetlerde bulunanlar olda. En ziyade faaliyeti bulunduğu Manisa yakınındeki Beroskây'lü mazmunlara kendisi hakkında ne bildikleri so -

(Mabedi 3 üncü sahifede)

İdam Kaçağı Yakalandı

Divanı harp, Ali Sürüri Ef.nin 6 ve rüfekasının, 2 şer ay hapsine, Vehbi beyin de bir sene müddetle Istanbulda oturmasına kara verdi

Yakalanan firari Hüseyinin kendisine çok benziyen kardeşi

Menemen,17— Divanıharp bugünkü içtimalarını Balıkesirlilerin muhakemesine hasretmiştir.

Müddeiumumi muavini Fuat Bey İbrahim Sururi B. ve kardeşleri Muzaffer ve Aptullah Ef. lerin, Arnavut Cemal ve kahveci Servetin Türk ceza kanununun 155 inci maddesi ile teceziyelerini ve Sabık mebus Vehbi Beyin de aynı madde ile cezalandırılmasını; fakat Türk inkilâbının başlangıcından beri memlekete yaptığı vatani hizmetler ve meclis hayatındaki faaliyetini mahkeme heyetinin yüksek takdirine arzederek verilecek cezanın tecilini İhsan, Aptullah Feyzi, Emin, Vedat Beylerinde beraetini istemiştir.

Dün istiçvap edilen eski Balıkesir mebusu Vehbi B.

Evvelki gün beraet edenlerden Abdülhakim Ef.

Keyfiyet mahkeme heyetince tezekkür edildikten sonra karar tefhim edilmiş İbrahim Sururi beyin altı ay hapsine 25 lira ağır para cezasile teciyesine, biraderi Mustafa, kahveci Servet, arnavut

(Alt tarafı 2 inci sayfamızda)

EK: Menemen hâdisesine dair gazete haberleri

Divanı harp pazar günü muhakemelere başlıyor

(Birinci sahifeden mabat)

İstanbul'dan gönderilen mevkufler Menemen'de

İzmir 22 (Hususî muhabirimizden) — Menemen irtica hâdisesi alâkadarlarından İstanbul'da tevkif edilen imam Abdülhakim Sadık, Rüştü Bandırma trenile Menemen'e getirilmişlerdir.

Cuma ovasının Bulgarca köyünde tevkif edilen Bayram oğlu Şeyh Murtaza, kundakçı Mustafa ve İzzettin Menemen'e sevkedilmişlerdir.

İzmir'de tevkif edilen bir imam

İzmir 22 (Hususî muhabirimizden) — İzmir'de İkiçeşmelik'te Kalafat camii imamı Hacı Hasan Efendi tevkif edilmiş ve Menemen'e gönderilmiştir. Hacı Hasan Efendi evinde müritlerini toplıyarak nakşibendi tarikati hakkında ders veriyormuş.

Hâdisede lâkaydisi görülen jandarmalar

İzmir 22 (Hususî muhabirimizden) — Menemen irtica hâdisesi esnasındaki lâkaydisinden dolayı Divanı harbe verilen dört jandarma dün İzmir'e getirildi. Bunlar jandarma alay kumandanı tarafından isticvap edildikten sonra tekrar Menemen'e gönderildiler. Manisa köylerinde silâh taharriyatına devam edilmektedir. Bulunan silâhlar arasında Fransız, Alman, Yunan mavzerleri vardır. Manisa'da ramazan münasebetile geceleri saat yirmi dörde kadar halkın sokakta bulunmalarına müsaade edildi.

Adana'da tevkif edilenler

Adana 21 — Nakşibendi tarikatinden ve hukuk mezunlarından Müçteba Efendioğlu Şeyh Sami ve Seyhzade Hasan, mütekait İza Efendilerin tarikatle meşguliyetleri, İstanbul'da Seyh Esad'ı ziyaret ve onunla muhabere ettikleri anlaşıldı ve kendileri tevkif edildi.

Şeyh Sami'nin evinde, tarikate ait vesaik bulundu.

Konya'dan Menemen'e gönderilen bir imam

Menemen hâdisesile alâkadar olmakla maznun nakşi tarikatinden imam İsmail Hakkı Efendi Konya'da tevkif ve Menemen'e sevkedilmiştir.

Şehrimizde ifadeleri alınanlar

Menemen irtica hâdisesile alâkadar olmak üzere ehrimizde yeniden bazı kimselerin ifadelerine müracaat edilmektedir. Bu meyanda Suadiye'de oturan Ali Calip Beyin ifadesine müracaat edilmiş ve bundan maada iki zat daha isticvap olunmuştur. Bunların ifadelerini havi evrak Divanı harp müddeiumumiliğine gönderilecektir.

Divanı harp Reisinin tetkikatı

İzmir 22 (Hu. Mu.) — Divanı harp reisi, zabitleri tetkik ile meşguldür. Muhakemelere pazar günü devam edilmesi muhtemeldir. Müddeiumumi evrakı tetkik etmektedir. Birinci safha da muhakemeleri ikmal edilenler 145 kişidir. Her gün hariçten yeni mevkuflar getirilmektedir. Muhakeme edilecek daha yüzden fazla mevkuf vardır. Kadın mevkuflarının adedi yirmi dörttür.

Yeniden tevkif edilenler

Bugün Balıkesir'den Menemen'e dört mevkuf daha getirilmiştir. İzmir'den de üç mevkuf sevkolunmuştur. Bunlar Cumaovası'nın Bulgarca köyünde tevkif edilen Seyh Murtaza ile Kundakçı Mustafa, İzmir'de tevkif edilen hatip Hafız Ömer'dir.

Muhakeme edilenler ihtilâttan menolundu

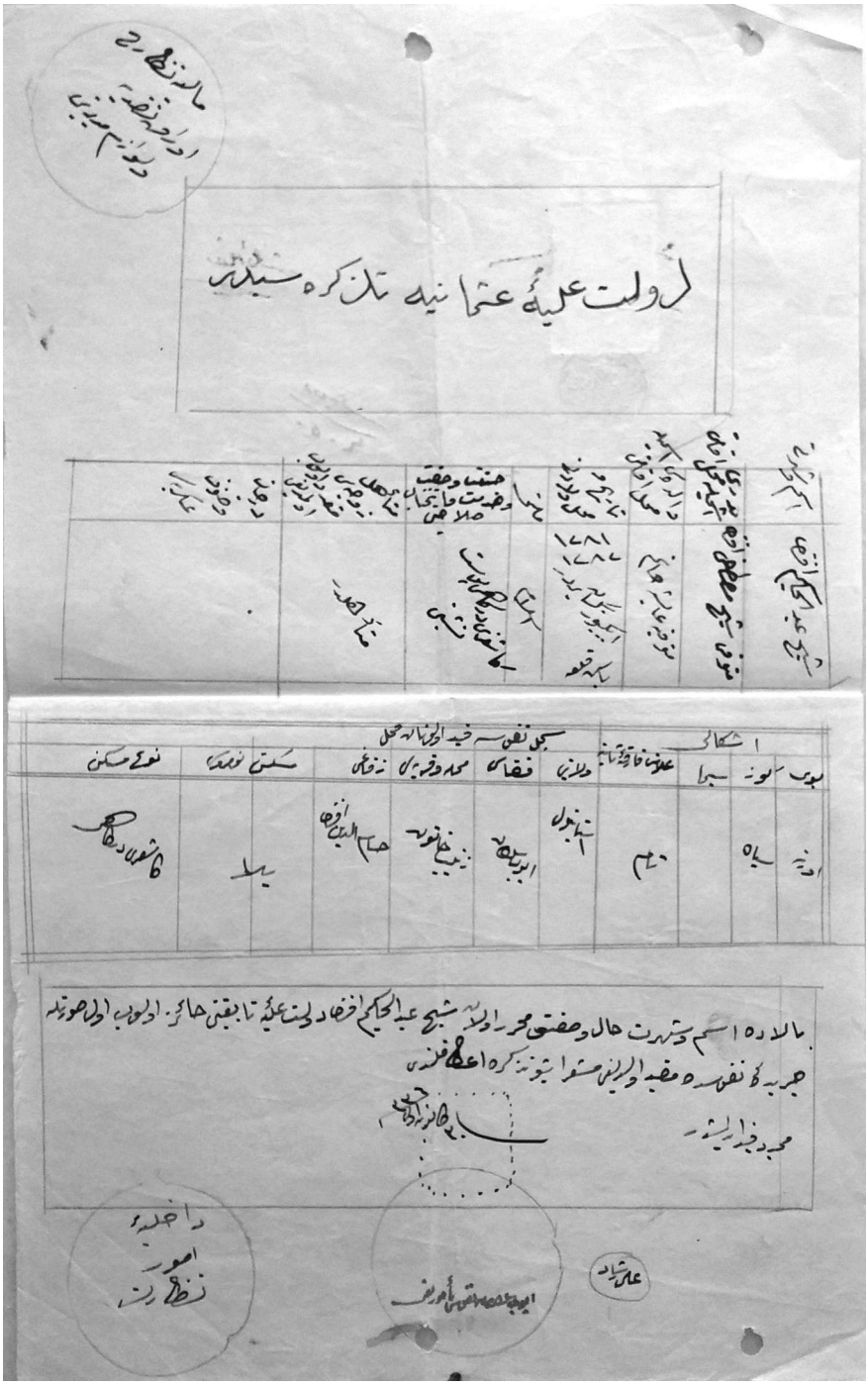
İlk muhakemede muhakemeleri ikmal edilenler Fahrettin kışlasında ayrı ayrı odalara ayrılmışlardır. Diğerleri -

Divanı harbin evvelki günkü faaliyeti

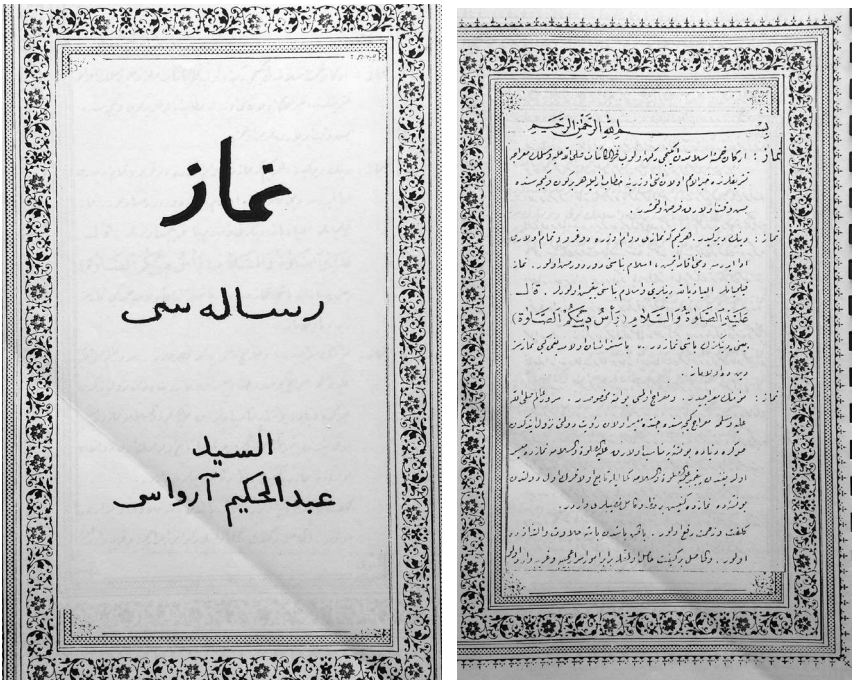
Menemen Divanı harbi evvelki gün dört celse aktetmiş ve ilk celseye ait kısım dünkü nüshamızda intişar etmişti. Divanı harp ikinci celsesinde Alaşehir'lilerin muhakemesine başlamış, üçüncü celsede Urla'nın Denizli köyünden Hasan oğlu Hüseyin hakkında beraet kararını tefhim eylemiş, dördüncü celsede de İstanbul'da tevkif edilen Eyüp camii vaizlerinden şeyh Abdülhakim Efendinin muhakemesini icra eylemiştir.

Şeyh Abdülhâkim ve rüfekası beraet ettiler

İzmir 12 (Hu. Mu.) — Divanı Harp Örfi bugün öğleden sonra Abdülhâkim Efendi ve rüfekasını hakkındaki kararı tefhim etmiştir. Karara göre Abdülhâkim, muallim Halil Turan, Ankara Emlâk bankası memurlarından Şerafettin Hafız Hasan, bakkal Ahmet Raşit, Laz Mustafa Efendiler beraet etmişlerdir. Yalnız Hüseyin Fehmi Ef. bir sene hapse mahkûm olmuştur.

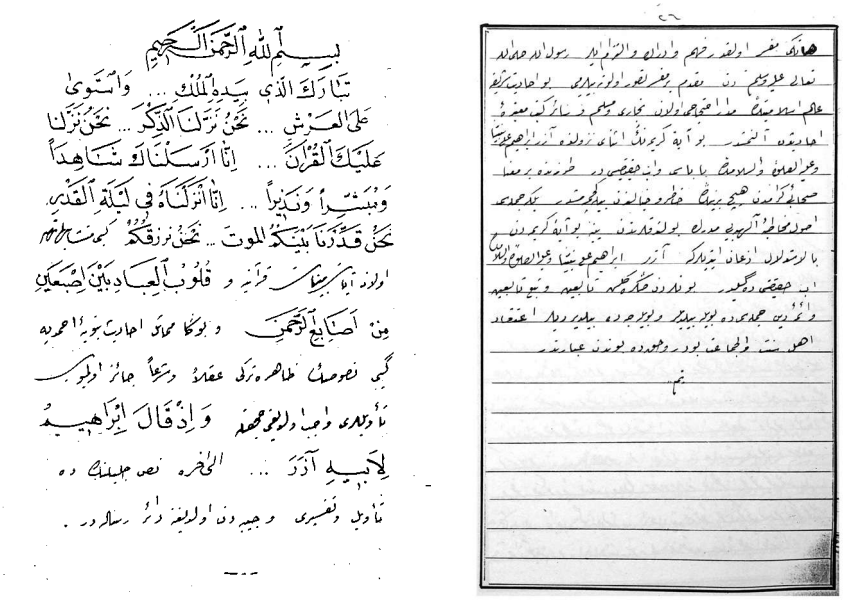
EK: Abdülhakîm Efendi'nin nüfus tezkiresi

نماز

رساله سی

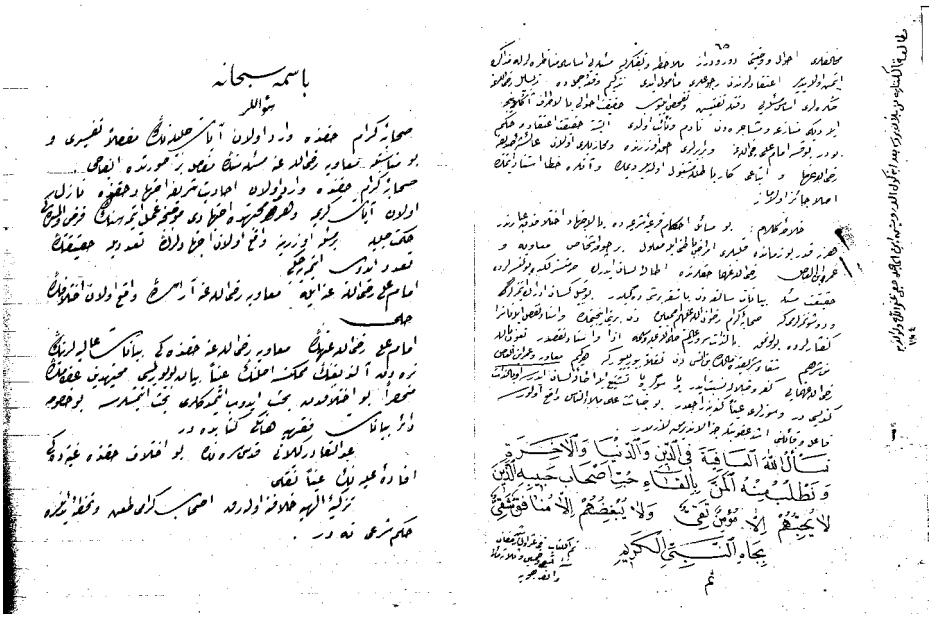
السید
عبدالحکیم آرواسی

EK: Abdülhakîm Efendi'nin Namaz Risâlesi'nin ilk sayfaları
(Hattat Safî Bey'in yazısı)

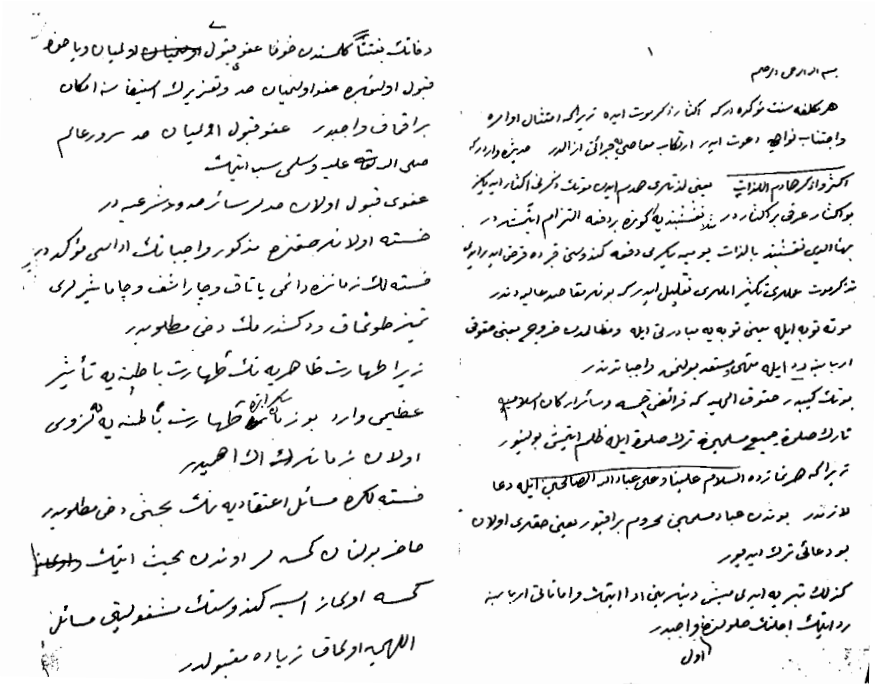

بسم الله الرحمن الرحيم

تبارك الذي بيده الملك ... واستوى
على العرش ... نحن نزلنا الذكر ... نحن نزلنا
عليك القرآن ... انا ارسلناك شاهداً
ومبشراً ونذيراً ... انا انزلناه في ليلة القدر
نحن قدرنا بينكم الموت ... نحن نرزقكم
اولوا اجنحة ... قلوب العباد بين اصبعين
من اصابع الرحمن ... وبوكا محمدى احاديث نبويه
گبى خصوصاً ظاهره ذكر عمدةً وشرعاً جائز اولوب
تأويلدى واجب اولمغله ... واذ قال ابراهيم
لابيه آزر ... الخره نص جليدن ده
تأويل وتفسيرى وجيه دن اولمغله دائر رساله در .

Abdülhakîm Efendi'nin Ecdâd-ı Nebî Risâlesi'nin ilk ve son sayfaları
(Hattat Safî Bey'in yazısı)

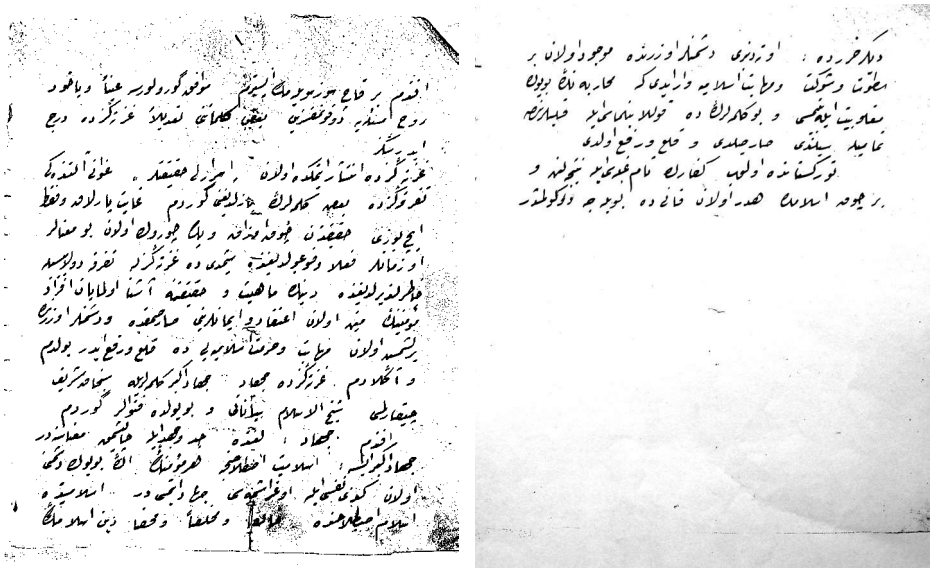

Abdülhakîm Efendi'nin Eshâb-ı Kirâm Risâlesi'nin ilk ve son sayfaları
(Hattat Safî Bey'in yazısı)

Abdülhakîm Efendi'nin el yazısı ile Sefer-i Âhiret Risâlesi'nin ilk sayfaları

EK: Abdülhakîm Efendi'nin vasiyetnâmesi

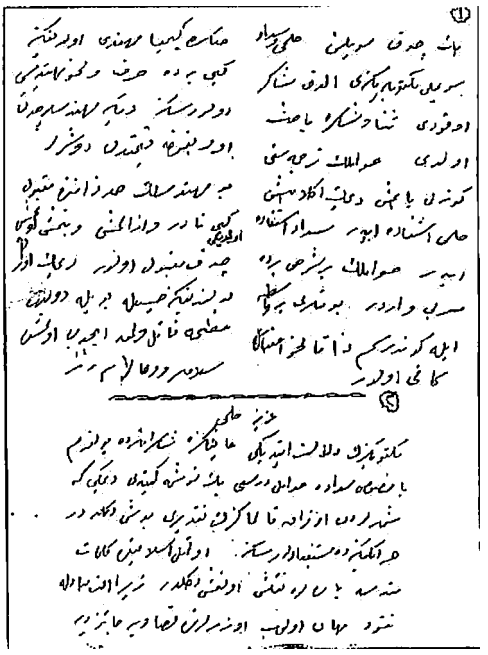
EK: Cihad hakkında Abdülhakîm Efendi'nin kaleme aldığı risâleciğin ilk ve son sayfaları (Hattat Safî Bey'in yazısı)

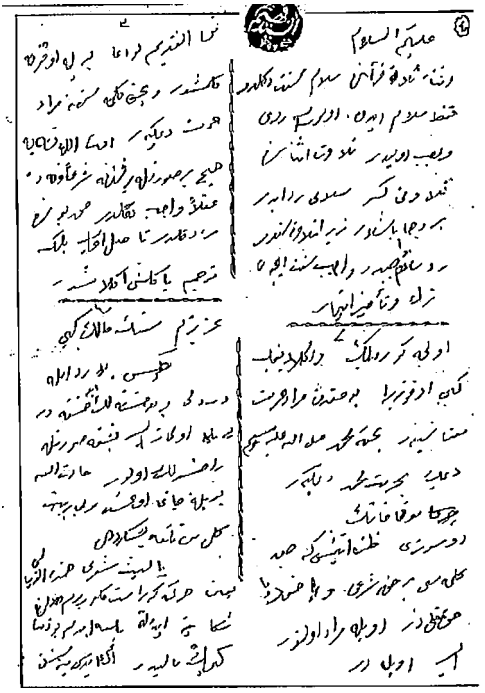

قیمتسز یازیلر

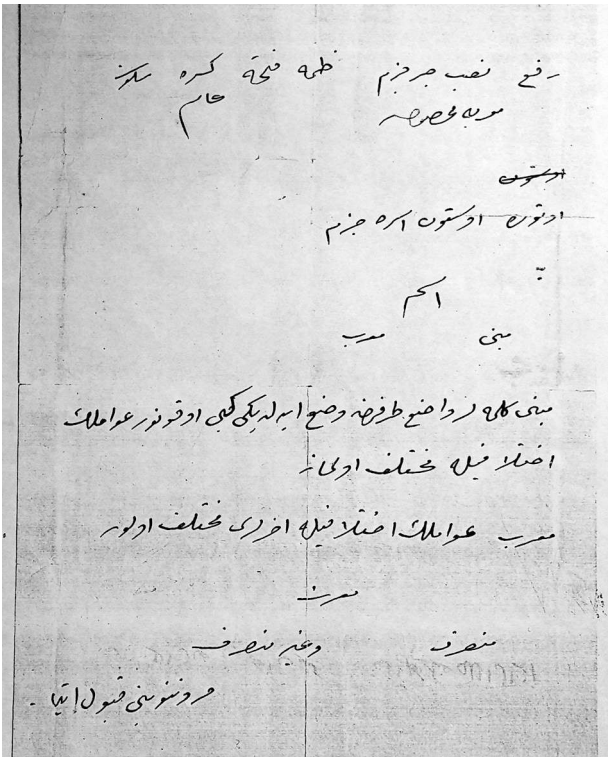
آلف

Kıymetsiz Yazılar'ın Hattat Safî Bey hattıyla ilk sahifesi

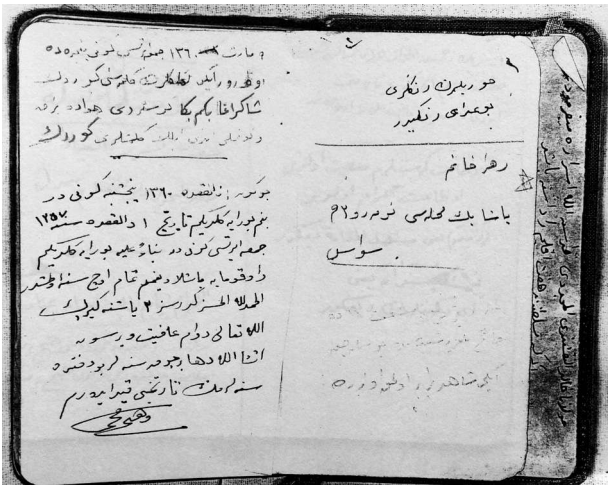

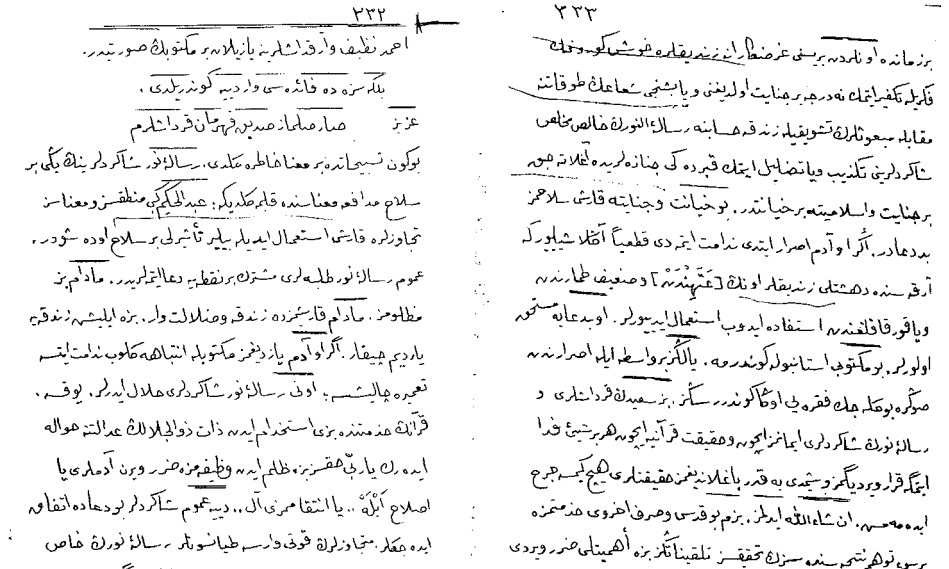
EK:
Hilmi Işık Efendi'ye yazılan mektuplar (üstünde Abdülhakîm Efendi'nin mührü vardır.)

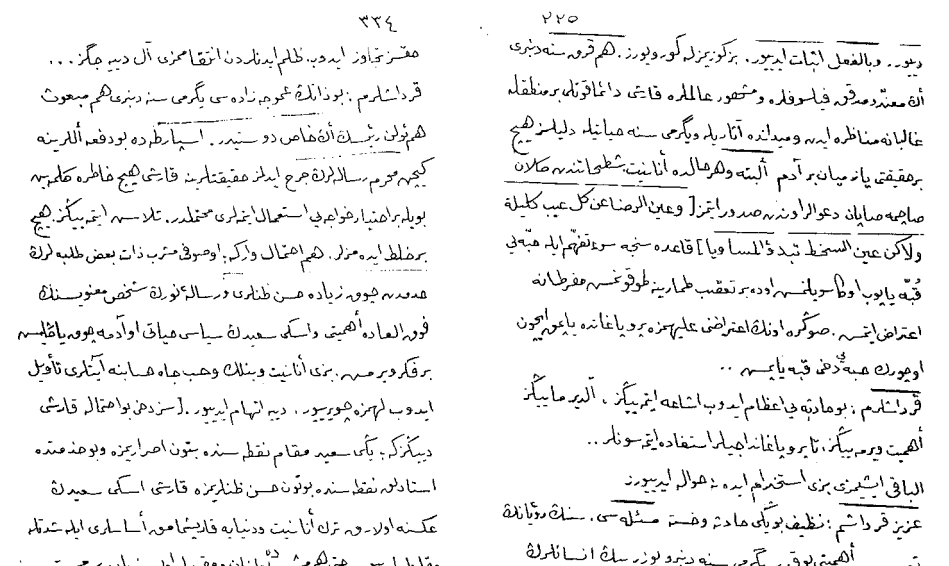
EK: Abdülhakîm Efendi'nin el yazısı Arapça gramer dersi notlarından bir numune

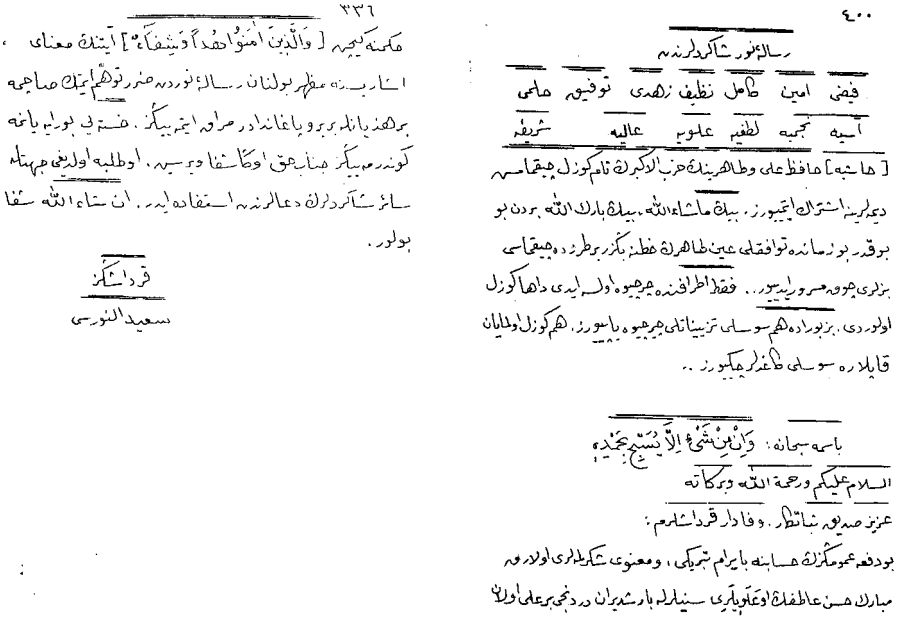
EK: Mehmed Şekerci Bey'in, üstadı yanındaki zamanlara dair tuttuğu günlükten bir sayfa

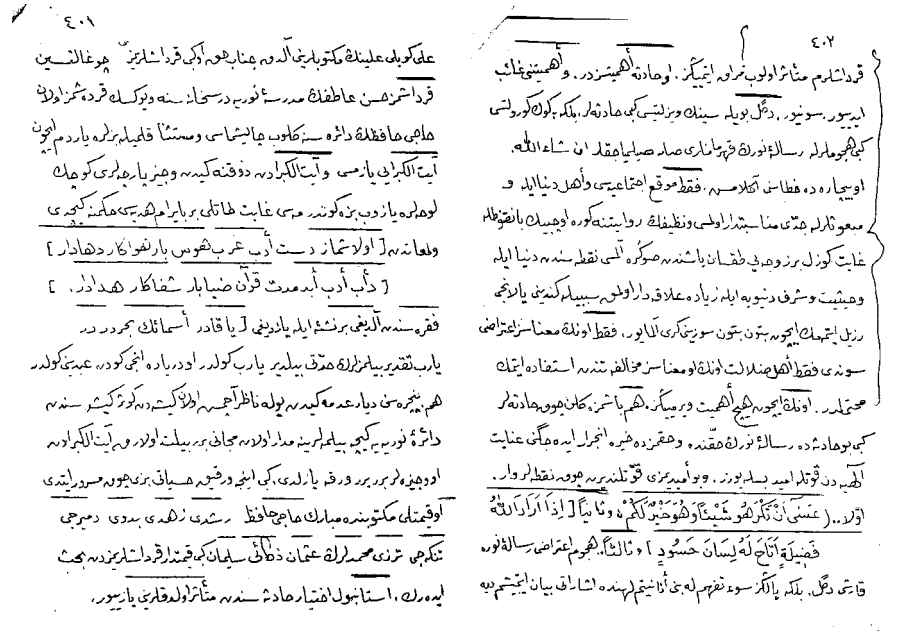
EK: Said Nursi Kastamonu Lahikası, s.332-333

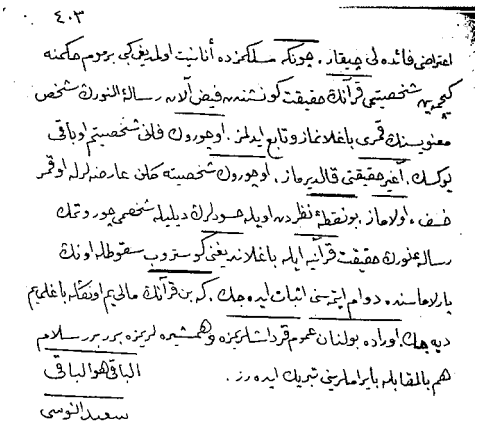
Kastamonu Lahikası, s.334-335

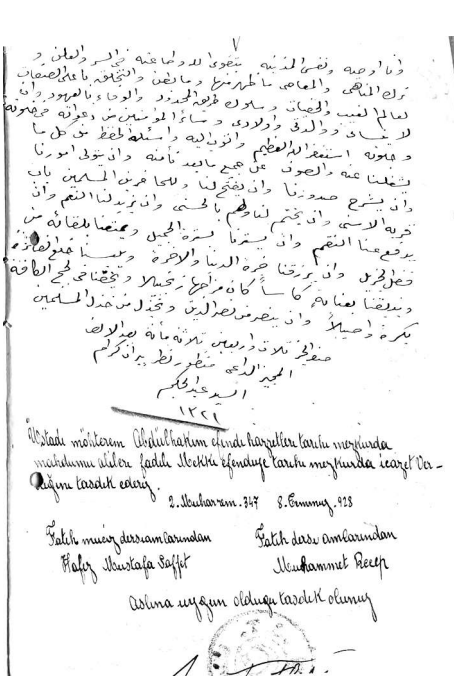
Kastamonu Lahikası, s.336, 400

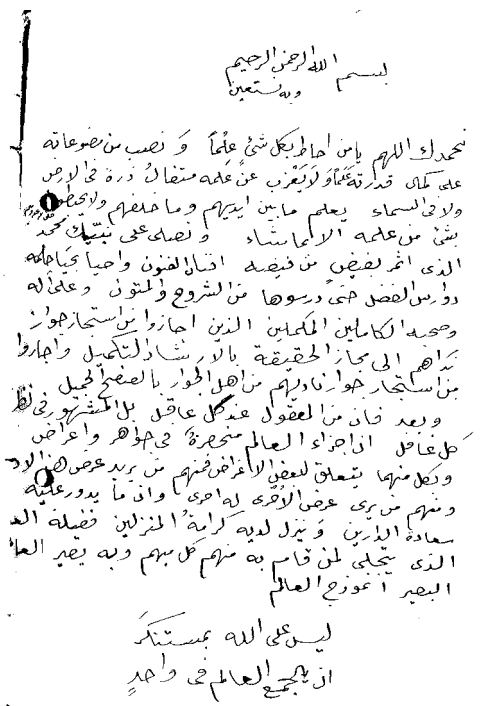

Kastamonu Lahikası, s.401-402

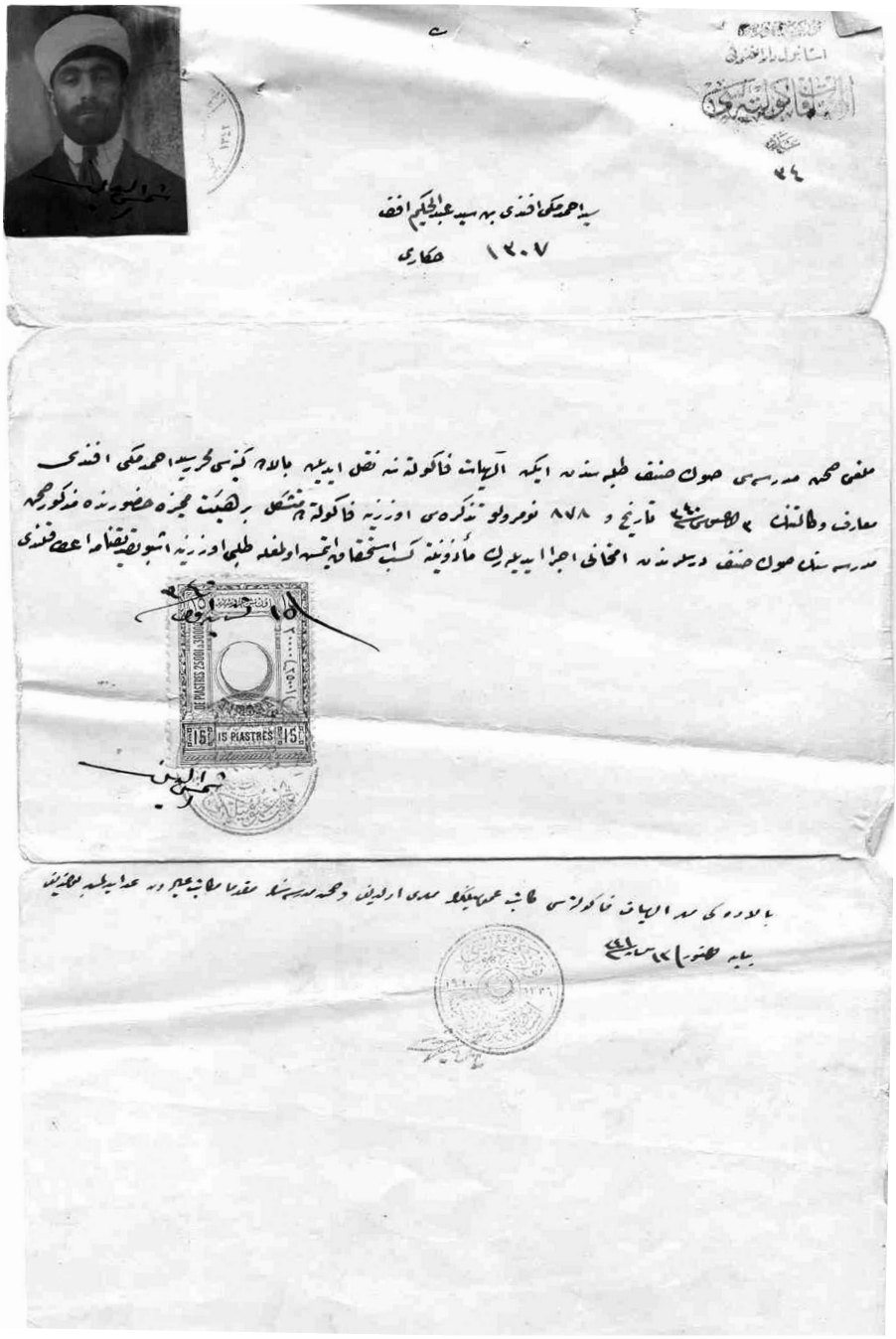

Kastamonu Lahikası, s.403

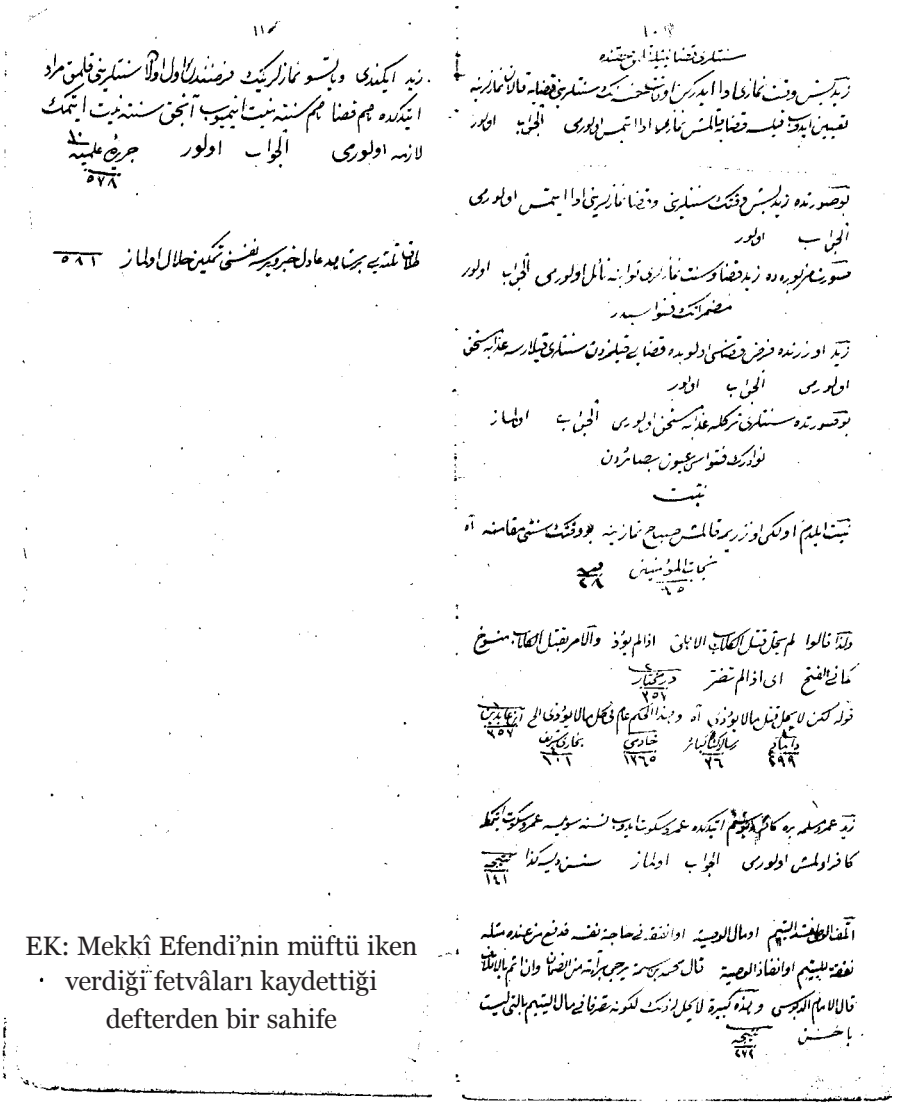

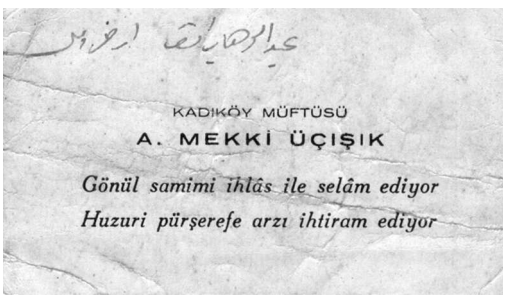
EK: Mekkî Efendi İcazetnâme'sinin ilk ve son sayfası

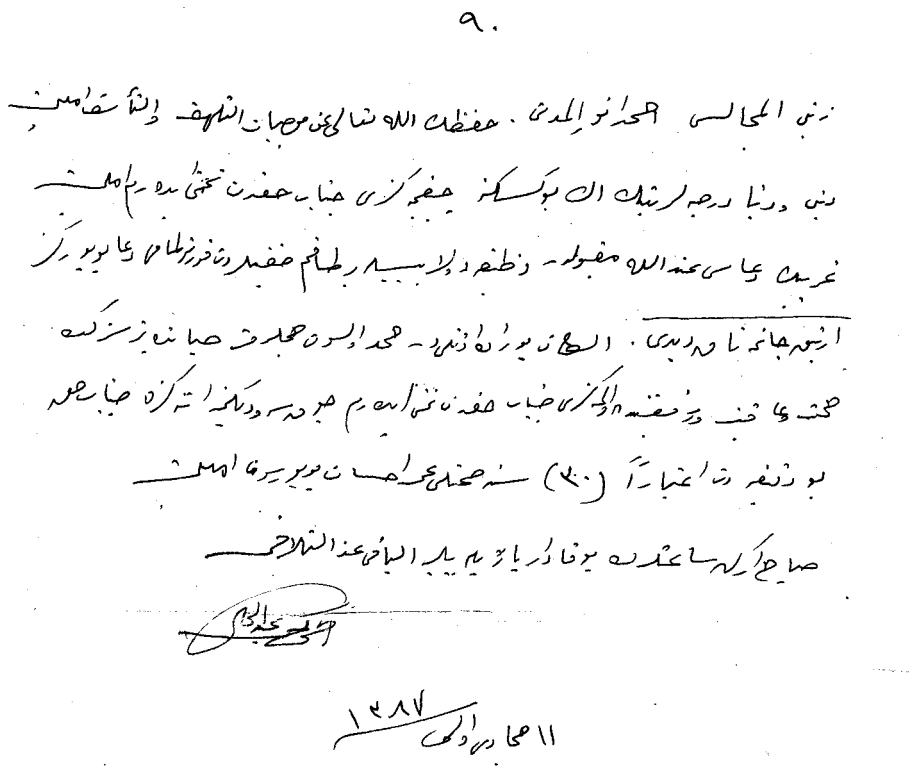
EK: Mekkî Efendi'nin İlahiyat Diploması

EK: Mekkî Efendi'nin müftü iken verdiği fetvâları kaydettiği defterden bir sahife

EK: Ahmed Mekkî Efendi'nin kartviziti

EK: Mekkî Efendi'nin Enver Ören Bey'e yazdığı bir mektup

.....

Zeynü'l-mecâlis Ahmed Enver el-Medenî hafazakallahü teâlâ an musîbâti't-telehhüf ve't-teessüf. Âmin.

Din ve dünyâ derecelerinin en yükseğine çıkmanızı Cenâb-ı Hak'dan temennî ederim. Âmin. Garîbin duâsı indallah makbûldür. Vazîfe dolayısıyla bir kısım sıkıntılardan kurtulmamı duâ buyurunuz. Artık canıma tak dedi. Altan burada izinlidir. Hamd olsun cümlemiz hayatdayız. Biz sizin de sıhhat ve âfiyet ve muvaffakiyyetde olmanızı Cenâb-ı Hak'dan temennî ederiz. Çok sevdiğim annenize Cenâb-ı hak bu dakikadan i'tibâren otuz sene sıhhatli ömür ihsân buyursun. Âmin. Sabah erken saatde bu kadar yazabildim. El bâkî inde't-telâkî.

Ahmed Mekkî bin Abdülhakîm

11 Cemâzi'l-ûla 1387 [17 Ağustos 1967]

.....

Mektubun latin harfleriyle okunuşu

Merhum Seyyid Ahmed Mekki Üçışık

Kadıköy Müftüsü Mekkî Üçışık vefat etti

Mekkî Üçışık vefat etti

Teessürle haber aldığımıza gö re Kadıköy Müftüsü Ahmed Mek ki Üçışık dün saat 18.00 de Hak kın rahmetine kavuşmuştur.

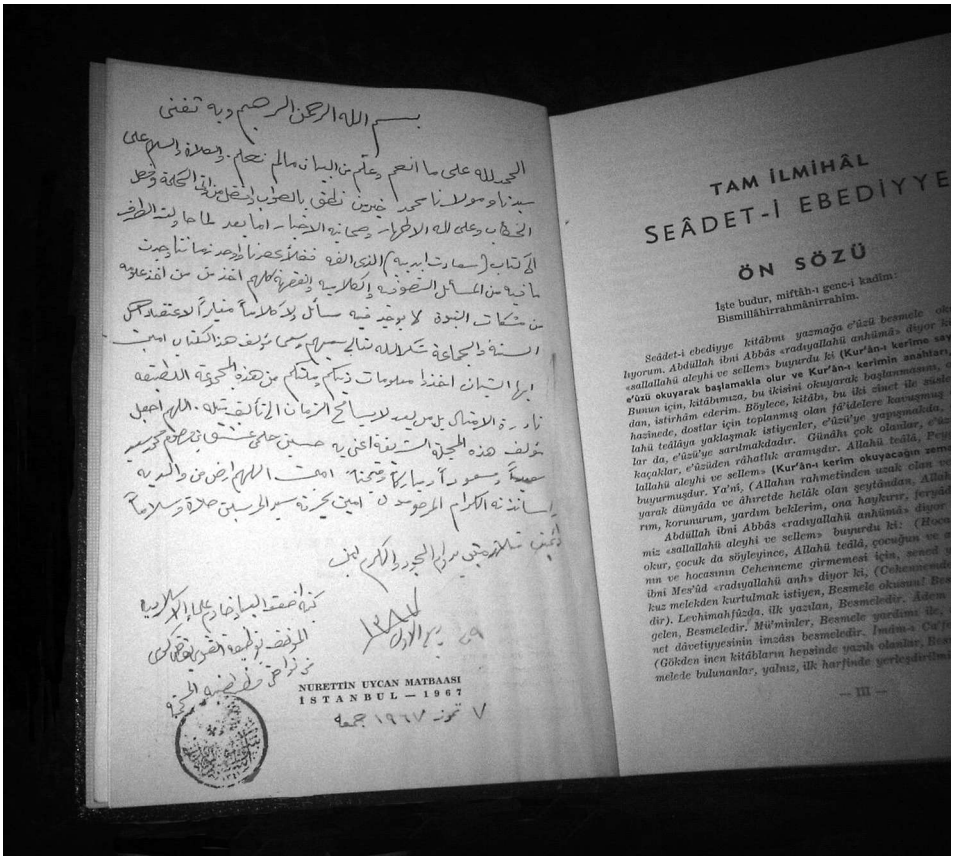
Cenazesi bugün ikindi namazı nı müteakip Fatih Camiinden kaldırılarak Edirnekapıdaki kab ristanına defn olunacaktır.

Merhuma rahmet, geride ka lanlara sabır ve uzun ömürler dileriz.

MEKKİ ÜÇIŞIK KİMDİR?

Ahmed Mekki Efendi, âlim, â rif ve'l-yı kâmil olan Seyyid Ab dülhakim-i Arvasinin «kuddise Sirruh» büyük oğludur. Mekki Efendi (Üçışık) 1307 de tevellüd etti. Medrese tahsilini bitirdik ten sonra, peder-i âlî-lerinden u lûm-ı zahirenin inceliklerini ala rak, tarik-i vilâyette kemâle gel mişti. Son derece edep ve şaşı lacak tevâzu ile, kendilerini ağ vardan setr etmekte, sâf kalbli, temiz ruhlu yüzlerce genci ilm ve faziletle süslemekte idi.

EK: Mekkî Efendi'nin vefat haberi (Sabah)

TAM İLMİHÂL

SEÂDET-İ EBEDİYYE

ÖN SÖZÜ

İşte budur, miftâh-ı genc-i kadîm:
Bismillâhirrahmânirrahîm.

NURETTİN UYCAN MATBAASI
İSTANBUL — 1967

EK: Mekkî Efendi'nin Seâdet-i Ebediyye'ye yazdığı takriz

EK: Seyahatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî (son sahifesi)

Seyahatnâme-i Kâsım-ı Bağdâdî (Diğer bir nüshanın son sahifesi)

EK: Abdurrahman Kutb hazretlerinin
Emir Şerefeddin Abbâsî'ye mektubu

كل عام وانتم بخير مع العافية الراسخة والسعادة السرمدية

اقدم لكم مع الاعزاز والاحترام مرثية المولى سيد شمس الدين اخ مولانا السيد عبد الحكيم قدوة في حق شيخ المقتدى السيد فهيم قدس الله اسراره ونفعنا بهم في الدارين .

حضرت ایشانما سید فهیم کهف امان مفخر اولاد پیغمبر شه دور و دودمان

وارث علم رسولان نائل الطاف رب ساقی کاسی حقیقی در صیان طالبان

سالك مجذوب نبی مجذوب سالك بود زان شه مشهاب الدین لهم گفت در وصفش چنان

بس ایماکن راوصاف شه عالی جناب زانکه نتوانی بیاری وصف شان اندر زبان

دعاو التفاتکم محتاج ومفتقر عبد عاصی محمد قاسم ارواسی

فضل انسانی کمال وعلم و دینداریست بس زینتو خوبی و شوخ و شنگ بتلاهم رواست

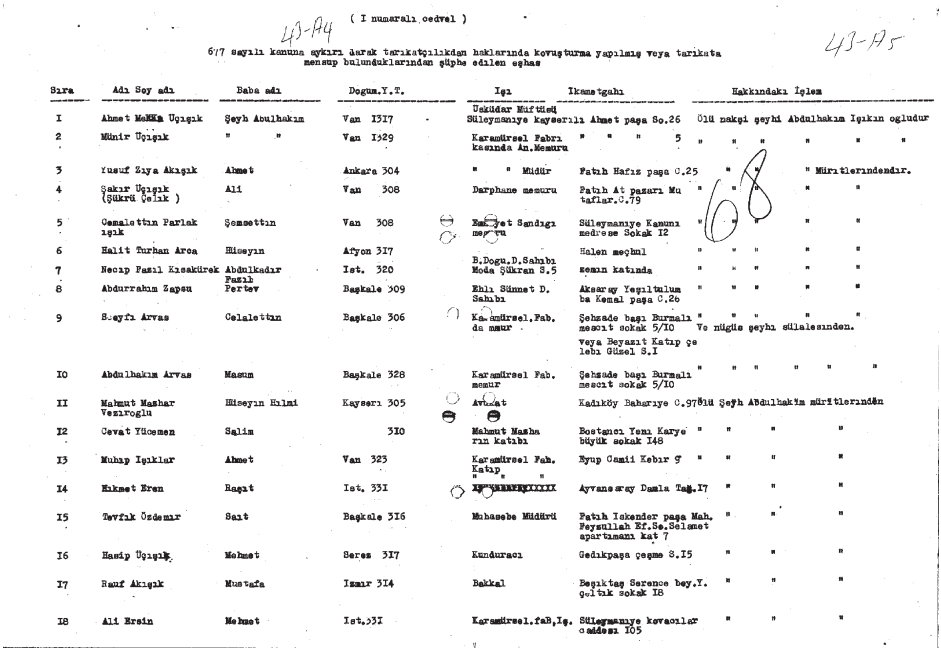
جائت سلیمان یوم العرض قنیرة بخیر جزاه قد کان فی فیها

ترجمت بفصیح القول واعتذرت ان الهدایا علی مقدار مهدیها

قبولی استهم ایدر لایزال عرضه احترام ایدرم افندم .

توزیع مکتبة مرزا - مکة -

EK: Seyyid Şemseddin Efendi'nin Seyyid Fehim hazretleri hakkındaki bir şiiri (Oğlu Cemal Efendi'nin el yazısı ile)

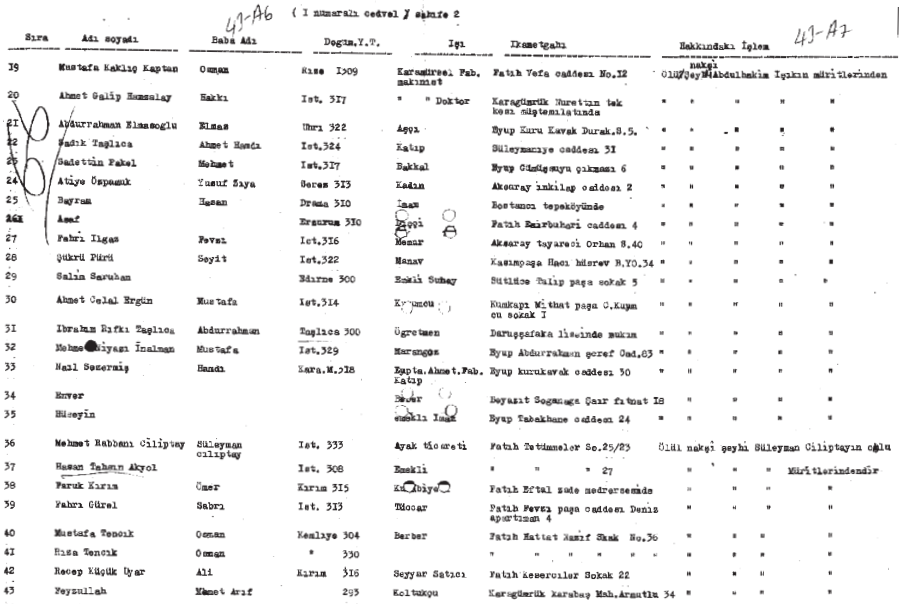

(I numaralı cedvel) 43-A4

6/7 sayılı kanuna aykırı olarak tarikatçılıkdan haklarında kovuşturma yapılmış veya tarikata mensup bulunduklarından şüphe edilen şahıs 43-A5

Sıra	Adı Soy adı	Baba adı	Doğum.Y.T.	Işı	İkamet gahı	Hakkındaki İşlem
I	Ahmet MeKKa Uçışık	Şeyh Abdulhakım	Van 1317	Ümidar Müftüsü	Süleymaniye kayserili Ahmet paşa So.26	Ölü nakşi şeyhi Abdulhakım Işıkın oğludur
2	Münir Uçışık	" "	Van 1329	Karamürsel Fabrı kasında An.Memuru	" " " 5	" " " " " "
3	Yusuf Ziya Akışık	Ahmet	Ankara 304	" " Müdür	Fatih Hafız paşa C.25	" " " Müritlerindendir.
4	Şakir Uçışık (Şükrü Çelik)	Ali	Van 308	Darphane memuru	Fatih At pazarı Mu taflar.C.79	" " " " "
5	Cemalettin Parlak ışık	Şemsettin	Van 308	Sağlık Sandığı memuru	Süleymaniye Kamunı medrese Sokak I2	" " " " "
6	Halit Turhan Arca	Hüseyin	Afyon 317		Halen meçhul	" " " " "
7	Necip Fazıl Kısakürek	Abdülkadir Fazıl	Ist. 320	B.Doğu.D.Sahıbı Moda Şükran S.5	memun katında	" " " " "
8	Abdurrahım Zapsu	Pertev	Başkale 309	Ehlı Sünnet D. Sahıbı	Aksaray Yeşiltulum ba Kemal paşa C.26	" " " " "
9	Seyfi Arvas	Celalettin	Başkale 306	Ka.mürsel.Fab. da memur	Şehzade başı Burmalı mescit sokak 5/10 Veya Beyazıt Katip Çe lebi Güzel S.I	" " " " " Ve nüğüs şeyhi sülalesinden.
I0	Abdulhakım Arvas	Masum	Başkale 328	Karamürsel Fab. memur	Şehzade başı Burmalı mescit sokak 5/10	" " " " " "
II	Mahmut Mashar Vezıroglu	Hüseyin Hılmi	Kayseri 305	Avukat	Kadıköy Baharıye C.97	Ölü Şeyh Abdulhakım müritlerinden
I2	Cevat Yücemen	Salim	3I0	Mahmut Masha rın katıbı	Bostancı Yeni Karye büyük sokak I48	" " " "
I3	Muhaş Işıklar	Ahmet	Van 323	Karamürsel Fab. Katıp	Eyup Camii Kebir Ş	" " " "
I4	Hakmet Eren	Nagat	Ist. 33I	[illegible]	Ayvansaray Damla Tağ.I7	" " "
I5	Tevfik Özdemır	Sait	Başkale 3I6	Muhasebe Müdürü	Fatih Iskender paşa Mah. Feyzullah Ef.Se.Selamet apartımanı kat 7	" " "
I6	Hasip Uçışık	Mehmet	Seres 3I7	Kunduracı	Gedikpaşa çeşme S.I5	" " "
I7	Rauf Akışık	Mustafa	Izmır 3I4	Bakkal	Beşiktaş Sereence bey.Y. çeltik sokak I8	" " "
I8	Ali Ercin	Mehmet	Ist.33I	Karamürsel.faB,Iç.	Süleymaniye kovacılar caddesı I05	" " "

EK: Abdülhakîm Efendi'nin ehibbâsının emniyet arşivindeki bir listesi (1944)

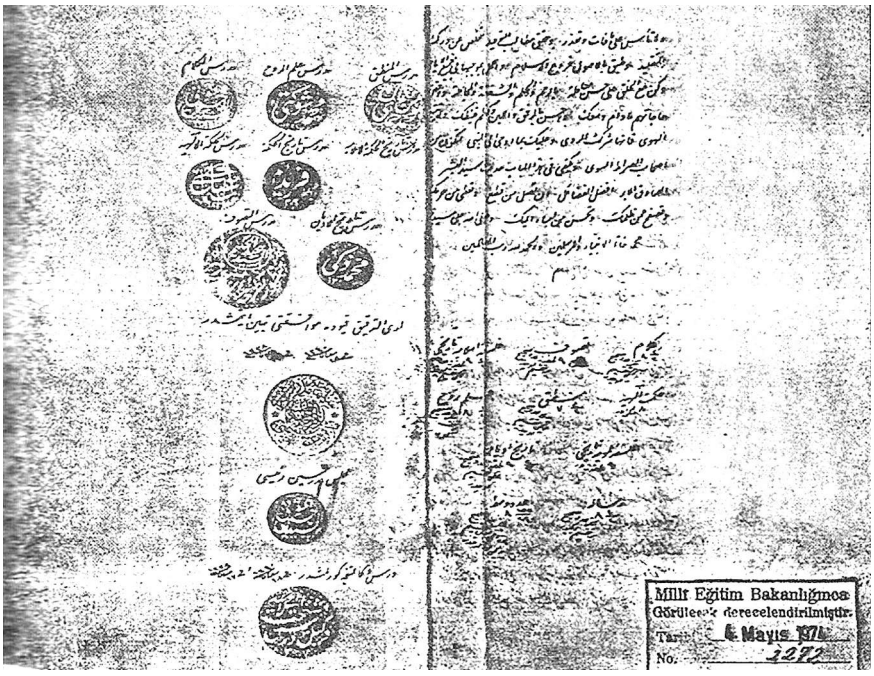
(I numaralı cedvel) şahife 2 43-A6

Sıra	Adı soyadı	Baba Adı	Doğum.Y.T.	Işı	İkamet gahı	Hakkındaki İşlem
I9	Mustafa Kaklıç Kaptan	Osman	Kese I309	Karamürsel. Fab. makınıst	Fatih Vefa caddesı No.I2	Ölü nakşi şeyhi Abdulhakım Işıkın müritlerinden
20	Ahmet Galip Hamzaoy	Hakkı	Ist. 3I7	" " Doktor	Karagümrük Nuretün tek kesa sağlemlatında	" " " " "
2I	Abdurrahman Elmasoglu	Elmas	Uhrı 322	Aşçı	Eyup Kuru Kavak Durak.S.5.	" " " " "
22	Fadık Taşlıca	Ahmet Hamdı	Ist.324	Katıp	Süleymaniye caddesı 3I	" " " " "
23	Sadettin Fakel	Mehmet	Ist.3I7	Bakkal	Eyup Cümüşsuyu çıkmazı 6	" " " " "
24	Atiye Özpamuk	Yusuf Ziya	Seres 3I3	Kadın	Aksaray inkilap caddesı 2	" " " " "
25	Bayram	Hasan	Drama 3I0	Imam	Bostancı tepeköyünde	" " " " "
26	Asaf		Erzurum 3I0	Seyıs	Fatih Emirbuhari caddesı 4	" " " " "
27	Fahrı Ilgaz	Feyzı	Ist.3I6	Memur	Aksaray tayareci Orhan S.40	" " " " "
28	Şükrü Fürü	Seyit	Ist.322	Manav	Kasımpaşa Hacı hüsrev M.YO.34	" " " " "
29	Salim Saruhan		Bürne 300	Emekli Subay	Sütlüce Talip paşa sokak 5	" " " " "
30	Ahmet Celal Ergün	Mustafa	Ist.3I4	Kaymakcı	Kumkapı Mithat paşa C.Kuyu cu sokak I	" " " " "
3I	Ibrahım Rıfkı Taşlıca	Abdurrahman	Taşlıca 300	Ögretmen	Darüşşafaka lisesinde mukım	" " " " "
32	Mehmet Aliyazı İnalman	Mustafa	Ist.329	Marangoz	Eyup Abdurrahman şeref Cad.63	" " " " "
33	Nail Semerciş	Hamdı	Kara.M.3I8	Kaptan.Ahmet.Fab. Katıp	Eyup kurukavak caddesı 50	" " " " "
34	Enver			Seyıs	Beyazıt Sogancıoğa Çeşme fıkınat I8	" " " " "
35	Hüseyin			Emekli Imam	Eyup Tabakhane caddesı 24	" " " " "
36	Mehmet Rabbanı Ciliptay	Süleyman ciliptay	Ist. 333	Ayak ticareti	Fatih Tatlımeler So.25/23	Ölü nakşi şeyhi Süleyman Ciliptayın oğlu
37	Hasan Tahsın Akyol		Ist. 308	Emekli	" " " 27	" " " " Müritlerindendir
38	Faruk Kırım	Ömer	Kırım 3I5	Kütüphaneci	Fatih Eftal Sade medresesinde	" " " "
39	Fahrı Gürel	Sabrı	Ist. 3I3	Tüccar	Fatih Fevzı paşa caddesı Denis apartımanı 4	" " " "
40	Mustafa Tençik	Osman	Kemlıye 304	Berber	Fatih Hattat Amrif Sokak No.36	" " " "
4I	Hasa Tençik	Osman	" 330		" " " " " "	" " " "
42	Recep Küçük Uyar	Ali	Kırım 3I6	Seyyar Satıcı	Fatih Keserciler Sokak 22	" " " "
43	Feyzullah	Mehmet Arif	293	Koltukçu	Karagümrük Karabaş Mah.Armutlu 34	" " " "
44	Ahmet Dereli	Ibrahım	Susurlık 320	Kunduracı	Fatih testereciler sokak 5	" " " "

(I numaralı cedvel) sahife 8

43-84 43-85

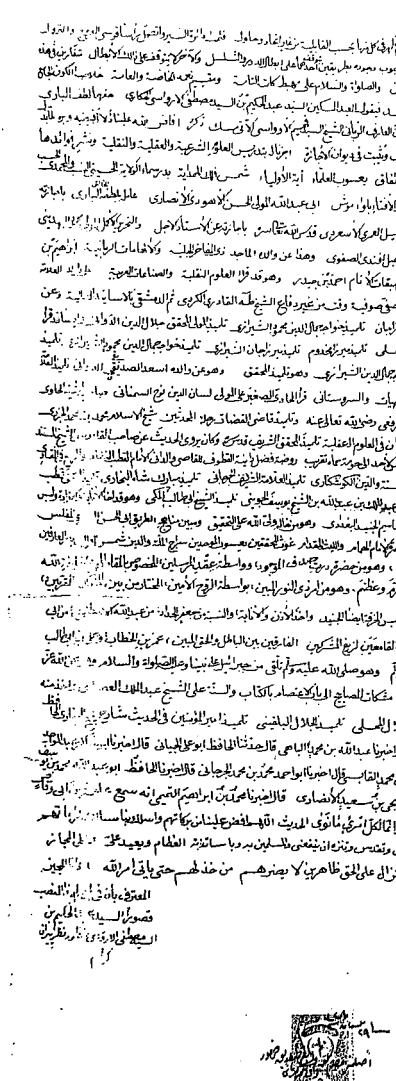
Sıra	Adı Soy adı	Baba adı	Doğum.Y.T.	İşi	İkametgahı	Hakkındaki İşlem
164	Kürt Fahri			Tütün deposunda gece bekçisi	Eyup İdris köşkü 0.	Nakşı Şeyhi Gld Abdulhakım Işık mürididir
165	Mehmet Sadrettin Baykara	Ahmet		Evkaf muraklısı	Üsküdar Hamza fakı açık türbe sc.90	Nakşı tarikatı eski mensuplarından
166	Selahaddin Güyar	Osman	Istanbul 310	Muhasebeci	Beşıktaş Çomezler S.6	" " " "
167	Mehmet Hayrettin	Süleyman Sudi	Adapazarı 300	Emekli	Beşıktaş Vişnezade,Mah Ali aga Camii meşrutası	" " " "
168	Abdurrahman	Sadık	Bitlis 315		Kürt	" " " "
169	Saffet	Reşat	Istanbul 308		Erenköy Sahrayıcedit Tüccar başı sokak 4	" " " "
170	Ali Yekta	Mustafa	Gemlik 307		Fatih Sanğhane bursalı tahir bey sokak II	" " " "
171	Hayrettin Tümih	Mustafa Haluzu	Istanbul 330	Seyyar Şekerci	Aksaray Muhatpaşa loknacı sokak No.5.	" " " "
172	Münire				Şehzadebaşında	Meslup şeyh Esadın kardeşinin karısıdır.
173	Sadettin	Yekta				Nakşı tarikatının eski mensuplarındandır.
174	Ayşe Leyla	Mustafa	İzmir 318	Ev kadını	Bagdat Caddesi I/191	" " " "
175	Rüştü	Mehmet	Çerkeş 285	İmam	Kumkapı Bali paşa Y.	" " " "
176	Abidin			Emekli Albay	Kuşantaşı Hacı Mansur sokak 13	" " " "
177	Halit Özşakır	İbrahim	Istanbul 286	Müezzin	Eyup Kaşkarı camiinde	" " " "
178	Mehmet Esat				Şehremanı Melami derga hında oturur.	" " " Şeyhlerındendir.
179	Ömer Vasfi			İmam	Üsküdar selami camiinde	" " " menşuplarından
180	Esat Çamtay	İbrahim		Çavuş	Beyazıt Kemal paşa S.18	" " "menşeen mahkumlerinden
181	Nurullah	Kemalettin		İmam	Üsküdar Iskenderpaşa mah lesı.	" " " menşuplarından
182	Mustafa	Osman			Haydar Hacı Hasan mah.Roz tan sokak	" " " "
183	Ömer Lütfü	Ali	Çanlar 292	Avukat	Zeyrek Sınanaga mah.Zeyrek" caddesı 10	" " " "
184	Fikri Tulumay	İbrahim	Selanik 296	Lastıkçı	Maçka Saydan apt.	" " " "
185	Hasan Sabri	Ahmet Şevki		Emekli	Kızıltoprak Zühtüpaşa.13	" " " "
186	Mustafa Ertem	Derviş	Bitlis		Beyoglunda oturur	" " " "
187	İbrahim Naci	Halil	Kütahya	emekli		" " " "

EK: Oflu Dursun Efendi'nin şahâdetnâmesinde Abdülhakîm Efendi'nin mührü (3. sıra en solda)

EK: Seyyid Hüseyn Efendi'ye yazılan mektuplar

EK: Sıddık Efendi'nin İcazetnâmesi

İNDEKS

A

Abbas (Kafkasyalı) 599

Abbâsî 18, 45, 80, 170, 311, 427, 428, 482, 483, 487, 490, 491, 497, 500, 504, 507-510, 512, 523, 526, 537, 563, 582, 630, 637, 686

Abduh 208, 277, 327, 328, 399

Abdullah Cevdet 279

Abdullah Dehlevî 47, 49, 50, 186, 187, 271, 368, 588

Abdullah Efendi (Kaşgarlı) 55, 83, 84, 301, 389

Abdullah Şemdinî (Seyyid) 42, 45, 47, 90, 160, 419, 494

Abdurrahman Ekinci 20, 247, 250, 637

Abdurrahman Elmasoğlu 535

Abdurrahman Gürses 134, 535

Abdurrahman Kutb (Seyyid) 15, 21, 161, 248, 390, 494, 497-500, 503-504, 507, 687

Abdurrahman Tâgî 62, 270, 506, 545

Abdurrahman Şekerci 378, 594

Abdülfettah Akrî 149, 176, 232, 387, 525

Abdülhak Hâmid 207

Abdülhakîm Şekerci 148, 245, 603

Abdülhakîm Siyalkutî 18

Abdülhâlık Gucdüvânî 47, 49, 110, 193

Abdülhay Efendi 444

Abdülkâdir Binbaşıoğlu 128, 129, 231, 281, 353, 407, 535, 536, 556, 568, 599

Abdülkâdir Efendi (Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin biraderi) 86, 143, 150, 331, 387, 454, 524, 525, 567

Abdülkâdir Efendi (Seyyid Ubeydullah'ın oğlu) 43, 44, 45, 209, 276

Abdülkâdir Geylânî 18, 22, 42, 46, 47, 170, 176, 187, 248, 294, 373, 391, 478, 482, 488, 538, 575

Abdüllatif Topçu 536

Abdüllatif Uyan 232, 388, 396, 464, 466, 468, 470-473

Abdülmecid Perihanoğlu 66, 163, 243, 248, 406, 476, 536, 537, 633

Abdülvâhid Nestevî 434

Abdülvehhâb Evyap 249, 406, 538-540

Abdürrahim Bey 541

Abdürrahim Zapsu 510, 522, 531, 537, 538, 551, 573

Âbidin İkiışık (Aktar) 120, 144, 223, 224, 233, 378, 437, 541, 542, 561, 589

Âbidin Perihanoğlu 243, 244, 248, 273

Adana 6, 15, 19, 75-77, 85, 143, 146, 253, 263, 446, 478, 516-518, 523, 526-528, 531, 537, 548, 641, 642

Âdem Bakırlıoğlu 542, 548

Âdil Sıdan 542

Adnan Menderes 137, 301, 640

Afîfe Hanım (Seyyide) 86, 452, 454, 526, 527

Ağa Câmii 16, 116, 119, 121, 148, 202, 251, 449, 460, 555, 596, 597

Ağirov 272, 365, 369, 492, 561

Ahmed Arvasi (Seyyid) 64, 263, 501, 502, 621

Ahmed Bîcân Paşa 84

Ahmed Cevdet Paşa 112, 170, 309

Ahmed Enver Medenî Bey 8, 16, 27, 77, 437, 446, 478

Ahmed Ersöz 400

Ahmed Hâlid Kalkıcı 250, 251, 579, 593, 594, 621

Ahmed İnce 585

Ahmed Midhat Efendi 312, 313

Ahmed Nâmıkî Câmî 342

Ahmed Râşid Özyaka 132, 134, 137, 138, 139, 140, 453, 534, 543, 556

Ahmed Said Fârûkî 49, 368

Ahmed Şekerci 350, 594

Ahmed Tengüz 252, 580
Ahmed Tokçabalaban (Sarraf Ahmed) 149, 386, 444, 525, 543, 544
Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî 103, 398
Akhisar 128, 131, 132, 138, 139, 146, 148, 164, 221, 245, 255, 380, 452, 453, 456, 535, 542, 543, 548, 562, 567
Aksekili Hamdi (Bkz. Hamdi Akseki) 190, 421
Alâaddin Efendi (Molla) 66, 403, 544, 545
Alâaddin Ohinî 119, 266, 545, 639
Ali Beşışık 462, 556
Ali Efendi (Âbidin Bey'in çırağı) 542
Ali Efendi (Çilingir) 545
Ali Efendi (Süleymaniye İmamı) 136
Ali Ersin 545
Ali Fuad Bey (Veznedar) 263, 264, 545
Ali Gökkaya 145, 378, 612
Ali Haydar Efendi (Ahıskalı) 123, 200, 207, 264, 545, 546, 552, 587
Ali Haydar (Seyyid) 86, 520, 530
Âli Paşa 277
Ali Rıza (İmam) 15, 22, 47, 48, 390
Ali Rızâ Tapdık 546
Ali Sezer 450, 451, 464, 474
Ali Ulvi Kurucu 613, 614
Alman Lisesi 551
Almanca 260, 355, 458, 538, 577, 578, 613
Almanya 262, 285, 512, 538, 559, 577, 595, 596, 600, 607, 611, 612
Altınkum 192, 193, 382, 651
Altıntepe 253, 268, 547
Âmentü Şerhi 170, 309
Anadolu Kavağı 192, 382, 558, 559, 580
Anadoluhisarı 444
Ankara 7, 11, 16, 44, 63, 86, 89, 100, 101, 105, 108, 120, 139, 143, 144, 150, 151, 152, 154, 156, 158, 160, 177, 188, 204, 208, 219, 221, 223, 225, 235, 245, 246, 257, 260, 265, 273, 279, 285, 286, 288, 292, 302, 311, 314, 336, 340, 341, 344-348, 353-357, 360-362, 382, 387-389, 390, 394, 397, 403, 405, 407, 411, 413, 422, 426, 429, 430, 435, 436, 441, 449, 450, 479, 481, 493, 494, 511, 516-519, 522-525, 531, 532, 538, 543, 544, 547, 550, 551, 555, 560, 565, 572, 577, 580, 583, 584, 587, 596, 603, 611, 612, 614, 619, 620, 623, 625-627, 630, 640-642, 647-649
Arab Câmi 119, 449, 585, 594
Arab Hoca (Hâfız Bekir Efendi) 191
Arabistan 67, 68, 109, 532, 599
Arafat 65, 254
Arapça (Arabî) 4, 16, 24, 27, 43, 50, 54, 65, 67, 78, 87, 93, 107, 113, 120, 123, 124, 126, 127, 153, 168, 169, 184, 191, 208, 239, 240, 245, 253, 279, 286, 305, 306, 315, 317, 347, 378, 389, 398, 405, 437, 439, 443, 447, 450, 455, 458, 459, 462, 464, 467, 472, 473, 475, 476, 482, 491, 492, 515, 537, 538, 552, 555, 565, 566, 577, 578, 580, 583, 590, 604, 613, 646, 650Ârif Hikmet Bey 102
Ârif Mihnetî 381
Arvas 5, 12, 15, 24, 27, 28, 32, 34, 36-38, 50, 67, 99, 176, 202, 243, 271, 272, 364, 368, 369, 373-375, 395, 396, 405, 418, 423, 424, 439, 440, 478, 482, 485, 486, 489, 491-498, 503, 505, 506, 508, 511, 561, 563, 604, 616, 617, 624, 627-630, 632-635, 639-641
Arvas Câmii 27, 243, 488, 495, 496, 560, 628
Arvas Medresesi 32, 67, 270, 306, 403, 493, 505, 506, 559, 560, 624, 625, 627, 632
Âsaf Ataseven 600
Âsaf Bey 546
Âsaf Hamzalay 561
aşçılık 175, 527
Asiye Hanım (Hasan Hâfız'ın kızı) 255, 542
Âsım Mütercim) 306, 312
Âsım (Seyyid) 515, 517, 518
Atâullah Efendi (Şeyhülislâm) 353
Avâmil 169, 305, 306, 336, 347, 377

avlanmak 175, 200
Avrupa 26, 204, 229, 254, 262, 278, 325, 339, 555, 569
Ayasofya Câmii 16, 115, 191, 267, 276, 294, 339, 366, 527, 544, 591
Aydın Arvasi (Seyyid) 513, 530, 531, 631
Âyetülkürsî 173, 185, 246, 320, 456, 549
Ayşe Hanım (Abdülhakîm Efendi zevcesi) 53, 75, 439, 440, 446, 478, 480
Ayşe Hanım (Ma'sum Efendi zevcesi) 199, 513, 514, 630, 640
Azrâil (Şeyh) 36, 439, 639

B

Babanzâde Naim 190, 207
Bağdad 18, 22, 42, 45, 75, 186, 271, 274, 281, 338, 381, 482, 484, 485, 486, 488, 489, 492, 516, 553, 563, 614, 640
Bağlum 16, 154-161, 363, 398, 422, 423, 424, 429, 430, 431, 433, 435, 436, 451, 452, 479, 481, 516, 518, 523, 527, 580, 585, 589, 593, 611, 612, 621, 630, 647
Baha Arıkan 92, 177
Bahaddin Birgiv 13, 148, 196, 227, 239, 240, 241, 438, 513, 591, 604, 647
banka 183, 194, 610
Başkale 5, 12, 15, 19, 20, 24, 28, 34, 38, 50, 51, 53-59, 61, 64, 69-72, 85, 136, 143, 176, 207, 217, 219, 243, 244, 247, 248, 311, 369, 424, 439, 446, 447, 477, 478, 480, 491, 499, 507-512, 514-516, 520, 521, 524-529, 533, 536, 537, 544, 583, 584, 609, 614, 624, 625, 629, 632, 634, 640
Bayezid Câmii 16, 115, 117-125, 131, 134, 138, 141, 175, 176, 188, 191, 238, 242, 253, 259, 262, 287, 288, 289, 294, 298, 299, 326, 363, 366, 369, 370, 371, 382, 384, 386, 393, 444, 450, 535, 545, 549, 558, 570, 572, 591, 592, 594, 605, 615, 654
Bayram Hoca 547
Bebek 210
bedî 24, 29, 118
Bedriye Hanım 143, 145, 146, 156, 157, 161, 162, 199, 219, 225, 268, 378-381, 440-443, 519, 568, 589, 606
Begavî 305
Behik Bey (Bkz. Süheyl Üçışık)
Bekir Sıtkı İzmirli 247, 547
Bektaşîlik 454
belâgat 24, 52, 89, 118, 128, 169, 377, 447, 450, 521, 522, 556
Benim Dinim 279
Berekât 11, 170, 294, 311, 458
Beşiktaş 104, 116, 296, 357, 449, 534, 543, 587, 600, 605, 606
beyân 24, 29, 390
Beyaz Hoca 154, 156, 158, 585
Beyazkum 192
Beydâvî 117, 119, 120, 122, 169, 200, 307, 407, 447, 449, 450, 459, 475, 540
Beylerbeyi 170, 191, 192, 236, 237, 378, 379, 450, 460, 531, 534, 570, 571, 585, 590, 594, 603, 618
Beylikahırı 105
Beyoğlu 16, 116, 119, 121, 148, 169, 202, 250, 294, 304, 326, 384, 448, 449, 516, 546, 549, 555, 590, 596
Beyrut 63, 66, 67, 68, 197, 503
bezir 36, 53, 243
bid'at 95, 109, 124-127, 163, 173, 177, 184, 187, 269, 271-273, 287, 289, 390, 496, 501
Birgivî Vasıyetnâmesi 170, 309
Birinci Şube 131
Bitlis 62, 71, 74, 82, 209, 242, 265, 270, 365, 404, 412, 488, 492, 493, 495, 505, 506, 518, 537, 538, 559, 573, 604, 626, 640
Boğaziçi 192, 369, 564, 572, 594
borç 34, 76, 178-181, 184, 266, 344, 357, 461, 565, 606, 607, 609
Boşnak 210, 456, 590, 610, 615, 653
Bostan İskelesi 89, 120, 121, 186, 267
Buharalı Hacı 547
Burhan Toprak 276, 284, 547, 598
Bursa 78, 150, 236, 242, 250, 264, 279, 413, 440, 462, 484, 488, 546, 570,

577, 619, 624
Büyük Doğu 93, 190, 402, 596, 597, 644
Büyük Kapı 388, 597

C-Ç
Cafer Efendi (Diken) 145, 146, 547, 641, 642
Ca'fer Sâdık (İmam) 22, 47, 48, 406, 419, 484
Cağaloğlu 259, 544, 563, 577
Câliyetü'l-Ekdâr 185, 186, 470, 471, 476
el-Câmi'ül-Ezher 33, 208, 327, 484, 489
Câvide Hanım 480, 553
Cebrâil aleyhisselâm 30, 321
Celâleddin Ergör 542
Celâleddîn-i Rûmî 187, 191
Celâl Hoca (Ökten) 242
Celilzâde 73, 74, 483, 488
Cemal Efendi (Seyyid) 86, 106, 143, 186, 345, 367, 454, 522, 526, 527, 548, 585, 688
Cemal Gürmen 548, 603
Cemal Gürsel 449
Cemil Arvas (Seyyid) 243
Cemil Yücemen 551
Cennetî Hanım 69, 70, 374, 630
cer hocası 52
Cerîde-i İlmiyye 87
Cevad Bey (Yücemen) 166, 187, 203, 216, 250, 253, 268, 269, 275, 290, 314, 334, 350, 449, 452, 454, 517, 543, 547, 549, 550, 551, 610, 618
Cidde 63, 66, 68
cifr 410
cihâd-ı ekber 336, 337, 339, 340
cihâd-ı mukaddes 336
Cihan Harbi (I) 36, 52, 80, 79, 143, 163, 233, 400, 405, 406, 483, 497, 502, 512, 538, 543, 545, 604, 605, 618, 625, 634, 635, 646
Cihan Harbi (II) 46, 233, 260, 262, 285, 315, 359, 565, 597, 646
cumhuriyet 223, 267, 285, 395, 396, 399, 413, 414, 528, 529, 537
Cumhuriyet gazetesi 132, 303, 323
Cüzeyrî (Molla) 195, 196, 200, 364, 366, 584
cüzzam 289, 515, 518
Çal (Çukurca) 163
Çatak (Şatak) 71, 496, 505, 528, 639, 648
çay 97, 192, 194, 198, 201, 202, 203, 224, 227, 241, 246, 248, 250, 255, 266, 276, 285, 289, 330, 333, 334, 341, 369, 382, 407, 456, 459, 467, 471, 474, 559, 564, 599, 600, 645
Çeştiyye (Çeştî) 15, 31, 47-49, 67, 389, 496, 497, 509
çile 27, 28, 649
Çölemerik 59, 490, 508, 521, 528

D
Dârülfünûn 136, 278, 279, 447, 526, 538, 564, 587, 591, 596
Dârü'l-Hikmeti İslâmiyye 405, 414
Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri 86, 88, 405, 543
Dârüşşafaka 171, 232, 254, 255, 268, 274, 275, 381, 382, 383, 565, 581, 582, 588, 592, 595, 610, 611, 615
Delâilü'l-Hayrât 185
Demir Hâfız (Mehmed Ünar) 184, 299, 525
dıfk 205
Dilbercihan Hanım 510, 523 647
Dilrübâ Hanım 126
din dersi 16, 111, 297, 300, 454
diş kirası 104
Divan-ı Cüzeyrî 195, 196, 200, 364, 584
divan-ı harb 16, 116, 132, 133, 135, 137-139, 614
Divan-ı Mevlânâ Hâlid 64, 128, 129, 185, 200, 303, 305, 307, 317, 419, 477, 590
Divan-ı Ömer bin Fârıd 200
Diyânet İşleri Reisliği 12, 111, 116, 136, 267, 288, 351, 449, 454, 543
Diyarbekir (Diyarbekr) 22, 44, 63, 168, 195, 267, 276, 292, 365, 368, 443,

483, 487, 488, 567, 582, 588
dizanteri 157
Doğubayezid (Bayezid) 12, 31, 32, 63, 64, 66, 80, 378, 405, 501, 502, 503, 505, 506, 565, 649
Dursun Efendi (Oflu) 551, 552, 690
duş 220
Dürr-i Yektâ 170, 309

E

ebced 68, 410, 523
Ebû Hanîfe 61, 184, 261, 266, 313, 452
Ebu'l-Abbas Mürsî 169
Ebussuud Efendi 78, 106, 118, 120, 248, 354
Ebussuud Tefsîri 117, 118, 120, 407, 450
Ecdâd-ı Peygamberî (Ecdâd-ı Nebî) 91, 93, 671
Edhem Güler 552
Edhem Kuloğlu 480, 553
Edirnekapı 120, 160, 171, 279, 280, 302, 329, 360, 385, 386, 444, 451, 531, 562, 571, 573, 574, 587, 599, 610, 630, 644, 654
Efgânî 208, 277, 327, 405
Ege (vapuru) 146
ehl-i beyt 181, 182, 490, 495, 520, 575, 629
Ehl-i sünnet 95, 124, 207, 211, 262, 271, 279, 310, 322, 327, 328, 347, 363, 392, 399, 403, 404, 414, 417, 429, 430, 456, 457, 472, 500, 543
Elbak 58, 507, 508, 509, 512, 515, 521
elektrik 145, 282, 283, 284, 457, 553, 612, 647
Elmalılı Hamdi 287, 288, 351, 352
Emâlî Kasîdesi 305, 306, 619
Emin Efendi (Seyyid, Bayezidli) 64, 502
Emin Efendi (Seyyid, Fehim oğlu) 32, 34, 35, 37, 66, 67, 68, 69, 70, 80, 270, 283, 374, 405, 495, 567, 604, 624, 632, 635, 664
Emine Hanım (Mekkî Efendi zevcesi) 85, 220, 224, 442, 452, 454, 514, 531, 646, 647
Emine Hanım (Şâkir Bey zevcesi) 144, 441, 548, 641
Emin Garbi Arvas (Seyyid) 11, 13, 94, 107, 140, 150, 151, 153, 157, 158, 160, 161, 165, 174, 190, 209, 242, 248, 249, 281, 408, 409, 479, 486, 487, 492, 494, 495, 499, 514, 537, 549, 581, 585, 619, 620, 621, 625, 629, 630, 640
Emin Şanlı 271, 563
Emirgân 250, 382, 513, 580, 620, 642
emsile 169, 305, 306, 377, 458
Ender Arvas (Seyyid) 14, 350, 639
Enver Bey (Berber) 125, 198, 260, 263, 280, 384, 459, 535, 547, 553, 554, 556, 582
Enver Bey (Polis) 260, 286, 554, 555, 559
Enver Ören 11, 13, 53, 149, 234, 251, 402, 404, 457, 472, 527, 566, 578, 618, 621, 655, 683
Enver Paşa 278, 339
erbaîn 27, 28
Erbilli Es'ad Efendi 132-134, 136, 137, 281, 398, 408
Ercümend Arvas (Seyyid) 14, 247, 270, 376, 630
Erenköy 11, 93, 133, 134, 281, 352, 450, 469, 550, 572, 591
Erzincan 88, 160, 200, 238, 362, 363, 450, 458, 464, 469, 470, 536, 544, 577, 582, 592, 639
Eshâb-ı Bedr 185
Eshâb-ı Kehf 195, 591
Eshâb-ı Kirâm 110, 124-126, 342, 420
Eshâb-ı Kirâm Risâlesi 91, 93, 124, 125, 279, 672
Eshâb-ı Kirâm (kitabı) 90, 93, 232, 233, 236, 277, 388, 391-394, 455, 504, 578
Eskişehir 6, 15, 77, 177, 345, 350, 403, 437, 478, 608, 609
Esmâ Hanım (Abdülhakîm Efendi zevcesi) 143, 197, 220, 223, 225, 437-440, 446, 477, 478, 510, 530, 593
Esmâ-i Hüsnâ Şerhi 91
evkaf 52, 57, 58, 78, 81, 85, 288, 521, 556, 604

Evyap Şirketi 540
Eyüb Necati Perhiz 351
Eyüp Sultan 16, 78, 81, 85, 108, 115, 121, 140, 143, 144, 164, 191, 218, 225, 242, 256, 266, 267, 269, 300, 301, 324, 335, 383, 438, 440, 447, 452, 484, 526, 540, 552, 576, 578, 596, 600, 606, 642, 654

F

Fahreddin Kerim Gökay 79, 455
Fahreddin Râzî 30, 261, 437
Fahreddin Tacar 253
Fahreddin Zaimoğlu 555, 578
Fahri Duran 450
Fahri Efendi (Ilgaz) 534, 556, 557, 558
Fâideli Bilgiler 309, 394, 578
Fâik Taşçı 517, 558, 559
Fakih Tinisî 364, 375, 559, 560, 640
Fârıka Hanım (Seyyide) 13, 125, 196, 219, 224, 250, 252, 255, 260, 267, 268, 274, 276, 291, 437, 438, 441, 443, 444, 462, 480, 517, 518, 523, 524, 542, 578, 581, 611, 612, 654
Faruk Işık (Seyyid) 86, 131, 143, 147, 150-158, 161, 199, 216, 235, 275, 362, 436, 447, 453, 466, 481, 513, 515-518, 523, 530, 551, 558, 561, 586, 604, 620
Faruk Koca 260
Fâtih Câmii 16, 106, 115, 118, 208, 329, 330, 340, 341, 393, 450, 459, 460, 472, 474, 475, 566
Fâtiha 49, 69, 82, 95, 97, 117, 118, 156, 157, 163, 164, 197, 234, 320, 408, 410, 423, 424, 469
Fatin Gökmen 262, 522
Fazlı Molla 219, 220, 222, 223, 224, 227, 303, 358
Fehim Arvâsî (Seyyid) 9, 15, 18, 19, 21, 27-29, 31-39, 41-43, 47, 49-51, 67-70, 76, 90, 100, 101, 107, 131, 140, 145, 161, 163, 165, 171, 175, 199, 200, 202, 203, 234, 243, 245, 265, 283, 284, 322, 323, 332, 367, 368, 374, 389, 393, 395, 403, 405, 406, 408, 410, 411, 418, 419, 433, 434, 439, 440, 446, 447, 478-480, 485, 492, 493, 495-497, 502-507, 509, 511, 512, 519, 520, 522, 526, 536, 538, 539, 559, 563, 567, 580, 604, 616, 619, 621, 622, 624, 627-632, 634-639, 641, 648-650, 652, 657-660, 688
Fehim Efendi (Tüfekçizâde) 163, 648
Fehmi Efendi (Seyyid) 245, 633, 635
Fehmi Efendi (Ülgener) 88, 118, 207, 289, 610, 667
Feraşin 71, 489, 490
Ferid İkiışık 542, 561
Fethullah Verkanisî 62, 270, 545, 604
Fevzi Kahraman 481
Fevzi Paşa (Çakmak) 104, 276, 360, 547, 555, 613, 614, 627, 628
Firûzâbâdî 30, 312
Florya 192
Fransa 183, 285, 547, 563, 569
Fransız 60, 80, 210, 254, 263, 284, 285, 315, 396, 398, 447, 509, 547, 549, 565, 577, 578, 596, 613,
Fuad Bey (müezzin) 561
Fuad Bey (Özyaka) 148, 569, 627
Fuad (müddei-i umumî) 135, 138
Fuzûlî 200
Füsûs 88, 190, 191, 587
Fütûhât 190, 191

G

Galata Köprüsü 120, 126, 287, 302, 345, 357, 549
Gâlib Hamzalay 192, 281, 376, 561
Gavsî Bey (Şevket Gavsî) 195, 294, 418, 644
Gazi Usta 160
Gevaş 32, 439, 504, 528, 561, 580, 621, 622, 624, 626, 630, 631, 632, 634, 636, 639
Gever (Yüksekova) 20, 45, 59, 71, 73, 163, 521, 529, 582, 649, 650
Gevhernevin 248
Gönenli Mehmed Efendi 211, 535

Gülek Eczânesi 75
Gülhâne 247, 322, 325, 326, 333
Gülistân 458, 473
Gülsüm Hanım (Seyyide) 11, 13, 440, 454, 479, 512, 523, 580, 581, 621
Gümüşhanevî Tekkesi 88, 109, 118, 124, 207, 273, 290, 386, 398, 534, 544, 552, 589, 610, 616

H

Habîbül'l-Hak el-Fermulevî 433
Hâbil Bey 13, 93, 106, 109, 134, 160, 165, 171, 175, 205-207, 234, 246, 249, 259, 263, 264, 266, 269, 275, 280, 286, 289, 290, 361, 380, 474, 531, 533, 562, 585, 593, 610
Hacı Bayram 151, 156, 157, 519
Hacı Hasan (Yağlılı) 648, 649
Hacı Ömer (Abdovanlı) 25, 26
Hacı Şeref 271, 563, 627
Hacı Veyis 271, 563
Hadîs-i Erbaîn 103
Hafid Arvâsî (Seyyid) 256
Hâfız Ali Efendi (Üsküdarlı) 191
Hâfız-ı Şîrâzî 188
Hâfız Şaban 144
Hakan Yavuz 402
Hak Dini Kur'an Dili (Elmalılı Tefsiri) 288, 351, 352
Hakikat Kitabevi 49, 93, 119, 185, 306 397, 419, 578
Hakkâri 19, 42, 46, 54, 55, 57-59, 62, 63, 70, 73, 75, 76, 80, 81, 88, 163, 195, 389, 400, 406, 447, 478, 486-492, 497, 498, 506-509, 513, 515, 516, 521, 522, 528, 580, 621, 648
Hak Sözün Vesîkaları 578
Hâlidiyye 241, 332
Hâlid Bâkır 192, 195, 201, 202, 242, 326, 369, 382, 387, 533, 563, 564, 578, 581, 595, 644, 652,
Hâlid Özçakır 219-221, 223, 226
Hâlid Turhan 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 245, 273, 564, 565, 566, 584, 643
Halife Derviş 32, 33, 34, 634
Halil Özyaka 567, 569
Halil Siirdî (Es'irdî) 30, 323, 505
Halime Ayşe Hanım 481
Haluk Acar 197, 273, 572
Hamdi Akseki 190, 277, 421, 519, 542, 543
Hamdi Efendi (Müftü) 567
Hamdi Hayran 527
Hamdi Yücel 253
Hamid Algar 85, 398, 399, 400
Hamîdiyye Alayları 59, 511, 580
Hamîdiyye Câmii 65
Hamîdiyye Medresesi 5, 54, 55
Hamid Paşa (Şeyh) 20, 50, 51, 58, 61, 75, 85, 101, 199, 243, 510-515, 520, 522, 530, 580, 619, 625, 626, 630, 640, 647
Hamse 188
Hano Hanım 20, 511, 515, 525
Harb-i Umumî (Bkz. Cihan Harbi I)
Hasan Efendi (Seyyid Abdülhakîm amcası) 36, 59, 75, 85, 101, 440, 510, 513, 515, 520, 523
Hasan Efendi (Seyyid Fehim oğlu) 9, 100, 163, 365, 621, 622, 626, 631
Hasan Fevzi Sezginer 442, 567, 568, 581
Hasan Hâfız (Özyaka) 131, 132, 134, 137, 139, 140, 148, 232, 255, 452, 533, 542, 543, 567-569, 593, 605, 627
Hasib Efendi (Şeyh) 384, 386, 387, 544
Hasib Üçışık 143, 249, 270, 273, 527, 556, 570, 576, 592, 599
hatm-i hâcegân 35, 47, 95, 97, 99, 101, 110, 163-165, 186, 273, 311, 528, 534, 536, 556, 568, 583, 621, 622, 624, 629, 630, 633, 648
hatm-i kebîr 163, 164, 556
hatm-i sagîr 40, 163, 164
Hayati Çiftlik 472, 637
Hayreddin Perk 242
Hayri Aytepe 286, 356, 531, 571
Hayri Bey 572

Hayri Efendi (Şekerci) 134, 137, 572
Hayrullah Duruk 572
Hayyat Vehbi (Terzi Baba) 200
Hazret-i Hasen (İmam-ı Hasen) 18, 42, 204, 482
Hazret-i Hüseyn (İmam-ı Hüseyn) 18, 22, 91, 93, 125, 279, 482
Hazret-i Îsâ 275
Hazret-i İsmail 503
Hazret-i Muâviye 124, 312
Hırka-i Saâdet 6, 102, 103
Hırka-ı Şerif 119, 335, 336, 490, 550
Hicaz 33, 44, 49, 63, 262, 265, 311, 338, 368, 482, 486, 487, 488, 495, 526, 554, 567, 588, 622, 636, 645
Hikmet Eren 572
hilâfet (şeriatta) 44, 56, 108, 322, 338, 340
hilâfet (tasavvufta) 15, 27, 28, 35, 42, 49, 50, 59, 67, 81, 90, 109, 110, 134, 162-164, 296, 393, 486, 489, 505, 511, 545, 587, 632, 633-635, 645
hilâfet-i mukayyede 162, 634
hilâfet-i mutlaka 162, 634
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 105, 106
hile-i şer'iyye 295
Hilmi Acar 273, 275, 280, 436, 572, 573
Hilmi İmre 174, 572, 608
Hilmi Işık 11-13, 16, 26, 35, 37, 38, 43, 46, 56, 76, 78, 90, 92, 93, 104, 106, 108, 109, 122, 124, 127, 131, 132, 140, 142, 149, 150, 152, 155, 160, 161, 165, 169, 171-173, 175-177, 186, 188, 191-194, 196, 198, 201, 202, 204-206, 208, 209, 211, 228, 229, 232-237, 239, 242, 252, 257-266, 268, 269, 271, 272, 275-277, 280-282, 284, 286-294, 296, 306, 310, 311, 316, 318, 320, 323, 324, 328, 337, 342, 347, 348, 352, 357, 362, 363, 388, 390-404, 406, 407, 426-428, 434, 435, 450, 451, 453, 455, 458, 460, 462, 463, 466, 468, 477, 481, 491, 494, 504, 524, 526, 533-535, 545, 546, 552, 562, 566, 570-572, 575-578, 582, 584, 588, 590, 599, 600, 606, 609, 616, 617, 619, 628, 631, 637, 638, 642, 647, 652, 653, 655, 665, 666, 671, 677, 684
Hilmi Toros 237
Hindistan 18, 49, 50, 109, 126, 186, 187, 262, 311, 340, 397, 526, 590, 600
Hisar Câmii 147, 234
Hizan 12, 62, 266, 368, 404, 413, 439, 454, 487, 493, 506, 510, 589, 624, 630, 633, 635
Hoşab 15, 38, 161, 247, 248, 403, 480, 493, 497-500, 504, 505, 507, 508, 517, 518, 544, 545, 567
Hulki Demiray 286
Hulusi Bitlis Aktürk 421, 573
Hulusi Dörtışık 573, 574
Hüdâî 574, 575
Hürriyet ve İtilâf Fırkası 44, 208, 614, 618
Hüsam Efendi Sokağı 84, 143, 218
Hüseyin Şener 456
Hüseyn Efendi (Hâfız) 185, 191, 224, 252, 254, 289, 292, 408, 534, 574-576, 605
Hüseyn Efendi (Seyyid) 163, 560, 622-624, 628, 639, 691
Hüseyn Vâiz Kâşifî 118, 287, 311
Hüseyn Vassâf 17, 388, 389
Hüsnü Arvasi (Seyyid) 499
Hüsnü Tengüz 23, 252, 579

I-İ

Irak 15, 18, 19, 22, 24, 45, 46, 54, 74, 79, 109, 122, 133, 248, 263, 338, 390, 482, 483, 485, 495, 509, 511, 516, 574, 582, 614, 646
ıskât 178, 181, 526, 559, 609, 647
Işık Kitabevi 397, 578
Işık Şahsiyetler 401
Itzchak Weismann 400
İbni Âbidîn 126, 170, 177, 307, 309, 313, 354, 460, 463
İbni Hacer 30, 170, 191, 197, 307, 308, 353, 592
İbni Kemal 106, 176, 248, 574

İbni Teymiyye 119, 500
İbnü'l-Arabî (Muhyiddin Arabî) 88, 190, 191, 321, 500, 542, 555
İbnü's-Sakkâ 170
İbrahim Arvas (Seyyid) 16, 146, 150, 151, 154, 155, 157, 161, 278, 391, 411, 479, 487, 494, 496, 504, 512, 513, 522, 580, 620, 625-627, 630, 636, 637
İbrahim Baz 93, 388, 394, 401
İbrahim bin Edhem 48, 94, 344
İbrahim Boğalı 93, 450, 451, 464, 465
idam 6, 35, 44, 135, 137, 138, 140, 179, 272, 276, 303, 413, 505, 506, 512, 583
İdris Bitlisî 82
İdris Cebeci 211
İdris Efendi (Okur) 82
İdris Köşkü 80, 81, 82, 83, 218, 583
iğne (yapmak) 178, 654
İhlâs Holding 229, 252, 362, 404
İhsan Kemal 238, 581
İhyâ 200, 308, 440
ilmihal 170, 184, 210, 286, 309, 460, 466, 543, 578
İlyas Ketenci 13, 121, 127, 171, 173, 191, 198, 206, 224, 238, 251, 289, 381, 454, 533, 568, 581
İmam Hüseyn'in Şehâdeti Hakkında Risâle 91, 93
İmam Gazâlî 30, 119, 176, 308, 310, 406, 440
İmâm-ı Rabbânî 7, 12, 18, 27, 47, 48, 49, 50, 76, 95, 98, 109, 110, 170, 176, 186, 187, 188, 190, 270, 271, 282, 292, 294, 300, 308, 310, 311, 329, 341, 349, 368, 394, 397, 399, 400, 402, 404, 410, 458, 534, 617
İngiliz 44, 50, 60, 61, 75, 80, 263, 277, 278, 327, 328, 391, 462, 512, 546, 577, 578, 580, 613
İngiltere 183, 398, 462
İpek Palas 146, 387
İran 15, 19, 32, 42, 43, 45, 46, 50, 52, 57, 60-64, 70, 72, 79, 82, 163, 244, 249, 252, 266, 310, 400, 482, 498, 502, 508, 509, 511, 512, 515, 532, 567, 582, 625, 632, 639
İrîsân Beyleri 490, 491, 497, 498, 500, 507, 510-512, 537
irtidad 179, 352, 393
İsa Geylânî 83, 84, 140, 219
İsagoci 305, 579
İskender Bey 582
İskender Kara 384, 582
İslâm Hukukunda Cezâ 92, 177
İslâmiyette Cihâd 91, 336, 675
İsmail Çetin 266, 526
İsmail Hakkı Bursevî 311
İsmail Hakkı (İzmirli) 88, 276, 277, 592
İsmail (Hakkı) Perihanoğlu 243, 244, 247, 248, 273, 537
İsmail Sıdan 542, 569
İsmet İnönü 132, 276, 278, 334, 587, 602
İsviçre 183, 586
İşârâtü'l-Îcaz 407
işârî mânâ 410
İtikadnâme 170, 186
İttihad ve Terakki (İttihatçılar) 44, 80, 108, 133, 208, 278, 287, 340, 405, 413, 506, 546, 549, 644
İzmir 6, 16, 79, 80, 104, 128, 132, 139, 140, 145-155, 156, 157, 219, 222, 234, 255, 296, 362, 378, 387, 400, 401, 404, 408, 413, 422, 438, 441, 481, 521, 540, 545, 546, 584, 601, 603, 605, 607, 608, 620, 627, 642, 646
İzzet Arvas (Seyyid) 154, 156, 511, 513, 624

K

Kâdiriyye (Kâdirî) 15, 18, 47, 49, 67, 256, 257, 389, 396, 400, 427, 428, 485, 489, 495-497, 500, 502, 509, 574
Kadıköy İskele (III. Mustafa) Câmii 463
Kadri Akışık 607
kâğıd para 161, 178
kahve 83, 97, 115, 168, 192, 198, 203, 241, 242, 284, 289, 294, 295, 301, 325, 335, 382, 407, 467, 547, 599, 642
Kâmran İnan 506

Kâmûs (Fîrûzâbâdî) 312
Kapalıçarşı 258, 325, 382, 386, 544, 616
kapalı keşf 296
kaplama mesh 176
Karamürsel Kumaş Fabrikası 161, 205, 296, 357, 416, 448, 452, 545, 546, 572, 585, 609, 610, 630, 651, 652
Karyağdı Tekkesi 82, 218
Kaşgârî Câmii 109, 126, 127, 219, 320, 355, 641
Kaşgârî Dergâhı (Tekkesi) 6, 16, 80-82, 85, 86, 104, 108, 131, 144-146, 176, 202, 208, 209, 217-219, 225, 226, 229, 247, 264, 276, 284, 287, 293, 301, 316, 346, 370, 384, 396, 398, 399, 400, 404, 406, 438, 440, 441, 442, 453, 458, 518, 519, 524-526, 531, 536, 540, 541, 542, 545-547, 559, 567, 568, 570, 573, 581, 584, 588, 596, 600, 608, 609, 619, 642, 652, 654, 665
Kasîde-i Bürde 119
Kâsım Bağdâdî 21, 22, 482-489, 492, 494, 495, 563, 685, 686
Kâsım Arvas (Seyyid) 13, 37, 67, 69, 175, 263, 421, 537, 624, 631
Kâsım Efendi (Mele) 163, 582
Kâsım Efendi (Seyyid, Abdülhakîm Efendi biraderi) 20, 440, 511, 515
Kasım Gülek 75
Kasımpaşa 16, 116, 119, 121, 124, 247, 269, 334, 549, 580, 589, 594, 616, 646
Kastamonu Lâhikası 405, 408-412, 678-680
kaylûle 186, 197, 317, 358
kazâ namazı 20, 171, 184, 313, 555
kazâ orucu 173, 271
Kemaleddin Bey (Zihni Paşa Câmii imamı) 450, 451, 464
Kemal Erguvanlı 329, 582
Kemeraltı Câmii 147
Kemikli 227
Keşkül (Sevânihü'l-Efkâr) 92, 94, 142, 163, 178, 248, 279, 295, 388, 602, 666
kıble 67, 180, 320, 484, 610, 618
Kırşehir 154, 324, 403, 583, 649
Kısâs-ı Enbiyâ 103, 112
Kıymetsiz Yazılar 127, 348, 349, 350, 578, 675
Kızılbaşlık 124
Kibritü'l-Ahmer fî Ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber 321
Kimyâ-i Seâdet 118, 119, 310
Kireçburnu 335
Kitâbu Hulâsati'l-Vefâ fî Ahbâri Dâri'l-Mustafa 118, 119
Kiyef (vapuru) 66
kolera 75, 516
kolonya 179, 323
Konstanz 254, 595
Konya 77, 85, 257, 310, 351, 365, 375, 406, 513, 547, 553, 583, 591, 604, 611, 620, 626, 627, 630, 641, 643
Köksal Alparslan 462
Kösem Sultan 326, 327
Kubilay İlkokulu (Zafer İlkmektebi) 133
Kudüs 184, 339, 648
kulleteyn 27, 28, 72
kumar 115, 289
kurban 73, 146, 180, 227, 249, 256, 557, 603, 642
Kurşunlu Câmii 77, 478
Kuruçeşme 334, 523
Kutb Muhammed (Bkz. Muhammed Kutb)
Kuvvâ-i Milliye 546, 565
Kübreviyye (Kübrevî) 15, 47-49, 67, 389
Küçük Hüseyin Efendi 565, 608
Küfr ve Kebâir Risâlesi 91
Küfrevî 43, 90, 412, 649
Kürd Fahri 583
Kürdistan 19, 31, 42, 44, 54, 63, 338, 389, 396, 397, 488, 495, 508
Kürd Teâlî Cemiyeti 44, 209, 414
Kürtçe 16, 43, 46, 54, 65, 67, 157, 168, 195, 210, 267, 279, 332, 334, 367, 371, 375, 405, 447, 509, 515, 517, 521, 538, 584, 650

L
Latin harfleri 93, 120, 127, 171, 312, 313, 389, 411, 475, 487
Laz Edhem Efendi (Bkz.Edhem Kuloğlu)
Leman Hanım (Seyyide) 246
Leyla Hanım 125
Lokman Hakîm 563
lukata 183
Lütfi İkiz 245, 583
Lütfi Kırdar 144
Lütfi Uyan 450, 472, 475

M
Maarif Encümeni 107
Mâhide Hanım (Seyyide) 8, 11, 13, 16, 75, 85, 161, 167, 197, 200, 201, 406, 439, 446, 478-480, 512, 522, 530, 580, 581, 642
Mâhir İz 120
Mahmud Efendi (Afife Hanım zevci) 527
Mahmud Efendi (Seyyid, Abdülhakîm Efendi biraderi) 86, 437, 511, 513, 520, 530
Mahmud Efendi (Seyyid, Esmâ Hanım babası) 510, 515
Mahmud Ekinci 161, 196, 206, 207, 247, 250, 292, 293, 584, 637
Mahmud İnce 585, 594
Mahzenü'l-Ulûm 312
Mâide Hanım 143, 146, 199, 242, 383, 442, 443, 526, 544
Ma'lûmât-ı Nâfi'a 308, 309
Mamak 150, 344, 345, 348, 349, 351, 352, 355, 577
Mamul Hoca 567
manzûr-ı nazar-ı pîrân-ı kirâm 18, 19, 389, 431
Marifetnâme 495, 641
Marmara 192
Marmaris 364, 373, 623, 627, 629
Martin van Bruinessen 388, 395, 396, 399
Masîru 71, 72
mason 277, 327, 354
Ma'sum Efendi (Seyyid) 35, 36, 64, 67, 70, 100, 107, 157, 163, 165, 199, 265, 364, 368, 374, 375, 396, 406, 454, 479, 496, 502-504, 514, 522, 531, 537, 563, 580, 604, 619-621, 623-631, 634, 637, 640, 664
Mazhar Gürmen 548
Mazhar Osman 549, 550, 607
Mazhar Sündüs 123, 546, 587
Mazhar Tobur 235, 267, 343, 587
Mazhar Tüfekçi 365, 368, 588
Mazhar Veziroğlu 216, 250, 280, 436, 585, 586, 651
medenî kanun 146, 279, 540
Medenî Üçışık (Seyyid) 11, 13, 92, 402, 451-453, 474, 475, 478, 528, 594, 621
Medine 45, 49, 50, 65, 66, 68, 119, 120, 178, 183, 257, 278, 303, 402, 486, 526, 556, 622, 652
Medrese-i Mütehassısîn (Bkz. Medresetü'l-Mütehassısîn)
Medresetü'l-Mütehassısîn 16, 86-89, 100, 103, 108, 109, 111, 118, 190, 207, 277, 403, 411, 543, 551, 552
Mefâtihü'l-Cinân 118
Mehdî 259, 266, 417, 472, 592
Mehmed Âkif (Ersoy) 277
Mehmed Efendi (Hâfız) 236, 237
Mehmed Efendi (Hâfız Vehbi Hoca) 280, 436, 544, 588, 589,
Mehmed Emin Tokadî 176, 308
Mehmed Enginsu 146, 147, 608
Mehmed Gençay (Mehmetçik) 193, 382, 579, 588
Mehmed İnce 585, 589, 594
Mehmed Oruç 228
Mehmed Şekerci 13, 92, 145, 149, 161, 169, 196, 226, 236, 285, 292, 377, 534, 589, 621, 652, 677
Mehmed Şevket Eygi 403
Mehmed Üçışık (Seyyid) 14, 453, 468
Mehmed Uzunoğlu 589
Mehmetçik (Bkz Mehmed Gençay)
Mejingir 236, 237

Mekke 15, 21, 33, 43, 48, 49, 50, 64, 66, 68, 81, 83, 178, 179, 262, 278, 303, 307, 484, 630, 639
Mekkî Efendi (Seyyid, Üçışık) 8, 11, 16, 27, 86, 92, 93, 101, 118, 128, 143, 149, 155-158, 160-162, 167,197, 203, 205, 220, 224, 239, 252, 253, 259, 286, 290, 296, 378, 397, 390, 404, 406, 407, 416, 439, 443, 446-477, 480, 514, 518, 522, 523, 527, 531, 532, 537, 541-543, 551, 568, 569, 571, 577, 578, 590, 592, 609, 617, 631, 637, 646, 647, 652-654, 661, 680-684
Mektûbât 7, 27, 34, 49, 95, 98, 110, 170, 171, 186-190, 192, 200, 270, 282, 287, 292, 308-310, 329, 340, 345, 348-350, 397, 400, 534, 578, 599, 608
Menemen 6, 16, 116-118, 125, 130-140, 142, 143, 145, 233, 321, 380, 397, 413, 445, 456, 535, 543, 565, 569, 572, 593, 599, 606, 644, 668, 669, 672
Meryem Hanım 20, 46, 510, 511, 515, 530
Meş'arü'l-Haram 65
Mescid-i Nebevî 26, 556
Meserret Oteli 147, 148, 149, 379
meşîhat (şeyhlik) 68, 81, 84, 389, 390
Meşîhat (Şeyhülislâmlık) 58, 74, 75, 84, 85, 87, 88
Mesnevî 35, 186, 187, 246, 257, 345, 522, 526, 540, 635
Meşrutiyet 84, 86, 107, 266, 276, 407, 413, 502, 521, 532, 648
mest 175, 199, 205, 341, 534, 570, 592
metn-i lügat 24
Mevâhibü'l-Ledünniyye 319
Mevâkib 118, 287
Mevlânâ Hâlid Divanı (Bkz. Divan-ı Mevlânâ Hâlid)
Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî 31, 32, 42, 47, 64, 76, 90, 129, 170, 185, 200, 232, 294, 300, 303, 305, 307, 309, 311, 317, 372, 389, 397, 419, 466, 470, 477, 498, 590, 645
mevlid 89, 91, 181, 207, 220, 269, 290, 294, 324, 452, 501, 520, 589
Mevlid-i Şerif Okumanın Meşruiyetine Dair Risâle 269
Meyer Lexicon 355
mezar taşı 21, 37, 43, 320, 347, 477, 628
Mısır 33, 63, 66, 103, 109, 120, 122, 321, 327, 328, 343, 443, 484, 488, 491, 614
Mızraklı İlmihal (Miftâhü'l-Cenne) 170, 309, 460
Miftâhu'n-Necât 342
Miftâhü'l-Kenz 200
Mir'at-ı Kâinât 170, 312
Moda 586, 595
Moğol istilâsı 482, 488, 489
Molla Câmî 58, 192, 310, 439, 475
Molla Muhammed Emin 64, 502
Muallaka-ı Seb'a 566
Muhammed Ali Paşa 327
Muhammed Kutb (Seyyid, Kutb Muhammed) 21, 418, 487-497, 635
Muhammed (Seyyid, Abdülhakim Efendi dedesi) 15, 21, 22, 390, 391, 442, 443, 498, 503, 507-511, 513, 514
Muhib Işıklar 92, 143, 185, 186, 192, 195, 226, 542, 589, 590, 609
Muhyiddin Arabî (Bkz. İbnü'l-Arabî)
Muhyiddin Efendi (Seyyid) 15, 21, 390, 510, 514, 537
Muhyiddin Efendi (Terzi) 201, 205, 252, 253, 590, 591
Murad Münzevî 176, 310, 311
Murtaza Efendi 16, 81, 83, 206, 217, 218, 301, 346
musâfaha 251
Mustafa Barçın 591, 592
Mustafa Durmuş 92, 160, 452
Mustafa Efendi (Halife) 15, 20, 21, 395, 510-511, 530-532
Mustafa Efendi (Hocapaşa İmamı) 241
Mustafa Efendi (Terlikçi) 192, 534, 556, 570, 592
Mustafa Fevzi (Manisalı) 277, 569
Mustafa Güneş 460, 571
Mustafa Kalkıcı (Mustafa Kaptan, Laz Mustafa) 132, 134, 137-139, 161, 164,

207, 250, 533, 562, 568, 580, 593, 652
Mustafa Kanar 8, 13, 268, 273, 383, 592, 593, 610
Mustafa Kıbrıslı 252, 259, 292, 457, 576, 617
Mustafa (Muğlalı) 132, 137, 139
Mustafa Sabri Efendi 78, 87, 103, 207, 208
Mustafa Şekerci 357, 589, 594, 595
Mustafa Tekin 402
Mustafa Usta 594
Musul 6, 15, 22, 54, 61, 63, 71, 73, 74, 75, 85, 146, 263, 295, 437, 440, 477, 482, 483, 488, 489, 510, 513, 516, 521, 539, 540, 580, 614, 649
Mutavvel 26, 52, 439
Muteber Hanım (Seyyide) 85, 220, 452, 514, 531, 647
Mübeccel Nâmık 126
Müküs (Bahçesaray) 24, 32, 35, 36, 50, 58, 71, 163, 365, 375, 439, 491-493, 505, 508, 527, 530, 538, 539, 559, 560, 563, 585, 624, 627, 630, 632, 635
mülaj 326, 563, 564
Münib Efendi (vâiz) 294
Münir Bey (Üçışık) 8, 16, 27, 37, 85, 157, 161, 204, 220, 289, 291, 292, 300, 332, 390, 412, 439, 446, 453, 454, 462, 478, 480, 481, 542, 553, 578
mürşid-i kâmil 81, 103, 109, 110, 162, 177, 261, 265, 304, 393, 404, 408, 421, 535, 539, 552, 553, 604
Müsâmerât 190

N

Naci Uluer 152
Nâil Zâhir Sezermen 594
Naime Hanım (Seyyide) 161, 510
Nakşibendî (Nakşibendiyye) 15, 34, 41, 49, 66, 67, 81, 85, 89, 90, 101, 118, 128, 132, 163, 186, 187, 271, 310, 311, 332, 341, 369, 389, 390, 395-400, 402, 404, 419, 427, 428, 436, 496, 500, 506, 538, 545, 552, 558, 601
Namaz Risâlesi 124, 671
Nâmık Bulut 254, 594, 595
Nasturî 39, 46, 71-73, 507, 509, 614
na't 186, 200, 590
Nazife Hanım (Seyyide) 86, 525-527
necâset 179, 183, 323, 353
Necâti Çabar 8, 206, 384, 595
Necati Efendi (Dumlu) 290
Necib Bey 598
Necib Fâzıl 16, 90, 93, 94, 107, 156, 158, 167, 168, 170-172, 175, 190, 199, 203, 207, 208, 212, 216, 233, 234, 237, 240, 257, 258, 264, 265, 275, 278, 281, 288, 289, 291, 323, 332, 378, 388, 395-398, 400, 401, 403, 415, 417, 425, 441, 526, 534, 547, 581, 590, 596, 597, 609, 611
Necmeddin Arvas (Seyyid) 161, 246, 510, 622
Necmeddin Efendi (Sofu Baba oğlu) 99, 101, 163, 666
Necmeddin Tâceddin 409, 534, 556, 557, 598
Nedim Bey 255, 280, 350, 532, 599
Nediruk 72, 507
Nefise Hanım (Behik Bey zevcesi) 452, 569
Nefîse Sîret Hanım 578, 654-655
Nehcü'l-Enâm 200, 210, 211
Nehri 12, 20, 24, 28, 39, 42-46, 493, 495, 505, 509, 510, 512, 530, 582, 632, 634, 649
Nene Hanım 58, 117, 155, 162, 199, 212, 220, 223, 225, 227, 250, 264, 290, 323, 332, 374, 440, 511, 515, 518, 519, 529, 604, 612, 620, 641
Nesib Üçışık 249, 273, 571
Nesîbe Hanım (Seyyide) 161, 199, 512, 513, 523
Nevevî 29, 30, 91, 306, 439
Nevzad Işık (Seyyid) 13, 86, 126, 151, 152, 200-224, 235, 268, 274 293, 517, 551, 587, 606
Nevzer Hanım 13, 568, 581
Nihat Azamat 388
Nihat Külte 253, 534, 558, 599, 600

Nimet Işık 86, 161, 515-517, 558, 604
Nimetullah Arvas (Seyyid) 403
Nimetullah Tefsiri 117, 118, 410
Nimetullah vapuru 66
nişan yüzüğü 359
Nişancızâde 170, 312
Niyazi Alpay 600
Niyazi İnalman 238, 600
Nizâmeddin Efendi (Seyyid) 35, 36, 364, 365, 367-369, 371, 487, 581, 625, 626, 631, 636, 637, 640, 641
Norduz (Gürpınar) 71, 629, 635
Nureddin Efendi (Çarkçı, Nuri Öget) 92, 122, 148, 149, 323, 423, 601, 602
Nureddin Efendi (Kiğı müftüsü) 536
Nureddin Efendi (Seyyid) 154, 498, 509, 511, 514
Nuri Efendi (Bolulu Hâfız) 73, 122, 148, 191, 269, 553, 600, 602, 603
Nuri Korman 600, 601
Nuri Şekerci 148, 245, 543, 548, 602, 603, 627
Nurşin 61, 62, 266, 639

O-Ö

O ve Ben 94, 107, 158, 168, 170, 172, 175, 190, 199, 203, 208, 212, 233, 234, 258, 275, 278, 281, 289, 292, 323, 332, 388, 396, 597, 609
Okyanus 312
Orhan Karmış 158, 481
Orhan Özen 160
Osman Ağa Câmii 16, 116, 119
Osman Ağaoğlu 198, 559
Osman Bölükbaşı 583, 648
Osman Çavuş 603
Osman Efendi (Tenekeci) 170, 603
Osmanlı 11, 18, 33, 44, 52, 60, 61, 81, 82, 84, 85, 90, 102, 105-108, 201, 209, 218, 295, 300, 326, 327, 340, 410, 411, 413, 458, 472, 485, 488, 490, 493, 498, 508, 508, 517, 520, 530, 533, 587, 613, 618, 621, 648, 649, 652, 655
Osman Nuri Kepenekoğlu 255, 256
Ömer Azmi Sarımurad 270, 603, 604
Ömer Efendi (Akhisarlı) 568-570
Ömer Efendi (Başkaleli) 244
Ömer Lütfi Taşçıoğlu 517, 604
Ömer Öztürkmen 604, 605
Ömer Rıza Doğrul 277
Ömer Ziyâeddin Dâğıstânî 88, 103, 207, 399, 544

P

Paris 74, 284, 285, 315, 397, 398, 509, 596
Pervâne Hanım 126
piyango 289
Piyer Loti 82, 284, 294, 301, 335, 373, 442, 557, 600

R

Râbia Hanım (Abdülhakîm Efendi kızkardeşi) 511, 532
Râbia Hanım (Ali Bey zevcesi) 118, 545
râbıta 41, 42, 89, 90, 95-98, 100, 101, 110, 164, 176, 232, 243, 280, 311, 332, 350, 395, 480, 500, 501, 549, 574, 599, 609
Râbıta-ı Şerîfe 16, 89, 90, 91, 93, 132, 165, 299, 329, 390, 391, 569, 597, 649
Râbıta Risâlesi (Bkz. Râbıta-ı Şerîfe)
radyo 250, 294, 382, 389, 532
Râşid Efendi (Sahaf) 121
Râşid Efendi (Bkz. Ahmed Râşid Özyaka)
Râsih (Tayşi) 295, 296
Rauf Akışık 13, 105, 128, 130, 140, 143, 146, 147, 151, 157, 160, 192, 208, 221, 226, 276, 357, 407, 409, 456, 548, 568, 605-607
Refika Hanım (Bedriye Hanım kızkardeşi) 441, 442, 568
Refika Hanım (Seyyide) 161, 199, 443, 513, 520
Remzi Efendi (Şeyh) 257
Remziye Hanım 441
René Massigli 284, 285

Resulânis 53, 72, 243, 498, 507
Reşad Bey (Bosnalı) 610
Reşad Bey (Elektrikçi) 609
Reşad Birgiv 608, 609, 646
Reşad Ozan 609
Reşahât 170, 287, 311, 597
Reşid Arvas (Seyyid) 165, 622, 631, 637
Reşid Efendi (Seyyid) 35, 332, 439, 446, 478, 480, 623
Reşid Paşa 327
Reşid Rızâ 328, 543
Revandiz 42, 46, 60, 73, 614
Rıfat Börekçi 116, 126, 351
Rıfat Evyap 539, 540
Rıfat Külte 254, 558, 576, 600
Rıfkı Bey (Taşlıca) 92, 232, 369, 383, 533, 565, 582, 588, 595, 610, 611, 615, 652
Risâle-i Nur 405, 408, 410, 412-415, 537
er-Riyâdü't-Tasavvufiyye 16, 88-91, 93, 101, 390, 391, 567, 576, 597, 649
riyâzet 24, 27, 427, 428, 486, 489
Ruh Risâlesi 91, 93
Rûhü'l-Beyân 410
Rukiyye Hanım (Seyyide) 86, 454, 520, 530-532
Rumeli Kavağı 192, 225, 382
Rumelihisarı 369, 449
Rus 15, 32, 36, 46, 79, 103, 219, 285, 406, 502, 508, 538, 544, 558, 604
rûznâmeci 81, 83
Rüchan Işık (Seyyid) 13, 151, 155, 516, 517
Rüşdü Efendi (Bilgiç) 289, 610
Rüşdü Efendi (Kumkapı İmamı) 131
rüşvet 179

S-Ş

Saadet Hanım (Mazhar Tobur zevcesi) 267, 343, 587
Saadet Hanım (Seyyide) 523
saatçilik 175, 631
Sabri Bey (Gökkaya) 110, 165, 169, 225, 242, 247, 378, 517, 541, 579, 611-613
Sabri Bey (Paşa) 613-614
Sadeddin Balçık 441, 442
Sadeddin Paşa 5, 58, 59
Sadeddin Pekel 614, 615
Sâdık Efendi (Nuruosmaniye İmamı) 131, 136
Sâdık Taşlıca 556, 615
Sâdi Obdan 615
Safî Bey 23, 127, 337, 349, 350, 544, 579, 671, 672, 675
Safiye Hanım (Yardımcı) 8, 13, 386, 525, 544
Sahaflar Çarşısı 121, 188, 258, 309, 558, 566
Said Arvas (Seyyid) 5, 9, 10, 14, 165, 175, 245, 293, 487, 560, 631, 632, 635
Said Nursî 209, 404-417, 516, 524, 537, 678
Said Paşa (Kara) 103, 256, 617, 618
sakal 200, 206, 245, 263, 264, 370, 408, 409, 412, 476, 477
Sakarya Harbi 105, 550
Salâhaddin Arvas (Seyyid) 165, 629, 630, 631, 637
Salâhaddin Bey (Göztepeli) 253
Salâhaddin İnan (Seyyid) 506, 629
salât-i vitr 371, 477
Sâlih Efendi (Seyyid) 19, 35, 165, 374, 406, 418, 419, 422, 635, 636
Sâlih Nehrî (Seyyid) 20, 32, 35, 43, 45, 47, 160, 419, 439, 493
Sâlim Bey (Saruhan) 369, 610, 618
Sami Önal 58
Sâmiha Ayverdi 126
sarf 24, 29, 58, 226, 305, 306, 327, 347, 377, 378, 447, 450, 458, 515, 619
Sarı Süleyman Bey 497, 499, 500, 504, 507
Sarıklı Mücahidler 79
Sarıyer 448
Sason 74
Sedad Işık 188, 336, 347, 348, 619
Seâdet-i Ebediyye 35, 93, 124, 127, 165, 173, 188, 264, 268, 294, 297, 305,

308, 311, 319, 323, 342, 352, 363, 388, 394, 395, 455, 466, 467, 552, 571, 578, 684
Sefer-i Âhiret Risâlesi 91, 93, 537, 672
Selefî 399
Selman Efendi 619
semâver 202, 203, 224, 226, 248, 330, 333, 369, 371
Serhan Tayşi 295, 296
Sevânihü'l-Efkâr (Bkz. Keşkül)
Seyyid Sıddık (Nehrili) 44-46, 512, 530, 632, 633
Sıbgatullah Hizânî (Seyyid, Gavs-ı Hizânî) 32, 35, 43, 47, 62, 270, 487, 493, 495, 503, 505, 506, 509, 589
Sıddık Arvas (Seyyid) 13, 151, 156, 479, 580
Sıddık Çelenk 77, 643
Sıddık Efendi (Seyyid Fehim oğlu) 35, 36, 70, 163, 164, 199, 245, 375, 390, 406, 526, 632-636, 641, 692
Sinan Paşa Câmii 104, 116, 118, 296, 357, 449
Sirkeci 131, 145, 296, 322, 360, 387, 565, 566, 570, 598, 600
Sofu Baba 99, 163, 243, 588, 648
Sofu Habeş 368, 639, 640
Soğukbulak (Mahâbâd) 60, 61, 63
Son Devrin Din Mazlumları 417
Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyatı 93, 388
Soner Yalçın 404
Sultan II. Abdülhamid (Sultan Abdülhamid/Sultan Hamid) 15, 33, 57, 64, 68, 69, 106-108, 133, 180, 191, 201, 278, 287, 288, 352, 405, 414, 495, 511, 556, 586, 644
Sultan III. Selim (Sultan Selim) 83, 219, 301, 327, 370, 599
Sultan Selim Câmii 16, 82, 86, 391
Sultan Vahîdeddin 16, 44, 80, 81, 87, 88, 102-108 201, 256, 665
Sultan V. Mehmed Reşad (Sultan Reşad) 65, 80, 108, 405, 409
Süheyl Üçışık (Behik Bey) 13, 17, 161, 200, 220, 291, 356, 442, 443, 451-454, 468, 569, 590, 647, 654
Sühreverdiyye (Sühreverdî) 47, 48
Süleyman Efendi (Cîrânzâde) 640
Süleyman Efendi (Taylasanlı Sofu) 340, 341, 412, 413
Süleyman Kuku 93, 388, 426, 475
Süleyman Teymuroğlu 420, 443, 513, 514, 520, 640, 641
Süleymaniye Câmii 103, 106, 136, 313, 314, 448, 449
Süleymaniye Kütüphanesi 17, 342, 458, 584
Süleymâniyye Medresesi 16, 86-89, 118, 133, 208, 288, 390, 391, 403, 526, 551
Sütlüce 192, 555, 618
Şahbânu 248
Şâkir Efendi (Çevik) 77, 78, 85, 92, 102, 106, 120, 126, 128, 139, 140, 143-146, 161, 164, 165, 171, 172, 195, 203, 206, 219-223, 225-227, 232-234, 246, 248, 249, 252, 255, 268, 275, 280-282, 303, 309, 316, 317, 326, 332-334, 343, 346, 347, 350, 357-359, 367, 369-371, 373, 374, 376-378, 383, 387, 441, 532, 541, 544, 548, 573, 590, 595, 597, 604, 606, 641-643, 653, 654
Şam 63, 65, 66, 67, 183, 186, 190, 305, 311, 339, 351, 484, 485, 622, 645
şapka 108, 206, 300, 353, 354, 519, 559
Şa'rânî 294, 321
Şatak (Bkz. Çatak)
Şâzelî 169, 185, 200
Şefia Hanım (Fahri Ilgaz kızı) 557
Şefîa Hanım (Seyyide) 13, 16, 75, 437, 446, 477, 478, 513
Şefik Efendi (Seyyid) 143, 209, 266, 404, 408, 413, 415, 454, 501, 504, 505, 531
Şemdinan (Şemdinli) 42, 45, 46, 54, 59, 73, 213, 508, 580, 649
Şemseddin Efendi (Seyyid) 20, 86, 443, 452, 511, 515, 525-527, 688
Şemseddin Günaltay 88, 276-279
Şemseddin Sâmi 312, 509

Şerâfet Nevşahî 427, 428
Şerefeddin Abbasî 497, 500, 687
Şerefeddin Bey 132, 134, 137-139, 643, 644
Şerefeddin Yaltkaya 276, 277, 279, 342, 543
Şer'iyye Vekâleti 89, 288, 355, 522, 528
Şevâhidü'n-Nübüvve 192, 310, 450, 475
Şeyh Enver 273
Şeyh Hâlid 119
Şeyh İsa (Akhisar) 140, 605
Şeyh Said 44, 276, 505, 512, 545, 580, 620, 625, 626
Şeyh Şâmil 84, 103
Şifâ-i Şerîf 118, 119, 449
Şir'atü'l-İslâm 118, 449
Şükrü Börü 646
Şükrü Efendi (Hacı) 567, 622, 644, 645
Şükrü Saraçoğlu 144, 145, 150, 151, 156, 627

T

taaddüd-i zevcât (çok kadınla evlenme) 200, 254, 290
taâmiyye 54-57
Tabibzâdeler 510, 537
Tâbiş Kasûrî 428, 429, 430
Tâceddin Bey (Tâceddin) 409, 557, 598
Taha Arvas (Seyyid) 8, 14, 27, 119, 125, 172, 195, 199, 206, 209, 269, 272, 276, 289, 291, 350, 364, 369-376,485, 491, 493, 495, 496, 501, 504, 559, 560, 616, 617, 627-631, 633, 637-640
Taha Efendi (Seyyid) 38, 39, 41, 59, 62, 76, 85-88, 90, 94, 100, 161, 199, 209, 220, 262, 351, 375, 406, 407, 447, 449, 463, 465, 473, 510, 520-523, 526, 538, 580
Taha Hakkârî (Seyyid) 5, 15, 20, 32, 34, 42, 43, 47, 62, 90, 160, 175, 270, 389, 390, 395, 406, 419, 493, 494, 498, 504, 506, 509, 510, 530, 544, 638, 648
Taha Üçışık (Seyyid) 13, 148, 202, 232, 281, 291, 447, 449, 453-456, 458, 462, 466, 477, 569, 609
Tâhir Bey (Van Vâlisi) 56, 248
Tâhir Efendi (Birgiv) 161, 186, 196, 222, 239-241, 290, 513, 591, 604, 608, 609, 646, 647
Tahsin Ekinci 576
Tahtakale 245, 527, 584
Tajdin (Tâceddin) 367
Takyeddin Arvas (Seyyid) 624
Tarı (vapuru) 131
Târih Boyunca Büyük Mazlumlar 597
Tarihçe-i Hayat 404, 405, 407, 524
Tarihi Hakikatler 146, 278, 580, 625, 626
Tasavvuf Bahçeleri 93
Tasavvurat 52
Tasdîkat 52
Tayyar Altıkulaç 463
Tayyibe Hanım 641
Tefsir-i Kebîr 437
Teftazânî 52, 68
teganni 238, 574
teheccüd 127, 197, 244
telkin (vermek) 115, 155, 165, 168, 193, 273, 332, 371, 480, 526, 528, 630
telkin-i râbıta 332
terzilik 175, 197, 252, 378, 562, 593
tesbih 89, 173, 249, 327, 376, 476, 640
teveccüh (tarikatte) 18, 31, 33, 34, 40, 42, 90, 96, 132, 165, 172, 176, 177, 186, 207, 241, 243, 252, 273, 302, 336, 338, 371, 483, 605, 632, 633, 640, 645, 653
Tevfik Demiroğlu 406, 409, 458, 514, 522, 524, 531, 532, 580, 647, 648
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 108, 111
Teyhan Hanım (Seyyide) 480
Tezkire-i Kurtubî 131
Thierry Zarcone 388, 396, 397, 398
tifo 75, 447, 454, 464, 477, 516, 520
Tovi 20, 511, 515
Tuhfetu'l-Muhtâc 307
Turgut Özal 197, 402

Türkiya 262, 263, 355
Türkiye Gazetesi 149, 229, 388, 408, 566, 604
tütün 97, 198, 268, 454, 550

U-Ü

Ubeydullah (Seyyid) 15, 20, 21, 33, 43-45, 54, 58, 368, 390, 395, 406,
Ubeydullah Kaşgârî 83, 219, 226, 301
uşr 181
Uşşâkî 17, 132
usûl-i fıkh 29, 62, 87, 88, 118, 288, 308, 353, 391, 392, 447, 450, 475, 522, 546
Üveysîlik 15, 49, 50, 67, 389

V

vahdet-i şuhud 394
vahdet-i vücûd 190, 195, 372, 394, 555
vakıf 52, 57, 84, 85, 108, 217, 218, 221, 229, 293, 327, 457, 483, 485, 529, 556, 557
Van 12, 13, 15, 16, 19, 20, 28, 33-38, 46, 50, 53-58, 62, 63, 65-67, 69-71, 75, 77, 79, 137, 150, 156, 163, 196, 199, 201, 202, 206, 208, 209, 243, 244, 247, 248, 250, 271, 272, 284, 293, 333, 364, 365, 373-375, 390, 391, 403-406, 426, 438, 442, 443, 446, 447, 452, 454, 469, 473, 476-479, 481, 483, 487, 491-494, 497, 498, 502, 508, 509, 511-513, 515, 516, 518, 521, 522, 526-532, 536-539, 542, 551, 558, 560, 567, 570, 580, 581, 584, 588, 589, 593, 604, 614, 617, 619, 620-622, 624-626, 628, 630-641, 647-649, 652
Vasfiye Hanım 125, 142, 444, 445
Vecihi Işık (Seyyid) 86, 153, 156, 161, 220, 221, 516, 518, 520
Vedad Balçık 252, 441, 442
Vefâ 6, 16, 86, 111, 112, 196, 292, 296, 391, 443, 448, 451, 452, 453, 459, 462, 480, 519, 523, 553, 557, 570, 577, 587, 588, 592, 651, 653, 654
Vehbi Arvas 594, 637, 639, 652
Vehbi Efendi (Konyalı) 277, 351, 354, 355, 522
Vehhâbî 269
Velâyet-i Ahmediyye 27, 110, 446
Velîde Hanım (Cevad Bey'in kızı) 253, 290, 452, 517, 551
vesvese 172, 281, 409
Vital Cuinet 509

Y

Yahya Gâlib 323, 324
Yalova 447, 462, 568
Yâsin 97, 300, 352, 378, 550
Yâvedud Baba Câmii 144
Yavuz Sultan Selim 82, 106, 491, 508, 509,
Yazılı Medrese 78, 79, 84
Yekguş Abdülkâdir Efendi 423-425, 649, 650
Yeraltı Câmii 119, 191, 449, 450
Yeşilköy 192, 577
Yıldız Hanım (Seyyide) 246
Yıldız Sarayı 104
Yılların İzi 120, 524
Yunan Harbi 208, 253, 340, 550, 564, 568, 614
Yunus Aleyhisselâm 35, 75
Yunus Emre 547, 650
Yûsuf Aleyhisselâm 261
Yusuf Efendi (Seyyid) 86, 440, 510, 516, 518
Yusuf Türel 296
Yüksel Enginsu 147, 608
Yümni Akışık 607

Z

Zâhide Hanım (Mekkî Efendi kızı) 452, 456, 525
Zâhide Hanım (Seyyide) 8, 16, 75, 439, 446, 478
Zâhide Hanım 126
zaruret (hâli) 97, 106, 180, 353, 354, 572, 637, 640, 650
zekâ (zeki) 51, 212, 237, 260, 304, 307, 392, 405, 555

zekât 178, 181, 210, 293, 295, 463, 581, 652
Zeyl-i Keşkül 92, 94, 117, 122, 176, 178, 323, 602
Ziyâ Akışık 13, 124, 138, 143, 148, 153, 162, 171, 174, 186, 188-190, 192, 195, 198, 200-205, 224, 227, 233, 240, 271, 275, 280, 292, 296, 301, 318, 346, 349, 357-361, 369, 379, 386, 448, 456, 531, 533, 546, 550, 561, 564, 575, 578, 579, 595, 603, 609-611, 613, 616, 617, 646, 651-654
Ziyâ Ma'sum (Şeyh) 15, 48-50, 67
Ziya Yalçın 408, 481
Ziyâeddin Efendi (Molla) 32, 36, 505, 624, 632
Ziyâeddin Efendi (Seyyid) 20, 53, 163, 511, 515, 528-530
Ziyâeddin Nurşinî 5, 61, 62, 266, 270, 545, 663
Ziybar 15, 54, 74, 75
Zuhurat Baba 115, 119
Zübeyr Parlakışık 13, 524, 527, 571